Coordonatori

SORIN ŞIPOŞ **MIRCEA BRIE**

IOAN HORGA **IGOR ŞAROV** **ION GUMENÂI**

POLITICI IMPERIALE ÎN ESTUL ŞI VESTUL SPAȚIULUI ROMÂNESC

Cuvânt înainte:
Barbu Ştefănescu

Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact din Chişinău
Oradea/Chişinău
2010

Autori

Cristian Apati
Bodo Edith
Andreana Brândaş
Mircea Brie
Teodor Candu
Florentina Chirodea
Ioan Ciorba
Florina Ciure
Ludmila Coadă
Andrei Cuşco
Cristina Dogot
Dorin Ioan Dolghi
Emil Dragnev
Mihai Drecin
Ion Eremia
Antonio Faur
Titus Fizeşan
Emilia Adina Gale
Mihai Georgiță
Ion Gumenâi
Ioan Horga
Gabriel Moisa
Ovidiu Mureşan
Sergiu Musteață
Gheorghe Palade
Dana Pantea
Penka Peeva
Polgar Istvan
Ioan-Aurel Pop
Adrian Popoviciu
Radu Romînaşu
Florin Sfrengeu
Alina Stoica
Sorin Şipoş
Luminița Şoproni
Barbu Ştefănescu
Igor Şarov
Victor Taki
Valentin Tomuleț
Şerban Turcuş
Octavian Țîcu
Constantin Țoca
Ion Zainea

Coordonatori

SORIN ŞIPOŞ **MIRCEA BRIE**

IOAN HORGA **IGOR ŞAROV** **ION GUMENÂI**

POLITICI IMPERIALE ÎN ESTUL ŞI VESTUL SPAȚIULUI ROMÂNESC

Cuvânt înainte:
Barbu Ştefănescu

Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact din Chişinău
Oradea/Chişinău
2010

Volumul cuprinde lucrările prezentate la Simpozionul internațional ***Politici imperiale în spațiul românesc***, ediția a III-a, Oradea, 10-13 iunie 2010.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
POLITICI IMPERIALE ÎN ESTUL ŞI VESTUL SPAȚIULUI ROMÂNESC. Simpozion internațional (3 ; 2010 ; Oradea)
Politici imperiale în estul şi vestul spațiului românesc : conferință internațională, ed. a 3-a, Oradea, 2010 / **coord.: Sorin Şipoş, Mircea Brie, Ioan Horga, Ion Gumenâi ; cuv. înainte: Barbu Ştefănescu. - Oradea : Editura Universității din Oradea ; Chişinău : Cartdidact, 2010**
ISBN 978-606-10-0190-3
ISBN 978-9975-4001-2-1

I. Şipoş, Sorin (coord.)
II. Brie, Mircea (coord.)
III. Horga, Ioan (coord.)
IV. Gumenâi, Ion (coord.)
V. Ştefănescu, Barbu (pref.)

94(4)(063)

Secretari de redacție:

Mihaela Cioca
Roxana Ivaşca
Dana Pantea
Anca Oltean

Coperta 1: Palatul Vulturul Negru, Oradea la începutul secolului al XX-lea, carte poştală, colecția personală Demeter Constantin
Coperta 4: Ministerul Basarabiei, Chişinău perioada interbelică, sursa: www. VirtualChisinau.com

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Cuprins

Cuprins 5
Cuvânt înainte 7

I. Imperii, modele şi politici imperiale: izvoare şi istoriografii 13
Emil DRAGNEV ● Imperiu, profeție, mesianism, escatologie. O moştenire bizantină în estul Europei 15
Barbu ŞTEFĂNESCU ● Realitate istorică şi clişee istoriografice: „jugul de fier austriac" *versus* „jugul de lemn turcesc" 30
Andrei CUŞCO, Victor TAKI ● Constructing Bessarabia: Imperial and National Models of Province-Building 44
Gabriel MOISA ● „Imperialism" istoriografic la estul şi la vestul granițelor României (1948-1989) 72
Igor ŞAROV ● Mentalități imperiale: istoriografia rusă între discurs politic şi istoric 87

II. Politică, administrație şi societate în cadrul imperiilor în Evul Mediu 99
Florin SFRENGEU ● Reflectarea atitudinii antiimperiale în cronicile latino-maghiare din secolele XII-XIV 101
Şerban TURCUŞ ● Dominus totius mundi, Christianitas şi Transilvania la începutul secolului al XIII-lea 107
Ioan-Aurel POP ● Politica îndreptată împotriva „schismaticilor" din Transilvania şi Părțile Vestice în secolul al XIV-lea 122
Ion EREMIA ● „Tratatul" moldo-rus din anul 1656: abordări istorice paralele 135
Mihai GEORGIȚĂ ● Confesiune, religie şi societate în Paşalâcul de Oradea 152
Sorin ŞIPOŞ ● Politica religioasă a Curții Vieneze în Principatul Transilvaniei (1692-1701): cazul românilor 169
Florina CIURE ● Între Habsburgi şi Otomani: Francisc Rákóczi al II-lea în lumina unor documente venețiene inedite 180

III. Politică, administrație şi societate în cadrul imperiilor în epoca modernă .. 201
Ioan CIORBA ● Din politica demofilă habsburgică în spațiul transilvănean: măsuri de prevenire şi combatere a foametei (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - primele decenii ale celui următor) 203
BODO Edith ● Efectele politicii de protecție a statului austriac asupra țărănimii din Comitatul Bihor (sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea)…….…… 220
Cristian APATI ● Implementarea protocoalelor matricole în parohiile ortodoxe din Bihor (1779-1847) 228
Valentin TOMULEȚ ● Repercusiunile regimului de dominație țarist asupra genezei şi evoluției burgheziei comerciale din Basarabia (1812-1830) 242
Ion GUMENÂI ● Politica confesională ca element de deznaționalizare în strategiile imperiale ruse la hotarele sale vestice. (Cazul guberniilor de nord – vest şi Basarabiei) 260
Ludmila COADĂ ● Impactul politicilor imperiale asupra periferiilor: rolul şi locul instituțiilor de zemstvă în societatea basarabeană 273
Andreana BRÂNDAŞ, Emilia-Adina GALE ● Reacții ortodoxe la politica de catolicizare. Cazul comunității din Dumbrăvița Mică 1831-1852 286

Mircea BRIE ● Reglementări juridice privitoare la familie în legislația austriacă şi maghiară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea 301
Ovidiu MUREŞAN ● Proiecte româneşti de federalizare în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului XX..... 311
Radu ROMÎNAŞU ● Politica şcolară austro-ungară în Transilvania şi atitudinea parlamentului român (1890-1907) 320
Dana PANTEA ● Imaginea Angliei în activitatea şi relatările diplomaților români din secolul al XIX-lea 335
Adrian-Claudiu POPOVICIU ● Comisia Europeană a Dunării (CED), model funcționalist în arena relațiilor internaționale 346

IV. Construcții şi strategii imperiale în spațiul românesc în secolul al XX-lea... 361
Octavian ȚÎCU ● Bessarabia from Russian Empire to Greater Romania: a Study of Interdependency between the Process of Integration and the Soviet Interference 363
Florentina CHIRODEA ● Academia de Drept din Oradea în perioada de tranziție de la autoritățile maghiare la cele românești (1919 – 1921) 373
POLGAR Istvan ● O dispută politică româno-maghiară: Contele István Bethlen despre misiunea istorică a Ungariei în Europa Centrală şi Balcani 386
Gheorghe PALADE ● Impactul raptului sovietic din 28 iunie 1940, asupra intelectualității din Basarabia..... 394
Antonio FAUR ● Rapoarte ale unor diplomați francezi despre ultimatumul sovietic din vara anului 1940 403
Teodor CANDU ● Din istoria organizării administrativ-teritoriale după eliberarea Basarabiei de sub ocupație sovietică. Studiu de caz: comuna Văsieni, județul Lăpuşna (iulie 1941 – martie 1942) 410
Penka PEEVA ● The 1945 Moscow Conference and the United States Policy on the Diplomatic Recognition of Bulgarian and Romanian Governments 432
Alina STOICA ● Criza postbelică şi repercusiunile sale asupra vieții cotidiene din România, în viziunea lui Martinho de Brederode 446
Mihai DRECIN ● Politica externă a României democrat-populare de la obedință față de Moscova la demnitate națională (1958-1968) 453
Ion ZAINEA ● Discursul istoric cu referire la teritoriile din estul spațiului românesc,în anii 1966-1977, şi cenzura. Privire comparativă 453

V. Consecințe şi ecouri ale politicilor imperiale în istoria recentă..... 495
Cristina DOGOT ● Administrația publică românească de la comunism la reformă şi europenizare 497
Sergiu MUSTEAȚĂ ● Predarea istoriei în Republica Moldova şi tentativele de revenire la practicile imperialiste sovietice..... 512
Titus FIZEŞAN ● Eşecul unei medieri între două imperialisme – OSCE şi conflictele înghețate din spațiul ex – sovietic 521
Ioan HORGA ● Imperial Trends in Global International Society..... 531
Dorin Ioan DOLGHI ● Geografia politică în zona Mării Negre. Rolul României..... 540
Luminița ŞOPRONI ● Imperiile comunicării – companiile globale conduc lumea... 553
Constantin Țoca ● Oradea oraş frontalier – o analiză istorică 559

Postfață..... 569
Lista autorilor..... 571

Cuvânt înainte

Într-o perioadă plină de ezitări, inconsecvenţe, iniţiative declarate cu mare pompă şi apoi neduse până la capăt ori abandonate prematur, ideea fericită de a organiza o suită de reuniuni ştiinţifice cu participarea istoricilor de la Chişinău şi a celor de la Oradea se materializează, iată, în publicarea promptă a lucrărilor susţinute la a treia sesiune ce a avut loc la Oradea, la mijlocul lunii iunie a anului curent şi intitulată ca şi volumul, care reuneşte comunicările prezentate, *Politici imperiale în Estul şi Vestul spaţiului românesc*. Se cuvine să amintim că printre organizatori se află, alături de instituţiile care au iniţiat această colaborare - Universitatea de Stat din Chişinău şi Universitatea din Oradea -, ca de fiecare dată, Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca al Academei Române şi, în premieră, Muzeul Ţării Crişurilor din Oradea.

Trei volume în trei ani de colaborare dovedesc seriozitate şi implicare, dincolo de entuziasm şi dorinţa de colaborare care, constatăm cu mare plăcere, n-a diminuat, în ciuda unor inerente – la noi – probleme şi obstacole care trebuie trecute de fiecare dată cu eforturi demne de cauze mai bune, fie că au fost de ordin financiar ori politico-birocratic. Aceste realizări, a căror listă se va lărgi – nu avem nici o îndoială în acest sens – în anii care vin, se datorează dublării motivaţiei ştiinţifice în jurul unor teme de interes comun, cu privire la două dintre extremităţile spaţiului românesc, a căror dezbatere permite, de fiecare dată, privite comparativ, să se constate specificitatea evoluţiilor istorice determinate de circumstanţe diferite dar şi surprinzătoare similitudini, cu una umană, sentimentală.

Dacă venim mai aproape de volumul de faţă, tematica sa a fost sugerată de constatarea, cu mult timp în urmă, de către istorici, că lumea românească s-a aflat la punctul de confluenţă a unor interese şi presiuni imperiale, că istoria sa a fost şi este încă marcată de ele. A fost mai întâi presiunea spirituală a Bizanţului, presiunea politico-militară şi confesională a statelor central-europene, asemenea Ungariei ori Poloniei, care, chiar dacă nu s-au numit imperii, au manifestat în politica lor externă accente imperiale, a Imperiului otoman, a imperiilor creştine care i-au contestat supremaţia în Centrul, Estul şi Sud-Estul european, Imperiul habsburgic (devenit apoi Austro-Ungar) şi cel al Rusiei (devenită Uniunea Sovietică). O politică imperială, care nu mai este văzută doar prin relaţia antagonică dintre cuceritor şi cucerit, prin clişee convenabile de explicare a rămânerilor în urmă în anumite planuri ale societăţii româneşti, în raport cu cea occidentală, puse pe seama asupririi străine ci şi prin aporturile civilizatoare ale unor state, precum Austria care, cel puţin în anumite perioade, prin măsurile de modernizare şi de susţinere punctuală, evident interesate, a contribuit la ridicarea socială, culturală şi politică a românilor.

Volumul adună mai mult de treizeci de lucrări sistematizate în cinci secţiuni care grupează, fiecare, contribuţii apropiate tematic.

O primă secţiune, *Imperii, modele şi politici imperiale: izvoare şi istoriografii* include studii care pun în discuţie de către Emil Dragnev - care probează încă odată calitatea de fin observator al lumii modelată de creştinătatea răsăriteană, asupra căreia aplică o viziune istoriografică modernă -, conturarea civilizaţiei bizantine, pe fondul

asimilării creştinismului în universul cultural greco-roman, al eforturilor de a păstra în noul cadru spiritual valori intelectuale familiare lumii clasice, asigurând o surprinzătoare carieră practicilor divinatorii şi datorită faptului că noul liant spiritual, creştinismul, nu are, în propria panoplie, mijloacele necesare pentru a susține paradigma, nu doar religioasă, ci şi politică a imperiului creştin; ori, contribuții ce rediscută insolita rezistență a unor clişee istoriografice, în ciuda infirmării lor sistematice de către realitățile istorice aflate în spatele lor (cazul contribuției noastre cu privire la cariera sintagmei jugurilor utilizată de cronicarul Mihail Cserey, în istoriografiile maghiară şi română); în planul discuțiilor istoriografice, mai cu seamă cu privire la conturarea unei riposte a istoricilor români la presiunile ideologice de factură stalinistă, permisă, chiar reclamată de regimul comunist din România, dar şi a încercării de confiscare a scrisului istoric de către comunismul de tip naționalist, se situează şi contribuția lui Gabriel Moisa, în vreme ce Igor Şarov supune istoriografia rusă contemporană unei analize de pe pozițiile relațiilor sale, aproape necenzurate, cu politica, în virtutea unor mentalități imperiale recurente, în contextul dezbaterilor identitare care au loc în Republica Moldova, cu privire la stat şi națiune, a rolului deținut în acest context de manualele şcolare de istorie; nu în ultimul rând se cuvine a fi subliniată analiza făcută de Andrei Cuşco şi Victor Taki, politicii aparent contradictorie dusă de Imperiul Rus cu privire la administrarea periferiilor, cazul şi al Basarabiei: pe de o parte, impunerea voinței centrului sub aparența promovării unor valori ale modernizării, pe de altă parte, compromisul cu elitele locale, cu tradițiile care fundamentau ierarhiile sociale, la care Moscova n-a renunțat pe tot parcursul secolului al XIX-lea.

Lucrările cuprinse în a doua secțiune a volumului, *Politică , administrație şi societate în cadrul imperiilor în Evul Mediu*, contribuții ale unor istorici consacrați ori ale unor tineri ce bat la porțile afirmării, au ca numitor comun, raportarea unor realități istorice circumscrise lumii medievale româneşti la formele de materializare a ideii imperiale. O perspectivă modernă a unui foarte bun cunoscător al istoriei universale medievale, aduce Şerban Turcuş, prin citirea în altă cheie decât până acum a unor documente cu privire la ofensiva Papalității, după victoria împotriva împăraților germani în disputa pentru învestituri, având ca finalitate suprapunerea conceptului de *Christianitas*, prin care exprima varianta proprie de transpunere în practică a ideii de imperiu, asupra lumii creştină, în unul din momentele cele mai faste ale istoriei instituției papale, cel de la cumpăna secolelor XII-XIII, aducând în acest sens exemplul Transilvaniei, urmărind direcțiile de acțiune ale Sfântului Scaun în vederea integrării sale în universalitatea creştină, ca urmare a creşterii interesului pentru ea în contextul cruciat, profitând de incapacitatea birocratică şi administrativă a tânărului regat maghiar şi de scăderea cotei de interes pentru acest spațiu al Imperiului romano-german. Preocupat şi el de realitățile primelor secole ale ființării regatului maghiar, Florin Sfrengeu identifică în cronicile maghiare, de la *Gesta Hungarorum*, a notarului Anonim, la *Cronica pictată de la Viena*, o atitudine antimperială, răspuns la politica înglobantă a Imperiului romano-german în primul rând, dar şi a Imperiului Bizantin în acest sens: de la antipatia lui Anonimus față de monarhii germani, pe care nu-i numeşte niciodată cu titlul de împărați, la afirmarea de către autorul *Cronicii pictate* a superiorității morale şi politice a regilor unguri, care le-a permis să se impună în fața altor regi ori împărați. O importantă contribuție relativă la strădaniile Scaunului Papal de a-şi extinde influența spre Răsăritul dominat spiritual de Bizanț, prin redimensionarea acțiunilor „misionare" coordonate de papalitate pentru atragerea pe

diverse căi a „păgânilor, ereticilor şi schismaticilor” din estul regatului maghiar, din Transilvania, dar şi din exteriorul arcului carpatic, de partea bisericii romane, după impunerea dinastiei angevine pe tronul Ungariei, aduce eruditul studiu al acad. Ioan-Aurel Pop. Se impune a fi subliniată apoi „recidiva” profesorului Ion Eremia de a se implica în mai vechea dispută istoriografică cu privire la „tratatul” moldo-rus din anul 1656, văzut de istoriografia rusă, preocupată de a stabili legături istorice între poporul rus şi celelalte popoare care constituiau statul multietnic sovietic şi de a justifica includerea lor în imperiul moscovit, ca momentul de intrare a Moldovei „sub mâna înaltă” a ţarului, punct de vedere combătut de istorigrafia română, căreia i se încadrează, cu argumente solide, ce ţin de analiza tuturor documentelor relative la acest moment, istoricul de la Chişinău.

Studiul semnat de Mihai Georgiţă, cu privire la realităţile istorice, cu precădere la componenta lor religioasă, din paşalâcul care a funcţionat cu reşedinţa la Oradea mai bine de trei decenii (1660-1692), bazată pe material de arhivă inedit, vine în continuitatea cercetărilor autorului, de a studia viaţa confesională transilvăneană în perioada principilor reformaţi ori împrejurările cuceririi Oradiei de către turci şi ale transformării Bihorului în paşalâc, a organizării ultimei provincii otomane în centrul Europei, a revenirii sale în stăpânire creştină, prin cucerirea ei de către trupele imperiale austriece; este de remarcat punctul de vedere cu note personale cu privire la eforturile turcilor de a impune credinţa islamică prin trasformarea bisericilor în geamii, prin construcţia de moscheii, prin sporirea numerică a populaţiei musulmane şi prin măsuri anticreştine. Într-o lucrare bine documentată, sugerată şi aflată în continuarea preocupărilor Domniei sale cu privire la istoricul Silviu Dragomir, Sorin Şipoş se implică, de pe poziţiile istoricului de profesie, fără accente confesionale, în discuţiile elaborate, purtate în istoriografia românească adesea de pe poziţii partizane, cu privire la momentul şi la documentele Unirii românilor transilvăneni, la cumpăna veacurilor XVII-XVIII, cu biserica Romei, văzute prin prisma intereselor Imperiului habsburgic de a reface poziţiile şubrezite de Reformă ale catolicismului transilvănean prin atragerea la această confesiune a populaţiei majoritare şi a interesului clerului românesc transilvănean de a-şi depăşi condiţia socială precară, prin acceptarea unui compromis considerat minor, în condiţiile prezervării normei rituale răsăritene. Tot o reluare a discuţiilor purtate în jurul împrejurărilor istorice ale instituirii dominaţiei habsburgice în spaţiul transilvan ne propune şi Florina Ciure, cu privire la răscoala antihabsburgică condusă de Francisc Rakoczi al II-lea, văzută prin prisma documentelor inedite cercetate în arhivele veneţiene, ce pun în evidenţă interesul Sernissimei, implicată direct în evenimente, faţă de evoluţia raporturilor dintre otomani şi austrieci şi după încheierea păcii de la Satu Mare.

A treia secţiune a volumului grupează contribuţii circumscrise politicii imperiale de modernizare. Modernizare adesea frânată de apariţia periodică a „crizelor de Vechi Regim”, a celor frumentare, cu deosebire, ce conduceau inevitabil la foamete, pentru prevenirea şi combaterea cărora statul austriac a luat, la nivelul celei de-a doua jumătăţi a veacului al XVIII-lea şi cursul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, măsuri în diverse planuri, analizate de Ioan Ciorba la nivel transilvănean. Acelaşi stat habsburgic cu apetit modernizator a făcut eforturi pentru ridicarea socială şi culturală a ţărănimii, din considerente economice, fiscale, dar şi politice ori religioase, cum demonstrează studiul semnat de Bodo Edith, cu privire la realităţile din Bihor de după reglementarea terezian a raporturilor urbariale, în paralel cu cele pentru instituirea treptată a controlului asupra familiei, a relaţiilor matrimoniale -, urmărite în plan

legislativ în studiul lui Mircea Brie, de la decretele în acest sens ale lui Iosif II, la legile civile adoptate în perioada dualistă -, pentru implementarea la nivelul parohiilor a unei minime evidențe birocratice care au dat roade, cu decalaje temporare însemnate, şi în biserica ortodoxă, idee acreditată şi demonstrată de lucrarea semnată de Cristian Apati.

Imperiile epocii moderne, ca şi statele naționale care le succed sau cu care coexistă, au promovat politici de uniformizare în mai multe planuri: în plan administrativ şi instituțional, nu întotdeauna cu succesele scontate, idee acreditată de lucrarea Ludmilei Coadă cu privire la impunerea în spațiul basarabean a instituției zemstei care, concepută ca un instrument de dominare din partea centrului, prin intrarea în cadrul ei a reprezentanților populației locale, a devenit în Basarabia unul de rezistență locală şi națională românească; în plan confesional apoi, fie prin utilizarea unei confesiuni pe care au încercat să o impună în detrimentul altora – este de notorietate politica habsburgică de a face din catolicism elementul de unitate a imperiului mozaicat etnic, lingvistic şi religios, dar şi cea rusească de a se folosi în acelaşi scop de ortodoxie – fie prin utilizarea în cadrul aceleaşi confesiuni, a bisericii naționale dominante pentru a deznaționaliza; ambele modalități, prima la nivelul provinciilor de nord-vest ale Imperiului rus, a doua la nivelul Basarabiei, stau în atenția analizei comparate propusă de Ion Gumenâi. Pe aceeaşi linie, Andreana Brândaş şi Emilia-Adina Gale propun o abordare dinspre microistorie a labilității confesionale la populația românească din Transilvania înțeleasă în sensul său larg, la nivelul unei comunități luată ca studiu de caz, parte a unui fenomen mai larg de frecvente treceri de o parte sau alta a frontierei confesionale inter-româneşti, foarte vagă din punctul de vedere al credincioşilor-țărani, de revenire la ortodoxie a unor comunități ce trecuseră anterior la greco-catolicism, în noul context politic şi legislativ al revoluției de la 1848-1849 şi a consecințelor sale. Altă instituție utilizată de statul modern pentru a-şi pune în practică politica nivelatoare a fost şcoala, cum demonstrează Radu Românaşu, pentru perioada de la finele secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, cu privire la realitățile din Transilvania, pericolul deznaționalizării prin şcoală a populației româneşti fiind sesizat şi făcând obiectul discuțiilor purtate şi la nivelul Parlamentului României.

Imperiul, anchilozarea sa instituțională în raport cu spiritul vremii, de unde nevoia de reformare, a suscitat interesul gânditorilor şi a oamenilor politici ai vremii, una dintre soluțiile agreate, inclusiv de politicieni români, fiind cea a federalizării, cum demonstrează studiul propus de Ovidiu Mureşan, cu privire la realitățile istorice central şi sud-est europene din veacul al XIX-lea şi începutul veacului XX. Plecând de la importante contribuții româneşti la schimbul de idei în sistemul relațiilor internaționale, cum sunt cele ale lui David Mitrany, studiul lui Adrian Popoviciu tratează din perspectivă funcționalistă activitatea Comisiei Europene a Dunării. Tot în domeniul relațiilor internaționale, a rolului acordat imaginilor unor țări şi popoare considerate exemplare, cazul de față al Angliei şi al poporului englez, în pedagogiile naționale a statelor noi, cu societăți arhaice, precum România, se cantonează şi cercetarea Danei Pantea.

Lucrările care alcătuiesc secțiunea a patra a volumului, puse sub genericul *Construcții şi strategii imperiale în spațiul românesc în secolul al XX-lea*, sunt solidare tematic prin insistența asupra translației teritoriului Basarabiei din Imperiul rus în statul român, respectiv din acesta în Uniunea Sovietică şi a consecințele sale (contribuțiile lui Octavian Țîcu cu privire la interdependența dintre evoluția Basarabiei ca parte a statului român interbelic şi discuțiile, întreținute de Uniunea Sovietică, cu privire la

statutul său internațional; ale lui Teodor Candu referitoare la organizarea administrativă a Basarabiei ca parte a statului român; considerațiile lui Gheorghe Palade cu privire la drama intelectualității românești basarabene trăită ca urmare a alipirii provinciei la Rusia, în 1940; judecățile de valoare făcute de Penka Peeva asupra politicii externe americane cu privire la Rusia şi la Europa răsăriteană, exprimată la conferința de la Moscova din 1945 şi consecințele acesteia pentru România şi Bulgaria, pe linia intrării lor în sfera sovietică; considerațiile lui Mihai Drecin referitoare la schimbarea liniilor directoare ale politicii externe românești, de la obedința față de Moscova, la ceea ce Domnia sa numeşte politica de „demnitate națională") dar şi schimbările instituționale presupuse de intrarea Transilvaniei în componența statului român (lucrarea Florentinei Chirodea privind tranziția de la autoritățile maghiare la cele române a Academiei de Drept din Oradea) ori perspectivele aruncate asupra unor momente delicate din existența statului şi a poporului român de diplomați străini (situația precară a populației României în anii de după primul război mondial descrisă de Martinho de Brederode, primul ambasador al Portugaliei în România, ce face obiectul lucrării Alinei Stoica, ultimatumul dat în vara anului 1940 României de Rusia în chestiunea Basarabiei, aşa cum reiese el din rapoartele unor diplomați francezi, valorificate de Antonio Faur). Lucrarea propusă de Istvan Polgar este o discuție în jurul mai vechii teze, susținută în cercurile istoriografice şi politice maghiare, a misiunii civilizatoare a ungurilor în Europa Centrală şi Balcani, ca parte a teoriei drepturilor istorice ale Ungariei asupra Transilvaniei, pe care o opuneau principiilor demografice (democratice) pe baza cărora s-a retrasat harta politică a Europei după primul război mondial.

În fine, a V-a secțiune a volumului, *Consecințe şi ecouri ale politicilor imperiale în istoria recentă*, adună lucrări referitoare la relațiile internaționale ale zilelor noastredin care nu lipsesc reflexe ale politicii de tip imperial, indiferent că este vorba despre trendurile imperiale identificate de Ioan Horga în societatea internațională globală, în care un număr mic de state dețin structurile de putere şi influențează natura relațiilor internaționale sau eforturile pentru prezervarea unor interese tradiționale în zona Mării Negre, de identificarea altora în noul context geostrategic (Dorin Dolghi), de caracteristica politicii externe a marilor puteri, a Rusiei în primul rând, dar nu numai, de a căuta pretexte care să justifice menținerea unui climat conflictual în spațiul ex-sovietic, pentru a poza în salvator şi în garant al păcii (Titus Fizeşan), de încercarea de a impune în statele desprinse din imperiul sovietic, în căutare de identitate, cu sprijinul unor regimuri politice proruse – cazul celui comunist din Republica Moldova - prin manualele şcolare, întotdeauna formatoare de opinie, a unui discurs istoric convenabil, sub masca promovării unei istorii integrate şi a combaterii exceselor naționaliste (românești), în scopul direcționării trendului identitar spre formule artificiale - moldovenismul - dar necesare pentru a împiedeca (re)integrarea dintre Moldova şi România şi a menține fosta republică sovietică în sfera de influență a Rusiei, utilizând pentru aceasta toate pârghiile de putere pe care le posedă, de la dezbaterile cu aparență ştiințifică la amestecurile brutale ale diplomaților şi a altor oficiali ruşi în schimburile de idei (Sergiu Musteață). Lucrarea Luminiței Şoproni ne reaminteşte că în lumea în care trăim imperialismul este promovat nu doar de state, ci şi de companiile transnaționale, cum sunt „imperiile comunicării", marile trusturi care urmăresc şi susțin globalizarea şi care exercită în lumea contemporană o influență multiplă, inclusiv politică, iar cea a Cristinei Dogot că structurile statale sunt ori ar trebui să fie tot mai dependente de principii după care funcționează mediul privat,

aducând ca studiu de caz sistemul administrativ românesc, asupra căruia creşte presiunea reformatoare, în ciuda unor rezistenţe inerţiale. Nu în cele din urmă, Constantin Ţoca îndeamnă la reflexii asupra relaţiei dintre global şi local, a păstrării unui necesar echilibru între cele două tendinţe, aducând ca exemplu cazul oraşului Oradea, din foarte multe puncte de vedere o Europă în miniatură, prin vocaţia sa multietnică şi multiconfesională la scară istorică, prin particularităţile urbanistice şi economice, prin integrarea în mecanisme europene de dezvoltare regională.

Prin urmare, un volum în care varietatea tematică inevitabilă numărului mare de lucrări aparţinând unor autori cu preocupări diverse, este temperată de subordonarea ideii directoare şi unificatoare a raportării realităţilor istorice din spaţiul românesc la politicile imperiale duse de state, de instituţii bisericeşti, de mari companii transnaţionale, vizând rapturi teritoriale, dominare politică, economică, spirituală, culturală, comunicaţională etc. Din ele rezultă presiunea mare exercitată de imperiile din zonă atât în Estul cât şi în Vestul spaţiului românesc, cu finalităţi convergente, acelea de a stăpâni şi a domina, cu asumarea propagandistică a unui mesianism civilizator, cu diferenţieri parţiale în ceea ce priveşte mijloacele şi rezultatele practice. Lucrări ce propun perspective cu iz de noutate metodologico-interpretativă şi documentară, cu valoare ştiinţifică incontestabilă, în ciuda impresiei situării unora pe poziţii militante, de altfel explicabile în condiţiile în care imperialismele istoriografice nu şi-au încheiat cariera şi în care istoriei ca disciplină i se cere să contribuie cu argumentele sale la reconfigurarea identităţilor într-un spaţiu, al Europei Central-Estice, caracterizat încă printr-o fluiditate mai mare în acest sens.

Oradea, 5 august 2010

Barbu Ştefănescu

I. Imperii, modele şi politici imperiale: izvoare şi istoriografii

Emil DRAGNEV, *Imperiu, profeție, mesianism, escatologie. O moştenire bizantină în estul Europei*

Barbu ŞTEFĂNESCU, *Realitate istorică şi clişee istoriografice: „jugul de fier austriac" versus „jugul de lemn turcesc"*

Andrei CUŞCO, **Victor TAKI**, *Constructing Bessarabia: Imperial and National Models of Province-Building*

Gabriel MOISA, *„Imperialism" istoriografic la estul şi la vestul granițelor României (1948-1989)*

Igor ŞAROV, *Mentalități imperiale: istoriografia rusă între discurs politic şi istoric*

Imperiu, profeție, mesianism, escatologie. O moştenire bizantină în estul Europei

Emil DRAGNEV

Empire, prophétie, messianisme, eschatologie. Un héritage byzantin dans l'Europe de l'Est

***Résumé**: L'exclusivisme et la tradition divinatoire gréco-romaine ont orienté le prophétisme byzantin vers des visions eschatologiques et messianique qui ont lié étroitement les destines de l'Empire et de Constantinople avec les scenarios apocalyptiques de la fin du monde. Dans ce domaine, un rôle important a été joué par quelques traits spécifiques dans les évolutions historiques de l'Empire: l'élaboration du concept de l'Empire Chrétien, les circonstances spéciales de la fondation du Constantinople, la Nouvelle Rome, la prétention de devenir le centre spirituel du christianisme – le Nouveaux Jérusalem, ainsi que des situations historiques concrètes, crées par l'expansion du monde islamique. Cet héritage des visions eschatologiques et messianiques byzantines a une influence importante sur les évolutions des idées politiques, historiques, etc., dans l'Europe Occidentale, mais aussi dans celle Orientale, chez les peuples slaves, les grecs de l'Empire Ottoman, dans l'espace roumaine.*

***Keywords**: Byzantine Empire, eschatology, messianic, prophecy, apocalyptic literature*

Divizarea bipartită a universului, în *eleni* şi *barbari*, care iniţial pare a fi destul de neutră, consemnând doar o stare de incomprehensiune lingvistică din perspectiva grecilor, treptat se articulează într-o concepţie ce conţine şi puternice nuanţe apreciative. Deja Tales din Milet în secolul al VII-lea. Chr. mulţumea destinului că s-a născut elen şi nu barbar, iar în epoca romană, Dionisie din Halicarnas avea să fie cât se poate de explicit, opunând elinii barbarilor, considerând că gândurile şi faptele raţionale şi omenoase sunt cele elene, iar feroce şi bestiale – cele barbare[1].

Formulată mai tranşant sau mai voalat, această modalitate de a vedea lucrurile, transpusă în termenii exclusivismului greco-roman, este moştenită de bizantini, la fel ca şi coronamentul logic al acestei paradigme ideologice, privind sensul şi destinul providenţial şi divin al Imperiului Roman, pe care-l găsim formulat în opera mai multor autori păgâni[2].

De fapt, ţinând cont de definirea universului (οικουμένη) ca spaţiu populat de oameni civilizaţi sub guvernarea romană, destinul providenţial al Imperiului, în mod inevitabil se confundă cu cel al universului[3]. Astfel, profeţiile şi oracolele despre

[1] С. А. Иванов, *Византийское миссионерство. Можно ли сделать из «варвара» христианина?*, Языки славянской культуры, Москва, 2003, p. 19-20.

[2] J. Palm, *Rom, Römertum und Imperium in der griechischen Literatur der Kaiserzeit*, Lund, 1959, p. 61-92, apud: С. А. Иванов, *op. cit.*, p. 20.

[3] Pentru o privire de ansamblu, dar şi o analiză sistematică a ideilor escatologice în Imperiul Bizantin, bazată pe texte patristice, apocaliptice, oraculare, istorice etc. a se vedea: Gerhard Podskalsky, *Byzantinische Reichseschatologie*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1972.

viitorul Imperiului, implicit, devin compatibile cu complexele de idei escatologice, emanate de Orientul Apropiat. Cu toate că creştinismul, în special în faza sa iniţială, s-a opus ideii de a limita universul la limesul roman, treptat, totuşi, asimilează tiparele gândirii greco-romane, de asemenea identificând destinele Imperiului cu cele ale Universului. Acest lucru s-a imprimat mai pronunţat, acolo unde continuitatea imperială a fost neîntreruptă, adică în *Pars Orientalis*, viitorul Imperiu Bizantin.

Legalizarea creştinismului pe timpul lui Constantin cel Mare, şi transformarea sa graduală în religie oficială a Imperiului, proces ce culminează pe vremea lui Teodosie cel Mare (dar nu se încheie aici), însoţită de atitudinea ostilă declarată a bisericii oficiale faţă de practicile divinatorii şi magice, nu a putut, însă, diminua substanţial din popularitatea acestora. Acest fapt se datorează nu numai importanţei pe care aceste practici le-au deţinut în societatea păgână, dar este determinat şi de ambiguitatea atitudinilor adoptate de autorităţile laice şi ecleziastice (în pofida poziţiei oficial declarate, menţionate mai sus). De fapt, aceste două momente, par a fi într-o strânsă conexiune, reflectând, pe de o parte, practica asimilării creştinismului în universul civilizaţiei greco-romane (lucru vizibil şi în alte componente ale acestei sinteze, precum, de exemplu, în practica cultului imaginei), iar pe de altă parte, încercarea de a „salva" în noua sinteză, valorile şi producţia intelectuală, familiare lumii greco-romane. Practica asimilării, conţinea atât reflexe involuntare, graţie mediului în care se răspândea creştinismul, precum şi a mediului în care au fost educaţi noii săi propovăduitori, cedări impuse de situaţii concrete, dar şi acţiuni voite, de a exploata arsenalul intelectual al civilizaţiei greco-romane, în perspectiva unui prozelitism ce se dorea cât mai eficace.

Astfel, cu toate că practicile de divinaţie tradiţionale erau oficial interzise, ca fiind de inspiraţie diabolică, totuşi, profeţiile erau puse şi sub semnul inspiraţiei divine. Vechile metode divinatorii, ca astrologia, interpretarea visurilor şi minunilor, au persistat, într-o formă creştinată sau nu, până la sfârşitul existenţei Imperiului Bizantin[4]. Cu toate că periodic era reiterată stigmatizarea lor, nici aceasta, nici scepticismul intelectualilor, nu erau în stare să stăvilească popularitatea acestor practici, puternic infiltrate în religiozitatea populară[5]. Unul dintre cele mai elocvente exemple îl prezintă apariţia aşa-numitelor oracole sibiline creştine. Din complexul corpusului de *Oracole sibiline*, alcătuit din texte poetice, compunerea cărora se extinde pe un vast diapazon cronologic, din secolul al II-lea, a. Chr. până în secolul al VII-lea

[4] Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *Les oracles de Léon le Sage illustrés par Georges Klontzas. La version dans le Codex Bute*, Institut Hellénique de Venise et Bibliothéque Vikelaia d'Hérakleion, Venise, 2000 (Oriens Graecolatinus, 7), p. 21.

[5] Charles Diehl, "De quelques croyances byzantines sur la fin de Constantinople", în *Byzantinische Zeitschrift*, Bd. 29, 1929-1930, Leipzig/Berlin, 1930, p. 193, menţionează legenda relatată în secolul al XII-lea, despre profeţia unui astrolog vestit, Vettius Valens, împăratului Constantin (de fapt acest astrolog a trăit în secolul Antoninilor), acordată la edificarea Constantinopolului, conform căreia Noua Romă avea să dăinuie 696 de ani, deci, termen ce avea să expire la 1026. Cu toate că era vorba despre o profeţie expirată, ea dăinuie şi în secolul al XII-lea, şi alături de scepticismul lui Glycas, care o califică tranşant ca minciună, ce încă o dată ar demonstra falsitatea astrologiei ca ştiinţă, găsim şi încercări de reabilitare, bunăoară din partea lui Glycas, care o interpretează în sensul sfârşitului unei bune guvernări, ceea ce ar avea aparent un sprijin în faptul că odată cu sfârşitul domniei lui Vasile al II-lea Bulgarochtonul, se încheia şi epoca de ascendenţă a dinastiei macedonene.

şi distribuite în 12 cărți de dimensiuni inegale, dar numerotate de la I la XIV[6], din cauza unei erori în tradiția manuscrisă (cărțile IX şi X ne existând de fapt)[7], cărțile a VI-a, a VII-a şi a VIII-a, prezintă creații ale creştinilor[8].

Probabil, crearea oracolelor creştine, ar fi putut începe în secolul al II-lea, dacă ținem cont de denunțarea acestei practici de către Celsus, lucru ce se desprinde din răspunsurile lui Origen[9]. Profețiile „oracolelor creştine", nu este exclus să fi avut o conexiune cu tradițiile Sibilei de Cumae, din care s-ar fi inspirat Virgilius, atunci când într-a patra Eglogă cântă venirea unei înnoiri escatologice legate de naşterea unui prunc divin. Cartea a VI-a este dominată de motive mesianice şi cristologice, care se recunosc parțial şi în cărțile a VII-a şi a VIII-a, printre mai multe oracole cu caracter istoric şi politic, dar şi altele, de o ținută apocaliptică şi escatologică destul de abil exprimate[10]. Oricum, cu toate incertitudinile datării cu secolul al II-lea, este incontestabilă compunerea oracolelor creştine anterior secolului al IV-lea, dată fiind citarea lor destul de abundentă în opera patristică: Teofil al Antiohiei, Clement al Alexandriei, Eusebius din Cesarea, Augustin, dar mai ales Lactanțiu în cartea a IV-a a *Instituțiilor Divine*[11].

Problema supraviețuirii practicilor divinatorii antice, pare a fi circumscrisă, de asemenea, şi în realitatea îngemănării creştinismului, universalist în esența sa, cu ideologia politică a Imperiului Bizantin, ca o manifestare concretă a realității politice. Astfel, două ideologii, cea creştină şi cea imperială, sunt impuse spre colaborare, completându-se reciproc cu elemente eterogene pentru fiecare în parte. Astfel, creştinismul, prin definiție indiferent față de formele concrete ale realităților politice,

---

[6] Corpusul *Oracolelor sibiline* ne-a parvenit în 14 manuscrise din secolele XIV, XV şi XVI, fiind divizate de către primul lor editor A. Rzach în trei grupuri: Jean-Michel Roessli, *Oracles Sibyllins. Introduction. Note sur le tecte*, în *Écrits apocryphes chrétiens*, II, ed. Pierre Geoltrain, Jean-Daniel Kaestli, Paris, Gallimard, 2005, p. 1053.

[7] Principalele ediții ale corpusului sunt: A. Rzach, *Oracula Sibyllina*, Prag/Wien/Leipzig, 1891; J. Geffcken, *Die oracula Sibyllina*, Leipzig, 1902 (= *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, 8); A. Kurfess, *Sibyllinische Weissagungen: Griechisch-Deutsch („Tusculum")*, Berlin, 1951, cu o reeditare remaniată de J.-D. Gauger; Düsseldorf/Zurich, 1998.

[8] Aceste cărți au beneficiat de ediții speciale cu traduceri: M. Erbetta, *Oracoli sibillini cristiani*, în *Gli apocrifi del Nuovo Testamento*, 3, Torino, 1969, p. 486-540; U. Treu, *Christlische Sibyllinen*, în *Neutestamentlische Apokryphen*, 2, ed. W. Schneemelchner, Tübingen, ed. a 6-a, 1997, p. 591-619; *Écrits apocryphes chrétiens*, II, ed. Pierre Geoltrain, Jean-Daniel Kaestli, Paris, Gallimard, 2005, p. 1057-1083.

[9] *„Aţi fi avut cel puțin pe Sibila, pe care o cinstesc şi unii dintre creştini…*": Origen, *Contra lui Celsus*, în Origen, *Scrieri alese*. Partea a patra, ed. Pr. Prof. T. Bodogae, Bucureşti, 1984, VII, 53, p. 489. A se vedea şi disputa privind aşa-numiții sibilişti creştini: *„Ar mai fi* – continuă el [Celsus – n. n.] – *printre creştini şi unii sibilişti* numiți aşa, poate, fiindcă batjocoresc în felul acesta pe cei care cred în darul proorocesc al Sibilei, de la care şi-au luat numele", *Ibidem*, V, 61, p. 366.

[10] Jean-Michel Roessli, *op. cit.*, p. 1050-51.

[11] *Ibidem*, p. 1051: „Il [Lactance – n. n.] réfute les accusations d'interpolation que Celse adressait à Origène; il cite des vers d'auteurs chrétiens qu'il fait passer pour des prophéties de la Sibylle d'Erythres et qu'il place au même rang que les oracles des prophètes de l'Ancien Testament. L'interpretation de Lactance influencera fortement Augustin dans sa manière de concevoir l'histoire universelle et dans la place qu'il réservera aux prophéties sibyllines dans sa vision de l'histoire du salut et de la révélation".

nu are suficiente resurse proprii, pentru a fundamenta o paradigmă religios-politică – *imperiul creştin*. Ultima, impune, în complexul ideilor creştine despre destinele umanității, tematica destinelor proprii ale Imperiului, care în mod implicit, conține elemente distanțate de cele propriu-zis creştine. Or, divinațiile, întotdeauna au fost o preocupare constantă nu numai în destinele individuale, dar şi ale celor statale. Succesele şi impasurile din aceste domenii, au fost înscrise în derularea unui plan divin, iar ispita de a-l cunoaşte, întrecea severitatea interdicțiilor evanghelice în această privință.

Schimbarea ce se produce, capătă mai mult un caracter formal. Desigur, centrele oraculare păgâne îşi pierd importanța şi semnificațiile, însă, aşa-numitele pseudo-oracole creştine, atribuite unui profet biblic, sau unui împărat, continuă tradițiile cărților sibiline. Anumite culegeri de acest fel, au inspirat un mare respect instanțelor oficiale, fiind păstrate ca un adevărat tezaur în biblioteca imperială.

Theophanes Continuatus descrie o carte cu oracole sibiline, pe care a găsit-o în biblioteca lui Leon al V-lea Armeanul (813-820), menționând că această carte, pe lângă textele oracolelor mai conține şi imagini în culori, reprezentând toți împărații din viitor, deci şi imaginile, alături de text, fiind învestite cu sens profetic[12]. Cu ocazia revoltei lui Euthimius şi a capturării celei mai mari părți a Siciliei de către arabi, Irineu, urmându-l pe pseudo-Simeon, citează un vechi oracol în versuri, care atribuie „începutul răutăților", domniei unui dragon „avid de aur şi gângav" asupra Babilonului[13]. Un oracol ilustrat menționează Nikephoros Gregoras atunci când vorbeşte despre moartea lui Andronic al II-lea Paleologul (1332)[14].

Probabil, cea mai renumită creație bizantină de acest gen, a fost enigmatica scriere ilustrată *Oracolele lui Leon cel Înțelept*[15]. Atribuită în tradiția bizantină

---

[12] Imaginea invocată în text, reprezintă un leu (Leon) străpuns de spadă şi suprascrisă - *Hi* (Hristos), din care Leon al V-lea ar fi înțeles că va fi asasinat de Crăciun în anul 820 (Theophanes Continuates,).

[13] Paul J. Alexander, *Historiens byzantins et croyances eschatologiques*, în *Actes du XII^e Congrès International des Etudes Byzantines*, 2, Beograd, 1964, p. 5-6, reeditat în Idem, *Religious Political and Thought in the byzantine Empire*. Collected Studies, London, Variorum Reprints, 1978, XV.

[14] Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 42.

[15] În cea mai răspândită versiune a *Oracula Leonis*, găsim 15 profeții, redactate în greaca „erudită", în versuri iambice (oracolele III şi IV sunt compuse din două părți, fiecare ilustrate în parte), cu excepția oracolelor IX şi X, redactate în proză şi constituind, deci, o interpolare evidentă. Se distinge partea istorică – oracolele I-X, ce conțin profeții ale evenimentelor consumate (*vaticina ex eventu*) şi cea propriu-zis profetică (cea ce P. Alexander a numit *the wish-prophecy*) – oracolele XI-XV. De menționat totuşi, că toate tentativele de a identifica împărații „prorociți" în partea istorică, până în prezent nu au dat rezultate câtuşi de puțin convingătoare. Partea profetică anunță venirea împăratului ideal (ordinea oracolelor pare a fi perturbată, însă schimbarea cu locurile a oracolelor XI şi XII, readuce o consecvență mai logică). În redacțiile cele mai conservatoare, dimensiunea escatologică este practic absentă. Venirea împăratului ideal nu este asociată cu derularea scenariului apocaliptic, încununat de Judecata de apoi. De notat, că specificul cel mai important al *Oracolelor lui Leon* constă în ilustrarea textelor, până astăzi, rămânând caz unic în literatura oraculară bizantină. Trebuie ținut cont şi de faptul, că sintagma *texte ilustrate* este destul de convențională, deoarece imaginile conțin detalii absente în text, precum şi invers. Deci, textul şi imaginile se completează reciproc, fapt ce depăşeşte esențialmente raportul text – ilustrație: Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 33 şi urm.

împăratului Leon al VI-lea, a cărui faimă de profet, începe să se profileze probabil chiar în vremea fiului său, Constantin al VII-lea Porphyrogenetul, ascunzând inițial interese politice, privind succesiunea dinastică a împăraților macedoneni[16]. Totuşi, această faimă pare a nu izvorî doar din mediul aulic interesat, deoarece surse pe care nu le putem bănui de vreo tendențiozitate politică, cum ar fi *Viața Patriarhului Antonios Kauleas* (893-901), scrisă la începutul secolului al X-lea, dar mai ales *Antapodosis* de Liutprand de Cremona (mijlocul sec. X), unde figurează deja imaginea populară a lui Leon al VI-lea, în calitate de astrolog, vizionar şi tălmăcitor al visurilor[17]. Deci, mai curând, Constantin al VII-lea şi anturajul său, utilizează şi accentuează pe direcția profetică, reputația părintelui său, care probabil că se articulează în mediul popular, încă din timpul domniei sale.

Data redactării acestor oracole este dificil de stabilit, cu atât mai mult cu cât conținutul lor nu este omogen, chiar dacă excludem oracolele în proză, şi celelalte, denotă, dacă nu neapărat epoci diferite de creație, cel puțin, autori diferiți cu siguranță. Astfel, oracolele I-VI, uneori numite *monstra*, fiindcă esențialmente sunt ilustrate prin animale, şi constituie evident un ansamblu, în timp ce oracolele VII-VIII diferă de cele precedente ca metrică şi stil[18]. Este destul de probabil că inițial, aşa cum presupune

---

[16] Deja în cronica lui Theophanes Continuatus, împăratul Leon al VI-lea, enunță câteva profeții referitoare la fiul şi succesorul său Constantin al VII-lea: Teophanes Continuatus, Joannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex rec. Immanuel Bekker, Bonn, 1838, p. 373-374 şi 377, apud: Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 36, nota 9. De fapt, invocarea profețiilor pe timpul dinastiei macedonene pare a fi un fenomen destul de răspândit, datorat obsesiei de legitimare a unei familii cu origini obscure la tronul imperial. A se vedea în această privință şi falsa profeție fabricată de către Photius, în care se promitea puterea unei misterioase progenituri din numele BEKLAS (inițialele lui Vasile I Macedoneanul, a soției sale Eudochia şi a celor patru fii ai săi: Constantin, Leon, Alexandru şi Stephanos). Evident că a fost un gest de recuperare a grației imperiale din partea lui Photius, dar, nu mai puțin adevărat este şi faptul, că eruditul patriarh a ştiut să spună ceea ce râvnea să audă urechea împăratului: Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme" byzantin*, Paris, Gallimard, 1996, p. 53. De fapt, exploatarea profețiilor în interese politice are o tradiție veche în Bizanț, pornind poate de la exemplul „Istoriei secrete" a lui Procopius din Cezarea, în care se fac aluzii la împlinirea unor profeții privind venirea „principelui demonilor", în evocarea unor caracteristici ale domniei lui Iustinian I. Tradiție urmată şi de „succesorii" lui Procopius, care au exploatat profețiile despre Antihrist pentru ai critica pe urmaşii lui Iustinian I: Paul J. Alexander, *Historiens byzantins et croyances eschatologiques*, p. 2-3, cu trimiteri la lucrările lui B. Rubin, care a studiat în detalii această problemă.

[17] Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 36.

[18] *Oracolul VII* denotă o diferență clară la nivelul ilustrației, aici fiind reprezentate porțile unui oraş fortificat şi un cap însângerat pe o cupă. Numele suveranului începe cu K. Aici transpare o legătură cu expunerea lui Theophanes Continuatus, care este prezentată ca o profeție a lui Leon al VI-lea privind destinul adversarului său, Constantin Ducas, în perspectiva atentării acestuia la tronul fiului său, Constantin al VII-lea: *Nu vă lăsați induşi în eroare de rumoarea care circulă peste tot, precum că un oarecare Constantin va domni peste greci. Eu vă jur…că imperiul nu este pentru voi deoarece vă numiți Constantin dar că Dumnezeu…la dat fiului meu iubit [Constantin al VII-lea]. Dacă veți încerca să-l omorâți, capul vostru fără corpul vostru vor intra prin aceste porți [Porțile de Aur]* În expunerea evenimentelor istorice, aceste cuvinte s-ar fi realizat, când în urma unui complot împotriva lui Constantin al VII-lea, Constantin Ducas a fost omorât în 913 sau 914, capul său însângerat fiind adus la Constantinopol prin faimoasele porți: Teophanes Continuatus, p. 373, 16 -374, 2, apud: Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-

Jeaninne Vereecken, aceste texte şi imagini, nu au avut nici o legătură cu darul profeţiei, fiind o creaţie iniţiatico-esoterică, care într-o manieră ermetică, tipică acestui gen de scrieri, prezenta treptele împlinirii spirituale umane. Această interpretare e în deplină concordanţă cu binecunoscuta idee a stoicilor, adoptată şi de creştini, potrivit căreia doar omul perfect şi înţelept este un adevărat rege[19].

Dar aşa cum s-a mai întâmplat cu mai multe imagini şi texte în Bizanţ, în mod special fiind vorba despre monumentele Constantinopolului, însoţite şi de inscripţii, aşa cum vom vedea mai jos, verva profetică, pornită din ostentaţia destinelor Imperiului şi a capitalei sale, s-a produs şi în acest caz o transformare, însoţită şi de interpolări, care le-a acordat textelor şi imaginilor respective, o perspectivă de interpretare profetică. Momentul realizării conexiunii cu numele lui Leon al VI-lea nu este stabilit. Oricum, această „atribuţie" îi este încă necunoscută lui Nicetas Choniates în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Acest autor bizantin, citează destul de abundent textele *oracolelor*, tratate anume în această ipostază de texte profetice, dar care le prezintă ca foarte vechi, şi anonime[20].

Oricum, în epoca paleologă, oracolele în text şi imagini par a fi definitiv legate de numele împăratului Leon al VI-lea, ca rezultat al amalgamării mai multor tradiţii. De numele lui împăratului Leon este legată reprezentarea în biserica Sf. Gheorghe de lângă palatul Manganelor din Constantinopol a unei galerii de portrete a tuturor împăraţilor şi patriarhilor bizantini, care au domnit şi care aveau să domnească. Un pelerin anonim rus, chiar precizează la 1390, că în nartexul acestei biserici, ar fi reprezentate 80 de portrete de împăraţi, dintre care 77 domniseră deja, şi încă trei urmau să vină, precum şi 100 (sau 130?) de patriarhi, dintre care 3 (sau 6?) aparţineau viitorului[21]. De asemenea, începând cu secolul al XIV-lea, este cunoscută tradiţia conform căreia, profeţiile lui Leon al VI-lea au fost figurate pe o coloană. Dintre trei cele mai vechi şi mai renumite coloane din Constantinopol, cea a lui Constantin cel Mare din forul cu acelaşi nume, cea a lui Theodosie din forul Taurului şi cea a lui Arcadius, de pe colina Xerolophos, anume ultima, cel mai des, conform acestei tradiţii, ar fi găzduit imaginile profetice leoniene. Trebuie să ţinem cont şi de faptul, că colina a şaptea a Constantinopolului, Xerolophos, este practic singurul reper topografic din *Oracolele lui Leon.*

Fără a face vreo referinţă concretă, încă după căderea Constantinopolului la 1453, Laonic Chalcocondil, face un fel de bilanţ al acestor tradiţii: „Mă şi minunez de unii că nu cred că prorociile Sibilei au fost adevărate, când, în ce priveşte împărăţia bizantină, lista împăraţilor scrisă, precum se spune de împăratul Leon Înţeleptul se sfârşea la acest împărat şi cu arhiereul care s-a săvârşit din viaţă la Florenţa tirenilor.

Misguich, *op. cit.*, p. 40, nota 22. *Oracolul VIII*, cu diferenţe stilistice evidente în raport cu cele precedente, este şi singurul scris sub forma trecutului: *Ibidem*, p. 40-41.

[19] *Ibidem*, p. 44-46, şi o demonstraţie pas cu pas, la analiza textelor şi imaginilor la p. 165-186.

[20] Cyril Mango, „The Legend of Leo the Wise", în *Зборник Радова Византолошког Института*, VI, 1960, p. 63-65, reimprimat în Idem, *Byzantium and its imagesi*, Variorum reprints, London, 1984, XVI. Nicetas Choniates vede corespondenţele următoare: Ioan al II-lea Comnenul – oracolele I şi III, Manuel I Comnenul – oracolul III, Andronic I Comnenul – oracolele IV şi V, Isaac al II-lea Anghel – oracolul VI.

[21] *Ibidem*, p. 76-77, a se vedea tot aici şi referinţele la alte surse privind portretele de la Sf. Gheorghe de lângă Mangane.

Căci pe împăratul Constantin, ca unul ce este ucis de barbari şi nu moare pe tron, şi nici pe Grigorie care a pribegit în Italia, nu-i cuprinde acest tabel”[22].

Pe lângă tradițiile profetice, moştenite din antichitate şi trecute prin procesele de aculturație ale Imperiului creştin, o predispunere interesantă spre profetic, relevată într-un monumental studiu de către Gilbert Dagron[23], o avea însăşi oraşul Constantinopol, prin specificul fondării şi ascensiunii sale, care-i asigură un loc cu totul aparte în constelația oraşelor antichității târzii şi a evului mediu. Cucerirea romană, a ”şters” istoria predecesorului său, Bizantium-ului, Noua Romă, sau Constantinopolul devenind de fapt o creație artificială, un fel de materializare a voinței fondatorului său – Constantin cel Mare. Un oraş parvenit, dacă ținem cont de distrugerea Bizantium-ului de către romani, aproape din nimic, şi ridicat îndată la rangul cele-i de a doua capitale a vastului imperiu, şi devenit cel mai important oraş al părții sale orientale, prosperitatea căreia se articula tot mai evident, pe fundalul decăderii tot mai vertiginoase a Occidentului. De menționat, că acest parvenit al istoriei, îşi capătă importanța nu doar prin faptul că i s-a oferit un statut special. Constantin depune un efort remarcabil pentru ca acest oraş să corespundă statutului său, atât de rapid avansat, sau mai exact spus, determinat dintr-odată. Din toate oraşele celebre ale imperiului, aici sunt aduse monumente, elemente arhitecturale etc., menite să-i acorde ceea ce alte centre urbane acumulaseră de secole. Această acțiune, de proporții uluitoare, avea să-i acorde Constantinopolului un specific, care s-a imprimat în mentalul colectiv al acestui oraş.

Statuile aduse la Constantinopol, îşi lasă desigur amprenta asupra atmosferei şi sensibilității istorice, însă într-o manieră cu totul diferită de cea, pe care monumentele le-au avut la Atena, Roma, Alexandria sau Antiohia. În oraşele, unde statuile s-au „născut” şi s-au acumulat într-un proces istoric îndelung, ele au jucat un rol de jaloane în mentalitatea colectivă, comemorând diverse evenimente importante din istoria urbei, mandatele de magistrat, evenimente ale vieții politice şi culturale, construcții sau restaurări de edificii. Astfel ele constituie un fel de cronică în piatră şi bronz incorporată în spațiul urban. Un ghidaj iscusit, putea oferi celui interesat, o istorie a oraşului, întruchipată în monumentele sale, iar pentru cetățenii săi, ele continuau să servească drept repere ale memoriei istorice.

Aducerea lor (a statuilor), practic dintr-o dată (într-o perioadă istorică foarte compactă), la Constantinopol nu marchează nici un parcurs istoric propriu al oraşului ce le va găzdui. Ele, în totalitate, definesc un nivel de start (punctul zero, după expresia lui G. Dagron[24]), al istoriei unui oraş, de la început, fără amintiri. Printre capodoperele aduse la Constantinopol, foarte puține au conservat istoria sau legenda sa. Plasate în noua capitală a imperiului, ele au fost rupte de orişice legătură cu locul de origine şi astfel îşi pierd consistența şi ponderea temporală. Ele au fost extrase din istoria

---

[22] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice. Creşterea puterii turceşti, căderea împărăției bizantine şi alte istorii despre felurite țări şi popoare*, ed. Vasile Grecu, Bucureşti, Ed. Academiei R.P. Române, 1958, p. 236 (= Scriptores byzantini, II). Conform profețiilor atribuite lui Leon, ultimul împărat urma să fie Ioan al VIII Paleologul (1425-1448), iar patriarh – Iosif, decedat la 1439, în timpul sinodului de la Florența. Deşi Constantin al XII-lea urcase la tron, dar aşa şi nu a fost încoronat.

[23] Gilbert Dagron, *Constantinople imaginaire. Études sur le recueil des ”Patria”*, Presses Universitaires de France, Paris, 1984 (= Bibliothèque byzantine publiée sous la direction de Paul Lemerle, Études - 8), p. 127 şi urm.

[24] *Ibidem*, p. 143.

trecutului pentru a fi asociate unui viitor. Prin aceasta ele urmează destinele Constantinopolului, care poate fi caracterizat ca oraş cu o istorie inversată din punctul său de pornire. Nimic în trecut, compensat de o perspectivă istorică importantă şi programată, spre viitor. Această inversare a raporturilor dintre monumente şi istorie se traduce în tendința ilustrată de memoria colectivă a oraşului, în care instalarea lor este atribuită unui singur autor – Constantin cel Mare, şi unei singure date – 330.

Situația neobişnuită a Constantinopolului se reflectă şi într-un alt specific al său. Dacă, în mod firesc, patrimoniul artistic al unui oraş se completează din generație în generație, statuile Constantinopolului apar dintr-o dată, ca un fond complet, dar şi limitat, dispus unei dispariții progresive[25]. Astfel, ele ilustrează un proces firesc de îmbătrânire, marcat de pierderi şi scăderi consecutive, pe care în acelaşi timp le şi aşează într-un orizont profetic. Ele prezintă o "cronică" a viitorului, care nu poate avea alt deznodământ decât dispariția oraşului. Împăcarea acestei perspective inevitabile unui proces de îmbătrânire, cu moştenirea miturilor eternității Romei (Noii Rome), se produce prin legarea destinelor Constantinopolului de cele universale.

Constantinopolul, moştenind tot ce înseamnă din punct de vedere politico-ideologic şi simbolic Noua Romă, a pretins, în mod firesc, şi rolul de centru spiritual prin excelență, lucru ce poate fi desemnat prin tentația de a deveni şi Noul Ierusalim. Aproape reuşit într-o primă fază[26], atunci când, cucerirea arabă face imposibilă funcționarea structurii stabilite de Constantin cel Mare: Constantinopolul – centru imperial şi al cultului imperial, Ierusalimul – oraşul sfânt al creştinătății[27]. Dar se pare că şi înainte de 638, Constantinopolul începe să cucerească faima Noului Ierusalim. Deja în secolul al V-lea, atunci când Daniel Stilitul vroia să plece în pelerinaj la Ierusalim, un bătrân i-a zis: „Mergi în Bizanț, vei vedea al doilea Ierusalim, Constantinopolul, şi vei vizita martiriu-urile şi marele sanctuare"[28]. Constantinopolul devine un adevărat centru de pelerinaj, şi în mare măsură grație relicvelor acumulate aici[29], în special a celor ale Pasiunilor lui Hristos, acumulate pe parcursul secolelor la biserica palatină a Maicii Domnului de la Pharos[30].

---

[25] *Ibidem*, p. 143-144: Completările sunt destul de rare, cea mai importantă fiind caii aduşi de Iustinian I de la Efes. Până şi tradiția de înălțare a statuilor împăraților se întrerupe după Philippikos (711-713), cu o renaştere efemeră pe vremea lui Constantin al VI-lea (780-797).

[26] De menționat că în ultima instanță, acest gen de *translatio* spiritual, nu a reuşit pe deplin. Cu toate că Ierusalimul, din optica creştină fusese umilit ajungând în mâinile necredincioşilor, cu un relativ scurt intermediu cruciat, Constantinopolul, cu tot fastul podoabelor sale de capitală imperială şi găzduitor al scaunului patriarhiei ecumenice, nu putea întrece până la urmă în imaginarul religios, oraşul ce a fost martorul Răstignirii şi Învierii lui Hristos: Marie Hélène Congourdeau, *Jérusalem et Constantinople dans la littérature apocalyptique*, în *Le sacré et son inscription dans l'espace à Byzance et en Occident*, ed. Michel Kaplan, Paris, Centre de Recherches d'Histoire et de Civilization Byzantines, 2001 (= Publications de la Sorbonne, Série Bzyantina Sorbonensia - 18), p. 134.

[27] Gilbert Dagron, *Naissance d'une capitale: Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris, PUF, 1974, p. 388 şi urm.

[28] Marie Hélène Congourdeau, *Jérusalem et Constantinople*, p. 131.

[29] Bernard Flusin, *Construire une Nouvelle Jérusalem : Constantinople et les reliques*, în *L'Orient dans l'histoire religieuse de l'Europe. L'invention des origines*, ed. A. Amir Moezzi, J. Scheid, Turnhout, 2000, p. 62-66.

[30] Paul Magdalino, *L'Église du Phare et les reliques de la Passion à Constantinople (VII^e^/VIII^e^-XIII^e^ siècle)*, în *Byzance et les Reliques du Christ*, ed. Jannic Durand, Bernard Flusin, Paris, Centre de Recherches d'Histoire et de Civilization Byzantines, 2004, p. 15-30.

Această poziție, îi oferă Constantinopolului în perspectiva derulării scenariului apocaliptic un loc cu totul special. Constantinopolul nu este etern, însă doar pentru că nu este eternă această lume. Deci căderea sa va însemna începutul sfârşitului. Cel mai explicit în această privinţă este textul aşa-numitei *Apocalipse a lui Andrei cel Nebun pentru Hristos* (*Salos*). Chiar la începutul acestui text, inserat în *Viața Sf. Andrei Salos*, la întrebarea lui Epiphanios despre sfârşitul lumii, în care foarte semnificativ este centrat destinul Constantinopolului, Noul Ierusalim, Andrei spune că nimeni nu va cuceri acest oraş până la sfârşitul timpurilor, fiindcă a fost oferit sub protecția Maicii Domnului[31].

Alături de această tradiție oraculară şi „predispozițiile" iscate din perspectiva specificului fondării Constantinopolului şi al statutului pe care-l obține (Noua Romă) şi spre care tinde (Noul Ierusalim), anumite situații istorice generează, sub influența escatologiei iudeo-creştine, o vastă literatură profetică, care leagă destinele şi viitorul Imperiului Creştin (Bizantin) de cele cosmice în perspectiva sfârşitului timpurilor.

Situația istorică din prima jumătate a secolului al VII-lea, determinată într-o mare măsură pentru Bizanț, de pericolul pentru existența sa, generat de cele două valuri invadatoare, succesive din Orient: persan şi arab (îmbinate cu cel ce se abătuse din partea limesului Dunărean din partea avarilor şi slavilor), a fost cât se poate de favorabilă pentru reactualizarea scrierilor apocaliptico-escatologice[32]. De notat, că invaziile menționate sau abătut asupra zonelor orientale ale Imperiului (Palestina, Siria, Mesopotamia de Nord de expresie arameică), unde tradiția apocaliptică şi speranțele mesianice ebraice aveau o tradiție puternic înrădăcinată.

Se reiterează, astfel, o situație caracterizată de opresiuni şi persecuții; care, în primă sa ediție, servise deja pentru inspirarea unor texte fundamentale ale tradiției apocaliptice iudaice, ca de exemplu *Cartea lui Daniel*. Această creație de texte apocaliptice, caracterizează nu doar mediul iudaic, unde ocuparea de către perşi a Ierusalimului la 614, generează textul anonim al *Apocalipsei lui Zorobabel*[33], dar şi cel creştin: unde în condiții similare apar: *Luarea Ierusalimului de către Perşi* (cunoscută în versiunea georgiană şi în câteva versiuni arabe mai complete), de Antiochos Strategios, călugăr de la Mar Saba[34] şi *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*[35].

---

[31] Lennart Ryden, „The Andreas Salos Apocalypse, Greek Text, Translation and Commentary", în *Dumbarton Oaks Papers*, 28, 1974, p. 215, a se vedea şi ediția separată: Idem, *The Life of St Andrew the Fool*, Uppsala/Stockholm, 1995 (=Studia Byzantina Upsalensia, 4).

[32] Procesul de constituire a complexului de scrieri apocaliptice în Bizanț a fost sintetizat în monografia: Paul J. Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, Berkeley/Los Angeles/London, University of California Press, 1985.

[33] Integral, textul ebraic, însoțit de o traducere în franceză a fost publicat de I. Levi, „L'Apocalipse de Zorobabael et le roi de Perse Siroès", în *Revues des Études juives*, 68, 1914, 129-160.

[34] Textul georgian şi traducerea sa în latină au fost publicate de G. Garitte, *La prise de Jérusalem par les Perses en 614*, 2 vol., Louvain, 1960 (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 202-203), precum şi versiunile arabe, mai complete: Idem, *Expugnationis Hierosolymae A. D. 614: Recensiones Arabicae*, 4 vol., Louvain, 1973-1974 (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 340-341, 347-348).

[35] Patru versiuni greceşti şi două slave au fost publicate de В. Истрин, *Откровение Мефодия Патарского и апокрифические видения Даниила в византийской и славяно-русской литературе. Исследования и тексты*, 2 т., Москва, 1897. Versiunile greceşti au beneficiat de noi ediții critice: L. Lolos, *Die Apokalypse des Ps. Methodios*, Meisenheim am Glan, 1976 (=Beiträge zur klassischen Philologie, 83); Idem, *Die dritte und die vierte Redaktion des Ps.*-

De menționat că scrierile apocaliptice în mediul iudaic se mențin în pofida poziției ostile a rabinatului, în urma uniformizării iudaismului, survenită după distrugerea celui de-al doilea templu. Iudaismul rabinic se bazează exclusiv pe Tora şi tradiție, în timp ce textele apocaliptice adoptă uneori caracteristici inițiatice, fapt ce le distanțează de mediile oficiale. În plus, se pare că extinderea spectaculoasă a literaturii apocaliptice în mediul creştin, de asemenea era în stare să inspire neîncrederea rabinatului. Cu toate acestea, circulația de apocalipse nu poate fi oprită, iar peste aceasta e de constatat şi influența lor asupra dezvoltării teologiei iudaice[36]. Caracterul mesianic al literaturii apocaliptice iudaice, probabil şi-a lăsat anumite amprente şi asupra evoluțiilor celei creştine, cu toate că exemplul invocat în acest sens de către P. Alexander, privind geneza legendei ultimului împărat[37], nu a fost considerat ca pe deplin convingător de către B. McGinn[38] şi G. J. Reinink[39].

Dintre scrierile apocaliptice, apărute în urma invaziilor persane şi arabe din secolul al VII-lea, cea mai intensă circulație a avut-o *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara.* Apărută în afara hotarelor Imperiului Bizantin, în mediul sirian al Mesopotamiei nordice, în primele decenii de dominație arabă, avea de curând să fie tradusă în limba greacă, iar din Bizanț, prin traducerile sale slavă şi latină, devine cunoscută în întreg arealul Europei medievale. În ea este relatată istoria omenirii, în conformitate cu schema biblică a lui Daniel, interpretată prin succesiunea a patru imperii, în care sunt inserate texte inspirate din *Legenda siriană despre Alexandru*, din *Caverna Tesaurelor* (o culegere de tradiții exegetice şi apologetice siriene, compilate în ordinea cronicilor biblice şi concepute ca o versiune a Istoriei sacre, de la Facerea lumii până la Cincizecime), din istoriografia arabo-persană şi din alte tradiții siriene, în care nu lipsesc influențe iudaice[40].

Pe lângă versiunea originală, siriană, *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*, a circulat în Bizanț în patru versiuni greceşti, ultimele trei depinzând de prima. Falsa sa atribuire episcopului-martir Methodie de Patara (†311) nu este decât o foarte

---

Methodius, Meisenheim am Glan, 1978 (=Beiträge zur klassischen Philologie, 94) şi împreună cu cele latine în: W. J. Aerts, G. A. A. Kortekaas, *Die Apokalypse des Pseudo-Methodius. Die ältesten griechischen und lateinischen Übersetzungen*, 2 vol., Louvin, 1998 (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 569-570). Versiunea siriană împreună cu traducerea în germană a fost publicată de G. J. Reinink, *Die syrische Apokalypse des Pseudo-Methodius*, 2 vol., Louvain, 1993 (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 540-541).

[36] Pablo Ubierna, *L'apocalyptique byzantine au début du IXe siècle*, în *Monastères, images, pouvoirs et société à Byzance*, sous la direction de Michel Kaplan, Paris, Publications de la Sorbonne, 2006 (=Byzantina Sorbonensia - 23), p. 211, nota 17.

[37] Paul J. Alexander, „The Medieval Legend of the Last Roman Emperor and Its Messianic Origin", în *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 41, 1978, p. 1-15.

[38] Bernard McGinn, „Awaiting an End: Research in Medieval Apocalypticism, 1974-1981", în *Medievalia et Numismatica*, new series 11, 1982.

[39] G. J. Reinink, „Ismael, der Wildesel in der Wüste. Zur Typologie der Apokalypse des Pseudo-Methodius", în *Byzantinische Zeitschrift*, 75, 1982, p. 336-344; Idem, *Pseudo-Methodius und die Legende vom römischen Endkaiser*, în *The Use and Abuse of Eschatology in the Middle Ages*, ed. W. Verbecke, D. Verhelst, A. Welkenhuysen, Louvain, 1988, p. 165-187; Idem, G. J. Reinink, *Ps.-Methodius: A concept of History in Response to the Rise of Islam*, în *The Byzantine and Early Islamic Near East. I, Problems in the Literary Source Material*, ed. A. Cameron, Princeton, 1992, p. 149-187.

[40] Pablo Ubierna, *op. cit.*, p. 212.

curentă metodă de plasare a unor texte sub numele unei personalități eminente pentru a-i acorda autoritatea necesară, dar şi credibilitatea profetică.

Din alt punct de vedere, aici este prezentă şi o altă metodă curentă, specifică mai ales scrierilor cu caracter profetic. Trebuie să reamintim faptul că scrierile cu caracter profetico-apocaliptic, apar în perioade de grea cumpănă şi au ca scop consolarea, dar şi încurajarea celor oprimați (cărora le şi se adresează scrierea respectivă) prin oferirea unei perspective optimiste, care prevede implicit înfrângerea (pedepsirea) invadatorilor oprimatori şi achitarea celor suferinzi, printr-o restabilire a ordinei de dinainte, dar într-o formulă mult îmbunătățită, un fel de împărăție a dreptății. Acestui nivel de echitate socială şi confesională i se suprapune şi un program politic mai concret, în funcție de orientarea politică a autorului textului (de unde anume va veni izbăvirea).

De asemenea, pot să apară unele nuanțe de concretizare şi în raport cu simpatiile politico-confesionale ale celor cui li se adresează profeția (identitatea politico-confesională a eliberatorului). Faptul că în textul profeției apare descrierea evenimentelor contemporane autorului (care de fapt şi provoacă alcătuirea profeției), care de asemenea trebuie văzute în perspectiva profetică (de împlinire a profeției), duce la necesitatea de a plasa apariția profeției într-o epocă anterioară evenimentelor descrise, aceasta fiind o a doua necesitate de a o atribui unui autor venerabil din trecut. Metoda despre care am vorbit la începutul acestui alineat este, deci, bine cunoscuta *vaticinia ex eventu*, adică profeția după eveniment. Evident că împlinirea profeției în cazul evenimentelor deja consumate acordă un plus de încredere şi celor ce pretind a fi o adevărată profeție, cele necunoscute nici autorului scrierii fiind proiectate în viitor (firesc, în scriere această separație nu există, toate evenimentele şi cele consumate şi cele care urmează să vină constituind un corp profetic unic).

Un alt efect, de consolare şi de încurajare, care consolidează comunitatea confesională şi-i întăreşte atașamentul față de propriile valori confesională, îl constituie faptul că înfrângerea şi cucerirea, din această perspectivă, nu mai sunt văzute ca o eventuală superioritate a valorilor confesionale ale invadatorilor. Profeția astfel alcătuită, acordă invers, conştiința supremației propriilor valori, deoarece înfrângerea şi cucerirea sunt rezultatul intervenției propriei divinități (astfel reconfirmându-se atotputernicia sa), care-i utilizează pe invadatori ca pe un simplu instrument de pedepsire şi, implicit, îndreptare celor pe care cu adevărat îi iubeşte. Iar pedeapsa nu poate fi decât temporară, cu condiția îndreptării pe calea cea dreaptă a credinței, cei suferinzi vor fi răsplătiți. Anume aceste momente vom încerca să le evidențiem în expunerea succintă a conținutului *Apocalipsei lui Pseudo-Methodie din Patara*, ținând cont mai ales, de elementele susceptibile variabilității, fapt ce va permite reutilizarea acestei scrieri în alte condiții istorice prin modificarea respectivă a acestor elemente.

Relatarea în *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara* debutează cu izgonirea strămoşilor omenirii din rai, urmând o istorie a umanității, conformă tiparul biblic, în care sunt inserate elemente din alte surse. În această privință, cea mai importantă interpolare în istoria sacră este istoria lui Alexandru cel Mare, care se înscrie perfect în scenariile apocaliptice, dar şi în programele politice. În legătură cu primul moment, atragem atenția la episodul închiderii de către Alexandru în spatele unei porți de alamă, a celor 22 de seminții spurcate a lui Gog şi Magog, până la momentul când vor fi eliberate către sfârşitul lumii. În legătură cu cel de-al doilea, e de menționat că Alexandru este aşezat la originea neamului împăraților bizantini. Atenționăm aici, că popoarele mitice a lui Gog şi Magog, în afara faptului că vor veni

din Orient şi venirea lor va fi devastatoare, nu au alte indicii de identificare. Deci, uşor de presupus, că acest element al profeției este de fapt o variabilă, care-şi schimbă semnificația concretă în funcție de circumstanțele istorice în care se realizează actualizarea prin redactare a scrierii profetice în întregime. Pe parcursul secolelor, rolul popoarelor lui Gog şi Magog l-au jucat mai multe seminții asiatice, care se abătuseră peste spațiile creştinilor din diverse zone istorice. Vom concretiza aceste transformări din popoare mitice în popoare istorice, atunci şi acolo unde vom discuta despre circulația *Apocalipsei lui Pseudo-Methodie din Patara* în condiții istorice concrete.

Începutul mileniului şapte de la facerea lumii, aduce prăbuşirea imperiului Persan şi ascensiunea spectaculoasă a „fiilor lui Ismael", adică a arabilor, care aduc mari prejudicii şi distrugeri creştinilor, pedepsiți astfel de Dumnezeu pentru păcatele lor. Propriu-zis, aceste evenimente şi marchează, de fapt, atât epoca creării profeției, cât şi cauza principală a apariției sale. Până aici, inclusiv, avem partea profeției *ex eventu*. După aceasta, începe profeția ca atare. Dar înainte de a trece la conținutul ei, remarcăm faptul că şi momentul istoric menționat este susceptibil variabilității în funcție de circumstanțe istorice concrete. În primul rând, trebuie să ținem cont de faptul că sintagma „fiii lui Ismael" sau ismailiții, întotdeauna a fost o identificare deopotrivă generală şi concretă. La nivel general, ismailiți, pentru creştini, erau toate popoarele ce au îmbrățişat islamul. Termenul generic, însă, putea fi concretizat, astfel punându-se semn de egalitate dintre ismailiți şi arabi, turci (seldjucizi şi otomani), tătari etc. În al doilea rând, ținând cont de numeroasele conflicte dintre popoarele creştine din diverse spații istorice cu diferite popoare islamice, ne dăm seama cu uşurință că situația istorică, descrisă fără multe detalii individualizante în *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*, era uşor reproductibilă, în alte condiții istorice. Faptul că Persia, grație situației sale geopolitice, dar şi a specificului său civilizațional (islamizarea nu a însemnat şi arabizarea completă), în cadrul lumii islamice, se află adesea în confruntări cu alte puteri ale lumii islamice, astfel oferindu-se de asemenea posibilitatea de a-i interpreta înfrângerile în contextul profețiilor menționate. În acest mod, situații repetate de confruntări dintre creştini şi islamici, având pe plan secund şi o înfrângere a Persiei, nu o dată au reactualizat *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*.

Această scriere apocaliptică este clasificată ca aparținând categoriei de texte ce oferă un scenariu escatologic optimist. Deci, înainte ca să se petreacă evenimentul capital, Parusia, urmată de Judecată, omenirea (adică creştinătatea) va cunoaşte o redresare şi o epocă înfloritoare, care va dura până la apariția Anticristului. Şi va aduce această epocă, deopotrivă de izbăvire de jugul necredincioşilor şi de prosperare a împărăției creştină, o figură obscură până la un moment (considerat de popor mort şi fără valoare), un împărat al grecilor, care „va porni împotriva lor (a ismailiților) cumplit şi mâniat şi se va repezi spre ei ca un bărbat ce se scutură de aburii vinului şi care unelteşte împotriva lor ca şi când aceştia ar fi morți". (A se compara cu Ps. 77.71: „Şi S-a deşteptat Domnul ca cel ce doarme, ca un viteaz amețit de vin").

Câteva trăsături de concretizare a împăratului salvator îşi găsesc explicația în circumstanțele vremii. Faptul că se vorbeşte despre un împărat al grecilor, are menirea de a întări încrederea în împăratul bizantin, iar pentru a câştiga simpatia populației monofizite (ținând cont de faptul că în provinciile orientale ale Imperiului, căzute sub dominație arabă, monofositismul îşi păstra o influență semnificativă), arborele genealogic al ultimului împărat este urmărit până la principesa etiopiană (deci

monofizită) Kušat, mama (legendară) a lui Alexandru cel Mare. Şi aceste precizări aveau să sufere anumite schimbări în contextele altor vremuri.

Deci, împăratul salvator, împreună cu fiul său, îi va înfrânge pe ismailiți, supunându-i unui jug mult mai crunt decât cel pe care-l suferiseră creştinii din partea lor. Ultimul împărat va inaugura o împărăție a dreptății şi prosperării „cum nu a mai fost pe lume". Idila societății perfecte va fi tulburată de invazia popoarelor lui Gog şi Magog, însă cei din urmă vor fi opriți de arhistrategul oştilor cereşti. Împăratul va domni la Ierusalim, până la ivirea Anticristului. În acest moment, va urca pe Golgota, aşezându-şi diadema pe vârful Sfintei Cruci, care va urca în ceruri, iar împăratul îşi va oferi sufletul Domnului. Astfel, el va transmite puterea Fiului Domnului, şi tot atunci, toate puterile şi autoritățile pământeşti vor lua sfârşit. Cu venirea lui Hristos, puterea Anticristului va fi anihilată, urmând Judecata de apoi.

Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara va inspira o serie de scrieri cu caracter escatologic, care de asemenea vor avea o importantă circulație în Bizanț, dar şi în alte țări ale lumii creştine. Mai multe profeții, purtând titlul de *Viziunile lui Daniel* (mai târziu către secol al XIII-lea – *Ultimele viziuni ale lui Daniel*)[41], sunt de fapt versiuni prescurtate sau interpolate spre a fi acomodate noilor realități, ale *Apocalipsei lui Pseudo-Methodie din Patara*. Din aceeaşi familie de texte face parte şi deja citata *Apocalipsă a lui Sf. Andrei Salos.*

Încă în perioada existenței Imperiului Bizantin, textele profetice, conținând perspectiva escatologică, se răspândesc de aici, atât în Occidentul latin, cât şi în lumea slavă orientală, ne lipsind amprente importante şi în Orientul musulman. *Oracolele lui Leon*, fiind traduse în latină, cu adaptări în titlu şi imagini, constituie de fapt, faimoasele *Vaticinia de Summis Pontificibus*, lucru demonstrat de H. Grundmann încă în 1929. În partea profetică, locul împăratului ideal este substituit de revelația privind un papă ideal (*angelic*). Data când s-a realizat traducerea latină este necunoscută, dar posibil ca acest lucru să se fi petrecut mai devreme ca acest text însoțit de imagini să-şi înceapă istoria în mediile gioacchintiste şi a *spirituali*-lor franciscani. În secolul al XIV-lea a fost creată o a doua serie de 15 profeții papale, inspirată îndeaproape de prima, fiind atribuită lui Gioacchino da Flore. Cele două redacții au fost unite într-o serie de 30 de profeții în secolul al XV-lea, editate în câteva rânduri în secolul următor şi utilizate în scopuri polemice, atât de adepții Reformei, cât şi de adversarii lor. În acelaşi secol, *Profețiile papilor* au inspirat profeți precum Johannes Lichtenberger şi Michel Nostradamus. Paracelsus publică o interpretare pseudo-ştiințifică la acest subiect, respinsă de Paulus Scaliger, iar Michel Montaigne vorbeşte despre ele într-o tonalitate sceptică[42].

O circulație intensă în Occident au avut-o şi alte traduceri latine ale profețiilor provenite din mediul bizantin. În mod special acest lucru se referă la *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*. Legenda ultimului împărat, pe care o conține această scriere, alături de alte profeții, a avut un deosebit succes la curțile europene, indiferent de faptul, dacă erau luate în serios, sau, cu bună înțelegere, erau utilizate în scopuri politice. Aşa sau altfel, dar încă la 1683 se mai publicau foi volante cu fragmente din

[41] Pe lângă versiunile editate de V. Istrin, în ediția citată (nota 35), menționăm şi ediția mai recentă: K. Berger, *Die griechische Daniel-diegese. Eine altkirchliche Apokalypse.* Text, Übersetzung und Kommentar, Leiden, 1976.

[42] Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 47-50.

Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara, pentru a încuraja trupele habsburgice să apere Viena de turci[43].

Originalele greceşti, dar şi traducerile slavone ale textelor profetice bizantine au avut o notabilă circulaţie şi în mediile cărturăreşti din *Slavia Orthodoxia* (după formula lui Riccardo Picchio). *Oracolele lui Leon* sunt cunoscute într-o traducere slavă, de redacţie sârbească din secolul al XV-lea, inserată într-un manuscris de la Biblioteca de Stat din Moscova (*Sevastianov*, nr. 43)[44]. Alături de alte profeţii, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, *Oracolele* au jucat un anumit rol în dezvoltarea conceptului ideologic *Moscova a Treia Romă*[45].

Mult mai importantă a fost însă circulaţia textelor profetice, ce conţin set de topuri comune: *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*, *Viziunile lui Daniel* şi *Apocalipsa Sf. Andrei Salos*. E necesar de menţionat că până în secolul al XVI-lea, anume aceste texte formau fondul principal al viziunilor despre evenimentele escatologice, dat fiind faptul, că în lumea ortodoxă, *Apocalipsa Sf. Ioan Teologul*, a avut o circulaţie foarte restrânsă, pe alocuri, chiar cvasi-inexistentă. Din această perspectivă, aceste texte, au avut o influenţă importantă în crearea concepţiei privind sensul desfăşurării şi a perspectivelor istoriei. În Rusia Kieveană, scrierile profetico-escatologice bizantine, au lăsat o amprentă decisivă chiar la etapa de constituire a cronografiei. Celebra operă cronografică, care de obicei se traducea în română ca *Povestea anilor de demult*, în urma unor cercetări recente asupra sintagmei *временных лет*, trebuie în continuare tradusă *Povestea anilor din urmă*, adică a celor ce precedă sfârşitul lumii[46]. De asemenea, mai multe locuri neclare din cuprinsul acestui letopiseţ, îşi găsesc explicaţia prin confruntarea cu textele profetice ale Vechiului Testament, dar şi cu textele profetice apocrife menţionate. Au fost atestate mai multe referinţe la *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*, acomodată prin identificări actuale ale popoarelor lui Gog şi Magog (de ex. cu cumanii)[47]. Popularitatea acestor scrieri este în creştere, odată cu apropierea anului 7000 de la facerea lumii, mai ales, ţinând cont de faptul că *Apocalipsa Sf. Andrei Salos*, conţine referinţe la această dată[48].

După căderea Constantinopolul, circularea profeţiilor în mediul grecesc, cunoaşte un nou avânt, de data aceasta, reliefându-se în mod special, aspectele mesianice, în legătură cu diversele versiuni ale Legendei ultimului împărat[49]. Toate

---

[43] Bernard McGinn, *Sfârşitul lumii şi începutul creştinătăţii*, în Malcolm Bull ed., *Teoria Apocalipsei şi sfârşitul lumii*, Bucureşti, Meridiane, 1999, p. 97.

[44] Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 50.

[45] Cyril Mango, *op. cit.*, p. 86-88.

[46] И. Н. Данилевский, *Повесть временных лет. Герменевтические основы изучения летописных текстов*, Аспект Пресс, Москва, 2004, p. 236-240.

[47] Карпов А.Ю. „Об эсхатологических ожиданиях в Киевской Руси в конце XI - начале XII века", în *Отечественная история*, 2002, nr. 2, p. 3-15.

[48] Pentru o viziune generală a acestui fenomen în Rusia Moscovită, a se vedea: А. И. Алексеев, *Под знаком конца времен. Очерки русской религиозности конца XIV – начала XVI вв.*, Санкт-Петербург, Алетейя, 2002.

[49] Marie Hélène Congourdeau, *Byzance et la fin du monde. Courants de pensée apocalyptique sous les Paléologues*, în *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*, ed. B. Lellouch, St. Yerasimos, Paris/Montreal, 1999, p. 55-98; Donald M. Nicol, *Împăratul fără de moarte. Viaţa şi legenda lui Constantin Paleologul, ultimul împărat al romanilor*, traducere şi ediţie îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, Ed.

cele 57 de manuscrise greceşti ce conţin *Oracolele lui Leon*, nu datează mai devreme de secolul al XVI-lea[50].

În spaţiul românesc, interesul faţă de viziunile escatologice din epoca medievală este de o dată mai recentă[51]. Se pare, însă, că şi aici, istoriografia se profilează în conexiune cu textele profetice bizantine. Astfel, în renumitul codice de la Tulcea, textele istorice, precum *Istoria universală* a lui Constantin Manasses, *Împăraţii Ierusalimului* şi *Letopiseţul anonim al Moldovei*, sunt precedate de *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara* şi *Viaţa Sf. Andrei Salos*[52] ce conţine apocalipsa menţionată, lucru care credem este foarte semnificativ şi sugestiv pentru viitoarele cercetări la acest subiect.

„Polirom", Iaşi, 2003; Asterios Argyriou, *Les exegeses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821)*, Thessaloniki, 1982.

[50] Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 51.

[51] O serie de studii apărute până în prezent, deocamdată, doar deschid dosarul problemei: Maria Magdalena Székely. „Ştefan cel Mare şi sfârşitul lumii", în SMIM, XXI, 2003, p. 271-278; Liviu Pilat, „Messianism şi escatologie în imaginarul epocii lui Ştefan cel Mare", în SMIM, XXII, 2004, p. 101-116; Alexandru Mareş, „Sfârşitul lumii (anii 7000 şi 8000) în textele slavo-române şi româneşti din secolele al XV-lea – al XVIII-lea", în SMIM, XXII, 2004; Idem, *Moldova şi cărţile populare în secolele al XV-lea – al XVII-lea*, în Violeta Barbu, Alexandru Mareş ed., *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheţie*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2006, p. 139-155.

[52] Acest moment a fost subliniat de Liviu Pilat, care, însă, în loc de "Viaţa Sf. Andrei" menţionează *Viziunea lui Pseudo-Daniel*, lucru care se explică probabil prin inserarea în acest manuscris *a Cuvântului proorocului Daniel despre Navuhodonosor împăratul…*: *op. cit.*, p. 106.

Realitate istorică şi clişee istoriografice: „jugul de fier austriac” *versus* „jugul de lemn turcesc”

Barbu ŞTEFĂNESCU

Historical Reality and Historiographic Clichés: the “Austrian Iron Yoke” versus the “Turkish Wooden Yoke”

Abstract. *For almost half a century, the Romanian history has been using the metaphor of replacing the Turkish wooden yoke with the Austrian iron yoke to define the change of domination in Transylvania at the end of the 17th century. It meant that living conditions became harsher once it joined the Habsburg Empire. It was one of the enduring historiographic clichés when confronting time which paradoxically kept being used despite several important researches in the past years confirming the modernising and civilising effect of the Habsburg domination on Transylvania and particularly on the Romanians at different levels.*

The phrase belonging to Mihai Cserei, an eye witness and participant to the events during the replacement of the Ottoman rule with the Habsburg one in Transylvania had different evolutions in the Romanian and Hungarian historiographies. Assuming the history of Transylvania as part of a generally Romanian history made that everything before Transylvania’s integration through an act of historical justice within the Romanian national state did not fit this idea which had to be amended if not rejected. The epoch preceding the year 1918 is generally “demonized” in the history of Transylvania. It becomes a synonym of “yoke” applied by others on the neck of the Transylvanian Romanians whose historical endeavour is subsumed to the release from this pressure that was only possible through the union with Romania, an act that put an end to Transylvania’s historical torment with all its shades. The metaphor of the two yokes is shown today in the Romanian collective memory particularly in Transylvania.

The Hungarian historiography is more reserved concerning Cserei’s statement: the chronicler proved to be a Transylvanian patriot and the allegation against the leaders from Ardeal to submit to the suicidal policy of Hungary when rioting against the new Habsburg rule could not nourish the political imaginary of a great reborn Hungary comprising Transylvania. Therefore, when published at a time of Hungarian separatist nationalism exaltation in the context of the Habsburg absolutist regime beginning after 1848-1849, Cserei’s chronicle was meant to recollect times of glorious anti-Habsburg resistance. Yet it quickly consumed its ideological potential from the point of view of the Hungarian political class sensitive to the idea of Great Hungary, when this ideal was carried out in 1867, even though as a political compromise. Mihail Cserei was rather condemned for his “Transylvanian trends”.

Keywords*: Romanian historiography, Hungarian historiography, national ideology, wooden yoke, iron yoke*

De aproape un secol şi jumătate istoriografia română utilizează pentru a defini schimbarea de stăpânire în Transilvania la cumpăna secolelor XVII-XVIII metafora înlocuirii jugului de lemn turcesc cu jugul de fier austriac, cu semnificația înăspririi condițiilor existențiale, odată cu intrarea în componența Imperiului habsburgic. Este unul din clişeele istoriografice foarte rezistente în confruntarea cu timpul şi, în mod

paradoxal, continuă să fie utilizat în ciuda cercetărilor numeroase şi importante din ultimii ani, care probează efectul civilizator, modernizator al dominaţiei habsburgice, în diverse planuri, asupra Transilvaniei, a românilor în special.

Are ca punct de pornire un pasaj din cronica lui Mihail Cserei cu privire la împrejurările istorice ale impunerii noii stăpâniri în Transilvania, când, după experienţa unui război austro-turc pustiitor pentru multe părţi ale ţării, a urmat răscoala antihabsburgică a nobilimii maghiare reformate care, pornită din răsăritul Ungariei, a cuprins toată Transilvania, unde, conducătorul ei, Francisc Rakoczi II, s-a încoronat principe şi a organizat rezistenţa curută împotriva noilor stăpâni[1]. Mihail Cserei a trăit aceste vremuri tulburi în calitate de martor şi protagonist: în 1703 s-a conformat ordinului comandamentului german, ca fiecare nobil să se adăpostească din teatru de operaţiuni în zone aflate „sub autoritatea germană", refugiindu-se împreună cu familia în cetatea Gurghiului, care însă va fi supusă, între mai-octombrie ale aceluiaşi an, unui asediu din partea trupelor curute şi în cele din urmă cucerită. Împreună cu alţi nobili din cetatea predată, trece de partea lui Rakoczi, depunând jurământ de curut. În toamna lui 1705 se afla în tabăra de la Unguraş a armatei curute, dar tot în acel an a trecut din nou de partea imperialilor, încadrându-se categoriei largi a compatrioţilor săi, despre care scria că "au jurat credinţă când împăratului, când lui Rakoczi"[2]. A consemnat aceste evenimente, pe care le-a trăit la temperaturi înalte, într-o "Istorie", ce a rămas sub formă de manuscris până la jumătatea secolului al XIX-lea (1852) când a fost editată[3]. Din acest moment ea a devenit cunoscută şi istoricilor români, fiind utilizată mai ales pentru puterea de informare a circumstanţelor schimbării de stăpânire în Transilvania şi ale Unirii cu biserica Romei a unei părţi a românilor transilvăneni.

Referitor la anul 1705, în care trece din nou şi definitiv în tabăra imperială (a lobonţilor), Cserei scrie: „(...) Iar în toate părţile de ţară au fost trimişi comisari unguri şi germani, care i-au pus pe locuitorii ţării să jure din nou credinţă împăratului, sub blestem puternic şi să-l renege pe Rakoczi. Concluzia a fost următoarea: dacă nu voi fi adept fidel al împăratului, să coboare asupra mea şi a urmaşilor mei toate blestemele lui Dumnezeu. În câteva cazuri însă, mulţi de nevoie, iar unii care au putut să evite şi s-au retras în cetăţi, au încălcat acel jurământ cu bună ştiinţă, jurând credinţă când împăratului german, când lui Rakoczi. Iar în toate locurile sub jurământ au fost căutate şi confiscate de la popor toate armele. Transilvania a simţit aceste fructe scumpe ale rebeliunii împotriva împăratului. Pe când ţara se afla în fericire mare şi în credinţă şi neamţul avea respect de statutele ţării, atunci le venea greu a da contribuţiune; n-au ştiut să rămână în pace, năzuiau spre libertate, au ajuns însă la calamitate şi iobăgie mult mai mare, nu avem nimic, suntem despoliaţi, unii de nemţi, alţii de curuţi, şi totuşi trebuie să plătim contribuţiune. Înaintea neamţului avem omenia cânească. *Jugul de lemn* ne fu greu, am voit să-l sfărâmăm de pe gâtul nostru, aruncară însă pe noi *jug de fier* cu atât mai greu. Aşa pate naţiunea care-şi caută ne-ncetat domni noi. Învaţă Transilvania, învaţă, nu te mai însoţi cu Ungaria, pentru că păsatul ungurean de multe ori îţi arsă gura, şi tot n-ai fost în stare să înveţi"[4].

---

[1] Mathias Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării Naţiunii Române*, Traducerea de Marionela Wolf, Prefaţă de Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj, 1994, p. 67-68

[2] Szigetty Lajos, „Cserei Mihaly es historiaja (Mihail Cserei şi istoria sa)", în *Erdelyi museum*, 1894, nr. 6, p. 438

[3] *Mihaly Cserei Historiaja*, Emerich Gusztav konyvnyomdaja, Pest, 1852

[4] *Ibidem*, p. 357

Sunt cuvinte de jale ale lui Mihaly Cserei, exprimate *vis a vis* de unul din anii încercării care a bântuit țara între 1703-1711, răscoala antihabsburgică invocată. Pasajul evocă mai întâi caracterul ambiguu al perioadei, determinat de soarta schimbătoare a operațiunilor militare dintre imperiali şi curuți. Victoriile austriecilor, care au determinat revenirea cronicarului în tabăra lor, pe care nu o va mai părăsi în continuare, sunt urmate de o încercare de pacificare, prin reafirmarea simbolică a credinței în împărat („i-au pus pe locuitorii țării să jure din nou credință împăratului, sub blestem puternic şi să-l renege pe Rakoczi"), l-a care s-a supus el însuşi („dacă nu voi fi adept fidel al împăratului, să coboare asupra mea şi a urmaşilor mei toate blestemele lui Dumnezeu"), prin dezarmarea populației („Iar în toate locurile sub jurământ au fost căutate şi confiscate de la popor toate armele"). În acel moment, „Transilvania a simțit aceste fructe scumpe ale rebeliunii împotriva împăratului", constată cu regret cronicarul cu privire la alunecarea clasei politice transilvănene spre politica, după el iresponsabilă, a celei din Ungaria, de a se antrena într-un război contra noului stăpânitor, doar pentru faptul că acesta supusese țara la contribuție bănească („le venea greu a da contribuțiune"), uitând că aceasta garanta constituțional vechiul regim politic bazat pe stările privilegiate („neamțul avea respect de staturele țării"); deplânge că nu a învins rațiunea şi că țara n-a ştiut să prețuiască pacea de după războiul cu turcii şi s-a lăsat antrenată într-o aventură politică şi militară, chiar dacă aceasta era în numele unui ideal nobil („năzuiau spre libertate"), nu doar neatins ci, dimpotrivă, în locul libertății sperate s-au ales cu plata contribuției în condiții mult mai vitrege, de „calamitate" (distrugerile provocate de război, „suntem despoliați, unii de nemți, alții de curuți"), cu un regim mai aspru al noii stăpâniri („iobăgie mult mai mare"), determinat, desigur, de pierderea totală a încrederii noilor stăpâni în fruntaşii ardeleni: „Înaintea neamțului avem omenia câneească". Dacă, trufaşi, aceştia nu au vrut să suporte stăpânirea mai blândă de la început (jugul de lemn), când statul austriac dorea să-i atragă de partea sa, pentru a-şi consolida stăpânirea, „am voit să-l sfărâmăm de pe gâtul nostru", acum, înfrânți, cu țara sfâşiată, „aruncară însă pe noi jug de fier cu atât mai greu". Nestatornicia clasei politice este, după el, cauza catastrofei în care se afla țara: „Aşa pate națiunea care-şi caută ne-ncetat domni noi". A dorit înlocuirea stăpânirii turceşti cu una creştină, după care, mânată de ambiții politice mult mai mari decât posibilitățile, aceeaşi clasă politică a uneltit, s-a răsculat şi împotriva noii stăpâniri, iar consecința este „jugul de fier" aruncat acum pe grumazul țării. Din patetic, Cserei devine moralist: „Învață Transilvania, învață, nu te mai însoți cu Ungaria, pentru că păsatul ungurean de multe ori îți arsă gura, şi tot n-ai fost în stare să înveți".

Cserei foloseşte metafora celor două „juguri", unul mai blând anterior şi unul mai aspru al prezentului în care scrie; pare mai degrabă că are în vedere două nuanțe ale aceleaşi stăpâniri, cea habsburgică, şi nu a celor două stăpâniri succesive (turcească şi austriacă); în tot cazul, exprimarea sa are un anumit grad de ambiguitate: în favoarea interpretării că se referă la cele două stăpâniri succesive, ar pleda afirmația: „Aşa pate națiunea care-şi caută ne-ncetat domni noi".

Sintagma lui Cserei a avut drumuri distincte în istoriografia română şi cea maghiară, ca urmare a „unei grile specifice de lectură aplicate" aceluiaşi trecut, „grilă care a operat selecții, a impus preferințe, a instituit ierarhii şi valorizări", a dus la

„Inventarea tradiției" şi care „presupune tocmai această continuă reelaborare subiectivă a trecutului, din perspectiva cerințelor ideologice ale actualității"[5].

Ea a fost preluată de George Barițiu în cunoscuta sa monografie istorică a Transilvaniei, apărută la aproape patru decenii de la publicarea lucrării lui Cserei[6], care reproduce fragmentul ce a stat apoi la baza formării unuia dintre cele mai cunoscute și rezistente clişee istoriografice la nivelul istoriografiei române[7], perpetuat până în contemporaneitate de reprezentanți ai săi, care, servind cauze politice – sprijinind lupta pentru drepturi naționale a românilor din monarhia dunăreană şi apoi unirea cu România –, au accentuat că schimbarea de stăpânire în favoarea habsburgilor, la cumpăna secolelor XVII-XVIII, a însemnat de fapt o înrăutățire a situației locuitorilor, în condițiile unei exploatări mai sistematice, cu mijloace mai eficiente a acestora de către noua stăpânire. Un asemenea clişeu istoriografic menit să canalizeze eforturile spre actul Unirii din 1918, apoi să-l justifice şi să-l apere, nega, evident, eforturile civilizatoare cu efecte benefice asupra populației românești, ale autorităților habsburgice. A devenit, astfel, element important al memoriei comune în jurul căreia s-a format conştiința națională, în cadrul căreia: „Orice grup uman îşi organizează într-o manieră proprie imaginile din trecut, punându-le diferit în valoare..."[8].

Asumarea istoriei Transilvaniei ca parte a unei istorii general românească, a făcut ca tot ceea ce se afla în amonte de integrarea Transilvaniei, printr-un act de justiție istorică în cadrul statului național român, şi nu cadra cu această idee, să fie dacă nu respins, măcar amendat. Epoca anterioară anului 1918 din istoria Transilvaniei este „demonizată" la modul general[9]; ea devine sinonimă cu un „jug" pus de alții pe gâtul românimii transilvănene, al cărui efort istoric este subsumat eliberării de sub apăsarea sa, devenită posibilă abia prin unirea cu România, act ce pune capăt calvarului istoric al acesteia, în diferitele sale nuanțe. Ideologia națională românească, la modelarea căreia scrisul istoric a contribuit ori din care şi-a tras seva, privește Transilvania ca „inimă" a românismului, în condițiile în care „ea este patria regelui Decebal şi, în acelaşi timp, leagănul latinității românilor, devenind astfel, spațiul privilegiat al etnogenezei şi al originilor; tot ea va fi, mai târziu, zona în care este redescoperită latinitatea, prin Școala Ardeleană, constituindu-se astfel modelul identitar modern al românilor, răspândit, după aceea, tot de către ardeleni şi peste Carpați. Pe urmă, Transilvania va fi spațiul privilegiat al luptei naționale aducând în fața tuturor românilor modelul exemplar al rezistenței în fața deznaționalizării şi al mişcării pentru emancipare. În general, Transilvania este investită cu rolul de „rezervor" simbolic al românității ..."[10].

Dar, şi cultura maghiară alocă Transilvaniei un rol simbolic asemănător; în mod inevitabil s-a ajuns, cu privire la ea, la un „conflict de memorii" uşor de identificat în ideologiile concurente cu privire la Transilvania iar, după părerea lui Krzysztof Pomian, „când o memorie se opune alteia ... conflictul devine insolubil"[11].

---

[5] Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Editura Polirom, Iaşi, 2006, p. 223

[6] George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pre 200 de ani în urmă*, vol. I-III, Sibiu, 1889-1991

[7] *Ibidem*, Ediția a II-a, vol. I, Braşov, 1993, p. 300

[8] Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri. Siomboluri, Ideologii*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2002, p. 105

[9] Sorin Mitu, *op.cit.*,, p. 12

[10] *Ibidem*, p. 92

[11] Simona Nicoară, *op.cit.*, p. 112

Istoriografia maghiară s-a arătat mai reticentă față de formula lui Cserei, iar această atitudine poate avea şi ea explicaţii de ordin ideologic. Cronicarul se dovedeşte un patriot transilvănean, iar imputarea făcută fruntaşilor ardeleni de a se fi aliniat unei politici sinucigaşă a celor din Ungaria n-a fost în măsură să alimenteze imaginarul politic al unei Ungarii Mari, renăscută, care cuprindea şi Transilvania, investită de data aceasta cu rolul de „rezervor" simbolic al maghiarimii: „Dacă în secolul al XVII-lea principatul autonom al Ardealului putea fi reprezentat ca un simbol al persistenței statale a maghiarilor, dacă în secolul al XVIII-lea particularismul acestuia constituia o formă de rezistență a nobilimii maghiare în fața tendințelor centralizatoare ale Habsburgilor, în schimb, odată cu epoca naționalismului romantic, ideea unificării sale cu patria-mamă, Ungaria, cucereşte toate sufletele. În 1865, ultima dietă a Transilvaniei, reunită la Cluj, desființa autonomia provinciei şi hotăra unirea ei cu Ungaria", scrie Sorin Mitu[12]. De aceea, publicată într-o perioadă de exaltare a naționalismului separatist maghiar, în contextul regimului absolutist habsburgic instaurat după 1848-1849, cronica lui Cserei, era menită să rememoreze vremuri de glorioasă rezistență antihabsburgică. Dar ea şi-a consumat rapid potențialul ideologic din punctul de vedere al clasei politice şi a istoriografiei maghiare, sensibilă la ideea Ungariei Mari, după ce în anul 1867 este realizat – chiar dacă sub forma unui compromis politic – acest ideal. Spiritul de autonomie transilvăneană, în care este scrisă cronica lui Cserei nu cadra acum cu ideea apărării unității maghiare; mai mult, cronicarul este incriminat istriografic pentru poziția sa separatistă. Iată exprimată această idee la un istoric maghiar în ultimii ani ai veacului al XIX-lea: „Este un ardelean părtinitor. Petru el Ungaria reprezintă străinătate, iar curuții sunt străini. El priveşte cu repulsie la mişcarea de eliberare a lui Rakoczi, deoarece îşi face griji în privința Diplomei leopoldine şi a autonomiei Transilvaniei. Oricare va fi soarta acelor unguri ambițioşi şi cu spirit neastâmpărat, lui nu-i pasă, numai Transilvania să-şi păstreze situația privilegiată, adică sistemul juridic bazat pe cele patru confesiuni şi trei națiuni"[13]. Sigur, i se reproşează, cum fac atât de des istoricii din toate epocile, din păcate, de a nu fi gândit ca şi urmaşii săi de la cumpăna secolelor XIX-XX.

Aşadar, interesate deopotrivă de „omogenizarea" Transilvaniei, „fie în raport cu Ungaria, după 1867, fie în raport cu România, după 1918 ..."[14], istoriografiile română şi maghiară, susținătoare a celor două ideiologii naționale, au apelat diferențiat la clişeul pe care-l analizăm. Cea maghiară l-a recuperat pe Cserei în lupta sa antihabsburgică dar s-a arătat iritată ulterior de „transilvănismul" lui; cea românească, la început încântată să găsească la un fruntaş maghiar, ideea unei Transilvanii cu tradiții istorice separate de Ungaria, apoi, după unirea din 1918, atentă mai degrabă să înlăture orice aluzie la autonomia Transilvaniei. De aceea, istoriografia militantă românească, înscrisă în cursa pentru apărarea *statu qou*-ului de după primul război mondial, nu s-a înghesuit să facă apel la formula lui Cserei. Ea va fi reabilitată de istoriografia marxistă, când sensul social al expresiei este la început valorificat.

Este clar că memoria colectivă românească reține selectiv altceva decât cea maghiară concurentă în acelaşi spațiu simbolic al Transilvaniei. „Globalizante, deformate, concurente, ele – ideologiile (n.n. B.Ş) - se insinuează drept coerente, stabilizante, ştiințifice, se fondează pe o memorie, obiectivă sau mitică a trecutului

[12] Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 94
[13] Szgletty Lajos, *op. cit.*, p. 443
[14] Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 95

istoric şi pe o viziune încurajatoare a viitorului! Toate ideologiile sunt „practice" apreciază Georges Duby, ele tind să câştige teren în conştiinţa colectivă: de aceea ele tind să manipuleze memoria colectivă, să-i propună propriile reprezentări: imagini, mituri, idei sau concepte"[15]. Ideologiile naţionale române şi maghiare au întreţinut, cu privire la acest spaţiu, un permanent „conflict de memorii".

În alt plan, al realităţii din spatele imaginii, este ştiut că nici o nouă stăpânire nu este privită cu entuziasm, ea induce teama de necunoscut, la modul general, de schimbare, mai ales la nivelul unei societăţi predominant arhaică, cum era cea din Ungaria şi Transilvania la cumpăna secolelor XVII-XVIII, dominată de un spirit conservator la toate nivelele.

Pe de altă parte, un imperiu, oricare ar fi el, induce sentimentul securizant al apartenenţei la o mare putere capabilă să aducă liniştea şi siguranţa existenţială. Imperiul otoman a fost în măsură să întreţină un asemenea sentiment, mai ales că dominaţia sa asupra Transilvaniai a coincis cu perioada fastă, de exprimare energică a statutului de mare putere, inaugurată de domnia lui Soliman Magnificul. Cum ea a permis păstrarea *statu quo*-ului social-politic şi confesional existent, în ciuda faptului că reprezintă o stăpânire străină, a fost privită cu indulgenţă mai ales de elitele sociale şi religioase. „Slaba suveranitate otomană" asupra Transilvaniei, Banatului şi a Partium-ului[16] a însemnat o perioadă de prosperitate economică sub domnia unor principi precum Gabriel Bethlen ori Gheorghe Rakoczi I, un segment temporal în care, în ciuda desfiinţării Ungariei mari, nobilimea maghiară a trăit iluzia continuării, prin principatul mărit al Transilvaniei, a statalităţii ungare autentice, a putut legifera un regim politic susţinut de unul confesional care să-i asigure dominaţia în plan intern, impunând constituţional regimul guvernării Transilvaniei pe principiul stărilor privilegiate, transferat acum în plan etnic, şi al religiilor recepte, acceptat de un imperiu care încuraja apetitul antihabsburgic şi anticatolic al stărilor transilvănene în marea lor majoritate. Mai mult, noua statalitate văzută ca maghiară a reuşit să aibă sub suzeranitatea otomană o vizibilitate europeană incontestabilă. De Transilvania, căreia puterea suzerană i-a acordat o largă autonomie, a încurajat-o în credinţa că reprezintă, în raport cu Ungaria habsburgică, adevărata Ungarie, erau legate visurile de viitor ale refacerii gloriei maghiare de altădată, în condiţii istorice favorabile. Nobilimii maghiare, mai ales celei reformate, i s-a părut că în împrejurările noii confruntări dintre turci şi imperiali de la cumpăna veacurilor amintite, îmbinând ridicarea militară cu o diplomaţie inteligentă care să speculeze îngrijorările europene *vis a vis* de extinderea spectaculoasă către răsărit a Austriei, acest vis ar fi posibil să devină realitate. Cum acest lucru s-a dovedit iluzoriu, nobilimea maghiară antihabsburgică înfrântă, a trăit experienţa neîncrederii acordate de noua statalitate, în ciuda unui regim constituţional favorabil.

De aceea, înainte ca marea masă a populaţiei să sesizeze greutatea sarcinilor impuse de noile autorităţi, nobilimea, predominant reformată în Marele Principat al Transilvaniei, a fost cea care a sesizat consecinţele pentru ea ale schimbării de regim, de la urmările ocupaţiei militare, - împotriva căreia s-a revoltat şi o altă „stare" transilvăneană, populaţia săsească - la impunerea unor contribuţii mult mai mari ca în timpul stăpânirii anterioare, la sesizarea tendinţelor absolutiste efective ale noii statalităţi, în ciuda disimulării din actul constituţional din 1691. La rândul său,

[15] Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 112
[16] Mathias Bernath, *op. cit.*, p. 26

țărănimea devine treptat, sub noua stăpânire, din exploatată mai exploatată, pe măsura eliminării scutirilor fiscale din primii ani ai noii stăpâniri[17], iar reacția la exigențele noii stăpâniri şi la înăsprirea sarcinilor iobăgeşti este intensificarea fenomenului emigrării, mai ales pe direcția țărilor române, care făceau parte din Turcia.

Aşadar, stăpânirea habsburgică este privită cu reținere, apoi cu ostilitate chiar dacă vine cu un atu ideologic care s-ar fi vrut incontestabil, cel al unei puteri creştine care eliberează teritorii creştine de sub stăpânirea otomană, islamică. Cu toate acestea, creştinismul propus de ea ca liant al unei împărății multietnice şi multiconfesionale, cel catolic, este perceput ca prigonitor pentru denominațiunile necatolice. Apoi, instaurarea administrației austriece însemna un plus de rigoare, reglementări, o altă concepție a statului, a legăturii acestuia cu proprii cetățeni. Până ca aceste reguli să dea roade, populația, fie ea de condiție nobilă sau iobăgească, ia un prim contact cu spiritul cazon şi rigid al autorităților militare, care impun cu forța măsuri la limita sau contrare sistemului constituțional al țării. De aceea, primii care reacționează sunt nobilii maghiari reformați, care se vor răscula împotriva „jugului" austriac. Urmează apoi reacția de respingere a Unirii cu biserica Romei, instituționalizată cu concursul autorităților imperiale şi apărată de brațul său înarmat, ca şi instituirea regimentelor de graniță şi includerea satelor româneşti cu forța în zona militară. Stăpânirea austriacă înseamnă apoi o fiscalitate mai mare etc. Deci suficiente argumente pentru a da substanță conceptului de „jug de fier".

Pe de altă parte, orice perioadă odată depăşită, din memorie sunt înlăturate accentele radicale, rămânând, în raport cu un prezent simțit ca constrângător, un trecut exemplar, al unei stăpâniri mai puțin exacte, cu doar câteva dări specifice şi ca atare mai uşoară: stăpânirea otomană a reprezentat şi ea un „jug" ca orice stăpânire străină, dar unul mai suportabil decât cel prezent, unul „de lemn", al unui stat mai puțin evoluat, mai puțin exact.

Formula lui Cserei – şocantă, deci uşor de impus – a fost reținută cu relativă uşurință în condițiile în care noua stăpânire a continuat sub altă formă conflictul cu „națiunile" sau „stările" medievale, din punctul ei de vedere desuete în refuzul lor de a accepta noile principii moderne, liberale, de organizare a puterii bazate pe merite dovedite în susținerea statului. Înlăturarea treptată de la importante pârghii ale puterii, inițial în mâinile acestor stări, devine, din punctul lor de vedere, o impunere a jugului „de fier" al unei robii mai grele; în aceste condiții este valorificat potențialul ideologic al formulei lui Cserei: în raport cu epoca principatului autonom al Transilvaniei, aflat sub o stăpânire turcească văzută ca îngăduitoare, stăpânirea habsburgică pare mult mai apăsătoare; o epoca de care s-a îndepărtat, este preluată ca o vârstă de aur în raport cu prezentul contigent neexemplar din punctul ei de vedere; prima parte a formulei lui Cserei este astfel transferată fără ezitări asupra stăpânirii turceşti, cea care permisese, din punctul de vedere al stărilor, statuarea pluralității religioase, afirmarea Transilvaniei ca un important factor politic european; Principatul Transilvaniei şi nu Ungaria habsburgică devine treptat în ideologia clasei politice maghiare antihabsburgice, simbolul continuității statale după fatidica transformare a centrului istoric al Ungariei medievale în paşalâc; Transilvania, la care au aderat, prin voia sultanului Soliman Magnificul, şi „părțile", comitatele estice ale Ungariei propriu-zise, se legitimează ca locul unei îndelungate rezistențe maghiare la impunerea „jugului de

[17] Liviu Borcea, *O conscriere privind fuga iobagilor de pe domeniile sătmărene la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, X, 1980, p. 454-458

fier" austriac. În contextul în care această neîncredere permanentă dintre autoritățile habsburgice şi clasa politică maghiară atinge paroxismul în urma evenimentelor sângeroase de la 1848-1849, este tipărită lucrarea lui Cserei. Acum preluarea sa ideologică la nivelul clasei politice maghiare este maximă, urmând să scadă după diminuarea acestei tensiuni odată cu instaurarea dualismului. Ori, tocmai din acest moment formula lui Cserei este preluată şi primeşte substanță în istoriografia română.

Dincolo de precizarea şi explicarea împrejurărilor în care a apărut sintagma, rămâne de discutat, din punctul nostru de vedere, cel puțin încă o problemă: cea a impunerii unui clişeu istoriografic de lungă notorietate în condițiile preluării sale de către mitologia politico-națională românească în ciuda unor dezacorduri importante între ideea pe care o exprimă şi realitățile resimțite adesea ca benefice ale administrației habsburgice în Transilvania. Istorici care au avut avantajul unui punct de observație detaşat de realitățile politice transilvănene, au sesizat, pe de o parte „insignifianța politică a românilor transilvăneni la începutul perioadei habsburgice", exemplificată de faptul că un memoriu al generalului Caraffa, ce dovedeşte o privire atotcuprinzătoare a realităților transilvănene, inventariind factorii cu potențial în viitoarea reconstrucție a principatului, nu acorda nici un rol românilor[18], pe de altă parte, importanța pe care statul habsburgic o arătă în anii următori elementului etnic majoritar, cel românesc, în viitoarea configurație transilvăneană: „După integrarea Principatului (1691), Curtea de la Viena, sensibilizată de experiențele cu nesupusa nobilime maghiară, a căutat după posibilități să-şi extindă autoritatea în Transilvania, fără a provoca rezistența celor trei națiuni politice, printr-o lezare deschisă a ordinii tradiționale. Integrarea elementului românesc neprivilegiat, situat în afara instituției stărilor politice, în conceptul de politică religioasă şi de stat a Vienei, apărea oamenilor de stat ai curții imperiale absolutiste, drept calea indirectă potrivită pentru a-şi atinge scopul. Pentru români însă, impulsurile pornind de la Viena au însemnat începutul unei noi epoci, în decursul câtorva decenii starea socială a celei mai puternice grupări etnice schimbându-se radical"[19]. Într-adevăr, treptat, măsurile în spirit raționalist, ce țin de politica despotului luminat, de intervenție în raporturile urbariale în favoarea țărănimii, vin să alimenteze mitul „bunului împărat", devenit dintr-o noțiune vagă un nesperat sprijin pentru cei obidiți[20]. Statul a reuşit să acrediteze ideea că „jugul" dacă există nu este impus de el, ci de un duşman comun, al său şi al cetățenilor care suportă sarcinile publice, stăpânul feudal.

Atunci când îşi creează propria ideologie națională bazată pe număr, pe suportarea sarcinilor publice în primul rând de către ei, pe nobilitatea originii, românii au dorit o ridicare de statut, recunoaşterea ca a patra națiune a Transilvaniei. S-au izbit în intențiile lor de rezistența categorică a stărilor, a clasei politice maghiare în primul rând; aceasta înțelegea că abolirea stării de iobăgie la care erau supuşi românii până la 1848 ar fi însemnat pierderea controlului exercitat tradițional de nobilimea maghiară asupra țării[21]. Ca atare, reprezentanții ei se vor opune consecvent acceptării românilor ca o națiune de sine stătătoare. Doreau ca ridicarea românilor – individuală - să se facă

[18] Mathias Bernath, *op. cit.*, p. 73

[19] *Ibidem*

[20] Petre Din, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania n secolul al XVIII-lea*, Editura Napoca Star, Cluj, 2003, p.91-424

[21] Silviu Dragomir, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Ediție, introducere, note, comentarii de Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 147-148

cu acceptarea maghiarizării, idee utopică, vehement dezmințită de evenimentele de la 1848, când românii, după ce au salutat principiile revoluției maghiare, au trecut fără defecțiuni majore, în tabăra habsburgică. Şocul experienței de la 1848 este trăit deopotrivă de clasa politică maghiară şi de cea română: cea maghiară realizând consecințele aroganței, complexului de superioritate, superficialității manifestate în raport cu românii, care dovedeau în mod violent că nu sunt dispuşi să renunțe la o naționalitate exprimată prin toți porii de un secol al naționalităților; cea română *vis a vis* de aşteptările dobândirii unor avantaje substanțiale datorită loialismului lor dinastic la 1848: la mai puțin de două decenii, ingrata Curte de la Viena, se alia cu dușmanul din anii revoluției, împotriva celor care fuseseră de partea sa. Dacă aceste evenimente accentuează clişeul românilor victime ale nedreptății istorice de care în Transilvania se făceau vinovați maghiarii (prin clasa lor nobiliară, în primul rând), lui i se adaugă şi rolul „exploatator" față de români a statului austriac care, în ciuda accentelor ideologice în favoarea ridicării românilor, nu a fost în măsură să le asigure în fapt egalitatea cu celelalte grupuri etnice. În aceste condiții, „Sentimentul frustrant de a fi obiectul disprețului sau condescendenței unui vecin sau compatriot mai puternic a animat conştiința națională"[22].

Este momentul în care se sfarmă, simbolic, mitul bunului împărat la clasa politică românească din imperiu[23]; acesta nu mai este văzut ca locul în care românii îşi pot realiza idealurile politice, ci tot mai mult ca o închisoare a popoarelor, asupra cărora apasă greu jugul habsburgic, devenit acum austo-ungar. Unirea principatelor dunărene, România devenită stat independent peste câțiva ani, apare în condițiile în care spiritul naționalităților se amplifică, noul simbol politic pentru mulți, din ce în ce mai mulți, fruntaşi români care acuză „trădarea" casei domnitoare: creşte numărul celor care trec în România aşteptând ceasul unirii. Nu întâmplător, Bariț în istoria sa, reproduce pasajul din lucrarea lui Cserei şi ea reeditată în anii de după 1848 şi înainte de 1867.

Istoricilor, angrenați ei înşişi în lupta națională, reprezentând o nouă generație românească din Ardeal, afirmată la 1848, „animată de ideologia romantismului liberal, violent contestatară, în toate domeniile", adepți ai teoriei herderiene. „a specificităților naționale ireductibile"[24], nu li s-a părut suficiente incontestabilele elemente civilizatorii ale stăpânirii austriece pentru a renunța la clişeu, atâta timp cât istoria era concepută în principal în plan politic. Românii care nu aveau acces în sistemul stărilor privilegiate şi a religiilor recepte, cu alte cuvinte continuau să fie „asupriți" în statul habsburgic, este ceea ce contează pentru istoriografia tradițională implicată în ideologia națională; un stat care n-a înțeles cum trebuie loialitatea românilor exprimată în atâtea ocazii – de la episoade din războaiele napoleonieine până la revoluția de la 1848 –, care acceptă compromisul cu ungurii de la 1867, dându-i pe românii fideli statului pe mâna celor care complotaseră împotriva sa; o asemenea atitudine este în măsură să asigure recurența clişeului pus în discuție până la 1918. Memoria rănită a trecutului imediat reinventează o continuitate de fapte istorice convergente spre starea prezentă, a românilor transilvăneni victime ale unei conjurații care a existat la scară istorică între clasa politică maghiară şi statul habsburgic, ale cărui eforturi de ridicare, de susținere a statului în diferite moduri sunt negate de compromisul din 1867. Pe şirul lor se situează

[22] Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 96
[23] Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 208
[24] *Ibidem*, p. 233

şi instituirea „jugului de fier”: „recuperarea unor amintiri frustrante de care în timp membrii naţiunii (sau a altor naţiuni) sunt separaţi atrage ură şi sentimente vindicative”[25].

În perioada post-habsburgică, ideologia reprezentând România Mare, implicată în apărarea noii statalităţi româneşti, în demonstrarea sensului pozitiv al unirii din 1918, s-a străduit să culpabilizeze în continuare statalitatea, pe care a succedat-o împreună cu alte state central-europene, văzută în rând cu celelalte imperii din zonă ca „închisoare a popoarelor”; vrând să păstreze cu orice preţ imperiul devenit anacronic, Curtea de la Viena a permis duşmanului de ieri, devenit între timp aliat, să promoveze politica de asuprire, de deznaţionalizare forţată: „Întotdeauna, aceste evenimente dramatice ale istoriei naţiunii sunt prezentate ca accidente nefericite, depăşirea lor înseamnă o victorie a spiritului naţional! Dar, tot aceste genealogi naţionale nu uită să „rememoreze” rănile provocate de „ceilalţi” de-a lungul istoriei”[26]. Ca atare, privirea stăpânirii habsburgice ca „jug de fier” este reinventată, într-o perioadă în care ideologia cauta, ca de fiecare dată, argumente în istorie. Mai ales că adversarii uzau de argumentul regresului de civilizaţie pe care teritoriile foste habsburgice le aveau de suportat prin includerea lor într-o statalitate în esenţa ei balcanică. Asemenea ideii au însă mai puţină relevanţă istoriografică. Ideea unei autonomii ardelene exprimată de Cserei era periculoasă în condiţiile în care cercuri revizioniste ar fi acceptat, în lipsa unei posibile reveniri a Transilvaniei la Ungaria şi ideea unei autonomii transilvănene largi, prevalându-se în acest sens de prevederile înscrise în Declaraţia de Unire. În acelaşi timp, nu trebuie subestimat faptul că marii istorici, care au înţeles sensul civilizator al statului habsburgic, au evitat, dincolo de considerente ideologice, în perioada interbelică şi chiar mai târziu, în timpul comunismului şi după 1990, să facă uz de metafora lui.

Procesul de „occidentalizare” prin includerea în statul central european al habsburgilor la cumpăna secolelor XVII-XVIII, n-a fost privit cu ochi buni de istoriografia din perioada comunistă, nici de cea stalinistă care se străduia să demonstreze superioritatea unui sistem de factură răsăriteană, nici de cea cu tentă naţionalistă – „Teorie de secol XIX, prin clişeul său al luptei de clasă, comunismul a reuşit performanţa de a menţine vigoarea unei alte ideologii de secol XIX: naţionalismul”[27] - dezvoltată mai târziu, în epoca Ceauşescu, în care este reluat clişeul evoluţiei istorice româneşti în sensul unităţii şi a întemeierii statului naţional de sine stătător, în raport cu care stăpânirile străine erau factorii perturbatori, ce au presărat cu obstacole calea spre înfăptuirea acestui ideal. Imperiul Ţarist, cel habsburgic, cel otoman, au întârziat afirmarea statalităţii româneşti unitare, se făceau vinovate de lipsa de modernizare a societăţii. O asemenea viziune oferea explicaţii convenabile rămânerii în urmă a României: asuprirea străină, în cadrul căreia nu putea lipsi „jugul de fier” austriac. Istoria văzută ca „vale a plângerii”[28], era menită în viziunea ideologiei marxiste să sublinieze superioritatea utopiei comuniste, în cadrul căreia vor dispărea toate nedreptăţile tolerate de epocile şi societăţile anterioare. Se înscrie pe acest traseu logic cu deosebire istoriografia cu un pronunţat caracter ideologic şi mai puţin cea care,

[25] Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 114
[26] *Ibidem*, p. 115
[27] Lucian Boia, *De la postcomunism la postnaţionalism*, în *Xenopoliana*, an II, 1994, nr. 1-4, p. 125
[28] Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 202

sub masca aderenței formale la ideologic, păstra spiritul critic, științific al disciplinei. Astfel, nu găsim reluată sintagma lui Cserei în vol. III al sintezei de *Istoria României*, publicată în 1960, în coordonarea istoricilor Ştefan Pascu şi David Prodan, chiar dacă Cserei este citat în contextul schimbării de stăpânire. Dimpotrivă, considerațiile făcute asupra momentului sunt pe firul intrării Transilvaniei în perimetrul unei civilizații superioare: „Eliberarea de sub puterea turcească era fără îndoială un fapt istoric important. Imperiul austriac, mai avansat, deschidea noi perspective de dezvoltare în raport cu imperiul turcesc înapoiat”[29]. Nici ulterior, cei doi istorici n-au apelat în lucrări de sinteză, reprezentative, la această sintagmă, de pildă, David Prodan în *Supplex Libellus Valachorum*, în care urmăreşte etapele importante din istoria românilor ardeleni anterioare mişcării Supplex-ului ori Ştefan Pascu în calitate de coordonator şi autor al *Istoriei României* (compendiu)[30]. Nici o altă sinteză, *Istoria poporului român*, apărută sub redacția lui Andrei Oțetea, nu apelează la această formulă[31] dar ea se regăseşte la C.C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Scurtă istorie a românilor*: „Pentru țările şi ținuturile române această nouă etapă aduce o deteriorare şi o agravare a poziției lor. Deoarece prin „eliberare”, puterile creştine învingătoare înțeleg, de fapt, anexarea teritoriilor aflate anterior sub dominația otomană şi impunerea lor cu grele dări şi prestații. Pentru locuitorii în cauză, eliberarea înseamnă, după cum scrie istoricul ungur Mihai Cserei, să schimbe „jugul de fier otoman cu un altul de fier”. Din stat autonom, Transilvania devine o provincie a Imperiului habsburgic, condusă de un guvernator”[32]. În schimb, ea este preluată de istorici „oficiali” ai regimului, de pildă, în lucrări de genul, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, semnată de Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu: „după cum nota istoricul ungur Mihai Cserei, Transilvania este nevoită să schimbe „jugul de lemn otoman cu jugul de fier habsburgic” (citat din Gh. Petrescu, D.A. Sturza, *Acte şi documente*, vol. I, p.23)[33]. Ori, se regăseşte la istorici care doresc să caracterizeze lapidar cumpăna secolelor XVII-XVIII[34].

În perioada comunistă, ca şi după 1989, manualele sunt cele care au realimentat memoria colectivă cu metafora lui Cserei, chiar dacă *Istoria românilor*, manual pentru clasa a IV-a liceu, tipărit în 1977, preferă mai degrabă o formulă de compromis: sintagma lui Cserei nu este citată explicit, dar se vorbeşte de „Înăsprirea jugului străin (otoman şi habsburgic) care însă nu pot împiedeca anunțarea zorilor „unei lumi noi, moderne”[35].

Subscrierea istoriografiei româneşti la alte paradigme s-a accentuat după 1989: pe de o parte, s-a dezvoltat o istorie ne- ori mai puțin politică ce acorda importanță altor aspecte decât luptei naționale absolutizată în scrieri anterioare, pe de altă parte, contextul politic al construcției europene face ca accentele istoriografice să se schimbe: dacă integrarea europeană este, dincolo de paşi concreți făcuți în acest sens, o ideologie

---

[29] *Istoria României*, vol. III (coordonatori Ştefan Pascu, David Prodan), Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1960, p. 237

[30] Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977

[31] Andrei Oțetea (sub redacția), *Istoria poporului român*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1970

[32] C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Scurtă istorie a românilo*r, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 154

[33] Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 181

[34] Florian Dudaş, *Manuscrise româneşti medievale din Crişana*, Editura Facla, Timişoara, 1986, p. 49

[35] *Istoria românilor pentru clasa a IV-a liceu* (coordonator Ştefan Pascu), Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1977, p. 142

şi ca orice ideologie este dădătoare de speranțe[36], deci devine sinonimă cu modernizarea, cu recuperarea, istoricii constată , mai mult decât o făcuseră anterior, că hulitul Imperiu n-a fost chiar o „închisoare a popoarelor", că a fost un incontestabil cadru de modernizare, în care naționalitățile s-au putut ridica economic, social, cultural, şi-au putut constitui mişcări naționale care în cele din urmă au avut câştig de cauză. Aceasta nu înseamnă că utilizarea clişeului a fost înlăturat cu totul. Fie este aplicat strict perioadei de început a domniei habsburgice, cea pe care o invoca Cserei, fie că este extrapolat pe întreaga stăpânire habsburgică, clişeul rezistă, cuvintele lui Cserei fiind reproduse în manualele apărute imediat după 1989 sau în sinteze de istorie națională românească. Se ştie că „Istoria eficientă a națiunii „nu este cea a istoricilor erudiți, ci aceea din cărțile de şcoală, unde se găsesc adunate figurile stilizate ale eroilor şi povestirile romanțate ale marilor evenimente din trecut..."[37].

Astfel, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la Revoluția din 1821*, manual pentru clasa a XI-a[38], la lecția „Transilvania la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea. Instaurarea dominației austriece", reproduce fragmentul invocat din cronica lui Mihail Cserei iar în continuarea sa un citat din Nicolae Iorga cu privire la politica fiscală a statului austric: „Austria nu urmărea alt scop decât să exploateze lumea... În definitiv ea dorea să obțină în Ardeal numai succes fiscal. Dar grija de venitul fiscului ducea, firește, la grija pentru birnici, şi aceştia constau, în cea mai mare parte din disprețuiții „valahi", cari, trăind în împrejurări mai omenoase, ar fi plătit, fără îndoială, mai mult şi mai devreme", menit să echilibreze potențialul simbolic ridicat al metaforei lui Cserei[39]. Alte manuale în schimb, mai ales cele tipărite în ultimul deceniu, nu fac apel la formula lui Cserei[40]. La rândul ei, cunoscuta şi populara sinteză a lui Florin Constantiniu, discutând aceleaşi împrejurări ale instaurării dominației habsburgice în Transilvania evocă şi ea metafora lui Cserei: „Pacea de la Satu Mare (1711) a marcat sfârşitul răscoalei – rakocziene n.n. B.S. -, adică stingerea ultimei convulsii din şirul generat de instaurarea stăpânirii

[36] Sorin Mitu, *op. cit*., p. 31

[37] Simona Nicoară, *op. cit*., p. 122

[38] Mihai Manea, Adrian Pascu, Bogdan Teodorescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la Revoluția din 1821*, manual pentru clasa a XI-a, elaborat în anul 1991 şi revizuit în anul 1993, Editura Didactică şi Pedagogică, București

[39] *Ibidem*, p. 333-334

[40] Alexandru Vulpe (coordonator), Radu G. Păun, Radu Băjenaru, Ioan Grosu, *Istoria românilor, manual pentru clasa a VIII-a*, Editura Sigma, 2000, la lecția „Transilvania, Țara Românească şi Moldova la începutul secolului al XVIII-lea", p. 59-61; Ion Scurtu, Marian Curculescu, Constantin Dincă, Aurel Constantin Soare, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Manual pentru clasa a XII-a, Ediția a II-a, Editura Petron; Valentin Bălușoiu, Maria Grecu, *Istorie*, manual pentru clasa a XII-a, Editura Didactică şi Pedagogică, București, 2007; Felicia Adăscăliței, Liviu Lazăr, *Istorie*, Manual pentru ciclul superior al liceului, toate filialele, profilurile, specializările şi calificările profesionale şi clasa a XIII-a, filiera tehnologică, ruta progresivă de calificare profesională, Editura Corvin, Deva, 2007; Liviu Lazăr, Viorel Lupu, *Istoria românilor*, manual pentru clasa a VIII-a, Editura Teora, 2008; în cel din urmă manual citat, este reprodus (p. 87) un citat din Mihai Cserei cu privire la refugierea aristografiei transilvănene ce luptase de partea lui Francisc Rakoczi II în Moldova şi Țara Românească etc.

habsburgice în Transilvania. După formula cancelarului Mihai Cserei, principatul schimbase jugul de lemn al Porții otomane cu cel de fier al Imperiului habsburgic"[41].

Sinteze recente de *Istoria românilor*[42], nu găsesc loc – cum nu găsiseră, cele mai înainte, nici anterior -, pentru amintirea metaforei jugurilor, în subcapitolele dedicate instituirii stăpânirii habsburgice în Transilvania, al răscoalei lui Francisc Rakoczi II, dar am spune şi în acord cu schimbarea punctului de vedere istoriografic cu privire la stăpânirea habsburgică, la accentele puse în numeroase şi valoroase lucrări pe saltul istoric important făcut de românii transilvăneni în cadrul şi cu complicitatea statului habsburgic. O sinteză de istoria Transilvaniei apărută în ultimii ani[43] nu se referă nici ea în evocarea împrejurărilor menționate la expresiile lui Cserei, dar în *Cuvânt preliminar* la volumul II, Ioan Aurel Pop precizează: „În fața noii realități de la 1700, timpul suveranității otomane avea să apară pentru mulți ca o „epocă de aur" (vezi faimoasa comparație făcută de Mihail Cserei şi repetată apoi, a „jugului de lemn" turcesc cu „jugul de fier" austriac), deşi Transilvania a intrat în acel moment într-o perioadă de modernizare şi de progres, în legături mai strânse cu Occidentul şi cu modelul său de civilizație"[44]. Cu alte cuvinte, ne îndeamnă istoricul, dacă utilizăm pentru plasticitatea ei formula lui Cserei, să avem grijă să nu o scoatem din context: acoperirea istorică a comparației este acceptată parțial, valabilă doar pentru anii de început ai stăpânirii habsburgice, nu pentru ansamblul ei, văzut prin prisma efectelor în principal benefice ale noii stăpâniri. Ceea ce nu înseamnă că sub acest nivel, în literatura de popularizare ori la nivelul percepției obişnuite, experiența istorică românească din Imperiul habsburgic nu mai este privită predominant prin formula „jugului de fier". Într-un articol cu titlul „Diploma leopoldină" publicat în primele zile ale anului în curs în cadrul *Enciclopediei României online*[45], se scrie: „Cronicarul ungur Mihal Cserei nota că Transilvania a fost nevoită să schimbe „jugul de lemn otoman cu jugul de fier habsburgic", fapt consfințit prin Pacea de la Karlowitz din 1799". Apoi, evocarea unor episoade de istorie locală, dă prilej de reluare a formulei lui Cserei. De pildă, un articol semnat în urmă cu câțiva ani de Matilda Takacs, intitulat „Răscoala curuților şi Aiudul", în revista *on-line Pagini aiudene*, reproduce pasajul[46], ca şi un material dedicat rezonanței locale a operei lui Barițiu, prin invocarea bătăliei de la Jibou din 11 noiembrie 1705, dintre forțele curuților şi trupele imperiale, apărut tot *on-line* sub egida Bibliotecii orăşeneşti Jibou[47].

---

[41] Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Ediția a III-a revăzută şi adăugită, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2002, p. 158

[42] *Istoria românilor* (compendiu) (coordonatori Ioa-Aurel Pop, Ioan Bolovan), Academia Română, Centrul de Studii Transivane, Cluj-Napoca, 2007, p. 350-356

[43] *Istoria Transilvaniei*, vol II (*de la 1541 până la 1711*) (coordonatori Ion-Aurel Pop, Thomas Nagler, Magyari Andras), Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005

[44] *Ibidem*, p.10

[45] Articolul este întocmit pe baza a două surse bibliografice: Georgeta Smeu, *Dicționar de Istoria Românilor*, București, Editura Trei, 1997, p. 132 şi *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri şi până astăzi*. Manual pentru clasa a XII-a, București, Editura Petrion, 2000, p. 73 (http//enciclopediaromaniei.ro/wiki/Diploma Leopoldina%C4%23).

[46] Pagini aiudene online, 2004, nr. 4 (12), anul II, serie nouă (http//www.aiudonline.ro/pagini – aidene/2004 Pge*46).

[47] http//jibouan.blogspot.com/2009/08/George-barit-parti-alese-din-istoria.ht.

Sunt exemple menite să ilustreze recurența acestui clișeu după demitificarea, renunțarea la el a istoricilor propriu-zişi, la popularizatorul şi consumatorul obişnuit de „istorie", tributar perioadei de formare, manualelor cu deosebire. S-a scris că „după discreditarea ideologiei marxiste naționalismul istoriografic s-a dovedit a fi cel mai longeviv moştenitor al propagandei ceauşiste"[48]. Într-adevăr, dincolo de reținerea sau eliminarea sa din manualele formatoare de conştiință istorică, metafora lui Cserei este perpetuată de profesorii de istorie, ea rămânnd încă un bun comun al identității istorice românești.

În contextul scrierii acestor rânduri m-am întrebat şi eu când am aflat şi mi-am însuşit acest clişeu, fără să pot preciza acest lucru. Dincolo de prezența sau lipsa din manualele şi în general cărțile de istorie, asemenea altor câteva clişee legate de legitimarea istorică românească, sintagma lui Cserei s-a impus atât de puternic şi de rezistent în conştiința colectivă încât este greu de dislocat. Transilvania istorică rămâne şi în conştiința celor de astăzi între coordonatele fixate de naționalismul românesc de factură romantică în secolul la XIX-lea[49] şi justifică „necesitatea unei istorii a *imaginilor mentale* şi a *reprezentărilor ideologice* cărora le-a dat naştere sbuciumata istorie comună a românilor şi a maghiarilor din Transilvania", precum şi studierea Transilvaniei ca *„geografie simbolică"*, ca „patrie imaginară a colectivităților care şi-au legat identitatea de acest spațiu, reconfigurându-l în plan mental..."[50]. Ea demonstrează încă o dată „Amestecul haotic şi interesat al viziunilor istoriografice cu cele ideologice şi politice" ce „au făcut din națiune şi naționalism un subiect dificil şi polemic!"[51]. Se renunță greu, de către națiunile central-europene la memoria rănită despre care s-a spus că „atrage şi întreține riscul alimentării xenofobiei, naționalismului, rasismului"; translația spre o „memoria fericită" care „poate îmblânzi imaginile şi relațiile dintre popoare sau națiuni" se face deocamdată destul de anevoios[52].

[48] Sorin Mitu, op.cit., p. 23
[49] *Ibidem.*, p. 15
[50] *Ibidem*, p. 224
[51] Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 9
[52] *Ibidem*, p. 115

Constructing Bessarabia: Imperial and National Models of Province-Building

Andrei CUŞCO, Victor TAKI

***Rezumat**: Dilema fundamentală a administrării periferiilor în cazul Imperiului Rus se exprima printr-o oscilare permanentă între strategia unei raționalizări birocratice crescânde şi acomodarea temporară cu structura tradițională a societăților locale. Cu alte cuvinte, este vorba despre două abordări aparent contradictorii: pe de o parte, un impuls transformator, legat de auto-percepția elitelor imperiale ca purtători ai valorilor „civilizației", „ordinii" şi „progresului" şi, pe de altă parte, de o tendință pragmatică şi conservatoare, care favoriza compromisul cu elitele locale şi se baza pe tradiție, ierarhii sociale înrădăcinate şi „drepturi istorice". În cazul Basarabiei, tensiunea dintre aceste strategii era specifică primei treimi a secolului al XIX-lea, când regiunea în cauză era percepută uneori ca o entitate politică autonomă, cu o structură socială consolidată, şi alteori ca un „spațiu pustiu", destinat unei colonizări şi „cultivări" intense. Deşi interpretările tradiționale accentuează tranziția de la strategia „acomodării" la politici centralizatoare, elementele ambelor abordări au continuat să coexiste, fiind condiționate de eterogenitatea etnică şi socială a provinciei. Chiar dacă relațiile cu centrul imperial au evoluat, în cazul Basarabiei, de la o formă a „administrării indirecte" spre o integrare instituțională rapidă în imperiu, pe parcursul secolului al XIX-lea, autoritățile imperiale nu au renunțat definitiv la nici una dintre cele două viziuni descrise în articol. Acest lucru a devenit evident după reanexarea județelor din Sudul Basarabiei, în 1878. Deşi instituțiile româneşti subminau uniformitatea administrativă a Basarabiei ruse, ele nu au fost abolite imediat fiindcă reprezentau exemple eficiente de modernizare instituțională. Reintegrarea acestui teritoriu în Imperiul Rus a fost influențată de un amalgam de pragmatism, raționalitate birocratică şi inerție caracteristică pentru politica centrului imperial la periferii.*

***Cuvinte-cheie**: Basarabia; Imperiul Rus; construirea provinciei; integrare administrativă; colonizare; administrare indirectă; relații centru-periferie; transferuri instituționale; modernizare.*

Introduction

The political criteria for the legitimacy of any imperial polity usually emphasize either its uniqueness or the irreconcilable differences between it and its competitors. However, empires have been engaged in a complex process of mutual borrowing, conscious and unconscious imitation and even outright "policy plagiarism" throughout most of their histories. This is especially true of the modern European and Eurasian multiethnic polities, whose interaction was mostly visible on the fringes of their imperial domains. In these contested peripheries, the dilemmas of population management, the blurred definitions of space and, frequently, the presence of alternative centers of attraction beyond the border led to complicated patterns of rivalry, collaboration and subversion. The peripheries did not necessarily play a subordinate part in these processes. As privileged sites of inter-imperial competition, these spaces frequently displayed interesting patterns of imperial policies that were always a combination of the requirements of foreign policy and particular local

processes of integration and resistance. These two spheres were indistinguishable for imperial elites, who always referred to other implicit or explicit models of state-building while formulating the priorities of their own agenda.

The Russian Empire was no exception to this general trend. The mechanisms of 'province-building' in its Western regions were heavily indebted either to the previous state traditions that the Russians had supplanted or to the experience of other imperial players confronted with similar issues of state-building. While the Polish example is, perhaps, the best known and the most revealing such instance, other less publicized cases could offer additional insights in this sense. The Bessarabian case provides an excellent opportunity to study the multiple dimensions of empire-building in the borderlands. Another aim of this article is to transcend the logic that perceives the imperial and national contexts of state formation in stark contrast. Far from being constantly opposed, such models could be and often were complementary. This process could, moreover, go both ways: while the imperial setting was fundamental for the articulation and political mobilization of ethnicity and, ultimately, of 'national movements,' some elements of the nationalizing agenda could (and did) shape the institutions of the Eurasian empires. Bessarabia's peculiar position in this regard is the starting point for our further argument.

1. Imperial Rivalry, Regional Elites and the Formation of the Bessarabian Province

The struggle for a predominant influence upon the Balkan peoples constituted one of the aspects of Russia's confrontation with Napoleonic France in the first decade of the nineteenth century. The treaty of Kuchuk-Kajnardzhi of 1774 allowed Russian rulers position themselves as the protectors of the orthodox peoples in the Balkans, and led, among other things, to the establishment of Russian consulates in Moldavia and Wallachia. By the end of the century Russia established connection with the prince metropolitan of Montenegro. The growth of Russian influence in the Balkans resulted not only from a number of victories over the Ottoman Empire, but also from the decline or passivity of other imperial actors in the region – the Hapsburg Monarchy and the Republic of Venice. The French occupation of Venice in 1797, however, changed the situation as a vigorous imperial actor stepped in the shoes of a worn-out Venetian Republic. French military presence, and, even more importantly, French revolutionary ideology had the potential of countering Russian influence. This brought about a realignment of powers with Russia and the Ottoman Empire entering a short-lived alliance against the French occupation of Egypt and of the Ionic islands. Soon after his *coup d'etat*, Napoleon quickly realized that the traditional policy of close ties with the Sultan can be more advantageous than the risky policy of partition of the Ottoman Empire. Capitalizing on his victory at Austerlitz, he forced the Austrian Empire to cede Istria consolidating the French presence in the West of the Balkans. In response, Russian foreign minister Adam Czartoryski put forward the idea of Balkan federation under the Russian protectorate that was to neutralize the threat from the increasingly pro-French Ottoman Empire and, at the same time, counter the French influence in the Balkans.[1] The Serbian anti-Ottoman uprising that erupted in 1804

[1] Czartorzski to Alexander I, January 11/23, 1806, *RIO*, Vol. 82, p. 254-255. This policy is analyzed in George Vernadsky, "Alexandre Ier *et le problème slave* pendant la première moitié de son regne", in *Revue des Études Slaves,* Vol. VII, 1927, p. 94-111.

provided a reference point for Czartoryski's plan since the Serb leaders turned to Alexander I for support. The plan, however, was buried by Czartoryski's retirement and the beginning of a new Russo-Turkish war, which started with the occupation of Moldavia and Wallachia by the Russian troops in November 1806. The war dragged for almost five years after the conclusion of the Russo-French peace in 1807, and barely ended before Napoleon's invasion of Russia. Seeking to annex Moldavia and Wallachia but failing to inflict a major defeat upon the Ottomans, the Russians provided support for the Serbian insurgents and established ties with semi-independent pashas of Widdin and Ianina in an attempt to forestall the French influence. Nevertheless, the latter only grew after Austria's 1809 defeat from Napoleon, French annexation of Dalmatia and the creation of Illyrian provinces that brought about the French Empire into an even greater contact with the Balkan Slav population.

The establishment of the Illyrian provinces of the French Empire on the western fringe of the Balkans constituted an important factor of Russian policies in the lower Danube and influenced the formation of Bessarabian province. The French administrators headed by Marshal Marmont freed the serfs with land, replaced medieval legislation by *Code Napoléon* as well as took the measures for reafforestration, land reclamation and public health.[2] Stepping in the shoes of the Venetians and the Austrians, the French administrators in the person of Marmont borrowed the latter's perception of the Slav population as barbarous and backward, enhanced by their self-understanding as the representatives of the most advanced and civilized nation in Europe.[3] Prescribing the abolition of serfdom as one of manifestations of barbarity, the discourse of civilizing mission, however, legitimized the persistence of unfree labor in the form of public works. In the words of Marmont, "when an enlightened government possesses a country of poor and barbarous peoples, it must hasten to have executed, by *corvée*, the great works of public utility. It thus advances the epoch of their wealth and civilization."[4] Yet, comprehensive subscription measures taken by the French together with the highly centralized administration and the decline of trade because of the Continental blockade antagonized the local population.[5] Eventually, pragmatism prevailed over the doctrinaire approach and Napoleon's officials preferred to rely on the traditional institutions instead of supplanting them with the French ones. Thus, despite their reformist zeal, the French authorities eventually opted for the preservation of the traditional system of military border inherited from the Habsburg although it was criticized as a relic of feudal past.[6]

---

[2] The most thorough discussion of the French policies in the Illyrian provinces available in English is: Frank J. Bundy, *The Administration of the Illyrian Provinces of the French Empire, 1809-1813*, Taylor & Francis Inc., London, 1987.

[3] Larry Wolff, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, 2001, p. 333-334.

[4] *Memoires du Marechal Marmont, Duc de Raguse*, 3d ed. Volume 3, Perrotin, Paris, 1857, p. 64-65.

[5] L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart &Co. Inc., New York, 1958, p. 206-207.

[6] Gunther E. Rothenberg, *The Military Border in Croatia, 1740-1881*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1966, p. 113-114.

The policies of Russian occupation authorities in Moldavia and Wallachia during the same period underwent an essentially similar evolution.[7] Operating like their French counterparts under the slogans of civilizing mission, Russian officials, after a rather brief attempt to its ideals into practice, were forced to endorse the traditional institutions and practices. Following a short period of ruling by proxy in the person of Wallachian hospodar Constantine Ypsilanti, Alexander I appointed Senator S. S. Kushnikov to preside over the Moldavian and Wallachian Divans. In his activities, Kushnikov had to take into account "the customs of the land, and, at the same time, try as far as the situation permits, bring these customs closer to Russian practices and fundamental laws."[8] The emphasis on "russification" was repeated by Russian commander-in-chief in 1809-1810 P. I. Bagration, who insisted on the "approximating little by little Russian laws and customs in the governing of the Principalities."[9] However, in the absence of an effective "Russian model" of local government, the Russian policies resembled the French ones more in style than in content. Setting the guidelines for reform of local administration, Bagration employed the language of the late enlightenment political science and argued "that reasonable economy constitutes one of the major factors contributing to the well-being of the land and revealing a good government."[10] A precise definition of the amount of taxes paid by each taxpayer according to his social status was a precondition of "the security of property as the foremost right (after life and honor) of every citizen living under the protection of benevolent government."[11] Vesting his struggle against abuses in local administration in the language of public good, Bagration insisted that the "revenues of Wallachia" be considered "state property (*gosudarstvennoie imushchestvo*)."[12] His advocacy of the individual security notwithstanding, the Russian general did not hesitate to impose a public *corvée* upon the local population (with the goal of supplying the army rather than for road-building or land reclamation as in Dalmatia) that provoked passive resistance of local population. Bagration's and Kushnikov's energetic measures, however, failed to produce demonstrable results and their successors, general N. N. Kamenskii and senator V. I. Krasno-Miloshevich respectively, renounced their transformative approach, falling back on the existing institutions and concluding that

[7] For a general overview of Russian occupation of the principalities see: George F. Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828. A Study of Imperial Expansion*, East European Monographs, no. 15, New York, 1976, p. 30-54.

[8] A. N. Egunov (ed.)., "Materialy dlia noveishei istorii Bessarabii", in: *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta*, vol. 3, Chişinău, 1868, p. 144-145.

[9], George F. Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828. A Study of Imperial Expansion*, East European Monographs, no. 15, New York, 1976, p. 47.

[10] "Iz predlozhenia P. I. Bagrationa Divanu Valashskogo kniazhestva o podatiakh i povinnostiakh zhitelei," January 28 1810, in N. V. Berezniakov, V. A. Bogdanova, (eds.), *Bagration v dunaiskikh kniazhestvakh* [Bagration in the Danubian Principalities], Chişinău, 1949, p. 84.

[11] Predlozhenie Bagrationa Divanu, January 28, 1810, Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond 1, op. 1, File 1418, ll. 23-23rev.

[12] N. V. Berezniakov, V. A. Bogdanova, (eds.), *Bagration v dunaiskikh kniazhestvakh* [Bagration in the Danubian Principalities], Chişinău, 1949, p. 87.

"an overall eradication of abuses depends upon time and change in the form of government."[13]

Imperial policy in Bessarabia, the annexation of which was stipulated by the Bucharest treaty of May 16, 1812, was thus initially conditioned by two factors: 1) the on-going struggle with Napoleonic France and other imperial actors for the predominant influence over the Balkan peoples and 2) discouraging experiences of assimilative policies in the Principalities in 1806-1812. The former manifested itself in the re-emergence of Czartoryski's plan for mobilization of the Balkan Slavs for the anti-Napoleonic struggle. After Kutuzov inflicted a decisive defeat on the Ottoman army near Rushchuk in autumn 1811, the signing of peace became the question of time. As a new war with France became no less imminent, the secretary of Russian embassy in Vienna and future foreign minister of Alexander I, I. A. Capodistria, wrote a memoir advocating a diversion against the vulnerable Illyrian provinces of the French Empire, destroying this bastion of the French influence in the Balkans.[14] According to Capodistria, the prospect of Napoleon's dominance in the Balkans was quite real as he could "promise principalities to the princes, liberty to peasants, tribune to the adventures and respect to the men-of-lettres (sic!)." In order to prevent it, the Ottoman Empire was to be rapidly forced to peace and cooperation, while the Russian army on the Danube was to be sent by sea and land to Illyria. In case the Ottoman Empire refused to oblige, Capodistria advocated forming a corps of Bulgarians and Slavs and stirring up an uprising in European Turkey as well as applying pressure on the Ottoman government acting through Phanariotes, Armenians and Greeks of Constantinople[15].

However utopian Capodistria's plan was, it was given some consideration and eventually found an advocate in the person of Russian Minister of the Navy, P. V. Chichagov, who suggested sending the Danubian army into an expedition against Bosnia, Dalmatia and Croatia supported by the British Navy as well as Serbians and Montenegrins. Desperate to ward off the impending French invasion, Alexander I seized at this idea, which reminded him of Czartoryski's erstwhile plans. As a means of mobilizing the Balkan Slavs, Chichagov was authorized "to promise independence, the creation of a Slav kingdom as well as to distribute monetary awards and titles of their leaders." Appointed the Commander-in-Chief of the Danubian army to replace Kutuzov, Chichagov arrived to Bucharest already after the latter signed the peace treaty. Predictably the treaty included no mentioning of the anti-French alliance and the British ambassador to Constantinople was reluctant to pressure the Ottomans for it. Time went on and, with the *la Grande Armée* deeply inside Russian territory,

---

[13] "Vsepoddaneishii raport V. I. Krasno-Miloshevicha ot 15-go iiunia, 1810 g.," cited in: A. N. Egunov (ed.)., "Materialy dlia noveishei istorii Bessarabii", in: *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta*, vol. 3, Chişinău, 1868, p. 146.

[14] On Capodistria see Patricia Kennedy-Grimstead, "Capodistria and the New Order for Restoration Europe:
The Liberal Ideas of a Russian Foreign Minister, 1814-1822", in: *Journal of Modern History*, Vol. 40, Nr. 2, 1968, p. 166-192 as well as: Eadem, *The Foreign Ministers of Alexander I: Political Attitudes and the Conduct of Russian Diplomacy, 1801-1825*, University of California Press, Berkley, 1969.

[15] "Memoir sur une diversion à operer dans le Midi de l 'Europe en cas de guerre entre la Russie et la France," Vienne, 1811, Arhiv Vneshnei Politiki Rossiiskoi Imperii (AVPRI), Fond 133, op. 468, file 11607, ll. 299-311.

Alexander I ordered the Danubian army march to the north. Yet, as he was passing through the newly-annexed territory between the Pruth and the Dniester rivers, Chichagov did not miss an opportunity to leave an imprint on the future organization of the region, still mindful as he was of the necessity to challenge the French influence in the Balkans. In it, he was greatly aided by Capodistria, whose ostensible authorship of the plan of the Balkan diversion was implicitly recognized by his transfer from Vienna to the diplomatic chancellery of the Danubian army that coincided with Chichagov's appointment as the Commander-in-Chief.

Capodistria's political memoirs of this period shed light on the struggle that the Russian Empire waged for the allegiances of the Greek regional elites in the Balkans that proved to be an important influence on Russian policy in Bessarabia. In 1810 and 1811, he presented the Russian government with two pieces on the current state of the Greeks, in which he stressed the importance of winning the sympathies of various categories of the Greek population of the Ottoman Empire. According to Capodistria, the latter's political and military capacities owed largely to the support of the Phanariote Greek aristocracy of Constantinople. In order to make the Phanariotes transfer their allegiance to Russia, Capodistria suggested opening before them the perspective of their consolidated political and cultural dominance in the principalities detached from the Ottoman Empire and placed under Russian protectorate. The policy that Capodistria advocated in 1810 was quite radical in its character and scope and was not unlike the measures taken by the French administration in the Illyrian provinces or, indeed, any other territory that became part of the French Empire:

> Recognizing the property rights, classifying the proprietors, instituting various orders of citizenship, creating public offices and assemblies with the task of codifying and supplementing local laws, founding the institutions of public education, establishing the economic, agrarian and literary societies, laying foundations for the development of commerce – such can be objects of care for the present administration.[16]

On the other hand, Russian government was not to surrender the influence over the Greek commercial elements of the region, whose allegiance could otherwise be claimed by Napoleonic France, unless Russia provided a firm protection after the conclusion of the treaty. Therefore, "whatever the borders that Russia would establish with the Ottoman Empire, the lands that it would acquire should not fail to become the promised lands for the Greeks." According to Capodistria, Bessarabia and Crimea were the countries, where the better future of the Greeks could be secured. In order to demonstrate the advantages of the Greek colonization of these regions, Capodistria pointed to the example of Trieste, which prospered after Maria-Theresia decided to attract Greek merchants through the mediation of Greek orthodox clergy.[17]

After the impossibility of the "Balkan diversion" against Napoleon became apparent, Chichagov and Capodistria turned their attention to the establishment of the administration in the annexed territory. By that time, the devastating effects of four-year Russian administration in Moldavia and Wallachia were obvious and this necessitated a change of approach. In his letters to the emperor, Chichagov presented

[16] "Memoir sur les moyens qui peuvent concurrir a terminer la guerre actuelle entre la Russie et la Porte", AVPRI, Fond 133, op. 468, file 13377, ll. 237-245.
[17] "Memoir sur l'état actuel des Grecs," AVPRI, Fond 133, op. 468, file 13377, ll. 259-260.

Bessarabia as a "beautiful country, which offers great advantages, but which needs to be given some respite."[18] Along with the exemption of Bessarbian population from taxes and the military service, Chichagov insisted on preserving peculiar local institutions: "Nothing should be done and established that contradicts local needs and circumstances."[19] Chichagov criticized Russian authorities in the principalities in 1806-1812 that failed to follow the example of Rumiantsev and Potemkin and, instead of corresponding directly with the Divans, "distorted the government by creating a legion of small employees that increased the expenses four times and multiplied abuses *ad infinitum*."[20] Warning about the danger of "multiplication of authorities," Chichagov rather daringly advised the emperor not to allow "[his] administration for the moment to interfere into this affair. Otherwise, it will spoil all our future plans."[21]

"The Rules for the Temporary Government of Bessarabia" elaborated by Capodistria in October 1812 represented a departure (more obvious on the discursive than on the practical level) from the Russian policies in Moldavia and Wallachia in 1808-1812. They renounced the objective of "bringing the local institutions in accordance with the Russia pattern" and proclaimed local laws as the basis of administration.[22] Administration and justice were to be executed in both Romanian and Russian depending on the native language of the plaintiffs. The province was exempted from taxation for three years, while its inhabitants relieved of the military recruitment and retained their personal freedom that they enjoyed after the abolition of serfdom in Romanian principalities in the middle of the eighteenth century. For Capodistria, who supervised Russian policy in Bessarabia until early 1820s, "the provincial government in accordance with its native laws, mores and customs" alone could secure "the advantages of the paternalistic government based on the Christian faith" and provide for "a gradual development of the resources, with which nature so lavishly provided this land."[23] The impossibility of "a people [changing] its nature (*svoistvo*) to suit the kind of government quite alien to it" constituted the fundamental assumption of his approach.

Never completely relinquishing the rhetoric of the civilizing mission and orderly government, Chichagov's instructions prescribed to the first Bessarabian governor Scarlat Sturdza to "secure the property of each individual, facilitate the obtaining of new property by the newcomers as well as secure a just distribution of the public offices so that the justice of your subordinates makes Bessarabian inhabitants forget the absence of codified laws."[24] Admitting the existence of "vices peculiar to this region" and attributing them to "Moldavian, i. e. Turkish education," Capodistria

---

[18] V. M. Kabuzan, *Narodonaselenie Bessarabskoi oblasti i levoberezhnyh raionov Podnestrov'ia* [The Population of the Bessarabian Region and the Territory on the Left Bank of the Dniester], Shtiintsa, Chisinau, 1974, p. 26-27, estimates the population of Bessarabia in 1812 between 256.000 and 300.000.

[19] Chichagov to Alexander I, Foshkany, August 6, 1812, in *RIO*, Vol. 6, 1871, p. 28-29.

[20] *Mémoires Inédits de l'Amiral Tchitchagoff*, Scheneider et comp., Berlin, 1855, p. 15.

[21] Chichagov to Alexander I, Bucharest, August 2, 1812, in *RIO*, Vol. 6, 1871, p. 13.

[22] A. N. Egunov (ed.)., "Materialy dlia noveishei istorii Bessarabii", in: *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta*, vol. 3, Chişinău, 1868, p. 109-110. (Art. 11)

[23] The Instruction of Alexander I to A. N. Bakhmet'ev, Rossiiskii Gosudarstvennyi Istoricheskii Arhiv (RGIA), Fond 1286, op. 2, file 70, ll. 18-19.

[24] A. N. Egunov (ed.)., "Materialy dlia noveishei istorii Bessarabii", in: *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta*, vol. 3, Chişinău, 1868, p. 112.

in 1816 advised to Sturdza's successor, Bessarabian Viceroy A. N. Bakhmet'ev, that good example was a better method to inculcate public virtues than legislative acts that are out of correspondence with the character of the people. Careful attention to local peculiarities was to be combined with gradualism in the implementation of the "civilizing" policies. According to Chichagov's instruction, which in all probability was written by Capodistria, "[the] true happiness of a people can hardly be achieved in short time. First, it is necessary to study the state of the people in detail and decide what is vicious in it. After this is done, one can compose a plan, the implementation of which could gradually bring this people to a possible degree of perfection."[25]

Besides, the well-being of the local population, the official rhetoric stressed the importance of Bessarabian autonomy for Russia's influence in the Balkans. Chichagov/Capodistria's instruction to Sturdza, defined the political task of Bessarabian governor as "drawing the attention of the neighboring peoples to this region." After "[the] last war occupied the minds… of Moldavians, Wallachians, Greeks, Bulgarians, Serbs and all peoples attached to Russia," it was crucial not to dash the hopes that they pinned on Russia. After the beginning on the new war with Napoleon in the north, "the spirit of these peoples can become enslaved and our enemies can come to dominate them," argued the author of the instruction. "Therefore, it is necessary to sustain the attachment of these peoples and protect them from the influence of our enemies. This consideration should constitute the basis of all your activities referring to administration and the political goal of your appointment." Assuring "true prosperity" for the new province was a means of provoking the desire of this prosperity in the numerous peoples that had ties to Bessarabia's ethnically diverse population: "The Bulgarians, the Serbs, the Moldavians and the Wallachians are seeking a fatherland. You can offer them one in this land." Drawing upon the arguments first elaborated in Capodistria's 1810-1811 memoirs that presented the Romanian principalities, or more narrowly Bessarabia, as the space of Greek colonization, Chichagov/Capodistria's instruction set the development of commerce as one of the priorities for the Bessarabian governor. In order to attract the necessary capitals, the instruction advised to invite one of foreign commercial houses to settle in Bassarabia. Viena, Trieste, Livorno, Genoa and Venice had a lot of Greek merchant firms that suffered losses on account of the continental blockade system. It was enough, according to Capodistria, to bring one such company to Bessarabia to have others follow suit.

The first measures for the administration of the new region were taken by Chichagov with an eye on preserving Russia's moral influence over the Balkan coreligionist people, whose status in the Ottoman Empire the Bucharest treaty failed to stipulate. Leaving its local allies at the mercy of the Ottoman authorities, Russian officials apprehended the loss of support that they traditionally enjoyed among the Greeks, Serbians and Montenegrins. Bessarabia was to play the role of asylum for those, who compromised themselves in the eyes of the Ottomans by their cooperation with the Russian army during the war. At the same time, Bessarabia's special status was arguably more than just a compensatory measure. Similarly to the Illyrian provinces located at the opposite side of the Balkans, Bessarabia was to play the role of bridgehead of Russian influence and a shop-window of prospective Russian rule in the

[25] A. N. Egunov (ed.)., "Materialy dlia noveishei istorii Bessarabii", in: *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta*, vol. 3, Chişinău, 1868, p. 111.

region. In order to fulfill this function, the new province had to present a model of tsar's government and make it palatable for the local population.

However, the fundamental principles upon which this rule was supposed to be based as well as the general trajectory of Russian policies were significantly different from those of the French administration in Istria and Dalmatia. Napoleon's officials initially embraced the modernizing approach and made the French rule equivalent with radical departure from the existing patters only to grudgingly endorse some of the traditional institutions later. Their counterparts on the lower Danube, especially P. I. Bagration, likewise initially set a radical goal of "russification," although the latter manifested itself more on the rhetorical than on the practical level. Yet, by 1812, this approach was completely discredited by the devastating effects of Russian occupation of Moldavia and Wallachia. Therefore, setting the agenda for the imperial policy in the new province, Chichagov and Capodistria were cautious to employ the rhetoric of local peculiarities, while their version of the Russia's "civilizing mission" emphasized gradualism and allowed for certain spontaneity. This, however, did not preclude in future the reemergence of the assimilative approach re-emphasizng the contrast between local institutions as relics of semi-barbarous or despotic past on the one hand, and rational principles of Russian local administration on the other.

2. Building the Bessarabian Province

The first years and decades following the annexation of Bessarabia witness the process of active "construction" of the province that proceeded on both institutional and discursive planes. The institutional construction consisted in the imposition of a single administrative structure upon rather diverse territories and populations. The new province did not have a historical precedent and was an administrative creation *par excellence*. Being a part of medieval Moldova, the territory between the Dniester and the Pruth rivers did not possess a particular administrative status, although it differed from Transpruthian Moldova on account of the absence of larger towns, sparseness of population and frequent nomadic raids. Ottoman conquest entailed alienation of parts of Moldova's "eastern marches" to form a number of *reayas* that only emphasized the territory's character as the meeting ground of the settled semi-nomadic and nomadic population. Consisting of three separate territories (six districts of the Moldavian principalities, the Khotin *reaya* and the Budjak steppe) that before 1812 were governed by different authorities, the lands between the Pruth and the Dniester rivers were brought under the authority of the new provincial government located in the newly designated capital town – Chişinău. The "Temporary rules" specified with all possible precision the borders of Bessarbia as well as its new division into nine districts. Some time afterwards, the province was put on the map and there appeared a number of statistical surveys.[26] As Capodistria's outline of Bessarabian government was replaced

[26] P. Kunitskii, *Kratkoe Statiisticheskoie opisanie Zadnestrovskoi oblasti* [Short Statistical Description of the Trans-Dniestrian region], Tipografia Glazunova, St. Petersburg, 1813; P. Svin'in, "Statisticheskoie opisanie Bessarabii" [Statistical Description of Bessarabia], in *Zapiski Odesskogo Obschestva Istorii i Drevnostei*, Vol. VI, 1867, p. 175-320*; Statisticheskoie opisanie Bessarabii sostavlennoie v 1826-m godu* [Statistical Description of Bessarabia Composed in 1826], Tipografiia Akkermanskogo Zemstva, Akkerman, 1899; P. Shabel'skii, "Kratkoe obozrenie Bessarabii i chasti Moldavii, prisoedinennyh k Rossiiskoi imperii," [Short Review of Bessarabia and the Part of Moldavia Annexed to the Russian Empire], in *Syn Otechestva*, Vol. 14, 1815, p. 32-41; Vol. 16, 1815, p. 118-126; Vol. 18, 1815, p. 197-212.

by the 1818 "Statute for the formation of the Bessarbian Province," the 1828 "Statute for the Administration of the Bessarabian Province" and finally by the standard Russian *gubernia* administration in 1873, the structure of provincial administration grew increasingly complex and the division of functions between various agencies increasingly elaborate.[27]

The construction of the new border on the Pruth was an important aspect of province-building. Since the export of sheep and cattle to Istanbul constituted a staple of local economy, the new border was bound to be unpopular among the population as is testified by smuggling that persisted throughout the period of Russian rule. In the absence of special border guard units, the border was initially patrolled by the Cossacks, whose inadequacy for this function made Bessarabian viceroy A. N. Bakhmet'ev ask for regular troops to substitute them.[28] Topography likewise belied the recent character of the new territorial demarcation, which involved the division of some of the pre-1812 Moldavian districts. Thus, the new border along the Pruth cut across the Iaşi district that included territories on both sides of the river. Nevertheless, the part of the district alienated by the Russian Empire retained its original name given to it by the Moldavian capital Iaşi, located just off the border to the West. The same referred to the estates of Moldavian boyars many of whom possessed lands on both sides of the river. They were given a three year-term in order to decide on the place of their permanent residence and sell their possessions on the opposite side of the border. During the 1810s, the Russian government was willing to attract elite representatives from the truncated principality to Bessarabia, where hardly a boyar resided before 1812. The boyars predictably preferred to sit on the fence and had the term extended several times. The border remained permeable during the 1820s - a period that witnessed the Etairist detachments cross the border to start the Greek ill-fated uprising. The political disturbances it caused in the principality made the Moldavian hospodar and a number of boyars flee to Chişinău only to return several years later. Another Russian occupation of the principalities in 1828-1834 for a time practically abolished the border, while the preservation of Russian quarantine on the Dniester until 1830 made communication between Bessarabia and the rest of the Russian Empire sometimes even more difficult than with the principality. The situation changed in the mid-1830s together with the Russian evacuation of the principalities and the re-establishment of the effective border along the Pruth.[29] However, even after that date, the process of territorial delimitation of sovereignty remained incomplete, as is manifested by the existence of the so-called "dedicated monasteries" that remained under the jurisdiction of the Eastern Patriarchs. Russian authorities likewise remained concerned with the permeability of the province's western border to the émigré Polish propaganda.

---

[27] See "Ustav obrazovania Bessarabskoi oblasti," April 29, 1818, in *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser. 1, Vol. 35, no. 27357, p. 222-281; "Ucherezhdenie dlia upravlenia Bessarabskoi oblasti," February 29, 1828, in *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser. 2, Vol. 3, no. 1834, p. 197-204.

[28] Bakhmet'ev's report to Alexander I, July 7, 1816, in N. Dubrovin (ed.), *Sbornik Istoricheskikh Materialov Izvlechennykh iz Arkhiva Sobstvennoi Ego Imperatorskogo Velichestva Kantseliarii* [A Collection of Historical Materials Extracted from H.I.M. Own Chancery's Archive], Vol. 7, St. Petersburg, 1895, p. 302.

[29] Iulian Fruntaşu, *O Istorie etnopolitică a Bassarabiei*, Cartier, Chişinău, 2002, p. 37

The institutional aspect of province-building was paralleled by its discursive construction. Various descriptions of Bessarabia that appeared after 1812 contributed to the perception that the new imperial province had always constituted a single region. In these descriptions the differences between various parts of the Pruth-Dniester Mesopotamia were underplayed and the whole territory was endowed with the same character. The first statistical survey of the newly annexed territory, written by archpriest Petr Kunitskii, still used the notion of "Bessarabia" in the narrow sense of the Budjak. This territory, alongside the Khotin reaya and the six districts of Moldavia, composed what he called the "Transnistrian province (*Zadnestrovskaia oblast'*)." Mentioning the three constituent parts of the new province, Kunitskii nevertheless affirmed that "these parts are not separated from one another by rivers or mountains and moreover are united by mores, customs and kinship (*srodstvom*) of their inhabitants, since both Bessarabia and the Khotin district used to be parts of the Moldavian principality." The unity of the new province was thus affirmed through recourse to a historical argument, namely the fact that the whole territory once belonged to Moldova. In this way the Russian annexation almost amounted to the restoration of historical unity of the Moldavian lands divided by the Ottoman conquest. At the same time, no less imperative than the construction of the province's unity was the necessity to affirm Bessarabia's historically separate status from the rest of Moldavia. According to the author of another early description of Bessarabia, Pavel Shabel'skii, what made Bessarabia different from Moldova was its supreme strategic importance for the Ottomans as well as its role as the "granary of Constantinople alongside Egypt." That is why Bessarabia has always been "separated from Moldavia, being under direct Turkish rule and governed by the Pashas."[30]

A somewhat paradoxical consequence of the process of imaginary construction of Bessarabia was the affirmation of the difference between it and the rest of the empire. The assimilative discourse about the province that emphasized its organic fusion into the body of the Russian empire was much more characteristic of the late nineteenth – early twentieth century, whereas the first decades following the annexation witnessed the articulation of the theme of Bessarbia's exotic nature that made it so strikingly different from the Russian interior. Although after 1812 the Russian border was established along the Pruth, Russians continued to view the Dniester not only as the "real boundary between civilized and semi-savage countries," but also as a climatic limit, beyond which lay a country, whose nature they found exotic compared with the stern Pontic steppe, let alone the severe climate of the Central Russian plains.[31] The scarcity of the country's cultivation was compensated by the exotic riches of nature: Russian travelers were impressed by Bessarabian meadows with flowers that were not found in Russia as well as the murmur of the millions of insects, which filled the steppe at nights. If the nature of the region was sometimes bright enough to incite the admiration of eyewitnesses, so much easier could it be portrayed as "the promised land" by those who undertook imaginary travels to the

[30] P. Shabel'skii, "Kratkoe obozrenie Bessarabii i chasti Moldavii, prisoedinennyh k Rossiiskoi imperii" [Short Review of Bessarabia and the Part of Moldavia Annexed to the Russian Empire], in *Syn Otechestva*, Vol. 14, 1815, p. 35-36.

[31] A. I. Mikhailovskii-Danilevskii, "Vospominania za 1829 god" [Memories of the Year 1829], in *Russkaia Starina*, p. 182; A. F. Vel'tman, "Vospominania o Bessarabii" [Memoirs on Bessarabia], in *Sovremennik*, Nr. 3, 1837, p. 229.

Danube from Moscow or St. Petersburg. Likewise, the necessity to justify the five-year war effort spent in order to secure the possession of Bessarabia sometimes caused an overestimation of the riches of the land, whereby it was compared to Egypt as the "granary of Constantinople."[32] So precious was the possession of this "golden country,"[33] whose "benevolent air, healthy climate, the abundance of the southern fruits, the multitude of springs and waterfalls, the vicinity of the kind and shy Moldavians" were advantages in comparison with the Southern Caucasian provinces, neighboring "hostile and predatory peoples."[34] "The aromas of acacias, the singing of the nightingales, huge sturgeons in the rivers and inexhaustible game in the marshes" were enough to make Bessarabia a dreamland for the inhabitants of the snow-clad Moscow or the humid St. Petersburg.[35] Such rhapsodic accounts coexisted with the rumors about the "unbearable heat, the steppes populated by snakes, scorpions and tarantulas, as well as about the plague and eternal fevers" that accompanied the traveler who ventured to see the region out of curiosity or on errand.[36] Both the exaltation of the riches of these lands and the portrayal of the dangers that they harbored were the two sides of the exoticization of the region that made it attractive enough for intrepid travelers.

At the same time, the institutional unity reaffirmed at the discursive level was compromised by the rather contradictory character of imperial policies, which, to a degree, were conditioned by the actually existing peculiarities of various parts of the new region. Before their annexation by Russia, both the southern stretch of Bessarabia and the lands to the East, commonly known in the epoch as "New Russia," had been a field of contention between the various conglomerates of steppe nomads and semi-sedentary warrior formations (mainly the Cossacks) and the emerging and consolidated states to their north and west (first the Moldavian Principality and Poland, to be later joined or replaced by the Ottoman and Russian Empires). The porous, shifting and "transitional" character of this frontier territory was in the process of being changed by the intervention of the Russian centralizing and (partially) modernizing polity. In the Ottoman period the string of fortifications lined along the Dniester and the Danube transformed the entire zone into a rough analogy to the Habsburg "military frontier" (certainly, without any involvement of the local population or the "policing" ambitions of the Habsburg authorities). However, the "pacification" brought about by Russian conquest presupposed a new vision of the recently acquired land. Situated at the "edge

[32] P. Shabel'skii, "Kratkoe obozrenie Bessarabii i chasti Moldavii, prisoedinennyh k Rossiiskoi imperii" [Short Review of Bessarabia and the Part of Moldavia Annexed to the Russian Empire], in *Syn Otechestva,* Vol. 14, 1815, p. 35-36.

[33] The expression was attributed to Alexander I during his visit to Bessarabia in 1818. See A. F. Vel'tman, "Vospominania o Bessarabii" [Memoirs on Bessarabia], in *Sovremennik,* Nr. 3, 1837, p. 232.

[34] P. Shabel'skii, "Kratkoe obozrenie Bessarabii i chasti Moldavii, prisoedinennyh k Rossiiskoi imperii" [Short Review of Bessarabia and the Part of Moldavia Annexed to the Russian Empire], in *Syn Otechestva,* Vol. 16, 1815, p. 125-126.

[35] A. F. Vel'tman, "Vospominania o Bessarabii" [Memoirs on Bessarabia], in *Sovremennik,* Nr. 3, 1837, p. 246.

[36] A. F. Vel'tman, "Vospominania o Bessarabii" [Memoirs on Bessarabia], in *Sovremennik,* Nr. 3, 1837, p. 227.

of the Eurasian steppe" (in Willard Sunderland's words)[37], Bessarabia represented a primary area of state sponsored colonization as a part of the empire's "social engineering" projects. The Russian state never aimed at imitating the Western concept of *terra nullius* (and certainly displayed no ambition to devise a comparable legal terminology). In practical terms, however, this region was the equivalent of a "desert" waiting to be populated and cultivated. In order to transform the "uncultivated" borderland into a productive and rationally structured space, Russian authorities, even before the conclusion of the Bucharest treaty, started inviting Transdanubian Bulgarians, while the post-1812 period witnessed the settlement of a large number of Germans and Russian state peasants.

The imperial design to integrate an unstable and previously heavily fortified inter-imperial "military frontier" accentuated the demographic disparity between the southern "colonized" regions and the northern-central Romanian-dominated areas. The central and northern part of Bessarabia located to the North of the boundary between the steppe and the forest zones were in effect settled agricultural areas, where the social structure was defined by the lord and peasant relationship. In these areas, the imperial policies aimed at the consolidation of the social dominance of the Moldavian noble landowners started already during the 1806-1812 Russo-Turkish war. In response to the petition of the Moldavian Divan, Alexander I agreed to acknowledge the claims of some Moldavian boyars on the lands around the Ottoman fortress Khotin located in the North, which had been turned in *reaya* in 1713. A number of boyars were appointed by the Senator-President of the Moldavian and Wallachian Divans S. S. Kushnikov to form an "investigation commission" charged with the examination of the documents covering the property rights.[38] Despite the reported cases of corruption in the commission, the distribution of lands in Khotin *reaya* continued. The easiness with which the Moldavian boyars confirmed their old titles on land and/or acquired new lands in Bessarabia suggests that Russian authorities viewed the region, or at least its central and northern parts, as a territory with a landed nobility and local institutions rather than "an empty space" that had to be colonized with just anyone willing to do that.[39]

The "transitional" nature of the Bessarabian space is revealed by the duality of the Russian discourse concerning it. While, on the one hand, the major part of the province was to be integrated into the Empire on the terms of a "liberated" territory inhabited by a fellow Orthodox people, the former expanse of the Budjak (the southern part of the region) was clearly a "no man's land" that had to be reclaimed for "civilization" and "progress." The language of local laws, customs and traditions adopted by imperial authorities acquired different meanings for Moldavians and Wallachians on the one hand, and the prospective foreign settlers on the other.

---

[37] Willard Sunderland, *Taming the Wild Field*: *Colonization and Empire on Russian Steppe,* Cornell University Press, Ithaca, 2004, p. 25

[38] See P. Khalippa, "Opisanie arkhivov gg. Senatorov predsedatel'stvovavshikh v Divanakh Moldavii i Valahii v 1808-1812 gg." [Description of the Archive of the Senators Presiding over the Divans of Moldavia and Walachia in 1808-1812], in *Trudy Bessarabskoi Arkhivnoi Komissii*, Vol. 1, Chişinău, 1907, p. 335.

[39] Generally, the boyars appropriated 117 thousand desiatiny. N. I. Meshcheriuk, *Anti-krepostnicheskaia bor'ba gagauzov i bolgar Bessarabii v 1812—1820* [The Struggle Against Serfdom among the Gagauz and Bulgarians of Bessarabia in 1812-1820], Gosizdat MSSR, Chişinău, 1957, p. 20.

Whereas "Moldavians" and "Wallachians" were represented by the boyars, other Balkan peoples coming to Bessarabia were overwhelmingly peasants and lacked any indigenous nobility whatsoever. The former were attracted to Bessarabia by a possibility to restore their property in the territories alienated during the Ottoman dominance, the latter were colonists *senso strictu* seeking to evade the dominance of the landlords. Reinforced by the disorderly manner of both the distribution of lands to the nobility and the colonization, this difference of social profiles led to a prolonged conflict, in which the boyars and the colonists sought to play various authorities against each other.[40] The imperial officials could think of no better solution than the exemption of the colonists from the jurisdiction of the nobility based Bessarabian government and their subordination to the Board of Foreign Settlers of the South of Russia.[41] Although the latter was an extraterritorial administrative body, in practice the solution amounted to the recognition and further consolidation of the particular character of Southern Bessarabia, which ran counter to the attempts of Russian administrators and writers to forge the unity of the new province.

The ambiguity of the province's character and status is also revealed by the appointment of Bessarabian viceroys in the 1810s and 1820s. After four years of mismanagement that brought administrative chaos and placed the imperial strategy for the new region on the verge of failure, Alexander I placed the new province under his special attention by appointing a high-ranking official with the right of direct report to head local administration and supervise the elaboration of a new Bessarabian statute. In the light of the above mentioned contradiction between the policies of colonization and cooperation with the local nobility, the choice of Podolian military governor A. N. Bakhmet'ev for this function is significant enough.[42] Podolia was a region socially dominated by Polish landed nobility annexed to Russia as part of the second partition of Poland. For two decades that followed this event the relationships between imperial center and the Polish elite were characterized by uncertainty that was only aggravated by the struggle with revolutionary and Napoleonic France. In order to secure the loyalty of the Polish regional elite, various imperial centers used the rhetoric of recognition of its historical rights.[43] In response to the creation of the Grand Duchy of Warsaw, Alexander I, on the eve of Napoleon's invasion of Russia, communicated a promise of wide autonomy to the Polish elites through Czartoryski, and after Napoleon's defeat proceeded to create the Kingdom of Poland in personal union with

[40] The conflict is well-documented by K.R. Kyrzhanovskaya and E. M. Russev (eds.), *Istoria Moldavii. Dokumenty i materialy* [History of Moldavia. Documents and Materials], Vol. 2, Akademiia Nauk MSSR, Chişinău, 1957.

[41] See the decision of the Committee of Ministers from 18 October, 1819 in *Istoria Moldavii*, p. 537-539.

[42] See "Vysochaishee povelenie, ob'avlennoie Komitetu Ministrov grafom Arakcheevym. O naznachenii v Bessarabskoi oblasti polnomochnogo namestnika," May 26, 1816, in *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser. 1,Vol. XXIII, Nr. 26289.

[43] On Napoleon's policy in Poland see Christopher Blackburn, *Napoleon and the Szlachta*, East European Monographs, Boulder, Colo., 1998. Concerning the policies of Russia, Prussia and Austria see Pyotr Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*, University of Washington Press, Seattle, 1993.

the Russian Empire.[44] He also considered the possibility of enlarging the Kingdom to include the rest of the Polish partition including Podolia, thereby provoking great discontent among the Russian nobility.[45] Alexander I's motives in this policy remain, as usual, somewhat unclear, but the impression that he was following the French example, just as he did in the Balkans, is inescapable. Post-1815 policies of the Russian Empire towards the Polish regional elites were in turn one of the factors that incited the Austrian authorities to adopt an accommodative approach towards the Polish elites in Galicia that persisted long after the Polish November uprising cut short Alexander I's experiment.[46] In 1816, however, the policy of alliance with the regional elites in the Western borderlands was in full swing and the appointment of the Podolian military governor as Bessarabian viceroy meant that the province was perceived as part of the same region.

This is confirmed by the emperor's instruction to Bakhmet'ev that stated that "[the] system" that was adopted for Bessarabia was "in full accordance with the one that His Majesty chose to follow in other territories acquired during the reign of His Majesty."[47] The reference to the Grand Duchy of Finland and the Kingdom of Poland is only too obvious implying that the role and importance of the Bessarabian nobility in the new province was comparable to the position of the Polish and Finnish elites in their respective regions. The appointment of the Podolian military governor thus might have produced the impression that the interests and privileges of Bessarabian nobility were high on the agenda of the imperial center, while the task of elaboration of the new statute for the autonomous province promised to further consolidate the position of the boyars. To a degree this impression was confirmed, as the Russian authorities adopted a very liberal stance on the issue of the recognition of noble titles and ordered the codification of Bessarabian laws to serve as the firm basis for the autonomy.[48] The relationships between the imperial center and the Polish elites that in certain respects were modeled on the example of Napoleonic Empire, in turn influenced the process of province-building in Bessarabia. Bakhmet'ev brought to Bessarabia a large number of

[44] On Alexander I's proposals to the Polish elites on the eve of Napoleon's invasion see: Adam Czartoryski, *Memuary kniazia Adama Chartoryzhskogo i ego perepiska s Alexandrom I* [Memoirs of Prince Adam Czartoryski and His Correspondence with Alexander I], Vols. 1-2, V. F. Nekrasov Press, Moscow, 1912-1913. On the creation of the Kingdom of Poland and its troubled existence during 1815-1830, see: Frank W. Thackeray, *Antecedents of Revolution: Alexander I and the Polish Kingdom, 1815-1825*, Columbia University Press, Boulder [Colo.] (East European Monographs), 1980; M. D. Dolbilov, A. I. Miller (eds.), *Zapadnyie okrainy Rossiiskoi imperii* [The Western Borderlands of the Russian Empire], Novoe Literaturnoe Obozrenie, Moscow, 2006, p. 83-94.

[45] M. D. Dolbilov, A. I. Miller (eds.), *Zapadnye okrainy Rossiiskoi imperii* [The Western Borderlands of the Russian Empire], Novoe Literaturnoe Obozrenie, Moscow, 2006, p. 90-91.

[46] Pyotr Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*, University of Washington Press, Seattle, 1993, p.
72.

[47] The Instruction of Alexander I to A. N. Bakhmet'ev, RGIA, Fond 1286, op. 2, file. 70, ll. 25-26.

[48] A. N. Krupenskii, *Ocherk o bessarabskom dvorianstve* [An Essay on the Bessarabian Nobility], Publishing House of the Gubernia Board, Chisinau, 1912, p. 11-12.

officials from Podolia and in fact the Bessarabian Statute of 1818 was largely the work of his Polish secretary Krinitskii.[49]

At the same time, the tendency to perceive Bessarabia as a space of colonization did not give way completely. The ambiguity of Bessarabia's position in the imperial space as well of the failure of the policy-makers to realize the contradictions between colonization and nobility-based autonomy is confirmed by the appointment of Bakhmet'ev's successor in the position of Bessarabian viceroy, General-Major I. N. Inzov in 1820.[50] The latter headed the "Board of Foreign Settlers of the South of Russia" and was very active in lobbying the interests of Transdanubian Bulgarians in their conflict with the Bessarabian landlords. Retaining his earlier function throughout his tenure in Bessarabia, Inzov brought a different perspective on the character of the province and the goals of imperial policies in it. He clearly perceived Bessarabia as part of the New Russian region, in which the government pursued a relatively successful policy of colonization, and deemed the privileges of Bessarabian nobility, consolidated by the 1818 Statute, to be an obstacle. This motivated him to adopt the first measures towards the curtailment of the Bessarabian autonomy, including the appointment of a number of Russian officials to the Bessarabian Supreme Council to balance the representatives of the nobility as well as the re-examination of the noble titles that reduced the number of noble families in Bessarabia.[51]

The tendency to see Bessarabia as part of the southern steppe region rather than Western borderlands became even more pronounced under Inzov's successor, M. S. Vorontsov, who, at the same time, replaced A. F. Langeron as the New Russian governor-general. In the person of Vorontsov, the government of Bessarabia was combined with the administration of a region that for half a century constituted the space of state-sponsored colonization and development of commerce. Whereas earlier categorization of Bessarabia as part of the Western borderlands went together with the emphasis on the historical rights, the re-classification of the province as part of New Russia in the 1820s was accompanied by the re-articulation of the discourse of civilizing mission.[52] Vorontsov's predecessors in Odessa, Richelieu and Langeron,

---

[49] F. F. Vigel, "Zamechania na nyneshnee sostoianie Bessarabii" [Observations on the Present State of Bessarabia], in F. F. Vigel, *Vospominania* [Memoirs], Part VI, Moscow University Press, Moscow, 1892, p. 4.

[50] See *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser. 1, Vol. XXVII, Nr.. 28519.

[51] A. Nakko, "Ocherk grazhdanskogo ustroistva Bessarabskoi Oblasti s 1812 po 1828 gg."[An Essay on the Civilian Government of the Bessarabian Region in 1812-1828], in *Zapiski Odesskago Obshchestva Istorii i Drevnostei (ZOOID)*, Vol. XXII, Odessa, 1900, p. 102-124.

[52] This demonstrates the significant difference in approach between the governors-general of the Western borderlands, whose main task was to secure the loyalty of the local nobility and those ruling the steppe region with the task of developing its productive capacities. Towards the end of the nineteenth century, this difference evolved into the opposition between what Kimitaka Matsuzato calls "ethnobonapartist" and "economical" governors-general. Kimitaka Matsuzato, "General-gubernatorstva v Rossiskoi imperii: Ot etnicheskogo k prostranstvennomu podkhodu" [Governors-General in the Russian Empire: From an Ethnic to a Spatial Approach], in Ilya Gerasimov et. al. (eds.), *Novaia imperskaia istoria postsovetskogo prostranstva* [The New Imperial History of the Post-Soviet Space], Tsentr Issledovania Natsionalizma i Imperii, Kazan', 2004, p. 427-458.

who oversaw this policy for two decades, represented rather typical examples of enlightened administrators, entrenched in the same kind of "civilizing" rhetoric as their compatriot in the Illyrian provinces, Marmont. None of them was directly involved in the administration of Bessarabia. Nonetheless, Richelieu was instrumental in removing the Nogays from the Budjak steppe in 1807, which cleared the space for subsequent Bulgarian, German and Russian colonization.[53] As for Langeron, his accounts of 1787-1792 and 1806-1812 Russo-Turkish wars best illustrate the perception of Moldavia and Wallachia in terms of barbarity and oriental despotism that could only be remedied by a rational and enlightened government.[54] Even though Vorontsov's anglophilia might have made him sympathetic to historical rights and privileges, in respect of Bessarabia he fully adopted the civilizing mission perspective of his French predecessors, after his first inspection of the province convinced him that the rhetoric of local laws and customs served to cover abuses and administrative chaos.[55] The curtailment of Bessarabia's autonomy in the 1820s, over which he presided, was thus the result of re-categorization of its place in the space of the empire that added a new impetus to colonization policies.[56]

Colonization and province-building efforts of the Russian authorities in this period did have an aspect of colonialism to them as is demonstrated by the development of the provincial capital, Chisinau, in the first decades after the annexation. Originally a settlement of some three thousands inhabitants owned by one of the "dedicated monasteries," it was conceded to the imperial authorities to become the center of Russian Bessarabia. Two decades after Chisinau became the capital of the province, the imperial administration finally mustered the minimum of resources and determination to rebuild it on a model of a provincial Russian city. The new city development plan adopted in the mid-1830s was followed by the construction of Lutheran and Catholic Churches, a club, a school for the children of chancellery clerks, a fire department with a fire-lookout tower, a city police department, a military hospital and an orthodox cathedral, in addition to the Metropolitan's residence, the prison house and the city hospital built earlier. However, the modern political and administrative center developed alongside the older commercial settlement rather supplanted it altogether. In fact, the development of the upper town with its European public

---

[53] On the expulsion of the Nogays see: Willard Sunderland, *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe*, Cornell University Press, Ithaca, 2004, p. 112.

[54] See his "Journal des campagnes faites en service de la Russie," in *Documente privitoare la istoria românilor*, Supplement I, Vol. 3, Academia Română şi Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Bucureşti, 1889.

[55] Vorontsov to D. M. Bludov, October 4, Odessa, *The Vorontsov Archive*, vol 18, p. 291.

[56] For an overview of Vorontsov's activities aimed at the reduction of the autonomy see Anthony Rhinelander, *Prince Michael Vorontsov. Vice-Roy to the Tsar*, McGill University Press, Montreal, 1990, p. 67-93.This period also witnessed a series of colonization measures in the Budjak region. See, "O vodvorenii v Bessarabii Serbov", February 9, 1826, *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], Ser 2, Vol. 1, Nr. 132, 194-196; "O vodvorenii Zaporozhskikh Kazakov i drugikh zagranichnykh vykhodtsev v Bessarabskoi oblasti;" February 19, 1827, *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser 2, Vol. 2, Nr. 913, "O pereselinii krestian iz vnutrennikh Gubernii v Bessarabskuiu oblast'". September 21, 1826, *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser. 2, Vol 1, Nr. 592, 998-1000.

buildings and private houses of the nobility, in some respects even contributed to the increasing overpopulation and squalor of the lower town of populated by peddlers, tailors, shoemakers and innkeepers.

Division is said to be the basic strategy of the colonial regime of power. Apart from the banal divide and rule, the most important kind of division introduced by the colonial regime is the differentiation between the colonizer and the colonized, which manifests itself in language, dress, behavioral patterns, forms of sociability as well as the architecture. The latter's importance for the establishment of colonial relationships cannot be underestimated, since it secures the division of spaces between colonial elites and colonial subjects. In the description of the custodian of the Odessa education district D. M. Kniazhevich, by 1845 Kishinev in fact consisted of two towns "drastically different from one another, each having its particular physiognomy and its particular shape that strikes one at the very first sight." According to Kniazhevich, all the buildings in the lower town are built in "Asiatic style." All of them were "shabby and deteriorating, the streets and courtyards are narrow and general untidiness reminds one of Turkey." Uncleanliness and overpopulation make the air heavy and unpleasant. Conversely, the upper town "rivals the best and the most well-planned city of the empire due to its straight and wide streets, the glamour (*shchegolevatost'*) of its buildings as well as general tidiness."[57] Kniazhevich claimed that Kishinev's spectacular growth owed not to its location (which indeed was far away from the sea or a navigable river), but to the "government, which as a powerful magician effected this miracle through care – an all-powerful wand."[58] In Kniazhevich's description, the colonial regime of power embodied in the urban planning and architecture was rearticulated on the level of discourse. Literary representation deepened the actually existing dichotomy between the old and the new city that Russian visitors could still find not all that evident, just as it served to assert the cultural distance between the colonizers and the colonized.

Nevertheless, the situation in Bessarabia differed in a fundamental way from a classical colonial one. Recent scholarship has demonstrated that colonial empires widely practiced various forms of indirect rule relying on the indigenous elites.[59] However, even in such cases, the colonizers did not fail to assert the cultural distance between themselves and the indigenous population, including the local elites. In the case of Bessarabia, the category of "cultural distance" has only a limited relevance for the description of the relationship between Russian officials and Bessarabian nobility. Russian rule in Bessarabia lacked an indispensable quality of a colonial regime – an unchallenged cultural hegemony. In the eyes of Bessarabian nobles, Russia at best constituted "a West," but in no case "the West" as is testified by vice-governor Vigel's observation that "none of them spoke Russian revealed any interest of visiting Moscow or St. Petersburg" and preferred to go to Vienna.[60] At the same time, unlike their counterparts in Moldova and Wallachia, the Bessarabian nobles did not embrace a

[57] D. M. Kniazhevich, "Gorod Kishinev" [The City of Kishinev], in *Zhurnal Ministerstva Vnutrennih Del*, Vol. 17, January 1845, p. 97-98.

[58] D. M. Kniazhevich, "Gorod Kishinev" [The City of Kishinev], in *Zhurnal Ministerstva Vnutrennih Del*, Vol. 18, February 1845, p. 222.

[59] David Cannadine, *Ornamentalism: How the British Saw their Empire*, Penguin Books, London, 2001.

[60] F. F. Vigel, *Vospominaniia* [Memoirs], Part VI, Moscow University Press, Moscow, 1892, p. 98.

"national project," and eventually proved willing to integrate into Russian nobility on equal terms. For its part, the imperial officialdom was ready to accept the Bessarabian nobles as equals, provided that their particularistic privileges, which Russian bureaucrats considered abusive, were abolished. This can be party explained by the above mentioned ambiguity of Bessarabia's place in the imperial space, an ambiguity, which persisted even after the province was categorized as part of New Russia in the early 1820s.

Why were the Bessarabian nobility reluctant to engage in open forms of resistance and why did they successfully accommodate with the imperial regime? First, the power base of the boyars was significantly reduced as a result of the "codifying" reforms of the first Russian governors. Second, the Russian state succeeded in infusing a part of the nobility with the service ethics that was characteristic of their Russian counterparts and in undermining the traditional estate consciousness that was the source of earlier boyars' protests. Third, the state weakened the economic power of the noble landowners by granting generous donations to colonists in Southern Bessarabia and by gradually forcing the boyars to renounce their landed properties in the Moldavian Principality in order to bind them to the new Russian province. Fourth, the integration into the Russian social order proved much more advantageous for the bulk of the nobility as soon as the empire strengthened its hold in the province and was able to offer compensations to the local leaders that seemed more attractive than the return to the traditional society that they had earlier advocated. Finally, the developments in the Moldavian Principality did not arouse a challenge to the legitimacy of Russian control at least until the consolidation of the Romanian nation-state, and then only among the minority of Bessarabian nobles who maintained strong connections to Romania and were more ethnically conscious. Thus, subversion gradually gave way to accommodation so that, by the 1830s, the Bessarabian nobility was well under way of being absorbed by the Imperial elite.

In order to have a partial picture of the grievances that the Bessarabian nobles presented to the local authorities in the late 1820s, one might summarise a petition addressed by them in 1830 to the New Russia governor and Bessarabian plenipotentiary of the emperor, M. S. Vorontsov. Among these demands one can distinguish the following: 1) the exclusive use of the Romanian language in all legal and judicial matters; 2) the development of education in the province, especially the educational progress of the members of the noble estate; 3) the preservation of a separate legal system of the province and the further codification of the provincial laws; 4) various economic demands directly relevant to the interests of the Bessarabian landholders; 5) the improvement of the administrative structure and a more orderly application of the law throughout the province.[61] Thus, there are elements of continuity with the previous period, but the demands have become more concrete and oriented towards the fulfilment of the narrow estate interests of the nobility. While the nobles still presented themselves as guarantors of the region's welfare, they consciously perceived themselves as part of the wider imperial nobility and were willing to contribute to the state's welfare on an equal footing with their Russian counterparts.

In order to elucidate the peculiarity of Bessarabian case, one can compare it to the province building in Austrian Galicia. Here the imperial policies evolved from the

[61]A. N. Krupenskii, *Ocherk o bessarabskom dvorianstve* [An Essay on the Bessarabian Nobility], Publishing House of the Gubernia Board, Chisinau, 1912, p. 32-37.

radical transformation of the local society characteristic of Josephinism towards greater accommodation of the historical rights and privileges of the Polish nobility in the early nineteenth century. On the discursive level this is testified by the replacement of the Enlightenment rhetoric of the civilizing mission with the Romanic invention of tradition.[62] This distinction, however, should not be represented simplistically as an attempt to create well-ordered provincial society *ex nihilo* versus the endorsement of pre-existing "historical" institutions and practices. Adopting a different language of legitimacy, post-Josephinian Austrian authors represented the government's policy as restoring the spirit of legislation of Kazimier IV that was irredeemably lost afterwards. In other words, they implicitly clamed the Austrian regime to be more Polish than the pre-1795 Polish government and thereby significantly contributed to the process of invention of "Polishness" or, at least, of its Galician variant. The "Romantic" phase of Austrian policies was thus no less "constructivist" than their "Enlightenment" phase and thus constituted an important stage in the process of province building. As for the Polish elites, after the disappearance of Poland in 1795, they substantially accepted this self-positioning of the Habsburgs as well as their representation of Galicia perceiving the province as both unique and quintessentially Polish, in fact, an embodiment of "Polishness."

It is tempting to argue that in Bessarabia the change occurred in the opposite direction. The nobility-based local autonomy rooted in local laws and customs predated, not followed, the emphasis on the assimilative and colonizing policies during the 1820s.[63] Similarly to Austrian Galicia, the policy of autonomy pursued by the government during the 1810s had a "constructivist" aspect to it. Apart from the already mentioned literary representation of Bessarabia as a single region that paralleled its administrative uniformization, this period witnessed the attempts at codification of local laws as well as the emergence of relatively numerous Bessarabian nobility in a territory that before 1812 was characterized by absentee landownership. In fact, later in the century, the "liberal" representatives of Bessarabian nobility longing for autonomy referred to the Bessarabian Supreme Council and the 1818 Statute as frequently as to medieval legislation and historical customs. Just like their Polish counterparts in Galicia, the Bessarabian nobles borrowed the political idiom of regional autonomy from the government. However, in contrast to Polish elite in Galicia, the particularistic identity of Bessarabian nobility was weak and thus failed to prevent its assimilation into imperial nobility after the imperial authorities repudiated local laws and customs as the basis of provincial administration. Despite all allegations of the Russian officials about the barbarity of Moldavian customs, in practice the Bessarabian nobles were treated as equals and were allowed and even encouraged to assimilate into imperial nobility. And they did. Whereas the period of autonomy witnessed a number of conflicts between the local elites and the imperial center (that could be construed in terms of a "cultural misunderstanding"), after 1830 the situation changed swiftly and

[62] Larry Wolff, "Inventing Galicia: Messianic Josephinism and the Recasting of Partitioned Poland", in *Slavic Review*, Vol. 63, Nr. 4, Winter 2004, p. 818-840.

[63] Having mentioned the inverse sequence of "transformative" and "accommodative" policy stages, one has to stress that the distinction between the two was much more blurred than in Austrian Galicia. In some important respects the two approaches in fact co-existed, conditioned as they were by the quite real disparities between the southern part of the province on the one hand and its center and north on the other.

decisively. The Bessarabian nobility underwent a powerful process of social and cultural integration that invalidates any claim of a "colonial relationship" between the center and this periphery.

3. The "Ismail Anomaly" and its Relevance

The emergence of the Romanian nation-state in 1862 did not significantly alter the Russian official stance or policy towards the remote Bessarabian borderland. During the 1860s the potential challenge of the Romanian project was only dimly and sporadically perceived by the imperial bureaucracy of the province. The occasional reports filed by the local police, purportedly identifying a certain "Romanian" party composed of a handful of young nobles, emphasized the "platonic" nature of their national sentiments and pointed to the ultimate loyalty of even these presumably "dangerous" elements that were worthy of police surveillance.[64] Moreover, these apprehensions of the Russian administration were linked primarily to the political turmoil provoked within the empire by the Polish uprising of 1863. It is hardly surprising to find the "Polish intrigue" among the possible catalysts of the fledgling Bessarabian "national movement" that remained in an embryonic stage throughout the rest of the 19th century. The newly united Romanian Principalities were hardly viewed as a future "Piedmont" for the Romanians of the Bessarabian province even during the darkest moods of the Russian official discourse. The contested character of the region did not crystallize in the form of two coherent and continuous narratives that spanned the whole pre-World War I period. Rather, one can speak about certain moments of heightened discursive tension that corresponded to a closer entanglement of the Russian and Romanian polities in the international politics of the era. While "real" events determined the motives and dynamics of these "nodal points" of symbolic competition, the internal evolution and the disproportionate rhetorical investments that accompanied their unfolding originated in the different criteria of political legitimacy of the two states, as well as in their otherwise unstated mutual grievances.

Beyond succumbing to this logic of mutual competition and antagonism, the Russian administration in Bessarabia proved flexible enough to accommodate several foreign "models" that preserved a certain degree of institutional diversity within the region throughout the 19th and early 20th century. Such examples are, understandably, more difficult to identify in the second half of the 19th century, when the standardizing drive of the Great Reforms period, as well as the internal social dynamics in Bessarabia seemed to preclude the emergence of any "exceptional" administrative or institutional designs in the area. An accident of international diplomacy was, however, responsible for introducing the legal framework of an emerging nation-state into an imperial context purportedly ill-suited for such unwelcome "exceptions." Still, contrary to the expectations of many (including high-ranking) observers on the Russian side, this framework proved resilient enough to last for forty years and withstand all the attempts to "streamline" it according to all-imperial standards. The following section will discuss the case of the Ismail district, which is a rare instance of the transfer of "national" administrative practices into the fold of a multi-ethnic empire.

The territory in question comprised the south-westernmost part of the Bessarabian gubernia (in its 1812 borders) and roughly coincided with the space between the Danube and the Black Sea, with a total surface of roughly 9000 km2.

[64] Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond 2, op. 1, file 7573, ll. 65-66 verso.

Following the Crimean War, this district, together with the Danube Delta, was ceded (for purely strategic reasons) to the Moldavian Principality, at that time an autonomous part of the Ottoman Empire, placed under the "collective guarantee" of the victorious allies by the Paris Treaty of 1856. Both Russian and Romanian elites were acutely aware that the "border rectification" in Bessarabia was due to pragmatic calculations of international diplomacy and that the durability of the new situation was subject to the power fluctuations within the European state system. Moreover, the partial border change did not seem to satisfy anyone. Thus, two prominent Romanian intellectuals were rather reserved in assessing the benefits of the territory's inclusion into Moldavia. They claimed that, far from redressing the "injustice" of 1812, the provisions of the Paris Treaty only gave a veneer of "European legality" to the Russian possession of the rest of Bessarabia.[65] The pragmatic dimensions of this "strategic retreat" of the Russian Empire were no less obvious to a Romanian politician twenty years later, on the occasion of the revision of the territorial settlement in the region: "Why was [Southern] Bessarabia given to us? Because we claimed it? Because Europe wanted to make us a favor? Because we descend from the Emperor Trajan? Far from it! Bessarabia was given us, in 1856, because Europe's Great Powers thought that it was in Europe's best interests to drive Russia from the Danube."[66] This pragmatic aspect is important to note, since the perception of insecurity had a direct impact on the "nationalizing drive" of the emerging Romanian state in the region.

The effectiveness of Romanian policy in Southern Bessarabia was forcefully questioned, in retrospective, by several Russian writers and officials. While it is difficult (if not impossible) to assess its results in "objective" terms, the Russian stance on the Romanian administration's practices was infused by a clear rhetorical tendency to minimize any influence the Romanian government might have exercised on local realities. Thus, in an essay written twenty years after the region's reintegration into the empire (explicitly commemorating this event), a Russian author argued:

> The Romanian government understood, that this land, severed from Russia by virtue of political calculations, but acquired by Russian blood, populated and organized through the efforts of the Russian government, and also constituting, through its geographical position and the ethnographical makeup of its population, a natural part of Russian Bessarabia, will always gravitate towards Russia and will, sooner or later, return within its borders. Therefore, the Romanians always regarded their possession of Southern Bessarabia as a temporary dominion, as a sort of lease, and acted accordingly, following the rule: *take as much as you can, give as little as you can*. Their attitude towards the interests of this land was exclusively limited to fiscal matters and to [the profit] of state officials.[67]

The intrusive practices of the Romanian nationalizing state were understandably the main target of criticism levelled by Russian authors and officials towards the previous regime. In fact, the Russian position displayed a curious, but hardly surprising, ambiguity: while insisting on the meager achievements of the

---

[65] Dinu Poştarencu, "Aspecte privind retrocedarea Sudului Basarabiei către Principatul Moldovei la 1856-1857", in *Destin Românesc*, 1999, Nr. 2, p. 75.

[66] Dinu Poştarencu, "Aspecte privind retrocedarea Sudului Basarabiei către Principatul Moldovei la 1856-1857", in *Destin Românesc*, 1999, Nr. 2, p. 75.

[67] S. Davidovich, "Vossoedinennaia Bessarabiia" [Re-united Bessarabia], in *Zhivopisnaia Rossiia* [Picturesque Russia], Vol. V, 1898, part II, p. 173.

Romanian authorities in matters relating to the local population's welfare,[68] it also emphasized the constant pressure and even violence of the local administration, building an image of total contrast with the benevolent attitude of the Russian authorities. Engaging in a "virtual dialogue" with the Romanian government's claims to have "educated" the local inhabitants civically and politically[69], the Russian writers were also attacking the implicit hierarchy that depicted the imperial model as wanting in terms of bureaucratic rationality and the quality of governance. Undermining this image of an orderly and democratic political system, the Russian discourse insisted that the Romanian administration failed even in its most basic tasks of guaranteeing the citizens' security and respecting the rights of the region's multiethnic population. In fact, the argument amounted to a vision of "mock constitutionalism" that was meant to underscore the positive features of the Russian policy in the area.[70] Moreover, the assimilatory potential of the Romanian state was directly questioned, even if the existence of "nationalizing tendencies" was admitted.[71] This image of a weak state dominated by a predatory bureaucracy and displaying only the superficial features of a modern polity derived, on the one hand, from long-held stereotypes that blamed the Romanian elite of slavishly imitating Western models and of losing its connection with the "people." On the other hand, it was also a self-serving tactics aimed at discrediting the assumption of a direct relationship between an accelerated pace of modernization and the existence of a (formally) pluralistic political system.

Did this negative evaluation of Romanian nation-building efforts necessarily entail a total rejection of the institutional and administrative framework devised by this emerging nation-state? As I hope to show in what follows, it did not. On the contrary, the Russian authorities took advantage of the alternative model of administrative uniformization implemented by the Romanians and used it for their own purposes. Before exploring this aspect, I will briefly examine the issue of the concrete manifestations of the nationalizing agenda in Southern Bessarabia during the two decades of its integration into Romania. The challenge of multi-ethnicity undoubtedly played a central role in the process of dealing with the newly acquired region after 1856. This district (it should be emphasized) previously had a somewhat exceptional administrative status within the Russian Empire as well, which was due, on the one hand, to the existence of a separate territorial unit for the city of Ismail (*Izmail'skoe gradonachal'stvo*) and, on the other hand, to the privileged status of the Bulgarian colonies, which enjoyed a certain degree of self-government and were supervised by a special colonial administration with its headquarters in the city of Bolgrad. These institutional "irregularities" hardly fitted the aims of the Romanian centralizing bureaucracy. Immediately after the annexation of Southern Bessarabia to Moldavia,

---

[68] The author quoted above also remarked that "The twenty-two-year-long Romanian domination can hardly be described as very beneficial for this part of Bessarabia." Davidovich, p. 173

[69] This motive is not altogether absent even from contemporary Romanian historiography. As a revealing example, one could cite: Elena Siupiur, "Pătrunderea instituțiilor moderne românești în Sudul Basarabiei după Războiul Crimeii (1856-1878)", in *Destin Românesc*, Nr. 4, 1996, p. 35-44.

[70] S. Davidovich, "Vossoedinennaia Bessarabiia" [Re-united Bessarabia], in *Zhivopisnaia Rossiia* [Picturesque Russia], Vol. V, 1898, part II, p. 173, 176.

[71] S. Davidovich, "Vossoedinennaia Bessarabiia" [Re-united Bessarabia], in *Zhivopisnaia Rossiia* [Picturesque Russia], Vol. V, 1898, part II, p. 179.

certain Romanian public figures and even occasional travelers expressed their dismay at the extensive privileges enjoyed by the Bulgarian colonists. The nationalizing overtones of such pronouncements were hardly concealed: "The Romanian government cannot support such privileges, which have as their goal the development of a race that could counter-balance our national element. In other words, these [Bulgarian] foreigners should merge into the Romanian element, since their destiny is now connected to our land."[72] Such desiderata did not remain confined to the rhetorical sphere, but were gradually becoming guiding principles of state policy, along with the consolidation of the Romanian institutions.

This policy did not necessarily amount to a concerted strategy of linguistic or cultural assimilation. The non-Romanian (especially Bulgarian) population was in fact allowed considerable leverage in the educational and cultural sphere, expressed by the opening of a Bulgarian 'central school' in Bolgrad and the burgeoning activity in the field of the press and various cultural associations. Southern Bessarabia also became an important center for Bulgarian émigré political organizations and, arguably, a significant recruitment pool for the future elite of the Bulgarian state after 1878.[73] However, hardly any institutional autonomy was tolerated, especially after the introduction of the radical centralizing and reformist policies of the early 1860s by the new government of the United Principalities under Al. I. Cuza. Measures such as the liquidation of the separate administration of the colonies or the imposition of general military service (completely at odds with the previous status of the colonists) were swiftly applied, despite the active resistance of the local population.[74] The restructuring of the political sphere signaled by these policies was completed following the introduction of the new Civil Code in 1865 (explicitly modeled on the Code Napoleon) and, especially, after the adoption of the 1866 constitution, which instituted a new administrative (communal) structure and deprived the three Southern Bessarabian districts of the last signs of their administrative peculiarity. In this sense, the standardizing agenda of the Romanian government proved quite successful; this success partly explains the endurance of this structure after 1878.

The nation-building activities of the Romanian government were mostly obvious in the educational sphere (thus, the Romanian language became a compulsory subject in schools at all levels) and, especially, in the ecclesiastical field. The church was squarely conceived as an effective instrument of inculcating national Romanian values in the midst of the multiethnic population of the region and was thus subordinated to the "national interest." As a concrete manifestation of this policy, in 1864 a new Bishopric of the Lower Danube (having its seat in Ismail) was established. The main aim of the new eparchy was to "Romanianize, ceaselessly and every day, Bessarabia's Church, which can be achieved only through a direct and national leadership and guidance of the material and spiritual interests of that region's

[72] G. Sion, *Suvenire de călătorie în Basarabia meridională*, Bucureşti, 1857, p. 78.

[73] Elena Siupiur, "Pătrunderea instituţiilor moderne româneşti în Sudul Basarabiei după Războiul Crimeii (1856-1878)", in *Destin Românesc*, Nr. 4, 1996, p. 42-43.

[74] The resistance of the Bulgarian colonists and its suppression is described in S. Davidoivich, "Vossoedinennaia Bessarabiia" [Re-united Bessarabia], in *Zhivopisnaia Rossiia* [Picturesque Russia], Vol. V, 1898, part II, p. 174-175.

Church."[75] In the same vein, the quoted author stated that "the aim of the creation of the Bishopric of the Lower Danube was twofold: the fomenting and developing of the Orthodox religious feelings within the people and the identification of the heterogeneous elements of Lower Bessarabia with the ideal of Romanianism."[76] Another Romanian author, writing immediately after the placing of the area under Romanian control, decried Russia's aim of "de-nationalizing" the local population and "introducing the Slavic element through the school and the church," but also "c[ould] not disapprove of such a policy: had we been Russians, we would also have contributed to this grand undertaking."[77] In other words, Russia's purported *logic* was at least understandable, if not commendable, and the author did not hesitate to advocate such a policy in front of his potential Romanian educated audience. The Romanian government thus appeared to pursue a rather coherent nationalizing agenda in the region, despite the skeptical assessment of its results by certain Russian observers and commentators. The most persistent legacy in this regard was represented by the institutional peculiarity of the Ismail district after its reincorporation into the Russian Empire in 1878.

The position of the interested Russian officials towards the institutional aberration in Ismail district was rather contradictory. On the one hand, the argument of the increased efficiency and underlying rationality of the French-modeled local administration seemed to have exercised a certain sway over a part of the Russian central bureaucracy. Several attempts to revise the exceptional institutional structure of the district were undertaken before World War I, to no avail. The post-Great Reform context and the uncertain situation of the local administration in the Russian Empire as a whole also must have deterred the officials involved in solving the issue. On the other hand, the continued toleration of institutional diversity pointed to the variety of views held in the highest echelons of state power. The Russian bureaucracy was divided by conflicting interests and state-building aims, with various agencies competing for preeminence. While the case of Ismail and the debates surrounding it could simply be ascribed to the inertia of the state apparatus, it appears that the experiment in Ismail was favorably regarded by a part of the imperial dignitaries. Moreover, the loyalty of the local inhabitants remained a matter of contention in a way that had not been possible before 1856. All these factors were invoked (overtly or not) in the most complete extant account of the "Ismail problem," preserved in Bessarabian Governor S. D. Urusov's memoirs. Keeping in mind his political biases and moderate position concerning the central policies in borderland regions, it would be appropriate to cite this fragment at some length:

> The Ismail district, which was newly reincorporated into Russia in 1878, following the war with Turkey, holds a completely peculiar position within Bessarabia… There were neither any noble institutions, nor any *zemstvos*, nor the [customary] *volost'* and rural administrations, led by land captains [*zemskimi nachal'nikami*], in the Ismail district. Here, the Romanian communal

[75] M. Pacu, "Amintiri bisericeşti şi culturale din Basarabia Sudică sub cârmuirea română din 1857-1878", in *Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău*, Vol. XIX, 1929, p. 379-392, here p. 382.

[76] M. Pacu, p. 383. Pacu also called the Episcopal palace erected in Ismail "the most significant *national* monument of this city and of the whole of Southern Bessarabia" under the Romanian government (p. 384).

[77] G. Sion, *Suvenire de călătorie în Basarabia meridională*, Bucureşti, 1857, p. 41.

> structure was preserved. Every locality, either rural or urban, formed a separate commune, which comprised all the landowners and all the inhabitants of these localities, without distinctions based on property, class etc. The executive official [*organ*] of the commune- the mayor [*primar*], assisted by a 12-member communal council, decided on all matters of self-government and fulfilled the same general state duties as those that are delegated, in Russia, to local institutions. The governor only rarely intervened into the issues linked to the local administration of the Ismail district… The governor inherited, in relation to the self-governing divisions of the district, the [former] functions of the royal power, while his St.-Petersburg superiors did not deal with Ismail at all and had only the vaguest notion [*samoe tumannoe predstavlenie*] about the functioning of the… district… Despite this, within the Ministry of Internal Affairs the preoccupation to introduce Russian institutions into Ismail constantly reemerged,- here included the land captains, the *volost'* system, the nobility and the new *zemstvo*-urban regulations. However, the State Council always rejected this kind of ministerial projects, under the pretext of the insufficient explication and lack of serious arguments [*neobosnovannosti*] to back the idea of the necessity to destroy the old local regime [*stroi*] in the name of the general leveling of the administration. The Ismail district still remains, until the present day, an exception within the Russian district structure; it probably will have to wait for a general reform of our local administration, unless it will not be again incorporated into Romania, due to some kind of international combination. [Romania] extends its motherly embrace to [Ismail] from beyond the border river Prut.[78]

The neutral stance adopted by this author denoted a certain equanimity concerning the transfer of a modernizing legal and institutional framework into the Russian imperial context. This also reflected the long-standing tradition of harmonizing widely differing juridical provisions with an unstable and constantly evolving corpus of imperial law. In the case of Ismail, a special regulation detailing the minute procedures of this legal harmonization and emphasizing the compatibility of the Romanian and Russian systems (for practical purposes) was issued in 1879, accompanied by an imperial decree.[79] The extent to which these regulations "normalized" the transfer of judicial authority and legislation from a national to an imperial context might seem surprising. The priority of the imperial law was naturally a basic principle of this transfer, but no radical break with the previous juridical regime is obvious either in the wording or the substance of the document in question. Far from following the logic of institutional incongruence, the smooth procedure of the adjustment of national legal principles to the Russian Empire pointed to the pragmatism of the state authorities. This tendency is, arguably, proven by the considerable leverage that the local authorities were granted in coordinating the process of the "harmonization" of Romanian and imperial laws.[80] The local elite generally played a central role in the transfer and adjustment process discussed above. In fact, the institutional continuity in Ismail cannot be explained without taking into account the continuity of the core elite group which managed to secure its preeminence in local affairs under the imperial government.

---

[78] S. D. Urusov, *Zapiski gubernatora: Kishinev, 1903-1904 gg.* [Notes of a Russian Governor: Kishinev, 1903-1904], Litera, Chişinău, 2004, p. 206-207.

[79] "Pravila, podlezhashchie sobliudeniiu pri rassmotrenii ugolovnyh i grazhdanskih del, voznikshih pri Rumynskom pravitel'stve v prisoedinennoi k Rossii po Berlinskomu traktatu chasti Bessarabii". See ANRM, Fond 2, op. 1, file. 8465.

[80] S. D. Urusov, *Zapiski gubernatora: Kishinev, 1903-1904 gg.* [Notes of a Russian Governor: Kishinev, 1903-1904], Litera, Chişinău, 2004, p. 206.

However, the inherent dangers for imperial unity and regional loyalty presupposed by the exceptional status of the Ismail district did not go unnoticed by more anxious Russian observers. Especially in the early 20th century (and probably linked to the heated discussion on the necessity of introducing the Russian *zemstvo* institutions in the Western borderlands), the 'uncertain' status of Southern Bessarabia became a matter of serious concern for a certain part of the governing circles. In the tense prewar context such apprehensions signaled a growing insecurity of imperial control in the borderlands. In a comprehensive report on the general situation in Bessarabia filed by a Russian counterintelligence officer with a Bessarabian background and sent to the Head of the Police Department from Constantinople on February 19, 1914, the "Ismail issue" figured prominently. The report emphasized that

> the Ismail district of Bessarabia finds itself in a worse condition [compared to the rest]. [Here], from the time of its reincorporation into Russia, even the slightest sign of Russification is not visible, so that it seems that one is in Romania. This is caused not only by the recent inclusion of this land into Russia, but also by the connections of the local inhabitants with the Romanians. [Thus,] almost all the trade in agricultural products is oriented towards Romania; the credit loans of small rural landowners are [provided by] Romanian banks, due to the better conditions compared to the private Jewish banks of Southern Russia. [Another cause] is that, until the present time, the Romanian local [*zemskoe*], urban and rural regulations have been preserved.[81]

The resurgence of the "Ismail issue" as late as 1914 is symptomatic. Partly due to bureaucratic inertia and partly to arguments relating to the better effectiveness of the district's western-style institutions, the Ismail district preserved its exceptional character in Bessarabia and was constantly invoked as an example of Russian administrative rationality (or, conversely, carelessness). The gradual "nationalization" of the imperial discourse and practical policy during World War I made the toleration of such administrative exceptions increasingly questionable. However, the fact that, for almost 40 years, such a situation endured, suggests a complex attitude towards foreign models of governance even within the late Russian Empire, which was less tolerant of regional diversity. The co-existence of a French-inspired "rational" administrative structure (in a remote corner of the empire) with a multi-layered Russian model of local governance might serve as a good example of the flexibility of the state authorities. It might also serve as a reminder that the empire's borderlands were privileged sites of administrative and social experiments up to the demise of the imperial regime.

Conclusion

The basic dilemma that plagued the Russian administrators in the borderlands was expressed by the oscillation between the strategies of an increased bureaucratic rationalization of government and the (temporary) accommodation with the traditional structure of local society. In broader terms, this amounted to an alternative between a powerful transformative impulse, stemming from the self-perception of the imperial elites as agents of civilization, order, and progress (steeped in the Enlightenment vision of a "good government") and a more conservative, gradualist approach favouring a compromise with the local elites and stressing the motives of tradition, social hierarchy

[81] Gosudarstvennyi Arhiv Rossiiskoi Federatsii (GARF), Fond 529, op. 1, file 26, ll. 9-11. Secret Report Nr. 39, February 19, 1914 (mistakenly dated 1913), here l. 11.

and "historical rights." While each approach existed on both discursive and practical levels, the predicament of a continental empire might produce the impression that accommodative approach represented a default measure each time after the attainment of the more radical goals proved impracticable. The resulting situation was frequently described in terms of contradiction between the civilizing rhetoric and uncivilized practice considered to be the generic predicament of the eighteenth and nineteenth century Russian political system.

In the case of Bessarabia, the tension between the transformative and the accommodative approach was characteristic of the first third of the 19th century, when the region was sometimes viewed in terms of a historical entity enjoying the customary paraphernalia of a structured society and at other times interpreted as an "empty space" destined for intensive "cultivation" and colonization. In administrative terms, this resulted in the new province's insecure and "transitional" status between the empire's Western borderlands and "New Russia," where the colonizing enterprises of the authorities found their fullest application. This ambiguity derived not only from the attitude of the imperial officials, but also from the earlier "duality" of the province's space that imposed its constraints on the Russian observers and bureaucrats. Inasmuch as it is possible to speak of chronological sequence of the two approaches, the prevalence of the accommodative policies in the 1810s gave way to the "transformative" approach of the 1820s, rather than vice-versa. This constitutes the above-mentioned peculiarity of Bessarabian case of province building in comparison with the Hapsburg policies in Galicia, where the attempt at radical reconstitution of the local society on a "rational" basis clearly predated the reliance on traditional institutions and elites. The "timing" of integration of the two provinces is major factor of this difference. Whereas the annexation of Galicia largely coincided with "Josephinism" as the most radical form of enlightened despotism, the annexation of Bessarabia forty years later took place already after the disillusionment with the attempts at comprehensive and "rational" reform form above and was part of the general attempt to legitimize imperial rule by reference to local traditions.

At the same time, one should not overemphasize the replacement of accommodation with transformation for the elements of both approaches co-existed, conditioned as they were by the real social and ethnic heterogeneity of the region. Even if the center-periphery relations evolved in Bessarabia from a strategy of "indirect rule" (involving the discursive construction of the region as a "new homeland" for the Balkan peoples) to a more integrative and centralizing approach, one can hardly speak about a full-fledged "colonial relationship" in this case. In many ways, the imperial authorities were not ready to relinquish either of the two 'province-building' visions described here. This became apparent after 1878, when the "Ismail anomaly" posed a significant challenge to administrative uniformity. Since the local institutions of Southern Bessarabia embodied a certain degree of governmental efficiency and could be viewed as an example of modernizing state-building, they were not immediately abolished. However, the mobilization of "local notables" also appears to have played a role in the preservation of the status quo. Thus, a combination of pragmatism, bureaucratic rationality and inertia conditioned the integration of this "anomaly" in the imperial system.

„Imperialism” istoriografic la estul şi la vestul graniţelor României (1948-1989)

Gabriel MOISA

“Imperialist” Historiography at Eastern and Western Borders of Romania between (1948-1989)

Abstract. *The communist block came into being after the World War II having the aim to eliminate any kind of frictions which might appear between the member states. But this wish was only partially fulfilled as the disputes continued on territorial, cultural and ideological fields during the existence of this structure. The Soviet Union was very careful to eliminate any deviation of this kind. Thus from the outside the communist block was to be seen as an indissoluble structure where all the controversies had been solved by a superior ideology, the Marxist one. But things didn't go exactly this way. In many cases the cordiality manifested at interstate level was only on the surface while very deep polemics went on between many states. As these situations were not openly displayed, more than often the dispute was transferred in the cultural field, historiography being included. This is the case of Romania, who, during the 1948-1989 period, was often irritated from a historiographic point of view by her neighbours Hungary and the Soviet Union. This was the two countries' way of thinking as a consequence of their past dominating position upon certain parts of the Romanian territory.*

Keywords*: communist block, historiographic point of view, controversies, ideology, Romanian territory*

Constituirea blocului comunist după cel de-al doilea război mondial, care trebuia între altele să conducă la eliminarea divergenţelor de orice fel dintre statele componente nu a realizat decât parţial acest deziderat. Disputele au continuat şi în perioada existenţei acestei structuri, inclusiv cele de ordin teritorial, cultural şi ideologic, chiar dacă cele mai multe s-au menţinut la nivelul aluziei fine sau disputelor verbale în cadru mai mult sau mai puţin intim. Uniunea Sovietică avea grijă să elimine orice derapaje de acest tip. Din exterior, blocul comunist trebuia să arate precum un monolit indestructibil în care toate diferendele au fost soluţionate de către o ideologie superioară, cea marxistă.

Lucrurile nu au stat tocmai aşa. În multe cazuri cordialitatea manifestată la nivelul relaţiilor interstatale era doar de suprafaţă, între multe state existând pe mai departe polemici, unele chiar foarte complicate. Cum ele nu se puteau manifesta deschis, disputa era adesea transferată în plan cultural, inclusiv istoriografic. Acesta este şi cazul României, care nu de puţine ori în anii 1948-1989 a fost şicanată istoriografic de doi vecini, Ungaria şi Uniunea Sovietică, expresie a reflexelor istorice dominatoare asupra unor părţi din teritoriul românesc. Ambele state erau la fel de directe şi subtile în aluzii, acţionând inclusiv prin interpuşi precum istorici din Basarabia şi chiar din România, vorbim de Uniunea Sovietică, sau din state occidentale, Ungaria, unde *lobby*-ul maghiar era destul de activ. Istoriografia românească a fost în acea epocă una defensivă, de reacţie, şi s-a manifestat diferit de la

o etapă a comunismului la alta. Dacă în anii ’50 reacţia a lipsit cu desăvârşire, reprezentanţi de frunte ai istoriografiei româneşti interbelice fiind eliminaţi fizic, începând cu anii ’60 aceasta a existat vizibil mai ales în cazul maghiar şi foarte timid în cel sovietic. Erau anii în care au fost reabilitaţi o serie de istorici români, cei mai mulţi trecuţi prin închisorile comuniste, alături de care s-a format o nouă elită istoriografică tânără şi competentă. Pe măsură ce ne apropiam de sfârşitul regimului comunist reacţia istoriografiei româneşti la adresa tendinţelor imperialiste sovietice şi maghiare a fost din ce în ce mai consistentă, astfel că, în anii ’80 putem vorbi de un aparent paradox legat de liberalizarea aproape totală a unor subiecte istoriografice interzise multă vreme în regimul comunist, în speţă cele subsumate disputelor cu maghiarii şi sovieticii, într-un context ideologic în care cenzura a cunoscut dimensiuni comparabile poate doar cu anii ’50. Relaxarea istoriografică era doar pe culoarele lăsate libere de regim, în limitele stabilite de acesta şi mai ales prin intermediul vocilor autorizate şi bine controlate în acest sens. Practic, nu oricine se putea angrena în acest dialog cu vecinii unguri şi sovietici, ci numai cei consideraţi siguri.

Cel mai timpuriu s-a manifestat, după cum era şi firesc, „imperialismul” istoriografic sovietic. Nu este vorba neapărat despre copierea unui model instituţional începând cu 1948. Vorbim în primul rând de tematicile de cercetare sugerate de istoriografia sovietică, mult mai periculoase chiar decât instituţionalizarea în sens sovietic a scrisului istoric românesc. Amintim doar curentul slavizant care a făcut ravagii în istoriografia românească până spre mijlocul anilor ’60 ai secolului trecut. Impunerea unor tematici istorice clare şi dezbaterea instituţionalizată în cadrul unor planuri istoriografice anuale şi cincinale au făcut mult rău istoriografiei româneşti în anii ’50 şi primii ani ai deceniului următor. Toată tematica era trecută prin filtrul ideologic de tip sovietic, iar punctele de vedere opuse erau imposibil de exprimat. Astfel, s-a ajuns la o serie de concluzii greşite, corectate mai târziu când există şi reacţie românească, care aduceau argumente intenţiilor sovietice în România. Inclusiv prin impunerea unor teme de cercetare agreate de sovietici cu concluzii dinainte ştiute, Uniunea Sovietică îşi afirma intenţiile dominatoare asupra spaţiul românesc. În orice caz, o bună perioadă de timp acest tip de cercetare istorică a prevalat şi din păcate s-au găsit destui istorici români care să investigheze trecutul pornind de la concluziile istoriografiei sovietice referitoare la arealul românesc.

Principalul promotor al acestui tip de scriere a istoriei în România a fost Mihail Roller. Ghidat de partid, el a pus la punct şi demarat un adevărat program de rescriere a istoriei naţionale conform noilor canoane eliminându-se tot ceea ce era „retrograd" în cercetarea istorică[1] românească interbelică şi antebelică. Mihail Roller, secondat de alţii, a început să elaboreze principalele teme şi accente care aveau să fie urmate de istorici în primii ani de după instaurarea statului totalitar. Ele erau în acelaşi timp şi materialele de linie în domeniu, care însemnau impunerea forţată a noilor reguli ale jocului în ştiinţa istoriei.

Chiar de la începutul anului 1948 regimul comunist a trecut la transformarea radicală a societăţii. Din acel moment istoriografia a devenit o activitate puternic supravegheată şi cenzurată. Era tot mai evident că cercetarea istorică nu mai putea merge pe un drum propriu, în vechile sale cadre, devenind stringentă reorganizarea domeniului în funcţie de necesităţile regimului politic. Anii '48 -'55 sunt în mod firesc

[1] Petre Constantinescu-Iaşi, *Realizările istoriografiei române între anii 1945-1955*, Bucureşti, 1955 (în continuare: Petre Constantinescu-Iaşi, *Realizările istoriografiei...*), p. 5

dominați de temele şi accentele favorite ale regimului. Sunt anii în care „imperialismul" istoriografic sovietic îşi impune pregnant punctele de vedere. Precizate într-o serie de articole, acestea au fost invariabil urmate de aproape toți istoricii[2]. S-a insistat mai ales pe epoca geto-dacă, accentuându-se până la saturație pe clasele sociale antagonice[3] din această societate şi mai ales pe Dacia romană cu două direcții principale de cercetare. Prima, lupta dacilor contra „*cotropitorilor imperialişti*" romani[4], iar a doua şi mai evidentă, lupta de clasă în Dacia romană[5], proiectându-se o dată în plus ideologii contemporane într-o lume total inadecvată acestei chestiuni. În anii despre care discutăm au fost istorici care au acceptat acest tip de discurs istoric răspunzând astfel trendului oficial. Rolul şi prezența elementului slav în istoria românilor este exacerbat. Directivele rolleriene din 1952[6] vin să sugereze această benefică influență a slavilor de răsărit alături de cei din sud asupra bunului mers al spațiului românesc spre feudalism. Sunt descoperiți din ce în ce mai mulți slavi în spațiul carpato-danubiano-pontic[7], iar dacă etnic şi lingvistic românii rămâneau majoritari, în ciuda tuturor presiunilor întrucât evidențele erau clare, organizarea politică trebuia neapărat să fie slavă[8]. S-au sugerat solidarități româno-ruse extrem de profunde, făcându-se afirmații ridicole de genul că între români şi ruşi nicicând nu au existat conflicte. Curentul slavizant era atât de puternic încât s-a ajuns chiar la reformarea ortografiei, al cărei singur scop era înlăturarea aşa-ziselor excese latiniste din limbă pentru a o readuce chipurile cât mai aproape de adevărata sa natură[9].

O adevărată pasiune au făcut istoricii români pentru momentul revoluției paşoptiste, moment istoric la care noul regim ținea foarte mult. Cu ocazia centenarului revoluției, în 1948 s-a declanşat un adevărat program de „căutare" a revoluției, cu o concluzie predeterminată evidentă: revoluția de la 1848 nu s-a încheiat atunci, ci a lansat o serie de idei care se puteau rezolva doar de către regimul de democrație populară. Legat de aceeaşi epocă modernă au fost investigate cu predilecție aşa-zisa mişcare muncitorească şi socialistă în lumina influențelor venite dinspre mişcarea revoluționară din Rusia, cap de pod în această direcție[10] fiind ideologul partidului, Petre Constantinescu-Iaşi, urmat de alții „*mari istorici*" precum Gh. Haupt, Victor Rață

---

[2] „Cu privire la situația actuală a ştiinței arheologice în RPR", în *Studii.Revistă de istorie şi filosofie*, nr. 1, Bucureşti, 1951, p. 139-150

[3] Constantin Daicoviciu, „Poziția antiştiințifică a istoriografiei burgheze române cu privire la Daci", *în Studii şi referate*, Bucureşti, 1954; Idem, „Studiul traiului Dacilor în munții Orăştiei", în *Studii şi Cercetări de istorie veche*, nr. 1-2, Bucureşti, 1951

[4] Dimitrie Berciu, „Lupta băştinaşilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani", în *Studii şi Cercetări de istorie Veche*, nr. 2, Bucureşti, 1957, p. 73-95

[5] Lucian Boia, *Istorie şi mit în istoriografia română*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 108

[6] Mihail Roller, „Cu privire la unele probleme din domeniul cercetărilor istorice", în *Studii. Revistă de istorie şi filosofie*, nr. 3, Bucureşti, 1952 (Mihail Roller, *Cu privire la unele probleme...*), p. 152-153

[7] „Şantierul Aşezări slave în regiunile Mureş şi Cluj", în *Studii şi cercetări de Istorie veche*, nr. 1-2, 1950; E. Francez, „Slavii pe pământul patriei noastre în veacul XII", în *Studii. Revistă de istorie şi filosofie*, nr. 3, Bucureşti, 1955

[8] Lucian Boia, *op. cit.*, p. 119

[9] Vlad Georgescu, *Politică şi Istorie. Cazul comuniştilor români 1944-1977*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 27

[10] Petre Constantinescu-Iaşi, *Influențele democraților revoluționari ruşi din secolul XIX asupra curentelor ideologice din țara noastră între 1850-1880*, ESPLA, Bucureşti, 1950

sau I. Cicală, dar şi răscoalele ţărăneşti din ce în ce mai multe descoperite în secolul al XIX-lea în Principatele Române[11].

Pentru perioada contemporană s-a mers mai ales pe descifrarea „*luptelor revoluţionare*" ale clasei muncitoare sub conducerea Partidului Comunist care, în opinia noii istoriografii fuseseră trecute până atunci intenţionat sub tăcere[12]. În ceea ce priveşte cercetarea istoriei interbelice toate lucrările apărute acum au urmat aceeaşi direcţie fiind scrisă de ideologii partidului în condiţiile în care se considera că istoricii existenţi nu erau pregătiţi să analizeze în sens marxist-leninist istoria contemporană.

Moartea lui I.V. Stalin în 1953 a avut o serie de consecinţe dintre cele mai directe asupra regimurilor politice din lagărul sovietic. Aceste evoluţii nu vor rămâne fără consecinţe în plan istoriografic. Uşoare reveniri vor avea loc asupra unor chestiuni catalogate cu numai câţiva ani mai înainte drept adevăruri definitive.

La ceva mai bine de un an de la moartea lui Stalin revista *Studii* a găzduit o intervenţie critică la adresa manualului lui Roller utilizând un ton care s-a menţinut acelaşi de atunci încolo în întreaga istoriografie. Intervalul 1955-1960 a stat permanent sub semnul revizuirilor. Epoca de glorie a *Istoriei RPR* ca şi cea a lui Roller se apropia de final. Ultima ediţie a acestui manual a apărut de altfel în 1956[13], după care a dispărut definitiv din peisajul istoriografic românesc la fel ca şi M. Roller. Era tot mai mult pusă în discuţie necesitatea elaborării unei noi istorii a României, dar de pe aceleaşi vechi poziţii în care folosirea experienţei istoriografiei sovietice era considerată absolut necesară.

În decembrie 1955 are loc, după opt ani de la primul congres, cel de-al II-lea Congres al Partidului Muncitoresc Român. El are o importanţă deosebită şi pentru scrierea istoriei. Cu această ocazie Dej a pus explicit în faţa istoricilor sarcina rescrierii istoriei României, indicând şi problemele pe care istoricii trebuiau să le „*rezolve*" în următorul cincinal. Dej atrăgea atenţia asupra marii responsabilităţi care stătea în faţa istoricilor, aceea de a *„elabora cu forţele unui larg colectiv de cercetători ştiinţifici o istorie a României care să sintetizeze de pe poziţiile învăţăturii marxist-leniniste tot ceea ce s-a realizat la noi pe tărâmul ştiinţei istorice şi să însemne un pas înainte în dezvoltarea acestei ştiinţe, îndeosebi în soluţionarea unor probleme de bază ale istoriei noastre, probleme ale procesului de formare a poporului român, ale istoriei contemporane, ale periodizării istoriei*"[14]. Pentru prima dată după război istoricii primeau sarcina de a elabora o istorie separată a PCR, care trebuia să-i *„înarmeze"* pe membrii partidului şi pe ceilalţi locuitori ai României cu învăţătura marxist-leninistă[15]. Întregul discurs era în fond o dezavuare a principiilor rolleriene despre scrierea istoriei, care urmăreau întocmai istoriografia "imperialistă" sovietică. Propunerea lui Dej viza de fapt elaborarea unei noi istorii a României de ţinută academică şi nu a unui manual şcolar ca în cazul lui Roller. Printr-o hotărâre a Prezidiului Academiei Române din februarie 1956 urmau a se constitui grupurile de cercetători însărcinate cu elaborarea tematicii provizorii a tratatului. Tematica tratatului de Istoria României a fost gata în 1957. Comitetul general de redacţie avea următoarea componenţă: acad. Petre

[11] Idem, *Realizările istoriografiei...*, p. 45
[12] *Ibidem*, p. 48
[13] Mihail Roller (sub red.), *Istoria RPR*, ediţia a IV-a, Editura Politică, Bucureşti, 1956
[14] Gheorghe Gheorghiu Dej, *Raportul de activitate al Comitetului Central al PMR la Congresul al II-lea al partidului*, Editura Politică, Bucureşti, 1955, p. 155
[15] *Ibidem*

Constantinescu-Iaşi, acad. C. Daicoviciu, acad. A. Oţetea şi acad. Mihail Roller ca redactori responsabili, iar ca membri I. Nestor, prof. Gh. Ştefan- membru corespondent al Academiei, prof. L. Banyai, M. Berza, V. Cheresteşiu, V. Popovici, conferenţiarii B. Câmpina, V. Maciu, Gh. Haupt, Gh. Matei şi Şt. Pascu. La începutul lui aprilie 1957 schiţa tratatului era terminată.

La elaborarea Tratatului au participat foarte mulţi alţi istorici români. Discuţiile pe marginea acestei întreprinderi au generat numeroase controverse între Roller şi rollerieni pe de o parte şi reprezentanţii istoriografiei naţionale reactivaţi după 1955 pe de altă parte. Primul volum a apărut abia în 1960, la cinci ani deci după semnalul dat de Dej la Congresul al II-lea al PMR.

Deşi putem vorbi de o oarecare deschidere, lucrurile erau departe de a situa pe un făgaş normal. Cercetarea istorică era încă puternic controlată politic, context în care aceste deschideri s-au făcut sub un permanent control al partidului, prin oamenii şi instituţiile create în acest sens. În 1957 se mai atrăgea încă atenţia asupra necesităţii educaţiei patriotice prin istorie, ceea ce se traducea în concepţia partidului prin descoperirea rolului maselor în istorie, spre deosebire de „istoricii burghezi" din trecut care susţineau teze *idealiste* precum rolul major al personalităţii în istorie[16]. Istoria trebuia să fie în continuare una a maselor, personalităţile trebuind scoase în evidenţă numai atât cât să nu denatureze rolul maselor, care, în frunte cu PCR au luptat pentru *eliberare naţională şi socială*. Aceiaşi oficiali care cu doar câţiva ani mai înainte promovau anumite teze, acum, odată cu noile reorientări ideologice, erau, cu aceeaşi dezinvoltură, în primele rânduri în a transpune în practică noile teme şi accente istoriografice. Ordinul era ordin şi trebuia executat.

Există încă numeroase continuităţi, dar şi discontinuităţi faţă de anii precedenţi în tratarea şi interpretarea istoriei. În privinţa continuităţilor, în primele rânduri trebuie amintită chestiunea geto-dacă. Istoria dacilor continuă să fie bombardată cu aceeaşi ideologie teleologică concretizată prin stupefianta descoperire a unei consistente lupte de clasă[17] în sânul societăţii geto-dacice. Dacii erau cei cotropiţi de *imperialiştii romani*[18], un popor cu o civilizaţie cu nimic superioară celei dacice, venit aici pentru a înghiţi bogăţiile Daciei. Au fost inventate chiar răscoale, vestiţii de acum latroni daci, dovadă a prezenţei lupelor de clasă, îndreptate contra sistemului politic. Aceştia erau asimilaţi haiducilor din epoca modernă, care luau de la bogaţi pentru a da la săraci[19], şi chiar partizanilor dintr-o epocă mai apropiată[20].

Curentul slavizant a continuat de asemenea să facă ravagii în istoriografia română şi în această perioadă la fel ca în vremea lui Roller[21], urmărindu-se prin aceasta eliminarea aşa-ziselor *excese* latinizante. Persista încă exacerbarea până a rolului triburilor slave în procesul etnogenezei româneşti ca şi acela al ruşilor mai târziu, binefăcătorii României, culminând cu prezentul când datorită binefacerilor cauzate de

[16] „Educaţia patriotică şi sarcinile ştiinţei istorice", în *Studii. Revistă de istorie*, nr. 6, Bucureşti, 1957, p. 9
[17] Lucian Boia, *op. cit*, p. 108
[18] D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, ESPLA, Bucureşti, 1957
[19] Idem, *Răscoale şi atacuri "barbare" în Dacia romană*, Editura Politică, Bucureşti, 1957
[20] Dimitrie Berciu, „Lupta băştinaşilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani", în *Studii şi Cercetări de istorie veche*, nr. 2, Bucureşti, 1957, p. 73-95
[21] Mihail Roller, *Cu privire la unele probleme...*, p. 152-153

lumina emanată de la Moscova, poporul român îşi vedea în sfârşit îndeplinite aspiraţiile de veacuri[22].

Au fost însă şi unele simptoame prezente în discursul istoric care ne fac să apreciem că spre sfârşitul anilor '50 factorii naţionali ai istoriei româneşti revin din ce în ce mai mult în scenă, în paralel cu diminuarea bunăoară a elementului slav. Fenomenul nu este caracteristic numai comunismului românesc, ci întregului bloc comunist, evoluţiilor generale din lagărul comunist.

Un bun exemplu în acest sens îl constituie abordarea curajoasă a momentului 1918. Până atunci subiectul fusese aproape interzis, numai Roller putând să emită judecăţi de valoare asupra respectivului moment ca şi asupra altor asemenea evenimente considerate delicate din istoria României. Roller vedea spre exemplu în Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia[23] principala acţiune a claselor exploatatoare burghezo-moşiereşti din România îndreptată împotriva revoluţiei bolşevice din Ungaria. Acesta a fost punctul de vedere care a dominat ani buni istoriografia română. În această a doua perioadă a anilor '50 tonul devine din ce în ce mai conciliant faţă de momentul unirii celei mari sfârşind prin acceptarea acestuia ca fiind *progresist*[24] de vreme ce la el participaseră în număr mare mai ales masele populare.

Unirea Principatelor din 1859 nu a preocupat decât foarte puţin pe istorici în primi ani ai perioadei interbelice. Etapa internaţionalistă a istoriografiei româneşti nu lăsa deloc spaţiu de discuţie în această direcţie. În 1959, tema este însă dintr-o dată permisă cercetării şi diferitelor consemnări publice ale evenimentului. O adevărată avalanşă a manifestărilor dedicate evenimetului sunt semnalate peste tot în acest an cu ocazia sărbătoririi centenarului. Cu acest prilej s-a auzit cântând din nou după 10 ani, *Hora Unirii*, iar seriile de conferinţe, sesiuni, mai mult sau mai puţin ştiinţifice, sau serbări populare nu mai conteneau. Marea Adunare Naţională s-a întrunit la rândul său într-o sesiune jubiliară pentru a asculta discursul lui Chivu Stoica care a afirmat că unirea a fost rezultatul exclusiv al luptei istorice şi patriotice a maselor populare[25] .

Scăpaţi din robia epocii staliniste, istoricii neoficiali au putut ieşi în faţă mai mult începând să dea opere valoroase, nu numai din punct de vedere documentar ci şi interpretativ[26]. Este un fapt cu atât mai remarcabil cu cât înainte nimic nu putea fi analizat în afara canoanelor partidului. Judecata independentă lua acum din ce în ce mai mult locul modelelor rigide ale ideologiei politice. Spiritul slav al perioadei staliniste continua să existe, însă mult mai atenuat. Se redescoperea gradual latinitatea şi romanitatea poporului român. Odată cu reluarea legăturilor cu tradiţia naţională se constată o reducere substanţială a interdicţiilor regimului în ceea ce priveşte cercetarea, fenomen reflectat şi în operele care au văzut lumina tiparului în acest interval[27].

În esenţă, anii 1955-1960 au însemnat începutul revenirii factorilor naţionali în discursul istoric, într-un context internaţional favorabil, revenire care va continua în anii următori într-un ritm mult mai evident şi pe coordonate mult mai ample.

---

[22] Vlad Georgescu, *op. cit*, p. 28-29

[23] Mihail Roller (sub red.), *Istoria RPR*, ediţia a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1952

[24] C. Daicoviciu, L. Bányai, V. Cheresteşiu, V. Liveanu, „Lupta revoluţionară a maselor–factor hotărâtor în realizare amarii uniri", în *Studii. Revistă de istorie*, nr. 6, Bucureşti, 1958, p. 8

[25] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 32

[26] *Ibidem*

[27] *Ibidem*

Anii 1960–1964 sunt prin excelenţă, în ceea ce priveşte istoriografia românească, anii de tranziţie spre o perioadă ceva mai fastă a cercetării istorice româneşti, referindu-ne aici exclusiv la anii regimului comunist, cuprinzând primii 5-6 ani ai regimului Ceauşescu.

Evoluţia istoriografiei române în prima parte a anilor '60 a urmat până la identificare traseul politici româneşti. Dacă în 1964 aşa numita *independenţă* a României faţă de URSS era declarată prin *Declaraţia din aprilie,* în plan istoriografic *independenţa* era declarată aproape concomitent printr-o carte surprinzătoare[28] care, cu doar câţiva ani înainte, ar fi fost imposibil să vadă lumina tiparului. Era o ingenioasă proclamaţie de independenţă pusă în gura unui clasic al marxismului, Karl Marx, care în ale sale *Însemnări despre români* ridica deschis chestiunea Basarabiei[29].

Fiecare început de perioadă, 1948, 1955, şi-a avut propriile sale reorganizări instituţionale. Dacă în 1948 acestea s-au caracterizat prin sensul lor stalinist iar cele din 1955 prin uşoare relaxări cele de la începutul anilor '60 se remarcă printr-un oarecare radicalism evidenţiat prin revenirea în unele privinţe la vechile structuri interbelice. Realitatea ne arată desfiinţarea instituţiilor româno-ruse create la sfârşitul anilor '40, între care amintim *Editura Cartea–Rusă, Institutul Româno-Sovietic, Muzeul Româno-Rus, Analele Româno-Sovietice*[30] marcând o etapă importantă a debarasării de ideologia sovietică şi acceptarea pe scară largă a valorilor naţionale. Răsturnarea perspectivei istorice a fost completată la mijlocul anilor '60 prin modificarea opticii faţă de o serie de mari istorici români, încercându-se reabilitarea lor chiar dacă în multe cazuri era tardiv. Lucrările lui Titu Maiorescu, N. Iorga sau A.D. Xenopol nu mai erau de acum tabu, iar interpretările lor istorice erau din nou luate în considerare, inclusiv o serie de chestiuni sensibile precum cele care priveau etnogeneza daco-română, teoria continuităţii[31] sau întreaga evoluţie către eliberare naţională şi unificare[32], într-o totală discordanţă cu ideologia promovată până atunci de regimul comunist care vedea la capătul acestei evoluţii triumful comunist.

Principala operă istoriografică care a marcat discursul istoric românesc în aceatsă perioadă a fost Tratatul de *Istoria României* care, chiar dacă îşi are originile în cel de-al doilea Congres al PMR din 1955 şi în emulaţia creativă care a urmat după această dată printre istorici, a văzut lumina tiparului în forma primului volum abia în 1960[33].

Istoria României marchează un sfârşit, dar şi un început de epocă istoriografică, un sfârşit dar şi un început de discurs istoric. A fost prima încercare de scriere a istoriei României în regimul comunist fără a se recurge la o falsificare grosolană a istoriei, aşa cum se mai întâmplase până atunci[34].

Chiar din primul volum se remarcă o substanţială modificare de ton. Teme şi accente istoriografice imposibile până atunci de a fi expuse pe hârtie au primit atunci semnalul eliberator. Cu toate că diferenţele nu erau unele radicale, şi nici nu aveau cum

---

[28] A. Oţetea, R. Scwann (sub red.), Karl Marx. *Însemnări despre români (Manuscrise inedite)*, Editura Politică, Bucureşti, 1964

[29] W.P. van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Editura Arc, Chişinău, 1996, p. 270

[30] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 51

[31] *Istoria României*, vol I, Editura Politică, Bucureşti, 1960, p. 615-637, 775-881

[32] W.P. van Meurs, *op.cit.*, p. 266

[33] *Istoria României*, vol I, Editura Politică, Bucureşti, 1960

[34] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 54

să fie, totuşi ele sunt vizibile. Pentru prima dată etnogeneza românească era discutată în termeni reali renunțându-se la vehementul ton antiroman din anii '50[35], astfel că întunecații *cotropitori* romani nu mai distrug civilizația geto-dacă[36], ci devin chiar un factor de progres alături de daci. Originea latină a limbii române, atât de contestată în trecutul apropiat, nu mai este deloc pusă la îndoială, iar procesul de formare a poporului român este plasat în secolele VII-IX, admițându-se, logic de altfel, că procesul de formare nu poate fi socotit definitiv decât după sosirea slavilor.

Cea mai consistentă revizuire este detectabilă în zona relațiilor româno-ruse, mult exagerate[37] mai ales în primii ani ai deceniului şase ai secolului XX, prin prezentarea acestora într-o lumină mult mai apropiată de adevăr. Lucrurile au mers relativ departe dintr-o dorință absolut justificată de ştergere a trecutului, antrenând în această direcție şi publicul larg care asculta stupefiat cum o serie de persoane oficiale încercau, în cadrul unor conferințe, simpozioane sau chiar şedințe la locul de muncă, să spele ce se mai putea din păcatele săvârşite în legătură cu exacerbarea nesăbuită a acestei chestiuni[38]. Dacă volumul II al Tratatului[39] mai conferă încă o oarecare însemnătate relațiilor româno-ruse, următoarele volume, III[40] şi IV[41], promovează un ton destul de nerespectuos, reducând la maxim importanța relațiilor româno-ruse în trecutul României. Lucrurile au mers însă chiar şi mai departe în această direcție.

Numeroase puncte de vedere şi aspecte ale istoriei naționale care până atunci fuseseră supuse embargoului au fost reintroduse în discuția istorică şi nu numai. Pentru prima dată după 1948 este discutată public extrem de sensibila chestiune basarabeană. La început problema a fost mai timid abordată într-o lucrare dedicată lui Cantemir[42] unde se specifica deschis că prin tratatul de la Lutk, 1711, Petru I promisese retrocedarea teritoriilor ocupate de turci, a Bugeacului, dar şi că la 1812 teritoriul dintre Prut şi Nistru fusese încorporat forțat de imperiul rus. Cu toate că făceau o serie de afirmații curajoase, în final autorii îndulceau tonul printr-o apreciere, corectă altminteri, la adresa Rusiei lui Petru I potrivit căreia D. Cantemir nu şi-a găsit adevăratele dimensiuni intelectuale decât după plecarea sa în exil în Rusia, beneficiară a unor medii intelectuale elevate în comparație cu Țările Române.

Întreaga campanie antirusă a culminat în 1964 cu *Declarația de independență* şi publicarea *Însemnărilor lui Marx despre români*[43]. Încă temătoare, partea română lăsa un clasic al comunismului să vorbească despre Basarabia. Această carte prezenta prin gura lui Marx, cunoscut de altfel pentru atitudinile sale antiruse, întreaga problematică a relațiilor româno-ruse în cel mai nefavorabil mod cu putință. Se amintea chiar şi despre nedreptatea anexării la 1812 a Basarabiei, despre planurile de anexare a Principatelor de către ruşi, ca şi despre înăbuşirea revoluției de la 1848 şi antirusismul românilor.

---

[35] Lucian Boia, *op. cit.,* p. 108
[36] Mihail Roller (sub red.), *Istoria RPR*, ediția a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1952, p. 43
[37] Lucian Boia, *op. cit.* , p. 63-68
[38] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 55
[39] *Istoria României*, vol. II, Editura Politică, Bucureşti, 1962
[40] *Ibidem*, vol. III,1963
[41] *Ibidem*, vol. IV, 1964
[42] ***, *Dimitrie Cantemir. Viața şi opera în imagini*, Editura Politică, Bucureşti, 1963
[43] A. Oțetea, R. Scwann (sub red.), Karl Marx. *Însemnări despre români (Manuscrise inedite)*, Editura Politică, Bucureşti, 1964

Cu toate că vorbim de un început de liberalizare a scrisului istoric, trebuie spus că acesta s-a făcut în termenii doriți de conducătorii României. Spre exemplu, aşa-zisa liberalizare a istoriografiei în direcția redimensionării relațiilor româno-ruse s-a făcut mai ales dintr-un imbold venit dinspre imperativele realizării unor scopuri politice. În general relaxarea s-a produs pe segmente utile regimului. Alte asemenea domenii au rămas mai puțin atinse de adierea schimbărilor. Că această atitudine s-a mulat foarte bine pe o parte a discursului istoric a fost cu atât mai profitabil pentru breasla atât de încercată a istoricilor. În permanență însă scrierea istoriei a fost controlată de cenzură şi niciodată nu a scăpat de sub control. Dovada o avem mai târziu când, în anii '70-'80 prin schimbarea priorităților regimului, posibilitățile de manevră în câmpul istoriei au fost din nou îngrădite pentru cei mai mulți dintre istorici

Cu expunerea *P.C.R-continuator al luptei revoluționare şi democratice a poporului român, al tradițiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste*, ținută în 1966 cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, începe în epoca Ceauşescu grosolana confiscare a istoriei naționale în favoarea partidului şi mai apoi a secretarului său general prezentat din ce în ce mai mult ca figura centrală a istoriei secolului XX românesc. Astfel se poate interpreta aserțiunea lui Nicolae Ceauşescu potrivit căreia „*Partidul Comunist este continuatorul luptelor seculare duse de poporul român pentru neatârnarea țării, pentru formarea națiunii române şi a statului național unitar, pentru accelerarea progresului social şi înaintarea României pe calea civilizației…*”[44], după ce la Congresul al IX-lea afirmase că istoria românilor este de fapt istoria maselor populare. Surprinde în citatul de mai sus remarcabila putere de sinteză a liderului de partid sau a celui care a întocmit discursul care în cîteva cuvinte traversează întreaga istorie a României pentru a se opri undeva în viitor descriind viitoarea societate comunistă românească.

Istoria a fost folosită din plin de Nicolae Ceauşescu în conturarea regimului său ca unul național şi în amplasarea României într-o poziție favorabilă, atât față de Uniunea Sovietică cât şi în cadrul lagărului comunist în general. Se continua de fapt o direcție începută în ultimii ani ai regimului Dej. Două au fost chestiunile pregnant repuse în discuție: problema Basarabiei şi a Transilvaniei, subiecte aproape tabu până atunci în istoriografia română.

La scurt timp după momentul *Marx*, se ridica din nou, este drept că tot indirect, problema Basarabiei. Într-un discurs rostit la 7 mai 1966 Nicolae Ceauşescu considera profund greşite acele teze cominterniste interbelice care apreciau statul român drept unul multinațional[45], la fel ca şi semnarea alianței dintre URSS şi Germania din 1939[46], ale cărei acte adiționale secrete stabileau posibilitatea ocupării de către sovietici a unor teritorii din componența statului român. Deşi directiva Cominternului făcea referire la Transilvania, Bucovina şi Basarabia, este evident că discursul lui Ceauşescu din mai 1966 făcea referire numai la Basarabia, trimiterile la Nicolae Bălcescu prin două citate cu un puternic conținut antirusesc[47] servindu-i pe deplin argumentației.

---

[44] Nicolae Ceauşescu, „PCR-continuator al luptei revoluționare şi democratice a poporului român , al tradițiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste”, în Idem, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. I, Editura Politică, Bucureşti, 1966 (în continuare: Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul...*), p. 335

[45] *Ibidem*, p. 361

[46] *Ibidem*, p. 373

[47] W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 279

Prin acest discurs Ceauşescu a înlăturat o dată în plus un tabu istoriografic, iar acţiunea sa a avut urmări imediate. În iunie 1966 Ştefan Voicu, fost redactor şef al *Scânteii* şi membru al C.C al P.C.R, scria în *Lupta de clasă* un articol cu puternice accente antisovietice unde era atacată decizia sovietică de ocupare a Basarabiei din 28 iunie 1940[48]. Modificările de ton şi atitudine faţă de Uniunea Sovietică erau din ce în ce mai vizibile nu numai în istoriografie ci şi în alte domenii[49]. Prin 1967-1968 conducerea partidului a mai atenuat ceva din virulenţa discursului antisovietic[50] chiar dacă o vreme a mai continuat în aceeaşi termeni naţionalişti antiruseşti. O seamă de cercetători români au fost trimişi în străinătate pentru a cerceta noi surse în această direcţie. Reîntorşi acasă, aceştia sugerau chiar rescrierea ultimului volum din *Istoria României*[51]. A fost declanşată o adevărată acţiune în direcţia publicării memoriilor membrilor Sfatului Ţării care însă au rămas sub cheie până în anii '80 când virulenţa tonului antisovietic a cunoscut o amplificare serioasă pe măsură ce politica gorbaciovistă de glasnost şi perestroica câştiga tot mai mult teren în paralel cu izolarea tot mai accentuată a lui Ceauşescu chiar în spatele cortinei de fier.

Transilvania a avut şi ea un destin asemănător Basarabiei în istoriografia oficială[52]. Multă vreme după instalarea regimului comunist subiectul Transilvania a fost şi el tabu. În ultima perioadă a regimului Dej, dar mai ales în primi ani ai regimului Ceauşescu, răspunzând unor nevoi ale regimului, Transilvania a reintrat în sfera preocupaţională, mai întâi în cea propagandistică, urmată, evident, de cea ştiinţifică. S-a procedat şi în acest caz, la fel ca şi în celelalte situaţii când imperativele politice impuneau acest lucru, la discutarea chestiunii în plan politic mai întâi ca un semnal că subiectul poate fi abordat şi de istorici. Desigur că totul trebuia să se desfăşoare într-un cadru permanent controlat şi numai în termenii acceptaţi de regim. Cine nu se conforma nu putea aborda subiectul, iar printre cei care cercetau primii tema se găseau de regulă istoricii de casă ai puterii, cei mai bine informaţi asupra direcţiilor şi limitelor cercetării, cei care ştiau de unde până unde poate fi extinsă discutarea chestiunii.

Reabilitarea Transilvaniei a început printr-un discurs politic agresiv îndreptat, la fel ca şi în cazul Basarabiei, spre *greşelile* perioadei interbelice ale comuniştilor care vedeau în România un stat multinaţional şi asupritor[53]. Ca şi în cazul Basarabiei, anul 1968 marchează descătuşarea decisivă a subiectului unirii Transilvaniei cu România. Momentul 1 Decembrie 1918 devine brusc pentru secretarul general al partidului, după ani buni de tăcere, momentul crucial al istoriei românilor, cel care a contribuit decisiv la păstrarea fiinţei naţionale[54]. Cenzura a lăsat, desigur, nu fără un control discret, discutarea acestui subiect mai ales în seama istoriografiei. În 1968 există, după ani buni de secetă istoriografică, un număr de 83 de contribuţii cu această temă. Momentul 1918 a fost speculat în întreaga perioadă de până la 1989, cu accente mai mult sau mai puţin

[48] Ştefan Voicu, „Pagini de luptă a PCR împotriva fascismului pentru independenţă şi suveranitate naţională (1934-1940)", în *Lupta de clasă*, nr. 6, Bucureşti, 1966, p. 59-80
[49] W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 279
[50] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul...*, vol III, 1969, p. 288-295
[51] W. P. van Meurs, *op. cit*., p. 279
[52] vezi Dennis Deletant, *Ceauşescu şi Securitatea. Constrângere şi disidenţă ân România anilor 1965-1989*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998, p. 16-153
[53] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul...*, vol. I, p. 360
[54] *Ibidem*, vol. III, p. 696

evidente[55] favorizate în anii '80 de exacerbarea disputei istoriografice româno-maghiare pe un fundal marcat de disensiuni ideologico-politice tot mai accentuate între România şi Ungaria.

Dacă anii '50 au cunoscut, mai ales în prima lor jumătate, o inflaţie puternică de slavi în istoriografia românească, cauzată mai ales de directiva oficială izvorâtă din realităţile politice şi principalele coordonate ale discursului rollerian[56], odată cu reorientarea comunismului românesc spre valorile naţionale este sesizabil un reflux semnificativ al slavilor în istoria românilor. S-a început cu schimbarea numelui Partidului Muncitoresc Român în Partid Comunist Român, ca şi acela al Republicii Populare Române în Republica Socialistă România, afirmând ostentativ prin aceasta, la numai câteva luni de la preluarea puterii, egalitatea României cu Uniunea Sovietică[57]. A fost reintrodusă şi ortografia latinizantă a numelui ţării, afirmându-se cu tărie existenţa pe mai departe a naţiunilor în comunism în contradicţie evidentă cu punctul de vedere sovietic în această problemă. Poziţii antislavizante destul de radicale în ortografie şi lingvistică au luat mulţi lingvişti şi istoricii literari români. Între aceştia se detaşează Al. Graur care, pocăit după exagerările în sens invers din prima parte a anilor '50, recurge la reducerea elementului slav din limba română şi ortografie încă din 1963 pentru ca după preluarea puterii de către Ceauşescu şi continuarea politicii dejiste în această direcţie, poziţia lui să devină şi mai clară în această privinţă[58]. De asemenea, *Istoria literaturii române*[59] afirmă, la fel ca şi cea a limbii române[60], ideea unei influenţe reduse a limbii slave până în secolul al X-lea întrucât adoptarea slavonei ca limbă oficială s-a făcut abia prin secolul X-XI[61] când limba română era deja constituită.

S-a mai accentuat, în disonanţă cu aceiaşi ani '50, pe eliminarea slavilor şi în ceea ce priveşte procesul de formare a poporului român şi alcătuirea sa etnică. Deşi în 1970 C. Daicoviciu[62] mai accepta încă o firavă componentă slavă în alcătuirea etnică a poporului român perioada s-a caracterizat mai ales prin estomparea aproape totală a rolului slav, acreditându-se tot mai mult ideea sosirii slavilor abia după formarea poporului român care ar fi preluat totuşi unele elemente de la aceştia dar numai în momentul în care era consolidat sub toate aspectele[63]. Câţiva cercetători au trecut chiar la identificarea protoromânilor şi a limbii protoromâne[64] numai pentru a demonstra că la sosirea slavilor în acest spaţiu poporul şi limba română au fost bine conturate. Surprinzător sau nu descoperim că slavii au învăţat imediat după venirea lor limba

[55] Ştefan Muşat, „Consideraţii privind dezvoltarea istoriografei mişcării muncitoreşti şi a PCR după 23 august 1944", în *Anale de istorie*, nr. 3, Bucureşti, an XVIII, 1972, p. 14
[56] Mihail Roller, *Cu privire la unele probleme...*, p. 152-153
[57] Katherine Verdery, *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 97
[58] Alexandru Graur, *La romanité du roumain*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965
[59] *Istoria literaturii române*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964
[60] *Istoria limbii române*, vol. I-II, Editrura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965-1969
[61] Vlad Georgescu, *op. cit*., p. 5
[62] *Istoria României*, Editura Politică, Bucureşti, 1970
[63] Lucian Boia, *op. cit*, p. 120
[64] Andrei Oţetea (sub red.), *Istoria poporului român*, Editura Ştiinşifică, Bucureşti, 1970, p. 91-95

română[65], limba slavă rămânând din acel moment o limbă moartă, apanaj al unei biserici „evident" rupte de popor[66].

Inclusiv încercările de reabilitare a „*cotropitorului*" roman se înscrie în această direcție a minimalizării exceselor slavizante din istoriografia română. Poate cea mai semnificativă dintre încercările vremii este *Romanitatea românilor* datorată unui istoric român de origine săsească, Adolf Armbruster[67]. A fost o lucrare destul de îndrăzneață pentru vremurile acelea. Acest lucru s-a văzut la susținerea ei când o serie de istorici precum C. Daicoviciu, M. Constantinescu sau A. Popescu au încercat invalidarea lucrării întrucât venea să anuleze o teorie cu care cei trei istorici menționați mai sus nu erau de acord sau manifestau unele rezerve. Volumul lui Adolf Armbruster, care a făcut mare vâlvă în epocă, este des citat ca o expresie justificatoare şi argumentatoare a fazei aşa zis național-comuniste din România[68].

Din păcate, aşa-zisa relaxare ideologică, materializată printr-un relativ dezgheț istoriografic, nu a durat foarte mult. Aşa cum stătea bine unui regim totalitar, şi cel român a retras treptat, începând din 1971, privilegiile şi libertățile acordate domeniului istoriografic. Curând, regimul de la Bucureşti devenea din cel mai *independen*t față de Moscova unul dintre cele mai obediente. În timpul aceleiaşi conduceri regimul a evoluat dinspre unul liberal-naționalist spre unul național-radical extrem de exaltat şi agresiv.

În paralel, se urmărea revizuirea atitudinii față de Uniunea Sovietică. Într-un mesaj adresat cu prilejul aniversării a 30 de ani de existență a A.R.L.U.S.[69] Nicolae Ceauşescu afirma că respectiva organizație exprima de fapt politica de stat promovată consecvent de o Românie care punea în centrul activității ei internaționale numai „*prietenia, colaborarea şi alianța cu URSS…*"[70], negând ceea ce spusese cu numai câțiva ani înainte vizavi de China ba, mai mult, într-un articol publicat în *Pravda* în 1974[71], acelaşi Nicolae Ceauşescu aducea mulțumiri în primul rând Armatei Roşii eliberatoare şi abia apoi celorlalte armate aliate din cel de-al doilea război mondial.

În privința temelor şi accentelor istoriografice fixate pentru cercetare în *cincinalul* 1980-1984 se observă o deplasare evidentă dinspre domeniul istoriei contemporane, prevalentă până atunci, spre cel al istoriei vechi şi medievale. Explicația ține probabil de tot mai accentuata agravare a crizei economice, întrucât, apelând la trecutul eroic al poporului român, se spera în suplinirea lipsurilor tot mai evidente ale societății românești din anii '80[72] dar ține şi de tendințele megalomane ale lui Nicolae Ceauşescu care-şi căuta înaintaşii ideali la care să se poată raporta.

Anii '80 aduc în prim plan, alături de reacția față de „imperialismul" istoriografic sovietic, o amplificare a dialogului cu „imperialismul" istoriografic

---

[65] *Istoria limbii române*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1968

[66] *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1969

[67] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1971

[68] *Ibidem*, p. 311

[69] Nicolae Ceauşescu, „Mesaj adresat Asociației române pentru legăturile de prietenie cu Uniunea Sovietică – ARLUS", în Idem, *România pe drumul...*, vol. X, 1974, p. 965-968

[70] *Ibidem*

[71] Idem, „30 de ani pe calea dezvoltării libere, socialiste a României", în Idem, *România pe drumul...*, vol. X, 1974, p. 599-615

[72] „Congresul al XII-lea al PCR-eveniment de primordială însemnătate în istoria patriei", în *Revista de istorie*, nr. 11, Bucureşti, 1979, p. 2043-2045

maghiar. Imboldul este dat de la vârful ierarhiei politice. Chiar în anul sărbătoririi a 2050 de ani de la crearea statului dac condus de Burebista (1980), Ceauşescu îndemna pe istorici să rezolve odată chestiunea etnogenezei şi continuităţii şi să dea astfel o „*ripostă fermă, ştiinţifică, materialist dialectică*”[73] acelei istoriografii, maghiară evident, care în neştiinţa sa neagă continuitatea românească. 1981 era anul aniversării a 60 de ani de la crearea P.C.R. Momentul a fost sărbătorit cum se cuvine, iar Nicolae Ceauşescu a susţinut cu acest prilej o expunere caracteristică pentru discursul oficial al deceniului nouă[74]. Este momentul în care s-a realizat o adevărată fixaţie pentru istoriografia maghiară care contesta continuitatea românească.

Începând cu Plenara C.C al P.C.R. din 1-2 iunie 1982 s-a intrat într-o nouă etapă a disputei cu istoriografia maghiară. Secretarul general al partidului a efectuat o amplă investigaţie asupra trecutului românesc[75], unde erau fixate principalele coordonate de la care se putea porni în disputa cu istoricii unguri. Etnogeneza şi continuitatea erau din nou rezolvate printr-o simplă trăsătură de condei. Astfel, aflăm că după retragerea aureliană, daco-romanii au rămas pe loc, având obiectivul comun „*de a-şi apăra glia şi comunitatea de interese*”[76]. Unitatea spaţiului carpato-danubiano-pontic era şi ea amplu evidenţiată, primul care ar fi demarat acţiunea naţională unificatoare fiind, în opinia lui Nicolae Ceauşescu, Mircea cel Bătrân, care prin aducerea Dobrogei în componenţa Ţării Româneşti ar fi făcut primul pas conştient în această direcţie. Discursul antimaghiar continua la fel de violent şi, chiar dacă nu se rostesc nume, trimiterile sunt extrem de clare: *„unii istorici încearcă azi să susţină teoria existenţei într-o anumită perioadă a unui vid în spaţiul carpato-danubian*”[77]. Unirea din 1918 era privită în fapt ca o încununare a unei lupte de secole, dusă începând cu Mircea cel Bătrân, devenit în acest context cel Mare, de toţi domnii Ţărilor Române, uniţi prin acelaşi comandament al unităţii naţionale.

Reacţia frontului istoric nu a fost însă tocmai conformă cu aşteptările oficiale. După aproape doi ani de la lansarea ideilor sale, Nicolae Ceauşescu este nevoit să revină cu noi sugestii în direcţia istoriei, dintr-o dorinţă implicită de impulsionare a activităţii istorice prilejuită de aniversarea a 65 de ani de la unirea din 1918[78]. Prin însemnătatea sa, Plenara C.C al P.C.R din 1-2 iunie 1982 a fost elementul decisiv în reinterpretarea unor evenimente istorice. Anul 1984 a fost anul celui de-al XIII-lea Congres al P.C.R. Discursul lui Nicolae Ceauşescu prilejuit de acest eveniment conţine mai puţine referiri istorice ca de obicei. Aceste chestiuni au fost expediate extrem de succint şi s-au limitat la unele indicaţii organizatorice cu specificarea importantului

---

[73] Nicolae Ceauşescu, *Cuvântare la Congresul educaţiei şi învăţământului*, Editura Politică, Bucureşti, 1980, p. 17-18

[74] „Expunerea tovarăşului Nicolae Ceauşescu: 60 de ani de slujire devotată a poporului, de luptă pentru dreptate socială şi libertate naţională, pentru construirea socialismului şi ridicarea maselor, pentru independenţa patriei, colaborare internaţională şi pace”, în *Revista de istorie*, nr. 6, Bucureşti, 1981, p. 1023-1049

[75] Nicolae Ceauşescu, „Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în ţara noastră, la problemele teoretice, ideologice şi activităţii politico-educative a partidului prezentată la Plenara lărgită a CC al PCR, 1 iunie 1982”, în Idem, *România pe drumul...*, vol. XXIV, 1983, p. 5-92

[76] *Ibidem*

[77] *Ibidem*, p. 12

[78] Idem, *Expunere la Adunarea festivă consacrată sărbătoriri a 65 de ani de la făurirea statului naţional unitar,* în Idem, *România pe drumul...*, vol. XXVI, 1984, p. 430-462

avânt pe care ştiinţa istorică urma să-l cunoască totuşi în cincinalul 1985-1989[79], care va duce la îndeplinirea programului partidului. Nu se vorbea nimic despre pârghiile care urmau să fie folosite în această direcţie. Istoria primea la acest Congres importanta menire de a deveni elementul esenţial în educarea patriotică a românilor[80]. Regimul Ceauşescu se afunda tot mai evident şi mai sigur în criză, iar dictatorul se agăţa de orice instrument pentru a masca declinul şi a distrage atenţia românilor de la adevăratele probleme. Istoria i-a fost evident cea mai la îndemână şi cea mai ieftină acţiune de propagandă. Odată cu anul 1984 s-a intrat într-o perioadă în care discursul oficial a pedalat aproape exclusiv pe lupta continuă a poporului român pentru unitate, momentul culminant al desăvârşirii unităţii românilor, 1918, fiind definit ca principala obsesie a generaţiilor întregi de români. S-a descoperit că oraşul Alba Iulia a fost ales pentru momentul decisiv al unităţii naţionale nu în 1918, ci cu sute de ani mai înainte, Mihai Viteazul fiind primul care s-a gândit la acest lucru pe la 1599[81].

În 1987, la cel de-al III-lea Congres al Educaţiei Politice şi Culturii Socialiste consemnăm din nou puţine referiri la istoria românilor, discursul lui Ceauşescu accentuând aceeaşi latură educativă a istoriei şi mai puţin ce şi cum să se cerceteze[82]. Tot mai mult discursul său era orientat spre chestiuni economice, istoria devenind doar un pandant menit a masca greutăţile prin care trecea România. În acelaşi an *oficialii* regimului se trezesc cu o temă de casă extrem de grea. Este vorba de elaborarea unui răspuns la înălţime la cunoscut *Istorie a Transilvaniei* publicată la sfârşitul lui 1986 sub egida Academiei de Ştiinţe Maghiare, o lucrare care argumentează excelent opţiunea istoriografiei maghiare faţă de Transilvania. Riposta românească a fost slabă, diletantă şi venită, tocmai pentru că a venit dinspre *oficiali*, personaje incapabile de un răspuns profesionist din moment ce foloseau argumente venite din înţelegerea istoriei în spirit „*materialist-dialectic*". Lucrarea apărută la Budapesta, într-un spirit mai puţin „*materialist-dialectic*" a reuşit să dea şah, în momentul respectiv, istericei istoriografii române din domeniu[83]. Momentul *Erdély története* a accentuat odată în plus discursul oficial în direcţia dovedirii necondiţionate a unităţii şi continuităţii, indiferent dacă argumentele erau sau nu pregătite suficient pentru a deveni inatacabile de partea maghiară.

Anul 1988 a fost suficient de pigmentat cu alte asemenea proiecte explicative, venite însă dinspre aceiaşi autori care aduceau mai degrabă deservicii istoriografiei române. Singurele argumente şi dovezi în sensul susţinerii propriilor puncte de vedere erau opiniile lui Nicolae Ceauşescu, devenit între timp acel genial istoric care rezolva, atunci când nu se putea altfel, prin decizii ale Comitetului Central, aspectele neclare ale istoriei naţionale[84]. Anii 1988-1989 se caracterizează printr-o instrumentalizare

---

[79] „Congresul al XIII-lea al PCR – eveniment de însemnătate istorică în dezvoltarea socialistă a patriei", în *Revista de istorie*, nr. 12, Bucureşti, 1984, p. 1157-1167

[80] Ştefan Ştefănescu, „Istoria-dimensiune a creaţiei politice a PCR", în *Revista de istorie*, nr. 11, Bucureşti, 1984, p. 1045-1050

[81] Nicolae Ceauşescu, „Expunere la Adunare festivă consacrată sărbătoririi a 65 de ani de la făurirea statului unitar naţional român", în *Anale de istorie*, nr. 1, Bucureşti, 1984, p. 3-15

[82] „Congresul al III-lea al Educaţiei Politice şi Culturii Socialiste eveniment de importanţă deosebită în viaţa politică, socială şi spirituală a ţării noastre", în *Revista de istorie*, nr. 9, Bucureşti, 1987, p. 866-868

[83] vezi *Anale de istorie*, nr. 2, 1987, *Revista de istorie*, nr. 4, 1987, *Magazin istoric*, nr. 5, 1987

[84] Ştefan Ştefănescu, „Preşedintele Nicolae Ceauşescu despre istoria poporului roman ca sursă a unităţii şi independenţei sale", în *Revista de istorie*, nr.1, Bucureşti, 1988, p. 13-19; Mircea D.

aproape totală a scrisului istoric românesc, istoria devenind ultimul bastion al rezistenței ideologice în fața sinistrelor realități zilnice[85]. În ciuda manevrelor făcute în ultimul moment pe tărâm istoriografic[86] strigătul de libertate al istoriografiei româneşti nu a putut fi nici el înăbuşit în decembrie 1989[87].

Matei, „Aspecte ale problemei continuității urbane între antichitatea sclavagistă şi evul mediu", în *Revista de istorie*, nr. 3, Bucureşti, 1988, p. 268

[85] „Cercetarea istorică în lumina ultimelor documente de partid", în *Revista de istorie*, nr. 7, București, 1988, p. 645-648

[86] „Un amplu program de activitate istoriografică în lumina expunerii tovarăşului Nicolae Ceauşescu la Plenara CC al PCR şi organismelor muncitoreşti revoluționare", în *Revista de istorie*, nr. 1, Bucureşti, 1989, p. 3-8

[87] „Apelul către istorici", în *Revista de istorie*, nr. 12, Bucureşti, 1989, p. 1167-1168

Mentalităţi imperiale: istoriografia rusă între discurs politic şi istoric

Igor ŞAROV

Imperial Mentalities: Russian Historiography between Political and Historical Discourse

Abstract. *In one of his declarations from the autumn of 2009, the Ambassador of the Russian Federation in Chisinau, Mr. Valeri Kuzmin, declared that the history handbooks of the Romanians from the Republic of Moldova contained Russia phobia statements. The Association of Historians from the Republic of Moldova considered these statements as being tendentious and not corresponding to reality and made a declaration in which they expressed the position of the Moldavian historians towards this subject. As an answer the Press Department of the Embassy of the Russian Federation in the Republic of Moldova published a declaration, which, in our opinion, is nothing but an attempt to suggest us the way we should (re)write our history following the spirit of the Soviet communist historiography. On one hand the changes in the tendencies of the Russian historiography in the last years can only make us happy as they keep the Russian school among the most prestigious ones in the world. On the other hand, they place the historic research outside the academic circles, being similar to the way the representatives of the Embassy of the Russian Federation in the Republic of Moldova acted when they offered an example of inadvertency between the political and historical discourse as they had been recommended to do by the specialists from Russia. This position does nothing but to prove the existence of the imperial mentality in a representative institution of the Russian state.*

Keywords: *Russian imperial mentality, Russia phobia, post Soviet period, identity crisis, historiography, collective memory, embassy, political discourse, historical discourse, declaration, voluntary entry, annexation, ethnic, cultural and religious tolerance, multicultural, interference*

Ideea acestui studiu, ca de altfel şi denumirea lui, au fost preluate dintr-un articol prezentat în toamna anului 2009 în ziarul *Timpul*[1], care a găzduit în paginile sale mai multe materiale[2] referitoare la o polemică care, în opinia noastră, a întrecut limitele unei dispute academice. Prin aceste articole am încercat să semnalăm pericolul politizării excesive a unui subiect foarte sensibil cum este predarea istoriei în şcoală. În continuare, dorim să lărgim aria examinării problemei, spaţiul oferit de ziar nepermiţându-ne să analizăm pe larg disputa, cu ajustarea inventarului ştiinţific caracteristic articolelor de acest gen.

[1] Igor Şarov, „Mentalităţi imperiale. Reflecţii pe marginea schimbului de declaraţii între Asociaţia Istoricilor din Republica Moldova şi Ambasada Federaţiei Ruse în Republica Moldova", în *Timpul*, Anul VIII-209 (1186), 18 noiembrie, 2009.

[2] Idem, „Despre rusofobie în manualele de istorie", în *Timpul*, Anul VIII-194 (1171), 28 octombrie 2009; Angelina Olaru, „Interviu cu Igor Şarov. În tendinţa de a politiza istoria Ambasada Rusiei atacă istoricii din Republica Moldova", *în Timpul*, Anul VIII-202 (1179), 9 noiembrie, 2009.

În prezent, în problemele legate de istorie, Republica Moldova reprezintă un caz neordinar al unei țări care este supusă unor permanente schimbări. Discuțiile sunt duse pe fundalul dezbaterilor continue asupra statului, națiunii şi identității, istoria fiind strâns legată de identitatea personală şi națională, precum şi de apartenența la unele convingeri politice. Ajustarea interpretărilor istorice la realitate este, prin urmare, foarte dificilă şi complicată[3]. Existența *de facto* a Republicii Moldovenești Nistrene (PMR) pe partea stângă a Nistrului complică şi mai mult scrierea manualelor. Situația creată implică şi o altă problemă – istoria regiunii din partea stângă a Nistrului după 1991. Fiecare guvern de la Chişinău a fost nevoit să se confrunte cu o problemă complexă: o cedare în fața regimului de la Tiraspol putea uni pe cei ce susțineau că Moldova este o parte a națiunii române. Rolul istoriei în aceste procese de căutare a identității naționale este foarte important, istoria ca disciplină având menirea de a concilia societatea, nu de a o diviza. Unii istorici, însă, încearcă să „legitimeze ştiințific puterea" ceea ce ține sigur de interese extraprofesioniste şi a fost o particularitate caracteristică istoriografiei sovietice şi istoriografiilor statelor intrate în sfera de influență a URSS după cel de-al doilea război mondial[4].

Ambasadorul Federației Ruse la Chişinău, domnul Valeri Kuzmin, a declarat la 13 octombrie 2009 în cadrul Festivității de inaugurare a zilelor literaturii şi spiritualității ruse, că nu are nimic împotriva istoriei românilor, dar este împotriva cursului predat în şcolile moldovenești şi că manualele de istorie a românilor din Moldova conțin afirmații rusofobe[5]. Asociația Istoricilor din Republica Moldova a considerat că aceste afirmații sunt tendențioase, nu corespund realității şi a făcut o declarație în care exprimă poziția istoricilor moldoveni *vis-à-vis* de acest subiect[6]. Ca

---

[3] Recomandările Comitetului de Miniştri al Consiliului Europei şi ale Seminarului *Predarea istoriei în Republica Moldova*, desfăşurată de reprezentanții Asociației Profesorilor de Istorie din Europa (EUROCLIO) la Chişinău, în perioada 14-18 aprilie 2002. *În ajutorul profesorilor de istorie din Republica Moldova*, Chişinău, 2002, p. 28.

[4] Igor Şarov, Andrei Cuşco, *Der öffentliche Identitätsdiskurs der Historiker: Strömungen, Meinungen, Auseinandersetzungen"*, în: Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hg.) *Sprachliche Individuation in mehrsprachigen Regionen Osteuropas. 1. Republik Moldova* (=Band 1. Veröffentlichungen des Moldova-Instituts Leipzig), Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2007, p. 140.

[5] Ambasadorul Kuzmin a mai precizat că: „Istoria Românilor îmi place, dar nu-mi place cursul de istorie a românilor, care a fost predat în această țară timp de mai mulți ani. Acest curs este bazat pe rusofobie şi pe stereotipuri anti-ruseşti, în timp ce imperiul rus a stat la baza formării statului român" şi că „fără bărbăția soldaților ruşi, dominația turcilor ar fi putut dura poate încă sute de ani şi nu se ştie care ar fi fost soarta mai multor națiuni din Balcani".

[6] În *Declarație* printre altele se sublinia că: „Interpretarea unor momente-cheie din istoria românilor şi în speță a celor legate de istoria Basarabiei nu pot să coincidă cu cele ale istoriografiei ruseşti contemporane, cum ar fi spre exemplu, anul 1812, 1918, 1940/1944, 1991 sau în ceea ce priveşte procesele desfăşurate în perioada țaristă şi sovietică. Acelaşi lucru este valabil şi pentru alte state europene, de exemplu Franța şi Germania cu referire, spre exemplu, la interpretarea anilor 1871, 1914, 1918, 1940. În ciuda viziunilor diferite ale acestor evenimente, cele două țări europene întrețin relații foarte bune şi, mai mult, pe colaborarea armonioasă a acestora se bazează existența Uniunii Europene. În 2007 şi 2008 aceste țări, Franța şi Germania, au elaborat două manuale de istorie după care se predă în şcolile de o parte şi alta a Rinului. În ceea ce priveşte anii 1940-1944, spre exemplu, ocuparea Franței de către Germania nazistă şi represiunea unor categorii sociale sau etnice (mai ales evreii) este condamnată fără echivoc. Acest lucru nu e perceput de germani ca o ofensă la adresa Germaniei

răspuns la Declarația Asociației Istoricilor din Republica Moldova, serviciul de presă al Ambasadei Federației Ruse în Republica Moldova a publicat pe site-ul Ambasadei la sfârşitul lunii octombrie 2009, Declarația O *trudnosteah perevoda na ruskii*.

La prima lectură a textului O *trudnosteah perevoda na ruskii* am avut impresia unui *déjà vu*. De fapt, această declarație reprezintă, în opinia noastră, o încercare de a ne sugera cum ar trebui să ne (re)scriem istoria, în spiritul istoriografiei sovietice comuniste. Să precizăm de la bun început fondul problemei: dacă s-ar fi dorit o discuție constructivă la tema conținutului manualelor de istorie, interesul şi deschiderea noastră, a istoricilor şi autorilor de manuale din R. Moldova, ar fi fost promptă, în condițiile în care tema este una de maximă actualitate în tot spațiul ex-sovietic. Am fi aşteptat, cum era şi firesc, o reacție a colegilor noştri din Rusia, bazată pe un schimb obiectiv de opinii şi idei. De altfel, aşa am procedat în repetate rânduri la diverse conferințe, şcoli de vară şi întruniri. Una dintre întâlnirile recente, spre exemplu, a avut loc între 12 şi 18 iulie 2009 cu colegii care abordează tematica manualelor de istorie din Kazahstan, Uzbekistan, Tadjikistan, Turkmenistan, Kirgistan, Georgia, Armenia şi Rusia, în cadrul unei ample conferințe internaționale la Braunschweig (Germania), cu genericul «ВОЙНЫ ПАМЯТИ?» *Взаимосвязь школьных учебников и конфликтов в Центральной Азии, на Южном Кавказе и в Молдавии в постсоветский период (Luptele pentru memorie? Legătura dintre manuale de istorie şi conflicte în Asia Mijlocie, Caucazul de Sud şi Moldova în perioada postsovietică)*, fiind găzduiți de cel mai important centru de studiere şi analiză a manualelor de istorie – *Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung*[7].

---

ca stat sau a germanilor ca popor, aşa cum condamnarea experienței coloniale franceze din aceleaşi manuale franco-germane nu constituie un motiv de disconfort pentru Franța ca stat şi francezilor ca popor. Manualele de istorie națională din R. Moldova – numite de istorie a românilor, adică a spațiului unde românii reprezintă majoritatea, dar care nu exclude istoria altor minorități etnice – tratează anul 1812 ca un an tragic pentru istoria Moldovei în general şi a Basarabiei în particular şi condamnă politica de cucerire şi colonizare a Imperiului Țarist. Acest lucru se face deoarece de la unul dintre cele trei principate medievale româneşti – Țara Moldovei – s-a mai rupt o bucată, Basarabia. Pentru Imperiul Țarist a fost vorba de un câştig şi e firesc ca manualele de istorie din Rusia să promoveze această viziune pentru că ea corespunde intereselor statului rus. Acest lucru însă nu a servit şi nu poate servi drept prilej pentru ambasadorul R. Moldova de la Moscova de a declara că manualele de istorie a Rusiei sunt românofobe sau antimoldoveneşti. Exemple de acest fel pot continua. Este cunoscut faptul că manualele de istorie din Rusia condamnă jugul tătaro-mongol care a dominat în cnezatele ruseşti secole la rând, dar aceasta nu poate fi interpretat ca o denigrare sau ofensă la adresa Mongoliei ca stat sau a mongolilor ca popor. Condamnarea de către aceleaşi manuale de istorie din Rusia de astăzi a agresiunii Germaniei naziste din 1941 nu a fost comentat de ambasadorul german la Moscova ca un gest antigerman, pentru că istoria este istorie. Mai mult, Germania actuală şi-a cerut scuze de la popoarele europene pentru crimele săvârşite de regimul hitlerist şi în acest sens comportamentul Germaniei este un exemplu şi pentru alte state care au săvârşit acțiuni comparabile…".

[7] Conferința a fost în opinia noastră un model reuşit de cooperare a istoricilor din fostele state ale Uniunii Sovietice, care au prezentat comunicări cu propuneri concrete de soluții de depăşire a momentelor traumatice ale istoriei. În repetate rânduri a fost enunțată ideea despre neamestecul politicului în problemele didactice ale scrierii manualelor. O simplă enumerare a titlurilor comunicărilor denotă un grad sporit al interesului breslei istoricilor din diferite state pentru problematica în cauză. A se vedea spre exemplu: Фальк Пингель, *Школьные учебники: возможные модели для решения конфликтов или инструменты усиления*

Dar, spre surprinderea noastră, la subiectul abordat a reacționat o instituție care, din câte ştim, nu are în aria sa de competențe acest domeniu. Cu toată stima şi respectul față de instituția ambasadei, care reprezintă în Republica Moldova interesele unui stat european important, nu reuşim să surprindem atribuțiunile acesteia într-o problemă de ordin intern, cum ar fi învățarea istoriei în şcoală. În al doilea rând, ne miră profund faptul că reprezentanța unui stat, al cărei scop ar trebui să fie cultivarea şi menținerea unor relații reciproc avantajoase cu țara de reşedință, încalcă principiile diplomatice elementare, apelând la un limbaj de-a dreptul ofensator.

„Argumentele" invocate de Serviciul de presă al Ambasadei Ruse nu rezistă chiar şi la o analiză sumară. Ceea ce primează este tendința de a politiza subiectul. Apelul la expresii caracteristice „fratelui mai mare", care credeam că sunt de domeniul trecutului, este principala particularitate de stil a acestei declarații. Astfel, autorilor declarației Asociației Istoricilor din Moldova „nu le ajunge corectitudine ştiințifică", ei „în genere, nu au curajul să recunoască acel adevăr istoric", „fără să avem intenția de a contesta eforturile aproape înduioşătoare ale istoricilor moldoveni" etc. Se pare că la elaborarea acestui text nu a contribuit nici un istoric profesionist. În dorința de a insulta istoricii basarabeni, utilizând expresii de genul „încercările umile ale istoricilor moldoveni", reprezentanții Serviciului de presă al Ambasadei Rusiei dau dovadă de o totală incompetență, care nu face onoare unei instituții diplomatice. Mai mult decât atât, aceste aşa-numite încercări „umile" nu aparțin istoricilor basarabeni, ci sunt rezultatul discuțiilor din istoriografia rusă (!!!) din ultimii ani. A se vedea, spre exemplu, studiul lui V.V. Trepavlov *Dobrovolnoie vhojdenie v sostav Rossii: torjestvennye iubilei i istoriceskaia deistvitelnosti,* publicat în prestigioasa revistă academică *Voprosî istorii*[8]. Autorul analizează una dintre cele mai controversate şi sensibile chestiuni din istoriografia rusă – intrarea în componența Rusiei a mai multor popoare şi teritorii, ajungând să constate că „în lucrările istoricilor ruşi din ultimii ani se observă renunțarea la abordările istoriografice apologetice în favoarea unei interpretări complexe, care ia în considerație „atât formele benevole, precum şi cele forțate de alipire". Dintre observațiile interesante semnalate de V. Trepavlov, reținem

---

противоречий?; Роберт Майер, *Структурные, содержательные и интенциональные параметры концепций школьных учебников в эпоху перемен;* Саттар Мажитов, Казахстан *Учебники по истории Центральной Азии: «Войны памяти»или память против войны?;* Сержиу Мустяце, *Общественные конфликты после 1991 года и учебники по истории в Молдове;* Виктор Шнирельман, *Школьные учебники и национализмы в Центральной Азии и на Кавказе;* Кетеван Какителашвили, *Реконструкция прошлого в абхазских и грузинских школьных учебниках по истории;* Заур Гасымов, *Восприятие и изображение чеченского конфликта в учебниках по истории Украины и Азербайджана;* Валерий Германов, *Мифологизация ирригационного строительства в Средней Азии в постсоветских школьных учебниках и современные конфликты в регионе из-за воды;* Дилором Алимова, *Состояние исторической науки и школьных учебников поистории в Узбекистане: противостояние идей или болезни роста?;* Нино Чиковани, *Нарратив единого Кавказа: Попытки преодоленияконфликтной памяти;* Ариф Юнусов, *Стереотипы и образ «врага» в исторической науке иучебниках по истории независимого Азербайджана;* Микаэль Золян, *Образ «своего», образ «другого» и образ «врага» в постсоветских учебниках по истории Армении;* Сергей Румянцев, *Этнические конфликты и политика репрезентаций«исторических территорий» (карты и нарративы.).* Comunicările pot fi găsite pe adresa: http://www.amudarya.net

[8] V.V. Trepavlov, „Dobrovolnoie vhojdenie v sostav Rossii: torjestvennye iubilei i istoriceskaia deistvitelnosti", in *Voprosî istorii*, nr. 11, noiembrie, 2007.

superficialitatea şi uşurinţa cu care unii istorici din perioada sovietică tratau subiectul intrării unui popor sau altul în componenţa Imperiului Rus într-o singură tonalitate – aceea a alipirii benevole, practică continuată, de altfel, şi după dezmembrarea Uniunii Sovietice. Astfel, în 2007 au fost marcaţi 450 de ani de la „intrarea benevolă în componenţa Rusiei" a Republicii Adâgheia, a Başkortostanului, a Kabardino-Balkariei şi a Karaceaevo-Cerkesiei, 300 de ani – a Hakasiei, în 2008 – 450 de ani de la intrarea „benevolă" a Udmurtiei şi 400 de ani – a Kalmâkiei, în 2001 şi 2002 – a Ciuvaşiei şi, respectiv, a Republicii Mari El[9]. Evident, tabloul real al „alipirilor" a fost mult mai complex. Astfel, „încercările umile" sunt nu atât ale istoricilor din Republica Moldova (sau nu numai), cât şi, oricât de paradoxal ar fi, ale istoricilor din Rusia.

După expresia etnologului rus Victor Şnilerman, manualul şcolar de istorie nu este în stare să prezinte o abordare obiectivă absolută a unei regiuni sau ţări[10]. În rândurile ce urmează vom încerca să analizăm problema apărută într-un context mai larg, cu referinţe la situaţia în alte state ex-sovietice pentru a nu permite o viziune unilaterală asupra subiectului propus pentru cercetare. Discuţiile în jurul abordării aspectelor discutabile în manualele de istorie sunt caracteristice nu numai pentru Republica Moldova, ci şi pentru alte state, inclusiv pentru Federaţia Rusă, unde problema rusofobiei este una extrem de actuală[11]. Dacă e să ne referim la acest subiect

---

[9] *Ibidem*, p. 155.

[10] Шнирельман В. А, «*Патриотическое воспитание»: этнические конфликты и школьные учебники истории*. în: *Расизм в языке образования*, Алетейя, Санкт - Петербург, 2008, p. 88. Autorul rus evidenţiază cel puţin patru factori care duc la apariţia etnofobiei în manualele de istorie: „În primul rând, din cauza volumului comparativ mic de informaţie şi numărului redus de ore la obiectul *Istorie*. În cel de-al doilea rând, ştiinţa istorică se află în permanentă dezvoltare: apar noi date şi noi abordări istorice, care pe de o parte impun interpretări noi ale faptelor deja cunoscute, iar pe de alta – de a reevalua şi reaprecia evenimentele care au avut loc în trecut. În cel de-al treilea rând, schimbarea conceptuală duce la o reevaluare totală şi la transformări cardinale ale schemelor istorice precedente. Cauzele unor asemenea schimbări radicale, de regulă, sunt departe de activitatea profesională a istoricilor. De regulă, acestea se întâmplă în urma unor schimbări politice cardinale sau apariţia unor noi sisteme filosofice, care influenţează considerabil asupra percepţiei lumii înconjurătoare. Şi în sfârşit, în al patrulea rând, funcţia manualului este de a pregăti nu un istoric profesionist, ci un cetăţean loial. Anume acestor scopuri serveşte un manual, şi respectiv materialul istoric este selectat corespunzător. Deci, manualul de istorie ilustrează în primul rând, tendinţele curente din societate, exprimate în poziţia politică actuală a autorului său. În acest context ideea centrală a manualului, ca şi în general a versiunii naţionale a istoriei constituie faptele şi evenimentele de bază, care îi conferă o faţetă tragică sau eroică. Din aceste considerente analiza concretă a faptelor expuse în manual facilitează înţelegerea „dispoziţiei" existente în perioada dată în societate, şi în special a identităţii".

[11] Pentru o lectură mai aprofundată recomandăm următoarele lucrări apărute în Rusia pe parcursul ultimului deceniu: *Ответственность историка: преподавание истории в глобализирующемся обществе. Материалы международной конференции*, Москва, 15 - 17 сентября 1998 г., Москва, 2000; *Национальные истории в советском и постсоветском государстве*, Под ред. К. Аймермахера и Г. Бордюгова, Москва, 1999; *Преодоление прошлого и новые ориентиры его переосмысления*, Мсква, 2002; *Историки читают учебники истории. Традиционные и новые концепции учебной литературы*, Под ред. К. Аймермахера и Г. Бордюгова, Москва, 2002; *Россия и страны Балтии, Центральной и Восточной Европы, Южного Кавказа, Центральной Азии: старые и новые образы в современных учебниках истории*. Научные доклады и сообщения / Под ред. Ф. Бомсдорфа, Г. Бордюгова, Москва, 2003, и др.

extrem de politizat, vom face unele precizări, mai mult de ordin metodologic, referitor la problemele rusofobiei propagate de autori în manualele de istorie chiar din Rusia. Perioada de după destrămarea URSS a fost marcată de controverse privind rolul social al istoriei în Rusia postsovietică. În prezent, intensitatea unor astfel de polemici a crescut în legătură cu reformarea sistemului administrării de stat şi construcţia „verticalei puterii“ la nivel de federaţie. Discuţiile purtate în societatea rusă se referă, în primul rând, la conţinutul concepţiei naţional-statale a istoriei. Ele sunt însă, în mare măsură, determinate de sfera ideologică, de crearea unei identităţi ruse pe baza (re)construcţiei trecutului şi a memoriei colective. În etapa actuală societatea rusă poate fi caracterizată printr-o criză profundă de identitate. În situaţie de criză de identitate, se pomeneşte persoana care adesea a trecut printr-o traumă psihologică pronunţată legată de pierderea identităţii personale: nume, vârstă, limba în care a vorbit. Aceleaşi procese pot avea loc şi la nivel social, atunci când individul este lipsit de rădăcinile istorice, de propria istorie, adică îi lipsesc de memoria colectivă.

Criza istoriografiei oficiale sovietice, a marcat în acelaşi timp şi criza de identitate. Mai mult ca pe alţii, acest moment a afectat generaţia tânără care nu avea imagine istorică stabilă. Memoria colectivă a cetăţenilor ruşi în anii de după destrămarea Imperiului Sovietic a fost influenţată de doi factori: unul intern, în rezultatul căruia s-a încercat o revedere a postulatelor istoriografiei sovietice, şi altul extern – atunci când statele foste membre ale Uniunii Sovietice au început crearea propriilor istorii naţionale, independente de istoria Rusiei. Aşa, spre exemplu, în anul 1995 revista rusă *Rubeji* a caracterizat situaţia creată în felul următor: „Rusia este o ţară care şi-a pierdut frontierele sale, în primul rând cele istorico-geografice. Rusia s-a întors la frontierele sale din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Într-un anumit fel au fost aruncate peste bord peste trei sute de ani de istorie rusă. Maşina timpului ne-a transferat din perioada Rusiei fărâmiţate - la Rusia-imperiu numai că vectorul istoric nu este îndreptat înainte, ci înapoi… Astăzi, Rusia stă poate în faţa celui mai mare pericol – pierderii identităţii proprii. Întrebările principale astăzi nu sunt „cine-i vinovat?” şi „ce-i de făcut?”, ci „cine suntem?”[12]

În literatura de specialitate din Rusia, până în prezent, se remarcă o discrepanţă uriaşă în abordarea acestui subiect, atât în istoriografie, cât şi în manualele de istorie la nivel *federal* şi *regional*. În manualele de istorie din republicile naţionale ale Rusiei, elaborate de către autori neruşi, misiunea „eliberatoare” a Imperiului Rus este privită cu circumspecţie, uneori chiar foarte critic. Dar aceasta este, în opinia noastră, o temă de discuţie pentru istoricii şi autorii de manuale din Rusia şi nicidecum o temă de speculaţii politice pentru cei din afara ţării. Obiectivele statului rus, puse în faţa istoricilor profesionişti, sunt determinate, în primul rând, de problema legitimării din punct de vedere istoric a continuităţii Federaţiei Ruse contemporane în cadrul istoriei multiseculare a statului rus, adică justificarea prezentului prin invocarea trecutului. La începutul acestui mileniu, în Rusia s-a impus ideea continuităţii istoriei naţionale ruse, necesitatea de coeziune a poporului rus în jurul puterii centrale şi mobilizarea lui în lupta cu pericolele interne şi externe. Interesele geopolitice ale statului rus au amplificat procesul de căutare a legitimării şi justificării locului şi rolului Rusiei în dezvoltarea istorică a societăţii şi au alimentat astfel interesul sporit al oamenilor de ştiinţă, în special al istoricilor, de a elucida acest fenomen. Aşa, spre exemplu, în

[12] *Рубежи,* 1995, №.1, с.3.

manualul *Otecestvodedenie* (*Istoria Patriei*),[13] unde este prezentată după expresia cercetătoarei din Rusia Galina Zvereva[14] concepția *liberal-imperială* a dezvoltării istorice multinaționale a statului rus, ca argument de bază autorii folosesc expresia "зов родной земли" („chemarea pământului")[15]. În Rusia, în opinia autorilor acestui manual, „chemarea pământului natal era mai mare ca „голос родной крови" (legăturile prin sânge), prin aceasta strămoşii noştri erau gata să-i considere drept ai săi pe toți oamenii care locuiau cu ei pe acest pământ, indiferent de apartenența tribală sau religioasă.... Intrarea în componența statului a noi popoare şi teritorii a dus la schimbarea denumirii statului. Rusi a început să fie numită Rossiia, mai precis Imperiul Rusiei. Din acest moment, spațiile mari euroasiatice se ridicau şi se valorificau, devenind patria nu numai pentru ruşi şi ortodocşi, dar şi pentru reprezentanții altor confesiuni religioase, altor etnii care locuiau pe pământul nostru. Este de remarcat faptul că, încă din timpurile Rusiei Moscovite, într-un teritoriu de stat unic intrau noi pământuri, si nu în calitate de colonii. Se forma statul unit – Imperiul Rusiei, care niciodată nu a fost un imperiu colonial, dar a existat ca o familie a popoarelor.[16]

În această ordine de idei, sunt interesante şi schimbările în standardele educaționale de stat din Federația Rusă (adoptate în anul 2000) la disciplina *Istoria*. La acest compartiment s-au produs schimbări esențiale în comparație cu începutul anilor 1990. În standardele de stat ale primei generații, *Istoria* era reprezentată ca *Istoria civilizațiilor mondiale,* în contextul cărora se propunea studierea *Istoriei Rusiei.* În standardele din 2000 a avut loc însă o schimbare esențială în direcția adoptării concepției național-statale a istoriei, în final, disciplina federală *Istoria* a fost limitată la *Istoria națională* (*Istoria Otecestva*). În concordanță cu noile conținuturi, componentele *Istoriei universale* au fost reduse la minimum, iar componente precum *Istoria Rusiei – parte indispensabilă a istoriei mondiale* şi *Rolul secolului XX în istoria mondială* s-au redus simțitor. În această ordine de idei, *Istoriei secolului XX* i-a revenit locul central în procesul de predare, volumul acestei componente depăşind de 1,5 ori volumul de studiu al celorlalte perioade istorice. Sistemul educațional din Federația Rusă este axat şi astăzi în jurul ideii de prezentare a istoriei ruse de pe poziții imperiale. Aceste idei istoriografice tradiționale imperiale provoacă adesea reacții negative în unele regiuni ale Rusiei şi instigă la manifestări naționaliste din partea popoarelor neruse. Exemple de acest gen pot fi aduse atât la nivel regional rus (drept exemplu relevant poate servi Republica Tatarstan), cât şi la nivelul Comunității Statelor Independente (Ucraina, statele din Asia Mijlocie etc.), ca să nu mai vorbim despre statele baltice. În acelaşi timp, în multiplele versiuni ale *Istoriei Rusiei*, se observă menținerea şi accentuarea tendințelor naționaliste ruse, mai precis a şovinismului velicorus.

Relevantă, în opinia noastră, este situația din unele regiuni periferice ale Rusiei, în special din Caucazul de Nord. Într-un şir de manuale editate în Rusia, unele

[13] *Отечествоведение*: Учебник для старших классов, Москва, 2004..

[14] ЗВЕРЕВА Галина, «Память - власть - наука. Конструирование культурной памяти: "Наше прошлое" В учебниках российской истории», in *Novoe literaturnoe obozrenie*, 2005, nr.8, p. 67-85

[15] *Отечествоведение*: Учебник для старших классов, Москва, 2004. С. 6, 241 - 242.

[16] Idem, p. 242

popoare caucaziene sunt tratate ca „bandiți" şi „trădători de patrie"[17]. Aceste concluzii se desprind din descrierile tendențioase ale unor momente cruciale din istoria acestei regiuni, de exemplu războiul din Caucaz din secolul al XIX-lea şi deportările masive ale populației autohtone în anii 1943-1944[18]. Totodată, în manualele elaborate în Caucaz (cu excepția celor osetine), războiul din Caucaz este prezentat ca o pagină eroică în istoria popoarelor caucaziene, iar generalii ruşi (spre exemplu cazul generalului Ermolov) sunt demonizați.[19]

Respingerea concepției „intrării benevole" în componența Imperiului Rus în folosul „anexării", care s-a produs în anii 90 ai secolului trecut, a fost dictată, credem, şi de interese de ordin politic – lupta autonomiilor pentru ridicarea prestigiului şi statutului lor politic şi creşterea tendințelor descentralizatoare în Federația Rusă, în special în anii 90. Din aceste considerente, ultimele dau vina pentru războiul din Caucaz pe administrația țaristă, iar pentru deportări – pe regimul stalinist (situație identică cu cea întâlnită în manualele din Republica Moldova: țarismul distruge orice manifestări ale mişcării naționale din Basarabia pe tot parcursul secolului al XIX-lea, iar regimul stalinist se face vinovat pentru toate crimele împotriva populației RSSM – foamete, represiuni, deportări etc. pe parcursul secolului XX). O asemenea abordare reflectă dinamica relațiilor dintre periferie şi centrul federal al Rusiei. Anume o asemenea abordare, obiectivă şi echidistantă, nu duce, în opinia specialiştilor, la formarea unor stereotipuri negative care ar putea cultiva sentimentul de rusofobie în manualele de istorie.

Nu veți găsi în manualele de istorie din Republica Moldova ofense la adresa Rusiei ori elemente de rusofobie, mesajul didactic prevalând asupra celui politic. Am insistat în repetate rânduri că, în special în tratarea problemelor de istorie recentă a Republicii Moldova „reconstituirea evenimentelor din anii 1989-2009 nu poate fi întreprinsă încă complet de către istorici, sursele de informație fiind inaccesibile sau limitate. Orice încercare de acest gen poate să-l aducă pe cercetător de la istorie la politică. Doar peste un timp de nu mai puțin de un deceniu, pe baza unei analize ample a documentelor şi a rezultatelor reale se va putea da o apreciere istorică a evenimentelor pe care le trăim"[20].

La o lectură mai atentă a textului *Declarației* sus-numite mi-a revenit în minte o situație similară de acum şapte ani dintr-o altă fostă parte componentă a Imperiului Sovietic - Uzbekistan, când ambasadorul Rusiei în această țară, D. Riurikov, într-o scrisoare adresată Ministerului Presei şi Informației al Federației Ruse, a protestat împotriva editării în Republica Uzbekistan a manualului pentru clasa a 9-a a şcolii de cultură generală semnat de J. Rahimov, manual care ar avea „un caracter antirusesc", „reflectă unilateral şi negativ evenimentele din Turkestan din secolul al XIX-lea", umbreşte „tabloul real al acelor timpuri". În opinia înaltului funcționar rus, manualul

[17] Шнирельман В. А, «*Патриотическое воспитание»: этнические конфликты и школьные учебники истории*. în: *Расизм в языке образования*, Алетейя, Санкт – Петербург, 2008.

[18] Apud Шнирельман В. А, «*Патриотическое воспитание»: этнические конфликты и школьные учебники истории*. *în: Расизм в языке образования*, Алетейя, Санкт – Петербург, 2008.

[19] *Ibidem.*

[20] Igor Caşu, Gheorghe Palade, Igor Şarov, *Istorie. Epoca contemporană. Istoria Românilor. Istoria universală. Manual pentru clasa a IX-a*. Cartdidact-Civitas, Chişinău, 2009, p. 100

lui J. Rahimov[21] trebuia înlocuit cu unul mai moderat, „mai corect", avându-i ca autori pe G. Hidoiatov şi V. Kosteţki[22]. Şi pentru că există în polemica din Republica Moldova nelămuriri şi confuzii, vă propun în continuare o scurtă radiografie a evenimentelor din Uzbekistan, care au foarte multe asemănări cu cele întâmplate în Republica Moldova în toamna anului 2009.

La solicitarea ambasadorului D. Riurikov, colaboratorul Institutului de Etnologie şi Antropologie al Academiei de Ştiinţe din Rusia, Serghei Abaşin, a efectuat expertiza a două manuale uzbece pentru clasa a 9-a, autori J. Rahimov şi, respectiv, G. Hidoiatov şi V. Kosteţki. Potrivit lui S. Abaşin, expertiza urma să răspundă la următoarele întrebări: ce poziţie reflectă manualele, dacă sunt expuse corect faptele şi dacă manualele conţin elemente rusofobe[23]. Nu vom insista în detaliu asupra faptelor expuse în recenzie şi ne vom opri doar la concluziile şi sugestiile cercetătorului rus, care este un specialist redutabil în problemele de educaţie istorică din Rusia. Prezentăm în continuare fragmentele relevante din concluziile lui Serghei Abaşin.

1. Manualele recenzate, în anumite părţi, expun faptele „tendenţios şi incorect", însă de la „un manual nu poţi cere exactitate ştiinţifică şi obiectivitate totală, deoarece el presupune teze şi formulări simplificate. Cu mici excepţii, aceste manuale nu conţin nimic reprobabil în atitudinea faţă de Rusia contemporană şi **nimic vădit şi direct antirusesc** (s.n.). Manualele nu sunt îndreptate spre confruntare cu Rusia de azi. Obiectul atitudinii negative este **fosta Rusie** (s.n.). Invocarea perioadei coloniale a devenit in Uzbekistan parte a ideologiei naţionale (mitologiei naţionale!), adică un element în primul rând al politicii interne şi nu al celei externe. Aprecieri similare despre rolul Rusiei în Asia Mijlocie la cumpăna secolelor XIX-XX (…) **poţi auzi de la toţi politicienii şi savanţii uzbeci** (s.n.) (…). Este un procedeu ideologic la care apelează toate statele naţionale care au apărut în ultimul timp, pentru a legitima noul regim (…). Ceva similar se poate observa şi în Rusia la nivel atât de republici naţionale, cât şi de conştiinţă naţională rusă (…)"[24].

2. „Trebuie de recunoscut că ideologizarea manualelor uzbece de istorie este, într-un fel, un reflex al perioadei sovietice. Deformarea actuală a istoriei este rezultatul „efectului negării", când tot ce se spunea şi se afirma în trecut se respinge, şi al „efectului deschiderii", când deodată societăţii i-au fost aduse la cunoştinţă fapte necunoscute şi ascunse şi au fost permise opinii şi aprecieri considerate până atunci interzise. Desigur, în aceste condiţii sunt inevitabile exagerări, dar această etapă trebuie trecută şi suportată. În acelaşi timp, menţionăm că ştiinţa istorică rusă nu poate contrapune abordării „naţionaliste" şi „anticoloniale" asupra istoriei Asiei Mijlocii o versiune alternativă, care ar evita atât devierile din viziunea „imperială" şi „sovietică", cât şi greşelile contemporane. Cu regret, politicienii şi savanţii de astăzi din Rusia nu sunt, ei înşişi, în stare să recunoască nişte lucruri evidente – numeroasele victime în rândul populaţiei locale în timpul cuceririi Asiei Mijlocii, prezenţa unui întreg strat

[21] Ж. Рахимов. *История Узбекистана (вторая половина XIX века - начало XXвека).* Учебное пособие для 9 класса, "Узбекистан", Ташкент, 2001.

[22] Г. А. Хидоятов, В. А. Костецкий. *История Узбекистана (вторая половина XIX -начало XX вв.).* Учебное пособие для 9 класса, "Узинкомцентр", Ташкент, 2002.

[23] Сергей Абашин *Рецензия на узбекские учебники истории: взгляд из России*, in http://www.amudarya.net/index.php?id=2151.

[24] *Ibidem*.

cultural în lucrările jadizilor, greşelile economice şi politice ale autorităților din Turkestan etc. **Însăşi ştiința noastră (rusă – n.n.) nu poate da un răspuns convenabil la întrebările ce a fost „bine" în istoria Imperiului Rus şi ce a fost „rău"** (s.n.). În această situație, avem noi oare dreptul să-i criticăm pe colegii noştri din Uzbekistan? (…)"[25]

3. „Partea rusă – la nivelul ambasadorului Rusiei în Republica Uzbekistan ş.a. – are dreptul să ridice problema ca edițiile oficiale, în primul rând manualele pentru şcolile de cultură generală, să fie scrise corect, fără atacuri împotriva „poporului rus", fără fapte neveridice care ar ilustra negativ istoria Rusiei, fără etichetări ofensatoare ş.a. Şi totuşi, consider că **nu este nevoie de proteste** (s.n.) din partea organelor administrației ruse față de materialele didactice dedicate istoriei Turkestanului în componența Imperiului Rus, adică o istorie **de peste 100 de ani** (s.n.). (…) Mult mai rațională ar fi o altă strategie: critica ştiințifică argumentată a abordărilor expuse mai sus; susținerea istoricilor ruşi care se ocupă de istoria şi cultura Asiei Mijlocii; organizarea unor proiecte, conferințe, seminare în comun cu istoricii uzbeci (şi nu numai uzbeci, ci şi tadjici, kazahi ş.a.), inclusiv invitarea savanților uzbeci la conferințe în Rusia; acordarea posibilității pentru specialiştii uzbeci de a studia la aspirantură şi de a face stagii în cele mai prestigioase instituții ştiințifice şi de învățământ din Rusia ş.a."[26]

Am recomandat şi recomandăm în continuare, cu toată deschiderea, reprezentanților Ambasadei Rusiei în Republica Moldova să facă cunoştință cu expertizele manualelor de istorie efectuate de către istoricii ruşi în alte state ex-sovietice, pentru a nu repeta greşelile predecesorilor şi să folosească alte metode decât declarațiile extrem de politizate.

În loc de concluzii

Schimbările de mentalitate din istoriografia rusă sunt un fapt extrem de îmbucurător, care, suntem convinşi, mențin în permanență şcoala rusă în rândul celor mai prestigioase şcoli istoriografice din lume. Este un semnal încurajator şi pentru istoricii statelor ex-sovietic, a căror cercetări sunt primite deschis, urmând principiul argumentului ştiințific, în cercurile academice ruse, în special când e vorba de tratarea problemelor sensibile privind istoria noastră comună. Ceea ce nu putem înțelege este plasarea cercetării istorice în afara cercurilor academice, aşa cum a procedat ambasada Federației Ruse la Chişinău, oferind un exemplu quasisingular de inadvertență între discursul politic si cel ştiințific recomandat de către specialiştii din domeniu din Rusia. Această poziție indică o stare de „încremenire în proiect", marcată de mentalitatea imperială rusă, la nivelul unei instituții reprezentative a Statului Rus. Oare acesta ar trebui să fie mesajul de schimbare pe care Rusia actuală doreşte a-l transmite lumii întregi?

În încheiere, autorii Declarației ne sugerează să preluăm exemplul relațiilor dintre Germania şi Rusia. Suntem de acord. Dar... Am locuit cu familia mai mulți ani în Germania. Copiii mei au preluat multe din valorile promovate în societatea germană, valori reflectate inclusiv în manualele de istorie din această țară: toleranța etnică, culturală şi religioasă, multiculturalitatea, stima şi respectul față de reprezentanții altor etnii etc. Niciodată, însă, nu mi-am imaginat că Ambasada Rusiei în Germania ar

[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem.*

putea lansa declarații de genul celei semnate de Ambasada Rusiei în Republica Moldova cu privire la educația istorică. Şi atunci îmi pun întrebarea retorică: Cu ce drept această imixtiune într-o problemă internă a R. Moldova? Răspunsul îl putem afla probabil chiar în titlul acestui articol.

II. Politică, administrație şi societate în cadrul imperiilor în Evul Mediu

Florin SFRENGEU, *Reflectarea atitudinii antiimperiale în cronicile latino-maghiare din secolele XII-XIV*

Şerban TURCUŞ, *Dominus totius mundi, Christianitas şi Transilvania în secolul al XIII-lea*

Ioan-Aurel POP, *Politica îndreptată împotriva „schismaticilor" din Transilvania şi Părțile Vestice în secolul al XIV-lea*

Ion EREMIA, *„Tratatul" moldo-rus din anul 1656: abordări istorice paralele*

Mihai GEORGIȚĂ, *Confesiune, religie si societate în Paşalâcul de Oradea*

Sorin ŞIPOŞ, *Politica religioasă a Curții Vieneze în Principatul Transilvaniei (1692-1701): cazul românilor*

Florina CIURE, *Între Habsburgi şi Otomani: Francisc Rákóczi al II-lea în lumina unor documente venețiene inedite*

Reflectarea atitudinii antiimperiale în cronicile latino-maghiare din secolele XII-XIV

Florin SFRENGEU

The Reflection of the Anti-Imperial Attitude in the Latin-Hungarian Chronicles in the 12-14th centuries

Abstract. *The paper presents the main narrative sources of the Hungarian historiography which reflect aspects of the social-political evolution, the ethno-demographic structure, the Hungarian expeditions in the Western and Central Europe, as well as the attitude towards German-Roman Empire. It shows the contributions of Romanian and foreign historians to the critical analysis of the Latin-Hungarian sources.*

Keywords: *narrative sources, Hungarian historiography, social-political evolution, ethno-demographic structure, German-Roman Empire*

Istoriografia maghiară din secolele XII-XV este analizată critic pentru prima dată de către B. Hóman, care ajunge la concluzia că la originea ei se află două arhetipuri de geste: *Gesta Ungarorum* şi *Gesta Hungarorum*, ambele pierdute[1]. Primul arhetip prezintă evenimentele istoriei ungare de la începuturile ei mitice până în anul 1091. Autorul necunoscut, probabil un cleric de cultură franceză şi italiană, se foloseşte de *Cronica lui Regino*, *Annales Altahenses*, tradiţiile de familie ale regilor Árpádieni şi cele ale nobilimii maghiare. Scrisă la sfârşitul domniei lui Ladislau cel Sfânt (1077-1095), lucrarea a fost folosită ca bază documentară de către Anonymus, *Annales Posonienses*, *Raportul lui Ricardus*, *Cronica lui Thomas de Spalato* şi informaţiile verbale ale lui Odo de Deuil. Al doilea arhetip a fost scris la sfârşitul secolului al XIII-lea, în timpul domniei lui Ladislau Cumanul (1272-1290), din el inspirându-se Simon de Kéza pentru *Cronica minoră*, *Chronicon Posoniense*, *Chronicon Dubicense* şi *Chronicon Budense*[2].

Magistrul zis P., notarul, presupus de unii istorici, fie a regelui Béla al II-lea (1131 – 1141) sau Béla al III-lea (1172-1196), supranumit astăzi *Anonymus*, format, după cum ne spune printre alţii şi Stelian Brezeanu, în mediul parizian al secolului al XII-lea, îşi ia ca model gestele romaneşti aflate în vogă în societatea franceză a vremii. El celebrează faptele de arme ale regilor şi ale nobilimii maghiare, transformând cucerirea Pannoniei şi campaniile de pradă în Occident şi Balcani în episodul central al

[1] B. Hóman, „La première période de l`historiographie hongroise", în *Revue des Études Hongroises et Finno-ougrienns*, II, 1925, p.141; Idem, *A szent László-kori Gesta Ungarorum*, Budapest, 1925; *apud* St. Brezeanu, *„Romani" şi „Blachi" la Anonymus. Istorie şi ideologie politică*, în *Romanitatea orientală în Evul Mediu*, Bucureşti, 1999 (în continuare St. Brezeanu, *„Romani" şi „Blachi"...*), p. 138.

[2] St. Brezeanu, *„Romani" şi „Blachi"...*, p. 138; I. A. Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ediţia a II-a, Cluj-Napoca, 2003, (în continuare I. A. Pop, *Românii şi maghiarii*), p. 95.

narațiunii sale[3]. Mai recent Tudor Sălăgean reia discuția privind posibila datarea a *Gestei Hungarorum* în perioada care a urmat domniei lui Bela I (1060-1063) şi a pregătirii lui Anonymus, cel mai probabil în Italia deoarece o serie de indicii prezente în textul lucrării arată faptul că Anonymus cunoştea cel mai bine nordul Italiei. Ample referiri sunt făcute, cu ocazia descrierii campaniilor ungurilor în Italia, la realitățile politice, oraşe şi locuri precum: marca Lombardiei, Friuli, Padova, Vercelli, Susa, Torino, câmpia Lombardiei[4].

Opera s-a păstrat parțial într-un singur manuscris de la mijlocul secolului al XIII-lea, conservat azi la Biblioteca Națională Maghiară, fiind publicată prima oară în 1746 de către J. G. Schwandter şi M. Bel, dar ea a fost semnalată pentru prima oară în 1652, într-un catalog al Bibliotecii Imperiale din Viena[5]. Lucrarea Notarului Anonim nu s-a păstrat integral, deoarece din capitolul 15 reiese că narațiunea atingea şi epoca lui Andrei I (1046-1060), textul încheindu-se cu domnia ducelui Géza, făcând referiri însă şi la evenimente contemporane cu Ştefan I.

Opera are următoarea structură: capitolele 1-11 cuprind descrierea patriei de origine a ungurilor, plecarea lor în Rutenia şi luptele cu rutenii; capitolele 12-18 prezintă cucerirea teritoriului dintre Dunăre şi Tisa; capitolele 19-29 descriu luptele cu ducele de Byhor, Menumorut şi cucerirea țării lui Gelou; capitolele 30-43 înfățişează luptele cu Salanus, cu boemii şi ducele Bulgariei; capitolele 44-45 descriu luptele cu Glad şi campania de la sud de Dunăre; capitolele 46-50 prezintă cucerirea teritoriului de la vest de Dunăre (Pannonia); capitolele 50-52 reluarea luptelor cu Menumorut; capitolele 52-53 şi 57 îi prezintă pe urmaşii lui Árpád până la Géza; capitolele 53-56 prezintă campaniile din Occident.

Cercetările de până acum în jurul operei Notarului anonim au permis specialiştilor formularea unor concluzii[6]. Ca şi alți cronicari din centrul şi apusul Europei, Anonymus s-a pus în slujba propagandei patriotice, favorabilă monarhiilor naționale pe cale de a se constitui. Iată câteva din direcțiile acesteia: „1) Atitudinea antiimperială, deoarece *Imperiul Franc de Est*, devenit apoi *Sfântul Imperiu German de Națiune Germană*, promova o ideologie politică înglobantă, de subordonare a națiunilor şi statelor; 2) căutarea sau, în lipsă, crearea şi susținerea unei origini vechi ilustre a poporului respectiv şi chiar a dinastiei; 3) invocarea dreptului istoric al statului

[3] St. Brezeanu, *„Romani" şi „Blachi"...*, p. 138.

[4] T. Sălăgean, *Țara lui Gelou: Contribuții la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX-XI*, Cluj-Napoca, 2006, p. 16-18.

[5] St. Brezeanu, *„Romani" şi „Blachi"...*, p. 137-138; Al. Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001, p. 19-25, în cap. I. *Cine a fost Notarul Anonim?*, se reia întreaga problematică privind identitatea şi vremea în care a scris Notarul Anonim, mult discutate de istorici. În concluzie autorul înclină spre datarea izvorului într-o perioadă ulterioară lui Béla al II-lea, înaintea renaşterii Bulgariei, foarte probabil în jurul anului 1150.

[6] St. Brezeanu, *„Romani" şi „Blachi"*, p. 139. Prezentăm câteva astfel de lucrări: Macartney C. A., *Studiens on the Early Hungarian Historical Sources*, Budapest, 1940; Györy J., *Gesta regum – gesta nobilium*, Budapesta, 1948; Györffy Gy., *Krónikáink és a magyarőstörténet*, Budapesta 1948; Idem, „Formation d'Etats au X-e siècle suivant les Gesta Hungarorum du Notaire Anonyme", în *Nouvelles etudes historiques*, I, Budapest, 1965; Idem, „Abfassungszeit, Autorschaft und Glaubwűrdgkeit der Gesta Hungarorum des Anonymen Notars", în *AASH*, XX, 1972, p. 209-229; Kristó Gy., „Rómaiak és vlachok Nyestornál es Anonymusnál", în *Századok*, 112, nr. 4, 1978, p. 623-661.

(regatului, principatului) în cauză, de stăpânire asupra teritoriului propriu”[7]. Față de împărații germani, cărora nu le acordă niciodată titlul oficial de *imperator Romanorum*, ci pe acela de *imperator/rex Theutonicorum*, Anonymus manifestă o clară antipatie, iar supușii împăraților germani sunt denumiți prin etniconul Theutonicii, sau prin numele gentilico-teritoriale ale vechilor uniuni de triburi devenite nationes: Allemanni, Bavari, Franci, Saxoni[8].

În etapa lor nomadă, valorile principale ale ungurilor erau cucerirea şi jaful, după cum arată chiar Anonymus: „unica misiune era să subjuge popoare pentru domnul lor şi să jefuiască țările altora”[9]. Cu toate că în raidurile lor devastatoare nu cruță nimic: biserici, episcopi, nobili, oameni de rând, în viziunea reprezentanților propagandei patriotice maghiare, ungurii formează un „popor ales”, chiar înainte de creştinare bucurându-se de grația şi sprijinul divin[10]. Tot de la Anonymus aflăm că ducele Álmos, tatăl lui Árpád, „deşi păgân parcă avea harul sfântului duh în dânsul”, iar Árpád, în toate întreprinderile războinice, beneficiază de ajutorul lui Dumnezeu, chiar şi împotriva celor două popoare imperiale ale vremii, germanii şi bizantinii[11].

Cronicarii susțin cu argumente istorice că principala calitate a ungurilor rămâne vitejia, anunțată încă din prologul operei, când Anonymus scrie că „neamul scitic nu a fost subjugat de nici un împărat”[12]. Mai explicit este autorul *Cronicii pictate de la Viena*, el îşi propune să înfățişeze în opera sa „superioritatea regilor celor distinşi şi victoriile celebre repurtate de regii ungurilor, care, sprijiniți de divinitate, după ce au biruit în lupte cu vitejie, distrugând fortărețele regilor şi ale împăraților, au ajuns în războaie astfel de eroi, că nimeni nu le-a mai putut rezista”[13]. *Chronicon pictum Vindobonense* se găseşte pe un pergament ce se păstrează în Biblioteca imperială de la Viena şi datează din anul 1358, din timpul domniei regelui Ludovic cel Mare, fiind

---

[7] I. A. Pop, *Românii şi maghiarii*, p. 113-114.

[8] *Ibidem*, p. 114, n. 5 unde sunt indicate cap. 54-56.

[9] Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. 53, *apud* St. Brezeanu, „Începuturile românilor şi maghiarilor în Transilvania. Tradiție savantă şi memorie populară medievală”, în *Identități şi solidarități medievale. Controverse istorice*, Bucureşti, 2002 (în continuare St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*), p.166. Traducerea care nouă ne-a fost accesibilă, a lui P. L. Tonciulescu, *Cronica Notarului Anonymus. Faptele ungurilor*, Bucureşti, 1996, p.101, diferă puțin. Traducătorul afirmă că această nouă traducere a făcut-o după fotocopia originalului de la Viena. Redăm întregul pasaj din cap. 53 care reflectă aceste caracteristici: „Dar pe alții i-au stabilit conducători ai oştirii, cu care să pustiască diferite regate, al căror nume au fost: Lelu, fiul lui Tosu, Bulsuu, bărbat sângeros, fiul lui Bogat, Bonton, fiul lui Culpan. Căci aceştia erau bărbați războinici şi tari la suflet, cărora nu le-a fost altă grijă decât să subjuge neamuri stăpânului său şi să devasteze regatele altora. Care, după ce şi-au luat rămas bun de la ducele Zulta, s-au luptat cu armata carintiană. Şi au venit în marchia Lombardiei prin Forum Iulii, unde au devastat în mod crud cetatea Padua prin masacrare şi incendii şi sabie şi mari jafuri. Şi de aici, intrând în Lombardia, au început să facă multe rele. Când locuitori au încercat să reziste violenței şi furiei lor animalice adunați într-o îngrămădeală, atunci o mulțime nenumărată a lombarzilor a pierit prin loviturile săgeților ungurilor, fiind măcelăriți cât mai mulți episcopi şi comiți”.

[10] St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*, p. 166.

[11] *Ibidem.*

[12] Anonymus, *op. cit.*, cap. I, apud. St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*, p. 167, „Scithica enim gens a nullo imperatore fuit subiugata”.

[13] „Cronica pictată de la Viena”, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, Bucureşti, 1937, p. 8.

utilizată de mai toți cronicarii de mai târziu. Dintre ei amintim pe Ioan de Turocz, care reproduce cu mici modificări, în anul 1484, pasaje întregi din cronica vieneză. Autorul cronicii a fost identificat cu Marcus din Kalt, un canonic din Székesfehévár, ce se trăgea dintr-o familie de nobili din comitatul Veszprém[14].

În perioada arpadiană, faptele de vitejie sunt continuate de „națiunea ungară". Anonymus respinge „poveştile închipuite ale țăranilor ori născocirile cântăreților fără frâu la gură"[15], însă compensează această lipsă, ca şi ceilalți cronicari, împrumutând din tradiția orală genealogii şi personaje ce populează saga eroică a poporului lor. Cronicarii maghiari consacră fiecărei biruințe un capitol sau chiar mai multe din lucrare. Între învinşi apar toate popoarele vecine (ruteni şi cumani, bulgari şi pecenegi, slavi şi români, boemi şi poloni) obligate să le cedeze teritoriile ocupate sau să le plătească tribut învingătorilor. În căutare de victorii şi pradă, ungurii ajung până în Italia, Germania şi Franța. Eroii lui Anonymus umilesc cele două popoare imperiale ale vremii, germanii şi grecii, care chiar sunt obligate să promită plata unui tribut. Anonymus îi trece între învinşii triburilor maghiare chiar şi pe principii romani din vechea Pannonie imperială, inventând evenimente şi situații, după moda timpului[16].

În opera Notarului Anonim există numeroase anacronisme şi confuzii, chiar şi în prezentarea incursiunilor din vest. Cronicarul a mutat evenimente ceva mai târzii în timpul ducelui Árpád, concentrând în jurul acestuia toate faptele memorabile, iar urmaşii lui Árpád până la Ştefan sunt pomeniți foarte sumar cu excepția lui Zulta, fiul său. Afirmația lui Al. Madgearu potrivit căreia „lui Árpád îi sunt atribuite toate cuceririle şi raidurile victorioase întreprinse de războinicii maghiari, deşi acestea au continuat mult timp după anul 907"[17], nu se verifică deoarece, în cazul incursiunilor în vest, Anonymus arată cu claritate în capitolele 53-56 că o bună parte din acestea au fost făcute în timpul fiului său Zulta[18]. În capitolul 44 al lucrării sale, Anonymus consemnează staționarea curții lui Árpád pe insula Sepel (Csepel), pe durata păşunatului de vară, din aprilie până în octombrie, arătând în felul acesta că ungurii şi după ocuparea Câmpiei Pannonice au continuat practicarea deplasărilor sezoniere[19].

---

[14] G. Popa-Lisseanu, „Introducere", în *Izvoarele istoriei românilor*, p. XXI-XXII. Autorul face un lung excurs pentru a pune în evidență valoarea istorică a cronicii pictate de la Viena (p. XXI-L), fiind considerată unul din cele mai prețioase monumente de artă din secolul al XIV-lea (conține circa 150 de tablouri în miniatură şi numeroase inițiale pictate). Ca fond, cronica este o lucrare de compilație având legături de filiație cu celelalte cronici mai vechi.

[15] Anonymus, *op. cit*., *Prologus*

[16] St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*, p. 168

[17] Al. Madgearu, *op. cit*., p. 32.

[18] Anonymus, *op. cit*., cap. 53-56.

[19] *Ibidem*, cap. 44: „Iar după aceasta, ducele Árpád, plecat din acele părți, unde azi este fortăreața Budrug, şi a coborât pe lângă Dunăre până la insula cea mare. Şi şi-au aşezat taberele lângă insulă şi ducele Árpád şi nobilii săi, intrând în insulă, după ce au văzut fertilitatea şi rodnicia acelui loc şi întăritura apelor Dunării, le-a plăcut locul mai mult decât se poate spune. Şi au hotărât ca insula să fie ducală şi fiecare dintre persoanele nobile să aibe acolo curia şi conacul său. Pe dată, ducele Árpád, după ce a adus meşteri, a ordonat să se facă locuințe deosebite ducale şi a ordonat ca toți caii lor, obosiți de-a lungul zilelor, să pască introduşi acolo. Şi pentru rândaşii lor a pus în frunte ca şef pe un oarecare cuman, bărbat foarte înțelept, pe nume Sepel. Şi, din cauza lui Sepel, şeful rândaşilor rămaşi acolo, insula a fost numită cu acel nume Sepel până în ziua de azi. Iar ducele Árpád şi nobilii săi au rămas acolo cu servitorii şi servitoarele lor, în pace şi în forță, din luna aprilie până în luna octombrie."

Sub pana cronicarilor maghiari chiar şi cele mai vestite înfrângeri se transformă în biruinţă, cum este cazul celei de la Lechfeld, în faţa lui Otto cel Mare[20]. Astfel, ungurii erau demni de înaintaşii lor „sciţi", fiind „greu să discernem realitatea istorică în această saga, în care abundă evenimente şi personaje inventate de cronicarii maghiari, care îşi recreează trecutul"[21].

În timpul expedițiilor războinice, ungurii au făcut numeroşi prizonieri, cei care nu se puteau răscumpăra au devenit robi, jucând un anumit rol în viaţa economică şi socială. În cronica lui Simon de Keza, redactată în ultima parte a domniei lui Ladislau al IV-lea Cumanul (1272 – 1290), sunt date lămuriri explicite despre statutul acestora în decursul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea: „Când ungurii, după cucerirea Pannoniei, după dreptul ginților pe prizonierii creştini şi păgâni sau îi omorau, dacă li se împotriveau, sau pe cei voinici îi luau cu ei la război şi le dădeau şi lor o părticică din prăzi, s-a întâmplat ca pe unii prizonieri să-i ia la ei acasă, pentru diferitele servicii la proprietatea lor şi să-i ție de obicei pe lângă corturile lor, având să-şi ducă traiul, întocmai ca şi cumanii, numai din prăsila vitelor lor şi din pradă. După ce ungurii au primit noua credinţă şi botezul, biserica romană se zice c-a impus, în mod sever [...], să se lase de a mai face jafuri, iar pe prizonierii creştini – şi între aceşti prizonieri erau mulți şi nobili – să-i lase liberi ca şi mai înainte. Fiind însă regatul foarte întins şi lipsit de populație, fiindcă comunitatea, în totalitatea ei, nu era de acord în această privinţă cu Scaunul apostolic, papa a dispus în felul următor: ca prizonierii de război să fie lăsați să cultive pământurile şi să trăiască din rodul pământului, întocmai ca şi ceilalți creştini. De aceea, prizonierii, fiindcă nu aveau pământuri, au fost primiți să plătească pentru acestea dări de venit [...]. Cu trecerea vremii, întărindu-se credința şi puternicii țării dorind să trăiască fără muncă, fiindcă aveau nenumărați prizonieri de război, nu i-au mai lăsat pe aceştia să plece liberi, cum a voit Scaunul apostolic, ci au reținut la curțile lor pe unii ca slujitori."[22]

Referitor la opera lui Simon de Keza, *Gesta Hungarorum*, Szűcs J. pune în evidență faptul că una din laturile fundamentale ale concepției sale este opoziția dintre „națiunea pură" huno-maghiară şi „națiunile străine" stabilite în cuprinsul regatului[23]. Cronicarul bihorean distinge în rândurile străinilor două categorii, una cuprinzându-i pe cei instalați în Pannonia după formarea regatului arpadian, promovați la ranguri nobiliare grație serviciilor aduse regalității (germani, italieni, francezi, cehi, spanioli,

[20] *Ibidem*, cap. 56: „Şi, după ce au cercetat regiunea plană a Lombardiei, au jefuit pe drumuri stabilite aproape întreaga Italie, îmbelşugată şi abundentă de toate bunurile. Dar după aceea, Botond, fiul lui Culpun, şi Urcun, fiul lui Eusee, după ce toate neamurile amintite mai înainte au fost supuse, s-au întors în propria lor țară, bucurându-se încununați de victorie. Atunci Hoto (Otto cel Mare), regele teutonilor, a întins o cursă lângă fluviul Ren şi, atacându-i cu întreaga elită a regatului său, a omorât pe mulți dintre ei. Botond şi Urcun şi cei rămaşi din oştire voind mai mult să moară în război decât să piardă o victorie însuşită lor. Atunci urmăresc cu îndârjire pe duşmani şi, în același război, au omorât un oarecare mare duce, bărbat foarte vestit. Şi pe alții răniți grav i-a întors în fugă, ale căror arme, aparținând duşmanului învins, le-au jefuit. Şi de acolo s-au întors în propria țară cu o mare victorie."

[21] St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*, p. 169.

[22] Simon de Kéza, *Cronica ungurilor*, în *Izvoarele istoriei românilor*, IV, 1935, p.64-65 şi 114-115; apud V. Spinei, *Ungurii...*, p.29-31

[23] Szűcs J., „Társodalomelmélet, politikai téoria és történetszemlétet Kézai Simon „Gesta Hungarorum", în *Századok*, 107, nr. 3, 1973, p.569-643, nr. 4, p.827-878; apud St. Brezeanu, *„Romani" şi „Blachi"...*, p.159

greci, polonezi, armeni, cumani şi alţii, lunga listă a acestora fiind dată în apendicele lucrării), ce se constituie într-o nouă nobilime ce ameninţă „puritatea" naţiunii huno-maghiare, de fapt poziţiile de clasă ale vechii nobilimi. Cealaltă categorie îi cuprinde pe slavi, greci, teutoni, blacki şi mesiani, care au acceptat stăpânirea lui Attila, fiindu-i supuşi de rând[24].

Anonymus, Simon de Keza şi ceilalţi cronicari maghiari, în opoziţie cu mulţi dintre contemporanii lor din Occident care susţin prin scrierile lor opera de reconstrucţie a regalităţii, după cum arată St. Brezeanu, „aduc în prim-planul naraţiunii lor nu pe duci şi regi, ci pe membrii vechii aristocraţii ungare. Árpád la Anonymus, rămâne în spatele scenei şi este beneficiarul victoriilor căpitanilor săi, care sunt protagoniştii evenimentelor şi răsplătiţi cu întinse domenii, stăpânite la vremea cronicarului de descendenţii cuceritorilor"[25]. Cel mai adesea calităţile maghiarilor apar din opoziţia cu defectele învinşilor: latinii sunt palavragii, germanii sunt cruzi şi lacomi, românii şi slavii sunt sărmani, grecii sunt fricoşi în luptă, bulgarii sunt trufaşi. Polul pozitiv este ocupat de unguri, fiind răsplătiţi de divinitate pentru virtuţile lor prin marile biruinţe, iar atunci când suferă o înfrângere, ea este semnul lui Dumnezeu, care îi pedepseşte pe cei care îi iubeşte pentru a-i face mai vrednici[26].

[24] *Ibidem*, p.160
[25] St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*, p.169
[26] *Ibidem*

Dominus totius mundi, Christianitas şi Transilvania la începutul secolului al XIII-lea

Şerban TURCUŞ

Dominus Totius Mundi, Christianitas and Transylvania in the 13th Century

Riassunto. *Il nostro contributo scientifico intende chiarire i concetti di Impero e Dominus Totius Mundi nel contesto teocratico e la sua efficacia sul fronte dell'espansione sia della Chiesa Romana che degli interessi dell'Impero in area transilvana. L'impostazione da cui parte la nostra analisi e la posizione ierocratica che caracterizza il Duecento soprattutto a partire dal pontificato di Innocenzo III in un contesto in cui la Santa Sede riesce a offuscare l'Impero. Grazie ad un rinnovamento interpretativo canonico la Santa Sede assume una posizione eminente che trasforma il Pontefice Romano a manifestarsi proprio come Dominus Totius Mundi. Con questa qualifica la Santa Sede durante iul pontificato di Innocenzo III riesce a penetrare in una Transilvania poco conquistata dagli ungheresi e insediare diverse strutture esente e privilegiali come se si trattasse di un proggetto pontificio per l'intera area transilvana: abbazie cistercensi, la protectio apostolica sugli insediamenti monastici greci, l'esenzione dell'arcidiacono di Cluj dall'autorita del vescovo transilvano ed infine l'insediamento dei cavalieri teutonici che trasforma la Transilvania in una terra di crociata.*

Parole chiave*: Impero, Santa Sede, Transilvania, Christianitas, Dominus Totius Mundi*

Din perspectiva evoluţiei instituţiilor medievale secolele XI-XIII sunt marcate de suveranitatea instituţională şi doctrinară a Bisericii Romane şi a tendinţelor permanente de subordonare a temporalului, în primul rând a întrupării politice maximale a acestuia – *Sacrum Imperium*.

Imperiul, în cuprinderea sa, formal, închidea şi graniţele relativ conturate ale Bisericii Romane, autodefinită „sinteză" a Bisericii Universale, cu toate că opinii din partea teoreticienilor imperiali occidentali, în dorinţa de a justifica universalitatea Imperiului susţineau că „*summa potestas nullis circumclusa limitibus*[1]". Dinastia Ottonienilor a reuşit să coordoneze şi chiar să-şi subordoneze intereselor temporalo-spirituale o parte din atribuţiile Sfântului Scaun - prin actul imperial numit *Privilegium Othonis* (13 februarie 962). Dar, de la jumătatea secolului al XI-lea, o dată cu intrarea în conflict deschis a celor două universalisme – cel imperial şi cel papal - precum şi concomitent cu extensiunea teritorială a Europei, au apărut diferenţe relative la viziunea şi atitudinea Bisericii faţă de temporal şi faţă de noile comunităţi ce-şi făceau simţită prezenţa la frontierele lumii politice europene (lume politică suprapusă teoretic peste extensiunea Bisericii Romane). Dacă pentru Imperiu important era doar efortul

[1] Piero Bellini, *Dominus Totius Mundi. L'Imperatore dei romani e i popoli estranei al popolo romano (sec. XII-XIV)*, în *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1986 (*Da Roma alla Terza Roma. Documenti e Studi. Studi III, Roma, Campidoglio, 21-23 Aprile 1983*), p. 251.

pentru dominarea teritoriilor şi a comunităţilor ce-şi aveau acolo habitatul, atât cât îi permitea suportul militar şi interesele feudalo-strategice, pentru Biserică, aflată cel puţin la centru în plin proces de reformă, era deja o problemă ce avea accepţiuni spirituale, legate de misiunea sa terestră şi de mesajul divin al cărei purtătoare se considera şi pe care trebuia să-l difuzeze şi să-l apere[2].

În a doua jumătate a secolului al XII-lea şi începutul secolului al XIII-lea - se produce şi definitiva formalizare a raporturilor antagonice dintre împăratul Occidentului şi basileul constantinopolitan, reprezentant al populaţiilor creştine din Orientul Europei: *„qui non credunt imperatorem Romanum esse dominum universalem, sed dicunt imperatorem Constantinopolitanum esse dominum totius mundi*[3]". În fapt canoniştii de la jumătatea secolului al XIII-lea, Sinibaldo Fieschi – Inocenţiu al IV-lea şi Henric de Susa/Hostiensis, sistematizând explicaţiile istorice, indică modalitatea de acţiune a Bisericii Romane faţă de Imperiul din Orient: episcopul Romei, datorită neglijenţei împăratului de la Constantinopol, care a abandonat *„tronul lui Petru*" în mâna barbarilor longobarzi şi-a pierdut dreptul la autoritatea imperială. Nemaiputând să recurgă *„ad solitum auxilium imperatoris constantinopolitani*" episcopul Romei a trebuit să se adreseze principilor creştini cei mai apropiaţi, *„ad principes Galliae*". Cum împăratul de la Constantinopol a continuat să-şi arate indiferenţa, episcopul Romei a transferat în Occident *regnum mundi* sau *regimen mundi*, încredinţându-l germanilor. Împreună cu *regimen mundi*, papa le-a încredinţat şi *regimen defensionis romanae ecclesiae: „theutonicis enim concessum est regimen, id est regiminis defensionem romanae ecclesiae'*[4]; *romana ecclesia transtulit ipsum imperium ab oriente in occidentem.* Transferul inducea declasarea împăratului din Orient şi a Bisericii acestuia: *„et fuit facta illa translatio quia graeci non recognoscebant ecclesiam romanam... et per hoc non habemus duos imperatores, quia*

---

[2] Este remarcabil în acest sens modelul pe care ni-l oferă constituirea noilor comunităţi statale la începutul secolului al XI-lea, exemplele cele mai la îndemână fiind Ungaria şi Polonia. Aceste state, deşi nu au fost create în cadrul structurii teritoriale a Imperiului (vezi în acest sens Percy Ernst Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio. Studien zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens von Ende des karolinischen Reiches bis zum Investiturstreit*, Darmstadt, 1957, p. 153-154, 351), totuşi din chiar momentul constituirii lor în virtutea unei aşa numite ecclesiologii imperiale aveau un rol şi un loc determinat în planul de guvernare a Imperiului. Niciodată împăraţii nu au respins ideea unei obligativităţi din partea acestor două state de anturare a acţiunilor Imperiului, iar pontifii au preluat în mare măsură această relaţie şi au radicalizat-o adeseori. În sprijinul celor afirmate Cesare Alzati consideră: *„... la morte di Ottone III fu veramente un evento decisivo per il mondo occidentale, creando tutte le condizioni perché nella funzione di centro di gravitazione del «Christianus mundus», o meglio della «fraterna Christianitas», all'Impero subentrasse definitivamente l'altra realtà istituzionale che da sempre aveva rivendicato per sé un ruolo universale e che la natura fondalmente religiosa ad essa propria poneva al di sopra dei particolarismi etnici e della frammentazione politica occidentali: la Chiesa romana, ovviamente, o più esattamente il Papato*", (Cesare Alzati, *La Cristianità europea e l'inserimento degli Ungari*, în *Storia religiosa dell'Ungheria*, a cura di Adriano Caprioli şi Luciano Vaccaro, „La Casa di Matriona", Fondazione Ambrosiana Paolo VI, Milano-Gazzada, 1992, p. 37).

[3] *Bartolo de Sassoferrato, apud P. Bellini, op. cit.* p. 247.

[4] F. Gillmann, *Bruchstücke des Laurentius Hispanus-Apparats zur Comp. III in der Landesbibliotek zu Kassel*, în „Archiv für Katolische Kirchenrecht Mit besonderer Berucksichtigung der Lünder Deutscher Sprache", 119, 1939, p. 436-437.

iste non erat imperator sed haereticus et schismaticus"[5]. Secolul maturizării teoriilor despre Imperiu în mediul aulic (în condițiile exploatării la maximum a dreptului roman), teorii de care se va servi cu prisosință Frederic I Barbarossa, dar mai ales Frederic al II-lea în prima jumătate a secolului al XIII-lea[6] a fost secolul al XII-lea. Majoritatea acestor teorii se concentrau în axioma *Imperator potest mundum vindicare*. Se făcea distincția între *dominium quoad proprietatem*, care privea posesiunile particulare ale împăratului *res particulares* și *dominium universalis iurisdictionis,* și care-i permitea teoretic ingerința în toate teritoriile și în toate problemele ale oricui ar fi fost și oriunde se găseau. Sintagma juridico-politică uzată pentru revendicarea unui astfel de drept nelimitat era *dominium quoad protectionem et iurisdictionem*[7]. Pentru populațiile și regatele care nu se aflau în aria de jurisdicție a Imperiului *„et hodie Turcae ... qui dicunt dominum eorum esse dominum totius mundi"*, soluția era aplicarea întocmai a axiomei sus-menționate: *„...etiam gentiles sunt sub Romano impero: nam imperator est princeps totius mundi*. „Singura limitare a Imperiului era aceea pe care o putea opera împăratul. *Voluntas principis* putea să decidă care dintre popoarele ce nu recunoșteau împăratul nu merita să primească legile romanilor: *non sunt digni legibus*[8].

---

[5] *Translatio* nu implica și o pierdere a legitimității basileului pe domeniile sale, legitimitate înțeleasă în sensul unei circumscrise jurisdicții temporale relativă la un număr de teritorii și supușii aferenți acestora. Ceea ce importa pentru ecclesiologia și canonistica pontificală era justificarea pierderii titlului imperial și în consecință a oricărei pretenții de universalitate. Semnificativă în acest sens este scrisoarea adresată de către Inocențiu al III-lea împăratului Alexios al III-lea Anghelos: după *Translatio* împăratul din Constantinopol nu mai este *verus imperator* și deci nu mai este *dominus mundi*. Aceste titluri aparțin doar împăratului romanilor, care „*procurator est sive defensor ecclesiae*" și doar acestuia: „*romana ecclesia concedit gladii potestatem et coronam*". Dacă basileul se intitulează în continuare „*împărat*" o face „*abusive et sola usurpatione*" și în același mod nemeritat folosește *nomen romanum*, el care este un *graeculus*. El poate fi eventual numit împărat numai dacă cuvântului i se dă un sens generic „*imperator dicitur ab imperando*". Această discriminare nu atinge numai persoanele împăraților. Ea implică și orașele simbol în care se exprimă funcția celor doi împărați, *Roma vetus* și *Roma nova*. Roma cea veche este cea care deține privilegiile cele mai înalte și cele mai eminente: *„...nam est secunda Roma, ut Constantinopolis, quae videtur habere eadem privilegia quae vetus habet ... nisi in quibusdam; nam vetus habet primam sedem ecclesiarum; secunda habet secundam ... item originem legum habet vetus, et non nova ... ita Roma est caput orbis terrarum et imperator ibi creatur, non in nova...*".

[6] Despre Frederic al II-lea - *Stupor mundi,* se pot vedea între multe alte monografii două magnifice cărți: Ernst Kantorowicz, *Kaiser Friedrich der Zweite*, Verlag Helmut Küpper Vormals Georg Bondi, Düsseldorf und München; utilizăm traducerea în italiană *Federico II, imperatore*, Garzanti Editore, 1981 și David Abulafia, *Frederick II a medieval emperor*, Oxford University Press, 1992.

[7] *„omnia principis ... et hic expone ad protectionem vel iurisdictionem... omnia sunt imperatoris ... sed hoc intelliges quoad iurisdictionem et defensionem ... ratione protectionis et iurisdictionis imperator dicitur dominus mundi, quia tenetur mundum regere et protegere*", apud. P. Bellini, *op. cit.*, p. 250.

[8] *„...de iure omnes sunt subiecti imperio, quidam autem de facto non sunt subiecti. his non vult imperator praecipere ... et est duplex ratio quare imperator non subiectos sibi de facto non vult et de iure imperare. primo quia illorum utilitas non fuit digna legum laqueis innodari ... secunda ratione: ne praecepta imperatoris essent illusoria, quia non subiecti de facto non custodirent ea: et sic essent illusoria, quod esse non debet*", E. Cortese, *La norma giuridica. Spunti teorici nel diritto commune classico*, Milano, Giuffré, 1962-1964, II, [Ius nostrum 6] p. 290.

Aceste teorii despre Imperiu funcţionau în interiorul creştinismului latin, un creştinism situat în continuitatea modalităţilor de interpretare imperiale carolingiene şi ottoniene a realităţii ecclesiale. Din această perspectivă relaţia dintre Imperiu şi Biserică nu putea să fie separată: *„imperium et sacerdotium sunt ut frater et soror*". Cele *duae supremae auctoritates* erau legate între ele de *amicitia vicissim fortissima*, ambele având ca scop *bonum animae quod est maximum*. Dar, în anumite circumstanţe putea să meargă până acolo încât defecţiunea autorităţilor politice să inducă înlocuirea lor cu alte autorităţi eficiente determinate în activitatea lor de *bonus zelus*. Se permitea astfel Bisericii, în condiţii de debilitate a autorităţii laice, o sistematică propensiune spre temporal. Ca urmare, el s-a cristalizat, ca un creştinism politic cu două particularităţi: pe de o parte inducea un proces de sacralizare a realităţii temporale (exemplu *Sacrum Imperium*) ca garanţie a ceea ce constituia *libertas Ecclesiae* şi pe de altă parte exalta puterea sacerdotală considerată unică garantă a unei complexe capacităţi soteriologice (singura modalitate de a da coerenţă destinului uman). Drept urmare Biserica Romană, din a doua jumătate a secolului al XI-lea se structurează în forme de administraţie monarhică: îşi construieşte sau îşi consolidează organisme centrale cu rază europeană de acţiune precum şi o birocraţie capabilă să intervină cu eficacitate în întreaga *Christianitas*. Efectul vizibil al acestei perioade din istoria Europei sunt conflictele dintre Papalitate şi Imperiu, dar impactul cel mai profund este puternica afirmare a statutului politic al creştinismului occidental, alături şi apoi tot mai mult în locul statutului său spiritual[9]. Proiectul asumat de Biserică îi solicită pe creştini să cucerească, să păstreze şi să apere puterea politică, instrumentul indispensabil pentru împlinirea proiectului istoric.

Suportul instituţional şi realitatea politico-religioasă, care în concepţia Bisericii Romane ar facilita realizarea proiectului istoric ar fi aşa-numita *Christianitas*[10]. Ideologia curială acordă acestei instituţii o proprie fizionomie, distinctă fie de Biserică, fie de regate. Ea ar fi societatea creştină în sânul căreia credincioşii au un statut analog celui de *cives Romani*. În cuprinsul ei doar creştinii sunt abilitaţi să exercite puterea, iar heterodoxia (văzută evident din perspectivă romană) este principala cauză care exclude de la exerciţiul puterii. Gestiunea puterii la toate nivelurile devine astfel maxima responsabilitate şi obligaţie de căpetenie pentru orice creştin (de aici sensul unic şi exclusivist pe care termenul *christianus* îl dobândeşte în documentele medievale)[11].

---

[9] Nici până azi în Occidentul Europei nu s-au stins consecinţele funcţionării acestui creştinism politic.

[10] *„La Cristianità non si identifica con l'Europa. Anche l'Asia e l'Africa sono potenzialmente cristiane. Gregorio VII esprime, ad esempio, il suo rammarico al vescovo di Cartagine Ciriaco per il fatto che in Africa, „che si dice sia una parte del mondo e che anticamente, quandi vi vigeva la Cristianità, era governata da un gran numero di vescovi", non esiste un numero sufficiente di vescovi per procedere all'ordinazione di un vescovo secondo le norme canoniche. L'ordinando vescovo deve provvedere al bene della «gens christiana»: la Cristianià non è limitata da frontiere, e i cristiani costituiscono una «gens» sparsa per il mondo*, Agostino Paravicini Bagliani, *Il trono di Pietro. L'universalità del papato da Alessandro III a Bonifacio VIII*, La Nuova Italia Scientifica, Roma, 1997, p. 228.

[11] Tendinţa de a realiza *Christianitas/Respublica Christiana* ca formă unică de organizare, integratoare şi totalizatoare, în care credinţa şi manifestările ei constituie centrul şi criteriul vieţii politice şi sociale, era de fapt tentativa de a da credinţei în interpretarea romană o încarnare socială şi instituţională validă o dată pentru totdeauna, în substanţă definitivă,

În interiorul aceluiaşi ideal era prezentă însă şi tensiunea spre depăşirea nivelului atins până atunci în direcţia integrării în matricea creştină a întregului gen uman perceput spaţial. Elementele definitorii ale acestei percepţii au fost manifestate de des invocatul, dar puţin studiatul Grigore al VII-lea. Este interesant de observat cum anume după ce Biserica Romană în acord cu Imperiul sprijinise extinderea *Christianitas* în spaţiile ocupate de unii dintre reprezentanţii celui de-al doilea val migrator – este vorba de Ungaria şi Polonia – îşi îndreaptă atenţia exact în mandatul lui Grigore al VII-lea către regatele scandinave, bazin demografic pentru o altă parte a reprezentanţilor acestui val migrator: Danemarca, Norvegia şi Suedia, regate care nu puteau fi calificate ca asociate conceptului de *Christianitas* în secolul al XI-lea. Regatul Norvegiei este în corespondenţa papală situat „*la marginea lumii*[12]" iar cel al Danemarcei „*chiar la periferia pământului*"[13]. În ciuda distanţei faţă de Roma care este percepută ca atare, voinţa lui Grigore al VII-lea de a extinde aria de jurisdicţie a puterii sale este nestrămutată, iar recompensa este sugerată de Evanghelia după Matei 20, 9. Papa scrie regilor Suediei, Inge şi Alsten „*deşi aţi intrat în via Domnului de curând, venind de la capătul pământului şi al lumii trebuie să fiţi primii care veţi primi răsplata celui de-al unsprezecelea ceas*". Papa Hildebrand pentru a se explicita pe înţelesul destinatarilor susţine faptul că „*legea Pontifilor Romani a ajuns la mult mai multe ţinuturi decât aceea a împăraţilor; legile Papilor s-au răspândit peste tot pe pământ, iar acolo unde a împărăţit Augustus, acum împărăţeşte Christos*"[14]. Sintagma folosită de Grigore al VII-lea în textul în care susţine limitele mandatului său este *omnis terra*. Iată aşadar evidenţiată dimensiunea menţionată anterior a bazei fundamentale a mandatului instituţional al Papei. Acesta se fundamentează pe două elemente: misiunea încredinţată de Iisus Christos şi moştenirea teologico-ecclesiologico-politică a Imperiului roman.

În concepţia Scaunului Apostolic, dilatarea dorită a *Christianitas* se realizează prin supunerea diverselor *regna* Bisericii Romane pe care Grigore al VII-lea nu o numeşte doar ca mama a tuturor Bisericilor ci ca „*mamă a întregii Creştinătăţi*" acordându-i astfel un conţinut juridico-politic nu doar religios. Această expresie este aşadar valabilă şi pentru suveranii regatelor îndepărtate geografic de Roma. Faptul că regele Danemarcei se găseşte la capătul lumii nu înseamna că „*regele nu trebuie să recunoască Sfânta Biserică Romană drept maică. Este Iisus Christos a cărui învăţătură străluceşte în întreaga lume cel care a instituit autoritatea succesorului lui Petru asupra întregii lumi*"[15]. Iar Papa trebuie să demonstreze faţă de toţi creştinii, indiferent dacă sunt regi, principi sau numai credincioşi o „*atenţie deosebită întrucât i-a fost încredinţat regimen universale*".

Afirmarea regimului *Christianitas* trebuie să se bazeze în intenţiile lui Grigore al VII-lea pe o disciplină unitară, care să nu lase loc de afirmare unei toleranţe, care a caracterizat Biserica primelor secole şi a generat neajunsurile cunoscute Bisericii în

---

invariabilă în timp şi spaţiu care omite sau respinge orice altă formă de organizare şi asociere neaprobată sau nesancţionată de *Ecclesia Romana*.

[12] „*qui quasi in extremo orbe terrarum positi estis"*, scrisoare din 15 decembrie 1078.

[13] „*Licet in ultimis terrarum finibus positus*", scrisoare din 15 octombrie 1079.

[14] „*Plus enim terrarum lex Romanorum pontificum quam imperatorum obtinuit; in omnem teram exivit sonus eorum et quibus imperavit Augustus, imperavit Christus*", astfel, în scrisoarea către Sven al II-lea al Danemarcei, din 17 aprilie 1075.

[15] Scrisoarea lui Grigore al VII-lea către O'Briain, regele Irlandei (1074-1084), în H.E.J. Cowdrey, *The Epistolae Vagantes of Pope Gregory VII*, Oxford, 1972, p. 138.

primul mileniu de existență. Convingerea faptului că există o responsabilitate față de o Creştinătate dilatată până la marginile lumii îl îndeamnă pe Grigore al VII-lea să evoce faptul că *gens christiana* nu are limite, nici frontiere de netrecut, fiind prezentă în întreaga lume. Consecința nu se lasă aşteptată: oriunde pe pământ este răspândit *nomen christianum* se extinde şi *auctoritas sacrata pontificum* care solicită exercitarea puterii de către o autoritate creştină. Tendința este aceea a realizării unității religioase şi creştine a poporului creştin, a coincidenței societății ecleziastice solidară prin comuniunea credinței cu societatea politică ordinară aflată sub conducerea principilor creştini. Oriunde autoritatea civilă este creştină, trebuie să fie exercită un *homo fidelis*. În accepțiunea teoretică a Sfântului Scaun întreaga *Christianitas* este o structură socială organică, un întreg, conținând în sine într-un unic context uman atât momentele spirituale ale vieții individual cât şi momentele temporale, solicitând integrarea solidară a celor două autorități supreme, una care are expertiza politică, cealaltă care gestionează raportul cu sacrul.

Pe măsură ce *Christianitas* se afirmă spațial, coerența şi unitatea consecutivă trebuie să se realizeze sub tutela Romei. Ceea ce este în joc nu este unitatea politică a Europei, cum greşit se crede, ci aceea a Creştinătății, care trebuie susținută de o politică de uniformizare latină (deci romană). În acest sens, Grigore al VII-lea a poruncit ca în Spania să fie eliminată veche liturghie vizigotă în favoarea ritului galo-roman şi înlocuirea scrierii vizigote cu minuscula carolingiană. Totodată, nu a acceptat solicitarea ducelui Boemiei de a permite săvârşirea liturghiei în limba slavă. Am făcut aceste precizări pentru că, de obicei, când este atacată problema riturilor în istoriografia națională, interpretarea se face într-o manieră emotivă în care rațiunea şi luciditatea istoricului cedează în fața solidarizării sentimentale cu o reconstrucție istorică de multe ori insuficient documentată.

Făcând un salt peste timp de aproximativ un secol, putem observa că dacă Grigore al VII-lea se referea la regii din nordul şi estul Europei din perspectiva voinței explicite de a integra regatele lor – *regna* în *Christianitas*, Inocențiu al III-lea include în raza sa de acțiune, în primul rând, popoarele şi apoi regatele dovedind o asumare mult mai apropiată de prescripțiile scripturistice decât predecesorii. De aceea, a fost evidențiată circumstanța că Inocențiu al III-lea nu foloseşte aproape deloc versetul biblic „*tu îi vei aşeza principi peste tot pământul*" (Psalmi 44, 17) ci apelează recurent la un altul preluat din Jeremia I,10 „*Dumnezeu te-a aşezat astăzi peste popoare şi regate*".

Procesul de dezvoltare şi nuanțare a oficiului pontifical se aplică şi conceptului de *Christianitas*. Pentru Lothar da Segni acesta nu se reduce doar la o piramidă ecclesială, ci se transformă într-o ierarhie socială cu funcțiune binară spirituală şi temporală. Pentru acest Pontif *Christianitas* înseamna şi *ecclesia* în extensiunea acesteia şi *ecclesia* în sens de biserică ierarhizată, dar şi *orbis christianus* potrivit definiției din canonul 71 de la Conciliul Lateran IV, care defineşte „*ansamblul popoarelor creştine şi regatelor creştine*"[16]. Semnificativă în acest sens este scrisoarea

[16] Michele Maccarone, *La papauté et Phillippe Auguste. La décrétale Novit ill*, în *La France de Philippe Auguste*, Paris, 1982, p. 400. Potrivit lui Piero Bellini secolul al XIII-lea din punctul de vedere al producției canonistice ne obligă la o hermeneutică plurală a conceptului de *ecclesia*: *ecclesia* ca poporul lui Dumnezeu, *coetus hominun viatorum*, Corpul mistic al lui Christos; concepută ca o instituție universală *coetus clericorum, numerus episcoporum*; *Ecclesia romana* în sens de episcopat al Romei.

prin care se anunță convocarea Conciliului, prima de acest gen pentru epoca medievală în care invitația de participare este adresată în manieră elocventă nu doar episcopilor, ci tuturor membrilor societății creştine inclusiv personaje laice cu relevanță socială şi instituțională. De aici până la identificarea Bisericii-societatea celor botezați cu Corpul mistic al lui Christos nu a fost mult drum de străbătut. Corpul lui Christos, încarnat social l-a transformat pe Inocențiu în responsabilul vizibil al *ecclesia* în accepțiunea primordială de adunare de creştini. Biserica devine componenta esențială a sistemului teo-politic care-şi găseşte finalitatea în „*încarnarea politică şi juridică a lui Dumnezeu*". Din această perspectivă Pontiful poate să dispună excluderea şi includerea în *Christianitas*. Potrivit tezelor expuse de Inocențiu creştinii sunt supuşi autorității Papei „*creştetul şi fundamentul Creştinătății*" care are responsabilitatea nu doar a Bisericilor particulare, ci a fiecărui credincios. El este responsabil de realizarea istorică a lui *Corpus Christi mysticum*. Inocențiu al III-lea aplică această teorie şi persoanei sale. Lothar de Segni susține că în timpul liturghiei Papa trebuie sărutat pe cele şapte părți ale corpului[17] transferând încărcătura cifrei 7 pe care tradiția o aplicase Bisericii, persoanei liturgice a Papei, creând astfel o simbolistică suprapersonală de extraordinar interes ecclesiologic, episcopul Romei fiind simbolic însuşi încarnarea Bisericii. Potrivit celui mai important reprezentant al acestei metaforizări ecclesiale, Honorius Augustodunenis, *corpus Ecclesie* este constituit din şapte elemente: ochi, păr, dinți, buze, genunchi, gât şi cei doi umeri. La fel sunt cei şapte membri ai miresei (Biserica), lăudați de soț (Christos) pentru că urmează preceptele Mântuitorului.

S-a generat astfel pas după pas, o operă de canonizare a valorilor temporale. Valori care nu mai sunt văzute ca validate prin ele însele, ci sunt raportate teleologic potrivit unei ierarhii ordonate ca subsidiare lumii spirituale. Este negată astfel o reală autonomie valorilor temporale ca atare, care sunt apreciate calitativ doar în măsura consonanței acestora cu țelul suprem al *homines viatores* potrivit preceptului „*Omnes catione christianorum sunt ordinatae ad consequendam vitam aeternam*".

Bonum animae quod este maximum devine numitorul comun al întregului comportament al individului şi prin generalizare a societății. Ceea ce contrazice în modul cel mai flagrant această evoluție este păcatul – *delectio iniquitatis* şi disprețul față de Dumnezeu care-l substanțiază – *contemptus Dei*. Păcatul, socoate Biserica prin teoreticienii ei, îl îndepărtează pe om de Dumnezeu, elimină divinitatea din om, omul îndepărtându-se de sine: *dissimilis Deo, inde dissimilis et sibi*. De aici, tendința Bisericii de a-l reintegra pe om în deplinătatea ființei sale, potrivit unei viziuni totalizante a vieții pământeşti. Viața este evaluată în raport cu scopul final preeminent al raportului cu Dumnezeu al creaturilor raționale: „*finis autem humanae vitae et societatis est Deus*". De aceea, dacă există devieri de la acest parcurs, ele se datorează numai ingerinței păcatului, dar canoniştii epocii inocentine au şi aici remediul enunțând principiul potrivit căruia „*Ratione peccati papa potest cassare leges imperatorum regum et populorum"*[18], deosebit de vitală excepție care va constitui pilonul de bază a hierocrației.

---

[17] „*Illus quoque vacare non creditur a mysterio quod summus pontifex a ministro septem modis accipit osculum: ad os, pectus, ad humerum, ad manus, ad brachia, ad pedes, genua, expressum mysterium, sed alias exprimendum*". Lotharii, *De sacro altaris mysterio* în J.P. Migne, *Patrologia Latina*, 217, col. 910.

[18] „*Non ratione feudi, cuius ad te spectat iudicium, sed occasione peccati, cuius ad nos pertinet sine dubitatione censura*". Astfel în corespondența cu Ioan fără Țară, în *Die Register*

Procesul de canonizare al valorilor temporale s-a aflat pe un teren predilect în momentul în care a abordat tema organizării publice a comunității politice. S-a ajuns, cum am mai reiterat la elaborarea unor concepte referitoare la utilizarea valorilor religioase în însăşi textura tipică a structurării şi guvernării politice. În acest sens, ilustrul studios al dreptului canonic Piero Bellini, afirmă că Biserica a apreciat şi teoretizat principiul aportului disciplinar şi coercitiv al autorităților temporale la realizarea plenară a vieții spirituale a comunității şi membrilor acesteia. Dezvoltarea concretă a acestei teze consta în formularea unei gradații funcționale a tuturor autorităților temporale în realizarea finalității spirituale, toate persoanele publice (*cujuscumque praeminantiae*) şi toate instituțiile concurând la realizarea scopului superior al vieții care este salvarea sufletelor. Fiecare era chemat să participe în conformitate cu capacitățile şi atribuțiile sale: „*secundum Dei praceceptum et sponsionem suam, secundum intellectum et vires suas*". Funcția esențială a autorității temporale consta în cele din urmă în realizarea unei supuneri integrale față de comandamentele lui Dumnezeu „*ordinare hominem ut sit totaliter subditus Deo*". Atfel că *organizarea politico-religioasă a Christianitas trebuia sa se transfome într-o politia sub-coelestis*, moment de tranziție al *historia salutis* care pregătește realizarea definitivă a „*communitas coelestis*". În interiorul *Christianitas* acest ideal sus-menționat era finalizat prin realizarea istorică a procesului *reductio ad unum* a *ecclesia* şi al *civitas* înțelese ca momente complementare ale acceleiaşi realități comunitare. O comunitate religioasă şi politică în acelaşi timp, mai mult religioasă decât politică : „*unum populus Dei unumque regnum*".

Într-o predică din 22 februarie 1199, Lothar de Segni, referindu-se la simbolismul căsătoriei dintre episcop şi Biserică afirma că Biserica Romană „*mi-a adus o zestre infinit de prețioasă: plenitudo spiritualium şi latitudo temporalium, ca însemn al puterii spirituale mi-a atribuit mitra, ca însemn al puterii temporale coroana (tiara); mitra pentru sacerdoțiul meu, coroana pentru regalitate: zestrea m-a făcut vicarul Celui pe ale cărui veşminte şi al cărui femur scrie: regele regilor şi domnul domnilor, preot întru veşnicie după rânduiala lui Melchisedec*"[19]. „Zestrea temporală" primită de Biserica Romană cu ocazia consacrării episcopale ar fi corespuns posesiunilor teritoriale (*latitudo temporalium*) date de împăratul Constantin cel Mare, Papei Silvestru, potrivit termenilor din Donație[20]. Inocențiu al III-lea merge şi mai

---

Innozenz'III., VI, nr. 162, p. 270. Pentru baza teologică a justificării intervenției între principii creştini a se vedea şi W. Stürner, *Peccatum und Potestas. Der Sündenfall und die Entstehung der herrschaftlichen Gewalt im mmittelalterlichen Staatsdenken*, Sigmaringen, 1987, p. 168-169.

[19] *Patrologia latina*, 217, col 665. Un text care are ecouri în cel trimis de Inocențiu al III-lea lui Ioan Fără Țară în aprilie 1214: „*Rex regum et dominus dominantium Iesus Christus, sacerdos in eternum secundum ordinem Melchisedech, ita regnum et sacerdotium in ecclesia stabilivit ut sacerdotale sit regnum et sacerdotium sit regale, sicut in epistola Petrus et Moyses in lege testantur, unum preficiens universis quem suum in terris vicarium ordinavit ut, sicut ei flectitur omne genu celestium, terrestrium, et etiam infernorum, ita illi omnes obedient et intendant ut sit unum ovile et unus pastor. Hunc itaque reges seculi propter deum adeo venerantur ut non reputent se rite regnare nisi studeant ei devote servire*". C.R. Cheney, W.H. Semple. *Selected Letters of Pope Innocent III concerning England (1198-1216)*, London-New York, 1953, p. 17, nr. 67.

[20] Astfel în *Sermo VII*, predică pronunțată cu ocazia sărbătorii Sfântului Silvestru Inocențiu al III-lea afirmă: „*Nam vir Constantinus egregius imperator, ex revelatione divina per beatum*

departe afirmând că Patrimoniul Sfântului Petru este rezultatul explicitei şi directei voințe a lui Iisus Christos de la care Biserica a primit *dominium*[21].

În ceea ce priveşte raportul său față de puterea temporală Inocențiu al III-lea diferențiază atitudinea sa în funcție de suveranitatea temporală concretă - în Patrimoniul lui Petru, ca senior feudal - ca de exemplu în regatul Siciliei, sau ca protector special al unui principe. Dar, oricum, vicarul lui Christos în calitatea sa de caput al *Christianitas* are nu doar *in spiritualibus summam* dar şi în *temporalibus magnam potestatem*, competența şi obligația de a interveni în chestiunile temporale: în primul rând ca pacificator, în al doilea rând *ratione peccati*. Expresia utilizată de izvoare pentru comprehensiunea raportului lui Inocențiu cu temporalul este *gubernatio seculi*[22]. În special, în raport cu Imperiul, Inocențiu al III-lea nu-i concede acestuia vreo jurisdicție universală în afara controlului său, ci numai o prioritate, recunoscând puterea acestuia ca originându-se în Dumnezeu. Biserica Romană reclamă dreptul de a-i acorda Imperiului *favor apostolicus* anume examinarea competenței de a guverna şi dreptul de a-l pedepsi dacă ar fi violat cumva datoria sa şi s-ar fi arătat ostil Bisericii până la punctul la care Biserica ar fi decis să încredințeze Imperiul altui popor[23]. Aici în mod evident, Lothar da Segni a asimilat sentințele de drept ale lui Uguccione da Pisa care a precizat că „*in multis imperialis potestas pendet ex pontificali*" şi cu toate că fiecare dintre cele două puteri are propriile *jura et officia*, puterea imperială *videtur se non plene sufficere* având nevoie pentru a se valida de intervenția *auctoritas pontificia* care se şi substituie autorității imperiale în caz de *negligentia* a principelui numit şi consacrat împărat sau „*in defectu iustitiae saecularis*". Ilustrativă fără doar şi poate în dimensiunea inserării lui Inocențiu al III-lea în temporal este decretala *Per Venerabilem* în care Suveranul Pontif afirmă dreptul plenar de a examina persoana care solicită dreptul de a fi încoronat împărat[24].

Silvestrum fuit a lepra in baptismo mundatus, Urbem pariter et senatum cum hominibus et dignitatibus suis, et omne regnum Occidentis eis tradidit et dimisit, secedens et ipse Byzantium, et regnum sibi retinens Orientis. Coronam vero capitis sui voluit illi conferre: sed ipse pro reverentia clericalis coronae, vel magis humilitatis causa, noluit illam portare; verumtamen pro diademate regio utitur aurifrigio circulari". *Patrologia latina*, 217, col. 481a. Sugestivă din punctul de vedere al simbolisticii imperiale este circumstanța că tot în Donația lui Constantin sunt conținute referințe la faptul că lui Silvestru I i-au fost dăruite diferite veşminte imperiale între care se distingea hlamida de purpură simbol predilect al autorității imperiale care devine *cappa rubea* sau *clamys* veşmântul cu care cel ales succesor al lui Petru este îmbrăcat imediat după alegere.

[21] *Patrologia latina*, 217, col. 767.

[22] „*Totum saeculum gubernandum e totus mundus comissus*", Othmar Hageneder, *Il sole e la luna. Papato, impero e regni nella teoria e nella prassi dei secoli XII e XIII*, a cura di Maria Pia Alberzoni, Vita e Pensiero, Milano, 2000, p. 4

[23] Werner Maleczek, *Da Innocenzo II a Innocenzo IV. Il papato del XII e XIII secolo tra „Urbs" e „Orbis"*, în *Il Papato e l'Europa*, a cura di Gabriele de Rosa e Giorgio Cracco, Rubbettino Editore, p. 145-146.

[24] „*Unde illis principibus ius et potestatem eligendi regem, in imperatorem postmodum promouendum, recognoscimus, ut debemus, ad quos de iure ac antiqua consuetudine noscitur pertinere, presertim cum ad eos ius et potestas huiusmodi ab apostolica sede pervenit, que Romanum imperium in persona magnifici Karoli a Grecis transtulit in Germanos. Sed et principes debent et utique recognoscunt sicut idem in nostra recognovere presentia, quod ius et auctoritas examinandi personam electam in regem et promouendum ad imperium ad nos spectat, qui eam inungimus, consecramus et coronamus. Est enim regulariter ac generaliter*

Potrivit lui Inocenţiu al III-lea *pontificalis auctoritas* precede şi este superioară şi mult mai amplă decât aceea imperială după cum o demonstrează faptul că în istoria poporului lui Israel sacerdoţiul lui Aron precede cronologic ungerea primului rege[25]. Pontiful originează manifestările de suveranitate temporală într-o *auctoritas superlativa* care este închisă în primatul spiritual, *spirituale imperium*[26].

Două inovaţii - încoronarea Papei şi stabilizarea conclavului au permis Sfântului Scaun să completeze procesul secular de *imitatio imperii* şi să pregătească terenul pentru o rapidă transformare a *potestas papae*. Aceste două intervenţii – una rituală, cealaltă instituţională – confirmă extraordinara creativitate de care dă dovadă Sfântul Scaun în secolul al XIII-lea. Este o creativitate metaforică care după cum am menţionat îşi afundă rădăcinile în secolul al XI-lea[27], dar se inspiră şi din modelul imperial roman. Studioşii epocii au observat aceste evoluţii reflectate şi în dinamica cruciadelor, momentul temporal prin excelenţă al Bisericii. Este arhicunoscută invocaţia făcută în context cruciat în epocă: „*Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*". În această invocaţie numele lui Christos (reprezentat de vicarul său Papa) îl înlocuieşte pe cel al împăratului, iar această tripartiţie nu este întâmplătoare deoarece se regăseşte în formula tipică de încoronare imperială: *accipe signum gloriae, (gloria-vincit); diadema regni (regni-regnat); coronam imperii (imperii-imperat*)[28]. Aşadar se învinge prin victorie, se domneşte şi nu se guvernează, şi se marchează semnul propriei dorinţe care exprimă însăşi voinţa divină, iar aceasta înseamnă a împărăţi. În fapt într-o definiţie cu caracter ecclesiologico-canonic din timpul lui Inocenţiu se specifică fără nici un echivoc că „*Imperium principaliter et finaliter ad sedem apostolicam pertinet"*. Prin mijlocirea acestui transfer de simboluri şi responsabilităţi Inocenţiu al III-lea ajunge să primească în conştiinţa contemporanilor săi o dimensiune în care este în mod real perceput ca „*maior dominus de mundo*"[29].

Conţinutul politic al unei astfel de evoluţii ecclesiologice a fost anticipat de Inocenţiu al III-lea într-o frază conţinută în discursul consistorial de la sfârşitul lui 1199 cu care au fost primiţi ambasadorii lui Filip de Suabia. Lothar de Segni asertează cu acea ocazie: „*Deoarece principii au provinciile lor, suveranii regatele lor, Petru le*

---

obseruatum, ut ad eum examinatio persone pertineat, ad quem impositio manus spectat", *Regestum Innocentii papae super negotio Romani imperii*, ediţie F. Kempf, Roma, 1947, nr. 62, p. 168-169.

[25] „*Ex auctoritate pontificali constituit patriarchas, primates, metropolitanus et praesules; ex potestate vero regali, senatores, praefectos, judices et tabelliones instituit; Romanus itaque pontifex in signum imperii utitur regno, et in signum pontificii utitur mitra; sed mitra semper utitur et ubique; regno vero, nec ubique, nec semper: quia pontificalis auctoritas et prior est, et dignior et diffusior quam imperialis. Sacerdotium enim in populo Dei regnum praecesserit, cum Aaron primus pontifex Saulem primum regem praecesserit*". *Patrologia latina*, 217, col.481-482.

[26] M. David, *La souveraineté et les limites juridiques du pouvoir monarchique du IX au XV siècle*, Paris, 1954, p. 49.

[27] Agostino Paravicini Bagliani, *Il trono di Petro*, p. 11.

[28] Franco Cardini, *Medioevo e potere: storia, politica e teologia*, în *Per me reges regnant. La regalità sacra nell'Europa medievale*, a cura di Franco Cardini e Maria Saltarelli, Il Cerchio, Siena, 2002, p. 178.

[29] Expresia apare in *Le carte dell'abbazia di Santa Croce di Sassovino*, IV, 1201-1214, a cura di A. Bartoli Langeli, Firenze, 1976, p. 229-230, nr. 147.

este superior prin deplinătate şi vastitate; el este de fapt locotenentul celui căruia îi aparţine pământul şi deplinătatea acestuia, lumea şi locuitorii acesteia".

În mod elocvent aceste teorii nu rămân cantonate undeva într-o zonă a mediului aseptic al cancelariilor şi aulelor de studioşi ai teoriilor despre Imperiu, fie de parte pontificală, fie de parte imperială ci reverberează în activitatea „pe teren" a Sfântului Scaun". Una dintre cele mai expresive direcţii de acţiune a Sfântului Scaun, în sens integrator şi unificator cu finalitatea integrării în Christianitas este îndreptată în Transilvania. Lectura cu alţi ochi a situaţiei Transilvaniei la începutul secolului al XIII-lea, coroborată cu documentele insuficient interpretate din punct de vedere juridic în istoriografia noastră aduce în discuţie o acţiune pe mai multe fronturi a Romei, cu nimic mai prejos decât aceea desfăşurată în alte părţi din Europa. Ajută foarte mult contextul cruciat care găseşte spaţiu de itineranţă în secolul al XII-lea în Transilvania sau transformă această regiune în teatru cruciat în secolul al XIII-lea. Transilvania epocii lui Inocenţiu al III-lea este o direcţie de acţiune constantă a regatului maghiar care nominal începe să formalizeze instituţii embrionare de administrare cu personal recrutat din mare parte din Europa, aşa cum o demonstrează studiile antroponimice. Efortul acesta de încadrare administrativă minoră a regatului maghiar, total lipsit de infrastructură birocratică, cu o cancelarie aflată în stadiul de germinaţie este dublat de Sfântul Scaun care se raportează la zonă cu o metodologie birocratică experimentată cu personal plurietnic fidel Bisericii şi cu un interes misionar şi cruciat care lecturat în cheie juridică elimină din start orice concurenţă maghiară. Ba mai mult, spectrul participării la cruciadă a regelui Andrei al II-lea şi ascensiunea sa uşor nelegală la tronul maghiar timorează tânărul regat, dar lasă loc din neputinţa unei autorităţi centrale slabe iniţiativelor aristocraţiei tribale care va fi cel mai puternic adversar al Romei în întreprinderile sale transilvane. Nu putem să nu negăm un interes al Imperiului romano-german pentru spaţiul transilvan poate chiar mai devreme decât interesul roman[30], dar după o perioadă în care spectrul autorităţii lui Frederic I a gestionat afluxul de germanitate în spaţiul podişului transilvan la începutul secolului al XIII-lea puterea imperială a revenit ca la matcă în sânul autorităţii pontificale după ce în 1198 principele Frederic Roger Constantin a devenit pupilul lui Inocenţiu al III-lea care va accepta să-l desemneze rege al romanilor în 1212. Nu este suprinzător faptul că personajul care a exercitat direct tutoratul din însărcinarea lui Inocenţiu al III-lea a fost cardinalul Grigore, cel care a fost legatul apostolic ce a consfinţit aşezarea saşilor şi prima lor organizare în Transilvania[31].

---

[30] Poetul german Walther Von der Vogelweide relatează la un moment dat în poemul *Der Unmutson* şi în *Panegiric*, redactate undeva la începutul secolului al XIII-lea, în timpul pontificatului lui Inocenţiu al III-lea, despre percepţia sa asupra ţărilor şi regiunilor care fac parte din aria de cuprindere sau de influenţă a germanităţii: "*de la Sena până la Mureş, de la Pad şi până la Trave*

[31] Cardinalul Gregorio Galgano cardinal diacon de Sancta Maria in Porticu între 1188 şi 1202. A fost creat în consistoriul din 12 martie 1188. A fost mandatat cu calitatea de legat al lui Clement al III-lea în septembrie 1188. Ulterior a devenit legat în Germania şi regatul maghiar (1189-1190). Participă la alegerea în 1191 ca Papă a lui Celestin al III. Din nou legat în Germania şi regatul maghiar în 1192. După moartea împăratului Henric al VI-lea la 28 septembrie 1197 este din nou trimis ca legat în Marca Anconitană luând parte la procesul de recuperare a teritoriilor revendicate de Sfântul Scaun. Participant în 1198 la conclavul care l-a ales pe Inocenţiu al III-lea ca succesor al lui Petru, în acelaşi an fiind numit legat în Lombardia. După moartea împărătesei Constanţa în septembrie 1198 va fi trimis de Inocenţiu al III-lea în

Concret, manifestându-se ca *Dominus Totius Mundi*, cu imperiul absorbit cel puțin la nivel administrativ în interiorul puterii pontificale, în manifestările ei temporale, Inocențiu al III-lea este protagonistul unor încheieri birocratice ce lasă să se întrevadă o schiță de proiect transilvan a Sfântului Scaun. Cea dintâi este expansiunea structurilor de putere care se bucură de imunitate şi privilegii apostolice imposibil de destructurat de autoritatea temnporală locală. Structurile de putere sunt fie direct dependente de Sfântul Scaun, fie în interiorul organizării ecleziastice comune, Sfântul Scaun intervine şi crează excepții privilegiale destinate să intre în coliziune nu doar cu autoritatea temporală, dar şi cu autoritățile ecleziastice normale. Vorbim aici de expansiunea cu măsură în spațiul transilvan a sistemului monastic exemptat şi putem invoca cazul abațiilor cisterciene de la Igriş şi Cârța (unde se constată o relație între cistercieni şi români)[32], semnificativă în acest context fiind însăşi denumirea acordată de istoriografie Ordinului cistercian – Imperiul cistercian, vorbim aici de structurarea prepoziturii[33] exempte de la Sibiu care aparține fără mediere Sfântului Scaun[34] expresie

---

Sicilia să-l supravegheze pe pupilul acestuia, viitorul împărat Frederic al II-lea. Iată aşadar ce figură puternică, poate cea mai puternică din Curia Romană la nivelul cardinalilor, fusese administrator temporar al intereselor Bisericii Romane în Transilvania şi acum posibil protector al arhidiaconului Henric de Cluj.

[32] „*Item etiam confirmamus in praesenti privilegio terram quam prius eidem monasterio contuleramus exemptam de Blaccis pro remedio animae nostrae per fidelem ac dilectum nostrorum Benedictum tunc temporis vaivodam assignari facientes*".

[33] Prepozitura este o structură ecleziastică cu caracter vicarial care funcționează cu caracteristici diferite raportat la instituționalizarea standardizată a Bisericii (parohie şi episcopie), în sensul de excepție de la normă. Ea este funcțională inclusiv în ziua de astăzi în arhitectura organizatorică a Bisericii Romano-Catolice fiind definită drept prelatură teritorială. Fondarea ei se raportează la perspectiva Bisericii Romane de a configura o nouă unitate ecleziastică cu caracteristici de organizare politică autonomistă sau chiar independentistă care să nu fie vexată de nicio structură eclezistică predefinită acționând pe același teritoriu sau în vecinătatea acestuia.

[34] „*Celestinus episcopus servus servorum Dei venerabili fratri .... Strigoniensi archiepiscopo salutem et apostolicam benedictionem. Tue devotionis fervorem quam circa Romanam ecclesiam et nos specialiter habes, certis rerum indiciis cognoscentes tuis desideriis duximus et petitionibus annuendum et tam in coronatione regis, iuxta quod in registro bone memorie Clementis predecessoris nostri habetur inscriptum, tibi privilegium confirmamus quam etiam regie domus officialium prepositos vinculo anathematis alligandi et in causis spiritualibus iudicandi plenam et illibatam tuam fraternitatem habere decernimus potestatem, ita siquidem, ut nullus Ungarici regni prelatorum nisi tu solus , sicut etiam in regia concessione habetur , beate memorie predecessoris nostri Alexandri auctoritate ac nostra tue ecclesie confirmata, id presumptione qualibet audeat attentare. Cum autem ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum in preposituram sit liberam instituta, et eisdem, quibus et alie praepositure exempte, libertatis insignibus redimita, et eam authentico stricto carissimus in Christo filius noster Bela illustris rex Ungarie studuit communire, quam etiam dilectus filius noster Gregorius sancte Marie in Porticu diaconus cardinalis tunc apostolice sedis legatus privilegii sui munimine roboravit et apostolica post modum auctoritas confirmavit, eandem institutionem ratam habentes precepimus nostri registri serie contineri, perenni memoria duraturam. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare presumpserit indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius noverit se incursurum*". *Documente privind istoria României, veacul XI, XII şi XIII*, C. *Transilvania,* vol. I *(1075-1250)*, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1951, p. 360-361.

directă a preluării unei tensiuni expansioniste a germanității în cheie imperială, dar gestionată de Roma, vorbim aici de încercarea de destructurare a autorității episcopului Transilvaniei prin concurența flagrantă a arhidiaconului de Cluj, Henric, care obține direct de la Inocențiu al III-lea privilegii care-l situează în afara logicii episcopale transilvane şi-l arondează intereselor pontificale[35], vorbim mai apoi de o întreagă acțiune de misionarism-conversiune-presiune pe care o exercită Sfântul Scaun asupra aşezămintelor de rit oriental din spațiul transilvan şi pe care le gestionează în contextul dificil al administrației ritului slavo-grec de după 1204[36] şi vorbim în sfârşit de cea mai autoritară şi flagrantă experiență de inserare temporală în destinul transilvan aceea a

[35] *„Inocențiu episcopul, robul, robilor lui Dumnezeu, către iubitul fiu Henric arhidiacon de Cluj mântuire şi apostolică binecuvântare. Se cade ca noi să încuviințăm fără nicio greutate dorințele drepte ale acelora ce cer şi să împlinim rugămințile care nu se abat de pe calea chibzuinții, dându-le urmarea cuvenită. Drept aceea, iubite fiu întru Domnul, întâmpinând cu plăcere cererile tale drepte, primim persoana ta, împreună cu toate bunurile atât bisericeşti cât şi lumeşti, sub ocrotirea Fericitului Petru şi a noastră. Şi îți confirmăm cucerniciei tale prin autoritatea apostolică şi îți întărim prin ocrotirea scrisorii de față îndeosebi arhidiaconatul de Cluj, împreună cu toate cele ce țin de el, aşa cum îl ții, în chip drept şi neturburat. Deci nimănui să nu-i fie îngăduit a călca acest act de întărire al nostru sau a i se împotrivi printr-o nesocotită îndrăzneală. Iar dacă cineva va cuteza să încerce acest lucru, să ştie că-şi va atrage mânia atotputernicului Dumnezeu şi a apostolilor săi, Fericiții Petru şi Pavel*". *Ibidem*, p. 15.

[36] *„Innocentius episcopus venerabili fratri... Waradiensi episcopo et filio... abbati de Petis Vesprimensis dioecesis, salutem. Significavit nobisb carissimus in Christo filius noster ... rex Ungarorum illustris, quod quedam ecclesie monachorum Grecorum in regno Ungarie constitute per incuriam diocesanorum episcoporum, et per ipsos Grecos, qui valde sunt, sicut asserit, dissoluti, penitus destruuntur, a nobis supplicans humiliter et devote ut auctoritate nostra unus fieret episcopatus ex ipsis, qui nobis nullo mediante subesset, vel abbates aut prepositi Latini constituerentur in illis, per quorum studium et diligentiam earundem ecclesiarum status posset in melius reformari. Nos igitur eiusdem regis petitionibus inclinati, discretioni vestre per apostolica scripta mandamus, quatinus ad praedictas ecclesias accedentes inquiratis diligenter vertatem, utrum per ipsos monachos Grecos eadem monasteria in religionis observantia valeant reformari, utrumne de de diocesanorum episcoporum consensu unus fieri poterit episcopatus ex illis, qui nobis sit immediate subiectus, et quod super iis inveneretis, fideliter conscribentes sub testimonio sigillorum vestrorum ad nostram presentiam destinetis, ut per inquisitionem vestram instructi securius in eodem negotio procedere valeamus. Interim autem ad corectionem eorum impendatis operam efficacem. Datum Laterani XVI Kal. Maii <Pontificatus nostri Anno Septimo>*". *DIR C*, I, p. 367. Aici intervine formula juridică întâlnită în Evul Mediu *nullo mediante*[36], definită în timpul pontificatului lui Alexandru al III-lea[36]. *Nullo mediante* este diversă ca origine şi extensiune de *protectio apostolica*, subliniind tendința de trecere de la Sfântul Petru la pontif. Mulțumită acestei formule, mănăstirile exempte se găseau în raport cu episcopul Romei în acelaşi raport juridic cu mănăstirile din Roma, asupra cărora pontiful exercita o jurisdicție imediată în virtutea lui *ius commune* ca episcop al Romei. Această dependență aducea cu sine consecințe în plan doctrinal şi jurisdicțional mai ales în raporturile dintre Roma şi episcopat, care însă, pe măsură accentuării principiilor hierocratice, vor fi sever atenuate. Nu derutează şi nu mai surprinde deloc formula atunci când apare inclusiv în corespondența dintre Ioniță Caloian şi Inocențiu al III-lea. Este vorba de enunțul canonic prin care Inocențiu al III-lea în deplină concordanță cu întreaga sa activitate politică şi ecclesiologică stabileşte dependența directă a regatului bulgar de episcopul Romei. Ne întâlnim de fapt cu o noțiune precisă care nu admite interpretări şi pe care am sesizat-o ca fiind aplicată indistinct realităților monahale, parohiale, arhidiaconale, senioriale şi regale: *„populus noster nobis tam in spiritualibus quam in temporalibus nullo subiacent mediante"*.

înstăpânirii cavalerilor teutoni în Țara Bârsei[37]. Simpla enumerare denotă o abundență de proiecte a Sfântului Scaun, care dacă sunt corelate cu evoluția cețoasă a regatului maghiar în timpul lui Andrei al II-lea reliefează o flagrantă concurență a Sfântului Scaun în aria temporală a Transilvaniei şi o tendință de manifestare a rolului de *Dominus Totius Mundi*, fără cenzuri. Inclusiv episodul postinocentin cu tentativele de conversiune a cumanilor demonstrează elocvent ca acel proiect de expansiune a *Christianitas* a lui Grigore al VII-lea nu a fost abandonat ci doar ulterior rafinat.

Formula juridică prin care Sfântul Scaun atât înainte de Inocențiu al III-lea, cât şi după până la Bonifaciu al VIII-lea reuşeşte să încadreze aceste opțiuni temporale în structura temporală a Christianitas este Patrimoniul lui Petru[38], imensă proprietate nominală care se extinde din Irlanda până în Transilvania: „*Id potestas autem in patrimonio beati Petri libere potest apostolica sedes efficere in quo et summi pontificis auctoritatem exercet et supremi principis exequitur potestatem*"[39]. Uneori anturată de prestarea unui jurământ de vasalitate cum e cazul lui Ioan fără Țară inserarea în Patrimoniul lui Petru semnificată de plata unui cens este formula juridică prin care Suveranul Pontif se manifestă ca autoritate eminentă de nivel temporal expresie a calității de suveran efectiv aşa cum ar rezulta ea din exercițiul autorității materiale, deci concurând şi suprapunându-se autorității imperiale şi autorităților regale. „*Nel loro articolato dettato, i giuramenti di fedeltà pronunciati dai re erano in tutto simili a quelli richiesti a qualsiasi altro vassallo pontificio, mentre inequivocabile doveva apparire il significato di cerimonie e gesti come l'omaggio. In questi casi la Chiesa portava in realtà al massimo sviluppo quella tendenza, operante anche presso altri potentati, ad utilizzare le forme feudali per sancire rapporti eminenti di alleanza politica e di generica superiorità. Nel papato agiva inoltre il desiderio di porsi come una superiore istanza di mediazione. E il tutto trovava la sua più naturale espressione in quello che si era ormai affermato come il principale modello di fedeltà politica: il vassallaggio*"[40]. Mai există o nuanță care trebuie discutată în acest context. Este vorba

[37] În 12 decembrie 1223 Papa Honoriu al III-lea acceptă exemptarea teutonilor, care astfel sunt supuşi jurisdicției spirituale a Sfântului Scaun *nullum preter Romanum pontificem episcopum habeat vel prelatum* cum era şi firesc de altfel, peste numai patru luni la 30 aprilie 1224 ea devenind efectiv teritoriul lui Petru: „ *prefatam terram in ius et proprietatem beati Petri suscipimus, et eam sub speciali apostolice sedis protectione ac defensione perpetuis tempore permanere sancimus"*. Suzeranitatea formală asupra acestui teritoriu era a Sfântului Scaun, „statul teuton" primind de fapt confirmarea oficială şi recunoaşterea independenței sale definitive. Înscrierea în *Liber Censuum* confirma intrarea „statului teuton" în rândul bunurilor temporale ale Bisericii, iar pentru Cencio Savelli, care fusese „camerier" şi a redactat *Liber Censuum* înainte de a deveni Honorius al III-lea acest fapt avea o importanță capitală.

[38] Titularul proprietății este apostolul Petru în tradiția abației de la Cluny. Ilustrativă în acest sens este o anecdotă relatată de biograful abatelui Hugues care se referă la o întâlnire dintre Sfântul Petru şi un țăran care trudea pe terenurile abației. Dialogul este următorul: *Cuius est ager iste quem colis? Qui ait: beati Petri et domini abbatis Cluniacensis. Et senior ad haec: Meus est, inquit, ager, et abbas meus est famulus.* Există, se pare, aici, o contaminare cu concepția feudalo-juridică a proprietății, proprietate asupra unei mănăstiri sau a unei biserici, care nu aparține nici mănăstirii, nici bisericii, ci sfântului căruia îi sunt donate şi căruia în realitate i se transferă proprietatea. Sfântul Petru era sfântul cel mai „popular" în Evul Mediu timpuriu, evident şi în urma stimulilor oferiți de biserica din Roma, al cărei fondator fusese.

[39] Scrisoarea lui Inocențiu al III-lea către Guillaume de Montpellier.

[40] Sandro Carocci, *Feudo, vassallagi e potere papale nello Stato della Chiesa (meta XI sec. – inizio XIII sec.), în Fiefs et féodalité dans l'Europe méridionale (Italie, France du Midi,*

de conceperea în forme feudale a suveranității publice. Acolo unde Papa se simte şi suveran, raportul de fidelitate-vasalitate nu face decât să dubleze o formă instituțională oricum prezentă şi care este suveranitatea de natură publică şi nu personală. Aşadar, nu mai avem de-a face cu un exercițiu de retorică juridică rafinată în retortele gândirii iluştrilor canonişti şi decretalişti ci cu un exercițiu de autoritate concretă, efectivă a cărui capacitate punitivă se manifestă prin instrumentul cruciadei atunci când există deviații de la normă.

Sigur ar exista obiecția, dar regatul maghiar ce face? Cum reacționează? Regatul maghiar are un raport juridic destul de complicat cu Sfântul Scaun şi cu Imperiul care datează din însăşi momentul acceptării ființării regatului. În epoca lui Inocențiu al III-lea o tradiție consolidată impunea oricum oricărui aspirant la coroana Ungariei juramântul de supunere față de Sfântul Scaun – *super apostolicae sedis obedientiam* –, precum şi jurământul de respectare şi menținere a libertăților bisericii în regatul maghiar – *super Ecclesiae Ungaricae libertate*. Fără această condiționare nu era posibil să accezi la funcția regală definită oricum în epocă şi ca un minister ce se exercită în cadrul Bisericii. De fapt avem ecouri în secolul al XIII-lea care vorbesc fară dubiu despre apartenența regatului maghiar la Biserica Romană: Nicolae al IV-lea afirmă sentențios „*regatul Ungariei aparține Sfântului Scaun*" sau Bonifaciu al VIII-lea , Pontiful ce rescrie destinul regalității din Ungaria susține că „*regatul maghiar cu toate drepturile şi autoritatea pe care o are o fost oferit cu grație şi reverență Sfintei Biserici Romane de regele sfânt Ştefan, aşa cum o dovedesc şi numeroasele documente din arhivele Bisericii Romane*"[41].

Nu putem nega în fața acestor spicuiri documentare interesul Sfântului Scaun pentru Transilvania, interes care se manifestă din perspectiva unificatoare şi integratoare a unei figuri publice care, în contextul umbririi Imperiului şi a unor regalități debile, cum era cea maghiară, joacă rolul şi asumă poziția de *Dominus Totius Mundi*.

Péninsule ibérique) du Xe au XIIIe siècle. Colloque international organisé par le Centre Européen d'Art et Civilisation Médiévale de Conques et l'Université de Toulouse-Le Mirail, Conques, 6-8 juillet 1998, Toulouse 2002 , p. 47-48.

[41] A.M. Cziráky, *Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria*, Buda, 1820, p. 43-45; Augustin Theiner, *Vetera monumenta hist. Hung*, 1373, nr. 500, 388, 622.

Politica îndreptată împotriva „schismaticilor” din Transilvania şi Părțile Vestice în secolul al XIV-lea

Ioan-Aurel POP

The Policy against “Schismatic” Population from Transylvania and Western Regions in the Fourteenth Century

Abstract. *After the serious crisis that reached the Hungarian Kingdom in the 13th century and at the beginning of 14th century, the “missionary” actions in order to attract at the Catholic faith the “pagan, heretic and schismatic people”. The greatest part of these non-Catholics was situated in the Eastern regions of the kingdom, in Transylvania and its neighborhood, in the emergent Romanian Principalities from outside the Carpathian arch. The methods used for this policy were various, from peaceful pressure until armed force of the state, coordinated by the Pope, but directed on the Hungarian territory by the local religious and lay authorities, and especially by some monastic orders. The results of this huge effort of bringing at the “faith unity” of non-Catholics during the reign of Louis I of Anjou (1342-1382), were presented one century later, by the Italian humanist Antonio Bonfini: more than one third of the whole population from Hungarian Kingdom was attached by the Catholic faith.*

Keywords*: Hungarian Kingdom, Romanian Principalities, Catholics, “Schismatic”, Louis I of Anjou*

Atunci când se invocă bisericile creştine din Evul Mediu, este nevoie de o anumită precauție, inclusiv terminologică. Obişnuim adesea să ne referim la catolicism şi ortodoxie din cele mai vechi timpuri, uitând că cele două noțiuni, ca şi realitățile adiacente lor, au o existență istorică bine definită, că au apărut într-un moment precis al trecutului european. Firește, noi spunem acest lucru din perspectiva noastră, adică din punctul de vedere al unui istoric laic, nu al unui teolog şi nici nu am putea face altminteri.

Despărțirea dintre cele două biserici creştine europene – una cu centrul la Roma şi cealaltă cu centrul la Noua Romă (Constantinopol) – s-a produs oficial la anul 1054. Istoricii bisericii ştiu însă bine că această limită cronologică este mai mult o convenție, că deosebirile formale şi chiar, vag, de dogmă dintre cele două biserici erau mai vechi şi că se acumulaseră treptat. Totuşi, în epocă, anul 1054 nu a fost perceput de lume, de comunitate, de spațiul public ca o ruptură iremediabilă şi, de către unii, nici măcar ca un eveniment modest. Aceasta, pentru că majoritatea oamenilor de-atunci nici nu au ştiut că acest eveniment a existat. S-a spus adesea că adevărata frângere a unității creştine a fost mai degrabă percepută la 1204, cu ocazia Cruciadei a IV-a, când s-a declanşat efectiv o ură viscerală între "latini" şi "greci". Nici atunci însă, percepția diferenței nu a fost generală, iar cele două mari grupuri de creştini nu se numeau – nici pe sine şi nici unul pe altul – "ortodocşi" şi "catolici". De aceea, în multe documente papale din secolele XIII-XV se poate găsi formularea *fides orthodoxa* (în traducere "credința ortodoxă" sau "credința cea dreaptă"), cu referire strictă la confesiunea apuseană sau romană. Denumirile de "catolicism" şi "ortodoxie", cu sensurile lor de

astăzi, s-au impus târziu, prin secolul al XVI-lea şi mai ales după Conciliul de la Trento (1543-1564). De aceea, ne aflăm înaintea unei dileme: să folosim aceste denumiri şi pentru realităţi anterioare secolului al XVI-lea, deşi oamenii care au trăit atunci nu le-au cunoscut şi folosit sau nu le-au folosit cu înţelesurile de astăzi ori să găsim alte soluţii? Mulţi istorici medievişti sunt destul de stricţi şi preferă pentru epoca lor, pentru Evul Mediu, denumiri potrivite sau nume folosite atunci pentru realităţi de-atunci. De aceea, în loc de cele două noţiuni pomenite şi impuse în timpurile moderne, se apelează adesea la noţiunile perechi de "latini" şi "greci", "latini" şi "bizantini", "credinţă romană" şi "credinţă bizantină" sau "credinţă apuseană" şi "credinţă răsăriteană" etc. Firește, așa este mai corect, dar sunt situaţii când este greu de evitat folosirea noţiunilor de "ortodox" şi "catolic" pentru lumea medievală. De aceea credem că, uzând de o anumită precauţie, acestea pot denumi şi realităţile medievale cărora le corespund, dacă se fac precizările necesare. Dacă am elimina din limbile moderne toate cuvintele neologistice, intrate deci relativ recent, refuzând să le folosim pentru a denumi vechi fapte, fenomene, întâmplări, s-ar ajunge la haos. Totuşi, suntem adepţii, pe cât posibil, a preciziunii termenilor şi credem că un discurs are de câştigat dacă pentru ceea ce vrem să spunem găsim noţiunea cea mai potrivită.

Orice credinţă are, până la un punct, tendinţa de a atrage noi adepţi, adică are ceea ce se cheamă, din vremurile mai noi, o componentă prozelită. Lumea antică romană, ca şi lumea medievală au fost însă, de cele mai multe ori, la nivelul comunităţilor locale, destul de tolerante din acest punct de vedere. În Evul Mediu, aşa cum s-au respectat cutumele fiecărei comunităţi – de la limba proprie până la legea sau principiile juridice ale fiecărei "naţiuni" – tot aşa, s-a procedat şi în privinţa credinţei. Finele Evului Mediu european – corespunzând organizării mai temeinice a bisericii, întăririi Imperiului Romano-German şi, mai ales, impunerii de către papalitate a principiului *plenitudo postestatis* – au adus cu sine un anumit exclusivism religios, care a degenerat apoi în forme grave de discriminare[1].

Aceste tendinţe se pot constata bine şi în Ungaria, considerată „regat apostolic” din „patrimoniul Sfântului Petru” şi menită să fie un avanpost al luptei contra celor consideraţi inamici ai credinţei apusene. Din păcate pentru susţinătorii acestor idei, o serie de realităţi – între care imensa componentă necatolică de pe teritoriul său şi din

[1] Ideologia „deplinătăţii puterii” a fost teoretizată cel mai bine de către papa Inocenţiu al III-lea, la începutul secolului al XIII-lea, aceasta marcând pretenţia deţinerii de către „episcopul Romei” a întregii puteri supreme, deopotrivă spirituale şi temporale, pe pământ. Vezi: N. Berend, *At the Gate of Christiendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000-c.1300*, Cambridge, 2001; P. Engel, *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, ediţie de Adrian Andrei Rusu şi Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006; E. Fügedi, *Gli ordini religiosi nel Medioevo*, în vol. "Storia religiosa dell'Ungheria", a cura di Adriano Caprioli e Luciano Vaccaro, Gazzada (Varese), Milano, 1992; Maria Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1981; Gy. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970; Ş. Papacostea, *Between the Crusade and the Mongol Empire. The Romanians in the 13th Century*, Cluj-Napoca, 1998; I.-A. Pop, *Church and State in Eastern Europe during the Fourteenth Century: Why the Romanians Remained in the Orthodox Area*, în "East European Quarterly" (USA), XXIX, 1995, nr. 3; Idem, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului în medieval în Transilvania*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Cluj-Napoca, 2003; Idem, *The Ethno-Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, 1994; Ş. Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 2001 etc.

vecinătate – au făcut ca Regatul Sfântului Ştefan să nu-şi poată îndeplini decât în mică măsură misiunea încredinţată.

Ungaria intra în secolul al XIV-lea cu o moştenire grea, după o criză de decenii, cronicizată şi apoi revigorată în 1301, odată cu moartea regelui Andrei al III-lea (1290-1301). Stingerea suveranului, rămas fără urmaşi, însemna şi stingerea dinastiei Arpadienilor, care condusese trei sute de ani regatul. Avea să fie prima şi ultima dinastie de sorginte maghiară din istoria ţării. Tulburările se anunţau numeroase şi grave, fără să se întrevadă forţele necesare impunerii ordinii. Nici domnia lui Carol Robert de Anjou – susţinut de Sfântul Scaun – începută efectiv abia prin 1308, dar stabilizată în est şi, mai ales, în Transilvania, abia după 1320, odată cu înfrângerea ultimilor insurgenţi dintre adepţii mişcării voievodului Ladislau Kan, nu avea să aducă decât spre final liniştea relativă mult aşteptată. Abia domnia lui Ludovic I, datorită personalităţii sale de excepţie, avea să asigure o perioadă de glorie a Ungariei medievale, umbrită însă pentru majoritatea locuitorilor de conflicte politico-militare sângeroase şi de rivalităţi confesionale grave. Sub aspect confesional, secolul este străbătut de ideea combaterii pe diferite căi, inclusiv pe calea "unirii religioase", a "schismaticilor", "unirea" însemnând aici acceptarea de către răsăriteni a condiţiilor impuse de curia de la Roma şi apoi de la Avignon.

Situaţia gravă a ţării, neredresată nici după conciliul de la Buda (1279), se vede din primele documente papale de la începutul secolului al XIV-lea. Astfel, la 13 mai 1301, papa Bonifaciu al VIII-lea, convins că "suntem datori ori de câte ori este nevoie să dăm sprijinul apostolic tuturor ţărilor supuse lui Dumnezeu şi Scaunului Apostolic", îi scrie lui Nicolae, episcop de Ostia şi Velletri, numit legat apostolic în Ungaria, Polonia, Dalmaţia, Croaţia, Rama, Serbia, Lodomeria, Galiţia şi Cumania, că în Ungaria erau "tulburări şi răutăţi, prin care tronul regesc şi cârmuirea acelui regat fuseseră înjosite în felurite chipuri, averile credincioşilor prădate, bunurile bisericilor şi ale lăcaşurilor sfinte jefuite, libertăţile bisericeşti călcate în picioare"[2]. După circa cinci luni, la 17 octombrie 1301, acelaşi suveran pontif îi arăta aceluiaşi destinatar şi care era o latură concretă a dezastrului: în urma "năvălirilor duşmane ale cumanilor, tătarilor, păgânilor şi schismaticilor, de care Regatul Ungariei a suferit foarte mult", se ajunsese chiar "la nimicirea cumplită şi la împuţinarea locuitorilor creştini"[3]. În aceeaşi zi, papa îi scrie şi lui Venceslas, regele Boemiei, deplângând soarta groaznică a Regatului Ungariei, care "azi s-a năruit şi, ca şi cum ar fi fost dat pradă, a fost aproape nimicit de năvălirile inamice ale cumanilor, tătarilor, schismaticilor şi păgânilor"[4]. După câteva săptămâni (în 8 noiembrie 1301), în faţa gravei situaţii care se adâncea, papa Bonifaciu cerea imperativ prelaţilor din Ungaria, Dalmaţia, Slavonia şi Polonia să-şi dea întregul sprijin pomenitului legat, fiindcă Regatul Ungariei era într-o stare jalnică: bisericile erau arse, cotropite şi nimicite, libertatea lor era înlăturată, pacea şi buna învoire alungate, ţara lovită şi destrămată de silniciile celor răzvrătiţi[5]. Tabloul se repetă la 10 iunie 1302, când acelaşi papă arată (într-o scrisoare către regele Boemiei) că Ţara Ungariei "fusese adusă la pieire de invaziile inamice ale cumanilor, tătarilor,

[2] *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veac. XIV, vol. I, Bucureşti, p. 3-5 (în continuare *DIR*).
[3] *Ibidem*, p. 8-9.
[4] *Ibidem*, p. 9-10.
[5] *Ibidem*, p. 12-13.

schismaticilor şi păgânilor", fiind complet pustiită[6]. Chiar şi la 31 mai 1303, când reglementa în scris succesiunea la tron în favoarea protejatului său, Carol Robert, înaltul pontif vorbea despre "starea nenorocită şi decăzută a pomenitei Țări a Ungariei"[7]. Ştirile de acest fel ar fi continuat, poate şi mai bogate, dar papalitatea a intrat, cum se ştie în criză, în urma politicii de forță a lui Filip al IV-lea cel Frumos, regele Franței.

Toate acestea arată că, la moartea ultimului Arpadian, Ungaria se afla într-o profundă criză, moştenită din deceniile anterioare şi acutizată din cauza luptelor pentru succesiunea la tron, unde sperau să acceadă Venceslas, fiul regelui Boemiei, Otto de Bavaria şi Carol Robert de Anjou. Papa vorbeşte în scrisorile sale despre dezastrul țării, detaliind unele aspecte concrete ale sale, dar încearcă să descifreze şi cauzele sale. Dezastrul de vede din compromiterea conducerii centrale în frunte cu regele, din bunurile laice şi ecleziastice prădate şi jefuite, din bisericile arse, din țara destrămată şi, mai ales, din scăderea drastică a numărului de "creştini" (catolici). Cauzele ar fi năvălirile "cumanilor, tătarilor, păgânilor şi schismaticilor" şi violențele răsculaților interni. De fapt, de la Roma era greu de distins foarte clar între aceste cauze, mai ales că foarte mulți "schismatici", cumani şi chiar "păgâni" trăiau chiar în interiorul Regatului Ungariei şi făceau parte dintre răzvrătiții interni, netrebuind să "năvălească" precum tătarii. Cea mai tulburătoare constatare priveşte "nimicirea cumplită şi împuținarea locuitorilor creştini" din Ungaria. Chiar sub rezerva unei unde de exagerare a pontifului, se cuvine să observăm că situația țării era într-adevăr gravă, ea fiind confirmată de numeroase alte izvoare. Numai o astfel de stare, nemaiîntâlnită, ar explica, de exemplu, de ce papa Benedict al XI-lea dădea voie, la 31 martie 1304, priorului dominicanilor din Ungaria să acorde dispensa de a ocupa anumite funcții în ordin pentru doi călugări, fii de preoți bizantini, deveniți ulterior latini: "unii dintre frații ordinului sunt fii de preoți latini, cărora părinții lor le-au dat naştere în timpul preoției, dintr-o căsătorie încheiată potrivit ritului grecilor, înainte de hirotonisirea lor"[8]. Firește, faptul că "unii dintre frații ordinului" dominican din Ungaria erau fii de ortodocşi şi că preoții bizantini erau atraşi la confesiunea latină poate demonstra forța acțiunilor prozelite ale catolicismului, dar permisiunea foştilor "greci" de a ocupa funcții importante în ordin arată penuria de membri, puținătatea "creştinilor", nevoia de a apela la noii veniți. Prezența prozelitismului, ascuns sub numele misionarismului, este indiscutabilă, din moment ce acelaşi papă Benedict al XI-lea poruncea, tot în 31 martie 1304, priorului dominicanilor din Ungaria să trimită, în vederea răspândirii credinței catolice, călugări în Albania şi Cumania, țări care aveau episcopi de rit grecesc[9]. Această din urmă misivă mai atestă o realitate foarte importantă, anume continuitatea episcopatelor bizantine din "Cumania" – teritoriul extracarpatic, al Munteniei şi Moldovei – consemnate tot într-un document papal, dar emis cu şapte decenii în urmă, la 1234. Aceste episcopate "schismatice" din Cumania erau cu atât mai nedorite şi neacceptate ("false") cu cât ele se aflau într-o țară cuprinsă formal în titlul regilor ungari şi unde ar fi trebuit să se exercite autoritatea acestor regi "apostolici". Numai că, de decenii întregi, autoritatea suveranilor ungari nu se mai simțea – cum s-a văzut – nici măcar în Ungaria propriu-zisă, unde credința "creştină"

[6] *Ibidem*, p. 18-19.
[7] *Ibidem*, p. 25-26.
[8] *Ibidem*, p, 38.
[9] *Ibidem*.

era atât de "primejduită" şi unde se ţineau în zadar concilii provinciale, prezidate de legaţi papali. Un astfel de conciliu s-a ţinut din nou în 1309 şi l-a avut în frunte pe legatul Gentile, care, între altele, l-a afurisit pe Ladislau Kan, voievodul rebel al Transilvaniei, opozantul regelui Carol Robert (susţinut de papă) şi deţinătorul coroanei regatului, adică a simbolului puterii, fără de care nu puteau fi încoronaţi regii[10]. Motivul punctual al excomunicării voievodului era iminenta căsătorie a fiicei acestuia cu un "schismatic", mai precis cu fiul regelui Serbiei. Pornind de la aceasta, dar şi de la alte multe cazuri întâmplate, cardinalul Gentile oprea pe orice catolic din Ungaria să-şi căsătorească fiica, nepoata sau orice rudă de sânge cu vreun "eretic patar, gazar, schismatic sau alt inamic al credinţei creştine" şi îndeosebi cu rutenii, bulgarii, sârbii şi lituanii, "care stăruie în erezie". Documentul în chestiune, emis la Bratislava sau Pojon (în latină *Posonium*, pe atunci în Ungaria), în ziua de Crăciun a anului 1309, doreşte să apere eficient "credinţa". Or, spune el, dacă "fiii ascultării" (catolicii) s-ar amesteca cu "fiii nesupunerii" (ortodocşii), atunci "s-ar vătăma curăţenia credinţei". De aceea, căsătoriile cu necatolici sunt declarate "nelegiuite" şi considerate fapte "care dezbină şi pătează religia creştină şi vin în ajutorul stricăciunii eretice", iar cel care ar încuraja şi aproba astfel de căsătorii, plus femeia dată necatolicului urmau "să fie loviţi de paloşul afuriseniei şi lipsiţi de înmormântare bisericească"; dacă în interval de o lună nu ar reveni "în sânul credinţei ortodoxe" (*recte* catolice)[11], urma "să se purceadă contra lui ca şi contra unui sprijinitor al ereticilor, inamici ai credinţei însăşi, potrivit legilor bisericeşti şi mirene". În aceste texte, se amalgamează "ereticii" (cei abătuţi de la credinţa cea dreaptă) cu "păgânii" (necreştinii) şi "schismaticii" (creştinii răsăriteni): patarii sau patarenii din Bosnia erau "eretici", gazarii sau kazarii erau iudaici sau iudaizanţi (necreştini), lituanienii erau în mare parte necreştini (se vor creştina abia în 1386, odată cu conducătorul lor, Vladislav Jagiello, devenit rege al Poloniei), iar sârbii, ca şi rutenii, ca şi bulgarii sau românii erau "schismatici". Ceea ce ne interesează aici în mod special este că şi "schismaticii", cei căsătoriţi cu "schismatici" ori care încurajau asemenea uniuni erau asimilaţi "ereticilor", fiind excomunicaţi şi, dacă persistau, loviţi de braţul bisericesc şi secular. Dar aceasta se întâmplase şi imediat după Cruciada a IV-a (1203-1204) – cum s-a văzut – ceea ce arată o constantă în politica papală pe parcursul unui secol.

Ca urmare a acestor decizii, voievodul Ladislau Kan – care-şi dăduse fata în căsătorie unui ortodox – este declarat "sprijinitor al ereticilor" şi "inamic al credinţei" şi este pedepsit ca atare, fiind excomunicat; mai mult, vasalii, comiţii, castelanii, juzii, iobagii săi erau dezlegaţi de orice credinţă şi de omagiul datorat, iar cei care l-ar fi ajutat, sfătuit şi sprijinit erau şi ei afurisiţi şi lipsiţi de îngropăciune bisericească. Prin urmare căsătoriile cu adepţii credinţei răsăritene erau considerate "acte eretice", iar toţi cei implicaţi în încheierea lor erau pedepsiţi asemenea "ereticilor". Asprimea aceasta este motivată de legatul Gentile prin dorinţa sa arzătoare "de a spori curăţenia credinţei catolice" pretutindeni, dar mai ales în Ungaria, unde "rătăcise mult această credinţă" şi unde el dorea "să fie înlăturată prin străduinţa grijii noastre pata stricăciunii eretice"; pământurile ungare erau foarte mult molipsite de acea stricăciune "eretică" – spune

[10] *Ibidem*, p. 164-169.

[11] Acesta este un exemplu de denumire a confesiunii apusene după numele dat ulterior numai celei bizantine, fapt care trebuie ştiut şi înregistrat, spre a nu da naştere unor confuzii. De aceea spuneam că terminologia noastră legată de catolici şi ortodocşi s-a fixat relativ târziu, ea nefiind utilizată în Evul Mediu.

legatul –, "lumea era otrăvită de cei prinşi în această stricăciune şi de învăţătura lor ispititoare", iar "turma credincioşilor era lovită de o molimă mai grea din pricina oilor bolnave". Din acest tablou se vede că situaţia era mult mai gravă decât "primejdia" căsătoriilor cu "schismatici" şi că însăşi confesiunea latină era copleşită de credinţa bizantină şi alte credinţe necatolice. Cu acest prilej, se va fi procedat, ca şi altădată, la "darea spre jaf şi pradă" a unora dintre "schismaticii" din Transilvania şi Ungaria, adică la preluarea averilor lor imobile de către "creştini", ceea ce era pentru stăpânitori perfect moral şi legal. Oricum, în acei ani, documentele arată mai multe sate româneşti sub stăpânirea nobililor, a oaspeţilor, a bisericii catolice. E grăitor în acest sens, un înscris al regelui Carol Robert, din 1313, prin care se confirma şi transcria o scrisoare privilegială a lui Andrei al III-lea, din 1293, de dăruire pentru capitlul din Alba-Iulia a 60 de gospodării (sesii) de români[12].

Era clar că asemenea acte contra "schismaticilor" erau considerate binevenite şi încurajate, aşa cum erau iertaţi de păcate (de către papa Clement al V-lea, la 1 februarie 1314) toţi aceia dintre "creştinii" din Ungaria care aveau să moară în luptele cu "schismaticii" şi tătarii: "Pe voi şi pe credincioşii bisericii romane din celelalte părţi vecine cu Regatul Ungariei", care "pătimiţi din partea schismaticilor, a tătarilor, a păgânilor şi a altor neamuri amestecate de necredincioşi…, ca să vă însufleţim la apărarea credinţei catolice…, vă iertăm de păcate dacă veţi muri în războaiele purtate în Regatul Ungariei ori în pomenitele ţări şi ţinuturi vecine… împotriva schismaticilor, tătarilor, păgânilor şi altor neamuri nelegiuite de necredincioşi"[13]. Cu alte cuvinte, creştinii răsăriteni erau nu numai demni de a fi deposedaţi de bunurile lor fără ca aceasta să mai constituie vreo vină, dar erau chiar buni de dat morţii, iar aceia dintre "creştini" care se distingeau în această acţiune violentă de omucidere, murind ei înşişi, erau absolviţi de păcate şi, deci, destinaţi Raiului (Paradisului). Altfel spus, "schismaticii" vii erau un bun prilej de îmbogăţire, iar cei omorâţi erau ocazia specială de iertare a păcatelor, pentru "creştini". Este evident că "biserica creştină" avea de la început o atitudine ostilă "păgânilor", adică necreştinilor, dublată treptat de una contra "ereticilor", însă componenta "anti-schismatică" s-a accentuat mai recent, nu atât după 1054, cât după 1204. Noutatea este nu duşmănia îndreptată contra "grecilor", ci plasarea acestora – care nu comiseseră până nu demult, în viziunea Romei, decât o "eroare" formală – în rândul "ereticilor" şi chiar al "păgânilor". Or, ereticii comiteau erori de dogmă, adică de fundament al credinţei şi, prin urmare, puteau fi deposedaţi, într-o primă fază şi apoi chiar omorâţi, fără ca aceasta să mai constituie vreo culpă. Vedem aici că, la 1314, în Regatul Ungariei şi în vecinătate, "creştinii" erau îndemnaţi de cea mai mare autoritate a bisericii apusene să comită războaie contra ortodocşilor, tătarilor, păgânilor, să se distingă în luptă şi să moară, spre a fi apoi iertaţi de păcate. Cu alte cuvinte, moartea creştinilor în lupte contra altor creştini devenea o virtute unică, lăudată şi preţuită. Nu este vorba, totuşi, la 1314, de vreo inovaţie şi, din păcate, nici de ultima absolvire de păcate a unor creştini ridicaţi contra altor creştini.

În aceste condiţii, ni se pare firesc să vedem uneori, atunci când împrejurările o permit, sub numele de "eretici", din anumite surse, pe ortodocşi. Astfel, atunci când la 1 februarie 1327, papa Ioan al XXII-lea trimitea dominicani în Slavonia, în Transilvania şi în Ţara Românească, spre a lupta contra "ereticilor"[14], credem că sub

[12] *Ibidem*, p. 206-207.
[13] *Ibidem*, p. 223.
[14] *Ibidem*, veac. XIV, vol. II, p. 212.

acest nume se ascund, în cea mai mare parte, creştinii răsăriteni. În niciuna din aceste ţări nu erau, în general, alţi "eretici" numeroşi, decât aceia numiţi uneori "schismatici", adică adepţii credinţei creştine răsăritene[15]. Confirmarea vine de la un alt document din aceeaşi dată (1 februarie 1327), emis tot de papă, care scrie priorului dominicanilor (predicatorilor) din Ungaria să propovăduiască "cruciada" în Regatul Ungariei contra tuturor transilvănenilor, bosniacilor şi "slavonilor", consideraţi "eretici", urmând ca aceia care aveau să-i "stârpească" pe aceşti "eretici" să fie iertaţi de păcate, aidoma acelora porniţi în ajutorul Pământului Sfânt (adică în cruciadă)[16]. Porunca se repetă la 1 iulie 1327, în favoarea călugărilor franciscani (minoriţi) – la cererea şi sesizarea acestora – şi contra dominicanilor, cu acelaşi conţinut şi cu aceeaşi semnificaţie[17], ceea ce arată şi o anumită concurenţă între cele două ordine pentru îndeplinirea slujbei de inchizitori în Ungaria şi în vecinătate. Aceste acte au, în contextul nostru, o dublă semnificaţie: mai întâi, transilvănenii sunt numiţi "eretici", ceea ce arată perceperea ţării ca o regiune "schismatică" (sau românească, fiindcă doar românii erau ortodocşi în masă acolo), iar în al doilea rând, papa îi iartă de păcate nu doar pe "creştinii" morţi în războaiele "anti-schismatice", ci şi pe cei care vor omorî "eretici" (adică bogomili şi ortodocşi). Se vede, prin urmare, o gradaţie în acordarea iertării păcatelor de către Sfântul Scaun. Unde iniţial erau absolviţi doar cei ce-şi dădeau viaţa în lupta împotriva "păgânilor", se ajunge la iertarea şi a sacrificaţilor contra "ereticilor", apoi a celor morţi contra "schismaticilor", iar acum, în fine, şi la iertarea păcatelor celor vii, cu condiţia să fi stârpit "eretici" (între care erau incluşi şi ortodocşii). Este drept că, de mai multă vreme, erau absolviţi şi cei ce porneau în cruciadă, pentru salvarea Locurilor Sfinte. Asupra temei iertării păcatelor celor "dreptcredincioşi", care luptau contra "inamicilor", se revine mereu în timp, cu variaţiuni, în funcţie de situaţie.

Din alte surse se înţelege însă că, mai ales în interiorul Regatului Ungariei, războiul contra "schismaticilor" nu putea fi şi rămâne unica soluţie, că mai erau şi alte căi de gestionare a situaţiei. De fapt, calea comună recomandată de biserica apuseană, înaintea violenţei, era atragerea paşnică a "grecilor" sau "schismaticilor" la catolicism. În acest spirit se îndrepta şi acţiunea ordinelor dominican şi franciscan, precum şi efortul bisericii ungare, corelat cu cel al regalităţii, deşi rezultatele nu păreau mulţumitoare şi deşi dificultăţile erau mari. Nici metodele paşnice nu se dovedeau întotdeauna potrivite. Astfel, prin 1328, regele Carol Robert cerea curiei papale de la Avignon să nu pretindă dijme prea mari de la cumanii, românii şi slavii din Ungaria, trecuţi la catolicism, fiindcă se primejduieşte astfel întreaga campanie de convertire. Ca urmare, papa Ioan al XXII-lea poruncea, la 8 mai 1328, tuturor prelaţilor din Ungaria să-şi potolească zelul material, spre a salva ţelul spiritual; papa ştia de la rege că aceşti români, cumani şi slavi, "datorită faptului că înainte de convertire nu obişnuiau să plătească aceste dijme, spun acum că de aceea sunt îndemnaţi ca să îmbrăţişeze numita credinţă catolică, spre a da bunurile lor oamenilor bisericii" şi că "mulţi care bucuros ar trece la această credinţă, din această pricină [a dărilor mari] se dau înapoi de la o atare convertire"[18]. Remarca aceasta are cel puţin trei semnificaţii: 1) acţiunea de atragere la

[15] Se pare că în Ţara Românească activa totuşi secta eretică dualistă a paulicienilor (bogomililor). Vezi Ş. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Bucureşti, 1999, p. 235-237.
[16] *DIR*, veac. XIV, vol. II, p. 213-214.
[17] *Ibidem*, p. 229-230.
[18] *Ibidem*, p. 257.

catolicism nu mergea prea bine în Ungaria; 2) ea avea şi o puternică tentă economică, sporind numărul plătitorilor de dijme şi, implicit, averile bisericii apusene; 3) cei vizaţi, între care şi românii, erau conştienţi de scopurile fiscale ale convertirii şi deveneau, de aceea, reticenţi la propaganda făcută.

De-aici încolo, chestiunea decimei ecleziastice rămâne la ordinea zilei, curia papală oscilând între dorinţa şi nevoia de a strânge venituri cât mai multe, pe de o parte şi tendinţa unor înlesniri pentru Regatul Ungariei, unde inamicii "credinţei" erau prea puternici şi numeroşi şi unde noii convertiţi nu se cuveneau bruscaţi de la început, pe de altă parte. Astfel, acelaşi papă Ioan al XII-lea pretindea imperativ din Regatul Ungariei, în 1331, dijmele pe şase ani fixate de papa Clement al V-lea, la Conciliul de la Vienne (1311-1312), pentru ajutorarea Pământului Sfânt şi împotriva răzvrătiţilor şi duşmanilor dreptei credinţe, dijme care erau depuse ori ascunse la diferite persoane sau în variate locuri[19]. Faptul ar fi putut să însemne concentrarea eforturilor creştinătăţii apusene şi pentru salvarea acestei ţări, primejduită de necatolici. Dar, tot atunci, suveranul pontif cerea şi prelaţilor din Ungaria să strângă şi să predea cât mai repede această dijmă pe şase ani, hotărâtă la Vienne[20], ceea ce era aproape imposibil. Spre a convinge, Ioan al XXII-lea revenea la 18 martie 1332, scriindu-i regelui Carol Robert că prelaţii Ungariei ar trebui să-şi amintească feluritele împilări suferite de biserica romană din partea "ereticilor" şi "schismaticilor" şi astfel să accepte plata dijmelor pe şase ani, impuse de Conciliul de la Vienne, pentru ajutorarea Pământului Sfânt şi pentru nevoile bisericii; regele este rugat să nu accepte nicio stavilă în calea strângerii acelor dări bisericeşti[21]. Aceeaşi cerere se repetă, la 1 aprilie 1332, în termeni aproape identici, către voievodul Transilvaniei, către comitele de Satu Mare şi către alţi dregători[22]. Pe de o parte, înseşi oficialităţile ungare erau refractare la predarea dijmei către Sfântul Scaun, iar pe de alta tot ele cereau ajutor papei contra inamicilor "creştinilor" şi Regatului Ungar. În acest spirit, un act din 1 iunie 1332 atestă că episcopul Pavel de Belgrad fusese de curând trimis de regele Carol Robert la Avignon, spre a cere ajutor papei contra rutenilor şi altor "schismatici" şi necredincioşi, vecini şi megieşi ai Regatului Ungariei, care năvăleau adesea în Ungaria şi-i prigoneau pe "creştini", "de al căror sânge erau însetaţi"; suveranul pontif este rugat să ia măsuri pentru apărarea Ungariei de acei "eretici şi necredincioşi" şi pentru "răspândirea în acele părţi a dreptei credinţe"[23]. Papa răspunde regelui Carol Robert că va da oarecare ajutor în sensul cerut (deşi şi biserica romană avea nevoie de sprijinul altora "pentru înfrângerea răzvrătiţilor şi ereticilor"), hărăzind suveranului Ungariei o treime din toate roadele, veniturile şi foloasele anuale ale dijmelor bisericeşti strânse din acea ţară, ca să fie întrebuinţate în lupta contra acelor "eretici şi necredincioşi"[24]. "Darul" pontifului era însă mai mult simbolic, fiindcă marea problemă era tocmai strângerea acestor decime din Ungaria, operaţiune ce nu se putea realiza decât în măsură infimă. Remarcăm şi aici confuzia voită dintre "eretici" şi "schismatici", impusă tot mai mult în conştiinţa elitei ecleziastice apusene. În alte trei documente, emise la aceeaşi dată, pontiful revine, precizând regelui ungar că scutirea acordată se extindea pe şase ani

[19] *Ibidem*, C, veac. XIV, vol. III, p. 4-5.
[20] *Ibidem*, p. 6-7.
[21] *Ibidem*, p. 260-261.
[22] *Ibidem*, p. 262-263.
[23] *Ibidem*, p. 269-270.
[24] *Ibidem*.

(era vorba, probabil, de dijmele decise la Vienne), ordonând strângătorilor trimişi de el în Ungaria să predea lui Carol Robert o treime din veniturile papale asupra beneficiilor bisericeşti, vacante timp de trei ani, pe care aveau să le strângă şi cerându-le aceloraşi să predea suveranului şi treimea din dijmele papale pe şase ani[25]. Dorind să vadă cât mai repede rezultatele concrete ale generozității sale, înaltul pontif, la 16 iunie 1332, dezlega la carne pe Carol Robert şi oastea sa, când vor lupta contra "schismaticilor, ereticilor sau necredincioşilor", în locuri lipsite de hrană[26]. De aici să vede că fondurile dăruite regelui ungar nu erau destinate atât inamicilor din regat sau care "năvăleau" în regat, cât acțiunilor ofensive, în afara țării, pentru combaterea acelor "schismatici şi necredincioşi". Tot spre o astfel de stimulare, era emis şi actul din 11 iulie 1334, prin care pontiful acorda lui Carol Robert şi soldaților săi iertarea de păcate, dacă aveau să moară în luptele contra "schismaticilor, tătarilor, păgânilor şi altor neamuri amestecate de necredincioşi", care – precum spunea regele – năvăleau, pustiiau, luau în prinsoare, robeau, întemnițau şi supuneau la cazne şi chinuri pe "credincioşii" Țării Ungariei[27].

Laitmotivul iertării păcatelor revine şi sub alți papi. Astfel, la 17 ianuarie 1339, Benedict al XII-lea, scria din Avignon lui Carol Robert că urmau să fie iertați de păcate cei care luptau şi mureau în campaniile contra "schismaticilor, necredincioşilor şi altor națiuni amestecate de necredincioşi"; actul venea – după spusele papei – ca urmare a unei scrisori regeşti, prin care suveranul ungar dădea de veste că, împreună "cu oştile sale, are de dus un război aproape necurmat cu păgânii şi schismaticii, megieşi şi vecini cu regatul şi pământurile lui, şi mai ales cu nişte schismatici ce s-au abătut de la supunerea datorată bisericii romane" şi că regatul suferea aşa cum suferise şi în trecut de la "alți schismatici şi de la națiunile necredincioşilor"[28]. Nu peste mulți ani, la 7 mai 1343, noul rege al Ungariei, Ludovic I de Anjou, cerea de la papă reînnoirea iertării păcatelor pentru aceia care aveau să lupte şi să moară în lupta contra "schismaticilor, tătarilor şi păgânilor şi altor națiuni de necredincioşi", precum şi scutirea lor de posturi[29]. Cum se vede, "schismaticii" continuă să fie puşi în fruntea "națiunilor necredincioşilor", deşi apar primele semne ale marilor pericole ce se prefigurau pentru europeni din partea turcilor (deja la 30 septembrie 1343, papa Clement al VI-lea poruncea capilor provinciei ecleziastice a Ungariei – arhiepiscopii de Strigoniu şi de Calocea – să propovăduiască în arhidiocezele lor cruciada pentru strângerea unei flote contra turcilor otomani)[30].

Iertarea păcatelor era un stimulent spiritual foarte important pentru omul medieval, care avea un ataşament nețărmurit față de biserică şi față de credință, neputând concepe viața în afara acestora. Dar pentru liderii acelei lumi, stimulentul cel mai atractiv era de multe ori unul material, anume dijma plătită de credincioşi. Perceperea dijmei era însă cu dublu tăiş: pe de o parte, ea sporea veniturile bisericii şi ale unor laici, iar pe de alta devenea o piedică foarte serioasă în calea convertirii. De aceea, regele Ludovic, când cerea temporar Sfântului Scaun scutiri de decimă pentru noii convertiți, o făcea, formal şi public, în numele marilor sale eforturi pentru apărarea şi lărgirea "Creştinătății", gândindu-se la marile avantaje viitoare ale convertirii. Cu

[25] *Ibidem*, p. 270-271.
[26] *Ibidem*, p. 271-272.
[27] *Ibidem*, p. 328-329.
[28] *DIR*, C, veac. XIV, vol. III, p. 498-499.
[29] *DIR*, C, veac. XIV, vol. IV, p. 128.
[30] *Ibidem*, p. 155.

alte cuvinte, scutirea de dijme a neofiților nu era decât o ademenire, o mică pagubă punctuală, aducătoare însă de mari profituri ulterioare. Efortul de convertire a "schismaticilor" era răsplătit de papă – la insistențele regelui ungar – în cel puțin două moduri practice, anume prin cedarea de venituri bisericeşti şi prin cedarea de teritorii nou intrate (teoretic) în patrimoniul Sfântului Petru. Trei documente emise în aceeaşi zi (15 iulie 1352) ilustrează aceste două feluri de stimulente, pretinse de altfel destul de imperativ de către beneficiarul lor, venite de la Avignon. Astfel, printr-unul dintre aceste acte papa îi lăsa lui Ludovic (la insistențele acestuia), pe timp de patru ani (cu începere de la 1 noiembrie 1352), dijma bisericească strânsă din regat şi din ținuturile vecine; motivul scutirii este cel expus de solul trimis de Ludovic la papă, anume că regele respingea cu mari cheltuieli încălcările, lovirile, uneltirile şi jignirile tătarilor, "schismaticilor" şi altor necredincioşi din ținuturile supuse şi din cele vecine Regatului Ungar[31]. Papa nu s-a mulțumit numai cu acest act de generozitate, ci a poruncit tot atunci, printr-un al doilea înscris, episcopilor de Zagreb, Oradea şi Cenad să adune de la clericii din diocezele lor dijma încuviințată de el regelui, cu scopul apărării regatului contra tătarilor, "schismaticilor" şi necredincioşilor de la hotarele țării şi din ținuturile supuse regatului[32]. Al treilea act din 15 iulie 1352, lăudând iarăşi hotărârea lui Ludovic I "de a lupta contra schismaticilor şi altor necredincioşi" din vecinătatea Regatului Ungariei, îi recunoştea suveranului în cauză dreptul de stăpânire asupra "provinciilor, oraşelor, cetăților, satelor şi întăriturilor", smulse cu forța armelor de la ei[33]. Cu alte cuvinte, fiindcă apăra "gloria Crucii", Ludovic I se alegea cu fonduri serioase, dar şi cu teritorii, care rămâneau în componența Ungariei.

Dar nu numai regele era stimulat astfel. În urma unor rapoarte conținând succese pe calea convertirii – cum făcea la 1358 cavalerul Nicolae Lachk, care ridicase biserici în trei sate din comitatul Arad, "în mijlocul românilor, printre națiuni îndărătnice" – papa aproba, de exemplu, ca dijmele să rămână în întregime pe seama parohilor acelor biserici; era un stimulent destul de substanțial, din moment ce obiceiul în "acele părți" era ca episcopii diocezani să culeagă toate dijmele, lăsând unor parohi doar o pătrime, altora o şesime, unora un sfert dintr-o pătrime, iar altora nimic[34]. Lăsarea dijmelor în folosul preoților nu-i ajuta prea mult şi nici nu-i favoriza pe românii atraşi la catolicism, dar îi determina pe acei clerici să acționeze cu mai multă hotărâre pentru menținerea şi mărirea "turmei" lor.

O altă mențiune referitoare la dijmele bisericeşti strânse de la români se face de către papa Grigore al XI-lea, la 1377. Pontiful avignonez aproba atunci cererea nobilei doamne Caterina, văduva lui Simion, stăpânul cetății şi districtului Medieş (din părțile sătmărene) – smulse cândva, în jur de 1200, "din mâinile românilor schismatici", trecuți acum la catolicism – ca ea să poată dona bisericilor parohiale de acolo (ridicate de ea, reconstruite ori pe care avea să le construiască) trei părți din zeciuielile acestei cetăți şi satelor înconjurătoare, ținute în feud, prin strămoşii ei, din partea bisericii, încă de dinainte de 1215[35]. Aceste dijme sau zeciuieli ținute în feud (înfeudate) de către

[31] *Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, vol. X, Bucureşti, 1977, p. 142-145 (în continuare *DRH*). Sunt excluşi de la această danie generală de dijmă către rege numai cardinalii şi ioaniții (cei puțini, câți de aflau în Ungaria).
[32] *Ibidem*, p. 145.
[33] *Ibidem*, p. 141.
[34] *DRH*, C, vol. XI, p. 235-236, 238.
[35] *DRH*, C, vol. XV, p. 281-285.

nobilii laici sau de monarh erau decimele ecleziastice dăruite de biserică (de obicei, de episcopi şi mănăstiri), cu titlu de drept, adică pe baza unui privilegiu ori a unei învoieli[36]. Aceste dijme bisericeşti erau însă uneori şi uzurpate de către nobili şi rămase, prin toleranța bisericii, în posesiunea lor. Şi ele se chemau tot înfeudate sau laicale. Seniorii laici, mai ales atunci când ridicau pe cheltuială proprie biserici pe domeniile lor (şi aveau astfel drept de patronat), le considerau simple dependențe domeniale şi dispuneau după plac, dar necanonic, de dijmele bisericeşti, fără aprobarea episcopului locului. În mod normal, se lăsa o cotă parte din aceste venituri parohului bisericii respective, restul revenind episcopului sau seniorului laic. De multe ori, acesta transmitea ereditar, în chip abuziv, dijmele respective, le împărțea, le vindea sau le subînfeuda vasalilor săi. Alteori, cu precădere de la începutul secolului al XIV-lea încoace, dijmele ecleziastice erau date în arendă de prelați, ca şi moşiile bisericeşti, numindu-se şi acestea tot "înfeudate". De regulă, conciliile şi papii se opuneau unor asemenea practici, prin care biserica era privată de venituri importante, în favoarea nobilimii şi a monarhiei. Totuşi, în cazul cetății Medieş şi al satelor sale dijmele fuseseră înfeudate de biserică unui rege al Ungariei – poate Bela al IV-lea (1235-1270) – şi, apoi, probabil, de către acesta şi de către alți regi, strămoşilor Caterinei. Aceasta din urmă cerea şi primea de la papă – cum s-a văzut – la 1377, permisiunea ca să treacă trei pătrimi din zeciuieli în folosul bisericilor parohiale existente sau viitoare. Era o modalitate de a-i stimula pe parohii respectivi, care trebuiau să păstorească sufletele "schismaticilor" convertiți, în condițiile unor mari dificultăți. Perceperea totuşi a dijmelor de la aceşti "noi creştini" (în folosul stăpânului şi al parohiilor) şi nescutirea lor efectivă nu aveau darul să-i încurajeze pe românii foşti "schismatici" de a deveni catolici sinceri, stârnind nemulțumiri mocnite.

Referiri la dijmele ecleziastice se fac şi în Banat. Astfel, tot pe vremea lui Ludovic I, locuitorii mai multor sate româneşti ale cnezului Dan de Duboz, stăpânul unui domeniu cu centrul la Duboz (situat cam la 35 de km sud-est de Timişoara), cuprinzând între 40 şi 58 de aşezări, erau scutiți de rege de plata dijmei ecleziastice[37]. Aceste date sunt cuprinse de fapt într-o diplomă emisă în 10 ianuarie 1415, la Konstanz, de către antipapa Ioan al XXIII-lea şi adresată arhiepiscopului de Strigoniu, pentru investigarea şi rezolvarea unei plângeri contra unui abuz al episcopului de Cenad; plângerea, ajunsă la "papă", venea din partea fiilor nobilului român Dimitrie Dan, care reclamau perceperea abuzivă de către episcopul de Cenad, de la locuitorii mai multor sate româneşti, stăpânite de ei, a decimelor bisericeşti, de care respectivii români fuseseră scutiți de către regele Ludovic I[38]. Satele respective – ni se mai spune – aflate undeva în dioceza Cenadului, fuseseră donate lui Dan de Duboz (strămoşul petenților), ca răsplată fiindcă devenise atunci (din ortodox) catolic, regele încuviințând scutirea acelor posesiuni de plata decimelor ecleziastice, deoarece locuitorii acelor părți erau de ritul grecilor. Din motivația dată, se vede că regele era la curent cu reticențele răsăritenilor față de plata acelor dări şi spera să-i poată atrage la catolicism: "pentru ca prin această [scutire] aceşti locuitori să ajungă mai uşor la mărturisirea credinței [catolice] şi să nu se depărteze cu desăvârşire de la această credință, dacă sunt

[36] Fr. Pall, *Românii din părțile sătmărene (ținutul Medieş) în lumina unor documente din 1377*, în "Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", XII, 1969, p. 14.
[37] V. Achim, *Banatul în Evul Mediu. Studii*, Bucureşti, 2000, p. 129.
[38] *Ibidem*. Vezi, la p. 142-144, documentul din 10 ianuarie 1415, în text latin, cu traducere românească.

siliți să plătească zisele decime". Donația lui Ludovic I a avut loc după 1369 (prima mențiune a lui Dan de Duboz), în anii de afirmare militară a multor români bănățeni, puşi în serviciul regalității angevine.

Chestiunea dijmelor bisericeşti are în Regatul Ungariei conotații speciale. Teoretic, toți catolicii plăteau bisericii a zecea parte din produsele lor, parte convertită în monedă. De la un timp, pe măsură ce regatele catolice din est au început să cuprindă prin cucerire tot mai mulți "greci" (răsăriteni), au apărut voci cere au pretins decima şi din partea acestora. Situația a fost reglementată la cel de-al patrulea conciliu lateranens, din 1215, când s-a decis obligația canonică a ortodocşilor de pe pământurile stăpânite de feudalii catolici de a plăti dijma ecleziastică[39]. Această decizie nu s-a aplicat însă constant şi complet, datorită unor varii motive şi unor situații particulare, cum erau şi cele din Regatul Ungariei. De regulă, românii de aici nu plăteau dijma bisericească, deşi nu a existat niciodată o decizie în acest sens. Neexistând un astfel de act, s-a creat şi mult loc interpretărilor şi abuzurilor. Prin cutumă, se considera că românii, plătind *quinquagesima ovium* către puterea centrală, aveau deja o dare specială pentru ei. Dar există destule mărturii care arată că unii stăpâni catolici pretindeau şi dijma bisericească supuşilor lor "schismatici" români, ceea ce, deşi putea fi considerat un abuz, se afla în concordanță cu hotărârea pomenitului conciliu general din 1215. De exemplu, numeroşii români de pe Pământul Crăiesc au fost supuşi de la început de către saşi la plata decimei bisericeşti, ca şi cei de pe posesiunile episcopiilor catolice.

Un document papal din 1354 cerea regelui Ludovic I să-i determine pe "schismaticii" din arhiepiscopia de Calocea (în jurisdicția căreia intrau teritoriile din estul şi sud-estul regatului, locuite de români şi slavi) să plătească bisericii decimele pe care le refuzau[40]. E drept că regele ungar ezita să aplice cu fermitate astfel de măsuri, fiindcă se gândea la "misiunea" sa de convertire a acestor "schismatici". Or, prin impunerea acestor dări, convertirea era periclitată în chip serios, dacă nu chiar compromisă. De altfel, la 1351, cel de-al doilea Angevin – aplicând tactica tatălui său – a şi obținut de la papa Clement al VI-lea scutirea de dijme pentru "schismaticii, filistenii, cumanii, tătarii, păgânii şi alți necredincioşi" din Ungaria şi din preajma ei, pe care avea de gând să-i atragă la credința catolică şi să le ridice biserici parohiale, supuse arhiepiscopiei de Calocea sau altor eparhii vecine[41]. De ce, totuşi, episcopul de Cenad cerea decime catolice locuitorilor români ortodocşi de pe domeniul urmaşilor lui Dan de Duboz? Răspunsul dat relativ recent, pornindu-se de la statutul acelor *terrae Christianorum*, ni se pare judicios: Duboz-ul va fi fost o aşezare de "oaspeți", adică de străini catolici, implantați în mijlocul românilor şi plătitori, în chip natural, de decime[42]. În scurt timp însă, ca şi în multe alte locuri, aceşti "oaspeți" – meniți să fie stâlpii noii stăpâniri şi să-i atragă pe "schismatici" la credința romană şi la fidelitate față de autoritățile ungare – au ajuns ei înşişi să se "înăbuşe" în masa românească şi să dispară treptat prin asimilare. Cu alte cuvinte, localitățile acestea cu "oaspeți" s-au re-românizat destul de repede – mai ales acolo unde străinii au fost puțini şi răzleți – dar a rămas în scriptele episcopiilor statutul lor de plătitoare de decime, ceea ce i-a asimilat pe acei români ortodocşi catolicilor. Fireşte că, de multe ori, acei români au protestat

[39] A. Garcia y Garcia (editor), *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Comentariis glossatorum*, Vatican, 1981, p. 135, apud V. Achim, *Banatul în Evul Mediu*, p. 135.
[40] V. Achim, *Banatul în Evul Mediu*, p. 137.
[41] *DRH*, C, vol. X, p. 40-41.
[42] V. Achim, *Banatul în Evul Mediu*, p. 136-142.

față de ceea ce ei considerau un abuz, iar protestele au fost asumate pe locuri chiar de către stăpânii lor români sau de origine românească.

Prin urmare, pe fondul gravelor urmări ale crizelor acute care au traversat Regatul Ungariei de mai multe ori în secolul al XIII-lea şi la începutul secolului al XIV-lea, după impunerea dificilă la tron a lui Carol Robert de Anjou (1308-1342), se reiau cu vigoare acțiunile „misionare", de atragere, prin varii metode, a „păgânilor, ereticilor şi schismaticilor" la credința apuseană (catolică). Majoritatea celor vizați erau situați în estul regatului, în Transilvania şi în vecinătate, în principatele române din afara arcului Carpaților, aflate pe cale de agregare. Metodele de atragere erau variate, de la cele pașnice până la forța armată, erau coordonate de către papă – care susținea că incumbă deopotrivă puterea spirituală şi cea temporală (laică) –, dar conduse la teritoriu de către autoritățile laice şi religioase ale Ungariei şi Transilvaniei şi mai ales de către unele ordine călugărești. Rezultatele acestui vast efort de aducere la „unitatea credinței" a necatolicilor, din timpul regelui Ludovic I de Anjou (1342-1382) – cel mai mare de până atunci – sunt consemnate după circa un secol, de către Antonio Bonfini: mai mult de a treia parte a țării (Ungariei) era pătrunsă de sfânta credință (catolică).

„Tratatul” moldo-rus din anul 1656: abordări istorice paralele

Ion EREMIA

Moldo-Russian „Treaty” of 1656: reality or historical fiction

Summary. *The article is devoted to the problem of the so-called Moldovan-Russian "treaty" of 1656. Detailed examination of documentary sources relating to this subject clear evidence that such a treaty was not signed. In reality it is the draft treaty proposed by the Moldovan side, an act that was written in Greek in Moscow on May 17, 1656. Its conditions are verbally communicated by the Moldovan embassy. The letter with the date March 16 1656 was just the result of an unfortunate mistake.*

Keywords*: Moldova, Russia, Gheorghe Stefan, draft treaty, the Moldovan-Russian negotiations, protection.*

Problema relaţiilor dintre Ţara Moldovei şi Rusia, se află demult în atenţia istoricilor. Această atenţie a fost deosebită în timpul când Basarabia s-a aflat într-un singur stat cu Rusia propriu zisă, aici fiind formată Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, care cuprindea cea mai mare parte a Basarabiei. În faţa istoricilor stătea sarcina de a demonstra legăturile multiseculare ale popoarelor din URSS cu Rusia şi dorinţa lor de a fi, pentru vecie, într-un stat cu Imperiul Rus.

O primă problemă care apare în cercetarea subiectului dat, este problema textului actului din 1656, a aşa-numitului de către majoritatea absolută a istoricilor, „tratat” moldo-rus din anul 1656.

Actualmente istoricii cunosc trei texte ale acestui document. În primul rând este vorba de o traducere în limba rusă efectuată de diecii de la Departamentul solilor din Moscova de pe o scrisoare în limba greacă[1]. Documentul dat, pus în circuitul ştiinţific încă din secolul al XIX-lea, nu conţine nici data traducerii, nici data actului care a fost tradus. Istoriografia rusă, sovietică şi rusă contemporană, în persoana L.E. Semionova, consideră că traducerea dată este făcută de pe o scrisoare din limba greacă pe care mitropolitul Ghedeon şi logofetul Grigore Neanul ar fi scris-o pe când se aflau, încă, în Moldova, la 16 martie 1656 şi pe care ar fi prezentat-o la Departamentul solilor odată cu sosirea lor la Moscova[2]. Drept temei pentru datarea presupusei scrisori în limba greacă a servit data indicată în articolul I al părţii introductive – 16 martie 1656. Este, însă, de reţinut faptul că traducătorii de la Departamentul solilor nu au indicat data documentului tradus de ei, aceştea pur şi simplu au notat că au efectuat traducerea de pe scrisoarea în limba greacă pe care au trimis-o la Departamentul solilor moldoveni... şi atît.

[1] *Полное собрание законов Российской империи* (în continuare ПСЗРИ), Т.1, Печатано въ типографии 2 отделения Собственой Его Императорского Величества Канцелярии, СПб, 1830, с. 371-372.

[2] *Исторические связи народов СССР и Румынии*, (în continuare Исторические связи,)Т.II, Издательство «Наука» , Москва, 1970, с. 273-275, (Anexa I).

Însă, data amintită mai sus, 16 martie 1656, din textul traducerii ruseşti, nu poate servi drept temei pentru datarea originalului în limba greacă, fiindcă în articolul I al părţii introductive se menţionează destul de clar: „Ne-a poruncit prea luminatul domn Gheorghe Ştefan, voievod a toată Ţara Moldovei, prea Sfinţitul mitropolit Ghedeon şi logofătul al doilea Grigore **să spunem din gură** (subl.-I.E.) înaintea drept credinciosului domn, ţar Alexei Mihailovici … în anul 1656, luna martie 16 zile”[3].

Aşadar, fraza dată atestă destul de clar că este vorba nu despre data pretinsei scrisori în limba greacă, ci despre data când mitropolitul Ghedeon şi Grigore Neamul au primit de la domnul Moldovei porunca să „**spună din gură**”, adică să anunţe verbal în faţa ţarului condiţiile în care domnul şi boierii ar accepta intrarea Ţării Moldovei „sub mâna înaltă” a ţarului rus.

Traducerea dată se încheie cu fraza: „Scrisoarea adevărată (originalul) cu semnătura patriarhului şi cu semnăturile solilor, s-a pus în lada pecetluită şi peceţile”[4]. Aşa dar, diecii de la Departamentul au tradus o scrisoare pe care era semnătura unui patriarh, numele căruia nu este indicat şi, de asemenea, a celor doi soli moldoveni, evident, Ghedeon şi Grigore Neanul.

Cine era acest patriarh, care a semnat documentul dat? L.E.Semionova, amintită mai sus, în notele explicative la compartimentul de documente „Moldova şi Valahia în contextul conflictului ruso-polon din anii 50 ai secolului al XVII-lea”, publicat într-un prestigios volum de documente în anul 2007 la Moscova susţine că „scrisoarea mitropolitului Ghedeon şi logofătului Grigore Neanul a fost semnată de patriarhul Ierusalimului care se afla în acel timp în Moldova”[5]. L.E. Semionova face referinţă la un studiu al doamnei Vera Cenţova, publicat în 2001, studiu care nu ne-a fost accesibil.

Dar, în volumul menţionat mai sus, publicat în 2007, se află un alt studiu al doamnei Vera Cenţova, studiu în care se spune destul de limpede că „patriarhul Ierusalimului Paisie s-a adresat ţarului Alexei Mihailovici cu chemarea de a-l primi pe Gheorghe Ştefan în supuşenie… Adresările acestea, însă, au nimerit la Moscova mult mai târziu, fiind aduse de solii domnului Gheorghe Ştefan în primăvara lui 1656”[6], traduse la Departamentul solilor abia pe 13 mai.

În realitate, scrisorile patriarhului Paisie, care nici nu se ştie cu siguranţă dacă atunci când a scris scrisorile respective, în august 1655 se afla la Iaşi, erau mai nuanţate. În prima scrisoare patriarhul Paisie îl anunţa pe ţar că „până aici” (unde, în Moldova sau în altă parte-? – I.E.), a ajuns zvonul că ţarul ar intenţiona să vină cu război asupra Ţării Moldovei şi să o robească. Cu toate că Paisie afirma că el nu crede acestor zvonuri, că este încrezut în aceea că ţarul nu va ruina pe creştinii ortodocşi din Moldova, el solicita lui Alexei Mihailovici să se lepede de acest gând[7].

În cea de-a doua scrisoare, patriarhul Paisie afirma cu toată responsabilitatea că domnul Moldovei Gheorghe Ştefan nu este calvin şi eretic, dimpotrivă el este un bun creştin. Paisie roagă încă o dată ţarul să nu ruineze acele ţări, fiindcă ar comite un mare

[3] Исторические связи , T.II, c.273.
[4] Исторические связи , T.II, c.275.
[5] *Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в.*, (în continuare Русская и украинская дипломатия), Издательство «Гуманитарий», Москва, 2007, c.505.
[6] Русская и украинская дипломатия, c.507.
[7] Русская и украинская дипломатия, c. 522-523.

păcat. Abia după aceasta Paisie informează țarul că „robul tău sărac" Gheorghe Ştefan, este un creştin liniştit şi cum numai țarul va binevoi să-i scrie lui, domnului, el, fără îndoială va veni sub protecția lui Alexei Mihailovici. Paisie mai solicita ca țarul să nu asculta de vorbele neprietenilor domnului moldovean şi să permită acestuia să fie „robul tău", sub protecția măriei tale „cu toată țara lui săracă"[8].

Mai mult chiar, Vera Cențova a subliniat că textul viitorului tratat moldo-rus cu Moldova, a fost scris la Moscova, de mâna arhimandritului mănăstirii Nikolisk din Moscova, grecul Dionisie Ivirit[9]. Aşadar, textul viitorului tratat a fost scris la Moscova, şi deci, el nicidecum nu putea fi semnat de patriarhul Paisie al Ierusalimului, care se afla în Moldova şi care, prin solii moldoveni a trimis doar scrisorile sale în care solicita satisfacerea doleanțelor moldovenilor.

Cu alte cuvinte, L.E. Semionova, reieşind din ideea preconceptă a existenței unei pretinse scrisori cu data de 16 martie 1656, a interpretat în mod eronat afirmațiile Verei Cențova. Aşadar, opinia L.E. Semionova precum că ar fi existat o scrisoare în limba greacă scrisă în Moldova şi semnată de patriarhul Paisie al Ierusalimului nu are nici un temei, nici logic, nici documentar.

În al doilea rând, istoricii dispun de textul unei alte traduceri al acestui document, traducere care practic a rămas în afara atenției istoricilor şi din care lipsesc primele trei articole introductive, în schimb traducerea dată conține partea finală a actului, în care se indică că actul a fost semnat de mitropolitul Ghedeon, dar lipseşte indicația că acelaşi lucru l-a făcut şi Grigore Neanul, de Patriarhul Antiohiei Macarie şi, ceea ce este foarte important, data de 17 mai 1656[10].

În al treilea rând, cercetătorii dispun de textul unui document scris la Moscova în limba greacă cu data de 17 mai 1656. Documentul a fost publicat încă în anul 1933 de cercetătorul român Dimitrie G. Ionescu în limba originalului şi însoțit de o traducere în limba română[11], dar, din motive necunoscute, a fost şi mai este total neglijat de istoricii de la Moscova. Actul este semnat de mitropolitul Ghedeon, logofetul al doilea Grigore Neamul şi de patriarhul Antiohiei Macarie, semnături însoțite de unele precizări esențiale pentru înțelegerea subiectului propus spre cercetare. Aşa, mitropolitul Ghedeon face precizarea: „În locul măriei sale domnului nostru Io Gheorghe Ştefan Voievod şi în locul arhiereilor şi a boiarilor şi a toată Țara Moldovei, **singur am scris** (subl.-I.E.) cum suntem plecat suptu talpele Împărăției tale în veci". Grigore Neanul, de asemenea, menționează că „**am scris** (subl.-I.E.) precum au fost învățătura Mariei Sale Domnului nostru Ştefan voievod, cu mâna mea am scris".

Aşadar nu poate exista nici o îndoială asupra faptului că scrisoarea dată a fost scrisă la Moscova de către cei doi soli moldoveni, după cum a „fost învățătura" domnului Moldovei. Încă un argument în favoarea tezei că solii moldoveni nu au adus din Moldova nici o scrisoare unde ar fi fost înscrise condițiile viitorului tratat cu Rusia, în Moldova ei doar au primit „învățătura" domnuluiu Moldovei.

---

[8]Русская и украинская дипломатия, с.526-527.

[9] Русская и украинская дипломатия, с.507.

[10] ПСЗРИ, Т. 1, с.386 (Anexa III).

[11] Ionescu D.G., „Tratatul încheeat de Gheorghe Ştefan cu ruşii în 1656. Contribuții la cunoaşterea legăturilor noastre politice cu Rusia" (în continuare Ionescu D.G., Tratatul încheeat de Gheorghe Ştefan), în *Revista istoricâ română*, Vol.III, Bucureşti,1933, f.II-III, p.241-246 (Anexa II).

Expresiile utilizate de cei doi soli moldoveni „singur am scris", „cu mâna mea am scris", nu înseamnă că anume ei au scris textul, ci doar că scrisoarea a fost scrisă la Moscova, evident, la dictarea celor doi soli din Moldova, conform „învățăturii" domnului Gheorge Ştefan. Totuşi, fraza „am scris" era o expresie frecvent utilizată în Moldova medievală în acest timp, chiar dacă persoana respectivă nu scria textul cu mâna sa. Spre exemplu, în actul din 7 aprilie 1641 avem fraza: „Scriem domnia mea Vasile Lupu-I.E.) la slugile noastre Ciocârlie Gherosim…"[12]. De fapt, după cum se precizează în textul scrisorii date, domnul doar a poruncit, în realitate, a scris Dimitrie.

În cazul scrisorii din 17 mai 1656 avem însă o altă situație. Este vorba de **semnarea** (subl.-I.E) documentului, diecii de la Departamentul solilor indicând exact sensul termenului respectiv din limba greacă în limba rusă prin fraza că Ghedeon „рукою своею руку приложил", ceea ce înseamnă „cu mâna sa a semnat".

Vera Cețnova, după cum s-a arătat mai sus, a stabilit că textul a fost scris, în sensul adevărat al cuvântului, de către grecul Dionisie Ivrit de la mănăstirea Nikolisk din Moscova. În acest caz, este destul de limpede că solii moldoveni doar „au poruncit", adică i-au dictat acestuia condițiile proiectului de tratat cu Rusia şi au semnat actul respectiv.

Interesantă este şi precizarea patriarhului care menționa: „Precum scrie şi adevereşte fratele şi coliturghierul meu, prea fericitul Patriarh al Ierusalimului, chir Paisie"[13]. Este evident: aluzia se face la scrisorile acestuia aduse de solii moldoveni la Moscova, scrisori care au fost examinate mai sus, şi nicidecum la semnătura lui Paisie pe un imaginar text al scrisorii lui Ghedeon şi Neanul, scrisă chipurile în Moldova şi semnată şi de Paisie, aşa cum crede L.E. Semionova.

Compararea articolului I din partea introductivă a traducerii în ruseşte de la mijlocul secolului al XVII-lea cu articolul respectiv din textul în limba greacă publicat în 1933, ne demonstrează că ele sunt identice; ceea ce atestă încă odată, că mitropolitul Ghedeon şi logofătul Grigore Neanul nu au adus la Moscova nici o scrisoare în limba greacă datată cu 16 martie 1656, scrisoare în care ar fi fost scrise articolele proiectului de tratat. La 16 martie solii moldoveni doar au primit „învățătura" domnului Gheorghe Ştefan „să vorbească prin viu grai" țarului. Evident, la Moscova solilor li s-a cerut şi textul scris al condițiilor înaintate de moldoveni şi atunci el a fost scris, semnat de persoanele indicate mai sus şi predat la Departamentul solilor.

Posibil, clauzele proiectului de tratat, atunci când ele au fost alcătuite, ar fi fost scrise şi în Moldova, însă până în prezent nu sunt cunoscute nici un fel de documente, care ar atesta, direct sau indirect, că solii moldoveni ar fi adus la Moscova textul scris al proiectului menționat.

Din aceste considerente, cred că putem afirma cu toată certitudinea că drept original al proiectului de tratat dintre Moldova şi Rusia trebuie considerată scrisoarea scrisă la 17 mai 1656 de către grecul Dionisie Ivrit de la mănăstirea Nikolisk din Moscova la indicația mitropolitului Ghedeon şi logofătului Grigore Neamul, semnată de aceştea şi, de asemenea, de Macarie, patriarhul Antiohiei[14].

---

[12] Documenta Romaniae Historica, A, XXVI, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2003. p,64.

[13] Ionescu D.G., Tratatul încheeat de Gheorghe Ştefan, p.246.

[14] Analiza detaliatâ a clauzelor proiectului de tratat propus de catre moldoveni ruşilor, vezi: Eremia I., *Țara Moldovei şi Rusia. Relații politice în a doua jumâtate a secolului al XVII-lea*, Centrul Editorial USM, Chişinău, 1993, p.39-45.

Actul scris trebuia să confirme şi să întărească cele declarate „prin viu grai” de solii moldoveni la Departamentul solilor. Din considerente de securitate din Moldova nu a fost adus un text scris, situaţia din teritoriile prin care urmau să treacă solii moldoveni era mult prea complicată. De aceea a fost aleasă calea optimă: solii au învăţat pe de rost textul proiectului de tratat, iniţial l-au expus verbal şi abia după aceasta el a fost scris.

O altă problemă care aparte în legătură cu examinarea subiectului dat este problema paternităţii lui, adică cine este autorul acestui proiect de tratat. În istoriografia sovietică s-a enunţat opinia că textul ar fi apărut în rezultatul negocierilor moldo-ruse, deci el ar fi un act elaborat de ambele părţi. Actualmente Vera Cenţova scrie despre participarea unor reprezentanţi de vază al clerului grec de la Moscova la pregătirea înţelegerii de intrare a Moldovei în supuşenia Rusiei[15].

În legătură cu aceste afirmaţii, atenţionăm încă o dată asupra faptului că Grigore Neanul, semnând documentul din 17 mai 1656 preciza că a scris „precum a fost învăţătura Măriei Sale, domnului nostru Gheorghe Ştefan”, adică actul are o origine pur moldovenească. În ce priveşte implicarea grecilor de la Moscova în elaborarea condiţiilor proiectului de tratat cu Rusia, cred că o asemenea implicare nu poate fi admisă, problema era mult prea serioasă pentru ca solii moldoveni să se abată cât de puţin de la „învăţătura” domnului lor Gheorghe Ştefan şi să asculte de sfaturile unor greci stabiliţi la Moscova în vederea modificării clauzelor proiectului de tratat cu Rusia.

Un izvor istoric inedit, cunoscut şi anterior specialiştilor care au lucrat în fondurile Arhivei Centrale de Stat a Actelor vechi din Moscova, a fost publicat recent, în anul 2007. Este vorba de „Interogatoriul” (Расспросные речи) solilor moldoveni, a mitropolitului Ghedeon şi logofetului Grigore Neanul”, păstrat sub formă de proces-verbal, făcut la Departamentul solilor la data de 21 mai 1656, adică patru zile mai târziu după scrierea proiectului de tratat prezentat de moldoveni. Sursa dată ţine să precizeze că este vorba de „articolele lor (a solilor moldoveni-I.E.) pe care ei (solii moldoveni-I.E.) le-au trimis cu semnăturile şi peceţile lor”[16], „articolele în care ei (solii moldoveni-I.E.) cer milă de la măria sa”[17]. Actul de milă al ţarului din 29 iunie 1656, de asemenea indică la faptul că „solii tăi (a lui Gheorghe Ştefan-I.E.), mitropolitul şi logofătul, au şi înaintat articolele, iar în acele articole se scrie…”[18].

Concluzia care se desprinde din aceste afirmaţii ale surselor ruseşti este destul de clară – articolele respective din proiectul de tratat au fost scrise de moldoveni şi ele reflectă puncul de vedere modovenesc privind intrarea Ţării Moldovei „sub mâna înaltă” a ţarului.

În acest context, cea dea treia problemă, care apare în legătură cu examinarea subiectului dat, ce este actul din 17 mai 1656, tratat sau proiect de tratat, decade de la sine: este vorba de un proiect de tratat alcătuit de moldoveni şi prezentat de partea moldovenească, opinie confirmată de „Interogatoriul” solilor moldoveni din 21 mai 1656.

Prezentat la Departamentul solilor în aceeaşi zi sau poate ceva mai târziu (nu putem cunoaşte cu exactitate acest lucru, fiindcă traducătorii de la Departament nu au

[15] Русская и украинская дипломатия, с.507.
[16] Русская и украинская дипломатия. с.495
[17] Русская и украинская дипломатия.. с.496.
[18] Исторические связи , Т.II, с.288-289.

indicat data traducerii documentului în limba rusă, cum, de obicei, procedau în multe alte cazuri), proiectul de tratat este discutat cu solii moldoveni 21 mai 1656, sursa dată, după cum s-a menționat, deja, a fost publicată în anul 2007.

Examinând propunerea solilor moldoveni, ca țarul să-i „primească sub mâna sa înaltă", diacul Almaz Ivanov, care a discutat cu ei i-a întrebat dacă această cerere a domnului este cunoscută de toți oamenii din Țara Moldovei sau nu. Solii au răspuns că despre aceasta ştiu numai persoanele credincioase domnului, nu toată țara, motivând prin aceea că în Moldova „trăiesc mulți turci şi tătari"[19], care nu trebuie să afle despre aceasta.

În continuare, solilor li s-a spus că în virtutea faptului că țarului i s-au adresat trei patriarhi, de Moscova, de Ierusalim şi de Antiohia şi, de asemenea, „supusul său, hatmanul Bogdan Hmelnițki", țarul a „înlocuit mânia cu milă asupra lui Gheorghe Ştefan şi a poruncit ca el să fie primit sub mâna sa înaltă"[20], domnul Moldovei să fie ținut în „mila milostivă" a țarului, numai că, acum, această hotărâre, până când țarul se află în stare de război cu neprietenii, „să fie păstrată în taină".

Solii moldoveni au apreciat la justa valoare actul țarului „că el vrea să-i primească sub mâna sa înaltă", pentru aceasta ei îi mulțumesc lui Dumnezeu, îi roagă multă sănătate țarului şi acceptă propunerea „ca chestiunea dată şi ei vor ca acum să fie ținută în taină" („То дело ныне и они хотят держать тайно"), până când mai continuă războiul țarului împotriva neprietenilor săi.

Mai mult chiar, solii moldoveni confirmă faptul că în continuare ei vor plăti tribut turcilor şi tătarilor, aşa ca şi până acum. Atunci, însă, când țarul se va isprăvi cu neprietenii săi, şi atunci când va fi porunca măriei sale, atunci ei vor fi gata să meargă şi să îndeplinească porunca țarului. La aceste cuvinte ale solilor moldoveni, Almaz Ivanov i-a anunțat că țarul, „pentru încheierea acelei chestiuni" („для совершения того дела") va trimite în Moldova pe dvoreanul de Dumă I.I. Baklanovski şi pe un diac, dar Gheorghe Ştefan să manifeste ,,slujbă şi credință" față de țar, să poruncească să primească cu cinste solii ruşi şi „acea chestiune" („то дело") să o îndeplinească întocmai după dorința măriei sale țarului, după aceia, să permită revenirea solilor la Moscova. Mai mult chiar, Almaz Ivanov cerea ca domnul Moldovei, „pentru credință", să depună jurământul, el, boierii şi alți oameni de diferite cinuri[21]. Abia după acestea, Almaz Ivanov se referă concret la unele articole ale proiectului de tratat propus de moldoveni.

În primul rând, el atenționează asupra cerințelor moldovenilor privind orașele care au fost în cuprinsul Țării Moldovei, iar acum ele sunt ocupate de turci. Almaz Ivanov a solicitat ca solii să spună, cum să obțină ei acele oraşe, intuind în acelaşi timp, că numai cum le vor obține va fi „ceartă" cu sultanul turc. La acestea, mitropolitul Ghedeon a răspuns că ei vor obține acele oraşe când va sosi timpul şi când „oamenii măriei sale (=oastea-I.E.) vor fi în țara lor", iar acum, ei nu vor începe „ceartă" cu sultanul[22].

Evident, este exprimată destul de limpede dorința moldovenilor de a obține ajutor armat de la Rusia pentru reîntregirea țării lor. Dar, din partea diacului Almaz Ivanov nu a urmat nici un răspuns la această doleanță a moldovenilor, cel puțin, un

[19] Русская и украинская дипломатия. с.494.
[20] Русская и украинская дипломатия. с.494.
[21] Русская и украинская дипломатия. с.495.
[22] Русская и украинская дипломатия.. с.495.

asemenea, nu este fixat în procesul-verbal examinat. Nu se conține nimic în această privință și în actul de răspuns al țarului din 29 iunie 1656[23] .

Reieşind din această situație, cred că nu avem nici un motiv să considerăm că Rusia, la 1656 a garantat reîntregirea integrității teritoriale a Moldovei, această doleanță a moldovenilor a rămas fără răspuns din partea Moscovei.

Almaz Ivanov a atenționat solii şi asupra articolului privind participarea moldovenilor, alături de tătari, chiar şi la lupta împotriva Rusiei, fiindcă, cum motiva partea moldovenească, ei nu se pot apăra de ei. La aceasta mitropolitul Ghedeon a precizat că acum „când ei sunt asigurați de mila măriei sale, a țarului", chiar dacă hanul Crimeii şi va porni cu război, ei nu vor da oameni, ci se vor răscumpăra cu mari daruri[24]. Almaz Ivanov a afirmat în continuare că „cum numai Ştefan voievod va jura credință țarului privind supuşenia veşnică, şi această afacere se va săvârşi" (încă o dovadă că negocierile de la Moscova nu au finalizat cu un tratat-I.E.), domnul Moldovei să informeze țarul despre situația din Crimeea. La aceasta a fost primit răspunsul afirmativ al solului moldovean [25].

În continuare, Almaz Ivanov a cerut ca imediat ce Gheorghe Ştefan va citi scrisoarea de răspuns a țarului, să trimită un om de încredere la domnul muntean şi să-l aducă şi pe el „sub mâna înaltă a țarului". În legătură cu această cerere, a fost exprimată opinia solilor moldoveni că şi Constantin Şerban nu va rămâne de Gheorghe Ştefan, fiindcă domnului muntean îi va fi o „înghemuială", că el nu va avea încotro[26].

În sfârşit, în timpul convorbirilor, solii moldoveni au solicitat lui Almaz Ivanov un salv-conduct de trecere liberă spre statul Moscovit şi o „carte de milă" (жалованную грамоту) referitor la primirea lui Gheorghe Ştefan în sub protecția țarului, cu indicarea articolelor respective, ca domnul Moldovei să slujească țarului neclintit în veci şi, unde va fi porunca țarului, într-acolo să plece. Solii precizau că Gheorghe Ştefan va păstra cartea țarului „în taină"[27].

Continuarea normală a negocierilor a fost împiedicată de situația internațională. Tot pe 17 mai 1656, Rusia declara război Suediei şi țarul Alexai Mihailovici porneşte în campanie spre Riga, în scopul de a preveni ocuparea acesteia de către suedezi. Între timp Carol al X-lea negocia cu Bogdan Hmielnițki şi pe 29 iulie 1656 „Gazette de France" informa cititorii săi că regele Suediei ia cazacii sub protecția sa, informație care atestă relațiile destul de amicale dintre regele suedez şi hatmanul cazacilor. În august 1656 trupele suedeze reuşesc să cucerească Varşovia[28] iar la începutul lunii octombrie 1656 trupele ruse, suferind mari pierderi, se retrag de sub Riga. În acest context, pe 24 octombrie 1656 este încheiat tratatul polono-rus de la Vilna prin care se prevedea unirea forțelor împotriva Suediei, dar problemele teritoriale existente între Rusia şi Polonia rămâneau deschise.

Cartea de milă solicitată a fost acordată de Moscova abia la 29 iunie 1656. În ea se declara că țarul primeşte Moldova în supuşenia sa, se cerea ca domnul Moldovei

[23] Исторические связи , Т.II, с.288-289.
[24] Русская и украинская дипломатия, с.495.
[25] Русская и украинская дипломатия, с.496.
[26] Русская и украинская дипломатия, с.496.
[27] Русская и украинская дипломатия, с.496.
[28] Борщак Ілько, *Укріана, Литва і французька дипломатія в 1648-1657*, pe http://macleon1976.wordpress.com/2008/12/10/.

să nu acorde sprijin „cu oameni şi cu bani” duşmanilor Rusiei, domnul Moldovei să meargă cu oştile măriei sale, a ţarului, acolo unde i se va porunci.

Cât priveşte răspunsul la articolele prezentate de solii moldoveni, acesta prevedea doar trei dintre ele, şi anume se promitea:

- obiceiul Ţării Moldovei să nu fie schimbat „să trăiţi în acel obicei şi cinste” cum a fost în ţară până a trece „sub porunca sultanilor turci”;
- se accepta propunerea ca Ţara Moldovei să trimită ţarului daruri anuale „după destoinicia noastră împărătească, fără a se cere tribut”;
- domn de alt neam în Ţara Moldovei să nu poată fi[29].

Cu acestea negocierile moldo-ruse practic s-au încheiat. La sfârşitul lunii iunie 1656 Moscova intenţiona să trimită doi reprezentanţi ai ei, pe Ivan Baklanovski şi pe M.Kartavţev în Moldova pentru a preciza, împreună cu Gheorghe Ştefan, clauzele exacte ale viitorului tratat[30]. Dar, această intenţie a Rusiei de a trimite un sol al ei în Moldova pentru a finaliza negocierile nu a mai fost realizată. Ele nu au fost duse până la capăt şi nu au finalizat cu un document care ar putea fi apreciat drept tratat moldo-rus. Jurămintele depuse de mitropolitul Ghedeon pe 7 iulie 1656 şi de logofătul Grigorie Neanul pe 21 iulie, de asemenea nu pot fi considerate documente finale ale negocierilor moldo-ruse[31].

Referindu-se la tratativele moldo-ruse din anul 1656, istoricul moscovit Lev Zaborovski, de asemenea, sublinia că „negocierile nu au ajuns până la semnarea tratatelor, dar proiectele au fost pregătite” [32]. Solia moldovenească, din diferite motive, a fost reţinută la Moscova până în ianuarie 1657, după ce s-a întors în Moldova.

Din cele relatate mai sus reies următoarele concluzii:

- negocierile moldo – ruse din anul 1656 nu au fost duse până la capăt;
- pretinsa scrisoare în limba greacă din 16 martie 1656 semnată de reprezentanţii Moldovei şi de Patriarhul Ierusalimului Paisie, în realitate, nu a existat;
- actul privind condiţiile intrării Moldovei „sub mâna înaltă” a ţarului a fost scris la Moscova pe 17 mai 1656, după „învăţătura” domnului Moldovei, la porunca (dictarea) solilor moldoveni de către arhimandritul grec Dionisie Ivirit.
- actul prezintă în sine un proiect de tratat pur moldovenesc şi nu un proiect sau tratat moldo-rus, acest proiect a fost discutat cu partea rusă abia la 21 mai 1656.
- În rezultatul acestor discuţii, mult mai târziu, abia pe 29 iunie 1656 este emis răspunsul părţii ruse, răspuns care nu permite să concluzionăm că negocierile moldo-ruse au fost încheeate şi să-l apreciem ca pe un document final al negocierilor.
- Negocierile, conform opiniei Moscovei, urmau să fie continuate în Moldova şi nu avem certitudinea că Gheorghe Ştefan s-ar fi împăcat numai cu cele

---

[29] Исторические связи , T.II, c.288-289(Anexa IV). Pretenţiile unor autori că în rezultatul negocierilor Moldova ar fi fost „причислена к владениям царя, хотя и не была удержана”, nu au nici un temei (Граф М.В.Толстой, *Рассказы из истории русской церквиб книга пятая*, Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1991, pe http://www.ccel.org/contrib/ru/History/History33.html#a33).

[30] Arhiva de Stat a Actelor Vechi din Rusia, *Fond 68*, registru I, 1656, dosar 2, fila 48-49.

[31] Anexa V.

[32] Заборовский Лев. *Переяславская Рада и Московские соглашения 1654 года: проблемы исследования, în: Россия и Украина: история взаимоотношени,* Москва, 1997, pe http//izbornik.org.ua./vzaimo/oz o4.htm

înserate în actul din 29 iunie 1656, lăsând în voia soartei problema teritoriilor aflate sub dominație otomană directă din regiunea Nistru-Prut cu orașele Tighina (Bender), Chilia, Cetatea Albă, Reni, Ismail.

Anexa I

Moscova, 1656, mai 17. *Traducere de pe scrisoarea grecească, pe care au trimis-o la Departamentul solilor solii moldoveni, mitropolitul Ghedeon şi logofătul Grigorie, pe care este indicată data de 16 martie 1656.*

I

Ne-a poruncit pre luminatul domn Gheorghe Ștefan, voievod a toată țara Moldovei, prea sfințitului mitropolit chir Ghedeon şi logofătului al doilea Grigorie să spunem din gură înaintea drept credinciosului domn țar Alexei mihailovici, singur stăpânitor al Rusiei Mari, şi Mici, şi Albe, în anul 7164, luna martie 16 zile.

II

Domnul nostru Gheorge Ştefan voievod ne-a trimis pe noi, căpeteniile lui, cu inima smerită şi supusă la marea ta împărăție, să ne închinăm supus şi să ne poclonim la cinstitele picioare ale împărăției tale, în locul domnului nostru, cu toți oamenii săi şi cu toți locuitorii, cu aceia, care trăiesc în țara Moldovei, toți se vor închina şi se vor supune cu mare dorință şi dragoste la cinstitele picioare ale sfinției tale.

III

Când ai trimis, marea ta împăreție, pe solul tău la noi ca să ne aducă în supușenie sub cinstitele şi sfintele tale picioare, atunci domnul nostru a vrut cu mare bucurie şi din tot sufletul şi toată inima să se închine şi să se supună măritei tale împărății, dar nu era vrema prielnică pentru că eram împresurați din toate părțile de păgânii turci şi tătari, şi de alți păgâni, şi nu ne era cu putință să dăm în vileag că vrem să ne supunem marii tale împărății, ca să nu afle turcii şi tătarii. Afară de asta şi țara Moldovei atunci n-o dorea, pentru că dacă ar fi aflat turcii şi tătarii, l-ar fi scos şi pe domnitorul nostru şi ar fi pustiit toată țara Moldovei.

Rugămintea domnului nostru şi a întregii țări a Moldovei față de drept credinciosul şi singur stăpânitor țar este următoarea pentru care se roagă şi cere.

1

Obiceiul nostru şi al țării noastre să nu fie stricat, ci numai cum au trăit până acum în țara noastră vechii noştri domnitori, aceia, care nu s-au aflat sub poruncile sultanului turcesc, tot așa şi noi să fim în acelaşi obicei şi să trăim cu toată țara noastră, pentru că şi după acei domni de dinainte, care domni au fost sub puterea sultanului turcesc, măcar că turcii luau de la ei tribut, ca şi de la noi, dar cinstea şi obiceiul țării noastre nu le-au stricat.

2

Dacă prin voința lui dumnezeu domnul nostru va trece din această lume, în țara noastră şi în sfatul nostru alt domn din alt neam domnitor să nu poată fi, decât din țara noastră.

3

Cinstea şi obiceiul țării noastre să nu se strice, după cum nu s-a stricat nici de către păgâni, ci prin bunăvoința marii voastre împărății să se întărească şi să se statornicească mai mult decât înainte.

4

Să dăruiască domnul dumnezeu marii voastre împărății putere asupra păgânilor şi noroadelor necredincioase. Şi încă rugăm noi împărăția ta cu toată țara noastră pentru câteva cetăți, care au fost la hotarul nostru şi pe care azi le țin păgânii sub stăpânirea lor, ca acele cetăți împărăția ta să binevoieşti să fie sub oblăduirea noastră, după cum au fost în timpul

domnitorilor noştri de mai înainte, până a fi fost luate de turci, şi dacă va binevoi împărăția ta, noi vom putea să le luăm din mâinile turcilor celor păgâni şi să punem acolo oamenii noştri.

5

Datori vom fi, începând cu anul de față până în veci, să trimitem împărăției tale mari daruri, potrivit cu cistea ta împărătească, iar tribut de la noi împărăția ta să nu iei, după cum iau păgânii turci, pentru că te-a învrednicit domnul dumnezeu să fii şi pentru că eşti mare țar al drept credincioşilor crştini, iar noi, săracii tăi robi, să avem de la împărăția ta puțină pace.

6

Ne plecăm genunchii cu supuşenie curată şi închinăciune până la fața pământului, şi ne rugăm cu mare dorință şi cu cucernicie creştinească cu lacrimi, şi căDem la prea luminatele şi sfintele picioare ale împărăției tale, ca să fii bun şi milostiv față de noi şi față de toți robii tăi, care locuiesc în aceste țări, pentru că ne aflăm şi trăim între păgâni, şi totdeauna stau asupra noastră turcii şi tătarii, iar noi, săracii, nu avem la cine alerga.

După aceasta să fie ştiută, țarule cu viața îndelungată, vestea, care ne vine din Crimeea, că țarul Crimeii vrea să meargă cu toată puterea în ajutorul leşilor şi să ne aibă cu sine împotriva oştirii tale împărăteşti, şi noi nu avem ce face, şi de nevoie va trebui să mergem, pentru că nu vom izbuti să-i respingem, pentru că au mare putere şi ne vor robi pe toți, şi țara o vor pustii. Şi pentru aceasta cerem şi rugăm sfânta ta împărăție şi nădăjduim în marea ta împărăție, că noi cu inima curată şi cu supuşenie căDem sub sfânta mână dreaptă a împărăției tale.

7

Domnul dumnezeu să-ți dăruiască sfintei tale împărății fericire şi biruință asupra duşmanilor tăi, şi să ne învrednicească dumnezeu să vedem mila ta împărătească către noi şi să vedem aceeaşi biruință asupra păgânilor, ca şi asupra leşilor. Şi când va binevoi împărăția ta să trimiți asupra păgânilor, şi noi datori sântem a fi gata să mergem cu ostaşii tăi împărăteşti asupra păgânilor.

8

Cu aceste rugăminți, pe care le cerem de la marea ta împărăție, căDem în genunchi şi ne rugăm cu lacrimi ca să primească pe noi, robii tăi, împărăția ta cu rugămintea şi cererea noastră pentru trebuința şi cererea noastră, şi miluiască-ne împărăția ta cu cartea ta împărătească şi cu solul tău, pentru ca noi, văzând cartea ta împărătească şi pe solul tău, să ne bucurăm în nevoile şi grijile noastre, şi despre toate cererile noastre să ne încredințăm.

9

Şi iar ne rugăm împărății tale, să ne miluieşti cu o carte slobodă, ca să putem trimite totdeauna oamenii noştri la împărăția ta cu cărți şi noutăți fără întrerupere.

10

Şi încă te mai roagă pe împărăția ta domnul nostru pentru nişte icoane, ca să le zugrăvim aici să fie într-o mănăstire, pe care o zideşte domnul nostru.

Scrisoarea de mâna patriarhului şi cu iscălitura şi pecețile solilor s-a pus în cutia pecetluită.

Notă I.E.: Traducerea în limba slavonă a fost efectuată de diecii de la Departamentil solilor. În virtutea faptului că în ea este amintită data de 16 martie 1656, editorii acestui document i-au atribuit eronat data de 16 martie şi originalului grecesc. În realitate şi această traducere este de pe textul grecesc din 17 mai 1656.

Traducerea contemporană în limba română după: *Исторические связи народов СССР и Румынии*, Т.II, Издательство «Наука», Москва. с. 276-278.

Anexa II

Moscova, 1656, mai 17. *Traducerea din limba greacă în limba română de către Dimitrie G. Ionescu a proiectului de tratat prezentat de solii domnului Moldovei Gheorghe Ştefan la Departamentul solilor.*

1 . Misiunea cu care a însărcinat prea strălucitul Domn, Gheorghe Ştefan, Voevod a toată ţara Moldovlahiei(la Dimitrie G. Ionescu termenul este tradus Moldova-I.E.) pe prea sfinţitul Mitropolit, chir Ghedeon, şi pe Logofătul al doilea, Grigorie Neaniul, ca să vorbească prin viu grai credinciosului şi atotstăpânitorului Ţar al Moscovei şi al întregei Rusii Mari, Mici şi Albe, Domnul Alexe Mihailovici, în anul 7164 (1656), luna Martie, 16.

2. Domnul nostru, Gheorghe Ştefan Voevod, cu inima plecată şi smerită către Măria Ta, ne-a trimis pe noi la sfânta şi marea Ta împărăţie ca să plecăm grumajii noştri închinându-ne cu plecăciune şi metanii până la pământ la cinstitele şi sfintele picioare ale sfintei Tale împărăţii; noi, delegaţia, să ne plecăm şi să ne închinăm în locul Domnului nostru la sfânta şi marea Ta împărăţie. Domnul nostru, împreună cu toţi supuşii săi câţi locuiesc în acea ţară a Moldovlahiei se pleacă şi se închină cu multă dorinţă şi iubire la treptele sfintelor picioare ale împărăţiei Tale.

3. Solul pe care 1-a trimis Măria Ta pentru supunerea şi închinarea Domnului nostru la cinstiţii şi sfinţii paşi ai Măriei Tale, Domnul nostru 1-a primit cu mare bucurie, din tot sufletul şi din toată inima lui şi doreşte cu poftă arzătoare, din tot cugetul său, supunerea către marea Ta împărăţie.

Dar, fiindcă suntem înconjuraţi şi închişi din toate părţile de păgâni, de Turci şi Tătari şi de toţi necredincioşii, nu putem cum să arătăm aceasta în public, pentrucă dacă ar fi aflat Turcii şi Tătarii de închinarea noastră la prea strălucita şi marea Ta împărăţie nici pământul n'ar mai fi rămas întreg în acel loc şi toată ţara ar fi ruinat-o cu desăvârşire.

Punctele Domnului nostru şi ale Ţării întregi pe care le cer dela credinciosul şi singurstăpânitorul Ţar cei care au nevoie rugându-se.

I. Rânduielile noastre şi ale ţării noastre să nu se strice; ci, precum au trăit şi s'au condus în această lume ceilalţi Domni vechi ai ţării noastre, acei care nu erau în închinarea şi sub cârmuirea împărăţiei Turcilor, în felul acela şi în aceeaşi râuduială să vieţuim şi să ne conducem şi noi împreună cu toată ţara noastră.

Că, deşi Domnii de mai târziu au fost subt cârmuirea şi în închinarea împărăţiei Turcilor precum suntem şi noi, şi cu toate că Turcii au luat chiar tribut dela aceia dinaintea noastră şi dela noi şi din ţară, cinstea Domniei însă şi rânduiala ţării cu nimic n'au stricat.

II. Domnia să nu se schimbe, ci ori de câte ori se întâmplă şi are loc plecarea din această lume a Domnului nostru către Dumnezeu, precum este datoria întregii firi omeneşti, urmaşul să fie din ţară, cum a fost dela început rânduiala şi obiceiul ţării, şi să ne se pună Domn strein şi dintr-un alt neam de oameni.

III. Cinstea şi rânduiala Domniei să nu se strice, precum n'au fost stricate nici de păgâni, ci cu mai multă milă şi bunăvoinţă dela Măria Ta, Domnia să fie confirmată şi întărită în cinstea şi rânduiala de mai înainte şi de Măria ta.

IV. Domnul Dumnezeu să dăruiască putere marii şi puternicei Tale împărăţii peste păgâni şi peste toate popoarele necredincioase. Noi, împreună cu toţi câţi locuiesc în acea ţară, mai rugăm pe Măria Ta pentru câteva cetăţi care sunt la hotarul ţării noastre şi pe care le ţin acum păgânii subt cârmuirea lor. Cetăţile acelea să ne miluieşti Măria Ta ca să fie iarăşi în hotarul ţării noastre şi în stăpânirea noastră precum au fost dintru început la Domnii vechi, înainte de a le fi luat Turcii, şi să fie cu porunca Măriei Tale să punem oameni din ţara noastră în acele cetăţi precum au fost şi mai înainte şi să avem ordin şi poruncă dela Măria Ta, că putere avem, să luăm cetăţile acelea din mâinile Turcilor şi Tătarilor.

V. [Protecţia] Măriei Tale să fim îndatoraţi a o răsplăti precum se cuvine, cu daruri mari, odată pe an, în toţi anii până în veci; dar tribut din ţara noastră şi dela noi să nu iei cum ne-au luat păgânii, pentrucă pe Tine Te-a învrednicit Domnul Dumnezeu şi eşti împărat mare,

credincios şi pravoslavnic, ca să avem şi noi, săracii şi supuşii tăi, linişte şi odihnă în marea Ta împărăție.

VI. Cu plecăciune şi metanie până la pământ, cu inimă curată, supusă şi smerită, cu mare dorință şi evlavia creştinească ne rugăm şi cu lacrămi în ochi cădem la prea strălucitele şi sfintele trepte ale sfintei Tale împărății ca să fie milostivă şi îndurătoare pentru noi şi pentru toți supuşii Tăi care locuiesc în această țară, câți ne găsim acolo şi locuim între păgâni – Turci şi Tătari, - cărora, deşi stau tot timpul asupra noastră nu le suntem credincioşi. Dar să ştii împărate îndelung înzilit, că, după cum ne sosesc veşti din acele părți, Hanul ar vroi să se ridice cu toată puterea Tătarilor ca să vină în ajutorul Polonilor! Împărate îndelung înzilit, aceia au putere mare să ne ia şi pe noi în, mijlocul lor şi să ne ducă în război împotriva Măriei Tale, şi noi neputând să rezistăm în contra lor, de nevoie se va întâmpla după ordinul şi porunca lor. Că, dacă noi am voi să le rezistăm şi să ne împotrivim lor, ei au putere să ne zdrobească şi să ne ducă în sclavie cât să nu mai rămână nimic aci decât numai pământul; pentru aceasta ne rugăm şi cădem la sfânta şi marea Ta împărăție ca să avem crezământ la Măria Ta că inima noastră este curată, supusă şi plecată sub puternica şi sfânta dreaptă a Măriei Tale.

VII. Domnul Dumnezeu să dăruiască sănătate Măriei Tale, prosperitate şi biruință împotriva duşmanilor tăi şi să vedem şi noi ziua aceia precum s'a întâmplat Polonilor şi în celelalte părți la fel; şi, când armatele Măriei Tale vor porni împotriva păgânilor noi să fim pregătiți şi obligați să ieşim cu toți locuitorii țării împreună cu armatele Măriei Tale în contra păgânilor.

VIII. Pentru aceste puncte pe care le cerem dela Măria Ta, cădem şi cu lacrămi în ochi ne rugăm; iar dacă Măria Ta primeşte rugarea şi poftirea noastră, a supuşilor săi, să ne dăruiască pentru nevoile noastre şi pentru punctele acestea un hrisov pe care să-1 avem mângâiere în multele noastre nevoi şi apăsări, şi drept încredințare pentru toate punctele acestea.

IX. Mai cerem dela Măria Ta o scrisoare binevoitoare pentru oamenii noştri ca să-i putem trimite întotdeauna la Măria Ta cu veşti şi scrisori din părțile acestea; şi oameni de-ai noştri să nu lipsească niciodată dela Măria Ta.

X. Domnul nostru mai cere dela Măria Ta să zugrăvim aci câteva icoane sfinte pentru o mănăstire pe care o zideşte acum Domnia Sa.

(Pecetea Arhivelor fostului Minister de externe din Moscova) GHEDEON, ARHIEPISCOP ŞI MITROPOLIT SUGAVSKÎÏ I I VĂSĂI ZEMLEA MOLDAVSKOI.

In locul Măriei Sale Domnului nostru Io Gheorghie Ştefan Voevod şi în locul arhiereilor şi a boiarilor şi a toată țara Moldovei săngur am scris cum săntem plecat suptu talpele împărăției Sale în veaci.

AZ GRIGORIE NEANIUL, VTORII LOGOFĂT, *am scris precum au fost învățătura Măriei Sale Domnu nostrului Gheorghe Stefan Voevod, cu mâna mea am scris.*

(Pecetea Mitropoliei Moldovei cu icoana Sf. Gheorghe în mijloc şi având următoarea legendă: печат стгу георги аі митрополии сучавскоі; alături, sigiliul logofătului cu inițialele lui).

MACARIOS, *din mila lui Dumnezeu, Patriarh al Antiohiei şi al întregului răsărit* (în 1. arabă). Precum s crie şi adevereşte fratele şi coliturghisitorul meu, prea fericitul Patriarh al Ierusalimului, chir Paisie, asemenea adeveresc şi eu că Ştefan Vodă nu va ieşi cu toată țara lui din supunerea Țarului şi pentru aceasta dau scrisoarea de față cu iscălitura mea; iar dacă va ieşi îl vom socoti pe el şi toată țara lui afurisit şi de neiertat.

In anul mântuirii 1656, indicționul 9, luna Mai, în 17.

Pecetea lui Macarie al Antiohiei cu următoarea legendă: *Μακάριος, ελέω Θεον, πατριάρχης' Αντιοχείας.*

După*:* Ionescu D.G., „Tratatul încheeat de Gheorghe Ştefan cu ruşii în 1656. Contribuții la cunoaşterea legăturilor noastre politice cu Rusia", în *Revista istoricâ română*, Vol.III, Bucureşti, 1933, f.II-III, p.241-246.

Anexa III

Moscova, 1656, mai 17. *Traducerea din limba greacă în limba slavonă de către diecii de la Departamentului solilor a proiectului de tratat prezentat de solii domnului Moldovei Gheorghe Ştefan pe care este indicată data documentului tradus, 17 mai 1656.*

«Прошение государя нашего и всей Молдавской земли ко благочестивому царю и самодержцу, сие есть о том молят и просят.

1. Чин наш и государства нашего не порушился б, только как жили преж сего в нашем государстве древние государи наши те, которые не были под повелением турского солтана, так же и нам быть в том же чину, и жить бы нам со всем нашим государством, понеже и после тех прежних государей, которые государи были под областью турского солтана, хотя турки с них и дань имали якоже и с нас, а чести и чину государства нашего не порушили.

2. Как божиим изволением которой государь наш от сего света отойдет: и в нашей земле и в государстве нашем иному государю от инаго роду государем не быти, опричь нашего государства.

3. Честь и чин государства нашего не порушился б, как была не порушена и от нечестивых; и благоволением великаго Вашего царствия утвердится и укрепится паче прежняго.

4. Господь бог да подаст силу великому Вашему царствию на нечестивых и на неверных народов. Паки бьем челом мы царствию Твоему со всею своею землею для некоторых городов, которые были на границе нашей, и их ныне держат нечестивый под повелением своим*; и те городы царствие Твое пожаловал бы нам, быти им под нашим повелением, как были при прежних государех наших до турского взятья; и буде изволить царствие Твое, мы возможем взять их от рук нечестивых агарян**, и посадить в них своих людей.

5. Должны будем мы по вся годы до веку посылать к царствию Твоему великие дары, против Твоей царской чести, а дани б с нас царствию Твоему не имать, как емлют с нас нечестивые агаряне для того, что сподобил Тебя господь Бог быти, и есть, великим царем благочестивым и православным; и нам бы бедным рабом Твоим получити от царствия Твоего малой покой.

6. Колени преклоняем чистым покорением, и земным поклоном, и великим желанием, и благоговением християнским молимся со слезами, и припадаем к пресветлым и святым ногам царствия Твоего, да буди милостив и милосерд к нам, и ко всем, рабом Твоим, живущим в сих странах; елико пребываем и живем меж нечестивых, и стоят на нас всегда турки и татарове, а нам бедным восприбегнути где, не имеем. По сем буди ведомо многолетный царю! Весть к нам доходит из Крыму, что крымской хан со всею своею силою хочет идти на помочь ляхом, и нас с собою имать на супротив твоей царской рати: и мы не имеем что творить, а от невольности идти будет потому, что отказать нам им не уметь, для того что имеют они силу большую, и нас всех пленять, и государство все разорять. И сего ради молим и бьем челом святому Твоему царствию, и надежду имеем на великое Твое царствие, что мы чистым сердцем и покорною главою припадаем под святую десницу царствия Твоего.

7. Господь бог да подаст святому Твоему царствию благоденствие и победу на врагов Твоих, и нас бог сподобит видеть к себе Твою царскую милость, и видеть такую же победу на нечестивых, яко и на ляхов; и как изволит царствие Твое послать на нечестивых, и мы должны есмы быть готовыми, и с Твоими царскими ратными людьми идти на нечестивых.

8. О сих прошениях, что просим от великого Твоего царствия, припадаем и молимся со слезами, да восприимет царствие Твое моление и прошение нас рабов Твоих для нужи нашей и прошения, да пожалуй нас царствие Твое, своею царскою грамотою, и

послом своим, чтоб нам видя Твою царскую грамоту и посла Твоего, в нужах своих и печалех утешиться, и во всех прошениях своих вериться.

9. Паки бьем челом святому царствию Твоему, да пожалуешь вольную грамоту, чтоб нам посылать людей своих всегда к царствию Твоему с грамотами и с вестьми без урыву.

10. Еще бьем челом царствию Твоему, государь Наш, для некиих святых икон, писать нам здесь, быть им в некотором монастыре, что государь наш строит.

На подлинных статьях, на греческом языке писанных, следующее подписано: Вместо государя своего Георгия Стефана воеводы и вместо архиереев, которые под моею областию, и вместо бояр и всего Молдавского государства, и аз митрополит Гедеон рукою своею руку приложил в том, что мы подклонились под царскую высокую руку и к подножию его царского величества во веки неподвижно.

Я антиохийский патриарх Макарий в сем, яко пишет и свидетельствует брат мой и сослужитель блаженейший патриарх иерусалимской, господин Паисий, такожде свидетельствую и яз, что ему быть Стефану воеводе со всем своим государством под государевым повелением неподвижно и безотменно, в том даю сие писание за своею рукою, и будет он Стефан воевода наше свидетельство оболжет, и мы его проклинаем и отлучаем со всем его государством во веки. Лета от рождества Христова 1656 года Индикта 9, Майя 17 дня. А для достоверства печать свою приложил.

După: *ПСЗРИ, Т. I, С. 385-386.*

Anexa IV

Moscova, 1656, iunie 29. *Scrisoarea de răspuns a ţarului alexei Mihailovici la proectul tratatului cu Rusia depus de solii moldoveni mitropolitul Ghedeon şi logofătul Grigore Neanul la Departamentul solilor.*

Din mila lui dumnezeu noi, mare domn, ţar şi mare cneaz Alexei Mihailovici, singur stăpânitor a toată Rusia Mare, şi Mică, şi Albă(... urmează titlul întreg al ţarului-I.E.), îi facem ştiut lui Ştefan, voievod şi singur stăpânitor al ţării Moldovei, cuvântul milostiv al măriei noastre împărăteşti, că în anul de faţă 164, în luna mai, domnia voastră, Ştefan voievod, aţi trimis la noi, mare domn, la măria noastră împărătească, pe solii tăi: pe mitropolitul Sucevei Ghedeon şi pe logofătul al doilea Grigorie nenul cu rugămintea că dumneavoastră, creştinii pravoslavnici, oameni de toate rangurile din acest pământ al Moldovei, vă aflaţi în mare strâmtoare şi prigonire din partea păgânilor, şi ca noi, mare domn, măria noastră împărătească, să vă miluim, să orânduim pentru unitatea credinţei pravoslavnice creştine şi pentru sfintele biserici ale lui dumnezeu, pe tine, Ştefan voievod, cu toată ţara Moldovei să te primim sub înalta mâna noastră împărătească în supuşenie veşnică. Iar dumneavoastră nouă, marelui domn, ne veţi sluji cu credinţă, şi la ce va fi porunca noastră domnească, dumneavoastră veţi merge asupra oricărui duşman al măriei noastre împărăteşti şi veţi sta una cu oamenii de oaste ai măriei noastre împărăteşti. Şi noi, mare domn, măria noastră împărătească, după milostivul nostru obicei împărătesc, uitând de jignirile voastre vechi şi adunările cu duşmanii noştri leşi, te-am miluit, am orânduit să te primim pe tine, ştefan voievod, cu ţara Moldovei sub înalta mâna noastră, a măriei noastre împărăteşti, în supuşenie veşnică.

Iar tu, Ştefan voievod, să fii sub înalta mâna noastră, a măriei noastre împărăteşti, cu toată ţara Moldovei, neclintit în veci şi să ne slujiţi şi să ne doriţi tot binele nouă, marelui domn, măriei noastre împărăteşti, şi fiului măriei noastre împărăteşti marelui cneaz Alexei Alexeevici a toată Rusia Mare, şi Mică, şi Albă, şi moştenitorilor noştri. Iar dacă se va întâmpla un duşman al nostru, al marelui domn, al măriei noastre împărăteşti, pe acxel duşman nici cu oameni, nici cu bani să nu-l ajutoraţi şi nici u n sfat cu dânsul să nu aveţi, după voinţa noastră, a măriei noastre împărăteşti. Şi unde va fi porunca noastră, a măriei noastre împărăteşti, asupra cărui duşman să mergeţi, acolo să aveţi a merge şi cu oamenii de oaste ai noştri, ai măriei noastre împărăteşti, asupra oricărui duşman să staţi împreună fără de nici o viclenie.

Iar ceea ce ne-ați rugat pe noi, pe marele domn, pe măria noastră împărătească, după porunca ta, Ştefan voievod, solii tăi, mitropolitul şi logofătul, au şi înaintat articolele, iar în acele articole se scrie ca noi, mare domn, să vă miluim: obiceiul țării voastre a-l schimba şi a-l preface să nu orânduim, ci să trăiți în acel obicei şi cinste, după cum au fost în țara voastră pe timpul domnitorilor de mai înainte, care au fost înainte[de a trece] sub porunca sultanilor turci. Iar dumneavoastră veți fi datori în tot anul şi până în veci să ne trimiteți nouă, marelui domn, măriei noastre împăreteşti, mari daruri, după destoinicia noastră împărătească, iar noi, mare domn, să nu orânduim să se ia tribut de la dumneavoastră, după cum iaz turcii, pentru că prin aceasta dumneavoastră prin mila noastră domnească să aveți pace. Iar dacă din vrerea lui dumnezeu vre-un domn al țării Moldovei va pleca din lumea aceasta, în țara şi în statul vostru un alt domn, de alt neam, decât acela al țării voastre, să nu poată fi domnitor.

Şi noi, mare domn, măria noastră împărătească, pe tine, ştefan voievod, şi toată țara Moldovei te-am miluit, toate acele articole am orânduit să fie întru totul întocmai după rugămintea voastră. Şi vom ținea cu milostivă danie şi grija noastră domnească, iar dumneavoastră să vă bizuiți în mila noastră, a măriei noastre împăreteşti.

S-a dat această carte de danie a noastră, a domniei noastre împăreteşti, în cetatea noastră împărătească a Moscovei în anul de la facerea lumii 7164, iunie 29 zile.

Traducerea contemporană în limba română după: Исторические связи народов СССР и Румынии. Т.II, Издательство «Наука», Москва. с. 287-289.

Anexa V

Moscova, 1656, iulie 7. *Jurământul de credință depus de Mitropolitol Ghedeon la Moscova.* Яз, Молдавского воеводства сучавской митрополит Гедеон, да логофет Григорий обещаемся пред святым Евангелием за себя и за Стефана-воеводу, и за весь духовной и мирской чин на том, что прислал нас к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя и Белыя России самодержцу, Стефан-воевода и владетель Молдавской земли бити челом, чтоб он, великий государь, пожаловал, [и] велел ево, Стефана-воеводу, со всею Молдавскою землею принять под свою государскую высокую руку в вечное подданство. И великий государь, царь и великий князь Алексей Михайлович, всея Великия и Малыя и Белыя России самодержец, его царское величество пожаловал Стефана-воеводу со всею Молдавскою землею под свою государскую высокую руку принять изволил.

И Стефану-воеводе и духовного чину людем, также и боярам, и всякого чину людем быти под царского величества высокою рукою навеки неотступным, и служити ему великому государю и сыну его государеву, государю царевичу и великому князю Алексею Алексеевичу Всея Великия и Малыя и Белыя России и наследником верно, и на всякого его государева неприятеля стоять, по его государеву повеленью, безо всякие измены, а к турскому, и крымскому, и к иным государям впредь не приставать. И на том на всем ему, Стефану-воеводе и боярам, и всякого чину начальным людем учинит вера перед его государевыми послы, которых его царское величество изволил к нему, Стефану-воеводе прислать, и письмо о том за своими руками и за печатьми, к царскому величеству для утвержденья и верности послать с теми ж его царского величества послы. А на истинное уверение во всем в том обещаюся государю своему, царю и великому князю Алексею Михейловичу, всея Великия и Малыя и Белыя России самодержцу и его благоверной царице и великой княгине Марии Ильиничне и благоверному государю, царевичу и великому князю Алексею Алексеевичу всея Великия и Малыя и Белыя России, и их государским наследникам, по непорочной заповеди господа бога и спаса нашего Иисуса Христа, якож во святом Евангелии указался, еже ей, ей на том, служити мне ему, государю своему, царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Великия и Малыя и Белыя России самодержцу и его благоверной царице и великой княгине Марии Ильиничне и благоверному государю царевичу и великому князю Алексею Алексеевичу всея Великия и Малыя и Белыя России и их государским наследникам. И

опричь государя своего царя и великого князя Алексея Михайловича всея Великия и Малыя и Белыя России самодержца и сына его государева государя царевича и великого князя Алексея Алексеевича всея Великия и Малыя и Белыя России и их государских наследников на Московское и на Владимирское государства, и на все великия государства Российского Царствия и на Великое Княжество Литовское и на Княжество Киевское и Черниговское и на всю Малую и Белую Русь иного царя из иных государств, польского и немецких реш*, королей и королевичей, из розных земель царей и царевичей, и из русских, и из иноземских родов никого не хотети, и под государствами, которые под ними государями, не подыскиватися никакими мерами и никакою хитростью.

А где уведаю или услышу на государя своего царя и великого князя, Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя и Белыя России самодержца, и сына его государева государя царевича и великого князя Алексея Алексеевича, и на его царского величества наследников, и на все его великия государства на Великую и на Малую и на Белую Русь, и на Великое Княжество Литовское каких неприятелей турских или крымских, или коих иных государств собрание и злой умысл, или его царскаго величества в подданных измену, или иной какой злой умысл; и мне (им-рек) государю своему, царю и великому князю Алексею Михайловичу, про то известити, как мочно вскоре, а самому против неприятелей за государя своего и за его государства стояти, и промысл всякими мерами к помочи делати, и битися не щадя головы своея, а изменника поймать. А где велит мне царское величество быть на своей великого государя службе с своими царского величества московскими ратными людьми, или с его царского величества подданными гетмана Богдана Хмельницкого полку с запорожскими черкасы, и кто будет царскаго величества над войски бояре и воеводы, и мне будучи на государеве службе, тех бояр и воевод слушать, и с его царского величества ратными людьми совет и промысл имети, и с его государевыми недруги битися заодно. И которые со мною будут царского величества подданные молдавские ратные люди, и мне их утверждать, чтоб они царского величества с ратными людьми совет и дружбу имели, и царского величества с недруги бились заодно, не щадя голов своих, чтобы их обещание и клятва у всех была без преткновения постоянна. И из полков мне царскаго величества к неприятелю не отъехати и никакими мерами измены не учинить, и в городех, где мне случитца быть, царскаго величества с подданными, и мне неприятелю города не здать, и неприятеля на простое и безлюдное место собою и иным никем к городу не подвесть, и зла никакова не учинить, и ни в которое в иное государств изменою не отъехать и будучи в полкех воевод не покинуть и с его государевыми недруги и со изменники не ссылатись ни в чем мне государю своему, царю великому князю Алексею Михайлову всея Великия и Малыя и Белыя России самодержцу и сыну его государеву государю царевичу и великому князю Алексею Алексеевичу и их государским наследникам не изменити никоторыми делы, и никоторым лукавством. А кто не станет государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя и Белыя России самодержцу и сыну его государеву государю, царевичу и великом князю Алексею Алексеевичу и господарским наследникам служити и прямити или кто учнет с их государскими недруги ссылатись, и мне с теми людьми за них государей своих, и за их государство битись до смерти, а самому мне по моему обещанию еже обещеваюсь ныне пред святым сим Евангелием, ни какой измены и к воровству ни к какому и ни к какому и ни к какой прелести не приставати и во всем мне государю своему, царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Великия и Малыя и Белыя России самодержцу и сыну государеву государю царевичу и великому князю Алексею Алексеевичу и государским наследникам служити и примити и добра хотети безо всякого лукавства в правду, я коже аз обещахся.

Аз, Григорий Ненюл, второй логофет, Гедеон, митрополит Сучавский и всей земли Молдавской 7164 (1656) года июля 7 день по государеву цареву и великое князя Алексея Михайловича всея Великия и Малыя и Белыя России самодержца указу, великий государь святейший Никон патриарх Московский и всея Великия и Малыя и

Белыя России, в соборной церкви Успения Пресвятые Богородицы пред столом господним, по сей записи Стефана-воеводы и владетеля Молдавской земли посланника Сучавскаго митрополита Гедеона к вере привел. А логофета Григорья и всех людей, которые были от владетеля с посланнию приводил к вере в соборной же церкви тверской архиепископ Лаврентий, да соборной протопоп Михайло июля 21-го дня.

După: Лаптева Т.А., Соловьева Т.Б., „Присяга на подданство России” în *Военно-исторический журнал.* № 10, Москва, 1990. С. 39-40

.

Confesiune, religie şi societate în Paşalâcul de Oradea

Mihai GEORGIȚĂ

Confession, Religion and Society in the Eyelet of Oradea

Abstract. *The conquest of Oradea by the Ottomans and the transformation of a big part of Bihar region in ottoman eyelet, lead to social and religious changes besides the economic ones. Oradea, a strong protestant Hungarian centre, with a prosperous cultural life before the Ottoman conquest, with a famous superior school and a printing press as well, will be transformed in a Moslem city with mosques.*

Close by the ottomans, like everywhere in the south of Danube, will come the orthodoxes (Vlaches, Serbians, Macedonians), who were much more loyal to the Ottomans. In this way, they succeed to build a church in the quarter Velența and to bring their own bishops. The orthodoxy in Bihor will become much stronger and the cultural life of Romanians from Bihor province will know one of the most important momenst of its history.

Keywords*: confession, eyelet of Oradea, moslem, protestant, orthodox.*

La finele lui august 1660, după mai multe încercări de cucerire, cetatea Oradea cade în mâinile turcilor, în urma unui asediu ce a durat mai bine de o lună de zile. Turcii, stăpâni peste Banat, au reuşit astfel, prin cucerirea celei mai mari cetăți din marginea de vest, să prindă Transilvania ca într-un cleşte şi să realizeze un front mai puternic în lanțul de cetății paşalâc de pe teritoriul Ungariei. Alături de îndeplinirea acestei strategii ofensive, urmărită în timp de marii viziri, un alt motiv important, care a determinat inițiativa turcilor de a forma un paşalâc în ținutul Crişanei, a fost răzmerița antiotomană condusă de rebelul principe George Rakotzi II. Acesta îşi avea cartierul general la Oradea, iar haiducimea comitatelor din vestul principatului îi era un aliat de nădejde[1]. Ocuparea cetății Oradea a însemnat pentru turci o lovitură de grație aplicată chiar în centrul taberei duşmane. De aici, timp de aproape un an, aşa cum relatează cronicarul turc Evlia Celebi[2], participant la evenimente, oştile turceşti şi tătare, vor declanşa o campaniei de distrugere şi devastare a Principatului, până când va fi instalat pe tron principele apreciat de sultan, Mihai Apafi. O altă cauză, care a generat cucerirea Oradiei şi acțiunile de jaf şi distrugere ale armatei otomane în Transilvania, a fost neplata tributului şi a datoriilor către Poartă. Încă din lunile anterioare, magistratul Bistriței a primit o serie de scrisori de la principele Barcsai şi oficialii săi, îngrijorați de somațiile turcilor, care cereau strângerea fără întârziere a

[1] Liviu Borcea,"Contribuții la istoria oraşului Oradea în timpul stăpânirii otomane (1660-1692)", în *Crisia*, XI, Oradea, 1981, p. 107-108.

[2] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, Bucureşti, 1976, p. 491-700 *passim.*

tributului restant şi care ameninţau că, altminteri, vor transforma principatul în *eyelet*[3]. Cucerirea Oradiei a urgentat astfel achitarea tributului[4].

În pofida garanţiilor făcute de cuceritorul Oradiei, Ali paşa, că nu va ocupa alte castele şi cetăţi din comitat, la scurtă vreme după căderea cetăţii, în toamna şi iarna care a urmat, au fost ocupate principalele cetăţi şi târguri. Astfel, în afară de partea de nord-est a comitatului, în dreapta râului Ier, care cuprindea cetatea Săcuieni şi oraşul Debreţin, au luat în stăpânire tot comitatul. Ocuparea s-a realizat şi cu sprijinul sătenilor, care s-au supus deîndată cuceritorilor, iar în multe cazuri au colaborat cu turcii şi i-au chemat să-i alunge pe stăpânii lor de domeniu[5]. De pildă, cetatea Pomezeu, unde se aflau iobagi români, a ajuns în mâna turcilor, pentru că aceştia i-au chemat să le predea cetatea[6]. Dar nu este un caz singular. Conform afirmaţiilor cronicarului Mustafa Galazade se pare că la cucerirea Timişoarei au contribuit sârbii timişoreni. Aceştia i-au ajutat pe turci să cucerească cetatea, atrăgându-şi astfel mânia austriecilor, care i-au condamnat la moarte[7]. Ali paşa nu s-a mulţumit numai cu acest teritoriu, ci a avut pretenţii asupra tuturor ţinuturilor aflate odinioară sub ascultarea marii căpităniі de Oradea, după cum rezultă din mărturisirile cronicarului Georg Kraus, care luase parte la tratativele privind graniţa răsăriteană a noului paşalâc[8]. Intenţia turcilor de a acapara o parte cât mai mare din teritoriul Transilvaniei reiese cu claritate din însemnările lui Evlia Celebi. De aceea, încă din primele zile de după cucerirea Oradiei, principele Acaţiu Barcsai solicită ca nobilii Francisc Redei, Nicolae Zollyómi şi Sigismund Bánffi să participe la stabilirea hotarului dintre noul paşalâc de Oradea şi principatul Transilvaniei[9]. Dacă Ali paşa nu a putut obţine atunci alte teritorii din Ardeal, a pretins în schimb un tribut destul de mare şi a căutat să numească un principe dispus la astfel de concesii. Propus la ridicarea în cea mai înaltă demnitate în principat,

---

[3] Arhivele Naţionale-Direcţia Judeţeană Cluj (în continuare A.N.-DJCluj) , *fond Primăria oraşului Bistriţa*, doc. 88, 89, 96, 97, 98/1660.

[4] *Ibidem*, doc. 120/ 7.09.1660, doc. 127/9.09.1660. Acaţiu Barcsai cere bistriţenilor să trimită la Gherla 6 care şi câte 8 cai, pentru a putea expedia la Oradea datoriile către Poartă. Această faptă este menţionată şi de Georg Kraus în cronica sa. Vezi: Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, Bucureşti, 1965, p. 375.

[5] Bunyitay Vincze, *A török foglalás korábon 1660-1692*, Budapest, 1892, p.35-37; vezi şi: Liviu Borcea, „Contribuţii la istoria cetăţii Săcuieni (comitatul Bihor) în sec. XV-XVII", în *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca*, XXVI, 1983-1984, p. 325.

[6] Georg Kraus, *op.cit*., p. 397

[7] *Cronici turceşti privind Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 282.

[8] Georg Kraus, *op.cit*., p. 377-378. Nu se puteau prezenta la aceste tratative, fără ca o delegaţie alcătuită din Grigore Gilany, Gheorghe Punkosdi, Andrei Kreisser, judele regal, şi Georg Kraus, notar în Sighişoara, să aducă tributul turcilor, deşi mult diminuat, de la 500000 de taleri la 44000. Cel însărcinat cu tratativele privind graniţa de est a fost, potrivit cronicarului sas, Sigismund Bánffy, care sosise la Oradea cu trei zile în urma acestei delegaţii. Discuţiile au fost foarte încinse, aşa cum prezintă Georg Kraus. Ali Paşa a cerut, pe lângă comitatele Bihor, comitatele Crasna, cele două Solnocuri, precum şi alte comitate, pretinzând ca hotarul să fie împins până la Cluj. Oficialul transilvănean a respins aceste pretenţii, dar în baza unor acte din arhiva Oradiei, Ali Paşa a revendicat o stradă întreagă din Cluj, care ar fi aparţinut Oradiei. Văzând că i se respinge şi această pretenţie a cerut apoi ca hotarul să fie Huedinul sau Bologa, numai că atât Bologa, cât şi Huedinul erau domeniile familiei Bánffy, pentru care Sigismund era pregătit să aducă acte doveditoare. Ali paşa a fost nevoit să renunţe, în schimbul achitării tributului şi a zeciuielii din toate produsele.

[9] A.N.-DJCluj, *fond Primăria oraşului Bistriţa*, doc.119/ 4. 09. 1660.

a fost, între alții, nobilul Nicolae Zollyómi, ce trebuia să aducă imediat tributul, altminteri se continuau incursiunile de cucerire[10]. Cu toate acestea, intențiile expansioniste ale turcilor n-au putut fi stăvilite până ce nu au fost alungați definitiv de habsburgi în 1692.

Între cei care au luptat pentru apărarea cetății sunt şi nume cu rezonanță românească sau sârbească: Ioan Raț din Galoşpetreu, hotnog de cavalerie, Mihai şi Ştefan Manciu, Ştefan Crainic, Ion Bot, dar nu credem, precum Nicolae Firu, că Petru Szilagyi, Petru Tinodi, Francisc Szarka ori Nicolae Fodor, erau români[11]. E posibil ca în cetate să se fi aflat atunci români şi mercenari sârbi. Mauritio Nitri aminteşte în lucrarea sa (apărută la Veneția în 1666), referitoare la luptele cu turcii din Ungaria şi Transilvania, că în timpul asediului Oradiei se aflau acolo trupe de mercenari seimeni, originari din Balcani („una Compagnia di soldati, chiamati Zemenij, popoli discendenti da Traci")[12]. Probabil, e vorba de câteva efective de mercenari, care au participat alături de domnii români la campania lui Rakotzi în Polonia şi care au rămas alături de principe.

Pentru unii locuitori ai comitatului şi ai oraşului, venirea turcilor a fost de bun augur, iar pentru alții a fost o adevărată dramă. Mulți, care au scăpat de robia tătărască[13], şi-au părăsit locurile de baştină, luând calea pribegiei. Refugiații din Oradea sunt menționați în anii următori la Debrețin, Cluj, Turda sau Dej, cerând scutiri de sarcini din cauza sorții lor mizere[14]. Alte familii se vor fi aflat în situația familiei lui Mihai Raț din Oradea, care a fost ucis din porunca lui Ali Paşa. Văduva acestuia, Ecaterina Baka, şi-a pierdut întreg avutul, în timpul cuceririi cetății, iar fiul acesteia a fost luat prizonier de tătari. Judele Debreținului solicită tuturor oficialităților oraşelor şi satelor din Transilvania să o ajute cu suma de 200 de taleri pentru a-şi putea răscumpăra fiul[15]. Cererea a fost reiterată o lună mai târziu[16], ceea ce ne determină să presupunem că, din cauza penuriei din visteriile principatului, a fost nevoită să mai aştepte. Nici destinul țăranilor care s-au bucurat de venirea turcilor n-a fost prea fericit[17], căci Principatul şi nobilimea continuau să-şi exercite unele drepturi asupra lor,

---

[10] *Ibidem*, doc.101/17.06.1661.

[11] Nicolae Firu, *Monografia bisericii Sf. Adormire din Oradea*, Oradea, 1934, p.15.

[12] Del Conte Mauritio Nitri abbate di Noires, *Raggualio dell ultime querre di Transilvania et Ungaria*, Venetia, 1666, p. 37.

[13] Tătarii au luat 73000 de prizonieri din tot ținutul Crişanei. Vezi: *Călători străini despre țările române*, vol VI, p. 526.

[14] Liviu Borcea, *op.cit*., p. 113-114.

[15] A. N.–DJCluj, *fond Primăria oraşului Bistrița*, doc. 87/ 4. 06.1661.

[16] *Ibidem*, doc. 113/ 4.07.1661.

[17] I. Totoiu, "Contribuții la problema stăpânirii turceşti în Banat şi Crişana", *Studii. Revistă de istorie*, anul XIII, nr. 1, 1960, p. 2-33. Autorul arată că stăpânirea otomană în Banat şi Crişana a adus cu sine o situație mai grea țărănimii decât înainte. Numai orăşenii, în schimbul unor taxe speciale, se bucurau de anumite privilegii. De asemenea, o situație ceva mai bună aveau locuitorii din vacufuri-proprietăți şi fonduri destinate instituțiilor religioase, unde erau scutiți de orice dări şi sarcini obişnuite. Administrația otomană s-a confruntat cu marea problemă a părăsirii de către țărani a feudelor spahiilor (ziameturilor şi timarurilor), pentru a se stabili în satele devenite vacuf al sultanilor. Fuga şi nesupunerea nu erau singurele forme de rezistență împotriva exploatării turceşti, ci şi lupta activă, revolta sau haiducirea. Pentru mişcările haiducilor a se vedea şi: Cristina Feneşan-Bulgaru, „Forme de împotrivire socială în sangeacurile Lipova şi Caransebeş în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina documentelor otomane", în *Studii şi comunicări de etnografie şi istorie*, 2, 1977, p. 419-437.

astfel încât s-a ajuns ca aceştia să fie vexaţi din mai multe părţi-la fel ca în localităţile din zona de graniţă a Ungariei[18]-, dând taxe şi dări nobililor ori efectuând cărăuşii şi zile de muncă pentru cetăţile de margine, uneori cu acordul expres al turcilor. Toate acestea au condus la depopularea satelor sau la formarea unei categorii de ţăranii sărăciţi, care duceau o viaţă nomadă şi trăiau în corturi[19]. De aceea, administraţia otomană, care se erija în protectoare a ţărănimii şi pentru a câştiga devotamentul acesteia, a interzis abuzurile şi jafurile organizate de soldaţii turci sau imperiali şi a luat ca măsuri pentru repopularea aşezărilor[20] anularea haraciului pe o anumită perioadă, dar şi a obligaţiile faţă de nobilimea maghiară[21]. Atunci când plângerile împotriva abuzurile administraţiei otomane de la Oradea ajungeau la sultan, acesta era nevoit să facă dreptate supuşilor săi, suprimând conducerea abuzivă[22].

Cât de bună ori de rea a fost până la urmă soarta locuitorilor din Bihor sub administraţia otomană nu o vom şti pe deplin, cert este însă că odată cu instalarea turcilor la Oradea încetează viaţa culturală şi religioasă, ce s-a dezvoltat timp de un veac, a unuia din cele mai importante centre ale protestantismului maghiar. Tiparniţa care fusese instalată în urmă cu 20 de ani, a scos de sub teascurile sale 61 de titluri în maghiară şi 40 în latină, de la lucrări de drept şi culegeri de legi până la cărţi religioase. O activitate remarcabilă. În momentul asediului era pregătiră de tipar reeditarea bibliei în maghiară, într-un tiraj de 10 000 de exemplare[23]. Aici funcţiona şi o şcoală de învăţământ superior prestigioasă prin dascălii ei, unde se preda filozofia şi teologia în latină şi maghiară, şcoală a cărei activitate era susţinută de lucrările cu caracter didactic, tipărite în tipografia orădeană. După ocuparea oraşului, şcoala şi-a încetat activitatea, iar studenţii câţi au mai rămas s-au mutat la colegiul din Debreţin[24], dar nu este adevărat că astfel aici a crescut semnificativ numărul studenţilor, ci dimpotrivă el s-a diminuat, una din cauze fiind înrăutăţirea situaţiei materiale a colegiului[25]. Între punctele din înţelegerea asediaţilor cu Ali paşa, prin care s-a cedat cetatea, una se referă la păstrarea arhivei capitulare şi a documentelor sale pentru a fi predată principatului, iar alta la păstrarea tiparniţei şi a exemplarelor Bibliei- aflată în curs de

[18] Localităţile din zona de graniţă a Ungariei cunoşteau regimul de dublă subordonare, plătind taxe duble turcilor şi stăpânilor de domeniu ori austriecilor. Vezi Robert Mantran (coord.), *Istoria imperiului Otoman*, Bucureşti, 2001, p. 249.

[19] I Totoiu, *op.cit.*, p. 12-13. Câte două sute de familii de ţărani nomazi au fost colonizaţi pe o parte şi pe alta a Mureşului în Arad, în baza firmanului din 11 ianuarie 1661, şi trebuiau să deservească la întreţinerea podului a palancii din Aradul Nou, a giamiei, a şcolii, a hanului şi a altor instituţii pioase din palancă.

[20] Ali paşa a promis stăpânirea liberă a bunurilor pentru toţi aceia care rămâneau în Oradea sau se reîntorceau din refugiu. Vezi. *Ibidem*, p. 20; Bunyitay Vincze, *op.cit.*, p. 47-48.

[21] Regimul otoman era deseori mai favorabil poporului de rând, decât regimul care-l precedase, prin uşurarea prestărilor de corvezi. Vezi: *Ibidem*, p. 253.

[22] Aşa a fost cazul intransigentului paşă Iusuf, înlocuit în primăvara anului 1670, pentru abuzurile şi nedreptăţile sale, cu mai blândul paşă Husein, Mihai Georgiţă, „Noi mărturii despre paşalele din Oradea", în *Analele Universităţii din Oradea. Istorie-Arheologie*, tom XVII, Oradea, 2007, p. 30-34.

[23] *Istoria oraşului Oradea*, Oradea, 2007, p. 139-140; Tóth Szabo Pál, *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralam korában*, Nagyvárad, p. 75-76.

[24] *Ibidem*, p. 141-143.

[25] Major Huba Zsolt, *op.cit.*, p. 162-163.

tipărire- şi a celorlalte cărţi din biblioteca şcolii, până vor fi ridicate[26]. Se ştie din cronica lui Kraus că judele Bistriţei, Ioan Scherling, a fost trimis cu 22 de căruţe la Oradea pentru a transporta arhiva capitulului, tiparniţa şi cărţile ce ţineau de ea. Pentru transport, Dieta a votat suma de 1000 de florini[27]. Într-adevăr în arhiva oraşului Bistriţa s-a păstrat o scrisoare a lui Acaţiu Barcsai, emisă la 30 septembrie 1660 de la Cluj, în care se porunceşte magistratului bistriţean să trimită 20 de care cu câte 6 cai pentru a putea transporta tiparniţa şi cărţile de la Oradea[28]. Aceasta şi machetele exemplarelor din Biblie au ajuns la Cluj, unde a fost tipărită în 6000 de exemplare[29]. Însă turcii nu şi-au ţinut cuvântul până la capăt şi au distrus arhiva şi biblioteca şcolii, păstrându-se numai acelea care au ajuns la Cluj şi Debreţin[30]. Ienicerii au incendiat arhiva, astfel multe documente de valoare, referitoare la istoria bisericii reformate, s-au făcut scrum[31].

Stăpânirea otomană în Bihor a însemnat nu numai instituirea unui regim administrativ, politic şi economic tipic unui paşalâc turcesc[32], ci şi implantarea instituţiilor religioase specifice musulmanilor într-un mediu creştin, considerat advers, ceea ce va fi provocat uneori iritări interreligioase ori abuzuri. În ciuda toleranţei *de jure* profesată de turci faţă de popoarele creştine ocupate[33], în realitate exista un prozelitism continuu, chiar dacă de multe ori disimulat. Cu preeminenţă, la sud de Dunăre sunt consemnate numeroase convertiri la mahomedanism[34]. Se vorbeşte cu un soi de sfială în literatura de specialitate despre islamizările forţate, subliniindu-se în primul rând toleranţa religioasă a turcilor. Nu ne putem situa de partea acestui mod de

---

[26] Liviu Borcea, *op.cit*., p. 112. Csernák Béla, *A református egyház Nagyváradon 1557-1660*, Nagyvárad, 1992, p. 260-261.
[27] Georg Kraus, *op.cit*., p. 377.
[28] A.N.-DJCluj, *fond Primăria oraşului Bistriţa*, doc. 137/ 30.09.1660.
[29] Tóth Szábo Pál, *op.cit*., p. 76.
[30] Major Huba Zsolt, *op.cit*., p. 161-162.
[31] Csernák Béla, op.cit., p. 262; Tóth Szábo Pál, *op.cit*., p. 107.
[32] A fost împărţit în patru sangeacuri Sâniob, Pomezeu, Beiuş şi Şinteu, 9 districte cu 340 de sate. Vezi: *Călători străni despre ţările române*, vol. VI, p. 658.
[33] Potrivit legii islamice comunităţile creştine şi evreieşti din turcocraţie beneficiau de statutul de *zimmî*, rezervat de islamici „popoarelor cărţii", putându-şi astfel exercita liber religia. În pofida acestei prevederi legale, au existat sultanii care au fost tentaţi să impună convertiri forţate. Ele au avut loc mai ales ca reacţie la revolta populaţiei creştine, aşa cum a fost cazul albanezilor în 1689. Robert Mantran (coord), *op.cit*., p. 255, 269. De fapt, ei depindeau de capriciile şi interesele sultanilor ori, în provinciile îndepărtate, trebuiau să suporte abuzurile administraţiei otomane. Chiar sultanul Mahomed al II-lea, care a dat asigurări prin decrete patriarhului ecumenic Genadie că va respecta credinţa, organizarea şi cultul creştinilor, le-a încălcat. Vezi: Pr. Nicolae Chifăr, *Istoria creştinismului*, vol. IV, Iaşi, 2005, p. 109; Ioan Rămureanu, Milan Şesan, Teodor Bodogae, *Istoria bisericii universale*, vol.II, Bucureşti, 1993, p. 137-138, 279-281. Unele aspecte la Franco Cardini, *Europa şi islamul. Istoria unei neînţelegeri*, Iaşi, 2002, p. 183-200.
[34] Alexandru Madgearu, *Originea medievală a focarelor de conflict din Peninsula Balcanică*, Corint, Bucureşti, 2001, p. 176-183; Gézá Dávid, *Limitations of conversion. Muslims and christians in the Balkans in the sixteenth century*, în „Frontiers of faith. Religious exchange and the constitutions of religious identities 1400-1750", Budapest 2001, p. 149-156. Se estimează că în ansamblul Balcanilor în cursul veacului al XVI-lea convertirile la islam nu depăşeau între 100 şi 300 de persoane pe an, cu excepţia Albaniei, Bosniei şi Herţegovinei, însă ele erau progresive şi constante. Vezi: Robert Mantran (coord.), *op.cit*., p. 255.

abordare. Conceptul de *Pax ottomanica* , credem că nu trebuie înțeles *grano cum salis*, el trebuie luat în discuție mai mult ca principiu, existând destule contradicții între enunț şi practică. Convertirea la islam era soluția cea mai dorită, care punea capăt războiului sfânt; pacea fiind garantată numai după ce nemusulmanul îmbrățișa religia lui Mahomed. O pace durabilă şi totală se putea realiza, conform credinței islamice, doar prin instaurarea unui panislamism. Pentru aceasta se practicau numeroase metode de constrângere şi înşelăciune în vederea convertirii creştinilor. Cei care nu acceptau religia musulmană[35], în teritoriile cucerite, erau expuşi la corvezi grele şi abuzuri, în timp ce noii convertiți se bucurau de toate drepturile unui musulman, având garantate integritatea fizică, libertatea, avutul şi pământurile[36]. Căsătoriile mixte între bărbații musulmani şi femeile creştine erau destul de frecvente şi avantajoase din punct de vedere material pentru familia creştină a fetei, dar băieții rezultați din aceste căsătorii erau obligatoriu musulmani. Însă, convertirea sistematică se făcea prin acea „dare a sângelui". Nu putem descrie suficient de bine durerea părinților creştini care asistau la «recrutările forțate» ale copiilor lor în sistemul *devşirme*, unde mai întâi erau convertiți la islam şi circumcişi. E drept că dintre ei puteau ajunge astfel demnitari la curtea sultanului, iar cei mai mulți în contingentele de ieniceri, însă deveneau dușmani ai rudelor lor, aşa cum afirmau cu satisfacție cronicile turceşti[37]. Un rol important în susținerea politicii de convertire l-a avut islamismul popular, reprezentat cu succes de *dervişi sufii*[38], acele confrerii de mistici musulmani, care militau pentru trecerea nemusulmanilor la mahomedanism, acceptând pentru aceasta chiar un sincretism religios islamo-creştin, şi care s-au răspândiți, de asemenea, în paşalâcul Timişoarei[39]. Nemusulmanii, chiar dintre „oamenii cărții"-*zimmî* (evrei ori creştini), erau considerați

[35] În Bosnia şi Herțegovina, fosta clasă feudală se aflată în avangarda curentului de islamizare, întrucât, dacă adoptau această religie, îşi păstrau cel puțin o parte din bunuri şi din influența tradițională. Vezi: Robert Mantran (coord.), *op.cit*., p. 252; uneori doar capul familiei trecea la islamism, iar soția şi copii rămâneau creştini. Vezi: Alexandru Madgearu, *op.cit*., p. 183.

[36] Viorel Panaite, *Pace, război şi comerț în Islam. Țările române şi dreptul otoman al popoarelor* (sec. XV-XVII),All, Bucureşri, 1997, p. 156-159; *Forme ale păcii în sud-estul european în secolul al XVI-XVII*, în „ Revista de istorie", an. 35, nr.1, p.139-160. Conceptul de *şeriat* din legea islamică se referea la starea obligatorie de război existentă între *Casa islamului* şi *Casa războiului*. Conflictul putea fi rezolvat fie prin convertirea totală, fie prin subjugarea omenirii. Războiul sfânt împotriva necredincioşilor (djihadul), reluat de diferite sure din Coran a alimentat convingerea asupra predestinării victoriei finale a musulmanilor. Ca purtători ai adevărului divin, musulmanii aveau misiunea sacră de a-l impune lumii, asta deoarece exista concepția primară asupra menirii şi rolului statului islamic în istorie, dominată de ideea superiorității religioase şi culturale a Islamului. Vezi: Cristina Feneşan, *Cultura otomană a vilayetului Timişoara (1552-1718)*, Timişoara, 2004, p. 198-199.

[37] Adriana Stiles, *Imperiul otoman 1450-1700*, Bucureşti, 1999, p. 64-67; 152-153; Devenise un clişeu al cronicarilor turci să amintească despre islamizarea copiilor, viitori dușmani ai creştinilor. Vezi: *Călători străini despre țările române*, vol.VI, p. 368-370, 753; *Cronici turceşti privind țările române*, vol. I, p. 337.

[38] În special gruparea dervişilor bektaşi promovau un sincretism islamo-creştin, acceptând elemente creştine la noii convertiți pentru a-i atrage mai uşor la islamism. Vezi: Alexandru Madgearu, op.cit., p. 183.

[39] La Timişoara existau, potrivit cronicii lui Evlia Celebi, 4 lăcaşuri pentru dervişi, la Cenad 3 lăcaşuri de acest fel, iar la Lipova existau 3 lăcaşuri pentru dervişii bektaşi. *Călători străini despre țările române*, vol.VI, p. 499, 507, 647.

inferiori şi disprețuiți ca necredincioşi[40]. Pe lângă taxe, erau supuşi la diferite măsuri discriminatorii. Trebuiau să poarte vestimentație diferită, iar orice semn de lux era strict interzis. Cât priveşte practicarea religiei creştine, ceremoniile trebuiau să se desfăşoare discret, clopotele nu puteau fi trase decât numai în insulele greceşti şi Muntele Athos, şi excluse categoric în comunitățile mixte, şi era interzisă sub orice formă propaganda ori combaterea islamismului. Cucerirea unor teritorii creştine atrăgea după sine distrugerea bisericilor sau transformarea lor în moschei. În cazul supunerii, bisericile erau păstrate de obicei fără cruci pe cupolă, dar nu permiteau ridicarea altora noi şi repararea celor vechi decât cu aprobări speciale şi în zone unde populația creştină era majoritară, aprobării însoțite îndeobşte de sume mari de bani[41]. Oradea fiind luată prin luptă, în virtutea cutumei turceşti, trebuiau distruse bisericile creştine sau transformate în lăcaşuri de cult musulmane[42]. Când au intrat turcii în cetate, mai întâi au smuls cele două cruci aurite de pe bastioane, aflate odinioară pe catedrală, apoi au distrus statuile celor 3 regi sfinți maghiari[43], deoarece erau socotite a fi idoli creştini. Prin acest gest ei au socotit că distrug o concepție idolatră, ce era contrară învățăturilor mahomedane. Grăitor din acest punct de vedere este dialogul dintre cronicarul Evlia Celebi şi un preot maghiar reformat. Preotul a negat faptul că statuile au fost folosite ca idoli, la care se închinau, şi că în bisericile lor ar mai exista idoli, iar cronicarul a putut pe urmă exclama : „ Slavă lui Allah, în bisericile din Oradea, nu se mai află nici un idol, căci toate au devenit lăcaşuri musulmane de închinăciune „[44]. Imediat după instalarea în cetate, pentru a marca prezența musulmană, s-a dat ordin ca toate bisericile să fie transformate în geamii[45]. Această acțiune presupunea puține modificări (înlăturarea crucii, acoperirea picturilor, transformarea turlelor în minaret), iar orientarea bisericilor către răsărit a uşurat improvizarea *mihrabului*, adică nişa orientată spre Mekka, unde-şi îndreptau rugăciunile musulmanii. De fapt, *mihrabul* îndeplinea funcția de altar, în fața căruia se aşeza imamul pentru a ridica rugăciuni către Allah. Întotdeauna, transformarea bisericilor a fost însoțită de edificarea unor noi lăcaşuri de cult[46]. În cetate turcii au început construirea geamiei sultanului, cea mai reprezentativă, iar în cartiere giamii ale vizirilor şi aianilor. Pentru că a fost cucerită prin predare, toate prăvăliile şi veniturile locuitorilor au devenit vacufuri ale oraşelor sfinte Mecca şi Medina[47]. După trei ani,

[40] Cristina Feneşan face un inventar al invectivelor adresate creştinilor de către elita turcească din Banat Vezi: Critina Feneşan, *op.cit*., p.190-196.

[41] De regulă orice clădire civilă sau religioasă nu trebuia să depăşească pe cele musulmane. Despre îngrădirile impuse creştinilor vezi: Pr. Nicolae Chifăr, *op.cit*., p. 111; Robert Mantran (coord.), *op.cit*., p. 255-256. Despre politica otomană față de ridicarea bisericilor creştini şi alte măsuri care încurajau apostazia vezi: Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Țările române în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 2008, p. 57-59

[42] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 526, 547-647. Multe bisericii din oraşele bănățene şi transilvănene au avut aceeaşi soartă. Vezi şi: *Cronici turceşti privind țările române*, vol. I, p. 276-280

[43] Tóth Szábo Pál, *op. cit*., p. 106. La Aiud au smuls clopotele din biserici, iar la Gherla au scos toate crucile, icoanele, picturile şi clopotele din bisericii şi le-au transformat în moschei. Vezi: *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 547-551.

[44] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 527-528.

[45] *Cronici turceşti privind țările române*, vol. II., p. 199.

[46] Cristina Feneşan, *op.cit*. p. 135-138.

[47] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 526.

Evlia vizitează oraşul, ocazie cu care dă mai multe informații despre aspectul acestui oraş musulman. Era un oraş înfloritor şi prosper[48], care fiind închinat ca vacuf putea trimite 12000 de galbeni anual spre Medina. Giamia sultanului Mehmed al II-lea, aflată deasupra porții mari a cetății şi transformată din biserică, era impunătoare şi splendidă. În stampa militară realizată în timpul asediului austriecilor din 1692 se mai poate vedea în cetate o impunătoare giamie cu patru minarete[49]. Cea mai frumoasă era cea construită de Ali paşa, cuceritorul oraşului, iar alta era a vizirului Mehmed Köprülü, acoperită cu țiglă În total erau 17 lăcaşuri de închinăciune, din care trei erau giamii, unde se săvârşeau slujbele de vineri, având mulți credincioşi. Mai existau trei şcoli superioare musulmane şi patru şcoli pentru copiii mici[50]. În Olosig sediu al paşei, exista o geamie, 2 şcoli şi trei meceturi. În piațeta din fața giamiei lui Köprülü se afla o fântână pentru abluțiuni rituale, care urma să fie acoperită cu plumb prin dispoziția vizirului. În afară de aceasta, mai existau 7 cişmele, utilizate de credincioşii musulmani în locul băilor publice pentru împlinirea ritualului. Construirea băilor publice ori a fântânilor era o măsură prioritară luată de autoritățile musulmane în momentul stabilirii lor într-o localitate, deoarece numai aşa se putea săvârşi corect cultul religios indispensabil în comunitățile islamice. Abluțiunile rituale pentru purificarea trupului şi sufletului înainte de rugăciune erau extrem de importante, de aceea autoritățile musulmane se arătau foarte preocupate de construirea unor astfel de stabilimente[51]. A fost înființat şi un imaret (cantină) de către vizirul Mehmed Köprülü, unde elevii şi studenții primeau întreținerea completă. De obicei, acest imaret deservea şi populația săracă, asigurându-i masa zilnică, şi de multe ori îndeplinea rolul unui spital[52]. Aceasta dovedeşte că exista o intensă viață spirituală islamică la Oradea. Toate instituțiile, fundațiile şi lăcaşurile religioase erau întreținute din veniturile vacufurilor(domenii religioase) lui Mehmed Köprülü, care în 1661 cuprindea toate marile localități de lângă Oradea. În defterul din 1665, acest domeniu era mult mai extins, acaparând multe sate din jur, bine populate şi colonizate mai târziu cu grupurile de țărani nomazi, ce trăiau în corturi. Ele atrăgeau populația datorită regimului mai lejer decât cel de pe timaruri. Centrul vacufului era în târgul Biharea, iar localitățile care aparțineau de el erau destinate să întrețină aşezămintele religioase din Oradea. Din punct de vedere demografic şi al potențialului agricol erau mult mai însemnate decât vacufurile de la Ineu sau Arad[53].

Fiind un oraş de curând ocupat, majoritatea populației era din Rumelia, (adică musulmani şi creştini din Balcani), şi câțiva bosnieci de la serhaturi[54]. Încercarea aventuroasă a lui Rakotzi Ladislau, care, într-o zi de 27 mai, 1664, în timpul marelui

[48] Nu trebuie să mire faptul că oraşele au devenit înfloritoare sub ocupația turcească, aşa ca în paşalâcul de Timişoara sau de Buda. Vezi: Liviu Borcea, *op.cit.*, p. 115 şi nota 50; Cristina Feneşan, *op.cit*, p. 80-130.

[49] Stampa se află în custodia Arhivelor Naționale-Direcția județeană Bihor.

[50] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 659-663.

[51] Cristina Feneşan, *op.cit.*, p. 145.

[52] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 662. I. Totoiu, *op.cit.*, p. 25.

[53] I. Totoiu, *op.cit.*, p. 22-23. Localitățile cele mai importante din vacuf erau: Biharea, Episcopia Bihorului, Sălard , Sântimreu, Cherechiu, Diosig, Uifalău, Marghita, Mişca, Popeşti, Tăuteu, Tileagd, Kismaria, Komádi

[54] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 666.

târg anual de Rusalii[55], a atacat împreună cu oamenii săi, deghizați în târgoveți, intrarea în cetate, a atras după sine prigoana temporară a creştinilor conspiratori[56]. Şi celelalte cetăți din Bihor, unde se aflau garnizoane turceşti au fost marcate de prezența islamică. Biserica mare din palanca Batăr a fost transformată în giamia sultanului Mehmed[57]. La Şinteu, sediu al sangeacului, ocupată cu sprijinul preotului calvin, se afla o giamie şi s-a ridicat un minaret nou în 1661[58]. De asemenea, la Sâniob, tot reşedință a sangeacului, exista o giamie închinată lui Sinan paşa şi un mecet[59]. În schimb, în celelalte două capitale ale sangeacurilor, Beiuş şi Pomezeu, unde existau comunități mari de români şi unguri, cronicarul nu aminteşte nici un lăcaş de cult[60]. La fel, la târgul Salonta, unde exista o comunitate de români şi maghiari sunt menționate trei bisericii ale credincioşilor creştini. Identitatea religioasă era totuşi păstrată de fiecare comunitate. Drept exemplu, Evlia aminteşte de obiceiul din aceste serhaturi, ca în urma unei lupte, cadavrele turcilor şi ale creştinilor să fie separate în movile, pe cele ale musulmanilor punându-se o scândură vopsită în verde, iar pe cele ale creştinilor cruci din lemn[61]. De fapt, în general, identitatea creştinilor şi musulmanilor era bine conservată, trecerile voluntare şi asumate conştient de la o religie la alta se făceau cu dificultate, identitate religioasă fiind apărată chiar cu prețul vieții[62]. Dar avantajul din acest punct de vedere era întotdeauna de partea stăpânilor turci, care considerau islamul o credință superioară[63]. Sunt cazuri excepționale când turcii au adoptat creştinismul, şi acestea numai în urma unui misionarism eficient ori a unor impresii de ordin spiritual superior. Se cunoaşte cazul unui tânăr turc din Transilvania, dintr-o familie bogată, care şi-a părăsit avutul şi familia pentru a îmbrățişa creştinismul catolic, devenind chiar unul fanatizat. După ce a fost botezat, a început o prodigioasă activitate de propagandă între turcii din oraşe şi târguri, pe unii botezându-i. Încurajat de succesul acesta şi convins de adevărul noii sale credințe a încercat să convingă şi pe un paşă-(care nu putea fi decât cel din Oradea sau Timişoara). Evident, paşa n-a putut accepta această ofensă gravă şi i-a tăiat capul, lăsându-i trupul neînsufleţit să zacă în drum, până când noaptea creştinii l-au îngropat. Tânărul turc, pătruns de noua învățătura, s-a supus cu uşurință

[55] *Ibidem*, p. 665; I. Totoiu, *op.cit*., p. 24-23. E vorba de marele târg care dura 20 de zile şi 20 de nopți şi unde se adunau o mulțime de negustori, chiar din îndepărtatele provincii ale Asiei. Totul se desfăşura sub supravegherea soldaților turci.

[56]Bunitay Vincze, *op.cit*., p. 41; I. Totoiu, *op.cit*., p. 24; Scholtz Béla, *Nagy-várad várának története*, Nagyvárad, 19ö7, p. 179.

[57] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 515, 664.

[58] *Ibidem*, p. 549.

[59] *Ibidem*, p. 670.

[60] *Ibidem*, p. 673. E posibil să fi fost transformate mai multe biserici parohiale în lăcaşuri de cult musulmane, în acele localități unde turci s-au stabilit pentru o scurtă perioadă. Tradiția locală din Nojorid şi Bicaciu a păstrat în memoria colectivă toponime care fac trimitere la astfel de realități. Vezi: Ioan Crişan, „Monumente ecleziastice romanice din Bihor. Noi direcții de investigație arheologică", în *Crisia*, XXXIX, 2009, p. 79.

[61] *Ibidem*, p. 653-654.

[62] Cristina Feneşan, *op.cit*., p. 190-194.

[63] Până şi un cărturar de talia lui Evlia Celebi, un admirator nedisimulat al culturii şi civilizației creştine, s-a arătat extrem de bucuros că a reuşit să-l convingă pe Ştefăniță Lupu să îmbrățişeze islamul, fie şi în taină față de supuşii săi ortodocşi, după ce acesta a promis că va trece la credința lui Mahomed, dacă va reuşi să-l înfrângă pe adversarul său la tronul Moldovei. *Călători străini despre țările române*, vol. VI. p. 472-473.

martiriului, exclamând înainte de execuție „ trăiască credința creştină”[64]. O impresie deosebită asupra turcilor a produs faima şi sfinţenia mitropolitului timişorean Sfântul Iosif cel Nou. În însemnările despre viața acestui sfânt ierarh, întocmite de diacul său Damaschin Udra, aflăm că acesta a fost bine primit de paşa de Timişoara, fost creştin, şi respectat de turci, dintre care unii s-au creştinat, văzând minunile lui[65].

Nu cunoaştem cazuri de persecuții religioase ori de apostazii în masă la nivelul paşalâcului de Oradea, aşa cum au fost ele consemnate în alte părți în Banat sau Transilvania. Convertirile în masă s-au făcut de regulă sub amenințare pierderii vieții. Când s-a cucerit cetatea Cenadului, potrivit cronicii lui Evlia Celebi, mulți creştini, pentru a-şi salva viața, au îmbrățişat islamismul[66]. După cum în timpul sângeroaselor masacre turco-tătare din secuime, petrecute în 1661, „dintre copii şi familiile lor mulți s-au făcut musulmani”[67]. E posibil să se fi întâmplat aşa de vreme ce, atunci când a fost cucerită Agria şi Lipova de către austrieci în 1687, dintre prizonierii turcii, care urmau să fie aduşi spre Oradea, pentru a rămâne în viață, aceştia s-au creştinat[68]. Oricum trecerile de la o religie la alta nu puteau fi sincere, atât timp cât erau făcute din constrângere[69]. De asemenea, aceştia puteau fi creştini islamizați, care, după ce au intrat sub stăpânirea creştinilor, au revenit la veche religie. Desigur, conviețuirea cu turcii a condus la un soi de obişnuită a creştinilor cu practicile religioase ostentative ale acestora. O astfel de atitudine a creştinilor români şi maghiari din Gyula a sesizat-o Evlia Celebi, convins că doar obstacolul lingvistic îi mai ține departe de a accepta

---

[64] Arhivele naționale istorice centrale(ANIC)-*Colecția microfilme Vatican*, rola 63, cadrul 62.

[65] Gh. Cotoşman, *Viața sfântului Iosif cel Nou mitropolitul Timişorii şi a toată țara Banatului 1650-1656*, Timişoara, 1956, p. 56-66. Pentru alte cazuri de convertire la ortodoxie vezi: Violeta Barbu, *op.cit*., 208-213.

[66] *Călători străini despre țările române*, vol. VI. p. 493; Nu credem să fie o exagerarea a lui Evlia Celebi, deoarece în fraza anterioară vorbeşte de cucerirea Becichereculu, unde locuitori creştini au cerut aman şi au fost cruțați. Aşadar, face o distincție între modurile cum s-a procedat cu locuitori creştini ai acestor cetății, altminteri putea formula o singură frază. Vezi şi:Mihai Guboglu, „Călătoria lui Evliya Celebi efendi în Banat”, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. II, Timişoara 1970, p. 32. Când a fost cucerită cetatea Antivari în 1650, 73 dintre locuitorii catolici au fost uciși, iar restul pentru a-şi salva viața s-au islamizat. Vezi: Violeta Barbu, *Vlahii balcanici în epoca Contrareformei*, în „ Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani”, Brăila, 2003, p. 176.

[67] *Ibidem*, p. 590-591.

[68] *Cronici turceşti privind Țările române*, vol. II, p. 373.

[69] Este celebru cazul evreului Sabbatai Zevi, ce se credea noul Mesia (1666), care a fost nevoit, fiind condamnat la moarte el şi adepți săi, să îmbrățişeze islamul, dar care continuau să propovăduiască supremația iudaismului asupra islamismului. Vezi: Robert Mantran(coord.), *op.cit*., p. 207, 287. Deşi creştinii erau convertiți, nu renunțau cu uşurință la practicile creştine, astfel încât apare fenomenul unui sincretism religios, în care creştini practicau în continuare(adeseori în ascuns) botezul, cultul sfinților şi al icoanelor, ori consumul cărnii de porc, practici sincretice încurajate de gruparea dervişilor bektaşi. Vezi: Alexandru Madgearu, *op.cit*., p. 183, şi Violeta Barbu, *Vlahii balcanici în epoca Contrareformei*, p.172. Elocvent este şi cazul vlahilor (meglenoromâni) din Nânta, convertiți forțat în 1671 în ziua de Paşti, împreună cu episcopul locului. Episcopul după un timp a reuşit să se reconvertească, dar, când s-a reîntors în sat să-şi recâştige enoriaşi, aceştia erau atât de fanatizați, încât l-au ucis. Totuşi, au păstrat peste timp obiceiurile creştine: cultul icoanelor, semnul crucii pe pâine etc. Aşadar, se poate vorbi de o labilitate a convingerilor religioase în turcocrație. Vezi: Lucian Miclăuş, *Evoluția spirituală a românilor sud-dunăreni-repere istorice*, în „Biserică şi societate în Banat”, Timişoara, 2005, p. 66-67.

credința turcilor[70]. Totuşi, există indicii pentru Bihor că au fost cazuri de îmbrățișare a mahomedanismului, fie benevol urmărind anumite avantaje, fie constrânşi. Un asemenea indiciu se află chiar între condițiile puse de garnizoana turcească în mai 1692, când au predat cetatea austriecilor. „Robii şi roabele care vor să rămână între creştini, precum şi elevii maghiari sau tălmacii, care au trecut înainte la islamism să nu fie tulburați în credința lor „[71]. Este evident din acest text faptul că au existat convertiri la diferite niveluri sociale ori prin sistemul de învățământ, acele şcoli musulmane care existau la Oradea. Un alt indiciu este cazul acelui băiat catolic ungur care era dus în captivitate la Oradea şi constrâns de turci să-şi renege credința. A fost salvat de un călugăr franciscan, care-i ajutase pe încă patru tineri convertiți să fugă în Transilvania[72]. Aceşti ani de convieţuire cu turcii şi-au lăsat amprenta asupra comunităților creştine, probabil nu aşa de intens ca în Banat. În special moravurile turcilor i-au atras pe locuitorii din aceste zone, dar şi unele practici din cultura musulmană pot fi întâlnite[73]. Desigur, ele au fost adoptate şi pentru a face impresii bune stăpânilor otomani. Cronicarul sas, Johann Krempes, s-a arătat îngrozit de vestea, potrivit căreia la dieta din Câmpia Turzii, ținută în 1659, s-ar fi luat următoarele hotărâri: un bărbat să poată avea mai multe femei, dacă le putea întreține, să nu se mai țină nicio sărbătoare, şi să nu se mai salute prin scoaterea pălăriei; măsuri contrare învățăturii şi moralei creştine. Despre inițiatorii lor cronicarul crede fie că au fost turci, fie au vrut să se turcească[74]. Soborul eparhiei ortodoxe a Caransebeşului la 1704, ce a întrunit un număr de 217 preoți în frunte cu episcopul Gheorghe, în urma constatării turcirii moravurilor creştine şi a existenței unor relații conjugale poligame, a statornicit măsuri de redresare şi punitive severe: „ popi şi mireni s-au năravit la năravuri turceşti, iară mai vârtos muierile s-au turcit, şi or fost popi care i-or cununat şi cu a doua şi cu a treia şi cu a douăsprezecea muiere, chiar or luat bani şi altă blagă (bani, avere) de la ei, mai ales de la kineji care-s mai turciți la muieri"; preotul care a săvârşit asemenea taine să fie destituit, iar „ acel mirean care s-ar însura turceşte, cu a doua muiere sau cu mai multe, să nu fie îngăduit în biserică, chiar chinez de ar fi el, şi popa să nu-l spovedească, să nu-l cuminece, nici nu-l boteze, nici nu-l îngroape". Se poate remarca

[70] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 633. Se cunosc cazuri în care chiar misionarii catolici s-au islamizat. Vezi: Barbu Violeta, *op.cit*., p. 198-199; Lucian Periş, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova şi Țara Românească*, Blaj, 2005, p. 231.

[71] Bunitay Vincze, *op.cit*., p. 87; Tóth Szabo Pál, *op.cit*., p. 131; Scholtz Béla, *op.cit*., p. 210.

[72] "Un giovenetto liberai dai turchi, quail menavano in Varad a rinegar fede. Qatro giovani ho fatto fugir in Transilvania chi havevano rinegato santa fede". ANIC-*Colecția microfilme Vatican*, rola 62, cadrul 288; *Relationes missionarorum de Hungaria et Transilvania* (1627-1707), p. 223.

[73] Aspecte din moravurile şi cultura musulmană s-au răspândit mai ales în oraşe. Ele se pot regăsi până şi în țările române, aflate doar sub suzeranitatea otomană. De pildă, viciul fumatului s-a răspândit extrem de mult, fiind întâlnit chiar la călugări români din Moldova. Vezi: Alina Felea, *Impactul ottoman în viața cotidiană şi mentalitatea orăşenilor din Moldova în perioada mijl.sec.XVII-mij. Sec. XVIII*, în "Reviata de Istorie a Moldovei", 2000, nr.3-4, p.77-81. De asemenea, au fost cazuri în care misionarii franciscani din Bosnia au adoptat vestimentația şi obiceiuri turceşti. Vezi:*Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717*), I, edidit István György Tóth, Roma-Budopest, 2002, *passim*.

[74] *Doi cronicari ardeleni din secolul al XVII-lea*, Studiu şi editie de Costin Feneşan, Timişoara, 2001, p. 54.

faptul că femeile acceptau mai uşor astfel de moravuri[75], dar şi cei din clasa socială superioară, mai înstăriți, cum ar fi cnezi. Dacă preotul constată că în satul respectiv ar fi mulți, el trebuia să închidă biserica şi să părăsească satul şi nici la biserica din alt sat să nu fie primiți. Cei care doreau să renunțe la acest fel de mariaj trebuiau să plătească amendă, să țină un post negru de la 3 până la 7 săptămâni, apoi să se spovedească şi să se cuminece[76]. Aşadar, biserica vedea aceste fapte ca pe nişte păcate grave şi nu le putea tolera, şi, totuşi, în ciuda măsurilor dure, ele aveau loc. Astfel de lucruri s-au întâmplat şi în Bihor. Însă de aici ni s-a transmis, chiar până pe la începutul veacului XX, practica musulmană, preluată de creştini bihoreni, ca vinerea-ziua de repaus la musulmani- femeile să-şi aştearnă şorțul pe vatra casei, să-şi spele mâinile şi picioarele, iar apoi să se închine spre răsărit şi să facă rugăciuni. Nu putem admite precum Petre Dejeu, cel care a semnalat această practică, drept tot o influență musulmană obiceiul din bisericile româneşti de a bate mătănii şi de a îngenunchea cu fruntea până la pământ[77], obicei extrem de răspândit în toată tradiția monastică răsăriteană.

Deşi unul din centrele protestantismului a dispărut, fiind înlocuit cu instituții religioase musulmane, viața comunităților calvine din Bihor a continuat, iar predicatorii lor au putut să-şi exercite cultul în virtutea dreptului de *zimmî*. Bineînțeles, în limita prevederilor perceptelor şi interdicțiilor islamice. Este semnalată în sursele catolice prezența unei comunități calvine în suburbiile oraşului, alături de ortodocşi[78]. Probabil să fi avut o biserică, însă precum în celelalte localități mari unde existau turci şi lăcaşuri musulmane, nu aveau dreptul să tragă clopotele şi nici cântările religioase nu au fost admise. Dacă se dorea să se ridice o biserică ori să se repare, trebuiau să se dea aprobări speciale, obținute de fapt numai în urma unor sume mari de bani[79]. De asemenea, dacă cineva îmbrăca o piesă vestimentară turcească risca să fie pedepsit cu moarte sau să fie obligat să treacă la islamism, căci religia musulmană era considerată superioară. În fapt, orice infracțiune putea fi răscumpărată cu bani[80]. Desigur, preoții calvini au încercat să păstreze bune relații cu stăpânii musulmani, căci ei făceau parte dintre oficialitățile maghiare care negociau cu turcii. Vedem discuția lui Evlia Celebi cu acel preot, dar şi delegația de oficialități, între care şi clericii maghiari, la revenirea în 1663 a lui Evlia la Oradea[81]. Unii preoții s-au arătat poate mai zeloşi, aşa cum este cazul preotului calvin, care i-a chemat pe turci să cucerească Şinteul[82]. De fapt, putem

[75] Georg Kraus relatează despre faptul că atunci când turcii în 1663 s-au aşezat prin satele şi târgurile din Transilvania multe femei măritate şi fete(unguroaice, săsoaice, romînce şi țigănci), din zi în zi tot mai multe, fugeau la turci, trăind cu aceştia în desfrâu, unele adoptând vestimentația turcească. A fost nevoie de intervenția autorităților otomane şi transilvănene pentru a putea fi stopat acest fenomen. Vezi Georg Kraus, *op.cit*., p. 523-524.

[76] Vezi textul soborului în detaliu la Teodor Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 171-172.

[77] Petre Dejeu, *Aşezăminte culturale din municipiul Oradea şi județul Bihor*, Oradea, 1926, p. 120.

[78] ANIC-*Colecția microfilme Vatican*, rola 62, cadrul 284.

[79] Un creştin a bătut un cui pentru a repara uşa bisericii, fără să aibă aprobare, a fost pedepsit cu o amendă de 6 florini. Cazul bisericii din Jász-Berény, au fost necesare unele condiții impuse de turci pentru a fi reparată. Vezi:Tóth Szábo Pál, *op.cit*., p. 106-107

[80] Bunitay Vincze, *op.cit*., p. 49.

[81] *Călători străini despre țările române*,vol. VI., p. 668.

[82] Georg Kraus, *op.cit*., p. 397.

afirma că în general elita maghiarilor protestanți din Transilvania au văzut cu ochi buni suzeranitatea turcească, cu excepția marilor incursiunii din anii 1658-1661[83]. Comunități calvine active, de la care s-au păstrat unele urme şi despre care vorbesc documentele, se aflau în preajma Oradiei, Seleuşul[84] şi Nojoridul. Ultima localitate era una reformată şi cuprindea circa 3000 de suflete. Predicatorul acestora a luat bani cu împrumut de la doi turci, dar apoi a dispărut. Paşa de Oradea nu a putut să accepte această nedreptate, fapt pentru care s-a răzbunat pe întreaga tagmă a clerului calvin, astfel încât episcopul Nogradi, protopopul Zovanyi din Biharea şi preotul Csekei, au fost închişi şi obligați să achite datoria de 370 de taleri împrumutată de predicatorul fugar[85]. Catolicii au mai rămas foarte puținii după ce protestantismul calvin a prins rădăcini puternice în Bihor, neputând duce o viață religioasă organizată şi firească. Episcopul catolic de Oradea, care rămăsese doar cu titlul, n-a putut niciodată rezida la sediul său şi astfel n-a reuşit să-şi sprijine eficient enoriaşii. Episcop de Oradea era, în momentul cuceririi cetății, Pálfálvay Iános, timp de doi ani a făcut plângeri că reşedința lui este ocupată de turci şi nu poate merge acolo. În 1663 pleacă la Zips unde moare în acelaşi an[86]. Succesorul acestuia, Bársany Győrgy, a primit sprijinul imperialilor în încercarea sa de a recupera bunurile episcopiei de Oradea, dar nu există nici o dovadă că demersurile sale au avut vreun rezultat pentru Bihor. Nici măcar nu s-a putut apropia de reşedință, iar pentru credincioşii săi n-a reuşit să facă mai nimic. Cel mai mult a activat la Zips în calitate de vicar al arhiepiscopiei de Strigoniu[87], unde a primit în administrare prepozitura capitlului din Zips[88]. În jurisdicția sa se mai aflau comitatele Zips, Arna şi Lipta. Era, totuşi, un promotor înverşunat al credinței catolice („zelosus et promotor fidei catholicae exccelens"), reuşind să-i alunge pe predicatorii luterani din eparhia sa şi să recupereze bisericile[89]. Într-adevăr, în aceste comitate predicatorii luterani au reuşit să atragă numeroşi adepți, dar dârzul episcop în cursul anului 1673-1674 a readus la credința catolică 17 castele şi multe sate din Zips, pe lângă numeroase convertiri din celelalte comitate[90]. Situația catolicilor e descrisă succint într-un raport al franciscanului conventual Giovanni Battista da San Felice, întocmit în 1669. Lângă Oradea erau 3 sate cu locuitori catolici, care de mult nu mai aveau preot. Aceştia aveau o biserică, de aceea au cerut episcopului lor, Bársany György, să le trimită 2 preoți, întrucât turcii nu se opuneau desfăşurării cultului lor. De doi ani însă episcopul îi ținea cu promisiuni, fără să poată face nimic pentru ei. Toți catolicii din aceste localități sunt maghiari, de aceea San Felice solicită congregației de Propaganda Fide să le trimită acestora 2 sau 3 călugări cunoscători de maghiară, căci

[83] Vezi în acest sens: Margareta Răchită-Aslan, *Imaginea sultanului şi a stăpânirii otomane în cronicile transilvănene (secolele XVI-XVII)*, Anuarul Școlii doctorale, III, Cluj-Napoca, 2007, 70-84.

[84] La Seleuş se mai păstra un potir şi o farfurie de împărtăşanie ce a aparținut căpitanului cetății Sîniob: Csernák Béla, *op.cit*, p. 268

[85] *Ibidem*

[86] Bunitay Vincze, *A váradi püspőkség története*, Debrecen, 1935, p. 126.

[87] *Ibidem*, p. 137.

[88] "Sepusiensis capitulum, quod ab antiquo in suo bono vigore sub archiepiscopo Strigoniensis et preposito residente reverendissimo domino Giorgio Barson, alias episcopo Varadiensis consecrato, zeloso administartur", Vezi: *Relationes missionarorum de Hungaria et Transilvania* (1627-1707), p. 197.

[89] *Ibidem*, p. 185.

[90] ANIC-*Colecția microfilme Vatican*, rola 62, cadrele 158-160.

sătenii au promis că au cu ce să-i întreţină. Aceeaşi situaţie era la Oradea, unde cei câţiva comercianţi catolici bosnieci, aveau nevoie de un slujitor al bisericii, care să ştie maghiară şi bosniacă şi pe care puteau să-l întreţină din sursele lor[91]. Nu ştim dacă s-a materializat iniţiativa lui San Felice ori a rămas la stadiul de proiect ca cel al episcopiei. Despre numărul catolicilor din Oradea se relatează în raportul misionarului franciscan observant Giovanni a Derventa, redactat în 9 ianuarie 1676. Acesta estimează că erau între 30 şi 40 de persoane, emigranţi. Nu le dă originea, însă spune că erau meşteşugari şi locuiau în atelierele lor din oraş, unde locuiau şi turcii. Tot el este cel care menţionează că în suburbiile oraşului trăiau calvinii şi schismaticii. În comparaţie cu raportul din 1669 el aminteşte doar un sat cu 18 case, în care locuiau catolici maghiari şi care se afla la o distanţă de 20 de mile de Oradea; satele din jur fiind calvine[92]. Ori informaţia este mai mult probabilă decât certă, ori atunci explicaţia diminuării, în doar cinci ani, a numărului de catolici din sate, se poate afla în acceptarea calvinismului conlocuitorilor de aceeaşi etnie, generată la rândul ei de lipsa preoţilor catolici şi a unui episcop rezident.

Singurii care au avut de câştigat prin venirea turcilor în Bihor au fost ortodocşii. Istoriografia maghiară mai veche a subliniat îndeajuns acest aspect. Csernák Béla, de pildă, pe urma altor cercetări mai vechi, afirmă că, după ocuparea Oradiei de către turcii, locuitorii maghiari au părăsit oraşul, iar în locul lor s-au aşezat sârbi, greci şi români de confesiune răsăriteană, care aveau o viaţă religioasă proprie[93]. Astfel de opinii au fost preluate cu firească uşurinţă şi de către istoriografia românească[94]. Am văzut că în timpul asediului s-au remarcat printre apărătorii cetăţii persoane ce purtau nume româneşti ori sârbeşti. Mai există informaţii despre existenţa unei comunităţi de negustori greci şi sârbi, care erau stabiliţi în Oradea şi care, atunci când a început asediul, s-au refugiat spre Satu-Mare, aşezându-se în nordul oraşului la Mintiu, unde în 1667 au primit o serie de privilegii şi dreptul de a-şi ridica biserică[95]. Însă o dată cu pătrunderea administraţiei otomane şi-au făcut apariţia tot mai mulţi ortodocşi, în special comercianţi şi funcţionari ce lucrau şi trăiau, ca pretutindeni la sudul Dunării, în folosul şi proximitatea turcilor. De altfel, Evlia a specificat acest fapt, arătând că Oradea, recent cucerită, a fost populată la început de locuitori veniţi din Rumelia (Balcani)[96]. Între aceştia vor fi fost probabil şi dintre cei care au format odinioară garnizoana cetăţii. Numai aşa se poate explica apariţia unui cartier al ortodocşilor în suburbia oraşului Oradea, menţionat de misionarul Derventa. Aceştia au deţinut şi o biserică[97], ridicată cu aprobarea turcilor, desigur, în schimbul unor foloase materiale, în

[91] *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717*), IV, edidit István György Tóth, Roma-Budopest, 2005, p. 2506-2508.

[92] ANIC-*Colecţia microfilme Vatican*, rola 62, cadrul 284; *Relationes missionarorum de Hungaria et Transilvania* (1627-1707), p. 219-220.

[93] Csernák Béla, *op.cit*., p. 267.

[94] Vezi de exemplu: Constatin Pavel, *Şcoalele din Beiuş*, Beiuş, 1928, p. 92-93.

[95] Tankóczi Gyula, *Monografia oraşului Satu-Mare*, f.a., p. 22.

[96] Timişoara la fel s-a format, fiind populată de creştini balcanici islamizaţi şi creştini români şi sârbi, ultimii având şi un mitropolit, care se bucurau de o serie de privilegi. Vezi: *Timişoara pagini din trecut şi de azi*, Timişoara1969, p. 62-63.

[97] Au acceptat construirea unei biserici, aşa cum era şi în Timişoara, lângă care se afla şi un mecet(Vezi, Cristina Feneşan, *op.cit*., p. 142; Teodor N. Trâpcea, *Timişoara în timpul stăpânirii turceşti*, în „Sub semnul lui Clio", Cluj, 1974, p. 226) ori Lipova (vezi:I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 95.)

viitorul cartier ortodox Velența. Ea este înregistrată în şematismul episcopiei de Carloviț pentru anul 1667[98]. Biserica a fost renovată în 1691, dar incendiată de turci într-o duminică din 1693-cu enoriaşi cu tot-, an în care ortodocşii se aflau în tabăra imperială[99]. Consolidarea bisericii din anii 1691-1692 s-a făcut cu sprijinul enoriaşilor şi soldaților ortodocşi, între aceştia este amintit bătrânul Martin Horvath din Oraşul Nou, căpitanul Blaj cu soția, Sânziana Boit şi locotenentul Mihai Suciu[100]. Se pare că aici a fost şi sediul unei episcopii. O ladă arhierească din 1674, care servea la transportul odăjdiilor episcopeşti, îmbrăcată în piele de căprioară şi antimisul din mătase galbenă, stau drept mărturie[101]. E posibil ca acesta să fie un episcop, ce se perinda în timpul vizitelor canonice în mai multe locații, unde-şi stabilea reşedința. Mult mai clar vorbeşte despre acest sediu episcopesc chiar un aşa-numit Registru de casă (de socoteli), în care sunt înscrise veniturile şi cheltuielile parohiei din Velența. Pentru anul 1691 sunt înregistrate următoarele cheltuieli la casa eparhială: 18 crăițari pentru retezul de la poarta „ residenției episcopeşti"; 6 crăițari pentru un car cu spini necesari la gardul „residenției"; 3 florini „pentru froşpontul Măriei Sale" (n.n. episcopului)[102]. Florian Dudaş crede că episcopul rezident din preajma anului 1690, deci încă din timpul stăpânirii otomane, ar fi Efrem Veniamin, un grec, care în ianuarie 1691 a primit de la teologul grec Nichifor Ieromonahul, mitropolit de Suceava, un Tipicon, imprimat în 1647 la Veneția[103].

Sunt numeroase mărturii despre bună colaborare a ortodocşilor cu turcii[104], în aceste părți de țară, uneori în detrimentul celorlalte confesiuni[105]. Derventa semnalează câteva cazuri de genul acesta în Banat, unde ierarhi ortodocşi îi duceau pe catolici în fața cadiului, iar pentru a scăpa de temniță trebuiau să se răscumpere cu bani mulți. Sau în anul 1670, un vicar patriarhal din Serbia, cu aprobare de la sultan, a vrut să-i constrângă pe catolici să treacă la ortodoxie; pentru a se salva, catolicii au plătit câte 40 de scuzi. De asemenea, episcopul de Lipova, a adus în 1670 un ordin de la sultan, prin care el avea drept şi putere asupra catolicilor şi bisericilor acestora şi trebuia recunoscut ca ierarh („d haver ius et il possesso in spiritualibus sopra li religiosi, sopra li cattolici, et sopra chiese cattoliche"). Numai în urma unui proces care a durat mai multe zile şi a costat 200 de scuzi, catolicii au fost lăsați de turci în pace[106].

---

[98] Constantin Butişcă, Florian Dudaş, Pr. Cosmin Pintea, *Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului-Biserica din Velența Orăzii*, Oradea, 2004, p. 263.

[99] Nicolae Firu, *op.cit*, p. 22.

[100] Constantin Butişcă, Florian Dudaş, Pr. Cosmin Pintea, *op.cit*., p. 124.

[101] Andrei Horvath, *Calendarul pe anul 1902*, Arad, 1902, p. 13, 111-118. Constatin Butişcă, Florian Dudaş, Pr. Cosmin Pintea, *op.cit*., p. 33, 159.

[102] Constantin Butişcă, Florian Dudaş, Pr. Cosmin Pintea, *op.cit*., p. 59.

[103] *Ibidem*, p. 61.

[104] Prin sprijinul acordat de turcii ortodocşilor din Imperiu, sultanii urmăreau să distrugă orice înțelegere cu adversarii săi din creştinătatea occidentală. De la început patriarhul, devenit ecumenic, şi-a recâştigat întreaga suveranitate, el fiind conducătorul politic şi religios al tuturor creştinilor din imperiu. Înaltul cler era scutit de dările nemusulmanilor, episcopiile şi mănăstirile putând deține *timare*, asemenea feudalilor turci, nemaivorbind de Muntele Athos, unde nu aveau voie să calce oficialii turci. Biserica ortodoxă devine un mecanism al statului musulman, recunoscându-l, mai ales de la sfârşitul secolului al XVI-lea, pe sultan drept basileu. Vezi: Pr. Nicolae Chifăr, *op.cit*., p. 109-110. Robert Mantran (coord.), *op.cit*., p. 251-254.

[105] Vezi disputa pentru custodia „locurilor sfinte" între catolici şi ortodocşi, gestionată de turcii în favoarea ultimilor. Violeta Barbu, *op.cit*., p. 135-140.

[106] ANIC-*Colecția microfilme Vatican*, rola 62, cadrul 287.

Se pare că acțiunea acestor ierarhi ortodocşi împuterniciți de administrația centrală otomană de a-i supune pe catolici şi apoi de a-i converti a reuşit, dacă dăm credit altui raport misionar întocmit 9 ani mai târziu[107].

Acelaşi fenomen s-a întâmplat şi în Bihor, numai că aici, în afară de ortodocşi, majoritatea covârşitoare o reprezentau calvinii maghiari. Într-o scrisoare a sinodului calvinesc din 6 noiembrie, întrunit la Cetariu, adresată superintendentului de la Debreţin, se arată că au apărut în Bihor vlădici ortodocşi[108], care, fiind încurajați de administrația otomană de la Oradea, vizitează satele, mai ales pe cele din zona Aleşd, Pomezău, Beiuş, având împuternicire de la patriarhul de Constantinipol şi de la marele Vizir. În timpul acestor vizite canonice, episcopii îi cercetează pe preoții români dacă respectă dogmele bisericii răsăritene şi îi pedepsesc pe cei care încalcă morala creştină ori se căsătoresc a doua oară. De fapt, aceşti episcopi încercau să-şi impună autoritatea asupra creştinilor din paşalâcul de Oradea, indiferent de confesiune. Gărzile de spahii turci, care-i însoțeau, demonstrează în plus că beneficiau în această acțiune de sprijinul puterii seculare. Aşa se face că la Beiuş, a fost adus în fața episcopilor de către turcii predicatorul calvin din acest târg să mărturisească dependența sa de vreo episcopie, altminteri trebuia să se supună episcopului ortodox, singurul legitim, „căci acesta are la el scrisoare de la Marele Vizir”[109]. Într-adevăr, instalarea dominației otomane în Banatul montan şi în Crişana a dus la slăbirea prozelitismului calvin între românii din aceste ținuturi. Trecerea sub administrația otomană în 1658 a Lugojului şi a Caransebeşului, un puternic centru calvin românesc, a diminuat puternic influența protestantismului în zonă[110]. Tot cu acest prilej, protopopiatul calvin de la Ciuci, din Zarand, cucerit după 1658, pierde suportul oficial al calvinismului maghiar şi dispare[111]. Exista totuşi o tensiune între aceste confesiunii, care încercau să domine una față de cealaltă. De pildă, ortodocşi sufereau un rău tratament în părțile Ungariei de pe Tisa[112]. Turcii au ştiut mereu să speculeze aceste diferende în favoarea lor, făcând din ele unul din principalele mijloace prin care au reuşit să-şi păstreze dominația în teritoriul european. De pildă, pentru a pedepsi populația rebelă din Ungaria, Ali Paşa a făcut o incursiune cu trupele sale în primăvara anului 1663 pe râurile Tisa şi Potok, la care li s-au adăugat contingente de români, pentru a putea să le restituie lor bisericile

[107] *Ibidem*, rola 63, cadrul 53.

[108] Mircea Păcurariu presupune că acesta ar putea fi episcopul pribeag Ştefan, hirotonit într-o mănăstire sârbească şi amintit în 1664 la Lipova. Vezi: Mircea Păcurariu, *Viața bisericească a românilor din părțile nord-vestice ale Țării până la începutul secolului al XVIII-lea*, în „ Trepte vechi şi noi în istoria eparhiei Oradea. Mărturii-evocări, Oradea 1980; I.D. Suciu, *op.cit*., p. 94.

[109] Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935, p. 17-18; vezi şi: Liviu Borcea, Scrisori de la Constantinopol. „Un document cu privire la istoria Bisericii ortodoxe din Bihor în secolul al XVII-lea”, în *Familia*, 1996, nr. 1, p. 61-65.

[110] Doru Radosav, *Cultură şi umanism în Banat. Secolul XVII*, Timişoara, 2003, p. 87-91: Adrian Magina, „Confesiune şi societate în Banatul montan la granița dintre ev mediu şi modernitatea timpurie”, în *Crisia*, XXXVIII, 2008, p. 83-87. La fel, după 1658, în Banat „evoluțiile confesionale au mers net în defavoarea catolicismului. În cursul câtorva generații catolicii români care rămăseseră în Banat după 1658 s-au topit în marea masă a populației ortodoxe”. Vezi: Viorel Achim, *Banatul în evul mediu. Studii*, Bucureşti, 2000, p. 158-160.

[111] Eugen Arădeanul, „Contribuții cu privire la viața bisericească românească din părțile arădene în secolul al XVII-lea”, în *Mitropolia Banatului*, , 1982, nr. 4-6, p. 263.

[112] *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti*, vol. XI, editate de Andrei Vereş, Bucureşti, 1936, p. 51.

(„dass mann ihnen erst ihre Kirche restituieren solle"). Probabil, dacă textul e corect, era vorba de bisericile confiscate de calvini ori catolici[113]. Cu toate acestea, în nordul Bihorului, unde turcii nu puteau controla prea bine şi unde populaţia maghiară reformată era mai densă, se constată un puternic prozelitism calvin. În satele româneşti ori mixte, au fost hirotoniţi de episcopii calvini, care desfăşurau aici o puternică propagandă calvină, 16 preoţi români calvini în interval de numai 10 ani (1671-1681)[114]. În aceeaşi perioadă, în Bihor se cunoaşte o bogată activitate cultural-religoasă a românilor şi o mai bună conlucrare cu cei din ţările extracarpatice. Astfel, şi-au continuat munca de copişti călugări mănăstirii ortodoxe din Tinăud, activitate începută înainte de 1660, când aici îşi aveau reşedinţa domnii români pribegi, Constantin Şerban şi Gheorghe Ştefan[115]. Prin urmare, formarea unui Paşalâc la Oradea a însemnat dispariţia puternicului centru protestant şi ascensiunea treptată a românilor şi a bisericii lor, devenind astfel o comunitate foarte greu de ignorat în comitatul Bihor, intrat sub noua dominaţie austriacă.

[113]Nicolae Iorga, Acte *şi fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale apusului, bucureşti*, 1985, p. 263.
[114] Ştefan Lupşa, *op.cit*., p. 17-19. Csernák Béla, *op.cit*., p. 162.
[115] Florian Dudaş, *Manuscrisele medievale româneşti din Crişana*, Timişoara, 1986, p. 195-196; Idem, *Curtea voievodală a domnitorilor români peregrini, în secolul al XVII, în Crişana. Vestigii culturale*, Oradea, 2001. Nicolae Edroiu, „Cultura scrisă românească în Bihor în sec. XVII", în *Centenar muzeal orădean* , Oradea, 1972, p. 232-235.

Politica religioasă a Curții Vieneze în Principatul Transilvaniei (1692-1701): cazul românilor

Sorin ŞIPOŞ

The Religious Policy of the Viennese Court in the Principality of Transylvania (1692-1701): the Case of the Romanians

Abstract. *In the view of the Habsburg Empire the church union was to strengthen the fragile Catholic block in the Principality, on one hand, and on the other, it was to stimulate politically and socially a large ethnic and confessional group, which was quite marginalized, and to determine implicitly, a strong dependency upon the Habsburg dynasty. Hadn't it been for the involvement of the imperial authorities, the Romanians' union would have had few chances to be fulfilled. By the end of the 17th century in Transylvania the main social categories were dominated by the Reformation confessions, even the Governor was a Calvinist. The partisans of the Reformation were looking with restraint, even with hostility at the consolidation of the Catholic Church. At the very beginning the imperial authorities' involvement in the unionist action was characterized by cautiousness. But as the Reformation partisans expressed their disagreement with the Romanians' union with the Church of Rome, the imperial authorities did their best to make the Romanians unite only with the Church of Rome.*

The religious union was realized under very difficult political conditions. The treaties started in 1697 with archbishop Teofil, and they were done with great discretion until they were closed during the period of Atanasie Anghel. The Union started timidly, but as the Habsburg's authority was growing, so was the Union accelerated. The Romanians' enthusiasm wasn't a great one. The Jesuits drew their attention towards the leaders of the Orthodox Church whom they presented the advantages coming from their adhesion. Even more, the conditions imposed by the Jesuits proved to be more benevolent than those already imposed by the Calvinist princes. At the beginning 12 archpriests declared themselves in favour of the Union, but as the imperial authority was growing in the Principality, the Romanians took courage and the number of archpriests grew from 38 at the synod in 1698 to 54 at the synod summoned by Atanasie Anghel before leaving to Vienna. The peak of the Union treaties took place in Vienna, when the Archbishop Atanasie Anghel took again the holy orders, but as a Greek-Catholic bishop who complied with a return to and not with a union with the Roman Catholic Church and who accepted to stop the relations with the Orthodox churches neighbouring Transylvania. By drawing the Romanians towards the Greek Catholic Church they aimed at the consolidation of both the Roman Catholic Church and the rule of the Habsburgs in Transylvania. The religious union of the Romanians proved to have consequences which none of those involved in it had ever thought of. The national movement of the Romanians from Transylvania had its roots in this religious act with deep political implications. At the same time, the Union generated conflicts between the Greek Catholic Romanians and the Orthodox ones, the latter being deprived of religious hierarchy for almost six decades. Under such circumstances the Orthodox Romanians from Transylvania resorted to the help of Russia and the Orthodox archpriests from Karlowitz in order to practice their faith.

Keywords: *the Habsburg Empire, Romanians, Transylvania, Greek Catholic Church, counter-reform*

În evoluția istorică a popoarelor sunt momente de glorie, de eroism, dar şi perioade dificile, de criză politică şi morală care le aduce adesea sub dominația sau controlul vecinilor. Şi românii au traversat perioade istorice de glorie, dar şi momente de criză politică, economică şi morală. Aşezarea românilor într-un spațiu geopolitic dominat de imperii şi regate puternice ne-a marcat evoluția istorică, iar acest fapt a constituit ulterior teme de reflecție şi analize, mai mult sau mai puțin reuşite[1]. Studiul urmăreşte să reconstituie un segment din istoria Transilvaniei dintre anii 1692-1701, provincie de curând intrată sub autoritatea Imperiului Habsburgic. Analiza noastră se concentrează asupra politicii religioase promovate de imperiali în Transilvania. În studiu, urmărim să identificăm factorii politici şi religioşi interesați de modificarea realităților confesionale din Transilvania. De asemenea, să identificăm mecanismele folosite pentru atragerea românilor la Biserica Greco-Catolică. Un alt obiectiv al cercetării vizează sondarea atitudinii elitei româneşti din Transilvania față de unirea religioasă şi precizarea consecințelor religioase şi politice.

Ceea ce mai târziu s-a numit Transilvania a intrat sub dominația Regatului Ungariei până spre finalul secolului al XII-lea. Documentele medievale amintesc populațiile aflate în acest spațiu, respectiv români, resturi ale slavilor, bulgari, pecenegi etc, precum şi formațiunile politice numite ducate, țări, cnezate, voievodate. De asemenea, sursele documentare îi amintesc pe români ca fiind creştini, dar de confesiune ortodoxă. Regii unguri au suprapus peste realitățile politice, confesionale, sociale, lingvistice şi etnice existente în Transilvania formele de organizare din Regatul Ungariei. Potrivit dreptului medieval regele devenea stăpânul întregului teritoriu, din care a făcut donații către nobilimea regatului şi către Biserica Romano-Catolică. Transferul de proprietate de la învinşi către învingători a fost cauza a numeroase litigii şi conflicte militare pe tot parcursul Evului Mediu. Noii stăpâni au impus în Transilvania confesiunea romano-catolică, limba latină şi dreptul medieval de tip apusean. De asemenea, regii Ungariei au colonizat în Transilvania populații venite atât din Vest, cât şi din Estul Europei. Toate acestea au conferit provinciei o anumită specificitate şi a influențat pentru câteva secole destinul populației româneşti[2].

Statutul românilor în noile realități politice a cunoscut schimbări semnificative. Ultima prezență a românilor între stările Transilvaniei consemnată documentar este din 1355[3]. În acel an, s-au întrunit la Turda „toți prelații, baronii, nobilii, secuii, saşii, românii şi ceilalți oameni, de orice stare şi treaptă, aşezați şi aflați în amintitele părți

---

[1] Crainic, N., *Gândirism şi ortodoxie*, în *Gândirea*, XI, nr. 1, 1931. Idem, *Modul teantric*, în *Gândirea*, nr. 1, 1940. Idem, *Ortodoxie şi etnocrație*, Bucureşti, [1936]. Idem, *Spiritualitate*, în *Dreptul la memorie în lectura lui Iordan Chimet*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1993. Livezeanu, I., *Cultură şi naționalism în România Mare 1918-1930*, Bucureşti, 1995. Ornea, Z., *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Bucureşti, 1995. Boia, L., *Elemente de mitologie istorică românească (secolele XIX-XX)*, în *Mituri istorice româneşti*. Sub direcția lui Lucian Boia, Bucureşti, 1995. Cioran, E., *Pe culmile disperării*, Bucureşti, 1990. Noica, C., *Istoricitate şi eternitate*, Bucureşti, 1989. Panaitescu, P.P., *Destin românesc*, în *Convorbiri literare*, nr. 11-12, 1941. Idem, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX şi începutul* secolului XX), Bucureşti, 1985. Zub, A., Istorie şi istorici în România interbelic, Iaşi, 1989.

[2] Ioan-Aurel Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*. Ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Cluj-Napoca, 2003, p. 193-216.

[3] *Ibidem*, p. 234.

ale Transilvaniei“[4]. După 1355, prezența românilor nu mai este consemnată în mod direct în adunări, dar nici nu este exclusă până în deceniul al IV al secolului al XV-lea[5]. În consecință, românii nu fac parte din stările Transilvaniei. Până la Reformă singura confesiune oficială este cea romano-catolică, mai apoi, fiind recunoscute şi calvinismul, luteranismul şi unitarianismul. Confesiunea ortodoxă fiind doar tolerată. Statutul românilor nu a cunoscut schimbări semnificative de-a lungul Evului Mediu, poate cu excepția încercărilor de reunificare a Bisericilor creştine după 1204 şi după Conciliul de la Ferrara–Florența. E adevărat că elita românilor, acei cnezi şi voievozi, au făcut eforturi să intre în rândul nobilimii regatului, dar marea lor majoritate a decăzut din punct de vedere social. Schimbări majore nu s-au produs nici după ce partea centrală a Regatului a fost transformată în paşalâc, iar Partium-ul şi voievodatul Transilvaniei s-au organizat în principat sub suzeranitatea Porții Otomane. În principatul Transilvaniei sistemul celor patru religii recepte (catolicismul, calvinismul, luteranismul şi unitarianismul) şi a celor trei națiuni politice (nobilimea, reprezentanții saşilor şi elita secuilor) s-a consolidat, românii rămânând mai departe în afara sistemului politic.

Finalul secolului al XVII-lea anunța însă schimbări politice în spațiul Europei Centrale. Rivalitatea dintre Imperiul Otoman şi Imperiul Habsburgic a intrat într-o nouă fază. Contraofensiva imperială începută sub zidurile Vienei a reuşit în două decenii să recucerească teritoriile pentru ocuparea cărora turcii s-au străduit aproape un secol să le cucerească. Eliberarea părții centrale a Ungariei, transformată în paşalâc, şi pătrunderea trupelor imperiale în principatul autonom al Transilvaniei, aflat sub dominația Porții[6], a adus în atenția factorilor politici şi militari austrieci complexitatea problemelor din noile provincii ocupate.

Diploma Leopoldină din 1691, rezultatul compromisului dintre noua putere politică şi stările principatului, stabilea raporturile cu imperiul şi principiile după care trebuia guvernată Transilvania. Temelia constituțională a Transilvaniei, după text, rămâne sistemul ei politic consacrat: cele trei națiuni politice şi patru religii recepte[7]. Or, în principatul Transilvaniei, dintre națiunile politice, doar saşii sprijineau politica Curții Vieneze. Biserica Romano-Catolică, instituția care trebuia să asigure coeziunea națiunilor şi a provinciilor imperiului, deşi era într-o situație juridică egală celorlalte confesiuni reformate, dispunea de puțini aderenți. Calvinismul era religia dominantă a țării, din rândul căruia au fost aleşi conducătorii politici. Apoi, propaganda calvină printre români, unde s-a îmbinat forța cu privilegiile, a reuşit în câteva decenii să determine un număr mare de români ortodocşi să treacă la calvinism. În această situație, autoritățile imperiale pentru a-şi lărgi baza de susținere în principat trebuiau fie să încerce să-i atragă la catolicism pe actualii reformați, fie să găsească alte soluții. Deşi readucerea la catolicism a actualilor reformați nu era chiar imposibilă, un simplu calcul arăta că numărul celor care ar accepta revenirea la catolicism ar fi redus, în schimb s-ar complica problemele cu stările în principat.

---

[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*.
[6] Vezi Călin Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 107-119.
[7] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, Bucureşti, 1984, p. 134.

Între soluțiile de regenerare a catolicismului pe teritoriul Ungariei, propuse în anul 1689 de o comisie condusă de cardinalul Leopold Kollonich, cea mai interesantă din perspectiva efectelor sale pe termen lung se întrevedea a fi unirea bisericească. În cazul Transilvaniei, cei vizați de această strategie de politică religioasă a Curții de la Viena erau românii[8]. O asemenea situație nu era nouă! Dimpotrivă existau antecedente, dar şi un cadru juridic bisericesc. Părinții spirituali ai politicii vieneze se puteau sprijini pe instrucțiunea Congregației de Propaganda Fide din 1669, care pe baza hotărârilor Conciliului de la Florența din 1439 a reglementat modalitățile trecerii creştinilor orientali la bisericile regionale de rit bizantino-slav unite cu Roma[9]. În privința antecedentelor Roma a obținut un succes mai amplu doar la rutenii (ucrainenii) aflați sub stăpânirea polono-lituaniană, care a fost concretizat în uniunea de la Brest (1596). Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, în planurile de unire ale Romei au fost incluşi şi rutenii greco-ortodocşi din Ungaria de nord-est[10]. Ca la toate uniunile regionale s-a pornit de dublul principiu al unității în credință (în probleme dogmatice fundamentale) cu menținerea ritului bizantino-slav[11]. Experiența reuşită cu rutenii, dar şi eşecul în atragerea sârbilor a scos în evidență câteva aspecte importante pentru succesul unirii. Astfel, celor care se vor uni, Biserica Romană declara că nu le va schimba ritul! Încercările catolicilor până la Reformă şi a calvinilor, în ultimele trei decenii, de-a schimba ritul a întâlnit opoziția credincioşilor ortodocşi. De asemenea, trebuiau câştigați pentru noua credință, la început preoții, iar apoi prin intermediul acestora poporul. Se remarcă şi rolul factorului socio-economic în opțiunea locuitorilor în favoarea unirii. Nu în ultimul rând, era imperios necesară implicarea puterii politice, în cazul de față a Curții imperiale, în realizarea unirii.

Primele încercări în vederea atragerii românilor la unire s-au datorat lui Iosif de Camillis, numit în noiembrie 1689 vicar apostolic pentru „grecii din dieceza Muncaciului şi din celelalte locuri dobândite în Ungaria“[12]. El a reuşit să atragă la unire comunității româneşti din Maramureş, din Sătmar şi din Bihorul de curând readus sub autoritatea creştină. El şi-a extins activitatea şi în comitatele ardelene Crasna, Solnocul de Mijloc şi Solnocul Interior[13]. Implicarea lui Leopold I în acțiunea unirii explică succesul lui Iosif de Camillis. Împăratul Leopold I declara, prin patenta imperială din 1692, că toți cei de rit grecesc uniți cu Biserica Romană, atât în privința bisericii, fețelor bisericeşti, cât şi a lucrurilor acestora, trebuie să se bucure întru totul de scutirile şi privilegiile de care se bucură biserica, fețele bisericeşti şi lucrurile credincioşilor Bisericii Romane de rit latin[14]. Oferta era foarte tentantă pentru preoții ortodocşi dornici să se bucure de acelaşi statut cu al preoților religiilor recepte.

Au trecut câțiva ani până când românii din Transilvania, mai precis elita lor religioasă, au răspuns ofertei imperiale de unire. Abia în februarie 1697, după străduințele lui Paul Ladislau Baranyi, în soborul mare (sinodul) din Alba Iulia se face

---

[8]Ovidiu Ghitta, *Biserica Ortodoxă din Transilvania la sfârşitul secolului al XVII-lea*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. II, coordonatori Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, Cluj-Napoca, 2005, p. 378.
[9] Mathias Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării națiunii române*, Cluj, 1994, p. 87.
[10] *Ibidem*, p. 88.
[11] *Ibidem*
[12] Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 380.
[13] *Ibidem*, p. 382.
[14] David Prodan, *op. cit.*, p. 137.

primul pas spre unire[15]. În acest sinod, în şedinţa întâi, mitropolitul Teofil, ridicat în fruntea bisericii române în 1692, în condiţiile consacrate ale supremaţiei calvine, evoca presiunile la care a fost supusă Biserica Ortodoxă din partea calvinilor, în special acţiunea îndreptată împotriva ritului, a eliminării icoanelor, dar şi a impunerii superintendentului calvin. Evocă, de asemenea şi încercările de atragere a preoţilor la calvinism prin oferirea de privilegii celor care acceptau şi făceau propagandă în acest sens[16]. Mitropolitul Teofil surprindea foarte clar încercarea de calvinizare a bisericii ortodoxe, prin eliminarea icoanelor, a posturilor, prin reducerea sărbătorilor, prin subordonarea mitropolitului superintendentului calvin, dar şi încercarea de atragere a

[15] Vezi pentru unirea religioasă a românilor următoarele referinţe bibliografice: Keith Hitchins, *Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1987, p. 30-61; Mathias Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române*, Cluj-Napoca, 1994. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Bucureşti, 1984; Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*. Ediţie îngrijită de Georgeta Penelea, Bucureşti, 1989, p. 197-329. Petru Maior, *Istoria Bisericei românilor atât a cestor dincoace cât şi a celor dincolo de Dunăre*, Buda, 1813; George Bariţ, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*. Ediţie îngrijită, note, comentarii şi indice de academician Ştefan Pascu şi prof. dr. Florin Salvan, vol. I, Braşov, 1993, p. 218-274; Andreas Freyberger, *Relatare istorică despre unirea bisericii româneşti cu biserica Romei.* Versiune românească şi studiu introductiv de Ioan Chindriş, Cluj-Napoca, 1996; N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, 1885; Petrus Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în Ana Dumitran, Gúdor Botond, Pr. Nicolae Dănilă, *Relaţii interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI – primele decenii ale secolului XVIII)*, Alba-Iulia, 2000, p. 312-443. Ioan Crişanu, *Adaus la Istoria uniaţiei bisericeşti a Românilor din Transilvania sub împăratul Leopold I*, în *Programa Institutului pedagogico-teologic al Arhidiecezei ortodoxe române din Transilvania pentru anul şcolar 1886/1887*, p. 3-38. Nicolae Densuşianu, *Independenţa bisericească a Mitropoliei române de Alba Iulia*, Braşov, 1893, p. 17-33. George Popoviciu, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, p. 43-62. Augustin Bunea, Alexandru Grama, *Cestiuni din dreptul şi istoria Bisericii româneşti unite. Studiu apologetic din incidentulu invenctivelor Gazetei Transilvaniei şi a d-lui Nicolau Densusanu asupra Mitropolitului Vancea şi a Bisericii unite*, partea a II-a, Blaj, 1893, p. 3-38. Nicolae Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti, 1902, p. 166-206; Idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, p. 224-227; Idem, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*. Ediţia a II-a, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 422-426, vol. II, Bucureşti, 1932, p. 18-47. Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. II, Bucureşti, 1900, p. 69-181. Ioan Lupaş, *Desbinarea bisericească a românilor ardeleni în lumina documentelor din întâia jumătate a veacului al XVIII-lea*, în Idem, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. I, Bucureşti, 1928, p. 231-267; Idem, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*. Introducere, îngrijirea ediţiei, note şi comentarii de Doru Radosav, Cluj-Napoca, 1995, p. 106-108. Mihail Dan, *În jurul unirii cu Roma. Cu deosebită privire asupra rolului iezuitului Carol Neurautter*, în *Mitropolia Banatului*, anul VIII, nr. 7-9, 1958, p. 326). Pompiliu Teodor, *Politica confesională a Habsburgilor în Transilvania (1692-1759). Cazul românesc*, în *Caietele David Prodan. Revistă de istorie*, anul I, nr. 2, iulie-decembrie 1994, p. 15-39.

[16] N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, vol.I,
Oeniponte, 1885, p. 165. Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania şi Unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife, privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman (1697-1701). Extras din revista Biserica Ortodoxă Română, anul LXXX, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1962*, Cluj, 1990, p. 7.

unor indivizi şi colectivităţi la calvinism, urmată de oferirea de privilegii şi avantaje economice.

În şedinţa a doua s-au dezbătut condiţiile în care trebuia realizată unirea, respectiv cele patru puncte ale conciliului florentin, dar şi unele solicitări ale clerului: dreptul canonic să rămână în vigoare, persoanele din serviciul bisericesc să se bucure de privilegiile preoţilor romano-catolici, românii laici uniţi cu Biserica Romei să se primească şi să fie înaintaţi în toate dregătoriile, iar fiii lor să fie primiţi fără deosebire în şcolile laice catolice şi în instituţiile şcolare[17]. În ziua a treia s-a decis ca cele discutate şi asumate de sinod să fie trimise împăratului Leopold şi arhiepiscopului Kollonich[18]. Textul declaraţiei unirii a fost redactat abia în 21 martie 1697 şi cuprinde acceptarea celor patru puncte ale conciliului florentin. Membrii sinodului au solicitat ca preoţii şi dregătorii să se bucure de privilegiile de care se bucură preoţii romano-catolici, dar şi arianii, luteranii şi calvinii. Ca în fiecare sat în care se află preot, biserica să aibă casă parohială, iar preoţii să depindă şi să ia dispoziţii de la episcop, cum e rânduiala, şi nicidecum de la laici ca până acum[19]. Nu întâmplător, între solicitările mitropolitului şi ale membrilor sinodului se remarcă cea privind ridicarea statului celor uniţi şi recâştigarea prestigiului mitropolitului şi a preoţilor în faţa puterii politice. De asemenea, din varianta oficială înaintată oficialităţilor politice şi religioase lipseşte prevederea potrivit căreia laicii uniţi să aibă posibilitatea de-a accede în funcţii politice[20]. Scrisoarea din 10 iunie, prin care protopopii înaintează cardinalului Kollonich hotărârea lor, e semnată de mitropolit şi de 12 protopopi[21].

Spre sfârşitul anului, statusul catolic, în urma celor petrecute, cerea şi el printr-un memoriu Curţii din Viena aprobarea unirii românilor cu Biserica Romei. Discutată într-o conferinţă ministerială, propunerea fu primită, dar, la insistenţele cancelarului şi ale guvernatorului Transilvaniei, care era calvin, ca românii să se poată uni cu oricare dintre religiile recepte[22].

Relansarea propagandei unioniste printre români a coincis cu publicarea re-scriptului regal în 14 aprilie 1698, adresat guvernului ardelean, în care acestora li se propunea unirea cu oricare din cele patru religii oficiale din Ardeal. În luna iunie, însă cardinalul Kollonich se adresa preoţilor români, sugerându-le că o apropiere de catolicism era soluţia cea mai bună la momentul respectiv. Era un semnal indirect că românii trebuiau să se unească doar cu Biserica Romano-Catolică.

Moartea lui Teofil în luna iulie obligă autorităţile religioase şi politice să reia firul tratativelor. Alegerea lui Atanasie Anghel, noul ierarh, n-a lăsat să se înţeleagă că s-a schimbat ceva în Biserica Ortodoxă. Intrat în atenţia opiniei publice cu discuţiile stârnite la alegerea ca mitropolit, ierarhul a plecat la Bucureşti pentru a obţine confirmarea mitropolitului Ţării Româneşti. Tinereţea şi pregătirea teologică incompletă de care dispunea au constituit cauze ale reţinerii sale timp de câteva luni în capitala Munteniei[23].

---

[17] Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania şi Unirea cu Biserica*, p. 7-8.
[18] *Ibidem*, p. 8-9.
[19] *Ibidem*, p. 9.
[20] *Ibidem.*
[21] David Prodan, *op. cit*., p. 139.
[22] *Ibidem.*
[23] Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 26.

În istoriografia română concluziile, după analiza actelor ce pomenesc de unirea românilor la 1697 sunt, împărțite: Ioan Crișanu, George Popoviciu și, mai recent, de Ștefan Lupșa și Silviu Dragomir contestă faptul că unirea a fost realizată în vremea lui Teofil[24]. Augustin Bunea, Nicolae Iorga, David Prodan și Mathias Bernath plasează, dimpotrivă, începuturile unirii în vremea mitropolitului Teofil. Există la autorii amintiți mari diferențe și în privința participării ierarhilor români la tratativele unirii. Popoviciu era de părere că s-au purtat tratative secrete neoficiale între iezuiți și unii clerici români, în frunte cu Atanasie Anghel, fără să se ajungă la nici un rezultat[25]. Punctului de vedere enunțat de Popoviciu i s-a asociat, mai târziu, Șt. Lupșa[26]. N. Iorga[27], A. Bunea[28] și Z. Pâclișanu[29] sunt de părere că s-a ținut un sinod legal și actele unirii au fost redactate în urma consultării clerului ortodox. Dintre istoricii mai noi care au investigat fenomenul, D. Prodan[30] se asociază concluziilor enunțate de Bunea, Iorga și Pâclișanu, iar M. Bernath[31] este mai aproape de punctul de vedere enunțat de G. Popoviciu la începutul secolului. O. Bârlea aprecia că unirea s-a realizat sub episcopul Teofil, dar într-un cadru oficial[32]. Un alt punct asupra căruia specialiștii n-au ajuns la un consens este legat de felul adunării, al sinodului în care a fost pronunțată unirea[33].

Realitatea din Ardeal era mult schimbată la întoarcerea mitropolitului Atanasie Anghel de la București. Sub el un nou sinod din Alba Iulia primi unirea. Actul unirii este semnat de 38 protopopi. În varianta română a actului unirea se realizează pentru ca și preoții să se bucure de avantajele confesiunilor recepte, dar și ca dovadă de fidelitate

---

[24] Ștefan Lupșa, *Biserica ardeleană și „unirea" în anii 1697-1701*. Extras din *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXVI, nr. 9-10, 11-12, 1948, București, 1949, p. 39.

[25] „Din nexul evenimentelor conchidem deci cu toată siguritatea, că încercările de uniune s-au petrecut mai mult în secret, pe cale privată, și cum că cu stăruințele preotului P. Baranyi, atrasă fiind o parte din clerul român, s-au îndreptat la tron și la Colonici petițiuni, cu nume că Teofil cu aderenții săi din cler ar avea aplecare la uniune" (George Popoviciu, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 190, p. 61).

[26] „Concluzia este, că Teofil a tratat cu Apor și Baranyi și s-a consultat cu doi protopopi ai săi; rezultatul n-a fost însă votarea unirii în sinod, ci îndrumarea statului catolic a exopera însușirea de către împărat, prin decret public, a promisiunilor de scutiri făcute de Baranyi și Apor, ca pe baza acestui decret, să poată fi începute tratativele de unire" (Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 39).

[27] Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria.* Ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București,1989, p. 225-227.

[28] Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau Din istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 42-43.

[29] Zenovie Pâclișanu, *Silviu Dragomir, Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849. Istoria revoluției. Partea întâia*, în *Revista Istorică Română*, XVI, 1946.

[30] „Mitropolitul și clerul conveniră la unire, dar cu mai multe condiții. Înainte de toate ca prin unire să nu se schimbe în nici un fel ritul și orânduiala lor bisericească (disciplina, adică pravila) și nici vechiul lor calendar… Actul în limba latină, pe care protopopii desigur nu o înțelegeau, dat sub numele *Theophilus episcopus ac clerus universus* în urma sinodului, cu data de 21 martie 1697, se întocmi în formă schimbată" (David Prodan, *op. cit.*, p. 138-139).

[31] „Oricât de lacunare și contradictorii ar fi sursele păstrate asupra evoluției primei faze a unirii bisericești, putem totuși să ne asociem aprecierii critice a unui istoric mai recent despre evenimentele anului 1697, anume că Teofil și adepții săi printre protopopi trebuie considerați *deschizători de drum* ai unirii bisericești" (Mathias Bernath, *op. cit.*, p. 107).

[32] Octavian Bârlea, *Die Union der Rumänen (1697 bis 1701)*, în W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg, München (*Orbis academicus*, vol. III/4), p. 140.

[33] *Ibidem*, p. 138.

față de împărat. În textul latin, unirea se atribuie inspirației divine[34]. În varianta latină formula unirii a fost completată de cardinalul Kollonich, acesta solicitându-le românilor să accepte punctele aflate în litigiu între cele două biserici[35].

Apropierea preoților români de Biserica Romano-Catolică s-a realizat în urma Diplomei din 16 februarie 1699, cunoscută ca prima Diplomă a unirii. Avantajele oferite preoților români a creat o stare de spirit favorabilă în rândul elitei românești.

Unirea românilor a agitat și stările ardelene reformate. Dieta și guvernul au înaintat memorii și proteste Curții Vieneze, îngrijorate de întărirea catolicismului și de scutirea preoților uniți de obligațiile fiscale. Politica vieneză față de români, afirmau acestea, era în contradicție și cu angajamentele luate de Habsburgi prin Diploma leopoldină de la 1691. În același timp, stările solicitau împăratului Leopold I ca românii să se poată uni cu oricare dintre religiile recepte. Acceptarea acestor pretenții formulate de stările ardelene punea sub semnul întrebării însăși sensul și scopul politicii Habsburgilor.

La protestul stărilor reformate din Ardeal față de prozelitismul catolic printre români, Leopold a reacționat imediat, ordonând generalului Rabutin să împiedice abaterea românilor de la hotărârea deja mărturisită de a trece la catolicism. Chiar mandatul trimis de Leopold generalului Rabutin confirma hotărârea clerului de a trece la religia catolică, în condițiile în care negocierile din octombrie 1698 n-au ajuns la finalitatea dorită de ambele părți[36].

Surse deosebit de importante, având în vedere absența izvoarelor românești referitoare la unire, sunt anchetele comandate și realizate de guvern, din primăvara anului 1699. Chiar parțiale, rezultatele anchetelor deplasează discuția asupra unirii românilor de la sursele de proveniență iezuită către masa țărănimii ardelene, direct vizată de către Habsburgi. Rezultatele anchetelor dezvăluiau hotărârea țăranilor de-a nu accepta înnoirile dogmatice, dovedind un atașament firesc față de tradiție. Sate întregi românești au oferit răspunsuri, nu de puține ori, în contradicție cu cele ale preoților favorabili unirii. Dar și răspunsurile preoților dezvăluiau nehotărârea și necunoașterea condițiilor în care s-a realizat unirea. Răspunsurile erau previzibile în condițiile în care demersurile pentru unire au fost purtate de mitropolit și protopopi, dar care au vorbit în numele tuturor credincioșilor. Consultarea locuitorilor a arătat că aceștia nu erau informați despre ceea ce urma să se întâmple în Biserica Ortodoxă și că în general nu erau agreau schimbări[37]. Oricum nu a existat o reacție vehementă și organizată împotriva unirii, nici nu putea să existe, fiindcă nici explicațiile oferite de anchetatori nu lămureau acest lucru. În unele zone, ca de exemplu Hațeg, s-a preferat colaborarea cu calvinii, dar era puțin față de ceea ce așteptau calvinii pentru a împiedica atragerea românilor la catolicism. La rândul ei, preoțimea românească s-a frământat în mod vizibil pentru a nu scăpa ocazia de-a se ridica din rândul iobagilor, chiar dacă era nevoită să facă compromisuri[38]. Era primul pas făcut de elita românească în întâmpinarea promisiunilor autorităților religioase și politice ale imperiului, pas care o despărțea, în mod categoric, de masa credincioșilor.

---

[34] *Ibidem.*
[35] David Prodan, *op. cit.*, p. 140.
[36] Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife*, p. 64.
[37] *Ibidem*, p. 65-78.
[38] *Ibidem*, p. 28.

În timpul mitropolitului Atanasie Anghel s-a mai organizat un sinod al unirii, în 4-5 septembrie 1700, la care au participat 54 de protopopi din Transilvania dintre care 3 din Maramureş. Numărul mare al participanților din rândul protopopilor demonstra că unirea cel puțin la nivelul ierarhiei superioare se bucura de un larg sprijin. Sinodul şi-a încheiat lucrările prin redactarea unui nou act al unirii în data de 7 septembrie 1700, identic cu actul unirii, varianta latină, din 1698[39].

Incertitudinea şi confuzia create de unele gesturi şi declarații ale mitropolitului Atanasie Anghel în privința unirii i-au determinat pe iezuiți să grăbească deznodământul acțiunii. Dacă la nivelul elitei confesionale, chiar a preoților, unirea era agreată în condițiile în care preoții şi slujitorii bisericii beneficiau de scutiri, în rândul credincioşilor unirea pătrundea cu greutate, credincioşii erau greu de convins că trebuie să accepte o schimbare fără să obțină nimic. Imaginea lui Atanasie Anghel a devenit, cu timpul, chiar printre iezuiți şi autoritățile imperiale, contradictorie. Era acuzat că nu se implică suficient în răspândirea unirii, că menține legăturile cu Mitropolia Țării Româneşti[40]. Temerile acestora se legau şi de persoana mitropolitului, care putea, în orice moment, să renunțe la unire şi să se refugieze într-un stat ortodox, punându-se astfel capăt eforturilor de până atunci. Unirea, în viziunea iezuiților, era mult prea legată de persoana ierarhului, iar acesta se dovedise destul de ambiguu până atunci. Erau întrunite suficiente motive pentru convocarea lui Atanasie Anghel la Viena[41].

Adevăratul motiv al chemării era clarificarea atitudinii ambigue a mitropolitului, precum şi a statutului unirii, la care acesta consimțise[42]. Încercările ierarhului de-a se sustrage invitației au fost urmate de presiuni şi amenințări din partea autorităților imperiale din Ardeal. Reacția mitropolitului s-a concretizat în organizarea unui sinod pe 7 ianuarie 1701, înainte de plecarea la Viena. Participanții şi-au manifestat solidaritatea cu ierarhul lor, cerând autorităților ca acesta să fie menținut în fruntea lor şi „nimeni dintre mireni sau streini să nu se amestece în treburile vlădiceşti fără ştirea soborului“[43].

În capitala imperiului, este supus unui interogatoriu, „dovedindu-se pe deplin că cercurile din Viena au dat, cel puțin parțial, crezare acuzelor îndreptate împotriva Mitropolitului“[44]. La Viena, ierarhul a depus profesiunea de credință tridentină şi a fost rehirotonit preot şi mai apoi ca episcop. Inițiativa lui Kollonich era lipsită de corespondent în Biserica Romano-Catolică şi nici nu se încadra în linia de conduită trasată de Congregația de Propaganda Fide. A ieşit atunci la iveală dorința prelatului latin de a sublinia apăsat desprinderea românilor, prin unire, de Biserica Ortodoxă şi de integrare a lor în Biserica Catolică. Această unire nu mai avea nimic în comun cu înțelesul dat fenomenului de la Florența[45]. Până atunci mitropolitul şi protopopii români au înțeles unirea nu ca o revenire, ci ca o înțelegere bilaterală prin care Biserica românească din Transilvania, ca entitate distinctă, intra sub jurisdicția suveranului

[39] David Prodan, *op. cit.*, p. 143.
[40] *Ibidem*.
[41] David Prodan, *op. cit.*, p. 143. Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania şi Unirea cu Biserica Romei*, p. 80.
[42] David Prodan, *op. cit.*, p. 143. Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania şi Unirea cu Biserica Romei*, p. 82; Mihail Dan, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 313-324; Ştefan Lupşa, *op. cit.*, p. 70.
[43] Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania şi Unirea cu Biserica Romei*, p. 88-89.
[44] *Ibidem*, p. 27.
[45] Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 386.

pontif, fără a-şi pierde autonomia instituțională şi identitatea rituală şi fără a-şi periclita relațiile cu celelalte Biserici răsăritene, neunite[46].

Rehirotonirea lui Atanasie Anghel a fost succedată de un act politic important pentru românii ardeleni, cunoscut în istoriografie sub numele de a doua Diplomă leopoldină a unirii[47]. Cel mai important punct al diplomei este al treilea. Acesta prevedea ca şi mirenii, şi cei de stare plebeie care se vor uni, după norma prescrisă de teolog, cu Biserica Romei, să fie numaidecât cuprinşi în Statul catolic, şi să fie socotiți între Stări şi vrednici de legile patriei şi de toate beneficiile, să fie nu ca până acum numai toleraţi, ci reaşezaţi în rândul celorlalți fii ai patriei[48]. Făcând loc îndrăzneței revendicări româneşti de a li se deschide laicilor uniți calea drepturilor politice (semn că Curtea agrea atunci un asemenea lucru), actul a fost trecut destul curând sub tăcere.

Reacțiile antiunioniste sunt din a doua parte a anului 1701 şi debutează cu scrisoarea expediată de către Pater Ianoş lui Atanasie Anghel. În scrisoare se reafirma dreptul românilor de a-şi practica credința ortodoxă şi se făcea apel la conştiința şi la jurământul fostului vlădică, depus la Bucureşti. Lui Pater Ianoş i s-a adăugat protestul nobilului Gavril Nagyszegi. Protestele românilor contra unirii religioase erau însoțite de reacția ierarhilor ortodocşi din statele vecine. Scrisorilor de afurisenie a lui Atanasie, venite din partea mitropolitului Țării Româneşti Teodosie şi a patriarhului Dosoftei, le-a răspuns tocmai artizanul unirii românilor, cardinalul Kollonich. Nemulțumită de gestul conducătorului spiritual era şi o parte a elitei sociale, îndeosebi românii făgărăşeni aflați în legături spirituale şi economice cu lumea ortodoxă de la sud de Carpați.

Unirea religioasă s-a realizat în condiții politice extrem de dificile. Tratativele au început sub mitropolitul Teofil, în 1697, au fost purtate cu mare discreție şi s-au încheiat în 1701, în vremea lui Atanasie Anghel. Unirea a pornit timid, dar pe măsură ce autoritatea Habsburgilor a crescut în Ardeal, s-au făcut paşi tot mai hotărâți. Entuziasmul pentru unire n-a fost mare din partea românilor. Iezuiții şi-au îndreptat atenția către conducătorii Bisericii Ortodoxe, cărora le-au prezentat avantajele ce decurgeau din aderarea lor. Mai mult, condițiile puse de către iezuiți s-au dovedit a fi mai blânde decât cele impuse deja de principii calvini. Pentru unire s-au pronunțat la început 12 protopopi, dar pe măsură ce autoritatea imperialilor a crescut în principat şi românii au căpătat încredere, numărul protopopilor a crescut la 38 în sinodul din 1698 şi la 54 în sinodul convocat de Atanasie Anghel înainte de plecarea la Viena. Punctul culminant în tratativele unirii a fost momentul vienez, când mitropolitul Atanasie Anghel este rehirotonit şi numit episcop greco-catolic, consimțind pentru o revenire şi nu o unire în Biserica Romano-Catolică şi acceptând să întrerupă legăturile cu Bisericile ortodoxe din vecinătatea Transilvaniei.

În viziunea imperialilor unirea bisericească trebuia să întărească firavul bloc catolic existent în Principat, iar pe de alta, să dinamizeze politic şi social şi implicit, să lege strâns de dinastie un numeros grup etnic şi confesional marginalizat. Fără implicarea autorităților imperiale unirea românilor ar fi avut şanse mici de-a se realiza. În Transilvania sfârşitului de secol XVII, stările din Principat erau dominate de confesiunile Reformei, chiar guvernatorul era calvin. Aderenții Reformei priveau cu reținere şi chiar cu ostilitate consolidarea Bisericii Romano-Catolice. Autoritățile

[46] *Ibidem*, p. 387.
[47] David Prodan, *op. cit.*, p. 144-145; Mathias Bernath, *op. cit.*, p. 154-157.
[48] David Prodan, *op. cit.*, p. 145.

imperiale s-au implicat cu prudență la începutul acțiunii unioniste. Dar pe măsură ce stările reformate şi-a manifestat dezacordul față de unirea românilor cu Biserica Romei autoritățile imperiale au făcut tot ce era posibil ca românii să se unească doar cu Biserica Romei.

Prin atragerea românilor la Biserica Greco-Catolică s-a urmărit consolidarea Bisericii Romano-Catolice şi implicit dominația Habsburgilor în Transilvania. Unirea religioasă a românilor s-a dovedit a avea consecințe pe care nimeni dintre cei angrenați în realizarea unirii nu le-au bănuit[49]. Mişcarea națională a românilor ardeleni îşi are începuturile în acest act religios, cu profunde implicații politice. În egală măsură, unirea a generat conflicte între românii greco-catolici şi românii ortodocşi, ultimii lipsiți de ierarhie religioasă timp de aproape şase decenii. Într-un asemenea context, românii ortodocşi din Transilvania au făcut apel la sprijinul Rusiei şi al Mitropoliților ortodocşi de la Karlowitz, pentru a-şi practica credința.

[49] I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*. Traducere din limba maghiară de Maria Someşan, Bucureşti, 2001.

Între Habsburgi şi Otomani: Francisc Rákóczi al II-lea în lumina unor documente venețiene inedite

Florina CIURE

Between Hapsburgs and Ottomans: Francisc Rakoczy II as Seen in New Documents from the Venetian Archives

Riassunto. *Nel presente lavoro vengono presentati alcuni documenti inediti custoditi nell'Archivio di Stato di Venezia, i fondi Bailo di Costantinopoli e Inquisitori di Stato, riguardanti sopratutto il periodo dell'esilio del principe Francesco Rákóczi II. Le lettere inviate da Costantinopoli o Parigi da alcuni rappresentanti diplomatici della Serenissima, nonché da alcuni informatori ben stipendiati, mettono in rilievo i grandi sforzi diplomatici dell'ex principe della Transilvania per riprendere la lotta contro gli Asburgo e recuperare il trono perduto.*

Keywords*: Francis Rákóczi II, Transylvania, the Habsburgs, the Ottomans, Venetian documents*

În lucrarea de față vor fi prezentate documente inedite culese din Arhiva de Stat din Veneția, fondurile *Bailo di Costantinopoli* şi *Inquisitori di Stato*, referitoare în special la perioada exilului lui Francisc Rákóczi al II-lea. Scrisorile trimise din Constantinopol sau din Paris de către reprezentanții diplomatici ai Serenissimei, precum şi de anumiți informatori, scot în evidență eforturile susținute ale fostului principe al Transilvaniei pe lângă marile puteri pentru reluarea ofensivei împotriva Habsburgilor.

Născut la 27 martie 1676, ca fiu al principelui Transilvaniei, Francisc Rákóczi I, şi al Elenei Zrinyi, fiica lui Petru Zrinyi, ban al Croației, viitorul conducător al Transilvaniei a rămas orfan de tată la numai trei luni şi jumătate. După recăsătorirea mamei sale cu Emeric Thököly[1], conducătorul răsculaților protestanți din Ungaria

[1] Referitor la campaniile militare ale lui Emeric Thököly, a se vedea: Casimiro Freschot, *Idea generale del Regno d'Ungheria; sua descritione, costumi, regi, e guerre; con i motivi dell'ultima sollevatione, invasione de' Turchi, assedio, e liberatione di Vienna, e progressi dell'armi cristiane. Al Reverendissimo Padre Domino Pietro Sagredo abate, e Presidente Generale della Congregazione Casinense*, Veneția, 1684, p. 165-168; *L'Ungheria compendiata dal Signor Conte Ercole Scala. Nuovamente stampata con le città più rimarcabili di quel Regno, che cadono scolpite all'oculare inspetione, come pure descritta la serie d'ogni suo Regnante, insieme con le più esatte prerogative, che universalmente accompagnano il Paese, riti, e costumi di quei popoli, e nel fine i gloriosi progressi fatti dall'armi Cesaree nel medesimo Regno dalla liberatione di Vienna, anno 1683, infino all'anno 1686; con l'assedio, e presa della Real Città di Buda, & altri felici successi. Consacrata Alla Sacra Cesarea Real Maestà di Eleonora Maddalena Teresa Imperatrice de' Romani sempre Augusta, nata Principessa di Neuburg*, Veneția, 1687, p. 47-48; Carla Corradi, *Una curiosa eco veneziana della guerra contro il Turco in Ungheria*, în *Venezia e Ungheria nel contesto del barocco*

Superioară, nemulțumiți de intransigența bisericii catolice sprijinite de Viena, micul Francisc va cunoaşte îndeaproape vicisitudinile vieții de soldat, la numai şapte ani tatăl său vitreg luându-l în campania de asediere a Vienei[2]. În 15 ianuarie 1688, după trei ani în care mama sa reuşise să apere cetatea Munkács de asediul imperialilor, este nevoită să o cedeze austriecilor şi, împreună cu copiii săi, să plece, ca ostatică, la Viena. În capitala Imperiului, viitorul principe îşi va începe studiile, pe care le va continua la colegiul iezuit din Neuhaus, Boemia, iar apoi la Universitatea din Praga[3]. După victoria lui Emeric Thököly de la Zărneşti[4], din 21 august 1690, când însuşi Generalul Heissler a fost capturat, împăratul Leopold a fost de acord să-i redea libertatea Elenei Zrinyi, în schimbul generalului. Astfel, la 20 ianuarie 1692 mama lui Francisc părăseşte capitala Imperiului pentru a i se alătura soțului, neştiind că nu-şi va mai revedea niciodată băiatul[5]. În aprilie 1693, Francisc întreprinde o călătorie de studii în Italia, străbătând Veneția, Padova, Ferrara, Bologna, Florența, Livorno, Genova, pentru a se stabili pe o perioadă de cinci luni la Roma, unde se va dedica studiului geometriei, geografiei, artei, istoriei, dar totodată îşi va continua şi exercițiile de scrimă. Reîntors la Viena în martie 1694, este învestit în curând comite de Sáros de către adunarea stărilor, împăratul Leopold permițându-i să se stabilească pe domeniile de la Sárospatak[6]. După căsătoria cu fiica prințului Carol, electorul de Hesse, survenită la 25 septembrie 1694, Francisc şi prințesa Charlotte-Amélie de Hesse-Rheinfels[7] se vor stabili la Sárospatak, unde viitorul principe va intra în legătură cu un grup de

---

europeo, a cura di Vittore Branca, Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1979, p. 193-215; Béla Köpeczi, *L'eco italiana delle lotte per l'independenza ungherese contro gli Asburgo nella seconda metà del secolo XVII*, în B. Köpeczi, Péter Sárközy (coord.), *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese*, Budapesta, 1982, p. 23-33; Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, „Campaniile Generalului Federico Veterani în Transilvania şi Banat (1686-1694) (după memoriile sale) (I)", în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. XVII, 1999, p. 183-201.

[2] Printre numeroasele studii dedicate asediului Vienei, a se vedea câteva mărturii contemporane în: *La Sacra Lega contro la potenza ottomana. Successi delle armi imperiali, polacche, venete, e moscoviti; rotte e disfatte di eserciti de' Turchi, Tartari, e ribelli; assedj, e prese di città, piazze, e castelli; acquisti di provincie, di Regni; ribellioni, e sollevazioni nella monarchia ottomana; origine della ribellioni degli Ungheri, con tutti gli accidenti successivamente sopragiunti dall'anno 1683 sino fine del 1689. Racconti veridici brevemente descritti da* Don Simpliciano Bizozeri, *Barnabita Milanese*, Milano, 1690, p. 290-297; Luigi Ferdinando Marsili, *BRIEVE STORIA,/ In cui si narrano le cagioni della passata Guerra/ FRA LO/ IMPERADORE, E LA CASA OTTOMANA,/ e ciòcche nell'assedio di Vienna,/ e per alcun tempo dapoi a Turchi avvenne,/ Composta da Uno Storico Turco,/ e nella nostra volgare favella ridutta*./ All'Illustrissimo, & Eccellentissimo Signore/ IL SIG. PIETRO/ SENATOR GARZONI./ In Bologna, per Costantino Pisarri sotto le Scuole; all'/Insegna di S. Michele, 1709. Con lic. de' Superiori, în *Scritti inediti di Luigi Ferdinando Marsili raccolti e pubblicati nel II centenario dalla morte a cura di comitato marsiliano*, Bologna, 1930, p. 137-140.

[3] Carol Göllner, Paul Abrudan, *Francisc Rákóczy al II-lea (1704-1711*), Bucureşti, 1983, p. 52-53.

[4] Vezi Constantin Rezachevici, *Constantin Brâncoveanu – Zărneşti 1690* – , Bucureşti, 1989, p. 183-208.

[5] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 53.

[6] *Ibidem*, p. 54.

[7] Jean Nouzille, *Transilvania: zona di contatti e conflitti*, Roma, 1998, p. 214.

luptători împotriva dominației habsburgice, condus de contele Miklós Bercsényi[8]. Deşi în 1697 refuză să fie liderul revoltei antihabsburgice izbucnite în Slovacia, în 1698 organizează o mişcare de rezistență împotriva imperialilor, mişcare care cuprinde Slovacia şi Transilvania. Intră în contact cu mareşalul de Villars, ambasador al Franței la Viena, luând legătura, în secret, cu regele Ludovic al XIV-lea, în 1701. Întrucât imperialii interceptează corespondența pe care Francisc o întreținea cu francezii, la 8 aprilie este arestat şi întemnițat la Wiener-Neustadt, în celula în care fusese închis şi bunicul său, Petru Zrinyi[9]. Conştient de ceea ce urma să i se întâmple, şi ajutat de francezi, prin mijlocirea iezuiților, Francisc reuşeşte să-şi organizeze evadarea, pe care o va pune în practică, cu succes, în 8 noiembrie 1701, pentru capturarea lui oferindu-se o recompensă de 10.000 de florini[10]. Refugiindu-se în Polonia, se va reîntâlni aici cu prietenul său, contele Miklós Bercsényi, şi va încerca să ia legătura cu ambasadorul Franței în Polonia în vederea obținerii unui ajutor de la Ludovic al XIV-lea. Încercările lui au fost încununate de succes, Ludovic acordându-i o rentă anuală de 12.000 de livre, iar lui Bercsényi de 8.000 de livre[11]. Sprijinul oferit de Franța venea pe fondul declanşării confictului franco-austriac pentru succesiunea la tronul Spaniei, după moartea regelui Carol al II-lea, ultimul monarh spaniol din dinastia de Habsburg[12].

Obligațiile împovărătoare impuse populației din Ungaria şi Transilvania de către autoritățile administrative şi militare habsburgice au determinat declanşarea războiului curuților, sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea. Delegației țărănimii şi micii nobilimi care l-a vizitat în Polonia spre a-i oferi conducerea răscoalei, Francisc Rákóczi i-a răspuns, la 6 mai 1703, prin cunoscuta proclamație de la Brezan, Polonia (azi Berezhany, Ucraina), prin care chema la arme împotriva ocupanților pe nobili şi nenobili, promițând scutirea de dări pentru toți cei care se vor înrola[13].

Izbucnită în nordul Ungariei şi în Ucraina subcarpatică, răscoala curuților s-a extins cu rapiditate în Transilvania. În Ardeal, revolta curuților s-a declanşat aproape simultan în mai multe zone, de exemplu în regiunea Baia Mare deveniseră deosebit de activi haiducii lui Gligor Pintea[14]. În 1703, curuții au înregistrat primele succese în

---

[8] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit*., p. 54.

[9] J. Nouzille, *Transilvania: zona di contatti e conflitti*, p. 214.

[10] Emile Horn, *François Rákóczi II, prince de Transylvanie*, Paris, 1906, p. 96; Stephen Sisa, *The Spirit of Hungary: A Panorama of Hungarian History and Culture*, third edition, Ontario, 1995, p. 116; J. Nouzille, *Transilvania: zona di contatti e conflitti*, p. 214.

[11] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit*., p. 63.

[12] Vezi Alessandro Morpurgo, „Notizie intorno alla guerra della successione spagnuola ed alla ribellione di Francesco Ràkòczy II tratte dalle lettere inedite di Giovan Battista Romanini", în *Archeografo Triestino*, 1891, seria a II-a, vol. XVII (XXI), p. 104-165; Árpád Markó, „Rákóczi et la guerre de la succesion d'Espagne", în *Nouvelle Revue de Hongrie*, XXIV (V), nr. 6, 1936, p. 523-535; Françoise Knopper-Gouron, „Le bénédictin Casimir Freschot pendant la guerre de succession d'Espagne: patriotisme d'Empire, anti-protestantisme et jansénisme", în *Francia. Forschungen zur Westeuropäischen Geschichte*, nr. 12, 1984, p. 271-282.

[13] Magyari András, *Războiul curuților şi Pacea de la Satu Mare*, în Ioan–Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari A. (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II, *(de la 1541 până la 1711)*, Cluj-Napoca, 2005, p. 395-396.

[14] Referitor la Pintea Viteazul, vezi: Călin Felezeu, *Pintea Viteazul între legendă şi adevăr*, Baia Mare, 1998; Vasile Gaftone, „Pintea Viteazul-oştean", în *Memoria Ethnologica*, nr. 6-7, Baia Mare, 2003; Susana Andea, Avram Andea, *Haiducul Pintea şi lumea sa*, Cluj-Napoca, 2003; Idem, *Documente privind mişcarea lui Pintea 1693-1703*, Cluj-Napoca, 2003; pentru o viziune completă asupra studiilor dedicate lui Pintea Viteazul a se vedea Ana Maria Brezovski,

confruntările cu forțele armate austriece, în septembrie la Brad şi în apropiere de Dej, în noiembrie la Bonțida. O parte a oştirii secuilor trimisă de Guberniu împotriva lui Rákóczi a pactizat cu acesta. În anul 1704, aproape întreaga Transilvanie a fost cuprinsă de mişcarea curuților[15]. Autoritățile venețiene – care nu putuseră decât să adopte politica neutralității în conflictul pentru tronul Spaniei, *terraferma* venețiană transformându-se în teatru de operațiuni militare[16], – urmăreau cu interes evenimentele din Ardeal, reprezentanții lor din capitalele marilor puteri transmițând cu regularitate rapoarte despre mişcarea antihabsburgică sub conducerea lui Francisc Rákóczy al II-lea: „Sono però assicurato da molta buona parte che molti sudditi del Grandi Signori Christiani come Turchi hanno passate le frontiere e si sono uniti al Principe Ragozzi; li Bassa delli Confini diranno senza dubbio che ciò è accaduto senza loro notizia, ma si deve temere che cosi si chiudano gl'occhi con appostata malizia [...]"[17].

La 7 iulie 1704, Dieta de la Alba Iulia îl alege pe Francisc Rákóczi al II-lea (II. Rákóczi Ferenc în maghiară, František II. Rákoci în slovacă)[18] drept principe al Transilvaniei. Dieta întrunită la Târgu Mureş, în aprilie 1707, îl proclamă din nou principe pe Francisc Rákóczi al II-lea, dieta Ungariei reunită la sfârşitul aceleiaşi luni la Onod decretând înlăturarea împăratului habsburgic de pe tronul Ungariei[19]. Dar nobilimea alăturată curuților a reuşit să-şi impună punctele de vedere proprii[20], îndeosebi obligarea iobagilor să revină pe moşii, mişcarea fiind practic lipsită de

---

Otilia Marinescu, Traian Ursu, „Pintea Viteazul-Bibliografie", în *Memoria Ethnologica*, nr. 6-7, Baia Mare, 2003, p. 678-772.

[15] S. Andea, *Țările Române în secolul al XVII-lea*, în I.–A. Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Istoria României. Compendiu*, Cluj-Napoca, 2004, p. 356.

[16] Vezi Giulio Cesare Zimolo, „La neutralità di Venezia sul principio della guerra per la successione di Spagna", în *Scritti storici in onore di Camilo Manfroni*, Padova, 1925; Roberto Cessi, *La Repubblica di Venezia e il problema Adriatico*, Napoli, 1953.

[17] Archivio di Stato di Venezia (în continuare ASV), *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b.[busta=pachetul] 6, document nenumerotat.

[18] Referitor la Francisc Rákóczi al II-lea, a se vedea: Sándor Márki, *II. Rákóczi Ferencz*, vol. I, 1676-1707, Budapesta, 1907; *François Rákóczi II. Esquisse biographique*, Paris, 1906; Szekfű Gyula, *A száműzött Rákóczi*, Budapesta, 1913; Emile Pillias, *Etudes sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie*, Paris, 1939; B. Köpeczi, Ágnes R. Várkonyi, *II. Rákóczi Ferenc*, Budapesta, 1976; Benkő Samu, *II. Rákóczi Ferenc, Fejezetek a vallomásokból*, Bucureşti, 1976; *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai*, ediție critică, Budapesta, 1978; *Archivum Rákoziánum, Rákóczi-tanulmányok*, Budapesta, 1980; B. Köpeczi, *Rákóczi külpolitikája és szabadságharc nemzezközi jelentősége*, în *Rákóczi-tanulmányok*, Budapesta, 1980, p. 205-227; Paul Cernovodeanu, *A román fejedelemségek és a magyar szabadságharc*, în *Europa és* a *Rákóczi szabadságharc*, Budapesta, 1980, p. 65-70: Magyari A., *A Rákóczi-szabadságharc társadalmi feltételeinek kialakulása Erdélyben*, în *Rákóczi-tanulmányok*, Budapesta, 1980, p. 59-77; B. Köpeczi, *A bujdosó Rákóczi*, Budapesta, 1991; Magyari A., *II Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege*, Cluj-Napoca, 1994; Demény Lajos, *A Rákóczi szabadságharc erdélyi hadairól 1707-ben*, în Pál Judit, Rüsz Fogarasi Enikő (ed.), *Magyari András Emlékkönyv*, Cluj-Napoca, 2002; Vasile Iuga, „O colecție de documente semnate de principele Francisc Rakoczi al II-lea, prezentată într-o lucrare manuscrisă de Joódy Paul", în *Maramureş, vatră de istorie milenară*, nr. 5, 2004, p. 123-144.

[19] Magyari A., *Războiul curuților şi Pacea de la Satu Mare*, p. 399.

[20] Vezi B. Köpeczi, *La noblesse et le puovoir politique dans la guerre d'indépendance hongroise contre les Habsbourg au début du XVIII^e siècle*, în B. Köpeczi, Éva H. Balász (coord.), *Noblesse française noblesse hongroise XVI^e-XIX^e siècles*, Budapesta, 1981, p. 171-177.

suportul social, esențial pentru dobândirea izbândei[21]. Francisc Rákóczi al II-lea nu a reuşit să obțină nici sprijinul extern promis de Franța, Suedia, Prusia, Rusia[22], astfel că după 1707 mişcarea a intrat în declin. Acesta a fost grăbit de evoluția relațiilor internaționale: Franța, suferind eşecuri în războiul de succesiune la tronul Spaniei, nu a putut acorda un sprijin eficient răsculaților; Anglia şi Olanda, deşi au încercat chiar să medieze o înțelegere între răzvrătiți şi Habsburgi, fiind în alianță cu Austria contra Franței, nu au acționat cu destulă fermitate pentru a impune Curții de la Viena concesiile necesare[23]. Foarte interesantă, şi grăitoare pentru eforturile depuse de principe în obținerea sprijinului extern, este scrisoarea adresată bailului venețian de către dragomanul Giovanni Rinaldo Carli[24], la 26 iunie 1708. Ambasadorul Serenissimei este informat cu privire la vizita pe care i-o făcuse dragomanul Franței, Beniamin Brie, la întoarcerea din misiunea de pe lângă principele Francisc Rákóczi. Pe când se afla la Belgrad, conducătorul Transilvaniei i-ar fi trimis o epistolă, împuternicindu-l să o înmâneze lui Ibrahim, în acea perioadă comandant al trupelor otomane din Belgrad, şi fost ambasador extraordinar în capitala Imperiului, după încheierea păcii de la Karlowitz din 1699. Printre chestiunile pe care Rákóczi le supune atenției lui Ibrahim sunt cele legate de intențiile Imperiului Otoman, aşa cum ajunseseră ele la urechile principelui. Rákóczi se arată surprins că Sultanul a rămas ferm în decizia de a declanşa război Serenissimei. Totodată este convins de veridicitatea zvonurilor cu privire la slăbiciunea Habsburgilor, promițându-i Sultanului că, în eventualitatea în care ar decide să ocupe Ungaria, o singură campanie i-ar fi de ajuns pentru recuperarea teritoriilor pierdute. Il sfătuieşte că este momentul oportun pentru a interveni, ca să nu dea posibilitate Habsburgilor să se redreseze, sugerându-i să se apropie de Veneția, pentru a o determina să încheie o alianță cu Franța, în detrimentul Împăratului, ceea ce i-ar aduce mai multe avantaje decât confruntarea armată. În răspunsul său, Ibrahim îl asigură că, deşi este prieten al Franței, nu îşi poate lua angajamentul că marele vizir nu va declanşa război Veneției, tocmai pentru că ştie că acestea sunt intențiile ferme ale Porții, şi că doar în eventualitatea în care el va fi numit mare vizir ar putea garanta menținerea păcii cu Serenissima[25]. Intervenția lui Francisc Rákóczy în favoarea Veneției trebuie corelată cu dorința sa constantă, încă de la începutul ostilităților, de a încheia o alianță cu aceasta, în încercarea de a o atrage de partea sa în lupta antihabsburgică[26]. Din păcate pentru principe, nici oraşul lagunar nu

[21] S. Andea, *op. cit*., p. 356.

[22] Vezi Kálmán Benda, „Rákóczi és a Vatikán. Brenner apát küldetése XI. Kelemen pápához", în *Történelmi Szemle*, 1969, p. 8-24; B. Köpeczi, *La France et la Hongrie au début du XVIII^e siècle*, Budapesta, 1971; K. Benda, *Der Rákóczi-Aufstand in Ungarn und die europäischen Mächte (1703-1711)*, în *Österreich in Geschichte und Literatur*, 1978, p 328-337; B. Köpeczi, *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*, Budapesta, 1996; B. Köpeczi, „A Vatikán és a Rákóczi-szabadságharc", în *Magyar Könyvszemle*, 118, nr. 4, 2002, p. 361-372.

[23] C. Rezachevici, *Viața politică de la Mihai Viteazul la fanarioți*, în Virgil Cândea (coord.), *Istoria românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, Bucureşti, 2003, p. 383.

[24] Vezi Mario Infelise, „Gian Rinaldo Carli Senior, Dragomanno della Repubblica", în *Acta Histriae*, 5, 1997, p. 189-198.

[25] ASV, *Bailo a Costantinopoli, Lettere*, b. 126, f.[fila] 19.

[26] Vezi K. Benda, *Les relationes diplomatiques entre Venise et la Hongrie au temps de la guerre de succesion d'Espagne*, în B. Köpeczi, Péter Sárközy (coord.), *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla*

va fi dispus să renunțe la neutralitate, şi nici Imperiul Otoman la intențiile sale de a declanşa ofensiva împotriva Veneției.

Tratativele dintre un grup al nobilimii transilvănene şi autoritățile imperiale, în timp ce Francisc Rákóczy al II-lea se afla în Polonia pentru a cere asistență, au dus la încheierea păcii de la Satu Mare, în 30 aprilie 1711, detaşamentele curuților depunând armele în data de 1 mai. În schimbul recunoaşterii noii stăpâniri, nobililor li se garanta dreptul de proprietate asupra domeniilor lor şi stăpânirea asupra iobagilor, ceea ce făcea inutile sacrificiile țărănimii aservite în timpul revoltei curuților[27].

Semnarea păcii a determinat începutul exilului pentru principele Francisc Rákóczi al II-lea. Deşi peste tot este primit cu onoruri, intervențiile sale pe lângă marii monarhi ai vremii nu au rezultatul scontat. Regele Franței refuză să-i acorde sprijin, la fel ca şi țarul Petru cel Mare. Spre sfârşitul anului 1712, Rákóczi se îndreaptă spre Gdansk, pentru a solicita ajutor regelui Frederic August al II-lea al Poloniei[28]. Dificultățile financiare l-au silit să-şi reducă suita, unii tineri nobili care îl însoțeau fiind primiți, la solicitarea sa, în slujba regelui polon. În noiembrie 1712, Francisc Rákóczi al II-lea părăseşte Polonia, îmbarcându-se pe o navă cu destinația Franța. După mai multe peripeții, nava a ancorat în insulele britanice, unde a rămas timp de o lună, perioadă în care principele nu a fost primit de către regina Ana. La 12 ianuarie pleacă în Franța, la Dieppe, autoritățile locale întâmpinându-l cu multă bunăvoință, pentru ca în februarie să aibă audiență însuşi la regele Ludovic al XIV-lea. A locuit pentru început la Paris, apoi la Passy, în apropiere de Versailles, luând constant parte la petrecerile curții regale[29]. În martie 1713 l-a trimis pe colonelul D'Absac, un ofițer francez din anturajul său, la regele Spaniei, iar acesta se va întoarce, abia în septembrie, cu suma de 10.000 de scuzi şi cu scrisori de la suveran, în care se prezentau explicații pentru faptul că, deocamdată, contribuția nu putea fi mai consistentă[30]. Încheierea păcii de la Rastadt (7 martie 1714), prin care Austria a obținut Țările de Jos, Lombardia cu Milano, Napoli şi Sardinia, l-a convins pe principe de dificultățile demersului său, acela de reluare a luptei împotriva Imperiului Habsburgic. După moartea lui Ludovic al XIV-lea, survenită la 1 septembrie 1715, condițiile de trai ale principelui s-au înrăutățit, renta fiindu-i redusă treptat, ceea ce l-a determinat să se retragă la Grosbois, alături de medicul Lang şi de alți trei colaboratori[31].

Profilându-se la orizont un nou conflict austro-turc, principele îl trimite pe János Pápay, care se afla în Polonia, în misiune la domnul Țării Româneşti, Ştefan Cantacuzino (martie 1714–decembrie 1715), cu rugămintea către acesta de a informa Poarta cu privire la planurile agresive austriece. După înlocuirea lui Cantacuzino cu Nicolae Mavrocordat (21 ianuarie 1716–25 noiembrie 1716), solul principelui i-a prezentat noului domnitor mesajul lui Francisc Rákóczi al II-lea[32]. Între timp,

---

rivoluzione francese, Budapesta, 1982, p. 35-42; Magda Jászay, *Venezia e Ungheria la storia travagliata di una vicinanza*, Martignaco, 2004, p. 348-352.

[27] Magyari A., *Războiul curuților şi Pacea de la Satu Mare*, p. 401.

[28] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit*., p. 193.

[29] *Ibidem*, p. 194.

[30] Marguis de Dangeau, *Journal*, ed. E. Soulié, L. Dussieux, tome XIV, Paris, 1858, p. 480, *apud* Eugen Denize, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, Târgovişte, 2006, p. 242.

[31] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit*., p. 195; St. Sisa, *op. cit*., p. 122.

[32] Relațiile lui Francisc Rákóczi al II-lea cu domnitorii Țării Româneşti şi ai Moldovei debutează cu mult timp în urmă, cu Nicolae Mavrocordat chiar din timpul primei sale domnii în

Habsburgii încheiaseră o alianță cu Veneția – căreia Poarta îi declarase război în 1714 –, iar generalul Eugen de Savoia se pregătea de ofensiva împotriva Imperiului Otoman[33]. Marele vizir Khalil a trimis emisari în Polonia, pentru a lua legătură cu ofițerii lui Rákóczi în vederea unei colaborări împotriva habsburgilor. La 5 august 1716, otomanii suferă o înfrângere la Petrovaradin, iar la 16 octombrie Timişoara cade în mâinile prințului Eugen de Savoia. Preconizând un atac care să-i determine pe austrieci să-şi retragă forțele concentrate la Belgrad, otomanii i-au promis lui Rákóczi sprijinul necesar în redobândirea tronului Transilvaniei. Planul consta în lansarea unui atac prin Moldova sau Maramureş asupra Transilvaniei şi Ungariei Superioare, care urma să fie pus în aplicare de forțele lui Rákóczi, concentrate la Hotin sub comanda lui Bercsényi, cu ajutorul hanului tătar şi cu cel al domnitorilor Țării Româneşti şi Moldovei. Dar trupele imperiale avansează în Țara Românească, la 20 noiembrie 1716 capturându-l la Bucureşti pe domnitorul Nicolae Mavrocordat, pe care îl vor preda la Sibiu generalului Steinville, ceea ce a determinat amânarea diversiunii împotriva Habsburgilor.

La începutul anului 1717 marele vizir ia legătura cu ambasadorul Franței, Bonnac, informându-l că venirea principelui la Istanbul ar fi în favoarea desfăşurării operațiunilor militare antihabsburgice. Rákóczi îl trimite la Poartă pe Bercsényi[34], care va primi 50.000 de taleri pentru strângerea unei oştiri. Totodată sultanul îi va trimite principelui o scrisoare la Paris, prin intermediul lui Pápay, propunându-i să-şi unească forțele împotriva imperialilor. Rákóczi urma să primească 2.500.000 taleri pentru plata oştirii, recunoaşterea ca principe al Transilvaniei, cât şi alipirea Lugojului, Caransebeşului şi Timişoarei la teritoriul principatului[35]. Țarul Rusiei şi prințul de Orléans l-au sfătuit pe Rákóczi să răspundă favorabil cererii Sultanului, astfel că principele a avut o întâlnire cu paşa Mehmet Bahri, la Toulon. În paralel cu acțiunile diplomatice, apropiații lui Rákóczi au început să adune oameni pentru oastea care ar fi trebuit să-l sprijine pe principe, la care urmau să se adauge forțele tătare, cât şi cele ale domnitorilor Moldovei şi Țării Româneşti[36].

Potrivit unui informator al Serenissimei, Macarie Dimitraschi din Filipopoli, care transmitea de la Constantinopol un raport către *Inquisitori di Stato*, la 24 mai 1717, marele vizir plecase la începutul lunii spre Belgrad, în timp ce Bercsényi reuşise să adune 8.000-10.000 de soldați, maghiari, bulgari, valahi şi alte naționalități, urmând să intre cu aceştia în Transilvania, după ce vor fi străbătut Țara Românească, în care vor ajunge trecând Dunărea pe la Ruse: „Aggiongo alli EEVV esser arrivati avisi di Adrianopoli che il Visir partisi li primi della mese nuova verso Belgrado, et il Bereceni [Miklós Bercsényi], che ha raccolto un corpo di otto in dieci milla soldati Ungheri, Bulgari, Valachi, et altre simili nationi, e si trova nelli contorni Rusich, appresso il Danubio, deve traghettarlo e per la Valachia entrar nella Transilvania”[37].

Expediția a început în august 1717, având un caracter de diversiune în spatele frontului inamic. Trupele aliate au înaintat în Transilvania, ducând lupte cu imperialii

---

Moldova (vezi Andrei Pippidi, „Noi mărturii despre relațiile lui Rákoczi cu românii”, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. XXIII, 2005, p. 281-300).

[33] Vezi J. Nouzille, *Le prince Eugène de Savoie et les problèmes des confins militaires autrichiens 1699-1939*, Strasbourg, 1979.

[34] A se vedea B. Köpeczi (red.), *Bercsényi Miklós válogatott levelei*, Budapesta, 2004.

[35] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit*., p. 196, 197.

[36] *Ibidem*, p. 198.

[37] ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 31.

la Bistrița, la Prundu Bârgăului, la Gherla. Curând însă coaliția se va destrăma, trupele tătare fiind nimicite în încercarea lor de retragere la est de Nistru. Campania de diversiune a fost urmată, în iunie 1717, de asedierea Belgradului de către trupele lui Eugen de Savoia, la 16 august fiind înfrântă rezistența otomană, oraşul intrând pe mâna imperialilor. La 16 septembrie 1717, după patru luni de şedere în Franța, însoțit de 40 de slujitori, Francisc Rákóczi se îmbarcă pe vasul *L'Ange Gabriel* cu destinația Gallipoli, unde soseşte pe data de 10 octombrie[38]. Acelaşi informator al Republicii lagunare, Macarie Dimitraschi, anunța, la 26 octombrie, sosirea în urmă cu câteva zile a principelui la Gallipoli, cu o suită mai mare, de peste şaizeci de persoane, prognozând că aceştia vor fi sosit deja la Adrianopol: „[...] giorni adietro, una Nava Francese, ha sbarcato a Gallipoli il Principe Ragozzi, con sessanta piu officiali con li quali, a quest'hora sara gia arrivato in Adrianopoli[39]. În realitate, principele a sosit în data de 28 octombrie la Adrianopol, făcându-i-se o primire demnă de un suveran[40], după cum remarca şi fidelul informator al Serenissimei: „[...] In questi giorni il Principe Ragozzi, ha fatto il suo pomposo ingresso in Adrianopoli incontrato di Turchi e trattato con quella medesima honorevolezza con cui fu gia accolto il Principe Techeli del quale al ultimo, non li mancai di provare l'esito ne havendo altro d'avanzare per hora di humiliare alla loro notizia [...]"[41].

La propunerea demnitarilor Porții de a prelua comanda unei armatei otomane sau tătare, principele răspunde că venirea lui în Imperiul Otoman este legată de procurarea sumelor necesare în vederea strângerii unei oştiri de 30.000 de oameni. În întâlnirile cu marele vizir şi cu sultanul, principele a încercat să-i convingă de inoportunitatea încheierii păcii cu împăratul. Marele vizir s-a adresat regelui Poloniei, pentru ca acesta să intervină pe lângă împărat ca Francisc Rákóczi să fie repus pe tronul Transilvaniei[42]. Înainte de a părăsi Franța, Rákóczi îl trimisese la Madrid pe omul său de încredere, colonelul d'Absac, probabil pentru a-l informa pe rege despre intenția sa de a mijloci o alianță turco-spaniolă. Curtea spaniolă s-a arătat de acord cu proiectele principelui. Însă adevăratele intenții ale cardinalului Alberoni, deținătorul efectiv al puterii în Spania între 1714-1719, nu urmăreau încheierea unui tratat cu otomanii sau cu Rákóczi, ci menținerea stării de beligeranță între Poartă şi Habsburgi, eventual chiar realizarea unei diversiuni în Ungaria şi Transilvania. În vederea atingerii acestor obiective, el a considerat necesară trimiterea unui emisar extraordinar în Imperiul Otoman, acreditat numai pe lângă principe, care trebuia să se folosească de influența lui Rákóczi la Poartă şi să ia legătura cu oficialitățile otomane în vederea continuării conflictului cu imperialii. Misiunea a fost încredințată cavalerului francez Jacques de Boissiméne, care a părăsit Madridul la 30 noiembrie 1717, însoțit fiind de colonelul d'Absac, agentul lui Rákóczi în Spania. Duplicitatea lui Boissiméne, care în acel moment servea atât interesele Spaniei cât şi cele ale Franței, lipsa unor împuterniciri speciale pentru încheierea unei alianțe cu Poarta, au dus la eşecul

[38] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit*., p. 200.
[39] ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 35.
[40] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit*., p. 200.
[41] ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 36.
[42] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit*., p. 201.

demersului comun, cu toate eforturile depuse de Rákóczy pe lângă autoritățile otomane[43].

După încheierea păcii de la Passarowitz (21 iulie 1718), otomanii nu s-au mai arătat interesați de soarta lui Rákóczy, chiar dacă au continuat să-i acorde lunar 2.000 de taleri, iar Bercsényi şi ceilalți generali ai principelui sunt lăsați fără mijloace de subzistență[44]. Ibrahim, cel care va fi numit mare vizir, şi care nu-l cunoştea prea bine pe Rákóczy, îi comunică acestuia faptul că nu va mai putea să-i încredințeze nici măcar conducerea unei unități otomane, pentru a nu periclita relațiile cu Habsburgii. Totuşi, Poarta se opune cererii Curții de la Viena de a-i preda pe Rákóczi, Bercsényi şi pe ceilalți generali ai armatei principelui, împunându-le acestuia şi suitei sale, în vara lui 1718, să se stabilească pe țărmul mării, la Constantinopol. Însă, după numai două săptămâni, locuințele lor au fost distruse de un incendiu, principele şi însoțitorii săi fiind mutați la Sarijeri şi Böjükdere, localități în zona Bosforului. Profund nemulțumit de condițiile în care a ajuns să locuiască, în corturi amenajate în câmpia din jurul localităților amintite, principele a cerut permisiunea de a pleca din Imperiul Otoman. S-a lovit de refuzul sultanului, însă nici regele Franței nu mai era dispus să-i acorde azilul politic promis[45], la fel cum va proceda şi regele Spaniei, care va refuza să-i acorde măcar permisiunea de a se stabili în Sardinia[46].

Situația precară în care se afla principele, atât materială cât şi spirituală, este reliefată în rapoartele trimise magistraturilor venețiene, de la Constantinopol, de către acelaşi *fidel servitor* Macarie Dimitraschi: „[...] Il Principe Ragozzi fu accolto con dimostrationi di gran stima, ma hora si scorge molto decaduto, mentre con li suoi Ungheri, non puo contribuire a quelli vantaggi, che si lusingeva la Porta [...]”[47]; „[...] Il principe Ragozi deluso nelle sue speranze si trattiene col suo seguito sotto li Padiglioni in una pianura appresso Buichdere Villaggio di questo Canale. La Porta li haveva assegnato per suo alloggiomento un Palazzo vicino in detta Villa, e per altri diverse Case, ma perche quello non era habitabile, ha spedito un officiale in Adrianopoli accio procuri li sia permesso habitare o in Pera o in Fener a Costantinopoli, ma cio si crede non li sara concesso per riguardo delli disturbi, che potrebono nascere, quando venira l'Ambasciatore Cesareo, che vuole habitare in uno di detti luoghi. Quando andai a riverirlo, stando egli puoco lontano da Jngirchevi, Villa dove io al quanto mi divertisco mi si dichiaro mal sodisfatto della Porta che non ha compito alle gran promese, colle quali s'adetto lasciar la Francia e venir in queste parti. Prova egli hora qualche incommodo, poiche havendo seco da cento sesanta persone, non li e sufficiente il Taim di cinquecento piastre al giorno assegnatole per mantenimento suo proprio e della sua gente. S'attende ancora giornalmente il General Bevezeni, con tutta la sua famiglia e seguito. Il predetto Principe temendo incontrare al'ultimo le miserie esperimentate dal suo Padrigno Principe Techeli, procurava haver la licenza della Porta per ritornarsene

[43] Vezi: E. Denize, „Las relaciones de Francisco II Rákóczi con España”, în *Manuscrits: Revista d'història moderna*, nr. 11, 1993, p. 169-182; Idem, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, p. 239-256.
[44] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit*., p. 201.
[45] *Ibidem*, p. 202.
[46] David Angyal, „Rákóczi: l'homme et le souverain”, în *Revue des Etudes Hongroises*, XIII, 1935, nr. 1-4, p. 71-72, *apud* E. Denize, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, p. 253.
[47] ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 45.

in Francia [...]”[48]. Şi soția sa a fost exilată din Polonia, găsindu-şi găzduire la o mănăstire de călugărițe din Praga. Principele s-a adresat atât marelui vizir, cât şi regelui Frederic August al II-lea, cerând să-i fie lăsată în pace soția şi solicitând o sumă de 5.000 de taleri pentru întreținerea acesteia, însă nu a primit niciun răspuns[49].

Marele vizir a decis ca Rákóczi şi apropiații săi să fie cazați în condiții mai umane în localitatea Ieniköi, unde aceştia vor poposi la 22 septembrie 1718. De aici, principele a reuşit să ia legătura cu trimisul țarului, Daskov, în vederea închegării unei coaliții politico-militare împotriva habsburgilor[50]. Însă insistențele sale nu găsesc ecou printre aliați, otomanii nefiind de acord cu începerea ostilităților împotriva imperialilor. Toate acestea sunt relatate autorităților venețiene de către un alt fidel informator, dragomanul Giovanni Rinaldo Carli, care transmitea din Constantinopol, la 6 martie 1719, următoarele: „[...] il Principe Ragozi si ferma sopra il Canale del mar Negro in una villa nominata fenicioi con trattamento et assegnamento pari alli Ambasciatori estraordinarij, ne perde tempo di sempre tormentare la Corte con tutte le vie della sua perfidia per indurla ad una rottura coll'Imperatore promettendo assistenza et Liga col Pruscia, Suatia, Moscovia, Spagna, et altri Principi, et li ventisei del prossimo mese caduto fu tenuta una consulta in questo proposito, ma fu sciolta senza conclusione e maneggio quando il Primo Visir et il Mustafa furono d'opinione contraria. Sopragiungo poi avisi all'Ambasciatore di Franza dalla Corte del Re di Svetia et della vacilante salute del Re di Spagna, et partecipatola alla Corte feri sensibilmente li Turchi, et il Ragozi persa ogni speranza [...]”[51].

În epistola sa din 14 iulie, acelaşi informator amintea chiar intențiile țarului de a-l pune pe Rákóczi pe tronul Poloniei, caz în care Poarta ar avea un rege loial, iar împăratul un dușman de temut. Totuşi, deşi încântat de propunerile ambasadorului, marele vizir nu-i oferă decât răspusuri ambigui: „[...] Che il Tsar, haveva affettione considerevole, et sua partiale in Polonia il quale aspirava alla ellezione di un terzo, et il piu gradito li sarebbe il Ragozi, che il suo Czar impetrava il concorso dello Gran Signore perche esso Ragozi li sia spedito in Moscovia per poter assisterlo con le sue forze, con quelle del Re di Pruscia, et di altro a ponerlo sopra il Trono di Polonia, et in tale guisa la Porta haverebbe un Re partiale, et dipendente et Cesare un nemico Capitale, et che quanto mai potra sempre intombidesi et sconvoglieri la Ungaria, per hora non desiderare altro, che l'assenso della permissione di poter lui trattenersi in questa Ressidenza per poter ragiontare alla Porta di tempo in tempo quel tanto andera scuardendo, et a misura delli progressi prendese quelli impegni che fossero reputati di maggiore vantaggio, et gloria. Non dispiacessero al Prima Visir queste proposte et li rispose con termini ambigui, et senza positiva risposta, le permesse in tanto di visitare due volte il Ragozi, et fatto introdure il Ragozzi due volte alla di lui seguita audienza et una l'Ambasciator di Francia il quale passa parla con stretta confidenza con esso Ragozzi [...]”[52].

---

[48] *Ibidem*, f. 50.
[49] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 202.
[50] Vezi B. Köpeczi (ed.), *Correspondance diplomatique de François II Rákóczi, 1711–1735: Choix de documents*, Budapesta, 1999.
[51] ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, doc. nenumerotat.
[52] *Ibidem*, doc. nenumerotat.

La insistențele diplomatului austriac Virmond, sultanul decide mutarea principelui şi a apropiaților săi la Rodosto[53] (azi Tekirdağ), pe malul Mării Marmara, în 16 aprilie 1720 aceştia îmbarcându-se pe un vas, păzit de peste 100 de soldați, cu destinația stabilită. Ulterior, tot la insistențele imperialilor, lui Rákóczi i s-a redus suma de bani acordată zilnic, de la 65 la 50 de piaştri[54]. Soția principelui a reuşit să plece în Franța, la 4 octombrie 1721, găsind adăpost la mănăstirea de călugărițe Chasse-Midi din Paris, de unde va trece în neființă în aprilie 1721. Curând vor trece la cele veşnice aproape toți prietenii şi colaboratorii principelui. În 1729 Francisc are o ultimă tentativă, nereuşită, de a-şi recupera tronul transilvănean: îl trimite pe agentul său, Vigoroux, la Varşovia, pentru a-l ruga pe rege să-i mijlocească reîntorcerea în Transilvania. S-a stins din viață în data de 8 aprilie 1735, la vârsta de 59 de ani. Se pare că şi moartea sa a constituit prilej de nelinişte, întrucât în instrucțiunile trimise bailului de la Constantinopol de către Senatul venețian, la 14 mai 1735, se presupunea că decesul fostului principe al Transilvaniei ar fi fost motivul călătoriei secrete la Viena a reprezentantului diplomatic austriac în orașul lagunar: „[...] continuarseli accogliendosi pure con pari grado quelli [avvisi] circa la morte del Prencipe Ragozzi, che può aver dato mottivo alla spedizione segreta fatta per Viena da cotesto Pressidente Cesareo [...]”[55].

Informațiile conținute de documentele prezentate, cât şi cele din înşiruirea de mai jos demonstrează eforturile susținute ale fostului principe al Transilvaniei pentru reluarea ofensivei împotriva Habsburgilor şi, implicit, pentru recuperarea tronului pierdut. Conjunctura politică nefavorabilă, desele schimbări ale raporturilor de forțe, nestatornicia tratatelor dintre aliați, care a făcut ca prietenii de azi să fie duşmanii de mâine, au împiedicat realizarea năzuinței lui Francisc Rákóczi al II-lea, nevoit să-şi petreacă o perioadă îndelungată din viață în exil. Nu trebuie să ne surprindă multitudinea şi exactitatea mărturiilor pe care forurile diriguitoare de la Veneția le aveau despre acțiunile lui Rákóczi, Serenissima fiind foarte vigilentă în chestiunile de politică externă, mai ales că era direct interesată de evoluția raporturilor dintre Habsburgi şi Otomani.

Anexe documentare

I

In Ducali 8 Marzo 1704
Replicate
In lettera di Viena di 23 Febbraio 1703 *more veneto* [1704]

[...] Tutti li Bassa hanno ordine di tener pronte le loro militie, si fanno comprare quattro mille centinara di piombo, e d'altre monitioni da guerra, si fa fabricare trenta bregontine della medema qualità di quelle di cui si è servita la Porta sopra il Danubio la guerra passata, e finalmente si è ordinato al Principe di Valachia di non lasciar più passare per il suo Paese alcune lettere, che vadino o vengono dai Paesi di Sua Maestà Imperiale [...].

Copia di lettere tradotte dal Francese scritte da Costantinopoli sotto li 8 e 22 dicembre 1703

Li mal contenti dell'Ongaria continuano le loro istanze con molta accidità per ottenere qualche nuova della Porta. Le loro supliche sono secondate dall'Ambasciatore di Francia che broglia in particolare acciò il Tecli

[53] St. Sisa, *op. cit*., p. 122.
[54] C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit*., p. 203.
[55] ASV, *Bailo a Costantinopoli*, *Ducali*, b. 21, doc. nenumerotat.

[Emeric Thököly] sia richiamato dal luoco del suo Bando, e rimandato nell'Ongaria, ma come si e pratticata la diligenza di far intendere alli Turchi che questo passo e direttamente opposto al trattato di Carloviz non vi e alcuna cosa da sperare per lui. Sono però assicurato da molta buona parte che molti sudditi del Grandi Signori Christiani come Turchi hanno passate le frontiere e si sono uniti al Principe Ragozzi; li Bassa delli Confini diranno senza dubbio che ciò è accaduto senza loro notizia, ma si deve temere che cosi si chiudano gl'occhi con appostata malizia. Fra li altri condotti qui li Francesi hanno fatto venire espressamente alcuni Turchi delle frontiere avanzati nell'età e di stima appresso li compagni per far la relatione di ciò che è accaduto nell'Ongaria, e dove in questo modo maggior credete, e forza alli nemici di Sua Maesta Imperiale [...].

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 6, doc. nenumerotat, copie contemporană a unui original codificat)

II

Agli Eccelentissimi Signori proveditori Generali no.18 da mar et
In Dalmatia, e Albania no. 13 a 24 Settembre 1704

[...] Le viene somministrato di qualche ufficiale, anco di nome Rougo [?] solito capitar qui con bastimenti francesi per prender la nava per unirsi al principo Ragozzi.

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Lettere*, b. 128 II, doc. nenumerotat, copie contemporană)

III

Ducali dell'Eccellentissimo Senato di 11 Giugno 1705 arrivate a Cattaro li 20 Agosto

Aloysius Mocenico dei Gratia Duc Venetiarum

Nobili et Sapienti Viro Ascanio Giustinian Eccellentissimo bailo nostro Costantinopoli Fideli Dilecti salutem et Dilectionis affectum

[...] si godisero poi le notitie copiose che ci portate sopra li affari interni et esterni di cotesta corte, fra quali si rimarco lo studio dell'Ambasciatore Francese a fomentare la commisione dell'Ungheria, et di far uscire la Porta dalla indiferenza in cui sin'hora s'e conservata.

Date in Nostro Ducali Palatio Die 11 Julij Indictum 13^{a} 1705

Gio. Batta. Franceschi Segretario

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 7, doc. nenumerotat, copie contemporană a unui original codificat)

IV

Ducali di 24 settembre

Capitati li 30 novembre 1707

In lettera di Vienna 20 Agosto 1707

[...] Capitate lettere del Talman di Costantinopoli con espresso spedito alli 28 del caduto portano sospeta la conspiratione per le strage di sopra novecento teste, e di cinque Capi principali esposti avanti il Seraglio a terrore di tutti, e con aumento di stima, e d'affetto del Sultano verso il Visir alla di cui vigilanza crede dovuta la preservatione. Sussiste la massima di coltivare la pace col Moscovita, e con questa Corte, dandosi mano ad ogni facilita per mantener quiete il Confine di Cesaro, e mandando col ordine alli Commandanti di Belgrado, e Temisuar di non dar appoggi a Ribelli, e di punire col Laccio li musulmani, che pretendono sfodiar l'armi a loro favore [...].

In lettere de di 27 Agosto 1707

[...]. Su la Porta insiste andera quasta Corte non solo nell'ordine, ma anco nel merito a fine di togliere li pretesti, e continuare la quiete. Preme anco la dilatione, mentre sopravenendo la Pace d'Europa, sperasi promuover il negotio con maggior vantaggio, e decoro. Sebbene li Turchi col rifiuto del deposito del Ragozzi cogl'ordini rilasciati di non far fomento alli Ribelli, e con l'avversione che il presente Governo palesa verso la Franza temperano le gelosie di Cesarei; pure destano osservationi li Tesori che raccolgonsi nelli stati, li presidij di rinforzi, le Piazze munite al Confine, et il diletto del Sultan per le cose militari. Si conosce pero qui ancora piu fondato il sospetto e forte il pericolo di Vostra Serenita.

In lettere di Vienna 2 settembre 1707

[...]. non mancano pero l'instanze continue de'Ribelli dell'Ungheria, e della Transilvania, ne altri efficaci fomenti ne esser per anco sapute le differenze de Confini verso la Bossina [...].

In lettera di Vienna de di 10 settembre 1707

[...] Cosi appunto m'assicuro il Segretario del Prencipe di Salm, motivandomi che l'Imperatore considerava come proprio l'interesse della Repubblica con la Porta Ottomana: che quando si ritrovasse libero dalla Guerra di Spagna, e di Ribellione d'Ungheria saprebbe metterla in soggettione con far avanzare le sue armate al Confine [...].

[A tergo]: Marc Antonio Businello Segretario

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 9, doc. nenumerotat, copie contemporană)

V

Illustrissimo et Eccelletissimo Signore Cavalier Bailo Padrone

Restituitosi da Belgrado il Signore Beniamin Brie dragomano di Francia, dove gia cinque mesi fu spedito dall'Eccellentissimo Signore Ambasciatore della Maestà Christianessima per agire col Principe Ragozzi, et venuto da me Dragomano Carli humilissimo servo di Vostra Eccelenza, mi ha conferito che mentre trovavasi a Belgrado haveva ricevuta lettera dal sudetto Principe Ragozzi con cui li dava incombenza di comunicarla a Ibrahim Passa quello che dopo la stipulata Pace è stato spedito in qualita d'Ambasciatore Straordinario appresso Sua Maesta Cesarea et che presentemente sostenne la Carica di Seraschier Comandante di Belgrado et che forse estera nella sussequente forma. Come infinitamente stupivasi udire che la Porta Ottomana non abbadando al proprio maggior vantaggio nutriva ferma intentione di far la Guerra alla Serenissima Repubblica di Venezia. Che egli haveva notizie si distinte et fondate della grande debolezza di Cesare che disponendosi con poche milizie l'Imperio Ottomano d'invadere l'Ungheria li prometteva di poter in una sola Campagna recuperar il perduto. Che essendo l'Imperatore capital nemico della Porta non deve permetterli tempo di poter rimettersi e restabilirsi, ma coglier la congiontura presente, per maggiormente confonderlo, et opprimerlo che non inherendo a questi suoi sinceri e validi sentimenti, potrebbe almeno prevalersi del ripiego che li suggeriva colla Serenissima Repubblica, insinuando alla medesima di dover contraher alleanza colla Francia a dani dell'Imperatore, altrimente che sarebbe necessitata la Porta di moverli la Guerra, et la Serenissima Repubblica per esimersi da questa, accetando la proposta, la Porta venirebbe a conseguire parte del suo intento mentre da tall'alleanza resterebbero totalmente snervate le forze dell'Imperatore, consumata la sua sussistenza et dipendente dall'arbitrio Ottomano poi la dilatazione del Dominio. Haverli resposto Ibrahim Passà che si come egli si professava parsialissimo amico della Francia, cosi conosceva evidentemente esser le spiegateli ragioni molto vive et conferenti, ma che non poteva contraher quest' impegno colla Corte, perche sapeva di certo che la Porta meditava mover le sue armi contro la Serenissima Repubblica, non però precisamente il tempo si che sottoponendole ai riflessi del Supremo Visiro dalla di cui autorita dipendeva Pace e Guerra et non venendo ammesso potrebbe il Re di Francia chiamarsi offesso, et poi nella mossa dell'armi contro la Serenissima Repubblica volerla assister. Che se lui venisse promosso al grado di Primo Vesiro non prestarebbe mai l'assenso di franger la Pace colla Serenissima Repubblica, et creder che con tutti questi opprestamenti bellici che cio giornalmente unendo il Primo Visir, sia per haver il tutto pronto, ma che la sua mira piu tosto tende conservarsi stabile nel posto et non esser obbligato a distaccarsi dal fianco del Monarcha, per residersi piu formidabile contro i suoi Premuli.

Mi aggiunse di piu che l'Eccellentissimo Signore Ambasciatore di Francia nell'ultima visita fatta a Vostra Eccelenza gl'habbi partecipato in ristretto, quanto emergeva in questo proposito, che egli come buon suo riverente servitore s'haveva meco spiegato piu difusamente perche possa humiliarlo alla veneratissima cognitione di Vostra Eccelenza a cui per maggior sicurezza occorendo ossebiva di rassegnarle la stessa lettera del Ragozzi.

Pera di Costantinopoli, 26 Giugno 1708

(ASV, *Bailo a Costantinopoli*, *Lettere*, b. 126, f. 19, copie contemporană)

VI

Duplicato del numero decimo

Illustrissimo et Eccellentissimo Signore mio Padrone Colendissimo

Con la presente divotione mia humilio a Vostra Eccellenza l'avviso che il Serenissimo Visir e molti del ministero insuperbiti per li prosperi successi della passata campagna, benche mostrino aver le loro forze sufficienti non solo per far fronte, ma anco per abbater quelle di tutti li Principi Christiani, nulla di meno hanno cominciato a concepire gran paura di quella della Maesta dell Imperatore della di cui mossa, sono gia quasi veri sicuri per li avisi che giornalmente ricevono dalli Confini del Ungheria e della Transilvania [...].

10 Febbraio 1716

Vostro Humilissimo Servo

Macario Dimitraschi da Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, *Dispacci dei Baili a Costantinopoli*, b. 429, duplicat nr. 10, copie contemporană a unui original codificat)

VII

Illustrissimo Signor mio Signor Colendissimo

[...] La memoria presentata pure dal ministro Cesareo contro il Prencipe Ragozzi, doppo averlo accusato, oltre le lettere scritte in Hongheria, di aver anco spedito epressamente un Uomo a Costantinopoli, contiene che se ben l'assistenza et il ricovero, che se li fa godere potrebbe rimirarsi dall'Imperatore come una controvenzione al Trattato di Rastad. Tuttavia S. M. I. persuasa dell'equita e dell'onor dei sentimenti del Regente, spera che S. R. R. le dara la giusta sodisfazione, che conviene al caso col far uscir intieramente dal Regno l'accennato Ragozzi. Si crede pero, che si avra pena a venir a questa rissoluzione, Ragozzi vivendo quivi con gran modestia, et in una specie di ritiro et essendo assai amata dai Principi, che compongono il Consiglio di Regenza. Puo essere dunque, che si risponda della sua condotta, e che si prometta di abbandonarlo in caso della minor contravenzione.

Jo sono

Di Vostra Illustrissima

Parigi 20 Aprile 1716

Devotissimo et Ossequentissimo Servitor

[A tergo]: 1716 20 Aprile

Parigi Co. [Odoardo] Pighetti

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 623, doc. nenumerotat, original)

VIII

Illustrissimi et Eccelentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] Arrivato un Signor Polacco con una numerosa comissia, e si spaccia per Ambasciatore di quella Ripublica mandato alla porta dalli mal contenti, a chieder soccorsi per cacciar via il Re Augusto e li suoi Sassoni. Col medesimi si dice esser venuto il Berezeni, e quello altro particolare del Principe Ragozzi per domandar qualche assistenza a favor del detto Principe, che volentieri ritroverebbe in Ungheria.

Adi 13 Luglio 1716

Dell' EEVV

Humilissimo Servo Macario

Dimitraschi da Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 18, copie contemporană)

IX

Illustrissimo Signor mio Padron Colendissimo

Un corrier dell'Ambasciatore di Francia a Vienna arrivo avant'ieri a questa Corte, ma senza nove, che abbian potuto sapersi. Si giudica pero, che la spedizione riguardi qualche continuo movimento piu tosto di negozio, che d'armi in Ongheria, tenendosi qui per fermo, che la Corte di Vienna, malgrado tutte le piu felici apparenze farebbe ancora piu volentieri la Pace, che la Guerra. Si pensa pero sempre male del ritardo delle azioni, e delle imprese, doppo che tutte le forze Imperiali sono pronte, e come si dice ancora ben proviste [...].

Parigi 10 Agosto 1716
[A tergo]: 1716 10 Agosto
Parigi Pighetti

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 623, doc. nenumerotat, original)

X

No. 23 Illustrissimi et Eccelentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

Essendomi riuscito haver la copia dell'avisato memoriale presentato dalli Ragoziani al Supremo Visir, ho stimato bene humiliarla subito alla notizia dell'EEVV accio possino scorger le machine con le quali i Ribelli si Sua Maesta Cesarea veranno impedire li di lui gloriosi progressi, ma che sono fondate sui falsi fondamenti, non puotranno produrre quel efetto, che bramano persuasa pur troppo la Porta delle forze formidabili dell'Imperatore e qualla vanita delle speranze immaginarie, che li danno con false raggionanze [...].

Adi 3 Gennaio 1717
Dell' EEVV
Humilissimo Servo Macario
Dimitraschi da Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 23, copie contemporană)

XI

No. 24 Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

Con l'antecedente mia humiliai alli E.E.VV. l'aviso dell'arrivo dello Ragoziani appresso il Visir e la copia del memoriale delli medesimi a lui presentati; Hora devo significarle, che la loro comparsa segui in Belgrado doppo la disfatta de Turchi sotto Peter Varadino.

Il nuovo Visir li accolse con molta cortesia del sultano e della sua protetione, et assistenza in tutta la loro occorenza e spetialmente nel ristabilimento del Principo Ragozzi nelli suoi stati, e per renderli di cio maggiormenti sicuri, capitularono insieme, e fecero diversi articoli, ma tutti per quel, che sento dalli amici piu vantaggiosi alla Porta, che all'hora di questi pronuncii haver la copia, quando il EEVV si compiacessero somministrarmi il modo non stimando bene inoltrarmi in ulteriore spese, mentre sin hora non vedo alcun gradimento della mia zelante, travagliosa, e pericolosa servitu. Il Visir nel suo ritorno in Adrianopoli meno seco li sudetti Principi Ragoziani dove il Sultano non solo approvo, confirmo quanto il Visir haveva stabilito con loro, ma di piu diede ordine che due di loro vadino in Francia, a condure il Principe Ragosi, facendole dare m/35 (mila) scudi per le spese del viaggio, et incaricandoli accellerare il ritorno per trovarsi in queste parti, a tempo per questa prossima Campagna, per la quale il Gran Signore fa tutto [...]. Del Gianizer Aga, si dice, che si trattiene col nuovo principe di Valachia A Ruscich, non havendo ardire di passar il Danubio per la paura che ha delli Tedeschi, et Ussari, quelli in numero di 20 mila hanno fato un irruttione nella Moldavia, da dove senza far molto danno alli habitanti hanno trasportato gran numero de Turchi, che si trovavano sorpresi, senza haver hauto tempo di ritirarsi.

Della Eccellentissima Vostra
Adi 12 Gennaro 1717
Humilissimo Servo Macario

Dimitraschi da Filipopoli

Espositione di novi divotissimi e benevolenti Oratori della Fulgida Porta hora che per gratia del Omnipotente le armi di Sua Maesta Re di Svetia sono vittoriose sipra li suoi nemici moscoviti, Dannesi etc. Mediante li soccorsi prestatili dalla Maesta del Re di Francia, similmente anco li confederati Polachi, havendo scacciato il Re Augusto, e ristabilito il loro legitimo Re Stanislao si trovano tutti unitamente ben disposti, et affetionati verso la fulgida Porta, li Cosachi dipendenti dal fù maseppa anche vanno sospirando la loro pristina liberta, e massime il Principe Ragozzi quale possiede molte terre e luoghi nella Polonia, hora che l'occasione li si mostra favorevole non manchera d'intraprender con li suoi benvolenti ongari di ricuperar li suoi stati legitimi dall'usurpatione del Cesare, e rimettersi nel suo stato pristine tutto cio riesce in avantaggi e progressi della Fulgida Porta la qualle volendo ben considerare le sopranominate circostanze, et in particolare, che la Francia per hora, e libera dalla Spagna affatto, et in buon stato di muover la guerra all' Imperatore, e prevalersi della buona congiontura dunque potranno con facilita confidare il tutto al nuovo Signor Ambasciatore di Francia, quello viene quanto prima in Adrianopoli per humiliarsi a sua Maesta e Sultano e secondo il consulto con lui conferire e stabilire tutto quello, che troveranno piu convenevole e vantaggioso all'interesse della Fulgida Porta [...].

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 24, copie contemporană)

XII

Illustrissimo Signor mio Signore Padron Colendissimo

Parigi 29 marzo 1717

[...] Degli e longo tempo, che qui si trova il Prencipe Ragozzi, che molti anno creduto aver qualche inconstenzia, massime per il longo soggiorno, che ha fatto in questa Corte, benche pero con indifferenza, per quanto si e visto, anch'egli dalle prattiche necessarie [...].

[A tergo]: 1717 29 Marzo

Parigi Pighetti

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 623, doc. nenumerotat, original)

XIII

Illustrissimo Signor mio Signore Padron Colendissimo

Parigi 29 marzo 1717

[...] Degli e longo tempo, che qui si trova il Prencipe Ragozzi, che molti anno creduto aver qualche inconstenzia, massime per il longo soggiorno, che ha fatto in questa Corte, benche pero con indifferenza, per quanto si e visto, anch'egli dalle prattiche necessarie [...].

[A tergo]: 1717 29 Marzo

Parigi Pighetti

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 623, cc. nn., original)

XIV

Aggiongo alli EEVV esser arrivati avisi di Adrianopoli che il Visir partisi li primi della mese nuova verso Belgrado, et il Bereceni, che ha raccolto un corpo di otto in dieci milla soldati Ungheri, Bulgari, Valachi, et altre simili nationi, e si trova nelli contorni Rusich, appresso il Danubio, deve traghettarlo e per la Valachia entrar nella Transilvania.

Adi 24 Maggio 1717 [Costantinopoli]

Dell' EEVV

Humilissimo Servo Macario Dimitraschi di Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 31, copie contemporană)

XV

No. 35 Illustrissimi et Eccelentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] giorni adietro, una Nava Francese, ha sbarcato a Gallipoli il Principe Ragozzi, con sessanta piu officiali con li quali, a quest'hora sara gia arrivato in Adrianopoli.

Adi 26 Ottobre 1717
Humilissimo Servo Macario Dimitraschi
da Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 35, copie contemporană)

XVI

No. 36 Illustrissimi et Eccelentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] In questi giorni il Principe Ragozzi, ha fatto il suo pomposo ingresso in Adrianopoli incontrato di Turchi e trattato con quella medesima honorevolezza con cui fu già accolto il Principe Techeli del quale al ultimo, non li mancai di provare l'esito ne havendo altro d'avanzare per hora di humiliare alla loro notizia. Con profonda riverenza mi raffermo qual vivo.

Adi 7 Novembre 1717
Dell' EEVV
Humilissimo Servo Macario Dimitraschi di Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 36, copie contemporană)

XVII

Duplicata no. 45 mandata per via di Vienna Filipopoli adi 20 Aprile 1718
Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] Il Principe Ragozzi fu accolto con dimostrationi di gran stima, ma hora si scorge molto decaduto, mentre con li suoi Ungheri, non puo contribuire a quelli vantaggi, che si lusingeva la Porta, erano concorsi da lui molti offitiali di diverse nationi, ma furono da lui licentiati e per quello si senti e mi rifferi il suo Capellano, e un Signore piu tosto labile a maneggiar la letera che la spada et a sacheggiar, con le Religiosi nel loro che a commandare alli soldati in campagna. Arrivato in Adrianopoli, mando qua il suo Capellano, col quale mi scrisse con gran compitezza pregandomi insinuasi in che poteva giovare alla nostra Relligione Cattolica appresso la Porta io lo supplicai che procurasse la gratia alli Schotti Gaetini di esser rimessi nel godimento delli privilegij antichi, et ottenesse la liberta di far le loro orationi in quelle chiese Christiane, dove piu li piacesse, esin hora non ha ottenuto ne l'uno ne l'altro. Finalmente lo pregai per la liberatione di un schiavo del Gran Signore persona ordinaria e ne meno questo li e riuscito, et il di lui Capellano mi da sempre buone speranze, scusando la tardanza con le moltiplicita degli affari piu premurosi che essigono tutta la di lui attentione. Tutto questo mi fa creder esser egli in poca stima appresso la Porta, et in fatti di lui poco o niente si sente discorete [...].

Adi 20 Aprile
Humilissimo Servo Macarie
Dimitraschi

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 45, copie contemporană a unui original codificat)

XVIII

No. 50
4 settembre 1718

Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] Il principe Ragozi deluso nelle sue speranze si trattiene col suo seguito sotto li Padiglioni in una pianura appresso Buichdere Villaggio di questo Canale. La Porta li haveva assegnato per suo alloggiomento un Palazzo vicino in detta Villa, e per altri diverse Case, ma perche quello non era habitubile, ha spedito un officiale in Adrianopoli accio procuri li sia permesso habitare o in Pera o in Fener a Costantinopoli, ma cio si crede non li sara concesso per riguardo delli disturbi, che potrebono nascere, quando venira l'Ambasciatore Cesareo, che vuole habitare in uno di detti luoghi. Quando andai a riverirlo, stando egli puoco lontano da Jngirchevi, Villa dove io al quanto mi divertisco mi si dichiaro mal sodisfatto della Porta che non ha compito alle gran promese, colle quali s'adetto lasciar la Francia e venir in queste parti. Prova egli hora qualche incommodo, poiche havendo seco da cento sesanta persone, non li e sufficiente il Taim di cinquecento piastre al giorno assegnatole per mantenimento suo proprio e della sua gente. S'attende ancora giornalmente il General Bevezeni, con tutta la sua famiglia e seguito. Il predetto Principe temendo incontrare al'ultimo le miserie esperimentate dal suo Padrigno Principe Techeli, procurara haver la licenza della Porta per ritornarsene in Francia [...].

Della EEVV.
Humilissimo et ossequantissimo Servo
Macario Dimitraschi

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 50, copie contemporană a unui original codificat)

XIX

No. 40 Pera di Costantinopoli Adi 8 Gennaio 1718 *more veneto* [1719]
Illustrissimi et Eccelentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] Il Principe Ragozi ancora del suo canto non manca persuader la continuatione [della guerra] promettendo cose grandi per parte de suoi adherenti nell'Ungheria, e Transilvania e dove prima dimandava trenta milla Turchi, et compresso milla Tartari per entrare con essi nell'Ungheria, hora avra due milioni con li quali se esibira raccoglier in quelle parti un grosso essercito, et obbligare l'Imperatore abbandonare la Turchia, e mettersi alla difesa de proprij stati. Si crede che tal somma non potra havere, mentre si sape che l'erario pubblico sia scarso di denari, cosi che venuto qua il Tesoriero, cavo tutti li Argenti delle Sellle, Staffe, Briglie, e gli ha dato in Cecca per far monetta e cavaronno soli trecento milla Reali, et il Sultano non vole ancora toccare il proprio tesoro [...].

Humilissimo Servo Macario
Dimitraschi da Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 40, copie contemporană a unui original codificat)

XX

Duplicata no. 42 Filipopoli 18 Gennaio 1718 *more veneto* [1719]
Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] Quarto. che il prencipe Ragozi sara ben presto mandato a Orsino, Fortezza ultimamente fabricata alle Frontieri di Pollonia [...].

Humilissimo Servo
Macario Dimitraschi

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 42, copie contemporană a unui original codificat)

XXI

Illustrissimi et Eccellentissimi Signori Signori e Padroni Colendissimi

[...] il Principe Ragozi si ferma sopra il Canale del mar Negro in una villa nominata fenicioi con trattamento et assegnamento pari alli Ambasciatori estraordinarij, ne perde tempo di sempre tormentare la Corte con tutte le vie della sua perfidia per indurla ad una rottura coll'Imperatore promettendo assistenza et Liga col Pruscia, Suatia, Moscovia, Spagna, et altri Principi, et li ventisei del prossimo mese caduto fu tenuta una consulta

in questo proposito, ma fu sciolta senza conclusione e maneggio quando il Primo Visir et il Mustafa furono d'opinione contraria. Sopragiungo poi avisi all'Ambasciatore di Franza dalla Corte del Re di Svetia et della vacilante salute del Re di Spagna, et partecipatola alla Corte ferì sensibilmente li Turchi, et il Ragozi persa ogni speranza [...].

Pera di Costantinopoli sei marzo 1719 di VV. EE.,
Humilissimo, Devotissimo et ossequantissimo Servo
Giovanni Rinaldo Carli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, doc. nenumerotat, copie contemporană a unui original codificat)

XXII

Illustrissimi et Eccellentissimi Signori Signori Padroni Colendissimi

[...] Che il Tsar, haveva affettione considerevole, et sua partiale in Polonia il quale aspirava alla ellezione di un terzo, et il piu gradito li sarebbe il Ragozi, che il suo Czar impetrava il concorso dello Gran Signore perche esso Ragozi li sia spedito in Moscovia per poter assisterlo con le sue forze, con quelle del Re di Pruscia, et di altro a ponerlo sopra il Trono di Polonia, et in tale guisa la Porta haverebbe un Re partiale, et dipendente et Cesare un nemico Capitale, et che quanto mai potra sempre intombidesi et sconvoglieri la Ungaria, per hora non desiderare altro, che l'assenso della permissione di poter lui trattenersi in questa Ressidenza per poter ragiontare alla Porta di tempo in tempo quel tanto andera scuardendo, et a misura delli progressi prendese quelli impegni che fossero reputati di maggiore vantaggio, et gloria.

Non dispiacessero al Prima Visir queste proposte et li rispose con termini ambigui, et senza positiva risposta, le permesse in tanto di visitare due volte il Ragozi, et fatto introdure il Ragozzi due volte alla di lui seguita audienza et una l'Ambasciator di Francia il quale passa con stretta confidenza con esso Ragozzi, et termino con profonda ossequae, per non terminar mai di essere

Pera di Costantinopoli li 14 di luglio 1719 di VV. EE
Humilisimo, ossequantissimo et Reverendissimo Servo
Giovanni Rinaldo Carli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, doc. nenumerotat, copie contemporană a unui original codificat)

XXIII

Milano 21 Genaro 1721 *more veneto* [1722]

[...] Viene scritto da Vienna essersi scoperto un tradimento nell'Ungheria con l'arresto d'un Officiale caricato di lettere del Ribelle Ragozzi. Si stava però essa occulatezza a munire le Piazze di confine, inteso che n'era aviso, che il Mufti s'era lasciato persuadere al partito, che desidera la guerra.

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 15, doc. nenumerotat, original)

XXIV

In lettere di Milano di 28 Genaro 1721 *more veneto* [1722]

Crescono a dismisura alla Corte di Vienna le diffidenze e le gelosie delli armamenti degl'Ottomani si di Terra, che di mare, scrivendosi deliberata positivamente dal Divano la massima della guerra. Altresi manca però da quel Consiglio Aulico militare d'andar spederdo verso la Frontiera alla Sfilata di Reggimenti intieri, e delle Truppe a misura, che vanno giungendo da varie paesi per guarnire particolarmente le due importanti Piazze di Temisuar e Belgrado, se si lascia d'applicare seriosamente a provvedimenti dell'essigenze più necessarie per rendere forniti del bisognevole li magazeni delle Fortezze d'Ungharia, s'aprendono anco nuovi disturbi in questa Provincia mentre resta efficacemente incaricato questo governo di munire sempre più rigorosamente questo Castello.

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 15, doc. nenumerotat, original)

XXV

Illustrisimi et Eccellentissimi Principi Signori Colendissimi

Arrivando tal volta la Publica Prudenza a fare buon veo anche di quei lumi, che paiono indiferenti al orecchio privato, credo mio debito di rassegnar a cotesto riverito Tribunale cio che mi è occorso, e mi e riuscito di scoprire in ordine al Prencipe Raggoci. Continua il di Lui soggiorno nella Terra di Podestà distante circa 80 miglia da questa Capitale col seguito di circa 200 de suoi Ungheri, che non l'hanno mai abbandonato nella decadenza di sua fortuna, e con l'assistenza di alcuni Gesuiti, menando vita assai austera in figura di Penitente per placare l'ira divina provocata da tante colpe. La Porta contribuisce annualmente 40000 piastre al suo mantenimento, e dalla Francia li resta pure assegnata pensione assai generosa, ma riesce scarsa e difficile l'essatione. Nei primi giorni del mio arrivo a questo Signore Ambasciatore di Francia Andresel, mi spiego a di lui nome sentimenti rispectosi per la Serenissima Principessa, e contesi verso il di Lei Ministro mostrando non esserli ignoto il nome per le relationi della Principessa Consorte, che mi aveva più volte veduto in Vienna, et in Voriavia. Andai cauto, e ristretto nelle risposte quanto ametteva la convenienza verso il soggetto qualificato, che esponeva, ne mi parve degna d'alcun riflesso debole oficciosità dileguata nel nascere. Lo merita forse più distinto ciò che viene ad accadermi posteriormente. Capitò già qualche tempo Ufficiale Francese di molto grido, che absentatosi dalla Patria per un duelo, ha militato in qualità di Brigadiere sotto l'insegne del Czaro e del Rè Augusto, e che rimesso in gratia se ne ritorna a Parigi. Introdotto dall'Ambasciator di Francia alle Tavole s'insinuò meco in qualche grado di familiarità, con la cognitione de Paesi, e Ministri, ch'io pure ho veduti e trattati. Venuto improvisamente a favorirmi dopo alcun discorso indiferente disse, che avendo ricevuta qualche grazia dalla Principessa Ragozi s'era creduto in obbligo di rassegnarsi più di una volta al Principe, il quale con apertura di cuore diede sfogo alla passione che diceva provare nel vedersi dal suo poverio destino confinato tra Tartari, smembrato dalla sua Santa Religione nel di cui grembo sospirava ardentemente di terminare la vita. Che Dio era testimonie della sua prima innocenza, e che tutto il resto da lui operato fu a necessaria difesa, et in vendeta degl'Austriaci Ministri che lo avevano fatto reo di colpa nonconosciuta, d'essere disposto d'umiliarsi all'Imperatore, al quale non sarebbe forse inutile il suo servizio per l'intrinseca cognitione de Paesi, delle massime, e delle forze Orientali, potendo un giorno darsi qualche compenso agl'accidenti che sono occorsi. Desiderare vivamente che questi sentimenti fossero di mano accreditata presentati a Sua Maestà per esser in qualche modo nella di lui clementissima Grazia. Non poter adriciarsi alla Francia per le gelosie, che caminano, e perchè si destarebbero memorie poco gradite. Che il mezzo più eficace, e meno sospecto sarebbe quello della Serenissima Republica quando volesse dare la mano ad un opera meritoria apresso il Cielo, e non farse inutile alla Cristianita. Averlo però incaricato di tutto espormi, implorando aiuto, assistenza e direttione. Restai sorpreso quando sentij porre sul tavoliere il Raggozzi, e fui al punto di interomperlo. Fatto per riflesso, che deve esser cauta la lingua m'aperto l'orecchio de Ministri, perchè non è colpa l'udire, e giova pur tutto andando tal volta a ferire dove non si pensa il discorso, si permisi col silentio lo scarico di tutta la comissione. Con brevi parole risposi, che compativo il stato del Prencipe, che aplaudivo alli religiosi sentimenti, ma che questo non era negozio ne per la Serenissima Repubblica ne per me non avvestendosi mediationi tra Principe e suddito. Pregarlo però di scordarsi egualmente lo proposto e le risposte benchè circonscritte nei termini ristretti, che ho gia accennati, perchè ogni discorso potrebbe destare gelosie [...].

Pera di Constantinopoli 27 Aprile 1727
Di sua Eccelenza
Umilissimo et Osservandissimo Servo
Daniel Dolfin Cavalier bailo
[A tergo]: 1727, 27 Aprile
Costantinopoli – bailo
Ragozzi

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 431, doc. nenumerotat, copie contemporană a unui original codificat)

XXVI

In Ducali di 3 settembre ricto. Li 10 settembre 1729

[...] Ben importante si è il tener de sopranominati nostri dispacci, se riguarda l'universale degl'interessi dall'Imperatore con Prencipi confinanti, le conferenze avute per essi col Kan de Tartari, gia partito, e col primo Visir, e tal conto col Sultano medesimo con le direcioni, et idee del Ragozzi, accompagnato ogni soggetto da Savij riflessi a quali tutti ben conviene l'applauso, et approvacion del Senato [...].

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 15, doc. nenumerotat, original)

XXVII

1735 14 maggio in Pregadi
Al Bailo alla Porta Ottomana Contarini

[...] Importanti li avvisi di Persia per le conseguenze ben comprese dalla maturità Vostra, mentre li gradimo pienamente si assicuriamo altresi della vigilanza Vostra per continuarseli accogliendosi pure con pari grado quelli circa la morte del Prencipe Ragozzi, che può aver dato mottivo alla spedizione segreta fatta per Viena da cotesto Pressidente Cesareo [...].

Andrea Bernando Segretario

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 21, doc. nenumerotat, copie contemporană)

III. Politică, administrație şi societate în cadrul imperiilor în epoca modernă

Ioan CIORBA, *Din politica demofilă habsburgică în spațiul transilvănean: măsuri de prevenire şi combatere a foametei (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - primele decenii ale celui următor)*

Cristian APATI, *Implementarea protocoalelor matricole în parohiile ortodoxe din Bihor (1779-1847)*

Valentin TOMULEȚ, *Repercusiunile regimului de dominație țarist asupra genezei şi evoluției burgheziei comerciale din Basarabia (1812-1830)*

Ion GUMENÂI, *Politica confesională ca element de deznaționalizare în strategiile imperiale ruse la hotarele sale vestice (Cazul guberniilor de nord – vest şi Basarabiei)*

Ludmila COADĂ, *Impactul politicilor imperiale asupra periferiilor: rolul şi locul instituțiilor de zemstvă în societatea basarabeană*

Andreana BRÂNDAŞ, **Emilia-Adina GALE**, *Reacții ortodoxe la politica de catolicizare. Cazul comunității din Dumbrăvița Mică*

Mircea BRIE, *Reglementări juridice privitoare la familie în legislația austriacă şi maghiară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*

Ovidiu MUREŞAN, *Proiecte româneşti de federalizare în secolul al XIX-lea şi în primii ani ai secolului XX*

Radu ROMÎNAŞU, *Politica şcolară austro-ungară în Transilvania şi atitudinea Parlamentului român (1890-1907)*

Dana PANTEA, *Imaginea Angliei în activitatea şi relatările diplomaților români din secolul al XIX-lea*

Adrian-Claudiu POPOVICIU, *Comisia Europeană a Dunării (CED), model funcționalist în arena relațiilor internaționale*

Din politica demofilă habsburgică în spaţiul transilvănean: măsuri de prevenire şi combatere a foametei (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - primele decenii ale celui următor)

Ioan CIORBA

De la politique démophile habsbourgeoise dans l'espace transylvain: mesures de prévention et de lutte contre la famine (la deuxième moitié de 18-ème siècle – les premières décennies du siècle suivant)

Résumé. *Certainement la famine a été une de terribles calamités qui ont marqué le monde transylvain à la fin de 18-ème siècle et dans la première partie du siècle suivant. Ceux conséquences ont eu un impact négatif pour la société conduisant à une croissance de la mortalité et de l'émigration, mais aussi à une baisse de la natalité et de la nuptialité en favorisant l'apparition et la propagation des épidémies et entretenant une atmosphère pessimiste et parfois même terrifiante.*

Voulant à tout pris une croissance du nombre de ses soumis, les autorités habsbourgeois vont promouvoir pendant toute cette période une forte politique populationniste. La série des mesures générales prises dans ce sens a visé aussi des mesures pour combattre la famine. Dans ce sens un grand nombre de documents officiaux a été donné pour encourager le développement de l'agriculture (la culture des céréales, la pomiculture, la culture maraîchère), des lois qui visaient à empêcher les exportations des aliments pendant les périodes de crises, mais aussi de favoriser les importations, des interdictions pour obtenir d'alcool, le développement de nouvelles cultures, plus productives (comme celle de patates), des limitations de la croissance des prix, l'exécution à temps des travaux agricoles, l'entraide des familles affectés avec de l'argents et aliments.

Même si, les mesures prises par la cour viennoise n'ont pas abouti à combattre immédiatement les difficultés provoqués par les manques alimentaires, ces mesures ont réussi à atténuer de manière importante le choc provoqué, ayant en même temps un nombre important d'autres conséquences favorables.

Dintre calamităţile abătute asupra spaţiului transilvănean[1] în intervalul cuprins între mijlocul veacului al XVIII-lea şi primele decenii ale celui următor un loc important l-a ocupat foametea. Capriciile vremii, înzestrarea tehnică deficitară, anii repetaţi de războaie la care Imperiul Habsburgic a participat şi care s-au tradus prin obligaţii materiale şi financiare în continuă creştere, tulburările sociale, invaziile de lăcuste etc. sunt doar câţiva din factorii inventariaţi în cercetările ultimelor decenii ca având rol declanşator în apariţia flagelului şi în amplificarea efectelor lui nocive. Structura socială greoaie, caracterizată prin existenţa unei imense majorităţi de ţărani dependenţi, cu pământ insuficient pentru acoperirea trebuinţelor alimentare proprii, precum şi creşterea demografică consemnată încă de la începutul secolului al XVIII-lea, devenită spectaculoasă după 1750, vin şi ele în completarea cauzelor amintite mai sus.

[1] Arealul asupra căruia facem referire în cuprinsul rândurilor de faţă cuprinde Transilvania în toată plenitudinea sa, respectiv zona intracarpatică, Banatul, Crişana şi Maramureşul.

Apărută de multe ori după o anomalie climatică severă (secetă, ploi îndelungi ce împiedicau efectuarea în timp util a lucrărilor agricole ori strângerea recoltelor, geruri timpurii, ierni lungi etc.) şi înstalându-se, adesea, înaintea, în paralel sau imediat după izbucnirea unor epidemii[2] foametea s-a dovedit a fi o calamitate teribilă, responsabilă de multe consecinţe materiale şi mentale. Acestora li se adaugă cele de ordin demografic cauzate de pierderile de populaţie datorate emigrărilor (mai cu seamă spre Moldova, Ţara Românească ori şesul ungar), de scăderea natalităţii şi creşterea ratei mortalităţii. Cotele atinse de aceasta din urmă au fost uneri terifiante: în Maramureş, în 1785 din cauza foametei s-au înregistrat aproximativ 17 000 de victime; un an mai târziu, în aceiaşi regiune, de la sfârşitul anului până în luna noiembrie din 1787 numărul deceselor a ajuns la 11 867[3]; foametea dintre 1813-1817, cea mai teribilă dintre toate cele consemnate la sfârşitul lumii medievale şi una din cele mai dramatice din decursul întregului mileniu al II-lea a consemnat şi ea rate înspăimântătoare ale mortalităţii[4].

Măsurile luate de către autorităţile habsburgice pentru combaterea flagelului trebuiesc încadrate în categoria largă a celor cu caracter populaţionist ce vizau îmbunătăţirea condiţiei materiale a imensei mase ţărăneşti îndeosebi, supusă unei triple presiuni venită din partea statului, bisericii şi nobilimii. Politica demofilă iniţiată de autorităţile vieneze viza în primul rând creşterea numărului de contribuabili capabili să întreţină statul[5] şi armata, precum şi să valorifice potenţialul natural în ideea transformării acestuia într-o forţă economică redutabilă.

---

[2] Îndeosebi de ciumă, prezentă în Transilvania până la începutul veacului al XIX-lea.

[3] Anton Cservény, *Cronica calamităţilor şi epidemiilor din Ardeal, Banat şi teritoriile mărginaşe dela 1007-1872. (Din isvoare ungureşti)*, Cluj Napoca, 1934, p. 20; Toader Nicoară, „Variaţii climaterice şi mentalităţi colective în sec. al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea (1700-1830)", în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, VII-VIII, 1986-1987, p. 253.

[4] O anchetă întocmită de Anton Litsko, reprezentantul administraţiei domeniului Zlatna la 15 martie 1816, consemna 111 decese datorate foametei în satul Albac, 93 în Scărişoara, 41 în Secătura şi 30 în Ponor (Alexandru Neamţu, „Date noi despre foametea din anii 1814-1816 pe Domeniul Zlatnei", în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj Napoca, 1976, p. 319); în anul următor în regiunea Crasnei „au murit atât de mulţi oameni încât nici holera nu a secerat vreodată atâtea vieţi", zilnic înregistrându-se 6 până la 12 morţi (Ştefan Imreh, Al. Cestri, „Stratificarea socială a populaţiei din Transilvania la sfârşitul orânduirii feudale (1762-1821)", în *Populaţie şi societate. Studii de demografie istorică*. Sub redacţia Prof. Ştefan Pascu, Cluj Napoca, 1972, p. 152); în luna august un funcţionar din Cluj nota că, doar cu puţină vreme înainte, a adunat de pe străzile oraşului 246 de copii orfani (Teleki Domokos, „Az 1817-ki inség és éhhalál Erdélyben", în *Budapesti Szemle*, vol. I, Budapesta, 1862, p. 324.); potrivit altor documente, în acelaşi oraş, numărul cerşetorilor ajunsese atât de mare încât birăul Pál Andras raporta că sunt întâmpinate greutăţi mari în legătură cu înmormântarea lor, datorită numărului mare al acestora şi puţinătăţii groparilor (Jakab Elek, *Kolozsvár története*, Budapesta, 1888, p. 800); în Satu Mare, Solnocul Mijlociu şi Crasna, numărul deceselor pare a fi atins 12 000 de suflete (Teleki Domokos, *op. cit.*, p. 325; pentru un tablou mai complet al consecinţelor demografice ale marii foamete dintre anii 1813-1817, a se vedea şi lucrarea noastră, Ioan Ciorba, *Marea Foamete din Transilvania dintre anii 1813-1817*, Oradea, 2007, p. 186-205).

[5] Relevant în acest sens ne apare un pasaj dintr-o lucrare apărută la Viena în 1777 în care *vis-a-vis* de contribuţia ţăranilor pentru susţinerea statului se preciza că „Sătenii aduc hrană, rodurile şi marha în cetăţi şi făr de acestea ar mori de foame şi cei mai bogaţi; ei îmbracă şi cinurile celelalte cu inul şi cu lâna, şi le încălzesc cu lemnele aducându-le la ei (astfel încât) însuţ cari şi împăraţii să ţin de acolo". (*Ducere de mână către cinste*, Viena, 1777, p. 232-233); grija pentru

În ce privește foametea, scopul intervenției energetice a statului în prevenirea și combaterea sa trebuie explicat, dincolo de considerentele pur umanitare, în primul rând prin dorința evitării pierderilor demice cauzate de aceasta și, mai apoi, a celorlalte convulsii pe care aceasta le genera. Eforturile depuse în acest sens își găsesc o justificare în plus dacă ținem cont de faptul că, din punct de vedere al istoriei alimentației, veacul al XVIII-lea și primele decenii ale celui următor au marcat, chiar la nivel european, o sărăcire a regimului alimentar într-o asemena manieră încât Massimo Montanari, unul din cei mai buni specialişti în domeniu, concluziona că „S-ar cuveni (...) să reținem că populația europeană a secolului al XVIII-lea (si continuând în secolul al XIX-lea) a mâncat rău sau, în orice caz, mult mai rău decât în alte perioade”[6].

Un loc de seamă în arhitectura intervenționistă vizând îndepărtarea pericolului foametei l-au constituit, prin urmare, tocmai eforturile multiple vizând îmbogățirea regimului alimentar al populației sau, în anii de criză, menținerea acestuia la un nivel acceptabil, care să nu cauzeze pierderi de populație. Grija față de acest obiectiv a putut fi constatată încă din timpul Mariei Tereza (îndeosebi în a doua parte a domniei sale), dar mai cu seamă a lui Iosif al II-lea. Multitudinea și diversitatea măsurilor luate în acest timp (importuri de grâne și alimente din spațiile învecinate în paralel cu interzicerea exporturilor[7], distribuirea de cereale pentru însămânțare familiilor nevoiașe din magaziile statului, inițierea unor ample lucrări publice, în special de reparare și întreținere a drumurilor în vederea facilitării activităților comerciale[8], răspândirea metodelor mai performante și a cunoștințelor noi în domeniul agricol etc.) a fost fericit completată de cele legate de culegerea de informații necesare evaluării productivității

---

țăranul contribuabil, dar și pentru eliberarea acestuia de o parte din servituți e la fel de evidentă și în debutul anexei de la *Milostiva Instrucție pentru Maghistratualiștii cari Regulația Urbarialicească o vor duce în săvârșire (execuție)* apărută la Cluj în 1819 subliniindu-se necesitatea impunerii unor obligații urbariale pe care „cu cuviință ale plini să le poată, ci și pre sine cu familia sa (casnicii) a să hrăni și după strădanie ceva a păstra spre întâmplările neprevăzute să poată”. (Am utilizat exemplarul păstrat la Biblioteca Astra din Sibiu, Compartimentul Colecții Speciale, cota BRV 1025-A).

[6] Massimo Montanari, *O istorie a alimentației în Europa*, Iași, 2003, p. 142; idea este susținută într-o oarecare măsură și de Massimo Livi Bacci care, chiar dacă admitea o redresare a regimului alimentar la nivel european, o vedea greoaie și întinsă până înspre începutul secolului XX. (Massimo Livi Bacci, *Populația în istoria Europei*, Iași, 2002, p. 22).

[7] Dintre hotărârile guvernului transilvănean în acest sens le putem aminti pe cele din 31 decembrie 1771 ori 21 octombrie 1783. În același timp, când interdicția comerțului cu alimente viza spațiul transilvănean autoritățile nu întârzâiau să-i informeze pe comercianți de acest lucru (ca, de pildă, în ianuarie 1790 când exportul de produse alimentare și animale dinspre Țara Românească spre spațiul intracarpatic a fost interzis) ori de ridicarea acestuia (spre exemplu în luna iunie a aceluiași an). [*Documente privitoare la Istoria Românilor. Acte și scrisori din arhivele oraşelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de Nicolae Iorga, Partea a II-a (1601-1825)*, vol. XV, București, 1913, p. 1738, 1746, 1797].

[8] În ce privește importanța acestora în combaterea efectelor crizelor alimentare demnă de remarcat ni se pare mărturia lui Vince Batthyány (1772-1828, consilier aulic și consilier imperial pe probleme de dezvoltare a comerțului) care vorbind despre foametea ce a afectat Maramureșul în cursul anului 1790 din cauza unei secete teribile concluziona că „Nu s-ar fi ajuns chiar acolo dacă nu ar fi lipsit căile de comunicație. Nedesăvârșirea acestora provoacă (...) acele scumpiri parțiale care îndepărtează pe destui apărători ai comerțului liber de grâne de acest sistem” [*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea (1801-1821)*. Serie nouă, vol. I, București, 2004, p. 114-115].

recoltelor în curs, ce puteau oferi – în ciuda caracterului lor subiectiv – informații suficiente forurilor conducătoare pentru luarea din timp a măsurilor de contracarare a lipsurilor sau a foametei. Decretul gubernial nr. 4366 din data de 19 mai 1784 adresat conducerii comitatelor şi oraşelor transilvănene preciza în acest sens că „Maiestatea sa, în zelul şi bunăvoința de a veni neîncetat în ajutorul supuşilor săi după cum o cer împrejurările (...), ordonă domniilor voastre ca în mod sârguincios şi fără nicio întârzâiere să cercetați în toate cercurile şi localitățile care este starea actuală a semănăturilor atât de toamnă cât şi de primăvară, dacă nu cumva după împrejurările aparente s-ar putea aştepta în acest an la o lipsă de cereale”[9]. În contextul în care centralizarea datelor sosite din teritoriu în primăvara aceluiaşi an nu lăsa să se întrevadă perspectiva unor producții suficiente[10] Guberniul a revenit cu alte documente oficiale în a doua parte a anului, prin decretul din 5 august manifestându-şi teama de o posibilă lipsă de grâne, insistând în paralel „a se face o cercetare minuțioasă începând de la căratul de pe câmp a cerealelor de toamnă şi treieratul lor până la efectuarea în toamnă a noilor însămânțări”, precum şi o „investigație sârguincioasă asupra producției reale, atât a grâului şi a secarei, cât şi a porumbului, meiului, hrişcii, precum şi a orzului şi ovăzului”[11].

Preocupări privind estimarea cantităților de cereale au fost consemnate mai cu seamă odata cu debutul secolului al XIX-lea şi la nivelul domeniilor feudale, reprezentanții acestora culegând cu minuțiozitate date despre starea diverselor culturi agricole (indicând în unele cazuri inclusiv factorii restrictivi care au avut repercusiuni asupra acestora), în paralel cu schițarea unor evaluări privind recoltele previzibile. La nivelul domeniilor de pe teritoriul comitatului Bihor, de exemplu, numărul acestora a crescut simțitor odată cu cel de-al doilea deceniu al acestui veac, continuând apoi şi în cele următoare. Deloc întâmplător credem noi, strângerea de date privind starea culturilor agricole a vizat mai cu mai mare insistență localitățile situate în zone montane, cu relief accidentat, cu climă mai aspră şi, prin urmare, cu posibilități mai reduse de acoperire a minimului subzistențial[12].

---

[9] L. Moldovan, „O evaluare a recoltei agricole de acum aproape două sute de ani”, în *Din istoria statisticii româneşti. Culegere de articole*, Bucureşti, 1969, p. 313.

[10] În raportul din 17 iunie înaintat guberniului de către consiliul orăşenesc din Târgu Mureş se preciza că „După rapoartele demne de încredere întocmite de investigatori, chiar semănăturile general cunoscute sunt într-o asemenea stare de dezvoltare, încât abia se pot vedea, iar pe alte terenuri nici n-au rasărit” (*Ibidem*, p. 314).

[11] *Ibidem*.

[12] Într-o astfel de investigație realizată în luna mai a anului 1820 în satele din regiunea Vaşcăului, într-un număr de 34 de locații cercetate starea semănăturilor de toamnă şi primăvară a fost în totalitate încadrată în categoriile „submediocre”, „mediocre” sau „slabe”. (Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *Fond Episcopia Romano Catolică de Oradea-Seria Acte Economice* (în continuare: ANDJBh, *FERCO-SAE*) rola 255, dos. 254, f. 53.). La fel de alarmante au fost şi consemnările referitoare la starea recoltelor din regiunea Beiuşului realizate în anul următor în cele 30 de localități cercetate acestea fiind apreciate în totalitate a fi mediocre. (*Ibidem*, f. 118). Nici în regiunile cu un relief mai propice culturilor cerealiere perspectivele unor producții mulțumitoare nu şi-au găsit întotdeauna o materializare concretă, datele adunate de pe provizoratul Bihariei la 22 mai 1821 de către provizorul Ioan Barothy, de pildă, fiind de asemenea descurajante (*Ibidem*, f. 116), dar importante, oferind atât la nivel local cât şi la cel central o bază de date solidă şi veridică în baza căreia se puteau lua măsurile adecvate pentru ameliorarea situațiilor critice.

Din setul măsurilor vizând combaterea foametei nu au lipsit desigur cele ce vizau obținerea unor recolte îndestulătoare de grâu şi porumb – principalele culturi cerealiere – prin creşterea productivității şi a suprafețelor destinate acestora. Dacă primul aspect a fost mai greu de realizat, cel din urmă s-a dorit a fi atins atât prin ample lucrări de introducere în circuitul agricol a unor terenuri marginale, obținute prin lăzuiri, desecări, desțeleniri etc. şi prin intențiile de răspândire pe o scară cât mai largă a asolamentului trienal. Grija pentru culturile de grâu transpare, de pildă, din preocupările legate de efectuarea în timp util a lucrărilor agricole necesare însămânțărilor, de apelul constant față de constituirea unor rezerve în acest sens, de întocmirea unor liste cu familiile lipsite de semințe, de atenția acordată momentului recoltei, depozitării etc. În virtutea productivității sale sporite porumbul s-a alăturat şi chiar a depăşit uneori grâul din punct de vedere al atenției acordate şi al speranțelor puse în el pentru evitarea sau ieşirea dintr-o perioadă de foamete. Exemplificatoare în acest sens ni se pare preocuparea Guberniului din data de 27 iulie 1816, care, „înțelegând (...) că foametea şi o parte a lipsei de cereale este cauzată şi de faptul că, în unele localități, grâul turcesc (porumbul, n.n., I. C.) nu se cultivă într-un loc special destinat acestuia, ci împreună cu cerealele şi, atunci când se recoltează cerealele care se coc mai repede grâul turcesc cultivat ici-colo nu poate fi recoltat din cauza faptului că e insuficient copt şi se pierde din cauza păşunatului liber", recomanda ca acesta „peste tot să se cultive împreună cu celelalte semănături de primăvară şi să fie păzit până la coacerea sa deplină"[13].

În condițiile unei agriculturi cu o pondere accentuată a culturilor cerealiere, cu un bogat conținut caloric, dar foarte fluctuante sub raportul productivității, statul austriac a înțeles necesitatea oferirii unor alternative viabile menite a îndepărta riscul morții de inaniție şi a obținerii unor sume de bani prin cultura altor plante. Străduaniile depuse în acest sens au fost multiple, dar rezultatele aşteptate au venit uneori cu întârzâiere. Exemplul cartofului, adevărată „plantă de civilizație", după cum se exprima Fernand Braudel, este elocvent în aces sens. Nereuşind o bună perioadă de timp să intre în componența pâinii, având, se pare, un gust mai puțin plăcut decât soiurile de mai târziu şi, bănuit a se dezvolta în strânsă legătură cu forțele demoniace ce îşi găsesc sălaşul în dedesubturile pământului, acesta se va impune greu aproape pretutindeni în Europa, de cele mai multe ori în timpul anilor de foamete[14].

Campania vizând popularizarea sa a debutat la nivelul spațiului transilvănean în a doua parte a secolului al XVIII-lea, printre primele măsuri în acest sens numărându-se circulara din 21 octombrie 1767 (adresată întregului imperiu) prin care Maria Tereza îşi manifesta dorința răspândirii acestei culturi îndeosebi în regiunile muntoase şi mai puțin fertile, insistând pe productivitatea sa apreciabilă şi pe posibilitatea compensării deficitului cerealier din anii slabi din punct de vedere agricol.

O etapă importantă, dar nu decisivă, legată de răspândirea noii culturi o va constitui intervalul dintre sfârşitul anului 1768 şi debutul celui următor când s-a reuşit obținerea de alcool din cartofi. Numărul documentelor privind îndemnul cultivării

---

[13] Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sibiu, *Fond Colecția Brukenthal* (în continuare: ANDJSb, *FCB*), dos. 44, f. 33-35.

[14] Ca, de pildă, în Germania, după teribilii ani de lipsuri dintre 1771-1772 (Felix Deparlas, *Découverte des causes de la maladie les pommes de tere et sa guérison*, Paris, 1880, p. 48), în Ungaria (Imre Wellman, *Le mone rural en Hongrie au XVIII-e siécle* în *Paysannerie francaise, payssanerie hongroise XVI-XX siécles*, Budapesta, 1973, p. 142) etc.

acestora a crescut simțitor după acest moment, într-o ședință a Comisiei pentru agricultură din 23 februarie 1769 împărăteasa dând ordin ca noua practică să fie răspândită şi în Transilvania în paralel cu interzicerea obținerii de alcool din cereale[15]. Trei săptămâni mai târziu, la 14 martie, la Sibiu, Guberniul transilvănean se ralia şi el eforturilor generale depuse în acest sens emițând un ordin asemănător[16]. În ciuda unor succese relative (de pildă, Nicolae Stoica de Hațeg consemna că deja în 1768 era cultivat în grădinile țărăneşti din satul bănățean Cutrița)[17] acesta îşi va face loc în bucătăria ardelenească abia târziu, în urma sfeclei, guliilor, conopidei, morcovilor, țelinei, ridichilor, pătrunjelului, păstârnacului ori varzei[18]. Două circulare inedite identificate recent la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor[19], venite în completarea celor publicate de Ed. I. Găvănescu în 1940[20] lasă şi ele să se întrevadă în cuprinsul lor strădaniile autorităților vizavi de răspândirea pe o scară cât mai larga a cartofilor.

Primul document, redactat la Arad la 28 iulie 1787, consemnează primirea de către episcopul Pavel Avacumovici a scrisorii ,,fişpanului" Oradiei, groful Haller, prin care i se aducea la cunoştință textul circularei cu numărul 2595 referitoare la cultura cartofilor, precum şi acordul ,,înălțatului împărat spre binele norodului rumânesc slujitoru" vizavi de acest lucru. Documentul debutează printr-o scoatere în evidență a preocupărilor imperiale ,,spre binele tuturor supuşilor ai săi" şi în special ,,cătră rumânii (care locuiesc, n.n.) în locuri munțeneşti" din Arad şi Bihor, şi care au avut nu o dată de suferit de pe urma lipsurilor alimentare şi a creşterii exagerate a prețurilor ce succedau anii ,,sterpi şi neroditori". Adresată, aşadar, explicit populației care locuia în zonele montane din arealele amintite, circulara insistă îndeosebi pe avantajele culturii cartofilor sub raportul productivității şi deci al asigurării unei mase alimentare sporite (,,roada pământului de crompirile acestue capăt cu atâta mai vârtos răspunde cu cât crompirile aceale mai sănătos folositoare şi mai destul hrana spre traiu dau"), al puținelor cerințe față de sol (,,în pământ rău încă se fac") şi al dependenței mai mici față de condițiile climatice comparativ cu alte plante (,,nice răutatea vremilor aşa le strică precum alte legumeni"). În paralel, îşi propune ,,a scoate gândul cel nedrept, ca cum prin lucrarea crompirilor pământului din bunătatea sa mult ar pierde", susținând,

[15] Karlovszki Endre, *A burgonya meghonositása Erdélyben*, în *Magyar gazdaságtörténelmi szemle*, III, Budapesta, 1896, p. 296.

[16] Nicolae Moldovan, „Documente de arhivă privitoare la unele reglementări agricole în Transilvania (secolele XVIII-XIX)", în *Ialomița. Materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 69-70.

[17] Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri. Cronica Mehadiei şi a Băilor Herculane. Poveşti moşăsti scolarilor rumâneşti. Varia*, ediție întocmită de Damaschin Mioc şi Costin Feneşan, Timişoara, 1984, p. 255-256; Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Iaşi, 2006, p. 203.

[18] Susana Andea, Avram Andea, „Înnoiri ale alimentației din Transilvania în secolul al XVIII-lea", în *Societate şi civilizație. Profesorului universitar dr. Marcel Ştirban la împlinirea a şapte decenii de viață*, Târgu Mureş, 2002, p. 557-558.

[19] Cristian Apati, Ioan Ciorba, *Pentru o istorie a alimentației: noi documente privind cultura cartofilor în Crişana în a doua parte a secolului al XVIII-lea* (în curs de apariție).

[20] Ed. I. Găvănescu, *Mărturii strămoşeşti din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea, Arad*, 1940, p. 116-120.

dimpotrivă, ,,cum că pământul adese ori săpându-se şi curățându-se cu mult mai bun şi mai moale se face şi de erbile cele netrebuincioase şi nefolositoare să curățeaşte”[21].

Un rol important în implementarea acestor măsuri i-a fost rezervat clerului. Preotul şi învățătorul reprezentau în cele mai multe situații nu doar singurele elite ale lumii rurale din zorii modernității ci şi persoanele care reuşeau să câştige în cel mai înalt grad încrederea populației țărăneşti; cea acordată preoților era sporită şi de nesiguranța materială a perioadei care a condus dacă nu la o creştere a religiozității, cel puțin la o menținere a acesteia la cote înalte, întărind ideea că divinitatea continuă să fie nemulțumită de comportamentul oamenilor. Prin urmare, în final, ,,orânduitul parohialnic cler” era îndemnat ,,cu toate mijlocirile (…) împlinirea înaltului acestueş sfârşit sărguința a sa şi agiutorința a arăta”; într-un alt loc se preciza ,,ca ei voe aceasta împărătească mai din tâiu întru săvârşire a lua şi aduce să se siluească şi nevoiască, şi cu pildă a sa pe norod spre lucrare una ca aceasta mult folositoare crompirilor să învoințască”.

Rezultatele obținute în decursul unui an aproape întreg au fost însă modeste, în pofida tuturor insistențelor, în cuprinsul celei de-a doua circulare constatându-se cu regret ,,că s-au luoat sama cumcă nu pretutindene şi în tot locul preoții întru sămănare aceloraş norodului pildă bună au dat”. Drept răspuns la această situație s-a hotărât ca timp de 3 ani ,,la grecească neunită legi norodului rumânesc, care întră munți sau dealuri să află” să i se acorde cartofi pentru semănat, urmând ca cei care s-ar remarca prin îmbrățişarea prevederilor din cuprins să fie recompensați.

Eforturile privind combaterea foametei prin popularizarea culturii cartofilor a continuat şi în anii următori, în 1795, de pildă, Guberniul publicând „Provodul cum trebue pus şi semănat crumpeant, sau după cum zic rumânii picoacele, care mult pot ajuta pre oameni în lipsa de bucate”[22]; relevant pentru contextualizarea tipăririi acestei recomandări rămâne faptul că în spațiul transilvănean ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea a fost marcat de numeroase eşecuri ale recoltelor care au condus la severe perioade de foamete, îndeosebi între 1793-1795. Seria măsurilor vizând introducerea cartofilor în alimentația curentă va cunoaşte la nivelul lumii rurale din Transilvania o a doua etapă între anii 1813-1817, interval care a coinis, după cum s-a mai subliniat deja, cu manifestarea unei teribile crize alimentare. Anii repetați de lipsuri, diminuarea disponibilităților de hrană, creşterea spectaculoasă a prețurilor la alimente, mortalitatea mare din mai multe regiuni datorată inaniției şi sporirea numărului de emigranți au determinat o intervenție etatistă promptă, bazată pe alternanța şi/sau utilizarea concomitentă a recomandărilor amiabile şi a ordinelor ce se cereau a fi aplicate neîntârzâiat şi fără posibilități de contestare.

Scăderea standardelor alimentare şi introducerea în alimentația umană din acei ani a unor diferite tipuri de pâine şi mâncăruri obținute din coceni şi tulpină de porumb, rumeguş, coajă de copac etc. au oferit organismelor statului prilejul pentru o nouă intervenție energică menită a impune cartoful definitiv în rândul lumii rurale transilvănene. Prin urmare, în tot acest interval au fost publicate sau transmise spre înştiintare un număr mare de circulare, ordonanțe sau tipărituri, uneori în tiraje puțin obişnuite pentru acea perioadă, *Învățătura* privind cultura cartofilor din 1815 fiind, de

[21] S-a dovedit, de pildă, că spre deosebire de cereale, cartofii nu ,,secătuiesc” pământul de sărurile sale minerale [Michel Peronnet, *Le XVIII-e siécle: des Lumieres a la Sainte Alliance (1740-1820)*, Paris, 1973, p. 17].

[22] Caius T. Jiga, *Ordine guberniale şi alte publicații româneşti (1766-1848)*, Braşov, 1970, p. 22-23.

exemplu, tipărită în 4000 de exemplare[23]; ştiută fiind reticența față de impunerea lui în regimul alimentar s-a insistat îndeosebi în primii ani ai foametei pe prezentarea multiplelor avantaje dobândite în urma unor astfel de culturi sub raportul productivității, al posibilității folosirii pentru însămânțare a unor cartofi tăiați în părți egale fără ca astfel să fie afectată dezvoltarea ulterioară etc[24]; n-au lipsit nici măsurile drastice, într-o şedință a Adunării generale a comitatului Bihor din 1816 instituindu-se pe obligativitatea cultivării cartofilor, pe stabilirea unor cantități minime ce trebuia semănată de fiecare în parte, precum şi a unor pedepse aspre pentru nesupuşi[25]; de asemenea, tot în acest context trebuiesc amintite ajutoarele în cartofi pentru hrană sau însămânțare (în martie 1815, de pildă, în Bihor a fost distribuită o cantitate de 200 câble de cartofi unui număr de 37 de localități)[26].

În pofida insistențelor repetate în vederea popularizării cartofilor în aceşti tragici ani, cultura lor nu pare să se fi răspândit peste tot în modul voit de autorități, teama acestora în legătură cu posibilitatea apariției unor noi intervale de lipsuri cu tot cortegiul lor de suferințe determinând luarea unor măsuri în acest sens. Relevantă ni se pare în acest sens solicitarea aceleiaşi Adunări a comitatului Bihor din 1820 adresată episcopului greco catolic de Oradea Samuil Vulcan pentru traducerea în română a unor informații utile în legătură cu productivitatea sporită a cartofilor şi posibilitatea preîntâmpinării astfel a pericolului foametei. „Deoarece crompele şi poharca (hrişca) în orice pământ se fac şi rodesc, scria episcopul în pastorala sa de răspuns cerută de adunarea comitatensă, pentru aceia de cumva ar începe românii aceste cu diadânsul a le prăsi şi cultiva, n-ar avea lipsă şi scădere întru cele ce sunt spre hrana vieții lor”[27].

Îmbogățirea, diversificarea şi acumularea unor surplusuri alimentare necesare preîntâmpinării anilor cu probleme de asigurare a minimului subzistențial sub raportul hranei a fost completată de perseverența manifestată vizavi de culturile legumicole şi de zarzavat. În pofida contribuției la asigurarea necesarului nutrițional zilnic, cultura lor pare să nu fi beneficiat peste tot de o atenție particulară, contele Johann von Hofmannsegg arătându-se contrariat cu prilejul călătoriei sale prin Transilvania şi Banat din 1793-1794 când, ajuns în localitatea Marga (Caraş-Severin), avea să constate numărul mare al pomilor fructiferi în contrast cu puținătatea lanurilor de porumb, cânepă ori varză, conchizând că „Oamenii de altminteri nici nu cultivă nici un fel de zarzavat”[28]. Chemate, de regulă, să echilibreze un regim alimentar monoton şi să asigure în proporție cât mai mare masa zilnică pe perioada lungilor posturi, legumele şi zarzavaturile au fost tot mai des solicitate în intervalul supus atenției noastre să-şi aducă contribuția şi la prevenirea apariției foametei, fie direct, fie ca urmare a comercializării lor. Reprezentanții domeniului Beliu recomandau astfel în 1789 cultivarea pe suprafețe cât mai mari a fasolei, varzei, morcovilor, cepei şi usturoiului[29]; doi ani mai târziu îşi reiau discursul, de această dată precizând că pericolul foametei îi

[23] Cornelia C. Bodea, „Preocupări economice şi culturale în literatura transilvană dintre anii 1786-1830”, în *Studii. Revistă de istorie*, an IX, nr. 1, 1956, p. 98; Romulus Munteanu, *Contribuția Şcolii Ardelene la culturalizarea maselor*, Bucureşti, 1962, p. 25.
[24] ANDJBh, *FERCO-SAE*, rola 93, dos. 2536, f. 181.
[25] Idem, *Fond Episcopia Greco Catolică de Oradea*, dos. 282, f. 7.
[26] Idem, *FERCO-SAE*, rola 93, dos. 2537, f. 292.
[27] Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, „Valorificări etnografice din fonduri arhivistice”, în *Biharea*, II, Oradea, 1974, p. 53-55.
[28] *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, Partea a II-a, Bucureşti, 2001, p. 1195.
[29] ANDJBh, *FERCO-SAE*, rola 87, dos. 2133, f. 134.

ameninţă mai puţin pe cei ce acordă legumiculturii atenţia cuvenită[30]. În acelaşi sens se pronunţa şi cărturarul Mátyus Istvan (1725-1802) într-o mică lucrarea de dietică în care recomanda cultivarea unor plante păstăioase perene „care în vremurile de foamete pot fi amestecate cu grâu", precum şi a sfeclei, morcovului ori malvei care „prin proprietăţile lor alimentare ar putea servi în anii de secetă drept substituente ale pâinii"[31]. În mod deloc surprinzător un mare număr de îndemnuri privind practicarea acestei ramuri a agriculturii provin de la jumătatea deceniului al doilea al secolului al XIX-lea. Astfel, în pastorala de Crăciun a anului 1815 Nicolae Stoica de Haţeg, după ce în prealabil amintea de modelul germanilor, francezilor, italienilor, ungurilor sau sîrbilor, sfătuia ţăranii „să-şi dreagă (grădinile) nu numai (cu) viţe ci şi cu legumi, păsui, mazăre, ceapă, ai, salată, varză, chel, crumperi, morcovi, napi, pătrânjăi, crăstăveţi, piparcă..."[32]. Agravarea efectelor foametei în anul următor îl va determina pe episcopul ortodox Vasile Moga să se ralieze şi el eforturilor comune, prin circulara nr. 187 din 1816, îndemnând poporul la cultivarea legumelor[33]. La fel va proceda şi cancelistul montanistic Iosif Schuber din Cavnic la punctul nr. 9 al proiectului propus de el pentru îmbunătăţirea situaţiei ţărănimii transilvănene din 1817[34], în vreme ce Nicolae Stoica de Haţeg va reveni cu o circulară în 10 martie 1818 pe un ton şi mai imperativ („Aceasta-i poruncă împărătească", argumenta el), cerând o diversificare a culturilor legumicole, la nevoie în dauna pomilor fructiferi[35].

Propaganda în favoarea cultivării lor va continua şi după terminarea marii foamete dintre 1813-1817, grija pentru evitarea pe viitor a unei astfel de nenorociri şi nevoia posedării unor informaţii exacte în legătură cu starea materială a locuitorilor, cu posibilităţile acestora de a obţine hrană suficientă pentru familiile lor etc. regăsindu-se în mai multe documente oficiale apărute în limba română. Astfel, de pildă, la punctul 12 al capitolului II din *Milostiva Instrucţie pentru Maghistratuliştii carii Regulaţia Urbarialicească o vor duce în săvârşire (execuţie)*[36] apărută la Cluj în 1819 se cerea înregistrarea „pământurilor celor după casă de arat (...) atât ceale ce măcar cu ce fealiu de sămânţă să vor sămăna, cât şi ceale ce măcar cu ce fealiu de plante (legume) sunt cuprinse"; importanţa produselor grădinii pentru asigurarea subzistenţei poate fi surprinsă şi în versiunea în limba română a celor nouă întrebări adresate ţăranilor juraţi de către oficialii însărcinaţi cu efectuarea conscripţiei începută în acelaşi an, la subpunctul I al capitolului V-lea precizându-se că decimele sau nonele domneşti şi urbaliceşti se vor lua din miei, iezi, purcei, albine, „precum de toate roadele pământului, afară de legumi, erburi, poamele pământului (picioici) şi afară de sămânţa cara face iarbă". Recomandările venite la nivel central li se adaugă cele locale,

[30] *Ibidem*, f. 177.
[31] Spielmann József, *Restituiri istorico-medicale*, Bucureşti, 1980, p. 335.
[32] Nicolae Stoica de Haţeg, *op. cit.*, p. 201.
[33] Sebastian Stanca, *Viaţa şi activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)*, Cluj Napoca, 1939, p. 44.
[34] Alexandru Neamţu, „Un proiect din anul 1817 privind măsuri de îmbunătăţire a situaţiei ţărănimii din Transilvania", în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, XXIII, Cluj-Napoca, 1980, p. 487-488.
[35] Nicolae Stoica de Haţeg, *op. cit.*, p. 201; Gr. Popiţi, „Relations serbo-roumaines dans l'Empire austrichien entre 1780-1850", în *Revue Roumine d'histoire*, tom IX, nr. 2, 1970, p. 247.
[36] Am utilizat exemplarul păstrat la Biblioteca Astra din Sibiu, Compartimentul Colecţii Speciale, având cota 1025-B.

reprezentanții domeniilor nobiliare încercând şi ei să-i convingă pe țăranii de pe posesiuni să cultive legume: şpanul de Tinca Gäts Ianos solicita în acest sens în 1823 chiar alocarea unei suprafețe mici din terenurile destinate culturilor cerealiere[37], în mod asemănător pronunțându-se şi provizorul de Vaşcău Schott Martin[38] cu argumentul că în regiunile muntoase legumele pot aduce suplimentul de hrană necesar împiedicării apariției foametei.

Şi promovarea pomiculturii a stat în atenția autorităților statului, prin fel de fel de documente insistându-se nu doar în favoarea creşterii numărului de pomi fructiferi din jurul caselor ci şi pe putința acestei ramuri a agriculturii de a contribui la îndepărtarea pericolului instalării unor crize de subzistență, în condițiile în care, dincolo de completarea necesarului alimentar, acestea erau schimbate frecvent de locuitorii din zonele cu teren accidentat cu cereale din zona de câmpie.

Cărțile de economie şi în special cele consacrate cultivării arborilor fructiferi nu au întârzâiat să dea lămuriri şi să prezinte multiplele avantaje care puteau decurge dintr-o astfel de practică. „Agonisirea cea mare a pomilor e gata apărare asupra lipsei şi a foametei (...), iar pentru aceea în multe ținuturi ale împărăției cu multă dobândă e întrebuințată" se preciza, de pildă, în *Prefața* de la *Învățătura pentru prăsirea pomilor* apărută la Buda în 1812[39]. De o atenție deosebită au beneficiat duzii, mai cu seamă după impunerea de către Napoleon a blocadei continentale, cultura acestora fiind sprijinită de stat care, după cum rezultă dintr-o circulară din anul 1823 redactată de Samuil Vulcan[40], se angaja să cumpere mătasea obținută de familiile țărăneşti.

Imposibilitatea rezolvării definitive şi în direcția dorită de autorități a problemelor legate de asigurarea strictului necesar de hrană le va determina pe acestea în anii care au înregistrat prezența flagelului, să recurgă la soluții de compromis menite atât a îndepărta consecințele sale fiziologice, cât şi pericolul unor emigrări în masă a celor direct amenințați[41]. În această categorie de acțiuni un loc de seamă îl ocupă recomandările privind consumul unor produse improprii alimentației umane, precum ovăzul, orzul, ghinda, dar şi a bureților, plantelor pădurețe[42] ori a altor produse ale pădurii. Astfel, de pildă, în 1816 în limba română a fost tipărită o *Îndreptare, în ce chip se poate întrebuința ghinda spre hrana oamenilor în loc de bucate*[43], o instrucțiune asemănătoare apărând în acelaşi an şi în maghiară[44]; în cuprinsul acesteia din urmă erau prezentate mai multe posibilități de obținere de pâine din ghindă măcinată amestecată cu diferite alte tipuri de făină de cereale; n-au lipsit nici prezentarea altor variante de folosire în alimentația umană a ghinzilor (inclusiv sub formă de supă în

[37] ANDJBh, *Fond Prefectura județului Bihor*, dos. 621, f, 268.
[38] *Ibidem*, dos. 670, f. 36.
[39] Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 90-91.
[40] Ioan Ciorba, „O circulară inedită redactată de Samuil Vulcan în 1823 privind cultura duzilor („frăgarilor")", în *Biharea*, XXVIII-XXX, 2001-2003, p. 38.
[41] De altfel, în decretul emis de Iosif al II-lea la Viena în data de 2 aprilie 1782 compus din 4 părți şi 47 de puncte prin care se luau măsuri împotriva emigrărilor prin fugă, înrolare în armate străine etc. lipsa hranei era considerată ca unul din pretextele cel mai des invocate (ANDJBh, *Fond Episcopia Ortodoxă*, dos. 3, f. 2).
[42] În 1817 o revistă ştiințifică publica chiar un articol despre acestea şi despre posibilitatea lor de a fi folosite în anii cu deficit cerealier drept „înlocuitoare ale pâinii" (Spielmann József, *op. cit.*, p. 335-336).
[43] Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 90.
[44] ANDJSb, *FCB*, dos. 43, f. 161-164.

care se cerea adăugarea de lapte de vacă sau capră), precum şi recomandarea acumulării peste iarnă a unor rezerve culese din timpul toamnei. De altfel, atât stejarii cât şi ceilalţi arbori ale căror fructe puteau fi folosite în alimentaţia umană şi/sau animală au beneficiat din partea statului de un regim special, în Reglementarea urbarială din 1767, de pildă, tăierea acestora fiind cu strictețe interzisă[45], în vreme ce în versiunea în limba română a celor nouă întrebări adresate ţăranilor cu prilejul conscripţiei czirakyene la punctul IV se preciza că locuitorilor să li se dea „în locurile unde să află păduri, leamne de foc din celea căzute sau uscate, şi unde de acestea nu ar fi (să li se dea) şi din cealea verzi, *iară nu din cealea roditoare*" (subl. n., I. C.).

Cunoscând faptul că o mare parte a populaţiei rurale din Transilvania folosea chiar şi în anii normali din punct de verdere agricol pentru obţinerea pâinii diferite tipuri de făină, de regulă din amestec de mai multe cereale, la care se adaugă prezenţa în cadrul acestora a diferite tipuri de alte seminţe provenite de la fel de fel de buruieni ce aveau un efect toxic, factorii decizionali au intervenit şi în vederea îndepărtării acestui neajuns, cauzator de multe ori de complicaţii ale stării de sănătate a consumatorilor. În acest sens la Sibiu a fost emisă în 1788 ordonanţa guberniului prin care se recomanda aplicarea instrucţiunilor doctorului Budelko din comitatul Gyor pentru pregătirea pâinii din grâu necurat după ce în prealabil acesta a fost „curăţit" de osigă, neghină ori tăciune „pentru curăţirea şi întoarcerea spre hrană a bucatelor celor necurate şi stricătoare de sănătate"[46]. Eforturile statale vor fi susţinute şi de reprezentanţii Bisericii care pe lângă măsurile de ridicare a postului în anii cu foamete consemnate încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea vor da îndrumări, precum cea a episcopului Vasile Moga din 26 septembrie 1815[47] prin care se prezenta o modalitate de introducere în alimentaţie a porumbului necopt încă („să se desfacă de foile de pe deasupra, se remâie pe grăunţe şi zama aceea e bună de mâncare").

În condiţiile în care foametea afecta spaţiul transilvănean în întregime s-a recurs frecvent la importuri de cereale din arealele învecinate necalamitate[48], la distribuirea unor ajutoare în cereale, la acordarea unor sume de bani pentru procurarea de grâne ori alte alimente etc. Strădaniile depuse în acest sens, necesitatea unor intervenţii diplomatice la nivel înalt la Poartă când era vorba de aducerea de cereale din Ţara Românească ori Moldova, greutăţile legate de transportul acestora în condiţiile în care reţeaua de drumuri terestre era în egală măsură deficitară şi prost întreţinută etc. rămân meritorii chiar dacă nu au reuşit întotdeauna să aducă pentru cei năpăstuiţi îndestularea mult râvnită.

Cum era şi firesc cele mai multe cereale importate erau îndreptate înspre regiunile improprii culturii lor, unde recoltele obţinute nu puteau asigura minimul

---

[45] David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, Bucureşti, 1989, p. 31.

[46] Există două versiuni româneşti a acestor instrucţiuni, una apărută sub formă de foaie voalantă, iar cealaltă fiind cuprinsă într-o culegere generală de acte oficiale apărută în 1789. Ambele au fost publicate de Gheorghe Brătescu, *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1521-1820)*, Bucureşti, 1988, p. 86-89.

[47] Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istoriă*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 182-183.

[48] În paralel era interzis exportul, ca de pildă în 1768 (Candid C. Muşlea, „O anchetă în Şcheii Braşovului la anul 1761. Contravenientul principal: căpitanul Ilie Birt", în *Ţara Bârsei*, an II, nr. 5/ 1930, p. 435), 1784 (Iosif Pervain, Ana Ciurdariu, Aurel Sasu, *Românii în periodicele germane din Transilvania. Bibliografie analitică*, Bucureşti, 1977, p. 15); pentru a impulsiona şi mai mult intrările de cereale, acestea erau scutite de taxe, ca de exemplu în 1815. (Domokos Teleki, *op. cit*., p. 314).

subzistențial, crescând astfel dependența de regiunile învecinate pentru completarea acestui deficit[49]. Aducerea de cereale din Moldova, Ungaria sau Banat în Transilvania intracarpatică e consemnată şi de Iosif al II-lea cu prilejul călătoriei sale prin acest spațiu din 1773, împăratul manifestându-şi cu toate acestea teama de posibilitatea apariției foametei în anul viitor, fapt ce ar sili populația „să emigreze, căci de la stăpânul de pământ nu poate spera nici cel mai mic ajutor"[50]. Din această ultimă regiune va solicita ajutor în alimente în luna aprilie a anului 1784 şi guvernatorul Samuel Brukenthal, gestul său fiind urmat la puțin timp de acela al comisarului gubernial Mihai Brukenthal care se adresa conducerii comitatense din Timiş invocând faptul că din „pricina răscoalei şi a recoltei slabe, populația a sărăcit şi este înfometată"[51].

Conjunctura nefavorabilă de la începutul secolului al XIX-lea a făcut ca valoarea importurilor de cereale să crească, în 1806 doar din Moldova fiind aduse 60 000 câble de grâne, a căror valoare a fost estimată la 3-4 milioane de florini[52]. Aprecierea posibilităților de aprovizionare pe timp de lipsuri sau foamete din provincia de la răsărit de Carpați va sta şi în anii următori în atenția reprezentanților statului. Un bun exemplu în acest sens îl constituie misiunea secretă din 1808 încredințată de Guberniu doctorului Ioan Molnar-Piuariu[53], un frecvent călător prin acest spațiu, de a formula răspunsuri unui număr de 13 întrebări legate de stările de acolo, din care cea cu numărul 9 se referea la însămânțările din toamna trecută, cea cu numărul 10 la posibilitățile procurării „în caz de nevoie" de cereale contra cost, iar următoarea la situația comerțului cu vite şi alte produse naturale ori meşteşugăreşti.

Aducerea de cereale din Moldova a fost consemnată şi în teribilii ani 1813-1817, în septembrie 1814 reprezentantul austriac la Iaşi, Raab obținând îngăduința părții moldave pentru trimiterea spre Transilvania a unor cantități mai mari de porumb, nesupus controlului strict al Porții şi, prin urmare, mai uşor de comercializat. N-au lipsit nici încercările de importuri de cereale din Basarabia, context în care oficialii austrieci au încercat să obțină de la omologii lor turci acordul de a le tranzita prin Moldova pe un traseu mai ieftin şi rapid decât cel prin Bucovina, dar cu vicii de procedură în ceea ce priveşte tranzitul liber spre spațiul transilvănean[54]; în acelaşi timp Maramureşul a beneficiat de importuri de porumb din Rusia, după cum rezultă dintr-o

[49] De acest lucru se plângea, spre exemplu, obştea din Bolgarseg la jumătatea secolului al XVIII-lea, într-un memoriu adresat împăratului în care precizau că din cauza puținătății pământului agricol „toată iconomia ne iaste în Valahia turcească". (Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei (1701-1795)*, vol. V, Braşov, 1906, p. 67-70).

[50] Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, Cluj Napoca, 2006, p. 737.

[51] N. Gavrilovič, *Documente din arhivele iugoslave referitoare la răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloşca şi Crişan*, în *Studii şi materiale de istorie medievală*, VI, Bucureşti, 1976, p. 375-376.

[52] Carol Göllner, *Regimentele grănicereşti din Transilvania (1764-1851)*, Bucureşti, 1977, p. 104.

[53] Al. Neamțu, „Un raport oficial al doctorului Ioan Piuariu-Molnar din anul 1808", în *Revista arhivelor*, an LIV, vol. XXXIX, nr. 4, 1977, p. 433-439.

[54] *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxia de Hurmuzaki (Serie nouă). Rapoarte consulare austriece (1812-1813).* Sub îngrijirea lui Andrei Oțetea, vol. II, Bucureşti, 1967 (în continuare: *Documente privind...*), p. 503; o bună parte a cerealelor aduse din sau prin Moldova vor intra în Transilvania (îndeosebi în regiunea secuimii) prin valea Trotuşului pe drumul Ghimeşului (Kövari László, *Erdély földe ritkásagai*, Cluj, 1853, p. 59).

însemnare de pe o Biblie aparţinând bisericii din Slătioara în care se preciza că în pofida acestui fapt „mulţi oamini de foame au murit, mirţa de mălaiu era cu 20 de zloţi, *de supt musc adusă*”[55] (subl. n., I. C).

Desigur, completarea deficitului cerealier a fost făcută şi prin importuri din Ţara Românească. În decembrie 1813 reprezentantul imperial la Bucureşti Fleischackl îl informa printr-o scrisoare pe cancelarul Metternich că a fost însărcinat de guvernul transilvănean, printr-o notă sosită la adresa sa la 8 decembrie, să intervină pe lângă domnul muntean Caragea pentru exportul unor cantităţi de porumb pentru populaţia înfometată din Valea Haţegului şi a Jiului. Eforturilor acestuia i se vor adăuga cele ale internunţiului austriac la Constantinopol, baronul Stürmer, care va obţine de la sultan acordul trimiterii a încă 6 000 de chile de cereale, cantitate crescută apoi de domn până la 10 000 de chile. Cantităţi diferite de porumb şi grâu vor fi trimise apoi şi în anii următori[56]. Toate aceste măsuri au fost încununate de oferirea unor sume de bani din partea statului pentru cumpărarea de alimente. Astfel, în 1813 comitatul Bihor a primit 50 000 fl, 40 000 fl., în 1814 şi 20 000 fl. în 1815; un an mai târziu Sătmarul a primit şi el 20 000 fl., iar în 1817 încă 50 000 fl.[57], în vreme ce un o altă regiune grav afectată de foamete, cea a Zemplenului, va primi în 20 000 fl în 1817[58]. Ajutoare erariale au primit s-au au oferit locuitorilor săraci şi comitatele Arad, Timiş[59], Caraş[60], regiunile grănicereşti[61] etc., din păcate însă sumele oferite neputând acoperi necesităţile de hrană atât din cauza cuantumului lor redus, cât şi a încaperii acestora pe mâinile unor speculanţi nemiloşi.

Revenind la importurile de cereale mai trebuie precizat faptul că acestea au continuat şi în deceniile următoare, la sfârşitul anului 1833[62], spre pildă, fiind consemnată aducerea unor cantităţi de porumb din Ţara Românească în urma slabelor recolte din Transilvania. O realitate de necontestat în tot intervalul supus atenţiei noastre rămâne aceea că statul s-a străduit să-i ralieze străduaniilor sale de ajutorare a populaţiei suferinde pe nobili, comercianţi, pe reprezentanţii Bisericii ori pe alţi posibili filantropi. Creşterea implicării acestora rămâne un fapt cert, probat de multitudinea documentelor care fac referire la acest lucru. Comerciantul braşovean Constantin Boghici, de pildă, s-a remarcat în anii de foamete 1806-1807 când a adus din Moldova şi Ţara Româneacsă porumb pe care l-a distribuit sărăcimii din reginile grănicereşti „la un preţ mai mic şi pe datorie”[63]; Radu Tempea, fostul director al şcolilor ortodoxe române din Transilvania şi protopop de Braşov, a exportat în anii

[55] Florian Dudaş, *Memoria vechilor cărţi româneşti. Însemnări de demult*, Oradea, 1990, p. 297.
[56] Pentru mai multe detalii în legătură cu cantităţile expediate, cu preparativele efectuate în acest scop etc a se vedea, *Documente privind*..., passim; Nicolae Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. II, Bucureşti, 1896, p. 497.
[57] Borovszky Samu, *Szátmar varmegye története*, Budapesta, 1908, p. 509.
[58] Deoarece suma era foarte mică în raport cu numărul nevoiaşilor s-a luat hotărârea ca aceasta să fie împărţită doar la cei săraci. (Idem, *Zemplen varmegye*, Budapesta, 1901, p. 439).
[59] Nicolae Bocşan, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Timişoara, 1986, p. 37.
[60] Aurel Răduţiu, Ladislau Gyemánt, *Repertoriul izvoarelor statistice privind istoria Transilvaniei (1690-1847)*, f. a, p. 439.
[61] Virgil Şotropa, „Un act memorabil”, în *Arhiva someşană*, nr. 12, Năsăud, 1939, p. 153; vezi şi George Barițiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 559-560.
[62] Iosif Pervain, Ana Ciurdariu, Aurel Sasu, *op. cit.*, p. 20.
[63] Axente Banciu, „Suflete uitate. Boghicii”, în *Ţara Bârsei*, an II, nr. 6/ 1970, p. 482.

1814 şi 1815 din Ţara Românească 1 000 găleţe (hectolitri) de porumb „cu condiţia de a-l împărţi oamenilor lipsiţi cu acelaş preţ, cât l-a costat şi pe dânsul...” primind mulţumiri de la însuşi Francisc al II-lea care îndemna guvernul transilvănean să facă cunoscută activitatea filantropului braşovean „ca să se îndemne şi alţii a lua exemplu de la dânsul”[64]. Nu trebuie omisă nici implicarea consistentă a Bisericilor ortodoxă, catolică şi reformată, prin ierarhii lor superiori acestea îndemnându-i pe cei avuţi să participe la îndestularea celor flămânzi[65] ori oferindu-le chiar ei bani şi cereale[66].

Preocuparea pentru asigurarea unor cantităţi suficiente de alimente pentru hrana populaţiei a fost îndeaproape secondată de acea a păstrării şi distribuirii raţionale a acestora spre cei ameninţaţi de pericolul foametei. O susţinută campanie va fi dusă în acest sens spre îndepărtarea obiceiului frecvent întâlnit de obţinere de alcool din grâne, ce sustrăgea constant importante rezerve de cereale de la consumul alimentar.

Documente prin care această îndeletnicire era cu desăvârşire înterzisă sunt cunoscute încă înainte de veacul al XVIII-lea, numărul lor crescând apoi odată cu debutul acestuia în mod considerabil în condiţiile în care alcoolismul devenise un fenomen familiar, explicat mai cu seamă prin nevoia resimţită de cei mulţi de a evada dintr-un cotidian supus unor multiple presiuni prin intermediul unor excitanţi capabili să atenueze o parte din povara necesităţilor fiziologicei şi să le facă mai uşor de suportat, precum alcoolul ori tutunul.

Dacă în anii cu recolte suficiente măsurile erau aplicate cu o oarecare doză de laxitate în cei cu lipsuri lucrurile se schimbau radical, severitatea aplicării lor devenind peste tot regulă, fiind însoţită de aplicarea unor pedepse aspre. În 1748, de pildă, când producţia a avut de suferit de pe urma secetei şi a lăcustelor, nesupuşilor li s-au confiscat cazanele de fiert, iar vânzătorii de alcool au fost amendaţi cu sume cuprinse între 12 şi 24 fl. O măsură asemănătoare a fost şi cea impusă în 1768, alături de interzicerea producerii şi comercializării vinarsului fiind oprită şi cea a „fierberii berii din cereale cari servesc la hrana oamenilor”[67]. În mod substanţial a crescut numărul documentelor prin care evreii erau acuzaţi de fierberea grânelor pentru alcool şi de favorizarea astfel a instalării foametei. Încă din aprilie 1780 Samuil Brukenthal informa astfel autorităţile vieneze în legătură cu această practică ce „a pricinuit şi până acum grave neajunsuri, răpind pâinea de toate zilele, grâul şi lemnele de foc ale populaţiei”[68]. Nota informativă care însoţea rezultatul recensământul evreilor înaintat Mariei Tereza în aceiaşi lună a anului 1780 de către conţii Nicolae Bethlen şi Carol Teleki, dinpreună cu Anton Josika, consemna şi ea că „întrucât datorită înmulţirii exagerate şi neaşteptate a acestui neam într-această ţară, lucru potrivnic atât legii ţării, cât şi ordinii publice, străinii iau hrana de la gura localnicilor mai cu seamă prin introducerea de către evrei a berăriilor şi înmulţirea acestora (...), precum şi a fierberii în mare cantitate a vinarsului din grâul trebuincios hranei omului”. În continuare, după ce se atrăgea atenţia asupra unui alt mare neajuns rezultat de pe urma amintitelor

[64] I. Lupaş, „Date privitoare la activitatea lui Radu Tempea, fost director al şcoalelor ortodoxe române din Transilvania şi protopop al Braşovului”, în *Ţara Bârsei*, an IV, nr. 3, 1932, Braşov, p. 197.
[65] *Catalogul documentelor româneşti din arhivele statului Braşov, 1800-1825*, vol. II, Bucureşti, 1975, p. 419.
[66] Nicolae Lupu, *Episcopul Ioan Bob*, Blaj, 1944, p. 45-46.
[67] Candid C. Muşlea, *op. cit.*, p. 435.
[68] Moshe Carmully-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, Bucureşti, 1994, p. 26-27.

practici, respectiv al scăderii cantităților de vin vândute („care este cel mai de seamă produs neguțat de piețele ardelene şi cel care aduce cel mai mare venit fiscului") autorii recomandau împărătesei să „interzică introducerea altor distilerii de vinars în această provincie, ca să nu se irosească grâul şi să nu se ajungă la lipsă de cereale"[69]. Cu timpul învinovățirile se vor diversifica, Johann Baptist Nayss, un negustor din Fiume însărcinat în vara anului 1787 de către administrația oraşului său să facă o călătorie în Ungaria (prilej cu care va ajunge şi în Banat) pentru a se informa în legătură cu posibilitățile stabilirii unor relații comerciale mai strânse, recomandând „să se îngrădească specula evreilor care împrumută pe români cu sume mici pentru plata impozitelor, iar în loc de bani primesc drept plată fie produse ale solului, fie lână"[70]. Acuzele la adresa comunității izraelite referitoare la obținerea de alcool din cereale sunt reluate şi în propunerile cu privire la reglementarea statutului evreilor din Transilvania formulate între 1792-1794 atrăgându-se atenția şi asupra pericolului scumpirii cerealelor ca urmare a acaparării grâului[71].

Secolul următor înregistrează şi el în chiar debutul său măsuri restrictive asemănătoare, consemnate în anii 1801[72], 1804[73] etc. Numărul lor va creşte în intervalul 1813-1817, în Adunarea generală a comitatului Bihor din 1816 interzicându-se, de exemplu, culegerea porumbului necopt şi folosirea lui pentru obținerea pălincii[74] în vreme ce autoritățile din Zemplen au extins interdicția şi asupra cartofilor, în pofida solicitărilor venite din partea unor nobili şi a comunității evreieşti de ridicare a acesteia[75]. O altă măsură de prevenire şi combatere a foametei sau a lipsurilor alimentare aplicată cu multă severitate a fost acea a menținerii prețurilor la alimente în limita unor parametri normali care să le facă accesibile păturii sărace a populației ce nu dispunea de rezerve îndestulătoare. Soluționarea acestei probleme s-a arătat cu atât mai rapid rezolvată cu cât aproape fără excepție anii cu recolte slabe şi medii au fost însoțiți de instalarea unor perioade de „enervare" a prețurilor la cereale ce atingeau, de regulă, valori maxime în timpul „sudurii". Firească într-o oarecare măsură, evoluția prețurilor a cunoscut în frecvente situații şi creşteri artificiale datorate datorate speculanților care, profitând de conjuctura existentă, nu au ezitat să obțină de pe urma celor năpăstuiți câştiguri substanțiale.

Reacția statului vizavi de dinamica prețurilor s-a constituit într-o preocupare constantă, uşor de sesizat mai cu seamă în anii în care recoltele – fie ele previzibile ori finale – nu se arătau îndestulătoare. Într-o primă fază alături de forurile statale un loc important în acest efort l-a deținut presa, în numeroase publicații de limbă germană din a doua parte a veacului al XVIII-lea apărând astfel periodic articole în care erau indicate prețurile cerealelor[76]. Agravarea situației internaționale odată cu declanşarea Revoluției franceze, coroborată cu conjunctura nefavorabilă din ultimul deceniu al Veacului Luminilor a oferit chiar contextul unor dezbateri legate de prețul mai mare al

---

[69] *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol II, Partea 2, Bucureşti, 1990, (în continuare: *Izvoare şi mărturii...*), p. 203-205.
[70] *Călători…*, vol X, Partea a II-a, p. 797-798.
[71] *Izvoare şi mărturii...*, p. 386.
[72] ANDJBh, *FERCO, SAE*, rola, 2334, dos. 162, f. 34.
[73] *Ibidem*, f. 48.
[74] Idem, *Fond Episcopia Greco-Catolică de Oradea*, dos. 282, f. 8.
[75] Borovszky Samu, *Zemplen…*, p. 442.
[76] Ca de pildă în anii 1784, 1785, 1786, 1791, 1793 etc. (Iosif Pervain, Ana Ciurdariu, Aurel Sassu, *op. cit*., p. 37-40).

cerealelor din Transilvania față de regiunile învecinate (în acest sens erau invocate lipsa magaziilor şi circulația redusă a banilor) fiind propuse, în consecință, măsuri concrete pentru împiedicarea evoluției pozitive a acestora. Debutul secolului al XIX-lea va înregistra la rândul lui acelaşi set de reacții şi măsuri, sporite ca număr şi rigurozitate în jurul declanşării marii crize financiare care a lovit Imperiul Habsburgic în 1811, inclusiv prin impunerea unor prețuri maximale pentru bunurile de larg consum. Un an mai târziu guberniul a emis ordinul cu numărul 8407 destinat reprezentanților săi teritoriali prin care cerea întocmirea unor tabele la sfârşitul fiecărei luni cu prețurile la cerealele pentru hrană şi însămânțat pe care aceştia erau îndemnați să le înainteze cât mai grabnic spre centralizare, amenințând cu pedepse aspre în caz de întârzâiere[77]. Declanşarea marii foamete va determina reluarea ordinului şi în cursul anului 1816, în cuprinsul acestuia subliniindu-se cu regret „că din unele jurisdicții tabelele poruncite cu prețurile pieței pentru cereale ori alte semințe pentru a fi transmise lunar cu întârzâieri ori prea târziu se transmit guberniului şi astfel suferă întârzâiere până ajung înaintea Maiestății Sale", solicitându-se ca din acel moment trimiterea acestora să se facă cu o exactitate mai mare[78].

Cu un decalaj de câteva decenii presa de limba română va fi chemată şi ea să se ralieze eforturilor statului de combatere a foametei, indicând cauzele apariției flagelului şi propunând soluții îndeosebi prin intermediul articolelor apărute în *Gazeta de Transilvania*. Aria problematicilor cuprinse în paginile acesteia a fost diversă, de la informarea cititorilor despre foametea din comitatul Bihor din cursul anului 1842[79], la recomandarea interzicerii obținerii de alcool din grâne şi a exporturilor, insistând pe necesitatea dezvoltării rețelei de drumuri şi a comerțului, modernizarea agriculturii etc. (1846)[80]; un an mai târziu erau oferite ştiri despre foametea ce bântuia deja în Ungaria[81]; în 1848 articolul *Despre apărarea de foamete* a găzduit o interesantă radiografie a consecințelor noilor legi referitoare la iobagi şi moşiile urbariale, subliniindu-se, în paralel, necesitatea asigurării de către stat a unor condiții de muncă populației rurale pentru a nu cădea pradă înfometării[82], în timp ce în 1849, drept măsură de prevenire a foametei, a fost propusă iarăşi interzicerea fabricării vinarsului din cereale şi reluarea activităților comerciale cu Moldova şi Țara Românească întrerupte de tulburările acelor ani[83].

În mod cert aşadar, prin repetabilitatea accentuată a aparițiilor şi prin percutanța consecințelor sale, foametea s-a dovedit a fi una din nenorocirile cele mai terifiante ale arealului temporal circumscris atenției noastre în rândurile de față. Impactul ei demic, material şi mental a fost în măsură să alarmeze autoritățile habsburgice şi să le determine să intervină prompt pentru a preveni sau combate consecințele sale. Măsurile luate în acest sens au fost diverse, iar creşterea vitezei de implementare şi, implicit, a gradului de eficiență a necesitat implicarea în acest vast efort a tuturor elementelor care şi-au putut aduce o oarecare contribuție în acest sens (reprezentanți ai Bisericii, filantropi etc.). Chiar dacă nu s-a reuşit întotdeauna

[77] ANDJSb, *FCB*, dos. 44, f. 109.
[78] *Ibidem*, f. 138.
[79] *Gazeta de Transilvania*, V, 1842, p. 75.
[80] *Ibidem*, IX, 1846, p. 349, 350, 353.
[81] *Ibidem*, X, 1847, p. 171.
[82] *Ibidem*, XI, 1848, p. 63-64.
[83] *Ibidem*, XII, 1849, p. 1, 5.

atingerea unor rezultate rapide şi satisfăcătoare putem concluziona că intervenția statală în vederea împiedicării apariției şi manifestării perioadelor de foamete a fost una din componentele de bază ale politicii demofile urmărită de acesta cu insistență încă din prima parte a veacului al XVIII-lea şi continuată în primele decenii ale celui următor.

Efectele politicii de protecție a statului austriac asupra țărănimii din Comitatul Bihor (sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea)

BODO Edith

The Effects of the Autrian Protection Policy on the Peasants from Bihor County (18th-century - the beginning of the 19th century)

Abstract. *The protection policy on the peasants became a permanent concern of the Court of Vienna, especially during the reign of Maria Theresa and Joseph II. The first, and the most important, means of action was to be the juridical one, illustrated by the land record reglementation of 1767, the culmination of the Empress' peasant protection policy. It had a special, mainly psychological impact on the serfs. Even though the quantum of obligations was in some cases set to higher values than before, by their regulation and by the fact that the State assumed its responsibility as guarantor of its application, created for the peasant household the premise to exceed its previous condition. The serf understood that the relationship between him and his master were not at the latter's will, that from then on he had to perform the fixed amount of his tasks and that if something went wrong he could reach even the sovereign through the land record process. Thus, the peasant became more self-assured and more confident towards the State, which stimulated him to get more involved in his own household.*

Keywords: *protection policy, peasants, quantum of obligations, Maria Theresa, Joseph II*

Semne mai evidente ale protecției țărănimii se observă încă din timpul domniei lui Carol al VI-lea, e drept însă că numai în ceea ce priveşte provinciile ereditare, însă amploarea cea mai mare o va lua în timpul Mariei Tereza şi a fiului ei, Iosif al II-lea.

Grija pentru acest segment defavorizat al populației, a avut drept suport atât interesele economice, fiscale, cât şi cele politice[1], dar credem noi că s-a tins şi către o îmbunătățire a imaginii publice a monarhului; şi e posibil să fi fost la mijloc şi considerente de ordin religios, împărăteasa declarând că: „nu vreau să fiu blestemată din cauza unor magnați şi nobili”[2] care-şi chinuie supuşii.

S-a urmărit cu precădere sporirea capacității de plată a contribuabilului şi, implicit a veniturilor statului. Or principalul contribuabil în Bihor, ca şi în întreg imperiul era țăranul, care pentru a-şi putea onora condiția de cetățean solvabil trebuia să ajungă, în viziunea Curții de la Viena, la un anumit grad de prosperitate. O piedică serioasă în calea acestei politici o constituia faptul că, în acel moment, sarcinile senioriale erau mult peste cele fiscale, deci din acest punct de vedere țăranul era mai întâi supusul stăpânului domenial şi abia în al doilea rând un supus al statului, interesul celui din urmă fiind acela de a-l atrage pe contribuabil de partea sa. Astfel, statul

[1] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 242

[2] Eckhart Ferenc, *Magyarország története* (*Istoria Ungariei*), Káldor Könyvkiadóvállalat, Budapesta, 1935, p. 204

austriac şi nobilimea, în special cea maghiară, se vor afla într-o luptă continuă pentru acapararea tutelei asupra ţăranului[3].

Procesul de reformare a situaţiei sociale a imperiului are deci ca obiective vizate de Viena, scoaterea ţăranului de sub influenţa dominantă a stăpânilor domeniali şi transformarea lui într-un cetăţean mult mai sensibil la iniţiativele statului, acesta din urmă dând drept soluţie la această problemă, intervenţia sa în raporturile dintre stăpân şi iobag.

Prima cale de acţiune, şi în acelaşi timp cea mai importantă, va fi cea juridică, ilustrată prin reglementarea urbarială din 1767 - apogeu al politicii tereziene de protecţie a ţărănimii.

Până la înfăptuirea acestei reglementări pentru Ungaria, extinsă şi asupra comitatului Bihor, a fost nevoie de parcurgerea unui drum lung şi anevoios. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea preocupările statului pentru reglementarea raporturilor feudale, sunt concretizate în ordonanţele şi hotărârile dietale transilvănene din anii 1714, 1742 şi 1747, care rămân fără prea mare efect asupra raporturilor existente[4].

În comitatul Bihor, prima încercare de reglementare a raportului dintre stăpân şi iobag se concretizează prin elaborarea „urbariului universal" din 1759, acesta constituind capătul de drum al unor lungi frământări cu epicentrul situat pe domeniul Episcopiei romano-catolice din sudul comitatului. Acest urbariu este prima normă legală în problema urbarială pentru întreg comitatul Bihor, prima care stabileşte mărimea unei sesii şi în funcţie de aceasta fixează obligaţiile urbariale. Această reglementare însă, în majoritatea localităţilor a rămas literă moartă. Au existat încercări de introducere a noului urbariu[5], un caz concludent fiind cel al vice-comitelui Bihorului Gabriel Baranyi care a aplicat prevederile pe domeniul său de la Mişca timp de 2-3 ani, începând din 1761. În foarte multe cazuri, iobagii vor declara cu ocazia consemnării mărturiilor după cele nouă întrebări în vederea introducerii reglementării urbariale din 1767 că au ştiut de existenţa urbariului, dar n-au prestat conform acestuia. Există însă şi situaţii în care ţăranii s-au împotrivit introducerii acestuia[6].

---

[3] Într-un act din 1761 destinat Consiliului de Stat, Kaunitz spunea următoarele: trebuie „să ne îngrijim înainte de toate ca supusul să se ridice mai mult în Ungaria şi să poată suporta contribuţia. De aceea să înceteze, pe cât este cu putinţă, orice abuz al nobilimii împotriva supuşilor sau să fie limitat, prin aceasta însă trebuie câştigat cu timpul poporul pentru Curte". (Ember Győző, *Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761-1768*, în *Acta Hungarica Academiae Scientiarum Hungaricae* VI, Budapesta, 1959, nr. 1-2, p. 136

[4] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 47; Acestea nu sunt valabile pentru comitatul Bihor.

[5] Familia Károlyi, arendaşii domeniilor Csáky, familia Haller, Cămara Oradiei

[6] Cei din Cetariu au declarat că n-au avut urbariu, „dar acum 9 sau 10 ani atunci când din porunca majestăţii sale onorabilul nobil comitat a adus la cunoştinţă urbariul, nobila episcopie a vrut să-l introducă şi la noi, dar n-am fost de acord". Serviciile lor n-au avut un anumit număr, ci când a fost nevoie, mergeau la lucru pentru stăpân, cu toate acestea nici o gazdă n-a prestat mai mult de 50-60 de zile pe an, iar aratul şi alte cărăuşii le-au efectuat cu 4-6 vite. (Bársony István, Papp Klára, Takács Péter, *Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében, II. A szalontai és a váradi járás*, Debrecen, 2003, p. 169-170); Familia Beöthy a încercat la Gepiu să delimiteze sesiile conform urbariului, dar locuitorii au fugit în comitatul Arad. A reuşit însă pe domeniile familiei din Urvind şi Subpiatră (Papp Klára, *Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században (Iobăgimea Ţării Bihorului. Domeniul laic privat şi iobăgimea în secolul al XVIII-lea)*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, p. 68)

Cu toate că această reglementare a fost introdusă pe alocuri şi pentru o perioadă scurtă de timp, aceasta a avut o importanţă deosebită, în sensul că a constituit un prim pas pe drumul ce avea ca punct terminus elaborarea reglementării urbariale tereziene din 1767.

Protagoniştii acestui demers, adică a elaborării reglementării din 1767 au fost, pe de o parte Maria Tereza şi membrii Consiliului de Stat, iar pe de cealaltă parte, nobilimea maghiară. Încă de la înfiinţarea sa, una dintre problemele avute în vedere de către consiliu, a fost cea a ţăranilor. Iosif al II-lea l-a catalogat pe nedrept ca fiind „o adunătură de mumii prăfuite”[7]. Membrii săi au fost specialişti bine pregătiţi, din rândul lor provenind mai mulţi reformişti (Gebler[8], Kressel[9]).

Paşi mai hotărâţi în vederea protecţiei ţărănimii, vor fi făcuţi de către Iosif al II-lea care prin măsurile sale va întări şi mai mult legătura dintre „sărăcime şi tron”. El va depăşi prevederile reglementării din 1767 care s-a limitat doar la controlul şi unificarea practicii derivate din vechiul drept feudal[10]. Chiar dacă prin patentele lui Iosif al II-lea din 13 iulie 1783 şi 22 august 1785 nu se desfiinţa iobăgia şi odată cu ea raporturile de tip feudal, se punea capăt servituţii personale, şerbiei se deschidea calea ţăranului spre proprietatea pământului, ce se putea elibera prin răscumpărare, i se deschidea calea spre meserii, spre o mai mare autonomie a gospodăriei personale[11].

Reglementarea urbarială a rezistat în timp şi după dispariţia „părintelui” ei, deşi, după domnia lui Iosif al II-lea s-a pus problema înlocuirii sau cel puţin a modificării ei. Cu toate că, nobilii unguri încă nu uitaseră faptul că împărăteasa trecuse peste voinţa lor şi elaborase şi publicase reglementarea fără a o trece prin dietă, vor fi nevoiţi, gândeau ei că numai provizoriu, s-o lase în vigoare. Astfel, prin articolul 35, sancţionat în cadrul dietei din anii 1790-1791[12] se hotăra ca „până ce nu se aduce în această problemă o altă hotărâre de către dietă, respectându-se cu grijă, să fie menţinută cu stimă peste tot şi de către toţi, reglementarea urbarială introdusă în calitatea sa de dispoziţie temporară în timpul domniei împărătesei şi reginei apostolice de victorioasă amintire, Maria Tereza… să fie menţinută până la dieta ce va fi ţinută anul următor, în 1792…”. Contrar aşteptărilor, cu toate că s-a înfiinţat o comisie pentru problemele urbariale[13], această hotărâre va fi întărită şi cu ocazia dietelor următoare (1792, 1796, 1802, 1805, 1807, 1808, 1812, 1827, 1830 etc.) şi va rămâne în vigoare

---

[7] Ifj. Barta János, *A nevezetes tollvonás (Celebra trăsătură de condei),* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, p.59

[8] Tobias Philipp Freiherr von Gebler

[9] Franz Karl Freiherr Kressel von Gualtenberg

[10] M. Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române*, Editura Dacia, Cluj - Napoca, 1994, p.251

[11] Barbu Ştefănescu, *Lumea rurală din Crişana între Ev Mediu şi Modern*, ediţia I-a,, Oradea, 1998, p.106

[12] Despre desfăşurarea dietei vezi pe larg în Marczali Henrik, *Az 1790-91. országgyülés* (*Dieta din 1790-91*), vol.I-II, Budapesta, 1907; David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania (1700-1848)* (în continuare: D. Prodan, *Problema iobăgiei…),* Bucureşti, 1989, p.221-238; Gergely András (coordonator), *19. századi magyar történelem 1790-1918 (Istorie maghiară în secolul al XIX-lea 1790-1918),* Korona Kiadó, Budapesta, 1998, p.135-138

[13] Bakács István János, *A vármegyei javaslatok az 1791. évi urbarialis bizottság előtt (Propunerile comitatelor în faţa comisiei urbariale din 1791),* în *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére*, Budapesta, 1937

până la 1848, deci mai mult de 80 de ani, în unele privințe, influența ei simțindu-se şi mai târziu.

După introducerea sa, modificările cele mai evidente s-au produs în ceea ce priveşte pământul iobăgesc şi robota, întrucât reglementarea a stabilit mărimea sesiei iobăgeşti şi subdiviziunile ei, a separat pământul iobăgesc de cel alodial şi ceea ce este cel mai important, este faptul că a raportat sarcinile la sesia iobăgească şi subdiviziunile ei, reducându-le proporțional cu mărimea acestora [14].

În cazul sesiilor iobăgeşti, reglementarea a separat în mod hotărât dreptul de posesiune şi cel de folosință, prin aceasta limitând drepturile stăpânului domenial. Dacă iobagul care folosea sesia îndeplinea toate obligațiile legale ce țineau de aceasta, atunci stăpânul nu putea să-l deposedeze decât în cazuri excepționale. Pământul urbarial putea fi moştenit, mai mult, din 1836, conform legilor, iobagii puteau să-şi vândă dreptul de folosință în cazul în care noul proprietar era în măsură să îndeplinească obligațiile ce țineau de sesia respectivă. Însă, datorită dreptului de moştenire, s-au ivit pe parcurs probleme care au dovedit că reglementarea urbarială nu este chiar perfectă. În primul rând fărâmițarea sesiilor. Iobagul nemaiavând posibilitatea să-şi mărească sesia şi având, în multe cazuri doi-trei moştenitori, va fi nevoit să-şi împartă terenul.

Dacă până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sistemul cu două câmpuri rămâne predominant, după reglementarea urbarială se constată o creştere a numărului de localități care îşi organizează pământul în trei calcaturi după modelul domenial, ceea ce va avea drept urmare creşterea suprafeței cultivate şi implicit a productivității. Prin alocarea doar a unei treimi din suprafață ogorului, se măreşte gradul de utilizare a pământului, iar rotația culturilor, proprie acestui tip de asolament, va oferi posibilitate de „afirmare" unor noi plante de cultură, cum ar fi de exemplu cartoful sau porumbul, „în hotarul de sus se samănă cucuruz, în cel de mijloc grâu, iar al treilea hotar rămâne ogor în vederea semănăturii de toamnă, când în ogor se samănă grâu, în locul grâului se samănă porumb, iar locul de porumb rămâne ogor până la toamnă, când rotația continuă"[15].

Însă, pentru a-şi putea însuşi sisteme de cultură mai performante, țărănimea va trebui să-şi mărească suprafețele de cultură, ceea ce se putea realiza prin arendarea unor predii, terenuri remanențiale, prin defrişări, deşteleniri etc.

Astfel că, după introducerea reglementării se vor înmulți simțitor contractele de arendare ale prediilor, încheiate între stăpânul domenial şi comunitate sau între stăpânul domenial şi țărani individuali[16]. Este însă evident că, aceste contracte erau încheiate numai în cazul comunităților săteşti cu posibilități materiale suficiente şi, în multe situații erau reînnoite numai până când interesele domeniale nu-i obligau pe proprietari să le valorifice în altă direcție[17]. Interesul mărit pentru acest fel de teren, se datora şi faptului că, obligațiile erau mult mai puține față de cele prestate după sesiile

[14] D. Prodan, *Problema iobăgiei…*, p. 40

[15] Octavian Prie, *Agricultura țărănească în Ardeal. Contribuțiuni la organizarea hotarului țărănesc*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1937, p.8

[16] Barbu Ştefănescu, *Tehnică agricolă şi ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crişana (sec. al XVIII-lea şi sec. al XIX-lea)*, vol. I, Editura Fundația Culturală „Cele Trei Crişuri", Oradea, 1995, p.147

[17] Papp Klára, *op.cit.*, p.117

iobăgeşti[18]. De menționat faptul că statutul acestor predii era de cel de pământ alodial. În comitatul Bihor, la 1778 pe domeniul de Oradea existau 27 de predii[19], pe cel de Beliu 16, pe cel de Beiuş unul singur, iar pe cel de Vaşcău nici unul, deci în total 44. Majoritatea erau constituite din arabile[20] şi fânaţe alodiale[21] la care se mai adăugau, după caz, păşuni, păduri, trestiişuri, păpurişuri şi chiar terenuri mlăştinoase sau mărăcinişuri.

Terenurile remanenţiale, care reprezentau diferenţa dintre mărimea reală a sesiilor iobăgeşti şi cea înregistrată în tabelele urbariale, multă vreme au rămas ascunse în faţa ochilor vigilenţi ai autorităţilor fie datorită diferenţei valorice a iugărului de la o zonă la alta, fie tăinuirii cu bună-ştiinţă de frica creşterii obligaţiilor urbariale, fie din cauza necunoaşterii mărimii reale a terenului deţinut, ei declarând doar terenul cultivat şi nu şi cel lăsat pârloagă.

În altă ordine de idei, preocuparea pentru bunul mers al aplicării reglementării s-a manifestat mai ales prin verificarea regulată de către autoritatea comitatensă a modului în care sunt respectate prevederile legale. Într-o primă fază se vor descoperi numeroase abuzuri în ceea ce priveşte stabilirea mărimii sesiilor şi a obligaţiilor aferente. Astfel, cu ocazia măsurătorilor pentru stabilirea mărimii sesiilor, în multe locuri, ţăranilor li s-au luat pământurile mai bune ori că s-a înregistrat pământ mai mult sau mai puţin decât era în realitate. O dată observate aceste nereguli, ţăranii sau în unele cazuri chiar stăpânii domeniali, vor cere noi măsurători pentru stabilirea corectă a mărimii sesiilor. Ca urmare a acestui fapt, Consiliul Locotenenţial hotărăşte la 9 martie 1778 revizuirea vechilor conscrieri şi întocmirea altora noi, corespunzătoare realităţii[22]. Drept urmare, abia în anii 1780-1781 s-au întocmit urbarii noi pentru 118 localităţi aparţinătoare domeniilor Episcopiei de Oradea şi Cămării (Coleşti, Coroi, Cărpinet, Cărăndeni, Comăneşti, Călacea, Rieni, Rogoz, Şiad, Şuştiu[23] etc.), iar în alte 103 de localităţi[24] în intervalul dintre anii 1779-1819. Potrivit urbariului, dacă în urma măsurătorilor ulterioare aplicării reglementării se găsesc suprafeţe mai mari decât cele declarate, stăpânul nu le poate lua pe acestea pentru sine, ci trebuie să le transforme în sesii noi de 1/8 şi să le dea contribuabililor, şi în primul rând acelor iobagi care sunt capabili să le cultive şi au nevoie de pământ.

---

[18] Varga János, *A jobbágyi földbirtoklás tipusai és problémái 1767-1849* (*Tipurile şi problemele de posedare a pământurilor iobăgeşti, 1767-1848*), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, p.19-20

[19] Andacs, Alcsi, Attyás, Barmód, Benke, Bicăcel, Gejza, Kiss-Rábé, Rădvani, Kiss-Káránd, Nagy-Káránd, Kiss-Szálka, Nagy-Szálka, Köllesér, Lattobár, Lakattya, Macea, Miheleu, Őssi-Pata, Pata, Péterháza, Régény, Szil, Somogy, Solymos, Süvegd, Tăutelec

[20] În afară de Nagy- Káránd şi Nagy-Szálka

[21] În afară de Péterháza şi Nagy-Szálka

[22] Gheorghe Mudura, *Conscrierile urbariale ale Domeniului de Vaşcău (1772-1848). Elemente de demografie şi structură socială*, în *Crisia VIII*, Oradea, 1978, p.139

[23] Ana Ilea, *Lupta ţărănimii din Bihor împotriva asupririi sociale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, VII, Oradea, 1977, p. 142; Lista întreagă a localităţilor care au primit urbarii noi vezi la Varga János, *Az urbéres föld mennyiségének változása Bihar megyében az urbérrendezés és 1836 között (Modificarea cantităţii pământurilor urbariale în comitatul Bihor între reglementarea urbarială şi anul 1836)*, în *Agrártörténeti Szemle (Historia Rerum Rusticarum*), Budapesta, 1959, nr. 1-4, p. 37-63

[24] Proprietarii acestor localităţi sunt în mare parte familii nobiliare, câteva aparţin Cămării, Episcopiei greco-catolice, Capitlului etc.

Deşi la început țăranii s-au bucurat pentru că au reuşit să ascundă mărimea reală a terenului deținut sau acesta a rămas în afara Urbariului sub pretextul că pământul lor nu era urbarial ci alodial, ei fiind iobagi sau jeleri alodiali, legile agrare din 1848[25] s-au referit la împroprietărirea şi eliberarea de sarcini feudale doar al iobagilor şi jelerilor care au locuit înainte de 1 ianuarie 1848 pe pământ urbarial[26]. Eliberarea şi împroprietărirea nu erau însă valabile pentru jelerii curiali şi alodiali care înainte de 1848 au locuit la curțile nobiliare sau pe pământ alodial, devenite proprietate deplină a domnilor de pământ[27].

În ceea ce priveşte robota, aceasta era una din cele mai grele sarcini, atât datorită înzestrării slabe a gospodăriilor țărăneşti cu inventar viu şi mort, a distanțelor mari şi a drumurilor greu accesibile, cât şi datorită tendințelor stăpânilor de a spori numărul zilelor de robotă. Reglementarea va permite însă încheierea între stăpâni şi supuşi a unor contracte de răscumpărare a robotei. Conform § 9 al punctului trei din urbariu, iobagul poate să-şi răscumpere robota, dar nu poate fi obligat la aceasta. Răscumpărarea însemna în mod categoric o simplificare a raporturilor dintre cele două părți, țăranul scăpând de şicanele la care este sau crede că este supus, de veşnica lui îndoială față de corectitudinea oficialilor domeniali care țineau evidența robotei, îşi uşurează munca lui şi a animalelor, putându-se concentra mai mult asupra propriei gospodării[28]. Pentru o mai mare legalitate, contractul temporar sau veşnic cu stăpânul domenial, trebuie încheiat sub adeverirea comitatului. De asemenea, urbariul mai stipulează faptul că, „dacă contractul este temporar şi una dintre părți ar dori să renunțe şi să se întoarcă la această reglementare urbarială, ea are dreptul s-o facă dar, numai dacă înştiințează comitatul cu un an înainte despre această intenție, pentru ca în acest mod, atât stăpânul domenial, cât şi iobagul să poată face la timp modificările necesare pentru bunul mers al gospodăriei".

Contractele de răscumpărare a robotei constituie cea mai concretă dovadă a unei noi percepții a timpului, a reconsiderării lui, a importanței crescute a timpului propriu, cât mai puțin dependent de cel al stăpânului[29]. Numărul mare al contractelor de răscumpărare dovedesc preferința țăranilor pentru această modalitate de uşurare a sarcinilor cu care erau datori. De multe ori, stăpânii nu respectau prețurile de răscumpărare aflate în uz, dar tot aşa au existat şi cazuri în care s-au practicat prețuri de răscumpărare mai mici, ca urmare a sărăciei țăranilor.

---

[25] Art. nr. 9: *Despre desființarea slujbelor (robota), dijmei şi plăților în bani aflate în uz pe baza urbariului sau a contractelor care țin locul acestuia*; Art. nr. 10: *Despre comasări, separarea păşunelui şi dreptul de a tăia lemne*; Art. nr. 11: *Despre acele cazuri care până acum au fost rezolvate de autoritățile domeniale*; Art. nr. 13: *Despre desființarea dijmei bisericeşti* (*Corpus Juris Hungarici*, pe suport CD-ROM, Editura Arcanum, Budapesta, 2000)

[26] Liviu Botezan, *Desființarea iobăgiei din Banat, Crişana şi Maramureş în primăvara anului 1848*, în *Analele Universității din Oradea*, seria istorie-arheologie, tom VI-VII, 1996-1997, p.147

[27] *Ibidem*

[28] Barbu Ştefănescu, *Răscumpărarea robotelor sau reconsiderarea timpului propriu de către țăranii beiuşeni la începutul secolului al XIX-lea*, în *Analele Universității din Oradea*, Istorie-Arheologie, tom VI-VII, 1996-1997, p. 125

[29] Idem, *Răspunsul lumii rurale din Crişana la propunerile de modernizare ale statului austriac*, în *Frontierele spațiului românesc în context european*, volum coordonat de Sorin Şipoş, Mircea Brie, Florin Sfrengeu, Ion Gumenâi, Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact din Chişinău, 2008, p.140

Localnicii din Cetariu recurg la această modalitate atât în anul 1792, cât şi în anul 1793, ei răscumpărând robota manuală din „îngăduința binevoitoare a episcopului de Oradea, Kalatay Ferenc" la prețul de 15 cr./zi. Dacă în anul 1792, patru persoane plătesc pentru 88 de zile de robotă manuală 22 de florini, în 1793 numărul celor care răscumpără creşte la opt, acestea plătind pentru 192 de zile, 48 de florini. În ambele contracte se stabileşte ca jumătate din sumă să fie plătită până la Sf. Gheorghe, iar restul până la Sf. Mihai în casa perceptorală a „onorabilului stăpân" şi în caz contrar „stăpânul domenial poate să-i ia [banii], prin execuție din orice bun de-al nostru pe care îl găseşte"[30]. La acelaşi preț şi condiții răscumpără în 1793 şi contribuabilii din Oradea-Velența, respectiv 408 zile de robotă manuală cu 102 fl.R. Însă în cazul lor, stăpânul le-a îngăduit plata în trei rate: „1/3 acum, 1/3 cu ocazia târgului ținut de Înălțarea Domnului şi ultima parte de ziua Sf. Mihai"[31].

Iată câteva cazuri concrete când iobagii cer şi li se aprobă răscumpărarea robotei sau chiar scutirea de această sarcină urbarială. Văduva lui Lukáts János din Báránd cere răscumpărarea robotei „care este de 4 fl.R" şi scutire de cens pe anul 1794, pe motiv că „neavând nici o avere, în afară de căsuța mea şi încercând să-mi plătesc dările, dar nemaivăzând bine, am devenit incapabilă să câştig bani din munca manuală…"[32]. Din motive neştiute, deşi prim-judele şi sfatul au atestat că plângerea solicitantei este reală, i s-a aprobat o scutire de doar 2 fl.R[33]. Tot din localitatea Báránd este şi „trista servitoare credincioasă", văduva lui Kováts Mihály care cere şi ea şi obține scutire de cens şi răscumpărarea robotei de 5 fl.R. şi 20 cr., deoarece „oamenii răi le-au dat foc, în mod intenționat paielor din curtea mea", foc „groaznic" care mai apoi s-a extins şi „a făcut praf şi cenuşă casa şi averile mele" inclusiv cele recoltate pentru iarnă[34].

Alte cereri de răscumpărare sunt motivate de lipsa animalelor de jug. „Umilul şi supusul în toate" Bunta Toader din Şoimuş, având la 1812, 12 zile iugale restanță pe anul ce a trecut, cere scutire sau răscumpărarea acestora, deoarece „de aproape trei ani am fost foarte păgubit", pierzându-şi unul din cei doi boi pe care îi avea şi neavând bani să-l înlocuiască a fost nevoit să-l vândă şi pe celălalt şi să cumpere doi viței „luând bani şi cu împrumutul". Cu aceştia însă nu şi-a putut presta robota şi de aceea a rămas cu restanță. Pentru a-şi susține cauza şi a-l sensibiliza pe episcop încearcă să-l asigure că, el ar fi vrut să-şi îndeplinească obligațiile: „restanța nu provine din faptul că n-am vrut să-mi prestez obligațiile, ci din neputință" se pare că şi cu robota de pe anul în curs va rămâne restant: „viței au mai crescut, dar sunt tot fără putere şi nu pot să sper că aş putea să prestez cu ei restanța şi ceea ce sunt dator anul acesta". Şi un ultim argument în favoarea scutirii sau răscumpărării „în aceste vremuri de mari nevoi n-am putut să dau înapoi nici banii împumutați pentru cumpărarea viței"[35]. Se pare că tot lipsa animalelor îl determină şi pe cantorul Matica Petru din Josani să ceară şi pe anul 1812 răscumpărarea celor 7 ½ zile de robotă iugală. El îşi motivează cererea prin faptul că este cantor[36].

---

[30] Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor, *Fond Episcopia romano-catolică Oradea. Acte economice, inv. 246,* dos. 2474, f.29-30
[31] *Ibidem,* f.31
[32] *Ibidem,* f.35
[33] *Ibidem,* f.35v
[34] *Ibidem,* f.36
[35] *Ibidem,* f.128
[36] *Ibidem,* f.129

Deci în final putem spune că importanța reglementării urbariale a constat în faptul că, relația dintre stăpân şi iobag a fost pusă sub control statal şi a pus stavilă sporirii pretențiilor stăpânilor de pământ. Iobagul a înțeles că relația dintre el şi stăpân nu mai depinde de bunul plac al celui din urmă, de acum încolo sarcinile trebuie să le presteze în cantitatea stabilită şi în cazul unor nereguli poate să ajungă până în fața tronului, prin intermediul procesului urbarial. Astfel, țăranul devine mai sigur pe el şi obține o încredere sporită față de stat, fapt ce îl va impulsiona să se ocupe mai intens de propria-i gospodărie. Deci treptat țăranul începe să-şi dea seama că are de acum de partea sa un aliat redutabil care este statul. Reglementând cuantumul obligațiilor prin raportarea la mărimea şi calitatea sesiei, acordând permisiunea răscumpărării robotei, interzicând numeroase abuzuri, urbariul permite gospodăriei țărăneşti să se consolideze. Teoretic, nemaitrebuind să suporte arbitrarul seniorial, gospodăria țărănească începe să acumuleze, țăranul ştie din ce în ce mai bine că o dată îndeplinite obligațiile feudale, restul resurselor de care dispune, materiale sau de timp, pot fi canalizate în interesul propriu. Puteau să folosească perioadele mai puțin solicitante ale calendarului anual pentru efectuarea unor munci în zone mai îndepărtate sau pentru meşteşuguri, conturându-se, treptat, o mentalitate economică incipientă. Cu banii obținuți ei îşi pot plăti obligațiile față de stat şi stăpânul domenial.

Implementarea protocoalelor matricole în parohiile ortodoxe din Bihor (1779-1847)

Cristian APATI

The deployment of parish registers in orthodox parish from Bihor (1779-1847)

Abstract. *This study attends how state's required directions in population records were applied trough ecclesiastic-administrative structure of Orthodox Church, especially at its low level, in this case, in Bihor country's parishes.*

The series of parish registers written in orthodox parishes in Bihor in 1779 – 1847 allows us to see the parson's reaction to state directions. It proofs the existence or nonexistence of this documents in orthodox background of Bihor. It also gives us the opportunity to observe if the required information were totally registered by the popes. Equally, the supervisor protoprezbyter's marginal notes on the registers indicate that the pursuance of information quality was not only declarated, but done.

Certainly, under the continuous state's pressure, along several decades, the orthodox clergy assumed itself the continuous censorship of the population.

Keywords*: Orthodox Church, Bihor country, modernization, parish registers, population records*

Începutul perioadei iluministe marchează şi în domeniul evidenței populației debutul unui program legislativ coerent. Studiul de față îşi propune să urmărească în ce măsură norma impusă de stat a fost implementată prin intermediul structurii administrativ-ecleziastice a Bisericii ortodoxe, cu deosebire la nivelul său de jos, în cazul nostru, în parohiile din comitatul Bihor.

Dacă propunerile Congresului iliric din 1769 nu conțin nici un paragraf privitor la protocoalele matricole[1], Regulamentul iliric din 1777 impunea *„ținerea protocoalelor parohiale*" (paragraful 14)[2], iar peste doi ani, Rescriptul Declarator prevedea ca: *„protocoalele parohiale, adică matricolele de botez, de deces şi de căsătorie, ca şi cele ale spovediților, să se țină în toate parohiile, după cele tipărite, care sunt pe cale să fie introduse, iar într-acestea toate să se înscrie, cu deplină credință, ca episcopii şi protopopii, când cercetează parohiile, să le poată vedea cu amănuntul pe toate*" (paragraful 55)[3]. Paragraful 32 al Rescriptului menționa încă o dată obligativitatea protopopilor de a verifica scrierea protocoalelor[4]. Acest din urmă act, ridicat uneori în istoriografie la rang de „Constituție" a ortodocşilor aflați în jurisdicția Carlovițului, şi-a păstrat valabilitatea în toată perioada avută în vedere, reprezentând baza tuturor înscrisurilor oficiale care au fost trimise în teritoriu sub formă de circulare, ținta finală fiind parohia.

[1] I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1980, vol. I (în continuare: *Documente privitoare...*), p. 326-327.
[2] *Ibidem*, p. 331.
[3] *Ibidem*, p. 429.
[4] *Ibidem*, p. 422.

Implementarea protocoalelor integra în sine două aspecte, unul cantitativ şi altul calitativ. Inițial accentul s-a pus pe impunerea acestora, mai ales că primii ani au înregistrat un eşec de proporții: „*la noi beserici sunt 28 de toate... Iară la noi protocoale nu-i nice unul în protopiiatul nostru, nice de botez, nice de morți, nice de cununie, nice de născuți*" – raporta protopopul din Buteni (comitatul Arad)[5]; cel din Ineu (comitatul Arad) scria episcopului: „*preoții, protocolele botezului şi a cununiilor şi conşcrepțiile n-au scris, unii preoți de şase ani, precum am şi trimesu doo protocoale, pentru mai buna mărturie şi credere, la Domnul, să le vază singur Preosfinție Sa, cum ascultă preoții de noi, de pre înalțatele porunci împărăteşti*"[6]. În unele locuri, nici la sfârşitul deceniului al doilea al secolului următor preoții nu aveau protocoale. La 29 iulie 1819, consistoriul din Arad vestea pe sate că s-a făcut denunț la împărat deoarece parohii ortodocşi din „*districtul Beiuş nu conduc matricole*". Drept consecință, Consiliul Locumtenențial, la 17 mai, sub nr. 13641, ordona constituirea unei comisii de anchetă, în prezența unui delegat al episcopiei[7].

Din păcate, nu putem cunoaşte numărul parohiilor ortodoxe bihorene care au „*ținut*" protocoale matricole în perioada 1779-1847. Aprecieri cantitative putem face doar asupra celor care s-au păstrat până astăzi în *Colecția registrelor de stare civilă* aflată la Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale. *Colecția* adună un număr de 197 de registre ortodoxe. Dintre acestea unele însumează mai multe tipuri de date (născuți-căsătoriți, născuți-decedați sau născuți-căsătoriți-decedați, spre exemplu: Apateu - dos. 60, 61; Batăr - dos. 76; Bicaciu - dos. 124, Delureni - dos. 376; Diosig - dos. 383, 384, 385 etc.); inițial au fost separate, fiind legate împreună ulterior. Îndemnați şi de o însemnare făcută pe unul dintre registre: „*s-au cercat acest protocol şi dându-să preotului parohialnic îndireptare s-au rănduit ca acest protocol al răpăosaților de chilin să să lege şi ție, în V. Velențe, în 3 zile ianuarie 1827, M. Manuilovici, arhimandrit Oppovi*"[8], le-am numărat şi defalcate: suma lor se ridică la 263[9]. Prezentăm mai jos un grafic privind protocoalele noi introduse de-a lungul acestor ani şi trendul acestei acțiuni.

[5] Ed. I. Găvănescu, *Mărturii româneşti din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940, p. 48 (doc. 26, Buteni, 16 martie 1785).

[6] *Ibidem*, p. 105-106 (doc. 57, Ineu, 7 decembrie 1786), protopopul enumeră preoții din următoarele parohii: Revetiri, Diieaci, Iosași, Dumbrăvița, Susani, Neagra, Slatina şi Dezna.

[7] Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, Oradea, 1935, vol. I, p. 81.

[8] Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor (în continuare: A.N.-D.J.Bh), *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 284 (parohia ortodoxă Ciheiu, născuți 1819-1832, decedați, 1819-1832), f. 96.

[9] *Ibidem*, inv. nr. 87.

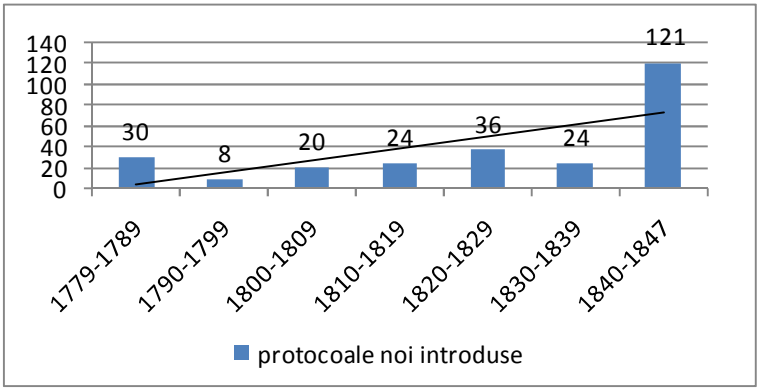

Boom-ul înregistrat în ultimii ani se explică prin faptul că începând cu anul 1844 au fost introduse, sub presiunea statului, protocoalele tipărite în limba maghiară. Pentru intervalul de timp 1840-1847 graficul arată astfel:

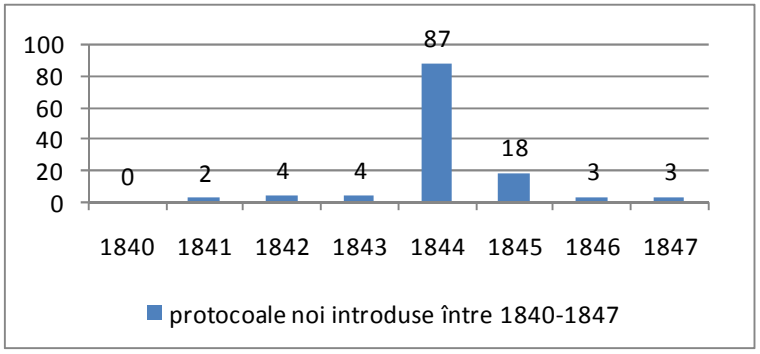

Din suma protocoalelor, 205 sunt tipărite şi doar 58 netipărite, iar dosarele cu nr. 284 (Ceheiu), 478 (Girişu de Criş), 645 (Nimăieşti) şi 879 (Parhida) sunt mixte, o parte tipărită, iar alta netipărită.

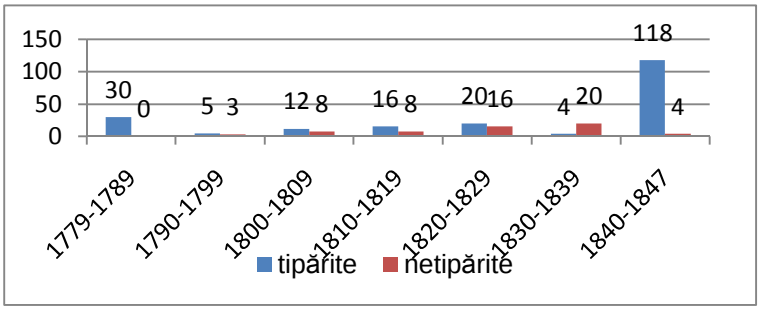

Credem că această serie de protocoale ne va permite să observăm răspunsul parohilor la cerinţele statului.

Sub aspect calitativ, esența presiunii de implementare corectă a protocoalelor a fost foarte bine subliniată la începutul unei circulare din anul 1821: *„acele zisă protocoale ce sănt pentru bună orănduire şi îndreptare bunului de obşte, aşa şi pentru folosul fieşte căruia supus, nu numai să să afle la toată biserica şi preoții să scrie într-ănsele pre toț botezații, cununații şi îngropații, ce şi în toate locurile asemenea să să*

ducă, adecă ca cum ar fi toate de un formular scrise"[10]. Ideea reapare doi ani mai târziu: „*Preosfinţita Sa Cesaro-Crăiască şi Apostolicească Mărire s-au îndurat părinteşte a da iarăş Excelenţiei Sale Domnului Arhiepiscop şi Mitropolit al Carloveţului aşa feliu de poruncă preaînaltă ca protocoalele botezaţilor, cununaţilor şi a îngropaţilor, de la care atârnă norocirea a multor familii, cu toată întregime şi asemene în tot locul să să scrie*"[11]. Aceste rânduri scot în relief substanţa filosofiei statale din perioada luministă: „*binele de obşte*" şi cel al „*individumurilor*". Din moment ce întreg sistemul economic şi militar avea la temelie individul, ca persoană de sine şi ca grup social, este de înţeles grija continuă a birocraţilor imperiali pentru aceste evidenţe. Sunt punctate aici două elemente principale, care ating „*purtarea*" protocoalelor: primul presupunea existenţa unei singur formular în toate parohiile, ceea ce se putea realiza prin procurarea de către toţi preoţii a protocoalelor tipărite, iar al doilea, la fel de important, constă în necesitatea completării integrale şi fără greşală a rubricilor din tipizate.

Registrele tipărite sunt menţionate chiar în Rescriptul Declarator (1779): „*protocoalele parohiale, …, să se ţină în toate parohiile, după cele tipărite, care sunt pe cale să fie introduse*"[12]. Primele protocoale tipărite au fost introduse în Districtul Oradiei Mari chiar din acel an, până la noi au ajuns asemenea protocoale din următoarele parohii: Borşa[13], Gepiu[14], Oradea[15], Săldăbagiul Mic[16], Sebiş[17] şi Tinăud[18]. Protocoale tipărite nu aveau toţi parohii nici peste 30 de ani. În anul 1810, protopopul orădean anunţa „*că să vor cerca protocoalele cât mai curând*", atrăgând atenţia parohilor „*să le aibă şi întru acele toate cu rânduială să însămneze, şi de n-ar ave careva protocoale tipărite să-şi cumpere hârtie şi dintru aceia să facă trii protocoale deosebi*"[19].

În anii 20 ai secolului al XIX-lea Consistoriul ortodox din Arad a pornit o adevărată ofensivă, cu scopul de a determina cât mai mulţi parohi să-şi procure protocoale tipărite, astfel încât să nu mai apară deosebiri în modul de a le scrie: „*pentru aceia nu să duc în toate locurile asemenea, căci în multe locuri până acuma au din nebăgare de seamă a preoţilor, au din alte stări împrejur nu sănt protocoale tipărite, ci în loc de protocoale numai nişte hârtii răsăpite şi nelegate pre care preoţii fără de nici o rânduială însămnă…*"[20]. Drept consecinţă, s-a hotărât: „*să să tipărească câteva exemplare de protocoale pentru locurile acele unde ar fi de lipsă, cu cheltuiala biserecilor*". Pentru a se cunoaşte numărul necesar, preoţii urmau să trimită „*relaţii*" la

[10] Idem, *fond Parohia Ortodoxă Buteni*, dos. 1 (în continuare: *Registrul Buteni...*), p. 398 (poruncă împărătească; arhiepiscopul; episcopul Iosif Putnic, Arad, 18 ian. 1821).
[11] *Ibidem*, p. 440 (Cesaro-Crăiască Mărire; arhiepiscopul; episcopul Iosif de Putnic, Arad, 1 oct. 1823).
[12] *Documente privitoare...*, p. 429.
[13] A.N.-D.J.Bh., *fond Colecţia registrelor de stare civilă*, dos. 164 (născuţi, 1779-1844).
[14] *Ibidem*, dos. 459 (decedaţi, 1779-1826).
[15] *Ibidem*, dos. 680 (decedaţi, 1779-1792).
[16] *Ibidem*, dos. 1064 (născuţi, 1779-1843), dos. 1067 (căsătoriţi, 1779-1843), dos. 1070 (decedaţi, 1779-1843).
[17] *Ibidem*, dos. 1176 (născuţi, 1779-1840; căsătoriţi, 1779-1838; decedaţi, 1779-1840).
[18] *Ibidem*, dos. 1304 (născuţi, 1779-1840).
[19] Idem, *fond Epioscopia Ortodoxă Oradea*, dos. 3e, f. 227v-228 (protopopul M. Manuilovici, 21 iun. 1810).
[20] *Registrul Buteni…*, p. 398-399 (arhiepiscop; episcopul Iosif Putnic, Arad, 18 ian. 1821).

protoprezviteri în care să menționeze dacă au sau nu registre tipărite. Dacă aveau, se punea problema să nu fie aproape pline, astfel încât să fie necesar a-şi cumpăra altele nu peste mult timp. Nu în ultimul rând, trebuia precizat tipul protocolului[21]. Peste câteva luni, se lua decizia ca, în parohiile foarte sărace, sarcina cumpărării protocoalelor să cadă asupra preotului, din veniturile sale: „*dară oareunde ar fi biserica aşa săracă de n-ar ave cu ce să capete aşa feliu de protocoale tipărite să să orănduiască ca însuşi preoți parohialnici aceia greotate a o purta datorinți să aibă*”[22]. O listă cu îndatoriri protopopeşti din anul 1823 enunță chiar în punctul său de început că protopopul va fi îndatorat atunci când va vizita parohiile să facă „*în toate locurile cercarea acelor de trei feluri numite protocoale şi aflând doară undeva cumcă careva protocol tipărit numai puține frunze ar fi nescrisă … că într-alt loc nici până acuma protocoale tipărite, ci numai cu mâna scrisă, ba doară nici cu mâna scrisă să află, vei însămna şi locul acela şi de chilin pentru fieştecare protocol numărul coalelor câte ar trebui să să tipărească*”[23]. La scurt timp, protocoalele tipărite erau primele enumerate între „*cele de lipsă pentru scriere*”[24].

În ceea ce-i priveşte pe credincioşii nemilitari, formularele tipărite, precum şi cele netipărite care respectau acest model, şi-au păstrat conținutul informațional până la începutul deceniului 5 al secolului al XIX-lea, când apare o nouă rubricatură, iar datele personale se înmulțesc[25]. Acestea erau scrise în limba română. Mai apoi, din anul 1844, au fost impuse protocoalele matricole în limba maghiare[26], păstrându-se într-o mare măsură formatul celor anterioare[27].

Formularul tipărit reținea o sumă consistentă de date personale. Pentru născuți-botezați: sexul, data naşterii, părinții, locul unde locuiesc părinții, preotul botezător, hramul bisericii şi localitatea unde s-a oficiat această taină, data la care a fost botezat, numele copilului, numele naşului, localitatea de domiciliu a acestuia; pentru căsătoriți: împlinirea celor trei vestiri, numele mirelui, localitatea unde trăia acesta, numele

[21] *Ibidem*, p. 399 (arhiepiscopul; episcopul Iosif Putnic, Arad, 18 ian. 1821).
[22] *Ibidem*, p. 425 (arhiepiscop; consitoriul Arad, Arad, 1 sept. 1821).
[23] *Ibidem*, p. 440-441 (Cesaro-Crăiască şi Apostoliceacă Mărire; arhiepiscopul; episcopul Iosif Putnic, Arad, 1 oct. 1823).
[24] *Ibidem*, p. 443 (Preosfințită Mărire; Înalt Țiitorul de Loc Sfat Crăesc Unguresc, nr. 11104, 27 apr. 1824; episcopul Iosif Putnic, Arad, 22 mai 1824).
[25] A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 1339, f. 20 (parohia ortodoxă Tulca, botezați, 1839-1844; varianta nouă din anul 1841; protocol netipărit); *Ibidem*, dos. 619, f. 116 (parohia ortodoxă Mădăras, născuți, 1822-1843; variantă nouă din august 1842; netipărit); *Ibidem*, dos. 376, f. 38v (parohia otodoxă Beznea/Delureni, născuți, 1827-1845; variantă nouă din anii 1844-1845; netipărit); *Ibidem*, dos. 675, f. 81 (parohia ortodoxă Oradea Mare, cununați, 1812-1844; variantă nouă din anul 1842; netipărit); *Ibidem*, dos. 1345, f. 21 (parohia ortodoxă Tulca, cununați, 1834-1844; variantă nouă din anul 1841; netipărit); *Ibidem*, dos. 376, f. 105 (parohia ortodoxă Beznea/Delureni, cununați, 1831-1845; variantă nouă din anul 1844; netipărit); *Ibidem*, dos. 1351, f. 37v (parohia ortodoxă Tulca, decedați, 1834-1843; variantă nouă din anul 1841; netipărit); *Ibidem*, dos. 376, f. 84 (parohia ortodoxă Beznea/Delureni, decedați, 1831-1844; variantă nouă din anul 1844; netipărit).
[26] Pavel Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008, p. 172-173.
[27] A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 61, f. 1 (parohia ortodoxă Apateu, născuți, 1844-1852; apare din anul 1844; protocol tipărit); *Ibidem*, f. 9 (parohia ortodoxă Apateu, cununați, 1844-1854; apare din anul 1844; tipărit); *Ibidem*, f. 11 (parohia ortodoxă Apateu, decedați, 1844-1854; apare din anul 1844; tipărit).

miresei, starea ei matrimonială (fată, văduvă sau divorțată), localitatea, data, preotul oficiant, hramul bisericii şi localitatea, numele naşului şi localitatea de unde era, alți martori; pentru decedați: numele decedatului, localitatea, dacă s-a spovedit şi cuminecat, preotul prin care s-au săvârşit aceste tainele, hramul bisericii şi localitatea, data decesului, data înmormântării, preotul care a oficiat slujba, unde s-a îngropat, în care cimitir[28], sau poate în cripta din biserică[29]. În mod obişnuit, fiecărei însemnări i s-a atribuit şi un număr de ordine, în limbajul birocratic al timpului se vorbeşte despre „*numărul registrului*". Modelele apărute în limba română la debutul deceniului al 5-lea integrează informații suplimentare, care vor fi preluate şi în cele tipărite în limba maghiară. Pentru născuți-botezați se consemnează informații privind vaccinarea împotriva vărsatului, starea matrimonială a mamei, dacă copilul s-a născut „*afară de cununie*" sau nu[30]. În cazul cununaților apar în plus „*domnia, varmegia, ținutul*", numele părinților, dacă mireasa era văduvă trebuia scris şi numele soțului decedat, vârsta celor doi şi „*starea*"[31]. O variantă mai adaugă „*legea*", locul naşterii, iar pe lângă naşi şi martorii[32]. Alt model conține o rubrică denumită „*alte stări împrejur*"[33]. Cu privire la decedați s-au adăugat „*starea*", locul naşterii, vârsta şi boala care a dus la deces[34]. Varianta românească din anul 1844 pomeneşte în plus religia şi „*alte stări împrejur*"[35]. În cazul militarilor, la aceste date se adaugă informații privind regimentul şi compania căreia îi aparținea ostaşul[36]. Suma de informații precizată a reprezentat norma trasată de stat. Cu toate că formularele tipărite veneau mult în ajutorul preoților, unii au dat dovadă de superficialitate şi nu au completat toate rubricile.

Protocoalele netipărite reprezentau o altă piedică în calea îndeplinirii cerințelor. Prin natura lor acestea înlesneau eludarea unor date. Parohul nu avea în față

---

[28] Uneori parohul specifica „*temeteul rumânilor*", *Ibidem*, dos. 845 (parohia ortodoxă Oradea-Velența, născuți 1815-1820, cununați 1805-1827, decedați 1815-1824), f. 41v; „*temeteul cel cătănesc*", *Ibidem*, f. 43; „*țintirimul de obşte*", sau „*temeteul de obşte*".

[29] În cripta bisericii erau înmormântați preoții şi soțiile lor, *Ibidem*, dos. 845 (parohia ortodoxă Oradea-Velența, născuți 1815-1820, cununați 1805-1827, decedați 1815-1824), f. 29: „*acolo în bisearica ce Cathedralică greco-neunită a Orăzii-Mari, adecă în cripta Domnului Assesor Mihail Cristof s-au astrucat*"; *Ibidem*, f. 31: „*mai pre urmă l-am pecetluit în cripta cea preoțească*".

[30] *Ibidem*, dos. 1339, f. 20 (parohia ortodoxă Tulca, botezați, 1839-1844; varianta aceasta pare în anul 1841; protocol netipărit); *Ibidem*, dos. 619, f. 116 (parohia ortodoxă Mădăras, născuți, 1822-1843; variantă nouă din august 1842; netipărit).

[31] *Ibidem*, dos. 675, f. 81 (parohia ortodoxă Oradea Mare, cununați, 1812-1844; variantă nouă din anul 1842; netipărit); *Ibidem*, dos. 1345, f. 21 (parohia ortodoxă Tulca, cununați, 1834-1844; variantă nouă din anul 1841; netipărit); *Ibidem*, dos. 376, f. 105 (parohia ortodoxă Beznea/Delureni, cununați, 1831-1845; variantă nouă din anul 1844; netipărit).

[32] *Ibidem*, dos. 1345, f. 21 (parohia ortodoxă Tulca, cununați, 1834-1844; variantă nouă din anul 1841; netipărit).

[33] *Ibidem*, dos. 376, f. 105 (parohia ortodoxă Beznea/Delureni, cununați, 1831-1845; variantă nouă din anul 1844; netipărit).

[34] *Ibidem*, dos. 1351, f. 37v (parohia ortodoxă Tulca, decedați, 1834-1843; variantă nouă din anul 1841; netipărit).

[35] *Ibidem*, dos. 376, f. 84 (parohia ortodoxă Beznea/Delureni, decedați, 1831-1844; variantă nouă din anul 1844; netipărit).

[36] *Registrul Buteni...*, p. 505 (anul 1830, martie 27, model netipărit); A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 680a, f. 152-153 (parohia ortodoxă Oradea Mare, decedați, 1832-1844; pentru militari, anul 1839; netipărit).

rubrici în care să înscrie informațiile care i se solicitau, consemna în protocol după cum credea el de cuvință, preferând de multe ori formule prescurtate: „*1809, S-au născut parte bărbătească [Iancău] Simion din Mociar şi s-au botezat prin mine preotul Dimitrie în luna aprilie nănaşu lui a fost Micu Mihaiu din Mociar*”[37] sau „*Mai 29, S-au botezat şi cu mir s-au uns parte femeiască Maria, tatăl pruncului Ruscaş Ioan, mumă Ana, naşa Eudochie gazdoe lui Erdeli Dimitrie prin V. Davidovici, cant. Orăzii Mari*”[38]. În primul caz, observăm că lipsesc numele părinților, data exactă a naşterii şi a botezului, hramul bisericii, iar în al doilea localitatea de domiciliu a părinților, data exactă a naşterii şi a botezului, hramul bisericii. Asemenea cazuri se întâlnesc şi în protocoale de cununați şi decedați[39]. S-au păstrat însă şi protocoale netipărite care păstrează formularul celor tipărite şi nu sunt puține[40].

Aplicarea cerințelor statului din acest domeniu în viața cotidiană a parohiei urma a fi supravegheată de către protopopi şi autoritățile laice din teritoriu. S-au păstrat mai multe ordine circulare în acest sens. Spre exemplu, în 30 martie 1813 episcopul Pavel Avacumovici trimitea preoților o circulară în care sublinia că „*a Sa Preosfințită Mărire, atot preamilostiveşte a porunci bine au voit, ca protoprezviterii după modul şi obiciaiul până acuma avut şi de acuma însă cu toată sârguința în protoprezviteratul şieşi încrezut să umble, şi precum pe păstorii sufletelor oare împlinesc celea înalte porunci, precum sunt: scrierea protocoalelor…, cu pază bună [să ia] în seamă*”[41]. Majoritatea acestora reiau ideea de a scrie „*în regulă*” matricolele „*după cum cer preaînaltele orândueli*”. Vizitele canonice efectuate de către protopopi au fost cu siguranță mai eficiente decât ordinele scrise primite de parohi. Cazurile excepționale au impus comisii de control[42]. Adesea preoții erau chemați cu protocoalele la verificat în localitatea de reşedință a protopopului.

Urmărind însemnările de pe registre observăm considerațiile superiorilor asupra calității actului de consemnare a datelor. Evoluția numerică a acestora poate fi vizualizată în graficul următor:

---

[37] *Ibidem*, dos. 404, f. 18 (parohia ortodoxă Dumbrava, botezați, 1807-1812, 1814-27).
[38] *Ibidem*, dos. 670, f. 1a (parohia ortodoxă Oradea Mare, botezați, 1794-1811).
[39] *Ibidem*, f. 14, 15 (parohia ortodoxă Oradea Mare, cununați, 1794-1806).
[40] *Ibidem*, dos. 123, f. 2 (parohia ortodoxă Bicaciu, botezați, 1824-1844; netipărit); *Ibidem*, dos. 60, f. 4 (parohia ortodoxă Apateu, decedați, 1817-1851, netipărit).
[41] *Registrul Buteni…*, p. 269 (Preosfințita Mărire; episcopul Pavel Avacumovici, Arad, 30 martie 1813. Alte exemple: *Ibidem*, p. 323 (Înălțat de Loc Țiitorul Sfat Unguresc, administratorul eparhialnic Procopie Balici, Arad, 19 oct. 1816; protopopul Ioan Popovici, [Buteni]): „*fieştecare preot parohialnic dator iaste a ave şi a ținea protocoalele… căci şi Consistoriumului acestuia neîncetat va fi datorință a privigia oare împlinescusă rânduelile şi poruncile cele preînalte*”; *Ibidem*, p. 354-355 (Consilium Locumtenențiale Unguresc în Buda, nr. 11385, 21 apr. 1818; administratorul eparhial Procopie Balici, Arad, 2 mai 1818 c.v.): „*să faci orânduială, ca protocoalele aceştea după cum cer preaînaltele orândueli, cu toată cuvința, deplin şi fără de scădere să se poarte…, să cauți şi bine să cerci oare are fieştecare preot şi de are scriele drept, fără de scădere aşa feliu de protocoale bisericeşti*”; etc.
[42] A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 1406 (parohia ortodoxă Vaşcău-Bărăşti, născuți 1824-43, 1845-1853, decedați 1847- 1853), f. 44, 12v, 37v: „*văzut în Băreşti în 29 august 1841, Ioan Illiş, parohul Gurbediului şi consistorialnic assesor şi Dimitrie Antonovici consistorialnic notar de deputați Consistoriului de l. g. n. u. al Orăzii Mari*”.

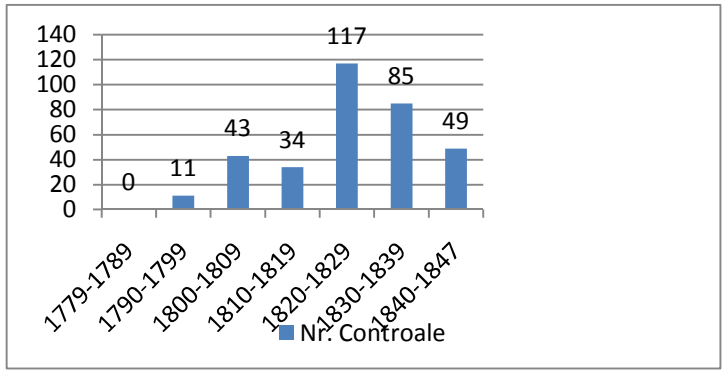

Dacă pentru primii zece ani nu am depistat nici o notiță marginală care să ateste verificarea protocoalelor, în intervalul 1820-1829 se ajunge la un maxim de 117 asemenea notițe. După această perioadă trendul fiind negativ, atingând între anii 1840-1847 valoarea 49 (36 între 1840-1842, 8 între 1843-1846 şi 5 în 1847). Introducerea protocoalelor tipărite în limba maghiară în anii 1844 şi 1845 (87, respectiv 18; aşadar, un număr de 105 protocoale, din suma totală de 263) poate fi o explicație pentru scăderea numărului controalelor. Suma însemnărilor lăsate de protopopi pe registrele de stare civilă se ridică la 339.

Dincolo de număr, însemnările reţin concluziile operațiunilor de supervizare a „*ducerii*" protocoalelor. Spre exemplu, în anul 1827, la data de 21 ianuarie, M. Manuilovici, protoprezviter al Oradiei Mari, după verificarea protocoalelor parohiei Bicaciu, consemna în protocolul botezaților: „*s-au cercat acest protocol a botezaților şi îndreptându-să s-a dat rânduială ca cu deplin şi curat să să scrie şi tipărit protocol să să înseamne*"[43]. După această remarcă a protoprezviterului, chenarul în care au fost înscrise informațiile a luat forma celui tipărit. Parohului i s-a solicitat să cumpere registru tipărit şi pentru decedați; „*s-au cercat şi îndreptându-să acest protocol, s-au dat rânduială preotului ca curat şi cu deplin să să poarte şi scrie şi să însămneze protocolul tipărit, în 21 zile ianuar 1827, prin M. Manuilovici, arhimandrit*"[44].

Athanasie Boțco, noul „*prezeş*" al consistoriului din Oradea-Velența, fără să lase altceva înscris pe protocol decât „*reviz. în Diosig în 27 mai 1830*"[45], se pare că, verbal, l-a îndemnat pe parohul Andrei Praja să traseze un formular după modelul celui tipărit. Suntem îndreptățiți să facem această afirmație deoarece constatăm că înainte de data vizitei preotul a folosit o formulă prescurtată, din care lipseşte data naşterii, hramul bisericii şi localitatea unde se află biserica, precum şi numărul de ordine[46]. După control, din anul 1831, apar consemnate toate datele prevăzute de normă.

În cazul parohiei Oradea-Velența, o formulă redusă, fără data naşterii, localitatea de domiciliu a părinților şi a naşului, fără hramul bisericii, a fost înlocuită cu

[43] *Ibidem*, dos. 123 (parohia ortodoxă Bicaciu, botezați, 1824-1844), f. 6.
[44] *Ibidem*, dos. 128 (parohia ortodoxă Bicaciu, decedați, 1824-1843), f. 2v: „*s-au cercat şi îndreptându-să acest protocol, s-au dat rânduială preotului ca curat şi cu deplin să să poarte şi scrie şi să însămneze protocolul tipărit, în 21 zile ianuar 1827, prin M. Manuilovici, arhimandrit*".
[45] *Ibidem*, dos. 384 (parohia ortodoxă Diosig, botezați, 1827-1836; decedați, 1827-1839), f. 5.
[46] *Ibidem*, f. 2.

cea din registrele tipărite, în condițiile în care nu apare nici o însemnare[47]. Cu toate că aceste formule scurte[48] nu conțin elementele enumerate, constatăm că în anul 1798, protopopul de atunci al Oradiei Mari, Theodor Arsici, era mulțumit: „*s-au cercat şi dupe cum se arată am aflat a fi pe amăruntul scrise, care şi mărturisesc în V.-Velențe, 18 decemvrie 1798*”[49].

Însemnarea protopopului M. Manuilovici, prezentă pe mai multe registre[50], reamintea preoților că această datorință era voia împăratului: „*s-au cercat acest protocol al botezaților şi îndrepându-să, s-au dat rânduială la preoți ca curat să poarte şi să scrie protocolurile şi tipărit protocol să sărzuiască, după cum iaste poruncă şi rânduială preînălțată, în 19 zile ianuar 1827*”[51]. Cel puțin o parte a clerului şi-a însuşit acest deziderat: „*capăt şi lui Dumnezeu laudă. Altă matricolă va începe, tipărită, nu aşa cu mâna însemnată, Pavel F[a]şi*”[52]. Într-adevăr, o matricolă tipărită a fost începută[53]. Această notiță naşte o bănuială, este posibil să fie existat o înțelegere tacită între protopopi şi preoții, în sensul de a păstra, de a scrie, matricolele netipărite până la folosirea tuturor „*frunzelor*”, în condițiile în care hârtia era destul de scumpă, mai ales cea imprimată.

Faptul că protocoalele netipărite ofereau o posibilitate mai mare de eroare reiese şi din numeroase notițe consemnate pe acestea. Spre exemplu, pe protocolul parohiei Lăzăreni-Calea Mare, protopopul Theodor Arsici a notat: „*pene aci nu are rânduiale, s-au scris că nice anu n-are, [nice] luna, nice [zioa], pre[otul] n-au pus […], dat în V.-Velențe 19 martie [înainte de 1798], Theodor Arsici*”[54]. Ceea ce este mai important, este faptul că parohul a ținut cont de ordinul protopopului său: din anul 1798 rubricile sunt completate toate. Peste câțiva ani însuşi protopopul constata: „*pene aci cercându-se, mai cu bune rânduiale s-au aflat dechet pene aci, dat în Velența, 19 [?] 1802, Theodor Arsici*”[55]; peste doi ani însemnarea lui se reduce la: „*vizit Arszits [1804]*”[56]. Pentru anii amintiți, un alt protocol, aparținând tot parohiei Lăzăreni-Calea Mare, conține însemnări asemănătoare[57]. Observăm că aceste protocoale, cu probleme la început, au fost mai des verificate în perioada respectivă, probabil, în ideea de a-l determina pe paroh să îndrepte greşelile de până atunci.

---

[47] *Ibidem*, dos. 844 (parohia ortodoxă Oradea-Velența, botezați, 1805-1844), f. 13, 28. Situația se repetă şi în cazul protocolului cununaților: *Ibidem*, dos. 845, f. 2, 10v.

[48] *Ibidem*, dos. 670, f. 14, 15 (parohia ortodoxă Oradea Mare, cununați, 1794-1806; netipărit).

[49] *Ibidem*, dos. 670 (parohia ortodoxă Oradea Mare, botezați 1794-1811; cununați 1794-1806; decedați 1793-1811), f. 5, 16v, 27v.

[50] Unele dintre ele sunt puțin diferite: *Ibidem*, dos. 1225 (parohia ortodoxă Tămaşda, născuți 1805-1853), f. 60: „*s-au revidea lui acest protocol a botezaților şi cu multe hibe aflându-se s-au dat îndreptare parohului cum să aibă a duce sau a purta protocolul acesta şi să să sileacă coale tipărite a agonisi, în 15 zile fev. 1827, prin M. Manuilovici, arhimandrit*”.

[51] *Ibidem*, dos. 1336 (parohia ortodoxă Tulca, botezați, 1823-1831), f. 31v; *Ibidem*, dos. 619 (parohia ortodoxă Mădăras, născuți 1822-1843), f. 24.

[52] *Ibidem*, dos. 677 (parohia ortodoxă Oradea Mare, născuți, 1830-1832), f. 19v.

[53] *Ibidem*, dos. 672a (parohia ortodoxă Oradea Mare, născuți, 1832-1844).

[54] *Ibidem*, dos. 578 (parohia ortodoxă Lăzăreni-Calea Mare, născuți 1805-1831, cununați 1780-1844, decedați 1816-1831), f. 35v-36.

[55] *Ibidem*, f. 37v-38.

[56] *Ibidem*, f. 40.

[57] *Ibidem*, dos. 577 (parohia ortodoxă Lăzăreni-Calea Mare, născuți 1804, cununați 1830-1836, decedați 1806-1844), f. 80, 80v, 81v, 84, 85.

Parohului Theodor Popovici, din satul Beznea, în momentul cercetării protocoalelor, în anul 1827, i s-a atras atenția ca „*începând de la anul 1827, toate însămnările ce are pentru cei botezați să se pună în protocol*". Vizita administratorului protopopiatului Peștiș, Iosif Popovici, din anul 1831, îi aduce acestuia o surpriză neplăcută, preotul trecuse cu vederea îndemnul său: „*totuşi anul 1828 şi 1829 nu s-au împrotocolat, ci au sărit la anul 1830*". Şi de această dată este iertat, primind doar o mustrare scrisă: „*aceasta lucrare foarte împotrivitoare fiind orânduelelor celor înalte, foarte aspru şi sub cea mai mare greotate a răspunsului să îndatoreşte preotul locului, ca scădere ce să află în protocol să o îndeplinească*". Dacă la următoarea vizită nu va avea evidențele în ordine, preotul urma să fie dus la judecată, în fața consistoriului: „*că de să va afla în anul următoriu la vizitației neîmplinită, atunci aceasta rânduiala se va arăta Cinstitului Consistorium*"[58]. Peste câțiva ani acest paroh a mai avut câteva scăpări. În 1836, până în luna mai, registrul nu era scris: „*pre anul 1836, până acuma nu s-au scris, de voi afla aşa scădere sub greotatea răspunsului va fi preotul cel mai tânăr, în Oradea Mare, mai 6 zile 1836, Iosif Popovici, protoprezviterul Peşteşului*"[59]. Preotul cel tânăr, „*Mitrofan, capelan*", s-a conformat, trecând în protocol toate restanțele.

Multe protocoale, cu greşeli mai puțin grave, au fost corectate cu prilejul verificărilor: „*s-au cercat acest protocol şi s-au îndreptat*"[60], ori „*s-au dat îndreptare pentru îndeplinită purtare şi scriere întrânsul*"[61]. O garanție mai mare pentru respectarea ordinelor, a normei, prezentau preoții tineri, mai ales că ei au fost instruiți la consistorii, fie erau absolvenți ai Preparandiei sau Institutului teologic din Arad. Spre aceştia se îndreptau cele mai multe speranțe: „*s-au cercat şi îndreptat şi pentru mai bună purtare s-au pus în datorință parohului celui tânăr, Pavel Popovici, făr dă zmintele să se poarte, în Oradea Mare, aprilie 20, 1827, Iosif Popovici, administrator*"[62]. Se întâmpla aceasta şi datorită faptului că mulți preoți mai învârstă sufereau diverse boli care nu le permiteau să îndeplinească poruncile privitoare la protocoale, realitate descrisă într-o scrisoare către consistoriul orădean de către

---

[58] *Ibidem*, dos. 376 (parohia ortodoxă Delureni/Beznea, născuți 1827-1845, cununați 1831-1845, decedați 1831-1844), f. 3.

[59] *Ibidem*, f. 20v.

[60] *Ibidem*, dos. 577 (parohia ortodoxă Lăzăreni-Calea Mare, născuți 1804, cununați 1830-1836, decedați 1806-1844), f. 101: „*s-au cercat acest protocol a celor ce să botează, în luna octomvrie, 13 zile, 180[4] în Calea Mare şi s-au îndreptat hibă care s-au aflat, prin mine M. Manuilovici*"; *Ibidem*, dos. 499 (parohia ortodoxă Gurbediu, născuți 1783-1830, cununați 1789-1842), f. 133: „*prin M. Manuilovici am cercat şi am dat îndreptare, protoprezviterul Orăzii Mari*"; *Ibidem*, dos. 502 (parohia ortodoxă Gurbediu, decedați 1788-1843), f. 74v: „*s-au cercat acest protocol a răpăosaților în Tulca, în 24 zile iulie 1822 şi cu hibe fiind s-au îndreptat, prin M. Manuilovici*"; *Ibidem*, dos. 1064 (parohia ortodoxă Gurbediu, născuți 1779-1843), f. 58v: „*s-au cercat acest protocol în 26 zile ianuar 1827 şi de hibe s-ao îmdreptat, prin M. Manuilovici, arhimandrit Oppovei*"; etc.

[61] *Ibidem*, dos. 671 (parohia ortodoxă Oradea Mare, decedați, 1811-1827), f. 186; alt exemplu: *Ibidem*, dos. 675 (parohia ortodoxă Oradea Mare, cununați, 1812-1844), f. 40: „*în 21 decemvrie 1826, s-au revidealuit acest protocol a cununaților şi s-au dat îndreptare întru îndeplinită însemnare în trânsul celor ce să cunună, prin M. Manuolovici, arhimandrit Oppovi*".

[62] *Ibidem*, dos. 1304 (parohia ortodoxă Tinăud, născuți 1779-1840, cununați 1781-1841, decedați, 1781-1841), f. 46v; *Ibidem*, f. 90v: „*s-au căutat şi îndreptat şi pentru mai bună a lui purtare s-au încredințat preotului Pavel Popovici, Oradea Mare, [aprilie] 20, 1827, Iosif Popovici, administrator*".

administratorul protopopesc al Pomezeului, Ioan Bodea: „*mai mulți preoți sunt foarte bătrâni şi datorințele celea cuvincioasă, precum prescrierea protocoalelor nici decum la sfârşit cu dânşi nu le pot duce, zicându-mi de față că ei acum nu văd; aşa ca datorinței să pot face îndestul mie me-au căutat în anul acesta tot pe la dânşi pe acasă a merge şi a le scria*”[63].

Foarte rar, din neatenție, se întâmpla ca să fie trecută de două ori aceeaşi persoană, pentru ca mai apoi greşala să fie corectată. În protocolul parohiei Mădăras s-a făcut o asemenea corecție, trăgându-se peste poziția cu numărul 518, din anul 1832, iulie 27: „*s-au făcut zminteală de s-au scris de doo ori aceasta*”[64] . Altă zminteală surprindem în registrul parohiei Toboliu: „*rând greşit, 19 [octomvrie] 1798 […]*”[65]. În acest caz nu ştim cine a făcut corecția, parohul sau protopopul supervizor, oricum, importantă este remedierea deficiențelor.

Una dintre cele mai grave greşeli care se putea face era schimbarea numelui credincioşilor. Autoritățile habsburgice aveau informații despre modificarea acestora şi atrăgeau atenția asupra necesității scrierii corecte, căci „*multe zmintele, ba încă foarte adesă ori şi rele urmări trebue să urmeze*”[66]. Era necesar ca preoții să fie cu băgare de seamă la scrierea protocoalelor, sau a altor documente care implicau nume de persoane: „*totdeauna poreclele sale celea adevărate a le pune*”[67]. Aceste defecte ies la suprafață odată cu extrasele matricole, dar şi cu ocazia vizitelor canonice: „*păne în 7 zile fevruarie 1810 [am] cercat acest protocol şi [în] scriere numelor s-au aflat hibă. Dat în V.-Velențe, în 1 zi decemvrie [1810]*”[68]. Corecturile asupra numelor sunt prezente în protocoale. Spre exemplu, registrul de născuți-botezați al parohiei Băița, la numărul 196, din anul 1826, iulie 20, înregistrează corecția numelui unui copil, din Maria în Catința[69]. Un caz mai elocvent este acela din matricola născuților-botezați a parohiei Gurbediu: „*Boton Georgie, fiind smintit prenumele Theodor şi prin îndreptare maică-sa, răzându-l l-am însămnat pre numele său*” - nr. 265, din 1822, 3 mai[70]. Birocrația timpului acorda o mare importanță şi numelor naşilor şi a martorilor, nici acestea nu trebuiau scrise greşit, protopopii notând pe registrele matricole instrucțiuni în acest sens: „*bine treabă luat seama ca acela să se pue în protocol de cumătru care ține lumina, iar nu părinți aceluia şi anume treabă pus a cui prunc, fată sau muiare [iaste]*”[71], iar ca martori „*să pune grăitorii*”[72].

---

[63] Idem, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 19, f. 36 (administrator protopopesc Ioan Bodea, Pomezeu, Tileagd, 21 august 1833).
[64] Idem, *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 619 (parohia ortodoxă Mădăraş, născuți 1822-1843, cununați 1841-1843), f. 59.
[65] *Ibidem*, dos. 1326 (parohia ortodoxă Toboliu, cununați, 1783-1844), f. 7v.
[66] *Registrul Buteni…*, p. 299-300 (Înalt Țiitorul de Loc Sfat Crăesc Unguresc, nr. 31794, 13 decembrie, 1814; episcopul Pavel Avacumovici, Arad, 10 februarie 1815).
[67] *Ibidem*, p. 307 (rezoluție împărătească, nr.31794, 13 decembrie 1814; Înalt Țiitorul de Loc Sfat Crăesc Unguresc, nr. 13362, 9 mai 1815; administratorul eparhial M. Manuilovici, Arad, 16 iulie 1815).
[68] A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 289 (parohia ortodoxă Cihei, cununați, 1791-1844), f. 26v.
[69] *Ibidem*, dos. 79 (parohia ortodoxă Băița, născuți, 1814-1845), f. 51v.
[70] *Ibidem*, dos. 499 (parohia ortodoxă Gurbediu, născuți, 1813-1830, cununați, 1789-1842), f. 45v.
[71] *Ibidem*, dos. 1065 (parohia ortodoxă Săldăbagiu Mic, născuți, 1844-1852), f. 1v.
[72] *Ibidem*, dos. 1068 (parohia Săldăbagiu Mic, cununați, 1844-1852), f. 1.

Au existat şi cazuri de „greşală" voită a numelui. În comitatul Arad, parohia Tăuți, s-a înregistrat o asemenea faptă. Cei trei preoți, Daniil, Ioan şi Theodor au avut o *„netrebnică îndrăznire şi prejudecare de a rade Protocolul botezaților, în care în loc de nume fămeesc au pus nume bărbătesc şi din dărăpt încă vrând cu înşălăciune aş arăta nobilitatea familiei sale, zilele, lunile şi anul, ba şi porecla a multora familii au schimbat-o, de unde în trânsăle mari scădiri s-au născut*". Situația, cercetată inițial de protopopul din Vilagoş, George Chirilovici, a impus ducerea lor în fața consistoriului din Arad pentru a fi judecați. Întruniți în şedința din 29 aprilie 1826, asesorii consistoriali, după cercetarea probelor, *„din făcuta cercare a protocoalelor lor de ei mânjite, care protocoale aicea din poruncă or fost arătate sau adeverit*", au hotărât *„după înaltele aşa dară orândueli, încoace milostiveşte trimise, în sesia consistorialnică de sub datumul din jos pus aicea ținută, nu numai de datorințele, ci şi de toate viniturile preoțăşti înveci a fi lipsiți*"[73]. Pedeapsa este adusă la cunoştința tuturor printr-o circulară pentru *„ca preoțimea de la acei trei din sus numiți preoți, acuma nenorociți, pildă şi îndreptare şieş să-ş câştige, întru ducerea şi ținere curățeniei a protocoalelor matricolarnice neîncetat pază bună înainte să-şi pună*"[74]. Cazul ne arată cât de dur era judecată neîmplinirea poruncilor şi reau intenție. Cei trei preoți au fost eliminați din *„starea preoțească*", o categorie socială care se detaşa tot mai mult de aceea a majorității românilor.

Introducerea protocoalelor tipărite în limba maghiară a ridicat o nouă problemă: scrierea numelor. Circularele episcopului de Arad, Gherasim Raț, cereau să nu fie maghiarizate numele româneşti: *„numele şi cognumele să nu să ungurească… , să nu îndrăznească cumva careva preot… ungurizate a-le împrotocola, ci tot însul… cum sănt în cărțile noastre cele bisericeşti şi în sinacsari, iară cognumele, sau poricla, aşa cum sănt rumăneşte, numai cu litere ungureşti, sau mai bine zis letineşti*"[75]. Împotriva acestor îndemnuri, unii preoți nu s-au conformat, protopopii fiind obligați să le readucă aminte că *„după rânduiala episcopească să se pună numirile de aci înainte, aşe precum se află în sinaxare, Athanasie Boțco, protoprezviter*"[76].

Când era cazul protopopii apreciau calitatea unor protocoale bine scrise. Însemnările de acest gen sunt scurte, totuşi, ele surprind satisfacția unei munci încununate de succes: *„s-au cercat acest protocol al răpăusaților şi foarte bun s-au găsit, dat în Tulca, în 13 zile ianuar 1813, I. Popovici, [namesnic] protoprezviteresc*"[77]. Şi administratorul protopopiatului Meziad face o astfel de notiță: *„s-au cercat aceste protocoale prin mine Pavel Popovici, administratorul protoprezviteratului Meziad şi ceva zminteală nu s-au aflat într-ânsele, în Beiuş 5 zile*

[73] *Registrul Buteni…*, p. 456 (episcopul Iosif Putnic, Arad, 29 aprilie 1826).
[74] *Ibidem*, p. 456-457.
[75] A.N.-D.J.Bh., *fond Parohia Ortodoxă Parhida*, dos. 4, f. 25-25v (episcopul Gherasim Raț, Oradea, 19 oct. 1844); *Registrul Buteni…*, p. 632 (episcopul Gherasim Raț, Arad, 18 oct. 1844): *„fără a strămuta cognumele şi numele, spre pildă: în loc de Ion, Petru, Andrei a nu scrie Ianos, Peter, Andras*"; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 173.
[76] A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 673 (parohia ortodoxă Oradea Mare, născuți, 1844-1890), f. 2v; alt exemplu: *Ibidem*, dos. 1346 (parohia ortodoxă Tulca, cununați 1844-1852), f. 2.
[77] *Ibidem*, dos. 1348 (parohia ortodoxă Tulca, decedați, 1806-1825), f. 25; alt exemplu: *Ibidem*, dos. 309 (parohia ortodoxă Ciumeghiu, decedați 1813-1822), f. 4.

ienuar 1827"[78]. O altă însemnare: *„am cercat acest protocol al răpăusaților şi foarte bine s-au găsit, în 27 zile maiu 1815, I. Popovici […]"*[79].

Circularele ajunse în parohii pe filiera Consiliul Locumtenențial-Episcopia ortodoxă de Arad-Consistoriul din Oradea-Velența-protopropiate conțin şi indicații cu privire la uneltele de scris şi la locul unde să se țină protocoalele: *„în loc fără primejdie şi casă să să ție şi pentru ducerea şi scrierea acestora protocoale cu deplin cele de lipsă pentru scriere, precum protocoalele tipărite, spre bună hârtie, timpa bună şi neagră, condeiul de scriere, penețeluşi tot deauna gata să steae şi să să afle*"[80]. Mai târziu, în anul 1823, între datorințele protopopeşti se număra şi inspectarea locului unde se țin registrele matricole: *„protocoalele cu celelalte cărți bisericeşti totdeauna în biserică să se țină şi acolo cele ce vin de însemnat după fieşte care întâmplare, îndată să se însemne în trânsele*"[81]. Răspunzător de protopopiatul Meziad, Pavel Popovici, cu ocazia unei vizite în teritoriu, notează în matricola decedaților, aparținând parohiei Budureasa, următoarele: *„s-au vizităluit în 1830, fevruarie 9 zile şi s-au poruncit ca protocoalele să să ție în biserică*"[82]. Biserica, fiind prin excelență un loc sacru, aflat sub protecția specială a divinității, era ferit de relele de tot felul. Lăcaşul sfânt oferea o garanție mai mare integrității protocoalelor. Uneori, alterarea protocoalelor era produsă cu intenție. Preoții rupeau hârtie din ele pentru a scrie diverse lucruri. Acest obicei a fost uşor de remarcat şi de către asesorii consistorialnici care se numărau printre destinatarii unor epistole scrise pe hârtie ruptă din protocoale. Practica a determinat luarea unor măsuri la nivel de consistoriu: *„s-au văzut cumcă preoții voind ceva pentru treaba lor a scria din protocoalele bisericeşti sfârtică coalele de hârtie, care mai de multe ori aspru s-au poruncit ca niminea să nu îndrăznească din protocoalele ceale bisericeşti nici o frunză a rupe şi aşa precum sănt legate să steae*"[83]. Distrugerea acestora, pierderea lor, putea aduce lipsirea de darul preoției. În această situație s-a aflat parohul Nicolae Telecianin, nevoit, apoi, să umble de la un sat la altul pentru a-şi câştiga pâinea: *„preotul Nicolea Telecianin, căruia pentu pierderea matri[colelor] i s-au luoat daru preoțăsc şi acuma dintr-un loc într-altul, fără de nici o treabă umblă*"[84].

Seria de protocoale matricole ortodoxe, scrise începând cu anul 1779 şi până în ajunul revoluției de la 1848, aparținând districtului Oradea Mare a făcut posibilă observarea răspunsului parohilor vis-à-vis de norma trasată de stat. În primul rând, se dovedeşte existența sau inexistența acestora în mediul ortodox bihorean, fără a putea face însă aprecieri cantitative datorită faptului că nu ştim în ce procent ele s-au păstrat până zilele noastre. În al doilea rând, această serie ne-a oferit posibilitatea să vedem dacă formula de notare era respectată de preoți, dacă toate informațiile solicitate se regăseau în conținut, dacă erau consemnate „după formulariu", „după chipul poruncit", sau „după cum cer preaînaltele orânduieli să se poarte". În al treilea rând, însemnările făcute pe registre de cei cărora le-a revenit sarcina de a verifica felul în care acestea erau scrise, de protopopi, ne-au arătat că urmărirea calității nu a rămas doar la nivel

[78] *Ibidem*, dos. 650 (parohia ortodoxă Nimăieşti, decedați, 1825-1844), f. 8v.
[79] *Ibidem*, dos. 1116 (parohia ortodoxă Sânicolau Român, decedați, 1812-1843), f. 8.
[80] *Registrul Buteni…*, p. 443 (Înalt Țiitorul de Loc Sfat Crăesc Unguresc, nr. 11104, 27 aprilie 1824; Arad, 22 mai 1824).
[81] *Ibidem*, p. 440-442 (Cesaro Crăească Mărire; arhiepiscopul; Arad, 1 oct. 1823).
[82] A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 184 (parohia ortodoxă Budureasa, decedați 1828-1843), p. 5v.
[83] *Registrul Buteni…*, p. 450 (consistoriul eparhialnic de l.g.n.u., Arad, 2 iulie 1825).
[84] *Ibidem*, p. 472 (arhiepiscopul, 28 iulie 1827; episcopul Iosif Putin, Arad, 2 august 1827).

declarativ, ci chiar s-a aplicat. Pentru ca tipul datelor conținute în protocoale să fie peste tot la fel, „cum ar fi toate de un formular scrise", s-a dus o adevărată luptă pentru introducerea formularelor tipărite, acțiunea coborând în concret: „s-au cercat acest protocol al botezaților şi îndreptându-să s-au dat rânduială la preoți ca curat să poarte şi să scrie protocolurile şi tipărit protocol să sârzuiască, după cum iaste poruncă şi rânduială preînălțată", scria pe un protocol protopopul Oradiei Mari, ca peste puțin timp, parohul respectiv să scrie, pe acelaşi protocol, următoarele cuvinte: „Capăt şi lui Dumnezeu laudă. Altă matricolă va începe, tipărită, nu aşa cu mâna însemnată". A fost interesant de urmărit şi evoluția în timp a formularului după care se făceau consemnările. Remărcăm că odată cu trecerea anilor, finalitatea strict religioasă dispare, apar multe informații de factură civilă: data de naştere devine mai importantă decât data botezului, „numărul registrului" capătă de asemenea o importanță mai mare, începe să fie consemnată vaccinarea, se specifică dacă copilul s-a născut „în afară de cununie", „grăitorii" sunt transformați în martori, în cazul decedaților apare boala din pricina căreia a sucombat persoana respectivă. Din această perspectivă, preotul paroh era un adevărat funcționar de stat, însă fără a fi remunerat, precum ceilalți funcționari laici.

În ansamblu, imaginea pe care ne-a lăsat-o această sumă de documente este una în mişcare, într-o transformare continuă, tinzând tot mai mult înspre idealul prescris de puterea politică, desigur cu defazări importante între parohii. Cu trecerea timpului situația s-a schimbat, textele oficiale nu mai conțin, decât în mică măsură, îndemnuri la ținerea protocoalelor, semn că situația se îmbunătățise; substanța ofensivei imperiale se modifică, trece în calitativ. La presiunea continuă a statului, clerul parohial ortodox, în marea sa majoritate, a ajuns în primele decenii ale secolului al XIX-lea la o asumare a rolului de recenzor continuu al populației. Clerul superior, episcopii şi protopopii au avut această atitudine încă de la început, ei au fost cei care au propagat voința Curții de la Viena în teritoriu şi au vegheat la respectarea acesteia.

Repercusiunile regimului de dominație țarist asupra genezei şi evoluției burgheziei comerciale din Basarabia (1812-1830)

Valentin TOMULEȚ

The Repercussions of Tsarist Domination Regime on Genesis and Evolution of Commercial Bourgeoisie of Bessarabia (1812-1830)

Abstract. *In this paper, based on archival and published sources, the author examines repercussions of the tsarist rule regime, established in Bessarabia after 1812, on the genesis and evolution of the commercial bourgeoisie. Highlighting these general features will allow to determine the degree of influence of the imperial trade policy on the process of arising of the national commercial bourgeoisie.*

The author notes that the tsarist rule regime established in Bessarabia after its annexation to Russia negatively influenced the situation in the province and the different social-economic and political processes, an influence dictated by the status of a colony that was held by this territory after 1812.

Promoting a colonial policy in Bessarabia, protecting the affairs of their own or invited to the territory bourgeoisie, with advantages and privileges even, tsarism further increased the distance, large already, between the germ elements of the local commercial bourgeoisie and allogeneic, slowed the process of formation of national commercial bourgeoisie, by depriving it from the opportunity of exercising various economic functions, by replacing it, in large part, with the allogeneic merchants from among the new arrivals.

Keywords: *system of domination, commercial bourgeoisie, trade and customs policy, sanitary and customs cordon, internal market.*

La început urmează să constatăm că procesul de geneză şi evoluție a burghezei basarabene, în general, şi a celei comerciale, în particular, a fost generat de multipli factori, atât de ordin economic, cât şi de ordin politic, atât interni, cât şi externi. Un loc aparte în acest sens îi revene regimului de dominație stabilit în Basarabia după anexarea ei la Rusia şi politicii comerciale promovate de autoritățile imperiale la periferiile naționale.

Reieşind din considerentul că asupra fiecărui fenomen influențează mai întâi procesele de ordin general, iar mai apoi cele de ordin particular, în acest articol vom insista la analiza doar a unor aspecte a repercusiunilor regimului de dominație țarist, instituit în Basarabia după 1812, asupra genezei şi evoluției burgheziei comerciale. Evidențierea acestor trăsături de ordin general ne va permite să determinăm gradul de influență a politicii comercial-vamale imperiale asupra procesului de constituire a burgheziei comerciale naționale.

Cronologic articolul de față cuprinde o perioadă scurtă de timp, de la anexarea provinciei la Imperiul Rus în 1812 şi până la suprimarea în 1830 a cordonului sanitaro-vamal de la Nistru şi unificarea vamală a Basarabiei cu Rusia.

Asupra procesului constituirii burgheziei comerciale naţionale a influenţat negativ nu numai regimul de dominaţie otomană, iar de aici şi specificul formelor de viaţă economică, dar, în mare măsură, şi urmările dezastruoase ale războaielor ruso-turce din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea în Ţările Române, precum şi anexarea forţată a Basarabiei la Rusia. Dezastrul economic, pricinuit provinciei în urma războiului ruso-turc din anii 1806-1812, a fost atât de mare, încât faptul era recunoscut chiar de oficialităţile ruse. Şeful vămilor de control N.Baikov, autorul studiului „*Descrierea succintă a Basarabiei*", datat cu anul 1813, scria: „Această ţară ce abunda în turme (de oi şi bovine –*V.T.*), jefuită şi pustiită în urma operaţiilor militare din anii 1806 până în 1810, prezenta un vast teritoriu pustiu şi nepopulat"[1].

Dezastrul economic a cauzat mari daune comerţului şi, respectiv, a influenţat negativ procesul de construire a burgheziei comerciale, îndeosebi a celei naţionale. Ofiţerul Cartierului general al armatei ruse P.I. Liprandi, întocmind în anii '20 ai sec. al XIX-lea descrierea istorică a Basarabiei, menţiona că nivelul comerţului nu corespunde condiţiilor obiective: climei favorabile, solului fertil, posibilităţilor de dezvoltare a tuturor ramurilor de producţie, amplasării geografice favorabile – teritoriu scăldat de apele Prutului, Nistrului, Dunării şi ale Mării Negre, având trei porturi etc. „Dar, din nefericire, – constată el, – comerţul de aici, fără de care toate aceste avantaje sunt inutile, se află într-o situaţie jalnică"[2]. Iacov Saburov, care a studiat diverse ramuri economice ale Basarabiei din 1826, scria în această privinţă că „fiind înconjurată de trei imperii, dispunând de navigaţia pe Nistru şi delta Dunării, având o climă favorabilă, Basarabia are menirea, din firea lucrurilor, să ocupe o poziţie avansată în comerţul mondial"[3]. Însă, în pofida faptului că după anexarea la Rusia volumul valoric al comerţului exterior era în favoarea Basarabiei, „…aceste sume, – constată autorul, – nu rămân aici, deoarece nu există un comerţ interior care ar fi în stare să le atragă şi să le menţină. O parte din aceşti bani, percepuţi sub formă de impozite şi dări, nimeresc în întregime în veniturile de stat, ce alcătuiesc aproximativ 3 milioane; cealaltă parte, ce constituie mai mult de jumătate, este cheltuită de moşierii bogaţi în capitalele Rusiei (Sankt Petersburg, Moscova –*V.T.*), şi în mare parte în Viena şi Germania. Iată aproape întreaga rotaţie a celor 10 milioane ce intră; totodată, deoarece întreaga sumă de capitaluri comerciale aflate în circulaţie în Basarabia nu depăşeşte 15 milioane, regiunea rămâne ca şi altădată fără capitaluri, în sărăcie"[4].

Consecinţele dezastruoase ale războiului ruso-turc din anii 1806-1812 au căzut pe umerii poporului, afectând întreaga economie a Basarabiei, – situaţie în care s-a format premisele pentru constituirea burgheziei comerciale. Acest fapt este confirmat şi de raportul rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei I.N. Inzov din 17 martie 1822, în care se sublinia că populaţia din provincie a fost eliberată pe o perioadă de 3 ani de impozite nu numai în virtutea respectării condiţiilor Tratatului de la Bucureşti, dar şi „…în scopul de a aduce locuitorilor Basarabiei o uşurare, mult necesară după terminarea războiului de şase ani, pe parcursul căruia ea a suportat multiple greutăţi"[5].

---

[1] Arhiva Istorică de Stat din Rusia (în continuare AISR), *fond 19*, inventar 3, dosar 129, fila 17 verso.

[2] Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia (în continuare AIMSR), *fond Arhiva Militaro-Ştiinţifică* (în continuare AMŞ), dosar 18595, fila 12 verso-13.

[3] Я. Сабуров, *Земледелие, промышленность и торговля Бессарабии в 1826 году*, Москва, 1830, с. 21.

[4] Ibidem, p. 22.

[5] AISR, *fond 1308*, inventar 1, dosar 3, fila 2.

Dar după sfârşitul războiului ruso-turc situaţia economică nu s-a schimbat, deoarece populaţia era obligată să asigure cu provizii Armata a 2-a rusă, dislocată pe teritoriul Basarabiei. Asigurarea Armatei a 2-a cu provizii a constituit un impozit greu ce a influenţat, în primul rând, încadrarea locuitorilor în relaţiile comerciale, prin urmare şi procesul de geneză a burgheziei comerciale. I.M. Hartingh relatează într-o scrisoare adresată, la 1 noiembrie 1816, comandantului suprem al Armatei a 2-a, contelui Bennigsen, privind propunea lui Gorciakov ca armata rusă să fie asigurată cu provizii pe seama stabilirii preţurilor fixe la produsele alimentare: pentru un sfert de făină – 19 ruble, pentru unul de crupe – 22 ruble, preţuri neconvenabile locuitorilor. În plus, el propunea să fie interzis exportul de cereale peste hotare, metodă foarte bine cunoscută, la care apelau des autorităţile ruse şi care a afectat dezvoltarea social-economică, în primul rând comerţul, nu numai al Basarabiei, dar şi al Rusiei[6].

Situaţia se complica şi mai mult în timpul războaielor, când populaţia era supusă unor prestaţii extraordinare atât în ce priveşte forţa de muncă, cât şi mijloacele de transport şi forţa de tracţiune, materialele de construcţii pentru repararea cetăţilor, a drumurilor şi a podurilor, pentru transportarea încărcăturilor militare necesare armatei etc. Consecinţele dezastruoase ale războaielor erau recunoscute de oficialităţile regionale. Mareşalul nobilimii din Basarabia, consilierul de stat Ioan Başotă, referindu-se la urmările războiului ruso-turc din anii 1828-1829, îi scria la 23 martie 1829 guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronţov că, alături de daunele cauzate de răspândirea lăcustelor, a epizootiilor ce au cuprins multe judeţe şi din care cauză aproximativ o jumătate din numărul vitelor cornute au pierit, asigurarea armatei cu mijloace de transport, cu muniţii şi alte provizii, greutăţile iernii trecute, precum şi greşelile, abuzurile din partea administraţiei locale „…au sfârşit nimicirea vitelor cornute, care din luna mai 1828 şi până în prezent au pierit mai mult de 40 de mii”[7]. I.Başotă îl atenţionează pe M.S. Voronţov că „semănături obişnuite de toamnă în genere nu există în teritoriu, iar a conta pe cele din străinătate este puţină speranţă… Regiunea Basarabia nu dispune de fabrici proprii. Izvorul de bază al bogăţiilor este creşterea vitelor şi agricultura. Dar aceste ramuri, cum s-a constatat mai sus, au fost complet istovite”[8].

Situaţia drastică în care s-a pomenit Basarabia îl impune pe M.S. Voronţov să se adreseze la 12 aprilie 1829 comandantului Armatei a 2-a, generalului I.I. Diebici, cu rugămintea să scutească populaţia pe o anumită perioadă de timp „…de corvoadă, ca prin acest mijloc să i se creeze posibilităţi ca să-şi cultive pământurile pentru a-şi asigura existenţa”[9].

Pentru a ne imagina cum s-a răsfrânt asupra locuitorilor Basarabiei, din ale căror rânduri urma să se formeze burghezia comercială, aşa-numitul „sprijin şi ajutor real” acordat armatei ruse în perioada războiului din Crimeea din anii 1853-1856, vom încerca să facem o succintă analiză a sistemului de prestaţii impus băştinaşilor de administraţia imperială şi comandantul armatei ruse. Conform izvoarelor de arhivă, locuitorii Basarabiei au fost impuşi la următoarele prestaţii: alocarea mijloacelor de transport pentru transportarea muniţiilor, a proviziilor, a fânului, a sării şi a bolnavilor, repararea drumurilor, a podurilor şi a acoperişurilor, construcţia şi repararea fortificaţiilor din

[6] AIMSR, *fond Armata Moldovenească* (în continuare AM), inventar 182 "a", dosar 44, certificat 3, fila 48 verso, 51, 52 verso.
[7] AIMSR, *fond AM*, inventar 184 "a", dosar 112, certificat 88, fila 3-3 verso.
[8] Ibidem, fila 3 verso.
[9] Ibidem, fila 2 verso.

cadrul cetăților Bender, Ismail, Hotin şi Chilia, construcția grajdurilor temporare pentru cai, repararea cordoanelor provizorii construite în partea stângă a Dunării, acordarea de ajutor la construirea podurilor plutitoare pe Nistru, Prut şi Dunăre, păşunatul cailor şi al boilor de tracțiune ai statului donați armatei, pregătirea fânului pentru cerințele armatei, pregătirea pesmeților şi multe alte prestații.

Astfel, în anii de război populația Basarabiei a asigurat armata rusă cu 1287853 lucrători, 711340 care, 25656 cai şi 144 bărci[10]. Una dintre cele mai grele prestații a constituit-o asigurarea cu forță de muncă pentru repararea drumurilor, a podurilor şi a cetăților, care după durata timpului de muncă varia de la 1:4 până la 1:15 zile. Să facem unele constatări: pentru durata zilei de muncă 1:4 zile au fost puşi la dispoziție 106600 lucrători, 1:5 zile – 133719, 1:8 zile – 247331 şi 1:15 zile – 186075 lucrători, sau în medie locuitorii Basarabiei au pierdut 2932385 zile-muncă[11]. Dar dacă ținem cont de faptul că războiul a fost îndelungat şi destul de greu, iar Rusia a suferit înfrângere, apoi constatăm că locuitorii Basarabiei au îndeplinit nu un număr mediu de zile-muncă, ci unul maxim – mai mult de 5 mln zile-muncă. Cifra vizează numai sus-numita categorie de prestații, în care au fost încadrați ceva mai mult de jumătate (52,3%) din numărul total al lucrătorilor. Dacă însă vom lua în calcul şi ceilalți 614127 de lucrători, apoi constatăm că locuitorii Basarabiei au pierdut în total în timpul războiului, având în vedere doar acest sistem de prestații, circa 10-11 mln zile-muncă. În afară de aceasta, în cadrul întregii perioade de război, pentru magazinul mobil de provizii al armatei ruse locuitorii Basarabiei au pus la dispoziție până la 600 de care cu căruțaşi, boi şi celelalte necesare[12].

Documentele de arhivă ne permit să stabilim modalitatea îndeplinirii acestor prestații, pentru asigurarea armatei ruse, de către diferite categorii de țărani şi orăşeni ai Basarabiei. Astfel, potrivit calculelor superficiale ale Ministerului Patrimonial şi ale Ministerului de Interne, de la începutul războiului (8/20 octombrie 1853) şi până la 1 iunie 1857, doar pentru alocarea mijloacelor de transport pentru transportarea muniților, a rezervelor de provizii, repararea cetăților şi construirea fortificațiilor, a grajdurilor şi a bordeielor pentru armata rusă, țăranii de stat au îndeplinit lucrări în valoare de 693082 ruble (44,6%), coloniştii de peste Dunăre – 211392 ruble (13,6%), coloniştii germani – 76765 ruble (4,9%), locuitorii oraşelor şi ai județelor – 557903 ruble (35,9%), locuitorii oraşului Ismail – 14877 ruble (1,0%), ceea ce a constituit 1554019 ruble argint[13].

Prin urmare, sustragerea țăranului şi a orăşeanului de la agricultură şi meşteşugărit, aceştia fiind impuşi să îndeplinească prestații exagerate, istovirea forței de tracțiune, sărăcirea în masă a populației impusă la prestații exagerate au avut urmări nefaste asupra vieții economice basarabene, au frânat încadrarea gospodăriilor țărăneşti în relațiile comerciale. Țăranii nu numai că nu dovedeau să-şi lucreze pământurile, dar, fiind lipsiți de mijloace băneşti şi împovărați de prestații, nu puteau să-şi cultive pământurile. Guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, contele A.G. Stroganov, scria la 28 septembrie 1856 ministrului de finanțe că „situația din regiune, agravată de consecințele războiului, nu le-a dat posibilitate locuitorilor să-şi lucreze şi să-şi cultive pământul”[14].

---

[10] Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), *fond 2*, inventar 1, dosar 6572, fila 67-71.
[11] ANRM, *fond 2*, inventar 1, dosar 6572, fila 67-71.
[12] Ibidem, fila 71.
[13] Ibidem, fila 66.
[14] AISR, *fond 1287*, inventar 3, dosar 141, fila 2.

Daunele pricinuite de război dezvoltării economice au fost atât de mari, încât şi după terminarea războiului, deşi condiţiile erau favorabile, ţăranii cu greu îşi restabileau gospodăriile. Acelaşi A.G. Stroganov scria: „Terminarea cu succes a operaţiilor militare, retragerea oştirilor, restabilirea comunicaţiilor pe uscat şi pe mare, în sfârşit, ploile frecvente au dat posibilitate locuitorilor de aici să-şi restabilească cu mare greu gospodăriile şi să înceapă strânsul pâinii”[15].

Susţrăgând o parte considerabilă de ţărani şi orăşeni de la agricultură şi meşteşugărit, războiul nu numai că a dat o lovitură puternică dezvoltării economice a Basarabiei, dar a influenţat negativ şi nivelul de trai, înrăutăţind şi mai mult situaţia economică a Basarabiei. Pentru întreţinerea armatei ruse în timpul războiului, din magazinele ţinutului au fost luate 40 mii de sferturi de grâu, iar măcinatul grâului a fost transformat într-o prestaţie naturală destul de grea pentru populaţia sătească[16]. Situaţia creată a impus guvernul ca deja către anul 1856 să cumpere pentru întreţinerea ţăranilor de stat grâu în valoare de 80 mii ruble argint[17]. Războiul a înrăutăţit într-atât situaţia la sate, încât mulţi ţărani, împreună cu familiile lor, au început să părăsească satele în căutarea pământurilor libere. În 1858, peste câteva luni după numirea în funcţie a noului guvernator general al Novorosiei şi Basarabiei – a generalului-locotenent Fanton de Verraion, 13 aşezări din judeţul Soroca au refuzat să mai îndeplinească prestaţiile. Familiile din aceste localităţi au început pregătirile de plecare, împreună cu averea, în căutarea pământurilor libere de stat, fapt ce l-a făcut pe guvernator să sosească la faţa locului şi să introducă în aceste aşezări forţa armată[18].

Un factor ce a influenţat procesul formării burgheziei comerciale în Basarabia erau şi tendinţele de a reorienta comerţul românesc de la pieţele tradiţionale europene spre piaţa internă rusă, întreprinse în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 de preşedinţii Divanelor Moldovei şi Ţării Româneşti, senatorii S.S. Kuşnikov şi V.I. Krasno-Milaşevici. Despre măsurile întreprinse de senatorii ruşi V.I. Krasno-Milaşevici şi S.S. Kuşnikov în vederea încercărilor de a reorienta comerţul românesc de la pieţele tradiţionale europene şi de a-l extinde spre guberniile interne ruse ne dovedesc datele paşapoartelor şi ale certificatelor comerciale eliberate de Divanul Moldovei în anii 1808-1812, elucidate în Tabelul 1.

Numărul de paşapoarte şi de certificate comerciale cu dreptul de export al mărfurilor din Moldova în Rusia eliberate între anii 1808-1812*

Anii	Numărul total	Raportul, în %, faţă de 1808	Inclusiv în guberniile ucrainene	Raportul, în %
1808	94	100,0	64	68,1
1809	144	153,2	110	73,4
1810	196	208,5	140	71,4
1811	283	301,1	172	60,8
1812	256	272,3	150	58,6
Total	973	-	636	65,4

* Tabelul a fost alcătuit în baza analizei datelor paşapoartelor şi ale certificatelor comerciale pe anii 1808-1812 (ANRM, F. 1, inv. 1, d. 63, 618, 1318, 2268, 3263, 3264, 3265, 4259).

[15] Ibidem, fila 2-2 verso.
[16] А.Накко, *Бессарабская область* (manuscris, se păstrează în Arhiva de Stat din regiunea Odesa (ASRO), fila 235 verso).
[17] Ibidem, fila 235 verso.
[18] Ibidem.

Datele Tabelului 1, deşi atestă o creştere considerabilă a numărului de paşapoarte şi de certificate comerciale eliberate de Divanul Moldovei pentru exportul mărfurilor în Rusia, totuşi nu demonstrează vădit reorientarea comerţului moldovenesc de la pieţele tradiţionale europene spre piaţa internă rusă. Pentru a elucida tabloul veridic al comerţului şi al tendinţelor de reorientare a exportului moldovenesc, este necesar a compara numărul total de paşapoarte şi certificate comerciale eliberate de Divanul Moldovei cu numărul de paşapoarte şi certificate comerciale eliberate cu dreptul de a exporta mărfuri în Rusia. Analiza acestor date denotă că în 1809 din 605 paşapoarte şi certificate comerciale doar 144 (23,8%) au fost eliberate pentru exportul mărfurilor în Rusia, în 1811 din 632 doar 283 (44,8%), iar în 1812 din 741 doar 265 (35,8%)[19]. Prin urmare, nu putem vorbi de o reorientare a comerţului moldovenesc spre pieţele ucraineene şi ruse, ci doar de o extindere a legăturilor comerciale ale Moldovei cu guberniile interne ruse şi ucraineene.

Cu atât mai mult urmează să ţinem cont de faptul că, în condiţiile când Moldova era ocupată de armatele ruse, iar în Divanul Moldovei funcţia de preşedinte o deţinea consulul rus, o parte considerabilă a activităţii comerciale era îndreptată în vederea satisfacerii cerinţelor armatei ruse şi apărării intereselor economice şi politice ale Rusiei.

În acest caz, deşi de o reorientare a comerţului moldovenesc spre piaţa internă rusă nu poate fi vorba, extinderea relaţiilor comerciale ale Moldovei cu guberniile interne ruse au mărit numărul negustorilor implicaţi în aceste relaţii. Dar încercările nereuşite de reorientare a comerţului moldovenesc spre pieţele ucraineene şi ruse[20], întreprinse de senatorii ruşi, au avut semnificaţia lor. Ele au deschis negustorilor alogeni – evrei, greci, armeni etc., destul de receptivi la diverse forme şi căi de îmbogăţire, noi pieţe de desfacere a mărfurilor şi noi surse de acumulare a capitalului.

Ca rezultat, după anexarea la Rusia, negustorii care deja erau cunoscuţi cu piaţa rusă, vor căuta să beneficieze de concesiile şi privilegiile acordate de guvernul rus negustorilor străini din Basarabia, cu acceptarea cetăţeniei ruse, care a avut drept consecinţă o imigraţie a acestor etnii (îndeosebi a evreilor) nu numai din Podolia şi Galiţia austriacă, dar şi din Ţările Române. Despre carenţa elementului comercial burghez în Basarabia ne mărturisesc şi instrucţiunile amiralului P.V. Ciciagov adresate guvernatorului civil S.Strudza, din 23 iulie 1812, privind atragerea în comerţul basarabean a negustorilor străini, îndeosebi a celor greci, având drept centre Viena, Triest, Lilvorno, Genova şi Veneţia şi acordarea diverselor înlesniri[21].

Urmărind scopul formării, în teritoriul nou-anexat, a unei burghezii comerciale cosmopolite ce i-ar asigura sprijinul şi i-ar garanta dominaţia, ţarismul caută să atragă în Basarabia negustori şi industriaşi străini, inclusiv din guberniile ucrainene şi ruse, acordându-le diverse înlesniri şi privilegii în comerţul interior şi în exportul mărfurilor în guberniile interne ruse. Aceştia, beneficiind, în baza legii din 1 ianuarie 1807, de comerţul liber, fără plata prestaţiilor şi a taxelor în primele 6 luni[22], au găsit în Basarabia, ce nu dispunea de o industrie proprie, condiţii favorabile de activitate şi o

[19] В.Н. Томулец, *Торговые связи Молдавии с украинскими губерниями в период русско-турецкой войны 1806-1812 годов*, în *370 років Хотиньской віини. Тези доповідней Міжнародной наукової конференці*, Чернівці, 1991, с. 64.
[20] Ibidem, p. 63-65.
[21] AISR, *fond 560*, inventar 4, dosar 402, fila 31 verso.
[22] ANRM, fond 75, inventar 1, dosar 157, fila 42.

piață sigură de desfacere a mărfurilor industriale. Nu întâmplător numărul negustorilor de peste hotare – austrieci, turci, moldoveni, bulgari etc. (mulți dintre care erau evrei, greci şi armeni) şi din guberniile interne ruse creşte considerabil după anexarea Basarabiei la Rusia. Şeful vămilor de control N.Baikov, caracterizând oraşul Akkerman, scria în 1813 că „…mulți negustori greci, armeni şi evrei s-au aşezat aici, folosindu-se de avantajele aşezării geografice" practică nu numai comerțul interior, dar şi exportă „…diferite produse pentru a le realiza în Odesa şi gubernia Herson"[23].

Până la adoptarea Regulamentului cu privire la comerțul cu Basarabia din 17 februarie 1825 numărul negustorilor străini ce se ocupau cu comerțul în diferite oraşe ale ținutului era destul de impunător. Datele privind numărul supuşilor străini ce deținеau diferite activități lucrative în Chişinău la începutul anilor '20 ai sec. al XIX-lea sunt generalizate în Tabelul 2.

Numărul supuşilor străini ce deținеau diferite activități lucrative în Chişinău între anii 1819 – 1821*

Meseriile practicate	Viza de reşedință					Numărul total	Raportul, în %
	Imperiul Austriac	Sublima Poartă	Moldova	Prusia	Franța		
Negustori	41	47	5	2	1	96	46,4
Meşteşugari**	46	1	-	-	-	47	22,7
Crescători de animale	4	-	-	-	-	4	1,9
Agricultori	7	4	-	-	-	11	5,3
Cârciumari	12	-	1	-	-	13	6,3
Cizmari	9	2	-	-	-	11	5,3
Croitori	6	-	-	-	-	6	2,9
Lemnari	2	-	-	-	-	2	1,0
Fierari	4	-	-	-	-	4	1,9
Franzelari	1	6	1	-	-	8	3,9
Țipiteri	1	-	-	-	-	1	0,5
Ceasornicari	3	-	-	-	-	3	1,4
Frizeri	-	1	-	-	-	1	0,5
Total	136	61	7	2	1	207	100,0
Raportul, în %	65,7	29,5	3,4	1,0	0,5	100,0	-

* ANRM, *fond 75*, inventar1, dosar 105, fila 1-16.

** Este vorba de meşteri aurari şi argintari.

Datele Tabelului 2 reflectă cu lux de amănunte că în Chişinău în diferite activități lucrative un rol important le revenea supuşilor austrieci (65,7%), după care urmau – supuşii turci (29,5%), moldoveni (3,4%), prusaci (1,0%) şi cei francezi (0,5%). Din numărul total de 207 de persoane încadrate în diferite activități lucrative ponderea de bază revenea negustorilor (46,4%) şi meşterilor aurari şi argintari (22,7%). În Chişinău, un rol important în activitatea comercială îl deținеau negustorii din Sublima Poartă (49,0%) şi Imperiul Austriac (42,7%).

Dintre negustorii care se ocupau cu comerțul în Chişinău cei mai bogați erau negustorii austrieci. Unii din ei, cum ar fi I.Ekubovici, I.Dansberg şi P.Vandemerov,

[23] AISR, *fond 19*, inventar 3, dosar 129, fila 222.

dispuneau fiecare de mărfuri în valoare de 50 mii lei, P.Davidovici – 40 mii, M.Sender – 35 mii, H.Nedovici – 30 mii, I.Finkel – 25 mii lei[24]. Aceşti negustori erau mari concurenţi ai negustorilor autohtoni, cauzându-le obstacole serioase în desfăşurarea activităţii comerciale şi acumularea capitalului comercial. Deşi prevalau numeric, negustorii din Sublima Poartă nu erau atât de bogaţi ca cei din Imperiul Austriac. Doar supusul turc Nicolae Focşan dispunea de mărfuri în valoare de 15 mii lei[25].

În anii următori numărul negustorilor a crescut şi mai mult; numai în 1822 în oraşul Chişinău se ocupau cu comerţul 287 de negustori, inclusiv 232 de negustori din Imperiul Austriac, Sublima Poartă şi, parţial, din Saxonia şi Prusia şi 55 de negustori şi mici-burghezi din guberniile interne ruse[26]. Numărul mare al acestor negustori şi implicarea lor în diferite activităţi comerciale subminau poziţiile negustorilor autohtoni, care, fiind mai slabi din punct de vedere economic, nu puteau să reziste concurenţei şi de cele mai multe ori se ruinau. Şeful de poliţie din Chişinău scria într-un raport din 18 octombrie 1817 că negustorii locali, spre deosebire de cei străini, „se ocupă cu comerţul mai puţin”, iar cei de peste hotare „…nu sunt supuşi prestaţiilor”[27]. Peste zece ani, în 1832, după aplicarea Regulamentului ghildelor din 26 septembrie 1830, numărul acestor negustori ce se ocupau cu comerţul în Chişinău se micşorează uşor şi constituie 139 de negustori din Imperiul Austriac, Sublima Poartă, Moldova de peste Prut şi, parţial, din Serbia şi Anglia şi 38 de negustori din guberniile ruse[28].

Izvoarele de arhivă atestă că unii din negustorii străini s-au transferat în Basarabia şi din anumite motive politice. La 20 martie 1822 Duma orăşenească din Chişinău a discutat cererea negustorilor din Moldova F.Vasiliu, C.Coste-Rodovici, N.Hrisostom, G.Toma, I.Ciolan şi S.Pengovici, care, alături de alţi negustori, s-au strămutat, în urma evenimentelor din 1821 din Moldova, în Chişinău şi, nemulţumiţi de dublarea sau chiar triplarea impozitelor, cereau reducerea lor[29]. O cerere similară a fost înaintată de negustorii sârbi, transferaţi în Chişinău din Moldova în urma aceloraşi evenimente[30].

Conform altor izvoare, în urma evenimentelor din 1821, către 1830 în Basarabia s-au transferat din Ţările Române, la început pentru o perioadă de 6 luni, iar ulterior au cerut viză de reşedinţă mai mult de 40 de persoane, supuşi turci (în fond supuşi moldoveni), din numărul cărora: G.Bercovici, G.Ivanov, A.Nicolau, I.Muca, C.Panaiot şi I.Dim se ocupau în diferite oraşe şi localităţi cu diferite activităţi comerciale[31]. Mulţi dintre aceşti negustori, precum şi alţii, despre care nu dispunem de informaţii, au rămas cu traiul în Basarabia şi, începând cu 1831, s-au înscris în categoria negustorilor de ghildă basarabeni.

Documentele de arhivă conţin un material bogat şi variat despre statornicirea în Basarabia a negustorilor străini şi a celor din guberniile ucrainene şi ruse. Un rol aparte, în acest sens, le-a revenit evreilor, grecilor şi armenilor. Ei deţineau poziţii-cheie în

---

[24] ANRM, *fond 75*, inventar 1, dosar 105, fila 1 verso-2, 9 verso-10.
[25] Ibidem, fila 12.
[26] Ibidem, dosar 160, fila 1-7; dosar 157, fila 54-61.
[27] Ibidem, *fond 4*, inventar 2, dosar 22, fila 13.
[28] Ibidem, *fond 75*, inventar 1, dosar 554, fila 22-38.
[29] Ibidem, dosar 194, fila 17-17 verso.
[30] Ibidem, fila 53.
[31] ANRM, *fond 6*, inventar 2, dosar 399, fila 2-11, 14-15, 17, 20, 23-24, 27, 31, 34, 37, 40, 43, 48, 51, 54, 58-59, 63, 67, 70-71, 73, 76, 80, 83, 86, 89, 92, 95, 98, 101, 104, 110, 114, 122, 126, 130, 133, 138, 141.

comerțul interior şi exterior, îndeosebi în capitală, în centrele județene şi în orașele-porturi Ismail, Chilia, Reni şi Akkerman. Generalul rus Kozacikovski, în raportul „*Descriere succintă a Basarabiei*", datat cu 6 martie 1819, scria că „…toate sferele comerțului au fost acaparate de greci şi evrei, care i-au oprimat pe moldovenii molatici şi ursuzi în speculații şi au devenit unicii negustori"[32].

Deținând monopolul comerțului, jefuind țărănimea şi aducând-o la sărăcie, iar moşierilor cultivându-le disprețul față de comerț, negustorii străini, îndeosebi evreii, distanțau aceste două stări sociale, în loc să le apropie, şi, prin aceasta, anihilau formarea unei stări mijlocii a burgheziei comerciale naționale. Moşierul Al.Solomon din plasa Brânzeni, județul Iaşi, scria în 1864 că „mijlocitori între producători şi consumatori sunt în exclusivitate evreii, al căror ajutor este dăunător şi pentru stările nobile, iar pentru stările inferioare este cu totul fatal şi periculos, din considerentul că această clasă de mijlocitori foloseşte orice procedee pentru a-şi asigura câştig propriu şi găseşte mijloace ca în decurs de un an să-şi tripleze capitalul pe seama locuitorilor. Din această cauză ultimii permanent se află în datorii față de evrei, care se declară ocrotitori ai țăranilor. Este de ajuns ca bietul țăran să împrumute bani doar o singură dată de la evreu, ca acest „binefăcător" să-i ia în formă de procente ultimul grăunte de pâine …şi deseori se întâmplă că țăranul, dându-i „binefăcătorului" său toată recolta, munca a şase sau opt persoane, cu mare greu este în stare să achite procentele, iar împrumutul rămâne ca datorie pentru anii viitori, în baza aceloraşi condiții"[33].

Aceeaşi constatare o fac şi moşierii D.Koțovski din satul Bârnova (jud. Soro-ca), Brazovski din Rediu Mare şi posesorii ocinilor din Unțeşti şi Rădeni (județul Iaşi) L.Vartuli şi Spiridon Gore[34].

Un alt factor ce a influențat negativ asupra caracterului etnic al burgheziei comerciale din Basarabia îl constituie stăpânirea străină asupra teritoriului nou-anexat, sistemul țarist de dominație şi ocupație, deosebit atât din punctul de vedere al statutului politic al regiunii, al politicii coloniale promovate, cât şi al formelor diverse de viață economică. Situația periferică a Basarabiei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus a imprimat politicii oficiale o atitudine vădit discriminatorie, care a limitat drepturile şi posibilitățile autohtonilor, în fond ale moldovenilor, de a se încadra în categoria burgheziei comerciale.

Asupra procesului de formare a burgheziei comerciale naționale în Basarabia a influențat şi dependența vădită a orașelor față de agricultură, iar de aici şi dependența, în anumită măsură, a burgheziei comerciale de mediul rural. Vorbim, în cazul de față, nu de o dependență politică, ci mai mult de una economică, în care predominarea sectorului agrar, nivelul de orientare a gospodăriilor moşiereşti şi țărăneşti față de cerințele pieței, condițiile climaterice etc. au constituit nu numai o premisă ce a determinat pozițiile slabe ale burgheziei comerciale naționale, dar au fost şi o condiție de bază ce a contribuit la dezvoltarea unui asemenea tip de capitalism, în care elementele naționale, dacă şi nu erau completamente excluse, apoi substanțial limitate. Confirmă cele relatate certificatele

[32] AIMSR, *fond AM*, inventar 182 "a", certificat 7, fila 12.

[33] А.Соломон. *Бринзенская волость Ясского уезда в 1864 году*, în *Записки Бессарабского областного Статистического Комитета* (în continuare (ЗБОСК), Кишинев, 1864, т. II, с. 223.

[34] Д.Коцовский. *Село Бырнова Сорокского уезда в 1864 году*, în ЗБОСК, Кишинев, 1864, т. II, p. 226; Л.Вартули. *Вотчина Унцешты Ясского уезда в 1864 году*, în ЗБОСК, Кишинев, 1864, т. II, p. 230; Спиридон Горе. *Вотчина Редены Ясского уезда в 1864 году*, în ЗБОСК, Кишинев, 1864, т. II, p. 233.

comerciale pentru anii 1817-1826, eliberate de guvernul regional cu dreptul de a exporta mărfurile din Basarabia în guberniile interne ruse şi peste hotare, din care se poate dovedi cu lux de amănunte atât preponderenţa negustorilor alogeni – evrei, armeni, greci şi a celor din guberniile ruse şi ucrainene[35], cât şi preponderenţa în exportul basarabean a produselor agricole şi zootehnice. Spre exemplu, din cele 1138 de certificate comerciale, ce permiteau exportul mărfurilor din Basarabia în guberniile interne ruse, 709 (62%) prevedeau exportul produselor agricole, 200 (18%) – al bovinelor, al cailor şi al produselor zootehnice, 147 (13%) – al sării şi al peştelui şi 82 (7%) – al mărfurilor de artizanat[36].

Procesul de geneză şi de evoluţie a burgheziei comerciale a fost influenţat negativ şi de atitudinea vădit discriminatorie pe care o avea ţarismul faţă de dezvoltarea industrială a Basarabiei. Promovând o politică protecţionistă şi temându-se de orice concurenţă ce putea surveni din Basarabia, ţarismul nu susţine din start acele puţine ramuri industriale ce deja existau sau care se aflau în proces de constituire în Basarabia.

Drept dovadă a faptului că autorităţile imperiale nu erau cointeresate în susţinerea dezvoltării industriale în Basarabia, din frica de concurenţă, serveşte cazul grecului A.Dimitrio din Chişinău care s-a adresat Departamentului manufacturilor şi comerţului exterior cu cererea de a-i acorda privilegii şi înlesniri de care beneficiază fabricanţii ruşi, conform manifestului din 1 iulie 1812, în legătură cu instituirea primei fabrici pentru confecţionarea ţesăturilor din bumbac şi mătase, iar autorităţile din Sankt Petersburg i-au refuzat sub pretextul că „…confecţionarea diferitelor ţesături după modelul turcesc nu prezintă nimic nou, deoarece acestea demult se confecţionează de fabricanţii ruşi, iar modul de fabricare propus de grecul A.Dimitrio nu prezintă nimic original”[37]. Rezultatul acestei politici promovate de ţarism în Basarabia a fost evident: industria manufacturieră şi de fabrică aproape lipsea, iar pătura comercial-industrială era destul de slabă. Nu întâmplător, după un şir de investigaţii efectuate în ţinut, unul din funcţionarii Ministerului de Finanţe scria, în 1832, organelor centrale că „în Basarabia industria manufacturieră până în prezent n-a obţinut nici un succes; de aceea, fabricantul rus va găsi în Basarabia un câmp larg de realizare a mărfurilor”[38].

Aceeaşi constatare o putem face şi referitor la ramura economică de bază din Basarabia – agricultura. Conducătorul dvorenimii basarabene Leonard îi scria în această privinţă la 10 mai 1875 guvernatorului militar I.F. Gangardt: „În pofida fertilităţii solului din Basarabia, diversităţii produselor şi realizării lor avantajoase în Odesa, cota pământurilor lucrate în acest ţinut nu depăşeşte 38% din toată suprafaţa lui; cealaltă parte de pământ, rămasă nelucrată, este puţin exploatată – doar pentru creşterea vitelor. Deoarece ea este acoperită parţial de păduri, care sunt distruse în modul cel mai nerațional, venitul obţinut de ţărani de pe cea mai mare parte a pământurilor lor este foarte neînsemnat”[39].

---

[35] ANRM, fond 5, inventar 1, dosar 12-304; inventar 2, dosar 391, 439, 715, inventar 3, dosar 447, 673 etc.

[36] В.Н. Томулец, „Торговые связи Бессарабии с внутренними губерниями России в 1812-1830 гг. (По данным торговых свидетельств)”, în *Известия Академии Наук МССР. Серия общественных наук*, №2, Кишинев, 1984, с. 68.

[37] AISR, fond 18, inventar 2, dosar 754, fila 6-6 verso.

[38] ”О мануфактурной и торговой промышленности в Молдавии, Валахии и Бессарабской области”, în *Журнал мануфактур и торговли* (în continuare ЖМТ), №1, СПб., 1832, с. 110.

[39] AISR, *fond 39*8, inventar 39, dosar 13159, fila 3.

Despre atitudinea vădit discriminatorie a țarismului față de anumite ramuri economice ne dovedeşte raportul inspectorului gospodăriei agricole din sudul Rusiei S.Şcepkin dedicat viticulturii şi vinificației în Basarabia la sfârşitul anilor ’60 ai sec. al XIX-lea. Autorul scrie că succesele obținute de Basarabia în domeniul viticulturii nu se datorează grijii pe care a avut-o guvernul, ci faptului că „…plantațiile de vii n-au fost atacate de boli”[40].

Cunoscând bine situația diferitelor ramuri economice din sudul Rusiei, inclusiv din Basarabia, S.Şcepkin scria că viticultura ca ramură economică n-a fost niciodată în atenția guvernului. „În pofida importanței considerabile a viticulturii şi vinificației în Basarabia – scrie autorul, – această industrie n-a beneficiat acolo aproape niciodată de atenția guvernului. Unica măsură pe care a întreprins-o guvernul în domeniul viticulturii şi al vinificației în Basarabia a constat în faptul că în 1823, la dispoziția lui, din rămăşițele plantațiilor de vii turceşti au fost organizate viile de stat[41], de pe care imediat au început să fie obținute vinuri; dar deja în 1829 plantațiile de vii au fost vândute, iar banii obținuți în urma vânzării au fost predestinați pentru stimularea vinificației în tot ținutul Novorosia. E puțin probabil ca Basarabia să fi folosit ceva din această sumă[42]. Prin urmare, ca şi în cazurile precedente, Basarabia era folosită de administrația imperială ca o colonie, sursă sigură de obținere a materiei prime ieftine şi de stoarcere a veniturilor[43].

În schimb, pentru dezvoltarea şi îmbunătățirea vinificației în Caucaz, în Crimeea şi în regiunile Donului, guvernul țarist a întreprins măsuri efective: în Kizlear, Suduk şi Magaracea au fost instituite şcoli de vinificație; în regiunile Donului au fost invitați din străinătate specialişti în viticultură şi vinificație – măsuri ce au avut consecințe benefice pentru vinificația din aceste regiuni[44].

Constatarea că Basarabia deținea statut de colonie poate fi argumentată şi de faptul că negustorii din guberniile ucrainene şi ruse cumpărau în Basarabia vinuri la un preț destul de redus pe care le realizau peste Nistru ca vinuri din străinătate, la un preț destul de avantajos. Ş.Scepkin, referindu-se la arealul de răspândire a vinului de Basarabia menționa că „în localitățile limitrofe cu regiunea de vinificație, şi anume: în guberniile ucrainene de sud-vest şi în Herson se pot găsi în vânzare vinuri în sticle cu denumirea „vinuri de Basarabia”; ceva mai departe aceste vinuri se realizează doar în vedre sau în sticle, iar şi mai departe vinuri de Basarabia sau de Akkerman în vânzare fie că lipsesc completamente, fie că se întâlnesc destul de rar. Spre exemplu: în Elisavetgrad,

[40] Ibidem, *fond 398*, inventar 33, dosar 12088, fila 112 verso.

[41] Din cele 66 de plantații de vii: 36 de plantații au fost date pentru a fi prelucrate viticultorilor elvețieni, 16 – arhiepiscopului de Chişinău, 7 – arhiepiscopului armenilor basarabeni (AISR, *fond 560*, inventar 1, dosar 496, fila3). M.S. Voronțov îi scrie la 31 iulie 1825 ministrului de finanțe că plantațiile de vii „…au intrat în proprietatea statului. Neavând nici o posibilitate de a le administra şi a le păstra în ordine, a fost nevoit să le dea în posesie unor persoane particulare, pentru o plată simbolică” (Ibidem, fila 7-7 verso). Mai mult ca atât. M.S. Voronțov scria despre prejudiciile enorme pe care le aducea statului sistemul de arendă. „Fiecare posesor temporar, – scria guvernatorul, – luând în arendă pe o perioadă de un an sau doi plantațiile de stat, se străduia să obțină în această perioadă de timp doar foloase personale, neavând grijă să asigure starea lor bună pe viitor” (Ibidem, fila7 verso).

[42] Despre vânzarea la licitație a plantațiilor de vii *vezi mai detaliat:* AISR, *fond 560*, inventar 1, dosar 496, fila 3-6.

[43] AISR, *fond 398*, inventar 33, dosar 12088, fila 112 verso-113 verso.

[44] Ibidem, fila 114 verso-115.

Kiev, Uman şi alte localităţi este greu să găseşti vinuri de Basarabia de calitate şi nu poţi cumpăra vin cu vedrele (şi nu în sticle) mai ieftin de 3 rub. pentru o vadră… Vinuri de Basarabia se vând numai în aceste gubernii. Până la iarmaroacele ucrainene ele nu ajung, acolo se aduc vinuri din Crimeea sau Caucaz. În schimb, vinurile exportate (în aceste gubernii - *V.T.*) din districtul de vinificaţie din Basarabia se folosesc deja sub denumirea de vinuri străine”[45]. Erau cunoscute cazuri când negustorii care comercializau în exclusivitate vinuri din străinătate (spre exemplu, în Odesa), realizau de fapt vinuri de calitate cumpărate în butoaie din Akkerman. Acelaşi S.Şcepkin scria că „în prezent realizarea vinurilor de Basarabia ca vinuri străine e în creştere şi vinuri de Basarabia cu denumirea lor adevărată se întâlnesc din ce în ce mai rar”[46].

Dependenţa multor ramuri din Basarabia de centrele industriale ruse care, de regulă, dictau preţul de cumpărare a mărfurilor, sistemul de accize, politica comercială etc., a avut drept consecinţă faptul că majoritatea veniturilor reveneau fabricanţilor din guberniile interne ruse. Ca exemplu serveşte industria tutunăritului. În anii ’60 ai sec. al XIX-lea Basarabia producea anual până la 750 mii puduri de tutun (această ramură fiind concentrată, în fond, în judeţele Orhei, Chişinău şi Soroca), dintre care mai mult de o treime este exportată în Harkov, Kiev, Odesa, Moscova şi Sankt Petersburg, unde este realizat, de regulă, ca tutun turcesc, fapt ce confirmă calitatea înaltă a tutunului basarabean.

Dar, după cum s-ar părea, în pofida prezenţei pieţei relativ avantajoase de desfacere a tutunului în guberniile interne ruse, tutunăritul ca ramură economică nu se extinde, din cauza sistemului de accize, în cadrul tuturor categoriilor populaţiei şi judeţelor Basarabiei. Cu atât mai mut că de pe seama acestei ramuri economice se îmbogăţesc fabricanţii ruşi ce se ocupă cu prelucrarea tutunului. Autorităţile regionale scriau în 1868 că „această ramură a industriei ar fi putut căpăta în Basarabia o dezvoltare mult mai amplă pe câmpiile coloniştilor, dacă încasările accizelor nu s-ar fi aflat în dependenţă directă de monopolul pe care-l deţin fabricanţii de tutun (din guberniile interne ruse – *V.T.*), care se folosesc în prezent în exclusivitate de toate câştigurile”[47]. Despre incomodităţile şi consecinţele negative cauzate dezvoltării acestei ramuri agricole la sfârşitul anului 1866 a fost înştiinţat Ministerul de Finanţe, Comitetul Statistic regional[48].

Ia. Grudzilo, inspector agricol în guberniile de sud ale Rusiei, scria la 1864 într-un studiu dedicat agriculturii Basarabiei că „…vinurile basarabene şi tutunul nu se bucură de o reputaţie bună peste hotarele regiunii. Şi acest lucru poate fi înţeles, deoarece cele mai bune vinuri de Basarabia sunt supuse în timpul comerţului diferitelor falsificări şi sunt vândute ca vinuri de masă româneşti cu câte 1 rub. argint sticla, iar tutunul, indiferent de calitate – cu puţin amestec de tutun turcesc sau fără – este realizat ca tutun pur turcesc cu 1 rub. 50 cop. şi cu 2 rub. argint pentru un funt”[49]. Autorul regreta că de veniturile de pe seama realizării vinului se foloseau nu ţăranii care au lucrat viile sau plantaţiile de tutun, ci precupeţii, care, în fond, erau evrei, armeni, greci etc.

---

[45] Ibidem, fila 97 verso-99.
[46] AISR, *fond 398*, inventar 33, dosar 12088, fila 100.
[47] ANRM, *fond 2*, inventar 1, dosar 7681, partea I, fila 154 verso.
[48] Ibidem.
[49] Я.Грудзило, ”Сельское хозяйство в Бессарабии”, în *Журнал Министерства государственных имуществ* (în continuare ЖМГИ), ч. 86, СПб, 1864, с. 411.

Influența negativă a regimului de dominație țarist asupra procesului de geneză şi evoluție a burgheziei comerciale în Basarabia poate fi dovedită şi prin atitudinea pe care a avut-o țarismul față de strămutările țăranilor din mediul rural în cel urban. Fiind cointeresat de integrarea cât mai rapidă a ținutului la Rusia şi de crearea, în persoană orăşenilor, a unui sprijin social ce ar putea asigura mai uşor regimul de dominație, țarismul promovează în Basarabia o politică ce interzicea, de fapt, trecerea cu traiul la oraş a țăranilor basarabeni. Fiind promovată această politică, oraşele basarabene vor fi populate, de regulă, de alogeni, de peste hotare sau din guberniile interne ruse.

După anexarea ținutului la Rusia, țarismul n-a adoptat dispoziții speciale ce ar reglementa trecerea țăranilor basarabeni din mediul rural în cel urban. Nu s-a ținut cont nici de statutul deosebit al Basarabiei în componența Imperiului, până la 1828, şi nici de particularitățile structurii sociale a ținutului. Deşi, conform tradițiilor moldoveneşti, până la sfârşitul anilor ’30 ai sec. al XIX-lea cu comerțul în Basarabia putea să se ocupe orişicine, indiferent de starea socială, deci nu puteau exista mari obstacole de trecere în categoriile orăşeneşti, administrația imperială şi cea regională respinge chiar din start cererile țăranilor basarabeni de a se transfera în oraşe.

Dacă în guberniile interne ruse o asemenea restricție putea fi lămurită prin prezența sistemului de iobăgie şi prin dependența țăranului de moşier, în Basarabia majoritatea țăranilor erau liberi.

În reglementarea problemelor legate de transferarea populației din mediul rural în cel urban, administrația regională se putea folosi de ucazul Senatului din 24 octombrie 1804 privind înscrierea țăranilor de stat în categoria negustorilor. Regulamentul punea mari obstacole şi stabilea cerințe destul de dure față de țăranii ce manifestau dorința de a se transfera în categoria orăşenilor. Conform Regulamentului, țăranii de stat puteau să se transfere în oraşe doar în cazurile în care: au abandonat agricultura, iar în oraş se ocupau cu comerțul sau cu meşteşugăritul; până la depunerea cererii au locuit sau au trecut cu traiul permanent în oraş; după transferarea în oraş era asigurată prelucrarea în continuare a pământului abandonat de țăran; obştea sătească confirma lipsa datoriilor şi a restanțelor privind plata impozitelor, iar societățile orăşeneşti asigurau îndeplinirea, până la recensământul ulterior, a prestațiilor țărăneşti şi numai după achitarea impozitelor cu 3 ani înainte, pentru ambele stări[50].

Prin urmare, în baza Regulamentului din 24 octombrie 1804, de dreptul de a se transfera în stările orăşeneşti beneficiau doar acei locuitori din aşezările rurale care au încetat de fapt a fi țărani şi care dispuneau de mijloace ce depăşeau cu mult posibilitățile materiale ale țăranilor mijlocaşi.

Este greu a determina în ce măsură administrația regională din Basarabia, imediat după anexarea ținutului la Rusia, a aplicat în practică Regulamentul din 24 octombrie 1804. Cert este că organele regionale au depus toate eforturile pentru a împiedica transferarea țăranilor din aşezările rurale în cele urbane, despre care fapt ne demonstrează exemplele aduse de cercetătorul V.I. Jukov[51].

Ca şi în cazul pământurilor de stat, îndeosebi al celor din sudul Basarabiei – rezervate coloniştilor, fie celor de peste Dunăre sau celor din guberniile interne ruse, oraşele basarabene urmau să fie populate de alogeni, prin intermediul cărora țarismul

[50] *Полное Собрание Законов Российской Империи*, (în continuare ПСЗРИ), Собрание I, том XXVIII, 1804-1805, СПб, 1830, №21484, с. 546-547.

[51] В.И. Жуков, *Города Бессарабии. 1812-1861 годов. Очерки социально-экономического развития*, Кишинев, 1964, с. 51-51.

urmărea scopul deznaționalizării ținutului. Drept exemplu în acest sens serveşte faptul că țăranilor le era interzis să se strămute în oraşul Chilia. Se considera că cu timpul oraşul-port Chilia va fi populat de negustori şi industriaşi din alte oraşe (din Basarabia, din străinătate şi din guberniile interne ruse), decizie ce venea în unison cu instrucțiunea din 23 iulie 1812 adresată de amiralul P.V. Ciciagov guvernatorului civil Scarlat Sturdza[52]. Se aduceau şi alte argumente împotriva acordării vizei de reşedință în oraşul Chilia populației rurale: în primul rând, ca acest caz să nu impulsioneze şi locuitorii altor aşezări să se transfere în oraşe, astfel multe sate vor rămânea pustii. Reieşind din aceste considerente, precum şi ținând seama de interesele imperiale promovate de țarism în periferiile naționale, guvernul îi propune lui I.M. Hartingh că până la efectuarea recensământului şi organizarea corespunzătoare a regiunii țăranilor să nu li se permită transferarea din sate în oraşe[53]. Ca rezultat, în baza dispoziției din 1813 a guvernatorului civil I.M. Hartingh, a fost interzisă acordarea vizei de reşedință populației din aşezările rurale ale Basarabiei în oraşele-cetăți Chilia, Akkerman, Ismail şi Bender[54].

Analizând această dispoziție, istoricul V.I. Jukov consideră că poziția administrației regionale privind întrebarea legată de înscrierea populației rurale în oraşe era dictată de interesele moşierelor basarabeni. „Întărind puterea moşierilor asupra țăranilor, – scria autorul, – guvernul lua măsuri pentru a-i păstra pe țărani în sate, pentru a împiedica transferarea lor în oraşe”[55]. Credem că nu atât interesele moşierelor basarabeni erau luate în considerație de autoritățile regionale şi imperiale, cât teama de a nu fi creată o pătură mijlocie națională care ar putea constitui ulterior un element destabilizator în regiune, amplasat într-un spațiu geostrategic destul de important pentru Rusia.

Nu întâmplător deciziile care au fost luate ulterior – ucazurile Senatului din 19 august 1820[56] şi cel din 22 martie 1824[57], n-au schimbat situația referitor la transferarea țăranilor din aşezările rurale în cele urbane, deoarece nu s-a ținut cont de faptul că țăranii basarabeni erau liberi; în plus, ele nu s-au referit la Basarabia şi de fapt reconfirmau acțiunea legii din 20 octombrie 1804.

Abia începând cu 1833, după ce oraşele basarabene în mare parte au fost populate, Administrația Regională se va conduce în această problemă de ucazul Senatului din 22 decembrie 1832, care parțial uşura transferarea populației din mediul rural în cel urban[58]. Dar şi în acest caz, în baza dispoziției din 28 noiembrie 1841 a guvernatorului-general M.S. Voronțov, sunt stabilite un şir de restricții ce de fapt îi lipsesc pe țăranii basarabeni de avantajele şi privilegiile ucazului din 1832[59].

Asupra procesului genezei şi evoluției burgheziei comerciale basarabene a influențat negativ, în primul rând, situația generală în care s-a pomenit Basarabia după 1812. Fiind separată, până în 1831, în partea de est, de cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, iar în partea de vest de cel de la Prut şi Dunăre, Basarabia a întâlnit obstacole

---

[52] *Vezi mai detaliat* punctul 8 al instrucțiunii (AISR, fond 19, inventar 3, dosar 125, fila 53-53 verso).
[53] В.И. Жуков, *op. cit*., p. 52.
[54] ANRM, *fond 2*, inventar 1, dosar 118, fila 4.
[55] V.I. Jukov, *op. cit.*, p. 52.
[56] ПСЗРИ, СобраниеI, том XXXVII, 1820-1821, СПб., 1830, № 28389, с. 420-423.
[57] ПСЗРИ, том XXXIX, 1824, СПб., 1830, № 29848, с. 227-232.
[58] ПСЗРИ. Собрание II, том VII, 1832, СПб., 1833, №5842, с. 913-916; V.I. Jukov, op. cit., p. 55-56; П.Г. Рындзюнский. *Городское гражданство дореформенной России*, Москва, 1958, с. 165, 173.
[59] Vezi mai amănunțit: V.I. Jukov, op. cit., p. 56-57.

serioase nu numai în exportul mărfurilor sale peste hotare şi în guberniile interne ruse, dar şi în dezvoltarea economică în general. I.Saburov scria în această privinţă la 1826 că „…din ziua instituirii vămilor la Nistru şi Prut situaţia comercială în regiune se înrăutăţeşte tot mai mult. Banii ce intră nu rămân; capitalurile nu prind rădăcini; întreprinderile comerciale nu capătă dezvoltare; fabrici nu se înfiinţează. Pe de altă parte, agricultura nu s-a perfecţionat, numărul vitelor în ţinut este în descreştere, sumele impozitate de la realizarea multor produse agricole au crescut”[60]. Consecinţele nefaste ale prezenţei cordonului sanitaro-vamal de la Nistru asupra dezvoltării comerţului sunt atestate şi de Administraţia Regională din Basarabia. În memoriul „*Despre organizarea financiară din regiunea Basarabia*”, datat cu anul 1829, Administraţia Regională menţiona că „…din cauza cordonului de la Nistru şi a dificultăţilor în transportarea mărfurilor basarabene în guberniile limitrofe ale Rusiei, comerţul local este strâmtorat peste măsură în operaţiile sale”[61].

Incomodităţile cauzate de cordoanele sanitaro-vamale de la Nistru, Prut şi Dunăre afectau nu numai dezvoltarea diverselor ramuri economice, dar, în mod direct, şi stările sociale încadrate în comerţ, cauzându-le nu numai prejudicii financiare, dar limitându-le substanţial însăşi activitatea comercială, iar prin aceasta şi posibilitatea de a se constitui într-o stare structurată etnic şi social. I.Saburov scria că „vămile ce înconjoară Basarabia din toate părţile prejudiciază serios prosperitatea industrială şi comercială a regiunii. Este uşor de imaginat greutăţile şi pierderile de bani şi de timp ale negustorului, care nu poate face nici un pas în acest spaţiu mic, fără a se lovi de prezenţa vamei sau carantinei. Şi care străin va aduce aici mărfurile sale, dacă şi cele încă nerealizate trebuie să le răscumpere cu o taxă vamală considerabilă; dar a le realiza cu profit într-o provincie săracă şi în prezenţa mărfurilor de contrabandă este un lucru destul de dificil”[62].

Asupra procesului de constituire a burgheziei comerciale a influenţat direct politica comercială pe care o promova ţarismul în Basarabia; aceasta purta un caracter colonial şi era dictată de interesele economice şi politice ale Imperiului Rus în teritoriile nou-anexate. Basarabia, ajungând după 1812 sub dominaţia ţaristă, va avea de suferit de pe urma politicii protecţioniste promovate de Rusia, care, folosind cele mai diverse metode, caută să accelereze dezvoltarea economică în propriile gubernii şi să utilizeze periferiile naţionale, inclusiv Basarabia, drept colonii interne, surse de materii prime şi pieţe rezervate pentru produsele industriei proprii. Insuficienta dezvoltare a industriei ruse, multe ramuri ale căreia se aflau, de fapt, la treapta manufacturieră, şi frica de concurenţă din partea mărfurilor industriale europene a impus ţarismul să promoveze faţă de teritoriile nou-anexate o politică comercială protecţionistă. De aceea, în elaborarea legislaţiei comerciale în Basarabia, ţarismul, în pofida intereselor politice în această regiune, a fost nevoit să se conducă de politica comercială europeană oficială – trecerea de la tarifele liberal-fritrederiene din 1816 şi 1819 la tariful prohibitiv din 1822.

Cele expuse sunt confirmate destul de elocvent de dinamica exportului şi a importului de mărfuri al Rusiei cu ţările străine, îndeosebi cu periferiile naţionale anexate în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea: Regatul Polonez, Finlanda şi Basarabia la 1830 (Tabelul 3).

[60] Ia.Saburov, *op. cit.*, p. 24.
[61] AISR, *fond 560*, inventar 6, dosar 575, fila 45.
[62] Ia.Saburov, *op. cit.*, p. 25.

Datele Tabelului 3 dovedesc că, în pofida faptului că aceste regiuni erau părți componente ale Imperiului (cu excepția Regatului Polonez, mai avansat economic), balanța comercială a Finlandei şi a Basarabiei a devenit grav deficitară: cota importului din Rusia în aceste două regiuni constituia 13214634 rub. (82,6%), iar cea a exportului din aceste regiuni în guberniile ruse doar 2778450 rub. asignate (17,4%).

Dinamica exportului şi a importului de mărfuri al Rusiei cu țările străine, Regatul Polonez, Finlanda şi Basarabia la 1830 (în ruble asignate)*

Țările şi regiunile	Exportul		Importul		Volumul valoric al traficului de mărfuri	Raportul, în %	
	Total	În %	Total	În %		Export	Import
Țările străine	253144466	92,3	*187302527*	94,5	440446993	57,5	42,5
Regatul Polonez	7953028	2,9	8051835	4,1	16004863	49,7	50,3
Finlanda	2642911	1,0	614448	0,3	3257359	81,1	18,9
Basarabia	10571723	3,8	2164002	1,1	12735725	83,0	17,0
Total	274312128	100,0	198132812	100,0	472444940	58,1	41,9

* *Государственная внешняя торговля 1830 года в разных ее видах,* СПб., 1831, приложение.

În pofida privilegiilor şi înlesnirilor acordate negustorilor locali (în urma aplicării în ținut, în noiembrie 1816, a tarifului vamal din 31 martie 1816), conform deciziei Consiliului de Miniştri din 28 noiembrie 1816[63], ce permitea exportul de mărfuri din Basarabia în guberniile interne ruse fără plata taxei vamale, aceştia s-au ciocnit de un şir de obstacole de ordin intern şi extern ce frânau comerțul cu guberniile ruse. Exportul mărfurilor din Basarabia era permis doar în baza certificatelor puse la dispoziție de autoritățile locale, prin care se confirma proveniența basarabeană a mărfurilor[64]. În baza documentelor prezentate de ispravnic sau de poliția orăşenească, unul din departamentele guvernului regional elibera un „certificat comercial valabil pentru două săptămâni[65]. Ulterior, pentru exportul mărfurilor basarabene în Rusia au fost stabilite condiții şi mai dure, despre care am scris deja în capitolele precedente.

Toate aceste restricții, precum şi exportul mărfurilor din Basarabia limitat doar prin două puncte vamale – pe uscat doar prin Dubăsari, iar pe mare – doar prin Odesa[66], frânau activitatea comercială a negustorilor locali şi stopau procesul de acumulare a capitalului comercial.

Concomitent cu adoptarea la 29 aprilie 1818 a Regulamentului organizării administrative a Basarabiei, în provincie a fost aplicată legislația rusă privind comerțul interior şi exterior[67]. Burghezia comercială locală a fost egalată în drepturi cu cea din guberniile interne ruse, dar fără a fi stratificată pe ghilde, fapt ce nu-i dădea posibilitatea de a face comerț în guberniile ruse. Mai mult decât atât. Căpătând aceleaşi drepturi ca şi burghezia comercială rusă, negustorii locali pierdeau, de facto, din drepturile lor de altădată la comerțul exterior, deoarece în conformitate cu drepturile de ghildă, asemenea drepturi dețineau doar negustorii angrosişti de primele două ghilde. Nu întâmplător, în

[63] AISR, *fond 1263,* inventar 1, dosar 101, fila 681-682.
[64] Ibidem, fila 682 verso.
[65] ANRM, *fond 5,* inventar 2, dosar 690, fila 6 verso-7.
[66] AISR, *fond 1263,* inventar 1, dosar 101, fila 682.
[67] ПСЗРИ. Собрание. I, т. XXXV, 1818, СПб., 1830, № 27357, с. 232.

iulie 1820 guvernul regional al Basarabiei a primit dispoziția rezidentului imperial A.N. Bahmetev ce confirmă dreptul tuturor negustorilor locali la comerțul exterior „fără nici un fel de privilegiu pentru careva din ei”[68].

Dar aceste cedări n-au putut redresa situația dificilă în care s-au pomenit negustorii basarabeni. La 17 februarie 1825 este adoptat Regulamentul cu privire la comerțul cu Basarabia, ce punea obstacole şi mai mari în exportul mărfurilor basarabene în guberniile ruse. Limitând substanțial exportul celor mai importante mărfuri din Basarabia în guberniile interne ruse[69], Regulamentul nu acorda dreptul la exportul mărfurilor în Rusia negustorilor basarabeni, din considerentul că, în baza reformei din 1824 a ghildelor, dreptul la comerțul pe întreg teritoriul Imperiului era privilegiul doar al negustorilor angrosişti de primele două ghilde[70], iar negustorii basarabeni nu erau încă stratificați în ghilde.

Situația s-a complicat nu numai din cauza restricțiilor puse la exportul mărfurilor basarabene în Rusia. Regulamentul din 1825 permitea importul în Basarabia a tuturor mărfurilor ruse, admise pentru export conform tarifului vamal din 1822, fără nici un obstacol şi fără plata taxei vamale[71]. Dacă vom mai ține cont de faptul că de dreptul de a importa mărfurile ruse în Basarabia beneficiau doar negustorii din guberniile ruse ce dispuneau de dreptul la comerț pe întreg teritoriul Imperiului, apoi ne vom putea da seama de concurența enormă pe care au cauzat-o aceştia negustorilor basarabeni.

Referindu-se la aceste incomodități, autoritățile locale, după nenumărate plângeri ale negustorilor, scriau în 1829 Departamentului manufacturilor şi comerțului exterior că, în pofida faptului că negustorii în majoritatea cazurilor împrumută mărfurile din Rusia în măsura disponibilității de capital şi credite, „…această măsură este urmată de dificultăți şi prejudicii extrem de mari, deoarece comercializarea acestora la iarmaroace în oraşele ruse, conform drepturilor generale, este pusă cu precădere la dispoziția negustorilor ruşi. Comercianții basarabeni le pot însă realiza doar după ce acestea au trecut prin mâinile mai multor negustori, care au majorat substanțial prețurile la ele. Dar şi după aceasta ei întâlnesc deseori obstacole în realizarea mărfurilor: din cauza distanței mari până la târgurile ruseşti se recurge la majorarea prețurilor; taxele stabilite de oficiile vamale şi de carantină de la Nistru sunt prea mari; în plus, nu toate mărfurile sunt permise pentru realizare; se pierde timpul favorabil pentru livrarea mărfurilor în Chişinău, fapt ce contribuie şi mai mult la majorarea prețurilor etc.”[72]

Dreptul acordat negustorilor ruşi de Regulamentul din 1825 de a exporta liber mărfuri în Basarabia, fără obstacole şi fără achitarea taxei vamale transformă piața basarabeană în centru de tranzit al mărfurilor industriale ruse în Principatele Române, în care rolul de bază le revine negustorilor bogați, angrosişti din guberniile interne ruse. Titov, unul din consilierii Consiliului municipal din Moscova în problemele de manufactură şi comerț, scria în decembrie 1831 referitor la raportul „*Industria manufacturieră şi comerțul în Moldova, Valahia şi regiunea Basarabia*”, prezentat de un

[68] AISR, *fond 560*, inventar 4, dosar 252, fila 2-2 verso.
[69] Despre restricțiile în exportul mărfurilor basarabene în guberniile interne ruse *a se consulta:* Valentin Tomuleț. „Politica colonial-comercială a țarismului în Basarabia în anii ’20 ai sec. al XIX-lea (în baza “Regulamentului cu privire la comerțul cu Basarabia” din 17 februarie 1825)”, în *Analele Ştiințifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria “Ştiințe socioumane”*, Chişinău, 1999, p. 256-262.
[70] AISR, *fond 560*, inventar 4, dosar 204, fila 28-28 verso.
[71] Ibidem, fila 28 verso-29.
[72] ANRM, *fond 75*, inventar 1, dosar 426, fila 27.

funcționar al Ministerului de Finanțe, că măsurile protecționiste întreprinse de guvern la hotarele cu Basarabia în urma adoptării tarifului prohibitiv din 1822 şi Regulamentului din 1825 au produs schimbări rapide în provincie, iar importul din Rusia şi Basarabia al diferitelor mărfuri de manufactură a crescut într-atât, încât în 1829 a atins cifra de 4142695 rub. Reieşind din numărul mic al populației orăşeneşti, Titov constata că „…mai mult de două treimi din mărfurile amintite trec din Basarabia în Moldova şi Valahia”[73]. Titov menționa că justețea acestor informații este confirmată de negustorii evrei din Chişinău şi Movilău (de la Nistru) şi de comercianții din Tiraspol care atestă că „majoritatea mărfurilor cumpărate de ei în Moscova pentru Chişinău sunt expediate în Iaşi şi Bucureşti”[74].

Prin urmare, drept rezultat al politicii coloniale promovate de țarism, negustorii din guberniile interne ruse dețin dreptul de monopol în comerțul cu mărfuri industriale şi manufacturiere pe piața internă basarabeană, iar ținutul este transformat într-o colonie pentru desfacerea mărfurilor ruse. Acest fapt este confirmat de preponderența dublă a importului din Rusia în Basarabia asupra exportului din Basarabia în Rusia pe anii 1825-1830: exportul din Basarabia în guberniile ruse constituia 21039 mii ruble, iar importul din guberniile ruse în Basarabia – 40943 mii ruble asignate[75].

Regulamentul din 17 februarie 1825 a provocat nemulțumirea negustorilor locali, fapt despre care vorbesc numeroasele plângeri ale negustorilor adresate organelor locale şi regionale, atestat şi de investigațiile din 1829 privind starea comerțului şi a industriei din Basarabia, în care autoritățile regionale descriu situația dificilă în care s-a pomenit burghezia comercială basarabeană[76].

Analiza izvoarelor, atât a celor de arhivă inedite, cât şi a celor publicate ce reflectă impactul anului 1812 asupra dezvoltării social-economice a Basarabiei, în general, şi asupra genezei şi evoluției burgheziei comerciale basarabene, în particular, ne permit să concluzionăm că prin anexarea ținutului la Imperiul Rus şi includerea lui forțată în sistemul pieței interne ruse țarismul a stopat şi a frânat procesele ce aveau loc în cadrul unui spațiu ce prezenta un tot, legate de procesele de modernizare în care au fost atrase Principatele Române la începutul sec. al XIX-lea.

Regimul de dominație țarist stabilit în Basarabia după anexarea ei la Rusia a influențat negativ situația din ținut şi diversele procese ce derulau în viața social-economică şi politică, influență dictată de statutul de colonie pe care îl deținea acest teritoriu după 1812.

Promovând în Basarabia o politică colonială, protejând afacerile propriei burghezii sau ale celei invitate în teritoriu, în baza avantajelor şi chiar a privilegiilor acordate, țarismul a mărit şi mai mult distanța, şi așa nuanțată, dintre elementele germinative ale burgheziei comerciale autohtone (îndeosebi prin măsurile întreprinse în diverse sfere ale vieții social-economice) şi cea alogenă, a frânat procesul formării burgheziei comerciale naționale, înlăturând-o de la posibilitatea de a exercita diverse funcții economice, înlocuind-o, în bună parte, cu negustori din rândurile celor nou-veniți.

[73] ЖМТ, №1, СПб., 1832, с. 132.
[74] Ibidem.
[75] AISR, *fond 21*, inventar 12, dosar 60, fila 20 verso-21.
[76] ANRM, *fond 75*, inventar 1, dosar 426, fila 27, 29, 32-33, 42 verso, 43.

Politica confesională ca element de deznaționalizare în strategiile imperiale ruse la hotarele sale vestice. (Cazul guberniilor de nord – vest şi Basarabiei)

Ion GUMENÂI

The Confessional Policy as an Element of Denationalization in the Russian Imperial Strategies at the Western Boundaries. (the Case of the North-Western Provinces and Bessarabia)

Abstract. *The confessional policy of the Russian Empire in the 19th century was a part of the action system that aimed at maintaining the unity of the empire. This policy had different oriented vectors which were to serve one end: to ensure a population subjected to the Russian imperial power and idea. In the following lines we attempt to make a comparison between the North-Western provinces and Bessarabia concerning the application and functioning of the mechanisms used by the Russian confessional policy in order to reach the main objective – the unity of the empire.*

Keywords*: North-Western provinces, Bessarabia, Russian Empire, the Orthodox Church, the Catholic Church, religious policy, tsarist administration, Russification*

Nu putem să nu recunoaştem faptul că orice imperiu care a existat pe parcursul timpului şi-a avut caracteristicile sale, care i-au determinat specificul. În acelaşi timp, nu putem să negăm, însă, că un element specific care le-a caracterizat, a constituit-o componenta sa multinațională. Acest lucru a şi generat, de fapt, principala problemă cu care s-au ciocnit aceste organisme supranaționale şi anume – menținerea integrității. Unitatea imperiului în mare parte, depindea de doi factori esențiali: relațiile cu etniile incluse în componența sa şi raporturile cu elitele naționale, care puteau pendula între naționalismul său etnic şi largul patriotism şi mândrie imperială.

Pornind de la aceste deziderate, Imperiul Rus (lucru ce nu-i este specific numai acestui imperiu) prin intermediul tuturor instrumentelor disponibile pe parcursul secolului al XIX-lea, a încercat crearea unei mase de populații cât mai largi şi mai loiale lui însuşi. Acest lucru ne este confirmat chiar şi de unii savanți ruşi contemporani, care arată că neacceptarea şi frica față de creşterea naționalismelor a dus la o greşeală fatală din partea autorităților țariste, şi anume, la încercarea de a transforma, dacă nu a tot imperiul, atunci cel puțin a celei mai mare părți a lui, într-un stat național rus[1].

Evident că în acest mecanism folosit de către autoritățile imperiale, un loc aparte l-a ocupat instituția bisericii, în special a celei ortodoxe, în cazul Imperiul Rus, deoarece după cum arată o serie de cercetători pe lângă factorul geografic şi cel al mediului înconjurător identitatea rusă era determinată în cea mai mare măsură de creştinismul ortodox. Biserica ortodoxă se încadra organic în una din fațetele imaginii de purtătoare a identității naționale, deoarece pe de o parte nu se supunea nici unei

[1] Вячеслав Глазычев, *Предисловие* к «*Российская империя и ее враги с до начала наших дней*», Издательство «Европа», Санкт - Петербург, 2007, с.6

autorităţi ecleziastice din afară, aşa cum ar fi cazul, de exemplu, al papalităţii; pe de alta, datorită rusei vechi, limbă folosită în slujbele bisericeşti, limbă în care a fost tradusă Sfânta Scriptură, limba cunoscută de o bună parte a populaţiei ruse[2].

Totodată asigurarea loialităţii supuşilor, reprezentanţi ai diferitor doctrine religioase, faţă de stat şi dinastia monarhică constituia problema principală a Imperiului Rus. Din punctul de vedere al administraţiei ţariste locul etniilor pe scara ierarhică depindea de loialitatea acestora. Aşa de exemplu dintre diferitele etnii polonezii şi evreii erau recunoscuţi ca fiind neloiali pe când nemţii balticii, finii sau armenii erau trataţi ca adevăraţi slujitori ai ţarului. Din aceste considerente lista religiilor tolerate de către administraţie era alcătuită nu din considerentul apropierii de religia creştină ci în dependenţă de numărul acestora şi a demonstrării supunerii faţă de puterea imperială[3].

De aici tratarea bisericii ortodoxe nu ca reprezentantă a religie unice, ci ca religie ce este profesată de către monarh şi marea majoritate a supuşilor. În acest sens, este formată triada, Autocraţia, Ortodoxia, Etniile (Самодержавие, Православие, Народности). Pornind de la aceasta A. Reissner arăta la mijlocul secolului al XIX-lea, religia din statul rus la acel moment nu era una de tip juridico - occidental, dar nici religie creştină în adevăratul sens al cuvântului, ci mai degrabă una romano-antică naţională. Statalitatea rusă nu cunoştea împărţirea societăţii şi a societăţilor spirituale şi nici libertatea acestora din urmă şi nici libertatea religioasă personală şi morală, dar nu era nici un stat cu o religie quasi – creştină intolerantă[4]. Scopul acestui sistem era să acapareze şi să lege de componenţa imensă a imperiului noi naţiuni şi popoare şi să includă religiile acestora în hotarele unice de conducere a statului. Evident că intensitatea de manifestare a acestui sistem se deosebea de la caz la caz şi de la regiune la regiune. Astfel nu putem compara Basarabia de exemplu cu guberniile de nord – vest[5]. Cu toate că ambele teritorii au fost anexate la o perioadă de timp scurt una de la alta, în cazul regiunilor de nord – vest este vorba de un teritoriu şi o populaţie mult mai mare[6] pe de o parte iar pe de alta referindu-ne la componenta structurii religioase se poate constata o situaţie practic total opusă. Majoritatea populaţiei din aceste teritorii nefiind ortodoxă evident că s-a dus o politică foarte insistentă şi dură pentru înlăturarea acestui neajuns şi alinierea respectivei la credinţa profesată de către Autocratul Rus.

Mai mult decât atât, situaţia a primit o conotaţie şi mai asiduă deoarece problema apartenenţei religioase a fost suprapusă cu cea a „problemei poloneze", care a fost pe tot parcursul secolului al XIX-lea considerată ca prim pericol pentru unitatea Imperiului Rus. Cercetările cu referire la această problemă ne arată că administraţia

---

[2] Доминик Ливен, *Российская империя и ее враги с до начала наших дней*, Издательство «Европа», Санкт-Петербург, 2007, с. 378.

[3] Соколова Марианна, „К вопросу о методологии изучения конфесиональной истории", în *Letuviu Kataliku mosclo Academja, metrastis,* XXVI, Vilnius, 2005, p. 482.

[4] *Ibidem*, p.483.

[5] În 1840 Nicolai I a ordonat ca în nomenclatura-administrativă să nu se mai folosească denumirea de Guberniile Belorusiei şi Lituaniei ci Regiunea de Nord –Vest, Regiunea de Sud – Vest o alcătuia guberniile Kievului, Volâniei şi Podolscului. În general cu denumirea de guberniile de nord – vest s-au numit teritoriile ce au intrat în componenţa Imperiului Rus după cele trei împărţiri a Poloniei în afară de Regatul Poloniei (Королевство Польское) format după semnarea la 27 noiembrie 1815 de către Alexandru I a constituţiei acestuia (după *Западные Окраины Российской Империи*, Новое литературное обозрения, Москва, 2006, p.83 şi 103).

[6] *Западные Окраины Российской Империи* , p.73.

țaristă a folosit pentru aceste regiuni o multitudine de metode pentru obținerea scopului final – convertirea maximum posibilă a populației locale la ortodoxie şi prin aceasta conform conceptului promulgat de asigurare a loialității față de puterea imperială. Ca un prim instrument în acest sens poate fi considerată direcția adoptată cu referire la căsătoriile mixte. Astfel, conform legii din 1803 pentru simplificarea procedurii, copiii ce rezultau din căsătoriile mixte se educau în credința tatălui, fapt argumentat prin dorința de a păstra unitatea în familii. Pentru funcționarii veniți, însă, în guberniile nord - vestice s-au păstrat regulile din 1721[7]. La 30 septembrie 1830, din inițiativa lui D.N. Bludov, şeful departamentului pentru confesiunile străine, a fost întărit noul regulament privind căsătoriile mixte care în esență îl repeta pe cel din 1768 precizându-se că sunt anulate înțelegerile reciproce prin care „copiii nu pot să fie educați în altă religie decât cea ortodoxă".

De fapt, acest mod de rezolvare a problemelor apărute în cazurilor căsătoriilor mixte era valabil şi pentru întreg imperiul, inclusiv pentru teritoriul Basarabiei. Din aceste considerente, printre actele emise de către Dicasteria Duhovnicească transformată în 1832 în Consistoriu Duhovnicesc, există o serie de dosare cu referire la anularea unor căsătorii mixte din punct de vedere a apartenenței confesionale. Motivul invocat a fost faptul că acestea nu au fost oficiate în bisericile şi de către preoții ortodocşi[8].

La nivel educațional, de asemenea, poate fi urmărită intervenția statului în această direcție. Astfel, la începutul secolului al XIX-lea, un accent sporit se punea pe rolul fiilor de preoți absolvenți ai seminarelor teologice, ce urmau să fie numiți în guberniile de nord - vest în calitate de profesori şi secretari ca adevărați promotori ai ortodoxismului şi contrapondere a catolicismului[9].

De domeniul educațional ține şi dispoziția din 13 iulie 1837 prin care toți elevii care au terminat merituos gimnaziile, în guberniile de nord – vest urmau să-şi facă studiile la facultățile de juridică din Universitățile din Moscova, Harcov, Khiev şi Cazani. Apoi reprezentanții micilor dvoreni după terminarea gimnaziilor sau universităților, de asemenea, în afară de ortodocşi şi uniați, urmau să facă serviciul de funcționar timp de cinci ani în una din guberniile velicoruse plus trei ani în guberniile care au suportat cheltuielile pentru instruirea acestora, prin aceasta urmărindu-se conform legii, deprinderea noilor funcționari cu tradiția velicorusă şi îndepărtarea acestora de influența catolică[10]. În acelaşi sens pot fi interpretate şi măsurile luate în anii 60 ai secolului al XIX-lea când în şcolile catolice a fost înlăturată limba poloneză şi latină prin cea rusă în predarea şi explicarea legii domnului[11].

---

[7] Горизонтов Л.Е. *Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше,* Изд. «Индрик», Москва, 1999, p. 76. Conform regulilor din 1721, femeile de rit ortodox ce se căsătoreau cu reprezentanți ai altor religii urmau să fie cununate în biserici ortodoxe, iar copii să fie crescuți în religia creştin – ortodoxă.

[8] Cf. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), *Fondul 205* şi *Fondul 208*.

[9]Горизонтов Л., *Выбор носителя «русского начала» в польской политике Российской империи*, în *Католицизм в России и православие в Польше*, Варшава, 1997, p. 113.

[10] Idem, *Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше,* p. 42

[11] *Западные Окраины Российской Империи* , p.237. În contextul politicii lingvistice, se mai pot aminti aici şi o serie de proiecte aşa cum ar fi cel din 1862 în legătură cu discutarea problemei dominației polonezilor în Biserica catolică în administrația Guberniei Vilia, s-a născut ideea conform căreia, se propunea traducerea principalelor rugăciuni şi catehismul pe

Vorbind despre Basarabia, situaţia a evoluat sub un alt unghi. Problema principală a sistemului de educaţie ce trebuia dezvoltat aici urma să devină un instrument de rusificare a populaţiei din zonă. Instituţia culturală principală asupra căreia urma să se răsfrângă aceste proces era biserica care la acel moment prin clerul mirean şi monahal reprezenta pătura intelectuală cea mai puternică care putea să se opună procesului de deznaţionalizare şi menţinere a elementului cultural românesc.

Din aceste considerente seminarul teologic înfiinţat la Chişinău în anul următor după anexarea Basarabiei, a fost organizat în conformitate cu structurile similare existente deja în Imperiul Rus, devenind astfel prima instituţie şcolară şi de fapt instituţia cu cel mai înalt rang din domeniul educaţiei din spaţiul dintre Prut şi Nistru. Anume această instituţie urma să facă cunoscut şi să implementeze limba rusă în instituţia şi serviciul bisericesc. Despre aceasta amintind chiar Gavriil Bănulescu-Bodoni care în raportul său către Sfântul Sinod arăta: „Din limbi să se înveţe în primul rând şi neapărat limba rusească, ca limbă predominantă, cea naţională moldovenească cu scopul că cei ce o învaţă să poată propovădui cuvântul lui Dumnezeu şi buna morală, şi cea latină fiindcă din ea se trage şi se poate îmbogăţi cea naţională”[12]. Şi chiar dacă mitropolitul şi exarhul Basarabiei în demersul său punea în prim plan limba rusă, amintind şi de cea moldovenească şi latină, odată cu trecerea timpului, accentul s-a pus numai pe limba rusă, astfel încât, cunoaşterea acesteia a devenit obligatorie pentru toţi seminariştii. Din această cauză, o bună parte din elevii seminarului fie moldoveni, fie greci sau bulgari nu au mai putut absolvi această instituţie, fiind exmatriculaţi pentru incapacitatea de a-şi însuşi limba rusă[13]. Practic, accentul educativ al seminarului a fost schimbat spre realizarea unui alt deziderat considerat mai important de către administraţia ţaristă, şi anume rusificarea sistematică a acestui segment a vieţii moral – spirituale din zonă.

Evident că, în afară de şcolile care erau patronate de către instituţia bisericii, au existat şi şcoli laice cum ar fi cele lancasteriene, ţinutale, de zemstvă etc., misiunea cărora este exprimată foarte clar de către P. Batiuşcov care afirma că „dacă voim ca Basarabia să se contopească pe deplin cu Rusia, atunci trebue prin mijlocirea şcoalelor să ne grăbim a face ca măcar jumătate din ţăranii moldoveni să devie ruşi. Spre această ţintă tinde tocmai sistemul de învăţământ public, adoptat acum de ocârmuire”[14]. Pentru

---

scurt pe limba „dialectului belorus”. Acest lucru urma să slăbească pericolul de polonizare ce se vedea asupra acelei părţi a catolicilor (aproximativ a cincea parte) asupra căreia administraţia centrală aplica denumirea de „belorusă”. În 1869, sub influenţa discuţiilor purtate, împăratul semnează un decret prin care limba rusă era permisă pentru folosirea în serviciul bisericesc auxiliar a confesiunii romano-catolice. Dispoziţiile emise de către autorităţile centrale şi-au avut efectul şi la începutul anilor 70 limba rusă se folosea deja în 30 de biserici catolice din Gubernia Minsc. (După А.Ф.Смалянчук, *Проблема белорусского языка в католическом богослужении в минской и виленской диоцезиях во второй половине 19 – начале 20в.*,în Letuviu Kataliku mosclo Academja, metrastis, XXVI; Vilnius 2005, p. 422).

[12] Ştefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Editura enciclopedică „Gh. Asachi”, Chişinău, 1992, p. 127 – 129.

[13] Cf. Diana Iaţco, *Bursieri români la seminarul teologic din Chişinău şi reflectarea unor aspecte din cadrul activităţii acestei instituţii*, în *Edificarea statului de drept şi punerea în valoare a patrimoniului cultural şi spiritual al Moldovei în context internaţional*, Chişinău, 2007.

[14] Citat după: Ion Nistor, *Istoria Basarabie*, Editura Cartea Moldovenească, Chişinău, 1991, p. 254.

a atinge acest scop propus de către proiectul imperial rus cu referire la Basarabia, evident că, în primul rând, era nevoie de substituirea totală a limbii române cu cea rusă, lucru care se şi întâmplă în 1867. Substituirea este argumentată prin schimbările radicale survenite în dreapta Prutului şi care pot fi urmărite, de exemplu, în scrisoarea Inspectoratului Circumscripției de învățământ Odessa către cancelaria guvernului Basarabiei în care se arăta că „... moldovenii din Basarabia, care de mult timp trăiesc în Rusia, nu toți cunosc limba rusă, în unele parohii ortodoxe până acum toată slujba bisericească se face în limba moldovenească. Călăuzit cu toată convingerea că este absolut necesar a se pune capăt acestei despărțiri de stat întrucât acum, poate mai mult ca oricând, cultura rusă a moldovenilor din Rusia a căpătat o semnificație politică, deoarece unirea Moldovei cu Valahia şi formarea unui principat aproape neatârnat şi puțin binevoitor pentru noi produce o acțiune de atracție vădită şi la vecinii moldoveni din Basarabia..."[15] . Astfel, dacă în regiunile de nord-vest factorul destabilizator şi periculos pentru unitatea imperială era văzut în polonezi şi biserica catolică, atunci pentru Basarabia acest factor era reprezentat de către noul stat apărut şi de către Biserica ortodoxă – purtătoare a tradiției şi culturii românești. Credem că din aceste considerente la 1871 în fruntea Bisericii din Basarabia este numit Pavel Lebedev „convins şi fierbinte patriot rus". În primul rând acesta a adus cu sine un număr însemnat de clerici şi funcționari ruşi pentru numirea în posturi mai însemnate. Apoi considerând mănăstirile ca fiind principale „cuiburi de ignoranță" , a abolit tradiția de alegere a stareților înlocuind-o cu practica existentă în Imperiul Rus de numire a acestora, drept rezultat fiind sau schimbarea respectivelor în alte locuri sau destituirea. Decapitarea conducerii mănăstireşti a înlesnit activitatea de introducere a limbii ruse şi slavone în instituțiile date, mergându-se chiar mai departe şi ajungându-se chiar la deschiderea de şcoli primare ruse în mănăstiri[16].

În lupta împotriva clerului moldovenesc noul exarh al Episcopiei Chişinăului şi Hotinului a recurs la reorganizarea şi modificarea parohiilor astfel ajungându-se la reducerea numărului acestora. În urma acestor modificări în funcție au rămas 433 de preoți parohi, 169 au fost ținuți ca ajutori de parohi, 144 au fost trecuți ca supranumerar iar 32 au fost scoşi cu totul. Din diaconi şi cântăreți au rămas în funcție 596, 1025 au fost trecuți ca supra – numerar iar 285 au fost destituiți. Mai mult Episcopul Pavel a obținut de la Sfântul Sinod dreptul de a numi în funcțiile care deveneau vacante persoane ce le desemna personal şi care evident că nu erau aleşi din rândurile autohtonilor. Pe lângă substituirea preoților locali cu cei din imperiu sau scoaterea din funcție a celor dintâi Pavel Lebedev a recurs şi la acțiuni mult mai radicale , în timpul său fiind închise 340 de biserici din Basarabia[17].

Ca o ultimă acțiune a lui Pavel Lebedev îndreptată spre consolidarea elementului rus a fost şi închiderea tipografiei înființate de către Bodoni , pentru a

[15] Ştefan Ciobanu, *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura*, Ştiința ,Chişinău, 1992, p. 97.
[16] Petre Cazacu, Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812 – 1918, Editura Ştiința, Chişinău, 1992, p. 174-175. Aproximativ în aceiaşi perioadă cu venirea lui Pavel Lebedev în Basarabia s-a efectuat şi reforma învățământului care era văzută de P. Batiuşcov, citat deja mai sus ca fiind îndreptată „ca să se poată nădăjdui ca tânăra generație moldovenească în Basarabia să fie crescută în duhul curat rusesc şi să se contopească în chip organic cu patria comună, cu Rusia ". (Citat după I. Nistor op. cit., p. 254).
[17] Ibidem, 176-177.

curma orice posibilitate de publicare a cărților în limba populației autohtone[18]. Candidații care au urmat în scaunul episcopal a Chişinăului şi Hotinului după reformele efectuate nu au avut decât să mențină linia trasată de către predecesorul lor.

Referindu-ne la politica educațională a Rusiei față de alte minorități religioase de pe teritoriul Basarabiei, aceasta urma direcția acceptată pentru tot teritoriul imperiului. În dependență de „loialitatea arătată" au existat religii care au fost favorizate în comparație cu celelalte. Drept exemplu în acest sens poate servi faptul deschiderii şcolii pentru copii luterani deschise la Chişinău imediat după sfințirea bisericii acestei confesii în 1837, în comparație cu şcoala pentru catolici deschisă abia la începutul secolului al XX-lea[19] .

Şi în cazul ortodocşilor şi în cazul altor confesiuni, studiile superioare erau efectuate în centrele universitare din Imperiul Rus ca Odessa, Haricov, Moscova sau Sankt – Petersburg. Numărul persoanelor ce şi-au făcut studiile în Universitățile de la Iaşi şi Bucureşti a fost foarte mic. Cauza acestei orientări poate fi ilustrată prin scrisoarea din 21 martie 1864 a Cancelariei guvernatorului general al Noii Rusii şi al Basarabiei către cancelaria gubernatorului Basarabiei între care printre altele se arăta: „că moldovenii de la Chişinău (tineri din bune familii) au legături cu Iaşii şi cu Bucureştii pentru unirea Basarabiei cu Principatele prin mijlocirea moldovenilor care vin din Principate la Chişinău pentru (ca să aducă) scrisori"[20].

În afară de acțiuni indirecte ce vizau întărirea elementului ortodox din regiunile de nord-vest a Imperiului Rus au fost efectuate şi acțiuni directe în vederea subminării elementului ce nu ținea de biserica dominantă, acțiunile fiind îndreptate în primul rând împotriva catolicilor. Mai mult, datorită revoltelor poloneze din 1830 şi 1863 administrația țaristă primea mână liberă de intervenție chiar şi în problemele de ordin religios.

Referindu-se la instituția bisericii catolice nemijlocit, se poate constata că între 1830 şi 1832 au fost închise peste 200 de biserici catolice, lucru care a continuat şi după aceasta, drept pretext invocându-se ajutorul acordat de către acestea insurgenților. În continuarea acestei politici în 1842 a fost efectuată secularizarea averilor funciare a bisericii catolice.[21].

Cea mai importantă realizare, însă a politicii religioase a Imperiului Rus în guberniile de nord – vest a fost readucerea Bisericii greco-romane în sânul Bisericii Ortodoxe. Ca prim pas a acestei acțiuni a servit închiderea mănăstirilor bazilicane sub pretextul că acestea ar fi acordat o susținere importantă insurgenților polonezi. Apoi în 1828 a fost creat colegiul bisericii uniate, aparte de cea catolică, astfel fiind posibilă o administrare a acestei instituții religioase fără de apariția unor impedimente din partea Bisericii romano-catolice paralel fiind redusă la minimum influența acesteia, preoților catolici interzicându-li-se predicile în bisericile greco-romane. Totodată toate

[18] Ştefan Ciobanu, *Basarabia*, Editura „Universitas", Chişinău, 1993, p. 291. Prin dispoziția Sfântului Sinod la 16 iulie 1882 Pavel Lebedev a fost trecut ca episcop al Cartalinei şi Cahetiei în Georgia, unde din cauza măsurilor ce au fost întreprinse de acesta, care aveau acelaşi caracter ca şi în Basarabia, a stârnit revolta din partea baştinaşilor, unul din locțiitori săi fiind chiar omorât iar el fiind trecut la Kazani.

[19] Cf. ANRM, *Fond 7*.

[20] Ştefan Ciobanu, *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura*, Ştiința ,Chişinău, 1992, p. 96.

[21] Елена Филатова, „Конфессиональная политика царского правительства на Беларуси(1772-1869)", în *Letuviu Kataliku mosclo Academja*, metrastis, XXVI; Vilnius 2005, p. 245-250.

necesitățile legate de cult şi literatură religioasă au fost suplinite prin donații venite de la Moscova. Drept urmare la 25 martie 1839 în supunerea Bisericii Ortodoxe Ruse au fost aduşi aproximativ 1,5 mln. de enoriaşi[22].

Presiunea asupra bisericii catolice a fost şi mai mare după Răscoala poloneză din 1863, una din laturile atinse în acest sens fiind ridicarea spiritului rus prin orientarea spre biserica ortodoxă, cu atât, mai mult că atât Muraviev, General Gubernatorul regiunii cât şi supuşii săi arătau că o bună parte din populație nu conştientizau apartenența sa religioasă, aceasta observându-se prin faptul că o parte din populație cu acelaşi succes vizitau şi bisericile catolice şi cele ortodoxe. Mai mult, o parte din populație în timpul nu prea îndepărtat a trecut de la biserica uniată, şi era mult mai apropiată de catolici. Apoi însuşi situația economică şi culturală a Bisericii Ortodoxe era inferioară celei catolice. Începând cu 1864 guvernul a accentuat finanțările pentru construcția de biserici noi ortodoxe din piatră. O atenție deosebită se acordau bisericilor care au fost transformate din catolice sau uniate. Viceversa se proceda cu catolicii. Chiar în 1863 la Vilno au fost executați doi preoți catolici, care nici nu au fost scoşi din tagma preoțească. Din guberniile de nord-vest şi Regatul Polon au fost exilați peste 120 de preoți catolici în Siberia, dintre care 20 la munci silnice. Până în 1867 au fost închise 30 de biserici catolice, 160 de lăcaşuri de cult au fost transformate în biserici ortodoxe. A fost redusă posibilitatea de liberă mişcare a preoților, şi libera propovăduire[23].

Totodată a fost ridicată şi importanța actului de trecere la ortodoxism, lucru care era văzut ca un pas principial spre loialitate față de gândirea şi existența rusă. Conform datelor statistice numărul catolicilor trecuți la ortodoxie din guberniile de nord-vest constituia în mediu 1000 de persoane pe an în anii 50 începutul anilor 60. Situația se schimbă după 1863-64, astfel încât în 1865 numărul neofiților a constituit 4254 persoane, în 1866 – 49498 persoane, în 1867 – 13639 persoane, iar în 1868 - 9115 persoane, numărul acestora iarăşi scăzând în anii ulteriori: 1869 – 3332 persoane, 1870 – 2893 persoane, 1871 – 2615 persoane. Locul principal în aceste convertiri la ocupat Gubernia Minsk în care numai în 1866 au fost trecuți la ortodoxie 20705 persoane[24].

Metodele de „readucere" însă în sânul Bisericii Ortodoxe puteau purta un caracter foarte variat. Acestea porneau de la simpla aducere de înlesniri financiare feților bisericeşti sau chiar cumpărarea acestora, aşa cum a fost cazul de exemplu a lui Ioan Strelețchii, care a cerut pentru trecerea parohiei sale cu 400 de oameni 1000 de ruble[25], până la cele mai drastice măsuri ce puteau viza chiar şi pierderea libertății[26].

---

[22] Cf. Киприяновичь Г.Р., *Исторический очерк православия, католичества и унии в Белорусии и Литве. С древнейшего до настоящего времени*, Типография И. Блюмовича, Вильна, 1899. De fapt încercări de aducere a uniaților la ortodoxie au exista şi înainte de anul 1839. Datorită activității episcopului Smaragd , ce a activat din propria inițiativă şi cu ajutorul autorităților administrației laice între 1833-1835 au fost reortodocşizați 100 000 de persoane. (După Светлана Морозова Сопротевление деунизации в Беларуси в 1834-1838г., în Letuviu Kataliku mosclo Academja, metrastis, XXVI; Vilnius 2005, p. 273).

[23] *Западные Окраины Российской Империи Ibidem*, p.231-232.

[24] Дарюс Сталюнас, „Роль имперской власти в процессе массового обращения католиков в православие в 60-е годы 19 столетия" în *Letuviu Kataliku mosclo Academja*, metrastis, XXVI; Vilnius 2005, p. 309-310.

[25] Ibidem, p. 325.

Cu toate eforturile şi sforţările depuse, politica confesională a administraţiei centrale în cele din urmă avea să sufere dacă nu un eşec total atunci unul esenţial, dacă este de luat în consideraţie faptul că după manifestul din 17 octombrie 1905 privind libertatea credinţei o bună parte a populaţiei a revenit la cultul profesat în perioada anterioară. Astfel între 1905 şi 1916 de la ortodoxism s-a desprins aproximativ ¼ de milion a populaţiei (249818 persoane), dintre care 74% au revenit la catolicism şi credinţa greco-romană chiar în anul 1905[27].

Răscoala poloneză din 1863 a făcut ca administraţia ţaristă, în detrimentul şi fără acordul Bisericii Ortodoxe să ia o atitudine favorabilă faţă de reprezentanţii altor religii. Aşa în prima fază evreilor li se permitea trecerea la catolicism fapt care era văzut ca un pas înainte pentru aducerea acestora în sânul creştinismului, situaţie care se schimbă esenţial la începutul anilor 60 odată cu declanşarea politicii lui Alexandru al II-lea de a delimita creştinii de influenţa iudaică. Din această cauză către sfârşitul secolului al XIX- lea creşte poziţia antisemită a polonezilor, care vedeau în evrei un element de rusificare[28].

Din 1867 situaţia se agravează atunci când problema evreiască este inclusă în contextul general a problemelor minorităţilor confesionale şi etnice, şi când este promulgată ideea de scoatere a idişului din şcoli şi înlocuirea acestuia cu limba rusă. C.P. Caupfman a interzis chiar total publicarea de literatură în idiş pe teritoriul guberniilor de nord – vest , dispoziţie care a funcţionat însă numai o singură lună[29].

O altă direcţie a autorităţilor centrale se orienta spre rascolnici. Reprezentanţii acestui curent religios apar în regiunea dată încă în secolul al XVII, astfel încât după estimările unor specialişti către mijlocul secolului al XIX-lea numărul acestora ajungea la 30 - 40 de mii[30].

În perioada de până la răscoala polonezilor din 1863 atitudinea administraţiei guberniilor din nord – vest în linii majore nu se deosebea de cea existentă în tot spaţiul înglobat în imperiul eurasiatic. Anume din aceste considerente şi aici ca şi peste tot legea din 1858 ce o repeta pe cea din 1826 interzicea construcţia de noi lăcaşuri de cult a staroverilor, fie ca biserici, fie sub formă de case de rugăciuni, precum şi repararea celor vechi. Anume din aceste considerente la 1862 în Gubernia Covno locuiau conform recensământului efectuat de către N. Coreţchii Şeful Regiunii de Nord – Vest 13001 suflete de staroveri repartizaţi în 730 de localităţi, care aveau 14 case de rugăciuni, dintre care la moment funcţionale rămăsese numai cinci[31].

---

[26] Pentru a consulta măsurile şi metodele folosite de către administraţia ţaristă pentru convertirea populaţiei din guberniile de nord – vest la ortodoxie consultă М. Долбилов, „"Царская вера": массовые обращения католиков в православие в северо-западном крае российской империи (1860-е гг.)" în *Ab Imperio*, Nr. 4, Казань, 2006, p.225-271.

[27] Пол Верт, „Трудный путь к католицизму Вероисповедная принадлежность и гражданское состояние после 1905", în *Letuviu Kataliku mosclo Academja*, metrastis, XXVI; Vilnius 2005, p. 453.

[28] Горизонтов Л., *Выбор носителя «русского начала» в польской политике Российской империи*, în *Католицизм в России и православие в Польше*, Варшава 1997, p. 113.

[29] *Западные Окраины Российской Империи*, p. 319 -321.

[30] Иван Леклер /Париж/ «Литовский парадокс»: российская конфесиональная политика по отношению к старообрядцам в северо-западном крае с 1863 по 1883 г. în *Letuviu Kataliku mosclo Academja*, metrastis, XXVI; Vilnius 2005, p. 369.

[31] А. Станкевич, *Очерк возникновения русских поселений на Литве*, Губернская Типография, Вильно, 1909, p.11.

Astfel, imediat după liniştirea spiritelor, chiar în 1863 aceştia au primit dreptul de a se înscrie în tagma negustorilor, aproximativ în aceiaşi perioadă primind şi dreptul de a duce cărți metricale proprii, iar prin legea din 1883 li se remitea dreptul de a transforma casele particulare în case de rugăciuni[32].

Chiar şi N. V. Muraviov reprezentantul puterii centrale în guberniile de nord - vest imediat după evenimentele din 1863 referindu-se la staroveri afirma că „nu au fost încă cazuri când staroverii să lase obiceiurile sale, tradițiile şi deprinderile şi modul de viață şi să se alipească la elementul străin". Bazându-se pe acest fapt el a şi pus baza începuturilor colonizării staroverilor în această regiune, ba mai mult a cerut aducerea acestora din guberniile interne.[33].

În acest context este necesar de atras o deosebită atenție asupra accentului care era pus pe importanța elementului rascolnic în colonizarea regiunii date ce era văzut ca un instrument de consolidare a masei loiale împăratului. Aşa numai în 1864 în gubernia Covno au fost colonizate 500 de familii dintre care 276 ortodoxe, 205 starovere şi 19 familii a ostaşilor aflați în rezervă, iar conform datelor statistice din 1868 în Gubernia Coveli, numai în luna septembrie – au fost aşezați 3024 staroveri, 3616 ortodocşi şi numai 200 de catolici şi protestanți[34]. Din punct de vedere legislativ colonizarea făcută după 1865 nu a mai ținut cont de faptul că staroverii urmau să fie colonizați aparte de ortodocşi

Totuşi după cum am arătat mai sus intervențiile energice din partea bisericii ortodoxe şi îndeosebi a ober procurorului Sfântului Sinod C.P. Pobedonoștev au dus la abandonarea din partea administrației țariste a ideii privind importanța pe care urmau să o joace staroverii în teritoriile puse în discuție, din care cauză între 1874 şi 1883 în gubernia Covno din cele 525 de familii 376 erau ortodoxe şi numai 92 starovere restul de 57 reprezentând reprezentanți a confesiunii celor de o singură credință (единоверцы) [35].

În cazul minorităților confesionale din Basarabia, în comparație cu guberniile de nord-vest a Imperiului Rus nu putem vorbi despre existența vreo unei religii anume vizate de către administrația țaristă pentru o reducere a acesteia prin convertire la ortodoxie. Totuşi şi în cazul acestui spațiu o situație aparte a avut-o biserica catolică. Dintru început putem să constatăm că concentrarea relativ mică a acestei confesiuni în spațiul dintre Prut şi Nistru a constituit principalul deziderat pentru evitarea unor presiuni masive din partea administrației centrale întru atingerea unor scopuri propuse ca în cazul regiunile de nord – vest.

---

[32] Иван Леклер, *op. cit.*, p. 370-373. De fapt această lege venea totalmente în contradicție cu decretele imperiale deja amintite din 1826 şi 1858 care interziceau categoric nu numai dechiderea de noi lăcaşuri dar chiar şi repararea celor vechi. Mai mult sunt cunoscute cazuri când au fost recunoscute revenirile în această credință, lucru care până atunci nu a mai fost cunoscut în Imperiul Rus. În 1866 la Riga a fost deschisă şcoala staroverilor a lui Grebenscicov, lucru la rândul său inedit.

[33] Arhiva Națională a Lituaniei , Fond *Особой канцелярии, Дело* № 1795.

[34] А. Станкевич, *op.cit.*, p. 47

[35] *Ibidem*, p. 91. Cu toate acestea ideea nu a fost abandonată totalmente, astfel încât În 1885 General Gubernatorul Cohanov propunea colonizarea Gub. Coveli , îndeosebi cu staroveri ca element ce rezista influienței locale polono-lituaniene şi împotriva germanizării hoatrelor din partea Prusiei.

Politica confesională rusă *vis-a-vis* de Biserica catolică din Basarabia în linii generale era orientată spre reducerea la maximum posibil a influenței acesteia[36]. Respectivul scop putea fi atins prin interzicerea sau tergiversarea pentru un timp cât mai îndelungat a deschiderii de noi centre sau organizarea de noi comunități a acestei confesiuni. La rândul său apariția acestora depindea în mare măsură de existența sau ridicarea a lăcaşurilor de cult necesare profesării cultului. Anume în acest sens poate fi interpretat refuzul de construcție a unei biserici catolice noi în Ismail care a fost înaintat de către comunitatea de aici încă în 1820 şi care către 1829 era încă examinată iar către 1831 se obținea numai o remunerare mai substanțială a preotului catolic din acest oraş, problema construcției fiind rezolvată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[37].

O soartă mai bună a avut-o inițiativa de construcție a Bisericii catolice din Chişinău, problemă care este înaintată de către comunitatea catolică în anul 1834 şi care este rezolvată definitiv nouă ani mai târziu prin sfințirea bisericii în 1843. În schimb cererea de finanțare a construcției unei biserici catolice în Hotin a avut soarta celei din Ismail, în defavoarea acestei inițiative fiind invocate mai multe cauze, ca: lipsa unei biserici ce ar putea satisface toate necesitățile comunității ortodoxe, inexistența de fonduri în bugetul Basarabiei sau posibilitatea catolicilor de aici de a vizita lăcaşurile de cult din Podolia[38]. În esență aceste practici se poate spune că şi-au atins scopul şi la începutul secolului al XX în Basarabia existau comunități catolice numai la Chişinău, Bălți, Crasna, Ismail, Hotin, Bender şi Soroca[39]. Totuşi evenimentele din Polonia din 1863 nu au putut să nu sensibilizeze opinia părții radicale a intelectualității ruse. În vizorul criticilor nimerea în primul rând perimetrul regiunii de vest a imperiului, considerându-se că au fost scoase de sub supraveghere regiunile învecinate focarului rebeliunii - Basarabia, Ekaterinoslav, Poltava, Cernigov, Smolensk, Pskov, Liflanda şi Kurlandia. La pericolul polonez în Basarabia se referea în 1866 „Moskovskie vedomosti". Ziarul raporta despre concentrarea în partea ei de nord a unui număr mare de proprietari şi arendaşi de pământ de proveniență poloneză, ce mențin legătura cu conaționalii săi din Volânia. Polonezii basarabeni au participat activ la răscoala poloneză creând o administrație clandestină şi comande de jandarmi. Semnalul ediției de sub supravegherea lui Katcov nu a rămas neobservată şi generalul V.A.Docudovschii comenta în zilnicul său „Această noutate va fi o noutate pentru

[36] Ca prim pas în acest sens a fost izolarea şi încercarea de întrerupere a catolicilor din Basarabia cu cei din Țara Moldovei. Odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul rus sub pretextul începutului epidemiei, hotarele au fost închise preoților catolici interzicându-se să treacă Prutul, în acelaşi timp, însă, conform decretului imperial parohiile catolice basarabene au fost trecute sub jurisdicția mitropolitului de Moghiliov - Stanislav Boguş Sestrențevici. Către 1814 Sestrențevici a supus catolicii din Basarabia episcopului de Kamenița care a trebuit să organizeze parohiile de aici conform cerințelor existente în Imperiu, din care cauză prin decretul imperial din 20 februarie 1819 aceluiaşi episcop Borgheuş Luka Marțkevici a fost însărcinat cu supravegherea tuturor parohiilor din această zonă, inclusiv cele create de colonişti. În cele din urmă catolicii din Basarabia au fost supuşi din punct de vedere canonic eparhiei de Herson, care în câteva rânduri şi-a schimbat centrul. (Vezi: Неля Саганова, „Кишиневский римско – католический приход «Божестиенного Провидения» в первой половине XIX века", în *Analecta catholica*, Nr. 1, Chişinău, 2005, p.122.

[37] ANRM, *Fond 2*, inventar I, dosar 1375, fila 1-11.

[38] Ibidem, , inventar I, dosar 3929, fila 16 -17.

[39] Неля Саганова, *op.cit.*, p.132.

ruşi. Acum guvernul nostru se ocupă numai de polonezii din guberniile de vest, iar pe cei basarabeni i-a lăsat în pace totală, de parcă ei nu ar fi existat de loc. Chiar oare intelectualitatea poloneză basarabeană va rămânea fără atenţia guvernului nostru?"[40] Rezultat al acestor dezbateri şi opinii s-a reflectat în legea din 8 iulie 1868 cu privire la trecerea cu traiul a locuitorilor din Regatul Poloniei în Rusia şi viceversa prin care polonezilor li se interzicea de acum înainte până la dispoziţii speciale de a se mai aşeza cu traiul în Basarabia[41]. Urmare a acestei politici a fost numărul relativ mic ca de fapt şi a comunităţilor catolicilor a polonezilor din Basarabia, astfel încât recensământul din 1897 arăta un număr de 11696 polonezi ce locuia în spaţiul dintre Prut şi Nistru[42]. Considerăm că anume numărul mic a reprezentanţilor acestei confesiuni de fapt a şi protejat-o de o politică mult mai dură din partea administraţiei ţariste cum s-a întâmplat de fapt în guberniile de nord – vest. Practic pentru Basarabia nu au existat proiecte şi politici ample de încercare de aducere a catolicilor la ortodoxie acest fenomen purtând o conotaţie accidentală, cazurile de convertire fiind foarte rare.[43]

Pentru reprezentanţii celorlalte curente creştine, aşa cum au fost protestanţii şi armenii poate fi constată o poziţie foarte maleabilă din partea autorităţilor ţariste. Cu toate că în unele cazuri se ajungea la unele stări de conflict în care a fost nevoie de intervenţia chiar a Exarhului episcopiei Chişinăului şi Hotinului pentru curmarea intervenţiilor în afacerile Bisericii Ortodoxe îndeosebi din partea feţelor bisericeşti armene[44], linia politică a administraţie ruse a rămas neschimbată. Analiza legislaţiei din perioada respectivă ne demonstrează, că în linii generale atât Bisericii protestante cât şi celei armeneşti de fapt li se recunoşteau o serie de drepturi şi privilegii pe care le avea Biserica Ortodoxă[45]. Această poziţie poate fi explicată numai prin faptul că aceste confesiuni în linii generale sau aveau o conducere autonomă ce nu prevedea legături cu confesionali de peste hotarele imperiului sau erau sub un control total din partea autorităţilor de la Sankt – Petersburg, din care cauză nu prezentau nici un pericol pentru unitatea Imperiului Rus.

Cât priveşte statutul pe care l-au avut diferitele denominări de pe teritoriul Basarabiei, acesta în linii generale era urmat celui din interiorul Imperiului Rus şi care în linii mari se stabilea de comun acord cu Biserica ortodoxă care în 1831 a stabilit

---

[40] Горизонтов Л., op. cit., p. 59. Nu avem , sau, cel puţin până în momentul de faţă, în Arhiva Naţională a Republicii Moldova nu au fost depistate informaţii care ar confirma datele prezentate de către „Moskovskie vedomosti". Totuşi este cunoscut faptul că evenimentele din Regatul Poloniei din 1863 nu a lăsat indiferenţi conaţionalii din Basarabia, aici circulând o serie de informaţii privind colectarea de fonduri pentru ajutorul insurgenţilor sau petrecându-se chiar panehide în memoria celor omorâţi în perioada evenimentelor din 1863-1864, aşa cum a procedat preotul romano-catolic de la Hotin, Ioan Lozinskii. (Cf. ANRM, Fond 2, inventar I, dosar 7640 sau 7641).

[41] Ibidem, p.60.

[42] Ştefan Ciobanu, *Basarabia. Populaţia. Istoria. Cultura*, Ştiinţa ,Chişinău, 1992, p. 97.

[43] Cf. ANRM, Fond 205 şi 208.

[44] Cf. Ion Gumenâi, „Raporturile dintre biserica ortodoxă şi cea armeană în perioada imediat următoare a anexării Basarabiei de către Imperiul Rus" în *Pergament*, X-XI, 2007 – 2008, Chişinău 2008.

[45] Cf. *Полное собрание законов Российской Империи*, Собрание 1.3, Печатаного в типографии 2-го отделения собственно Его Императорского Величество канцелярии, Санкт – Петербург, 1914

gradul de pericol pe care le prezenta acestea[46]. Totuşi din rândul acestora am evidenţia atitudinea faţă de ortodocşii de rit vechi. Ca şi în cazul guberniilor de nord – vest atitudinea faţă de aceştia nu tot timpul coincidea cu linia generală promovată în Imperiul, numai că în cazul Basarabiei poziţia loială a administraţiei poate fi constatată în prima jumătate a secolului al XIX-lea, iar pentru teritoriile de nord – vest după cum am văzut proiecte legate de cultul rascolnicilor apar după revolta din 1863 a polonezilor când aceştia sau arătat întru totul loiali Împăratului. Şi într-adevăr dacă vom cerceta atitudinea faţă de lipoveni a administraţiei ţariste în primele decenii de după anexare a Basarabiei vom observa o atitudine mult mai maleabilă decât în restul Imperiului fapt care a şi dus la creşterea numărului reprezentanţilor acestui cult pe teritoriul interfluviului[47]. Mai mult moartea lui Alexandru I şi condiţiile de venire la putere a împăratului Nicolae I a făcut ca politica maleabilă a lui Alexandru să fie schimbată cu una de orientare reacţionară a urmaşului său. Este evident că această politică avea o repercusiune mult mai gravă pentru populaţia considerată în afara drepturilor datorită preferinţelor confesionale decât pentru populaţia ortodoxă. Astfel este emisă dispoziţia de la 9 ianuarie 1826 a Comitetului de Miniştri prin care ortodocşilor de rit vechi trebuiai sa fie puşi sub un control riguros al autorităţilor, interzicându-li-se orice propagandă în folosul religiei sale, precum şi orice convertire a populaţiei ortodoxe la confesiunea sa, iar la Moscova este constituit Consiliul consultativ secret cu scopul „unificării spiritului toleranţei cu măsurile necesare pentru severitate”. În acelaşi an reprezentanţilor lipovenilor li s-a interzis ocuparea posturilor eligibile din structurile de stat, interzicându-li-se tot odată şi construcţia de noi lăcaşuri de cult[48].

În aceste condiţii în Basarabia are loc colonizarea cazacilor necrasovişti, majoritar lipoveni, care primeau înlesniri fiscale pentru o perioadă de 20 de ani, planificându-se achitarea sumelor legate de transfer şi de asemenea acordarea unor sume de bani sub formă de ajutor. Statutul oficial pe care îl primeau era cel căzăcesc ei urmând să constituie o societate special cu autoconducerea sa. Mai mult respectivelor la insistenţa lui A.S. Tucicov li se permitea aducerea bisericii lor din teritoriile locuite anterior, adică cea din Sanrichioi. O parte din participaţi la stabilirea necrasovţilor în Basarabia au fost chiar decoraţi,cum a fost cazul lui Lev Polejaev care a primit medalia de aur pe panglica albastră a Sf. Vladimir[49].

Această atitudine de fapt demonstrează tendinţa aparatului administrativ al imperiului de a aduce în regiunea nou anexată a unei populaţii slave, deci considerate loiale puterii imperiale, factorul religios fiind scos de pe ordinea zilei. Această stare de fapt are loc atâta timp cât locul staroverilor este preluat de către bulgari, o populaţie şi slavă şi ortodoxă ce a fost de asemenea colonizată în Basarabia. În momentul în care aceştia din urmă au constituit o bază temeinică pe acest teritoriu, faţă de loialitatea cărora organismele administrative nu aveau dubii, evident că poziţia faţă de staroveri s-a schimbat, reapărând în prim plan disensiunile de ordin religios. Anume din aceste

---

[46] *Христянство, Энциклопедический словарь*, Из. «Большая Российская энциклопедия», Москва, 1995, p.438.

[47] Ion Gumenâi, „Dinamica numărului populaţiei lipoveneşti din Basarabia în perioada 1812 – 1835”, în *Tyragetia*, s.n. vol.1(XVI)N.2, Chişinău, 2007.

[48] *Христианство, Энциклопедический словарь*, p. 434-452.

[49] Пригарин А. А., *Переселение некрасовцев из Добруджии в Бессарабию: 1830-1835г.* în *Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте*, Выпуск 3, Критерион, Bucureşti, 2001, p.382.

cauze aproximativ atunci când N. V. Muraviov permitea rascolnicilor din guberniile de nord – vest să deschidă noi lăcaşuri de cult şi să le renoveze pe cele vechi în Basarabia în anul 1862 arhiepiscopului Chişinăului şi Hotinului Antonie Şocotov închiderea biserica lipovenească de la Cunicea, iar intervenţiile locuitorilor în frunte cu Mihail Bolbecov şi Serghei Donţov, nu mai erau auzite de către administraţia locală şi centrală[50]. În acest sens cu toate că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se mai pot constata întemeieri de unele localităţi lipoveneşti în Basarabia, această confesiune nu mai era tratată ca la începutul secolului al XIX-lea, aceasta ne mai jucând rolul predestinat de către administraţie în faza iniţială.

Informaţiile de mai sus ne demonstrează că politica confesională a Imperiului Rus de fapt era parte componentă a politicilor de rusificare promulgate în diferite regiuni de către administraţia ţaristă. Şi este evident că în acest caz nu putem vorbi despre o politică religioasă unică valabilă pentru întreg imperiu ci despre politici, fiecare având un accent aparte. Constituirea acestor politici depinde în mare măsură de poziţia geopolitică, componenţa etnică şi confesională precum şi de legăturile avute de către populaţia dintr-un anumit teritoriu cu conaţionalii sau alte organisme din afara imperiului.

Compararea situaţiei din guberniile de nord-vest cu cea din Basarabia ne demonstrează foarte clar existenţa a două linii politici religioase complet diferite. Astfel în cazul guberniilor de nord – vest se ducea o luptă deschisă cu reducerea influenţei Bisericii catolice, care era considerată susţinătoarea principală a polonezilor, deci constituia una din piesele principale ce urmau a fi anihilate în ceea ce a însemnat „problema poloneză”. Anume din aceste considerente Bisericii Ortodoxe din această regiune i-a fost atrasă o atenţie deosebită, aceasta fiind văzută ca o contrapondere catolicismului.

Cât priveşte Basarabia unde majoritatea populaţiei era ortodoxă şi unde nu era nevoie de un prozelitism a creştinismului oriental, Bisericii Ortodoxe i-a fost rezervat rolul de instrument cu o pondere importantă în procesul de rusificare a autohtonilor. Acest lucru urma ca să îndepărteze şi să anihileze tendinţele de reunificare a populaţiei majoritare de aici şi să aducă etnicii din spaţiul dintre Prut şi Nistru cât mai mult posibil de valorile promovate de către imperiu, creându-se prin aceasta un teritoriu locuit de o populaţie loială puterii împăratului. Toate aceste sforţări nu au adeverit însă speranţele şi sforţările întreprinse deoarece instituţia Bisericii Ortodoxe din Basarabia a rămas în cele din urmă un purtător al tradiţiei şi culturii româneşti.

Pe de altă parte poate fi observat un alt lucru. În anumite momente puterea imperială putea să nege anumite deziderate a Bisericii Ortodoxe, sau chiar să promoveze anumite favoruri pentru reprezentanţii altor religii. Acesta este cazul de exemplu a staroverilor atât din Basarabia cât şi din guberniile de nord – vest, faţă de care pe anumite segmente de timp s-a dus o politică loială din partea administraţiei centrale care venea în contradicţie cu tendinţele şi poziţia Sfântului Sinod din Sankt – Petersburg.

Toate acestea de fapt urmăreau un singur scop – păstrarea unităţii Imperiului Rus şi crearea unui segment etnic loial puterii monarhului şi puterii sale.

[50] Александр Стасюк, *Не нами сие начато.... (к истории старообрядческого храма села Куничя)*, în *Древность вечьно живая*, Кишинев, 2002, p.130-134.

Impactul politicilor imperiale asupra periferiilor: rolul şi locul instituţiilor de zemstvă în societatea basarabeană

Ludmila COADĂ

The Impact of the Imperial Policies upon the Peripheries: the Role and the Place of the Zemstev Institutions in the Bessarabian Society

Abstract. *During more than half of a century, Bessarabia experienced Zemstvo organization, due to its statute of Guberniya of Russian Empire. The governing rules of Zemstvo Institutions, which established the system of local self-administration, came into force in the Tsarist Empire in 1864, and beginning with 1869 its purviews were also expanded in Bessarabia. What represented the Zemstvo self-administration, what was the conjucture which made possible the establishment of Zemstva in Bessarabia, which was the aim of the Tsarist authorities during the "export" of Zemstvo in the western province – Bessarabia, how did the Bessarabian Zemstvo come to the fore and who were its representatives, which was the place and the role of Zemstvo institutions in Bessarabian society? – here are the main aspects reflected in the article.*

Keywords: *Bessarabia, Tsarist Empire, Self-government, Zemstvo, Society.*

Introducere

Ocuparea şi anexarea Basarabiei de către Imperiul ţarist în urma războiului ruso-turc din 1806-1812 şi prin tratatul de pace de la Bucureşti din 1812 a schimbat totalmente cursul istoriei teritoriului dintre Prut şi Nistru, până atunci parte componenţă a Moldovei istorice. Basarabia a fost pusă în situaţia de a suporta un regim de dominaţie străină, care a „gestionat noua achiziţie" după bunu-i plac şi interesat, acordându-i iniţial statutul de autonomie şi transformând-o ulterior într-o gubernie ordinară. Deşi autorităţile ţariste au urmărit scopuri clare de nimicire a elementului românesc şi „integrare totală" a Basarabiei în realităţile imperiului, acest lucru nu a fost realizat decât parţial şi temporar. De multe ori populaţia băştinaşă, deşi suferea de pe urma politicilor imperiale, reuşea fie să reziste intenţiilor diabolice ale autorităţilor, fie să scoată anumite foloase din anumite reforme. Aşa s-a întâmplat şi cu reforma zemstvelor sau reforma autoadministrării locale, exportul căreia n-a adus roadele scontate de autorităţile centrale. Din contră, instituirea zemstvelor în Basarabia a dat posibilitatea celor mai fideli reprezentanţi ai neamului românesc băştinaş, întruniţi în zemstve, să contribuie la rezolvarea mai multor probleme cu caracter local şi să vegheze asupra valorilor naţionale. Nimic nu era mort în Basarabia – totul lâncezea în aşteptarea momentului[1].

[1] Gh. Ghibănescu, *Impresii şi note din Basarabia*, Editura Civitas, Chişinău, 2001, p. 68.

Instaurarea şi funcţionarea sistemului de zemstvă în Imperiul ţarist

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea Rusia ţaristă a trecut prin experienţa implementării unui şir de reforme solicitate insistent de participanţii la protestele sociale, care s-au intensificat cu precădere după războiul Crimeii. Războiul Crimeii, din care Rusia a ieşit înfrântă, a demonstrat şubrezenia şi decadenţa multidimensională a statului şi a atenţionat asupra necesităţii reevaluării imperiului şi a locului său în sistemul relaţiilor internaţionale. În condiţiile create, ţarul Alexandru al II-lea, conştientizând imposibilitatea şi pericolul menţinerii intacte a vechiului regim, a fost nevoit să dea undă verde unor reforme, menirea cărora era, se pare, modernizarea Rusiei şi apropierea acesteia de statutul de stat-naţiune[2] şi de nivelul statelor europene[3].

Printre reformele începute în anii ’60, se numără şi cea a zemstvelor calificată drept o continuare logică a reformei ţărăneşti[4]. Reforma zemstvelor viza sistemul autoadministrării locale – *local selfgovernment*-ul. Deşi birocraţia ţaristă nu concepea pierderea - fie şi neînsemnată - a puterii, Alexandru al II-lea a fost nevoit să accepte înfiinţarea *zemstvelor* – organe ale autoadministrării locale, cu participarea tuturor categoriilor sociale. Reforma zemstvei venea astfel ca o cedare făcută de absolutism sub presiune[5], ca o reacţie de răspuns la mişcările sociale ce se ţineau lanţ.

Funcţionalitatea noilor instituţii de zemstvă a fost reglementată prin *Regulamentul despre instituţiile zemstvei guberniale şi judeţene*, intrat în vigoare la 1 ianuarie 1864. Conform Regulamentului, cel puţin sub aspect teoretic, zemstvele reprezentau organe ale autoadministrării, străine principiului apartenenţei membrilor lor la vreo categorie socială. Într-o asemenea formulă, ele constituiau un pas înainte nu doar în plan administrativ, dar şi sub aspectul relaţiilor sociale. Centrul de greutate al conducerii a fost trecut din capitală în teritoriu. Descentralizarea şi autoadministrarea, recunoscute teoretic şi principial încă de Ecaterina a II-a, păreau să-şi fi găsit în sfârşit reflectarea în legea din 1864. Dar în realitate zemstvele nu reprezentau toate stările sociale. Dat fiindcă reprezenta o creaţie a absolutismului reforma apăra, în primul rând, interesele nobilimi. Deşi comisia, care a lucrat asupra elaborării Regulamentului, a declarat că la organizarea zemstvelor nu se va aplica principiul apartenenţei la o categorie socială sau alta, în realitate, influenţa acestuia a fost vădită în conţinutul documentului. Respingând organizarea grupelor electorale pe baza apartenenţei la o stare socială, comisia n-a propus crearea circumscripţiilor electorale teritoriale, ci a împărţit populaţia judeţelor în grupe după cenz de avere. Astfel, deşi instituite în scopul satisfacerii “foloaselor şi nevoilor locale”[6], deşi elective şi reprezentative, zemstvele apăreau ca instituţii constituite în baza principiului cenzitar[7] şi ca organ de

[2] G. Hosking, *Rusia: popor şi imperiu. 1552-1917*, Editura Polirom, Iaşi, 2001, p. 225.

[3] C. de Grünwald, *Trois siècles de diplomatie russe*, Paris, 1945, p. 197, apud N. Ciachir, *Basarabia sub stăpânirea ţaristă. 1812-1917*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1992, p. 44.

[4] Gh. Gherasimenko, *Zemskoe samoupravlenie*, Moscova, 1990, p. 6; I. Budak, *Burjuaznje reformî 60-70-x gg. XIX v. V Bessarabii*, Chişinău, 1961, p. 23.

[5] V. Garmiza, *Podgatovka zemskoi reformî 1864 g.*, Moscova, 1957, p. 21, 42, 49.

[6] *Zemsvta în Basarabia. Regulamente*, Ediţia zemstvelor judeţene, Chişinău, 1920, p. V.

[7] K. Zaharia, „Zemskaja zemsjaja i gorodskaja reformî 60-nacialo 70-h gg. XIX v. v Bessarabii”, în *Zakon n Jizni*, nr. 9, Chişinău, 2002, p. 46.

castă – deoarece alegătorii erau clasificați în grupuri sociale care alegeau consilierii lor în parte[8].

Conform legii, instituțiile de zemstvă aveau statut de persoane juridice şi se organizau atât la nivel gubernial, cât şi județean. Şi într-un caz, şi în altul, existau *Adunările de zemstvă* – ca organe de dispoziție – şi *Upravele* sau *Consiliile de zemstvă* – organe executive. Membrii adunărilor aveau titlul de consilieri. Durata mandatului lor era de trei ani, dar aceştia se puteau dezice în orice moment de statutul pe care-l deținеau. Consilierii nu erau remunerați, deşi aleşii puteau fi "recompensați pentru cheltuielile sau timpul pierdut cu ocazia întrunirilor sau îndeplinirii sarcinilor pe care le primeau"[9]. Este vorba, în special, de indemnizațiile de transport şi diurnă. Deşi consilierii erau aleşi, la adunările zemstvelor participau şi consilieri numiți, printre care se număra un reprezentant al statului, un delegat din partea bisericii etc.

Veriga principală în sistemul de funcționare a zemstvei era *zemstva județeană* – organ reprezentativ al intereselor exclusiv locale ale județelor; organ autonom, care nu era un derivat al statului. Ea era abilitată să cumpere, să vândă şi să moştenească averi, să încheie contracte şi să participe la justiție[10]. Adunarea ordinară a zemstvei județene se convoca o dată pe an, cu acordul guvernatorului, nu mai târziu de luna octombrie, pentru a anticipa lucrările adunării guberniale. Ea îşi deschidea şedințele doar în cazul prezenței unei treimi din numărul total al consilierilor județului sau, în cel mai rău caz, în prezența a cel puțin zece persoane.

Şedințele adunărilor zemstvelor județene, durata cărora era de zece zile, erau prezidate de mareşalii nobilimii ținutului. Deciziile zemstvei județene erau adoptate cu majoritatea voturilor. Pentru ca hotărârile să fie legale, era nevoie de votul unei treimi sau votul a nu mai puțin de 10 consilieri. Şi doar în cazul alegerii judecătorilor de pace era necesară prezența a 12 membri[11]. Fiecare consilier avea dreptul la un singur vot. La şedințele ordinare, adunările județene de zemstvă discutau, de regulă chestiuni precum: stabilirea impozitelor – în natură sau bani, schițarea cheltuielilor, repartizarea sarcinilor zemstvei etc. În afară de sesiunile ordinare, se puteau organiza şi sesiuni extraordinare. Acestea se convocau doar în cazuri excepționale, urgente şi numai cu acordul ministrului de interne.

Treapta ierarhic superioară adunărilor județene o constituia *adunarea gubernială* de zemstvă. Aceasta era organul central şi coordona atât activitățile proprii, cât şi activitățile zemstvelor județene. Consilierii zemstvei guberniale erau aleşi de către adunările zemstvelor județene, din rândul consilierilor proprii, tot pentru un termen de trei ani. În afară de consilierii aleşi, la sesiunile zemstvei guberniale erau prezenți şi mareşalii ținutali ai nobilimii, preşedinții consiliilor zemstvelor județene, şefii serviciilor agriculturii, domeniilor statului şi coroanei, reprezentanții cultelor[12].

---

[8] S. Cornea, „Organizarea administrativă a Basarabiei sub stăpânirea rusească (1812-1917)", în *Cugetul*, nr. 2, Chişinău, 2000.

[9] V. Ionescu-Dârzeu, *Organizarea administrativă a Basarabiei*, Tipografia Directoratului de Interne, Chişinău, 1920, p. 16.

[10] P. Cazacu, *Instituția publică numită „zemstvo" în cadrul statului absolutist rusesc şi în cadrul statului român din timpurile noastre* , Iaşi, 1921, p. 7.

[11] *Zemstva în Basarabia. Regulamente*, Chişinău, 1920, p. 9-16.

[12] P. Cazacu, *op. cit.*, p. 7.

Preşedinte al zemstvei guberniale era numit mareşalul gubernial al nobilimii, care prezida şedinţele adunării[13]. Consilierii se întruneau o dată pe an la şedinţele ordinare, care se convocau nu mai târziu de luna decembrie şi durau cel mult 20 de zile. În cazuri excepţionale, cu acordul ministrului de interne, se puteau convoca şi şedinţe extraordinare.

Adunările zemstvei guberniale îşi publicau toate deciziile. Ca şi în cazul adunărilor judeţene, deciziile zemstvei guberniale se luau cu o majoritate de voturi. În caz de egalitate de voturi, preşedintele era cel ce influenţa rezultatul votării.

Pentru a transpune în viaţă hotărârile adunărilor de zemstvă, trebuia să se instituie un organ executiv. Astfel, legea a prevăzut instituirea *Upravelor* sau *Consiliilor* de zemstvă – organe şi reprezentante permanente ale zemstvei, care funcţionau în numele şi pentru zemstve; organe cu activitate continuă, spre deosebire de adunarea zemstvei, care se convoca o dată pe an. Consiliile zemstvelor judeţene se compuneau, de regulă, dintr-un preşedinte, vicepreşedinte şi 2-3 membri. Alegerea componenţei consiliilor judeţene se realiza la sesiunea ordinară a zemstvei judeţului, iar a consiliilor guberniale – la adunarea zemstvei guberniale. Deşi membrii consiliului erau aleşi, guvernul confirma componenţa acestuia[14]. Astfel, şi preşedintele, şi membrii executivelor judeţene trebuiau să primească "binecuvântarea" guvernatorului, iar preşedintele consiliului gubernial – pe cea a ministrului de interne. Membrii consiliului îşi repartizau între ei atribuţiile, fiecare având de îndeplinit anumite sarcini. Spre deosebire de consilieri, ei erau remuneraţi pentru activităţile desfăşurate. Consiliul zemstvei guberniale realiza deciziile adunărilor şi, sub egida acestora, administra bunurile zemstvei. El mai era responsabil de: pregătirea şi convocarea adunărilor zemstvei guberniale; întocmirea ordinii de zi a adunărilor; elaborarea dărilor de seamă, acumularea diverselor informaţii pentru zemstva gubernială şi pentru guvernator; elaborarea bugetului zemstvei, publicarea şi transmiterea acestuia consilierilor, înainte de convocarea lor; repartizarea impozitelor şi cheltuielilor; apărarea cauzelor zemstvei în instanţele judecătoreşti; examinarea reclamaţiilor din partea judeţelor etc.

Analizând dispoziţiile *Regulamentului*, ajungem la concluzia că, la întocmirea acestuia, legislatorul a mers pe calea de mijloc – dintre vechi şi nou – fapt ce demonstra că noul era greu de acceptat, iar vechile obişnuinţe – greu de abandonat. Creând instituţiile zemstvei pentru eventualul nou „format" al societăţii ruseşti, el s-a străduit să le menţină în limitele regimului uzat, chiar dacă incompatibilitatea acestor două elemente era evidentă. Conţinutul de compromis al reformei este o dovadă în plus a faptului că autorii ei au acţionat în corespundere cu interesele ţarismului. Or, ţarismul, nevoit să introducă autoadministrarea locală, spera în caracterul docil şi submisiv al acesteia.

Intrarea în vigoare a Regulamentului din 1864, n-a însemnat neapărat crearea instituţiilor de zemstvă pe întreg teritoriul imperiului. Birocraţia rusă se împotrivea răspândirii lor la periferiile Rusiei. Dar, deoarece evitarea procesului de instituire a autoguvernării locale n-a fost posibilă, aceasta s-a legitimat în regiunile cu domenii precumpănitor nobiliare. Guberniile Arhanghelsk, Astrahan şi Orenburg n-au cunoscut instituţiile zemstvei tocmai din cauza deficienţei domeniilor nobiliare[15]. În acelaşi

[13] *Polnoje sobranie zakonov Rossiiskoi Imperii*, Sankt Petersburg, 1887, том 39, otdel. 1, nr. 40457, p. 38.
[14] *Ibidem*, p. 574.
[15] N. Ciachir, *op. cit.*, p. 51.

timp, predominarea elementului național în unele regiuni era un alt motiv pentru evitarea implementării reformei zemstvei. În Polonia, Lituania, Belarus, Ucraina de Vest, unde nobilii polonezi formau majoritatea, despre zemstve nu se ştia decât din auzite. Iar regiunea Mării Baltice a păstrat vechile organe ale autoguvernării locale, conduse de baronii germani[16]. Fără zemstve au rămas şi Siberia, Caucazul, Kazahstanul şi regiunile abia cucerite din Asia Mijlocie. Mai mult decât atât, nici introducerea zemstvelor în guberniile „alese" nu s-a produs concomitent. În 1865, zemstvele existau şi activau doar în 19 gubernii. A fost nevoie de mai bine de un deceniu ca acestea să fie prezente în 34 de regiuni, aflate exclusiv în partea europeană a imperiului.

Exportul autoadminitrării de zemstvă în Basarabia

Basarabia, ocupată şi anexată de Imperiul rus în 1812, s-a numărat printre regiunile în care s-au atestat instituțiile de zemstvă. Despre intențiile de exportare a autoguvenării de zemstvă în Basarabia se discutase încă în noiembrie 1864[17], dar o decizie în acest sens nu fusese luată. Abia în noiembrie 1868, Consiliul de Stat, în baza raportului ministrului de interne, a hotărât aplicarea prevederilor *Regulamentului despre instituțiile de zemstvă guberniale şi județene* în regiunea Basarabia[18]. Se pare că ezitarea Ministerului de Interne, a autorităților în general privind introducerea zemstvelor în Basarabia, a fost generată de mai mulți factori. Reprezentanții puterii bănuiau că între zemstve – organe ale autoguvernării – şi instituțiile centrale ar putea apărea disensiuni, alimentate în special de viziuni şi interese naționale[19]. Introducerea instituțiilor de zemstvă însemna şi o atragere mai largă a băştinaşilor – români de origine – în procesul de administrare[20]. Iar aceasta putea duce la transformarea zemstvelor din instituții supuse, limitate în drepturi, aşa cum le voia autocrația țaristă, în instituții care ar insista asupra drepturilor corespunzătoare adevăratei autoguvernări sau, şi mai mult, ar putea deveni focare ale mişcării naționale[21]. Astfel, zemstvele, deşi nu apăruseră încă, inspirau deja teamă atât în rândurile cercurilor conducătoare basarabene, cât şi ale celor guvernamentale. În cele din urmă, totuşi, autoritățile s-au pronunțat în favoarea exportului zemstvelor în Basarabia. Şi, cu începere din 15 noiembrie 1868[22], asupra spațiului pruto-nistrean se extindea valabilitatea Regulamentului zemstvelor din 1 ianuarie 1864 (cu anumite rectificări[23]).

Ca şi în cazul zemstvelor din Rusia, consilierii zemtvelor județene din Basarabia se alegeau în cadrul a trei colegii: colegiul proprietarilor de pământ din județ, colegiul orăşenilor, colegiul comunităților săteşti. Specific pentru Basarabia era faptul că la colegiul electiv al proprietarilor de pământ din județe puteau participa persoane care dispuneau de fonduri funciare impunătoare şi anume: în județele

[16] E Lutzki, *Istorija SSSR. 1861-1917*, Moscova, 1956, p. 46.
[17] Arhiva Istorică de Stat din Rusia (în continuare A.I.S.R.), *fond 1284*, inv. 92, an 1864, dos. 11, f. 9.
[18] Idem, *fond 1261*, inv. 2, an 1866, dos. 70, f. 6.
[19] Idem, *fond 1284*, inv. 92, an 1864, dos. 11, f. 2.
[20] E. Aramă, *Istoria dreptului românesc*, Chişinău 1995, p. 142.
[21] Gh. Fiodorov, *Gosudarstvenno-administrativnojie i mestnojie pravo Bessarabii (1812-1917)*, Chişinău, 1974, p. 67.
[22] A. Borşevskii, „Provedenie burjuaznâh reform i contrreform vtoroi polovinî XIX v. v Rosii i ih osobennosti v Bessarabii", în *Zakon i jizni*, nr. 8, Chişinău, 2003, p. 25
[23] A.I.S.R., *fond 1261*, inv. 2, an 1866, dos. 70, f. 4-5; Idem, *fond 1149*, T. VII, an 1868, dos. 87, f. 17.

Chişinău, Orhei, Hotin – câte 200 desetine; Iaşi şi Soroca – 250 desetine; Bender şi Akkerman – 300 desetine. Totodată la lucrările acestui colegiu puteau participa, fie direct, fie prin mandatari, răzeşii, posesiunile funciare ale cărora corespundeau dimensiunilor schiţate mai sus.

În ceea ce priveşte numărul consilierilor aleşi atât pentru adunările zemstvelor judeţene, cât şi pentru cea regională acesta se prezenta, în cazul Basarabiei, în felul următor[24]:

Nr	***Judeţele*** *Basarabiei*	***Numărul consilierilor în adunările de zemstvă judeţene***				***Numărul consilierilor în adunarea de zemstvă regională***
		din partea proprietarilor de pământ	***din partea orăşenilor***	***din partea ţăranilor***	***Total***	
1.	Chişinău	28	19	16	63	10
2.	Orhei	20	4	16	40	7
3.	Iaşi	19	4	15	38	6
4.	Soroca	19	5	14	38	6
5.	Hotin	29	7	22	58	**10**
6.	Bender	20	8	12	40	7
7.	Akkerman	17	12	14	43	7
	Total	***152***	***59***	***109***	***320***	***53***

În conformitate cu datele din tabel, în zemstvele judeţene aveau să activeze de la 38 câţi urmau să se aleagă în judeţul Iaşi la 63 de consilieri – în judeţul Chişinău, iar în zemsvta regională – 53 de consilieri delegaţi şi reprezentanţi ai zemstvelor judeţene timp de trei ani. Cei mai mulţi consilieri judeţeni erau mari proprietari de pământ - 152, urmaţi fiind de orăşeni – 109 şi ţărani – 59 (Numărul reprezentanţilor zesmtvei basarabene – atât a celor judeţene, cât şi ai celei guberniale – va creşte pe măsura trecerii timpului. Spre exemplu, dacă numărul consilierilor din prima adunare a zemstvei guberniale va fi de 53, către sfârşitul perioadei de existenţă şi funcţionare a instituţiilor de zemstvă numărul consilierilor adunării va ajunge la 76[25]).

Un moment important în organizarea zemstvelor în Basarabia viza şi perioada întrunirii reprezentanţilor instituţiilor autoguvernării. Astfel, adunările zemstvelor judeţene urmau să se convoace anual, nu mai târziu de luna octombrie, iar adunările zemstvei regională – nu mai târziu de luna decembrie.

Primele alegeri ale consilierilor zemstvelor basarabene au fost organizate în toamna anului 1869 - în lunile octombrie şi noiembrie. Iniţial au fost aleşi consilierii celor şapte zemstve judeţene (în total 320), ulterior – reprezentanţii zemstvelor judeţene în adunarea zemstvei regionale (53). Majoritatea consilierilor aleşi atât în anul 1869, cât şi ulterior pe parcursul perioadei de funcţionare a zemstvelor, erau nobili de origine. Preponderenţa nobilimii în zemstve a fost specifică tuturor zemstvelor Imperiului rus, iar zemstva basarabeană n-a făcut excepţie. Despre faptul că în Basarabia nobilii şi-au asigurat majoritatea în zemstve, ne vorbesc chiar rezultatele primelor alegeri în adunările de zemstvă regională şi judeţene din toamna anului 1869. La lucrările primelor adunări de zemstvă judeţene, întrunite în perioada 1869-1872,

[24] Idem, *fond 1284*, inv. 92, an 1864, dos. 11, f. 114

[25] *Istoricul şi activitatea zemstvelor în Basarabia în curs de 50 de ani (1869-1919).* Ediţia zemstvelor judeţene, Chişinău, 1920, p. 32

nobilii constituiau 44,7% din numărul total de consilieri[26]. Dat fiind faptul că nobilii deţineau majoritatea în cadrul zemstvelor judeţene, era de aşteptat ca şi în zemstva gubernială să prevaleze această categorie socială, consilierii zemstvei guberniale – organul suprem al zemstvei basarabene – fiind aleşi de către consilierii judeţeni. Din cei 53 de consilieri aleşi în adunarea zemstvei guberniale, 73,4% erau mari proprietari, ceilalţi fiind: orăşeni – 15,1%, ţărani – 5,6% şi reprezentanţi ai clerului – 1,9%[27]. Preponderenţa nobililor în zemstva basarabeană este explicată nu doar prin respectarea rigorilor legilor cu privire la zemstve, ci probabil şi prin faptul că Basarabia era calificată ca fiind o regiune a marilor proprietari funciari. Partea forte a economiilor judeţene aparţinea nobilimii latifundiare. Aceasta deţinea în 1905 cca. 800.000 desetine din suprafaţa totală de pământ de 3.193.000 desetine. Totodată, în 5 din cele 7 judeţe de zemstvă, nobilimea stăpânea mai mult de jumătate din terenurile particulare. În 1905, în Basarabia existau 5.507 mari proprietari funciari. Dintre aceştia, 468 erau nobili[28]. Din numărul total al nobililor doar 195 erau de viţă românească – din neam românesc băştinaş, ceilalţi nobili constituind elementul alogen.

Locul zemstvelor în sistemul de administrare a Basarabiei

Cum s-au integrat zemstvele în societatea basarabeană şi ce loc au ocupat în cadrul acesteia putem afla analizând intenţiile urmărite de autorităţile ţariste prin crearea zemstvlor în imperiu, dar şi exportarea lor în Basarabia; calitatea legislaţiei care reglementa funcţionarea instituţiilor de zemstvă şi realizările propriu-zise ale zemstvelor basarabene.

Deşi organizate cu multă strictеţe şi prudenţă, zemstvele nu şi-au găsit locul potrivit în sistemul administrativ rusesc. În condiţiile statului centralizat, acestea erau tratate ca nişte corpuri străine. În cercurile guvernamentale nu se vorbea despre zemstvă ca parte organică a aparatului administrativ, ci ca o anexă insuportabilă a acestuia[29]. Tensionarea relaţiilor dintre zemstve şi autorităţi – cauzată în special de tendinţa acestora din urmă de a-şi supune instituţiile de zemstvă – a dus la izolarea organelor autoguvernării ruseşti şi la îndepărtarea lor în raport cu administraţia de stat. Lipsa conlucrării acestora, precum şi atitudinea negativă a birocraţiei ţariste faţă de zemstve au avut un impact negativ asupra instituţiilor autoguvernării. Ele au fost supuse în permanenţă atacurilor din partea puterii de stat. Zemstvele nu aveau drepturi administrative, iar activitatea consilierilor zemstvei, fie în cadrul adunărilor, fie în cadrul consiliilor, era strict supravegheată de autorităţile statului. *Regulamentul* reducea sferele de activitate ale zemstvelor la chestiuni cu caracter pur economic, gospodăresc – este vorba de domenii care necesitau mari eforturi şi cheltuieli materiale pe care instituţiile guvernamentale nu voiau să şi le asume Accesul populaţiei la gestionarea activităţilor zemstvei a fost îngrădit prin lege, cu toate că autoguvernarea nu poate fi concepută fără participarea localnicilor, iar prezenţa doar a unei categorii sociale în activităţile de zemstvă nu poate fi o adevărată autoguvernare. Într-o astfel de formulă zemstva rusească şi conceptul universal al autoadministrării coincideau doar tangenţial. Dar pornind de la ideea că zemstvele au fost create şi au activat în timpul

[26] Gh. Fiodorov, *op. cit.*, p. 69
[27] A.N.R.M., *fond 65*, inv. 1, dos. 1, f. 12-22
[28] V. şi A. N. Krupenski, *Nobilimea Basarabiei*, Sankt Petersburg, 1912, p. 21 şi urm., apud N. Ciachir, *op. cit.*, p. 80.
[29] Gh. Gherasimenko, *Mestnojie samoupravlenie* .., p. 12-13

absolutismului, iar țarismul nu le-a putut transforma în instituții absolut dependente de aparatul administrativ, apariția zemstvelor poate fi considerată propice atât la nivel de imperiu, cât şi pentru Basarabia în particular.

Exportând reforma zemstvelor în Basarabia, autoritățile centrale urmăreau cel puțin două tendințe unilateral favorabile imperiului pe care-l gestionau. Astfel prin introducerea zemstvelor în regiunea vestică acestea sperau să convingă puterile europene că în Rusia reformele sunt în toi, iar autoadministrarea – răspândită demult în Europa de Vest – nu este străină popoarelor imperiului rus, chiar dacă realitatea era cu totul alta. Tinzând să-şi consolideze pozițiile în Balcani, țarismul intenționa, prin exemplul Basarabiei, să evidențieze superioritatea administrativă a Rusiei asupra instituțiilor similare existente în statele balcanice[30]. Ce-a de-a doua intenție a țarismului viza nemijlocit Basarabia. Autoritățile preconizau utilizarea instituțiilor de zemstvă - pe care le spera docile şi maleabile - drept pârghii de implementare a planurilor sale de factură atât administrativ-politică, cât şi cultural-națională, printre care se număra consolidarea dependenței Basarabiei față de centru, contopirea regiunii cu restul imperiului prin deznaționalizarea şi rusificarea acesteia etc.

Independent de planurile şi calculele țarismului zemstvele în Basarabia şi-au făcut datoria, lăsând amprente în multe domenii[31] de importanță locală (asupra cărora vom insista în compartimenul următor al prezentului articol). Iar mulți dintre consilierii zemstvelor basarabene şi-au făcut o preocupare de bază prin promovarea intereselor populației băştinaşe.

Importanța zemstvelor pentru societatea basarabeană

Zemstva Basarabiei, care a funcționat pe parcursul a circa 50 de ani, a avut sarcina de a îndeplini, conform legii, funcții obligatorii şi funcții neobligatorii. Deşi bugetul zemstvei, constituit de fiecare dată cu mari eforturi şi sacrificii, era destinat, în primul rând, acoperirii cheltuielilor din sectoarele calificate prin lege drept obligatorii şi care vizau îndeplinirea unui număr mare de servicii în favoarea statului, zemstva reuşea să acorde o atenție considerabilă sectoarelor „neobligatorii", dar de importanță vitală pentru comunitățile locale. În categoria aşa-ziselor sarcini *neobligatorii* intrau chestiuni de importanță gospodărească, precum: reparația drumurilor, aprovizionarea populației cu alimente, asistența publică, comerțul local şi industria, grija față de învățământul public, sănătatea publică etc.

După crearea în 1869 a instituțiilor zemstvei şi grație eforturilor acestora, în Basarabia începe construcția de spitale, se înființează farmacii, se organizează expoziții agricole, câmpuri experimentale, se deschid trei şcoli inferioare de agricultură, o şcoală de agricultură în Cricova, un muzeu de ştiințe naturale la Chişinău (în 1889) pentru care s-a construit un palat în stil maur, finisat în 1905 – o mândrie a Basarabiei[32] etc. Se constată astfel că zemstvele din Basarabia au cuprins, prin activitățile lor, toate sferele vieții şi, acolo unde înaintea apariției instituțiilor de zemstvă domina ignoranța şi întunericul, către sfârşitul activității lor se văd raze de lumină[33].

Realizările zemstvelor basarabene s-au datorat în mare parte inițiativelor şi ambițiilor acelor personalități – consilieri ai insituțiilor autoadministrării care erau

[30] Gh. Fiodorov, *op. cit.*, p. 8.
[31] *Istoricul şi activitatea zemstvelor în Basarabia* ..., p. 33.
[32] N. Ciachir, *op. cit.*, p. 51.
[33] *Istoricul şi activitatea zemstvelor în Basarabia* .., 1920, p. 160.

îngrijorați de situația în care se afla Basarabia şi care au optat pentru construcția şcolilor, a instituțiilor medico-sanitare, pentru îmbunătățirea nivelului de trai al populației etc. În zemstva Basarabiei au activat reprezentanți ai mai multor familii de nobili, marcând - prin ideile pe care le promovau şi implementau - istoria zemstvelor. Este vorba despre Alexandru Cotruță, Ioan Cristi, baronul Alexandru Stuart - toți îndeplinind în anumite perioade şi funcția de preşedinte al Consiliului zemstvei guberniale şi contribuind enorm la rezolvarea mai multpr probleme cu care se confrunta Basarabia; Pavel Leonard care îşi punea mari speranțe în reforma administrării locale şi care atenționa asupra caracterului limitat al zemsvelor, insuficienței de transparență etc.[34]; Pavel Dicescu, Ştefan Dunca, Nicolae şi Aristide Casso, Constantin Cazimir, Teodor şi Alexandru Aleinikov, Pavel Gore etc. – toți împreună aducându-şi aportul la dezvoltarea Basarabiei.

Zemstva basarabeană s-a preocupat de mai multe sectoare ale vieții social-economice. Printre domeniile de activitate ale acesteia s-a numărat:

Sectorul agrar. De la începutul activității sale, zemstva basarabeană şi-a concentrat atenția asupra gospodăriei țărăneşti, aflată la acea vreme într-un stadiu scăzut de dezvoltare. Prima preocupare a zemstvei a fost de angajarea agronomilor menirea cărora era de a instrui țăranii în privința prelucrării eficiente a pământului, utilizării uneltelor agricole, prelucrării semințelor etc. Iar în scopul majorării numărului de specialişti în domeniul agriculturii, zemstva basarabeană a creat un şir de şcoli agricole, cele mai importante fiind cele de la Purcari, Grinăuți şi Cucuruzeni.

Zemstvele Basarbiei au dezvoltat o activitate intensă şi în ramura viticulturii, contribuind la reabilitarea viilor afectate de filoxeră şi la dezvoltarea culturii viilor prin altoire. Dar nu au lăsat fără atenție nici apicultura, sericicultura, cultivarea tutunului.

Construcția de drumuri. Zemstva s-a concentrat în special asupra întreținerii căilor de comunicații existente, în defavoarea construcției comunicațiilor noi, dar nu a neglijat nici această parte a problemei. Drumurile se puteau construi în perioada inițială a funcționării instituțiilor autoadministrării mai ales din contul fondurilor obținute pe calea impozitelor în natură, iar zemstva basarabeană considera această categorie de impozite injustă şi foarte anevoioasă pentru țărani – singurii lor contribuabili de altfel. De aceea, zemstva a decis să susțină procesul de construcție a drumurilor din impozitele băneşti, alocate în mod obligatoriu de către întreaga populație. Construcția de drumuri a început să se dezvolte în Basarabia mai ales odată cu intrarea în vigoare a legii de la 1 iunie 1895, prin care zemstvele au fost scutite de îndatoririle obligatorii pentru întreținerea subprefecților, instituțiilor de afaceri țărăneşti, comitetelor statistice guberniale etc. Sumele destinate instituțiilor lichidate au fost redirecționate spre formarea unui capital special pentru drumuri.

Telefonul şi poşta de cai. Luând în calcul lipsa unor căi de comunicație suficiente şi necesitatea menținerii conexiunii între anumite localități, zemstva basarabeană şi-a asumat responsabilitatea de a înființa linii telefonice. Scopul propus a fost în parte realizat, astfel încât, către 1 ianuarie 1914, în 7 județe ale Basarabiei funcționau 436 de centre pentru convorbiri şi abonamente (în Cetatea Albă – 78, în Soroca – 66, în Bălți – 50). După unirea Basarabiei cu România întreaga rețea de telefonie a trecut sub administrarea guvernului central.

Pentru a asigura deplasarea, cu diverse ocazii şi în diverse direcții, a funcționarilor statului şi ai zemstvei şi pentru a scuti țăranii de prestarea, în acest scop,

[34] P. Leonard, *Neskoljko slov o zemstve voobşce, o bessarabskom v osobennosti*, Odessa, 1871.

a cailor şi căruţelor sub forma impozitului în natură, zemstvele basarabene au favorizat funcţionarea poştelor de cai. În 1914, în Basarabia existau 113 asemenea staţii poştale. Cele mai multe erau în judeţul Tighina – 26, care dispuneau în total de 201 cai, iar volumul alocărilor pentru întreţinerea lor în acelaşi an, 1914, echivala cu 59.807 rub. În judeţul Chişinău funcţionau 19 staţii, cu 280 cai, suma destinată pentru întreţinerea lor ajungând la 63.920 rub. Primul război mondial a complicat situaţia, oarecum imperfectă şi până atunci: s-au scumpit furajele; în plus, anul 1918, a fost neroditor şi în rezultat foarte mulţi cai au murit. De aceea, zemstvele au fost nevoite să închidă unele staţii poştale. Astfel, sarcina de a asigura deplasarea funcţionarilor statului şi a reprezentanţilor zemstvelor a căzut pe umerii ţăranilor-proprietari de cai. Nemulţumiţi de această situaţie mai mulţi ţărani au fost nevoiţi să-şi vândă caii, numai ca să nu suporte acest impozit.

Mari succese a obţinut zemstva Basarabeană în domeniul *sănătăţii publice*, care pare să fi fost prioritar printre activităţile calificate de lege drept neobligatorii. Odată cu înfiinţarea instituţiilor de zemstvă, acestea şi-au propus îmbunătăţirea situaţiei din sectorul sanitar, fixându-şi două obiective de bază: de a obişnui populaţia cu medicii şi instituţiile medicale şi de a construi spitale, a pregăti specialişti de grad inferior în domeniul medicinii şi de a eradica epidemiile. Serviciul medical a trecut în subordinea zemstvei la 1 ianuarie 1871, zemstva gubernială şi cele judeţene delimitând-şi între ele funcţiile. Astfel zemstva gubernială gestiona spitalul din Chişinău, întreţinea şcoala de felceri şi moaşe, finanţa congresele medicilor de zemstvă, organiza lupta cu epidemiile etc. Zemstvele judeţene s-a preocupat, la rândul lor, de acordarea ajutorului medical necesar populaţiei, de întreţinerea spitalelor din oraşele judeţene şi de eradicarea epidemiilor[35].

Învăţământul public a fost un alt sector inclus de lege în categoria activităţilor neobligatorii, dar căruia zemstva basarabeană i-a acordat o atenţie semnificativă. Deşi în acest domeniu nu s-au înregistrat rezultate asemănătoare celor obţinute în domeniul sănătăţi publice – în mare parte din cauza impedimentelor fixate de legislaţie şi autorităţile centrale – problema învăţământului s-a aflat în permanenţă la ordinea de zi a adunărilor de zemstvă – judeţene şi gubernială. Activitatea zemstvei basarabene în direcţia susţinerii învăţământului primar a fost deseori criticată în istoriografie. Zemstvele au fost învinuite de neglijenţă a învăţământului elementar, pornindu-se în primul rând de la realitate conform căreia în anul 1905 în Basarabia funcţionau doar 1007 şcoli, 130 dintre care erau şcoli de zemtvă. Se uită însă că deschiderea şcolilor populare putea fi decisă doar e administraţia volostelor, de inspectorii şcolilor publice, de consiliile şcolare judeţene şi nu de zemstve. În ceea ce priveşte zemstva propriu-zisă şi consiliul ei, rolul celei dintâi se limita la delegarea unui reprezentant în consiliile şcolare, iar al celui de-al doilea – la asigurarea cheltuielilor de casă după necesităţile consiliilor şcolare[36]. În asemenea condiţii, activitatea zemstvei guberniale în domeniul învăţământului public nu putea fi independentă, aşa cum nici iniţiativele, nici posibilitatea de a organiza şcolile nu aparţineau zemstvelor. Nu era normal ca consiliile şcolare să se ocupe de activitatea pedagogică, iar zemstva – doar de cea gospodărească, materială. Poate din această cauză zemstvele erau mai rezervate faţă de învăţământul public. Limitarea activităţii zemstvei în domeniul învăţământului la doar 2 membri din

[35] A.N.R.M., *fond 65*, inv. I, dos. 536, f. 4
[36] *Ibidem*, dos. 1056, f. 20.

consiliul şcolar şi la asigurarea din punct de vedere material a funcţionării şcolilor se califică drept abuz de putere şi intimidare a instituţiei zemstvei.

Învăţământul mediu şi profesional – care s-a aflat în gestiunea directă a zemstvei guberniale, spre deosebire de învăţământul primar gestionat prioritar de zemstvele judeţene - a evoluat cu mai mult succes decât cel elementar. Zemstva a susţinut gimnaziul din Chişinău, o şcoală de felceri şi moaşe pe lângă spitalul regional din Chişinău, şcolile agricole inferioare de la Grinăuţi, Cucuruzeni şi Purcari, dar ţi alte şcoli - de la Saharna, Cricova Soroca, Nisporeni etc. - apărute în Basarabia la începutul secolului XX. Zemstva a acordat burse tinerilor, lipsiţi de orice suport material şi care învăţau în şcolile medii, profesionale sau cele superioare din imperiu. Bursele se eliberau atât din bugetul zemstvei, cât şi din „conturile personale" ale funcţionarilor (sau foştilor funcţionari) ai zemstvei, la care se refereau spre exemplu şi bursele Cristi, Vidraşcu dar şi altele.

Zemstva şi problema limbii române. În contextul analizei rolului zemstvei guberniale în dezvoltarea învăţământului elementar, un loc aparte îl are problema desfăşurării procesului de studii în limba română - limba majorităţii populaţiei Basarabiei. Or, este bine ştiut faptul că în a doua jumătate a sec. XIX, anume în 1867, limba română a fost înlăturată definitiv din şcoli. Promovând o politică de rusificare a periferiilor naţionale ale imperiului, inclusiv a Basarabiei, ţarismul a introdus forţat în şcoli limba rusă, substituind procesul de predare în limba română cu predarea obligatorie în limba rusă. Acest fapt împiedica însuşirea de către elevi a programului de învăţământ şi limita chiar accesul în instituţiile şcolare.

Unul dintre rapoartele consiliului zemstvei guberniale, prezentat adunării de zemstvă din 1898, atenţiona asupra faptului că nivelul slab de însuşire a cunoştinţelor în şcoli se datora tocmai necunoaşterii de către copii a limbii ruse în care se predă[37]. Guvernul rus însă avea planuri proprii. Însuşi guvernatorul recunoştea: "Voim ca Basarabia să se contopească pe deplin cu Rusia. Atunci trebuie ca prin intermediul şcolilor să ne grăbim a face ca măcar jumătate din ţăranii moldoveni să devină ruşi "[38]. În astfel de condiţii, ori de câte ori în Basarabia era pusă problema predării în limba română, guvernul respingea ideea[39]. Fără răspuns au rămas tentativele întreprinse la 1903-1904 de zemstvele Basarabiei de a revendica dreptul de instruire în şcoală în limba română şi oficierea serviciului divin în aceeaşi limbă, dar şi cele din 1905, când consiliul zemstvei sugera crearea, în fiecare localitate, a şcolilor de zemstvă cu predare în limba maternă pentru scoaterea populaţiei din bezna inculturii şi a analfabetismului[40]. Nici readucerea în discuţie a chestiunii privind necesitatea organizării procesului instructiv în limba română la sesiunea a XLIII-a a zemstvei guberniale din anul 1911 nu a dat roade imediate.

Eşecul tendinţelor de restabilire în drepturi a limbii române pe teritoriul Basarabiei se explică în principal prin poziţia ostilă a multor consilieri care fie erau de proveniență neromânească, fie erau loiali politicii ţarismului. Important este însă faptul că zemstvele, prin consilieri care promovau interesele naţionale ale românilor

---

[37] *Dokladî gubernskoj zemskoj upravî gubernskomu zemscomu cobranijiu XXIX ocerednogo sozîva 1898 g.*, Chişinău, 1898, p. 421.
[38] N. Ciachir, *op. cit.*, p. 67.
[39] V. Ionescu-Dârzeu, *op. cit.*, p. 19.
[40] *Docladî (ob activnom uciastiigubernskogo zemstva v dele narodnogo obrazovanija) po narodnomu obrazovanijiu Bessarabskoj zemskoj upravî (an. 1905)*, Chişinău, 1906 , p. 126.

basarabeni, au adus mereu în discuție problema limbii române. Iar în 1917 zemstva gubernială basarabeană a votat, într-un final, introducerea limbii materne în şcolile primare. La 17 aprilie 1917, adunarea zemstvei guberniale a deschis un credit în sumă de 20.000 rub. pentru editarea manualelor în limba română, iar la 21 septembrie – unul de 20.600 rub. în vederea organizării, în or. Bălți, a cursurilor pentru învățătorii în scopul studierii limbii române. În acelaşi an, la 30 septembrie, adunarea a decis înființarea liceelor de băieți şi fete cu predarea în limba română, dar şi introducerea, în şcolile existente la acel moment, a limbii române ca limbă de predare[41].

Cu ajutorul zemstvei guberniale a început şi tipărirea cărților şcolare. Printre acestea se număra *Bucvariul* (*Abecedarul)* lui Gurie, *Cartea de cetire* a lui Șt. Ciobanu etc., fapt ce confirma că zemstva şi-a dat seama de propria menire, contribuind la naționalizarea învățământului[42]. Totodată, şi congresul învățătorilor din 25 mai 1917 a cerut naționalizarea învățământului primar, cu introducerea alfabetului latin pentru şcolile româneşti.

Evenimentele care se produc pe parcursul anului 1917 în Basarabia în contextul revenirii la limba română în şcoli n-au generat schimbări imediate. A mai fost nevoie de timp ca în şcolile din Basarabia să se treacă la procesul de predare în limba română. În plus, în Basarabia funcționau încă puține şcoli şi basarabenii nu-şi puteau trimite copiii la şcoli din cauza insuficienței acestora.

Ideea *Unirii* Basarabiei cu Țara a constituit un alt aspect apreciabil al preocupărilor unor zemstve județene ale Basarabiei, chiar dacă acest deziderat a fost enunțat abia spre sfârşitul perioadei de funcționare a instituțiilor de zemstvă. Cele mai active zemstve şi județe au fost, în acest sens, Soroca şi Bălți, care s-au pronunțat în favoarea Unirii pe parcursul lunii martie a anului 1918. Unirea cu România a fost proclamată mai întâi de către zemstva județului Bălți, la 3 martie. Ulterior, la 13 martie, s-a făcut auzită şi vocea zemstvei Soroca. Adunarea comună a membrilor zemstvei şi a reprezentanților marilor proprietari, a clerului, a corpului didactic şi a consiliului orăşenesc Soroca a votat şi confirmat o moțiune prin care se solicita realipirea județului Soroca la România şi cereau tuturor județelor din Basarabia să solicite unirea cu Regatul României[43].

Concluzii

Instituțiile de zemstvă şi-au început activitatea în Basarabia în anul 1869 şi şi-au încetat activitatea în primul sfert al secolului al XX-lea, după unirea Basarabiei cu România. Mai întâi, prin Înaltul Decret Regal 2720 din 4 octombrie 1918, s-a desființat zemstva gubernială, ca răspuns la raportul generalului Văitoianu în care se arăta că zemstva gubernială dubla inutil activitatea comisariatului general şi a consiliului directorilor. Funcțiile zemstvei guberniale au fost preluate de consiliul directorilor generali şi de comisariatul general al Basarabiei. Ulterior, din administrația Basarabiei dispar şi zemstvele județene - odată cu adoptarea legii de unificare administrativă din 14 iunie 1925[44], în vigoare din 1 ianuarie 1926. Astfel, Basarabia încheia un

[41] *Istoricul şi activitatea zemstvei* .., p. 75.
[42] V.Ionescu-Dârzeu, *Organizarea administrativă a Basarabiei*, p. 23-24.
[43] P. Cazacu, *Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812-1918*, Ştiința, Chişinău, 1992, p. 393-394
[44] C. Zaharia, „Ăvoluția mestnîh organov Bessarabii v sostave korolevskoi Rumînii *(1918-40-h i 1941-44-h gg.)”*, în *Zakon i jizni*, Chişinău, 2002, nr. 10, p. 34.

compartiment din istoria sa – cel privind administrația de zemstvă – şi se integra în sistemul administrativ al statului român[45].

Apreciind locul şi rolul instituțiiilor de zemstvă putem constata fără echivoc că Zemstva a devenit în Basarabia, în perioada în care a funcționat, un centrul al vieții publice. Iar cei adunați în jurul ei se impuneau în viața locală, influențând și soluționând multe probleme ale acesteia. Astfel, dacă anterior centrul de greutate în regiune aparținea corporațiilor nobilimii, odată cu apariția Zemstvelor acesta trece la noile instituții. Chiar dacă Zemstva Basarabiei a fost nobiliară prin esența ei, trebuie reținut că, totuşi, cu timpul, calitatea acesteia se îmbunătățea prin completarea rândurilor consilierilor cu oameni competenți, interesați în schimbarea situației din Basarabia. Pentru personalitățile care tindeau cu adevărat să ia parte la viața economică, socială, culturală, politică a regiunii, Zemstva a devenit aproape singurul loc în care se puteau afirma şi manifesta.

[45] Gheorghe Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923*), Bucureşti, 1997, p. 82.

Reacții ortodoxe la politica de catolicizare. Cazul comunității din Dumbrăvița Mică 1831-1852

Andreana BRÂNDAŞ, Emilia-Adina GALE

Orthodox Reactions to the Catholicization Policy. The Case of the Community from Dumbravitza Mica

Abstract*. The collaboration between the Orthodox and Greco-Catholic Church in Crişana region, during the first half of 19th century, was full of dissonances, because of proselytism actions of Greco-Catholics, who wanted to extend their influence in the area. Initially, the Greco-Catholic confession recorded success in Romanian communities, as a result of the potential material advantages in the condition of their adherence to this communion. But, afterwards, it had to face a great throw-back in the time of the Revolution from 1848-49, when many Greco-Catholic communities have returned to Orthodoxy, the religion of their ancestors. A good example for this may be the events from Dumbravitza Mica. In 1831-32, the inhabitants adhered in a large number to the Greco-Catholicism, as a result of the authorities' policy, who promised them food supplies in the case of bad climatic conditions. The promised help was not honored. On the base of the law given in 1844 (art. 3) and of the circular letter emitted in 1846 by the chief of Orthodox Church from Karlowitz, the Greco-Catholics from Dumbravitza Mica returned to orthodoxy, their previous confession.*

Keywords*: Greco-Catholic Church, Orthodox Church, proselytism actions, material advantages*

Problematica frământărilor religioase la românii din teritoriile Imperiului habsburgic a fost obiectul unor polemici purtate cu mai multă sau mai puțină înverşunare de istorici fie ei ortodocşi, fie greco-catolici, cum ar fi: Augustin Bunea, Ioan Lupaş, Silviu Dragomir, Gheorghe Ciuhandu, Ioan Moga, Nicolae Firu, Ştefan Lupşa, Iacob Radu etc. În lucrările acestora, interpretările cădeau prea adesea sub incidența partizanatului confesional, lăsând din punct de vedere istoriografic o moştenire în care se disputa importanța celor două biserici care au avut un rol foarte important în istoria românilor[1]. Poate că istoricii mai tineri vor reuşi să depăşească subiectivismul şi patima apartenenței la vreuna dintre confesiuni[2].

[1] Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1771 la 1764*, București, 1902; Ioan Lupaş, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ediția a II-a, îngrijită de Doru Rodosav, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995; Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, ediție îngrijită de Sorin Şipoş, vol. I, Editura Universității din Oradea, 2007; Gheorghe Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raț. Pagini mai ales din Istoria Românilor Crişeni (1830-40)*, Tipografia Diecezană, Arad, 1935; Nicolae Firu, *Biserica ortodoxă din Bihor în luptă cu unirea (1700-1750)*, Caransebeş, 1913; Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, Oradea, 1935; Iacob Radu, *Istoria diecezei române-unite a Orăzii-Mari*, Tipografia „Ateneul" Societate Anonimă, Oradea, 1930; Aurel Răduțiu, *O interpretarea a lui Ioan Moga despre*

Mai presus de competiția și divergențele care s-au născut între cele două biserici de-a lungul istoriei, importante sunt, în special, realizările pe care ele le-au determinat, fiecare având rolul său în viața românilor din vestul actualei Românii. Fără una sau cealaltă, cu siguranță, istoria românilor din acest teritoriu ar fi fost diferită. În general, istoricii sunt de părere că atât ortodoxia cât și greco-catolicismul au dus fiecare, pe căi proprii, o „luptă pentru conservarea neamului”[3] și pentru ridicarea culturală a românilor, care s-a realizat și prin integrarea elitelor românești în sistemul confesional de învățământ, care automat a fost numai folositor românilor[4].

Regiunea Crișanei, spațiul pe care îl avem în vedere cu această ocazie, se află la intersecția a două sfere de interese. În această regiune, intrată sub autoritatea Imperiului austriac de la sfârșitul secolului al XVII-lea, se promova în secolul al XIX-lea „o politică de recuperare prin modernizare, în paralel cu cea dusă în planul omogenizării spirituale cu ajutorul catolicismului”[5]. În această acțiune, statul a inclus și instituțiile ecleziastice, prin care se dorea a susține și aplica politica imperială, devenind, astfel, instrumente ale guvernării[6]. Din punct de vedere administrativ, Crișana (ca parte a teritoriului cunoscut sub numele de *Partium*) aparținea de regatul Ungariei, situație care a avut și aspecte pozitive, căci aici s-au putut aplica o serie de reforme care în Transilvania nu s-au legiferat sau aplicarea lor s-a făcut cu mari greutăți și întârzieri[7].

Unirea religioasă este mai mult decât o acțiune a Contrareformei, prin care se dorea întărirea poziției catolicilor *vis-a-vis* de protestanți și celelalte religii din Imperiul habsburgic[8]. În mod particular, unirea bisericii române ortodoxe „urma să joace un rol semnificativ în cadrul politicii bisericești a Curții imperiale. Conducătorii habsburgi au urmărit de pe o parte, să încadreze ortodoxia românească într-un sistem unitar”[9], fără a

---

luptele religioase la românii din Transilvania în secolul al XVIII-lea, în „Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca”, tom XXXI, 1992, p. 59

[2] Ovidiu Ghitta, *Naşterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001; Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1762)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002; Mihai Georgiță, „Frământări confesionale în Bihor (sfârșitul secolului al XVIII – prima jumătate a secolului al XIX-lea)”, în *Acta Muzei Porolissensis*, XXVIII-XXIX, Zalău, 2006-2007, p. 113-128

[3] Un exemplu este Ioan Moga care prezintă o asemenea opinie în cadrul unei conferințe despre *Semnificația luptelor religioase la românii din Transilvania în sec. XVIII*, care a avut loc la Cluj în 1946 (Aurel Răduțiu, *op. cit.*, p. 60).

[4] Remus Câmpeanu, „Un efect spectaculos al Unirii religioase: integrarea elitelor românești din Transilvania, Partium și Banat în sistemul catolic de învățământ în prima jumătate a secolului al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/II, 2002, p. 127-140

[5] Barbu Ștefănescu, „Răspunsul lumii rurale la propunerile de modernizare ale statului austriac”, în Sorin Șipoș, Mircea Brie, Florin Sfrengeu, Ion Gumenâi (coord.), *Frontierele spațiului românesc în context european*, Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact, Oradea/Chișinău, 2008, p. 122

[6] *Ibidem*, p. 139

[7] *Ibidem*, p. 122

[8] Iacob Mîrza, Remus Câmpeanu, „Secvențe istoriografice privind Unirea religioasă a românilor ardeleni”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/II, 2002, p. 205-218

[9] Ovidiu Ghitta, *Considerații privind Unirea rutenilor și românilor cu Biserica Romei (sfâr. sec. XVII)*, în Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Vasile Vesa (coord.), *Convergențe europene.*

încerca sau a dori să uniformizeze din punct de vedere religios amalgamul de popoare care făceau parte din Imperiu – după cum consideră istoricul Jean Beranger[10]. Totodată s-a dorit o „creştinare în profunzime a satelor”[11] prin tentativa de eradicare a „superstiţiilor” şi prin impunerea unei credinţei mai interiorizate.

Asaltul catolicizant trebuie privit în cadrul mai larg cunoscut şi în Ardeal, şi care se continuă în sud în părţile Aradului şi al Banatului[12]. În acest teritoriu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, colaborarea dintre biserica ortodoxă şi cea greco-catolică nu a fost de loc lipsită de fricţiuni. Într-o primă fază, confesiunea unită a înregistrat succese printre comunităţile româneşti, căci erau promise avantaje materiale unei adeziuni la această credinţă. Această perioadă de întărire a episcopiei greco-catolice de Oradea culminează cu anul 1834, când intră în subordinea sa 72 de localităţi compact greco-catolice din Sătmar, care aparţinuseră Episcopiei Muncaciului[13] .

Despre anii 1830-1840, Gh. Ciuhandu spunea că este o „epocă de aprige frământări” în ceea ce îi priveşte pe românii din Crişana şi că s-a dat un adevărat „război de exterminare a ortodoxiei”[14]. Episcopul greco-catolic Vasile Erdelyi, într-un raport din 1850, înaintat arhiepiscopului de Strigoniu recunoaşte că înfiinţarea de parohii unite în sudul Crişanei până în regiunea Banatului s-a făcut în „detrimentul schismei”, dar neagă faptul că s-ar fi dorit „extirparea ei finală”[15].

Imperiul habsburgic se constituie dintr-o serie de „istorii suprapuse, care au evoluat simultan” – dacă ne este permisă să folosim expresia lui Fernand Braudel dintr-un alt context[16]. Problemele naţionale şi ale naţionalităţilor au fost foarte acute şi complexe în această regiune, situaţie datorată în mare parte numărului mare de grupuri etnice şi lingvistice[17]. Domeniile Habsburgilor nu dispuneau de unitate geografică, religioasă, lingvistică sau naţională. În acest sens, istoricul A.J.P. Taylor remarca: „Habsburgilor le era teamă să unească popoarele, chiar şi atunci când ele se aflau sub stăpânirea lor, în plus, centralizarea statelor le-ar fi depăşit capacitatea administrativă”[18]. Iar în împrejurările „regimului Metternich”, domeniile culturale,

---

Istorie şi societate în epoca modernă, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993 (în continuare: Ovidiu Ghitta, *Consideraţii privind Unirea...*), p. 152, 157; Mihai Săsăujan, *op. cit.*, p. 145

[10] Jean Beranger, *L'Austriche-Hongrie, 1815-1918*, Armand Colin, Paris, 1994, p. 28

[11] Robert Muchambled, *Societé et mentalités dans la France moderne, XVI^e – XVIII^e siecle*, Armand Colin, Paris, 1990, p. 97

[12] Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 8. Se pare că asemenea tentative au existat şi în alte regiuni ale Imperiului Austrian, precum în Dalmaţia (*Ibidem*, p. 8, 19-24).

[13] Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Bihor (în continuare: AN-DJBh), *fond Episcopia Greco-Catolică Oradea* (în continuare: EGCO), inv. 1403, dos. 367, f. 1-2; Iacob Radu, *op. cit.*, p. 94-97

[14] Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. V, XXVIII

[15] AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1145, rola 1034, f. 109-109 v

[16] Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1985, p. 392

[17] Piotr S. Wandycs, *Preţul libertăţii. O istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu până în prezent*, Editura B.I.C. ALL, Bucureşti, 1998, p. 7

[18] A.J.P. Taylor, *Monarhia habsburgică. 1809-1918. O istorie a Imperiului austriac şi a Austro-Ungariei*, Editura ALLFA, Bucureşti, 2000, p. 11-15

şcolare, bisericeşti sau locale au fost privite ca „supape de siguranță pentru acumularea tensiunilor ce se acumulau în permanență”[19].

Regatul Ungariei, beneficiind de o „semi-independență” în cadrul monarhiei Habsburgice, era, de asemenea, un imperiu, dar la o scală mai mică[20]. Din partea sa, în anii 1830-40 se poate remarca o intensă politică de maghiarizare. Spre exemplu, se încearcă impunerea limbii maghiare, ceea ce duce la scăderea numărului de cărți tipărite în limba română (de la 5 la 1, după unele cercetări)[21]. În 1830, contele Széchényi a reuşit să îl convingă pe împăratul Francisc I că limba maghiară trebuie să fie limba oficială şi cea care se vorbeşte în parlament, iar nu latina (aceasta este una dintre puținele reforme pe care a reuşit să le pună în aplicare contele Széchényi, căci acesta s-a lovit mereu de conservatorismul lui Metternich[22]). După 1836, maghiara a devenit limba oficială în întreaga Ungarie şi a început să fie predată în şcoli mult mai eficient şi mai riguros decât până atunci. Acest triumf de natură lingvistică a încurajat cauza naționalistă pentru că profesorii naționaliști au început să scoată la iveală istoria Ungariei sau clasici ai literaturi maghiare şi să transmită elevilor sentimentul de mândrie față de trecutul Ungariei şi față de potențiala mărire viitoare a acesteia. Cert este că această tendință de „maghiarizare” a determinat înstrăinarea profundă a celorlalte grupuri etnice care trăiau în zona estică a Imperiului de unguri[23].

Considerăm că este necesar să facem câteva precizări pentru a motiva opțiunea noastră pentru studiul de caz de față. Este departe de noi intenția de a explica printr-un caz particular generalul. Încercăm doar să oferim un exemplu, o situație reală. Cazuri şi exemple există suficient de multe şi la nivelul altor comunități, căci, fiecare a încercat să se adapteze în modul său specific la realitățile momentului.

Cazul comunității din Dumbrăvița Mică din anii 1831-1852 este doar unul particular care vrea să explice „devenirea”, evoluția, schimbările pe care le-a provocat propaganda catolică la nivelul lumii rurale şi consecințele acesteia. Căci, dincolo de evenimente se află „gândire, sensibilitate, comportament uman care aparțin momentului, dar şi profunzimilor. Coborârea în adâncuri descoperă constante ce se datoresc condiției materiale în care îşi desfăşoară omul viața, precum şi permanențe din natura umană, dezvăluită de mituri, arhetipuri, convingeri profunde”[24].

Reconstrucția istorică de ansamblu poate pleca de la „micro-istorie”, după cum spunea F. Braudel. „Micro-istoria evenimentelor ar fi singularitate, excepție […], o defilare de «sociodrame»”[25]. Din observarea faptelor particulare pot fi deduse

---

[19] Ladislau Gyemant, *Epoca renaşterii naționale*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Nagler, Magyari Andras (coord.), *Istoria Transilvaniei. Vol. III (De la 1711 până la 1918)*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008, p. 271

[20] Csaba Levai, *Hungary as a Multi-Ethnic State in the 19th Century Austro-Hungarian Empire*, în Steven Ellis (edit.), *Empires and States in European Perspective*, Edizioni Plus, Universita di Pisa, 2002, p. 199-200

[21] Piotr S. Wandycs, *op. cit.*, p. 142;

[22] Ceea ce s-a denumit prin „sistemul lui Metternich”, poate fi caracterizat printr-un mare conservatorism; prin acest sistem, Metternich încerca refacerea vechiului regim (*Ancien Régim*), căci pentru cancelar orice reformă era echivalentă cu o revoluție (Nick Pelling, *Imperiul habsburgic. 1815-1918*, Editura BIC ALL, Bucureşti, 2002, p.17-52).

[23] *Ibidem*, p. 29

[24] Alexandru Duțu, *Fernand Braudel şi noua concepție despre istorie*, în Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. I, p. 26-28

[25] Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. VI, p. 166

proprietăți generale – spune o concepție de inspirație leibniziană. Şi aceasta pentru că într-o primă fază nu poate fi observat şi cercetat decât particularul; dar acest particular nu poate fi înțeles decât „făcând ocol prin general”[26]. Am considerat, deci, că în acest caz „important este evenimentul care explică”, acel „mărunt fapt semnificativ”, căci acest eveniment ne poate duce la concluzii care sunt foarte departe de evenimentul însuşi[27].

Din punct de vedere demografic şi confesional, pe harta Crişanei la începutul secolului al XIX-lea, s-a constatat o majoritate românească, elementele ortodoxe dominând în jumătatea sudică, iar în partea nordică existând un echilibru relativ între ortodocşi şi greco-catolici. Instituțiile polarizatoare ale vieții spirituale româneşti în această zonă sunt Episcopia ortodoxă de Arad şi cea greco-catolică de Oradea. Aşadar, cum se coboară înspre valea Mureşului, rezistența ortodoxă este tot mai puternică şi de durată, iar unirea pătrunde mai greu şi rămâne nesigură. Această situație a influențat fenomenul migrațiilor religioase, în sensul că frământările cauzate de acest fenomen au fost mai frecvente în parohiile mixte din Banat, Arad şi Bihor. În schimb, în zona Satu-Mare unde parohiile erau compact greco-catolice situația era mult mai liniştită[28].

Acțiunea de catolicizare îmbracă aspecte dintre cele mai diverse şi complexe, indiferent cine ar promova-o. Împăratul Francis I îi trimite lui Samuil Vulcan în 5 decembrie 1815, îndată după moartea episcopului sârb Pavel Avacumovici de la Arad, o scrisoare „discretă”, prin care îl roagă pe episcopul greco-catolic să îi caute un român vrednic de episcopat, om cu trecere, care să primească unirea. „Foarte îmi zace pe inimă să promovez cu orice mijloace unirea între români” – mărturiseşte împăratul şi îl însărcinează în continuare pe episcopul orădean să îi propună pentru Episcopia ortodoxă din Arad o persoană „de la cari s-ar putea aştepta ca obținând episcopia să se convertească la unire şi cari să aibă destulă trecere şi ar fi în stare să influențeze asupra clerului şi poporului din dieceză”[29]. Astfel, se intenționa acapararea episcopiei ortodoxe a Aradului la unire[30]. Nici episcopul greco-catolic Samuil Vulcan nu arată a avea mai multe scrupule în atingerea scopului: spre exemplu, aflat în vizită la Şepreuş (jud. Arad), episcopul le-a promis oamenilor cu care a stat de vorbă, că dacă vor trece la greco-catolicism, el însuşi va face ca domnul de pământ să fie înlocuit, ceea ce a degenerat în anul 1825 într-o răscoală a țăranilor; şi asemenea exemple ar putea continua[31]. De altfel, Samuil Vulcan s-a remarcat de-a lungul ocupării funcției de episcop, prin acțiunile sale şi prin prestigiul său la curtea de la Viena, în principal, în două mari direcții: de atragere a credincioşilor ortodocşi din eparhia sa la greco-catolicism şi de emancipare națională a românilor de sub subordinea sa. Datorită elanului său catolicizant, mitropolitul ortodox sârb Ştefan Sztratimrovici l-a acuzat pe episcopul greco-catolic de Oradea la cancelaria aulică maghiară, că a folosit mijloace

[26] Tzvetan Todorov, *Noi şi ceilalți. Despre diversitate*, Institutul European, 1999, p. 99
[27] Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. V, p. 7
[28] Barbu Ştefănescu, *Tehnică agricolă şi ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crişana (secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea)*, vol. I, Fundația culturală „Cele Trei Crişuri”, Oradea, 1995, p. 18-19; Iudita Călușer, *Episcopia greco-catolică de Oradea – contribuții monografice*, Editura Logos ’94, Oradea, 2000, p. 193
[29] Ioan Ciorba, *Marea foamete din Transilvania dintre anii 1813-1817*, Editura Arca, Oradea, 2007, p. 244
[30] Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 6-7
[31] *Ibidem*, p. 7 (nota 2)

nelegale cu scopul propagării unirii. La aceste acuzații Samuil Vulcan a răspuns dezvinovățindu-se pe deplin la 20 iunie 1822, fără a avea urmări nefavorabile[32].

În principal, ca mijloace de realizare a trecerii la unire a comunităților ortodoxe se pot aminti: legislația categoric favorabilă uniților, care le garanta condiții egale cu ale celorlalte religii recepte din Imperiu; dar, mai ales, trebuie menționate avantajele materiale promise: înzestrarea bisericii, eliberarea socială şi economică a clerului, independența materială, accesul în sfera politică[33]. De altfel, sărăcia parohiilor ortodoxe putea deveni oricând motivul unor convertiri religioase.

Numai că autoritățile care susțineau unirea religioasă s-au lovit de unele rezistențe din partea ortodocşilor, de la care, poate, nu se aşteptau să fie chiar atât de îndârjiți. La rândul lor, ortodocşii au acuzat că trecerile la greco-catolicism au fost făcute prin „persecuții şi ademeniri", prin „siluiri" şi „amăgiri", care se constituie într-un adevărat sistem, care „tindea către acelaşi scop de traficare a celor religioase pentru scopuri politice de stat şi opera cu aceleaşi mijloace nedrepte"[34]. Într-un proces-verbal al Consistoriului ortodox, semnat în 8 martie 1833, care privea concluziile delegaților ce urmează a fi prezentate în fața autorităților statului, sunt discutate punctele plângerii Consistoriului către Parlamentul maghiar despre o serie de nedreptăți care s-au făcut credincioşilor ortodocşi. Printre aceste probleme cea care beneficiază de o atenție mai sporită este cea a atragerii sau chiar a constrângerii ortodocşilor de a trece la greco-catolicism de către reprezentanți ai acestei din urmă confesiuni. Delegații propun atragerea atenției autorităților asupra necesității aprobării unei legi care să îi pedepsească pe cei care „vor atenta la liniştea sufletească a aproapelui" prin daruri sau vorbe ori chiar prin constrângeri. Delegația recomandă confesiunilor să sprijine luarea unei asemenea legi având în vedere ce efecte negative au aceste lucruri asupra liniştii din țară. Mai trebuie remediată şi o altă problemă de care se plânge Consistoriul ortodox – în acele locuri unde inițial erau credincioşi ortodocşi, iar ulterior o parte au devenit greco-catolici şi numărul acestora din urmă a depăşit cu 1 numărul ortodocşilor, atunci biserica era confiscată şi dată greco-catolicilor. Delegația consideră, conform unui punct inclus în proiectul de lege, că acolo unde o mare parte a comunității trece din proprie voință la o altă religie, să nu poată lua biserica, rămânând în posesia celor din religia inițială. Noua comunitate, dacă nu poate fi inclusă într-o altă parohie, atunci doar în biserica construită de ei să poată ține slujbe. Delegația consideră necesară atenționarea autorităților să posibilă exercitarea liberă a religiei alese de fiecare şi înlăturarea oricăror piedici[35].

De altfel, mai marii ortodocşi încearcă să exprime cât mai clar diferența care există între cele două confesiuni. Astfel, sunt interzise orice fel de slujbe religioase celor care au trecut la unire, tocmai în ideea de a nu exista „contaminări" de nici un fel ale celor rămaşi în credința înaintaşilor. În anul 1835, episcopul ortodox Gherasim Raț îşi avertizează enoriaşii despre reclamațiile care s-au făcut unora dintre subordonații săi „cumcă săvârşesc tot felul de slujbe duhovniceşti la oamenii cari din bună voință trecând la unire", aceştia fiind considerați „cu adevărat uniți papistaşi". Episcopul, însă, nu uită să specifice clar pe cine consideră cu „adevărați uniți": „adecă aşa fel de uniți, cari din bună voința sa prin Deputăție cu scrierea sa însuşi or primit unirea; dar

[32] Iacob Radu, *op. cit.*, p. 98
[33] Aurel Răduțiu, *op. cit.*, p. 61
[34] Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 24
[35] AN-DJBh, *fond Parohia Ortodoxă centrală Oradea*, dosar 5, f. 82-83

nu cari de alții, nefiind la Deputație de față, fără de ştirea şi voia sa să află scrişi". Nu în ultimul rând, se interzice preoților ortodocşi să lase ca vreun preot greco-catolic să oficieze cununii în biserică sa[36].

Succesul înregistrat de politica de catolicizare a depins în mare măsură de modul cum s-a reuşit acapararea micilor intelectuali din zonele rurale – preotul, învățătorul, notarul etc. Aceştia beneficiau de un respect deosebit din partea membrilor comunității în care trăiau, fiind adevărați lideri şi „formatori de opinie", țăranii urmându-i adesea în deciziile pe care aceştia le luau.

Schimbarea religiei puteau aduce avantaje nesperate pentru preoțimea şi populația românească care se găsea la limita subzistenței. În acțiunea de atragere de adepți înspre unire, s-a mai mizat pe un alt aspect important – țărănimea era prea preocupată de problema traiului cotidian, pentru a mai putea fi sensibilă la chestiuni de „finețe", delicate, cum sunt cele politice sau cele care privesc noțiuni de dogmă în cele religioase. Dă de gândit uşurința cu care trec uneori unele comunități de la o confesiune la alta, ceea ce subliniază lipsa de conştientizare a diferențelor dintre ortodoxie şi greco-catolicism.

Ne vom opri asupra situației din Dumbrăvița Mică, care a fost localizată în sudul comitatului Bihor. Conform *Dicționarului localităților din Transilvania*, această localitate nu mai există, pentru că Dumbrăvița Mică s-a contopit cu Dumbrăvița[37]. Trebuie să amintim şi câteva localități din apropiere precum Drăgoteni, Vintere, Feneriş căci există unele elemente comune între ele – din diverse motive au trecut la unire, dar au profitat de evenimentele din timpul revoluției 1848 pentru a se reîntoarce la ortodoxie; aceasta dincolo de faptul că fiecare dintre aceste comunități au particularități în modul de gestionare a chestiunilor confesionale. Cu ocazia anchetelor şi rapoartelor cerute de autorități, aceste sate au fost cercetate împreună. Astfel, au rezultat o cantitate mare de izvoare istorice, în care cele două biserici de rit oriental se acuză reciproc de abuzuri, motiv pentru care aceste documente trebuie să fie studiate cu mare precauție.

Începând cu iarna 1829/1830 şi culminând cu următorii trei ani condițiile meteorologice au fost nefavorabile culturilor agricole, producând foamete în satele din Bihor (e adevărat, fără tragicele pierderi omeneşti înregistrate în anii 1814-1817). În iarna din 1829/30, gerul a distrus grâul, iar zăpada a fost mare, „până în brâu"; vara următoare a fost călduroasă, uscată, caniculară, provocând secetă şi recolte slabe. Anii 1831, '32, '33 au fost secetoşi, compromițându-se cultura de cereale, precum şi strângerea nutrețului pentru animale. În 1 iunie 1832 a nins în hotarul Beiuşului încât se „putea sănia", iar înghețul din luna septembrie a distrus recolta de struguri[38].

Aceasta nu este o practică nouă. De un asemenea context tragic s-au mai folosit autoritățile ecleziastice pentru a converti credincioşi ortodocşi la greco-catolicism, promițându-le ajutor în bani şi cereale, cum s-a întâmplat în anii marii foamete din 1815-1817. Constantin Popovici din Beliu (jud. Arad) denunță Consistoriului Ortodox din Oradea, la 24 ianuarie 1814, faptele preotului unit Ivanție Popojianic din Uileac (jud. Bihor), care văzând că locuitorii din Comăneşti nu au

[36] Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 570-571

[37] Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, A-N, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, p. 214

[38] Florian Dudaş, *Catastrofe naturale în Transilvania. În lumina însemnărilor scrise pe cărțile româneşti vechi, între 1500 şi 1900*, Editura Lumina, Oradea, 1999, p. 46

paroh, „cu multă celanie şi făgăduinţe viclene sau ivit către dânşii ca să îi poată trage de partea sa la unire". Şi spune în continuare Constantin Popovici: „Preotul Unit de trei ori au venit în sat la ei, făgăduindu-le cumcă de s-ar uni vor căpăta de la Domnul locului 200 de Câble de grâu cu acel modru ca numai jumătate să-l plătească şi aceia numai preste 2 sau 3 ani, iar jumătate să le rămâie de cinste pre lângă aceia". Şi Ivanţie le mai promite, că dacă el le va fi preot, „nu pofteşte de la ei altă stoală fără numai acel puţinel pământ care-i bisericesc şi numai o zi de lucru de la toată gazda"[39].

În luna martie a aceluiaşi an este semnalat un alt caz asemănător: „Subscrişii mai mari localităţi Săbolciu [jud. Bihor – n.n.E.G.] declarând cu smerenie că parohul nostru Popa Petru de ce gânduri e măcinat şi cum a stârnit zarvă între localnici cu promisiunile sale fără rost, pentru că a promis iertarea păcatelor, scutirea de serviciul militar, bani, grâu, doar să devine localitatea greco-catolică"[40]. În aceiaşi ani, din aceleaşi motive au îmbrăţişat de bună voie Unirea sate precum Sânlazăr, Fegernic (jud. Bihor). Din cauza foametei, credincioşii ortodocşi au rămas restanţi pe mai mulţi la plata taxelor către Episcopia din Arad, iar odată convertiţi ei au refuzat să le mai plătească, după cum spune protopopul ortodox al Luncii în plângerea sa adresată Consistoriului Greco-catolic din Oradea[41]. De multe ori, însă, promisiunile de ajutor nu au fost onorate, fapt sancţionat de oameni prin părăsirea grabnică a Unirii. În Suplacul de Barcău, românii ortodocşi au trecut la Unire în anul 1817, „motivând aceasta, mai ales, prin starea de extremă necesitate şi foametea care bântuia nu numai în Ungaria, ci şi în alte părţi […] Sărăcimea, ajunsă la extremă necesitate era ademenită cu aceea că dacă se unesc în credinţă, vor primi cele necesare pentru hrană din partea Episcopului unit de rit grecesc din Oradea. Au cedat în faţa ademenitorilor şi s-au unit, dar s-au înşelat în speranţele lor, bazate pe promisiunile făcute, pentru că au primit câte patru florini fiecare din partea Episcopului Unit de rit grecesc din Oradea – Samuil Vulcan. În acele vremuri, pe aceşti bani nu puteai să-ţi cumperi nici o pâine şi în aceasta a constat toată pomana"[42]. Şi exemplele de aceste fel ar putea să continue.

Revenind la studiul nostru de caz, ne oprim asupra unui document care consemnează faptul că 17 săteni din Dumbrăviţa Mică se adresează episcopului Samuil Vulcan la 10 iunie 1831. Ei mărturisesc sincer că „starea de foamete şi de lipsuri" şi „frica de a nu muri de foame" i-a determinat să renunţe la religia lor, fiind ademeniţi cu promisiunea unui ajutor în bani şi în cereale, din care au primit numai o parte. Ei solicită episcopului respectarea făgăduinţei, căci altfel, oamenii vor să revină la ortodoxie[43]. În paralel cu promisiunile de într-ajutorare, preotul greco-catolic din Sâmbăta şi arhimandritul Vasile Moldovan, expert în religie („in religua expertissimus") au propovăduit „cuvântul D-lui" şi au „întărit în credinţa lor mai multe

[39] AN-DJBh, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea* (în continuare: EOO), dos. 7, f. 7; Ioan Ciorba, *op. cit.*, p. 244-245; Mihai Georgiţă, *op. cit.*, p. 122-123

[40] AN-DJBh, *EOO*, dos. 7, f. 46-47; Ioan Ciorba, *op. cit.*, p. 245

[41] Ioan Marin Mălinaş, *Satul şi biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie. Istorie şi folclor*, Editura Mihai Eminescu, Oradea, 1997, p. 59-60; vezi şi Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, *Până la 1829*, Oradea, 1935, p. 93

[42] Aceste fapte sunt menţionate de către pastorul reformat din Suplacul de Barcău într-o *Istorie a bisericei de rit helvetic*, scrisă în anul 1837 (Adrian Apan, *Informaţii documentare privind localitatea şi biserica de rit calvin din Suplacul de Barcău (jud. Bihor)*, în „Analele Universităţii din Oradea – Istorie-Arhelogie", tom XIV, Oradea, 2004, p. 50; Ioan Ciorba, *op.cit.*, p. 245).

[43] AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1133, rola 1030, f. 1-2

femei din localități limitrofe greco-catolice", fără a constrânge pe cineva să adere la unire[44].

La 21 decembrie 1832, episcopul Samuil Vulcan arată că o mare parte a locuitorilor din Dumbrăvița Mică au trecut la Unire, împreună cu cantorul şi preotul lor. Cu această ocazie s-a făcut o situație cu toți cei care au trecut la unire în data de 21 aprilie 1831. Acțiunea de convertire la greco-catolicism se pare că a avut succes până într-un anumit punct, când datorită unei fraude, acțiunea a fost deturnată. Pentru lămurirea situației s-a făcut o anchetă în care au fost chestionați localnicii, cantorul şi preotul[45].

Sătenii rămaşi ortodocşi reclamă la rândul lor abuzuri din partea Episcopiei greco-catolice în 1833, printre care şi mituirea enoriaşilor din Dumbrăvița cu bani pentru a se declara uniți, primind 25 de florini[46]. În condițiile în care numărul proaspeților credincioşi greco-catolici s-a constat a fi mai mare decât cel al ortodocşilor (200 uniți şi 180 ortodocşi), biserica este predată celor dintâi[47]. Mai mult, uniții stârniți de Pagyla Irimia şi Gligor, l-au împiedicat pe preotul ortodox arondat, Farkas Pataki, să colinde casele cu ocazia comemorării morților din a opta zi după Paşte[48].

Anchetele făcute de către Vasile Moldovan ca reprezentat al Episcopiei greco-catolice de Oradea dezvăluie o comunitate împărțită: pe de-o parte ortodocşii care îi au ca exponent pe işpanul domenial şi pe notar şi, pe de altă parte, greco-catolicii în frunte cu preotul lor şi cu cantorul Ieremia Pogyla[49].

Vasile Moldovan afirmă într-una dintre scrisorile sale către episcopul Samuil Vulcan (din 10 iunie 1831) că într-adevăr a auzit că li s-a promis locuitorilor din Dumbrăvița Mică 6 măsuri de cereale şi 5 florini, dar nu poate spune cine a făcut această promisiune şi nici nu poate confirma veridicitatea acestei informații[50]. Totuşi, consideră că oamenii ar trebui satisfăcuți şi să li se dea cei 5 florini[51].

O scrisoare a lui Ieremia Pogyla către acelaşi episcop, dezvăluie, însă, din partea cui a venit acea promisiune, care doar într-o mică parte a fost onorată. Să convertească preotul şi o parte din comunitate nu i-a fost uşor lui Ieremia Pogyla, dar a fost răsplătit de către Samuil Vulcan, nu, însă, suficient, din punctul său de vedere. De aceea, el solicită să se „recunoască ostenelile noastre multe în această privință şi să binevoiască îndurându-se de noi a ne face orice donațiune cu vreo danie a cărei mărime depinde de mila măriei voastre"[52].

Cert este că oamenii nu renunță nici ei uşor la cererile lor, astfel că, în august 1833 preotul greco-catolic Vasile Onița se adresează din nou episcopului orădean reamintindu-i că de trei ani ei aşteaptă ajutorul promis şi sunt în continuare „în mare

[44] *Ibidem*, f. 5-5v
[45] *Ibidem*, f. 1v (bis)
[46] Abuzurile, precum şi o serie de plângeri legate de înrăutățirea situației ortodocşilor sunt dezvăluite într-un memoriu redactat de Consistoriul ortodox din Oradea şi adresat Congregației comitatense la 2 martie 1833 (Mihai Georgiță, *op. cit.*, p. 125).
[47] AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1133, rola 1030, f. 11
[48] *Ibidem*, f. 19, 19v, 21
[49] *Ibidem*, f. 21, 21v, 27
[50] *Ibidem*, f. 26
[51] *Ibidem*, f. 32
[52] *Ibidem*, inv. 1403, dos. 283, f. 41-42

lipsă". Tot odată, nu uită să menționeze şi faptul că dacă înțelegerea ar fi fost respectată, „mai multe sate s-ar fi unită"[53].

În anul 1834 au avut loc treceri masive la unire în sudul Bihorului şi în regiunile arădene de la nord de Mureş. Astfel, trec Galşa, Şiria, Covățânț, Petriş, Giulița, Bocsig, Chereluş, Gurba, Ineu, Mocrea, Târnova etc. Numai că entuziasmul de la început a trecut mult prea repede, căci, încă din vara anului 1834 se înregistrează petiții de ale oamenilor de a reveni la vechea lor credință, cum fac cei din Galşa şi Giulița. Ortodocşii din comitatul Arad iau poziție împotriva extinderii greco-catolicismului în sudul Crişanei şi Banat şi în primăvara anului 1835 a fost întocmită *Jalba clerului şi poporului din eparhia Aradului împotriva silniciilor unioniste* în care se arată situația existență în urma atragerii de credincioşi la greco-catolicism şi se cere dreptul de a reveni la ortodoxie[54].

Perioada anilor 1846-1848 reprezintă momentul când au loc cele mai numeroase reveniri la ortodoxie, după cum s-a întâmplat şi în Dumbrăvița Mică. Mitropolitul de la Carlovicz interpretează destul de liber, un decret emis în 21 februarie 1846 de către curtea imperială, care – după cum se exprimă episcopul ortodox Gherasim Raț – *„a extins binefacerea articolului III din 1844 şi asupra celor ortodocşi*"[55]. În legea III din 1844 era specificată precis procedura de migrare de la o religie la alta, care necesita timp, ceea ce îi oferea solicitantului posibilitatea de reflecție asupra problemei. Se impunea prezentarea respectivei persoane de două ori într-un interval de timp fixat unei autorități ecleziastice (preotului), prezența unor martori imparțiali, întocmirea unor evidențe[56]. Astfel, se acordă credincioşilor ortodocşi permisiunea de a trece la o altă confesiune; adică, trecerea de la unire la ortodoxie se făcea pe baza unor precepte identice cu ale celorlalte culte recunoscute în Imperiu (precum li s-a permis enoriaşilor romano-catolici să treacă la religia evanghelică). Mitropolitul a considerat că împăratul nu mai sprijinea greco-catolicismul, iar cei care doresc să revină la credința ortodoxă pot să o facă. Încercările de contracarare ale episcopului Vasile Erdely şi intervențiile sale la Viena, s-au dovedit tardive în multe cazuri, căci numeroase comunități au revenit la ortodoxie[57].

La 23 iunie 1846, Consiliul locotenențial emite un decret regal conform căruia se subliniază faptul că împăratul nu doreşte să obstrucționeze dezvoltarea cultului unit, ci, pe baza respectării libertății de credință, să poată adopta fiecare credincios religia preferată. Se mai solicită organelor administrative să supravegheze respectarea prevederilor legale privind mişcările confesionale, iar cazurile de treceri masive ale unei comunități să fie raportate forurilor ecleziastice locale. În acelaşi timp, se dispune

---

[53] *Ibidem*, inv. 881, dos. 1133, rola 1030, f. 59

[54] Ana Grigor, „Dispute confesionale în regiunea Aradului în prima jumătate a secolului al XIX.lea", în *Banatica*, nr. 13/II, Reşița, 1995, p. 76; textul integral al petiției se găseşte în Gheorghe Ciudandu, *op. cit.*, p. 552-556

[55] ***, *Documente privind Revoluția de la 1848 în țările române. C. Transilvania*, vol. IV, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1988 (în continuare: *Documente privind Revoluția...*, vol. IV), p. 528

[56] Iudita Căluşer, *op. cit.*, p. 194

[57] Aurel Răduțiu, Ladislau Gyemant, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p. 316; Mihai Georgiță, *op. cit.*, p. 127, vezi şi Iudita Căluşer, *op. cit.*, p. 193-195; Viorel Faur, *Românii din Crişana în anii revoluționari 1848-1849. Studii şi documente*, vol. I (*1848*) *Studii*, Editura Universității din Oradea, 2005, p. 160

anularea tuturor trecerilor efectuate în mod ilegal[58]. Episcopul unit printr-o circulară comunică aceste prevederi credincioşilor, recomandându-le să rămână neschimbaţi în opţiunile lor religioase[59].

Problema a devenit mai complicată în anii revoluţiei, când Dieta maghiară adoptă începând cu martie 1848 legi care proclamă libertatea socială, de conştiinţă şi spirituală[60]. Vasile Erdelyi încearcă să stopeze fenomenul trecerilor de la greco-catolicism la ortodoxie şi trimite în parohii circulare în repetate rânduri, îndemnându-i pe credincioşi la înţelegere şi respect[61]. Un asemenea document a fost emis la 24 mai 1848 în urma unui ordin venit de la ministrul Cultelor şi Instrucţiunii, prin care se cerea preoţilor să acţioneze pentru „abandonarea trecerii de la o religie la altă" aceştia din urmă, împreună cu episcopul greco-catolic fiind consideraţi de către autorităţi răspunzători pentru „urmările dăunătoare ale fricţiunilor izvorâte din deosebirile de religie"[62]. Vasile Erdelyi consideră că preoţii au datoria de a linişti eventualele neînţelegeri dintre enoriaşii celor două biserici, după cum tot preoţii sunt cei care vor fi traşi la răspundere în cazul unor asemenea scandaluri. Astfel, preoţii sunt datori să propovăduiască enoriaşilor „încredere reciprocă cetăţenească, promovarea iubirii, abandonarea trecerii de la o religie la alta, cu alte cuvinte, să ne străduim să îndepărtăm fricţiunile dintre enoriaşii celor două biserici pentru a se întări iubirea şi fraternitatea civică. [...] Deosebirile de religie să nu înstrăineze şi să nu tulbure nicidecum apropierea civică a celor de alte credinţe. Voi trebuie să fiţi cu răbdare şi să daţi dovadă de o atitudine prietenoasă, îngăduitoare, faţă de fiecare om". Dacă preoţii vor „fi atacaţi de către cei de altă religie", ei au datoria de a informa autorităţile, aducând şi dovezi în acest scop[63]. Această dispoziţie a fost înaintată şi episcopului ortodox de la Arad de către ministrul maghiar.

Episcopul ortodox de la Arad emite şi el la rândul său circulare pentru calmarea spiritelor[64], dar nu se arată întotdeauna paşnic. Astfel, într-o scrisoare de răspuns către ministrul maghiar al Cultelor şi Instrucţiunii, spune răspicat „canoanele bisericii noastre nu admit aplicarea în practică a ordinului cu privire la oficierea alternativă a slujbelor bisericeşti". Sunt enumerate motivele care nu permit acest fapt: ortodocşii sunt „în privinţa credinţei în opoziţie cu biserica greco-catolică"; bisericile ortodoxe sunt sfinţite de către un episcop ortodox şi, astfel, nu poate ţine slujbă bisericească nici un preot de altă religie; şi, nu în ultimul rând, un alt impediment este faptul că ortodocşii îi pomenesc în rugăciunile lor pe proprii credincioşi, pe când greco-catolicii îşi invocă proprii episcopi; toate acestea ar naşte doar ură între reprezentanţii celor două confesiuni. Totodată, Gherasim Raţ nu ezită să îi numească

[58] Iacob Radu, *op. cit.*, p. 140-141; Iudita Căluşer, *op. cit.*, p. 195
[59] Iudita Căluşer, *op. cit.*, p. 195
[60] Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 158; episcopul greco-catolic trimite periodic circulare în eparhie pentru a face cunoscute noile legi adoptate (Iacob Radu, *op. cit.*, p. 123-124).
[61] Vezi Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 158; vol. II, p.33-34
[62] *Documente privind Revoluţia...*, p. 464
[63] *Ibidem*, p. 465-466; Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 158-159; vol. II, p. 91-92
[64] Cum sunt circularele din 10 martie 1848 sau din 17 aprilie 1848 în care se comunică următoarele: „preoţimea din chemarea sa e îndatorată cu toate puterile a lucra ziua şi noaptea întru aceea ca pacea şi liniştea publică să se păzească; iară nu încă pe de acum să dea pricină la aşa ceva ce vecinică hulă i-ar aduce" (*Documente privind Revoluţia...*, vol. II, p. 419-420).

pe uniți „cei mai mari duşmani” ai religiei ortodoxe, pentru că ei „au adus neliniştea în rândurile poporului român paşnic”[65].

În ceea ce priveşte parohiile din Dumbrăvița Mică, Drăgoteni, Feneriş şi Pocola episcopul ortodox emite un document în data de 15 mai 1848, cu valoare de „decizie definitivă”, prin care cere ca ortodocşii şi greco-catolicii să facă liturghii în biserica din sat „cu schimbul”. De asemenea, transmite către toți oamenii bisericii obligația de a întreține încrederea reciprocă cetățenească şi „renaşterea dragostei” între cele două confesiuni[66].

De multe ori, însă, se dovedeşte că fie preoții ortodocşi, fie cei greco-catolici au fost cauza creării de scandaluri, ei dorind să speculeze vremurile tulburi ale acelor ani pentru a obține beneficii pentru ei sau familia lor. „Acum cu sărbătorilor paştilor s-or întâmplat triste tulburări, cărora pricină or dat mai vârtos ascunsa a unor preoți hâzâitori, vrând nemoteniile sau fii săi la notariaturi şi la alte slujbe pe sat a-i îndesa” – recunoaşte episcopul ortodox Gherasim Raț[67].

Au fost 20 de parohii din eparhia Oradiei care au părăsit unirea în favoarea greco-catolicismul în acei ani tulburi, după cum rezultă dintr-o adresă a lui Vasile Erdelyi către arhiepiscopul de Strigoniu[68]. Înalta locotenență maghiară a dispus prin ordinul cu nr. 17.140 din 27 în septembrie 1851 cercetarea localităților cu pricina (Vintere, Dumbrăvița Mică, Feneriş, Drăgoteni etc.), investigație care a fost realizată până la sfârşitul lunii august 1852. În urma informațiilor şi documentației obținute, Vasile Erdelyi trimite împăratului Francisc Iosif I un memoriu. Episcopul consideră că părăsirea unirii în masă s-a datorat „unor împrejurări externe”, înscenări şi mijloace pentru atingerea unor „scopuri străine” şi nu s-au făcut din „convingere internă față de religiunea gr. orientală”. Autoritățile nou instalate, în intenția de a-şi duce planurile la îndeplinire, au urmărit ca „poporul român să fie ocupat cu astfel de frecări religioase, ca nu cumva să se poată opune”. Totodată, prin acordarea unor drepturi ierarhiei ortodoxe sârbe, maghiarii au încercat să atragă de partea lor „națiunea sârbească agitată”, cu care se aflau în conflict: „Din actele cercetărilor făcute se poate vedea că trecerile de la Biserica gr.cat. întâmplate în parohiile gr.cat. Venter, Kiss Dumbravicza, Feneris, Dragottyany în comitatul Bihor; Galşa, Gyulicza, Ternova, Kurtakezi, Bokseg, Kertos, Berindia, Revetis, Szelezsan (?), Rossia, Ignyez, Min[...], Nyagra comitatul Arad; şi Ujcsanad comitatul Csanad; nici la un caz nu sau făcut din convingere internă față de religiunea gr.orientală, ci mai vârtos sunt afectele unor împrejurări externe şi în parte au fost inscenate ca şi un mijloc pentru a ajungea altor scopuri străine”[69].

Ancheta a fost condusă de prim-pretorul Komlasi Antal, cu acordul episcopului greco-catolic Vasile Erdelyi, al vicarului ortodox din Arad şi al consistoriului ortodox din Oradea. Ancheta s-a desfăşurat din cauza reclamațiilor prin care câțiva credincioşi acuzau că au fost forțați în timpul revoluției din 1848 să treacă la confesiunea ortodoxă şi că le-au fost ocupate abuziv biserica, şcoala şi pământul

[65] *Ibidem*, vol. IV, p. 528-529
[66] AN-DJBh, *EOO*, dos. 29, f. 202
[67] *Documente privind Revoluția...*, vol. II, p. 420
[68] Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 159
[69] AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1145, rola 1034, f. 103; a se mai vedea Viorel Faur, *op. cit.*, vol II, p. 159-160.

parohial. Cercetările s-au desfăşurat la faţa locului, în fiecare parohie în parte: Vintere, Dumbrăviţa Mică, Feneriş, Drăgoteni[70].

În urma acestor anchete s-a constatat că adeverinţele respective au fost făcute ilegal, fără a fi solicitate de enoriaşi. Prin aceleaşi anchete s-a stabilit că cei din Dumbrăviţa Mică au fost ademeniţi de învăţător care a redactat 116 adeverinţe pentru a-şi vedea fiul preot ortodox în sat. Biserica este luată de la uniţi, deşi majoritatea populaţiei nu ar fi vrut să părăsească unirea. Dar, neputând renunţa la biserică şi-au schimbat confesiunea. Considerăm că este foarte important faptul că în Dumbrăviţa Mică nu s-a găsit cu prilejul acestor anchete nici o persoană care să poată face deosebirea între cele două confesiuni[71].

În memoriul redactat de Vasile Erdelyi sunt reclamate procedurile „ilegale" prin care s-a părăsit unirea în favoarea ortodoxiei în Dumbrăviţa Mică: cei mai mulţi dintre credincioşi, nici măcar nu au mers la preotul greco-catolic, ci au primit „bilete de trecere" scrise de preoţii ortodocşi (o situaţie similară a fost întâlnită şi în satele Vintere, Dumbrăviţa Mică, Drăgoteni, Feneriş); cum în general, se venea fără martori pentru a-şi declara opţiunea de schimbare a confesiunii, oamenii se puneau ca martori unul pe altul, ba mai mult, chiar au instalat în casa preotului „martori pentru toţi"; pentru scrierea biletelor de trecere, autorităţile ortodoxe au plătit „sume considerabile"; notarului din Dumbrăviţa Mică i s-au plătit 50 de florini pentru contribuţia sa[72].

Vasile Erdelyi enumeră şi alte nereguli în modalitatea prin care s-ar fi trecut la ortodoxie în alte comunităţi: credincioşii s-au prezentat în masă („cu duiumul") la preotul lor greco-catolic, pentru a anunţa că vor să treacă la „neuniţi"; această prezentare „o singură dată" şi nu de două ori cum se cerea; adesea, acei credincioşi nici măcar nu s-au înfăţişat personal preotului, ci au împuternicit un *reprezentat* să îi reprezinte (ex.: cei din Vintere l-au numit reprezentat al lor pe judele comunal); unii dintre ei au l-au anunţat pe preot doar în treacăt de intenţiile lor de schimbare a confesiunilor (în Roşia, oamenii şi-au comunicat „pe fereastră" intenţia); în alte situaţii, toate familiile împreună cu copii, s-au prezentat în faţa preotului greco-catolic, arătându-şi dorinţa de a trece la ortodoxie; autorităţile locale i-au obligat pe oameni să meargă să îşi ridice biletele de trecere la ortodoxie[73].

Comisiile de anchetă au consemnat şi motivele mărturisite de ţărani pentru care au părăsit unirea: împăratul ar fi poruncit că „toţi trebuie să trecă la neuniţi"; unii dintre credincioşi consideră că religia ortodoxă este mai bună decât cea greco-catolică; de altfel, se poate remarca o anumită intoleranţă faţa de „proaspeţii" uniţi, făcându-se chiar afirmaţii de genul: „sf. Unire e o religiune necurată", iar uniţii sunt toţi „necuraţi", fiind insultaţi de către ortodocşi; neacceptarea celor care au părăsit ortodoxia mergea până la neacceptarea de a-şi căsători copiii cu greco-catolicii sau chiar la refuzul oferirii la adăpost uniţilor, aceştia fiind împiedicaţi să îşi adape vitele din fântânile acestora; uniţii au fost ademeniţi cu diverse daruri pentru a-şi părăsi confesiunea sau au fost ameninţaţi cu recrutarea în armata maghiară dacă nu vor părăsi unirea; acţiunea de propagandă ortodoxă s-a făcut până la nivelul preoţilor parohi, care

[70] AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1135, rola 1031, f. 229-236; Iudita Căluşer, *op. cit.*, p. 199-202
[71] AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1135, rola 1031, f. 229-236; Iudita Căluşer, *op. cit.*, p. 201-205
[72] AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1145, rola 1034, f. 103-108
[73] *Ibidem*; a se mai vedea Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 160-163

au umblat din casă în casă; când au început trecerile masive la ortodoxie, oamenii s-au luat unii după alții sau i-au urmat pe preoții lor, care au părăsit cei dintâi unirea; unii credincioşi uniți au trecut la ortodoxie pentru că „neuniții" au luat biserica şi celelalte edificii bisericeşti (spre exemplu, în Galşa, biserica a fost luată cu forța de la uniți, după ce sfătul a fost atacat pe stradă, luându-i-se cheile lăcaşului sfânt)[74]. Oricare ar fi exagerarea episcopului greco-catolic, se poate reține faptul că exista un nivel al intoleranței între ortodocşi şi greco-catolici, în parte datorat acțiunii de propagandă ortodoxă dar şi spiritului imobil şi tradiționalist specific țăranului român.

Concluzia acelui raport este că trecerile la ortodoxie în perioada acelor ani „*nu sunt izvorâte din convingere*" –cel puțin în cazul nostru aşa pare. Această acțiune de migrare confesională o putem încadra în categoria mai largă a „tentațiilor evazioniste", iar în cazul nostru este mai mult decât o tentație[75]. Mai trebuie să adăugăm că pentru omul simplu din lumea rurală de atunci, linia care despărțea ortodoxia de greco-catolicism era mult prea firav fixată în mentalul colectiv şi individual (ei nu făceau diferența între cele două dogme – nu aveau noțiunile de dogmă, care făceau diferența dintre cele două confesiuni). Ei nu aderau la vreuna dintre confesiuni dintr-o mare chemare interioară, conta mai mult modelul părinților şi înaintaşilor lor. Creştinismul lor de factură populară se găseşte undeva dincolo de aceste frământări şi nehotărâri religioase.

Locuitorii din Dumbrăvița Mică nu prea par ei a fi foarte decişi în privința confesiunii. Protopopiatul ortodox din Oradea înaintează un raport Episcopiei din Arad în 1852, cu privire la modul în care protopopul unit din Holod i-a trecut din nou la unire pe credincioşii ortodocşi din Vintere şi Dumbrăvița Mică[76]. În anul 1856 preotul greco-catolic Alexandru Farkas, în activitatea lui prozelitistă, a reuşit să re-atragă la unire o parte a enoriaşilor din Dumbrăvița Mică care trecuseră la ortodoxie în 1848 (el a mai trecut prin şi prin alte sate: Sâmbăta – 1853, Drăgeşti şi Vintere – 1856, Gruilung şi Dicăneşti – 1860 şi 1870)[77]. În 1909 în Dumbrăvița Mică majoritatea localnicilor erau uniți[78].

Considerăm că pentru ortodocşii care schimbau credința cu greco-catolicismul nu exista o problema de natură morală, căci Unirea nu a fost percepută ca o schimbare de esență, după cum sunt de părere şi alți istorici[79]. Dacă Unirea religioasă a câştigat mult teren printre români, acest lucru se datoreşte înțelegerii de către Habsburgi şi

---

[74] AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1145, rola 1034, f. 103-108; Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 160-163

[75] Barbu Ştefănescu, „Tentații evazioniste ale țăranului transilvănean (secolul al XVII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)", în Bogdan-Petru Maleon, Alexandru-Florin Platon (coord.), *Confesiune şi cultură în evul mediu. În honorem Ion Toderaşcu*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2004, p. 229-251

[76] Se mai arată că locuitorii din Vintere au început a se apropia de ortodoxie încă din 1847, iar atestatele le-au primit în mai şi iunie 1848, când s-au declarat neuniți. Cu această ocazie, bătrânii satului mărturisesc că înaintaşii lor au fost cu toții ortodocşi şi acesta este motivul pentru care ei se reîntorc la vechea credință. Ei (cei din Vintere) s-au unit în urmă cu 40 de ani pentru că l-au urmat pe preotul lor (AN-DJBh, *EOO*, dos. 37, f. 320-321; Mihai Georgiță, *op. cit.*, p. 127-128).

[77] Iudita Căluşer, *op. cit.*, p. 183

[78] *Ibidem*, p. 205

[79] Ovidiu Ghitta, *Considerații privind…*, p. 155, Blaga Mihoc, *Biserică şi societate în nord-vestul României. Contribuții monografice*, Editura Logos '94, Oradea, 2003, p. 135

clerul din anturajul lor, a modalităților de atragere a preoțimii ortodoxe. Cointeresarea materială şi măsurile de protecție ale acestor confesiuni, au fost elemente decisive în realizarea migrațiilor religioase, în condițiile în care conciliul de la Florența, stabilise menținerea riturilor tradiționale, exterioare, de care țăranii erau foarte ataşați. Diferențele dintre cele două confesiuni erau mult prea greu de sesizat pentru mulțimea majoritar analfabetă.

Reglementări juridice privitoare la familie în legislația austriacă şi maghiară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Mircea BRIE

Legal Regulations regarding Family in the Austrian and Hungarian Legislation in the Second Half of the 19th Century

Abstract. *More often than not, the State did not acknowledge the matrimonial norms as settled by the Church. This relation seems to have altered towards the end of the 19th century, when the State succeeded in imposing on the Church the respect for the general civil framework. Yet, the change was not radical. The Church and the State were still pretty connected. The State acknowledged the Church's right to be in charge with officiating marriages, with bed and home separation according to the requirements of each confession. However, the State had the right to supervise the civil and military status, the relationship between the spouses, legacy, legal guardianship, the issue of supporting children and spouses and many others. The Church admitted the involvement of the State in major demographic issues in an individual's life.*

As time went by, the State became more and more complex while its legislation became ever more "lay". It is true that willy-nilly lay legislation borrowed norms and regulations belonging to Church's legislation. The frail State – Church dualism on family law was influenced by lay laws enforcing the lay legitimacy of important moments in man's life. Matrimonial laws as set out in 1894 were the most complex laws in the 19th century. Due to their clarity, they managed to put an end to misunderstandings between lay and Church authorities. Moreover, the matrimonial issues between different confessions were in favour of the State. Civil law very clearly favoured family and children's interests. They were all conceived to better supervise individual's education in a moral family where the Church would still have an influence.

Keywords*: legal regulations, family, Church, confession, State, marriages*

Modernitatea a fost tot mai vizibilă şi în ceea ce priveşte atitudinea față de problemele matrimoniale. Implicarea statului în chestiunile maritale, în gestionarea problemelor legate de creşterea şi educarea copiilor, s-a impus ca o necesitate logică la ceea se s-a întâmplat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în spațiul Imperiului austriac. Acest amestec al statului în „competențele exclusive" ale Bisericii a fost influențat de „şocul modernității"[1], de crearea unor premise comportamentale în sânul societății. Legislația civilă s-a exprimat foarte clar în favoarea intereselor familiei şi copiilor. Această legislație a fost influențată şi de raporturile existente la acea dată între stat şi Biserică.

[1] André Burguiére, François Lebrun, *Le prêtre, le prince et la famille*, în André Burguiére, Christiane Klapish-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend (coord.) *Histoire de la famille*, vol. III, *Le choc des modernités*, Armand Colin, Paris, 1986, p. 138-141.

În spiritul politicii absolutiste luminate, promovate de către statul austriac în perioada lui Iosif al II-lea, legislația laică lăsa impresia evidentă a amestecului statului în cele mai mici amănunte ale vieții familiei. Este drept că la început statul a încercat să-şi impună preceptele referitoare la matrimoniu tot prin legislația ecleziastică, influențând-o pe aceasta în adoptarea unor măsuri reformatoare ce vizau înlăturarea vechilor reguli canonice[2]. Prin Edictul de toleranță din 1781 statul austriac părea că este în măsură să substituie orice formă de autoritate ecleziastică capabilă să controleze societatea din monarhie. În aceeaşi direcție, *Decretul imperial privind reglementarea regimului căsătoriilor în Transilvania*, elaborat la 6 martie 1786, atribuia autorităților laice competențe şi roluri sporite în ceea ce priveşte controlul căsătoriilor, atribuțiile autorităților ecleziastice fiind diminuate consistent. Această lege, ce definea căsătoria drept „un contract sau legătură politicească" plasând-o sub competența „judecăților noastre cele politicești", a fost abrogată însă după moartea lui Iosif al II-lea[3]. Un important moment în ceea ce priveşte încercarea statului austriac de a trasa competențele laice şi ecleziastice privitoare la chestiunea matrimonială l-a constituit elaborarea codului civil general austriac din 1811. În sarcina Bisericii intra obligația ținerii evidenței registrelor de stare civilă, apoi tot ea se ocupa de toate problemele legate de contractarea logodnei şi a căsătoriei (aceasta având competența de a valida sau nu o căsătorie), de despărțirea de pat şi masă sau divorț (fiecărei confesiuni îi era recunoscută legislația şi canoanele proprii). Statul avea competențe în ceea ce priveşte raporturile de familie, drepturile matrimoniale şi succesorale. Tot autorităților laice li se puteau adresa şi persoanele care erau nemulțumite de modalitatea în care Biserica a rezolvat anumite litigii de natură matrimonială. Sorina Paula Bolovan vorbeşte chiar despre un „dualism" stat-biserică în privința căsătoriei. Acest „dualism" s-a manifestat prin recunoaşterea reciprocă a domeniilor în care fiecare parte urma să-şi exercite influența.

Creşterea şi educația religioasă a copiilor cădea în seama acordului şi înțelegerii părinților. Pentru a fi reglementate anumite litigii (născute mai mult din intențiile şi presiunile bisericilor) statul a intervenit prin reglementări speciale mai ales atunci când în discuție era o căsătorie mixtă. În acest sens, decretul de toleranță din 13 octombrie 1781 prevedea că: „Dacă tatăl era catolic şi mama acatolică, copiii trebuie crescuți şi educați în credința catolică. Dacă tatăl este acatolic, iar mama este catolică, copiii urmează părinții după sex".

Disputele confesionale, dar şi abuzurile preoților, au determinat autoritățile politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea să elaboreze o suită de legi menite a rezolva problemele matrimoniale. Dintre legile matrimoniale laice care au avut un impact mai mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea amintim: *Legea căsătoriilor* (1850); *Codul civil general austriac*, elaborat în anul 1853[4]; *Legea despre căsătoriile catolicilor în Imperiul Austriac*, promulgată prin patenta imperială din 8 octombrie 1856; *Legea despre complinirea armatei în Imperiul Austriac*, promulgată prin patenta

[2] Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999, p. 64.
[3] *Ibidem*, p. 65.
[4] Cum am mai precizat şi cu altă ocazie acesta a intrat în vigoare începând cu data de 1 mai 1853 în Ungaria, Croația, Slovenia, Banatul Timişoarei, iar în Transilvania în urma patentei din 29 mai 1853, cu începere de la 1 septembrie 1853.

din 29 septembrie 1858; *Legea specială asupra căsătoriei*, sancționată în 3 aprilie 1868[5]; *Legea XXIII* din 1874; Legea *XX* din 1877; *Legea IV* din 1879; *Legea XXXI* (despre dreptul matrimonial), *Legea XXXII* (despre religiunea pruncilor) şi *Legea XXXIII* (despre matricolele de stat), promulgate la 9 decembrie 1894. La acestea se adaugă *Instrucțiunea Ministerului de Justiție cu privire la aplicarea Legilor XXXI şi XXXIII*, introdusă prin ordonanța din 29 iunie 1895[6]. Legile matrimoniale elaborate în anul 1894 au fost cele mai complexe legi ce au reglementat raporturile politico-bisericeşti din domeniul matrimonial din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prin claritatea lor, ele au reuşit să pună capăt neînțelegerilor dintre autoritățile laice şi cele bisericeşti. Mai mult, a fost tranşată, în favoarea statului, şi disputa pe probleme matrimoniale dintre diferitele confesiuni. Aceste legi au rămas în vigoare şi la începutul secolului al XX-lea fiindu-le aduse totuşi câteva modificări şi amendamente. Amintim în acest sens: *Legea XXXVI/1904*, cu privire la registrele de stare civilă[7]; *Ordinul 21.000/1906*, cu privire la procedura instanțelor matrimoniale; *Ordinul 2.700/1906*, cu privire la naşterea şi decesul militarilor; *Legea XXI* din 1911; *Ordinul 3.124/1916*, cu privire la recunoaşterea copiilor nelegitimi; etc.

Privind evolutiv aceste acte legislative nu putem să nu observăm modul în care statul a reuşit să-şi impună autoritatea în domeniul matrimonial. Biserica a fost nevoită să accepte competența sporită a statului prin introducerea actelor civile. Ea s-a simțit lezată de una din importantele sale pârghii de control asupra membrilor comunității. Acum un individ putea renunța, dacă nu era mulțumit de decizia forurilor ecleziastice, la asistența Bisericii în privința matrimoniului. Autoritățile bisericeşti aveau însă şi alte pârghii, imposibil de neglijat pentru societatea de la cumpăna celor două secole: Biserica condiționa alte acte majore din viața creştină a fiecărei persoane (botezul, împărtăşania, înmormântarea) de realizarea căsătoriei religioase. Pentru Biserică, doi tineri care se căsătoreau doar civil, în fața autorităților laice, erau doar nişte concubini. Apoi, divorțul trebuia acceptat şi pronunțat şi de către forurile ecleziastice. Dacă acest lucru nu se făcea, atunci Biserica refuza recunoaşterea recăsătoriei (acolo unde ea era posibilă potrivit canoanelor bisericeşti).

Mariajul a încetat, prin legile din 1894, să mai fie condiționat de validitatea şi acceptul dat de către Biserică. Astfel, în dezbaterea legislației matrimoniale laice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea trebuie să plecăm tocmai de la această premisă: până în 1894 statul a colaborat cu Biserica în domeniul matrimonial, iar după această dată şi-a asumat întreaga responsabilitate, preluând toate atribuțiile dreptului matrimonial. Înainte de 1894 toate legile date de către stat au autorizat autoritățile ecleziastice să aplice propriile reguli şi obiceiuri în rezolvarea tuturor problemelor matrimoniale. Normele şi legislația bisericească se completau cu legislația laică. Este drept, statul a creat un cadru legislativ general, respectat de către toate confesiunile, dar care era foarte permisiv şi îngăduia fiecărei comunități religioase să-şi exercite o autonomie foarte largă de exprimare a propriilor percepte şi crezuri.

---

[5] În Transilvania această lege a fost promulgată pe data de 25 mai 1868.

[6] A se vedea *Legislația ecleziastică şi laică privind familia românească din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (în continuare *Legislația ecleziastică...*), ediție de texte, studiu introductiv şi note de Ioan Bolovan, Diana Covaci, Daniela Deteşan, Marius Eppel, Crinela Elena Holom, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009, p. 41-58, 83-102.

[7] Prin această lege este modificată *Legea XXXIII* din 1894.

Din perspectiva statului, căsătoriile mixte aveau aceeaşi valoare ca şi celelalte. Statul a intervenit însă în reglementarea acestora, în primul rând datorită faptului că ele erau un permanent izvor de stări conflictuale între diversele comunități religioase.

Potrivit *Legii căsătoriilor* din 1850 şi a *Codului civil general austriac* din 1853, căsătoria dintre un catolic şi un necatolic trebuia să se facă în fața preotului catolic. Legislația austriacă încerca să rezolve litigiul, prin realizarea unui compromis şi anume: la cererea părții necatolice, la căsătorie, putea asista şi preotul necatolic[8]. O astfel de căsătorie intra sub jurisdicția prevederilor referitoare la catolici[9]. Legile austriece reluau însă o prevedere a legislației bisericeşti şi condiționau realizarea căsătoriei de către preotul catolic de „vestirea căsătoriei în ambele biserici”[10]. Intervenția statului a fost una decisivă prin *Legea XXXI* din 1894: realizarea unei căsătorii mixte nu mai era împiedicată de niciun fel de reglementări religioase. Legea amintită păstrează totuşi un impediment născut din legislația bisericească: le era interzisă contractarea matrimoniului persoanelor care „din cauza ordului ori votului (ecleziastic n.n.) nu pote încheia căsetoria”[11]. Articolul din lege se referă la „persoanele ecleziastice romano-catolice”, la „călugării şi călugărițele”, precum şi la „preoții de rit ortodox atât uniți cât şi neuniți după chirotonie”, care nu puteau încheia şi contracta căsătoria fără „învoirea autorităților superioare ecleziastice”[12]. Din perspectiva legalității sale, o căsătorie era validă, potrivit legislației laice elaborate în anul 1894, chiar dacă era contractată între un creştin şi un păgân sau evreu[13]. Trebuie amintită cu această ocazie obligativitatea înregistrării de către autoritățile laice a actului căsătoriei[14]. Un matrimoniu legal constituit prin oficializarea civilă putea să existe şi fără aprobarea sau „oficializarea” religioasă.

Impedimentele căsătoriei erau multiple şi tot mai complex elaborate. Nu putea contracta o căsătorie o persoană care nu avea „capacitatea activă”. În această categorie

---

[8] Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 78.

[9] Statul încerca să limiteze prin această prevedere, pe de o parte, stările conflictuale născute din ambițiile preoților fiecărei confesiuni, iar pe de altă parte, pe cele generate de relativa stare confuză născută din diversitatea normelor legislative ecleziastice. Statul, cel puțin teoretic, dădea câştig de cauză părții catolice. Era tranşată astfel una din disputele majore privitoare la gestionarea mariajelor mixte. Este drept că în practică situația nu a fost în toate cazurile aşa cum a „sfătuit” statul. A se vedea în acest sens disputele dintre preoții ortodocşi şi cei greco-catolici atunci când se punea problema încheierii unei căsătorii între doi enoriaşi ai celor două confesiuni. Andrei Şaguna, aşa cum am văzut, a încercat cu mai multe ocazii să „negocieze” cu Biserica greco-catolică „sfatul” statului. Pe de altă parte, aşa cum spunea însuşi Şaguna, preoții ortodocşi erau sfătuiți să nu se amestece în problemele greco-catolicilor, asta deoarece trebuiau evitate orice fel de stări „aducătoare de certuri”.

[10] Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 86.

[11] *Legile politico-bisericeşti din 1894 şi 1895 împreună cu respectivele ordinațiuni ministeriale*, traduse, editate şi comentate la ordinul Preaveneratului Consistor metropolitan de Alba-Julia şi Făgăraş (în continuare *Legile politico-bisericeşti din 1894 şi 1895*...), Editura Tipografiei Seminarului archidiecesan, Blaj, 1895, pragraful 25, p. 14.

[12] Georgiu Plopu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, tom. I (în continuare *Părți alese...*, tom I), Editura Tipografiei „Ateneul” Societate Anonimă, Oradea-Mare, 1929, p. 68.

[13] Religia izraelită a fost declarată „religiune recipiată legalmente” prin *Legea XLII* din anul 1895. Cf. *Legile politico-bisericeşti din 1894 şi 1895*..., p. 218.

[14] Georgiu Plopu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, (considerat tom II) (în continuare *Părți alese...*, tom II), Editura Tipografiei „Ateneul” Societate Anonimă, Oradea-Mare, 1924, p. 225-229.

intrau persoanele care nu au împlinit vârsta de 12 ani, precum şi cei „despoiați de folosința minții". Condiționarea vârstei merge şi mai departe decât legislația bisericească. „O persoană nedesvoltată nu pote încheia căsetoria"[15]. Bărbatul ajungea la „desvoltare" în momentul împlinirii vârstei de 18 ani, iar femeia la 16 ani[16]. *Legea XXIII* din 1874 a modificat prevederile vechiului drept ungar referitor la starea de majorat a femeii de la 16 la 24 de ani („când păşesc în folosința tuturor drepturilor")[17]. Un minor nu putea să se căsătorească decât cu acordul reprezentantului său legal[18]. După împlinirea vârstei de 20 de ani, dacă reprezentantul legal era unul dintre bunici, pentru realizarea căsătoriei nu mai era nevoie de acordul acestuia[19]. Părintele îndreptățit, pentru a-şi da acordul, era tatăl, iar în cazul în care acesta era mort sau copilul era nelegitim atunci acest drept îl obținea mama. Consangvinitatea era unul din impedimentele căsătoriei amintite în legea din 1894[20]. Această lege impune ca impediment inclusiv „rudenia"[21], fără deosebire dacă exista sau nu legătură de sânge între cele două părți[22]. Era interzisă apoi căsătoria dintre două persoane care au atentat la viața soțului unuia dintre ei[23]. Este oprită încheierea căsătoriei între două persoane, „pe care sentința derîmătore pentru adulteriu i-a oprit a încheia căsetoria între sine"[24]. Un astfel de impediment putea să se nască doar după ce exista o sentință de divorț pentru adulter. Îi era oprită posibilitatea încheierii unei noi căsătorii unei femei dacă de la declararea nulității căsătoriei anterioare nu au trecut cel puțin zece luni[25]. Nu se putea realiza o căsătorie în cazul în care bărbatul nu a participat încă la tragerea la sorți pentru armată[26] sau dacă nu era obținută „concesiunea de cununie" potrivit legislației militare[27]. Prin patenta imperială din 29 septembrie 1858 a fost interzisă categoric căsătoria tuturor tinerilor ce nu împliniseră 22 de ani[28]. În fine, un impediment

[15] Acest impediment este analog cu cel din legislația bisericească, cu deosebirea că vârsta la care o persoană atingea „etatea perfectă" diferea în legislația laică.

[16] Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 38.

[17] Toate femeile, indiferent de vârstă, prin căsătorie deveneau majore (*Legea XXIII* din 1874, paragraful 1).

[18] O persoană, de sex feminin sau masculin, devenea majoră în mod normal doar atunci când împlinea 24 de ani. Aşa cum am precizat, femeia obținea acest statut prin căsătorie. În cazul bărbaților era stabilită şi posibilitatea de a obține majoratul la 20 de ani, asta dacă tatăl sau tutorele îi preda minorului averea şi dacă acesta obținea aprobarea reprezentantului legal în vederea contractării căsătoriei. Cf. Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 42.

[19] *Ibidem*, p. 40.

[20] *Ibidem*, p. 227. Copiii rezultați dintr-o astfel de familie erau considerați nelegitimi dacă era cunoscută consangvinitatea dintre soți.

[21] În această categorie intrau şi persoanele aflate într-un grad de rudenie prin alianță, apoi adoptatul cu adoptatorul sau urmaşii acestuia.

[22] Legea vorbeşte despre „cosângenitatea" în linie dreaptă şi cea în linie colaterală. Cf. *Legile politico-bisericeşti din 1894 şi 1895...*, p. 10.

[23] *Legile politico-bisericeşti din 1894 şi 1895...*, p. 10.

[24] *Ibidem*, p. 12.

[25] Acest impediment era generat de necesitatea stabilirii paternității copiilor. Excepție era socotită doar încetarea căsătoriei în urma impotenței dovedite a soțului.

[26] Un tânăr se putea considera absolvit de obligațiile militare doar după ce participa la trei trageri la sorți în vederea efectuării stagiului militar.

[27] A se vedea paragraful 27 al *Legii XXXI* din 1894.

[28] Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 82; Datoria de a efectua serviciul militar intra în vigoare după împlinirea vârstei de 20 de ani.

surprinzător este cuprins în textul legii matrimoniale din 1894, respectiv: „e oprit a încheia căsetoria fără de vestiri făcute în regulă”[29]. Acest impediment evidențiază influența, mai mare sau mai mică, a legislației bisericești asupra actelor legislative laice[30]. Interesant este faptul că autoritatea administrativă obținea dreptul de a acorda dispensă pentru cazurile speciale când nu erau îndeplinite unele dintre aceste impedimente. Numărul mare de dispense acordate, nu doar după 1894, ci și înainte de această dată, relevă comportamentul social al indivizilor ce nu era întotdeauna în concordanță cu exigențele legislative. Aceste „excepții” trebuiau acceptate și datorită grijii pe care Biserica și statul o aveau pentru „stirpirea celibatului și a concubinajului”. Un proiect de lege pentru cei necăsătoriți, elaborat în 1876, prin care erau stabilite taxe foarte mari pentru celibat, este o dovadă a îngrijorării autorităților față de „creșterea numărului burlacilor și al fetelor necăsătorite” (în special în mediul urban)[31]. Dispensele erau aprobate în marea lor majoritate, asta pentru a se evita situațiile conflictuale și tensionarea relațiilor din interiorul comunităților.

Încheierea căsătoriei era anticipată și precedată de actul vestirii[32]. După introducerea obligativității căsătoriei civile, aceasta era făcută în mod obligatoriu în fața „oficiului civil”[33] și a publicului[34]. Căsătoria este un act de „liberă învoire”[35], fiind exclusă orice fel de formă de constrângere, de silă, eroare sau seducere[36]. De regulă căsătoria trebuia efectuată înaintea „conducătorului de matricole în cercul căruia se află locuința ordinară a celor ce se căsătoresc”[37]. Orice altă formă de căsătorie, potrivit legii matrimoniale din 1894, nu era socotită validă. Dacă înainte de 1 octombrie 1895 (data intrării în vigoare a legii matrimoniale din 1894) căsătoria religioasă era obligatorie (lipsa acesteia era considerată de către legislația laică și bisericească drept un impediment în calea validării căsătoriei), după această dată „impedimentul disparității de cult” a dispărut[38]. Preoții care încheiau căsătorii religioase, fără ca mai întâi să se fi oficiat cununia civilă erau pasibili de plata unor amenzi ce puteau ajunge până la o mie

[29] *Legile politico-bisericeşti din 1894 şi 1895...*, p. 14.
[30] La fel ca și în cazul legislației bisericești, textul *Legii XXXI* din 1894 face excepție de la această condiție pentru persoanele muribunde.
[31] Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 83.
[32] În conformitate cu *Instrucțiunea ministrului de justiție cu privire la procedura, ce e de a-se urma la vestirea, încheierea și înmatricularea căsătoriei*, datată la 29 iunie 1895, vestirea trebuia făcută de către conducătorul de matricole din districtul în care se afla locuința mirilor. Potrivit instrucțiunilor ministrului ungar, vestirea trebuia să se facă prin redactarea unui afiș (în patru exemplare, după un formular elaborat de minister), care să cuprindă: numele și prenumele; starea familială (starea civilă); religia; condițiunea (ocupația); domiciliul; locul și data nașterii; numele părinților. În textul vestirii trebuia să fie cuprinsă „provocarea că dacă cineva are cunoștință despre vre-un impediment legal” atunci trebuia să anunțe autoritățile competente. Vestirea trebuia să se facă cu 14 zile înaintea căsătoriei. Cf. *Legile politico-bisericeşti din 1894 şi 1895...*, p. 14.
[33] *Ibidem.*
[34] *Ibidem*, p. 17.
[35] Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom II, p. 227.
[36] *Legile politico-bisericeşti din 1894 şi 1895...*, p. 17.
[37] *Ibidem*, p. 15.
[38] Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom II, p. 237. Analiștii și cercetătorii dreptului privat ungar au luat în discuție cazul copiilor născuți într-o familie încheiată înainte de această dată, într-o țară străină, doar în fața autorităților laice. Erau aceşti copii legitimi? În ce măsură această recunoaştere a lor putea acum să influențeze drepturile lor succesorale?

de coroane[39]. Preotul avea derogare doar în cazul în care era dovedit „pericolul morții" (această căsătorie este însă lipsită de validitate civilă).

Încetarea căsătoriei se face prin moarte[40], sau prin divorțul pronunțat de către o autoritate judecătorească competentă[41]. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, legislația laică şi bisericească oferea posibilitatea anulării căsătoriei. Principalele cauze ale divorțului erau: crima, adulterul, înalta trădare, atentarea la viața celuilalt soț, maltratarea, absența de acasă a unui soț pentru o perioadă mai mare de trei ani, întemnițarea unuia dintre soți pentru o perioadă mai îndelungată, intrarea unuia dintre soți în viața monahală, impotența, avortul intenționat, nebunia şi epilepsia (dacă acestea au existat şi înaintea căsătoriei, dar au fost ascunse), etc. În general divorțul putea fi cerut de către partea nevinovată[42], solicitând mai întâi separarea de pat şi masă[43]. Pe femeia declarată nevinovată, bărbatul declarat vinovat trebuia să o întrețină potrivit stării sale sociale şi materiale. Această obligație înceta în momentul în care femeia se recăsătorea[44]. Copiii în vârstă de până la şapte ani rămâneau în grija mamei, iar dacă erau trecuți de această vârstă la partea nevinovată[45]. Dacă este să privim aceste motivații pentru care se putea desface o căsătorie atunci putem observa o influență reciprocă a celor două categorii de legi: laice şi ecleziastice. Această influență s-a păstrat şi după ce statul a preluat, prin legile din 1894, întreaga responsabilitate în privința validării actelor majore din viața populației. Prin aceste legi nu a fost interzis, este drept, Bisericii să asiste şi chiar să reglementeze, potrivit propriilor canoane, fiecare moment din viața unei familii. Biserica a pierdut însă caracterul oficial al actelor emise de către cler. Noua percepție evidenția obligativitatea validării de către autoritățile laice, iar în paralel, şi de o manieră facultativă, o familie putea cere validarea de către Biserică a actelor cu caracter matrimonial. Pentru stat şi pentru populație, actele bisericeşti îşi păstrau valoarea lor confesională, fără a putea condiționa viața publică şi social-laică a indivizilor. Pe de altă parte, aşa cum am precizat şi cu o altă ocazie, Biserica putea condiționa asistența religioasă de recunoaşterea propriilor acte matrimoniale.

---

[39] În cazul în care situația se repeta, pedeapsa putea să includă şi întemnițarea până la două luni.

[40] În această situație nu era necesară emiterea unui act special, altul decât cel constatator de deces.

[41] Căsătoria înceta doar în momentul în care „se ridica la valoare de drept sentința de divorț". Cf. paragrafului 88 al *Legii XXXI* din 1894.

[42] Potrivit *Legii XXXI* din 1894 nu putea cere divorțul o persoană care s-a învoit sau a fost complice, la „fapta păcătoasă a soțului" (a se vedea textul paragrafului 81).

[43] Apud Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 89. *Legile politico-bisericeşti din 1894 şi 1895...*, p. 36-38. Despărțirea de pat şi masă putea fi cerută în cazul în care era declanşat procesul de divorț, iar cei doi soți nu doreau să mai locuiască împreună. Această despărțire de pat şi masă presupunea şi dispoziții provizorii ale judecătorului cu privire la „aşezarea pruncilor". În urma despărțiri de pat şi masă soții pot să restabilească conviețuirea, cerând apoi judecătorului să stopeze procesul de divorț. Pentru a fi restabilită conviețuirea, în conformitate şi cu dreptul bisericesc, nu mai era nevoie de nicio sentință judecătorească.

[44] Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 24.

[45] *Legile politico-bisericeşti din 1894 şi 1895...*, p. 34. Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 25-26. Dacă ambii părinți erau declarați vinovați de desfacerea căsătoriei atunci băieții se încredințau în grija tatălui, iar fetele în grija mamei. Aplicarea acestui paragraf (95) al legii matrimoniale din 1894 se făcea însă doar în interesul copiilor (în funcție de posibilitățile de susținere materială a celor doi părinți).

Copilul şi drepturile sale. „Omul prin naştere dobândeşte personalitatea sa naturală, căci prin naştere devine persoană”[46], prin urmare, dacă nou-născutul „numai un moment a vețuit după naştere”[47], acesta a devenit subiect de drept[48], iar asupra acestuia s-au transmis drepturi succesorale[49]. Dacă un copil moare imediat după naştere, prin dovedirea faptului că s-a născut viu asupra lui se transmit drepturile succesorale[50]. Astfel, mama şi rudele acesteia pot să-l moştenească în caz de deces pe tatăl copilului.

Potrivit legislației austriece şi maghiare, copilul era înregistrat în matricolele naşterilor. Evidența naşterilor era făcută, până la 30 septembrie 1895, de către preoți, iar după 1 octombrie 1895, de către autoritățile laice, prin registrele speciale civile[51]. În cazul în care părinții divorțau, legislația laică prevedea o serie de măsuri care garantau drepturile copiilor. Aşa cum am mai precizat, copiii în vârstă de până la şapte ani rămâneau în grija mamei, iar dacă erau trecuți de această vârstă, la partea nevinovată. Dacă ambii părinți erau declarați vinovați de desfacerea căsătoriei, atunci băieții se încredințau în grija tatălui, iar fetele în grija mamei. Aplicarea acestui paragraf (95) al legii matrimoniale din 1894 se făcea însă doar în interesul copiilor (în funcție de posibilitățile de susținere materială a celor doi părinți). Dacă niciunul dintre părinți nu se îngrijea de soarta copilului, autoritatea tutelară putea să încredințeze copilul celei mai apropiate rudenii[52].

La împlinirea vârstei de 12 ani, persoanele de ambele sexe pot contracta afaceri juridice, prin care „nu primesc asupra lor niciun obligăment şi nu abzic nici de un drept al lor”[53]. *Legea XX* din 1877 dădea posibilitate minorilor de ambele sexe, după împlinirea vârstei de 12 ani, să facă testament public[54]. Minorii care au împlinit vârsta de 14 ani pot dispune liber de câştigul lor[55] (dacă ei înşişi se îngrijesc de propria susținere). După împlinirea acestei vârste au posibilitatea de a fi chemați ca şi martori în fața judecătorului, indiferent de sex. Fetele după împlinirea vârstei de 16 ani, pot contracta căsătoria. Acest drept le revine băieților abia după împlinirea vârstei de 18

[46] Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 13.

[47] Dreptul maghiar ia în discuție şi cazul embrionului, căruia îi asigură toate drepturile, chiar dacă încă nu s-a născut. Pentru ca aceste drepturi să intre în vigoare, trebuiau îndeplinite două condiții esențiale: 1. drepturile se exercitau doar după naştere; 2. drepturile se transmiteau doar asupra copilului născut viu. A se vedea în acest sens textul *Legii XX* din anul 1877 luat spre dezbatere în Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 13-22.

[48] Dacă embrionul nu se naşte viu, atunci, potrivit dreptului maghiar, se consideră că nici nu a fost conceput.

[49] *Legea XX* din 1877 (paragr. 30), precum şi *Legea XVI* din 1894 (paragr. 128) oferă posibilitatea unei persoane de transmisie a succesiunii prin testament şi asupra unui embrion deja conceput. În acest caz, părinții copilului, în momentul naşterii acestuia, devin reprezentanții legali ai copilului, precum şi a moştenirii acestuia.

[50] Dovezile necesare puteau fi prezentate de către moaşa sau personalul medical care a asistat la naştere sau prin autopsie (dacă în plămânii copilului decedat exista sânge însemna că acesta a respirat şi ca urmare a avut viață la naştere).

[51] Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 18.

[52] *Ibidem*, p. 31-32.

[53] Puteau primi, ca urmare a acestei reglementări, orice donație.

[54] Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 34.

[55] *Legea XX* din 1877, paragraful 3, dispune faptul că „dobânda ce a căzut pe lozul, deşi cumpărat de minor din câştigul seu, nu e produsul muncei serviciului minorului,... minorului nu-i capete drept de dispunere”. Cf. Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 38.

ani. După împlinirea vârstei de 18 ani, indiferent de sex, o persoană putea să-şi schimbe liber religia[56]. O persoană, de sex feminin sau masculin, devenea major în mod normal doar atunci când împlinea 24 de ani. Aşa cum am precizat, femeia obținea acest statut prin căsătorie. În cazul bărbaților, era stabilită şi posibilitatea de a obține majoratul la 20 de ani, dacă tatăl sau tutorele îi preda minorului averea şi dacă acesta obținea aprobarea reprezentantului legal în vederea cotractării căsătoriei. Prin validarea căsătoriei, cei doi soți obțineau drepturile şi obligațiile persoanelor majore.

Pentru a fi evitate stările conflictuale şi abuzurile preoților, statul a încercat prin dispozițiile date să reglementeze modalitatea de transmitere a *religiei la copii*. O astfel de reglementare era necesară, în special atunci când în cauză era o căsătorie mixtă. Toate confesiunile condiționau realizarea unei căsătorii mixte de luarea de către viitorii părinți a unui angajament referitor la creşterea şi educația religioasă a copiilor. Conturarea unei stări conflictuale între reprezentanții celor două confesiuni avea adesea repercursiuni şi asupra familiei. Statul a încercat să rezolve această chestiune prin impunerea unor reglementări. În general, creşterea şi educația religioasă a copiilor cădea pe seama acordului şi a înțelegerii părinților.

Un important punct de vedere privitor la această problematică a fost exprimat prin decretul de toleranță din 13 octombrie 1781 care prevedea: „Dacă tatăl era catolic şi mama acatolică, copiii trebuie crescuți şi educați în credința catolică. Dacă tatăl este acatolic, iar mama este catolică, copiii urmează părinții după sex".

Codul civil general austriac din 1853 a încercat să revină asupra acestei chestiuni, încercând a tranşa cât se poate de clar această dispută confesională. Prin dispoziția dată era stabilit, în cazul copiilor rezultați dintr-o căsătorie mixtă, că aceştia îşi urmau părinții după sex, adică: băieții urmau să primească botezul de la preotul confesiunii tatălui, iar fetele de la cel al mamei[57]. Se impune să facem, în acest context, câteva precizări: 1. în condițiile în care o căsătorie dintre un catolic şi un necatolic era realizată în fața preotului catolic, acesta din urmă abuza adesea de rolul său, de părinte spiritual, botezând copiii rezultați din acea căsătorie, şi asta spre nemulțumirea preotului celeilalte confesiuni; 2. dispoziționea statului era una „sfătuitoare", cel mai adesea părinții singuri reuşeau să ajungă la o înțelegere reciprocă în privința confesiunii pe care copiii urmau să o îmbrățişeze; 3. există numeroase exemple ale „negocierilor" dintre reprezentanții diverselor confesiuni cu privire la educația religioasă a copiilor rezultați dintr-o astfel de familie[58].

Legea din 1868 a reconfirmat intenția statului de a interzice preoților unei confesiuni să se amestece în problemele unei alte biserici. În mod expres era stabilită interdicția preoților de a boteza copiii ce aparțineau altei confesiuni. Mai mult, se făcea trimitere inclusiv la cazurile copiilor proveniți din căsătoriile mixte, păstrându-se în vigoare hotărârea ca aceştia să-şi urmeze părinții (în sensul stabilirii confesiunii) după sex. Abuzurile preoților nu au încetat, numeroşi preoți continuând să-i boteze pe copiii „cuveniți" altei confesiuni. Pentru ca aceste abuzuri, iar odată cu ele şi tensiunile confesionale generate de aici, să înceteze, statul s-a văzut nevoit să revină asupra acestui subiect, impunând o nouă reglementare prin *Legea IV* din 1879. Toți preoții,

[56] În cazul femeilor, această posibilitate era obținută odată cu contractarea căsătoriei. Cf. *Legii LIII* din 1868 (Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 39).
[57] Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 78.
[58] În astfel de situații, punctul de vedere al legislației laice era considerat unul de reper. Concluzia putea fi însă alta în urma discuțiilor.

care refuzau să se conformeze interdicției stabilite de legislația laică, urmau a fi pasibili de pedeapsa cu închisoarea[59]. Interdicția impusă de către stat nu a avut însă nici acum efectul scontat: preoții, în special cei catolici, continuau să-i boteze pe copiii altor confesiuni, motivându-şi gestul prin „actul de încreştinare”[60].

„Dialogul” dintre cele două părți a continuat: la 26 februarie 1890, statul a dispus o nouă reglementare juridică, dispunând ca preoții ce vor boteza copii de alte confesiuni să fie pedepsiți cu amenzi foarte mari[61].

Prin legile din 1894, disputa aceasta a părut a se încheia, cel puțin din punctul de vedere al autorităților laice, care au preluat controlul definitiv asupra înregistrării şi oficializării actelor demografice. Actele săvârşite de către preoți deveneau facultative, lipsite de orice fel de formă sau esență oficial-laică. Prin *Legea XXXII* (despre religia pruncilor) s-au modificat unele dispoziții ale legislației existente, în special cele referitoare la cazul copiilor proveniți din căsătoriile mixte.

Legea introduce posibilitatea ca părinții să hotărască, de comun acord, înainte de încheierea căsătoriei, ce religie urmau a îmbrățişa copii lor. Noutatea a constat în aceea că această învoire trebuia făcută acum în fața notarului[62]. Orice altă formă nu era validă în fața autorităților civile. Această învoială putea fi schimbată dacă unul dintre părinți adopta religia celuilalt. În acest caz, copiii puteau fi crescuți şi educați în credința confesiunii comune a părinților. Noua decizie a părinților se putea aplica doar asupra copiilor de până la 7 ani[63]. Aceia dintre copii care au trecut de vârsta de şapte ani, şi care aveau sexul părintelui convertit la confesiunea celuilalt părinte, pot să adopte religia comună a părinților, „înse numai cu învoirea jurisdicțiunii pupilare”. Această posibilitate de convertire la o altă confesiune şi a unui copil de peste 7 ani era una din noutățile prevederilor *Legii XXXII* (în cuprinsul paragrafelor 3-8 ale *Legii LIII* din 1868 era prescrisă această posibilitate doar pentru persoanele ce au împlinit vârsta de 18 ani[64]). În cazul în care o astfel de învoire lipsea, atunci copii urmau religia părinților după sex[65].

Copiii nelegitimi urmau religia mamei, iar în cazul în care aceasta se convertea la o altă confesiune, toți aceia dintre copii care nu aveau împlinită vârsta de 7 ani îşi urmau mama. Băieții în vârstă de până la 7 ani care au fost recunoscuți de către tatăl lor, la dorința părintelui (formulată în răstimp de 6 luni), urmau religia acestuia (cu condiția ca această religie să fie una receptă sau recunoscută).

[59] Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 79.
[60] *Ibidem.*
[61] Sarcina aplicării acestor amenzi era transferată de la tribunalele civile la organele fiscale, administrative. Cf. Apud Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 79.
[62] *Legile politico-bisericeşti din 1894 şi 1895...*, p. 139.
[63] *Ibidem*, p. 140.
[64] Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 68.
[65] *Ibidem*. Articolul 2 al legii amintite condiționa această regulă de apartenența religioasă a celor doi părinți la o confesiune receptă sau recunoscută prin lege. În cazul în care unul dintre părinți era de o altă confesiune, copiii urmau să îmbrățişeze confesiunea aceluia dintre părinți care era recunoscută de către stat.

Proiecte româneşti de federalizare în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului XX

Ovidiu MUREŞAN

Romanian Federalization Projects in the 19th Century and in the First Years of the 20

Zusammenfassung. *Die Keime der ersten föderalistischen Projekte in Westeuropa finden wir nachdem die Moslems im Jahre 1291 Accra erobert haben, die letzte Bastion des lateinischen Orients Am besten ist das Projekt des französischen Juristen Pierre Dubois, das dieser im Jahr 1291 in De recuperatione Terrae Sanctae, irgendwann nach 1308 macht. Der französische Theoretiker des Mittelalters war der Ansicht dass nur ein vereintes Europa sich dem Islam widersetzen kann, eventuell mittels eines neuen Kreuzzuges. Das Föderalisierungsprojekt wurde während der Renaissance erneut aufgegriffen und zwar im Zusammenhang mit der immer größer werdenden Türkengefahr. Autor ist der Abenteurer Antoine Marini, ein Höfling des böhmischen Königs Georg Podiebrad, der in seiner Abhandlung, De Unione Christianorum contra Turcas, den Vorschlag macht, dass die meisten christlichen Herrscher eine repräsentative Versammlung („Congregatio Concordiae") zu organisieren sollten mit dem Zweck Frieden zu bewahren.*

Jedoch das am besten ausgearbeitete Konzept, einer politischen Vereinigung wurde im vormodernen Europa ebenso in Frankreich ausgearbeitet. Während der letzten Jahre der Herrschaft Heinrich IV. hat Maximilien de Béthune, Herzog von Sully, Generalintendant der Finanzen, des Bauwesens und der Befestigungen die innere und äußere Politik Frankreichs besonders beeinflusst. Nach dem Atentat Ravaillacs (14. Mai 1610), im selbstgewählten Exil lebend, hat der Herzog ein großes apologetisches Werk geschrieben, mit einer memorialistischer Form, bekannt unter dem abgekürzten Namen OEconomies royales, in dem er sein Projekt zur Umstrukturierung Europas ausgearbeitet hat. Die Abhandlung wurde unter dem Namen Das große Projekt („Grand Dessein") veröffentlicht und vom Verfasser, König Heinrich IV zugeschrieben, eben um es glaubwürdiger zu machen. Der Plan verfolgte eine strategische Neuordnung des ganzen Kontinents. Aus dem Szenario fehlte nur Russland. Das Projekt von Sully hat eine Neuordnung der europäischen Grenzen vorgeschlagen um ein ideales wirtschaftliches. territoriales und religiöses Gleichgewicht herzustellen.

Die Idee des Herzogs Sully von einem übernationalen, kontinentales Gebilde um den Weltfrieden zu erhalten, drei Jahrhunderte vor dem Projekt von Robert Schumann in Umlauf gesetzt, sollte in den nächsten Jahrhunderten Karriere machen. Das große Projekt sollte permanent die Autoren von mehr oder weniger utopischen Friedenspläne aus dem 17. und 18. Jahrhundert beeinflussen, von Amos Comenius, William Penn, dem Abbe de Saint-Pierre und letztendlich Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant oder dem Grafen Henri de Saint-Simon. Kennzeichnend ist aber ein Detail. Im 17. Jh. waren die Weiterführer des französischen Hugenotten in der Mehrzahl Kleriker oder Prediger während diese im Jahrhundert der Aufklärung die Philosophen werden, während diese im Jahrhundert der Nationen überhaupt Revolutionäre und Visionäre, oder Ideologen von Beruf sind: z.B.Giuseppe Mazzini, Victor Hugo und Pierre-Joseph Proudhon. Übrigens wird letzterer als der Begründer des modernen Föderalismus betrachtet.

Seit der zweiten Hälfte des 18. Jh. haben rumänische Gelehrte und Politiker bemerkt, dass die rumänischen Fürstentümer Gefahr laufen Opfer der politischen Rivalitäten zwischen Österreich, Russland und dem Osmanischen Reich zu werden. Sie

schlussfolgerten dementsprechend dass sie dieser Gefahr entkommen können, und politisch eigenständig und autonom bleiben können nur wenn sie eine entschlossene wohlwollende Neutralität bewahren und im Genuss der Garantien und des Schutzes der europäischen Mächte verbleiben. Im Rahmen der reichen Literatur die zu diesem Thema entstanden ist treten nur zwei Projekte hervor die einen Föderalistischen Charakter haben: es handelt sich um den Plan der Gründung eines christlichen panbalkanischen Staates der vom Herrscher der Valachei, Constantin Ipsilanti (1802-1806/1806-1807/1807), auf Ansporn von Adam Czartoryski ausgearbeitet wurde (auch zu Gunsten seiner eigenen Familie) sowie die Idee der Zusammenführung der slawischen Völker aus dem Osmanischen Reich, in eine Donaukönföderation oder in einem Dakischen Königreich unter dem Schutz Russlands, ein Projekt das der moldauische Bojare Nicolae Rosetti-Rosnovanu dem russischen Baron Stroganov im Jahre 1826 geschickt wurde.

Die überstaatlichen Projekte der rumänischen Theoretiker des 19. Jh. verfolgten fast obsessiv eine Föderation der Donaustaaten, weil der Strom eine ideale Axe zu sein schien um der sich eine groß angelegtes politisches Projekt konzentrieren konnte. In seiner Eigenschaft als Vertreter der rumänischen provisorischen Regierung hat Ioan Maiorescu dem Frankfurter Parlament während der Revolution von 1848 zwei Projekte vorgestellt. Und zwar hat er den Deutschen vorgeschlagen eine große Donauföderation zu gründen, die sich von den Küsten der Ostsee bis zu denen des Schwarzen Meeres ausdehnen sollte. Nachdem die rumänischen Revolutionen von 1848 besiegt wurden, haben viele rumänische Führer der Revolution föderalistische Pläne im Exil geschmiedet. So z.B. hat Nicolae Bălcescu ein Projekt der Vereinigten Donaustaaten ausgearbeitet.Einer der aktivsten Föderalisten seiner Zeit war der Revolutionär von 1848, Dimitrie Brătianu, der Bruder von Ion Brătianu. Am 11 September 1851, reichte er im Nahmen des Nationalen rumänischen Komitees eine Antwort auf das Manifeste ein, das das demokratische europäische Zentralkomitee im Juni 1851 dem rumänischen Volk gesendet hatte. Es kann nicht genau festgesetzt werden welches der Beitrag von Dimitrie Brătianu bei der Ausarbeitung des Projektes war, ein Projekt in dem das Thema der Donaukönfederation besonders nuanciert dargestellt wird.

Am Ende des 19. und am Anfang des 20 Jh. war Österreich-Ungarn das vielfältigste staatliche Gebilde. In Die Tragödie der Habsburger behauptet General Margutti dass der Thronprinz Franz Ferdinand schon seit dem Jahr 1895 über föderalistische Umstrukturierungspläne der Monarchie sprach, weil er auf diese Weise erhoffte, jenen Staat aus dem Marasmus seine historischen Lethargie zu retten hoffte, der nur noch durch die Kraft der Gewohnheit überlebte. Unter diesen Umständen werden zwei Führer der Siebenbürger Rumänen, ideologische und politische Berater des Erzherzogs: Aurel C. Popovici und Al. Vaida-Voievod, die zusammen mit dem böhmischen Grafen Ottokar Czernin, dem slowakischen Führer Milan Hodža und dem Kroaten Josip Frank, seine politischen reformistischen Meinungen teilten. Die Teilnehmer an diesem eher theoretischen Versuch das Kaiserreich umzugestalten, in ein „Vereinigte Staaten von Großösterreich" bilden im Laufe der Zeit die so genannte Gruppe oder Partei von Belvedere, die so nach der Wiener Residenz des Erzherzogs genannt wurde.

Aurel C. Popovici ist dem Erzherzog aufgefallen mit seinem Buch Die vereinigten Staaten von Groß-Österreich, das 1906 in Leipzig erschienen ist. In dieser Politsynthese hat Popovici ein Projekt vorgestellt dass im Einklang mit der Idee des Zusammenbruchs des dualistischen Systems, die Neuorganisierung der Monarchie in der Form eines föderalistischen Staates vorsah. Es sollten 15 territoriale Entitäten nach nationalen Kriterien entstehen. Diese sollten sich einer weiten Autonomie erfreuen, ähnlich den Schweizer Kantone oder den amerikanischen Bundesstaaten, die aber eine enge, organische Beziehung mit dem Zentrum mittels dem Kaiserhaus bewahren sollten. So sollte das Ansehen des Thrones zum Nachteil Ungarns gestärkt werden.Leider wurde

aber Aurel C. Popovici nie der Bauherr eines postdualistischen Österreich. Nach dem Tode des Erzherzogs in Sarajewo teilte sein Plan das Los der Fliegmaschinen aus der Zeit der Renaissance. Sie erstaunen uns auch heute sind aber nie geflogen und werden es auch nicht tun

Visul carolingian de unificare a Europei Occidentale e compromis pe parcursul secolelor XI-XIV de permanenta confruntare dintre Papalitate şi Imperiul Romano-German sau regatul francez (împăratul Henric al IV-lea -1056-1106 şi regele Filip cel Frumos -1268-1314). Această rivalitate pentru impunerea supremaţiei îi va determina pe autorii umanişti să reactiveze diverse teoriile legate de ideea unei monarhii universale. În plus, câteva probleme general europene (recucerirea Pământului Sfânt prin organizarea unor noi cruciade, explorarea Asiei prin intermediul misionarilor şi al negustorilor itineranţi, Reconquista iberică şi protejarea Bizanţului împotriva atacurilor impetuoase ale turcilor) ar fi fost rezolvate cu mai mult succes de o monarhie supradimensionată. În spiritul concepţiei menţionate, Aegidius Romanus (1246-1316), în *De potestate ecclesiastica* şi Jacopo de Viterbo (?-1308), în *De regimine christiano* pledează pentru un macrostat care să încorporeze întreaga Europă creştină şi să fie condus de un împărat. În *De prerogativa Romani Imperii,* elaborată de Jordan de Osnabrück (1220-1284) şi Alexander de Roes (?-1300), se repartizează competenţe şi atribuţii în cadrul continentului: Imperiul aparţine Germaniei, pietatea Romei, ştiinţa Franţei. În conformitate cu teoria lui Engelbert d'Admont (1250-1331), exprimată în *De ortu et Fine Romanii Imperii*, Imperiul Roman trebuia resuscitat pentru a se anihila succesele militare ale turcilor, dar sub forma unei confederaţii, care să nu prejudicieze autonomia regatelor componente. Împăratul nu urma să fie un monarh efectiv, în sensul feudal al cuvântului, ci mai mult un arbitru al păcii. Proiecte similare sunt formulate în *Dialogus,* de Willhelm de Occam (1285-1349) sau în *De Juribus Regni et Imperii Roman,i* de Leopold de Bebenburg (1297-1363)[1].

Alte proiecte de federalizare prind contur în Europa Occidentală după ce Acra, ultimul bastion al cruciaţilor din Orientul Latin, e cucerit de contraofensiva islamică, în mai 1291. Cel mai viabil pare a fi cel creionat de juristul francez Pierre Dubois (1250-1321), în lucrarea *De recuperatione Terrae Sanctae*, scrisă cândva după anul 1308. În viziunea teoreticianului medieval, doar o Europă pacificată, sub egida spirituală a papalităţii, putea riposta Islamului printr-o eventuală nouă cruciadă. Pentru menţinerea păcii continentale era necesară iniţierea unui arbitraj internaţional, pe care urma să-l exercite un conciliu compus din laici şi clerici, recrutaţi din toate etniile creştine europene. Fiind însă francez, Pierre Dubois nu se poate abţine să nu-i confere, în sistemul său de responsabilităţi politice, prerogative excepţionale propriului său suveran[2].

Chiar şi poetul florentin Dante Alighieri (1265-1321), personalitate crucială a culturii europene renascentiste, îşi enunţa opţiunea în favoarea unei Europe unite. În *De Monarchia* (1308), autorul *Infernului* consideră că instaurarea păcii universale e

[1] Jean Baptiste Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Denoel, Paris, 1965, p. 65-67; Ladislau Gyémánt, *Preistoria construcţiei europene*, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 1999, p. 10; Ovidiu Mureşan, *Umanism, Renaştere şi Papalitate în secolul al XV-lea*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2005, p. 114-115.

[2] Gheorghe I. Brătianu, *L'Organisation de la paix dans l'histoire universelle*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 164-167; Emil Heinrich Meyer, *Die staats-und völkerrechtlichen Ideen von Peter Dubois*, Leipzig, [f.a.], p. 105-106.

condiționată de constituirea unei monarhii atotcuprinzătoare. În această *„Societate universală a Statelor”*, împăratului îi revenea misiunea de a domina, în numele inteligenței superioare cu care era dotat de la natură. *De Monarchia* e prima proclamație în favoarea unei uniuni federale a națiunilor sub egida *„romană”* (să citim occidentală-catolică), glorificând unitatea creştină, mit medieval prin excelanță[3].

Proiectul de federalizare propus de juristul francez Pierre Dubois e reluat în epoca Renaşterii, pe fondul amplificării pericolului otoman, de aventurierul Antoine Marini, curtean al regelui Boemiei, Georg Podiebrad alias Jiři z Poděbrad (1420-1471). În tratatul său, *De Unione Christianorum contra Turcas*, acesta propune, pentru asigurarea păcii, instituirea unei adunări reprezentative („Congregatio Concordiae“), compusă din majoritatea suveranilor creştini[4]. Antoine Marini a întreprins în iarna anilor 1462-1463 o călătorie prin Veneția, Burgundia, Franța şi i-a propus regelui Ludovic al XI-lea un proiect de alianță.

În *Memoriile* lui Philippe de Commines (1447-1511) e reprodusă oferta prezentată: un tratat de alianță şi confederare între Ludovic al XI-lea (1461-1483), Georg Podiebrad şi Signoria Veneției, pentru a rezista turcilor. Se mai sugera cooptarea regilor Ungariei, Poloniei şi a ducilor de Burgundia şi Bavaria în rețeaua sistemului federativ. Erau excluse cele două autorități animate de ambiții universaliste: Papalitatea şi Imperiul Romano-German. Proiectul a eşuat în urma opoziției manifestate de cei doi papi, Pius al II-lea (1458-1464) şi Paul al II-lea (1464-1471), dar oricum, constituie primul model de confederație continentală, care garanta suveranitatea națională şi autonomia statelor membre. Structural, federația prevedea o Adunare care funcționa în conformitate cu sistemul majorității simple, o Curte de Justiție, o procedură de arbitraj internațional, o forță armată comună şi un buget federal. Primele trei articole din Tratat statuau: contractanții nu vor recurge la arme unul împotriva celuilalt, nu vor acorda nici ajutor, nici sfaturi conspirațiilor îndreptate împotriva unuia dintre ei, vor reprima delictele comise de supuşii lor pe teritoriul oricărei țări membre, îşi vor acorda asistență mutuală şi vor recurge la arbitraj internațional în cazul diferendelor[5].

Însă cel mai coerent plan de agregare politică a Europei premoderne a fost conceput în Franța, la începutul secolului XVII-lea. În ultimii ani ai domniei lui Henric al IV-lea (1589-1610), în calitate de supraintendent al finanțelor, al construcțiilor şi al fortificațiilor, mare maestru al artileriei, mare supraveghetor al căilor de comunicație şi guvernator de Poitou, Maximilien de Béthune, duce de Sully (1559-1641), exercitase o influență preponderentă asupra politicii interne şi externe a regatului francez. Poziția sa s-a anemiat, după atentatul lui Ravaillac (14 mai 1610), soldat cu moartea suveranului francez. Căzut în dizgrație şi exilat voluntar pe domeniile sale personale, el a elaborat o vastă operă apologetică, de coloratură memorialistică, intitulată, într-o formulă abreviată, *OEconomies royales*, în care expune proiectul său de restructurare a spectrului politic european. Conturat în acest tratat, care a fost tipărit parțial în 1638, faimosul plan de reorganizare politică, cunoscut sub denumirea de *Marele Proiect*

[3] Dante Alighieri, *Opere minore*, Editura Univers, Bucureşti, 1971, 605-688; Denis de Rougemont, *Vingt-huit siècle d'Europe*, Payot, Paris, 1961, p. 56; George Uscătescu, *Proces umanismului*, Editura Politică, Bucureşti, 1987, p. 172-173; Alexandru Balaci, *Dante*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1965, p. 131-139; Ovidiu Mureşan, *op. cit.*, p. 72-74; I.M. Peter, „Dante şi Monarhia”, în *RFR*, V, nr. 2, 1938, p. 376-380.

[4] Jean Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 67-68; Derek Heater, *Europäische Einheit – Biographie einer Idee*, Wincler, Bochum, 2005, p. 28-32, Denis de Rougemont, *op. cit.*, p. 56.

[5] Denis de Rougemont, *op. cit.*, p. 66-68.

(„Grand Dessein") şi atribuit de autor, pentru a-i conferi un prestigiu suplimentar, lui Henric al IV-lea, viza reechilibrarea geopolitică a întregului continent. Din scenariul său, lipsea doar Moscovia, adică Rusia. *Marele Proiect* al ducelui de Sully propunea o reconfigurare a frontierelor europene, în vederea instaurării unui ideal echilibru economic, teritorial şi religios[6].

Noul decupaj al graniţelor, sortit să elimine tensiunile interdinastice şi conflictele militare endemice, care alteraseră relaţiile internaţionale pe parcursul secolului al XVI-lea, preconiza cincisprezece formule de dominaţie politică: *şase regate ereditare* (Franţa, Spania, Marea Britanie, Danemarca, Suedia şi Lombardia), *şase puteri elective* (Statul Papal, Veneţia, Imperiul Romano-German, Polonia, Ungaria şi Boemia) şi *trei republici federative* (Elveţia, Italia şi Belgia). Această „*Europă a celor cincisprezece*", era agregată într-o confederaţie pe care o coordonau *şase consilieri particulari* şi un *consiliu general*. Respectivele foruri cârmuitoare erau abilitate să dezamorseze eventualele conflicte survenite între state sau între suverani şi supuşii lor[7].

Această sofisticată construcţie politică, pacificată de utopice organisme ponderatoare, urma să-şi conjuge forţele, în viziunea ducelui francez, pentru a anihila exemplar şi definitiv monstruosul Imperiu Otoman, care, şi după zdrobitorul eşec naval suferit la Lepanto (1571), continua să rămână o ameninţare serioasă şi persistentă pentru creştinătatea continentală. În prezumtiva campanie antiotomană, *consiliul general* fixa contingentele militare şi contribuţiile financiare pe care aveau datoria să le furnizeze puterile confederate, dirija operaţiunile militare şi prezida distribuirea teritoriilor cucerite de la adversarul islamic. Prima consecinţă a eliminării pericolului otoman ar fi fost instaurarea unei păci universale şi perpetue în Europa[8].

Desigur, himerica remaniere geopolitică propusă de Sully era concepută dintr-o perspectivă partizană, profranceză, şi în detrimentul Casei de Austria, deci în concordanţă cu viziunea politică europeană împărtăşită de Henric al IV-lea, Ludovic al XIII-lea (1610-1643) şi cardinalul Richelieu (1585-1642). Încarnare tipică a supraputerii dominante în secolul al XVI-lea, aceasta încercuise regatul învecinat al Franţei prin extinderea prodigioasă a posesiunilor sale şi imprimase un acut sentiment de insecuritate şi anxietate la scara întregului continent. Prin urmare, nu trebuie să ne surprindă faptul că, în varianta teoretică a proiectului politic francez, Habsburgii nu mai cumulau coroanele Boemiei şi ale Ungariei şi pierdeau Alsacia, Tirolul, Franche-Comté, regiunea meridională a Ţărilor de Jos, Milanul, Neapolul şi Sicilia[9].

Ideea întemeierii unor organisme supranaţionale la scară continentală pentru a favoriza menţinerea păcii universale, lansată de ducele de Sully, cu trei secole înainte de Robert Schuman, a făcut carieră în secole următoare. *Marele Proiect* a fost un perpetuu focar de influenţă pentru toţi autorii de planuri politice mai mult sau mai puţin utopice din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, începând cu Amos Comenius, William Penn, Gottfried Wilhelm Leibniz, abatele de Saint-Pierre şi sfârşind cu Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant sau contele Henri de Saint-Simon. Un amănunt e însă

---

[6] B. Barbiche, „Sully invente une Europe des Quinze", în *Historia*, nr. 652, aprilie, 2001, p. 28-29.
[7] Denis de Rougemont, *op. cit.*, p. 95-96.
[8] *Ibidem*, p. 96-97;
[9] B. Barbiche, *op. cit.*, p.32; Gheorghe I. Bratianu, *op.cit.*, p. 217; Rolf Hellmut Foerster, *Europa. Geschichte einer politischen Idee*, München, 1967, p. 140.

simptomatic. Dacă în secolul al XVII-lea continuatorii hugenotului francez erau în general clerici sau predicatori, în Secolul Luminilor ei devin filosofi, iar în „epoca națiunilor" sunt prin excelență revoluționari, publiciști fecunzi și vizionari sau ideologi de profesie precum Giuseppe Mazzini, Victor Hugo și Pierre-Joseph Proudhon. Ultimul e de altfel considerat fondatorul federalismului modern. În lucrarea sa capitală, apărută postum și intitulată *Du Principe Fédératif*, el tratează cu sarcasm proiectul unor State Unite ale continentului. În viziunea sa, federația europeană urma să fie compusă din elemente constituante deja organizate ca federații. Europa trebuia să devină o federație a federațiilor. Numai un asemenea federalism putea instaura un real echilibru continental[10].

Încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o serie de cărturari și oameni politici români, sesizând transformarea treptată a Principatelor într-o victimă a disputei pentru supremație dintre cele trei mari puteri ale Europei central-orientale Austria, Rusia și Imperiul Otoman, au adoptat opinia în virtutea căreia Țările Române își puteau menține statutul de unități politice separate și autonome, doar dacă adoptau o atitudine fermă de neutralitate binevoitoare și beneficiau de protectorat și garanție europeană. În masiva literatură politică, rezultată din preocupările teoretice amintite, extinsă până în primele decenii ale veacului următor, întâlnim doar două proiecte cu tentă federalistă panbalcanică. E vorba de planul constituirii unui stat creștin panbalcanic, conceput de domnitorului muntean Constantin Ipsilanti (1802-1806/1806-1807/1807), la îndemnul prințului Adam Czartoryski (1770-1861) și în folosul familiei sale princiare și de ideea agregării popoarelor slave din Imperiul Otoman într-o *Confederații a Dunării* sau într-un *Regat al Daciei*, sub auspiciile Rusiei, formulată într-un memoriu remis în 1826 baronului Stroganov de către boierul moldovean Nicolae Rosetti-Roznovanu. Boierimea română a încurajat inițiativa panbalcanică a principelui Constantin Ipsilanti de a sprijini logistic și militar revolta antiotomană a sârbilor, dar s-a opus tendințelor de angajare a Principatelor într-o construcție politică federalistă[11].

Leonte Radu, coordonatorul așa-numitei *conjurații confederative*, din anul 1839, se născuse în Turcia, în conformitate cu propriile-i declarații și sosise în Moldova via Basarabia, fiind înzestrat cu rangul de boier (comis) de către domnitorul Ioan Sandu Sturdza (1822-1828), în anul 1822. Conspirația sa, sprijinită de aproximativ 75 de aderenți, viza agregarea unei vaste entități politico-administrative, care urma să încorporeze, pe lângă cele două țări române extracarpatice și Serbia[12].

Formulele de organizare suprastatală, concepute de teoreticienii români ai secolului al XIX-lea, vizau aproape obsesiv o *federație a statelor dunărene*, întrucât marele fluviu european părea să constituie o axă ideală, în jurul căreia se putea imagina cristalizarea unui organism politic de mare anvergură.

În calitatea sa de de reprezentant al guvernului provizoriu român din Muntenia, Ioan Maiorescu a înaintat Dietei de la Frankfurt, în plină desfășurare a evenimentelor revoluționare din anul 1848, două memorii, în care propunea germanilor realizarea

[10] Bernard Voyenne, *Histoire de l'idée européenne*, Payot, Paris, 1964, p. 139-143.
[11] Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, Editura Academiei RSR, București, 1972, p. 158-160.
[12] Grigore Ploeșteanu, Apostol Stan, *Utopia confederalismului pașoptist. Între vis și realitate*, Editura Vestala, București, 2001, p. 12-13; Vlad Georgescu, *Mémoires et Projets de Réforme dan les Principautés Roumaines 1831-1848. Répertoire et Textes*, Academy Printing, Bucarest, 1972, p. 119-121.

unei ample *federații dunărene*, instalată între țărmurile Mării Baltice şi cele ale Mării Negre. Această varianta statală, tutelată de germani, urma să-i încorporeze atât pe români cât şi pe maghiari şi avea menirea de a anihila pericolul panslavismului[13].

După eşecul revoluțiilor române din anul 1848, mulți lideri paşoptişti au conceput planuri federaliste în exil. De pildă, Nicolae Bălcescu a elaborat un proiect al *Staturilor Unite ale Dunării*. În respectiva federație, care urma să pivoteze fie în jurul Ungariei, fie al Austriei, fiecare națiune, recunoscută ca entitate de sine stătătoare (română, maghiară, slavă), îşi autoadministra problemele financiare, juridice, religioase şi de instrucție publică. Guvernul federal deținea competențe în politica extenă, în chestiunile legate de apărarea națională şi în cele comerciale sau financiare de interes național. Adunarea centrală federală era alcătuită din 150 de deputați, deci câte 50 pentru fiecare dintre cele trei națiuni care compuneau consorțiul politic dunărean. Bălcescu ținea să adauge în final că planul său urma să fie detaliat cu ocazia primei reuniuni a dietei federale[14].

Unul dintre cei mai activi militanți federalişti ai epocii a fost revoluționarul paşoptist Dimitrie Brătianu, fratele lui Ion Brătianu. La 11 septembrie 1851, el a înaintat, în numele *Comitetului național român*, un răspuns la manifestul pe care *Comitetul central democratic european* îl adresase, în iunie 1851, poporului român. Nu se poate stabili cu certitudine care a fost contribuția lui Dimitrie Brătianu la elaborarea actului respectiv, în care e abordată, într-o manieră extrem de nuanțată, teza întemeierii unei *Mari Confederații dunărene*. Un amănunt e indiscutabil; în viziunea revoluționarilor români, cooperarea federală nu trebuia să încalce o condiție fundamentală, conservarea libertății naționale: *„Confederația dunăreană, ori dacă se preferă strânsa alianță a popoarelor de la Dunăre, nu va fi o societate universală, un consorțiu al tuturor bunurilor. În asociația noastră fiecare asociat va continua să se bucure de libera dispunere de averea sa şi nu va fi angajat decât cu o parte a sa. Fiecare îşi va păstra individualitatea şi acțiunea*"[15].

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, Imperiul Austro-Ungar constituia, în spectrul politic european, cea mai hibridă confluență statală. Această capodoperă de imobilism fusese gestionată de longevivul împărat Franz Joseph (1848-1916) şi camarila care-l antura, vreme de aproape o jumătate de secol, prin aplicarea consecventă a anacronicului experiment dualist de guvernare, inaugurat în 1867. În schimb arhiducele Franz Ferdinand (1863-1914), succesorul desemnat al suveranului, considera dualismul un regim politic decrepit, muribund, asimilabil anomaliilor şi absurdităților. În *Tragedia Habsburgilor*, generalul Margutti mărturiseşte că moştenitorul tronului austro-ungar vehicula scenarii de restructurare federaliste încă din anul 1895, întrucât spera să salveze, printr-o asemenea inițiativă, acel stat, „care nu supraviețuia decât prin forța obişnuinței", din marasmul unei letargii istorice. Probabil în aceste circumstanțe, devin consilierii şi îndrumătorii săi ideologici doi lideri politici ai românilor din Transilvania, Aurel C. Popovici şi Alexandru Vaida-

[13] George Ciorănescu, *Românii şi ideea federalistă*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1966, p.15-16; Constantin Schifirneț, *O concepție federalistă despre organizarea statală a națiunilor*, în Aurel C. Popovici, *Stat şi națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, Editura Albatros, Bucureşti, 1997, p. X-XI.

[14] Grigore Ploeşteanu, Apostol Stan, *op. cit*., p. 136-162; George Ciorănescu, *op. cit.*, p. 32-33; Costantin Schifirneț, *op. cit*. p. XI-XII.

[15] George Ciorănescu, *op. cit*., p. 40-42; Costantin Schifirneț, *op. cit*., p. XII.

Voievod, care, alături de contele ceh Ottokar Czernin, liderul politic slovac Milan Hodža şi şeful partidului dreptului din Croaţia, Josip Frank, îi împărtăşeau convingerile reformiste. Participanţii la această tentativă mai mult teoretică de remodelare a fizionomiei Imperiului Habsburgic şi transformare a sa în *Statele Unite ale Austriei Mari*, se constituie treptat într-un grup, botezat de contemporani *cercul* sau *partidul de la Belvedere*, după numele reşedinţei vieneze a arhiducelui[16].

Aurel C. Popovici se impusese atenţiei lui Franz Ferdinand prin publicarea la Leizig, în 1906, a studiul său, cu tentă eseistică, intitulat *Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich*. În respectiva sinteză politologică, el conturase un proiect care, în consonanţă cu dispariţia dualismului, prevedea reorganizarea Monarhiei într-un stat federal, prin instituirea a 15 entităţi teritoriale, decupate în virtutea unor criterii naţionale. Componentele acestei construcţii politice ar fi beneficiat de o largă autonomie, precum cantoanele elveţiene sau statele americane, dar ar fi rămas legate organic de puterea centrală. Prestigiul Coroanei ar fi fost astfel consolidat, în detrimentul Ungariei[17].

Printr-o modificare a constituţiei, noul imperiu federativ urma să fie divizat în următoarele individualităţi naţional-politice exclusiv de aceeaşi limbă: Austria germană, Boemia germană, Moravia germană (Silezia), Boemia (ţinutul ceh al Boemiei, Moraviei şi Sileziei), Galiţia apuseană, Galiţia răsăriteană, Transilvania (cu toate regiunile locuite de români din Ungaria şi Bucovina), Croaţia (împreună cu Dalmaţia, Istria croată, Fiume şi insula Mur), Kraina, Slovacia, Voivodina, Ungaria, Ţara Secuilor, Tirolul şi Triestul (împreună cu Gorizia/Görz-ul italian şi Istria italiană). Fiind ţinuturi recent ocupate, Bosnia şi Herzegovina nu erau vizate de planul reformist[18].

Fiecare cetăţean al unui stat naţional din componenţa imperiului federativ era în acelaşi timp cetăţean austriac. *Statele Unite ale Austriei* formau un teritoriu vamal comun. Guvernul imperial sau federal se compunea din reprezentanţii statelor naţionale. În fruntea guvernului se afla cancelarul, numit de împărat. Parlamentul era alcătuit din Camera Deputaţilor şi Senat. Puterea legislativă era exercitată în comun de împărat, Camera Deputaţilor şi Senat. Deputaţii aleşi de întregul popor al imperiului, prin vot universal direct şi secret, constituiau Camera Deputaţilor. Din Senat făceau parte *membrii ereditari* (principii ajunşi la majorat ai casei domnitoare), *membrii de drept* (arhiepiscopul şi episcopii tuturor confesiunilor, rectorii universităţilor, preşedinţii tuturor academiilor de ştiinţe, preşedinţii camerelor de comerţ din capitalele statelor), *membrii aleşi* (în fiecare stat asociaţiile medicilor, avocaţilor, inginerilor, arhitecţilor, directorilor de bancă, agricultorilor, lucrătorilor din învăţământul secundar, funcţionarilor şi ziariştilor trimiteau în Senat un reprezentant pe o durată de 5 ani) şi *membrii numiţi* de împărat dintre personalităţile eminente ale diferitelor entităţi naţionale. Camera Deputaţilor şi Senatul se întruneau la Viena, capitala şi oraşul de reşedinţă al imperiului. Ambele corpuri reprezentative urmau să fie convocate cel puţin o dată pe an. Împăratul, asistat de guvernul său, exercita întreaga putere executivă în stat. Guvernele statelor naţionale îşi trimiteau reprezentanţii autorizaţi în guvernul imperial, ţinându-se cont de următoarea proporţie de voturi: Austria germană –7,

[16] Jean-Paul Bled, *Franz Joseph*, Editura Trei, Bucureşti, 2002, p. 585.
[17] *Ibidem*, p. 585.
[18] Aurel C. Popovici, *Stat şi naţiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, Bucureşti, 1997, p. 279-280.

Ungaria –7, Boemia –5, Transilvania –4, Croația –3, Galiția apuseană –3, Galiția răsăriteană –3, Boemia germană –2, Slovacia –2, Moravia germană –1, Kraina –1, Voivodina –1, Tirolul –1, Triest –1, Țara Secuilor –1. Jurisdicția imperială era exercitată de tribunalul imperial[19].

Fiecare stat național dispunea de un parlament, un guvern şi o putere judecătorească. Împăratul numea în fiecare stat național un guvernator, în fruntea guvernului. Acesta trebuia să fie cetățean al respectivului stat național. Membrii guvernului erau propuşi de guvernator şi numiți de împărat. Fiecare stat național îşi elabora constituția proprie, care urma să fie aprobată de împărat şi opta pentru o limbă oficială a statului. În parlamentul imperial fiecare membru putea utiliza şi limba sa proprie, chiar dacă limba mijlocitoare internațională a imperiului era germana. Fiecare funcționar federal era însă obligat să stăpânească atât limba oficială a statului său cât şi germana[20].

Din păcate, A.C. Popovici n-a ajuns niciodată edilul unei Austro-Ungarii postdualiste. Tentativa sa de a remodela conglomeratul politic al Europei Centrale s-a încheiat cu un eşec tragic. După atentatul de la Sarajevo, din anul 1914, soldat cu moartea lui Franz Ferdinand, planul său de transformare a imperiului bicefal în *Statele Unite ale Austriei Mari* a împărtăşit soarta acelor maşini zburătoare din vremea Renaşterii. Ele continuă să uimească şi să intrige, până în zilele noastre, dar n-au levitat şi nu vor levita vreodată.

[19] *Ibidem*, p. 288-294.
[20] *Ibidem*, p. 294- 296.

Politica şcolară austro-ungară în Transilvania şi atitudinea parlamentului român (1890-1907)

Radu ROMÎNAŞU

The Austro-Hungarian School Policy in Transylvania and the Attitude of The Roumanian Parliament (1890-1907)

Abstract. *During 1890-1907 the Romanian Parliament debated with intensity the question of the Transylvanian Romanians regarding the support actions for improving the education in Romanian language and culture in general. From this perspective, many financial grants were awarded to the Romanians in Transylvania, who saw their school and church attacked by the Hungarian government projects (laws in the years 1879, 1883, 1891, 1893, 1904, 1907 etc.). They have de-targeted the non-Hungarian nations within the Hungarian kingdom. The independent Romanian state was aware that the plan to achieve a political and spiritual unit of all Romanians must have as initial step the unconditionally support of the Romanians under foreign domination in the neighboring empires.*

The problems of the Romanian education in Transylvania and of the cultural life enjoyed by a broad internal echo, but a European one, they managed to preserve the national identity and spirituality until they reach the great Romanian political desideratum, done by the historical act of December 1st 1918.

Keywords: *school, education, parliament, empire, Transylvania*

Între anii 1890 şi 1907, o problemă îndelung dezbătută în Parlamentul României a fost şi cea referitoare la susținerea demersurilor românilor transilvăneni, care luptau pentru menținerea, consolidarea şi îmbunătățirea sistemului educațional în limba maternă şi a culturii naționale, serios amenințate de legile discriminatorii emise cu intensitate după cunoscutul compromis dualist din vara anului 1867.

În ecartul temporal precizat, sprijinul material şi moral acordat constant de statul român a venit în întâmpinarea unor năzuințe fireşti, pentru care au militat toți liderii elitei româneşti: dorința de promovare a ştiinței de carte în medii sociale cât mai largi, afirmarea pe tărâm cultural şi participarea la îmbogățirea spiritualității europene cu noi valori autentice.

Potrivit acestor deziderate, în anul 1895, Barbu Ştefănescu Delavrancea a pledat şi în Parlament pentru răspândirea învățământului în toată societatea românească. Din această perspectivă, marele orator şi-a intitulat discursul *Lumina tuturora*[1].

Intervențiile de la tribuna parlamentară referitoare la problemele de învățământ şi cultură au urmat două idei centrale. În primul rând, s-a pus un accent justificat pe dezvoltarea culturii naționale în statul român independent, unde tezaurul spiritual avea rolul de a multiplica şi transmite valențele sale binefăcătoare spre celelalte provincii

[1] Barbu Ştefănescu Delavrancea, *Lumina tuturora*, Bucureşti, 1895, p. 13

locuite de români, care, aflându-se sub stăpânire străină, trebuiau sprijinite şi încurajate în demersurile lor culturale şi politice.

Cultura a devenit un liant solid, care a fost aşezat la temelia existenţei naţionale, de aceea stăruinţa pentru concretizarea unei culturi viabile s-a constituit într-o etapă semnificativă a procesului istoric de înfăptuire a unităţii statale româneşti. Viaţa culturală a devenit „purtătoarea unor semnificaţii politice militante, alimentându-se din principiile revoluţionare paşoptiste şi îmbogăţindu-se cu un fond ideatic nou”[2]. În consecinţă, lupta pentru afirmarea limbii române s-a transformat într-un adevărat cult, ea fiind cea care „a menţinut unitatea noastră naţională”, după expresia profesorului universitar Valerian Urşianu[3].

Înfiinţarea unor noi catedre, de limba şi literatura română, la cele două Universităţi (Iaşi şi Bucureşti) a fost motivată de Constantin I. Istrati. Academicianul preciza că dezvoltarea limbii române este cu atât mai necesară cu cât ea „tinde a trece şi peste hotare”[4]. Gr. Tocilescu[5] şi G. Mârzescu[6], profesori universitari de înaltă ţinută academică, au evidenţiat, la rândul lor, rolul şcolii în dezvoltarea conştiinţei şi a limbii naţionale, cu prilejul discutării proiectelor de legi pentru organizarea învăţământului. Tot în acest context, s-a subliniat funcţia naţional-politică a spaţiului academic, prezentându-se, ca exemplu, rolul Universităţii germane în timpul Bundestagului, când s-a manifestat ca „o instituţie de educaţie naţională şi un factor de unitate etnică”[7].

Învăţământul din România a încercat să se adapteze acestor ideologii moderne, prin adoptarea unei legislaţii corespunzătoare. S-au căutat principii şi soluţii noi, cu tentă modernizatoare şi cu deschidere spre viitor.

Manualele de istorie au început să difuzeze ideea permanenţei, continuităţii şi unităţii poporului român pe teritoriul său naţional[8], iar în programele analitice s-au introdus - în ultimul deceniu al secolului al XX-lea - referinţe despre marile evenimente istorice ale neamului românesc[9]. Fenomenul a încercat să oglindească unitar istoria spaţiului românesc în lumina adevărului istoric, care potrivit gândirii lui George Barițiu reprezenta elementul fundamental: „istoria fără adevăr pierde toată însemnătatea, ea nu mai este”[10]. La rândul său, studiul geografic a cuprins întreaga arie locuită de naţiunea română, a cărei imagine s-a reflectat tot mai insistent într-o veritabilă hartă a *Daco-României*[11].

Toate aceste acţiuni au fost cunoscute de cercurile dominante austro-ungare. În Parlamentul Ungariei, lupta românilor pentru conturarea unei culturi naţionale unitare a fost etichetată tendenţios drept o manifestare expansivă a românismului. Ideologii şi oamenii politici maghiari au declarat răspicat că pe teritoriul Ungariei Coroanei

---

[2] Apud Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor 1849-1918*, Fundaţia Culturală „Cele Trei Crişuri”, Oradea, 1992, p. 5

[3] Dezbaterile Senatului (în continuare: D.S.), 1897/1898, nr. 49, din 17 martie 1898, p. 545

[4] Idem, 1904/1905, nr. 34, din 3 mai 1905, p. 438

[5] Idem, 1894/1895, nr. 23, din 12 ianuarie 1895, p. 180-181

[6] Idem, 1897/1898, nr. 47, din 22 martie 1898, p. 520

[7] Idem, 1904/1905, nr. 56, din 9 iulie 1905, p. 723

[8] Anghel Manolache, Gh. Pârnuţă, *Istoria învăţământului din România*, vol. II, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1993, p. 74

[9] Dezbaterile Adunării Deputaţilor (în continuare: D.A.D.) 1894/1895, nr. 15, din 24 decembrie 1894, p. 277

[10] *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, 1845, nr. 49, p. 389

[11] D.A.D., 1894/1895, nr. 15, din 24 decembrie 1894, p. 281

Sfântului Ştefan „fiecare om trebuie să fie om şi ungur”[12]. Drept urmare, au fost concepute şi aplicate o serie de proiecte şcolare (legile Trefort[13] din anii 1879 şi 1883, legea azilelor de copii[14] -1891, proiectul lui Csáky Albin[15] din 1893, legea Berzeviczy[16] -1904, legile propuse de contele Apponyi Albert în anul 1907, care au

[12] Apud Dumitru Suciu, *Consideraţii privind relaţiile dintre România şi românii din Transilvania între 1866-1876*, în *Studii privind mişcarea naţională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2004, p. 193-194

[13] Prin intermediul lor, ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Trefort Agoston a impus introducerea obligatorie a limbii maghiare în şcolile naţionalităţilor nemaghiare. Legile prevedeau explicit obligativitatea bisericilor de a introduce, consolida şi extinde numărul orelor de predare în limba maghiară. Învăţătorilor de la şcolile confesionale şi profesorilor din învăţământul mediu (gimnazial) li s-a pretins să educe şi să crească elevi fideli faţă de Ungaria, viitori cetăţeni loiali ai statului ungar „indivizibil” şi „unitar”. Mai mult, învăţătorii trebuiau ca în decursul a numai patru ani să dovedească că au învăţat şi s-au perfecţionat în limba maghiară, cei care nu reuşeau acest lucru urmând să fie destituiţi. (Ioan Bolovan, Dumitru Suciu, Mihai Racoviţan, Onisifor Ghibu, Gelu Neamţu, Nicolae Cordoş, Liviu Botezan, Dumitru Firoiu, *Dualismul - regim politic de asuprire naţională şi de maghiarizare forţată a românilor din Transilvania (1867-1918)*, în *Istoria României. Transilvania*, coordonator Anton Drăgoescu, vol. II, Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p. 61-62; Flaminia Faur, *Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege şcolară din 1907*, Fundaţia Culturală „Cele Trei Crişuri”, Oradea, 1994, p. 15).

[14] La 19 ianuarie 1891 a fost depus în Camera Deputaţilor din Budapesta un proiect de lege intitulat Legea azilelor (grădiniţelor) de copii. Acesta a fost întâmpinat cu numeroase proteste de către naţiunile nemaghiare, mai ales de către români, care au organizat mai multe adunări, prin intermediul cărora au criticat noua tentativă de maghiarizare urmărită de autorităţile de stat. Proiectul prevedea înfiinţarea a sute de grădiniţe de copii (atât în mediul urban, cât şi în cel rural) - pentru copiii între 3 şi 6 ani – care funcţionau pe baza unei frecvenţe obligatorii. Ca educatori erau numite doar persoanele care cunoşteau temeinic limba maghiară. (T.V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. III, Sibiu, p. 428-431; Faminia Faur, *op. cit*.,p. 16).

[15] Proiectul a fost introdus în Camera Deputaţilor, la 26 aprilie 1893, de către Csáky Albin, ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice şi a vizat o aşa-zisă reglementare a salariilor învăţătorilor de la şcolile „poporale” comunale şi confesionale. Potrivit legii şcolare din anul 1868, fiecare confesiune era obligată să-şi susţină învăţătorii conform posibilităţilor sale materiale, aceştia fiind plătiţi atât în bani, cât şi în produse agricole (era prevăzută o anumită cantitate de porumb sau grâu etc.). Noul proiect de lege stabilea pentru un învăţător un salariu minim de 300 de coroane anual şi de 200 de coroane pentru un „ajutător”. Se adăuga locuinţă gratuită şi o grădină de cel puţin un sfert de iugăr. Alte prevederi făceau referire la numirea şi destituirea învăţătorilor. Naţiunile nemaghiare şi reprezentanţii celor două confesiuni româneşti au protestat energic impotriva acestor prevederi care încălcau în mod flagrant autonomia bisericească garantată de lege. Au fost înaintate numeroase memorii bine documentate, multe parohii fiind în imposibilitatea îndeplinirii condiţiilor amintite. (Liviu Maior, *Politica şcolară a guvernelor maghiare faţă de români (1900-1914)*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 1990-1991, p. 130-134)

[16] Proiectul Berzeviczy (după numele lui Berzeviczy Albert, ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice în guvernul prezidat de Tisza István) din 20 octombrie 1904 a reprezentat un nou atentat la adresa şcolilor confesionale nemaghiare. El prevedea ca pe viitor o serie de materii să fie predate în limba maghiară. Planurile de învăţământ, manualele şi bibliotecile şcolare din aceste şcoli urmau să fie cenzurate de inspectorii Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice. Împotriva acestor prevederi s-au organizat numeroase adunări de protest la Sibiu, Braşov, Arad,

atins apogeul politicii de maghiarizare prin şcoală), prin intermediul cărora s-a vizat în mod hotărât anihilarea învăţământului confesional de limbă română din Transilvania.

Legile din 1907 au anunţat momentul unei lovituri decisive dată învăţământului românesc. Proiectul conţinea 40 de articole. Chiar în primul articol se specifica faptul că învăţătorii de la şcolile comunale şi confesionale sunt funcţionari publici. Cu alte cuvinte, învăţătorii erau scoşi de sub autoritatea bisericească şi treceau sub cea a administraţiei de stat, deschizându-se astfel posibilitatea abuzurilor, ameninţărilor şi închiderii şcolilor. Mai mult, s-a urmărit tensionarea raporturilor dintre învăţători, comunitatea locală şi reprezentanţii confesionali. Al doilea articol se referea la salarizarea învăţătorilor. Sub masca stipulaţiilor, care vizau ridicarea baremului de salarizare de la 300-600 de coroane la 1000-1200 de coroane, s-a pregătit o lovitură nimicitoare comunităţilor rurale româneşti, întrucât acestea nu aveau posibilitatea materială de a suporta asemenea cheltuieli.

Anticipând situaţia, autorităţile de stat şi-au oferit „ajutorul" (completarea salariului cu suma de 200 de coroane din bugetul de stat), dar condiţionat. Dascălii trebuiau să dovedească faptul că se conformează următoarelor cerinţe: să nu se manifeste în planul mişcării naţionale, să contribuie la formarea şi consolidarea conştiinţei maghiare a elevilor etc. Conform legii, învăţătorii erau obligaţi ca în timp de şase ani să-şi însuşească limba maghiară, astfel încât să poată instrui „corespunzător" elevii. La examenul de absolvire a instituţiilor care pregăteau pe viitorii dascăli, acestora li s-a pretins ca la anumite discipline de concurs să dea răspunsul în respectiva limbă.

Repercusiunile legilor din 1907 s-au resimţit imediat. În primul rând, s-au elaborat noi planuri de învăţământ, care prevedeau predarea limbii maghiare 13 ore pe săptămână.

Spre exemplificare, prezentăm repartiţia *obligatorie* (subl. ns. – R.R.) a numărului de ore pentru clasa a VI-a începând din 1907, fapt rămas valabil în procesul de învăţământ până în 1918:

Limba maghiară.....13 ore (37,68%)
Limba maternă.....5,1/2 ore (15,94%)
Matematica.....5 ore (14,49%)
Religia..... 3 ore (8,69%)
Geografia.....2 ore (5,79%)
Ştiinţele Naturale.....1,1/2ore (4,34%)
Istoria.....1,1/2ore (4,34%)
Desen, cânt şi gimnastică.....fiecare 1 oră (2,89%)

Începând cu anul şcolar 1907/1908, s-au schimbat şi imprimatele pentru documentele şcolare, care s-au tipărit exclusiv în limba maghiară.

Dacă între anii 1883 şi 1907 în „Protocolul de clasificaţiuni" limba maghiară ocupa locul al treilea - după *Religie* şi *Limba română* - din 1907 aceasta urcă o poziţie.

Orăştie, Hunedoara, Brad, Haţeg, Sebeş, precum şi în satele româneşti transilvănene. La acestea au participat mii de persoane. Proiectul nu a apucat să fie dezbătut şi aprobat în Parlament, fiindcă legislativul ungar a fost dizolvat. (Flaminia Faur, *op. cit*., p. 17; Stelian Mândruţ, *Legile lui Apponyi şi activitatea parlamentară a deputaţilor români*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj-Napoca*, 1978, p. 444).

Noua situație a scos în evidență politica de deznaționalizare urmărită de oficialitățile statului dualist. Acest scop s-a evidențiat şi în rubricatura documentelor de evidență şcolară. Astfel, pentru limba maghiară rubrica era împărțită în cinci coloane (*Cetire*, *Gramatică*, *Scriere corectă*, *Citire fluentă* şi *Tratarea conținutului*), pe când spațiul rezervat limbii române era divizat doar în trei părți (*Cetire*, *Scriere* şi *Gramatică*).

Grija deosebită pentru însuşirea limbii statului de către copiii altor naționalități se poate lesne observa şi din coloana a XIII-a a documentului amintit. Aceasta cuprindea întrebarea „A nem magyar mien aránnyba ismeri a magyar nyelvet?”[17]. În dreptul ei, învățătorul trebuia să noteze progresul însuşirii limbii maghiare de către elevul respectiv.

Situația a devenit dramatică în anii următori, când datorită pauperizării parohiilor româneşti, care nu mai aveau posibilitatea de a asigura învățătorului salariul minim cerut de lege, s-a trecut la închiderea edificiilor şcolare. Majoritatea comunităților au refuzat ajutorul de la stat cu scopul de a-şi menține autonomia. Astfel, conform unor statistici maghiare, românii transilvăneni au pierdut numai în intervalul 1907-1911 circa 549 de şcoli confesionale. Un întreg aparat de stat s-a pus în mişcare, înfierând orice rezistență şi împotrivire față de politica şcolară maghiară. Inspectorii unguri, având la bază samavolnica lege, au trecut la închiderea a numeroase şcoli elementare româneşti şi la transformarea lor în şcoli de stat (cu predare exclusivă în limba maghiară)[18].

Unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai mişcării naționale româneşti din Transilvania, bărbatul politic a cărui voce s-a făcut puternic auzită în Parlamentul de la Budapesta, a fost dr. Alexandru Vaida-Voevod. Acesta, alături de Vasile Goldiş şi Ştefan Cicio Pop, s-a dovedit foarte activ în cadrul clubului parlamentar al Națiunilor, unde a luat cuvântul în dezbaterile privind situația politică, economică şi culturală a românilor din Imperiul austro-ungar[19]. Datorită activității sale energice de combatere vehementă a proiectelor dualiste îndreptate împotriva populației nemaghiare, Gustav von Kálnoky, devenit Ministrul de externe al monarhiei dualiste începând din anul 1881, a cerut referințe legației Austro-Ungariei din Bucureşti despre activitatea politică a liderului român.

Reacția a venit din partea lui V. A. Urechia, care a răspuns de la tribuna parlamentară, precizând că istoria, limba, obiceiurile şi religia sunt comune pentru românii ce locuiesc în România şi pentru cei ce locuiesc în Austro-Ungaria, de aceea ele se impun prin realitatea de netăgăduit. Deci românii neglijează granițele ce-i

---

[17] „În ce măsură cunoaşte (elevul nemaghiar – n-n.) limba maghiară?”.

[18] Flaminia Faur, *op. cit.*, p. 17-19; *Istoria României în texte*, coordonator Bogdan Murgescu, Editura Corint, Bucureşti, 2001, p. 262-263; Onisifor Ghibu, *Şcoala românească din Ungaria în 1911*, Sibiu, 1912, p. 32; Ioan Bratu, *Monografia Şcolii greco–orientale române din Tilşca*, în *Transilvania*, 1912, nr. 1-2, p. 83; Ioan Bolovan, Dumitru Suciu, colaboratori, *op. cit.*, p. 62-63

[19] Mihai Racoviţan, *Românii transilvăneni în sistemul de stat austro-ungar (1867-1918)*, Editura Tribuna, Sibiu, 2000, p. 38; Idem, *Alexandru Vaida Voevod între Memorand şi Trianon (1892-1920)*, Editura Tipotrib, ediția a II-a, Sibiu, 2000, p. 55; Eugen Glück, *Prima perioadă parlamentară a lui Ştefan Cicio Pop (1905-1910)*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiş”*, seria Ştiințe Socio-Umane, 2002, p. 197

despart arbitrar şi doresc să se manifeste unitar[20]. Lămuriri suplimentare au fost oferite şi lui Konstantin Dumba[21], secretarul legaţiei Austro-Ungariei la Bucureşti[22].

Legea din anul 1891, care dezvăluia limpede intenţia de deznaţionalizare, a stârnit, în mod firesc, un val de proteste, atât în Austro-Ungaria, cât şi în România[23].

Cercurile democratice europene şi presa timpului, dar mai ales cea din Franţa, au prezentat prin numeroase cuvântări şi articole de fond conţinutul periculos al prevederilor legii, cât şi atitudinea unanimă a naţionalităţilor nemaghiare împotriva ei.

De la tribuna parlamentară, deputaţii şi senatorii români s-au manifestat într-un mod identic. D. A. Sturdza şi Ştefan Şandrea în Senat[24], secondaţi de Anastasie Stolojan în Cameră[25], au condamnat legea menţionată, caracterizând-o drept exemplul cel mai concludent al atitudinii duşmănoase a statului dualist faţă de aspiraţiile culturale ale celorlalte popoare din Imperiu. Cu toate acestea, legea a fost sancţionată şi promulgată[26].

Faptul a fost relevat în anii următori de deputaţii Ionaş Grădişteanu[27] şi Take Ionescu[28], dar şi de senatorul liberal Nicolae Ionescu[29], ca semn al continuităţii politicii imperiale de asuprire, de neglijare şi anihilare a tuturor formelor de protest şi de rezistenţă gândite şi aplicate de elita naţiunilor nemaghiare din Imperiu.

Cu aceeaşi exigenţă critică a fost examinat şi următorul proiect şcolar din anul 1893. Amintind în Parlament această nouă dispoziţie şcolară, Take Ionescu, ministrul Cultelor şi Instrucţiunii publice, a precizat răspicat că legea reprezintă de fapt o nouă tentativă de limitare a autonomiei şcolilor confesionale din monarhia dualistă, statul asigurându-şi dreptul de a influenţa numirea cadrului didactic şi de a face presiuni asupra lui[30].

Pentru apărarea învăţământului în limba română din Transilvania s-au exprimat şi alte personalităţi ale vieţii politice şi culturale din România. Deputatul Nicolae Fleva[31] şi senatorul P.S. Aurelian[32] au criticat în decembrie 1893 *Adresa* de răspuns la Mesajul Regal pentru neglijarea totală a „chestiunii transilvane". Cei doi au semnalat dificultăţile pe care românii transilvăneni le-au întâmpinat în acţiunile lor pentru a-şi menţine şcoala şi biserica în secolul „deşteptării naţionale".

---

[20] *Unitatea naţională a românilor în epoca modernă.1821-1920*, coordonator Alexandru Duţu, vol. II, Bucureşti, 1985, p. 43; A.J.P. Taylor, *Monarhia habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac şi a Austro-Ungariei*, Editura Allfa, Bucureşti, 2000, p. 137 D.S., 1894/1895, nr. 15, din 15 decembrie 1895, p. 51

[21] Konstantin Theodor Dumba (1856-1947) a fost ultimul ambasador al Imperiului austro-ungar în Statele Unite ale Americii.

[22] Romulus Seişanu, *Take Ionescu. Viaţa şi opera sa*, Editura Ziarului „Universul" Bucureşti, 1930, p. 801, Traian Lungu, *Viaţa politică în România la sfârşitul secolului al XIX-lea (1889-1900)*, Bucureşti, 1967, p. 166-167

[23] *Tribuna*, 1893, nr. 254, p. 428; T.V. Păcăţian, *op. cit*., vol. VI, Sibiu, 1910, p. 707-842

[24] D.S., 1893/1894, nr. 10, din 4 decembrie 1893, p. 57-85

[25] D.A.D., 1893/1894, nr. 16, din 19 decembrie 1893, p. 150

[26] Eugen Brote, *op. cit*., p. 253-257

[27] D.A.D.,1895/1896, nr. 11, din 29 decembrie 1895, p. 92

[28] Idem,1897/1898, nr. 16, din 21 decembrie 1897, p. 111

[29] D.S., 1897/1898, nr. 90, din 12 decembrie 1897, p. 70

[30] Onisifor Ghibu, *Şcoala românească din Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1925, p. 25

[31] D.A.D., 1893/1894, nr. 14, din 16 decembrie 1893, p. 113

[32] D.S., 1893/1894, nr. 12, din 12 decembrie 1893, p. 93

Politica de maghiarizare a cunoscut o a doua etapă de anvergură în timpul guvernării lui Tisza István, din noiembrie 1903 până în iunie 1905. Proiectul de reformă şcolară prezentat la 20 octombrie 1904 a fost, la momentul respectiv, expresia cea mai concludentă a acestei politici. Prevederile diabolice ale legilor din 1879 şi 1893 au fost accentuate în noul proiect. Prin intermediul lui, s-a consolidat excesiv dreptul de control al autorităților administrative, s-a asigurat o mai mare posibilitate de imixtiune a statului şi s-a nesocotit şi mai mult autonomia bisericească garantată prin lege şi prin Statutul organic şagunian, care stătea la baza organizării Bisericii Ortodoxe române din Transilvania. Potrivit acestui important document, sancționat de împărat la 28 mai 1869, relația cu autoritatea guvernamentală era clar stabilită. Se cunoştea cu exactitate care erau limitele autonomiei bisericeşti şi până unde se putea întinde ingerința ministrului Cultelor.

Datorită autonomiei ei lărgite, Biserica românească ortodoxă din Transilvania a putut să se opună cu mult succes tendințelor naționaliste uniformizatoare ale autorităților guvernamentale ungare din a doua parte a epocii dualiste.

Proiectul a determinat proteste energice din partea populațiilor nemaghiare din Ungaria. El a fost combătut de cei doi mitropoliți români din Transilvania (ortodox şi greco-catolic), de elita intelectuală românească şi de deputatul Aurel Vlad în Parlamentul din Budapesta[33].

În Parlamentul român, misiunea de a demasca caracterul periculos al legii i-a revenit lui Petre Grădişteanu. Folosind textul celebrului Memorandum, informațiile trimise de Alexandru Vaida Voevod despre întrunirile de protest organizate la Dej, Gherla şi alte localități, completând argumentele cu extrase din literatura pedagogică şi chiar cu ideile liberale ale unor oameni de stat maghiari, senatorul român a explicat cum aplicarea acestei legi va frâna procesul educațional în şcolile româneşti, proiectul fiind în contradicție cu viziunea unor înalți demnitari şi a înaintaşilor mişcării naționale, care au înțeles că interesul statului ungar ar trebui să fie apropierea naționalității române şi a celorlalte naționalități nemaghiare, recunoscându-le libertatea națională[34]. În fața numeroaselor proteste, Guvernul Ungariei a tergiversat luarea în dezbatere a proiectului, apoi acesta a fost dizolvat şi altfel proiectul de lege nu a mai ajuns să fi votat.

În anii 1907-1908 parlamentarii români au realizat un adevărat rechizitoriu asupra legilor Apponyi, acțiunea fiind sprijinită de *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor*, care a declanşat o puternică agitație împotriva celor două legi şcolare. S-au adăugat ample articole de presă. De multe ori acestea au fost semnate cu pseudonime, din motive lesne de înțeles[35].

Referitor la legea din 1907, Onisifor Ghibu conchidea: „...Legea Apponyi va putea avea un singur efect, acela de a trezi o tot mai mare antipatie împotriva a tot ce este unguresc şi de a împiedica naționalitățile în silințele lor spre o adevărată cultură care nu e posibilă decât în limba maternă”[36].

---

[33] T. V. Păcățian, *op. cit*., p. 145-161; Paul Brusanowski, *Actualitatea Statutului Organic din Ardeal*, în *Inter. Revista română de teologie şi studii religioase*, 2007, nr. 1-2, p. 263

[34] D.S., 1904/1905, nr. 11, din 24 decembrie 1904, p. 58-61; Mircea Iosa, Traian Lungu, *Viața politică din România 1899-1910*, Bucureşti, 1977, p. 128

[35] Vasile Netea, S*pre unitatea statală a poporului român*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 390, 230

[36] Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții - anii mei de învățătură*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 196

Politica de deznaționalizare a avut efecte contrarii celor scontate de reprezentanții puterii. Popoarele nemaghiare şi-au consolidat rezistența în fața opresiunii. Ele şi-au întreținut instituțiile de învățământ şi cultură din fonduri proprii, menținându-şi cu un efort remarcabil autonomia împotriva ingerințelor statului.

La începutul secolului al XX-lea România nu s-a mai justificat în fața nimănui în ceea ce priveşte scopul tratării unitare a trecutului şi prezentului național, desconsiderând barierele politice formale şi efemere care au fost impuse românilor. Explicarea misiunii culturale a statului român liber i-a revenit lui Nicolae Iorga, care prezentând în Cameră colaborarea sa la sinteza de istorie universală gândită de fostul său profesor, istoricul german Karl Lamprecht, preciza că a cerut şi a obținut permisiunea de a scrie istoria poporului român în cadrul statelor pe care acesta a reuşit să le întemeieze de-a lungul veacurilor. „Prin faptul acesta - adăuga savantul - eu cred că am adus un serviciu țării mele, fiindcă românii sunt împărțiți între mai multe stăpâniri şi, prin urmare, dacă mi s-a dat voie să îmbrățişez istoria românilor întreagă, să o înfățişez astfel ca una singură, cred că am popularizat oarecum în mintea cititorilor acel gând al României unite, pe care îl avem fiecare dintre noi în minte astăzi”[37].

În Parlament s-au prezentat şi alte modalități, de ordin cultural, prin mijlocirea cărora se putea ajunge la un scop convergent care să anticipeze procesul unității statale. Gheorghe Panu sublinia în acest sens importanța factorului literar. În alocuțiunea sa, acesta s-a oprit asupra destinului istoric al Germaniei, a cărei unire a fost pregătită „pe calea literară, pe calea poeziei, pe calea patriotismului ideal, chiar când era sub piciorul lui Bonaparte” şi se arăta convins de faptul că această fază incipientă i-a permis lui Bismarck să realizeze coeziunea națiunii germane[38].

Adeseori legislativul a devenit un veritabil focar de difuzare în societate a scopurilor pentru care militau o serie de asociații culturale din epocă. Între acestea, s-a distins țelul *Ligii culturale*. V.A. Urechia, cel de-al treilea preşedinte al asociației, semnala într-o reuniune a Senatului din decembrie 1893 că *Liga* este preocupată de „îndreptarea pe cale uniformă a direcțiunii culturale de pretutindeni unde se află semințe românească”[39].

Acest obiectiv constructiv era considerat ca o datorie înaltă a fiecărui român. S-a vorbit, în continuare, despre sprijinul moral şi material ce trebuie acordat fraților de peste munți, în lupta lor de apărare a limbii române şi a credinței în fața pericolului deznaționalizării[40]. „...Dacă prin aceasta se înțelege daco-românism - conchidea V. A. Urechia, - „atunci declar răspicat că îmi însuşesc calificativul”[41].

Barbu Ştefănescu Delavrancea opina că lupta culturală angajantă poate conduce la un rezultat favorabil, iar visul „daco-românismului” poate deveni „posibilitate istorică”[42]. Cu toate acestea, toți liderii politici din România au fost conştienți de faptul că prezența unor români transilvăneni în unele structuri politice şi culturale din Vechiul Regat, prin care se puneau bazele unei dezvoltări unitare a culturii naționale, nu reprezintă o modalitate care să conducă la rezultate eficiente pe

[37] D.A.D., 1907/1908, nr. 44, din 24 octombrie 1908, p. 807
[38] D.S., 1893/1894, nr. 13, din 12 decembrie 1893, p. 103
[39] *Ibidem*, p. 105
[40] *Ibidem*, p. 118
[41] Idem, nr. 14, din 14 decembrie 1893, p. 113
[42] D.A.D., 1897/1898, nr. 14, din 14 decembrie 1897, p. 74

termen lung. Românilor din monarhia bicefală trebuia să li se asigure şi o dezvoltare culturală proprie, la ei acasă.

În Imperiul austro-ungar relaţiile dintre putere şi naţionalităţi, drepturile şi îndatoririle reciproce au fost reglementate prin legea din 1868. Aceasta cuprindea însă două prevederi fundamentale, care se aflau într-o contradicţie iremediabilă: egala îndreptăţire a tuturor naţionalităţilor şi caracterul unitar naţional al statului ungar[43]. Popoarele nemaghiare au revendicat drepturi şi libertăţi politice în numele egalei îndreptăţiri şi au încercat să-şi pregătească dascălii şi profesorii pentru fundamentarea actului educativ pe valorile culturale specifice. De cealaltă parte s-au situat cercurile conducătoare, care au luat măsuri antidemocratice şi samavolnice împotriva naţionalităţilor, în numele apărării unităţii statului.

Învăţământul a reprezentat terenul predilect unde aceste tendinţe contrare s-au intersectat, şcoala fiind socotită de popoarele asuprite instituţia în care educaţia naţională se putea face cu cele mai eficiente rezultate. La rândul lor, cercurile guvernante au văzut în ea ţinta cea mai potrivită de aplicare a politicilor de deznaţionalizare.

Obiectivul ridicării culturale prin educaţie (pornind de la şcoala primară şi până la mediul universitar) a devenit pentru naţiunea română de dincoace de Carpaţi o problematică fundamentală odată cu constituirea Partidului Naţional Român din Transilvania, Banat şi Ungaria (1881).

Persistenţa cu care chestiunea revine în memoriile adresate opiniei publice europene atestă atât dorinţa de cultură a românilor din monarhia dualistă, cât şi calea deosebit de sinuoasă pe care ei trebuiau să o parcurgă pentru a se bucura de valenţele educaţiei.

Solicitanţii au bătut *in corpore* la uşi închise. Statul ungar nu a întemeiat în perioada dualismului nicio şcoală pentru naţionalităţile nemaghiare. Acestea au fost nevoite să găsească resurse proprii de existenţă. Românii nu şi-au menajat eforturile, însă nu au reuşit să asigure subvenţionarea unui număr suficient de şcoli, dacă avem în vedere necesităţile reale ale populaţiei. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea existau în Transilvania circa 3000 de şcoli elementare, 5 şcoli secundare şi 2 gimnazii pentru fete, care, raportate la o populaţie de peste trei milioane de români, erau insuficiente. Pentru asigurarea cadrelor didactice necesare s-au întemeiat „preparandii" la Gherla şi la Năsăud, pe lângă cele care funcţionau la Sibiu, Blaj şi Arad.

Şcolile practice de meserii sau cu profil economic solicitate intens de apariţia zorilor capitalismului s-au înfiinţat într-un număr cu totul nesatisfăcător faţă de cerinţele vremii, cu toate eforturile diferitelor corporaţii culturale şi, în primul rând, ale „Astrei". Cele două şcoli din Braşov, una reală şi una comercială, şi şcoala de „învăţăcei de meserii şi negustorie" din Blaj au reprezentat singurele posibilităţi de calificare pentru activităţile cu caracter practic şi productiv. Limitat a fost şi accesul românilor la învăţământul superior. În programa Universităţilor din Cluj, Budapesta şi Viena limba română figura ca disciplină cu un număr foarte redus de ore şi de cadre didactice. Studiile superioare se restrângeau practic la audierea cursurilor de la facultăţile de teologie ortodoxă, funcţionale la Sibiu, Arad şi Caransebeş, şi cele greco-catolice de la Blaj şi Gherla.

Îngrădirea dreptului la învăţământ mediu şi superior a reprezentat o gravă lovitură dată dezvoltării fireşti a naţiunii române transilvănene. În presă sau în apelurile

[43] Eugen Brote, *Un memoriu politic. Cestiunea română în Transilvania*, Bucureşti, 1895, p. 114

adresate opiniei publice[44] şi cu ocazia unor congrese (cel al românilor, sârbilor şi slovacilor, ținut la Budapesta în anul 1895, sau la nivel european, în congrese ale păcii, cum a fost cel ținut la Berna, la 14 iunie 1892, şi în adunări interparlamentare, cum a fost cea de la Bruxelles din 13–16 august 1892)[45] au fost înfățişate aceste aspecte ale asupririi naționale din imperiu.

Populația nemaghiară din monarhie a sesizat pericolul ofensivei deznaționalizării, şi s-a pregătit pentru rezistență, încercând să impună amânarea proiectelor şcolare tedențioase sau să împiedice sancționarea lor. Educatorii poporului (preotul şi dascălul), adevărați lideri ai comunității, au avut de înfruntat abuzurile şi ilegalitățile aparatului administrativ, recunoscut prin ostilitatea sa față de revendicările naționale.

La rândul lor, românii din Transilvania au depus şi ei eforturi impresionante pentru a depăşi greutățile şi a asigura baza materială necesară supraviețuirii şcolilor confesionale. O parte din fondurile comunale[46], ale ținuturilor grănicereşti[47], ale fundațiilor create prin bunuri donate de persoane particulare, ale instituțiilor bancare şi industriale[48], veniturile proprietăților bisericeşti şi şcolare, precum şi fondurile distribuite de societățile şi asociațiile cultural-naționale, în rândul cărora la loc de frunte se situează „Astra”[49], încasările survenite în urma organizării unor manifestări cultural-artistice sau contribuția benevolă a cetățenilor, ajutoarele materiale venite din partea statului român[50], au constituit sursele primordiale de subvenționare a şcolilor româneşti din Transilvania şi de ajutorare a elevilor ce le frecventau.

Existența statului român independent a însemnat pentru românii din Transilvania un permanent punct de raportare şi de sprijin moral şi material. Astfel, Parlamentul României s-a angajat în consolidarea legăturilor cu frații transilvăneni, scriind prin aceasta o nouă pagină din istoria manifestării unității româneşti. Majoritatea membrilor din legislativ au socotit această chestiune o datorie de onoare, izvorâtă din sentimentul puternic de solidaritate națională.

Guvernele Ungariei au încercat să zădărnicească această manifestare firească. Prin ordonanța ministerială din anul 1883, care avea în vedere Legea învățământului secundar, se interzicea şcolilor româneşti transilvănene primirea de ajutoare de la un stat străin, încălcarea acestei dispoziții conducând chiar la închiderea instituției.

---

[44] *Ibidem*, p. 327-329; Victor Popeangă, *Şcolile româneşti din Transilvania şi lupta pentru Unire (1867-1918)*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti 1974, p. 25-29; Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu (1796-1986)*, Editura Arhiepiscopiei Sibiului, Sibiu, 1987, p. 64

[45] Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată* (1885-1901), vol. II, Editura Ziarului „Universul”, Bucureşti, 1928, p. 189

[46] Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1966, p. 67

[47] C. Göllner, *Regimentele grănicereşti din Transilvania 1764-1851*, Editura Militară, Bucureşti, 1973, p. 140

[48] Arhivele Naționale-Direcția Județeană Cluj, *fond Şcoala confesională Măgoaja*, dos. 37, f. 1-3; dos. 40, f. 24; dos. 41, f. 29-31; dos. 85, f. 46

[49] Vasile Curticăpeanu, *Mişcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1968, p. 70-130

[50] Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român (ASTRA) şi rolul ei în cultura națională* (1861-1950), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 68

În ciuda acestor restricții, sume importante de bani sau alte mijloace materiale au ajuns la românii din Imperiu. Ele au fost alocate în special din fondurile Academiei Române, ale societății culturale *Transilvania* şi ale Ministerului Învățământului, sau prin eforturile unor personalități politice şi culturale ale vremii, precum Mihail Kogălniceanu, oameni ai marii finanțe (un exemplu elocvent fiind Eugeniu Carada) etc[51]. S-a adăugat contribuția filantropică a cetățenilor simpli, de multe ori rămaşi în anonimat, care s-a înscris în acelaşi perimetru de solidaritate națională.

Efectul acestor dovezi de unanimă susținere a cauzei româneşti de dincoace de Carpați s-a resimțit puternic în sânul societății din Transilvania. Faptul este ilustrat sugestiv de scrisoarea de mulțumire redactată de conducerea şcolii din Zărneşti, pentru primirea a 96 de cărți didactice şi juridice tipărite de statul român: „...cred că veți înțelege câtă bucurie ne-a cauzat nouă această aducere aminte de noi, din partea fraților noştri din România”[52].

Parlamentul a înscris anual în bugetul țării rubrica destinată pentru fondurile băneşti ce urmau a fi trimise şcolilor şi bisericilor româneşti din străinătate. Din sumele alocate, o parte au fost destinate Transilvaniei. S-au acordat ajutoare şi instituțiilor româneşti din Macedonia şi din restul Imperiului Otoman, precum şi pentru aşezămintele culturale ale românilor bucovineni. Totalul sumei înscrise pentru anii 1892-1895 a fost de peste 2 milioane de lei, sumă acceptată de membrii Parlamentului fără rezerve. Pe seama Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice au fost votate, în acelaşi ciclu parlamentar, credite suplimentare şi extraordinare[53].

Transilvaniei i s-au alocat sume importante, aşa cum reiese dintr-un manuscris al vremii, în care se face reconstituirea financiară a distribuirii fondului de ajutorare[54]. Datele cuprinse în respectivul document permit identificarea destinatarilor. Astfel, pentru susținerea şcolilor s-au alocat 675.500 lei, pentru biserici 3.700 lei, pentru publicații de cercetare 25.500 lei, pentru burse 6400 lei, pentru societăți şi asociații 9500 de lei. Totalul sumelor trimise în Transilvania din fondul Ministerului Învățământului şi Cultelor au reprezentat aproximativ 1/3 din totalul de 2 milioane de lei înscrişi în bugetul pentru şcolile şi bisericile româneşti din străinătate. Din suma atribuită Transilvaniei, cele mai importante contribuții financiare (93,31% din total) au fost direcționate către instituțiile şcolare[55]. De asemenea, pe seama şcolilor susținute de comunitățile ortodoxe s-au dirijat sume aproape împătrite față de cele destinate şcolilor româneşti greco-catolice. Faptul este explicabil. Unirea unei părți a românilor cu Biserica Romei la sfârşitul secolului al XVII-lea a fost condiționată din partea ortodocşilor şi de asigurarea dezvoltării învățământului cu sprijinul statului habsburgic[56]. Aşa se explică faptul că şcolile din Blaj, cu o vechime de peste 150 de ani, au avut o situație relativ mai bună comparativ cu cele ortodoxe.

---

[51] *Monitorul Oficial*, nr. 275, din 12 / 24 martie 1892, p. 7373; Vasile Curticăpeanu, *op. cit*., p. 194-209; Vasile Netea, *op.cit*., p. 258; Mariu Theodorian-Carada, *Efimeridele. Însemnări şi amintiri*, vol. I, Bucureşti, 1930, p. 136-181

[52] Biblioteca Academiei Române (în continuare: B.A.R.), *fond George Barițiu*, dos. 989, f. 211

[53] *Monitorul Oficial*, 1892, din 15 / 27 aprilie, p. 309

[54] B.A.R., *fond D. A. Sturdza*, XI, Varia I

[55] *Ibidem*

[56] Nicolae Albu, *Din trecutul învățământului românesc al județului Alba*, în *Apulum*, 1977, p. 742; Idem, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p.172-173; N. Cosma, *Dascălii Blajului*, Editura Demiurg, Bucureşti, 1994, p. 46-48; Maria Someşan, *Începuturile bisericii române unite cu Roma*, Editura All, Bucureşti, 1999, p. 53, 81

Din această perspectivă, o atenție sporită s-a acordat „școlilor centrale" din Brașov, cuprinzând școlile elementare, gimnaziul, o școală reală și una comercială. Diverse personalități politice, culturale și religioase au apreciat importanța acestui complex educațional românesc. Alexandru Odobescu l-a denumit „un somptuos edificiu național"[57]. La rândul său, Mitropolitul Andrei Șaguna a caracterizat gimnaziul drept „o coroană a întregii trebi școlare din Ardeal"[58].

La 23 iunie 1898, Manole Diamandi, figură emblematică a vieții economice și culturale din Brașov, a precizat, într-un memoriu adresat primului-ministru D. A. Sturdza, că școlile din acest oraș, fiind favorizate de așezarea lor aproape de granița României, respiră atât din „centrul culturii românești, din capitala României, cât și din ideile poporului românesc al Ardealului"[59]. Concluzia negustorului brașovean este sugestivă: „...păstrarea lor înseamnă întărirea neamului românesc"[60].

Situația specifică a școlilor centrale din Brașov explică dirijarea pe seama lor a sumei de 241.000 de lei, deci 35,18 % din totalul de 675.500 lei acordat școlilor românești. De menționat că accesul în aceste instituții de învățământ nu a fost blocat elevilor români greco-catolici, ele fiind frecventate și de tinerii veniți din România, îndeosebi din județele limitrofe Brașovului, precum Buzăul, Dâmbovița și Prahova[61]. Astfel, incinta lor a devenit un teren propice manifestărilor de solidaritate și de consolidare a legăturilor naționale, barierele confesionale și granițele politice trasate arbitrar fiind anulate.

Stipendiile au ajuns în Transilvania prin intermediul unor personalități importante ale vieții culturale și politice din acest spațiu. Numele cel mai frecvent întâlnit în documentele timpului a fost cel al parohului Bisericii „Sfântul Nicolae", Vasile Voina, prin intermediul căruia s-au transmis atât sumele destinate școlilor din Brașov, cât și cele acordate altor stabilimente de instrucție românească din Imperiu. Urmează Cornel Diaconovici, care a făcut același serviciu pentru școlile confesionale greco-catolice. Sunt menționați, de asemenea, George Barițiu, Vasile Lucaciu, Augusta Orghidan și Onoriu Ilea ultimii doi fiind membri ai familiei lui Ioan Rațiu, Maria Cosma, frații Aurel și Iacob Mureșan, Alexandru Roman, Ioan Rusu Șirianu, George Dima și ierarhii Miron Romanul, Ioan Vancea și Victor Mihali (ultimii doi greco-catolici).

Aceste ajutoare au ajuns la Blaj, Turda, Sibiu, Șomcuta Mare, Satu Mare, Beiuș, Oradea, Brad, Șiria, Lugoj, Timișoara etc. Toate localitățile menționate au reprezentat tot atâtea puncte de reper, prin care s-a asigurat popularizarea acțiunii de solidaritate a românilor din statul liber cu cei din Imperiu[62].

În anii 1895-1900, problema cea mai însemnată care a stat în atenția factorilor de conducere ai României a fost legată de renta acordată de statul român școlilor

---

[57] *Revista română*,1862, nr. 35, p. 455

[58] Silvia Popa, *Institutul de fete Henriette Vautier. Contribuții la istoria învățământului brașovean*, în *Cumidava*, 1971, p. 703-704; Andrei Șaguna, *Istoria Bisericii Ortodoxe răsăritene universale de la întemeiere până în zilele noastre*, vol. II, Sibiu, 1860, p. 215

[59] Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, Sibiu, 1911, p. 172

[60] B.A.R., *fond D. A. Sturdza*, IX, Varia I

[61] Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române greco-ortodoxe din Brașov*, Brașov, 1902, p. 517-518

[62] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României 1866-1900*, Editura Socec, București, 1925 (în continuare: *Istoria contemporană....*), p. 308. Vezi și ediția cu același titlu apărută în anul 2002 la Editura Universității „Titu Maiorescu", București, 384 p.

româneşti din Braşov. Această contribuție financiară a fost pusă sub semnul întrebării şi de către unii lideri politici români. Radical în acțiune s-a dovedit a fi D. A. Sturdza, care a refuzat să o plătească după instalarea la putere a guvernării liberale, în toamna anului 1895. Măsura s-a luat exclusiv în urma inițiativei personale a lui D. A. Sturdza, şi ea nu a angajat pe ceilalți membri ai Partidului Liberal. Astfel, în spațiul parlamentar s-a declanşat o amplă dezbatere pe marginea acestui subiect sensibil. Gestul lui Sturdza a fost cu atât mai reprobabil cu cât, în timpul guvernării liberale, sub preşedinția lui P.S. Aurelian, subvenția a fost achitată (decembrie 1896 - aprilie 1897)[63].

Situația şcolilor româneşti din Braşov era una dificilă, deoarece guvernul ungar a solicitat ultimativ factorilor locali de conducere să nu mai accepte niciun stipendiu din Regat. Membrii consistoriului, în frunte cu mitropolitul Miron Romanul, împreună cu Eforia şcolilor din localitate, au căutat o soluție optimă pentru ieşirea din acest impas. În ultima instanță, s-a apelat la arbitrajul forurilor judiciare din România[64].

În sesiunea parlamentară 1898-1899 disputele s-au reluat. Nemulțumirile s-au intensificat în timpul derulării procesului pe care comitetul parohial al Bisericii „Sfântul Nicolae" din Şcheii Braşovului l-a intentat, în toamna anului 1898, pentru neplata datoriei. S-au adus în fața instanței judecătoreşti acte care dovedeau neîntreruptele ajutoare financiare primite de la Bucureşti, în urma unor contracte încheiate de ambele părți[65]. De reglementarea diferendului pe cale juridică nu era străin un mic grup parlamentar, avocați ai baroului Ilfov sau o serie de personalități ale vieții economice şi politice, reunind membri ai grupărilor existente în ambele partide de guvernământ[66].

În Transilvania, eforturile s-au axat pe aceleaşi coordonate ca şi în România. O activitate intensă s-a desfăşurat pentru a se dovedi drepturile bisericii din Şcheii Braşovului de a primi respectivul ajutor financiar.

În final, s-a elaborat un proiect de lege care specifica faptul că statul român urma să acorde pentru gimnaziu şi şcoala ortodoxă de acolo sumele de bani în regim de urgență. Inițiativa a fost dezbătută în Senat la 23 februarie 1900 şi a fost prezentată în plen de Grigore Tocilescu. Apelând la resursele educative ale istoriei, senatorul a avut prilejul să facă o amplă incursiune în trecutul poporului român. Vorbitorul a prezentat vechile legături culturale şi comerciale dintre cele trei țări române, relațiile complexe cu Braşovul, considerat placa turnantă a comerțului românesc, daniile făcute de domnii Țării Româneşti şi ai Moldovei bisericii româneşti de acolo. La sfârşitul intervenției sale, demnitarul a adresat un apel colegilor săi ca proiectul să fie votat în unanimitate, considerând că țara se găsea în una din acele zile înălțătoare „în care un neam întreg trăieşte viața unor zecimi de secole, viața întregului său trecut"[67].

Între numeroasele luări de cuvânt, care au abordat problema rentei, cea mai clară expunere a fost prezentată de Titu Maiorescu. Analizând modul în care s-a

---

[63] Idem, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I* (în continuare:*Discursuri parlamentare...*), vol. V (1895-1899), Editura Librăriei Socec, Bucureşti, 1915, p. 79; Vasile Netea, *op. cit.*, p. 291-292; Vasile Oltean, *Şcoala românească din Şcheii Braşovului*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 41

[64] Romulus Seişanu, *op. cit.*, p. 101

[65] B.A.R., *fond D. A. Sturdza*, XI, Varia XVIII

[66] Romulus Seişanu, *op. cit.*, p. 106-107

[67] D.S., 1899/1900, nr. 42, din 23 februarie 1900, p. 610-612

constituit şi s-a legiferat venitul respectiv, marele bărbat de stat a criticat atitudinea lui D. A. Sturdza. În continuare, s-au făcut referiri la adresa conducerii politice a Ungariei, care nu avea niciun drept să stopeze un alt stat în acțiunea lui de a-şi plăti datoriile[68]. Titu Maiorescu nu s-a limitat doar la această pledoarie, ci a expus problema şi în fața baronului Aloys Lexa von Aehrethal, noul ministru de externe al Austro-Ungariei, care l-a asigurat că va media favorabil pe lângă guvernul din Pesta[69]. La tratativele duse de reprezentantul Austro-Ungariei pentru reglementarea veniturilor acordate şcolilor braşovene s-a referit şi ministrul de externe Ioan Lahovary, într-o alocuțiune din februarie 1900[70].

Încheierea în mod convenabil a negocierilor a fost facilitată de dizolvarea guvernului Bánffy Dezsö, care a fost înlocuit cu cel condus de Széll Kálmán. Noul prim-ministru al Ungariei a propus un program politic mai conciliant față de naționalități, atitudine solicitată de majoritatea societății civile din Imperiu[71].

În notele diplomatice referitoare la renta şcolilor din Braşov se preciza că pe viitor statul ungar nu va mai aproba nicio subvenție venită din partea statului român pentru alte şcoli din Transilvania, iar România se angaja să nu mai acorde alte subvenții. A fost vorba despre o atitudine diplomatică din partea statului român prin care s-a urmărit calmarea spiritelor. În timpul discutării proiectului, Take Ionescu a ținut totuşi să atragă atenția că, dacă posibilitățile de subvenționare sunt închise pentru stat, „particularii vor putea da şi de acum înainte pentru şcolile şi bisericile de dincolo banii lor”[72].

Cuvintele omului politic român au găsit rezonanță în rândurile Academiei Române şi ale „Ligii Culturale”. Astfel, s-au editat numeroase publicații literare şi ştiințifice, sau de popularizare a actului cultural, care s-au răspândit atât în România, cât şi în Transilvania. De un ajutor substanțial au fost manualele şcolare editate în România, care au servit ca model pentru manualele tipărite dincoace de Carpați. Bibliotecile româneşti din Transilvania au găsit, la rândul lor, diverse posibilități de achiziționare a cărților din Vechiul Regat[73].

Circulația tipăriturilor româneşti a întâmpinat reale dificultăți, reprezentanții statului dualist interzicând intrarea în Transilvania a titlurilor de carte şi a gazetelor din România. În Parlament s-a protestat energic împotriva acestor practici antidemocratice. Petre Grădişteanu a reluat în Senat discuțiile privind relațiile culturale dintre cele două state, arătând că, în timp ce în România intrau 27 de jurnale în limba maghiară, nici unul românesc nu poate pătrunde dincolo de granițele regatului român[74]. Eforturile pentru identificarea celor mai eficiente căi de difuzare a cuvântului scris dinspre România spre Transilvania s-au împletit cu activitatea de răspândire în țara liberă a lucrărilor şi a periodicelor româneşti apărute în interiorul arcului carpatic. Din acest punct de vedere, în repetate rânduri, Parlamentul a devenit un for animat de crezul

---

[68] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare...*, p. 283; Aurelia Bunea, *Parlamentul României în sprijinul învățământului românilor din Transilvania (1895-1898)*, în *Studia Universitatis „Babeş-Bolyai”*, Seria Historica, 1970, fasc. 2, p. 73-77

[69] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare...*, p. 285-333; A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 183

[70] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare...*, p. 498-500

[71] *Ibidem*, p. 503

[72] D.S., 1899/1900, nr. 43, din 2 martie 1900, p. 604

[73] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 311; Ioachim Crăciun, *Biblioteci şi cititori români în trecut şi azi*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane Sibiu, Sibiu, 1940, p. 33

[74] D.S., 1904/1905, nr. 11, din 24 decembrie 1904, p. 58

potrivit căruia presa românească are datoria să reflecte viața națională a românilor de pretutindeni. Ca urmare, cele mai însemnate publicații româneşti din monarhia dualistă de la sfârşitul secolului al XIX-lea au ajuns adeseori la Bucureşti. Din paginile lor au fost preluate numeroase informații care se refereau la diferite aspecte din viața românilor de dincoace de Carpați, precum şi la lupta lor pentru drepturi fireşti în plan economic, social, politic şi cultural.

Membrii legislativului au militat pentru o cultură națională unitară, conştientizând atât rolul promotor al statului român pentru împlinirea acestui obiectiv, cât şi necesitatea unor puternice interacțiuni cu românii ardeleni. În prim-planul activității lor de ajutorare morală şi materială a fraților transilvăneni s-au situat învățământul şi şcoala. Rezultatele nu au întârziat să apară, tineretul studios român de pe ambele versante ale Carpaților fiind plin de energie şi de entuziasm întru sprijinirea acțiunilor culturale şi politice puse în slujba idealului de unire şi independență[75].

Pe drept cuvânt Nicolae Iorga, un fin cunoscător al societății româneşti din Transilvania, relata că a întâlnit în Ardeal „o sărăcie plină de suflet”[76]. De aceea, marele istoric a prezentat adeseori în scrierile sale atât situația materială precară a românului ardelean, cât şi misiunea patriotică a statului independent, care avea ca obiectiv major susținerea necondiționată a acestuia.

Problema învățământului şi a culturii din Transilvania s-a bucurat de atenția opiniei publice interne şi europene, ea reuşind să se impună în realitățile epocii moderne, în care s-au polarizat toate năzuințele de unitate națională.

[75] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană...*, p. 104-105

[76] Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*. Antologie, ediție îngrijită, note şi comentarii de Valeriu şi Sanda Râpeanu. Studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Editura Militară, Bucureşti, 1975, p. 235

Imaginea Angliei în activitatea şi relatările diplomaților români din secolul al XIX-lea

Dana PANTEA

The Image of England Reflected in the Activity and Accounts of the Romanian Diplomats in the 19th Century

Abstract. *During the 19th century the Romanian intellectuality fought for the fulfillment of the ideals of illuminating the masses, of the Union and of the independence ideals carried out during the main events of 1848, 1859, 1877. In all their actions the Romanian diplomats and patriots viewed England as a partner and a supporter. The present study analyzes both official correspondence and private letters of the prominent Romanian political personalities and reveals the image of England, both a positive and a critical one, according to the attitude and interests England had as an imperial and commercial power.*

Keywords*: correspondence, diplomats, the British Empire, the Ottoman Empire, union, independence*

Originea națiunii engleze s-a regăsit în întemeierea unui stat puternic, care, încă de la începuturile sale, a recunoscut ca legitime interesele poporului englez. Acest popor a fost mereu încurajat să respecte legea, dar, şi statului i s-a reamintit mereu că legea era făcută şi pentru el. Această ideologie a stat la baza revoluției, câştigată tocmai pe aceste considerente, care, în secolele următoare, au stat la baza constituirii identității Angliei moderne[1].

În perioada 1688-1815 Anglia a trăit trei evenimente importante, care i-au marcat evoluția istorică viitoare. Acestea sunt: trecerea de la o guvernare monarhică la una oligarhică, făcută prin cabinetul răspunzător în fața Camerelor; al doilea eveniment este războiul cu Franța, care i-a asigurat Angliei supremația pe mare şi în consecință posibilitatea de a deveni un imperiu colonial; iar al treilea este revoluția agricolă şi industrială, care prin consecințele ei, a provocat o revoluție politică[2]. Anglia secolului al XIX-lea va fi o Anglie a democrației deoarece clasa conducătoare a păstrat legătura cu țăranii şi pentru că instituțiile statului au atenuat o parte din nedreptăți, iar clasele conducătoare au acceptat puterea parlamentului, astfel încât elitele engleze nu s-au manifestat împotriva parlamentului. Tranziția spre democrație s-a făcut încet, drepturile politice au fost exinse fără să provoace tulburări sau revolte, astfel s-a creat o țară prosperă într-o lungă perioadă de pace, care a fost epoca victoriană. Religia a jucat şi ea un rol important în politică; la mijlocul secolului al XIX-lea cea mai mare parte a englezilor erau religioşi, dar nu aparțineau aceleiaşi confesiuni, fapt care a adus „o influență stabilizatoare în conflictul dintre partide şi clase[3].

[1] Robert Colls, *Identity of England*, New York, Oxford University Press, 2002 p. 13
[2] Andre Maurois, *Istoria Angliei*, vol. II, Bucureşti, Editura Politică, 1970, p 102
[3] G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, Bucureşti, Editura Stiințifică, 1975, p.697

Pe planul politicii externe Anglia nu privea cu ochi buni Rusia a cărei putere creştea, aşa încât a susţinut Imperiul Otoman cu scopul de a-l însănătoşi. Motivele neînțelegerilor dintre cele două țări au fost atât de ordin politic cât şi economic: deoarece Anglia importa mult prin porturile aflate pe teritoriul Rusiei, aceasta a aplicat o politică protecționistă punând taxe vamale foarte mari pe mărfurile englezeşti şi şi-a exportat propria marfă, care din punct de vedere calitativ era inferioară celei englezeşti, şi a cerut prețuri mai mici[4].

Având în vedere faptul că şi Franța avea neînțelegeri cu Rusia, amândouă țările îi declară Rusiei război în 27 martie 1854 când aceasta a invadat provinciile tuceşti. Este prima dată când se manifestă o mare putere în stat, puterea presei. William Russel, reporter al ziarului *Times*, primul corespondent de război, a ținut la curent opinia publică cu privire la desfăşurarea războiului şi la situația dezastruoasă a soldaților englezi cărora le lipseau nu numai alimentele, ci şi îngrijirile medicale, ceea ce a şi cauzat pierderi importante din rândul oştenilor bine pregătiți. În urma tratatului de pace de la Paris din 1856 i s-a interzis Rusiei să aibă flotă în Marea Neagră şi s-a menținut Imperiul Otoman. Una din consecințele mai îndepărtate ale războiului a fost sufragiul femeilor în Anglia, iar alta reorganizarea serviciului sanitar, care funcționase dezastruos în timpul războiului şi care a fost reoganizat de o femeie, celebra Florence Nightingale.

Pentru Europa, Marea Britanie a reprezentat țara care a păşit cu cel mai mare dinamism spre o economie modernă şi spre o reînnoire a instituțiilor prin transformări, care le-au permis înaintarea pe linia democratizării societății. Multiplele schimbări prin care a trecut țara - de la o structură predominant agrară, la una semi-industrializată la început - ajungând pe parcursul secolului cea mai industrializată din lume au fost determinate şi de politica externă al cărei interes era apărarea căilor de comununicație cu coloniile, sursa de materii prime şi de desfacere a produselor din regat[5].

Sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea a fost marcat de puternice schimbări istorice în sud-estul Europei. Revoluția franceză şi-a extins influența la nivelul politicii româneşti stimulând proiecte de reformă în gândirea noii intelectualități, Franța se alătură Rusiei împotriva Imperiului Otoman, în timp ce Anglia îi susține pe turci, fiind astfel interesată de soarta Principatelor. Atmosfera politică a secolului al XIX-lea a început cu un progres al revendicărilor celor două principate, în sensul că soarta lor a ajuns în dezbaterile internaționale în urma cărora li s-au garantat anumite privilegii care trebuiau respectate. În ceea ce priveşte Transilvania, răsunetul răscoalei lui Horea o face cunoscută, ajungând la nivelul opiniei publice europene. Concluzia la care au ajuns românii din cele trei provincii în urma acestor experiențe, concluzie care va determina modul de a acționa în secolul al XIX-lea, a fost necesitatea îmbinării propriilor acțiuni cu cele de la nivel internațional[6].

Secolul al XIX-lea a fost un secol cu transformări radicale şi în viața românilor din cele trei provincii. Contactele tot mai dese cu Occidentul au dus la schimbări economice, sociale şi culturale, la formarea unei elite intelectuale, care a luptat, în spirit european pentru formarea națiunii române. Profundele transformări precum şi

---

[4] Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 14

[5] *Ibidem*, p. 7, 9

[6] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, Editura Corint, p. 270-271

spiritul militant pentru formarea națiunii se înscriu în atmosfera specifică din sud-estul Europei, unde se duce o luptă susținută pentru afirmarea ființei naționale, o luptă, în care românii au ceva în plus, care îi conduce spre Occident: latinitatea.

Pe această linie, românii au organizat Revoluția de la 1848, au realizat Unirea Principatelor, au obținut independența, şi-au organizat instituțiile după model european după ce au început să călătorească şi să studieze la universitățile din Occident. În preajma Revoluției de la 1848 societatea românească trăia din plin contrastele dintre ocupația Rusiei şi a Regulamentului Organic şi reminiscențele stăpânirii otomane, dintre interesele boierimii vechi şi mica boierime care se îndrepta cu paşi repezi spre formarea noii clase, a burgheziei. Dorința de independență şi-a spus cuvântul şi la românii din Transilvania, încadrându-se în acelaşi spirit european. Revoluția paşoptistă a fost o mişcare a intelectualilor care au formulat obiectivele şi au gândit strategia pornind de la emanciparea națională, cerând libertăți individuale, instituții liberale, creşterea rolului cetățenilor în treburile publice.

La jumătatea secolului al XIX-lea o mare parte a luptătorilor pentru împlinirea idealurilor de la 1848 au purtat o corespondență bogată pentru organizarea şi desfăşurarea revoluției. Unul dintre aceştia este Aron Florian, care a corespondat cu contemporanii săi din Transilvania, Țara Românească, şi Moldova, dintre care, în mod deosebit cu Ioan Maiorescu şi George Bariț. Scrisorile sale nu sunt scrise doar de dragul de a scrie, găsind un interlocutor deosebit în Bariț, el îşi exprimă convingerile democratice, patriotismul, analizează problemele mari ale societății româneşti din vremea lui, maşinațiunile boierilor, seismele politice ale epocii, punându-şi spiritul său în slujba cititorilor[7].

Un document istoric de mare valoare este corespondența lui C. A. Rosetti, corespondență, care întinsă pe patru decenii, cuprinzând un spectru foarte larg, de la viața lui particulară, şi cea de om politic, la viața generației sale cu schimbări profunde în domeniul social, economic, politc, civil, se constituie într-o mărturie a mentalității unei epoci. Corespondența lui poate fi pusă alături de cea a lui M. Kogălniceanu, I. Ghica, I. C. Brătianu, făcând lumină în cele trei momente de mare afirmare națională din secolul al XIX-lea: Revoluția de la 1848, Unirea şi Războiul de Independență. Scrierile sale sunt scrisori-manifest, scrisori-pamflet, scrisori de cabinet diplomatic, scrisori prin care îndeamnă, informează prietenii, politicienii din Transilvania şi Bucureşti despre acțiunile sale la Paris şi Londra, toate acestea făcute sub imperativul vieții sale: dragostea de patrie. Nu o dată scrisoarea sa este o lecție, subiectul politic este întotdeauna dominant, analiza politică a forțelor şi intereselor europene este întotdeauna justă, aceasta nu-l împiedică însă să se sfătuiască cu I. Ghica la Constantinopol, cu M. Kogălniceanu la Iaşi, cu generalul Magheru la Bucureşti, cu Dumitru Brătianu la Londra, cu I. C. Brătianu la Paris. Rosetti studiază, citeşte ziarele străine, prezintă oamenii politici occidentali, ştie cu cine trebuie ținută legătura, pe cine trebuie să evite, cunoaşte desfăşurarea politică a fiecărei țări europene față de cele trei provincii româneşti, dovedind în tot ceea ce face un spirit analitic de mare anvergură[8].

Corespondența, pe care a purtat-o Rosetti cu Kogălniceanu, referitoare la pregătirea Unirii Principatelor este un document istoric revelator pentru modul în care

[7] Ştefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriş, Titus Moraru, *George Bariț şi contemporanii săi*, vol I, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 1-7

[8] C. A. Rosetti, *Corespondență*. Documente literare, Bucureşti, Editura Minerva, 1980, p. V-VIII

au fost conduse destinele țării, pentru cum s-au susținut şi îndemnat, pentru mijloacele pe care le-au utilizat în relația cu marile puteri pentru a le convinge să susțină Principatele. Schimbul de scrisori dintre cei doi scoate în relief opera de gînditor politic a fiecăruia dintre cei doi până la disensiunile apărute în ceea ce priveşte programul de guvernare şi monstruoasa coaliție. În această perioadă Rosetti acționează mult de la Paris, îi cheamă pe cei de acasă la conlucrare, le cere articole ca să le publice în Paris şi la Londra, relatează ce se scrie despre români în cele două capitale şi analizează aceste articole pentru a vedea cum să continue, organizează meetinguri.

Pe acest fundal de luptă pentru realizarea Unirii, e firesc să găsim prefigurată imaginea Angliei, o Anglie şovăitoare, care slujeşte intereselor ei proprii în primul rând, şi anume menținerea legăturilor comerciale cu India, ceea ce o determină să fie de partea Imperiului Otoman. Cu această atitudine se confruntă fiecare român plecat să caute suportul englezilor pe plan internațional. Rosetti face o analiză pertinentă a fiecărui articol, a fiecărei atitudini noi sau schimbate pentru a şti ce e de făcut pentru obținerea unei opinii favorabile țării sale.

Într-o scrisoare pe care Rosetti i-o trimite lui Kogălniceanu în noiembrie 1855, îl felicită pentru publicația pe care acesta a scos-o, *Steaua Dunării*, în programul căreia figurează susținerea unirii şi autonomiei Principatelor, şi se oferă să devină corespondentul din Paris al acestei reviste, ceea ce va şi deveni în timp. Un an mai târziu, în ianuarie 1856, îi mulțumeşte lui Kogălniceanu pentru că poate avea o corespondență regulată cu Moldova şi îl informează despre activitatea lui şi a câtorva români: „Căci frate, noi, pe cât ne iartă mijloacele, lucrăm, şi lucrăm necurmat, atât în Englitera cât şi aici, pentru relizarea programului dumitale”[9]. Ceea ce-i relatează în continuare arată activitatea plină de fervoare pe care Rosetti nu pregetă să o defăşoare în Anglia, lucrând prin intermediul ziarelor pentru scopul propus: „Avem în Englitera o publicitate întinsă; publicăm pe toată săptămâna câte două şi trei articole de câte un metru fiecare; şi orice vei trimite, piste câteva zile ți-o voi întoarce-o tipărită în foile engleze”[10].

Suferă ca şi exilat, şi pentru că mulți români, cuprinşi de teamă nu mai îndrăznesc să treacă la acțiune sau să-l susțină, şi realizează că lipsa de acțiune i-a făcut să piardă mult, inclusiv poziția Angliei: „Acum teamă-mi este că va fi prea târziu. Când vorbeam cu fratele V. Alecsandri pe Bulevardul italienilor aveam multe de făcut şi mari sorți de izbândă. Atunci Sebastopolul nu era luat; atunci rezbelul era deschis şi englezii ar fi jucat pe taler, cum zice rumânul, pentru câteva mii de oameni pe carii i-am fi putut dovedi că-i va găsi la noi. Şi dacă guvernul s-ar fi sfiit, în câteva meetinguri la London şi-n oraşele cele mari, am fi izbutit a sili guvernul”[11]. Rosetti nu se lasă înfrânt şi dezamagit, pentru el o analiză politică din care rezultă greşelile trecutului nu însemnă renunțare, ci din contră, învățarea unei lecții şi aprecierea justă a situației din momentul respectiv. Astfel în aceeaşi scrisoare, continuă:

„...Poziția aptuală, iat-o pe cât o ştiu. Oamenii cari sunt lângă împăratul m-asigură că el a lucrat în taină, prin Seebach, ca să dobândească pacea, cu scop d-aşi răzbuna uciderea lui Napoleon I, că dorința lui înnascută şi moştenită este alianța cu Rusia şi ură cu Englitera.

[9] *Ibidem.*, p. 287
[10] *Ibidem*, p. 288
[11] *Ibidem*, p. 292

Englitera neavând nici o organizație de rezbel în acest doi nu putu face nimic, decât a organiza acum, când este gata a intra cu onoare şi cu glorie în rezbel, a încheia pacea este cel mai mare neajuns, şi tocmai această poziție, explicată Rusiei de Napoleon, a înduplecat-o a face pacea. Aşadar, pacea este sigură, îmi spun toți. Însă, în poziția cea crtitică în care este Englitera şi însuşi Napoleon, nu putem şti desigur ce se va face. Napoleon a lucrat, dar lucrează şi Englitera şi, se poate prea bine, că tocmai când va fi să se-ncheie pacea, să izbucnească vreun neajuns, vro neînțelegere. Apoi, chiar de va fi în adevăr pacea, după ce pierdurăm Unirea Principatelor, trebuie oare să pierdem şi puținul bine ce am putea smulge?”[12].

După această analiză, cu o intuție politică extraordinară, trasează direcțiile pe care românii ar trebui să acționeze față de Anglia: „Dacă dar, acum, am izbuti, pe de-o parte, să dăm Engliterii o dovadă că moldo-muntenii vor unirea; dacă, pe d-alta, vom izbuti a pleda cauza noastră într-un meeting două, având pentru noi mulți din oamenii cei mari ai Engliterii, cu carii Dumitru Brătianu este necurmat în raport, având ş-aci mulți asemenea cu noi, cine mai ştie! Poate că vom izbuti a le smulge chiar Unirea? Mai cu seamă când Englitera nu va cere decât pricină ca să supere pe Rusia, şi când această chestie are pentru sine dreptatea şi interesul Europei”[13].

Ştie de atitudinea consulului Colquhoun precum şi de cea a ambasadorului Angliei la Constantinopol, Redcliffe, care se opun unirii, în timp ce Clarendon se împotriveşte deoarece crede că Principatele nu doresc unirea, în consecință consideră că îi poate atrage pe englezi de partea românilor: „Cât pentru englez, am încă mari speranțe a-l trage cu noi. A venit ieri Brătianu din London, trimis de Palmerstone şi cu scrisori faine. Astăzi la 12 va vedea pe Clarendon. El va face mult. Apoi mai avem ş-alte mijloace d-a influința, d-a lumina pe englezi ş-a combate propunerile lui Redcliffe şi Colquhoun”[14]. Mijloacele pe care le foloseşte pentru a-i „lumina” pe englezi sunt aducerea la cunoştință a firmanurilor, pe care vrea să le traducă, înaintarea unor adrese semnate de cincizeci, şaizeci de persoane şi publicarea unor articole în ziarele englezeşti: „În *Daily-news*, asemenea, te asigur că va ieşi un articol fain şi complet”[15]. În martie 1856, îl informează pe Kogălniceanu despre noi articolele apărute în Anglia: „Nu crede c-am cea mai mică ştire rea, din contra, făgăduințe câte vrei, jurnalele engleze sînt faine. *Morning-Post*, care scrie subt înspirarea lui Palmerstone, a făcut la 20 un articol minunat. *Morning Herald*, idem. În *Examiner*, asemenea, un prieten al meu, Crowe, a publicat iarăşi un articol din cele mai bune”[16]. Rosetti îi cunoaşte bine pe englezi, ştie că îi interesează comerțul, că sunt oameni exacți şi calculați, „cu englezii mai cu seamă trebuiesc cifre”, că sunt oameni care se împotrivesc violenței şi susțin libertatea şi dacă opinia publică are o altă părere decât guvernul, acesta poate să cadă, „În Englitera opiniunea publică contra Turciei creşte foarte şi se crede mult că ministeriul va cădе dacă nu se va uni cu Rusia în acțiune”, şi acționează în consecință, furnizându-le englezilor date, cere de la Kogălniceanu cifre referitoare la importul şi exportul Principatelor cu Anglia, scrie articole şi le publică în ziare, scrie scrisori acasă, îndemnându-şi compatrioții la acțiune.

[12] *Ibidem*, p. 292-293
[13] *Ibidem*, p. 293
[14] *Ibidem*, p. 297
[15] *Ibidem*
[16] *Ibidem*, p. 299

Lui Robert Colquhoun îi scrie şi A. G. Golescu, scrisoare pe care consulul o trimite mai departe lui Palmerstone pentru a-l lămuri cu privire la intrarea trupelor turceşti în Principate în 1848. Scrisoarea, pe lângă prezentarea comportamentului corect al românilor care au respectat înţelegerile şi tratatele încheiate, aminteşte ajutorul pe care Anglia l-a dat în trecut în situaţii similare:

„Cred domnule consul general, că este inutil de a vă aminti aici toate situaţiile care au decurs din reforma noastră internă. Aţi fost martor la calmul şi ordinea mijloacelor prin care ne-am câştigat libertatea şi independenţa administrativă. Opera noastră s-a desăvârşit cu o mare uşurinţă pentru că am fost fermi pe drepturile noastre incontestabile care ne sunt recunoscute prin tratatele lui Baiazid, Mahomed II şi chiar prin articolul 5 din Tratatul de la Adrianopol. Cu toate aceste motive care militează atât de puternic în favoarea noastră, vedem cu cel mai mare regret că teritoriul nostru este ocupat de trupele M. S. Împăratului Abdul Medjid. Este adevărat că singura notificare pe care am primit-o până acum de la Excelenţa Sa Suleiman paşa exprimă dispoziţiile sale cele mai binevoitoare, dar prin invazia în sine, considerăm drepturile noastre ca nerecunoscute şi apelăm la dv. Pentru rezultatele pe care le-ar avea un asemenea demers, noi dorim din tot sufletul ca pacea şi ordinea să rămână în aceeaşi stare în care le-am păstrat până acum dar, dacă totuşi intrigile interne sau externe profită de acest pretext pentru a provoca în ţară unele tulburări, noi vă declarăm, domnule consul general, că ne declinăm dinainte orice răspundere.

Sperăm, domnule consul general, că veţi informa guvernul dv. cu privire la poziţia noastră şi că Anglia nu va ezita a ne reînnoi ajutorul generos pe care ni l-a acordat în 1828 într-o situaţie aproape analoagă”[17].

După realizarea Unirii celor două Principate române, după ce Cuza a fost ales domnitor şi în Moldova şi în Valahia, a fost necesară activitatea diplomaţilor români pe lângă marile puteri occidentale pentru a le recunoaşte alegerea făcută. Unul dintre diplomaţi a fost scriitorul Vasile Alecsandri, care în 1878 a publicat în *Convorbiri literare* sub titlul *Estract din istoria misiilor mele politice*, impresiile şi corespondenţa sa diplomatică, în calitatea sa de ministru de externe a lui Cuza.

În urma voturilor unanime din cele două Camere din Iaşi şi Bucureşti, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a trimis Cabinetelor europene o declaraţie în şapte exemplare, iar una din persoanele însărcinate cu ducerea lor la destinaţie, este Alecsandri, căruia i-a trimis următoarea scrisoare oficială:

„Domnule ministru,

Trebuinţa cerând ca să trimitem o persoană de încredere spre a transmite diverse depeşe importante înaltelor curţi a Franţei, a Marei Britanie şi a Sardiniei, am găsit de cuviinţă a-ţi încredinţa o asemenea misie delicată. Făcându-ţi dar cunoscut această decizie a noastră, te rog să te pregăteşti a pleca îndată, după ce vei primi instrucţiile noastre.

Dumnezeu să te ţie în a sa sfântă pază.

ALEXANDRU IOAN”[18]

---

[17] *Documente străine despre români*, Direcţia Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, Bucureşti, 1979 (în continuare: *Documente străine despre români...*), p. 171

[18] Vasile Alecsandri, *Istoria misiilor mele politice*, Bucureşti, Editura 100+1 GRAMAR, 2001, p. 10

În această misiune diplomatică, Alecsandri va fi nevoit să facă față rapoartelor primite de către Foreign Office, de la consulii britanici aflați în Principate, multe dintre ele denaturate, din dorința de a susține în continuare Poarta. Iată de exemplu cum suna o telegramă trimisă de Henry Churchill, consulul britanic la Iași în 6 februarie 1859:

„Alegerea lui Cuza în Țara Românească a creat un mare entuziasm aici. Se consideră că s-a efectuat un mare pas spre Unirea care va fi înfăptuită, dacă nu i se vor opune măsuri puternice. În jurnalele din Moldova s-a declarat clar că dacă Poarta va îndrăzni să refuze investitura, românii îi vor respinge autoritatea şi, de la primul până la ultimul, îşi vor apăra drepturile până la capăt”[19].

Alecsandri pornește la drum cu diligența, pe vreme de iarnă, urmând să ceară audiență în Franța, Sardinia şi Anglia pentru a-l susține pe Cuza.

În Franța, în urma audienței la împăratul Napoleon al III-lea, Alecsandri a primit îndată suportul pentru domnul Cuza dar şi sfaturi foarte bune pentru abordarea problemei cu Anglia, abordare considerată atât de împărat cât şi de diplomatul român foarte delicată datorită poziției Angliei față de Poartă:

- „Te îndemn dar, zise Maiestatea Sa, a nu întârzia nicidecum călătoria d-tale la Londra, căci acolo este adevăratul câmp a misie d-tale. Auce ai găsit calea uşoară fiind politica mea favorabilă chestiei Principatelor; însă la Londra vei găsi oarecare prevenții în contra alegerii Domnului ce e considerată ca o călcare a Convenției şi poate chiar ca un act de premeditare în contra integrității imperiului otoman. Misia d-tale e delicată şi grea, însă nu perde curajul. Mergi păn’ a nu pleca, de te sfătuieşte cu contele Walewski, şi când vei ajunge la Londra, du-te de vezi pe ambasadorul meu, Duca de Malakoff, care îți va da bune povățuiri”[20].

Nu trebuie să uităm nici o clipă faptul că Alecsandri, chiar în calitatea lui de ministru a rămas scriitorul şi poetul Alecsandri, astfel, în impresiile sale găsim pe lângă discuțiile de ordin politic şi descrieri de locuri şi persoane. *Misia mea la Londra mareşalul Pellissier – lordul Malmersbury* începe cu prezentarea drumului de la Paris la Londra, care ține mai puțin de zece ore, făcut pe calea ferată şi cu vaporul, prilej cu care face, plin de vervă şi umor, portretul tipic al englezului, un John Bull, călător umblat prin lume: „Vaporul era plin de călători ce se întorceau din toate unghiurile lumii, iar dintre toți cel mai interesant în ochii mei, era un John-Bull scurt, gros, roş la față ca o rodie, roş la păr ca un morcov şi care venea tocmai de la Honcong în primblare...O primblare de trei luni de la China prin India!...Fericit roşcovan!”[21]

Sosit la Londra îi scrie lordului Malmersbury, ministrul Afacerilor Externe, cerându-i o audiență, iar în aşteptarea răspunsului, colindă Londra. Îi place Hyde Park, „întins cât o moşie şi verde ca smaraldul”, în care se plimbau echipaje strălucitoare, dar în care birjele nu aveau voie, în schimb era plin de amazoane, aristocrate călare, iar Alecsandri nu pierde ocazia de a face portretul englezoaicei frumoase, portret care, prin linia coloristică şi desenul elegant, aminteşte de cel realizat de Jean Bart: „Spectacol răpitor! Cele mai frumoase fiice ale Engliterii pe caii cei mai frumoşi de călărie trec în zbor ca nişte visuri grațioase. Amazoanele cu obrajii îmbobociți ca nişte trandafiri,

[19] *Documente străine despre români...*, p. 229
[20] Vasile Alecsandri, *op. cit.*, p.31
[21] *Ibidem*, p. 43

îndeamnă caii lor cu glasul lor armonios, iar fugarii înfocați de alergare joacă în loc, nechează, se alintă sub dezmerdările mânilor albe, şi bieții pietoni stau într-un extaz destul de comic, în prezența acelui vârtej fermecător de grații, de tinerețâ şi de eleganță”[22].

Aceeaşi observație, prezentă în diferite însemnări de călătorie, potrivit căreia englezii nu ies din casă duminica şi totul este închis şi dedicat religiei, o întâlnim şi la Alecsandri. Într-o astfel de duminică merge în Richmond, unde este un parc, „un rai de verdeață”, dar cel mai mult îl impresionează casele, cottage, cu o arhitectură deosebită, aşezate pe culmea dealurilor cu grădini minunate, care se întind până la malul Tamisei: „Acele case numite cottage au o arhitectură variată şi elegantă, care formează un tablou încântător. Grădinile lor se coboară până în apă cu buchete de copaci, cu straturi de flori şi cu verzi covoare de gazon frumos ca o catifea. Mulțime de luntrişoare înguste pluteau pe oglinda Tamisei legănând copilaşi bălăiori şi trandafirii la față; altele erau conduse de tinere şi răpitoare misses, adevărate figuri de keepseak. Spectacol poetic ce încântă privirea şi face a crede la realizarea visului de perfecție a omenirii! Cine îl vede nu se poate opri ca să dorească de a trăi şi a muri în acel loc de linişte, în sânul acelei naturi zâmbitoare!”[23] Apare imaginea unei vieți de-a dreptul idilice, cu copii frumoşi şi sănătoşi, bine îngrijiți, cu femei frumoase, sportive, trăind într-un peisaj minunat, în case ca din poveşti, clişee întâlnite la mai mulți călători români, prin care răzbate însă părerea de rău că acasă nu e la fel.

Alecsandri îşi continuă vizita la grădina botanică, unde, demnă de admirat, este o floare deosebită, pe care grădinarul o urmăreşte cu mare atenție, iar atunci când înfloreşte, toți englezii vin să o vadă, spre marea satisfacție a grădinarului, care, atunci, se simte omul cel mai admirat al regatului.

Când Alecsandri primeşte de la secretarul lui Malmersbury vestea că este aşteptat a doua zi de către ministru, dar nu ca persoană oficială, diplomatul îşi dă seama că acest răspuns conține „cheia politicei engleze în privirea Principatelor”. Lordul, „personaj nalt, demn şi sever” îi atrage atenția că este primit ca persoană particulară, deoarece Anglia nu-l recunoaşte pe Cuza ca Domn, numai ca şi colonel. Alecsandri, dă dovadă de mult tact şi diplomație în discuția cu lordul Malmersbury, îl roagă să primească scrisoarea chiar şi aşa, din partea unui simplu colonel, apoi îl ascultă cu multă atenție pe lord. Cuvintele acestuia se constituie într-o acuză directă la adresa Principatelor, despre care ministrul spune că au făcut o mare greşeală politică, echivalând-o cu dispreț pentru Convenție, dându-i valoarea de atitudine revoluționară, prin care românii, în viziunea lui, doresc să se desprindă de Imperiul Otoman, dovedind un spirit periculos, îndreptat chiar spre cucerirea de noi teritorii. Aceste acuze sunt rezultatul informațiilor pe care ministrul le-a primit de la consuli şi de la ambasadorul Angliei la Constantinopol, informații, adesea, intenționat deformate şi calomniatoare. Alecsandri este cuprins de o „dureroasă indignare”, dar, cu multă demnitate, cu fruntea sus, privindu-l pe ministru drept în ochi îi dă un răspuns calm, logic, rațional, bazat pe fapte istorice. Diplomatul îi arată lordului situația reală a Principatelor, modul în care au respectat întotdeauna tratatele şi suveranitatea Curții, chiar şi când Rusia a declarat război Turciei, a invocat prezența lui Henry Bulwer la Divanul ad-hoc şi care poate să confirme faptul că nu s-a manifestat nici o dorință impotriva intereselor Turciei, iar la un moment dat, reuşeşte să zmulgă un zâmbet de pe

[22] *Ibidem*, p. 46
[23] *Ibidem*, p. 46-47

buzele severului ministru, când, cu talentul său de scriitor şi diplomat în acelaşi timp, scoate în evidenţă ridicolul provocat de informaţiile calomnioase conform cărora românii ar putea dori să cucerească Parisul sau Londra. Mesajul lui Alecsandri este o pledoarie plină de patriotism, extraordinar de bine documentată, nu numai istoric, dar şi economic, prin care îşi susţine ţara arătând foloasele economice pe care le-a avut Anglia în 1846, când a fost foametea în Irlanda, iar parlamentul englez a numit Principatele „magaziile de abondenţă ale Engliterii". El arată în continuare dorinţa românilor ca prin libertatea la care visează să-şi poată reorganiza ţara în interior, instituţiile, economia, să dezvolte comerţul cu Anglia, pentru „a profita de rodul pământului nostru spre a introduce la noi, prin canalul schimbului comercial, confortul civilizaţiei reprezentat de productele minunate ale industriei engleze". Sunt cuprinse în aceste cuvinte toate aşteptările poporului român, toate speranţele pe care el şi le-a pus în legătură cu Anglia, nu numai în acest moment al recunoaşterii Unirii, ci de-a lungul timpului, când cele două naţiuni au început să ştie una de cealaltă, când Celălat, englezul, a apărut în mentalul colectiv al naţiunii române, iar românul a dorit să înveţe de la englez, să se îmbogăţească cu învăţătura lui, cu descoperirile lui, să-şi organizeze viaţa pe criteriile şi structurile care au făcut-o model pentru alte civilizaţii.

Atitudinea lordului se schimbă la aceste cuvinte, îl informează pe diplomatul român de susţinerea Angliei atâta vreme cât românii se vor ocupa să-şi îmbunătăţească situaţia din interior şi se vor dovedi oameni practici care se ocupă de dezvoltarea comerţului. Îl încredinţează pe Alecsandri că, dacă aspiraţiile românilor nu sunt contrare intereselor Imperiului Otoman, dacă românii vor respecta hotărârile Convenţiei, Guvernul Maiestăţii Sale se va arăta favorabil Prinţului Cuza. A-l numi pe Cuza prinţ, după ce la început l-a numit doar colonel, a fost pentru diplomatul român recunoaşterea meritelor sale şi îndeplinirea cu succes a misiunii ca reprezentant al poporului român.

Alecsandri a scris şi câteva scrisori adresate prietenului său, acum domnitor şi recunoscut prinţ, scrisori prin care îi dădea sfaturi pline de înţelepciune referitoare la modul în care Cuza trebuia să acţioneze, fără să încalce Convenţia, dar în acelaşi timp să facă tot ce este mai bine pentru poporul din cele două provincii, care l-a ales cu atâta entuziasm. În scrisoarea pe care i-a trimis-o din Paris în 14 martie 1859, îi relatează strădaniile sale la Londra: „După ce mi-am îndeplinit misiunea la Paris, am plecat la Londra, unde am petrecut opt zile conferenţiind şi discutând cu lordul Malmersbury, lordul John Russel şi lordul Claredon, pentru a le dovedi că au opinii foarte greşite despre situaţia afacerilor şi spiritelor din Moldovlahia"[24]. Tot în aceeaşi scrisoare, îl informează pe domnitor că atât Claredon cât şi John Russel au manifestat sentimente frumoase pentru români, dar erau şi ei îngrijoraţi de ostilitatea lor împotriva Imperiului Otoman.

În 1861 Alecsandri primeşte o altă sarcină, şi aceasta destul de dificilă, aceea de obţine din partea Comitetului Central al Expoziţiei de la Londra, dreptul de a expune produsele din Principate sub nume propriu, nu sub tutela Imperiului Otoman. Fin observator şi bun diplomat, Alecsandri realizează dificultatea unei astfel de cereri, precum şi inoportunitatea ei având în vedere faptul ca el cunoştea foarte bine atitudinea Londrei după discuţiile pe care le purtase pentru recunoaşterea lui Cuza. Atitudinea aceasta reiese din scrisoarea pe care i-o trimite fratelui său, Iancu, în care prezintă situaţia cu ironia lui specifică: „Ministerul din Bucureşti, fiind cuprins deodată de o

[24] *Ibidem*, p. 74

furie de autonomie, a decretat în înalta sa înțelepciune, că produsele industriei Principatelor Unite trebuia să nu mai fie confundate cu cele ale Imperiului Otoman în Palatul Expoziției Universale, care se pregăteşte la Londra pentru anul 1862”[25].

Cu acest scop, Alecsandri adresează o scrisoare Comitetului Expoziției, motivând cererea guvernului român într-un mod plin de înțelepciune, subliniind, ca şi altă dată, dorința Principatelor de a dezvolta comerțul cu Anglia, nu de a rupe legăturile cu Poarta, având în vedere relația dintre Anglia şi Imperiul Otoman:

„La expozițiile precedente de la Londra şi Paris, produsele noastre au fost confundate cu cele ale Imperiului Otoman. De data aceasta totuşi, guv Sublimei Porți, neadresând celui din Principate nici o comunicare relativă la acest lucru, i-a lăsat o inițiativă potrivită cu noua sa poziție excepțională pe care tratatul de la Paris a creat-o Principatelor. În consecință guv prințului Cuza, în virtutea liberului arbitru şi dornic de a face țara să se participe la onorurile cum şi la binefacerile Expoziției de la Londra, crede momentul potrivit pentru a cere un loc separat în clasificarea produselor expuse şi se bizuie pentru a-l primi pe principiul independenței administrative şi comerciale de care Principatele au dispus libere întotdeauna. Principatele formează de altfel, din punct de vedere comercial, cel puțin, un stat separat, cu totul deosebit de Turcia, un stat care a încheiat deja câteva tratate cu state puternice ca Austria şi chiar cu Anglia, şi comerțul străin s-a adresat întotdeauna direct nouă pentru produsele care sînt specialitatea noastră. Este deci foarte necesar ca să se arate, printr-o clasificcare separată proveniența acestor produse care iau cu fiecare zi mai mare dezvoltare şi care contribuie aşa de puternic la bunăstarea materială a țărilor lipsite de resursa industriei agricole.

La aceste considerații, subsemnatul se grăbeşte să adauge că tendințele Principatelor au ca scop principal să-şi întindă cât mai mult relațiile comerciale cu Anglia din punct de vedere al schimbului produselor lor cu cele ale manufacturei engleze şi că ar fi, din partea onorabilului comitet de la Londra un mijloc de a încuraja această tendință, acela de a fi de acord, fără dificultate, cu cererea pe care subsemnatul are onoarea să i-o adreseze în numele guvernului său.”[26]

La un demers atât de diplomatic, răspunsul a fost pe măsură, astfel Alecsandri a mai reputat o victorie în negocierile sale cu Anglia, produsele româneşti urmând a fi expuse independent de cele turceşti, şi în acelaşi timp, s-au menținut relațiile cordiale dintre Anglia şi Principate, întărind încă odată imaginea englezului-negustor existentă în mentalul colectiv al românilor.

Citind impresiile şi corespondența diplomatică a lui Vasile Alecsandri, nu putem decât să-l apreciem pentru valoarea lui de scriitor şi poet, dar şi pentru meritele sale fundamentale în făurirea României moderne.

Imaginea pe care românii şi-au format-o despre englezi şi țara lor, este determinată de interesul pe care primii l-au manifestat din punct de vedere al cunoaşterii vieții economice, politice, ideologice, religioase, educaționale a celor de-al doilea. În contextul istoric al secolului al XIX-lea, imaginea despre Anglia a fost determinată şi de relația politică dintre interesele Angliei vizavi de Imperiul Otoman şi interesele Principatelor, mai târziu a României, în vederea realizării Unirii şi apoi a câştigării independenței. Această imagine este generată de diplomații români, care, prin activitatea lor au luat contact direct cu miniştri, primul ministru al Angliei, consuli,

[25] Idem, *Opere*, vol IX, Corespondență, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 57
[26] *Ibidem*, p. 54-55

parlamentari în încercarea lor de a obține susținerea Angliei în lupta lor pentru formarea unui stat național modern. Corespondența diplomatică şi particulară, după cum am observat, scoate în relief o imagine a Angliei dominată de propriile interese economice, care nu mai corespunde imaginii țării care luptă împotriva asupririi, care susține principiul libertății şi al independenței. Deci imaginea Angliei reprezintă o realitate, cu conotații pozitive şi negative şi cu importante implicații politice.

Comisia Europeană a Dunării (CED), model funcționalist în arena relațiilor internaționale

Adrian – Claudiu POPOVICIU

The European Commission of the Danube - a Functionalist Model in the Field of International Relations

Abstract. *The European Commission of Danube (ECD) is very much like the Tennessee Valley Authority, an over-state construction that David Mitrany considers a typical functionalist approach example. If Tennessee Valley Authority has been and still is an over-state organism, but created in a federal constitutional order, the European Commission of Danube was a construction whose development determined the creation of two fronts: the former is that of international and national policy issues, and the latter sees its functional aspect, determined by economic and technic benefits resulted for the riveran states and not only. Starting from this dual reality, we considered that our analysis must respect the two stages. Therefore, in the first part of this article we present the most important historic – legal aspects that marked the existance of the European Commission of Danube, and the second part we dedicated to the main accomplishments of this over-state European construction, with major implications upon the social and economic development in the territory in which it manifested its authority.*

Keywords: *The European Commission of Danube, David Mitrany, Danube states, Berlin Congress.*

Prin înființarea şi existența sa, acest organism internațional, demonstrează că transferul de suveranitate către o entitate suprastatală poate fi benefic pentru creşterea bunăstării cetățenilor şi crearea unui climat de pace. „Toți cercetătorii insista asupra faptului ca statele trebuie să fie gata să predea o parte din suveranitatea lor, dar este vreo perspectivă prin care să asigurăm noua manifestare a suveranității şi a egalității statului? Putem face aceasta prin transferuri parțiale şi discrete ale autorității către organe internaționale mai eficiente, pentru că acestea ar lăsa neatins un principiu fundamental pe care statele mici, care sunt majoritare, îl prețuiesc ca pe bastionul independentei lor. Statele de pe Dunărea de Jos au făcut un asemenea transfer Comisiei Europene a Dunării şi au obținut beneficii din aceste acțiuni”[1]. Din aceste motive, am considerat că prin realizarea unui profil istoric, juridic şi economic al Comisiei Europene a Dunării, în cadrul acestei lucrări, vom consolida reperele matricei funcționale în care David Mitrany a crezut toată viața.

Prin poziția sa geografică, prin debitul de apă şi resursele economice ale bazinului său, Dunărea este cel mai important fluviu european. Deşi, ca lungime şi debit, este depăşită de Volga, Dunărea are avantajul de a străbate pe orizontală

[1] David Mitrany, *A Working Peace System an Argument for the Funcțional Development of International Organization*, Londra, Editura Oxford University Press, 1943, p. 29

continentul european, din partea occidentală a acestuia până la Marea Neagră[2]. Din punct de vedere geografic, Dunărea are o poziție relativ egală față de Marea Nordului, Marea Baltică, Marea Adriatică şi Mediterană, vărsându-se în Marea Neagră, ceea ce permite deschiderea unor căi de comunicație spre Asia Centrală.

În 1683, odată cu înfrângerea turcilor sub zidurile Vienei, se deschide complicata problemă („chestiunea orientală"), ce urmărea împărțirea teritoriilor deținute de Imperiul Otoman şi revenirea unor puteri creştine pe malurile Bosforului. În anii următori, prin victoriile de la Buda şi Mohaci, Austria va ocupa Ungaria şi va controla segmentul superior al Dunării mijlocii. În secolul al XVIII-lea, printr-o suită de conflicte militare, Austria şi Rusia încearcă să-şi extindă influența până la Dunărea românească, ca o primă etapă a drumului spre Constantinopol. Dacă evenimentele din Europa Apuseană din anii de după 1789 au îndepărtat, pentru o perioadă, Austria de la dosarul „chestiunii orientale", Rusia, în schimb, va continua presiunea asupra imperiului semilunii, reuşind, în 1812, să ocupe Basarabia (teritoriul Moldovei dintre Prut şi Nistru) şi să atingă gurile Dunării, iar prin Tratatul de la Adrianopol din 1829 aceasta reuşeşte să devină stăpâna lor[3].

La sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, când Franța republicană va manifesta interes pentru Mediterana răsăriteană şi strâmtori[4], marile puteri (îndeosebi Anglia) vor redeveni active în Marea Neagră şi la gurile Dunării. Interesul puterilor europene față de Dunăre va creşte odată cu preluarea controlului acestora de către Rusia, în urma Tratatului de la Adrianopol (1829), care va da o lovitură decisivă prezenței militare a Imperiului Otoman pe Dunărea românească, prin desființarea raialelor Turnu, Giurgiu şi Brăila. Peste câțiva ani (1836-1837), porturile Brăila şi Galați vor obține statutul de porturi libere, ceea ce va duce la dinamizarea schimburilor comerciale la gurile Dunării[5]. În aceeaşi perioadă, Austria devine interesată de controlul navigației pe fluviu, între Viena şi Galați. Interesele economice şi comerciale au o tot mai mare pondere şi Dunărea cunoaşte în această perioadă un fenomen de integrare în circuitul internațional. Aşa cum arăta savantul Grigore Antipa „cea mai mare dintre toate avuțiile naturale ale noastre este fără îndoială Dunărea; şi aceasta chiar dacă nu am considera-o decât sub aspectul ei de arteră mondială de navigație şi comerț"[6].

Industrializarea unor țări ca Anglia sau Franța are ca efect şi scăderea producției agricole, fapt ce determină căutarea de cereale ieftine, dar şi piețe de

---

[2] Alecsandru C. Sobaru, Gabriel I. Năstase, Chiriac Avădanei coordonatori, *Artera navigabilă Dunăre – Main – Rhin. Strategii europene orizont 2020*, Bucureşti Editura Economică, 1998, p. 99-105

[3] I. Gruia, „Dunărea de Jos şi tratatele ei internaționale", partea I, în *Steaua Dobrogei*, nr. 1, martie 1999, p. 53

[4] Vezi I. Horga, S. Şipoş, *De la Mica la Marea Europă, Mărturii franceze de la sfârsitul secolului al XVIII-lea si începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii si documente*, Oradea, Editura Universitatii din Oradea, 2006

[5] F. Bran, R. Crețu, *Probleme economice si ecologice ale Dunării şi Marii Negre*, în cursuri în format digital Academia de Studii Economice din Bucureşti, la adresa *http://www.biblioteca-digitala.ase.ro/biblioteca/model/carte11.asp?autor=florina%20bran*, vizualizat 06.07.2009, 21.30

[6] Grigore Antipa, *Chestiunea Dunării*, cuvântare susținută la 23 martie 1924, apud I. Gruia, „Dunărea de Jos şi tratatele ei internaționale", în *Steaua Dobrogei*, nr. 1, martie 1999, p. 53

desfacere pentru produsele lor industriale. Între anii 1830 şi 1840, Anglia[7] va face cercetări în acest sens, iar rezultatul lor demonstra că ţinutul Dunării ar fi cel mai bun raportat la cerinţele britanice. Principatele Române puteau oferi grâu mult şi ieftin, aveau o mare capacitate de producţie şi erau apropiate în comparaţie cu alte zone, dar poate cel mai important aspect este legat de transportul acestor produse care se putea face pe apă. Blocarea intenţionată a gurilor Dunării de către Rusia[8], cât şi semnarea unui tratat secret al acesteia cu Turcia, cu privire la trecerea vaselor de război prin strâmtori, ameninţarea intereselor engleze şi franceze în Marea Mediterană vor duce la izbucnirea războiului Crimeei dintre anii 1853-1856, ce va avea ca efect îndepărtarea Rusiei de la gurile Dunării.

În urma războiului Crimeei şi a Congresului de la Paris (1856), Rusia va retroceda sudul Basarabiei, fiind îndepărtată de la gurile Dunării. Prin tratatul de pace, navigaţia pe fluviu devenea liberă, iar pentru supravegherea acesteia se înfiinţa o Comisie Europeană, cu sediul la Galaţi, alcătuită din reprezentanţii marilor puteri.[9] La 8 august 1854, Cabinetul austriac, de convenienţă cu Franţa şi Anglia, înainta reprezentantului Rusiei la Viena condiţiile impuse de cele trei mari puteri pentru încetarea ostilităţilor. În această notă se specifica dorinţa expresă a acestora de eliberare a Dunării de toate piedicile şi aplicarea principiilor consacrate prin actele Congresului de la Viena. Modalitatea de realizare a acestui regim asupra Dunării se va face printr-o comisie, pusă sub controlul forţelor contractante şi care să poată dispune şi de o forţă militară mixtă în stare să asigure poliţia şi paza navigaţiei[10]. La Congresul convocat la Paris pentru stabilirea condiţiilor păcii, problema Dunării a fost discutată în 6 martie 1856, luându-se ca punct de plecare discuţiile avute de marile puteri la Viena. Astfel în numele Franţei, contele Walewski a propus înfiinţarea unei Comisii Europene la gurile Dunării, cu menirea de a executa lucrările tehnice necesare şi de a reglementa navigaţia pe Dunăre, împreună cu serviciul de poliţie pe întregul fluviu[11]. Congresul de la Paris aducea astfel o modificare fundamentală în statutul navigaţiei pe Dunăre,

[7] În anul 1847 ca urmare a unei secete grave care a afectat Regatul Unit al Marii Britanii şi Irlandei, dar şi datorită invaziei gândacilor de Colorado, problema aprovizionării cu alimente a populaţiei britanice se punea cu acuitate. În consecinţă, legea protecţionistă numită „Corn Law" a fost abolită, deschizându-se posibilitatea importului de cereale din Europa. Principatele dunărene dispuneau de importante stocuri de cereale, însă accesul la Marea Neagră era controlat de Imperiul Otoman şi Imperiul Rus. Principala rută continentală, care ar fi permis transportul unor mari cantităţi de cereale, era fluviul Dunărea, fiind în interesul Regatului Unit, dar şi al tuturor puterilor occidentale ca circulaţia pe fluviu să fie liberă, accesul la Marea Neagră să nu fie îngrădit, iar adâncimea apelor să fie suficientă pentru a permite accesul navelor cu pescaj important. Încă din vremea domniei lui Barbu Ştirbei (1851), au fost lansate studii pentru construirea unei căi ferate care să lege Dunărea de porturile de la Marea Neagră şi eventual, construirea unui pod feroviar peste fluviu.

[8] După 1853, gura de la Sulina nu avea decât o adâncime de 7,5 picioare engleze, adică 2,28 m. Atât timp cât Turcia stăpânise gurile Dunării adâncimea medie fusese de 16 picioare engleze, adică 4,88 m, iar această diferenţă de adâncime păgubea comerţul englez cu 30.000 lire într-un singur sezon.

[9] P. Gogeanu, *Dunărea în relaţiile internaţionale*, Bucureşti, Editura Politică, 1970, p. 40

[10] I. Cârţână, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972, p. 37

[11] *Ibidem*, p. 45

conferind fluviului, în premieră, o dimensiune europeană[12]. Dunărea apare astfel pentru prima dată ca un factor de cooperare între Europa de Vest şi cea de Est. Se menționează că această nouă abordare a problemei Dunării este legată şi de primele tentative, datând din 1834, de construire a unui canal Dunăre - Marea Neagră[13].

Privite în ansamblu, prevederile tratatului referitoare la problema Dunării semnificau un rezultat pozitiv față de situația precedentă, deoarece era pentru prima dată reglementat regimul navigației pe Dunăre printr-o convenție internațională multilaterală. Extinderea principiilor de drept internațional şi asupra Dunării a marcat o etapă nouă în fixarea rolului regiunilor dunărene în cadrul marelui circuit al schimburilor internaționale, sau în arena problemelor internaționale.

De la înființarea sa în 1856 şi până în 1938, activitatea Comisiei Europene a Dunării poate fi împărțită în patru perioade. Prima perioadă, cea înainte de 1856, se caracterizează prin lipsa unei libertăți de navigație, aceasta aflându-se la bunăvoința riveranilor. A doua perioadă, cea cuprinsă între 1856-1878, marcată de înființarea CED, a însemnat libertate de navigație efectivă sub regulamentul Comisiei. Perioada a treia, dintre 1878-1918, vizează activitatea României în cadrul Comisiei, dar şi totala independență a acesteia față de autoritatea teritorială, reglementată prin Tratatul de la Berlin. A patra perioadă a CED, 1918-1938, are în vedere noul statut al Dunării, care, prin tratatele de pace de la sfârşitul primului război mondial, obține statutul de fluviu internațional de la Ulm până la gurile de vărsare, iar administrarea ei a fost dată Comisiei Europene a Dunării şi Comisiei Internaționale[14].

Conexiunile dintre factorii de ordin geopolitic şi juridic privind navigația pe Dunăre sunt inerente. Aceste interdependențe se reflectă, printre altele, şi prin faptul că schimbările majore ale relațiilor juridice în acest domeniu preced reevaluări importante, chiar răsturnări de situație, în raporturile politice dintre state[15]. Congresul de la Viena, din anul 1815, a formulat principiile generale şi primele reglementări ale liberei navigații fluviale. Erau vizate fluviile care traversau sau separau mai multe state, iar cadrul juridic adoptat prevedea libertatea de navigație de la punctele unde fluviile deveneau navigabile până la gurile lor de vărsare. Însă aceste măsuri au fost puse în practică numai parțial şi preferențial. Prin tratate încheiate ulterior, Rusia şi Turcia, cele doua mari puteri ale vremii în aceasta parte a Europei, au îngrădit libertatea de navigație pe Dunăre[16].

Dunărea a constituit întotdeauna pentru România un avantaj în fața altor țări pe care le traversează, deoarece pe teritoriul țării noastre ea se varsă în Marea Neagră, iar Gurile Dunării sunt un important punct strategic pentru controlul Mării Negre. În secolul trecut s-a creat Comisia Europeană pentru Gurile Dunării cu scopul de a media conflictul dintre puterile vremii, în special dintre Rusia şi Germania. Tratatul de la Paris, din martie 1856, marca sfârşitul războiului Crimeei. Franța si Marea Britanie îşi asumau calitatea de garanți ai intereselor Europei pe Dunăre, asigurând că principiile stabilite la Viena în anul 1815 vor fi aplicate atât Dunării, cât si gurilor acesteia. Pentru

[12] În articolul 15 din Tratatul general de pace între Austria, Franța, Marea Britanie, Prusia, Rusia, Sardinia şi Poarta Otomană, semnat la Paris la 30 martie 1856, se stipulau că principiile care reglementau navigația pe fluviile care separă sau traversează mai multe state, stabilite la Viena, în 1815, vor fi aplicate în egală măsură şi Dunării şi gurilor sale.
[13] F. Bran, R. Crețu, *op.cit.*, p. 6
[14] I. Gruia, *op.cit.*, partea I, p. 54
[15] F. Bran, R. Crețu, *op.cit.*
[16] I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 42

aplicarea cadrului juridic adoptat, s-au înfiinţat doua organisme: Comisia Riverană a Dunării - instituţie cu caracter permanent şi Comisia Europeană a Dunării - instituţie cu caracter temporar (pentru început pe doi ani)[17]. Comisia Riverană a Dunării era formată din delegaţi ai Austriei, Bavariei, Turciei si Würtenbergului şi, cu acordul Porţii, a fost posibilă completarea comisiei cu delegaţi din trei principate dunărene: Serbia, Moldova şi Muntenia. La 29 noiembrie 1856 această comisie a fost convocată la Viena pentru realizarea regulamentului cu privire la navigaţia, poliţia fluvială si înlăturarea tuturor obstacolelor care ar frâna aplicarea principiilor stabilite de Congresul de la Viena din 1815 cu privire la navigabilitatea pe Dunăre[18].

Comisia Europeană a Dunării, iniţial înfiinţată pentru o perioada determinată de numai doi ani, şi-a continuat activitatea încă 80 de ani, considerându-se că îndeplineşte sarcini extrem de utile. Problema Dunării revine în atenţia marilor puteri odată cu redeschiderea crizei orientale, în 1875, fiind finalizată prin conflictul ruso-româno-turc din 1877-1878. În urma tratatelor de pace şi a Congresului de la Berlin, Rusia redevine putere dunăreană, iar statutul Comisiei Europene a Dunării este rediscutat, hotărându-se includerea printre membrii ei şi a României, precum şi a dreptului acesteia asupra Dunării româneşti. Marile puteri, îndeosebi Austro-Ungaria, au avut poziţii divergente, Viena dorind să-şi asigure o postură privilegiată în traficul comercial pe porţiunea Porţile de Fier şi Galaţi[19]. Astfel, în şedinţa din 2 iulie a Congresului de la Berlin, consacrată problemei Dunării, au fost examinate preliminariile de la San Stefano, articolele 12 şi 13, adică: neutralitatea Dunării până la Porţile de Fier; permanenţa Comisiei Europene; participarea României la lucrările acestei comisii; dreptul exclusiv al Austro-Ungariei de a întreprinde lucrări în sectorul Porţile de Fier[20].

Pretenţiile austro-ungare de dominare a Dunării vor stârni nemulţumirea Rusiei, mai ales în privinţa neutralităţii fluviului. La 13 iulie a fost semnat Tratatul de la Berlin, care în articolele 52-58 reglementa problema Dunării. Conform articolului 52 vasele de război nu aveau dreptul de navigaţie în aval de Porţile de Fier, cu excepţia vaselor de pânză şi cele aparţinând serviciului vamal. Comisia îţi menţine în continuare totala independenţă de autoritatea teritorială, care se întindea pe întregul curs al Dunării maritime până la Galaţi[21]. Potrivit articolul 55, „reglementările privind navigaţia, poliţia fluvială şi supravegherea de la Porţile de Fier până la Galaţi vor fi întocmite de Comisia Europeană cu asistenţa delegaţiilor statelor riverane şi se vor pune în armonie cu acelea care au fost făcute sau vor fi edificate pentru parcursul din jos de Galaţi”. Austrio-Ungaria reuşea astfel să împartă Dunărea în două segmente: unul ce includea Dunărea mijlocie, inclusiv Porţile de Fier, şi care rămânea sub controlul său exclusiv şi altul ce cuprindea Dunărea românească, aflat sub jurisdicţia marilor puteri reprezentate în Comisia Europeană[22]. Hotărârile Congresului de la Berlin au nemulţumit statele riverane mici, mai ales România şi Serbia. Contradicţiile în privinţa statutului Dunării primeau o nouă dimensiune, rivalităţii dintre marile puteri se

[17] F. Bran, R. Creţu, *op.cit.*, p. 8
[18] Apud Cârţână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 44
[19] Şerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră şi Puterile Centrale. 1878 – 1898*, Cluj – Napoca, Editura Dacia, 1982, p. 88
[20] P. Gogeanu, *op.cit.*, p. 74
[21] *Ibidem*, p. 75
[22] F. Bran, R. Creţu, *op.cit.*, p. 10

adăugă rivalitatea acestora cu țările mici[23]. În aceste condiții, în februarie 1883, la Londra, se deschide o nouă conferință, care lua în discuție statutul Comisiei Europene a Dunării pe aceeaşi practică a marilor puteri de a se înțelege între ele, de a recurge la compromisuri pe seama sacrificării micilor state riverane. Astfel, la 2 februarie 1883, Ion Ghica, ministrul României la Londra, înainta în numele guvernului român, o notă ministrului de Externe britanic, Lordul Granville, prin care cerea ca România să fie admisă la Conferință pe picior de egalitate[24]. Deoarece a fost acceptată alături de Serbia şi Bulgaria în calitate de participant cu vot consultativ, România, la 12 februarie 1883, făcea cunoscut refuzul său de a lua parte la această întrunire şi nu se considera obligată la respectarea hotărârilor care vor fi luate, mai ales că acestea încălcau grav suveranitatea de stat a României[25]. Oricum, intrarea țării noastre în Tripla Alianță (octombrie 1883) a atenuat rivalitatea cu Austro-Ungaria în problema Dunării. În anii următori, Germania îşi va intensifica legăturile cu România, aceasta din urma înlocuind Austro-Ungaria ca principal partener comercial, după declanşarea războiului vamal româno – austro-ungar în 1886[26]. Interesul pentru portul Constanța, ca o cale de pătrundere către strâmtori şi mai departe, spre Orientul Apropiat, va determina Germania să folosească țara noastră ca o zonă importantă pentru tranzitul mărfurilor sale spre Imperiul Otoman. Modernizarea brațului Sulina şi crearea canalului navigabil cu acelaşi nume au făcut ca traficul pe Dunăre să rivalizeze cu cel de pe Marea Neagră[27].

În problema Dunării, până la primul război mondial se conturează o anumită rivalitate între Germania şi Austro-Ungaria, mai ales că acest fluviu, ca arteră comercială naturală, îşi păstrează importanța şi după apariția căilor ferate, datorită costului scăzut pe tona transportată. Totuşi, transportul pe Dunăre continuă să fie marcat de dificultăți de ordin tehnic. Rezolvate doar parțial, cu eforturi tehnice deosebite şi numai în anumite zone cruciale, ca Porțile de Fier şi Dunărea maritimă, acestea au împiedicat, până la primul război mondial, ca fluviul să devină cea mai importantă arteră navigabilă europeană. În timpul Primului Război Mondial, Dunărea a fost folosită de Germania ca mijloc de transport al produselor economice româneşti către Europa Centrală, evidențiind o posibilă cale de integrare economică între zonele centrale şi răsăritene ale fluviului. Înfrângerea Puterilor Centrale, în 1918, va impune redefinirea Dunării şi, în acest context, a căpătat contur ideea franceză a Confederației Danubiene, o formulă de integrare economică a statelor dunărene, precum: Cehoslovacia, Ungaria, Austria, Iugoslavia, România şi Bulgaria, sub egida Franței[28]. Cum interesele economiei franceze complică situația din zonă, favorizând Ungaria, statele naționale şi federale constituite pe structura fostei Austro-Ungarii s-au opus, ducând la eşuarea proiectului.

Dacă între 1855-1914 navigația pe Dunăre era lipsită de uniformitate, vasele care intrau pe fluviu trebuind să se supună succesiv regulamentelor rus, român, bulgar, maghiar, austriac şi bavarez, cât şi regulamentelor speciale aplicate zonei Porților de

[23] Şerban Rădulescu-Zoner, *op.cit.*, p. 125-126
[24] I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 86
[25] M. Malița, „Rolul țărilor mici şi mijlocii în viața internațională", în *Lumea*, nr. 25, iunie 1968, p. 14
[26] V.Jinga, *Principii şi orientări ale comerțului exterior al României (1859-1916)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 231
[27] I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 92
[28] F. Bran, R. Crețu, *op.cit.*, p. 3

Fier, după primul război mondial asupra Dunării şi-a produs efectul doar un singur regim juridic de comerț şi navigație[29]. Prin articolele 331 ale Tratatului de Pace de la Versailles, încheiat cu Germania la 28 iunie 1919, cât şi prin articolele corespondente din celelalte tratate, se statua că Dunărea are un regim internațional de la Ulm şi până la vărsare. Prin anularea dispozițiilor Tratatului de la Bucureşti din 1918, CED îşi exercita din nou puterea avută înainte de război[30]. La 23 iulie 1921, statele reprezentative, Franța, Italia, Grecia, Belgia, Iugoslavia, România şi Cehoslovacia, semnează la Paris, noua convenție ce stabileşte statutul definitiv al Dunării. S-a reglementat libertatea navigației pe fluviu pentru toate pavilioanele, în condiții de egalitate deplină pe întregul traseu navigabil dintre Ulm şi Marea Neagră. Supravegherea navigației era realizată prin două comisii:

- Comisia Internațională, care cuprindea reprezentanți ai puterilor europene învingătoare (Franța, Italia, Anglia), plus statele riverane;

- Comisia Europeană a Dunării (cu sediul la Galați, care supraveghea traseul Dunării maritime) alcătuită din cele trei puteri menționate, mai sus, plus România. Noile organisme internaționale reflectau schimbările petrecute după Primul Război Mondial, astfel că din rândul marilor puteri nu mai făceau parte Germania şi Rusia[31].

Aceste reglementări internaționale se vor menține până la sfârşitul perioadei interbelice, când în Europa Centrală au loc importante modificări teritoriale. Astfel, după anexarea Austriei şi dezmembrarea Cehoslovaciei (1938-1939), dispunând de o puternică influență în Ungaria, Germania devine cea mai mare putere din spațiul dunărean şi european. La 13 august 1938, la Sinaia este semnat un acord între România, Franța şi Anglia, la care vor adera ulterior Italia şi Germania, prin care țara noastră obținea controlul asupra Dunării maritime. Astfel Comisia Europeană a Dunării îşi înceta competența în privința navigației pe Dunărea maritimă. Inspectoratul de navigație, supraveghetorii, agenții de pilotaj treceau sub autoritatea statului român. Rada şi portul Sulina încetau de a mai avea statut internațional. Căpitănia portului trecea în totalitate sub autoritatea statului român[32].

Dacă istoria Comisiei Europene a Dunării este una frământată, iar situația ei juridică fluctuează în funcție de voința marilor puteri, activitatea ei tehnică, socială şi economică este una liniară, ascendentă şi aducătoare de prosperitate economică statelor riverane şi celorlalte state europene. Comisia şi-a început activitatea în 1856, când navigația pe Dunăre se desfăşura foarte anevoios, în special pe brațul navigabil Sulina. Astfel că la 4 noiembrie 1856 a avut loc prima şedință a acestui organism, care şi-a stabilit sediul la Galați, iar limba de lucru a fost franceza[33].

[29] I. Gruia, „Dunărea de Jos şi tratatele ei internaționale", partea a II-a, în *Steaua Dobrogei*, nr. 2, iunie 1999, p. 30
[30] *Ibidem*, p. 32
[31] F. Bran, R. Crețu, *op.cit.*, p. 6
[32] I. Gruia, *op.cit.*, partea a II-a, p. 33
[33] Apud I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 99

Steagul Comisiei Europene a Dunării[34]

Trebuie subliniat că autoritatea Comisiei se exercita în Marea Neagră, pe o porțiune ce se întindea în rada portului Sulina, pe un cerc cu o rază de 2 mile marine (3.704 m), asupra farurilor din Insula Şerpilor şi de la gura de vărsare Sf. Gheorghe. De asemenea, Comisia Europeana îşi exercita autoritatea asupra drumului de halaj de pe ambele maluri, a terenurilor şi clădirilor care constituiau proprietatea sa şi asupra parcului ei de vase[35].

În cadrul şedinţelor plenare ale C.E.D., care se ţineau de două ori pe an, se stabileau lucrările tehnice ce urmau a fi executate, bugetul, problemele de personal şi se făcea judecata în a doua şi ultima instanţă a apelurilor, ce se adresau împotriva deciziilor pronunţate în prima instanţă de căpitanul portului Sulina şi de inspectorul general al navigaţiei, pentru contravenţiile aplicate pe baza regulamentelor de navigaţie şi poliţie fluvială[36]. Comisia Europeană şi-a creat de la înfiinţarea sa câteva servicii care au ajutat-o să-şi exercite mandatul: serviciul secretariatului general; serviciul tehnic; serviciul contabilităţii generale; serviciul inspectoratului general al navigaţiei; serviciul căpităniei portului Sulina şi serviciul sanitar[37]. Această construcţie suprastatală, care va moderniza navigaţia pe Dunăre, îşi datorează reuşita extraordinară celui care a fost supranumit părintele Dunării, Sir Charles Hartley, considerat cel mai mare hidrotehnician al Europei[38].

[34] Sursa: *http://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C5%9Fier:Steagul_CED.png*, accesat la 06.07.2009
[35] P. Gogeanu, *op.cit.*, p. 99
[36] Apud I. Cârţână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 98
[37] *Ibidem*, p. 83-103
[38] G. Oancea, „Părintele Dunării-Charles Augustus Hartley şi influenţele sale geopolitice la Dunărea de Jos", în *Brătescu*, anul IV, nr. 9, p. 26

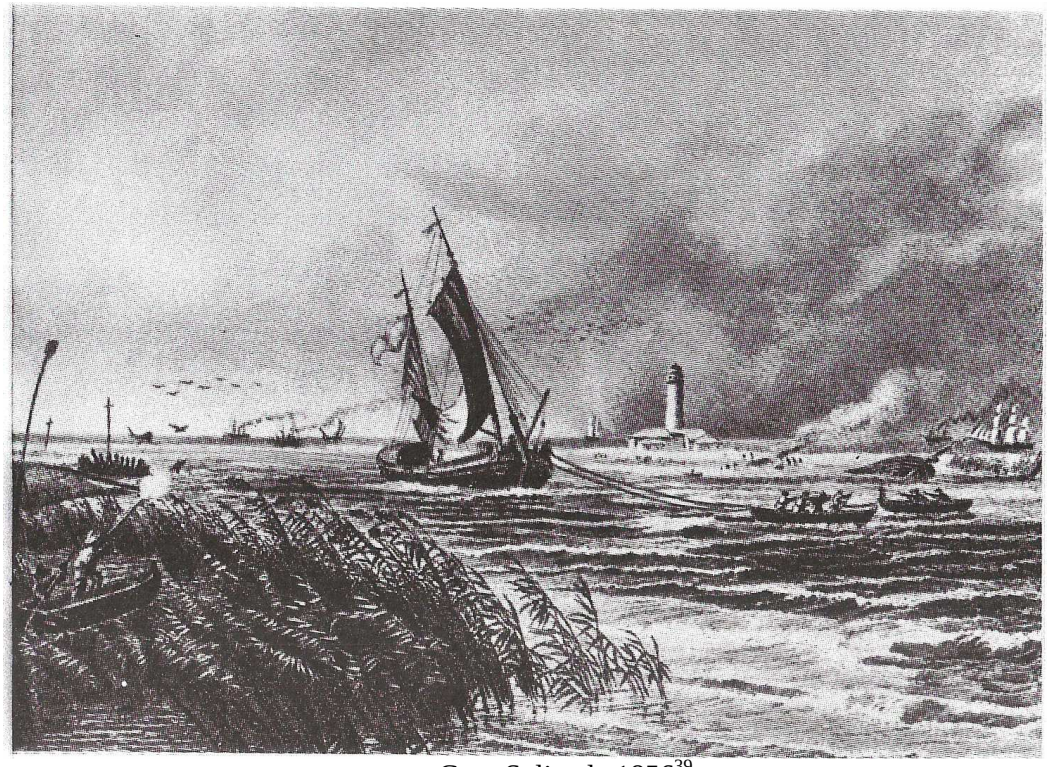

Gura Sulina la 1856[39]

Dacă înainte de 1856, pe brațul Sulina nu pătrundeau decât corăbii cu vele, cu o capacitate de 200 t, frecvent trase de edec, iar numărul naufragiilor era foarte mare, la toate acestea adăugându-se un pronunțat fenomen de piraterie, după reconstrucția inițiată de C.E.D. la gurile Dunării s-au instalat libertatea efectivă de navigație, siguranța, amplificarea oportunităților comerciale, prosperitatea socială și economică[40]. Vreme de 15 ani, cât a condus Comisia, Hartley s-a preocupat pentru realizarea unei navigații cât mai eficiente pe Dunăre. Numai în perioada 1860-1912 s-au încheiat în această Comisie 833 de protocoale care au vizat îmbunătățirea parametrilor de navigație și viața la gurile Dunării. În C.E.D. au mai avut funcții executive și un alt englez E.T. Wardt sau danezii Karl Kuhl și Eng. Magnussen. Funcțiile administrative au fost îndeplinite de către francezi, Edmund Mohler a fost 30 de ani secretar general, iar serviciul de contabilitate generală a aparținut germanilor (Edgar Wolf a lucrat 30 de ani la bugetul Comisiei). Casa de navigație, care stabilea taxele de navigație și cele sanitare, a fost condusă de italieni, turcii aveau responsabilitatea poliției fluviale, iar austriecii conduceau căpitănia portuară, ruşii nu au avut niciodată vreo responsabilitate, dar nici românii[41].

Comisia Europeană a Dunării, pe baza unei convenții încheiate în noiembrie 1857, cu Moldova, a hotărât să construiască o linie telegrafică între Galați, unde ea îşi

[39] I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 49
[40] G. Oancea, *Comisia Europeană a Dunării – implicații comerciale şi geopolitice europene*, articol în format electronic la *http://www.tulcealibrary.ro/MCCLgeneral.htm*
[41] Idem, *Părintele Dunării-Charles Augustus Hartley…*, p. 27

avea sediul,şi oraşe1e Tulcea şi Sulina, unde funcționau unele dintre serviciile sale[42]. În anul 1858, pe baza propunerilor făcute de inginerii specialişti, s-a început construirea unui dig la gura Sulinei, pentru a se asigura navigației adâncimea necesară. Construirea acestui dig a durat trei ani, iar ca rezultat al îmbunătățirilor tehnice aduse navigației, numărul vaselor cu mărfuri şi cu călători, care străbăteau fluviul spre vărsare, sporeşte considerabil. Astfel, dacă în 1857 au circulat pe Dunăre circa 2.500 bastimente cu un tonaj de 350.000 tone, în 1860, au ieşit prin portul Sulina circa 3.500 bastimente cu un tonaj de 558.000 tone[43]. După curățarea canalului navigabil al brațului Sulina de carcasele vaselor înecate, instalarea geamandurilor pentru marcarea şenalului navigabil şi a bornelor kilometrice, şenalul navigabil a fost scurtat cu aproape 20 de km, asigurându-se condițiile necesare pătrunderii pe fluviu şi a unor vase cu o capacitate mai mare[44]. O altă mare realizare a Comisiei a reprezentat-o construirea unui far mai mare şi a unei serie de faruri mai mici la Sulina, pentru semnalizarea gurii de intrare, un far la Tulcea, unul la gura brațului Sf. Gheorghe şi un far pe Insula Şerpilor[45].

Aceste realizări ale Comisiei Europene a Dunării au avut o mare însemnătate pentru îmbunătățirea navigației 1a gurile Dunării, România apreciind pozitiv activitatea tehnică a acestei organizații şi sprijinind acțiunile ei care vizau ameliorarea condițiilor de transport fluvial. Creşterea potențialului economic al râurilor din bazinul Dunării de Jos a atras după sine o creştere semnificativă a transporturilor de mărfuri pe acest fluviu, dar şi o dezvoltare substanțială a relațiilor comerciale dintre statele europene. Tonajul vaselor, care au ieşit prin gura Sulina, încărcate cu mărfuri a crescut de la 2.448.239 tone în perioada 1861-1865 la 9.837.926 tone în perioada 1906-1910[46].

[42] Apud I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.,* p. 48
[43] *Ibidem*, p. 16-17
[44] I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.,* p. 100
[45] *Ibidem*
[46] *Ibidem.,* p. 103

Farul de la Sulina[47]

În perioada interbelică, Dunărea a continuat să îndeplinească un foarte important rol economic, pe acest fluviu transportându-se însemnate cantități de mărfuri, mai ales cele cu volum mare şi valoare relativ mică (cereale, lemn, sare, petrol etc.).

În perioada 1921-1939 au ieşit prin gura Sulina 34.662.757 tone de mărfuri, din care 25.638.858 tone cerea1e, ceea ce reprezintă circa 75% din mărfurile transportate, 7.634.558 tone 1emn, reprezentând 21% şi 1.389.341 tone de alte mărfuri, însumând circa 4%[48]. Traficu1 mediu anual de mărfuri transportate pe Dunăre a fost de: peste 12.500.000 media anuală în perioada 1895-1915[49], 1.965.341 tone în perioada 1921-1930 şi de 1.791.864 în perioada 1930-1939[50]. Se poate observa o scădere a traficului pe tonaj în perioada interbelică, iar între 1931-1939 au ieşit pe Dunăre pe 1a Sulina 15.019.351 tone şi au intrat numai 2.859.000 tone mărfuri, reprezentând numai 18% față de totalul mărfurilor transportate pe cale fluvială[51]. Scăderea tonajului vaselor intrate şi ieşite pe Dunăre, după primul război mondial, se datora atât îmbunătățirii celorlalte căi de comunicație, pe uscat şi aeriene, dar şi numeroaselor piedici naturale şi

[47] Sursa: *http://ro.altermedia.info/cultura/drum-fr-pulbere-ii_4872.html*, accesat la 06 iulie 2009
[48] Apud I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 227
[49] Apud P. Gogeanu, *op.cit.*, p. 227
[50] Apud I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 227
[51] *Ibidem*

politice care au stat în calea navigației pe Dunăre[52].

Intrarea în canalul Sulina şi sediul C.E.D. la 1900[53]

State	1921	1938
Anglia	29,95 %	8,70 %
Franța	11,54 %	0,70 %
Germania	–	7,30 %
Grecia	11,96 %	30,40 %
Italia	14,89 %	20,50 %
România	8,93 %	20,6 %
Turcia	0,01 %	0,33 %
Ungaria	–	1,19 %
U.R.S.S.	0,93 %	0,78 %
Alte țări	21,79 %	9,50 %

Situația comparativă a bastimentelor ieşite pe Dunăre[54]

Taxele de navigație percepute de către C.E.D. la gurile Dunării s-au menținut

[52] *Ibidem*, p. 228
[53] Sursa: *http://ro.altermedia.info/cultura/drum-fr-pulbere-ii_4872.html*, accesat la 06 iulie 2009
[54] I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 229

în general ridicate, evoluția lor este edificatoare[55]:

1856-1862 ……3,25 franci aur
1863-1879 ……3,30 franci aur
1880-1881 ……3,05 franci aur
1882-1883 ……2,45 franci aur
1884-1388 ……1,96 franci aur
1889-1901 ……1,90 franci aur
1902-1919 ……1,70 franci aur
1920-1923 ……5,10 franci aur
1924-1926 ……4,25 franci aur
1927-1939 ……3,70 franci aur

Încasările C.E.D. din taxa de navigație pe perioada 1930-1936 au fost următoarele[56]:

1930 ……6.376.534 franci aur
1931 ……4.945.255 franci aur
1932 ……4.094.650 franci aur
1933 ……4.157.147 franci aur
1934 ……2.820.770 franci aur
1935 ……2.027.772 franci aur
1936 ……3.853.234 franci aur

În ciuda diferitelor conflicte regionale sau europene care au izbucnit în anii existenței Comisiei Europene a Dunării, chiar dacă activitatea a fost încetinită, ea a fost reluată după sfârşitul ostilităților, comisia păstrându-şi în timpul conflagrațiilor caracterul neutru definit de statutul ei. Organizarea Comisiei Europene a Dunării a fost un model de cooperare funcțională, pentru că printr-un acord mutual s-a decis ca funcția tehnică să fie asumată de reprezentanții marilor puteri, după cum am arătat mai sus. În toată perioada ei de existență, Comisia Europeană a Dunării a beneficiat de nenumărate scutiri de taxe şi impozite, ca şi de dreptul de a arbora propriul ei drapel cu cinci benzi orizontale, două de culoare roşie,două de culoare albă şi una albastră, cu inițialele C.E.D. în alb. Marile realizări ale Comisiei sunt: construirea digurilor, epiurilor şi jetelelor din zona oraşului Sulina; ridicarea farurilor (Farul Mare de lângă Palatul Administrativ, Farul Roşu de pe digul stâng, Farul Verde), realizarea semnalizării şi balizajul pe Dunărea maritimă; construcția şi modernizarea cheiurilor oraşului Sulina; construirea unui parc de nave tehnice ale C.E.D.; construirea palatelor administrative ale C.E.D. din Galați şi Sulina, precum şi a unor locuințe pentru lucrătorii Comisiei; construirea unui şantier naval la Sulina; sprijinirea financiară a confesiunilor religioase prin ridicarea de biserici şi şcoli; amenajarea unui spital cu o secție de chirurgie; aplicarea principiilor şi statutului de Porto Franco în oraşul Sulina, unde populația se bucura de libertate, independență, servicii publice gratuite, scutiri de taxe generale şi vamale; regularizarea Canalului Maritim Sulina prin dragaje pe brațul Sulina şi corectarea meandrelor; sistematizarea oraşului Sulina.

[55] *Ibidem*, p. 230
[56] *Ibidem*

Sediul Comisiei Europene a Dunării la 1906[57]

În cele opt decenii de existență, Comisia Europeană a Dunării a dezvoltat o activitate tot atât de importantă din punct de vedere al amenajării cursului inferior al Dunării, cât şi pentru dezvoltarea economică şi socială a regiunii. Dintr-un sătuleț cu numai vreo mie de locuitori, „adăpostiți în câteva barăci de scânduri şi colibe din trestie; … ocupațiunea lor principală (fiind) pescuitul." locuitorii Deltei şi ai oraşului Sulina, aflați sub presiunea piraților şi recalcitranților fără origine etnică sau religie, care trăiau prin smârcurile Deltei, printre ei aflându-se greci, maltezi şi ionieni, instalarea Comisiei Europene a Dunării a transformat locul într-un adevărat oraş, punând bazele unei populații stabile, internaționale, cu venituri importante şi necesități economice în consecință[58]. Astfel, mulțumită construcției unei uzine electrice, necesară pentru alimentarea farului, Sulina a fost probabil în 1883 primul oraş din România care a beneficiat de o rețea publică de iluminare electrică. Printre avantajele sociale realizate în România, pentru prima dată, de către C.E.D. amintim: diferitele indemnizații acordate funcționarilor entității europene (indemnizații de instalare, de chirie sau de locuință, de încălzire, indemnizație de călătorie în concediu); asistență medicală gratuită; concediu medical plătit; avansuri de salariu rambursabile; drepturi la pensionare; participarea la construcția lăcaşurilor de cult. Este demn de remarcat că întreaga populație din Sulina avea acces în mod gratuit la spitalul C.E.D.![59]

Timp de 80 de ani, C.E.D. a activat ca o forță internațională de pace, interpusă în zona de influență a două mari imperii: țarist şi otoman, aspect care a permis consolidarea poziției geopolitice a României şi crearea unei premise favorizatoare

[57] Sursa: *http://ro.altermedia.info/cultura/drum-fr-pulbere-ii_4872.html*, accesat la 06 iulie 2009
[58] Adrian Irvin Rozei, *Drum fără pulbere*, partea a doua; *http://ro.altermedia.info/cultura/drum-fr-pulbere-ii_4872.html*, accesat la 30 ianuarie 2010
[59] *Ibidem*

pentru Marea Unire de la 1918. Primul ministru al României, Dimitrie Sturdza, afirma în 1897 că „C.E.D. a fost una din cele mai frumoase instituții create de civilizația secolului al XIX-lea.”[60]. Mitrany, subliniind lipsa multiplicării modelului C.E.D., considera că: „multe probleme internaționale, ca aceea a distribuirii materiei prime şi a investițiilor, dar şi cea legată de migrație, nu au putut fi rezolvate în mod satisfăcător sub nici o formă. Dar în acest fel, prin creşterea graduală a dezvoltării funcționale, prin rezultatele serviciilor comune realizate în funcție de necesități, sistemul ar putea face o evaluare a condițiilor şi problemelor sociale, care mai bună ca orice mecanism constituțional ar putea să construiască în timp o bază solidă pentru o asociere politică mai eficientă.”[61]

[60] G. Oancea, *op.cit.*, articol în format electronic la *http://www.tulcealibrary.ro/MCCLgeneral.htm*
[61] David Mitrany, *op.cit.*, p. 30

IV. Construcţii şi strategii imperiale în spaţiul românesc în secolul al XX-lea

Octavian ŢÎCU, *Bessarabia from Russian Empire to Greater Romania: a study of interdependency between the process of integration and the Soviet interference*

Florentina CHIRODEA, *Academia de Drept din Oradea în perioada de tranziţie de la autorităţile maghiare la cele româneşti (1919 - 1921)*

POLGAR Istvan, *O dispută politică româno-maghiară: Contele István Bethlen despre misiunea istorică a Ungariei în Europa Centrală şi Balcani*

Gheorghe PALADE, *Impactul raptului sovietic din 28 iunie 1940, asupra intelectualităţii din Basarabia*

Antonio FAUR, *Rapoarte ale unor diplomaţi francezi din România despre ultimatumul sovietic din vara anului 1940*

Teodor CANDU, *Din istoria organizării administrativ-teritoriale după eliberarea Basarabiei de sub ocupaţie sovietică. Studiu de caz: comuna Văsieni, judeţul Lăpuşna (iulie 1941 - martie 1942*

Penka PEEVA, *The 1945 Moscow Conference and the United States Policy on the Diplomatic Recognition of Bulgarian and Romanian Governments*

Alina STOICA, *Criza postbelică şi repercusiunile sale asupra vieţii cotidiene din România, în viziunea lui Martinho de Brederode*

Mihai DRECIN, *Politica externă a României democrat - populare de la obedienţa faţă de Moscova la demnitate naţională (1958-1968)*

Ion ZAINEA, *Discursul istoric cu referire la teritoriile din estul spaţiului românesc,în anii 1966-1977, şi cenzura. Privire comparativă*

Bessarabia from Russian Empire to Greater Romania: a Study of Interdependency between the Process of Integration and the Soviet Interference

Octavian ȚÎCU

Abstract. *The fall of the Soviet Union opened a flourishing debate among scholars over the complex legacy of different empires, especially into broad comparative analysis. The present paper subscribes to this tendency but in a slightly different way. The works on the character and legacy of the Russian Empire exceeded hundreds, but the seizure of power in Russia by Bolsheviks and the tremendous changes imposed by the Soviet experience of former left a narrow space in analyzing the complexity of this legacy. In the rush of dismantling any connection with the Imperial Russia, the Soviet Union had successfully succeeded in making its inheritance both destroyed and forgotten. Indeed the transition from the Russian Empire to the Soviet one was perhaps the only case of a radical perpetuation of an Empire, which tried and mostly succeeded in annihilating the legacy of the previous.*

Keywords*: Russian Empire, Soviet experience, legacy*

Introduction

The fall of the Soviet Union opened a flourishing debate among scholars over the complex legacy of different Empires, especially into broad comparative analysis[1]. The present paper subscribes to this tendency but in a slightly different way. The works on the character and legacy of the Russian Empire exceeded hundreds, but the seizure of power in Russia by Bolsheviks and the tremendous changes imposed by the Soviet experience of former left a narrow space in analyzing the complexity this legacy. In the rush of dismantling any connection with the Imperial Russia, the Soviet Union had successfully succeeded in making its inheritance both destroyed and forgot. Indeed the transition from the Russian Empire to the Soviet was perhaps the only case of a radical perpetuation of an Empire, which tried and mostly succeeded in annihilating the legacy of the previous.

There were however parts of the Russian Empire which confronted its complex legacy outside the Soviet Union after the First World War. Finland, Baltic States, Poland, the Western part of Ukraine and Belorussia as well as Bessarabia as result of war, revolution and national awaking fall apart from the Soviet state and experienced during the interwar period various form of independence or existence within national or foreign states.

[1] See for instance K. Barkey and M. von Hagen (eds), *After Empire: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires*, Westview Press, Boulder, 1997; K. Dawisha and B. Parrott, *The End of Empire? The transformation of the USSR in Comparative Perspective*, M.E. Sharpe, New York, 1997; but also Ronald G. Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford University Press, Stanford 1993; Alexander J. Motyl (ed.) *The Post-Soviet Nations: Perspectives on the Demise of the USSR*, Colombia University Press, New York, 1992; Alexander J. Motyl (ed.), *The Post-Soviet Nations*, Columbia University Press, New York, 1992.

By the decision of the Sfatul Tarii (the Parliament of Bessarabia at that moment) from March 27, 1918, Bessarabia was the first Romanian territory which opted to join motherland after one century of Russian annexation. The union of Bessarabia generated a complicated international problem in the interwar period since the Soviet Union never accepted the fact. But in the same time the returning within Romania attested the existence of many differences between the Bessarabians and the rest of Romanians who lived under states and empires different as political and socio/economic structures. The interference of these two aspects caused a complicated evolution of Bessarabia within the interwar Romania.

It's necessary to clarify the focus of our intention. It does not attempt a complete analysis of economic, political, social or cultural consequences of the Russian imperial legacy over the process of integration with interwar Romania. The article mainly focuses on the study of interdependency between the international aspects of the Bessarabian problem and the inner evolution of Bessarabia as part of Greater Romania.

The preliminary aspects of the Bessarabia issue

During the interwar period the Bessarabia issue was a more complex subject than a Soviet-Romanian diplomatic dispute. As its international implications, the Bessarabian problem was one of the "hot" problems of post-war Europe taking into consideration the Soviet Union's passion and interest to get back this territory[2].

Both Romanian and Soviet historiography had as priority analyse of the Soviet-Romanian bilateral negotiations and conferences concerning the definition of the status of the territory between the Prut and the Nistru rivers. Given the political interests and the ideological implications of diplomatic "clashes" between Romania and the Soviet Union over this territory's ownership such priority could be logical. Nevertheless besides the international difficulties the absence of the Soviet Union's official recognition of Bessarabia as Romanian territory created a critical situation to this province as part of interwar Romania. It is worth to underline that the historiography concerning the Bessarabia issue in the interwar period has hesitated, still our days, to establish a linkage between the international aspects of this question and its consequences over the Bessarabia integration in the Romanian state. The undermining of the Romanian authority in Bessarabia achieved by the Soviet sedition action has been a widespread subject of Romanian historians. It is not the aim of this paper to insist on this point. Our purpose is to identify the way in which these actions led to the deformation of normal integration of Bessarabia within Greater Romania after the First World War. Besides the international tensions the Soviet Union's refusal to admit the Bessarabia's Union with Romania generated a serious economic and social crisis which often affected the good intentions of the Romanian administration in Bessarabia.

The neighbourhood of the Soviet Union and the real peril of communism spread not only in Bessarabia but also in Romania imposed the radical solutions from Bucharest. As result the "hard hand's policy" (politica mâinii tari) followed by the Romanian authorities in Bessarabia generated the latent discontents here which

[2] For details on the Soviet-Romanian dispute over Bessarabia see O. Ţîcu, *Problema Basarabiei şi relaţiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939,* Editura Prut International, Chisinau, , 2004

consequences were the dislike of the Romanian regime, the dislike speculated by the Soviet ideology to inoculate among Bessarabians a strong anti Romanian feeling. The analysis of the Bessarabia's interwar evolution will confirm the validity of these assertions.

Aftermath of the Union

From the beginning of Greater Romania's existence as well as for the other countries of Eastern Europe appeared the issue of the joined territories. As part of the Austrian, Hungarian or Russian administrations the Romanians from Transylvania, Bessarabia, Bucovina and Banat had known the distinct authorities which determined the peculiar evolution of these territories. This assertion is especially available in the Bessarabia case which inhabitants had the specific features because of the Russian influence and comparatively low education an cultural level of its population.

The unity of these territories was therefore a necessity. The great problem was its form. Should it be a centralized state created around Old Romania or this unity should have the autonomy or federal form? The opposition between these tendencies was consequence of the different old regimes established long before First World War. Or the Romanian provinces, inclusively Bessarabia, had had a relatively autonomy until 1918[3].

The union decision from March 27, 1918, determined the Bessarabia's situation in the first years of interwar period. It ensured to Bessarabia a large political and administrative autonomy within Romanian state. Two conditions were the most important. The first was ensuring the Bessarabia's right to realize the own agrarian reform. The second maintained a large political autonomy for Bessarabia. "Sfatul Tarii", which voted the union, remained the main political institution and its decision should have been recognized by Romanian government[4]. The local legislation and government system were kept and they might be changed by the Romanian Parliament with the participation of Bessarabians deputies only[5].Thus until November 27, 1918, when was decided the unconditional union of Bessarabia with Romania, not only administrative but also political autonomy of Bessarabia has had a very pronounced character.

The first conflict between the central government and the province appeared as result of the agrarian reform. The Bessarabia's right to realize the own agrarian reform was one of the union conditions and it was required by the specific evolution of this territory. The landowners system which existed in Bessarabia before 1918 had generated many violence and discontents among Bessarabian peasants. That situation was speculated by Bolsheviks who found the peasant masses prepared to follow their populist propaganda. The peasants participated in the violence actions of Russian Bolshevik soldiers, which consequences were the expropriation of all landowners by Bessarabians peasants[6]. All these circumstances determined the Bessarabian

[3] A. Tibal, *Problèmes politiques contemporains de l'Europe Orientale*, Paris, 1930, p.30.
[4]I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite*, 1918 - 1940, Chişinău, 1992, p.71.
[5] *Ibidem*, p.71.
[6] A. Babel, *La Bessarabie, Étude Historique, étnografique et économiques*, Paris, 1926, p. 268-269.

government to realize its own agrarian reform which would have excluded the foreign involvement.

As result the Bessarabian agrarian reform has had different character from those implemented in other Romanian provinces. While in Old Romania, Transylvania or Bucovina the landowners were distributed to peasants in Bessarabia the landowners were taken over from peasant who assumed them illegally as result of confused war and revolutionary situation in 1917-1918[7].

From the very beginning the pronounced agrarian character of Bessarabia and her specifically overpopulation showed the impossibility to satisfy the whole land require[8]. The discontents followed among Bessarabians and A. Cardaş, the Director of "Casa Noastră", the institution which had implemented the agrarian reform in Bessarabia, admitted later that the reform has been realized using the force and violence[9]. Even though the discontents were not political ones, it would be preferably to avoid them taking in consideration the Bessarabia international status. The Soviet propaganda used the complicated situation caused by the agrarian reform to compromise and discredit the Romanian administration. The pauper peasants disadvantaged by the agrarian reform were the main social classes used by the Soviet communist ideology against Romanian authorities. Thus a peculiarity of Romanian political life was turned by the Soviet Union into political speculation and presented as discriminatory policy of Bucharest towards the Bessarabian population.

The second conflict, actively speculated by the Soviet propaganda, appeared as consequence of the Bessarabia administration. I have earlier stressed that in the aftermath of the Union Bessarabia kept its large autonomy. Beside"Sfatul Tarii", there was the Directors' Council, an autonomy institution established from Bucharest to deal with the administration in Bessarabia[10]. After November 27, 1918, the Bessarabian autonomy was gradually mitigated. On January 1, 1919, the General Department created by "Sfatul Tarii" was abolished and replaced by the Bessarabian Ministry led by D. Ciugureanu[11]. Soon after November 27, 1918, the Directors' Council was also abolished[12]. It was therefore attested a slowly and a natural transfer of the provincial administration to the central authorities.

The Averescu's government established in March 1921 suddenly changed this process and the administrative principles from Old Romania were introduced in Bessarabia. By a decree were abolished the last institutions of the Bessarabian autonomy and for the administrative unification was named an administrative inspector, general Schina, whose prerogatives were not clearly definite[13] .

The effects of these administrative changes have had a serious impact on the local population. Unfortunately because of many reason in the question of Bessarabia administration has been misunderstood the historical significance of the union itself. The government from Bucharest named in Bessarabia an administration which did not realize the complexity of situation and many times the national ideal and interest were

---

[7] I. Ionescu - Sişeşti, *Reforma agrară în România*, Bucureşti, 1921, p.33.; I. Scurtu, D. Almaş, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1994*, Bucureşti, 1994, p.193.
[8] A.Cardaş, *Aspecte din reforma agrară basarabeană*, Chişinău, 1924, p.74.
[9] *Ibidem*, p.77.
[10] I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, pp.71-72.
[11] *Ibidem*, p.72.
[12] *Ibidem*, *p*.p. 72-73.
[13] *Ibidem*, p.73.

compromised by some statesmen's greed and morality corruption. As result of that situation after two years of Romanian administration nostalgia for Russian tsarist regime had appeared among Bessarabians[14].

The Bessarabian statesmen had often warned the central government that the involvement of Bessarabia in the Romanian political intrigues might have unexpected consequences for the Bessarabia's future. Bessarabia has always been a hard ruled province and the first post war decade did not bring any real political and economic success to Romanian administration. It is true that Romanian administration had found a propitious situation here as the Tsarist Russian policies had estranged most of Bessarabians and a part of minorities from Russian culture as well as from civil and administrative life. Moreover, the new Romanian administration was coming into territory which was sharing the similar historical, cultural and traditional values[15]. There were thus great chances for successful policies within Bessarabia.

Some nuances of the Russian imperial legacies should have been taken into consideration however. Leaved after 1812 by its elites as both the boyars and the priests were oriented towards Petersburg and Moscow, Bessarabians were limited for more than one century to themselves, to an over-simplified tradition. Because of this imposed isolation from the rest of Romanian people, they have had a distinct evolution from the other Romanians and they did not perceived themselves as an organic part of the Romanian people in the last decades before the union[16]. Even if the Bessarabians maintained the archaic Romanian tongue and the traditions as such the sense of Romanian identity was not as strong as for instance in the case of the Romanians from Transylvania. Many statesmen and intellectuals who after the union visited Bessarabia ascertained the existence of this Moldavian specificity, a different mentality and even some linguistically differences[17]. The Romanian government after 1918 confronted a very complicated legacy of the Russian empire in Bessarabia: with the Romanians securing the majority and representing the most rural and least educated nationality; with the presence of the wide variety of ethnic groups; with the Russian and Russian-speaking population dominating urban life and elites; and the native population preferring to identify themselves as "Moldovans" rather than "Romanians".

The political elites, both the local statesmen (mostly the elites created in the Russian Empire) and those from Bucharest (insensible for the peculiarity of Bessarabia development under Russia Empire), many times acted in Bessarabia denying that profound transformation. Politically the Bessarabian population was backward (a fact demonstrated by the implementation agrarian reform, but not only) and the communist influence was a permanent danger for Bessarabia. Because of the Romanian authorities' incapacity to attract the large masses of Bessarabians on its side, the Soviet Union found, especially among the pauper classes, the supporters for the idea of the Bessarabia's return to the Soviet Union[18].

Besides, the Romanian authorities meet a new and a great issue created after 1918 by the presence of important number of national minorities especially Russians, Ukrainians, and Jews. By the policy followed in 1918-1940 the Romanian

[14] *Adevărul*, October 24, 1920.
[15] P. Cazacu, *Moldova dintre Prut şi Nistru(1812-1918)*, Iaşi, 1924, p.329.
[16] O. Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, Cluj, 1926, p.186.
[17] *Ibidem*, p.187.
[18] M. Bruhis, *Rusia, România şi Basarabia (1812,1918,1924,1940)*, Chişinău, 1992, p.107.

administration had not adequately succeeded in convincing the national minorities in the historical truth about Bessarabia, a deficiency speculated by Moscow as well[19]. The minorities were the Achilles' heel of Romanian administration in Bessarabia and from the very beginning of that period the Soviet Union used the national minorities for the organization of destructive activities against Romanian authorities. The Tighina, Hotin and Tatarbunar uprisings were the most eloquent examples these anti-Romanian actions.

On this background the political conflict between the Bessarabian statesmen and the central authorities started. The Bessarabian political elites accused the Romanian for being excluded from the government of province and for their abusive replacing by the *Răgățeni* (Romanians from Old Romania), especially during the Liberal government (1922-1926)[20].

The discontents of local population towards some authorities' abuses generated many interventions of the Bessarabians deputies in Romanian Parliament and determined in august 1920 the Bessarabian minister D. Ciugureanu for asking an audience to Romanian King Ferdinand I to expose the critical situation of Bessarabia[21].

Meanwhile the Romanian deputy V. Stroescu visited Bessarabia in 1920 and confirmed in Romanian Parliament the veracity of the Bessarabian deputies and D. Ciugureanu's accusations. The abuses of the Romanian authorities in Bessarabia were attested as well as many trials against political opponents and innocent people staged under the pretext of annihilating the communism[22].

Since the Bessarabia issue was negotiated at Paris Peace Conference, the size of conflicting situation has been mitigated, but a Parliamentary Inquiry was created to estimate the situation in Bessarabia. The Inquiry's results attested that under the necessity or the pretext of fighting communism the Romanian Siguranta punished many innocent people[23]. For the same reason the Sigurantza often interfered in Bessarabia for intimidating the political opponents of the government party[24]. As pointed D. Haneş, the Head of Parliamentary Inquire, the Romanian authorities were hardly criticized in Bessarabia and even the teachers from Old Romania were often rejected by the Bessarabian population[25]. According to the Inquiry statement that situation was the result of the inefficient and inconsistent policy of Romanian government in Bessarabia[26] As suggested the Bessarabian interwar press the administration of Bessarabia ought to be changed by replacing the Romanian elements with the local political elite[27].

The Romanian government reply to these accusations was partly right: a territory which had long time known the foreign dominion and where the Romanian population was consciously maintained on the lowest social and intellectual level, was not able to provide political elite for a complete administration of Bessarabia. The Old Russian administration was made up by ethnic minorities whose loyalty to the new

[19] *Ibidem,* p. 107.
[20] A. Tibal, p.21.
[21] *Sfatul Țării,* August 23,1920.
[22] *Adevărul,* February 12, 1920.
[23] *Ibidem,* October 17, 1920.
[24] A.Tibal, p.21.
[25] *Adevărul,* October 22, 1920.
[26] *Ibidem.*
[27] *Sfatul Țării,* August 28, 1920.

Romanian administration was questionable. Thus for the new state's consolidation a rush of Romanians elements from Old Romania was unavoidable and necessary for Bessarabia[28].

The "hard hand's policy" followed by the Romanian governments in Bessarabia was also justified by the security and military necessities. It was determined by the special status created to Bessarabia within Greater Romania by the Soviet Union's permanent claims. On the one hand the real possibility of war for Bessarabia, on the other hand the Soviet permanent propaganda in the province imposed to the Romanian governments the necessity of military situation in Bessarabia[29]. The exceptional military situation is the way of state's ruling used during the critical moments of its existence only. Having the priority of the quick actions in the critical circumstances, the military ruling has the great deficiencies as well. Its persistence perturbs the society's normal evolution and could generate the psychology of discretion and abuses for the authorities and the lack of law's respect for population, the sensation that the power was the only ruling's attribute. As consequence of these circumstances, the Bessarabians contested both the existence of the legal security and the massive military presence in Bessarabia[30]. Dramatically but the local population who had not the competence of appreciation and was judging the consequences of reality, blamed the Romanian authorities for the existent critical situation. In fact the post war stabilization known in Europe as well as in Romania was perturbed in Bessarabia by the uncertainty of its international and political situation. In other words the critical situation of Bessarabia as part of Greater Romania was the reflection of its international unsolved situation and during the interwar period Romania wished the Soviet Union's recognition of Bessarabia as Romanian territory in order to have this situation clarified. Besides the international connotation, the settling of Bessarabia issue would have offered to the Romanian governments the chance of peaceful governance in Bessarabia. The veracity of the assertions above was also confirmed by the interwar economic development of Bessarabia.

The consequences of the economic difficulties

The First World War strongly struck both the Romanian and Bessarabian economy. The pre-war economic orientation and the strong agrarian character of Bessarabian economy considerably influenced the Bessarabia's post war economic recovery. The breaking of the economic, commercial and transport relations with the former Imperial territories , the hard access both to the Romanian and European markets as well as the narrow , unilateral character of the Bessarabian economy have had a decisive impact on the Bessarabia's economic unfavourable evolution during the interwar period. Before 1918 the Bessarabian economy was entirely turned towards the Russian Empire's markets and Bessarabia was one of the most important agrarian producers of the Tsarist Empire (the pre-war Bessarabian export overwhelming its import with 100 mln. golden-roubles)[31].

[28] N. Giurgea, *Din trecutul şi prezentul Basarabiei*, Chişinău, 1928, p.101.
[29] Al. Boldur, *Bessarabskii vopros*, Chişinău, 1930, p.18.
[30] A. Tibal, p.21.
[31] I. Kaba, *Étude politique et économique sur la Bessarabie*, Paris,1919, p.39.

The industry of Bessarabia also knew a colonial way of working. Many Bessarabians factories were the annexes of the Russian great enterprises and oriented towards imperial necessities[32].

The breaking of the Soviet Romanian diplomatic relations and the continuity of that situation until 1934 have had as consequences the closing of the Nistru boundary and the absence of economic relations between two neighbour countries. The situation affected first of all the Bessarabian economy which was entirely oriented to the East and created a permanent economic crisis in Bessarabia. It was not only the Bessarabia's, but also the Baltic States' hard situation after the losing of the former economic relations[33].

The Bessarabian agriculture has been the most affected by the loss of the Russian traditional markets. The Romanian market was very limited as well as the access to the European markets. From this point of view the advantages were on the side of the producers from Old Romania who were favoured by the government's protection on the loans, the tariffs and the means of transport. As stressed the Bessarabian review "Basarabia economică" "Even though the other conditions would be equal these differences will always put the Bessarabian economy into the situation of inferiority"[34].

As was pointed out above the Bessarabian industry suffered as well from the closing of the Romanian's eastern boundary and the abnormality of the Soviet Romanian relationship. But the critical situation in economy was worsened by the Romanian governments' attitude as well. It was frequently stressed during the interwar period that Bessarabia was an agrarian province because the lack of the raw materials there could not entertain the working of the own industry[35]. Reflecting on that situation, the Romanian economist N. Arcadian ascertained in 1936 that "… looking on the Bessarabian industry globally and comparing it with the others provinces' and the 1919's situation we find that while Old Romania, Transylvania and Bucovina had known industrial growth, Bessarabia had got a pronounced agrarian character as consequence of the diminution of industrial development"[36]. The Bessarabian historian Ştefan Ciobanu considered however that it was irrational to create an industry into the territory deprived of the raw materials and the labour force only for the idea to have a proper and varied industry there[37].

In fact that peculiar evolution of Bessarabian economy within Greater Romania has had a more profound explanation. As pointed the English historian Norman. J. Pounds the economic difficulties in Bessarabia were caused by the Soviet Union's permanent claims towards this territory and the perspective to lose Bessarabia stopped Romania to develop the province[38]. Therefore besides the diplomatic and political difficulties, the Soviet Union's contest of the union between Bessarabia and Romania caused an uncertainty about this territory's future which impeded the Romanian governments to develop Bessarabia during the interwar period[39].

---

[32] Şt. Ciobanu, *Basarabia* ***Eroare! Marcaj în document nedefinit.***, Chişinău, 1993, p.394.
[33] R.J. Crampton, *Europa Răsăriteană în secolul XX...şi după*, Bucureşti, 2002, p. 125.
[34] *Basarabia economică*, Nr. 3, Chişinău, 1939, p.8.
[35] I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, p.86.
[36] N. Arcadian, *Industrializarea României*, Bucureşti, 1936, p.236.
[37] Şt. Ciobanu, p.403.
[38] Norman I. Pounds, *Eastern Europe*, Londra, 1969, p.869.
[39] Al. Boldur, *Bessarabskii vopros*, p.17.

During twenty two years of Bucharest rule, the Bessarabian economy had known few investments of capital. From 1919 to 1926 the investments in the Bessarabian industry diminished eight times and in 1936 they were representing only 0, 1% from all investments of Greater Romania. Following august 1939 the investments in Bessarabian economy were officially ceased[40].

After 1918 the French, English, Belgian financial groups were interested in some branches of Bessarabian economy but the international status of this territory, especially uncertainty of Romania's position there, stopped any attempts of foreign investments. As declared the Bessarabian statesman P. Halippa at the meeting of the Chamber of Commerce and Industry from Chisinau: "The foreign capital is afraid of investing in Bessarabia as Bessarabia is so far a disputed territory"[41]. The Romanian governments did not deny that the establishment of the diplomatic and economic relations with the Soviet Union would have hindered the decline of Bessarabian economy[42]. The situation above affected not only the inner evolution of Bessarabia but the international position of Romania also. In the world, especially in the United States, had long time persisted the idea that the Soviet Union's attitude towards the Bessarabia issue was gravely affecting the stability of Romania[43]. A country confronted with the eventuality of the war for a disputed by a great power territory could not be a safe place for the foreign investments.

The economic difficulties of Bessarabia generated an anachronism of its social life and that was dangerous because of the Soviet Union's policy towards Bessarabia. As consequence the Bessarabian population accused the governments from Bucharest for the economic problems and alleged that Romania transformed Bessarabia into colony[44]. The Romanian authorities had ascertained in Bessarabia an hostile attitude towards Romanian administration, an anarchic, a quasi revolutionary situation among Bessarabians mainly because of this propaganda[45]. As pointed Romanian newspaper "Adevarul" there was a latent state of discontents in Bessarabia linked with great economic sufferings. "Nevertheless the process has not here the noisy form of discontents from Transylvania but we have to overlook neither the Bessarabia's geographical position nor its situation from international prospect. From the both point of view the Bessarabia's situation is exceptional. It is an imperious duty to keep so Bessarabia contented" stressed the daily from Bucharest[46].

There is no doubt that the Soviet communist propaganda in the Bessarabia issue was indirectly favoured by the hard Romanian administration and by the critical economic situation of Bessarabia in the interwar period. Nevertheless we have to admit that the extreme measures of Romanian administration were determined by the desire to ban the widespread of the communist ideology both in Bessarabia and Romania. The re-establishment of the Soviet-Romanian diplomatic relations in 1934 appeased for a while that anomalous situation. As reflected the Bessarabian statesman I. Inculet: "The

---

[40] A.M. Lazarev, *Moldavskaja sovetskaja gosudarstvenosti i bessarabskii vopros,* Chişinău, ,1974, p.121.
[41] P. Cazacu, *Zece ani de la Unire. Moldova între Prut şi Nistru (1918 – 1928),* Bucureşti, 1929, p.103.
[42] V.V. Tilea, *Acţiunea diplomatică a României(nov. 1919-martie 1920),* Sibiu, 1925, p.119.
[43] F.C. Nanu, *Politica externă a României (1918-1933),* Iaşi, 1993, p.121.
[44] A.Tibal, p.21.
[45] Arhiva Statului Bucureşti, fond *Casa Regală*, dosar 16/1932, f.4.
[46] *Adevărul*, January 6, 1932.

re-establishment of diplomatic relations with the Soviet Union will have an enormous importance from political, economic as well as psychological point of view. It will implant in the Bessarabians' hearts the peace and the safety of tomorrow day"[47]. The hopes of this redress fell once Bessarabia was annexed by the Soviet Union in 1940.

Conclusion

The elucidation of the Bessarabia's history in the interwar period imposes some eloquent conclusions about this territory's integration within Romanian structures. Given the unusual and novel character of that experience the appearance of conflicting situation between the centre and the province was normality as have been welded together the national territories which existed under varied regimes and Empires. It was also well-known that these territories existence (of Bessarabia as well) within different Empires caused them some essential modifications, some specific features which generated this conflict. But that was a constructive conflict, one which was looking for the best way to build the fundaments of a new state. In other words it was a issue of Romanian internal evolution. In the case of Bessarabia's integration the situation was complicated by the Soviet Union policy followed in the province.

The geopolitical interests followed by the Soviet state in the region as well as its revolutionary character turned the Bessarabia issue from a Romanian one into an international problem. As a consequence of the Soviet foreign policy and the diplomatic game followed by Moscow towards that peculiar question and the involvement of the Soviet communist actions in the Romanian internal affairs seriously affected the integration of Bessarabia within Greater Romania. The ruling of Bessarabia has never been an easy task for Romanian governments and this paper has stressed the existence of different animosities. But the same difficulties persisted in the other joined territories of Greater Romania as well as in the other new formed states of Eastern Europe. In Bessarabia the remedy of those conflicts has been perturbed by the special status of the province as consequence of the Bessarabia international uncertain situation.

[47] *Universul*, June 12, 1934.

Academia de Drept din Oradea în perioada de tranziție de la autoritățile maghiare la cele românești (1919 – 1921)

Florentina CHIRODEA

Academy of Law from Oradea during the Period of Transition from the Hungarian to the Romanian Authorities (1919-1921)

Abstract. *Created by the Hungarian Minister of Instruction and Religion in an attempt to depopulate the Universities of Hungary from the big number of auditors, the Romanian Era of the Law Academy of Oradea began with two academic years, 1919 – 1920 and 1920 – 1921, of transition from the Hungarian authorities to the Romanian ones. Due to the efficiency of the Dirigent Council of managing the issues of the Transylvanian education, during 1919 and the first half of 1920, the Academy's activity was not interrupted. The students could continue the studies in similar conditions as those existing before 1918, fact that helped many of them sustain both the main exams, the final state ones and those of Justice. At the end of the three transition years, the education institution of Oradea was able to begin the academic year 1921 – 1922 in normal conditions.*

Keywords*: the inter-war period, Law Academies of Oradea, transition period.*

Unirea din 1918 nu a fost o simplă restaurare a granițelor naționale şi a coeziunii din trecut. Evenimentul a inaugurat transformări, strategii şi politici radicale, statul românesc confruntându-se cu o paletă largă de probleme, derivând din caracterul său nou. Transilvănenii, bucovinenii şi basarabenii participau alături de regățeni la schimbările şi fuziunile instituționale aflate în curs, dar instituțional şi politic Vechiul Regat reprezenta piatra de temelie a statului România Mare[1]. Chiar dacă unificarea a avut loc, în mare măsură, sub egida Vechiului Regat, punctul I al Rezoluției de la Alba Iulia nu făcea nici o referire la eventuale condiții pentru integrarea Transilvaniei în cadrul României Mari, prin urmare autonomia provinciei, care avea să dureze până la întrunirea Constituantei, era lipsită de semnificație politică[2].

Tranziția către un sistem de învățământ unificat în întreg teritoriul al României Mari a fost guvernată de câteva tipuri de instituții. Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a înființat Marele Sfat Național Român, un organism cu 250 de membri, care la rândul său a numit la 2 decembrie 1918 un Consiliu Dirigent[3]. Acesta era un organism politico – administrativ provizoriu, cu largi atribuții în conducerea afacerilor interne ale

[1] Irina Livezeanu, *Cultură şi naționalism în România Mare 1919 – 1930*, Editura Humanitas, Bucureşti,1998, p. 29 - 41

[2] ***, *Istoria României. Transilvania,* vol. II, Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 1997 (în continuare *Istoria României* …), p. 697

[3] Irina Livezeanu, *op.cit.*, p. 56 – 57, 160 - 163

Transilvaniei, destinat să vegheze asupra ordinii şi punerii în aplicare a hotărârilor de la Alba Iulia. Cei 15 membri ai săi erau reprezentanţi de seamă ai românilor, cunoscuţi şi apreciaţi luptători pentru drepturile naţionale ale acestora. Supunându-se Bucureştiului doar în probleme militare şi de politică externă, căi ferate şi în alte câteva domenii de jurisdicţie naţională, Consiliul Dirigent era învestit cu puteri legislative şi executive pentru domeniile care nu trecuseră sub autoritatea nemijlocită a guvernului[4].

Unul dintre cele 12 compartimente ale acestui organism, era destinat Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Resort considerat important pentru instituirea vieţii de stat româneşti şi implicit a unei administraţii româneşti[5], având sarcina de a organiza întreg învăţământul de stat românesc, de toate gradele, din întreaga Transilvanie. Astfel, în pofida greutăţilor reale cu care era confruntată societatea românească, în general, Consiliul Dirigent a căutat să pună bazele unor instituţii de învăţământ sau ştiinţifice, de artă sau cultură româneşti, care prin activitate, publicaţii sau biblioteci, să dea o altă înfăţişare cultural – ştiinţifică Transilvaniei[6]. Aşa cum amintea, într-una din scrisorile sale, Onisifor Ghibu, secretar general pentru învăţământ în cadrul Resortului, opera aceasta a constat, în afară de înfiinţarea aparatului central administrativ, şi în preluarea şi naţionalizarea Universităţii din Cluj, substituirea de personal didactic, fixarea programelor de învăţământ, precum şi lichidarea Academiilor maghiare de drept din Oradea şi Sighet[7]. Această ultimă măsură nu a fost pusă în practică în perioada cât a funcţionat Consiliul Dirigent, cel puţin în privinţa instituţiei de învăţământ superior din Oradea. Consemnarea acesteia între obiectivele Resortului Instrucţiunii Publice o putem pune pe seama experienţei trăite de Ghibu în tinereţe, tipică pentru o întreagă generaţie de elite româneşti formate în sistemul de învăţământ al vechii Ungarii, care le leza mândria naţională[8]. Într-adevăr, conştiinţa istorică românească nu a fost influenţată nici de frumuseţea edificiilor construite şi nici de eforturile savanţilor vremii de a contribui la răspândirea ştiinţei moderne în acest colţ al Europei. Românii au reţinut în primul rând intoleranţa şi discriminările la care au fost supuşi, din partea unui regim politic naţionalist, într-o epocă în care naţionalismul era una din ideologiile dominante ale continentului[9]. Trebuie menţionată, de asemenea, pentru a avea o imagine de ansamblu completă a societăţii de după 1918 şi profunda nemulţumire a minorităţilor maghiară, germană şi evreiască – toate mai urbanizate şi deţinătoare ale unor privilegii istorice mai mari decât cele ale românilor[10].

În acest context, frontiera de vest a României Mari era „socotită de stat zonă strategică, la care se ajungea uşor de la Budapesta pe şosea, pe calea ferată sau prin radio şi pândită de iredentism”[11]. Oraşul Oradea atrage atenţia în mod particular, deoarece era principala poartă de intrare la frontiera de vest, centrul ţinuturilor crişene şi bihorene, situat la distanţe sensibil egale faţă de Viena, Praga şi Bucureşti, dar

[4] *Istoria României….*, p. 701 - 702
[5] *Ibidem*, p. 699 - 718
[6] Gheorghe Iancu, *Contribuţia Consiliului Dirigent la consolidarea Statului Naţional Unitar Român (1918 – 1920)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 254
[7] *Onisifor Ghibu în corespondenţă.* Volumul II. Cuvânt înainte, îngrijirea ediţiei, note, indici de Mihai O. Ghibu, Editura Semne, Bucureşti,1998, p. 334
[8] Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 179
[9] Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalităţi, identităţi*, Editura Polirom, Iaşi,2006, p. 105
[10] Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 157-159
[11] *Ibidem*, p. 172-174

aproape de Budapesta[12] şi foarte aproape de Cluj, am adăuga noi. Aşezarea geografică a oraşului, a influenţat soarta şi evoluţia instituţiilor de învăţământ din arealul său, soluţiile propuse pentru rezolvarea problemelor educaţionale înregistrate de autorităţile româneşti în zona de graniţă din vestul ţării, fiind cu atât mai interesante, cu cât ele reflectă punctul lor de vedere asupra şcolii, culturii şi religiei, privite drept cele mai importante arme într-un arsenal atotcuprinzător de practici şi instituţii de naţionalizare[13].

Acesta este contextul în care trebuie să privim şi să analizăm activitatea Academiei de Drept din Oradea între anii 1919 – 1921, perioadă în care conducerea instituţiei a trebuit să facă faţă, pe lângă greutăţile generate de trecerea la un alt sistem legislativ, şi procesului de transformare al Transilvaniei pentru integrarea deplină în România Mare. Trebuie remarcat de asemenea, faptul că, spre deosebire de Universitatea din Cluj, care a fost preluată şi transformată într-o universitate românească într-un timp scurt şi printr-un proces radical, instituţia de învăţământ superior creată de Ministerul de Instrucţie şi Culte Maghiar cu scopul de a depopula Universităţile din Ungaria de numărul mare de auditori[14], fiind o facultate izolată, a cunoscut un proces de tranziţie care s-a întins pe aproape 3 ani.

Preluarea Academiei de la autorităţile maghiare s-a făcut la puţin timp după intrarea Armatei Române în Oradea, la 20 aprilie 1919, declararea acesteia drept instituţie de stat românească făcându-se abia în 23 septembrie 1919 prin ordinul Consiliului Dirigent numărul 11.334. Decalajul de 5 luni dintre cele două evenimente se datora demersurilor repetate venite din partea Episcopiei Romano – Catolice de revendicare a Academiei. Intervenţiile adresate Prefectului judeţului, şi prin acesta Consiliul Dirigent, din 14 iulie şi 19 septembrie, aveau la bază consemnarea, în cartea funciară, a instituţiei pe numele fondului de studii, de origine ecleziastică. Actele doveditoare înaintate, odată cu cele două memorii, Consiliului Dirigent sunt considerate neconvingătoare pentru susţinerea dreptului de proprietate, constatându-se că de-a lungul existenţei sale, Academia a depins ca activitate didactică exclusiv de guvernul, respectiv de regele ungar. Prin această decizie nu a fost pus la îndoială dreptul Episcopului romano – catolic, ci s-a solicitat ca acesta să fie „pus mai bine în evidenţă, iar dacă se dovedeşte a fi îndreptăţit", să fie respectat. Lucrurile au fost clarificate odată cu punerea la dispoziţia Consiliului Dirigent a documentelor juridice şi istorice, existente în arhiva Academiei, care au dovedit apartenenţa acesteia, anterior anului 1918, la statul maghiar. Prin urmare, în 5 noiembrie 1919, Consiliului Dirigent emite un alt ordin, care-l întăreşte pe cel din septembrie, prin care instituţia „este trecută statului român şi regelui român care o susţin în noua organizare conform noii ordini" [15].

În consens cu opinia dominantă impusă la nivelul întregii ţări, Consiliul Dirigent emite primul său act fundamental la 24 ianuarie 1919. Prin Decretul I, acesta hotăra că „legile, ordonanţele, reglementările şi statutele legale, emanate înainte de 18

[12] Francisc Păcurariu, *Românii şi maghiarii de-a lungul veacurilor*, Editura Minerva, Bucureşti,1988, p. 346

[13] Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 172-174

[14] Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Cluj (în continuare: A.N. – D.J.Cluj), *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos. 23, f. 36

[15] Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Bihor (în continuare: A.N. – D.J.Bihor), *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 44

octombrie 1918, rămân în interesul ordinei publice şi pentru a asigura continuitatea de drept până la altă dispoziție, în mod provizoriu, cu excepțiile ce se vor indica". Pe de altă parte, exercitarea dreptului de suveranitate națională, a determinat statul român, în acord şi cu uzanțele din statele moderne, să pretindă tuturor funcționarilor, numiți de guvernele maghiare, să depună jurământ de fidelitate[16]. Aplicarea acestor două măsuri, în condițiile particulare ale oraşului Oradea, a fost înfăptuită de Aurel Lazăr, la sosirea sa în oraş, în 24 aprilie 1919. Soluția găsită de reprezentantul Consiliului Dirigent, însărcinat cu preluarea conducerii vieții publice în Oradea şi Bihor a fost aceea de confirmare în funcție şi a *„slujbaşilor de altă nație*, cu condiția să fie *oameni cum se cade* şi să depună *jurământ de credință* regelui României". În aceste condiții, profesorul Iuliu Hovanyi, director al Academiei sub administrația maghiară, este însărcinat, în continuare, să „gireze actele decanatului". O lună mai târziu, aproape jumătate din membrii corpului profesoral, toți de naționalitate maghiară, au participat la recepția organizată în incinta palatului greco-catolic cu ocazia vizitei Suveranilor României[17].

Aflându-se în opoziție evidentă cu prevederile Convenției militare de la Belgrad, potrivit căreia administrația civilă rămânea sub controlul guvernului maghiar pe toate teritoriile fostei Ungarii, depunerea jurământului de fidelitate față de autoritățile române a fost privită atât de unii funcționari maghiari, cât şi de alți membri ai societății civile orădene, foarte nuanțat[18]. În cazul cadrelor didactice şi nedidactice de la Academia de Drept, autoritățile locale au făcut numeroase demersuri de convocare a personalului instituției la prefectură pentru depunerea jurământului. Din cele 16 cadre didactice, dr. Horvàth Eugen, dr. Hoványi Iuliu, dr. Sigmond Andor şi dr. Kocsán János rămân profesori titulari. Restul fie că au refuzat formal depunerea jurământului, sau au plecat din localitate, neputând fi găsiți, sau au amânat aproape 4 luni să răspundă „chemării" primite de la autoritățile locale sau conducerea Academiei[19]. În final, în 5 noiembrie 1919, în urma unui raport al Prefectului referitor la toate aceste probleme, Consiliului Dirigent emite un ordin prin care toate cadrele didactice sau nedidactice, care nu au depus jurământul sunt demise din funcție[20]. Un caz aparte, este cel al pedelului instituției, care nu a putut depune jurământul deoarece nu cunoştea limba română în care era redactat jurământul. În urma demersurilor conducerii Academiei pe lângă secretarul general al Resortului Cultelor şi Instrucțiunii Publice, aceasta a fost redactată în limba maghiară, fiind asemănătoare cu cea pentru subofițeri, procedura fiind încheiată în luna martie a anului 1920[21].

Organizarea activității Academiei în perioada analizată este reglementată de ordinul emis de Resortul Cultelor şi Instrucțiunii Publice 9 octombrie 1919. Astfel programul de studii al Academiei este identic cu cel al Facultății de Drept de pe lângă Universitatea din Cluj, iar înscrierile pentru anul şcolar 1919 – 1920 se vor face în perioada 1/14 şi 15/28 octombrie, respectându-se regulamentele din anii trecuți.

---

[16] *Istoria României…*, p. 706

[17] ***, *Buletinul Academiei de Drept din Oradea. 1918/19 – 1927/28*, Tipografia şi Librăria Românească S.A. Oradea, Oradea, 1928, p. 7

[18] *Istoria României…*, p. 707

[19] A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 39

[20] *Ibidem*, f. 44

[21] *Ibidem*, f. 181, 207, 212

În conformitate cu Decretele I şi II, care au stat la baza funcţionării administrative în perioada Consiliului Dirigent şi a Legii naţionalităţilor din 1868, ca limba de predare a fost păstrată maghiara, „în măsura în care se constată necesitatea ei”[22]. Aceasta deriva din faptul că studenţii anilor II, III şi IV urmaseră cursurile Academiei în această limbă, fiind greu să studieze şi să dea examene, în special cei din anii terminali, în limba română. Acest lucru nu era valabil pentru studenţii români de la Academie.

Deoarece procesul de scoatere din circulaţie a banilor de proveniență străină şi înlocuirea lor cu leul emis de Banca Națională Română, a fost unul complicat[23], unificarea monetară fiind înfăptuită de guvernul Averescu în a doua jumătate a anului 1920[24], taxele universitare au rămas aceleaşi. În consens cu hotărârile şi dispoziţiile Resortului de Finanțe, acestea vor fi socotite în lei conform principiului 60 de coroane sunt egale cu 60 de lei[25]. Pentru înscrierea în noul an şcolar este percepută o taxă de 160 de coroane, care acoperea taxa de înscriere de 10 coroane, 6 coroane pentru Mensă, 12 coroane taxa de bibliotecă, taxa pentru legarea indicelui 12 coroane[26].

O lună mai târziu, prin adresa Resortului din 5 noiembrie, care completează ordinul anterior, profesorul Hovany Gyula este numit „director al Academiei pentru anul şcolar 1919-1920, cu drepturi de decan”, şi dr. Aurel Magier secretar al acestei instituţii. Cursurile sunt programate să înceapă în 15 noiembrie şi se înfiinţează un lectorat pentru predarea limbii române şi franceze, pentru ca „tinerii să cunoască aceste limbi”. La catedrele vacante sunt admişi suplinitori, care sunt plătiţi cu 200 de coroane pe oră şi sunt aprobate comisiile, pentru examenele ce vor fi susţinute în cursul anului şcolar. Deasemenea, pe fondul situaţiei economice postbelice, cât şi a multiplelor probleme de natură politică ale României, este alocată suma de 100.000 de coroane pentru acoperirea treburilor urgente ale Academiei, dar care „poate fi folosită şi pentru a da avansuri la profesori, până la plata regulată a acestora”[27].

La 1 noiembrie 1919 printr-o adresă semnată de prodecanul Facultăţii de Drept din Cluj, este înaintat conducerii Academiei tabelul cu cursuri care se vor ţine în semestrul I, al anului şcolar 1919 – 1920, structurat pe ani de studiu şi conţinând şi numărul de ore alocat fiecărui curs. În adresă sunt menţionate şi modificările impuse de noua stare de drept, cursul de drept constituţional maghiar fiind înlocuit cu cel român, cel de istoria dreptului ungar cu istoria dreptului român, iar dreptul civil ungar şi cel austriac sunt unificate într-o catedră[28]. Potrivit acestei adrese şi a ordinului din octombrie 1919, materiile prevăzute pentru a fi predate în anii I-IV de studii sunt modificate, dar numărul de ore ce trebuiau ascultate de studenți săptămânal este cel de 20, prevăzut în regulamentul maghiar.

Ținând cont de numărul apreciabil de tineri, care reveneau de pe front şi doreau să-şi continue studiile[29], Consiliul Dirigent emis ordinul 25.312 din 23 decembrie prin care studenţii beneficiau de reducerea timpului de studiu ca urmare a

[22] *Ibidem*, f. 20
[23] *Istoria României…*, p. 731
[24] Gheorghe Iancu, *op. cit.*, p. 245 - 246
[25] A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 20
[26] *Ibidem*, f. 140
[27] *Ibidem*, f. 39
[28] *Ibidem*, f. 32
[29] *Istoria României…*, p. 1014

îndeplinirii serviciului militar în timpul războiului[30]. Scutirile se acordau de către Decan, după ce erau discutate în consiliul profesoral, pe baza unei cereri depuse de student la care era anexată o declarație „sub cuvânt de onoare" că afirmațiile asupra duratei serviciului militar sunt adevărate susținută de o adeverință de efectuare a stagiului militar. Orice afirmație neadevărată, determina anularea semestrelor, a examenelor şi a diplomelor obținute, precum şi calificarea faptei ca infracțiune cu consecințe penale.

În toate celelalte aspecte legate de organizarea activității Academiei se aplica Regulamentului din 1874, cu modificările şi completările aduse de Ministerul Instrucțiunii Publice şi al Culturii Maghiar din 20 august 1883, 23 iunie 1889 şi 27 iunie 1901. Ultima modificare a fost făcută în 5 octombrie 1911, în urma căreia a rezultat un regulament comun, „aplicat tuturor instituțiunilor de predare a ştiințelor a ştiințelor juridice şi de stat – adică atât facultăților juridice izolate, Academii, cât şi celor anexate la Universități"[31]. Ca urmare a acestor reglementări, la Academie durata studiilor în ştiințele juridice şi de stat era de 4 ani, după fiecare an fiind prevăzute 3 examene fundamentale. Din anul al III–lea, „studenții în drept au toată libertatea, să poată asculta ori ştiințele de jurisprudență, ori ştiințele de stat"[32]. Anul şcolar era împărțit în două semestre, primul din octombrie până în februarie, al doilea din martie până la finalul lunii iulie. Examenele fundamentale se puteau susține în 1-25 iunie, 1-15 septembrie şi 5-15 ianuarie[33]. În afară de acestea, studenții mai trebuiau să susțină „încă două examene de stat, împărțite în: ştiințele de drept şi ştiințe de stat (sau economico – politice)", care erau susținute la instituția unde studentul a terminat cursurile. Pentru aceste examene sunt prevăzute sesiuni anuale, fiind stabilite reguli de prezentare a candidaților şi modalitatea de acordare a notelor, precum şi componența comisiei de examinare. Aceste examene de stat aveau acelaşi statut cu examenele de licență de la facultățile juridice din Vechiul Regat, astfel încât, după absolvire, studenții „puteau să intre în magistratură sau să ocupe funcții administrative".

După promovarea examenelor fundamentale şi frecventarea cursurilor din anul IV de studiu, studenții primeau un certificat de absolvire, „Absolutoriul". Acesta nu era o diplomă, ci un act care le dădea dreptul studenților absolvenți să se înscrie la doctorat la ale Universități[34]. Completările la Regulament din 1911, permiteau ca Absolutoriul să fie obținut după susținerea la timp a examenelor fundamentale sau după ce studentul a ascultat 8 semestre toate orele prevăzute în programă[35].

---

[30] Prin acest act normativ studenții care au făcut un an şi jumătate de armată, la care se adaugă anul de voluntariat, puteau primi Absolutoriul după 6 semestre de frecventare a cursurilor. Cei care aveau între 1 an şi un an şi jumătate de armată primeau Absolutoriul după 7 semestre normale, în schimb cei care aveau sub un an de serviciu militar nu aveau nici o scutire. Pentru doi ani şi jumătate de armată, studentul putea primi Absolutoriul după 5 semestre, cei cu 3 ani şi jumătate, după 4 semestre, iar cei care depăşeau această perioadă numai după trei semestre. În cazul studenților care au audiat cursurile de-a lungul unuia sau mai multor semestre anterior perioadei în care au efectuat serviciului militar, Decanul le poate aproba susținerea examenelor fundamentale, acordându-le o perioadă de pregătire a acestora. Vezi A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 215 - 216

[31] A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos 76, f. 32

[32] *Ibidem*, f. 29

[33] *Ibidem*, f. 34

[34] *Ibidem*, f. 29 - 31

[35] *Ibidem*, f. 34

Recrutarea profesorilor se făcea în baza Legii XIX din 1872 de înființare şi organizare provizorie a Universității din Cluj, astfel că deşi, era prevăzut că profesorii titulari, definitivi şi provizorii inamovibili, dar definitivați după stagiu, sunt numiți la propunerea Ministerului Instrucțiunii Publice maghiar prin decret regal, iar profesorii agregați, asistenți şi lectori sunt numiți numai de Minister, în primii ani ai secolului XX, aceste numiri erau făcute numai de Minister la propunerea Academiei. Pentru funcția de profesor agregat erau admise numai acele persoane pe care instituția „îi declară apți pentru a preda sau şi-au probat în public calificarea prin merite câştigate pe terenul ştiinței”[36].

Pe baza acestui Regulament şi a Legii XIX din 1872, în momentul preluării de către autoritățile române, la Academie funcționau 16 catedre de titulari: de drept roman, drept penal, procedură penală, filozofia dreptului, economie politică, finanțe şi statistică, drept civil, drept civil austriac, procedură civilă, drept comercial şi cambial, drept administrativ, istoria dreptului, drept bisericesc, drept constituțional, enciclopedia dreptului şi politica. Pe lângă acestea se mai predau dreptul internațional public şi privat, drept minier, contabilitatea de stat, medicina legală, higiena publică, istoria civilizației, etica şi istoria universală[37]. Pe parcursul anului şcolar 1919-1920, aceste catedre au fost acoperite de 4 cadre titulare rămase după depunerea jurământului, dar mai ales de profesori suplinitori. Ca şi în cazul Universității din Cluj, aceştia erau aleşi dintre juriştii ardeleni, buni cunoscători ai legislației locale, distinşi absolvenți, doctori ai facultăților de drept din Budapesta şi Cluj. Astfel pentru anul şcolar 1919 – 1920 au fost aprobați ca suplinitori: dr. Ioan Kocsan – judecător la tribunal, Ioan Candrea – preşedinte de senat la tribunal, dr. Ioan Boroş – avocat , dr. Romulus Radu – judecător la Curtea de Apel, dr. Nicolae Popoviciu – conferențiar – şeful serviciului sanitar al județului, dr. Ştefan Verzar şi dr. Kenez Coloman – conferențiari – medici la spitalul județean şi Arpad Victor – conferențiar – consilier financiar[38]. Personalul Academiei este completat de la 1 septembrie 1921 cu Cornel Ferşigan, student al Academiei, numit în funcția de bibliotecar, şi cu Leontin Domocoş, în funcția de copist în cadrul Decanatului, solicitându-se şi aprobarea înființării unui post de secretar – ajutor[39], funcția de manipulant fiind vacantă.

Deoarece semestrul I al anului şcolar a început cu o lună şi jumătate mai târziu decât era prevăzut în Regulament, era de aşteptat ca numărul de ore pentru anumite discipline să fie redus. Acest lucru nu s-a întâmplat, conducerea Academiei găsind soluția de a nu mai repartiza materiile pe an de studiu, cum era prevăzut în Regulament, ci pe două semestre. Pentru cursurile mari, cum a fost cel de drept administrativ, a fost organizat chiar şi un „repetitor de curs”. Se încerca astfel, să se creeze un cadru cât mai normal pentru desfăşurarea activităților didactice, astfel încât studenții să poată asculta numărul de ore impus pentru prezentarea la examenele fundamentale de an, în ciuda faptului că nu era cunoscută data încheierii semestrului I şi cea a începerii semestrului II pentru anul şcolar 1919 – 1920 şi nici planul de învățământ pentru cel din urmă. În urma a două solicitări, una adresată Secretariatului general pentru învățământ de la Cluj, iar cealaltă direct Facultății de Drept din aceeaşi localitate, Academia a primit aprobarea pentru încheierea activităților didactice

[36] *Ibidem*, f. 31
[37] *Ibidem*, f. 37
[38] A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562, f. 130
[39] A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos 27, f. 8

prevăzute pentru semestrul I şi începerea semestrului al II-lea la 1 martie 1920. Cu aceeaşi ocazie, instituția a primit programa de învățământ pentru semestrul al II-lea, precum şi un exemplar al Regulamentului de studii al Universității din Cluj[40].

Punerea în aplicare a ordinului din 5 noiembrie 1919 al Consiliului Dirigent de înființare a unui lectorat de limba franceză, a însemnat pentru conducerea Academiei găsirea unui cadrul didactic care să corespundă criteriilor de recrutare a personalului cuprinse în Legea XIX din 1872, dar care să nu încarce bugetul de cheltuieli al instituției. Astfel, începând cu semestrul al II-lea al anului univ. 1919 – 1920, la propunerea Decanului Academiei, Resortul Cultelor şi Instrucțiunii Publice aprobat numirea profesorului Pascal Zigliara, titular la Liceul Real din Oradea, originar din Toulon, pentru a preda 3 ore pe săptămână de limba franceză (2 pentru începători şi o oră pentru avansați), acestea făcând parte, cu aprobarea Directoratului Regional al Şcolilor Medii, din norma sa de 15 ore/săptămână[41].

Criticați pentru tendința de regionalism, după unii istorici, izvorâtă din sferele de activitate pe care le-au gestionat, membri Consiliului Dirigent s-au apărat în repetate rânduri, subliniind că „țelul lor este unificarea deplină cu vechea Românie", condiția pentru încheierea semiautonomiei Transilvaniei fiind alegerea unui parlamentar național. Cum acest lucru s-a întâmplat la finele anului 1919, menținerea Consiliului Dirigent era o problemă contradictorie, „încetarea funcționării acestui organism nemaiputând rămâne doar un subiect de dezbatere pentru diversele forțe politice[42]. Astfel, în noiembrie 1919 şi apoi în 4 februarie 1920, Consiliul Dirigent a hotărât întocmirea unui Proiect de lege privind încetarea activității sale, care ar fi urmat să fie dezbătut în parlamentul țării, începând şi pregătirile pentru transferarea gestiunii domeniilor pe care le coordonau departamentele corespunzătoare centrale[43]. În acest context, conducerea Academiei înaintează în 13 martie 1920 un raport amănunțit, însoțit de 42 de documente doveditoare, asupra activității desfăşurate până în acel moment, precum şi justificarea modului în care a fost cheltuită suma de 100.000 coroane repartizată instituției. Sunt anexate, de asemenea şi registrul de casă, condus încă în limba maghiară, precum şi cele două sigilii ale instituției, confecționate corespunzător normelor date de comandamentul militar din localitate. Sunt amintiți profesorii titulari, suplinitorii şi conferențiarii care vor ține cursuri în semestrul al II-lea, precum şi un raport asupra personalului administrativ al Academiei. Tot personalul instituției este asimilat funcționarilor de stat, fiind plătiți conform „Normelor specifice referitoare la salarizarea funcționarilor de stat", deoarece normele pentru salarizarea personalului didactic nu erau întocmite, încă. Este raportat numărul de studenți înscrişi în semestrul I şi II şi rezultatele la examenele de pe semestrul I.

Când însă guvernul Averescu a dizolvat Consiliul Dirigent la 2 aprilie 1920[44], evenimentele cu privire la înlocuirea acestui organism se vor desfăşura în ritm alert. Astfel la 3 aprilie 1920, regele semna Decretul – lege de instituire a Comisiei Centrale pentru Unificarea şi Descărcarea Serviciilor, iar la 9 aprilie apărea Regulamentul cu privire la funcționarea acesteia. Conform acestui act, serviciile publice din Transilvania treceau sub conducerea directă a guvernului, iar pentru lucrările curente de unificare şi

[40] A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 53, 78-79, 99
[41] *Ibidem*, f. 179
[42] Gheorghe Iancu, *op. cit.*, p. 294 - 295
[43] *Istoria României…*, p. 732
[44] Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 160-163

descărcare a serviciilor publice, se instituia câte o Comisie Regională la Cluj, Chişinău şi Cernăuţi. Cea de la Cluj era formată din 9 Secretari generali şi 9 delegaţi ai guvernului, având în frunte un preşedinte. Atribuţiile acestora erau în aşa fel stabilite, încât activitatea lor trebuia să ducă la transpunerea serviciilor publice din Transilvania în cadrul şi sub controlul departamentelor centrale. Pentru învăţământul din Transilvania, Secretariatul General trebuia să conlucreze strâns cu ministerul de resort din guvernul central, prin decizia ministerială din 15 mai 1920 primind şi prerogative administrative în acest domeniu[45].

Editarea, din doi în doi ani, de către Ministerul Instrucţiunii Publice, a unui anuar, a determinat Secretariatul General de la Cluj să solicite instituţiilor de învăţământ superior din Transilvania, prin urmare şi Academiei, raportarea ritmică a activităţii desfăşurate într-un an şcolar[46]. Aceste date au fost înaintate pentru anul şcolar 1919 – 1920 în 17 iulie 1920 şi se refereau la numărul de studenţi înscrişi în semestrul I şi II pe ani de studiu şi categorii (ordinari şi extraordinari), rezultatele obţinute la examenele fundamentale şi la examenele din ştiinţe de stat şi jurisprudenţă, profesorii care au predat în cele două semestre, materiile şi numărul de ore predate, comisiile de examinare şi cazurile de disciplină[47]. Se pun astfel bazele raportării sistematice, prin intermediul unor formulare statistice, a celor mai importanţi indicatori care caracterizează activitatea didactică pe parcursul unui an şcolar.

O altă măsură a Ministrului Instrucţiunii Publice, P.P. Negulescu, pusă în practică de Secretariatul General de la Cluj, a fost aceea de a permite absolvenţilor şcolilor comerciale superioare şi a celor proveniţi din şcolilor normale urmeze cursurile unei Facultăţi de drept, ca studenţi ordinari, cu susţinerea unui examen de limba latină până la finele anului I[48]. Comisia de examinare trebuia să fie formată din decanul facultăţii, titularul catedrei de drept roman şi un profesor de limba latină de la Facultatea de Litere. În cazul Academiei de Drept, s-a făcut o derogare, al treilea membru putând fi un profesor de limba latină de la cursul superior al liceului din localitate. Ca urmare, în 26 iulie 1920, a fost numit la propunerea Decanului, în această comisie, Ioan Pap – directorul Liceului E. Gojdu din Oradea, diplomat pentru limba latină.

A doua parte a anului 1920 şi prima jumătate a anului 1921 este marcată de lupta conducerii Academiei de a nu ceda părţi din clădirea în care instituţia îşi desfăşura activitatea, făcându-se demersuri susţinute pentru repararea ei. Astfel, este consemnată solicitarea de a pune la dispoziţia Directorului Casei Judeţene, etajul al II-lea al Academiei pentru amenajarea Şcolii Normale de Băieţi şi dorinţa Consiliul Orăşenesc de a rechiziţiona o parte din clădirea Academiei în ideea amenajării unui laborator pentru şcoala de băieţi. Din răspunsurile Decanului, Hovanyi Gyula, putem constata modul în care era utilizat spaţiul din clădirea în care-şi desfăşura activitatea Academia. Astfel, la parterul clădirii era amenajată Biblioteca „cea preţioasă" şi două săli profesorale, la etajul I era Cancelaria Decanului şi o sală pentru examene, sălile de la etajul al II-lea erau destinate activităţilor didactice pentru anul III şi IV şi cercului studenţesc servind, la nevoie, şi pentru organizarea serbărilor culturale.

[45] Gheorghe Iancu, *op. cit.*, p. 301- 302
[46] A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos. 24, f.1
[47] A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 363
[48] *Ibidem*, f. 215-216

În anul şcolar 1919 – 1920 se ţineau cursuri şi în cele două săli profesorale de la parter, respectiv în sălile destinate Cancelariei Decanului, deoarece edificiul a fost în totalitate ruinat în timpul războiului, când a funcţionat ca spital militar. Nefiind de acord cu cedarea etajului al II-lea, conducerea instituţiei apelează la autorităţi pentru repararea spaţiilor de studiu, fiind solicitată suma de 300.000. Subliniind importanţa culturală a Academiei pentru comunitatea locală, conducerea instituţiei solicită forului superior de la Cluj să intervină pe lângă Secretariatul General al Ministerului de Interne din aceeaşi localitate, pentru ca la rândul său să recomande Consiliului Orăşenesc să renunţe la orice intenţie de a mai rechiziţiona spaţiul şcolii. Se exprima convingerea că nu va mai exista nicio sală neutilizată, după terminarea reparaţiilor, mai ales că numărul studenţilor era în creştere[49].

Într-adevăr, ca urmare a aplicării numeroaselor reglementări şi regulamente din această perioadă, numărul studenţilor a crescut, repartizarea acestora pe categorii şi ani de studiu regăsindu-se în tabelul de mai jos.

Tabel 1. *Numărul studenţilor Academiei de Drept din Oradea în perioada 1919 - 1921*[50]

An şcolar	Nr. studenţi	Anul I	Anul II	Anul III	Anul IV
Sem.I 1919-1920 Total - 70	64 ordinari 6 extraordinari	35	14	11	10
Sem. II 1919-1920 Total – 95	68 ordinari 27 extraordinari	65	14	8	8
Sem.I 1920–1921 Total – 273	191 ordinari 82 extraordinari	189	54	24	6
Sem.II 1920-1921 Total – 268	195 ordinari 73 extraordinari	163	56	36	13

[49] A.N. – D.J.Bihor, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos 27, f. 7

[50] Tabelul a fost întocmit pe baza datelor existente în fondurile arhivistice referitoare la Academia de Drept din Oradea Arhivele Naţionale - Direcţiile Judeţene Cluj şi Bihor. Vezi şi A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 363; A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos 24, f. 2

Grafic 1. *Evoluția numărului de studenți ai Academiei de Drept din Oradea în anii şcolari 1919 – 1920 şi 1920 – 1921*

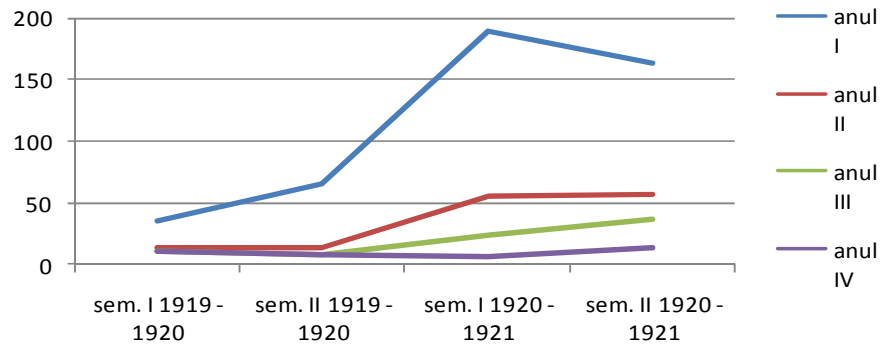

Pe baza datelor din Tabelul 1, dar şi din reprezentare grafică a acestora, observăm că numărul studenților Academiei a crescut de la 70, câți erau înscrişi în semestrul I, la 95 în cel de-al doilea, ascultătorii din anul I, fiind cei mai mulți, comparativ cu ceilalți ani de studiu şi aproape dublându-se în semestrul II. Odată cu reglementarea statului studenților care au îndeplinit stagiului militar, numărul studenților extraordinari a crescut de la 6, în semestrul I la 27 în cel de-al doilea. Datorită facilităților oferite absolvenților şcolilor comerciale superioare şi normale, numărul de studenți din anul I s-a mărit de 3 ori în anul şcolar 1920-1921, numărul total ajungând la 273 în sem. I, respectiv 268 în sem. II, 70% fiind ordinari. Tot în această perioadă au fost transferați studenți din alte centre universitare la Oradea, sau de la Academie la alte facultăți de Drept din țară, dar numai din motive bine întemeiate şi cu aprobarea autorităților de la Cluj.

Tabel 2. *Numărul examenelor susținute de studenții Academiei de Drept din Oradea în perioada 1919 - 1921*[51]

An şcolar	Numărul examenelor susținute				
	I fundamental	II fundamental	III fundamental	Examen de stat	Examen de jurisprudență
1919-1920	25	12	24	11	0
1920–1921	95	69	46	26	4

Pe baza datelor prezentate în cele două tabele, putem afirma că numărul examenelor susținute de către studenți a crescut odată cu creşterea numărului de studenți ascultători. Dacă raportăm acest număr la cel al examenelor susținute observăm că numai aproximativ 60% din ei reuşeau să şi susțină aceste examene.

La capitolul cheltuieli ale Academiei putem consemna semibursele şi ajutorul de 50 de coroane oferit pentru susținerea socială a studenților săraci. Acestea erau

[51] Tabelul a fost întocmit pe baza datelor existente în fondurile arhivistice referitoare la Academia de Drept din Oradea Arhivele Naționale - Direcțiile Județene Cluj şi Bihor. Vezi A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept din Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 363; A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos 24, f. 3

aprobate de conducerea instituției în baza unei cereri la care studentul anexa certificatul de pauperitate[52].

Conducerea Academiei, ca de altfel şi cea a Universității din Cluj, a acordat o atenție sporită standardului de viață al profesorilor, dorind „să-i racordeze la statutul lor social firesc”[53]. Datorită situației economice postbelice, cât şi multiplicării problemelor de natură politică ale României, salarizarea profesorilor şi personalului nedidactic s-a făcut pe parcursul anului 1919 şi în prima jumătate a anului 1920 sub forma unor avansuri plătite din bugetul alocat Academiei, deoarece încă nu erau definitivate încadrările în clasele de salarizare. În a doua jumătate anului 1920, profesorii şi personalul Academiei au fost încadrați în conformitate cu vechimea în învățământul superior , pe baza „coalelor de serviciu”[54]. Aceste documente, asemănătoare cu cărțile de muncă de astăzi, au fost întocmite pentru fiecare cadru didactic sau nedidactic titular şi cuprindeau în afară de datele personale referitoare naționalitate, religie, stare civilă, număr de copii, şi informații privind limbile străine cunoscute, studiile şi examenele susținute şi locurile de muncă anterioare[55]. În afara salariului, personalul instituției şi familiile acestora, beneficiau de reducere a prețului călătoriilor pe calea ferată[56], de ajutor pentru haine[57], profesorilor plătindu-li-se şi asigurări sociale, în contul Casei Cercuale de Asigurări Sociale. În perioada de până la preluarea Academiei în mod oficial, acestea nu au fost plătite. Ulterior, la insistențele conducerii instituției, făcute prin adrese repetate la Resortul Instrucțiunii în 7 august 1919 şi 27 ianuarie 1920, apoi la Înaltul Comisar Guvernamental, acestea au fost plătite în 26 aprilie 1920.

O altă problemă apărută în această perioadă referitoare la cadrele didactice, a fost aplicarea Hotărârii Consiliului de Miniştrii nr, 1556 din 26 ianuarie 1920 la funcționarii care au servit statul maghiar cel puțin 10 ani şi care renunțau la „supuşenia străină şi iau naționalitatea română”. Aceştia puteau primi o retribuție de disponibilizare egală cu dreptul la pensie conform legii pensiilor şi retribuțiilor din Vechiul Regat, rămânând la dispoziția statului român. De asemenea, în aceeaşi hotărâre, era menționat faptul că pensiile funcționarilor etnici minoritari erau plătite în continuare, după recalculare conform normelor din Vechiul Regat, dacă aceştia se declarau supuşi ai statului român. Cei care nu se încadrau în această categorie, primeau o soldă de disponibilitate şi rămân la dispoziția statului român[58]. Este cazul fostului profesor al Academiei dr. Szekely Coloman, căruia i s-a plătit în continuare pensia, fostului secretar al Academiei dr. George Suhayda şi fostului profesor Iuliu Buday, care nu au depus jurământul şi nu au trecut la naționalitatea română, fiind absolviți din posturile lor, urmând să li se plătească sumele corespunzătoare[59]. În urma recursului făcut de profesorul Szekely Coloman, Secretariatul General de la Cluj dispune plata sumei de 13.640 de coroane reprezentând „lichidarea competinților”. Acestea au fost

[52] A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept din Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 140
[53] *Istoria României…*, p. 1017
[54] A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562, f. 326
[55] *Ibidem*, f. 335-338
[56] *Ibidem*, f. 186, 339
[57] *Ibidem* f. 120
[58] *Ibidem*, f. 367
[59] *Ibidem*, f. 366

„ordonanțate de guvernul maghiar şi cuprindeau salariul fundamental, salarul de martir, adausul familial, ajutorul de război şi ajutorul lunar de scumpete”[60].

Ultima parte a anului 1920, este caracterizată de anularea unor facilități acordate studenților, sau de îngreunarea procedurilor de aprobare a cererilor acestora. Astfel, a fost abrogat ordinul Consiliului Dirigent referitor la absolvenții şcolilor comerciale şi normale, fiind desființată şi comisia pentru examinare la limba latină. Scutirile pentru frecventarea cursurilor de către studenții întorşi de pe front erau acum avizate doar de Decan şi aprobate de Secretariatul General de la Cluj[61]. Condițiile în care a început anul şcolar 1921 – 1922 au fost modificate şi prin abrogarea Regulamentul Facultății de Drept din Cluj din 2 ianuarie 1921, astfel încât conducerea Academiei a fost nevoită să elaboreze un Regulament propriu de organizare în 12 octombrie 1921.

În concluzie, putem spune că în intervalul 1919 – 1921, activitatea Academiei s-a desfăşurat pe doi ani universitari, 1919 – 1920 şi 1920 – 1921, perioadă în care aceasta a fost marcată de existența Consiliului Dirigent ca organism administrativ, de preluare, organizare şi îndrumare a diverselor domenii de activitate din Transilvania. Corespondența bogată purtată de conducerea Academiei cu acest organism dovedeşte implicarea deplină a acestuia în toate aspectele care priveau organizarea învățământului superior din Transilvania pentru unificarea celor patru sisteme de învățământ existente în cadrul României Mari. Faptul că atenția Consiliului Dirigent s-a concentrat mai mult asupra preluării Universității din Cluj şi transformarea ei într-o instituție românească, nu a însemnat că facultățile de drept izolate au fost uitate. În cazul celei din Oradea trecerea de la autoritățile maghiare la cele româneşti s-a făcut fără întreruperea activității didactice, cu păstrarea Regulamentelor maghiare de organizare, modificarea lor făcându-se numai în situații în care starea de fapt o impunea. Chiar dacă profesorii Academiei, nu au putut fi păstrați, în majoritatea lor, catedrele vacante au fost suplinite de specialişti locali cu experiență vastă în domeniu. Datorită eforturilor depuse de conducerea instituției, studenții şi-au putut continua studiile în condiții asemănătoare celor existente înainte de 1918, ceea ce a făcut ca mulți dintre ei să poată susține examenele fundamentale de an şi cele finale de stat şi jurisprudență. În condițiile economiei postbelice, Academia a făcut eforturi susținute pentru repararea clădirii în care îşi desfăşura activitatea, mulți dintre studenți beneficiind în continuare de burse şi ajutor social.

Noul Regulament al Academiei, aprobat de către Secretariatului General de la Cluj, a însemnat începerea anului şcolar 1921 - 1922 în condiții de normalitate, din acest moment cursurile ținându-se numai în limba română, fiind titularizați, cu acordul Ministerului de Instrucțiune Publică, şi primii profesori români, Bogdan Ionescu şi Iacob Lazăr[62].

---

[60] *Ibidem*, f. 342

[61] A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos. 23, f. 3-4

[62] Ovidiu Bozgan, *L'Académie de droit d'Oradea: une experience universitaire manquée,* în *Analele Universității din Bucureşti. Istorie*, Editura Universității din Bucureşti, Bucureşti, 1995, p. 84-85

O dispută politică româno-maghiară: Contele István Bethlen despre misiunea istorică a Ungariei în Europa Centrală şi Balcani

POLGÁR István

A Romanian-Hungarian Political Dispute: Count Istvan Bethlen about the Historical Mission of Hungary in Central Europe and the Balkans

Abstract*. The article entitled A Romanian-Hungarian political dispute: Count István Bethlen about the Historical Mission of Hungary in Central Europe and the Balkans aims to briefly describe a thesis conceived by the Hungarian intellectuals about the role and historical mission played by Hungary in civilizing the nations of Central Europe and Balkans.*

In the same time, the article presents the counter-arguments of the Romanian intellectuals, turning it into a historiographical comparison, into a dispute of intellectuals from both, the Romanian and Hungarian side.

Keywords*: Trianon, Romania, Hungary, Transilvania, Central Europe*

„Am stat pe gânduri câtăva vreme până să mă hotărăsc, dar în final am decis să prezint problema Transilvaniei, care este una dintre cele mai importante chestiuni ale Ungariei, iar pentru mine, ca ardelean, este o chestiune de suflet. Probabil că vă este cunoscută nedreptatea făcută Ungariei prin tratatul de la Trianon şi probabil că ați auzit strădaniile acestei națiuni de a obține repararea efectelor produse de acest tratat şi de revizuire a lui, dar rămâne de văzut care ar fi căile prin care s-ar putea realiza această revizuire" – astfel îşi începea discursul contele István Bethlen discursul susținut la Institutul Regal al Afacerilor Internaționale din Londra[1].

Vorbitorul avea nevoie de o asemenea introducere pentru a expune apoi pe larg o teză concepută de intelectualitatea maghiară cu privire la rolul şi la misiunea istorică jucate de Ungaria în civilizarea popoarelor din Europa Centrală şi Balcani, în scopul de a sensibiliza şi a face conştient auditoriul în legătură cu – în opinia sa – eroarea comisă de lumea occidentală odată cu eliminarea țării sale din concertul culturii europene. Bethlen afirmă mai departe că întreaga viață politică a Ardealului a fost întreținută de cele două rase, maghiară şi saxonă, care au deținut şi supremația culturală a provinciei. De aceea el consideră că simpla superioritate numerică a românilor, pe care în mod tendențios o apreciază „destul de subțire", nu le-ar justifica acestora pretențiile, pe când „superioritatea culturală", chiar dacă nu ar justifica nici ea într-un mod hotărâtor, ar legitima îndeajuns pretențiile populației maghiare „înrădăcinate în solul strămoşesc al Ardealului, unde emigranții români au fost tolerați numai din considerente umanitare" - afirmă el făcând referire la legislația evului mediu transilvănean[2].

[1] Bethlen István, *The Treaty of Trianon and European Peace*, cap. III, p. 93, *The Problem of Transylvania*, A lecture delivered on November 27, 1933, at The Royal Institute of International Affairs in London, London, 1933

[2] *Ibidem*, p. 101

Tezei în cauză i se raliază şi fostul premier Albert Apponyi în lucrarea „Dreptate Ungariei" destinată auditorului din Statele Unite ale Americii. „Naţiunea maghiară a avut şi are misiunea istorică de protejare a lumii, determinată de realizările şi tendinţele ei de peste o mie de ani, dar care acum este subminată şi slăbită graţie catastrofei de la Trianon. Această misiune a fost şi continuă să fie aceea de a apăra pacea şi de a o menţine la cele mai înalte standarde occidentale prin eforturi politice, militare şi culturale conforme cu exigenţele epocii. Teritoriile desprinse de noi, odată cu mutilarea petrecută la Trianon au fost rupte de lumea occidentală şi azvârlite în tenebrele semi-orientale lipsite de cultura occidentală şi în care nu se vor mai bucura de achiziţii culturale (…). Mutilarea Ungariei, slăbirea naţiunii maghiare, este o pierdere pentru marile interese morale şi intelectuale al umanităţii, o pierdere ce nu va mai putea fi surmontată" – consideră el[3].

Revenind la volumul publicat pe această temă, Bethlen dezvoltă pe larg parcursul istoric al Ungariei, etapă cu etapă, pentru a susţine teza perenităţii naţiunii maghiare pe teritoriul Transilvaniei şi a combate pretenţiile de primi locuitori ai provinciei invocate de partea română. În opinia sa istoria ar proba faptul că românii n-au fost niciodată băştinaşi ai Transilvaniei şi că teoria daco-românismului ar fi fost inventată de Gheorghe Şincai şi mai târziu dezvoltată de Petru Maior, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea[4]. Bazându-se pe o omisivă argumentare el susţine că primul document maghiar care-i menţionează pe valahi – care în opinia sa ar fi adevăratul nume al românilor – face pomenire despre existenţa unei colonii a lor, în anul 1222, la sud-estul Carpaţilor, deci la 400 de ani după ce ungurii şi-au constituit propriul stat, de unde concluzia că dacă ar fi existat vreo alcătuire politică valahă mai mare aceasta ar fi figurat cu siguranţă în documente, asemeni colonizării saşilor în Ardeal şi în Tatra sub regii dinastiei arpadiene[5].

Autorul pare să fi uitat cu totul de cronica „Faptele ungurilor" a notarului Anonymus, tipărită într-o ediţie critică de înaltă ţinută ştiinţifică în 1892 sub egida Academiei Maghiare, şi care făcea referire limpede la prezenţa populaţiei româneşti atât în Panonnia cât şi în Transilvania la vremea aşezării triburilor maghiare în această parte a Europei[6]. Ignorate sunt şi analizele formulate în 1895, deopotrivă de autorul ediţiei, Lajos Fejérpataky cât şi de Mihai Bejan (Mihail Bésan), cu privire la toponimele româneşti menţionate în cronică ori la semnele grafice alfabetiforme cu origine fonetică românească utilizate de notarul anonim în textul cronicii, ambele constituind argumente de netăgăduit cu privire la vechimea românilor în Transilvania[7].

Urmând raţionamentul lui Roesler, Bethlen face apel la cercetările istoricilor contemporani maghiari care au stabilit cum că „în ambele părţi ale Regatului Cuman, care a alcătuit pe urmă vechiul Regat al României, valahii s-au născut din combinaţia dintre păstorii romanilor, slavi şi nişte triburi albaneze venite din Macedonia şi Tracia. La fel ca şi cumanii, valahii nu aveau cai, dar aveau în schimb imense turme de oi, alături de care au împânzit întreaga Peninsulă Balcanică, apoi au urcat în Galiţia şi

[3] Albert Apponyi, *Justice for Hungary review and criticism of the effect of Treaty of Trianon*, Longmans Ed., London, 1928, p. 19-20
[4] Bethlen István, *op. cit.*, p. 116
[5] *Ibidem*, p. 117
[6] Fejérpataky Lajos, *Béla Király Névtelen jegyzöjének könyve. A Magyarok viselt dolgairól*, Budapest 1892
[7] Mihail Besán, *Chronicon Anonymi Belae regis Notarii*, Gesta Hungarorum, Lugoş, 1899, p. 5

Moravia sub conducători cumani. Cnejii lor au devenit un fel de seniori, numiți boieri, termen bulgar, şi s-au aşezat şi în Transilvania, având în venele lor o mixtură de sânge cuman, peceneg şi bulgar" – şi ca o ramură a valahilor a venit din regiunea râului Tbar, din Serbia, şi au urcat până în Maramureş ocupând Carpații de nord-est, aceştia fiind considerați primi strămoşi ai românilor ce s-au aşezat în Ungaria[8].

Termenul „păstori ai romanilor" este preluat de autor dintr-o primă ediție a Cronicii lui Anonymus, cea din 1765, unde Johannes Georgius Schwandther traduce în mod greşit expresia „Blachij ac pastores romanorum", cu toate că eroarea a fost semnalată şi dată publicității de către ardelenii Ladislau Iuhász şi Gheorghe Popa-Lisseanu în ediții tipărite în anii 1930[9].

În spiritul aceleaşi istoriografii roesliene, Bethlen încearcă să demonstreze că emigrația românilor în Ardeal s-ar fi intensificat după ce ambele țări româneşti au căzut sub suzeranitatea turcească, fiind alimentată de inumanul regim impus de administratorii fanarioți instalați de turci, şi că ea ar fi atins cote maxime sub regimul habsburgic, în secolul al XVIII-lea, o statistică iezuită – argumentează el – cifrând prezența românilor în Transilvania în proporție de 40% din totalul populației Ardealului[10]. Pentru credibilitate autorul se va folosi de conscrierea ordonată de austrieci în aşa numita „Valahie Mică",(Oltenia), ajunsă pentru o perioadă de 14 ani sub ocupație habsburgică, unde în 1721 ar fi trăit 13.000 de familii, pentru ca în curând numărul lor să sporească la 40.000, iar după 1738 când provincia a fost retrocedată Turciei, 15.000 de familii de aici să se mute în Banat, fenomen care ar fi îngrijorat Austria, care ar fi apostrofat Bucureştii că încurajează românizarea teritoriilor ei[11].

Interesant rămâne de văzut cum acelaşi politician maghiar, critic al daco-românismului, în anul 1914 înfierează de la tribuna parlamentului maghiar programul istoric al națiunii române din Ardeal, pe care îl califică mai mult decât o manoperă a corifeilor „Şcolii Ardelene", şi anume ca pe o expresie a năzuințelor perpetue şi continue ale românilor ardeleni. În contextul politic internațional al momentului, deputatul Vaida-Voevod n-a trebuit să facă în acel moment altceva decât din nou apel la discursurile rostite în Parlament de adversarii naționalişti prezenți în ambele tabere parlamentare maghiare, putere sau opoziție, în speță la documentul citit în Cameră de contele István Bethlen, prin care acesta solicita suspendarea programului politic al Partidului Național Român, calificându-l drept program al națiunii române, plămădit de-a lungul secolelor. „Programul pe care îl mărturiseşte de al său partidul naționalităților, este rezultatul dezvoltării istorice de două secole, că acest program n'a fost concipiat de George Pop şi soții săi, ci l-au concipiat factorii istorici mari şi puternici, l-a concipiat forța şi puterea, şi, după cea mai intimă a mea convingere, numai puterea îl va sista"[12].

Mai departe el întreprinde o succintă trecere în revistă a principalelor momente care au marcat istoria mişcării româneşti de emancipare națională, începând cu

[8] Bethlen István, *op. cit.*, p. 119

[9] Iuhász Ladiszlau, *Anonymus quondam Bele regis notarius*, Budapest, 1933; Gheorghe Popa-Lisseanu, *Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum* în *Fontes daco-romanorum*, vol. I, Bucureşti, 1934, p. 81

[10] Bethlen István, *op. cit.*, 122

[11] *Ibidem*, p. 123

[12] **** Discursul deputatului Dr. A. Vaida-Voevod rostit în şedința de vineri, 20 martie 1914, a Camerei Ungare din Budapesta*, Tipografia A. Mureşianu: Branisce & Comp., Braşov, 1914, p. 8

activitatea episcopului Inochenție Micu-Clain, care şi-a sacrificat cariera şi şi-a pus viața în pericol pentru a obține recunoaşterea statutului de națiune receptă pentru etnia sa, apoi cu Supplex-ul iscălit de cei doi episcopi ai confesiunilor româneşti, Bob şi Adamovici, şi până la proclamația formulată în 1848 pe Câmpia Libertății la adunarea națională a românilor transilvăneni conduşi de episcopii Lemény şi Şaguna, prin care etnia română şi-a revendicat din nou recunoaşterea statutului de națiune recunoscută[13].

Vaida-Voevod a căutat apoi să facă cunoscut auditoriului ales că toate încercările guvernelor maghiare, care s-au succedat de-a lungul timpului la cârma țării, de a îngrădi şi chiar de a împiedica dezvoltarea mişcării naționale româneşti au fost sortite eşecului, ba mai mult, ele au întărit şi mai mult şi au amplificat activitatea forurilor conducătoare ale acesteia, culminând cu Memorandumul şi procesul care i-a urmat şi care a atras atenția lumii occidentale asupra metodelor medievale prin care este guvernată Ungaria în plină epocă a transformărilor democratice prin care trecea Europa modernă[14].

De partea cealaltă, Bethlen s-a străduit să înlăture învinuirile aduse, şi atunci şi mai târziu de naționalitățile conlocuitoare, de tratament discriminatoriu aplicat de guvernanții de la Budapesta minorităților nemaghiare, motivând în mod jignitor că nu politicile rasiale ar fi fost acelea care au condus la stagnarea progresului cultural şi material al acestora, ci inferioritatea lor rasială. Probațiunea sa era întemeiată pe datele statistice furnizate de controversatul recensământ ordonat de către autorități în anul 1910. Conform acestuia, românii reprezentau în Ardeal un procent de 55% din totalul populației, maghiarii 35%, iar saşii 9%, „superioritate numerică ce – în concepția sa – nu ar trebui să influențeze opinia publică internațională, câtă vreme dezvoltarea economică şi a civilizației a fost apanajul ultimelor două rase”[15].

În bine cunoscuta-i retorică, el aminteşte apoi că românii s-au aşezat în zonele muntoase şi în cele împădurite, deoarece văile ar fi fost ocupate de multă vreme de maghiari şi saşi, cu alte cuvinte părțile fertile au aparținut micilor proprietari maghiari şi saşi, fără a realiza că în felul acesta va legitima viitoarea reformă agrară edictată de administrația României Mari. Mai spune pe urmă că în cele 29 de oraşe ale Transilvaniei, proporția locuitorilor unguri ajungea în 1910 la 58,7 procente, a saşilor la 16,1% iar a românilor numai la 23,4%, puțini dintre ei fiind educați iar restul fiind muncitori sau slugi, fără a oferi nici un fel de explicație pentru starea de lucruri la care făcea referire. În schimb, maghiarii erau prezenți în activitățile industriale şi comerciale cu 41,2 procente, iar saşii cu 17,4%[16].

Acelaşi efect de boomerang va fi înregistrat de către demonstrația lui Bethlen atunci când se va apleca asupra „standardului de civilizație al raselor ce locuiesc în Transilvania”. Pentru a ilustra teoria superiorității rasiale a claselor dominante din Ardeal, el se va folosi de datele statistice ale recensământului din 1910, unde procentul românilor ştiutori de carte se ridica numai la 27,9%, față de 59,9% la maghiari şi 75,9% la saşi. Disproporțiile se adânceau şi mai mult în ce priveşte prezența românilor în învățământul secundar şi în cel universitar.„De aici se poate constata numărul mare de analfabeți printre români, lucru care nu poate fi imputat însă lipsei de şcoli în care să poată învăța în limba lor maternă, deoarece din cele 2.663 de şcoli elementare din

[13] *Ibidem*, p. 9
[14] *Ibidem*, p. 7
[15] Bethlen István, *op. cit.*, p. 105
[16] *Ibidem*

Transilvania, 1.145 (43%) aparţineau bisericilor greco-catolice şi ortodoxe ori comunităţilor, iar limba maghiară se preda aici ca materie secundară"[17] – afirmă cu reproş Bethlen.

Cât de opţională era învăţarea limbii maghiare în şcolile elementare ne-o „confirmă" chiar autorul după numai câteva fraze, unde – tot sub forma reproşului – deplânge faptul că numai 12% dintre elevii români puteau înţelege ungureşte, cu toate că guvernul aloca anual în aceste şcoli 992.965 coroane-aur, cu mult mai mult decât suma destinată de Biserica Romano-Catolică şcolilor sale[18]. În aceste condiţii accesul românilor la formele superioare de învăţământ se explică de la sine. El nu poate fi atribuit inferiorităţii de rasă clamată de Bethlen, ci repudierii manifestate de populaţia românească faţă de procesul de maghiarizare gestionat de guvern prin intermediul şcolii.

Imre Josika-Herczeg susţine, la rândul său, că acuzele aduse de etniile trăitoare în fosta monarhie dualistă în legătură cu intenţia guvernelor de la Budapesta de a le maghiariza ar fi făcut parte dintr-un program comun de intoxicare propagandistică a opiniei publice din Occident, întrucât legea învăţământului, adoptată în 1868, ar fi oferit libertatea educaţiei în limba maternă, evident cu obligativitatea învăţării limbii maghiare. El afirmă că în 1913 existau 447 de şcoli germane, 377 slovace, 270 sârbeşti, 59 rutene şi, nici mai mult, nici mai puţin de 2.233 şcoli româneşti, multe dintre acestea susţinute financiar de stat, cu alte cuvinte erau 3.186 de şcoli ale minorităţilor, ceea ce reprezenta 1/5 din totalul şcolilor elementare ale Ungariei. Din cei 30.000 de profesori, 5.327 erau de origine nemaghiară, iar în învăţământul superior existau 244 de profesori de origine germană, 8 slovaci, 143 români şi 80 ai altor minorităţi, dintre care 39 vorbeau rău maghiara iar 21 deloc[19]. „Cât de diferită este astăzi atitudinea statelor succesorale faţă de minoritatea maghiară!– exclamă autorul – Cât de diferit sunt tratate astăzi minorităţile în materie de învăţământ de către aşa zişi «opresaţi» de odinioară! Guvernul român nici nu se sinchiseşte să finanţeze învăţământul neromânesc, iar spiritul său de intoleranţă se varsă cu mânie asupra elevilor şi studenţilor maghiari sub privirile îngăduitoare ale oficialilor"[20].

Lamentările aşternute pe hârtie de ambii susţinători ai tezei superiorităţii rasei maghiare şi ai misiunii istorice şi civilizatoare a Ungariei în spaţiul central-european, întărite cu „dovezile" statistice ce le însoţesc, nu fac altceva decât să ilustreze plenar eşecul eforturilor politicienilor maghiari de asimilare forţată a tuturor etniilor conlocuitoare într-o ideală naţiune unitară ungară. O demonstrează cu aceleaşi date statistice iarăşi Vaida-Voevod, care în 1914 ataca proiectul legii instrucţiei şcolare propus de premierul István Tisza, prin care acesta se angaja să aducă anumite ajustări legilor discriminatorii emise în legislatura trecută de contele Apponyi, afirmând că şi unele şi altele ţintesc maghiarizarea populaţiei româneşti. Pentru a fi mai convingător, parlamentarul român va invoca discursul rostit pe această temă de liberalul Deák Francisc în ianuarie 1872, în care el arăta că în ţară ar fi nevoie de cel puţin 300 de

[17] *Ibidem*, p. 107
[18] *Ibidem*, p. 108
[19] Imre Josika-Herczeg, *Hungary after a thousand years*, by American Hungarian Daily Inc. New York, J.J. Little and Ives Company, New York, 1936, p. 156
[20] *Ibidem*, p. 157

gimnazii destinate pregătirii tineretului de etnie nemaghiară, pe când Tisza István propusese doar un gimnaziu şi jumătate pentru fiecare etnie[21].

Concluzia la care ajunge vorbitorul român este mai mult decât edificatoare în privința modului în care înțelege partea română să-şi apere interesele naționale fără a intra în conflict cu puterea maghiară şi pentru a conlucra la stabilitatea politică a Ungariei. „Dacă noi nu putem fi maghiarizați, atunci trebuie să primiți teza că trebuie să ne câştigaţi [încrederea] în interesul susținerii acestui stat, aşa ca noi, atât intelectualii, cât şi poporul, să nu simțim puterea de stat numai ca manifestare a unei forțe dușmănoase şi să nu simțim numai povara şi greutățile statului numai pentru motivul că suntem români, ci să-i simțim binefacerile şi egalitatea de drepturi, şi să ne putem trăi aici viața noastră națională asigurată prin instituțiuni”[22], adăugând, din nou într-o manieră vizionară, că pericolul care-i pândeşte deopotrivă pe unguri şi români nu vine din interiorul țării, ci din Răsărit, „primejdia muscălească”.

În acelaşi registru, Cassiu Maniu, fratele viitorului om de stat Iuliu Maniu, face observația pertinentă că toate marile puteri vecine îşi întemeiază vitalitatea pe „puterea autocratică”, ca „ultim rezon de stat”, dar că în cazul Ungariei aceasta este subminată de către „despotismul de rasă îmbrăcat în forme constituționale”. Cu alte cuvinte – vrea să spună politicianul ardelean – însăşi existența statului austro-ungar era periclitată de politica nefastă cultivată de guvernanții de la Budapesta împotriva naționalităților conlocuitoare, de opacitatea acestora în a admite că Ungaria este un stat multinațional şi nu unul uninațional, precum şi de încăpățânarea lor în a continua procesul de maghiarizare a naționalităților prin orice mijloace[23].

În legătură cu suportul motivațional pe care guvernanții maghiari îşi argumentează pretențiile de înfăptuire a unei națiuni unitare de limbă maghiară, Maniu identifică filonul acestuia sub veştmântul iredentismului clamat de toți partizanii reconstituirii Regatului Sfântului Ştefan. În numele acestui deziderat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au fost anexate trupului vechii Ungarii regiuni cu populație majoritar românească, precum Banatul, Crişana, Maramureşul şi Transilvania. „Iată rezultatele etice ale «iredentismului fals maghiar», sunt nimicirea provințelor româneşti, casarea autonomiei Ardealului, a Voievodinei Banatului, a intereselor specifice celorlalte părți înşirate, în sfârşit, înființarea «despotismului de rasă»” – conchide politicianul[24]. Maniu foloseşte termenul de „fals iredentism maghiar” prin comparație cu iredenta firească, naturală şi legitim cultivată de Italia în procesul de reconstituire a vechiului său teritoriu, locuit eminamente de vorbitori de aceeaşi limbă.

În Ungaria însă lucrurile stăteau exact pe dos, fiindcă aici – subliniază Maniu – „puterile statului, atât cea legislativă, cât şi cea executivă şi judecătorească servesc iredentismului fals maghiar, între constituțiunea socială şi constituțiunea politică a acestei țări contrastul devenind tot mai mare” – situație în măsură să transfere conflictul dintre puterea dominantă şi popoarele supuse dincolo de frontierele țării, să internaționalizeze problema – „seriozitatea situațiunei, face chestiunea naționalităților

[21] **** Discursul deputatului Dr. A. Vaida-Voevod* …, p. 15
[22] *Ibidem*, p. 26
[23] Cassiu Maniu, *Considerațiuni asupra importanței politice-naționale*, Cluj, 1905, p. 6-7
[24] *Ibidem*, p. 8

din Ungaria să fie o chestiune de drept internațional, adică o chestiune în care se aplică legile dreptului ginților" – apreciază Maniu, anticipând principiile wilsoniene[25].

Că politicienii maghiari au rămas inflexibili față de cerințele minorităților naționale şi că au glorificat pe mai departe teza superiorității de rasă a maghiarimii, ne este ilustrat de concluziile formulate mai târziu de Bethlen, mascate sub perdeaua de fum a patriotismului local, denumit şi „transilvanism", sub care a încercat să demonstreze unirea forțată a Transilvaniei cu România, în detrimentul autonomiei provinciei. „Şi acum cred cu adevărat că cea mai mare parte a românilor ardeleni nu sunt partizanii unei asemenea scheme de reconstrucție, mulți din patriotism local, sau transilvanism, care sălăşluieşte în sufletul fiecărui cetățean. Dovada cea mai bună o constituie antipatia afişată de ei față de confraților din vechiul Regat, antipatie care a crescut şi mai mult în ultimii douăzeci de ani – iar pentru a se face şi mai credibil, argumentează el că – „în 1919, Consiliul Suprem al Ambasadorilor, înainte de a fi stabilite condițiile finale de pace, i-a trimis în Ungaria pe expertul neutru american Mr. Coolidge şi pe secretarul acestuia Mr. Story, pentru a examina situația din Transilvania la fața locului. Întors la Budapesta Mr. Story ar fi făcut o declarație revelatoare, cum că atât românii, cât şi maghiarii sau saşii sunt mai mult transilvăneni decât etnici români, maghiari sau saşi în sine. O observație cât se poate de pertinentă, bazată pe un real patriotism local al celor trei nații, imprimat de istoria lor comună, în special de suferințe, dar şi de standardul civilizației lor comune"[26].

Patriotismul local sesizat de diplomatul american în Ardeal, nu are nimic în comun cu teza „transilvanismului" promovată de intelectualitatea maghiară revanşardă, conform căreia Transilvaniei i s-ar potrivi mai degrabă un statut autonom, echidistant față de interesele României şi ale Ungariei. Evenimentele istorice legate de Adunarea de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, când românii ardeleni şi-au exprimat la unison şi fără echivoc voința unirii cu România contrazic teoria „transilvanismului", după cum o contrazic şi cele legate de *Dictatul de la Viena*, din 30 august 1940, când întreaga populație românească s-a manifestat împotriva cedărilor teritoriale pretinse de Ungaria.

În contextul încheierii primului război mondial, viitoarele tratate de pace urmau să ofere coordonatele unei noi geografii politice continentului european, însă prin intermediul unor instrumente juridice diferite de cele ale vechiului arsenal utilizat până în acel moment, care în integralitatea lor îşi extrăgeau esența din voința manifestată a învinşilor de *„opresare a naționalităților*" locuitoare pe teritoriile acestora[27]. Ideea de justiție era de acum chemată să se pronunțe în privința sorții

---

[25] *Ibidem*, p. 13

[26] Bethlen István, *op. cit.*, p. 140-141

[27] Contele Berchtold către contele Mensdorff, în Londra: Telegramă. Viena, 28 iulie 1914 – *„Ideea lui Sir E. Grey despre posibilitatea de a împiedica isbucnirea ostilităților e întârziată, fiindcă sârbii au împuşcat ieri în soldații noştri de frontieră şi noi am declarat Serbiei astăzi războiul. Ce priveşte ideea unei discuții pe baza răspunsului sârb, trebuie s'o refuz. Noi am cerut acceptarea totală, Serbia a căutat să scape din perplexitate, umblând primprejur. Ambele metode sârbeşti sunt foarte bine cunoscute (…).*

Dacă Sir E. Grey doreşte să salveze pacea europeană, desigur dânsul nu va întâmpina la noi dificultăți. Trebuie însă să ieie în considerare că nu s'ar salva pacea europeană dacă puterile mari vor proteja Serbia şi vor interveni pentru a scuti'o de pedeapsă.

Chiar şi dacă noi am fi dispuşi să acceptăm o atare înțelegere, cu atât mai mult s'ar încuraja Serbia ca să urmeze calea de până acum, ceea ce ar stingheri cât de curând din nou pacea". Cf. **** Cartea roşie austro-ungară*. Acte diplomatice istorice ce au premers războiului

popoarelor aflate sub tutelă străină, idee ce trebuia dezvoltată într-un complex de prerogative ce se vor defini sub haina „*dreptului naţiunilor*", concept care nu s-ar fi putut manifesta în deplinătatea sa decât sub forma „*statului naţional, liber şi stăpân pe destinele sale*". O asemenea abordare era în măsură să producă o revoluţie şi în materia relaţiilor internaţionale prin abolirea raporturilor de subordonare între state în detrimentul implementării principiului „*egalităţii între state*", după cum bine apreciază şi George Sofronie. „Se preconiza astfel şi o radicală schimbare a relaţiilor internaţionale – până la războiul mondial determinate de un raport, dacă nu de drept, desigur de fapt, de subordonare a micilor puteri faţă de marile puteri – pentru că adoptarea ca idee călăuzitoare în opera tratatelor a principiului naţionalităţilor însemna transpunerea în domeniul internaţional a teoriei sufragiului universal, realizarea adică a egalităţii între state, naţionale şi democratice" – afirmă acesta[28].

din 1914. Ediţie poporală, Editura Librăriei Curţii Imperiale şi Regale a Universităţii proprietatea Manz, Viena, 1915, p. 92

[28] George Sofronie, Săulescu Gheorghe, *Tratatul de la Trianon şi acţiunea revizionistă*, Editura Scrisul Românesc, Oradea, 1934, p. 4

Impactul raptului sovietic din 28 iunie 1940, asupra intelectualității din Basarabia

Gheorghe PALADE

The Impact of the Soviet Destruction of the Bessarabian Intellectuality on the 28th of June 1940

Abstract. *In this article there are analyzed the aspects regarding the impact of introducing the communist regime in Bessarabia after the Soviet destruction act on June, 1940. As a starting point there is presented a background, mostly statistical, which evaluates the intellectuality from the province before the Soviet occupation. We stress the idea according to which a part of the intellectuals were saved during the refuge and repatriation in Romania after the 28th of June 1940. Relevant documents reveal the repressive actions of the Soviet authorities against the population, especially against the intellectuals: ex-clerks, lawyers, teachers, writers, priests. Under these circumstances of great interest are the cases of repression against the main representatives of the Bessarabian intellectuality. At the same time, the study reveals the attitude of the intellectuals with a left-thinking, sympathizers of the regime, collaborationists. Most of them belonged to the ethnic minorities, some of them having been underground communists in the interwar period.*

Keywords: *Bessarabia, Romania, intellectuality, refugees, repatriation, repressions, deportation*

Drept urmare a dezvoltării în cadrul României întregite, Basarabia avea în ajunul ocupației sovietice o numeroasă intelectualitate, care reprezenta toate domeniile vieții administrative, social-economice, spirituale. Cea mai mare parte o alcătuia corpul didactic din învățământul primar şi secundar. În anul 1940, în cele peste 2628 de şcoli primare erau angajați 7581 învățători şi maiştri[1]. Instituțiile de învățământ secundar cuprindeau la sfârşitul anilor '30 circa 1500 profesori[2]. Numai în şcolile secundare din Chişinău, corpul didactic cuprindea 550 profesori[3]. Imaginea intelectualității basarabene era reliefată şi prin studenții care-şi făceau studiile în universități şi alte instituții de învățământ superior. La cele 2 facultăți de la Chişinău – de Teologie şi de Agronomie erau instruiți în anul 1940 peste 700 studenți[4]. În Chişinău se crease un cadru favorabil pentru pregătirea intelectualității artistice, remarcându-se în acest domeniu cele trei conservatoare de muzică; peste 17000 elevi îşi făceau studiile în licee şi gimnazii. Din rândurile lor urma să se formeze noi generații de intelectuali

[1] Ion Nistor, „Adendă", în *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1991, p. 309.
[2] *Anuarul statistic al României*,1937 şi 1938, Bucureşti, 1939, p.220-223.
[3] Ion Țurcanu, *Chişinăul în 1940*, în: *Basarabia: 1940*, Chişinău, 1991, p.222.
[4] Gheorghe Palade, „Facultatea de Ştiințe Agricole din Chişinău", în: *Cugetul*, 2005, nr.4 (28), p.21; Mihai Vizitiu, Virginia Popa, *Istoria învățământului teologic superior din Moldova şi Bucovina*, Iaşi, 2007, p.57

Un pilon al echilibrului moral şi spiritual din societatea românească interbelică l-a constituit clerul. Conform datelor oficiale prezentate de către Directoratul Educației Naționale din 1943, până la anexare serviciul divin în bisericile basarabene era oficiat de 1042 de preoți, 19 diaconi şi 1099 de cântăreți.[5]

Menționăm în rândurile intelectualității basarabene şi angajații din sistemul judiciar, în mare parte cu studii universitare ori secundare de specialitate. În 1940 activau în Basarabia peste 300 de magistrați[6], un mare număr de avocați, secretari ai judecătoriilor, notari ş.a. Datele menționate privind statistica intelectualității basarabene nu sunt complete, gradul de relativitate fiind explicat atât prin insuficiența informațiilor de care dispunem, cât şi prin însuşi sensul noțiunii privind această categorie social-profesională în contextul epocii. Ele constituie doar un punct de reper, noi considerând aprioric, ipotetic, că represaliile sovietice i-au cuprins, în primul rând, pe aceşti reprezentanți şi că, totodată, regimul comunist s-a instaurat şi s-a consolidat în Basarabia cu sprijinul celor care aveau o anumită pregătire intelectuală.

Sub presiunea ultimatumului sovietic din 26-27 iunie 1940, majoritatea instituțiilor administrative, juridice, economice şi culturale au fost evacuate din provincie. Evacuarea impusă de înaintarea unităților sovietice s-a înfăptuit în grabă în multe cazuri dezorganizat şi însoțită de mare panică, situație redată în diverse memorii şi documente. Odată cu retragerea armatei române şi a instituțiilor statului s-a început refugierea peste Prut a populației, în primele rânduri fiind proprietarii funciari şi de întreprinderi, funcționarii administrativi, învățătorii, profesorii şi preoții. Refugiații din Basarabia şi Bucovina urmau a fi repartizați prin ordinul Ministrului de interne în localitățile din județele țării astfel: 1) din Bucovina şi județul Hotin al Basarabiei – în județul Neamț; 2) din județele Soroca şi Bălți – în județul Bacău, regiunea Târgul Ocna; 3) din județele Orhei şi Lăpuşna – prin Tecuci şi Buzău, către Mizil şi Pătălagele în județul Buzău; 4) din județele Tighina, Cetatea Albă – în județul Prahova, regiunea Albeşti; 5) din județele Cahul, Ismail – prin Dîmbovița, Muscel şi Argeş – în regiunea Găieşti şi Topoloveni[7]. Printre acei care au reuşit să se refugieze din teritoriile ocupate peste Prut în zilele de 28 iunie-3 iulie au fost: 8549 învățători, 762 preoți, 25189 funcționari, 589 avocați, 2200 studenți, 11771 liceeni s.a.[8]

Cadrul de repatriere a românilor basarabeni după 3 iulie 1940, când a fost închis hotarul pe Prut, era determinat în urma negocierilor româno-sovietice de la Odesa. În total prin comisia de la Odesa s-a obținut repatrierea a 21000 de persoane. După dizolvarea comisiei chestiunile privind repatrierea basarabenilor au fost transmise Legației române de la Moscova[9].

Guvernul român a întreprins o serie de măsuri pentru a asigura repatrierea basarabenilor. Au fost constituite Comisii mixte de repatriere la punctele: Burdujeni, Ungheni, Galați şi Brăila, pentru care erau stabilite norme de lucru cuprinzând activitatea acestora: primirea refugiaților, trierea lor din punctul de vedere al Siguranței, cu asistența organelor polițieneşti de specialitate, înscrierea în registrele

[5] Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), *Fond 706*, inv. 1, dos. 520, f. 158.
[6] Ion Nistor, *op.cit.*, p.307.
[7] ANRM, *Fond 706*, inv. 1, dos. 196/1940, f. 1; Ion Şişcanu, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române.1940*, Chişinău, 2007, p.127.
[8] V. Vasilos, *Ocupația sovietică din 1940: Materiale inedite*, Chişinău, 1999, p.12.
[9] Ion Şişcanu, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române. 1940*, Chişinău, 2007, p.186.

alfabetice, cu data venirii şi domiciliul ales. Evidența tuturor repatriaților se făcea pe următoarele 3 categorii: a) funcționarii publici, militari şi familiile lor, indiferent de originea acestora din urmă; b) locuitori originari din cuprinsul Regatului de orice altă profesiune şi soldați; c) locuitori basarabeni de origine română[10]. Se prevedea şi trierea persoanelor din categoria a 3-a, deci a locuitorilor din Basarabia. Această acțiune era determinată de faptul „că serviciul de spionaj sovietic a recrutat numeroşi basarabeni, infiltrându-i printre refugiați”[11].

Printre refugiați, în primele rânduri, au fost profesorii şi studenții Facultății de Teologie şi ai Facultății de Agronomie din Chişinău. Cum era şi firesc, Facultatea de Teologie şi-a continuat activitatea în cadrul Universității din Iaşi, organizarea procesului de instruire, cazarea studenților, asigurarea cu burse, funcționarea internatului, fiind probleme care au fost soluționate de către Senatul universitar în mod prioritar[12].

În vederea continuării studiilor în anul şcolar 1940-1941, Ministerul Educației Naționale a decis instituirea unei comisii compuse din profesorii Facultății pentru verificarea declarațiilor studenților privind situația lor, mai ales în lipsa unor acte corespunzătoare[13]. În anul de studiu 1940-1941, la facultate erau înregistrați 328 de studenți[14]. Măsuri similare au fost întreprinse şi pentru continuarea procesului de instruire la Facultatea de Agronomie.

Intelectualii basarabeni, specialişti în diverse domenii şi angajați în structurile şi instituțiile din țară se adresau autorităților în drept solicitând, facilitarea venirii în țară a părinților şi rudelor apropiate. Sovieticii se angajaseră în cadrul negocierilor de la Odesa să permită repatrierea cetățenilor români, care îşi manifestau dorința să vină în țară. Relevante în acest sens erau cererile pe care le primea Comisia de Repatriere din Ungheni. Astfel inginerul Vasile Abageriu, împreună cu soția sa domiciliați în oraşul Bacău, rugau să fie admisă repatrierea mătuşei Vera Rusu, învățătoare din Bălți, a cumnaților Alexei Popovici, absolvent al seminarului Teologic din Chişinău (promoția 1940) şi Valentina Popescu, elevă a clasei a V-a de liceu, a unui învățător din comuna Solonți, județul Bălți, care făceau parte din aceiaşi familie [15].

În cele mai multe cazuri, cererile de refugiere în țară se refereau la intelectuali rămaşi în Basarabia solicitanții conştientizând că aceştia erau cel mai mult amenințați de pericolul represaliilor sovietice. Astfel, la 22 octombrie 1940, Serviciu pentru reglementarea trecerii în țară a locuitorilor din Basarabia şi Bucovina se adresa către comisia locală de trecere a graniței Ungheni: „În urma avizului favorabil al Direcției Generale a Poliției nr. 71113 din 3 octombrie a.c. avem onoarea a vă ruga să binevoiți a permite intrarea în țară a următoarelor persoane: 1) Nicolae Mirea de 27 de ani, licențiat în Agronomie din Chişinău şi 2) Oleg Puhalschi, fost elev al Liceului Industrial din Chişinău”[16]. Acelaşi serviciu solicita să fie asigurată intrarea liberă în țară a Lucie N. Bercov învățătoare din comuna Taraclia județul Cahul, împreună cu

[10] Direcția Județeană a Aarhivelor Naționale, filiala Iaşi (în continuare DJAN Iaşi), *Fond Prefectura Jud. Iaşi*, dos. 229/1940, f. 105.
[11] *Ibidem*, fila 105.
[12] Vezi: Gheorghe Palade, „Facultatea de Teologie din Chişinău după refugiul din iunie 1940”, în: *Cugetul*, nr. 2, Chişinău, 2002.
[13] DJAN Iaşi, *Fond Rectorat*, dos. 1969/ 1940, volum 3, p.641.
[14] Mihai Vizitiu, Virginia Popa, *op. cit*., p.57.
[15] DJAN Iaşi, *Fond Prefectura Județului Iaşi*, dos. 195 /1940, f. 38.
[16] *Ibidem*, dos. 231/1940, f. 95.

fiicele Mariana şi Elena şi soţul său Nicolae Bercov[17]. De asemenea, Serghei Nagacevschi refugiat din Chişinău, student ortodox se adresa comandantului diviziei 13 cu rugămintea de a aproba trecerea graniţei prin punctul de la Ungheni a soţiei sale cu, numele Ludmila Nighibiţchi, studentă la Facultatea de Agronomie din Chişinău[18].

Erau înregistrate numeroase alte cereri privind aducerea în ţară a membrilor familiei şi a rudelor apropiate. În baza lor putem stabili că cei mai mulţi se adresau Prefecturii de la Iaşi şi Comisiei de Repatriere Ungheni: intelectualii, învăţătorii, inginerii, preoţii, etc. A cunoaşte exact starea socială şi profesională a tuturor refugiaţilor este dificil, deoarece în majoritatea tablourilor nominale se indica doar gradul de rudenie, localitatea de unde urmau să vină în ţară persoanele solicitate.

O analiză a cererilor prezentate Prefecturii Iaşi permite a evidenţia în linii mari evoluţia acestui proces. Astfel, tabloul cererilor prin care erau solicitate persoanele din judeţele Bălţi, Soroca, Hotin, Orhei după închiderea hotarului pe Prut, în zilele de 4 iulie includea 90 de persoane[19], În următoarele zile până la 13 iulie, numărul persoanelor solicitate oscila între 35 şi 122, astfel, în primele 10 zile după închiderea hotarului la Iaşi erau solicitate din Basarabia peste 650 de persoane[20]. Cererile pentru aducerea în ţară a familiilor refugiaţilor basarabeni vor fi înregistrate zilnic până la 16 noiembrie 1940.

În procesul de repatriere a basarabenilor erau şi cazuri de reţinere a unor persoane de către autorităţile române. Direcţia Poliţiei de Siguranţă a Prefecturii din Iaşi se adresa Comisiei de Repatriere din Ungheni la 16 octombrie 1940 : „Vă remitem alăturat un tablou de basarabeni, care au fost funcţionari sub administraţia românească, dar care în prezent au rămas şi au intrat în serviciul sovietelor, rugându-vă să binevoiţi a lua măsuri pentru a li se interzice intrarea în ţară şi a ne raporta în caz de prezentare a vreunuia din ei”[21].

Astfel, intrarea refugiaţilor basarabeni în ţară, după închiderea hotarelor pe Prut, se afla sub stricta suparveghere a autorităţilor statului român. Era urmărit scopul de a nu permite intrarea în ţară a unor agenţi racolaţi de către sovietici, a unor spioni trimişi cu misiunea de a acumula informaţii privind structurile militare, activitatea administrativă, starea de spirit a populaţiei. Exista şi pericolul pătrunderii în ţară a unor comunişti ilegalişti, mulţi dintre ei fiind din rândurile intelectualilor, misiune ce necesita o anumită pregătire şi studii corespunzătoare.

Autorităţile statului şi populaţia din ţară au făcut totul ca lipsurile şi durerile refugiaţilor să fie diminuate, spiritul de compasiune şi solidaritate resimţindu-se pretutindeni. Starea psihologică a basarabenilor ce-şi părăsiseră locurile natale era descrisă de către Vasile Ţepordei în ziarul pe care îl edita: „În nenorocirile lor refugiaţii vedeau şi simţeau că nu sunt pribegi în pustie”. Cu toate acestea majoritatea refugiaţilor se confruntau cu mari dificultăţi, mai ales în ce privea angajarea în câmpul muncii: „Un refugiat tot refugiat rămâne, până la stabilirea lui într-un colţişor şi până la încadrarea în organismul statului”. El remarca totodată măsurile întreprinse de autorităţi pentru încadrarea în serviciu a magistraţilor, profesorilor, preoţilor, funcţionarilor fiscali, învăţătorilor. Dacă micii proprietari, ţărani ori comercianţi,

[17] *Ibidem*, f. 110.
[18] *Ibidem*, f. 68.
[19] *Ibidem*, f. 16-18.
[20] *Ibidem*, f. 20-57.
[21] *Ibidem*, dos. 231/1940, f. 85.

puteau accepta mai uşor ofertele ce li se propuneau, intelectualii urma a fi angajaţi în serviciu corespunzător pregătirii şi experienţei profesionale. Conform datelor publicate în presă, în învăţământul primar din ţară erau 9350 candidaţi la 1500 posturi vacante. O situaţie complicată în acest sens era şi în învăţământul secundar. Insuficienţa angajării se resimţea şi în cadrul bisericilor unde se înregistrau 1000 de candidaţi la 100 de posturi[22]. Însă chiar aranjaţi intelectualii basarabeni refugiaţi aveau încă „răni sângerânde". „Fiindcă - scria Vasile Ţepordei - nu există refugiat care să nu fi lăsat afară de comorile spirituale şi bunuri materiale: case, pământuri, vii, mobilă, haine şi mai ales intelectualii, biblioteci"[23]. În situaţia cea mai grea era tineretul şcolar: „sunt mii de tineri refugiaţi fără părinţi. Aceştia n-au nici casă, nici masă şi nici părinţi, care să le poarte de grijă"[24]. Cunoscutul publicist argumenta în ziarul său necesitatea înfiinţării unor şcoli speciale pentru elevii basarabeni, în acest sens, menţionând: „Avem copii şi dascăli, avem ţară bogată care să-i poată întreţine şi avem idealuri de realizat"[25].

Agresiunea sovietică din 28 iunie 1940 întrerupea evoluţia firească a Basarabiei în cadrul statului român. În urma anexării teritoriului dintre Prut şi Nistru s-a instaurat regimul totalitar comunist cu toate caracteristicile sale politice, ideologice, social-economice şi culturale. S-a început implementarea unui nou sistem de valori spirituale.

Intelectualii rămaşi sub ocupaţia sovietică în virtutea împrejurărilor, contrar voinţei lor, ori din convingeri proprii, a avut de îndurat cel mai mult înjosirile morale, persecuţiile şi represaliile autorităţilor sovietice. Ei erau afectaţi în primul rând de legislaţia care determina principiile de organizare a învăţământului, a instituţiilor culturale şi ştiinţifice, a presei şi tipăririi cărţilor. Consecinţe grave a avut-o hotărârea Consiliului Comisarilor Poporului al URSS din 11 noiembrie 1940 „Cu privire la trecerea scrisului moldovenesc în raionale noi ale RSS Moldoveneşti (Basarabia) de la alfabetul latinizat la cel rus"[26]. În Basarabia a fost implementat sistemul sovietic al învăţământului public şi instruirii în şcoală. Legea sovietică impunea trecerea şcolilor la instruirea în „limba maternă", se introducea în mod obligatoriu predarea limbii ruse[27]. Pentru a pune în aplicare principiile ideologice comuniste Consiliul Comisarilor Poporului al RSSM şi Comitetului Central al PC (bolşevic din Moldova) au adoptat la 5 octombrie hotărârea ,,despre înfiinţarea instituţiilor de luminare politică în Moldova". În acest sistem erau încadrate şi bibliotecile publice[28]. Fondurile de carte românească au fost închise, în schimb, bibliotecile erau completate cu literatură sovietică şi literatură clasică rusă din secolul XIX, selectată de autorităţi.

În ajunul raptului teritorial din iunie 1940, sovieticii aveau pe teritoriul Basarabiei o reţea extinsă de agenţi la baza ei fiind organizaţia comunistă ilegală, reprezentanţi ai etniilor minoritare, infiltraţi printre refugiaţii trans-nistrieni ş. a. Din primele săptămâni de ocupaţie, aceştia au pus la dispoziţia NKVD-ului informaţii şi

[22] V. Ţepordei, „Cumul cu refugiul", în *Raza* 1941, nr. 568, 4 martie.
[23] Idem, *Raza*, 1940, Nr. 547, 30 august.
[24] Idem, „Tineretul şcolar", în: *Raza*, 1940, nr. 548, 8 septembrie.
[25] *Ibidem.*
[26] Arhiva Organizaţiilor Social Politice din Moldova (în continuare AOSPM), *Fond 51*, inv. 1,dos. 7, f. 2.
[27] *Hronologhicescoe Sobranie Zaconov Moldavscoi SSR, ucazov Prezidiuma Verhovnogo Sovieta, i postavleni Pravitelistva Moldavscoi SSR,* Chisinev, 1960, tom 1, p.5-6
[28] AOSPM, *Fond 51*, inv. 1, dos. 7, f. 78, 83; dos. 21, f. 43.

materiale privind activitatea funcţionarilor din administraţie, a societăţilor culturale, partidelor politice, a intelectualităţii şi preoţimii. A urmat arestări, anchetări şi condamnări, acestea cuprinzând elita intelectuală şi persoanele care au făcut parte din structurile statului, ale instituţiilor de învăţământ şi culturale. S-a urmărit anihilarea spiritului românesc, nimicirea personalităţilor care au promovat valorile naţionale şi deveniseră prin activitatea lor adevărate călăuze spirituale pentru majoritatea populaţiei basarabene.

În primele rânduri au fost arestaţi şi condamnaţi foştii membrii ai Sfatului Ţării, care au rămas sub ocupaţie, mulţi dintre ei fiind intelectuali notorii, aşa precum preotul Alexandru Baltaga, juristul Vladimir Bodescu, profesorul Facultăţii de Agronomie din Chişinău Teodor Neaga, primarul din satul Costeşti Constantin Bivol ş.a. Soarta lor, parţial, a fost relatată în publicaţii istorice[29]. Mai rămâne, încă, necunoscută soarta altor deputaţi în organul reprezentativ al Basarabiei care a votat Unirea de la 1918.

Au fost supuşi represaliilor staliniste reprezentanţi de seamă ai vieţii ştiinţifice şi culturale. La 9 aprilie 1940 a fost arestat Petre V. Ştefănucă, cunoscut folclorist şi sociolog, discipol al şcolii lui D. Gusti. Impus de anumite împrejurări să rămână în Chişinău, el s-a angajat ca profesor la Institutul pedagogic şi cercetător. În cadrul anchetelor, care au durat 6 luni, Petre V. Ştefănucă a fost învinuit de românofilism şi activitatea antisovietică, contrarevoluţionară, incriminându-i-se mai ales articolele publicate în revista „Viaţa Basarabiei" şi în diverse ziare. Împreună cu el au fost arestaţi 8 reprezentanţi ai refugiaţilor de peste Nistru, participanţi la Congresul refugiaţilor români din Transnistria, care şi-a ţinut şedinţele în zilele de 22-24 iunie 1937: Teodor Goncearenco, Nichita Neluş, Iacob Gherlac, Petru Mihailov, Iosif Boaru. Ştefănucă împreună cu Teodor Goncearenco, Nichita Neluş şi Iacob Gherlac au fost condamnaţi în baza codului penal al RSS Ucrainene la pedeapsa cu moartea prin împuşcare, ceilalţi la ani grei de detenţie. După cererea de graţiere adresată instanţelor de la Moscova, sentinţa lu Ştefănucă i-a fost schimbată în 10 ani de închisoare[30]. Este cunoscut faptul că savantul a decedat în 1942, nemaifiind în stare să suporte condiţiile antiumane de detenţie. Soarta celor trei trans-nistrieni condamnaţi la pedeapsa capitală nu este încă elucidată, deşi o putem intui. În memoriile lui Nichita Smochină se relata că T. Goncearenco a fost împuşcat în curtea consulatului italian din Chişinău. Suntem îndreptăţiţi, astfel, să considerăm că şi ceilalţi doi condamnaţi, Nichita Neluş şi Petru Mihailov au fost executaţi în aceleaşi împrejurări.

Din generaţia lui Petre V. Ştefănucă a făcut parte şi scriitorul Nicolae Costenco. El şi-a exprimat deschis poziţia critică faţă de politica lingvistică a regimului sovetic în Basarabia. În cadrul unei întruniri ale scriitorilor din primăvara anului 1941 la Chişinău el menţiona că odată cu „eliberarea" se impunea o limbă pocită, cu cuvinte ruseşti schimonosite, atât în presă, cât şi pe scena teatrului din capitală. Scriitorul demonstra latinitatea limbii romane insistând la evitarea rusismelor. Această atitudine, cât şi activitatea sa la redacţia celei mai importante reviste Basarabene din ani '30 -

[29] Elena Postica, „Deputaţi ai Sfatului Ţării represat în 1941", în: *Cugetul*, 1998, martie, p.92-98.

[30] *Obvinitelinoe zacliucenie po sledsstvenomu delu N. 1804...*, în Petre V. Ştefănucă, *Folclor şi tradiţii populare*, vol.2, Chişinău, 1991, p. 467-468.

„Viaţa Basarabiei", au fost argumentele indicate de autorităţi pentru condamnarea lui Nicolae Costenco la 7 ani de închisoare[31].

Învinuit de activitatea antisovetică a fost arestat şi tânărul scriitor Mihail Curecheriu, care era învăţător la o şcoală din comuna Străşeni. În cadrul anchetei i se incriminau atitudini critice faţă de politica fiscală la sat, rechizitoriul ticluit cuprinzând şi alte învinuiri: activitatea sa în Straja Ţării şi apartenenţa la Partidul Naţional Liberal în anii 1934-1939. Scriitorul a fost condamnat la 8 ani de închisoare. Consiliul Special de pe lângă NCVD-ul URSS, la 22 august 1942, i-a mai adăugat 2 ani de detenţie la această sentinţă[32].

Intelectuali cu convingeri româneşti rămaşi în Basarabia au cunoscut stări psihologice complicate: incertitudini, deznădejde, teama pentru viitor. Devenise cunoscut în presă cazul unui tânăr intelectual din Chişinău, Leonida Porumbescu, care s-a sinucis în iulie 1940: „Mă tem grozav de uriaşul necunoscut ce ne stă înainte. Sunt atât de torturat de el, încât am hotărât să termin cu viaţa. Iertaţi-mă, dar cred că mulţi mă veţi urma..."[33] Sunt cunoscute şi alte cazuri ale intelectualilor basarabeni care şi-au curmat viaţa în teamă şi deznădejde. Printre aceştia a fost şi Alexandru Oatu, fruntaş al mişcării naţionale până la 1918, fost director al liceului M. Eminescu din Chişinău, jurnalistul Dumitru Remenco, directorul Seminarului Teologic din Chişinău, Victor Popovici[34].

Punctul culminant al represaliilor a fost atins la 14 iunie 1941, atunci când sovieticii au deportat peste 22.000 de persoane, listele lor incluzând: membri ai familiilor celor condamnaţi anterior pentru activitate contrarevoluţionară, ori naţionalistă, persoane care s-au întors din România în urma repatrierii, persoane care s-au înscris în listele pentru repatriere, dar din anumite motive nu plecase în România şi asupra cărora erau materiale compromiţătoare etc.[35]. În rândurile celor deportaţi erau şi diverse categorii de intelectuali, în majoritatea lor cu pregătiri în şcoli româneşti. Relevante în acest sens sunt memoriile Efrosiniei Chersnovschi, care refuzase să se refugieze în România, aşa cum procedase maică-sa. Fiica unui proprietar de pământ din Soroca, rămasă sub ocupaţie, ea a sfidat autorităţile sovietice având speranţa la un viitor în care poate să-şi câştige existenţa prin muncă proprie. Supravegheată de agenţii NKVD-ului, Efrosinia Chersnovschi a fost arestată şi deportată în Siberia. Ea relata în memoriile sale despre grozăviile deportării menţionând că în vagonul cu deportaţi în care se afla, pe lângă alte categorii de persoane, erau două femei învăţătoare fiecare cu copilul ei, ambii studenţi, o absolventă de liceu, o preoteasă[36].

Mulţi intelectuali rămaşi în Basarabia, unii chiar având concepţii de stânga, sub impactul schimbărilor intervenite după instaurarea regimului sovietic, au insistat să se refugieze şi ei în ţară. Sentimentul de teamă în faţa viitorului necunoscut îi copleşea.

---

[31] Alexandru Donos, *Scriitori martiri*, Chişinău, 2000, p. 18

[32] *Ibidem*, p. 26-28

[33] V. Ţepordei, *Scrieri alese*, Chişinău, 2005

[34] Aurel Marinciuc, „Tragedia celor 7 directori" , în: *Literatura şi Arta*, 2007, nr.48 din 28 noiembrie.

[35] V.Pasat, *Surovaia pravda istorii*, „Momentul", Chişinău, 1998, p.100-104; De menţionat că autorul argumentează că cifra celor deportaţi se ridica în total la 25.780 de persoane. Vezi V. Pasat, *Calvarul: Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldoveneşti. 1940-1941*, ROSSPEN, Moscova, 2006, p.22

[36] Efrosinia Chersnovscaia, *Scolica stoit celovec. Povesti o perejitom v 17 tedradeah i şesti tomah*, tom I, II – Tipografia „Novosti, Moscva, 2000

Vasile Țepordei menționa starea lor sufletească : „Această tortură psihologică determina pe cei de stânga dintre basarabeni să-şi lase totul şi să vină după noi. Când stai de vorbă cu ei, îți mărturisesc fundamentalele lor prefaceri interioare”[37].

Majoritatea intelectualilor cu vederi de stânga, în mare parte proveniți din etniile minoritare, au acceptat regimul sovietic, mulți dintre ei fiind chiar inițiatorii acțiunilor violente împotriva militarilor şi funcționarilor români în zilele retragerii din Basarabia. Ei vor constitui componenta instigatoare a agitației şi manifestațiilor cu caracter bolşevic, organizate de sovietici mai ales la etapa inițială a ocupației. În acest sens, Ştefan Ciobanu scria după primele luni de la raptul sovietic: „Profesorii de origine etnică „Basarabeană”, toți streinii strecurați în învățământul nostru țin meetinguri, în care blamează cultura românească, care i-a ocrotit, intră în calitate de inspectori şcolari pentru inițierea în doctrina comunistă pentru distrugerea sufletului românesc”. Cu privire la scriitorii rămaşi sub regimul comunist, tot el menționa: „Foşti prieteni a lui Ştefănucă, de la aşa zisa „ Societate a Scriitorilor Basarabeni” (de ce nu „români” din Basarabia?) se pun în serviciul cauzei comuniste, scriu ode la adresa lui Stalin şi ne batjocoresc pe noi”[38]. Menționăm în acest context adunarea scriitorilor basarabeni desfăşurată la 5 iulie 1940 în grădina publică din Chişinău la care participaseră circa 45 persoane, evidențiindu-se printre inițiatori traducătorul şi redactorul la Editura de Stat, Cîndea, evreu de origine. El critica fosta administrație românească din Basarabia încercând să demonstreze că în provincie erau 80 % analfabeți. La scurt timp după aceasta a avut loc o altă întrunire a scriitorilor la care unul dintre vorbitori, Iachan Alitman, elogia literatura sovietică[39]. Este cunoscut faptul că şi scriitorii basarabeni, în mare parte cu studii în universitățile de la Iaşi şi Bucureşti, care au rămas sub ocupație din propriile convingeri au acceptat colaborarea cu autoritățile comuniste şi au elogiat noua orînduire socială instaurată după răpirea Basarabiei, printre aceştia fiind Andrei Lupan, Emilian Bucov, Bogdan Istru, Liviu Deleanu ş.a.[40] Aceştia se remarcase încă din anii de studenție prin concepțiile de stânga, şi simpatiile pentru ideile comuniste .

Autoritățile sovietice chiar din primele zile ale instalării lor au urmărit să diminueze influența preoțimii asupra populației. Slujitorii bisericii erau incluşi în lista „duşmanilor poporului muncitor” fiind învinuiți de propaganda antisovietică, arestați şi condamnați. Din cei aproximativ 526 de preoți rămaşi sub ocupație, peste 100 au fost supuşi represaliilor, o parte din ei fiind condamnați la pedeapsa capitală, ori la detenție în închisorile şi lagărele sovietice. Alții împreună cu familiile lor au fost deportați[41]. Preoții refugiați în România relatau despre asasinarea a zeci de clerici din mai multe localități ale Basarabiei. Numeroase cazuri au fost descoperite după eliberarea Basarabiei[42].

---

[37] V. Țepordeii, „Basarabenii”, în *Raza*, 1940, nr. 552, 8 octombrie.

[38] Ştefan Ciobanu, *Petre Ştefănucă*, în *Folclor şi tradiții populare*, vol.2, Chişinău, 1991, p. 483-484.

[39] Mariana Țăranu, „Teroarea intelectualității basarabene sub regimul ocupației sovietice (1940-1941)”, în Mircea-Cristian Ghenghea, Mihai-Bogdan Atanasiu, *Pro-Basarabia: repere istorice şi naționale*, Iaşi, 2007, p. 163.

[40] Vezi: „Literatura şi Arta Moldovei”, în *Enciclopedie*. Vol I, Chişinău, 1967, p.111-112, p.182; p.271; p. 427-428

[41] Ludmila Tihonov, *Politica statului sovietic față de cultele din RSS Moldovenească (1944-1965)*, Chişinău, 2004, p. 30.

[42] Vezi: *Martiri pentru Hristos în perioada regimului comunist*, Bucureşti, 2007, p. 762-764.

Persecuțiile şi represaliile, înjosirile morale, disperarea i-a determinat pe unii slujitori ai bisericii la sinucidere. Refugiații aflați în țară relatau despre aceste cazuri, informațiile fiind publicate şi în presă. Astfel la venirea trupelor române în 1941, țăranii din satul Pituşca, județul Lăpuşna, povesteau cu groază cum a fost omorât preotul Misail Chirița[43]. De asemenea, era descrisă soarta tragică a unor studenți teologi anchetați la NKVD. Au fost condamnați la detenție studenții Anton Țurcanu, Evdochim Trogum, Eugen Strîmbei, Nicolae Untilă, Nicolae Mereanu, Mihai Anton, Petru Madan.[44]

Numărul tuturor preoților supuşi represaliilor în această perioadă, nu sunt încă cunoscute. Au fost identificate de către unii autori doar puțin peste 50 de persoane[45]. În această perioadă au fost arestați şi condamnați şi alți reprezentanți ai bisericii, cântăreți, călugări, membri ai adunărilor eparhiale, absolvenți ai seminarelor teologice.

Prin acest demers am evidențiat unele aspecte privind soarta intelectualității basarabene după invazia sovietică din iunie, 1940. Accentuăm că refugierea în România, a salvat de nimicire o parte a intelectualilor, mai ales a celor pregătiți în instituțiile românești din perioada interbelică, ceea ce a avut o semnificație deosebită pentru continuitatea spiritului românesc în Basarabia, nu doar după retragerea armatei şi autorităților sovietice din 1941, dar şi după reinstaurarea regimului sovietic în 1944.

Intelectualitatea rămasă în Basarabia în virtutea împrejurărilor, ori din convingere, nu a fost omogenă prin atitudinile față de politica autorităților sovietice şi prin activitatea desfăşurată sub dictatul ideologic comunist. O parte din intelectuali au respins tacit, ori public, într-o formă sau alta, valorile culturale şi morale promovate de instituțiile sovietice. Majoritatea acestora au căzut victime represaliilor fiind executați, condamnați la detenție, deportați. Altă categorie de intelectuali, cu concepții de stânga încă din anii ’20-’30, au sprijinit regimul sovietic colaborând cu autoritățile comuniste şi activând în instituțiile constituite după modelul sovietic. Dar şi din rândurile lor, o parte din ei au fost supuşi persecuțiilor şi represaliilor, invocându-se apartenența la diverse societăți culturale, organizații şi partide politice românești. Pentru autoritățile comuniste, aceştia, prin pregătirea lor intelectuală, constituiau un pericol ce le submina orânduirea pe care o instaura-se în Basarabia. În acest context, am evidențiat şi represaliile împotriva slujitorilor bisericii.

[43] *Raza*, 1941, nr. 596, 2 noiembrie, p. 1.
[44] Mariana Țăranu, „Unele aspecte ale politicii religioase din Basarabia în timpul primului an de ocupație sovietică”, în *Destin românesc*. Serie nouă, nr.4(56), Chişinău, 2008, p. 13.
[45] *Ibidem*, p. 16-17.

Rapoarte ale unor diplomați francezi despre ultimatumul sovietic din vara anului 1940

Antonio FAUR

Reports of several French Diplomats on the Soviet Ultimatum in the Summer of 1940

Abstract. *The author of this study did some research in the Archives of the Foreign Affairs Minister of France where he discovered documents referring to Romania in the fatal year of 1940 when the country was imposed territorial alienation. Thus he turns to account unpublished documentary information regarding the Soviet ultimatum from the 26th of June, 1940. The documentary testimonies bear witness to the interest of the French diplomacy in the Romania's difficult situation which the French representatives in Bucharest presented with responsibility and rigour. There are two aspects to be highlighted: the professionalism of the research and the novelty of some of the documents. They enlarge the area of documentation concerning the events in the summer of 1940*

Keywords*: report, diplomats, France, Romania, ultimatum*

Situarea spațiului românesc la zona de interferență a marilor imperii şi-a pus amprenta asupra evoluției sale istorice, marcate de redimensionări periodice, modificări ale frontierei, prin pierderea sau recâştigarea - datorată jocului de interese şi raportului de forțe ale marilor puteri - unor teritorii româneşti.

La începutul secolului al XIX-lea, toate teritoriile locuite de români se aflau sub dominație otomană şi austriacă. În drumul său spre vest şi strâmtori, Imperiul țarist a vizat anexarea unor teritorii aflate sub dominația imperiilor vecine, îndeosebi a celui otoman. Era vizată partea dintre râurile Prut şi Nistru a Moldovei, pe care, în contextul războaielor napoleoniene, Imperiul Otoman a trebuit să o cedeze Rusiei țariste, în anul 1812, prin pacea de la Bucureşti. Timp de peste un secol, acest spațiu a avut de suferit efectele nefaste ale dominației ruseşti, revenind la patria mamă abia după primul război mondial, ca urmare a exercitării voinței majorității locuitorilor de aici de a se uni cu România Mare, la 27 martie 1918. Fosta frontieră româno-rusă, devenită, după război, româno-sovietică, a revenit pe Nistru, granița naturală a spațiului locuit de români. Aceasta a rămas neschimbată timp de 22 de ani, până în vara anului 1940.

Încă de la primele succese politice şi militare naziste în Europa, România Mare se afla, pe plan extern, într-o situație precară, fiindu-i amenințate frontierele stabilite la tratatul de pace de la Paris. Democrațiile occidentale, depăşite de desfăşurarea evenimentelor internaționale, n-au putut face față politicii de agresiune a marilor puteri totalitare.

În acest context extern defavorabil, principalul obiectiv al diplomației româneşti în anii 1939 şi 1940 a fost apropierea de Franța şi Anglia, cu scopul de a

salva opera înfăptuită de poporul român în martie-decembrie 1918[1]. Aceasta era singura şansă a ţării de a-şi păstra neatinse frontierele. Doar puterile occidentale puteau să asigure frontierele împotriva planurilor „expansioniste sovietice", precum şi păstrarea frontierei de est şi de nord-est a statului"[2]. Numai atunci când aliatul tradiţional al regatului român, Franţa, a fost înfrântă militar de către Germania nazistă, situaţia României a devenit cu adevărat gravă, fiind nevoită să facă anumite modificări în politica sa externă, deoarece rămăsese complet izolată pe plan internaţional, fiind înconjurată de inamici.

În aceste condiţii, afirmaţia ministrului de externe al celui de-al treilea Reich, Ioachim von Ribbentrop, nu mai pare surprinzătoare. Acesta i-a spus lui Antonescu, într-o discuţie, că, pentru ca România să poată găsi drumul spre Germania, a trebuit mai întâi ca aceasta să ocupe Parisul[3]. De fapt, schimbările teritoriale şi politice din Europa Centrală şi de Est sunt legate direct de victoriile germane din primăvara anului 1940. Încă de la mijlocul anilor '30, influenţa germană a intrat într-o concurenţă tot mai accentuată cu cea franceză şi engleză, care au început să-i cedeze, progresiv, teren: „…balanţa între marile puteri continentale în această zonă central-estică şi balcanică era atât de fragilă, încât simpla modificare sau dispariţia unui simplu element ameninţa echilibrul instalat aici prin Tratatul de la Versailles"[4].

Evoluţiile de pe scena politică internaţională au confirmat temerile oamenilor politici români cu privire la intenţiile agresive ale Uniunii Sovietice vis-à-vis de Basarabia. Politica prudentă dusă faţă de Germania şi URSS, n-o putea feri de pericolele care o ameninţau[5]. Ocazia agresiunii a apărut imediat după capitularea Franţei. Diplomaţii francezi din ţările Europei de sud-est au prevăzut evoluţia politică din această parte a continentului. Aceste realităţi istorice sunt reflectate în telegramele expediate de aceştia, în preajma ultimatumului sovietic adresat României, în 26 iunie 1940, prin care U.R.S.S. impunea mutarea frontierei de pe Nistru pe Prut, adică anexarea Basarabiei.

Astfel, într-o telegramă a însărcinatului cu afaceri al Franţei la Bucureşti, Adrien Thierry, către Reynaud, prim-ministrul Franţei, din data de 16 iunie 1940, deci cu zece zile înaintea deznodământului, acesta îl informa despre situaţia minorităţii germane din Basarabia. Conform telegramei, agenţii germani cereau coloniştilor germani din Basarabia „să completeze nişte chestionare detaliate, care să stabilească, într-o manieră exactă, drepturile lor de proprietate în această provincie"[6]. Se presupunea că germanii acţionau în sensul amintit, deoarece aveau motive să creadă într-o viitoare ocupaţie a Basarabiei de către Armata Roşie şi au vrut să-şi ia măsuri de salvare a proprietăţilor lor de aici. Aceste presimţiri aveau să fie confirmate peste numai o săptămână, la 23 iunie, când Molotov i-a declarat lui Schulenberg,

---

[1] Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Institutul European, Iaşi, 1995, p. 65

[2] *Ibidem*, p. 66

[3] Gheorghe Barbul, *Al treilea om al Axei*, Iaşi, 1992, p. 20

[4] Ana Maria Stan, *L' evolution des rapports diplomatiques franco-roumain de juin au septembre 1940*, în *Guerre et societé en Europe*, Editura Europa Nova, Bucureşti, 2004, p. 221

[5] Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, Editura Junimea Iaşi, 1992, p. 123-124

[6] Archives MAE - France, *Serie Guerre 1939-1945, Vichy, Sous-serie Z- Europe*, dos. 869 (în continuare: Archives MAE – France...), f. 1

ambasadorul german la Moscova, că „… problema Basarabiei nu suferă amânare”[7]. După numai două zile, pe 25 iunie, Ribbentrop îl ruga pe Schulenberg să-i comunice lui Molotov că Reich-ul „acceptă hotărârile Moscovei”, dezinteresându-se de Basarabia, locuită de „100.000 de etnici germani”[8], dar nu şi de soarta etnicilor germani de aici.

O asemenea atitudine, la care Germania s-a obligat prin semnarea pactului din 23 august 1939, nu a fost practicată faţă de etnicii germani care trăiau în Basarabia. De altfel, în răspunsul dat lui Molotov, în 23 iunie, guvernul german „…a expus şi interesele Reich-ului în România: 1. În Basarabia trăiau aproximativ 100.000 de etnici germani iar Germania nu putea rămâne indiferentă faţă de destinul lor. În acest sens guvernul Reich-ului îşi rezervă dreptul de a propune guvernului sovietic încheierea unui acord privind strămutarea acestor „volkdeustche” pe teritoriul Germaniei”[9].

Temerile nutrite la Bucureşti cu privire la soarta Basarabiei au fost reînviate de ocuparea Lituaniei de către Armata Roşie, aşa cum nota în raportul său Thierry[10]. Se pare că motivaţia reală a redesenării frontierelor sovietice era cea strategică, fapt relevat şi de un raport al Biroului 1 al Secţiei a II-a de informaţii al marelui Stat major, intitulat *Consideraţii politico-strategice privind situaţia României după capitularea Franţei* (19 iunie 1940): „Încercările ce se fac asupra Rusiei corespund astăzi oarecum cu interesele Rusiei sovietice (este vorba de încercarea Angliei de a atrage de partea sa URSS – n.n.,), care-şi dă seama că mai devreme sau mai târziu, Germania se va îndrepta şi asupra sa, pentru a desfiinţa comunismul şi a pune mâna pe bogăţiile Ucrainei… Aceasta este interpretarea ce trebuie dată operaţiunilor sovietice din zilele trecute, prin care ocupau ţările baltice, ele reprezentând poziţii militare favorabile pentru a face faţă unui atac german din Marea Baltică sau care ar porni din aceste ţări”[11]. Putem afirma că „necesităţile strategice” au determinat URSS-ul să acţioneze împotriva României, încercând să-şi creeze o frontieră de securitate, prin mutarea frontului, eventual, pe Carpaţii Răsăriteni[12], se conchidea în amintitul raport.

Această evoluţie era urmarea firească a pactului Ribbentrop – Molotov, aşa cum remarcase, printre primii, reprezentantul francez la Berlin, Coulondre. În opinia sa, prima consecinţă era „…împărţirea Poloniei”, după care Germania, împreună cu U.R.S.S. vor revizui „…de comun acord, frontierele statelor baltice şi ale României”[13]. Aşa cum se ştie, Polonia a fost prima victimă a agresiunilor sovietice, urmată de Finlanda, statele baltice şi România, confirmându-se astfel previziunile diplomaţiei franceze din 1939.

Luând pulsul intern, Thierry anunţa Parisul despre modul cum a fost primită în capitala României ştirea încheierii pactului sovieto-german: „Românii – nota acesta – se văd ameninţaţi de înţelegerea germano-rusă, care riscă să repună frontiera Nistrului”[14]. Iată că, încă din 1939, diplomaţii francezi intuiau evoluţia posibilă a Europei de Est. În aceeaşi telegramă din iunie 1940, Thierry nota că presa română

[7] Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 150
[8] *Ibidem*
[9] Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României (1939-1941*), Bucureşti, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994, p. 10-11
[10] Archives MAE - France…, f. 8-9
[11] Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 21-22
[12] *Ibidem*, p. 22
[13] Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 58
[14] *Ibidem*

manifesta o aparentă amabilitate față de guvernul de la Moscova, ziariştii români prefăcându-se că văd în numirea noului ambasador sovietic la Bucureşti, Lavrentiev, „dovada că Rusia aprobă politica rectilinie a României şi asigură că această restabilire a relațiilor diplomatice normale vor permite acestor două țări să găsească, în interesul lor reciproc, un teren favorabil de dezvoltare”[15].

Aceste amabilități ale presei române nu puteau să mascheze, în ochii diplomatului francez, starea de neîncredere şi de tensiune care exista între guvernele celor două țări, fapt dovedit şi de măsurile pe care le ordona prim-ministrul guvernului român, Tătărescu, care erau „destinate să întărească dispozitivul militar la frontiera de nord-est”[16]. Faptele ulterioare au confirmat că „numirea lui Lavrentiev [noul ambasador sovietic la Bucureşti] a urmărit să anestezieze vigilența românească în legătură cu planurile sovietice privind Basarabia”[17].

În preajma ultimatum-ului sovietic, evenimentele se precipitau la Bucureşti. În 17 iunie, Thierry informa Parisul despre primirea simultană la Consiliul de Coroană a miniştrilor Germaniei şi Italiei, care i-au sfătuit pe membrii guvernului să fie gata la un aranjament cu Uniunea Sovietică. Thierry aprecia, la acel moment, că „…este posibil ca ostilitățile să înceapă fără întârziere”[18], deoarece aproape toți oamenii disponibili fuseseră mobilizați de către guvern. Martor al creşterii tensiunii în capitală, Thierry nota în 26 iunie: „neliniştea cronică pe care o inspiră României intențiile sovietice *cunoaşte din nou o deosebită recrudescență*” (subl. ns.- A.F.). Concentrările ruseşti de-a lungul frontierei cresc de la o zi la alta şi guvernul român îşi înmulțeşte precauțiile, cu scopul de a evita orice incident. La 23 iunie, câteva baterii ruseşti au tras obuze aproape de oraşul românesc Soroca, iar autoritățile româneşti n-au dat nici o urmare acestei „erori de exercițiu”. De asemenea avioanele, care erau în număr de 1500 în apropierea frontierei Nistrului, nu au încetat să survoleze şi să fotografieze, de câteva zile, Basarabia, fără ca vreo reacție să fie observată de partea românească. Chiar ieri, [25 iunie - n.n.- A.F.] un avion de recunoaştere a putut fi observat”[19].

Exista convingerea că, prin ocuparea țărilor baltice, a Moldovei şi a gurilor Dunării, URSS dorea să „stabilească o linie de apărare Carpați, Moldova, Moravița, Siret, gurile Dunării, pentru a-şi ameliora şansele de a rezista la un eventual atac german”[20]. Soarta Basarabiei era însă pecetluită, germanii dându-şi acordul pentru pretențiile sovietice.

Devenea evident faptul că pierderea acestor frontiere s-a datorat, în primul rând, raporturilor de forțe dintre marile puteri. Generalul Antonescu considera că tocmai aceasta era cauza reală a modificării frontierelor: „Noi am pierdut granițele datorită acestui dezechilibru european, nu din cauza lui Tătărescu sau altuia. Aceasta a făcut ca Rusia să ceară şi să ia de la noi şi de la Finlanda”[21].

După semnarea pactului Ribbentrop Molotov, diplomația sovietică s-a apropiat, pas cu pas, de crearea prin anexiunile teritoriale din vest a unei zone de influență. Mediile politice româneşti, chiar dacă nu cunoşteau protocolul adițional

[15] Archives MAE - France,… f. 3
[16] *Ibidem*
[17] Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *op. cit.*, p. 151
[18] Archives MAE - France…, f. 8-9
[19] *Ibidem*, f. 5
[20] *Ibidem*
[21] Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 19

secret al acestuia, bănuiau că România era vizată de țelurile agresive ale politicii externe sovietice, care, prin ocuparea celor două provincii româneşti, îşi asigurau o cale de acces spre Europa Centrală şi spre gurile Dunării.

Dar această cedare, fără luptă, a fost de natură să încurajeze pretențiile teritoriale ale celorlalte state revizioniste, în condițiile în care statele Antantei Balcanice n-au fost solidare. Răspunsurile lor la comunicatele româneşti, dacă se poate conta pe ajutorul lor în cazul unui atac al Ungariei şi Bulgariei, au fost prudente şi evazive. Acesta a fost echivalentul practic al unui refuz, cu excepția Turciei şi a Greciei, Atena având un contact strâns cu Ankara[22], în eventualitatea unei acțiuni comune împotriva Bulgariei, în cazul în care aceasta ar fi atacat România.

În general, guvernele acestora se temeau să intervină, deoarece - aşa cum se scria în presa din Atena - „…unele cercuri londoneze opinau că Uniunea Sovietică n-ar fi păşit la nici un act, dacă nu avea dinainte stabilit un plan de înțelegere cu Guvernul de la Berlin”[23]. Ulterior s-a aflat că, într-adevăr, suspiciunile cu privire la tratatul Ribbentrop – Molotov, din 23 august 1939, sunt întemeiate, acesta având anexe secrete care împărțeau sferele de influență ale celor două mari puteri rivale. Dar, în ziua de 26 iunie existau mai multe variante de evoluții posibile ale situației: „…succesul uşor al ruşilor va declanşa, foarte probabil, intervențiile asemănătoare ale bulgarilor şi ungurilor. Am impresia că, dacă guvernul de la Bucureşti înclină, poate, să cedeze primilor, cum au făcut-o în privința sovieticilor, el va concentra împotriva Ungariei toate posibilitățile sale de rezistență. Dar atitudinea definitivă a Antantei balcanice rămâne încă o necunoscută”[24].

Agresiunea sovietică împotriva Românei a produs imediat reacții în capitalele țărilor vecine, de unde diplomații francezi trimiteau rapoarte, care vin să întregească tabloul momentului de tensiune internațională. Astfel, din telegrama ministrului francez la Ankara, Massigli, reiese că Berlinul dorea să evite generalizarea unui conflict în acel moment, care i-ar fi afectat interesele: „La ora actuală Berlinul nu poate să-şi permită să vadă un conflict izbucnind în Balcani. Se presupune, aşadar, aici că acțiunea sa se va exercita la Budapesta şi Sofia, pentru a-i împiedica pe unguri şi bulgari să se pună în mişcare, dacă izbucnesc ostilitățile între români şi ruşi. Dar presiunea germană va putea fi oare eficace ? Aceasta este întrebarea care se pune aici cu ceva nelinişte pentru că, dacă Bulgaria intră în acțiune, conflictul extinzându-se, am risca să-l vedem, foarte repede, atingând Tracia şi Strâmtorile”[25]. Peste puțin timp diplomatul francez a primit răspunsul la întrebarea sa, cele două state amintite au mai trebuit să aştepte doar puțin pentru a-şi atinge obiectivele revizioniste, în detrimentul României.

În aceeaşi zi, ministrul francez la Sofia, Blondel, comunica faptul că ministrul bulgar l-a informat pe ambasadorul american la Sofia că guvernul său se va abține „…de la orice măsuri militare în legătură cu ultimatum-ul rus dat României. Mai mult nu s-ar pune problema unor revendicări bulgare asupra Dobrogei”[26]. Această atitudine îl făcea pe Blondel să avanseze ipoteza că n-a fost o acțiune concertată împotriva

[22] Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *op. cit.*, p. 161
[23] *Ibidem*
[24] Archives MAE - France…, f. 26
[25] *Ibidem*, f. 12
[26] *Ibidem*, f. 13

României, guvernul bulgar nefiind avertizat despre proiectele sovietice[27]. Şi din partea Budapestei semnalele erau neliniştitoare, Ungaria întărind supravegherea asupra frontierelor vestice ale României şi intensificând campania de presă revizionistă[28].

Pe prima pagină, dar cu puține comentarii, presa elvețiană dădea informații despre situația dificilă prin care trecea România, realitate subliniată de Coulondre, reprezentantul francez la Berna[29]. Acesta mai informa şi despre comentariile din presa italiană, care lăsau „…să răzbată sentimentele sale; ea arată că Bulgaria va căuta să facă să triumfe în mod paşnic revendicările sale asupra Dobrogei, că Ungaria va formula pe ale sale în privința Transilvaniei, că guvernul de la Budapesta se află în strânse relații cu miniştrii Germaniei şi Italiei şi că România nu are nici un sprijin de aşteptat din partea Iugoslaviei”[30]. Din desfăşurarea ulterioară a evenimentelor s-a putut, constata justețea punctului de vedere exprimat în presa italiană.

Într-adevăr, şi lipsa de solidaritate a unor aliați balcanici a contribuit la cedarea fără luptă în fața pretențiilor sovietice, aşa cum corect aprecia Thierry: „Aliații săi balcanici l-au incitat la aceasta (guvernul român-n.n.), germanii şi italienii s-au eschivat şi patru membri ai Consiliului de coroană s-au pronunțat pentru rezistență…După informațiile mele, guvernul iugoslav a jucat un rol destul de activ în toată această negociere. Încă de la început, el s-a pronunțat pentru o soluție paşnică, estimând că aliații trebuie să facă imposibilul ca să limiteze întinderea eventualelor fronturi ale adversarilor comuni, unguri şi bulgari”[31].

Tot în 28 iunie, Massigli informa de la Ankara că guvernul turc îl anunțase pe ambasadorul României „că din acest moment a concentrat pe frontiera cu Tracia mai multe trupe şi că urmează să intre în legătură cu aliații balcanici. Guvernul român i-a mulțumit pentru această măsură, informând de decizia sa de a duce tratative cu U.R.S.S.”[32]. N-a mai fost nevoie de acest ajutor, dar rămâne exemplul Turciei, care şi-a onorat îndatoririle din înțelegerea din care făcea parte, dar care puteau asigura România numai împotriva unui eventual atac al Bulgariei.

Acțiunea sovietică împotriva frontierelor României, în concepția germană, trebuia inițiată după negocierea păcii în vest. Împrejurarea a surprins mai multe guverne europene, care, deşi se aşteptau la un astfel de deznodământ, nu credeau că acesta va surveni atât de repede. Fără îndoială că Moscova a urmărit tocmai acest lucru, mizând pe surpriză. Bruger, reprezentantul francez la Belgrad, informa (la 29 iunie) că germanii n-au fost înştiințați decât cu câteva ore înaintea ultimatumului adresat României, situație în care s-a aflat şi guvernul italian.

La statul major iugoslav circula informația că pentru a evita, pe cât posibil, extinderea pretențiilor asupra României, aceasta „…ar fi obținut anumite promisiuni din partea Germaniei şi că astfel s-ar fi evitat stabilirea bazelor ruse la Galați şi Constanța. De altfel, se speră că această atitudine a Berlinului îi va calma pe unguri şi pe bulgari”[33].

---

[27] *Ibidem*
[28] *Ibidem*, f. 14
[29] *Ibidem*, f. 19
[30] *Ibidem*, f. 20
[31] *Ibidem*, f. 23
[32] *Ibidem*, f. 27-28
[33] *Ibidem*, f. 36

Aceştia au aşteptat însă momentul propice, care nu a întârziat prea mult, România pierzând teritorii, prin cedări în favoarea celor doi vecini, în august şi septembrie 1940. A fost anul în care frontierele României s-au modificat de o manieră radicală. România a încercat, în condițiile pretențiilor teritoriale ale vecinilor săi, să obțină păstrarea statului cu orice preț.

Modificările intervenite pe scena politică europeană, în urma victoriilor militare ale Germaniei din mai-iunie 1940, au fost determinante pentru soarta statului român, care a pierdut mai multe teritorii. După mutarea frontierei sale pe Prut, în iunie, au urmat, în 30 august 1940 şi septembrie, alte cesiuni teritoriale, România pierzând nord-vestul Transilvaniei şi sudul Dobrogei. Frontierele impuse prin dreptul forței în acel an au rămas şi după al doilea război mondial, cu excepția Transilvaniei de Nord, care a revenit României, în urma Tratatului de pace de la Paris, din 1947.

Din istoria organizării administrativ-teritoriale după eliberarea Basarabiei de sub ocupație sovietică. Studiu de caz: comuna Văsieni, județul Lăpușna (iulie 1941 – martie 1942)

Teodor CANDU

From the History of Administrative – Territorial Organization after the Liberation of Bessarabia from the Soviet Occupation. Case Study: Vasieni Village, Lapusna County (July 1941 – March 1942)

Abstract. *The study concerning the evolution of the Bessarabia during the World War II cannot be properly done without a deep search of the way in which the local administration of the villages from the Prut-Nistrean province was organized after its liberation from the Soviet occupation. Thus by studying and turning to account both the documents referring to particular cases and those referring to Vasieni village, Lapusna County one could make clear the problems which the local communities and the population of Bessarabia had to confront with.*

Keywords*: Bessarabia, Prut-Nistrean area, notary-public, mayor, secretary Romanian administration, Soviet administration*

În ultima perioadă de timp, tot mai des se discută probleme referitoare la viața Basarabiei după eliberarea acestei regiuni de sub ocupație sovietică de către armatele aliate româno-germane, subiectul generând discuții aprige între susținătorii şi oponenții deciziei mareşalului Ion Antonescu de a merge în război alături de Germania nazistă contra URSS, şi efectele pe care le-a avut aceasta asupra populației basarabene. De aceea, se impune a aduce în atenția publicului materiale şi documente care ar elucida multe din problemele spinoase ale subiectului.

Materialul de față nu-şi propune dezvăluirea exhaustivă a subiectului, ci doar punerea unor accente legate de acțiunile pe care le-au întreprins autoritățile statului român pentru restabilirea sistemului administrativ, distrus cu meticulozitate de autoritățile sovietice în perioada 28 iunie 1940 – 22 iunie 1941.

Declanşarea războiului contra URSS de Germania şi participarea României alături de aceasta a fost argumentată de către mulți din cercetătorii celui de-al doilea Război Mondial, autorii apreciind diferit motivul care a provocat Guvernul Antonescu să-şi asume acest risc[1]. Cu toate acestea, până la sfârşitul lunii iulie începutul lunii

[1] Pentru a aduce mai multă lumină în acest sens a se vedea lucrarea lui Anatol Petrencu, *România şi Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial,* Chişinău, Editura Epigraf, 1999, 176 p.; Pavel Moraru, *Bucovina sub regimul Antonescu (1941-1944),* Chişinău, Editura Prut Internațional, Seria Clio, vol. I, 288 p.; Diana Dumitru, „Imaginea basarabenilor în viziunea administrației civilo-militare românești (anul 1941)", în *Pontes: review of south east european studies*, vol. 5, Chişinău, 2009, 176-192.; Detalii bibliografice referitor la problema României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a se vedea Gh. Buzatu, Gh. I. Florescu, *Al Doilea Război Mondial şi România o bibliografie,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, Iaşi, 1981, 214 p.

august, armatele româno-germane care înaintau în grupul de armate Sud cu greu au reuşit să elibereze spaţiul pruto-nistrean. De abia în a treia decadă a lunii iulie în satele basarabene a fost posibilă aducerea unei administraţii temporare, reprezentată de notarii-primari nominalizaţi de autorităţile statului.

Eliberarea Basarabiei şi instalarea administraţiei speciale prin întemeierea Guvernământului, reînfiinţarea Prefecturilor şi a Pretoratelor, a contribuit la urgentarea normalizării vieţii cotidiene a provinciei, care a fost afectată dur în urma luptelor dintre forţele militare beligerante, dar mai mult de acţiunile fostelor autorităţi sovietice care au aplicat tactica „pământului pârjolit"; în cazul când era imposibilă evacuarea inventarului imobil şi mobil sovieticii au alcătuit grupuri de sabotaj formate din elemente docile URSS, care distrugeau documentaţia administraţiei locale, atât sovietice, cât şi arhivele constituite în intervalul dintre 1918-1940, deteriorarea inventarului tehnic, a clădirilor şi produselor alimentare etc.

În această ordine de idei, în faţa autorităţilor interimare în decursul primelor luni de după eliberare a fost pus obiectivul pe lângă reorganizarea sistemului administrativ şi o strictă evidenţă a tuturor bunurilor rămase în urma retragerii sovieticilor şi acoliţilor acestora. Din partea autorităţilor administrative a Guvernământului, Prefecturii şi Preturilor întru început au fost emise o multitudine de ordine care aveau drept menire de a restabili buna orânduire a vieţii localităţilor basarabene. Pentru a elucida aceste aspecte, în cele ce urmează, am selectat unele din deciziile, ordonanţele şi circularele emise de Guvernământ către autorităţile judeţene, de plasă şi primării cu referire la măsurile ce urmau a fi întreprinse în vederea definitivării scopului propus. Deşi, încă înainte de eliberarea propriu-zisă a Basarabiei la Iaşi, viitoarele autorităţi administrative primiseră instrucţiuni pe problema acţiunilor ce urmau întreprinse, totuşi în primele săptămâni notarii-primari au fost nevoiţi să acţioneze în dependenţă de situaţia la starea locului. Ei urmau să raporteze săptămânal despre starea de la faţa locului şi acţiunile pe care le-au întreprins.

Până în prezent, sunt cunoscute puţine informaţii documentare privitoare la modul cum a fost organizată administraţia românească în Basarabia de după eliberarea provinciei de sub ocupaţia sovietică.

Pentru a elucida acest aspect, este cazul de a trece în revistă unele din actele oficiale adoptate de autorităţile administrative. Un interes major îl reprezintă nota informativă a Prefecturii judeţului Lăpuşna din 12 august 1941, cu nr. 505 adresată notarilor de comună, prin care se aducea la cunoştinţă autorităţilor de plasă şi comune ordinul Ministerului Afacerilor Interne cu nr. 20107 din 2 august 1941. Prin intermediul acestuia, pretorii şi notarii erau avertizaţi că „nu se poate încredinţa în administraţia românească nici o funcţiune locuitorilor care au avut diferite funcţiuni sub regim bolşevic şi care sunt arătaţi ca atare de ceilalţi cetăţeni, urmând ca împotriva lor să se ia ulterior alte măsuri, în raport cu constatările Justiţiei."[2] Pe marginea acestei probleme este importantă solicitarea secretă ultraurgentă a Prefecturii din 22 septembrie 1941, prin care se cerea informaţii de la Pretura plasei Hânceşti cu privire la funcţionarii care activează în raza comunelor din subordinea acesteia, atitudinea lor faţă de statul român în timpul ocupaţiei sovietice, şi dacă au activat în organele statale sovietice sau nu[3]. Cu această ocazie, au fost întocmite patru tablouri a funcţionarilor[4].

[2] Arhiva Naţională a Republicii Moldova, *Fond* 339 – *Prefectura judeţului Lăpuşna*, inv. 1 (în continuare ANRM, *Fondul* 339, inv. 1), dos. 6371, f. 73
[3] *Ibidem*, dos. 6402, f. 1-2

La 1 septembrie 1941, prin Decretul Lege nr. 790, Guvernământul Basarabiei a primit noi dispoziții privitoare la modul de organizare administrativă a provinciei. Drept urmare, la 29 septembrie 1941, Prefectura județului Lăpuşna, prin ordonanța nr. 5480 informa pretorii, notarii şi primarii din județ referitor la noile modificări a legislației[5]. Conform acestei ordonanțe autoritățile administrației locale erau informate că atribuțiile pretorilor au fost extinse, aceştia primind împuterniciri asemănătoare cu cele a prefecților de până atunci. Prin acelaşi document pretorii, notarii şi primarii erau obligați să aducă la cunoştința locuitorilor, în special celor de la sate, schimbările survenite în organizarea administrativ-teritorială a provinciei. Obligația autorităților nu se limita doar la simpla informare a cetățenilor, dar şi la explicarea acestora prin intermediul conferințelor organizate în cadrul şedințelor de la căminele culturale, în zilele de sărbători la biserică, prin afişare la primărie şi în locurile frecventate des de locuitori. Din dispozițiile prefectului foarte elocvent reiese importanța pe care o acordau autoritățile acestui subiect. În această privință, se ordona următoarele: „Să se vestească în aşa fel ca să nu fie țăran care să nu cunoască rosturile administrative ale conducerii plăşii cu toate serviciile ei”[6]. Din relatările pe care ni le oferă acelaşi document, constatăm că prin noua organizare administrativ teritorială meritul declarat al acesteia era cel „de a aduce toate binefacerile administrației obşteşti, cât mai aproape de lumea satelor”[7].

Pretura plasei Hânceşti a transmis acest ordin către primarii-notari din plasă abia la 5 octombrie 1941, cu ordinul nr. 781[8]. Administrația comunei Văsieni doar la 29 octombrie 1941, cu adresa nr. 580, informa că a fost executat acest ordin prin conferințele pe care le-a ținut în fiecare sărbătoare, la care au participat un număr însemnat de locuitori, aducând la cunoştința locuitorilor şi toate îndrumările şi explicațiile care au fost date la conferințele administrative de la preturi[9].

La 17 octombrie 1941 cu nr. 195, prefectul județului Lăpuşna, Şt. Georgescu înainta o circulară confidențială pretorilor de plasă şi comandantului Legiunii de jandarmi Lăpuşna, făcând referire la măsurile ce urmează a fi întreprinse de către autoritățile administrative şi jandarmerie, pentru facilitarea procesului de reintegrare a Basarabiei în România[10].

La 8 decembrie 1941, Prefectura Lăpuşna înainta Preturii Hânceşti cu nr. 11223 circulara cu privire la măsurile ce urmează să fie luate de autoritățile administrative în vederea organizării satelor[11]. Pretura Hânceşti a retransmis acest ordin primăriilor la 18 decembrie, cu nr. 2524[12]. Acest act a fost elaborat în baza hotărârilor luate în timpul conferinței administrative din 26 noiembrie 1941, şi prevedea:

> *„1) Terminarea reparațiilor la şcoli şi punerea lor în stare de funcționare. Procurarea lemnelor necesare pentru încălzitul şcolilor, asigurarea iluminatului pentru cursurile de adulți. Fiecare pretură va cere imediat Directoratului Economiei Naționale al Guvernământului Basarabiei cantitatea de petrol necesară, arătând unde să i se facă depozitul de distribuire.*

---

[4] *Ibidem,* f. 4-14
[5] *ibidem,* dos. 6371, f. 834
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem,* f. 853.
[9] *Ibidem,* f. 835.
[10] *Ibidem,* dos. 6380, f. 39.
[11] *Ibidem,* dos. 6382, f. 154-154v.
[12] *Ibidem,* f. 155.

Mărirea frecvenței elevilor de la școlile primare, prin sfătuirea zilnică a părinților de a-și trimite copii la școală, arătându-le avantajele ce decurg în viață pentru cei luminați la minte și dezavantajele pentru cei care fug de carte românească. Aplicarea amenzilor în termen legal a celor care se vor dovedi reacționari la sfaturi și îndemn.

Înființarea imediată a comitetelor școlare în fiecare comună și a cantinelor câte una de fiecare comună pentru toți copii săraci din toate școlile din comună, așa cum s-a stabilit în conferință.

Intervenții pe preturi direct la Guvernământ pentru a se urgenta revizuirea cadrelor învățătorești.

2. Combaterea concubinajului prin predicile preoților și acordarea de înlesniri din partea primăriilor și preoților, pentru desăvârșirea actelor și oficierea cununiilor religioase. Să înceteze în acest scop, sistemul constrângerii la plata impozitelor ca condiție de perfectare a căsătoriilor. A se vedea în această privință instrucțiunile anexă la ordonanța nr. 25 a Guvernământului Basarabiei.

Combaterea sectelor religioase și în special baptismului prin biserică și organele administrative (notari, jandarmi, etc.)

3. Combaterea la maximum a epidemiilor și în special a tifosului exantematic conform ordinelor și instrucțiunilor ce s-au dat deja din timp de către Prefectura județului.

Construirea de fântâni higienice, cel puțin una de fiecare comună, așa cum s-a ordonat.

Combaterea episotiilor. Stabilirea posibilităților de cumpărare ale reproducătorilor. Rapoarte detaliate în această privință.

Construirea puțurilor de îngropare a cadavrelor și amenajarea cimitirelor de animale, până la construirea puțurilor, așa precum s-a ordonat.

Interzicerea de a se face cumpărături de animale în special porci direct de la locuitori, fără avizul medicului veterinar. Se va insista ca astfel de vânzări să se facă numai în oboare. Aceasta ca animalele bolnave dintr-o comună să nu transporte boala în altă comună prin deplasarea lor. Atât cumpărătorii clandestini, cât și vânzătorii contravenienți la aceste dispozițiuni, vor fi pedepsiți conform legii, dresându-li-se acte.

4. Procurarea materialelor necesare construcțiilor, de tot felul, prevăzute în programele de lucru ale plășilor pe anul 1942/1943, adică:

- construiri de localuri (preturi, primării, școli dispensare, băi comunale etc.)

- construiri de poduri, împietrirea șoselelor existente, construiri de noi șosele de legătură între comune;

- împietrirea uliților satului, pentru a ne scăpa odată de noroiul endemic al satelor basarabene. Pentru toate acestea este necesar să se lucreze intens la scoaterea pietrei din carierele publice. Fiecare pretură chiar la primirea acestui ordin va cere la CAPS materialul lemnos de care au nevoie pentru poduri și la Direcția drumurilor și lucrărilor publice din Guvernământ să li se indice carierele pentru scoaterea pietrei în debitul necesar pentru toate realizările propuse.

De asemenea, vor cere Directoratului Economic Național din Guvernământ să le achiziționeze cantitățile de material lemnos fasonat necesare construcțiilor de tot felul, indicând centrele de depozitare.

5. În raport de posibilitățile bugetare ce vor rezulta din refacerea bugetelor comunelor, se vor lua imediat măsuri de complectarea personalului administrativ la preturi și comune pentru asigurarea bunului mers al serviciului.

Personalul utilizat ca diurniști, va fi imediat retribuit pe state cu remunerarea legală fixată de Guvernământul Basarabiei prin ordinele ce s-au trimis direct preturilor"[13].

Rezultatele obținute în urma aplicării acestor solicitări urmau să fie verificate de Prefectură în timpul conferinței administrative lunare și urma să se raporteze Guvernământului.

[13] *Ibidem*, f. 154-154v

Pentru a reflecta mai clar modul cum au acţionat notarii-primari în vederea reorganizării şi restabilirii administraţiei locale, ne-am propus prezentarea unor aspecte ale activităţii notarului-primar al comunei Văsieni şi girant al comunei Manoileşti, Theodor P. Muşat[14]. El şi-a început munca în această calitate la 22 iulie 1941 când s-a prezentat la post, la Primăria Văsieni. În această calitate a funcţionat până în primăvara anului 1942, când a fost angajat în calitate de funcţionar al Preturii plasei Hânceşti.

Din primele zile, acest funcţionar a purces la organizarea şi la aducerea la starea corespunzătoare din punct de vedere administrativ, financiar şi statistic a celor două comune. În această ordine de idei, a întreprins o serie de măsuri, pe care le-a descris în rapoartele sale adresate autorităţilor superioare. Un prim raport a fost elaborat la 26 iulie 1941[15], sub nr. 11 înaintat de Primăria Văsieni prefectului judeţului Lăpuşna. În cadrul său notarul descria cu lux de amănunt situaţia pe care a constat o după intrarea în funcţie. Totodată, el a indicat toate acţiunile pe care le-a întreprins pentru realizarea obligaţiilor sale funcţionale[16]. Raportul din 26 iulie avea următorul conţinut:

„Domnule <Prefect>

Conform programului fixat, am onoare a vă face o scurtă expunere cu caracter exclusiv practic, din care reiese şi vă puteţi d-vs informa asupra stărilor de lucruri, din comunele Văsieni şi Manoileşti, privind administrarea şi gospodărirea.

Pe scurt, arată atât situaţia de viitor, cât şi realizările ce am făcut timp de 2 zile (23-24 iulie a.c.) şi ne vom îngădui să insistăm şi asupra greutăţilor şi pierderilor pentru a căror înlăturare avem nevoie de preţiosul d-vs sprijin.

Am onoare a raporta că m-am prezentat la post în ziua de 22 iulie a.c. orele 16.

I. Primăria comunii Văsieni, am găsit-o mai rău ca un grajd, geamurile sparte, fără arhivă, fără mobilier şi telefon.

Cu concursul d-lui plut(onier) (de) jand(armi) Scutaru, şeful postului, al d-lui Bârsă Alexandru – fost secretar, şi al d-lui Bodeanu Mihai – învăţător – oameni de încredere, am reuşit să fac curăţenie într-o sală din localul primăriei, unde am instalat biroul înzestrându-l cu: biurouri, mese, scaune, tablouri, dulapuri şi icoană, toate trecându-le în patrimoniul comunei.

---

[14] Referitor la personalitatea şi biografia lui Theodor P. Muşat dispunem la moment de date sumare. Din cererea sa de transferare pe care a adresat-o Preturii Hânceşti la 13 septembrie 1941, sub nr. 293, când a transmis şi raportul de activitate sa în perioada 22 iulie – 14 septembrie 1941, acesta solicita să fie transferat în funcţia de secretar al plasei Urlaţi, judeţul Prahova, unde a activat anterior de data numirii în funcţia de notar al comunei Văsieni. În aceiaşi cerere Th. P. Muşat solicita, în caz contrar, să fie transferat în plasa Centrală – Ploieşti. Prin aceiaşi cerere autorul atenţiona cu privire la faptul că serviciile sale sunt cunoscute atât de preturile indicate, cât şi Prefecturii judeţului Prahova. Motivul acestei cereri a fost faptul că funcţia de notar-primar pe care o deţinea era extrem de aglomerată (*Ibidem*, dos. 6381, f. 11); Dintr-un alt dosar al aceluiaşi fond aflăm următoarele date biografice referitoare la persoana vizată: activează în funcţii administrative 1932, pentru merite a fost decorat în anul 1939 cu Medalia „Centenarul regelui Carol I”. În calitate de fost notar şi primar al com. Văsieni şi Manoileşti „prin muncă perseverentă a lichidat în bune condiţiuni colhozul şi sovhozul din Văsieni, a adunat şi inventariat bunurile intrate în patrimoniul statului (unelte agricole, recolte, furaje, unelte viticole, vite de pripas, producând venituri însemnate Guvernământului.
A strâns averea mobilă a şcolii de meserii, aranjând atelierele şi a repus în funcţie uzina electrică. S-a remarcat şi prin construcţii de poduri, reparaţiunea localurilor de şcoli şi întreţinerea lor, înfiinţarea a două cantine şcolare şi reorganizarea a două Cămine Culturale” (*Ibidem*, dos. 6413, f. 261).

[15] În original era indicată luna august.

[16] ANRM, *Fondul* 339, inv. 1, dos. 6431, f. 7-8

Sunt în curs cu repararea restului de camere pentru care ne trebuie duşumele, var, cuie şi braţe de muncă. Avem nevoie de circa 15000 lei.

II. Spitalul este în bună stare şi poate funcţiona imediat. Lipsesc puţine paturi, cearşafuri şi instrumente. Urmează inventarierea.

III. Dispensarul a fost furat de locuitori şi mai puţin de bolşevici. Suntem în curs de cercetări. Urmează inventariere.

IV. Localul şcoalei de meserii se află în bună stare. Are nevoie de a fi curăţat. Lipsesc unele piese, unelte etc... din ateliere, ce au fost luate de bolişevici. Au rămas şi de la aceştia alte materiale bune. Urmează inventarierea.

V. Localurile de şcoli primare atât de la Văsieni, cât şi de la Manoileşti sunt bune, au nevoie de mici reparaţii, curăţenie interioară şi exterioară şi repararea acoperişului şc. Văsieni.

Este nevoie de var, tablă şi braţe de muncă, necesitând o cheltuială de circa 30000 lei pentru ambele localuri. Geamuri avem la primărie şi le putem înlocui pe cele sparte fără nici o cheltuială.

VI. Există o moară în comuna Manoileşti. Am concentrat personalul necesar şi am repus în funcţiune 2 pietre pentru mălai, care au început să funcţioneze în ziua de 23 iulie a.c.

Valţul – având nevoie de câteva piese, care se găsesc mai greu – cred că se va pune în funcţiune abia peste o lună.

Această moară nu are un stăpân şi cred necesar a se trimite imediat personal de control, şi a se da în administrarea cuiva. Provizoriu am luat măsuri.

VII. Există o brutărie la Manoileşti, care funcţionează regulat, aprovizionându-se cu făină de la cooperativă, unde se află o cantitate de 100 de saci făină (9600 kg).

VIII. Uzina <electrică>[17] *poate fi imediat refăcută, întrucât a fost demontată de ruşi cu scopul de a o ridica, dar n-au avut timp. Are defecte câteva piese, pompa de motorină, etc... care se vor repara şi repune în funcţiune dacă acestea se vor mai găsi la Chişinău, unde au fost date la reparat. Contrar urmează a fi înlocuite cu piese noui, care se vor procura din comerţ. Urmează inventarierea.*

IX. Există o vie fostă proprietate evreilor Tizmer şi Fridman în comuna Văsieni, în suprafaţă de circa 150 ha, cu cramă vase unelte, etc...

Există peste 3-4000 dal vin, însă amestecat cu gaz – opera ruşilor – spre a nu mai fi bun de băut. Găsindu-l pe fostul administrator l-am obligat a <o> supraveghea, i-am dat oameni pentru muncă, care vor trebui plătiţi mai târziu, cu care să umple toate vasele ce au fost vărsate şi apoi să inventarieze vinul şi tot ce există.

Vinul poate fi întrebuinţat la fabricarea de rachiu şi va rezulta o cantitate bună.

Aci cred necesar de asemenea să sosească un delegat al Prefecturii, pentru a lua în primire şi a îndeplini formalităţile legale.

X. Am început strângerea uneltelor agricole şi tot felul de materiale, conform ordonanţelor în vigoare şi pentru care se vor întocmi inventare, însă este foarte mult de lucru.

Nu sunt gata cu aceste lucrări şi nici nu putem să le terminăm curând, fiind mult ocupat cu recensământul, iar pe de altă parte este greu de strâns de prin sat, ogrăzi, etc... locuitorii stăruind la seceriş şi săpatul porumbului.

XI. Avem nevoie de unele lămuriri privind recolta ce provine din colhoz. În acest sens aşteptăm sosirea dvs sau a delegatului Prefecturii cu ordine de urmat. Există colhoz şi sovhoz în com. Văsieni, unde avem foarte mult de lucru şi de clarificat situaţia de prezent.

XII. Locuitorii sunt aprovizionaţi cu alimentele necesare, afară de cele de îmbrăcăminte, zahăr, gaz, sare, săpun, ulei şi tutun, de care se simte absolută nevoie. Urmează a fi aprovizionaţi cu concursul Prefecturii prin cooperativă.

XIII. Locuitorii sunt veseli, bucuroşi că au scăpat de jugul comunismului, sunt ascultători, supuşi şi ordonaţi.

---

[17] Referitor la inaugurarea uzinei electrice din Văsieni a se vedea „O serbare rară în viaţa satelor noastre. Inaugurarea uzinei electrice din Văsieni”, în *Dreptatea*, 22 martie 1937, p. 4.

Sunt însă, atât ei, cât şi noi autorităţile – complect dezorientaţi, neavând în comună radio, ziare, telefon, încât nici ceasul nu avem după ce îl îndrepta.

Găsesc absolut necesar ca din aparatele ce sunt strânse la Prefectura Iaşi să mi se aprobe şi da la această comună 3-4 aparate pentru priză, la care locuitorii să asculte.

Azi cum suntem, ne considerăm că stăm în pădure.

XIV. Există în com. Văsieni o cantitate de lemne de foc şi construcţie de circa 4100 m^3.

Am luat măsuri şi sunt în curs de a aproviziona toate instituţiile din comună cu lemnele necesare pentru iarnă, care se vor inventaria, iar rezultatul va fi raportat Prefecturii.

Lemnele de construcţie se vor supraveghea şi cu îndeplinirea formelor legale, le vom întrebuinţa la construcţii în comuna în care se simte mare nevoie.

XV. Secerişul şi săpatul porumbului se face intens şi cu multă tragere de inimă de către toată lumea, curăţitul drumurilor de buruieni s-a făcut în parte şi este în continuare.

Cu raportul ulterior, vom relata realizările ce urmează a se face, precum şi cele ce se vor mai constata.

Primar Th. Muşat <m.p.>

Notar Alexandru Gh. Bârsă. <m.p.>"[18]

Primele realizări ale notarului Theodor P. Muşat şi-au găsit reflectarea în raportul din 4 august 1941, înaintat Prefecturii sub nr. 69. Drept urmare, pentru rezultatele obţinute în intervalul 22-24 august în această calitate, a primit mulţumiri din partea Prefecturii. Raportul este important şi prin faptul că, în cadrul său sunt indicate şi unele detalii referitoare la concursul pe care l-a primit din partea intelectualităţii şi a gospodarilor comunelor Văsieni şi Manoileşti, în munca sa. Pentru o mai bună înţelegere a problemei îl prezentăm integral.

„Domnule Prefect

Conf(orm) disp(oziţiei) ord. Dv. Nr. 21/941 am onoare a raporta; că de la data sosirii subsemnatului la comunele Văsieni şi Manoileşti şi până în prezent (22 iulie-4 august) am realizat un frumos program de lucruri.

În desfăşurarea activităţii am avut concursul şi din partea d-lor:

Bârsă Alexandru, pe care l-am propus şi numit, secretar-casier.

D-na Istrate Ludmila, învăţătoare; Mihail Bodeanu, învăţător, Ursu Vasile şi Plămădeală Gheorghe, persoane de încredere, care au luat part efectiv – binevol – la recensământul populaţiei, sub supravegherea şi controlul subsemnatului.

Pe teren am fost ajutat de fruntaşii agricultori:

Calmâc Ion din Văsieni şi Th. Gh. Dicuseară din Manoileşti.

Înfăptuirile de până în prezent sunt după cum urmează:

1) Organizarea birourilor primăriei, procurarea de mobilier, rechiziţionarea (concentrarea) de personal intelectual care să ne ajute la primărie.

2) Curăţirea curţilor localurilor de şcoli din Văsieni şi Manoileşti, de buruiene gunoaie etc.

3) Curăţatul drumurilor, şanţurilor şi gospodăriilor, de buruieni, astupări de gropi etc.

4) Construcţii în comună la trecerile mai principale, a 14 podeţe şi poduri, cu materiale, stejar strâns de prin comună cu prestaţii, - totul gratuit.

5) Construcţii a 4 colaci la fântâni din lemn gratuit.

6) S-au ţinut Duminica 26 iulie a.c. 2 conferinţe în com. Văsieni şi Manoileşti cu sătenii, participând circa 1000 spectatori.

7) Recensământul populaţiei şi o statistică generală a animalelor, agricolă este pe terminate.

8) Propagandă pentru continuarea muncilor agricole şi treieratul păioaselor.

9) Inventarierea tuturor bunurilor de stat, judeţ şi comună, rămase de la sovietici, evrei sau particulari.

[18] ANRM, *Fond 339*, inv. 1, dos. 6381, f. 7-8v

10) Reînființarea a două cooperative în Manoileşti şi Văsieni, care în câteva zile le vom declara deschise.

11) Repunerea în funcțiune a unei mori în Manoileşti.

12) În curs de a se repune în funcțiune uzina electrică de la şcoala de meserie.

13) Curățatul de buruiene a curții bisericii şi construcții a 2 podețe la biserică[19] *şi primărie.*

14) Aprovizionarea cu lemne a Primăriei, şcoalei şi bisericile din com. Manoileşti şi Văsieni, cu lemne strânse de prin comună cu locuitorii.

15) Aducerea de unelte şi trecerea în inventarul gospodăriei comunale Văsieni.

16) Organizarea provizorie a pazei în comună prin rotație cu locuitorii.

Toate aceste înfăptuiri s-a făcut cu concursul locuitorilor, în bune condițiuni şi fără să se întrebuințeze banii de la vreo instituție.

L.Ş. Notar Theodor Muşat <s.a.>

Rezoluția: *„În original dlui pretor pentru verificare la fața locului şi eventual se va aduce mulțumiri pentru activitatea desfăşurată." Prefect M. M... <m.p.>"*[20]

Până la 5 august 1941 autoritățile comunale din Basarabia eliberată duceau o corespondență intensă cu Prefecturile. La această dată autoritățile județene s-au adresat primarilor de comune ca, pe viitor, cu începere din acea dată, notarii trebuiau să corespondeze direct cu Pretoratele, care primiseră atribuții asemănătoare prefecților de județ.

Unul dintre primele rapoarte adresate Preturii plasei Hânceşti de către notarul comunei Văsieni, a fost cel din 10 august 1941, sub nr. 116, în cadrul căruia autorii a indicat activitățile întreprinse de administrația celor două comune în intervalul 4-10 august 1941. În acest context notarul raporta următoarele:

„Domnule Pretor

Conform ord. Prefecturii, jud. Lăpuşna nr. 941 din 7 august 1941, am onoare a raporta următoarea situație din cursul săptămânei de la 4-10 august 1941.

1) Seceratul păioaselor s-a terminat, unde a fost cazul porumbul s-a ogorât, iar cele ce a fost prea mic şi plin de buruieni s-a lăsat pentru a fi întrebuințat nutreț pentru vite.

Recolta păioaselor cât şi porumbului este relativ bună.

Cu începere de la 11 august 1941, atât în comuna Văsieni, cât şi la Manoileşti batozele de treierat, vor funcționa permanent până la terminarea, sub supravegherea noastră.

2) Epizotii până la această dată nu s-au semnalat.

3) În comunele Văsieni şi Manoileşti, este absolut nevoie, de a se aproviziona populația prin cooperativele ce s-au declarat deschise, cu zahăr, sare, tutun, săpun pentru rufe, obiecte de îmbrăcăminte, încălțăminte şi gaz.

4) În com. Manoileşti, există una moară şi una brutărie, care satisface suficient nevoile populației locale şi vecină.

5) Prețurile maximale s-au fixat prin ordonanța noastră nr. 1/941 pentru luna august, în care s-au prevăzut şi prețurile zilei de lucru.

6) Brațe de muncă sunt suficiente, şomeri nu există.

7) Epidemii nu s-au semnalat.

Pentru săptămâna viitoare vom raporta situația complectă.

L.Ş. Primar Th. Muşat <s.a.>

Notar Alexandru Gh. Bârsă <s.a.>"[21]

[19] Se referă la podețele din apropierea bisericii Sf. Paraschiva, s. Manoileşti.

[20] ANRM, *Fondul* 339, inv. 1, dos. 6381, f. 17-17v

[21] *Ibidem*, f. 120-120v

Un alt raport a fost întocmit la 15 august 1941, sub nr. 125, pe care îl înaintează pretorului plasei Hânceşti[22]. Datele, pe care acesta le-a prezentat, au intrat şi în raportul întocmit de Pretură adresat Prefecturii, la 16 august cu nr. 49[23]. Documentul prezentat este cu mult mai amplu, descriindu-se în cadrul său amănunţit, acţiunile întreprinse în intervalul de când a ocupat postul. Având în vedere importanţa sa îl prezentăm integral.

„Domnule Pretor

În conf(orm) cu ord(inului) D-vs nr. 40 din 13 august şi programului ce am fixat la data prezentării subsemnatului – 22 iulie 1941 – în comunele Văsieni şi Manoileşti, jud. Lăpuşna, Basarabia.

Am onoare a vă face o scurtă expunere cu caracter exclusiv practic, din care să reiese şi să vă puteţi d-vs informa şi orienta asupra activităţii mele de la 22 iulie – 15 august 1941, în cadru de timp relativ restrâns, primind administrarea şi gospodărirea comunelor sus citite din toate domeniile.

Voiu arăta realizările de până azi, preocupările din prezent şi cele din viitor.

Datorită tactului şi răbdării mele, cum şi înţelegerii ce am găsit în puţinii intelectuali din com. Văsieni şi Manoileşti şi fruntaşii buni gospodari, am reuşit să domin toate împrejurările dificile, în decursul acestor 25 zile şi mai ales excepţional de grele din aceste timpuri.

Comuna Văsieni este formată din circa 520 capi de familie, iar Manoileşti circa 6-700. Recensământul fiind încă în curs de efectuare.

La sosirea subsemnatului, la primărie n-am găsit nimic, totul <a fost> distrus de sovietici, localul primăriei murdar, 2 camere distruse de incendiu, ferestrele, uşile, soba, toate deteriorate.

Am organizat birourile, înzestrându-le cu mobiliere mai bun după cum a avut şi am dispus repararea şi curăţarea localului, care este încă în curs de efectuare.

I. Dintre problemele mai importante, care am înţeles să facă obiectul preocupărilor noastre cele mai atente, a fost «Ordinea publică şi siguranţa statului».

Colaborarea dintre jandarmi şi autoritatea noastră ad-tivă a fost satisfăcătoare.

Am organizat paza de noapte în ambele comune cu străjeri, locuitori prin rotaţie, până la numirea guarzilor, care se simte foarte mult necesitatea lor.

La Postul de jandarmi, Văsieni, zilnic sunt formate echipe de premilitari ca observatori, contra paraşutiştilor.

Aci însă credem necesar ca dl Şef de Post, Scutaru Vladimir, să primească ordin expres ca premilitarii să nu mai fie întrebuinţaţi la bucătăria postului, şi să fie instruiţi şi folosiţi numai în scopul ord. în vigoare.

II. Agricole.

O problemă tot atât de importantă a fost intensitatea secerişului păioaselor şi prăşitul porumbului.

În cel mai scurt timp posibil, aceste lucrări au fost terminate. În această ofensivă am avut cele mai frumoase rezultate. În prezent treieratul la ambele comuni continuă iar recolta este bună.

Toate uneltele agricole fără stăpân au fost strânse de noi, inventariate şi aşezate în remiză. Am format o mică gospodărie comunală cu unelte agricole rămase de la sovietici şi evrei şi le-am instalat la primărie.

III. Starea sanitară şi higienică.

În cuprinsul comunei Văsieni, există spital în stare bună. Dispensarul de la Manoileşti în prezent fiind lipsit de cele necesare, nu funcţionează. Sunt puţine cazuri de copii internaţi în spital de dizinterie.

[22] *Ibidem*, dos. 6378, f. 19
[23] *Ibidem*, f. 11-17

Am luat măsuri ca locuitorii să-şi curăţască gospodăriile ce sunt nevăruite din 1940, fântânile să se dezinfecteze, etc. Am adus în comună o etuvă mobilă cu care vom începe o ofensivă sanitară de deparazitare.

IV Chestiuni şcolare, culturale, bisericeşti.

În cadrul competiţiei[24] *ce am, am constatat în aceste 2 comuni există câte un loc(al) de şcoală propriu.*

Ambele au nevoie de reparaţiuni radicale şi curăţire urgentă.

Am dispus şi s-a executat curăţirea curţilor de buruiene şi a dependinţilor de gunoaie. Am luat măsuri şi am cerut Prefecturei să ni se dea ordine de urmare în ceea ce priveşte repararea lor. Idem a bisericilor.

Am luat măsuri ca toate veniturile lor din terenurile ce au să se facă venit, fie la comună, fie prin comisiile respective, astfel ca averea şi banul public să nu se irosească.

Credinţa strămoşească se menţine intactă. Personal am luat măsuri să combat concubinajul, obligându-i pe toţi să se legitimeze şi a-şi legitima copii.

Cimitirele sunt relativ întreţinute. Am luat măsuri a fi amenajate.

V. Financiare.

Văzând că sunt multe probleme de rezolvat pentru care necesită multiple cheltuieli, ni-am gândit şi hotărându-mă am procedat legal şi am reuşit să aduc din venituri întâmplătoare un mic venit în casa comunei, reuşind până în prezent să încasez lei 15550 pe care îi pot folosi la plată de personal şi micile reparaţiuni la localul primăriei.

În curs sunt cu procurare de material pentru întocmirea bugetului pe anul în curs.

VI. Chestiuni ad-tive şi pur gospodăreşti.

De la 22 iulie – 15 august 1941 am realizat în comunele Văsieni şi Manoileşti următoarele.

1. Construcţii a 16 poduri şi podeţe din lemn de stejar executate în mod gratuit.

2. Astupatul gropile pe drumurile şi şoselele din centrul comunelor, curăţarea şanţurilor şi distrugerea buruienilor de pe marginea drumurilor şi ogrăzilor.

3. Confecţionarea firmei Primăriei, tabelul afişier „Cuvântul generalului”, cutia de reclamaţiuni. 22 tăbliţe la fântâni pentru indicarea apei, loc pentru gunoiu, etc.

4. Construcţia a 4 colaci la fântâni.

5. Reparatul localului primăriei ce este încă în curs, văruitul şi complectarea ferestrelor putrede şi a geamurilor sparte.

6. Curăţitul curţilor localurilor de şcoli şi biserici de buruiene şi gunoaie.

7. Aprovizionarea tuturor instituţiilor din comună (Primăria, şcoli, post de jandarmi spital şi biserică) cu lemnele necesare pentru iarna 1941/1942.

8. Inventarierea tuturor bunurilor ce aparţin comunei, fără stăpân, evreieşti sau care au aparţinut statului sovietic.

9. Curăţarea şi aşezarea vaselor cu vin gazat la pivniţa fostă proprietate „Tismer” actualmente urmând a fi trecută în patrimoniul statului român.

10. Reînfiinţarea a 2 cooperative, care în prezent cea din Manoileşti a reuşit să încaseze circa 30000 lei, iar cea din Văsieni circa 10000 lei, cu care să putem aproviziona din strictul necesar.

11. Repararea şi repunerea în funcţiune a morii şi brutăriei din Manoileşti.

12. Efectuarea recensământului general din comună (populaţie, animale, agricol etc.) ce este pe terminate.

13. Am stăruit şi s-a montat şi repus în funcţiune uzina <electrică> de la şcoala de meserii, urmând a se începe la repararea reţelei electrice din comună.

14. Am luat măsuri şi sunt în curs a efectua munca la via sovhozului, care este pe cale a se distruge din cauza buruienilor.

15. În prezent suntem în curs cu strângerea de material pentru întocmirea bugetului, treieratului păioaselor, repararea localurilor de şcoli, a bisericilor etc.

L.Ş. Notar. Th. Muşat <m.p.>”[25]

[24] Competenţei, atribuţiilor.

Pentru a da o justificare legală utilizării personalului administrativ Primăria Văsieni, nu fără concursul notarului-primar, a adoptat un şir de decizii de utilizare provizorie în anumite funcţii a unor foşti funcţionari şi intelectuali din cele două comune. La 17 august 1941, cu nr. 147 Primăria Văsieni înainta pretoratului plasei Hânceşti decizia Primăriei prin care s-a dispus utilizarea de personal necesar serviciilor Primăriei[26]. Aceasta a fost luată în baza ordinelor primite şi a raportului Primăriei nr. 18 din 28[27] iulie 1941, care a fost înaintat Prefecturii cu dispoziţiunea nr. 2/941[28].

Prin urmare la 25 august 1941, cu nr. 114 Pretura plasei Hânceşti adresându-se Prefecturii Lăpuşna pe marginea raportului Primăriei Văsieni nr.147/941 înainta decizia nr. 5/941 prin care se hotăra utilizarea provizorie a lui **Alexandru Gh. Bârsă**, fost secretar, la lucrările de bunuri până la verificarea situaţiei funcţionarilor rămaşi în Basarabia[29]. Şi abia la 8 octombrie 1941 Pretura cu ordinul nr. 862 informa Primăria Văsieni privitor la acceptarea utilizării în mod provizoriu a acestuia în calitate de secretar comunal[30]. Deşi, încă la 13 septembrie 1941, cu nr. 3738 Pretura primea răspunsul la adresa sa sub nr. 114/941, în care era specificat că asemenea chestiuni ţin de competenţa Preturii[31]. Decizia nr. 5 a Primăriei Văsieni, care a constituit obiectul corespondenţei dintre autorităţile de plasă cu cele judeţene, reflectă unele momente legate de modul cum erau angajaţi în primele zile după eliberarea Basarabiei a funcţionarilor.

La 23 august 1941, cu nr. 187 Primăria Văsieni înainta Preturii Hânceşti raportul de activitate pentru perioada 16 – 23 august 1941[32].

„1) Am dispus şi s-a executat curăţirea islazurilor de mărăcini.

2) Continuarea curăţirii şi repararea localului de primărie.

3) Curăţirea şi dezinfectarea fântânilor şi anume: 40 la Văsieni din 48 fântâni, la Fânari toate 5 fântâni, iar la Manoileşti 40 din 80 fântâni, operaţiunile fiind încă în curs.

4) În parte astuparea gropilor de pe şoselele comunale laterale.

5)Executarea lucrărilor de cancelarie ce sunt la curent"[33].

La 1 septembrie 1941 cu nr. 242, Primăria Văsieni se adresa Preturii Hânceşti, în bază ordinului verbal al prefectului judeţului Lăpuşna Gh. Glod, dat în urma inspecţiei administrative din 28 august 1941, cu privire la numirea membrilor consiliului comunal[34]. Referindu-se la vizita lui Gh. Glod la Văsieni, care s-a petrecut la 28 august 1941, Primăria informa prin raportul din 1 septembrie cu nr. 241 Pretoratul, că prefectul vizitând comuna şi Primăria a constatat că lucrările administrative erau foarte aglomerate. Totodată, în timpul acesteia, a aprobat verbal ca în bugetul pentru anul financiar 1941/1942 să fie prevăzut şi un post de telefonist-dactilograf, care să lucreze în cancelaria Primăriei[35].

---

[25] ANRM, *Fondul* 339, inv. 1, dos. 6378, f. 19-20v
[26] *Ibidem*, dos. 6381, f. 2
[27] În original este indicat greşit data de 26 iulie.
[28] ANRM, *Fondul* 339, inv. 1, dos. 6381, f. 2
[29] *Ibidem*, f. 2v, f. 22
[30] *Ibidem*, f. 20
[31] *Ibidem*, f. 21
[32] *Ibidem*, f. 121
[33] *Ibidem*
[34] *Ibidem*, dos. 6375, f. 44
[35] *Ibidem*, dos. 6381, f. 9

În urma acestor indicații, Primăria a aprobat şi înaintat decizia nr. 6/941, care prevedea utilizarea provizorie a învățătoarei **Ludmila Istrate** în calitate de telefonist-dactilograf. Conform opiniei expuse, candidatul îndeplinea condițiile cerute de lege. Totodată, notarul indica că ea a demonstrat un activism sporit în serviciu. La 11 septembrie, pe marginea acestei propuneri cu nr. 351 Pretura Hânceşti sugera Prefecturii Lăpuşna de a o accepta provizoriu în această funcție[36].

Pentru a facilita administrarea comunei a fost luată decizia de a fi creat un consiliu comunal format din persoane cu o poziție bună în cadrul comunității, din rândul țăranilor fruntaşi, buni gospodari. Astfel, notarul Theodor P. Muşat propunea la 1 septembrie 1941 drept urmare a ordinului verbal a prefectului Gh. Glod, pe **Ion C. Calmâc**, în funcția de ajutor de primar[37], pe **Dănilă Gh. Oprea** şi **Teodor Gh. Dicusară** – membri ai consiliului comunal[38]. Conform informațiilor prezentate de notar, Ion Calmâc era caracterizat de notar ca un bun gospodar, absolvent al cursului primar, fost simpatizant legionar, iar pe Dănilă Gh. Oprea – bun gospodar, cinstit, fost primar din partea Frontului Renaşterii Naționale (FRN) şi pe Teodor Gh. Dicusară – fost primar țărănist. Drept justificare a acestor numiri, notarul indica şi faptul că la comuna Văsieni a fost alipită şi comuna Manoileşti.

Deşi actul de comasare a celor două comune de jure nu fusese realizat la acel moment din punct de vedere oficial, comuna Manoileşti continuând să aibă calitate de unitate administrativă aparte. Pentru a se evita orice confuzie în legătură cu acest subiect, în special când se avea în vedere informațiile solicitate de autoritățile județene şi provinciale, conducerea plasei recomanda ca subiectul indicat să fie coordonat cu acestea[39].

Una din primele inspecții administrative în comuna Văsieni, după revenirea în funcție a prim-pretorului Mihail Siminel s-a petrecut la 3 septembrie 1941. Astfel, pe marginea acesteia, la 4 septembrie 1941, sub nr. 246 Primăria înainta procesul verbal[40]. La 4 septembrie 1941 Primăria Văsieni înainta un nou raport Preturii Hânceşti care a solicitat informațiile prin ordinul nr. 216 din 2 septembrie 1941[41].

---

[36] *Ibidem*, f. 10.

[37] Candidatura lui Ion Calmâc în postul de ajutor de primar a fost acceptată de autoritățile plasei Hânceşti la 29 septembrie 1941, prin intermediul notei informative sub nr. 672 al Preturii (ANRM, *Fond 339*, inv. 1, dos. 6375, f. 43).

[38] *Ibidem*, f. 44

[39] Pe marginea acestei probleme la 16 septembrie 1941, cu nr. 422, Pretura Hânceşti, după ce a consultat raportul Primăriei Văsieni pe marginea informațiilor solicitate de corespondența, care nu a fost executată, recomanda notarului următoarele: „Pentru a nu da însă loc la corespondență venită din altă parte întru-cât comunele Văsieni şi Manoileşti nu s-au contopit într-o singură unitate, ci continuă a figura ca unități aparte, până la clarificarea situației administrative a acestor localități vă propunem ca răspunsurile la toate ordinele primite şi privitoare la ambele comune să fie separate şi pe comune aparte" (ANRM, *Fond 339*, inv. 1, dos. 6374, f. 44).

[40] *Ibidem*, dos. 6380, f. 48

[41] „*1. Recensământul populației s-a înaintat din timp Preturei, complectat cu toate datele".*

2. La împrumutul reîntregirii nu s-a înscris nimeni.

3. Procesul verbal de constituirea comitetului pentru strângerea de fonduri pentru reconstruirea catedralei din Chişinău s-a încheiat, după care un exemplar îl ataşăm aici şi vom urmări să dea rezultatul urmărit.

4. Bugetul s-a întocmit, avându-se în vedere ordinele primite.

5. Tabelul vitelor de pripas se anexează la prezentul

6. Mărci germane asupra locuitorilor din această comună nu există.

Activitatea notarului Theodor P. Muşat şi a personalului administrativ al comunei Văsieni a fost apreciată pozitiv de autoritățile județene. La 8 septembrie 1941, cu nr. 934, Prefectura Lăpuşna înainta Preturii Hânceşti raportul Primăriei Văsieni sub nr. 69/1941, cerând ca pretoratul să se conformeze rezoluției[42]. Cu această ocazie, la 12 septembrie, cu nr. 378, Pretura Hânceşti conform ordinului nr. 934 informa Primăria Văsieni că „Prefectura în urma verificării activității dvs. în com. Văsieni şi Manoileşti, <a ordonat să vă> aducem mulțumiri pe această cale, atât notarului, cât şi întregului personal ad-tiv.”[43]

La 13 septembrie 1941, cu nr. 293 Primăria Văsieni a înaintat către Pretura Hânceşti un nou raport cu privire la activitatea acesteia în perioada 22 iulie – 14 septembrie 1941[44]. Cu această ocazie, notarul-primar Theodor P. Muşat solicita să fie transferat la vechiul său post, pe care la avut în Pretura Urlați, județul Prahova, sau la altă pretură. Drept motiv al acestei cereri, a fost faptul că funcția de notar sau primar pe care o îndeplinea solicitantul era foarte aglomerată[45]. La 16 septembrie, cu nr. 429, Pretura anunța Primăria Văsieni că s-a luat act de datele raportului 293/941 cu privire la activitatea desfăşurată[46]. Însă, în privința cererii de transfer, pretorul îl anunța pe Th. P. Muşat de faptul că s-a intervenit pentru ca acesta să fie transferat în funcția de notar al comunei Hânceşti. Cu toate acestea petiționarul a continuat să exercite funcția de notar în comuna Văsieni până în luna martie a anului 1942, când a fost transferat la Pretura Hânceşti, în funcția de şef de cancelarie[47].

Pentru a cunoaşte noi detalii referitor la activitatea primăriei în perioada 22 iulie – 14 septembrie 1941, prezentăm integral acest raport[48].

„Darea de seamă

Asupra activității desfăşurate de dl Th. P. Muşat, notar-primar al com Văsieni cu girarea şi com. Manoileşti, jud. Lăpuşna, sub toate domeniile, de la 22 iulie-14 septembrie 1941.

1. Reparația şi curățenia localului primăriei Văsieni.

2. Reparația şi curățirea Percepției.

3. Idem localul şcoalei primare Văsieni.

4. Idem localul şcoalei primare Manoileşti, care va fi terminat peste câteva zile.

5. Idem localul şcoalei de meserie Văsieni ce se află încă în curs de a se efectua. – Cred că la 10 oct. va fi gata.

---

7. Darea de seamă asupra tuturor înfăptuirilor din comună se anexează aci.

8. Idem situația cerealelor, rezultate până în prezent.

9. Idem situația întreprinderilor comerciale din comună” ANRM, *Fond 339*, inv. 1, dos. 6387, f. 68).

[42] *Ibidem*, dos. 6381, f. 16

[43] *Ibidem*, f. 16v; Pentru a vedea care activități au provocat autoritățile județene să aprecieze pozitiv activitatea Primăriei Văsieni, a se vedea raportul nr. 69 din 4 august 1941 (*Ibidem*, filele 17-17v).

[44] *Ibidem*, fila 11

[45] *Ibidem.*; Un alt motiv ne indicat în cadrul acestui raport ar fi şi problemele personale a notarului. Este vorba de aflarea la Urlați a viitoarei sale soții Aneta Palmuş care la începutul anului 1942 a fost transferată în funcția de impiegată a Preturii Hânceşti. La scurt timp după primirea avizelor şi caracteristicilor din partea autorităților de plasă şi de județ, în februarie 1942 notarul comunei Ruseştii Noi a oficiat căsătoria civilă între cei doi. Detalii a se vedea în ANRM, *Fond 339*, inv. 1, dos. 6413, f. 93, 94, 124.

[46] *Ibidem*, dos. 6381, f. 11v

[47] *Ibidem*, dos. 6413, f. 166

[48] *Ibidem*, dos. 6381, f. 12

6. Construcţia a 16 podeţe şi poduri din lemn de stejar în com. Văsieni, 4 colaci la fântâni şi un pod în Manoileşti.

7. Confecţionarea firmei la primărie, tabelul afişier «Cuvântul generalului», cutia de reclamaţiuni, indicatoare pe drumuri şi fântâni, chei la uşile şcoalelor şi instituţiunilor din comună etc.

8. Aprovizionarea şcoalelor şi instituţiunilor din comună cu lemne necesare pentru încălzitul birourilor pentru iarnă.

9. Curăţitul islazurilor de mărăcini.

10. Idem cimitirele, drumurile, ogrăzile şcoalelor şi bisericilor.

11. Astuparea gropilor de pe drumurile comunale şi desfundarea şanţurilor.

12. Aprovizionarea cu nisip pentru aşternere în curţile instituţiunilor şi şcoalelor.

13. Realizări de venituri la comună de circa 40000 lei, pe seama Guvernământului Basarabiei 700000 lei, iar diferite lucrări în comună de circa 76000 lei, fără să cer de la cineva, - ci numai din iniţiativa şi stăruinţa proprie.

14. Am ţinut 4 conferinţe cu sătenii, discutându-se chestiuni cu caracter ad-tiv, gospodăresc, siguranţă şi ordinea publică, economică etc.

15 Am strâns recolta de cereale şi fân de pe proprietăţile statului.

16. Am colectat 13400 lei numerar şi alte ofrande în natură pentru ajutorarea familiilor ostaşilor de pe front şi răniţilor.

17. În prezent sunt în curs cu înscrierile la împrumuturile de înzestrare a ţării.

18. Lucrările cancelariei, deşi extrem de aglomerate, le-am executat la zi, cu concursul neprecupeţit al d-lui Bârsă Alexandru secretar şi a d-nei învăţătoare Istrate Ludmila ce au fost utilizaţi de subsemnatul în serviciul Primăriei.

L.Ş. Notar-Primar Th. P. Muşat <s.a.>"[49]

Problema contopirii comunelor Manoileşti şi Văsieni a continuat să rămână în atenţia autorităţilor de plasă, astfel, la 19 septembrie 1941, cu nr. 535, Pretura Hâncești înainta propunerea Prefecturii judeţului Lăpuşna de contopire a celor două comune[50]. Drept argumentare a acesteia a fost lipsa de resurse financiare suficiente pentru a progresa, cât şi pentru a face faţă cheltuielilor obligatorii de personal, materiale, chirii etc. Un alt motiv a fost faptul că comuna Manoileşti nu avea local propriu în care să fie instalate serviciile Primăriei[51]. Dar şi faptul că bugetul acestei comune în anii anteriori, se face referire de până la 28 iunie 1940, era deficitar. Raţionalizarea cheltuielilor fiind una din prerogativele Guvernului Antonescu, a permis pretoratului să adauge că un asemenea act ar permite economisirea unei sume de cel puţin 168000 lei anual, iar banii daţi s-ar putea redirecţiona spre lucrări edilitare şi investiţii. Iar faptul că se afla la o distanţă de ½ km de Văsieni pe aceiaşi vale, facilita utilizarea de către locuitorii comunei Manoileşti pe rând cu cei din Văsieni, a reproducătorilor gospodăriei comunale şi celelalte înfăptuiri: şcoala de meserii, uzina electrică, spitalul etc.[52]

Anticipându-se hotărârea care trebuia să o ia Prefectura, Primăria Văsieni în mod confidenţial înainta Pretoratului Hâncești Decizia nr. 9/1941, prin care se hotăra desfiinţarea comunei Manoileşti, şi solicita dispoziţii pe marginea acestui subiect[53]. Drept urmare, la 25 septembrie 1941, Prefectura judeţului Lăpuşna prin Decizia nr. 7

[49] *Ibidem*, f. 12

[50] *Ibidem*, dos. 6375, f. 5

[51] În decursul perioadei interbelice comuna Manoileşti a închiriat localul primăriei de la localnici, ne având sediu propriu.

[52] ANRM, *Fondul* 339, inv. 1, dos. 6375, f. 5

[53] *Ibidem*, f 22

hotărăşte contopirea mai multor comune din cuprinsul judeţului, printre care şi a satului Manoileşti cu comuna Văsieni[54].

Într-un alt raport întocmit de Primăria Văsieni şi înaintat la 2 octombrie 1941, cu nr. 376[55]. În cadrul său notarul Th. P. Muşat informa Pretoratul:

„1. Am stăruit şi s-au terminat reparaţiunile şi curăţenia localurilor de şcoli primare din Văsieni şi Manoileşti.

2. Idem, localul primăriei din Manoileşti, care s-a amenajat pentru a fi ocupat de şcoala nr. 2, cel propriu fiind insuficient faţă de numărul şcolarilor.

3. În curs de terminare a reparaţiunilor localului Şcoalei de meserii Văsieni, în volum de circa 30000 lei.

4. În curs de executare, o barcă necesară la iaz cu ajutorul căreia să se poată tăia şi aduce la mal stufăria de la care comuna încasează taxe.

5. În curs de repartizarea recoltei din colhoz ce revine statului, constând din floarea soarelui, secară, orz, fân etc.

6. În curs cu intensificarea arăturilor şi semănăturilor de toamnă.

7. În curs cu efectuarea muncilor, tăiatul buruienilor şi prăşitul la via fost proprietatea evreiască, actualmente trecută în patrimoniul statului.

În această operaţie am întâmpinat greutăţi, căci locuitorii cu plată şi nu voiesc a ieşi la lucru."[56]

La 16 octombrie 1941, Prefectura judeţului Lăpuşna solicita de la pretorate informaţii cu privire la organizarea administrativ-teritorială a plaselor atât în perioada sovietică, cât şi starea de fapt în care se aflau ele la acel moment. Drept urmare, la 21 octombrie 1941, cu nr. 1054, Pretura Hânceşti înainta Prefecturii trei tablouri în cadrul cărora erau prezentate localităţile care compuneau această unitate administrativă, până la, în timpul şi după ocupaţia sovietică a Basarabiei[57]. Conform lor, la 20 octombrie 1941, plasa Hânceşti era compusă din 20 de comune rurale, formate din 52 de localităţi[58]. În acest tablou, comuna Manoileşti era indicată sub numărul 13 şi comuna Văsieni sub nr. 20, formată din satele Văsieni şi Fânaru. Ambele comune aveau reşedinţa notariatului la Văsieni. În tabelul 2, care se referă la perioada de ocupaţie sovietică, este indicat că în raza plasei (raionului - *T.C.*) Hânceşti erau 35 de comune (soviete săteşti) – Manoileşti sub nr. 20, şi Văsieni cu Fânaru sub nr. 35[59].

Pentru administrarea mai eficientă a localităţilor comunei Văsieni, notarul Theodor P. Muşat propunea desemnarea a câte un delegat al Primăriei în satele Manoileşti şi Fânaru. Aceştia trebuiau să aducă la cunoştinţa şi să explice locuitorilor în timp util a ordinelor şi dispoziţiilor autorităţilor administrative şi de alt rang. În acest context, la 24 octombrie 1941, cu nr. 630, în această calitate au fost propuşi **Ion Vladimir Mălai** pentru cătunul Fânaru şi **Dănilă Gh. Oprea** pentru satul Manoileşti. Primul era caracterizat de către notar drept un bun gospodar, iar pe cel din urmă că ar fi dat dovadă de supunere, activând şi în calitate de agent agricol[60]. Astfel, Pretura la 19 noiembrie 1941, în conformitate cu dispoziţiile art. 21 din Legea administrativă, aprobă pe cei doi în calitate de delegaţi[61].

---

[54] *Ibidem*, f. 15-19
[55] *Ibidem*, f. 334
[56] *Ibidem*
[57] *Ibidem*, f. 29
[58] *Ibidem*, f. 30
[59] *Ibidem*, f. 31
[60] *Ibidem*, dos. 6375, f. 80
[61] *Ibidem*, fila 81

O nouă vizită a prefectului județului Lăpușna în comuna Văsieni, se produce la 17 octombrie 1941. La aceiaşi dată, Primăria Văsieni adresa Preturii Hânceşti o notă informativă prin care arăta că la orele 18^{00} comuna a fost vizitată de colonelul Şt. Georgescu, prefectul județului Lăpușna, însoțit de un colonel[62] comandantul Inspectoratului PP Lăpușna şi un funcționar de la Prefectură[63]. Din informațiile prezentate reiese că prefectul „a plecat mulțumit găsind totul în regulă”[64]. Acesta a făcut unele recomandări primarului ca să atragă atenția asupra curățirii drumurilor, la care primarul (notarul – *T. C.*) a răspuns că acest lucru se face în fiecare sâmbătă. Prefectul Georgescu s-a mai interesat de mersul aratului şi semănatului.

Printre inspecțiile autorităților superioare precum a pretoratului o amintim şi pe cea de la 29 noiembrie 1941. Cu această ocazie, la 19 decembrie, cu nr. 2394, Pretura solicita Primăriei Văsieni să facă urgent precizări pe marginea numărului raportului cu care a fost transmis Procesul Verbal de inspecție administrativă din 29 noiembrie 1941 Prefecturii. Din datele de care dispunem, acest raport a fost transmis sub nr. 939 din 2 decembrie 1941[65].

O altă inspecție a fost efectuată de pretorul Mihail Siminel la 11 decembrie 1941, în urma acesteia a fost întocmit un alt proces verbal.[66] Menținerea perioadei de interimat a notarilor-primari nu putea continua la nesfârşit, deoarece reintegrarea Basarabiei în sistemul administrativ-teritorial românesc, fără implicarea directă a localnicilor, era imposibil. Astfel, spre sfârşitul anului 1941, se începe procesul de alegere şi numire a primarilor onorifici şi a ajutorilor de primari. În acest context, la 2 decembrie 1941, cu nr. 936 Primăria Văsieni înainta Preturii lista candidaților propuşi la postul de primari şi ajutori de primar[67]. Conform listei înaintate în calitate de primar, era propus **Ion C. Calmâc**, ajutor de primar în interiorul comunei **Ion C. Iosip**[68], şi ajutor de primar cu câmpul pe **Dănilă Gh. Oprea**[69], care îndeplinea şi funcția de agent agricol „şi a dat dovadă cu multă activitate, atât pe teren în comună cât şi la câmp”[70]. Aceste persoane au fost propuse cu asentimentul[71] populației care fuseseră convocați la 1 decembrie, unde s-a organizat un plebiscit local, în urma căruia a fost întocmit şi un proces verbal[72].

Un alt proiect de împărțire administrativă a Plasei Hânceşti a fost înaintat la 22 decembrie 1941 de Pretura Hânceşti[73]. Conform acestuia, plasa urma să fie formată din

---

[62] Numele nu este indicat.
[63] ANRM, *Fond 339*, inv. 1, dos. 6380, f. 7
[64] *Ibidem*
[65] *Ibidem*, f. 9; Primăria Văsieni la 27 decembrie 1941, nr. 1117 răspundea Preturii că procesul verbal de inspecție din 29 noiembrie 1941 a fost înaintat Prefecturii cu nr. 939 din 2 decembrie 1941 (*Ibidem*, dos. 6384, f. 68; dos. 6380, f. 8.
[66] *Ibidem*, dos. 6380, f. 35
[67] *Ibidem*, dos. 6378, f. 151
[68] Conform unor date de arhivă în anul 1949 Ion C. Iosip probabil pentru activitatea sa obştească şi funcțiile deținute în perioada interbelică şi a războiului se afla în detenție, familia s-a fiind inclusă în rândul familiilor de culaci (Arhiva Ministerului Afacerilor Interne a Republicii Moldova, *Fondul* 19, inv. 4, dos. 48, f. 51).
[69] Acest personaj şi membrii familiei sale au fost deportați în anul 1949.
[70] ANRM, *Fond* 339, inv. 1, dos. 6378, f. 151
[71] Consimțământul.
[72] ANRM, *Fond* 339, inv. 1, dos. 6378, fila 151
[73] *Ibidem*, dos. 6381, f. 196

17 comune, formate din 52 de sate. Comuna Văsieni este arătată sub nr. 17 şi este compusă din satele Văsieni, Manoileşti şi Fânaru, înregistrate sub nr. 50-52[74].

La 31 decembrie 1941, cu nr. 2732, Pretura Hânceşti înainta Prefecturii Lăpuşna propunerile de primari şi ajutori de primari numiţi pe cale plebiscitară[75]. Astfel, din partea comunei Văsieni au fost înaintate candidaturile lui Ion C. Calmâc în calitate de primar, a lui Ion C. Iosip – ajutor de primar intern şi a lui Dănilă Gh. Oprea – ajutor de primar extern[76].

Şi, doar în februarie 1942, în urma Deciziei Prefecturii, cei nominalizaţi au fost confirmaţi în funcţie, depunând jurământul.

Încheierea mandatului de notar al comunei Văsieni a lui Th. P. Muşat după cum s-a amintit mai sus, s-a petrecut în luna martie 1942. Corespondenţa dintre personajul amintit şi autorităţile de plasă ne oferă detalii bogate în această privinţă. Deja, cum s-a menţionat mai sus, Theodor P. Muşat solicitase să fie transferat din funcţia în care a fost nominalizat după reinstalarea administraţiei româneşti. Cererile sale de a fi transferat în alt post au devenit obiectul de activitate pentru serviciul de personal a Guvernământului Basarabiei. La 3 martie 1942, prin adresa Primăriei nr. 733, notarul solicita să i se dea permisiunea de a se deplasa la Chişinău în zilele de vineri 6 şi sâmbătă 7 martie pentru a se prezenta la Guvernământ ca să urmărească stadiul transferului şi pentru a primi decizia în această privinţă[77]. Pretura aproba această permisiune la 6 martie 1943 cu nr. 1387[78]. În timp cât se afla la Chişinău, solicitantul transferului a primit la 7 martie decizia cu nr. 185 a transferului său în funcţia vacantă de impiegat al Preturii fără gradaţie, urmând să intre în funcţie începând cu 10 martie[79]. Privitor la acest transfer cu nota informativă nr. 5925, Directoratul Afacerilor Administrative, Secţia Serviciu Personal al Guvernământului informa Pretoratul plasei Hânceşti despre conţinutul deciziei 185[80]. Deşi Theodor P. Muşat deja cunoştea conţinutul acestei decizii, totuşi la 9 martie 1942 Pretoratul din punct de vedere oficial îl informează de conţinutul deciziei menţionate[81], cu aceiaşi ocazie Pretura hotărăşte ca girarea lucrărilor de la comuna Văsieni să fie preluate de notarul comunei Ulmu[82].

Pentru a încheia toate formele legale de transfer, Theodor P. Muşat, la 15 martie 1942, era prezent la Văsieni unde, fiind asistat de primarul onorific Ion C. Calmâc şi secretarul-casier Alexandru Gh. Bârsă, a dat în primire averea mobilă şi imobilă a comunei[83]. Cu această ocazie a fost întocmit şi un proces verbal de predare-primire.

Încheierea mandatului de notar a lui Theodor P. Muşat reprezintă o etapă sugestivă din evoluţia comunei Văsieni şi a localităţilor care o formează, acţiunile sale atât în calitate de notar cât şi de primar, deşi nu s-au păstrat în memoria colectivă a comunităţii, urmează a fi reanimate prin publicarea unor rapoarte de dare de seamă, şi

---

[74] *Ibidem*
[75] *Ibidem*, dos. 6375, f. 83.; dos. 6378, f. 133.
[76] *Ibidem*, dos. 6378, f. 133
[77] *Ibidem*, dos. 6413, f. 161
[78] *Ibidem*, f. 162
[79] *Ibidem*, f. 166
[80] *Ibidem*, f. 165
[81] *Ibidem*, f. 167
[82] *Ibidem*, f. 169
[83] *Ibidem*, f. 223-224

alte documente administrative care au fost elaborate şi întocmite în perioada aflării acestuia în fruntea localităţii vizate.

Astfel, în urma examinării materialelor arhivistice inedite păstrate în arhivele din Republica Moldova, constatăm că în primele luni de activitate ale administraţiei româneşti din Basarabia, autorităţile provinciale, judeţene, de plasă şi comunale au activat în condiţii complexe, care erau agravate de nenumărate probleme de ordin economic, social şi spiritual etc. De asemenea, în faţa autorităţilor locale au stat şi anumite chestiuni lăsate moştenire de fostele autorităţi sovietice. În pofida acestora, în decursul perioadei 22 iulie 1941 – martie 1942, datorită abilităţilor de care dispunea notarul Theodor P. Muşat şi a susţinerii primite din partea unor fruntaşi cum au fost Alexandru Gh. Bârsă, Ion C. Calmâc, Ion C. Iosip, Dănilă Gh. Oprea, Teodor Gh. Dicuseară, Ludmila Istrate etc., s-a reuşit într-un termen scurt să se restabilească condiţii optime de activitate, atât la nivel administrativ, cât şi în cotidianul vieţii.

ANEXĂ

1. 1941 august 17 – Decizia nr. 5 a Primăriei comunei Văsieni de utilizare provizorie a unor foşti funcţionari

Deciziunea nr. 5.
17 august 1941.

Noi, Th. P. Muşat, notar-delegat primar, al comunei Văsieni şi Manoileşti, jud. Lăpuşna.

Având în vedere că prin deciziunea noastră cu nr. 2 din 21 (?) iulie 1941, am dispus numirea d-lui Bârsă Alexandru, ca secretar-casier al comunei Văsieni şi Manoileşti, iar ca telefonist care să ajute efectiv la lucrările cancelariei pe dl. Şencov Gh. Alexandru.

Având în vedere că această lucrare a fost deja înaintată Prefecturii cu raportul nostru nr. 18 din 28 iulie 1941, spre aprobare.

Având în vedere că între timp dl Şencov Gh. Alexandru, bacalaureat, a plecat din această comună şi ca atare urmează ca să se facă altă propunere.

Având în vedere că s-a primit ordinul Prefecturii jud. Lăpuşna cu nr. 660/941 prin care s-a hotărât ca tot personalul angajat să fie utilizat provizoriu. Având în vedere, că lucrările sunt extrem de aglomerate, iar fără acest personal serviciul s-ar efectua cu mare greutate pentru 2 comuni Văsieni şi Manoileşti, numai singur de notar care este delegat şi primar.

Decidem

Utilizăm provizoriu pe dl. Bârsă Alexandru, ca secretar-casier al comunei Văsieni la care s-a alipit şi Manoileşti.

Fixăm drept salariu 3000 lei lunar şi va începe de la 1 august 1941, de la care dată lucrează neîntrerupt în cancelaria primăriei şi s-a dovedit a fi om de încredere şi muncitor.

Ca telefonist-copist, utilizăm provizoriu şi până la găsirea altui candidat care să îndeplinească toate condiţiunile, pe d-şoara Xenia Merlă, absolventă a 3 clase secundare, care de asemenea s-a dovedit a fi aptă şi care va lucra efectiv la cancelarie sub controlul nostru.

Intrarea în serviciu va fi de la 1 septembrie, şi propunem a fi retribuită cu lei 1500, lunar.

Drept care am dat prezenta deciziune, care se va înainta autorităţilor tutelare spre confirmare în mod provizoriu.

L.Ş. Notar-Primar Th. Muşat <s.a.>

ANRM, *Fond* 339, inv. 1, dos. 6381, f. 23-23v

2. 1941 septembrie 14 – Decizia nr. 9 a Primăriei comunei Văsieni prin care se hotăra comasarea comunelor Văsieni şi Manoileşti

Primăria comunei Văsieni,
jud. Lăpuşna

Deciziunea nr. 9

Noi Theodor P. Mușat, notar-primar al comunei Văsieni, Plasa Hânceşti, jud. Lăpuşna, în prezența dlui Prim-Pretor Mihail Siminel, având în vedere art. 4 din Legea ad-tivă şi art. 194 din Regulamentul Legii ad-tive.

Având în vedere că comuna rurală Văsieni, până în anul 1930 a fost formată din satele Văsieni, Fânari şi Manoileşti, la care dată satul Manoileşti s-a deslipit pentru a forma o comună rurală separată, cu reşedința în satul Manoileşti.

Având în vedere că deslipirea acestui sat, de comuna noastră s-a făcut din interese politice şi nu în vederea unei bune administrațiuni comunale.

Având în vedere că, comuna Manoileşti, nu are suficiente venituri pentru a progresa, neputând face față cheltuielilor obligatorii ca: personal, materiale, chirii etc.

Având în vedere că prin contopirea comunei Manoileşti cu comuna Văsieni, se va realiza o economie bugetară de circa 173200 lei, care economie va proveni din suprimarea cheltuielilor expuse mai jos, ne mai fiind necesare şi anume:

1. Salariul primarului a 1800 lei lunar = 21600 anual
2. Salariul secretarului casier a 2900 = 34800
3. Indemnizația notarului a 3000 lei = 36 000
4. Salariul a 2 guarzi a 1200 lei = 28000
5. Plata Chiriilor, materialelor şi diferitelor subvenții = 52 000

Total general = 173200

Având în vedere că distanța dintre comuna Manoileşti şi Văsieni este numai de 500 m.

Având în vedere că localul primăriei Manoileşti, ar putea folosi ca local de şcoala nr. 2, întru-cât localul propriu de şcoală nu este corespunzător numărului de şcolari şi deci comuna n-ar plăti chirie şi tot odată nu se găseşte alt local în care să funcționeze şcoala nr. 2 din Manoileşti.

Având în vedere că în comuna Văsieni există o gospodărie comunală, care deserveşte pe ambele comuni.

Având în vedere avizul favorabil al d-lui Prim pretor Mihail Siminel, sub preşidența căruia se dă această deciziune.

Pe temeiul art. 4, din Legea ad-tivă şi art. 194 din Regulamentul respectiv şi în interesul unei bune administrații comunale.

Decidem.

Art. 1 Să contopesc comunele Văsieni şi Manoileşti, pe data acestei deciziuni.

Noua comună va avea denumirea de Văsieni, cu reşedința în satul Văsieni şi se va compune din satele Văsieni, Manoileşti şi Fânari.

Art. 2. O copie de pe această deciziune, se va înainta Preturei Hânceeşti, spre cele legale.

Dată astăzi 17 septembrie 1941.

Prim Pretor Mihail Siminel <m.p.>

L.Ş. Notar Primar Theodor P. Mușat <m.p.>

ANRM, *Fond* 339, inv. 1, dos. 6375, f. 23

3. 1941 noiembrie 29 – Proces Verbal de inspecție administrativă a Prim-Pretorului Mihail Siminel elaborat în comuna Văsieni

Proces Verbal

Astăzi 29 noiembrie 1941.

Noi Mihail Siminel, prim pretor al plasei Hânceşti, jud. Lăpuşna, inspectând comuna Văsieni am constatat:

Biserica:

În comună sunt două biserici care necesită reparații. Bani în prezent s-au strâns 30000 lei pentru biserica Văsieni, iar pentru biserica din Manoileşti 15000 lei.

La biserica din Manoileşti s-a lucrat la Manoileşti la reparațiunea turlei şi tencuielii în interior. Pentru biserica din satul Văsieni nu s-a putut începe reparațiunea din cauza timpului înaintat şi sumei insuficiente, pentru a se putea repara radical această biserică, ar necesita suma de lei aproximativ 125000 lei.

Frecvența la ambele biserici este bună, însă la Manoileşti mai accentuată. După venire în comună a preotului titular[84] s-a sporit şi frecvența şi la biserica din Văsieni. Secte sunt în total două familii în satul Manoileşti.

S-au luat măsuri pentru a le convinge a trece în sânul bisericii ortodoxe.

Şcoala:

În comună sunt patru şcoli. Toate sunt reparate şi se află în perfectă curățenie. Şcoala de meserii nu funcționează din lipsă de profesori. Frecvența la Văsieni 99%; la Manoileşti 80%. Cu combustibil sunt aprovizionate până la sfârşitul lunei decembrie. În curs aprovizionarea cu 20 figuri araci. Învățătorii activează.

Sănătatea:

Epidemii nu sunt, fântânele sunt dezinfectate, însă amenajarea lor nu s-a făcut conform ordinelor date de noi.

În termen de 20 zile, notarul comunei ne va raporta de rezultatele obținute. Înțelegem că o fântână amenajată, trebuie să aibă găleată fixă, cu crucea de fier[85]. Fântânile vor fi separate pentru adăpat şi pentru băut.

La cele pentru adăpat se vor amenaja ulucuri paralele cu şoseaua sau cu drumurile naturale. Fiecare va fi împrejmuită cu corlete şi piatră necesară cu nisip. Cele două fântâni model cu pompă funcționează. În executarea ord. Prefecturei nr. 9828/941 bazată pe ordinul Pretoratului nr. 1818/941 autoritățile comunale au executat controlând fiecare gospodărie în parte.

Agricultură:

După planul de cultură s-a fixat 750 ha grâu de toamnă, 290 ha secară şi 18 ha orz. S-au realizat: 219 ha cu grâu, 312 cu secară, 1 ha cu orz şi 218 ha ogor (arătură). Deci planul de cultură a fost depăşit la secară. Nu s-a făcut platforma de gunoi. În termen de 15 zile notarul comunei ne va raporta de rezultatele obținute.

Grâul de primăvară în cantitate de 2050 kg a fost blocat şi lăsat la producători. Grâul adus din Transnistria în cantitate de 2500 kg a fost distribuit la 15 locuitori. Suma încasată de la locuitori se va vărsa chirigiilor cu acte în regulă.

Toate bunurile imobile şi mobile intrând în patrimoniul statului s-au inventariat. Pentru fiecare bun în parte s-a format un dosar special din care se poate constata întreaga lui situație juridică şi contabilicească.

Situația pivniței provenită de la evreu Tizmer:

S-a inventariat 6201 decal vin gazat, din care s-a extras 3501 decal vin bun de băut, rămânând un sold de 2700 decal vin gazat care se poate (fi) prelucra(t) în rachiu. Din cantitatea de 3501 decal vin s-a vândut din ordinul d-lui Gh. Glod fost prefect al jud. Lăpuşna cantitatea de 2751 decal, rezultând o sumă de lei 943743 care sumă a fost consemnată de Administrația Financiară pe seama Guvernământului afară de lei 59955 ce reprezintă cota depusă la comună pentru reparația localurilor de şcoli, iar suma de lei 45067 cheltuieli de ad-ție, personal, pritocit, prăşitul viei, etc. Existând un sold de lei 14523 asupra custodelui Medveschi Alexandru, ținuți pentru rulment.

Mai există la cramă 280 decal drojdie de vin şi 528 decal vin recolta 1941 şi rest 750 decal vin vechi din cel extras şi nevândut.

În ceea ce priveşte recoltele obținute din terenurile Tismer şi frații Feldiman se găsesc înmagazinate.

Moara Gotlib:

Încasări 226405, cheltuieli 173959 personal, reparațiuni şi combustibil. Soldul rezultat de lei 52446 din care s-a consemnat 33306 restul se află asupra custodelui T. Gh. Dicuseară.

---

[84] Aici este vorba despre preotul Nicolae Besedovschi, care, în perioada interbelică, a fost preot al bisericii Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavriil din Văsieni, s-a aflat în această funcție până în anul 1944, nu a activat o perioadă scurtă de la 28 iunie 1940 – până în toamna anului 1941, când s-a aflat în România. Conform unor mărturii pe care le-am obținut de la dl. Petru Mihăilă din s. Văsieni, Preotul Nicolae Besedovschi a decedat în anul 1944, în timpul evacuării în România, în contextul luptelor de forțare a Prutului din apropierea or. Leova, împreună cu secretarul Alexandru Bârsă, moşul de pe mamă a informatorului.

[85] Asemenea dispozitiv era folosit pentru a nu permite adăpatul vitelor l-a fântânile de unde se lua apă potabilă pentru consum de populație.

Moara a fost propusă pentru licitație. Pentru restul terenurilor de pe care nu s-a putut în natura dijma, s-a încasat arenda în bani și consemnat la Administrația Financiară pe seama Guvernământului.

Activitatea comisiunei comunale:

S-a strâns pentru Incoop[86] 300 kg fasole, 4000 nuci, 10 buc. păsări și 60 kg cartofi. Locuitorii se opun din cauza prețurilor insuficiente.

Asistența socială:

S-a strâns pentru familiile celor căzuți pentru desrobirea Basarabiei suma de lei 13400. Pentru Crucea Roșie s-a donat 1400 ouă, 300 kg fasole, 100 buc. păsări, 190 kg cartofi, 5 kg ceapă, 3 kg miere albine și 4 batiste.

Pentru darul soldatului s-a strâns 1000 lei. Pentru ostași 60 perechi ciorapi, 20 perechi mănuși. Autoritățile comunale sunt în continuare.

Împrumutul reîntregirei:

S-a subscris 8000 lei. Nu suntem mulțumit de rezultat. Se vor invita locuitorii la primărie unde li se vor explica rostul acestor subscrieri.

Cantine școlare:

Sunt două cantine școlare. S-a strâns 150 kg făină la cantina Văsieni și în numerar 7300 lei.

La satul Manoileşti 5000 lei. Se hrănesc de la 12 noiembrie zilnic 55 școlari.

Edilitare:

În luna noiembrie în afară de cele arătate în trecut s-au mai făcut următoarele lucrări.

Construcția unui șopron pentru adăpostirea uneltelor de pompierie.

Instalarea rețelelor electrice la primărie. Construcția a trei scăunele la latrina școlii Văsieni și reparatul ușilor.

Confecționarea unei uși din nou la biroul primăriei.

Construcția din nou a unei porțiuni de drum care s-a împietrit în lungime de 200 m[87] și desfundarea șanțurilor pe o lungime de 150 m.

Cancelaria primăriei.

Corespondența operată, executată și înregistrată la zi.

Dosarele cusute și operate la zi. Biroul MONT format.

Starea civilă:

În regulă.

Casa comunală:

Încasări 198158. Plăți 103310. rezultând un sold de lei 94798 aflat asupra casierului Bârsă Alexandru, prezentându-l în numerar. Până la clarificarea situației casierului, numerarul va fi păstrat de notarul comunei.

În general am fost încă odată mulțămit de modul cum se administrează această comună și în special de felul muncii depuse de către Muşat Theodor, notarul comunei.

Drept care am dresat prezentul proces verbal, din care una copie se va înainta în termen de 24 de ore Prefecturei jud. Lăpușna, iar 4 copii Pretoratului.

Prim Pretor (s.s.) Mihail Siminel

Prezenta copie fiind conformă cu originalul se certifică de noi.

L.Ș. Notar Primar Th. P. Muşat <m.p.>

ANRM, *Fond* 339, inv. 1, dos. 6380, f. 10-10v

4. 1941 decembrie 11 – Proces Verbal de inspecție administrativă a Prim-Pretorului Mihail Siminel elaborat în comuna Văsieni

Proces Verbal

Astăzi 11 decembrie 1941

Noi Siminel Mihail, prim pretor Plasei Hâncești, jud. Lăpușna.

Având în vedere ord. D-lui Prefect al jud. Lăpușna pentru a asista la cercetări contra șefului de post din comuna Văsieni.

[86] Institutul Național al Cooperației Chișinău.

[87] Se face referință la drumul de acces spre Spitalul Văsieni.

Totodată dl Prefect, inspectând şcoala din localitate, nu a fost mulţumit din cauză că a constatat lipsa hărţilor.

S-a dat ordin organelor ad-tive şi corpului didactic pentru a le procura în termen de 4 zile.

Dl. Perfect a fost mulţămit de modul cum s-a executat porţiunea nouă construită de şosea împietruită în lungime totală de 240 m.l.

Dl. Prefect inspectând starea civilă şi dosarele ale bunurilor evreieşti, a dat îndrumări necesare pentru mai buna lor ţinere.

Drept care am dresat prezentul proces verbal, din care una copie se va înainta Prefecturii iar, patru copii Pretoratului.

NB: Dl Prefect a aprobat ca de azi înainte masa caldă pentru copii săraci să fie servită în sala de mese a şcolii de meserie.

Prim Pretor (s.s.) M. Siminel

L.Ş. p. Conformitate Notar Th. Muşat <m.p.>

ANRM, *Fond* 339, inv. 1, dos. 6380, f. 35

5. 1942 martie 15 – Proces Verbal de predare/primire a lucrărilor Primăriei Văsieni de către fostul notar al comunei Văsieni Th. P. Muşat

Proces Verbal

Astăzi 15 martie 1942.

Noi, Teodor P. Muşat, notarul comunei Văsieni şi Ioan Calmâc primar Onorific şi Alexandru Bârsă, secretarul Primăriei astăzi data de mai sus, primul în calitate de predator şi secunzii în calitate de primitori, am procedat la predarea şi primirea întregii averi mobilă şi imobilă, inventariată şi trecută în registru.

S-a predat şi luat în primire toată averea comunei Văsieni şi Manoileşti, mobilă imobilă, inventariată şi trecută în reg. Inventar al comunei, pentru care a semnat fiecare în parte.

S-au predat şi luat în primire toate dosarele cu inventarele în perfectă regulă, de averea rămasă de la evrei, germani etc. şi intrată în patrimoniul statului din Văsieni cu toate ce cuprinde. Sume băneşti asupra dlui notar n-au rămas fiind toate depuse pe conturile lunare. Gestiunea a trecut încă de la 1 ianuarie a.c. asupra dlui Secretar Bărăs Alexandru. De asemenea înainte de predarea acestuia, încasarea veniturilor şi cheltuielile s-au făcut prin custozii fiecărui bun, iar primăria a controlat bunul mers prin dl notar până la această dată şi de comisiunea comunală.

Arhiva primăriei cu toate registrele de stare civilă, de contabilitate, etc. s-au predat complecte fără rectificări şi se află asupra dlui secretar Bârsă, care de altfel le-a avut în păstrare şi până la această dată.

Toate ordonanţele de plată sunt emise conf. legei, cu actele justificative timbrate şi complecte. Nici o deturnare de fonduri, şi nici plăţi pe acte de portofoliu nu s-au făcut.

Constatăm că, sub conducerea dlui notar care a avut şi funcţia de primar, s-au încasat cu chit. Nr. 1 şi până la 1490 inclusiv, suma de lei 545654, iar plăţi cu ord. de lată nr. 1 şi până la nr. 80 inclusiv 357285, rezultă un sold de lei 188269 care a rămas în numerar asupra dlui Casier Secretar Alexandru Bărsă. Deci gesstiunea fiind asupra dlui casier precum şi actele justificative, acesta rămâne direct răspunzător de ce i s-a predat.

Dosarele cu corespondenţa MONT de asemenea s-a predat dlui Secretar Bârsă Alexandru. Idem dosarele confidenţiale.

Materialul lemnos s-a transportat aproape toată cantitatea, urmează ca dl Primar să urgenteze transportarea şi restului de material lemnos pentru construcţiuni de poduri. Îl are în primire deja dl I. Calmâc.

Toate lucrările cancelariei s-au predat executate la zi.

Cu primăria dl T. Muşat, notar nu are nici o încurcătură de nici un fel. Totul a fost condus bine, în ordine şi în bune condiţiuni s-au predat fiind astfel descărcat de noi.

L.Ş.

Am predat Th. Muşat.

Am luat în primire

Primar I. Calmâc <m.p.>

Secretar Al. Gh. Bârsă <m.p.>

ANRM, *Fond* 339, inv. 1, dos. 6413, f. 223-224

The 1945 Moscow Conference and the United States Policy on the Diplomatic Recognition of Bulgarian and Romanian Governments

Penka PEEVA

Abstract*. This essay focuses on some problems of the United States policy towards Romania and Bulgaria regarding the diplomatic recognition of their governments after the end of World War II. Some comments, analyses and conclusions have been made in confirmation of the thesis that in 1945 American administration sought to secure an open Soviet sphere in Eastern Europe and that the American stand at the Moscow conference of the Foreign Ministers, December 1945, were in accord with that policy.*

Keywords: *Moscow Conference, foreign relations, USA*

Introduction

The 1945 Moscow conference of the American, British and Soviet Foreign Ministers, in contrast to the London conference of the Council of Foreign Ministers, ended with a quickly reached agreement on the Bulgarian-Romanian question. It was negotiated that there would be some changes in the composition of the Communist-dominated governments in Bulgaria and Romania. Promises were given that free elections would be held and freedom of speech, religion, meetings, etc. would be guaranteed. Accordingly, the United States would recognize the new governments after the execution of the decisions.

What does the turn in the U. S. unyielding until recently policy on the Bulgarian-Romanian question mean? Was it that the United States actually had accepted the USSR unilateral conduct in Bulgaria and Romania and they both were "written off"? Or, on the contrary, did the American policy makers try to obtain more active role and to limit the Soviet control by diplomatic means even as they negotiated recognition of communist-dominated regimes in these countries?

Cold War historians differ in their interpretations as to whether in 1945 the American policy makers were hardliners, appeasers, or simply had no strategy for the post-war world order. A lot of scholars find it difficult to argue that the United States was strongly determined to oppose the communization of Eastern Europe. They share the view that in 1945 the American policy was directed to pursuing a conciliatory approach to the Soviet Union rather than to opposing the political system which the USSR was setting up in the region, thereby "selling out" Eastern Europe. Mark Trachtenberg even goes further by arguing that the State Secretary James Byrnes had a strategic vision to accept a stable settlement with the USSR based on spheres of influence and the Moscow conference was actually a "genuine political understanding" on these lines.[1] Other scholars claim that the American government by no means

[1] See Melvyn Leffler, "Inside Enemy Archives: The Cold war Reopened," *Foreign Affairs*, 75/4 (July-August, 1996), p. 134; See also Wilson Miscamble, *From Roosevelt to Truman: Potsdam, Hiroshima and the Cold War* (NY: Cambridge University Press, 2007), pp. 212, 216, 325-326; and Marc Trachtenberg, *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement, 1945-1963* (Princeton: PUP, 1999), 9-10, 14, n. 31, as well as Marc Trachtenberg, "The United

pursued policy of disinterest in Eastern Europe. Its concessions and compromises were merely tactical, with the sole purpose of gaining advantages and keeping an open Soviet sphere in Eastern Europe. According to Eduard Mark, the purpose of U.S. policy at Moscow in December 1945 was not to "challenge a Russian sphere of influence, but to guide and control its development along lines which will not jolt the world into conflict."[2]

Against the background of the continuing discussions on the American policy in the early Cold War years, it's fully understandable that the interpretations of the 1945 Moscow decisions are still open to debate. This essay hopes to give some explanation of the American policy in the late 1945 by looking at how the U.S. dealt with the issue of the recognition of Bulgarian and Romanian governments at the Moscow conference in December 1945. The analysis of this particular case could provide additional arguments for the thesis that, regardless of the concessions it made, the U.S. hoped to obtain an open sphere in Eastern Europe without exclusive Soviet and communist domination.

The U.S. policy of no compromise

In the autumn of 1945 the U.S. and the USSR found themselves at a stalemate on the issue of the political developments of former German satellites Bulgaria and Romania. The political situation in these two countries, largely influenced by Moscow's decisions and considerations, raised challenges and dilemmas, to which Washington had to find prompt answers. A year earlier, the offensiveness with which the Soviet Union had began to defend its rights to dominate the Southeast Europe, found the U.S. unprepared to react with the same speed. The unclear concept about the American role in the European affairs, as well as the unclear perspective of the American-Soviet relations, had limited the maneuvering of the American administration. A lot of facts of the American policy towards Bulgaria and Romania in the period since the armistice agreements had manifested conservatism, lack of flexibility and adaptation to the quickly changing realities. But faced with the undoubted fact that the Soviets were steadily marking their sphere of influence in East Europe and were threatening to leave Washington without a decisive voice in this part of the world, the American administration had to duly clarify its theory of the postwar world order and consider the acceptability of the current situation in the Balkan countries.

In February 1945 at Yalta the American president Franklin Roosevelt, the British Prime-minister Winston Churchill and the Soviet Generalissimo Josif Stalin reached an agreement on the formation of governments in East European countries "broadly representative of all democratic elements". A "Declaration on Liberated Europe" was released. It stated that all nations previously under German control would have a democratic government. Designed by Washington to serve as a means of diplomatic pressure against Soviet efforts to impose a unilateral control in East Europe, the Declaration soon faced its first challenges. The political events in Romania and

---

States and Eastern Europe in 1945," in *Journal of Cold War Studies*, 10/4 (Fall 2008), pp. 94-132, where he summarizes the prevailing opinions on the matter. The quotation is on p. 132.

[2] See, for example, Eduard Mark's contribution to the H-Diplo roundtable, May 7, 2009, http://www.h-net.org/~diplo/roundtables/ PDF/Roundtable-X-12.pdf, pp. 4, the quotation on p. 17.

Bulgaria in the spring of 1945 became a trial test for the effectiveness of the American tactics. In both cases it became evident that the diplomatic rhetoric, based on common principles, no matter how persistent it was, had no effect in the realities of *Realpolitik*. The Declaration proved to be impracticable.[3]

In the spring of 1945 Stalin began lobbying the Western Powers for recognition of Bulgarian and Romanian governments but with no success. The American administration had already realized that the delay of the diplomatic recognition, as well as the signing of the peace treaties with Bulgaria and Romania, was among the few effective means it had for putting the Soviet Union under pressure and forcing it to take into consideration the American demands. At Potsdam the U.S. took a strong stand on the Balkan countries, proposing that the control commissions in Bulgaria and Romania "henceforth operate on a tripartite basis" and that the elections be held there under the "supervision" of the three Great Powers.[4] The American delegation repeatedly stated that the U.S. would not recognize the governments of the two countries. The refusal to recognize their communist-dominated governments, to reestablish the diplomatic relations with them and to speed up the signing of the peace treaties was a clear indication that Washington was about to give up the "soft-line" and to advance to new tactics. In contrast, Moscow recognized the Romanian government on 8 August 1945 and announced that it would recognize the Bulgarian government too after the 26 August elections in Bulgaria.

The London session of the Council of Foreign Ministers in September-October 1945 went along this line of confrontation. The U.S. Secretary of State James Byrnes and the British Foreign Secretary Ernest Bevin made it clear again that there would be no recognition until free and fair elections were conducted under western observation. This firm position met with the Soviet foreign minister Molotov's adamant rebuff, who was acting on Stalin's orders. After objecting to the involvement of France and China in tripartite discussions the Soviet delegation refused to participate in further discussions. The policies of no compromise led to the failure of the conference.[5]

Fully logically, the American determination to oppose the unlimited Soviet control in Eastern Europe and the Soviet refusal to accept Washington's interference in its sphere of influence brought the dialogue to a dead point.

---

[3] See Penka Peeva, "The USA and the Balkan Challenges to the Declaration on Liberated Europe," in *Bulgarian Historical Review*, Vol. 32/1-2 (2004), pp. 219-234.

[4] *Foreign Relations of the United States (Further referred to as FRUS), The Conference of Berlin (The Potsdam conference*), II: 152, 155, 166, 229.

[5] The interpretations of the American policy at London differ as to whether Byrnes took a tough line from the start, or was inclined to compromise at the beginning but hardened his position after being provoked by Molotov's accusations and criticism. But most of the historians agree that the U.S. was determined on the policy of no compromise in regard to Bulgaria and Romania. For the different interpretations see, for example, Arnold Offner, "'Another Such Victory': President Truman, American Foreign policy, and the Cold War," in *Diplomatic History*, vol. 23/2 (April, 1999), p. 136; and Eduard Mark, "American Policy toward Eastern Europe and the Origins of the Cold War, 1941-1946: An Alternative Interpretation," in *The Journal of American History*, vol. 68/2 (September 1981), p. 313. Trachtenberg gives another interpretation to the effect that even at London Byrnes made it clear that "U.S. was willing to accept the communist-dominated regimes in those two Balkan countries." See Trachtenberg, "The United States and Eastern Europe…," p. 109.

The change in the U.S. policy

Awareness of the American limited leverage in Bulgaria and Romania for opposing the exclusive Soviet sphere led the U.S. to reconsider the issue and to look for a solution. Maybe a more conciliatory policy would give better results? The solution was suggested by Charles Bohlen, one of the leading experts on Russia and Byrnes' confidant advisor. In a memorandum of October 18, 1945, Bohlen observed that Soviet policies in Eastern Europe were leading to "increasing friction with the Western Democracies and the eventual division as a last resort of the world into spheres of influence in the most undesirable and dangerous sense of that term." He insisted that the United States "should not and indeed could not assist or even acquiesce in the establishment by the Soviet Union of exclusive spheres of influence in Central and Eastern Europe by means of complete domination of the lives of the countries lying in that region." Byrnes himself thought that a conciliatory policy would offer "the best hope of strengthening the elements in the Soviet government who if given an opportunity to do so would favor a modification of the present Soviet attempts at domination in Eastern and Central Europe…"[6]

Besides, Byrnes was in favor of the early signing of the peace treaties with Romania and Bulgaria. He calculated "that the signing of peace treaties would lead to withdrawal of Soviet troops from those countries and that, with the Red Army gone, the Communists would not be able to hold on to power there."[7] His plan was to complete the conclusion of the peace treaties before the summer of 1946. But the treaties could not be signed with unrecognized governments.

Another issue was also on the agenda – the problem of the occupational regime in Japan. The question of the control over Japan after the end of the war became one of the main sources of tension between the two allies. The U.S., who pretended to have the final say there, faced the Soviet determination to play an active role in the allied control regime. The State Department officials backed themselves with arguments grounded on the "Russian pattern set in Hungary, Bulgaria and Romania." At first, the Soviets complied with the American claim to have preeminence in Japan and proposed that the "Allied Control Commission for Japan should operate on a basis analogous to the Allied Control Commission, for example in Romania," thus expecting that the U.S. would in turn accept the Soviet preeminence in the Balkans.[8] This proposal was discussed by Stalin again in his meeting with Harriman on October 24 at Gagri, but on the next day the Soviet leader furiously rebuffed it. Byrnes got convinced that Stalin's chief concern was Japan. [9] Again Stalin's tactics gave results to the effect that it made Byrnes quite accommodating on Bulgaria and Romania.

So, during the weeks, which followed the London session until the Moscow conference, the U.S., deadlocked on the policy of non-recognition, but fully aware of the necessity for accommodation, tried new tactics in search for a *modus vivendi* with the USSR.

---

[6] The memorandum and Byrnes' words are published by Eduard Mark in his "Charles E. Bohlen and the Acceptable Limits of Soviet Hegemony in Eastern Europe: A Memorandum of 18 October 1945," in *Diplomatic History*, vol. 3 (Spring, 1979), pp. 313-36.

[7] James Byrnes, *All in One Lifetime* (New York: Harper, 1958), pp. 318-319.

[8] Harriman to Byrnes October 22, 1945, *FRUS* 1945, VI: 768.

[9] Stalin-Harriman meeting, October 24, 1945, *FRUS*, 1945, VI: 785; Stalin-Harriman meeting, October 25, ibid., pp. 789-792. James Byrnes, *Speaking Frankly* (NY & L: Harper and Row, 1947), p. 108

The resumption of the American-Soviet dialogue began with Truman's letter to Stalin, in which the American president contested the Russian statement that "the United States policy in regard to the recognition of the governments of Romania and Bulgaria appeared to be motivated by an unfriendly attitude towards the Soviet Union." He stated that "we are anxious, and are willing to go far, to concert our policy with that of the Soviet Union."[10]

The letter was delivered to Stalin personally by the American Ambassador to Moscow Averell Harriman and was discussed at their meeting on October 24 at Gagri, near Sochi. Harriman presented the American proposal of compromise, previously formulated by Byrnes. According to it the U.S. expressed willingness to accept narrowing of the Council of Foreign Ministers (CFM) if after preparing the drafts of the peace treaties under the 4-3-2 formula the Council would call a peace conference made up of the five permanent members of the security organization, all the European United Nations and all the non-European nations which had supplied substantial military contingents. Stalin reacted favorably to the American concession and did not object to a general conference, as well as to the 4-3-2 formula.[11]

Meanwhile, in October 1945 the administration made another move by sending Mark Ethridge, a liberal journalist, on a mission to investigate the situation in Bulgaria and Romania. Byrnes' anticipation was that Ethridge's work would give him enough reason to justify a possible compromise with Moscow in order to break out the deadlock. However, the report proved the point that the SU was intent on building a closed sphere of influence in these two countries.

In addition, aware of the Soviet growing sense of insecurity, which motivated Moscow's intentions to build *cordon sanitaire*, Byrnes decided to allay Soviet misgivings in regard to the American possession of the atomic monopoly. He publicly denied that the U.S. would use the atomic bomb as a diplomatic or war threat against any country and announced the American readiness to share the scientific and technical information.[12] As one of the State Department officials James Riddleberg put it: Byrnes "had a highly pragmatic mind. He thought that if some of the Soviet suspicion could be removed, if some of their fears could be removed, by a formal U.S. commitment, then that was worth trying."[13]

The next step came on November 23, when Byrnes, without communicating with the British Foreign Secretary, made a proposal to the Soviet leader for a meeting of the Foreign Ministers of the three Great Powers only (the U.S., USSR and UK, excluding France and China) in December 1945.[14] Much pleased with this suggestion Stalin accepted it. It appeared that his firm negotiating tactics had won. In a letter to his inner circle he analyzed the events after the London conference of the CFM and pointed out that Soviet steadfastness had won the battle. "Thanks to our tenacity," he wrote, "we won the struggle on the composition of the Moscow conference, because the exclusion of China and France means a retreat of the U.S. and Britain from their position in London. We won the struggle in Bulgaria and Yugoslavia. The testimony to

[10] The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union, Washington, October 12, 1945, *FRUS*, 1945, II: 562.
[11] Memorandum of Conversation, Gagri, October 24, 1945, *Ibid.*, 567- 575
[12] *New York Times*, November 17, IV, p.4, 1945; *ibid.*, November 18, p.1, 1945.
[13] Oral History Interview with James W. Riddleberger, April 1972, *Harry S. Truman Library*.
[14] The Secretary of State to the Ambassador in the SU, *FRUS*, 1945, II: 578

this is in the results of elections in those countries. If we had stumbled on the issues regarding those countries and had not held on, then we would have definitely lost there…The same policy of tenacity and steadfastness should be our guide in our working toward the conference of three ministers."[15] Stalin's satisfaction was even greater due to the fact that Washington neglected to inform London soon enough about the proposed meeting in Moscow and that although the British Foreign Office was not inclined to accept the proposal, Washington attached greater significance to the Soviet reply than to the British.

Under those circumstances the foreign ministers of the three allies met in Moscow to discuss, among the problems of occupation, establishing peace, and other Far East issues, the problem of recognition of the governments of Bulgaria and Romania.

The Moscow Conference

The Moscow Conference of Foreign Ministers of the United States (James Byrnes), the United Kingdom (Ernest Bevin), and the Soviet Union (Vyacheslav Molotov) met in December 16-26, 1945.

The American project for Bulgaria contained a proposal for a reorganization of the Bulgarian government in such a way so that to permit its recognition by all three allies, thus placing Bulgaria in a position to conclude a treaty of peace and to be admitted to the United Nations Organization. "Such reorganization should be worked out in consultation with the present Bulgarian Government, the leaders of democratic elements at present in opposition, and the representatives, political and military, of the three Allied Governments in Bulgaria." The project specified that the "Reorganization of the Bulgarian Government (should) include representatives of all parties participating in the Fatherland Front on September 9, 1944, that is, in addition to the present Front parties (Communist, Zveno, Obbov Agrarian, Neikov Social Democratic, and Radical) the present Opposition Agrarian and Social Democratic parties and Independents; and representatives of other democratic groups that have emerged since September 9, 1944, such as the Democratic Party." The reorganized government should then hold free elections for a new National Assembly within six months. To assure that the elections would be really free the key ministries should not be controlled by any one political party. If these recommendations were fulfilled the U.S. would agree to recognize the Bulgarian Government.[16]

In the case of Romania, the American project recommended that the three allies advise King Michael through their representatives in Rumania on steps which might be taken to assure the formation of a Government which might be recognized by all three thereby placing Rumania in a position to conclude a treaty of peace and to be admitted into the United Nations Organization. The reorganization of the Rumanian Government should provide for inclusion of representatives of the National Peasant

[15] Vladimir Pechatnov, "The Allies are Pressing to Break your Will". Foreign Policy Correspondence between Stalin, Molotov and other PB Members, September 1945-December 1946" in *CWIHP Working Papers,* No. 26, (WW International Center for Scholars, September 1999), pp.13-14.

[16] Memorandum by the U.S. Delegation at the Moscow Conference of Foreign Ministers, Moscow, December 18, 1945, "Suggested procedure with regard to Bulgaria," *FRUS*, 1945, II: 700-701

Party and of the National Liberal Party; the key ministries should not be controlled by any one political party; free elections should be held and a general amnesty should be proclaimed with respect to all political acts committed since August 23, 1944, including the release of persons held for political reasons.[17]

The Soviet Foreign Minister Molotov rejected the American proposal flatly. He argued that in essence this was interference in the internal affairs of these countries. Molotov accused the American and British representatives in Bulgaria and Romania of creating disorder. He insisted that in Bulgaria the democratic conditions had been met and if the United States and British representatives in Bulgaria had not encouraged the opposition, the situation would have settled down. "In Romania the King had caused difficulties for himself and his country but this would not have happened had it not been for encouragement by foreign representatives" he added. He then recalled the Greek situation and accused the Americans of not applying the same criteria to Greece and Great Britain as those to Romania, Bulgaria and Soviet Union. Although the Soviet government was dissatisfied with the situation in Greece, "the Soviet Government felt that the Greeks themselves should decide their own internal affairs," he said, thus insinuating that the Soviet government expected the same attitude from the Americans and the British in regard to Bulgaria and Romania. Molotov continued that in regard to Bulgaria, elements of the opposition had not wished to take part in the elections although they could have, and therefore if the three powers were now to insist upon the inclusion of these opposition elements in the government, it would be a violation of the Yalta decision. Then he concluded that "the Soviet Government felt strongly that the Bulgarian parliament alone should decide the composition of the Bulgarian Government and not have a government imposed upon them from without. In any event the Soviet Government would never be a party to such action." As to the Romanian case there had been no elections. "Our three governments desired to see these elections take place and could reach an agreement on the time, perhaps next summer, and advise the King and government to undertake immediately the drawing up of an electoral law." He also thought that the three governments could advise the Rumanian Government to broaden itself by the inclusion of one or two Ministers without Portfolio to be named from non-party statesmen, on the condition that the three governments would agree not to delay the conclusion of a treaty of peace with Rumania. This suggestion could be considered provided Rumania had no objection.[18]

Having met with Molotov's resolute refusal Byrnes tried to reach an agreement directly with Stalin. On December 23 Stalin, Molotov, Byrnes and Harriman met together to discuss again the problems on Iran, the Balkans, Atomic energy, China and Hungary. During the extensive discussion Byrnes reminded again of the Yalta Declaration, which provided for joint efforts to establish temporary governments broadly representative of the people. He then mentioned Ethridge's report, saying that if it had indicated any grounds for recognizing the governments of Bulgaria and Romania, the American government would have immediately done so. Since the American information indicated that the genuine representatives of the leading parties

[17] Memorandum by the U.S. Delegation at the Moscow Conference of Foreign Ministers, Moscow, December 18, 1945, "Suggested procedure with regard to Romania," *FRUS*, 1945, II: 701-702.

[18] United States Delegation Minutes of an Informal Meeting, Conference of Foreign Ministers, the Kremlin, Moscow, December 22, 1945, noon. *FRUS*, 1945, II: 727-734.

were not included in the governments, Byrnes asked Stalin to suggest some plan in order to give representation to these parties. If this could be done and arrangements for holding free elections could be made, the United States would be able to proceed to the recognition of the governments.

Stalin explained that considering the historical events, the natural desire of the Soviet government was to see friendly and loyal governments in these countries. He then pointed that "perhaps the Bulgarian parliament could be advised to include some members of the loyal opposition in the new Government, but there could be no question of the reorganization of the Government… nor could there be any question of pressure but merely of advice." In the case of Romania Stalin said that "it might be possible to make some changes in the Government." He specified that "it might be possible to suggest to the Romanian government that two statesmen representing the National Peasant Party and the Liberal party be included in the Government." He added that they should not be Maniu, Bratianu, or Lupu, but they should be loyal persons. He then agreed that a commission composed of Vyshinsky, Harriman and a British representative, possibly Sir Archibald Clark Kerr, be sent to Romania to work out the details of the inclusion of the two additional Ministers. He also accepted Byrnes' suggestion in regard to Bulgaria that "the Soviet government might helpfully give the advice which the Generalissimo had suggested."[19]

This conversation gave new directions to the discussions between Byrnes and Molotov. Byrnes insisted that the term "loyal opposition" should not be included in the final decision. He specified that the recognition of the governments would follow if Washington and London made certain that the friendly advice was accepted by the Bulgarian government and the additional representatives were included in its structure.[20]

Finally, at the conference the three foreign ministers agreed for Romania that their Governments were prepared to give King Michael of Rumania the advice for which he had asked on the broadening of the Rumanian Government. American Ambassador Averell Harriman, British Ambassador in the Soviet Union Sir Archibald Clark Kerr, and Assistant People's Commissar for the Soviet Union Andrey Vyshinsky were authorized by the three Foreign Ministers to proceed to Bucharest as a Commission to consult with King Michael and members of the Rumanian Government regarding this decision.[21]

The Tripartite Conference also decided that the Soviet Government would assume the responsibility of advising the Bulgarian Government regarding the inclusion of opposition party representatives in its membership.[22]

In Byrnes' opinion the conference was a success. In his address to the American people on December 30, he said that the U.S. objections to the Romanian and Bulgarian governments were not only because of the exclusion of large groups from the government but also because of the forcible way in which these governments

[19] Memorandum of conversation, Moscow, December 23, 1945, *FRUS*, 1945, II: 752-756; James Byrnes, *Speaking Frankly*, pp. 115-116.

[20] James Byrnes, *op. cit.*, p.120.

[21] For text of the decision on Romania, see part V of the Report of the Meeting of the Three Foreign Ministers, in telegram 4284, December 27, 1945, from Moscow, *FRUS*, 1945, II: 821

[22] See item VI of the Report of the Conference, December 27, 1945, telegram 4284, December 27, 1945, from Moscow, *FRUS*, 1945, II: 822.

exerted their power "I insisted before Generalissimo Stalin and Foreign Minister Molotov that it was in their interest, and also – in our, that the people of these countries, as well as their governments, be peaceful towards the USSR. I underlined the fact that our view is to work with the Soviet government and not against it by making these governments more representative and for the first time since Yalta the Soviet government had agreed to cooperate."[23] A few months later in Paris, shaken by the Romanian situation, Byrnes would confess that despite the critics in the U.S. he had insisted on and defended the Moscow formula believing it was justified and would help make Romania independent, but now it appeared that his critics were right.[24] One of the hardest critics of Byrnes' tactics was President Truman. Truman harshly reproached Byrnes for having made too many compromises. The president wrote a letter to the Secretary in which he focused on the necessity for a radically different approach in the Soviet-American relationship. He rejected the policy of compromise. With regard to the Bulgarian-Romanian question he wrote that he would not agree to recognize the governments of these "police states" until they changed radically and accomplished the American demands.[25]

In contrast, the Soviet leadership accepted the results of the conference as extremely satisfying. Due to the small changes regarding the governments in Bulgaria and Romania the USSR succeeded in opening the road to the recognition of the regimes by the Western powers. After the conference Molotov circulated a letter to the Soviet missions abroad which read the following: "The decisions on Bulgaria and Romania strengthen the position of their democratic governments friendly to the Soviet Union and at the same time, due to the small changes, they allow England and the U.S. to recognize the Romanian and Bulgarian governments in the near future."[26]

The Moscow agreement is usually interpreted in a sense that the U.S. accepted the fact that the Soviet Union would have a free hand in Bulgaria and Romania. "Bitter satisfaction" – this was the first reaction of the European diplomatic circles and the press. "The accord has been restored, but… the concert is possible only at the expense of concessions on the part of the U.S. and England, while the USSR always turns out a winner." Among the European circles the prevailing opinion was that the friendly advice to Bulgaria and Romania would be a mere form and the crisis in the countries would continue. The consequences of the Moscow decision would be different for the two countries. Romania would go under the common control of the three Great Powers, while in Bulgaria the USSR would be the decisive Great Power.[27]

Was there really an accord between the two powers in the sense that they would pull apart and respect either other's sphere of influence? And was it really the success that both Molotov and Byrnes saw?

Even the first reactions to the outcome of the negotiations, as well as the events aftermath, show that a spirit of collaboration could hardly be felt. In stead, we find constant evidence of growing tension between the two allies on the ground of their

---

[23] *Centralen Durzhaven Arhiv na Republica Bulgaria (Central State Archive of Republic of Bulgaria, further referred to as CDA)*, Fond 1, opis 1, file 1, pp. 47-48.
[24] Memorandum of Conversation, August 29, 1946, *FRUS*, 1946, VI: 628-629.
[25] H. Truman. *Memoirs: 1945, Years of Decisions* (NY: Signet, 1955), pp. 551-552.
[26] V. Pechatnov. *Op. cit.*, p. 14.
[27] *Arhiv na Ministerstvoto na Vunshnite Raboti (Archive of Ministry for Foreign Affairs, Republic of Bulgaria*), further referred to as *AMVR*, opis 1p, file 288, pp. 6, 20, 22.

different understandings of the Moscow decisions. The events in Romania and Bulgaria show that the execution of the Moscow agreement not only contributed to the discord between the two powers, but also reaffirmed the American determination to oppose the unilateral Soviet control in Eastern Europe.

Implementation of the Moscow decisions in Romania and Bulgaria

After the closing of the conference the Great Powers set about completing their engagements. On January 1, 1946 a tripartite commission including Harriman, Kerr and Vyshinsky left for Bucharest to meet with King Michael and Petru Groza. After long and stormy discussions within the commission, accompanied by Soviet veto on opposition candidates, and consultations with the party and government leaders, the commission approved two candidates from the Peasant Party and Liberal Party. The positions were to be Ministers of State without Portfolio.[28] On January 8 Petru Groza signed a declaration, which announced that the Moscow decision had been executed. He declared in writing the accomplishment of general elections as soon as possible and the assurance of freedom of these elections, of the press, of speech, of religion and of the right of assembly.[29] During a long conversation with Harriman on January 9 Groza confirmed orally the promises given in the declaration. Harriman prepared a memorandum to the State Department in which he presented Groza's oral statements to the effect that all political parties represented in the Romanian government would have the right to participate in the elections and to put forward candidates, to take part in the examination of the balloting procedure and the counting of the ballots, to broadcast their political views, to print, publish and distribute their own newspapers and political publications, to organize associations and hold meetings, and to be consulted by the Government concerning the grant of freedom, the election law and the conduct of elections.[30]

On the basis of Groza's written and oral assurances the U.S. Government declared its readiness to recognize the Government of Romania and recommended that the Romanian elections be held at the end of April or early May.[31] On February 5, the U.S. extended recognition to the Romanian Government. Although cosmetic, the change in the Government removed the obstacle to early conclusion of peace treaty.

Stalin shared his satisfaction with the outcome in a conversation with a Bulgarian delegation on January 7 in Moscow. Concerning the reorganization of the Romanian government he stated: "Our task in the relations with this opposition in Romania and Bulgaria is to contribute to its corruption. For example, we, at the very conference, rejected Maniu for Romania, then rejected Mihalache as inconvenient, because he was a volunteer in the war against the USSR, did not accept Lupu, but chose a fourth one. This creates competition, distrust among the candidates and makes for the corruption of the party entity. We did the same with the party of Bratianu, with his relative and etc. Finally, today-tomorrow, the job in Romania is done. The government is broadened by persons, who are not with portfolio, but are an ordinary compliment; the king is pleased, moved to tears for being extricated from the difficult

[28] Harriman to Secretary, January 3, 1946, *FRUS*, 1946, VI: 556-557; Harriman to Secretary, January 6, 1946, *ibid*., pp.557-560; Harriman to Secretary, January 7, 1946, *ibid*., pp.560-561..
[29] Berry to Secretary, January 8, 1946, *ibid*, pp.561-562.
[30] The Secretary to the Acting Secretary, January 15, 1946, *ibid.*, pp.569-572.
[31] *ibid.*, 572

situation. He, who did not want to see that Groza, now is meeting him as a Prime-minister, because he cannot but pay attention to the faith of his Balkan brother King Peter II in whose presence the Englishmen recognized the Yugoslavian republic. The British and the Americans thought they could see far away, but the far-sighted can not always see well."[32]

Unlike the Soviet leadership, the American officials had little to be pleased with. When back in Moscow Harriman met with Molotov, he discussed the general situation in Romania and confessed his disappointment with the way the Control Commission was working out and the annoyances that the Americans were encountering in Romania.[33] Similarly, in a conversation with Vyshinsky in London, Byrnes defined the reorganization of the Romanian government as "an honest and genuine attempt to carry out the Moscow decision," but demonstrated quite a constrained attitude to the situation in Romania. He directed the American representative Burton Berry to report on all instances of violation, which if substantiated, would be made the subject of a protest to the Romanian government.[34]

It did not take Byrnes a long time to realize that the critics of the Moscow decision, asserting that free elections would never take place, appeared to be right. The information coming from Bucharest to Washington during the following weeks and months was rather discouraging. Berry reported on the deteriorating situation, the wave of political violence, censorship, indications for indefinite deferring of elections, delay of the consultation on the electoral law, impeding of opposition meetings and literature distribution. It became clear that the Romanian government was not planning to implement its promises. Berry kept on reporting on the lack of intentions for holding elections and preparing an electoral law. More distressingly, in June he reported evidence of increasing Soviet military activity, with the arrival of new military airplanes, thus the total number reaching 6500-7000 and Soviet troop and material movement south and west. "Stage is set for another Soviet unilateral action in Southeastern Europe," Berry alarmed.[35]

The deteriorating political situation urged Byrnes to act. "This situation should not be allowed to continue without protest," was his reaction to Berry's first comments. The Secretary hoped that tripartite approach could be initiated to influence the Romanian government towards implementation of its promises. However, all his efforts were rendered abortive by SU refusal to participate. Not only didn't it participate but also backed up the Romanian government against the American initiatives. Sadly, in the light of the realities, American effectiveness in implementing the Moscow decisions could go little beyond sending notes of protest which the American government did but to no avail.[36] The Romanian government frankly disregarded the American notes, undoubtedly supported in its actions by the Soviet Union. The American ambassador in Moscow Smith explained the Soviet behavior in the following way: "Soviets feel they have made their objectives amply clear to us and

[32] *CDA*, Fond 1B, op. 7, file 675, .4
[33] Memorandum of Conversation, Moscow January 20, 1946, FRUS, 1946, VI: 679-681
[34] Memorandum of Conversation, London, January 23, 1946, *ibid.*, pp. 572-573; *ibid*., p. 583, fn 53.
[35] Berry to secretary, April 7, *ibid*., p.586; Berry to Secretary, June 4, 1946, *ibid.*, pp. 598-599; Berry to Secretary, June 15, *ibid*., p. 605;
[36] Bracketed notes, *ibid.*, pp. 594, 604.

expect us to understand what those objectives are. In particular, they are well aware that these objectives are in direct conflict to our own and expect us to be equally aware of this." Smith suggested that the government get onto a franker and more straightforward basis which would recognize the existing differences of concept and would not try to obscure them by formulae which could never have satisfactory application. He advised the U.S. government to take concrete measures as a refusal to sign peace treaty with present regime in Romania. Berry on his part, advised for no recognition of the results of the pending elections.[37]

In connection with the constantly disturbing reports from Bucharest with indications that the elections on November 19, 1946 would not be fair and free the State Department repeatedly insisted on receiving the assurances of the Romanian government that it would comply with the Moscow decisions. To the continuous warning of the American officials that the forthcoming elections should be free and unfettered Petru Groza frankly replied: "When Anglo-Americans agreed to Moscow decisions they were thinking in terms of free elections such as were held in England and America, whereas Russians were thinking in terms of free elections such as were held in Russia. In view of presence of Russian Army in Romania, coming elections would likely be held according to Russian interpretation of "free and unfettered."[38] Berry concluded that "it is not intention of [Romanian] Government to hold free and unfettered elections. More over Romanian Government's attitude has full support of Soviet Government."[39]

In its note of October 28, the American government expressed its concern that the Romanian government had failed to implement its obligations assumed on the basis of the Moscow decisions. Another note on November 15, reiterating the American position on the elections, was sent.[40] After the elections the American government stated that the Romanian government had not fulfilled its promises regarding the Moscow decisions and that the elections were not free and fair. Hence it would insist that new elections be held in Romania as soon as possible.[41] All Byrnes' efforts to influence the political developments in Romania were motivated by his understanding that if they were successful they could cause the SU to abandon an exclusive sphere of influence in Romania and could produce "an open door" to Eastern Europe. Unfortunately his expectations were not justified.

In Bulgaria the situation developed still worse for the United States. On December 23, after his meeting with Byrnes, Stalin called on Bulgarian Communist leader Georgi Dimitrov and informed him on the conversation. He advised Dimitrov: "…think if you could include one or two ministers of the Opposition. Let them get sort of insignificant ministry. Of course, there is no question of Petkov. You may find someone else, although not very famous."[42] The things did not develop that easily, though. The opposition party candidates laid down conditions for their inclusion in the

---

[37] Smith to Secretary, April 22, 1946, *ibid*., p. 589; Berry to Secretary, July 11, 1946, *ibid.*, p. 616.

[38] Berry to Secretary, August 24, 1946, *ibid*., p. 621

[39] Berry to Secretary, August 24, 1946, *ibid*., p. 622.

[40] Bracketed notes, *ibid*., p. 644, 650

[41] The Acting Secretary to Berry, November 26, 1946, ibid., p.657.

[42] Georgi Dimitrov, *Dnevnik, 9 mart 1933-6 fevruari 1949 (Diary, March 9, 1933 – February 6, 1949*) Sofia, 1997, p.518. Stalin mentions Nikola Petkov, who was the Leader of The Bulgarian National Agrarian Union.

government which brought about an impasse. A delegation, headed by the Bulgarian Prime-minister Kimon Georgiev, left for Moscow to inform the Soviet leadership on the failed negotiations. In the meeting with Stalin and Molotov on January 7, 1946, Stalin harshly criticized Georgiev: "…You didn't need to deal with your Opposition. You had to do nothing less than to invite the Opposition to propose two representatives, loyal to the Fatherland Front… You, by your tactics, have made the Opposition think that you need it, while you don't need it at all." Stalin suggested that Vyshinsky go to Sofia "to explain personally to the Bulgarian opposition that according to the Moscow decisions it is only supposed to propose two virtually loyal representatives. If Petkov's and Lulchev's party mates refuse, they risk being isolated…" Molotov added: "…Don't wonder that this is happening in Bulgaria. The same attempts were made in Romania. This is a hidden game. … Whatever you do further on, you should by no means discuss the elections. The Moscow decisions actually recognized the elections. This is your conquered position. The elections were held; this is an axiom and should not be turned into a problem." [43]

Vyshinsky's visit to Bulgaria was confronted with "a resist-or-die situation." The Opposition refused to hold office in the Government unless its terms were met, thereby blocking the U.S. recognition. After three days of unsuccessful talks Vyshinsky left the country, acknowledging that "to remain longer would be a pure waste of time." Moscow and the Government accused Opposition leaders of stubbornness, disloyalty and being instigated by the American representative in Sofia Maynard Barnes.[44] Maynard Barns, probably one of the most belligerent American diplomats, wrote to the State Department regarding the failure of Soviet "friendly advice": "…long-range U.S. and UK interests require at least a minimum of resistance by us here… I believe that this minimum of resistance should be incorporated into a formula of nonrecognition until general elections for a new Ordinary Assembly have been held." "Responsibility [for the] unsatisfactory situation that now exists rests solely on Russia and Russian abetted Bulgarian Communists…"[45]

Harriman's advice was on the same lines: "… As a matter of tactics it would be better to delay recognition and let the next move come from the Russians or the Bulgarians. …it is possible that the Bulgarian Government might eventually be willing to make certain concessions, especially with respect to the granting of civil liberties, which would enable the opposition to enter the Government or which would permit future elections to be held on a freer basis. And it is precisely these concessions that we are striving for."[46]

In an attempt to find a solution the State Department prepared a note to the Bulgaria government expressing the view that it would be possible to carry out the Moscow decision if both the Bulgarian government and the Opposition endeavored to find a mutually agreeable basis for inclusion of Opposition representatives. Under Moscow's instructions the Bulgarian government did not respond to the note. This was done in an official Soviet statement presented to Byrnes. It rejected the American note as not corresponding with the Moscow decision and as encouraging the opposition to

[43] *CDA*, Fond 1B, opis 7, file 675, p. 2-4, 9.
[44] *Ibid*., file 795, pp. 1-3; *Nauchen Arhiv na Bulgarska Akademia na naukite (Scientific Archive of Bulgarian Academy of Sciences*), sb. 4, file 135, p. 115; *FRUS*, 1946, 6: 48-76.
[45] Barnes to Secretary, January 14, 1946, *FRUS*, 1946, VI: 52-54
[46] Harriman to Secretary, January 16, 1946, *ibid*., p. 58

resist the Moscow agreement. On its part, after receiving the Soviet statement, the Bulgarian government stated that it had fulfilled its duty and did not intend to interfere into the debate between the U.S. and the USSR.[47]

Thus the perspective for finding a mutually acceptable basis for execution of the Moscow agreement disappeared. Stalin instructed Georgi Dimitrov to follow the tactics of "ignoring", "suppressing" and "stifling" the opposition. After these instructions all talks with the opposition were terminated.[48] The U.S. withheld recognition to another year-and-a-half, but this did not affect the progress of communist seizure of power in Bulgaria.

Conclusion

The only result of the Moscow decisions implementation was that the relations between the U.S. and the USSR obtain clear frames. Despite the American reluctance the spheres of influence were marked and the hope for an open Soviet sphere vanished. The USSR received the next proof for its indisputable prevalence in Eastern Europe. As for Romania and Bulgaria the perspective for free and democratic development disappeared implacably.

[47] *AMVR*, opis 1p, file 286, pp. 5-26; The Soviet Charge to Secretary, *FRUS*, 1946, 6: 83-85
[48] Georgi Dimitrov, *op. cit.*, p. 524.

Criza postbelică şi repercusiunile sale asupra vieţii cotidiene din România, în viziunea lui Martinho de Brederode

Alina STOICA

The Post War Crisis and Its Repercussions upon Every Day Life in Inter-War Romania as Seen by Matinho de Brederode

Abstract. *Martinho de Brederode is the first ambassador of Portugal at Bucharest, the one that developed the relations between Romania and Portugal during the inter-war period. The present article analyzes the after-war crisis in the inter-war period of Romania and is based upon the diplomatic reports of Martinho de Brederode. There are discussed both the issues which the Portuguese diplomat had to confront with , especially during the first years of his arrival at Bucharest, but also the main preoccupations of Bucharest, and the Romanian daily life.*

Keywords*: crisis, relation, diplomacy, daily life, living level*

În perioada interbelică nivelul de trai al românilor a evoluat între tradiţionalismul specific satului românesc şi modernitatea, care s-a dezvoltat cel mai bine în mediul urban, predispus la receptarea noului.

Prima problemă cu care s-a confruntat diplomatul portughez la Bucureşti a fost cea a locuinţelor. „Închirierea unei case atinge sume exorbitante. Nu este uşor să găseşti în aceste condiţii ca sediu pentru Legaţie, un simplu, un al doilea sau al treilea etaj al unei case, cu mai puţin de 100 000 până la 200 000 lei pe an. Dar, vreau să vă rezum că principalul motiv al acestei situaţii este că Bucureştiul care înainte de război avea o populaţie de 250 000 de locuitori, acum după câţiva ani are un milion de locuitori. Mulţi dintre ei *îmbogăţiţi de război*, nu se uită la preţuri. Pe de altă parte, companii puternice care s-au format şi stabilit în ultima vreme aici, au luat în arendă, la cele mai ridicate preţuri, palate, case şi clădiri întregi, pentru a-şi instala aici depozitele, birourile sau locuri de cazare pentru numeroşii angajaţi şi funcţionari de care dispun. Trebuie menţionat că din cauza lipsei mâinii de lucru (acum puţin timp armata era încă mobilizată) şi a transporturilor, a materialelor şi neîndestularea care încă există, în aceşti ultimi ani, nu s-a construit nimic în Bucureşti”[1].

În aceste condiţii, găsirea unei case era foarte dificilă. „Oferta este nulă sau aproape nulă. De aici preţul enorm pentru arendarea unei case. Cu toate acestea, văd o ţară foarte bogată care urmează să primească de la Germania, despăgubiri de război mult mai importante comparabil cu cele ce trebuie să le primim noi. Leul va urca rapid (sunt voci care prezic că leul va depăşi până şi francul francez). În acest fel, specialiştii

[1] ADMAE, Lisabona, *Fond: Legação de Portugalal em Bucarereste,* Pasta Pessoal Martinho de Brederode (Dosar Personal Martinho de Brederode), CX 135, Serie A, nr. 4, Bucureşti, Confidenţial şi rezervat, Raport Martinho de Brederode, 23 decembrie 1919, f. 1

de aici susțin că prețurile la produse vor scădea”[2]. Totuşi, pornind de la experiența crizei portugheze din 1892, când după creşterea valorii monedei portugheze aproape de lira sterlină, se aştepta o scădere a prețurilor, niciodată atinsă, Martinho de Brederode aprecia că prețurile caselor şi ale produselor de pe piața românească nu vor scădea. „Se verifică încă odată adevărul absolut al legii cererii şi ofertei [...]”[3].

A găsit cu greu un sediu pentru Legație, care să corespundă cât de cât exigențelor sale. Casa de pe Calea Victoriei, nr. 54, i-a servit ca reşedință oficială, dar şi personală şi reclama un consistent efort din partea sa pentru asigurarea chiriei şi a cheltuielilor aferente, într-un oraş pe care îl considera deja prea scump. „Casa în care stau este mică şi dincolo de asta plătesc [chirie] 2500 de lei pe lună (500 de escudo), mult mai mult decât îmi pot permite. Şi în prețul acesta nu intră curentul electric, telefonul, majordomul şi polițistul de la uşă, pentru care trebuie să mai plătesc încă 600 lei pe lună”[4]. A încercat să găsească o altă chirie, mai ieftină, dar dezamăgirea nu a întârziat să apară: „Aici este o criză în privința caselor de închiriat. Când totuşi mai găsesc câte una liberă, îmi cer între 100.000 şi 200.000 lei chiria pe an”[5].

În opinia sa, problema locuințelor din România urma să se rezolve doar după câțiva ani, când echilibrarea finanțelor şi a economiei țării urma să permită reluarea construcțiilor de locuințe. „Mai repede de 3-4 ani cu siguranță nu vor mai scădea prețurile. Şi dacă valoarea leului va creşte, aşa cum se întâmplă acum, salariul nu-mi va mai ajunge decât pentru a plăti chiria casei modeste şi mici care în prezent serveşte Legației Portugaliei la Bucureşti, şi pentru care plătesc acum 3000 de lei pe lună (600 de escudo), consemna Martinho de Brederode în februarie 1920”[6]. În doar câteva luni, prețul locației Legației Portugaliei din Bucureşti a crescut de la 2500 lei/lună la 3000 de lei/lună.

Pentru a sublinia această problemă, Martinho de Brederode preciza în cadrul aceluiaşi Raport, că situația sa era împărtăşită şi de şefii misiunilor diplomatice ale Belgiei, Spaniei şi Suediei. Situația acestora era chiar mai dificilă pentru că „nu au nici măcar casă”. Locuiau şi îndeplineau în acelaşi timp sarcinile misiunilor lor diplomatice „dintr-o cameră de hotel, pentru că nu au găsit casă”[7].

Îngrijorat, ministrul portughez cerea ajutorul cercurilor oficiale de la Lisabona în vederea rezolvării „situației dureroase în care mă aflu, situație cu siguranță necompatibilă cu decorul național [portughez] [...]. În anul petrecut aici am cheltuit din buzunarul meu pentru cheltuielile de reprezentare: cine, servicii etc. şi de asemenea pentru material de expediere, toate acestea indispensabile, cca 7000 escudo (35 000 lei). Dar nefiind bogat, îmi este imposibil să mai fac aceste sacrificii”[8], conchidea diplomatul portughez într-un Raport din vara lui 1921. De altfel, problema aceasta o mai invocase şi în anul precedent, într-o scrisoare adresată Secretarului de Stat portughez, de la Direcția Generală a Ministerului Afacerilor Externe din Lisabona după

[2] *Ibidem*
[3] *Ibidem*, f. 2
[4] *Ibidem*, CX 137, Serie A, nr. 42, Confidențial, Raport, 3 iunie 1920, f. 2
[5] *Ibidem*, f. 4
[6] *Ibidem*, Serie A, Notă verbală trimisă de Martinho de Brederode către MAE Lisabona, Bucureşti, Confidențial, 2 februarie 1920
[7] *Ibidem*
[8] *Ibidem*, Serie B, nr. 25, Lisabona, Confidențial şi rezervat, Notă verbală emisă de Martinho de Brederode în timpul concediului său de odihnă prelungit din toamna lui 1920 şi până la 11 iunie 1921, 3 aprilie 1921

numeroasele transferuri succesive Paris-Roma, Roma-Paris, Roma-Bucureşti, completate de neajunsurile războiului. Acum, la Bucureşti, era nevoit să se împrumute de la prieteni[9].

Ziarele vremii, *Universul*, *Le progres*, *L`Indépendance de la Roumanie*, comentau cu acuitate repercusiunile creşterii preţurilor asupra salariilor funcţionarilor de stat din România. Numeroasele măsuri promise s-au materializat abia în 1922, potrivit notiţelor lui Martinho de Brederode[10]. Criza postbelică, care a afectat atât de profund România, a degenerat nemulţumiri şi în rândul diplomaţilor aflaţi în misiune la Bucureşti. Aceştia din urmă cereau creşteri salariale, absolut necesare, datorită augmentării preţurilor la nivel naţional, european şi chiar mondial. Într-un raport al său, Brederode vorbea despre un proiect, redactat în acest sens şi semnat de toţi ambasadorii, cel puţin de cei de la Bucureşti. „Vorbind propriu-zis despre Legaţia care mi-a fost încredinţată trebuie să spun excelenţei Voastre că dotarea actuală a acesteia este categoric inferioară cheltuielilor la care reprezentarea ţării noastre aici mă obligă. Viaţa în Bucureşti este scumpă, dublu comparabil cu Lisabona”[11].

Îngrijorat şi în privinţa salariului său, *extrem de mic*, care adeseori întârzia să apară, ministrul portughez scria: „dacă leul va ajunge francul, cum eu am 172 de lire pe lună, voi avea cam 4200 lei, prin urmare după plata chiriei, voi mai rămâne cu 1200 lei. Cu informaţiile pe care le am, viaţa aici va deveni încă şi mai scumpă. Nu poţi lua prânzul la un restaurant cu mai puţin de 100 de lei. Un costum din cele mai ieftine costă 3500 de lei (700 de escudo)”[12].

Problemele întâmpinate l-au făcut pe Martinho de Brederode să nu agreeze noua sa misiune diplomatică. Starea de disconfort iniţială i-a fost sporită şi de temperaturile scăzute, specifice iernilor grele din România, cu care nu era obişnuit. Primul concediu care i-a oferit posibilitatea de a se întoarce în Portugalia, a fost în noiembrie 1920. Diversele probleme personale, lipsurile materiale, drumurile europene şi haosul general nu i-au permis întoarcerea în Portugalia decât la începutul anului 1921, în februarie. Planificat pentru două luni, concediul său la Lisabona s-a prelungit. A petrecut alături de familie toată primăvara, propunându-şi întoarcerea la Bucureşti în mai 1921. Plecarea însă spre Bucureşti prin Paris, stabilită iniţial pentru 22 mai 1921, a fost din nou amânată din motive de sănătate[13]. S-a întors abia la sfârşitul lui iunie 1921[14].

După întregirea statului naţional român în 1918, sectorul transporturilor şi comunicaţiilor, absolut necesar în reluarea mersului firesc al lucrurilor, s-a dovedit a fi una dintre cele mai spinoase probleme cu care se confrunta România, abordată frecvent şi de Martinho de Brederode în Rapoartele expediate Ministerul Afacerilor Străine de la Lisabona. Acesta scria: „Viaţa cotidiană a populaţiei din oraşe se lovea de dificultăţi acute, iar autorităţile municipale bazându-se pe intervenţiile făcute la timp pe lângă

[9] *Ibidem*, Serie A, nr. 23, Scrisoare adresată Secretarului de Stat portughez, de la Direcţia Generală a Ministerului Afacerilor Externe din Lisabona, de către diplomatul portughez, 2 februarie 1920

[10] *Ibidem*, Serie A, nr. 40, Raport Martinho de Brederode, 25 august 1922

[11] *Ibidem*

[12] *Ibidem*, Serie A, nr. 6, Notă diplomatică, 12 ianuarie 1920

[13] O entorsă la piciorul stâng, dovedită cu certificat medical este cauza reală a imposibilităţii sale de deplasare până la Bucureşti. Vezi: *ibidem*, 21 mai 1921.

[14] *Ibidem*, nr. 49, Notă verbală emisă de Martinho de Brederode către Ministerul Afacerilor Străine de la Lisabona, 2 iunie 1921, f. 1.

autoritățile centrale şi pe lângă subsecretariatul de stat, sperau să fie luate măsuri serioase, pentru a permite municipalității să aprovizioneze [populația] cu făină, legume, cărbuni pentru foc şi petrol. Ori, instituția care se ocupă de trenurile care fac naveta puse la dispoziția populației, a făcut şi mai grea sarcina autorităților în privința combustibilului şi alimentelor, care ar putea duce la o situație de fapt ce ar putea avea consecințe grave pentru țară. S-a ajuns la suspendarea întregii activități în ateliere şi industrie, din cauza lipsei de combustibil şi a lipsei pâinii[15].

Toate acestea au dat multă bătaie de cap guvernării Averescu. „Responsabilitatea guvernării actuale este cu atât mai mare cu cât a câştigat o campanie şi trebuie să servească interesele profitorilor şi speculatorilor”[16], iar „interesele imediate ale unei populații pe care iarna o găseşte fără pâine, combustibil şi petrol”[17], trebuie puse pe planul doi. „Şi dacă adăugăm acestui sumbru tablou faptul că odată cu primul frig costul vieții creşte, putem uşor să ne dăm seama de criza din cauza căreia toată lumea va suferi în România în anul de grație 1920 sub un regim de ordine, care se bucura de o mare popularitate şi care era animat de cea mai înaltă solicitudine în privința tuturor claselor sociale. Sub regimul marilor reforme şi al egalității sociale, vom avea un colegiu unic al privării şi al suferinței”, consemna diplomatul portughez[18].

Din rapoartele sale, aflăm că făina de grâu lipsea cu desăvârşire la sfârşitul lui decembrie 1919 şi se preconiza că, până la sfârşitul lui februarie, în cel mai bun caz, situația nu avea să fie remediată[19]. „Şi viața este scumpă şi lipsesc de toate, inclusiv lemnele, care aici sunt indispensabile pentru încălzire iarna”. Toate acestea se întâmplau şi datorită lipsei transporturilor, „chiar dacă România era bogată în păduri”, contura situația, ministrul Portugaliei. În Bucureştiul acelui moment, lemnele se vindeau cu 400-600 franci tona, prețuri superioare chiar şi celor existente la Londra[20].

Nemulțumirea populației cu privire la situația din România îşi făcea simțită prezența. „Sunt numeroase greve, între ele şi greva tipografilor, nota Brederode. Sunt 10-12 zile de când se imprimă şi se vând numai ziare socialiste. S-a ajuns chiar şi la conflicte în stradă. Numeroase persoane au fost rănite, însă intervenția poliției a pus capăt situației”[21].

La 27 decembrie 1919, ministrul Portugaliei la Bucureşti, relua problema transporturilor, principala cauză a stagnării evoluției relațiilor comerciale româno-portugheze. Despre acestea, diplomatul portughez spunea că „aici nu funcționează de 15 zile. Este grevă generală. Acum trei zile Compania a încercat să le pună din nou în circulație, dar au izbucnit conflicte armate, soldate cu câțiva răniți şi tramvaiele au încetat din nou să mai străbată străzile Bucureştilor”[22]. Agitația de pe străzile capitalei crea impresia izbucnirii unui nou război. „50% din funcționarii de la gaz şi electricitate au declarat grevă [...]. Deja era extrem de dificilă viața în Bucureşti. Acum e şi mai

[15] ADMAE, Lisabona, *Fond: Relaçõis politicas Romenia – Portugal (Relații politice România Portugalia)*, P.3, M 138-139 (1918-1922), Serie A, nr. 82, Bucureşti, 12 iulie 1920, f. 2.
[16] Idem, *Fond: Legação de Portugal em Bucateste*, CX 134, Serie B, nr. 75, Bucureşti, Raport Martinho de Brederode, Confidențial, 6 noi 1920, f. 3.
[17] *Ibidem*, f. 2
[18] *Ibidem*
[19] *Ibidem*, Serie A, nr. 8, 23 decembrie 1919, f. 3.
[20] *Ibidem*, f. 3-4
[21] *Ibidem*, f. 8
[22] *Ibidem*, 27 decembrie 1919, f. 2; Arhivele Statului din Bucureşti, Dosar Portugalia, Rola 15, cadrul 133, f. 15.

grea. Din cauza scumpirii petrolului, lumânările din ceară s-au vândut cu repeziciune şi au rămas acestea de proastă calitate, mai mici, care costă (mult, dacă ţinem cont de raportul preţ – calitate) de la 2 lei şi 50 de bani la 3 lei”[23]. Într-un alt raport scria: „viaţa aici este mai scumpă sub toate aspectele ei decât la Londra şi decât în oricare altă capitală din Europa. Birocraţia sabotează totul şi e controlată aproape în întregime de Partidul Liberal, care este interesat ca noul guvern să nu reuşească să pună lucrurile pe drumul lor”[24].

Interesat în mod special de problema comunicaţiilor din România, Martinho de Brederode subliniază, de asemenea, în corespondenţa sa diplomatică „greva parţială din atelierele căilor ferate, unde, în prezent, mai lucrează doar 20% din muncitori”[25]. Poziţia şi rolul cel mai important în sistemul transporturilor şi comunicaţiilor aparţineau căilor ferate. Regia căilor ferate Române cuprindea, ca proprietate şi gestiune de stat, aproape totalitatea drumurilor de fier din ţară. De asemenea, statului îi aparţinea şi ramura de telegrafie, telefonie, poştă şi radio, precum şi compania de aviaţie civilă, societăţile de navigaţie fluvială şi maritimă, aflate în aceeaşi situaţie cu căile ferate. Cu referire la acestea, Martinho de Brederode scria: „Sunt deja 14 zile de când nu primesc nici veşti, nici ziare din Portugalia, nici din Franţa. E posibil să fie şi acolo greve, care împiedică să ajungă informaţiile la mine, uneori mai mult de 15 zile până la o lună. Apoi sosesc atât de multe, şi cu toate acestea mereu îmi lipsesc cărţi şi jurnale, care probabil se rătăcesc. Mă simt aici mai departe de Portugalia decât atunci când eram în Pechin, unde primeam mai repede scrisori şi ziare din Lisabona, în 16-20 de zile, deşi distanţa este incomparabil mai mare [...]”[26].

În relaţii apropiate cu conducerea Poştei Române, Martinho de Brederode a mizat adesea pe favorurile personale ale acestora. „Chiar dacă sunt prietenul Domnului Pitulescu, Directorul General al Poştelor, Telegrafului şi Telefonului, nu primesc la timp telegramele şi uneori deloc”[27]. Din corespondenţa sa aflăm: „Deja de trei ori i-am cerut directorului adjunct al poştei [române] să deschidă sacul [cu corespondenţa] de la Paris, unde este inclus şi sacul cu corespondenţa din Portugalia. Mi-a promis că va face asta (aici promisiunile nu înseamnă nimic) şi apoi s-a scuzat spunând că soldaţii care trebuie să facă acest serviciu, când văd vreo scrisoare mai voluminoasă o fură imediat, imaginându-şi că acolo se află bani sau valori. Aşadar, cum PTT s-a dovedit a fi intransigent şi cum în soldaţi nu se poate avea încredere, sacii poştali nu se deschid şi stau aici opt zile absolut izolaţi”[28].

La 15 mai 1920 diplomatul portughez consemna în corespondenţa sa oficială cu Lisabona problemele existente în serviciul poştal din Europa. „Continuă să existe greve izolate în toată Europa [...]”[29]. „Acum câteva zile *Smiflon*[30] a fost atacat de grevişti şi probabil că acesta este motivul pentru care nu am primit corespondenţa

[23] *Ibidem*, f. 4
[24] Idem, *Fond: Relaçõis politicas Romenia – Portugal,* P. 3, M 138-139 (1918-1922), Serie A, nr. 9, 23 ian 1920, f. 4
[25] *Ibidem*, f. 2
[26] *Ibidem*, f. 4
[27] Idem, *Fond: Legação de Portugal em Bucareste*, Pasta Pessoal Martinho de Brederode, nr. 75, Confidenţial, Bucureşti, 16 iunie 1920
[28] Idem, *Fond: Relaçõis politicas Romenia – Portugal*, P.3, M 138-139 (1918-1922), Serie A, nr. 9, 23 ian. 1920, f. 5
[29] *Ibidem*, 15 mai 1920
[30] Deducem din context că este vorba de un servici poştal funcţional la nivel european (n.n.).

[...]”[31]. „Suntem în 16 iulie şi nu am primit încă salariul nici pe mai. Presupun că banii au plecat de acolo. Am primit în schimb nişte ziare din 4 iunie 1920”[32], informa Lisabona. Din ziarele londoneze obținute prin intermediul diplomaților Angliei la București și franceze, obținute de la Legația Portugaliei de la Paris, a aflat că „în Italia nu este lăsată să treacă corespondența dinspre Franța spre România [...]”[33]. Ieri mi-a spus Însărcinatul cu Afaceri al Angliei că este foarte indignat de atitudinea noului coleg italian de la Bucureşti, care manifestă o politică schimbată, favorabilă Germaniei, şi care vrea să atragă şi România în această direcție”[34]. Pentru a echilibra situația, ministrul Franței la Bucureşti a făcut o declarație oficială „care asigura România de simpatia Franței”[35].

Problema căilor de comunicație continuă să fie la fel de stringentă. O nouă grevă a izbucnit la PTT, unde potrivit lui Brederode era „o adevărată anarhie [...]”. „Pitulescu a demisionat”[36]. La 19 iulie 1920, preciza: „Sunt 15 zile de când nu am primit nici veşti, nici ziare despre greva de acolo [din Portugalia], care probabil nu s-a rezolvat. Sunt complet izolat de țara mea, fără să ştiu ce trebuie să fac”[37]. La 20 iulie 1920, într-o telegramă pe care o trimisese deja de mult timp la Lisabona şi la care nu a avea răspuns, a dedus că nu a ajuns. A invocat din nou „groaznicul sistem poştal şi telegrafic internațional”[38] şi dă exemplul cu scrisoarea fratelui său care fusese oprită la Budapesta, reexpediată cu greu de unguri şi care a mai întârziat încă vreo 9 zile până la București – vezi când s-a semnat tratatul internațional PTT. Problemele dintre România şi Ungaria făceau să întârzie documentele.

Gazetele apărute în diverse momente şi locuri, au constituit recipientul în care au fermentat toate marile idei, dar şi mijlocul cel mai potrivit care reflecta numeroasele viziuni existente asupra realității. În primii ani ai misiunii sale de la București, Martinho de Brederode abia se acomoda cu limba română. Vorbitor excelent de franceză, citea în special ziarele bucureştene de limbă franceză. În ianuarie 1920, ataşa Raportului său un articol din *Le Progres* care descria haosul economic din România şi problema grevelor şi a creşterii prețurilor care continua să persiste. „Sous le rapport de la vie chère nous détenons le record parmi tous les pays d´Europe: un record qui est une méritant calamite”[39].

Complicațiilor din societatea românească li s-au adăugat şi pesta (ciuma) asiatică, o boală comună Evului Mediu, care a produs panică în rândul populației după spusele diplomatului portughez. Departamentul de Interior a decis interzicerea intrării în România a călătorilor de proveniență turco-asiatică, începând cu data de 4 decembrie 1919, prin portul Constanța[40]. Asemenea tuturor misiunilor diplomatice din

[31] Idem, *Fond: Legação de Portugal em Bucareste,* Pasta Pessoal Martinho de Brederode, nr. 25, 15 mai 1920
[32] *Ibidem*
[33] *Ibidem,* Serie A, nr. 61, București, Raport Martinho de Brederode, Confidențial şi rezervat, 5 iulie 1920, f. 2
[34] *Ibidem,* f. 3
[35] *Ibidem,* nr. 62, 5 iulie 1920
[36] *Ibidem,* nr. 81, București, Confidențial, 10 iulie 1920
[37] *Ibidem,* nr. 88, București, 19 iulie 1920
[38] *Ibidem,* nr. 90, București, Confidențial, 20 iulie 1920
[39] *Ibidem,* CX 134, nr. 28, în anexa Raportului lui Martinho de Brederode din 31 decembrie 1920, ce cuprinde un articol din ziarul *Le Progres,* 29 decembrie 1920
[40] *Ibidem,* Serie B, nr. 1, 13 decembrie 1919, f. 2

capitala României, Legația Portugaliei a primit o notă verbală care avertiza în privința pestei şi a faptului că intrarea străinilor prin porturile de la mare, era momentan interzisă. Aceştia trebuiau să rămână în carantină cel puțin 10 zile la Constanța, pentru a nu fi pusă în pericol populația băştinaşă[41]. La 7 ianuarie 1920, Brederode informa Ministerul Afacerilor Străine din Lisabona că au fost publicate în *Monitorul Oficial*, „formalitățile solicitate pentru admiterea sau ieşirea străinilor”[42]. La 12 ianuarie 1920, Martinho de Brederode continua să trimită informații despre apariția ciumei bubonice în România, subliniind interdicția completă de a intra în România pe la frontierele dinspre Bucovina sau Basarabia[43]. „Boala a fost descoperită la Est de Hotin, întoarcerea în Bucovina şi Basarabia interzisă. Plecarea spre Polonia este permisă, dar fără drept de întoarcere. Toate repatrierile de prizonieri sunt suspendate, până la noi ordine”[44].

Din 30 ianuarie 1920, intrarea în România a călătorilor şi negustorilor de la Constantinopol se face doar prin porturile Constanța şi Sulina, din cauza ciumei. Vor rămâne aici unde se vor afla sub supraveghere medicală timp de 10 zile. Intrarea oricărui grup de emigranți este categoric interzisă”[45].

[41] *Ibidem*, f. 3
[42] *Ibidem,* Serie A, nr. 19, 7 ianuarie 1920, f. 1; *Monitorul Oficial,* 1920, 2 ianuarie, p. 2, articolul *Controlul străinilor*
[43] *Ibidem*, Serie B, nr. 4, Notă diplomatică, 12 ianuarie 1920
[44] *Ibidem*, Serie A, nr. 34, Notă diplomatică, 8 ianuarie 1920
[45] *Ibidem*, Serie B, nr.9, Raport Martinho de Brederode, 20 februarie 1920

Politica externă a României democrat-populare de la obedienţă faţă de Moscova la demnitate naţională (1958-1968)

Mihai D. DRECIN

The Foreign Policy of the Democrat-Popular Romania from Obedience towards Moscow to National Dignity (1958-1968)

Abstract. *Based on the central press and, partially, on the one from Oradea, the author inventorizes the diplomatic actions of the regimes of Gheorghe Gheorghiu-Dej and Nicolae Ceauşescu who, in the international conjuncture make efforts to give up the obedient policy towards Moscow and to inaugurate a diplomacy through which Romania could impose again its traditional personality. By acting within the Balkan diplomacy, in the UNO, the newly formed "Third World", that is, the Romanian diplomacy joins the triangle of the Big Powers of that moment: Moscow-Washington-Pekin. After its success with the withdrawal of the Soviet troops from Romania (1958), Romania faces the USSR by the 1964 Declaration of Independence and its refusal to intervene with military forces during the "Prague Spring".*

Keywords: *diplomatic actions, international relations, foreign policy, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceauşescu*

Din cei 45 de ani de comunism în România am ales doar un deceniu din evoluţia politicii noastre externe, între momentul retragerii trupelor sovietice (iunie-iulie 1958) şi condamnarea de către Bucureşti a invadării Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varşovia, mai puţin armata română. Este o perioadă foarte interesantă, dinamică, gândită cu mult rafinament, transpusă în practică în maniera „paşilor mărunţi", printr-o pendulare între Est şi Vest, valorificând la maximum elementele nou apărute în sistemul relaţiilor internaţionale, atât în sfera lumii capitaliste, cât şi în „lagărul socialist". Astfel, s-a reuşit să se depăşească faza de obedienţă faţă de Moscova a diplomaţiei româneşti, care îşi reimpune personalitatea tradiţională în relaţiile internaţionale, tot mai mult afirmându-se interesele naţionale, chiar dacă îmbrăcate în haina indispensabilului internaţionalism proletar de sorginte marxist-leninistă[1].

Acest melanj între apărarea intereselor proletariatului internaţional şi afirmarea intereselor naţionale ale clasei muncitoare are o explicaţie particulară în cazul liderilor comunişti români. Imediat după 23 august 1944, în conducerea Partidului Comunist din România, apoi a partidului unic al clasei muncitoare – Partidul Muncitoresc Român (1948), se regăsesc două mari grupări de activişti[2]. Cominterniştii veniţi din exil de la

[1] Vezi tratarea într-o primă formă a problematicii, cu constrângerile cerute la cea vreme de cenzura regimului comunist, în: Mihai Drecin, „Consideraţii asupra reimpunerii personalităţii României în viaţa politică externă în deceniul 1955-1964", în *Lucrări Ştiinţifice*, Oradea, Seria B, Istorie, 1978-1979, p. 225-239

[2] Titu Georgescu, *România între Yalta şi Malta*, Editura Casa de editură şi presă „Şansa S.R.L.", Bucureşti, 1993, p. 31

Moscova, având ca lider incontestabil pe „mic-burgheza" Ana Pauker[3], în care predominau neromânii, respectiv comuniştii care din 1933-1934 au stat în închisorile din România şi nu şi-au făcut stagiul de îndoctrinare politică la Moscova, în marea lor majoritate români, care-l recunoşteau ca lider pe „ceferistul" Gheorghe Gheorghiu-Dej[4]. Desigur, nici una dintre aceste grupări nu era sută la sută omogenă din punct de vedere a originii etnice, sociale, cu sau fără stagiul de îndoctrinare politică făcut la Moscova de către membrii lor. Două elemente îi uneau şi îi dezbinau, totodată: doctrina marxist-leninistă, completată cu contribuţia teoretică şi practică a lui Stalin – chiar supraevaluată faţă de a înaintaşilor săi, respectiv lupta pentru puterea supremă în partid. A nu-ţi declara şi respecta loialitatea faţă de „învăţătura" lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin era un fel de „*lèse-majestaté*", ce atrăgea excluderea din partid, pierderea şansei de a conduce şi a privilegiilor materiale ce decurgeau automat din această condiţie. Câştigarea suportului politic popular, pe lângă reforme în favoarea celor săraci, cerea, însă, revigorarea sentimentului naţional, reabilitatea istoriei românilor, pe care Moscova şi cominterniştii ei le-au terfelit prin omisiuni şi reinterpretări mincinoase. Dacă doctrina comunistă era credibilă în discursul oricărui membru de partid, indiferent de etnie, apelul la demnitatea naţională nu putea fi decât apanajul comunistului român. Chiar dacă în mentalul nostru s-a încetăţenit ideea potrivit căreia doar Lucraţiu Pătrăşcanu a avut curajul în anii 1945-47, să-şi afirme sentimentele naţionale prin celebrele cuvinte „Înainte de a fi comunist sunt român", rostite la Cluj şi în alte câteva împrejurări[5], mai puţin se ştie că şi Gheorghe Gheorghiu-Dej a avut prin 1945 câteva declaraţii în acelaşi sens[6], chiar dacă mai voalat formulate, aruncând vina atât pe naţionalitatea maghiară cât şi pe români. Dacă Pătrăşcanu a perseverat pe această linie, Dej a înţeles că momentul afirmării sentimentului şi intereselor naţionale încă nu a sosit, punând surdină pornirilor sale interioare, amânându-le pentru mai târziu.

Cu viclenia şi duritatea de rigoare, Gheorghiu-Dej reuşeşte treptat, în etape, să-şi înlăture concurenţii la funcţia de şef al partidului şi implicit al statului democrat-popular. După grupul Ana Pauker – Vasile Luca – Teohari Georgescu (1952), asasinarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu (1954) şi marginalizarea lui Miron Constantinescu – Iosif Chişinevschi (1957)[7] – în 1958 Dej se simţea stăpân pe putere în România vremii. Între timp, după moartea lui Stalin, noua conducere sovietică reprezentată de H.S. Hrusciov (septembrie 1953) – Gh. M. Malencov – N.A. Bulgarin declanşează un

[3] Robert Levy, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, Editura Polirom, Iaşi, 2002; Marius Mircu, *Dosar Ana Pauker*, ediţie alcătuită de Mihai Stoian, cu consimţământul autorului, Editura „Gutemberg – Casa Cărţii", Bucureşti, 1991

[4] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Scurtă biografie*, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1948, p. 8-9

[5] Mihai Drecin, „Iunie 1945. O filă din activitatea şi ideile lui Lucreţiu Pătrăşcanu", în *Lucrări ştiinţifice*, Seria: Istorie – Ştiinţe sociale – Educaţie fizică, Oradea, 1974, p. 52-54; Anton Raţiu, *Cumplita odisee a grupului Lucreţiu Pătrăscanu. Adevăruri dureroase*, vol. II, Editura Gestiunea, Bucureşti, 1996, p. 10-12; Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrăşcau şi Transilvania (1945-1946)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001

[6] Stephen Fisher-Galaţi, *The New Rumania. From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, 1967; Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvântări*, Editura Partidului Muncitoresc Român, Bucureşti, 1951, p. 31-32

[7] Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ediţia a II-a Editura Alfa, Bucureşti, 1996, p. 41-66, 72-102, 171-215

proces timid de detensionare a raporturilor politice Est – Vest. Teoretizarea principiului „coexistenței pașnice" între sistemele social-economice și politic capitalist și socialist, denunțarea crimelor stalinismului în U.R.S.S. și un început de reformare a politicii interne (1958)[8] – au creat condiții pentru rediscutarea „raporturilor frățești" româno-sovietice.

„Cheia de boltă" a reintegrării României în diplomația europeană și mondială prin valorificarea tradițiilor interbelice, chiar dacă într-o haină doctrinară nouă, socialistă, a fost reevaluarea raporturilor cu U.R.S.S. în toate planurile vieții curente. În acest sens s-a folosit frazeologia clasică vehiculată la nivelul tuturor țărilor socialiste din sistem, atât în raporturile bilaterale cât și multilaterale. Toate discuțiile și înțelegerile se purtau și încheiau cu scopul „întăririi continue a prieteniei și colaborării dintre Uniunea Sovietică și celelalte țări socialiste". Până în 1956, România oferise U.R.S.S. numai dovezi de loialitate, respectând cu exactitate planul comun, fixat încă în 7 martie 1945, de comunizare a României[9]. În continuare, Dej, la Conferința Kominternului de la București, din iulie 1949, a dat glas ideilor lui Stalin de denunțare a lui Tito ca deviaționist de la doctrina marxist-leninistă. Urmează ruperea relațiilor diplomatice cu Iugoslavia și deportarea în Bărăgan a sârbilor ce locuiau la granița cu Iugoslavia[10].

Unul dintre cele mai frumoase orașe, situat în inima țării, Brașovul, și regiunea a cărei capitală era, sunt botezate cu numele generalisimului Stalin. Numele „părintelui popoarelor" va fi inscripționat printr-un aranjament cu brazi tineri pe un munte din preajma orașului, vizibil de la mare depărtare pentru orice călător ce se apropie de oraș. Epurarea din conducerea partidului, în 1952, a trioului Pauker – Luca – Georgescu, se încadra în obsesia lui Stalin de a scăpa de „deviaționiștii" din toate țările satelite, mai ales de cei de origine evreiască[11]. Sediul Kominform-ului va fi fixat la București, unde acesta își va desfășura activitatea până la autodizolvarea din 1957[12]. Cunoscând pasiunea lui Stalin pentru construirea de canale gen Volga – Don, Moscova – Volga – Marea Albă, Moscova – Volga – Marea Baltică, la începutul anilor '50, Dej inaugurează construirea canalului Dunăre – Marea Neagră, care devine mormântul câtorva zeci de mii de oponenți ai regimului comunist[13].

Destinderea politică internă din U.R.S.S. a anilor 1953-54, imediat după moartea lui Stalin, își găsește ecou în România. În 1954-55, o parte a deținuților politici, am zice din rândurile doi-trei ca importanță, sunt eliberați și integrată în

[8] Michel Laran, *Russie – U.R.S.S. 1870-1970*, Masson et Cie, Editeurs 120, Paris VI[e], 1973, p. 252-258

[9] Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, „Planul sovietic de comunizare a României (martie 1945)", în *Revista istorică*, București, nr. 7-8/1993, p. 657-661

[10] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 512

[11] *Ibidem*, p. 512-513

[12] „Biroul informativ" sau „Kominform" (5 octombrie 1947 – 17 aprilie 1956) – organism politic menit a asigura legătura între principalele partide politice comuniste și muncitorești la nivel mondial, sub conducerea directă a Partidului Comunist al U.R.S.S.

[13] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 503

muncă, chiar dacă intelectualii pe posturi mult sub nivelul pregătirii lor profesionale[14]. În sfârşit, în timpul revoluției anticomuniste din Ungaria, chiar dacă regimul Dej nu a intervenit cu armata proprie, s-a implicat în gestionarea realităților politice din țara vecină şi a luat măsuri dure împotriva românilor care şi-au manifestat simpatia şi solidaritatea cu revoluționarii din Ungaria[15]. Vizitele oficiale şi neoficiale ale lui Hrusciov în România, mai ales la celebrele vânători de urşi carpatini[16], unde liderul sovietic se manifesta ca un adevărat stăpân, atenția tovărăşească şi prietenească cu care era înconjurat de liderii români, erau alte mostre de obedienţă din partea Bucureştilor anilor 1954-58, care l-au convins pe liderul de la Moscova despre loialitatea indiscutabilă a lui Dej şi a României.

Pe acest fond de realităţi se bazează decizia U.R.S.S. de a-şi retrage, în iunie 1958, toate trupele din România. Discuțiile debutează încă în 1955, urmând mai multe etape între 1957-58[17]. Fără să minimalizăm explicațiile şi interpretările unor istorici străini şi români, care plasează evenimentul între meritele politicii externe a U.R.S.S., trebuie să acceptăm că fără trupele de ocupație sovietice, în următorii ani, comuniştii români vor putea trece, atât pe plan extern cât şi intern, de la o politică națională prudentă la una tot mai îndrăzneață, o posibilă afirmare a independenței față de Kremlin.

La scurtă vreme după părăsirea teritoriului românesc de trupele sovietice şi începerea „repatrierii" consilierilor care împânzeau toate structurile administrative, militare şi economice ale țării, regimul Dej consideră că a sosit momentul sărbătoririi unui eveniment crucial din istoria plămădirii statului modern român. Este vorba de aniversarea a o sută de ani de la Unirea Principatelor sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza. În acest sens, conducerea partidului şi statului dau o „Hotărâre" cu impact deosebit asupra națiunii[18]. Mai ales tinerii, studenții din Bucureşti, Iaşi şi Cluj, participă la manifestări spontane care depăşesc cadrele gândite de regimul comunist. Studiile şi conferințele istoricilor publicate şi susținute cu acest prilej, scoteau în evidență că realizarea Unirii de la 1859 este rezultatul voinței românilor, împotriva presiunilor marilor „imperii" din jur. Cum Rusia era şi la vremea aceea vecina noastră, anume acuze putea să-i fie transmise şi ei. Frica de a fi atenționat că nu este în stare să mențină liniştea în țară cu propriile forțe, dorința de a arăta „marelui prieten de la Răsărit" că socialismul este puternic înrădăcinat în România şi nu este în pericol,

[14] Prof. univ. dr. Victor Jinga, fost lider al P.N.Ț, este unul din zecile de mii de cazuri de intelectuali eliberați în 1953-54 şi rearestați în 1958-59. Vezi: Victor Jinga, *Însemnări*, în mss., p. 32. O copie xerox se află în posesia noastră.

[15] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 518-521

[16] Până la desecretizarea tuturor documentelor create de instituțiile regimului comunist nu vom cunoaşte date exacte despre vizitele neoficiale ale liderilor comuniști români în alte țări, respectiv ale unor lideri străini în România, decât eventual din memoriile publicate ale unora dintre ei

[17] ***, *România. Retragerea trupelor sovietice. 1958*, coordonator: Ioan Scurtu, Editura Didactică şi Pedagogică, R.A., Bucureşti, 1996

[18] Vezi „Hotărârea Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român şi a Consiliului de Miniştri privind sărbătorirea Centenarului Unirii Țărilor Române", în *Studii, revistă de istorie*, Bucureşti, nr. 1/1959, p. 5-6; *Scânteia*, Bucureşti, 24.I.1959, p. 1-4, 25.I.1959, p. 1-4

determină pe Gheorghiu-Dej să declanşeze în 1958-59 un nou val de arestări politice, un ultim gest de obedienţă pro-sovietică[19].

* *
*

În toată perioada pe care o analizăm, relaţiile cu ţările socialiste au stat în prim-planul politicii externe româneşti. La baza convorbirilor, renegocierii şi semnării tratatelor bilaterale cu Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, R.D. Vietnam, China, R.P.D. Coreeană, Mongolia, Cuba[20] din ultimii ani ai regimului Dej (1958-64) au stat principiile enunţate în „Declaraţia guvernului U.R.S.S." din 30 octombrie 1956 cu privire la bazele dezvoltării şi întăririi continue a prieteniei şi colaborării dintre Uniunea Sovietică şi celelalte ţări socialiste. Este vorba de „relaţii politice şi economice reciproc avantajoase şi legături culturale pe baza principiilor deplinei egalităţi în drepturi, respectării inviolabilităţii teritoriale, independenţei şi suveranităţii de stat şi neamestecului în trebuirile interne"[21]. Formulate exact şi complet, aceste principii vor fi îmbrăţişate de diplomaţia română, reiterate întotdeauna când U.R.S.S. va încerca să le încalce.

România va participa la toate întrunirile organismelor economice şi militare create la nivelul ţărilor socialiste. Este vorba de CAER, Tratatul de la Varşovia, Banca Internaţională pentru Cooperare Economică[22]. Diplomaţia română dă expresie dorinţelor de menţinere a păcii în lume, dezarmării generale şi nucleare, reglementării statului Berlinului Occidental, renunţării la forţă în rezolvarea litigiilor teritoriale şi a problemelor de frontieră, condamnă intervenţiile militare ale S.U.A. în Liban (1958) şi Cuba (atacul de la Playa Giron – 1961), provocările militare împotriva R.P. Chineze (1958), acţiunea de spionaj împotriva U.R.S.S. prin avionul U2 doborât de rachetele sovietice (1960), intervenţia militară a Angliei în Orientul Apropiat şi Mijlociu (Iordania - 1958)[23].

Atitudinile tot mai autoritare ale liderului sovietic N.S. Hrusciov, din ultimii săi ani în fruntea U.R.S.S., determină reacţii tot mai hotărâte din partea României. O mostră în acest sens îl constituie respingerea „Planului Valev", lansat în primăvara anului 1964 de universitarul sovietic de origine bulgară. Cadru didactic la Facultatea de Geografie a Universităţii „Lomonosov" din Moscova, titular al cursului de „Geografie economică a ţărilor socialiste", acesta propune o integrare economică supranaţională prin crearea unui raion economic, în fond agricol, compus din o parte a Câmpiei Ruse (U.R.S.S.), Câmpia Română (România) şi Podişul Balcanic (Bulgaria). La baza acestui proiect, argumenta autorul, ar sta eficienţa economică. Conducerea de partid şi de stat de la Bucureşti refuză „Planul" considerând că el insinuează o orientare a economiei ţării spre agricultură, refuzându-ne accelerarea industrializării ţării. În plus, în situaţia în care 2/3 din suprafaţa raionului agricol propus aparţinea României, se leza principiul

---

[19] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 522-525

[20] Cristian Popişteanu, *Cronologie politico-administrativă 1944-1974*, Editura Politică, Bucureşti, 1976, p. 133, 134, 135, 138, 156, 160, 161

[21] *Ibidem*, p. 126. Între 26 noiembrie – 3 decembrie 1956, la Moscova au loc tratative sovieto-române la nivel guvernamental pe baza principiilor amintite mai sus.

[22] *Ibidem*, p. 135, 136, 141

[23] *Ibidem*, p. 136, 137, 138, 142, 158. Vezi şi ***, *Politica externă a României. Dicţionar cronologic*, coordonatori Ion Calafeteanu, Cristian Popişteanu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986 (în continuare *Politica externă...*), p. 267, 268, 269.

unității, independenței și suveranității statului[24]. Dezbătut pe larg în presa vremii, în organizațiile de partid și sindicat, în mediul universitar – respingerea „Planului Valev" a fost receptată ca o nouă dovadă a dorinței României de a se delimita de Moscova, chiar dacă nu și de opțiunea politică socialistă.

Un moment deosebit în evoluția diplomației românești l-a constituit implicarea Bucureștilor în atenuarea polemicii sovieto-chineze, declanșat încă în 1959, ca urmare a nerespectării de către Hrusciov a angajamentul de a oferi asistență științifică și tehnică Chinei pentru a-și dezvolta cercetările nucleare proprii. După mai multe consultări ale conducerilor sovietică și chineză, de către o delegație de partid și de stat românească, în cadrul Plenarei lărgite a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, din 15-22 aprilie 1964, se discută și aprobă „Declarația cu privire la poziția P.M.R. în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale". Documentul, cu ecou imediat în plan intern și internațional, nu făcea altceva decât să reitera principiile de înțelegere, solidaritate și colaborare pe care trebuiau să le cultive și consolideze partidele comuniste în vederea afirmării ideologiei marxist-leniniste, a victoriei socialismului în lume[25]. Lăsând la o parte frazeologia tipică propagandei comuniste era clar că România găsise și valorificase momentul politic care să o ridice în ochii partidelor frățești și să obțină bunăvoința și sprijinul Chinei, o mare putere demografică și militară, lansată într-un proces de dezvoltare și modernizare economică cu bătaie lungă. Pekinul devenise pentru diplomația română un nou pol de putere mondial, la care putea apela dacă Moscova își va manifesta sentimente mai puțin amicale față de București.

Impunerea lui Nicolae Ceaușescu în fruntea Partidului Comunist (1965), mai apoi a Consiliului de Stat (9 decembrie 1967) și a nou creatului Front al Unității Socialiste (25 octombrie 1968), a accelerat și dezvoltat relațiile cu „țările surori".

U.R.S.S. rămâne aparent vecinul cel mai de preț, recunoscut în continuare ca model al construirii socialismului și comunismului. Ca urmare, prima vizită oficială în străinătate a lui Nicolae Ceaușescu, după alegerea ca secretar-general la Congresul din iulie 1965, a fost în U.R.S.S. (3-11 septembrie). La Moscova era de aproape un an un nou lider politic în persoana lui Leonid Ilici Brejnev, care-l înlocuise „la cerere" pe N.S. Hrusciov, pensionat cu 100 de ruble/lună[26].

O inventariere cantitativă a întâlnirilor oficiale pe care Nicolae Ceaușescu și apropiații săi colaboratori le au cu principalii lideri și colaboratorii acestora din țările comuniste ne prezintă următorul tablou:

Cu U.R.S.S. înregistrăm 15 întâlniri, dintre care: patru vizite ale lui Ceaușescu la Moscova (3-11 septembrie 1965, 17-22 octombrie 1966, 17-18 martie 1967, 14-15 decembrie 1967); o vizită a lui L.I. Brejnev la București (10-13 septembrie 1967); patru întâlniri la București, Moscova și Sofia pe linia Tratatului de la Varșovia și CAER (4-6 iulie și 7 iulie 1966, 9 iunie 1967, 6-7 martie 1968 – unde participau toți șefii partidelor și guvernelor țărilor membre); două întâlniri la București între N. Ceaușescu, mareșalul Ivan I. Iakubovski și șefii delegațiilor armatelor participante la Tratatul de la Varșovia care au luat parte la consfătuirile periodice, de astă dată organizată la București (21 noiembrie 1967, 29 noiembrie 1968). Celelalte patru

[24] *Viața economică*, București, 12 iunie 1964
[25] *Scânteia*, București, 26 aprilie 1964
[26] Dumitru Popescu, *Elefanții din porțelan. Scene și personagii în umbra Cortinei de Fier*, Editura Match, București, f.a., p. 13

întâlniri organizate la Moscova (15-20 noiembrie 1965), Bucureşti (3-7 iunie 1967), Belgrad (4-6 septembrie 1967) şi Varşovia (19-21 decembrie 1967) – sunt la nivel de experţi şi miniştri, vizând colaborarea în domeniul explorării spaţiului cosmic, al economiei şi politicii externe[27].

Iugoslavia este următorul stat socialist vecin cu care N. Ceauşescu are relaţii foarte strânse. Încă din 1954, cu aproximativ jumătate de an înaintea reluării relatărilor diplomaţiei sovieto-iugoslave (2 iunie 1955), relaţiile româno-iugoslave încep să se îmbunătăţească, diferendul politic dintre ele, impus artificial de Stalin, nemaifiind de actualitate odată cu dispariţia „stăpânului" de la Moscova. Pe lângă tradiţia bunelor relaţii din perioada interbelică se adăugau interese economice importante. Proiectarea şi construirea complexul hidroenergetic Porţile de Fier, pus pe tapet încă în 1956[28], calea proprie de construire a socialismului îmbrăţişată de Iugoslavia, formulă tentantă şi pentru România în eforturile de limitare a presiunii economice şi diplomatice a U.R.S.S. – au apropiat pe Dej şi Ceauşescu de Iosip Broz Tito. Contabilizând întâlnirile oficial la nivel înalt româno-iugoslave din primii ani ai regimului Ceauşescu, ajungem la cifra şapte. Deschizător de pârtie a fost preşedintele Consiliului de Miniştri – Ion Gheorghe Maurer – care se întâlneşte cu Tito la 10-13 ianuarie 1966 pe insula Brioni din Adriatica. Întâlnirile Tito-Ceauşescu au loc către două în Bucureşti (18-23 aprilie 1966, 1-3 decembrie 1966) şi Belgrad (3-4 ianuarie 1968, 27 mai – 1 iunie 1969). Mai sunt primiţi la Bucureşti Mika Spiliak – preşedintele Vecei executive (17-19 noiembrie 1967) şi Marko Nikezič – secretarul de Stat pentru Externe (21-22 martie 1968)[29]. În tensionatul an 1968, se pare că au avut loc şi alte întâlniri neoficiale între Tito şi Ceauşescu, neînregistrate de mass-media vremii, când N. Ceauşescu pusese pe tapet chiar un sprijin militar din partea Iugoslaviei, în eventualitatea invadării României de trupe sovietice după episodul Praga.

Todor Jivkov şi Bulgaria au stat de la început în atenţia lui Nicolae Ceauşescu. Pe lângă vecinătatea româno-bulgară, bunele relaţii personale Ceauşescu-Jivkov mai pot fi explicate prin faptul că liderul bulgar era cel mai vechi în funcţie dintre toţi liderii comunişti central-europeni (excepţie Tito), era un cunoscut prosovietic, ceea ce îi putea permite să intervină la Moscova în favoarea „prietenului Ceauşescu" dacă gesturile de independenţă politică ale acestuia i-ar fi supărat prea tare pe liderii politici, structura lui intelectuală ortodox comunistă se mula perfect pe cea a lui Ceauşescu. La doar două zile de la încheierea primei sale vizite oficiale în U.R.S.S., următoare vizită Ceauşescu o face la Sofia (13-18 septembrie 1965), urmată de o a doua în 14 februarie 1966, însoţit, de astă dată, de premierul Ion Gheorghe Maurer. Jivkov vine la Bucureşti abia peste doi ani, în două rânduri succesive (17-21 aprilie şi 28-30 septembrie 1967)[30].

Dintre toţi vecinii ţării noastre Ungaria a fost cea mai puţin curtată. Deşi regimul Kádár János a fost sprijinit moral în vederea consolidării sale pe plan intern personal de Gheorghe Gheorghiu-Dej, încă din toamna anului 1956 şi următorii ani Budapesta reia politica revizionistă faţă de România, subiectul fiind evident, Transilvania, aşa cum făcuse şi predecesorul său Rákosi Mátyás. Din fericire, priza lui Dej şi apoi a lui Ceauşescu la Stalin, Hrusciov şi Brejnev a fost mult mai mare, liderii

[27] Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 168, 179, 184, 195-196, 174; 176, 187, 199; 193, 210; 170, 186, 190, 196
[28] *Ibidem*, p. 115, 122, 124
[29] *Ibidem*, p. 171, 173, 180, 197, 192-193, 199. 202-203
[30] *Ibidem*, p. 168-169, 172, 185, 190

sovietici temperând naționalismul maghiar. Este adevărat că şi comuniştii români au ştiut să apere interesele țării atât prin politica internă cât şi cea externă pe care le-au promovat *vis-a-vis* de pretențiile teritoriale maghiare. Premierul Ion Gheorghe Maurer face prima vizită oficială în Ungaria după 1965 (10-13 ianuarie 1966), pregătind vizita din 10-11 martie 1966, de la Bucureşti, a lui Kádár János – prim-secretarul al C.C. al Partidului Muncitoresc Socialist Ungar şi Kallai Gyula – prim-ministru[31]. A fost vizita oficialilor maghiari la Bucureşti un fel de Canosa? Greu de spus la stadiul cercetărilor de astăzi. S-ar putea spune că orgoliosul Ceauşescu a ținut ca liderul ungar să-i bată la uşă? Sau Kádár dorea să-şi revadă confrații de aceeaşi etnie din România ca să le dea de înțeles că Țara Mamă nu i-a abandonat?

Interesul diplomației româneşti pentru China, R.D. Vietnam şi R.D.P. Coreeană, creşte după „Declarația" din aprilie 1964 şi venirea lui N. Ceauşescu la putere. În fond, în aceste țări mult rămase în urmă din punct de vedere economic față de modelul european – nord american, se construia un socialism cu particularități aparte. Formula convenea României care, opunându-se modelului sovietic, căutând să slăbească dependența față de țările socialiste europene mai dezvoltate economic, vorbea tot mai mult de calea proprie de construire a socialismului care trebuia acceptată într-o democrație reală. Unitatea în diversele a socialismului era clamată de tot mai multe partide comuniste şi muncitoreşti, chiar din țări capitaliste dezvoltate. În Asia – comunismul chinez susținea regimurile din nordul Vietnamului şi Coreei. Nu întâmplător, la 12 mai 1966, Emil Bodnăraş, viceprim-ministru şi unul din greii partidului comunist, apropiat al lui N. Ceauşescu, face o vizită la Pekin. Aici poartă convorbiri oficiale cu premierul Zhou Enlai[32], mâna dreaptă a lui Mao Tze-Dun.

Emil Bodnăraş a fost un personaj special în istoria țării noastre. Ofițer de carieră, absolvent al Şcolii de artilerie Timişoara, este recrutat în 1931 de Serviciul Secret de Informații condus de Mihail Moruzov. Pregătit pentru o misiune de informații în U.R.S.S., ca „informator de penetrare" în lumea comunistă, dezertează din armata română şi trece Nistrul în țara vecină[33]. Aici va urma cursurile G.P.U. pe lângă Moscova unde va fi coleg cu Kong Sheng, care, alături de Zhou Enlai, va fi fondatorul serviciilor speciale din China revoluționară în perioada interbelică[34]. Întors în țară, Bodnăraş va fi arestat, condamnat la opt ani închisoare şi închis alături de liderii P.C. (d.) R. Eliberat în anii războiului mondial, va fi protejat în continuare de Serviciul Special de Informații, condus acum de Eugen Cristescu. Va fi păstrat în viață şi libertate cu acceptul Mareşalul Ion Antonescu, ca unul care ar putea fi folositor la ieşirea României din război[35]. Întorcându-se roata istoriei, aşa cum se întâmplă destul de des în serviciile secrete din întreaga lume, Bodnăraş s-a reorientat spre comuniști, făcând importante servicii țării după 23 august 1944. În plus, şi sovieticii aveau încredere în el.

---

[31] *Ibidem*, p. 171, 172

[32] *Ibidem*, p. 175

[33] Vezi *Universul*, București, 3 martie 1932, care anunță dezertarea locotenentului Z. Budnărașu din Regimentul 12 Artilerie Bucovina, cu reşedința la Sodagura.

[34] Aurel I. Rogojan, *1989 dintr-o iarnă în alta... România în resorturile secrete ale istoriei*, Editura Proema, Baia Mare, 2009, p. 131-132

[35] Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete româneşti. De la Cuza la Ceauşescu*, Editura Ion Cristoiu S.A., București, 1999, p. 141-142

La numai o lună de zile, Zhou Enlai vizitează Bucureştiul, având întâlniri cu Nicolae Ceauşescu şi alţi lideri români, între 16-24 iunie[36]. În toamna aceluiaşi an, diplomaţia română ia poziţie în favoarea Chinei comuniste, cerând, curând, atât la a XIV-a Sesiune a Conferinţei generale U.N.E.S.C.O. de la Paris (26 octombrie 1966), cât şi la a XXII-a Sesiune a Adunării Generale a O.N.U., înlăturarea din aceste organisme a reprezentanţilor regimului ciankaişist (naţionalist – n.n.) din Taiwan acceptarea delegaţiilor Chinei populare ca reprezentante legitime ale poporului chinez[37] în toate structurile O.N.U.

* *
*

Transpunerea în practică a „căii proprii de constituire a socialismului", prin slăbirea chingii sovietice în plan economic şi diplomatic, presupunea pentru România reluarea şi intensificarea relaţiilor economice şi cu alte state decât cele socialiste, o implicare mai serioasă în diplomaţia regională şi chiar mondială. În acest caz economicul se împletea cu diplomaţia, sprijinind afirmarea politică a ţării. Un stat cu o economie în expansiune, modernă şi aducătoare de valută prin care exporturile pe care le realiza, creşterea în ochii partenerilor de afaceri şi putea susţine o diplomaţie mai activă, credibilă, eficientă. Pe de altă parte, diplomaţia performantă era deschizătoare de noi pieţe economice, atât pentru materiile prime necesare industriei româneşti, cât şi pentru exportul de produse autohtone.

Din 1956-1957 se trece la reglementarea problemelor economice cu principalele ţări capitaliste, rămase în suspensie în urma naţionalizării principalelor mijloace de producţie: fabrici, bănci, imobile, societăţi comerciale, pământ arabil, păduri etc. din 11 iunie 1948. Guvernele S.U.A.[38], Austriei[39], Greciei[40], Franţei[41], Marii Britanii[42], R.F. Germania, Olandei, Elveţiei, Italiei negociază cu statul român compensaţii băneşti pentru proprietăţile şi alte tipuri de valori (acţiuni) pierdute de unele firme şi oameni de afaceri în 1948. Ca urmare, o serie de delegaţii economice şi

---

[36] Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 175

[37] *Ibidem*, p. 179, 193

[38] *Ibidem*, p. 124 (15 octombrie – 3 noiembrie 1956 – din iniţiativa guvernului român – prin nota transmisă la 7 martie 1956 – la Bucureşti au loc tratative pentru reglementarea problemelor economico-financiare în suspensie între România şi S.U.A., precum şi a problemei schimburilor comerciale bilaterale), 142 (30 martie 1960 la Washington se semnează un acord între România şi S.U.A. prin care sunt lichidate diversele probleme financiare pendente între cele două ţări); *Politica externă...*, p. 268 (9 decembrie 1960, la Washington se semnează primul Aranjament postbelic româno-nord-american în domeniul culturii, învăţământului şi ştiinţei).

[39] Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 127 (12 decembrie 1956 – la Bucureşti tratative româno-austriece care duc la reglementarea unor probleme economico-financiare între cele două ţări), 154-155 (2-4 iulie 1963 – Acordului bilateral privind reglementarea problemelor financiare în suspensie).

[40] *Ibidem*, p. 123 (25 august 1957 se semnează la Atena un acord privitor la reglementarea problemelor economice din 1939 între România şi Grecia şi o declaraţie comună privind reluarea relaţiilor diplomatice la rang de ambasadă), 133

[41] *Ibidem*, p. 139 (9 februarie 1959 – la Bucureşti se semnează un acord pentru reglementarea definitivă a problemelor financiare în suspensie între România şi Franţa, care înlocuieşte protocolul financiar româno-francez semnat la Paris la 24 decembrie 1954. Noul acord creează o mai largă dezvoltare a schimburilor economice româno-franceze).

[42] *Ibidem*, p. 156 (28 septembrie 1963 – la Bucureşti se semnează un aranjament comercial pe cinci ani vizând dezvoltarea relaţiilor comerciale româno-britanice)

lideri politici români de prim rang fac turnee în aceste țări, toate încheiate cu acorduri comerciale de import-export, înființarea de comisii economice guvernamentale care se întrunesc cu regularitate în sesiuni de lucru anuale[43]. Deosebit de importante au fost vizitele unor delegații economice române la nivel guvernamental în Elveția, Franța, Marea Britanie, Belgia, Olanda şi Italia (20 iunie – 14 august 1959), în Japonia (12-20 septembrie 1962), din nou în Marea Britanie (1-9 februarie 1966 – unde delegația este primită în audiență de primul ministru Harald Wilson, asistat de alți oameni de stat, de afaceri şi de ştiință). Cu aceste ocazii sunt discutate probleme de perspectivă ale dezvoltării relațiilor economice cu aceste țări[44].

Un veritabil deschizător de drumuri spre lumea occidentală a fost Ion Gheorghe Maurer, mai întâi în calitate de preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, iar din martie 1961 ca preşedinte al Consiliului de Miniştri. Intelectual rafinat, cu studii universitare, cunoscător de limbi străine, va face vizite oficiale în Franța (12 mai 1958, 27 iulie – 3 august 1964), Turcia (25-31 iulie 1966), Danemarca (15-20 august 1966), Grecia (31 august – 3 septembrie 1966), Olanda (17-21 iulie 1967), Italia (22-23 ianuarie 1968), Finlanda (31 martie – 5 aprilie 1967), Suedia (8-11 aprilie 1968). Demn de subliniat faptul că I.Gh. Maurer este primul înalt demnitar român comunist primit în audiență de conducătorul Bisericii Romano-Catolice Papa Paul al VI-lea (24 ianuarie 1968)[45]. Potrivit uzanței diplomatice, preşedintele Consiliului de Miniştri al României, pe lângă discuții cu omologii săi, a fost primit în audiență la cel mai înalt nivel de şefii statelor respective, dovadă a interesului în creştere a lumii politice din aceste țări față de România şi politica ei externă, vizibil detaşată de cea a Moscovei. Pe lângă discuțiile politice purtate, premierul român rezolvă problemele financiare rămase încă în suspensie, semnează acorduri de cooperare economică, industrială şi tehnică cu țările vizitate.

Din rândul țărilor occidentale, România a dat prioritate S.U.A., Franței, R.F. Germania şi Israelului. Forța economică şi anvergura politică a liderilor politici la vârf a acestor state au fost principalele rațiuni care au determinat Bucureştii să liciteze relațiile cu ele. Nu trebuie să neglijăm şi tradițiile legăturilor diplomatice, inclusiv existența unor grupuri apreciabile numeric de emigranți de origine română trăitori în statele amintite. Exploatarea nostalgiei emigranților români față de meleagurile natale ale părinților şi bunicilor lor, în cazuri excepționale – pentru emigranții de după 1940/1950 – chiar a propriilor nostalgii, de către un regim politic, fie el comunist, care dădea semnale de liberalizare, a influențat mass-media occidentală, dând României o şansă în plus pentru a fi privită cu bunăvoință şi sprijinită să se afirme pe plan european şi mondial.

Indiscutabil, S.U.A. a fost una dintre marile învingătoare ale celui de-al doilea război mondial. Deşi membră fortuită a Axei (toamna 1940 – 23 august 1944), România nu a declarat război S.U.A. Starea de beligeranță româno-nord-americană

[43] *Ibidem*, p. 154 (5-8 iunie 1963 – la Bonn se desfăşoară lucrările primei sesiuni a Comisiei mixte româno-vest-germane, continuată la Bucureşti între 31 octombrie – 4 noiembrie 1963), 156 (17 octombrie 1963 la Bucureşti se semnează protocolul privind înființarea, pe bază de reciprocitate, de reprezentanțe comerciale în România şi în R.F. Germană), 180 (7-20 noiembrie 1966 la Roma au loc lucrările primei sesiuni a Comisiei mixte româno-italiene de cooperare economică, industrială şi tehnică, iar între 16-20 septembrie 1968 lucrările Comisiei se desfăşoară la Bucureşti)

[44] *Ibidem*, p. 140, 151, 171

[45] *Ibidem*, p. 161, 177, 177-178, 188, 200, 197, 199

apare ca urmare a deciziei Washington-ului. Aderarea țării noastre la coaliția antifascistă, prin lovitura de stat de la 23 august 1944, spre deosebire de celelalte state central-est europene, a reînchegat un anumit tip de relație binevoitoare imediat după 1944, chiar dacă statul nostru cade în sfera de influență sovietică, cu toate urmările care au decurs de aici.

La un deceniu de la încheierea războiului mondial, la 4 iulie 1956, premierul Chivu Stoica este solicitat de către Societatea de radio americană „Mutual Broadcasting System" să dea o declarație cu privire la ideea de independență. Cu această ocazie este exprimată dorința părții române de a dezvolta bune relații economice, culturale și politice cu S.U.A., „în folosul păcii și colaborării între popoare, în spiritul respectului reciproc al independenței naționale"[46]. Reglementarea reciprocă a problemelor financiare în martie 1960, permite accelerarea apropierii între cele două state. Între 18 mai – 1 iunie 1964, la Washington, au loc importante tratative româno-nord-americane, la numai câteva săptămâni de la „Declarația din aprilie" a României în problema diferendului sovieto-chinez. Cele două delegații guvernamentale constată intensificarea schimburilor culturale, pe linie de învățământ și în plan științific din ultimii ani, se stabilesc o serie de măsuri concrete care să ducă la îmbunătățirea în continuare a relațiilor reciproce. Tot acum se hotărăşte ridicarea relațiilor diplomatice la rang de ambasadă, cu începere de la 1 iunie[47].

Apropierea româno-nord-americană nu a însemnat o menajare a politicii externe a S.U.A. de către țara noastră. Guvernul României ia, în 1965-66, atitudine împotriva intervenției S.U.A. în Vietnam, condamnând războiul „nedrept" declanşat și extins în această zonă geografică[48]. Urmărind cu atenție evoluția conflictului militar americano-vietnamez, sesizând eforturile S.U.A. de-a găsi o formulă „decentă" de retragere din Vietnam, la 6 aprilie 1968 guvernul român dă o declarație în care apreciază limitarea bombardamentelor S.U.A. asupra teritoriului R. Democrate Vietnam și decizia părții vietnameze de a numi un reprezentant care să stabilească contacte cu un reprezentant al Washington-ului „în vederea încetării necondiționate a bombardamentelor și celorlalte acte de război ale S.U.A., încât să se poată începe convorbirile de pace"[49]. De altfel, în următorii ani, România va avea un rol important ca mediator între cele două părți, în vederea retragerii S.U.A. din Vietnam, încheierea păcii și unificarea statală a poporului vietnamez.

Anul 1967 marchează câteva întâlniri politice la vârf între țara noastră și S.U.A. Între 24-26 iunie, premierul Ion Gheorghe Maurer are la Washington întâlniri separate cu secretarul de Stat Dean Rusk și preşedintele Lyndon Johnson. Convorbirea cu preşedintele american abordează, pe lângă probleme bilaterale privind relațiile româno-nord-americane, situația internațională și ordinea de zi a Sesiunii extraordinare a O.N.U. Suntem în preajma deschiderii celei de-a XXII-a Sesiuni O.N.U., când Corneliu Mănescu, ministrul de Externe al României, va fi votat ca preşedinte al Sesiunii, primul diplomat dintr-o țară comunistă ales în această înaltă funcție. Precizăm că succesul diplomației române se leagă și de sprijinul acordat de S.U.A. în această problemă. La 28 noiembrie, Nicolae Ceauşescu primeşte la Bucureşti primeşte la Bucureşti pe Averell Hariman, ambasadorul itinerat al preşedintelui L. Johnson.

[46] *Ibidem*, p. 122-123
[47] *Ibidem*, p. 160
[48] *Ibidem*, p. 167, 171-172
[49] *Ibidem*, p. 199

Apropierea nord-americană, ajunsă la o cotă ridicată, este dovedită de declarația președintelui nord-american din 22 august 1968, într-un moment delicat pentru regimul de la București, care a contribuit, alături de alte cauze, la preîntâmpinarea unei intervenții armate sovietice în România, după modelul cehoslovac[50].

Dacă excelențele relații politico-diplomatice româno-nord-americane nu au putut fi încoronate printr-o vizită în România a președintelui L. Johnson, gestul va reveni următorului președinte, Richard Nixon, care vine la București în 2-3 august 1969[51]. Primirea excelentă pe care populația Bucureștiului i-o face, l-a impresionat pe Richard Nixon, care, în repetate rânduri, a afirmat că nici poporul american nu l-a înconjurat cu atâta căldură ca românii. Trebuie să menționăm că, dând dovadă de un deosebit fler politic, diplomația română a sugerat primirea senatorului R. Nixon într-o întrevedere particulară de către Nicolae Ceaușescu, într-un moment când omul politic american nu era cotat de mass-media americană ca un posibil succesor la Casa Albă, el însuși fiind încă marcat de înfrângerea suferită în 1960 în confruntarea prezidențială cu John Kennedy.

Relațiilor româno-franceze aveau rădăcini seculare. Franța a sprijinit procesul de formare a statului modern român, inclusiv desăvârșirea unității naționale la 1918-1920. Mare parte din elita intelectuală și politică românească din secolele XIX-XX, era de cultură franceză. Bucureștiul era considerat „Micul Paris", România aparținea statelor francofone. După 1965, pe baza unor tatonări din ani precedenți, Franța și România se regăsesc. Vizitelor lui Ion Gh. Maurer la Paris, în aprilie 1966 îi răspunde ministrul de Externe Maurice Couve de Murville și, mai ales, președintele Franței – Charles de Gaulle. Generalul de Gaulle era în mai 1968 prima personalitate de mare anvergură a Occidentului care vizita România comunistă[52]. A ținut să-și respecte promisiunea într-un moment foarte grav pentru realitățile politice interne din Franța, confruntată cu „greva studenților", care va duce, nu peste multă vreme, la retragerea Generalului din viața politică[53].

Modelul economic german, ilustrat de R.F. Germană, se impunea tot mai mult în Europa Occidentală, ca fiind cel mai performant. Dorința României de a-și accelera procesul de industrializare, importanta colectivitate minoritară germană din Transilvania și Banat – erau tot atâtea motive ce cointeresau cele două state să-și reevalueze relațiile. La 31 ianuarie 1967 țara noastră este primul stat comunist care stabilește relații diplomatice cu R.F.G., la nivel de ambasadă. Câteva luni mai târziu, între 3-7 august 1967, vicecancelarul și ministrul de Externe Willy Brandt face o vizită oficială la București, fiind primit de N. Ceaușescu. Cu această ocazie se semnează Acordul cu privire la colaborarea tehnico-economică între cele două țări[54], colaborare care se va dezvolta rapid în ultimii ani.

Deși stat neeuropean din punct de vedere geografic, totuși european prin originea populației care a creat statul după al doilea război mondial, având a doua comunitate ca număr provenită din România, strâns legat economic și politic de

[50] *Ibidem*, p. 187-188, 193. Ion Gh. Maurer a fost însoțit de Corneliu Mănescu. La 22 august 1968 L. Johnson a avertizat U.R.S.S. cu cuvintele: „Să nu lăsăm să zburde câinii războiului".
[51] *Ibidem*, p. 218-219
[52] *Ibidem*, p. 173, 201-202
[53] Pierre Thibault, *Le temps de la contestation (1947-1969)*, Larousse, 1971, p. 319-322
[54] Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 173, 188

S.U.A., uneori considerat ca al 51-lea[55] stat al S.U.A., plasat într-o zonă geografică tensionată dar şi foarte bogată în hidrocarburi – Israelul a fost, în ordine, următorul stat cu care ţara noastră s-a străduit şi a reuşit să cultive relaţii politice şi economice deosebite. Având relaţii diplomatice la nivel de legaţie, încă din 11 iunie 1948, reţinem vizita din 22-23 iunie 1968 la Tel-Aviv a prim-adjunctului ministrului de Externe, George Macovescu, primit în audienţă la cel mai înalt nivel de prim-ministrul Levi Eshkol şi ministrul de Externe Abba Eban[56]. În desele conflicte militare israeliano-arabe, diplomaţia română a intervenit cu promptitudine, făcând servicii de mare rafinament părţilor implicate, rămânând singura ţară comunistă care şi-a menţinut relaţiile diplomatice cu Israelul, în pofida presiunilor Moscovei şi celorlalte state din Tratatul de la Varşovia[57].

În practica diplomatică, vizitele reciproce ale miniştrilor de Externe deschid drumul vizitelor prim-miniştrilor şi şefilor de stat. Dacă în anii 1965-1968, din dorinţa de a accelera reluarea relaţiilor cu statele occidentale, premierul Ion Gh. Maurer a efectuat o veritabilă cascadă de vizite în cele mai importante state capitaliste, în aceeaşi perioadă Bucureştiul este vizitat de miniştri de Externe a Franţei (Couve de Murville – aprilie 1966), Olandei (Joseph Luns – ianuarie 1967), Finlandei (februarie 1967) Suediei (Torsten Nilsson – mai 1967), Turciei (mai 1967), R.F. Germania (Willy Brandt – august 1967), Italiei (Amintore Fanfani – august 1967), Danemarca (Jens Otto Krag – august 1967)[58]. Ei sunt urmaţi de prim-ministrul Austriei (dr. Iosif Klaus – iulie 1967) şi Turciei (Suleyman Demirel – septembrie 1967)[59], miniştri de Externe ai R.F. Germania şi Danemarcei având şi calitatea de vicecancelar, respectiv prim-ministru.

Deşi regimul Franco din Spania avea, încă din 1939, eticheta de fascist, evoluţia economică rapidă a statului spaniol, modernizarea lui inclusiv la nivelul instituţiilor, tot mai asemănătoare unui regim clasic vest european, a făcut ca diplomaţia noastră să tatoneze relaţii normale pentru perioada postfranchistă care se anunţa. Ca urmare, la 5 ianuarie 1967, la Paris se semnează un acord între România şi Spania privind înfiinţarea pe bază de reciprocitate de reprezentanţe consular-comerciale la Bucureşti şi Madrid[60].

* *
*

[55] La acea vreme (1965), S.U.A. era alcătuită din 50 de state.

[56] *Ibidem*, p. 204; *Politica externă...*, p. 258, 286. La 17 august 1969 reprezentanţele diplomatice ale Israelului sunt ridicate la nivel de ambasade.

[57] Vezi momentul 1967: 9 iunie întâlnirea de la Moscova a conducătorilor partidelor comuniste şi muncitoreşti şi ai guvernelor din R.P. Bulgaria, R.S. Cehoslovacă, R.D. Germană, R.S.F. Iugoslavia, R.P. Polonă, R.S. Română, R.P. Ungară şi U.R.S.S. unde s-a examinat situaţia din Orientul Apropiat; 11 iunie – Declaraţia C.C. al P.C.R. şi guvernului R.S. Române cu privire la situaţia din Orientul Apropiat, în care se cere rezolvarea problemelor litigioase din zonă prin tratative pentru asigurarea păcii; 23 iunie – Ion Gh. Maurer expune punctul de vedere român despre situaţia din Orientul Mijlociu în faţa Sesiunii extraordinare a O.N.U., ocazie cu care se întâlneşte cu conducătorii a numeroase delegaţii aflate la New York; 24 iunie – întâlniri cu Dean Rusk şi preşedintele S.U.A. – Lyndon Johnson cu care discută situaţia internaţională a momentului. Vezi Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 187

[58] *Ibidem*, p. 173, 182, 184, 185, 188, 189

[59] *Ibidem*, p. 188, 190

[60] *Ibidem*, p. 182

„Lumea a treia", născută în procesul decolonizării postbelice, avea un potențial demografic şi economic cu cerințe în continuă creştere. În marea lor majoritate state noi, care şi-au câştigat recent independența națională, strâns legate de fostele metropole, încercau să-şi diversifice relațiile comerciale cu alte state dispuse să le considere parteneri egali, să-şi dezvolte întreprinderi de stat şi companii mixte prin care statul să poată obține profituri şi să se opună trusturilor transnaționale tradiționale care dominau sfera economică şi politică regională. Conferința de la Banding, din aprilie 1955, este un prim pas pe linia închegării solidarității afro-asiatice, a statelor lumii a treia, tot mai mult tentate de ideologia socialistă în ofensivă firească într-o lume săracă care îşi căuta o cale proprie de afirmare. Triumviratul din fruntea acestei lumi era format din dr. Ahmed Sukarno, preşedintele Indoneziei, Iosip Broz Tito, preşedintele Iugoslaviei şi Gamal Abdel Nasser, prim-ministru şi preşedinte al „Consiliului revoluționar de conducere" al Egiptului. Cei trei lideri erau marcați de idei de stânga, desigur, într-o paletă largă, de la un marxism-leninism clasic (Tito), până la un socialism de tip vest-european, olandez (Sukarno) şi englez (Nasser) – generat de lupta împotriva colonialismului.

Statele Americii Latine, bine conturate din punct de vedere național încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, erau animate de directive economice şi politice asemănătoare lumii afro-asiatice în proces de decolonizare. Bogate în rezerve ale subsolului, cu o economie agrară în care domina monocultura, un boom demografic excepțional – se aflau sub controlul capitalului nord-american. Adâncirea discrepanței sociale într-o pătură subțire superînstărită şi o majoritate săracă, determină mari frământări sociale, instaurarea de regimuri politice de mână forte, în special junte militare, dese lovituri de stat. Contextul social-economic favoriza priza ideologiilor de stânga, dorința unei părți a elitei politice locale de a încheia relații economice în afara spațiului geografic american cu state care să respecte principiile avantajului reciproc, independența şi suveranitatea națională a partenerului.

Dornică să slăbească chinga sovietică, să-şi accelereze industrializarea şi schimburile comerciale chiar în afara C.A.E.R., să se afirme în plan diplomatic la nivel mondial – România acorda, încă din 1958, o atenție deosebită statelor din Africa, Indochina, America Latină.

Primul ministru Chivu Stoica face vizite oficiale în India (28-31 martie 1958) şi Birmania (28-31 martie 1958), iar Ion Gh. Maurer, preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, în Argentina (1-10 mai 1958)[61]. În octombrie 1962, Gheorghe Gheorghiu-Dej, în calitate de preşedinte al Consiliului de Stat şi Ion Gheorghe Maurer, preşedinte al Consiliului de Miniştri, vizitează Indonezia, India şi Birmania. În cele trei țări, demnitarii români facilitează semnarea unor protocoale de colaborare economică şi tehnică, ca şi acorduri comerciale şi culturale. Țara noastră se angajează să acorde sprijin în domeniul exploatării şi rafinării petrolului, dar şi în sfera mai largă a industriei miniere şi chimice[62]. Doi ani mai târziu, Ion Gh. Maurer, acum preşedinte al Consiliului de Miniştri, vizitează Birmania, Pakistan şi Republica Arabă Unită[63] (12-18 octombrie 1964). Dacă în cazul Birmaniei se reevaluează evoluția relațiilor economice de la înțelegerile din 1962, în cazul Republicii Arabe Unite se convine înființarea unei comisii economice guvernamentale mixte, iar cu Pakistanul se stabilesc relații

[61] *Ibidem*, p. 134-135
[62] *Ibidem*, p. 151-152
[63] Constituită prin unirea temporară a Egiptului şi Siriei la 1 februarie 1958

diplomatice la nivel de ambasadă[64]. Egiptul, nucleul Republicii Arabe Unite, este spațiul economic şi politic prin care țara noastră îşi face intrarea în Africa. La 14 septembrie 1964, la Bucureşti se semnează Acordul de lungă colaborare economică şi tehnică între țara noastră şi R. Arabă Unită[65].

Încă în ultimul an al regimului Gherghiu-Dej, Bucureştiul primeşte vizita primilor lideri ai unor țări din „lumea a treia", dovadă a interesului pe care această zonă îl acordă României pentru sprijinul economic şi politic tot mai consistent pe care îl oferea. Este vorba despre preşedintele Republicii Arabe Yemen, cu care se semnează un protocol de colaborare economică, tehnico-ştiințifică şi culturală şi un acord comercial, respectiv vizita împăratului Etiopiei, Haile Selassie I[66]. Din 1965 activitatea diplomatică a României se intensifică. Emisarii țării noastre – de la delegații ale Marii Adunări Naționale, diplomați, ministrul de Externe, viceprim-ministrul şi prim-ministrul, preşedintele țării – străbat întregul mapamond. La baza acestei efervescențe diplomatice stă structura consulatelor, legațiilor şi ambasadelor înființate de Ministerul de Externe. Dacă în 1956 aveam relații diplomatice cu 38 de state[67], în 1965 cu 66 state[68], în august 1968, numărul lor ajunge la 94 de state[69].

O atenție deosebită s-a acordat Iranului. Resursele sale petroliere atât de necesare României pentru accelerarea industrializării, eforturile şahin-şahului Mahomad Reza Pahlavi Aryemehr de a accelera occidentalizarea statului şi societății iraniene, posibilitatea țării noastre de a oferi tehnologie de vârf pentru exploatarea şi procesarea țițeiului, explică foarte desele vizite la nivel înalt între România şi Iran. Prim-ministrul Ion Gh. Maurer efectuează între 1965-1968 nu mai puțin de trei vizite[70]. În octombrie 1965 se încheie un Acord comercial, reprezentanțele diplomatice de la Teheran şi Bucureşti fiind ridicate la rang de ambasadă. În iulie 1966, la Teheran, se constituie Comisia mixtă la nivel ministerial pentru dezvoltarea relațiilor economice bilaterale. Între 27 mai – 3 iunie 1966, şahin-şahul Mohamad Reza Pahlavi Aryemehr se întâlneşte la Bucureşti cu Nicolae Ceauşescu, cu alți lideri din conducerea de stat şi de partid români, ocazie cu care se subliniază cu satisfacție evoluția favorabilă a colaborării dintre cele două țări şi se exprimă dorința dezvoltării în continuare a relațiilor economice şi culturale[71]. Vizita prim-ministrului Amir Abbas Hoveida la Bucureşti, între 28 octombrie – 4 noiembrie 1966, prilejuieşte semnarea înțelegerii dintre cele două guverne privind înființarea Comisiei mixte ministeriale[72]. Câteva zile mai târziu au loc lucrările primei sesiuni a Comisiei mixte româno-iraniene, de această dată la Teheran[73]. În mai 1967, Chivu Stoica, preşedintele Consiliului de Stat, face o

[64] Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 162-163
[65] *Ibidem*, p. 162
[66] *Ibidem*, p. 160, 162
[67] *Ibidem*, p. 28
[68] ***, *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. III, Editura Politică, București, 1973, p. 22
[69] Între 31 martie – 8 august 1968 s-au înființat 27 de noi ambasade, alte 5 legații fiind ridicate la rangul de ambasade, iar la San Marino se deschide un consulat. Calculat după Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 165-206.
[70] *Ibidem*, p. 169, 177, 209-210. Este vorba de 21-25 octombrie 1965, 12-16 iulie 1966, 2-6 noiembrie 1968.
[71] *Ibidem*, p. 175
[72] *Ibidem*, p. 180
[73] *Ibidem*. Este vorba de perioada 9-11 noiembrie 1966.

vizită la Teheran, unde are convorbiri cu şahin-şahului Iranului[74]. Trei luni mai târziu, între 14-20 august 1967, ministrul de Externe iranian se află la Bucureşti fiind primit de N. Ceauşescu şi alte oficialităţi române, având convorbiri cu ministrul de Externe Corneliu Mănescu[75].

Ofensiva diplomatică românească în spaţiul Asiei de sud şi sud-est, declanşată încă din anii 1958-1964 prin vizite oficiale la nivel înalt, aduce la Bucureşti personalităţi politice de prim rang din India (preşedintele dr. Sarvepalli Radha-Krishnan – 7-10 octombrie 1965, prim-ministrul Indira Gandhi – 16-19 octombrie 1967), Birmania (generalul Ne Win – preşedintele Consiliului revoluţionar al Uniunii Birmane – 24-27 iunie 1966), Singapore (prim-ministrul Lee Kuan Yew – 24-27 iulie 1966), regele Nepalului (Mahendra Bir Bikum Şah – 7-10 mai 1966)[76]. Comunicatele oficiale precizează sintetic că întrevederile avute de N. Ceauşescu cu oaspeţii săi au analizat evoluţia „relatărilor de prietenie şi colaborare..., precum şi cu privire la unele probleme internaţionale de interes comun". Zonă geografică foarte frământată politic, cu dese lovituri de stat militare, războaie regionale, tendinţe de orientare spre socialism prin naţionalizarea bogăţiilor solului şi subsolului de la marile companii străine, orientarea spre o accelerare a dezvoltării economice, inclusiv prin planuri cincinale – România era interesată să cunoască cât mai bine intenţiile politice din zonă, să pătrundă pe aceste pieţe şi să achiziţioneze materii prime pentru propria industrie. Revelator în acest sens este cuvântul şefului delegaţiei române la cea de-a II-a Conferinţă a Naţiunilor Unite pentru Comerţ şi Dezvoltare (UNCTAD II), desfăşurată la Delhi în februarie 1968, unde acesta subliniază că „efortul propriu al fiecărei ţări, responsabilitatea colectivă a comunităţii internaţionale sunt elemente de bază ale strategiei generale a dezvoltării"[77].

Având Egiptul drept „cap de pod" pentru pătrunderea în imensul continent african, diplomaţia românească dezvoltă relaţiile economice şi politice cu această ţară şi face mari paşi spre interiorul continentului. Preşedintele Consiliului de Stat – Chivu Stoica, face o importantă vizită oficială în Egipt (20-25 septembrie 1966), Etiopia (5-9 decembrie 1966), Tunisia şi Somalia (2-11 februarie 1967)[78]. În paralel, Corneliu Mănescu – ministrul de Externe, face vizite în Rabat (27 iunie 1968) şi Alger (20 august 1968), deschizând noi piste în relaţiile româno-africane[79]. Evoluţia pozitivă a acestor relaţii este dovedită de desfăşurarea la Cairo a lucrărilor primei comisii mixte guvernamentale de colaborare economică-tehnică româno-egiptene (2-12 martie 1966); vizita la Bucureşti a unor delegaţii la nivel înalt din Somalia şi Republica Populară Congo, primite de N. Ceauşescu, cu care se semnează acorduri comerciale şi protocoale privind cooperarea economică şi tehnică (15-19 aprilie şi 5-10 iunie 1968);

[74] *Ibidem*, p. 186. Între 13-19 mai.
[75] *Ibidem*, p. 185
[76] *Ibidem*, p. 169, 190, 176, 175, 185
[77] *Ibidem*, p. 198
[78] *Ibidem*, p. 180, 181, 182, 183. A fost ultima vizită oficială în străinătate a lui Chivu Stoica, membru marcant al „gărzii Gh. Gheorghiu-Dej". Schimbat din funcţia de preşedinte al Consiliului de Stat, funcţie echivalentă cu cea de preşedinte al ţării, la 9 decembrie 1967, când N. Ceauşescu preia şi această funcţie, Chivu Stoica va cădea tot mai mult în dizgraţia noii generaţii de lideri comunişti, sfârşind prin a se sinucide în ziua de 17 februarie 1975. Vezi: Ion Pavel, *Dincolo de aparenţe. O viaţă pe malul celălalt*, Editura Paradigme, Piteşti, 2010, p. 179-188.
[79] Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 204-207

vizita la Bucureşti a preşedintelui Republice Tunisiene – Habib Bouguiba (9-15 iulie 1968), care semnează un acord de cooperare economică şi tehnică bilaterală[80].

Dacă cu Brazilia ţara noastră avea relaţii încă din 1958, când a fost încheiat primul Acord general de reglementare a schimburilor comerciale şi de plăţi[81], relaţiile cu alte state latino-americane erau încă în stadiul tatonărilor. Remedierea situaţiei este urmărită prin vizita vicepreşedintelui Consiliului de Miniştri, economistul Gheorghe Rădulescu, desfăşurată în Mexic, Venezuela, Columbia, Chile şi Uruguay, între 7 septembrie – 9 octombrie 1968. În toate ţările vizitate, Gh. Rădulescu şi delegaţia guvernamentală formată din experţi bancari şi comerciali au semnat acorduri comerciale şi de plăţi, de cooperare economică şi tehnică, crearea de comisii guvernamentale mixte, agenţii comerciale române în unele state[82].

Prin poziţia geografică la extrema sudică a spaţiului geografic asiatic, respectiv prin statutul economic şi politic aparte – Australia şi Elveţia intră totuşi, în atenţia diplomaţiei române. La 19 mai 1967, John McEwan, viceprim-ministru şi ministru de Stat al Comerţului şi Industriei din Australia, primul om de stat din această ţară care vizitează România, este primit în audienţă de N. Ceauşescu. Ministrul de Externe Corneliu Mănescu are la 22 iunie 1968, o întrevedere la Berna cu Willy Spühler, preşedintele Confederaţiei Elveţiene[83].

* *
*

Pe lângă încheierea unor relaţii bilaterale politice, economice, culturale şi diplomatice cu diverse state din întreaga lume, un rol important în impunerea ţării noastre în planul diplomaţiei mondiale l-a avut activitatea în cadrul Organizaţiei Naţiunilor Unite şi instituţiilor internaţionale pendente de aceasta[84], după 1955 – anul primirii noastre în O.N.U.

Pentru început, diplomaţia românească se orientează spre Balcani, politica externă regională având o veche tradiţie la români, ajunsă la deplină maturitate în perioada interbelică. În septembrie 1957, premierul Chivu Stoica adresează mesaje omologilor lui din Albania, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia şi Turcia în legătură cu dezvoltarea colaborării şi prieteniei multilaterale între ţările din zona Balcanilor. El propune convocarea unei conferinţe la nivel înalt pentru realizarea unei înţelegeri multilaterale şi încheierea unui tratat pentru transformarea Balcanilor într-o zonă a păcii şi prieteniei. Iugoslavia, Bulgaria şi Albania răspund pozitiv mesajului, în timp ce Grecia, deşi apreciază în mod deosebit propunerea românească, declară că pentru moment nu este în măsură să accepte o asemenea iniţiativă[85]. La începutul anului 1960, la Bucureşti se constituie „Comitetul român pentru colaborare şi înţelegere reciprocă între popoarele din Balcani", apoi se deschide „Reuniunea tineretului şi studenţilor din

[80] *Ibidem*, p. 172, 200, 203, 205. Vizita preşedintelui Republicii Tunisiene a fost precedată în februarie 1968 de lucrările primei sesiuni a Comisiei mixte româno-tunisiene de cooperare economică şi tehnică, desfăşurată la Bucureşti. Vezi: *Ibidem*, p. 198

[81] *Ibidem*, p. 136. Între 15-18 decembrie 1963 ministrul de Externe român efectuează o vizită oficială în Brazilia. Vezi: *Ibidem*, p. 156

[82] *Ibidem*, p. 207-208

[83] *Ibidem*, p. 186, 204

[84] Vezi mai în detaliu în volumul *România în sistemul Naţiunilor Unite*, Editura Politică, Bucureşti, 1974, studiul introductiv Nicolae Ecobescu, Ion Voicu, „Organizaţiile internaţionale şi politica externă a României", p. 9-87.

[85] Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 130-131

țările regiunii Balcanilor şi Mării Adriatice" – în prezența delegațiilor din Albania, Bulgaria, Grecia, Italia, Iugoslavia şi România[86]. În sfârşit, rezultat al eforturilor constante depuse între 1957-59, în mai 1963, la București se desfăşoară a treia întâlnire a reprezentanților comitetelor pentru colaborare şi înțelegere între popoarele din Balcani[87].

La scurtă vreme după primirea sa în O.N.U., țara noastră inițiază prima rezoluție având ca temă „Bazele cooperării economice internaționale", adoptată în unanimitate. În continuare, diplomația românească inițiază singură sau împreună cu alte state membre O.N.U. o serie de rezoluții pe teme de mare importanță privind cooperarea internațională în sfera economică, a păcii şi dezarmării. Astfel: la 11 decembrie 1963, Adunarea Generală adoptată în unanimitate rezoluția „Principiile unei declarații asupra cooperării internaționale", la 7 decembrie 1965, „Declarația cu privire la promovarea în rândurile tineretului a idealurilor de pace, respect reciproc şi înțelegere între popoare" – idee susținută cu consecvență din 1960, la 20 decembrie 1965, rezoluția „Dezvoltarea şi utilizarea resurselor umane", la 22 decembrie 1965, rezoluția „Acțiuni pe plan regional în vederea îmbunătățirii relațiilor de bună vecinătate între statele europene aparținând unor regiuni social-politice diferite" – toate inițiate de România şi adoptate în unanimitate[88]. Țara noastră este coautoare, împreună cu alte state membre ale O.N.U., la rezoluțiile: „Posibilitățile de cooperare în materie de dezvoltare a industriei petroliere cu țările în curs de dezvoltare" (5 decembrie 1959), „Necesitatea elaborării unui tratat internațional asupra principiilor care să guverneze activitatea statelor în exploatarea şi utilizarea spațiului extratmosferic" (19 decembrie 1966), „Rolul comisiei economice a O.N.U. pentru Europa în dezvoltarea cooperării economice internaționale" (15 decembrie 1967)[89].

Punctele de vedere ale României în diverse probleme ale politicii internaționale sunt tot mai des şi ferm exprimate în Adunarea Generală O.N.U. şi în întrunirile altor organisme din structura O.N.U. La 27 septembrie 1960, Gheorghe Gheorghiu-Dej, şeful delegației române la a XV-a Sesiune a Adunării Generale O.N.U., prezintă punctul de vedere al țării noastre în principalele problemele internaționale. Cu această ocazie se afirmă dreptul Republicii Populare Chineze de a face parte din O.N.U., cerându-se retragerea Taiwanului din calitatea de a reprezenta China populară. La „Conferința comitetelor celor 18 state pentru dezvoltare al O.N.U.", ministrul de Externe Corneliu Mănescu prezintă o serie de propuneri în legătură cu problemele ce se cer soluționate de către acest organism (14-15 martie 1962).

Consecventă în apărarea principiilor de drept internațional, a aliaților săi de nădejde, împreună cu alte state, România cere înscrierea pe ordinea de zi a celei de a XX-a Sesiuni a Adunării Generale a O.N.U. a punctului intitulat „Restabilirea drepturilor legitime ale R.P. Chineze" (30 august 1965). Guvernul României trimite lui U. Thant, secretarul general al O.N.U., o notă verbală în care se arată că sprijină pe deplin cererea R. Democrată Germană privind admiterea ei în O.N.U. (11 martie 1966), ceea ce înseamnă că recunoaşte existența a două state germane. La 17 august 1967, de astă dată „Misiunea permanentă" a României la O.N.U. trimite o scrisoare lui

[86] *Ibidem*, p. 142
[87] *Ibidem*, p. 154
[88] *Ibidem*, p. 132, 158, 170
[89] *Ibidem*, p. 141, 182, 196

U Thant prin care aduce la cunoştinţă că guvernul român sprijină înscrierea pe ordinea de zi a viitoarei sesiuni a Adunării Generale a punctului privitor la retragerea tuturor trupelor străine din Coreea de Sud. Două luni şi jumătate mai târziu, în şedinţa Comitetului politic al Adunării Generale a O.N.U., reprezentantul român cere realizarea unităţii Coreei pe baze democratice şi paşnice. Pentru aceasta se consideră că cele două state coreene trebuie invitate la discuţii, fără condiţii prealabile (31 octombrie 1967). Preocupată de problema denucleanizării regionale şi mondiale, ţara noastră participă ca observator la lucrările „Comisiei pentru denucleanizarea Americii Latine" de la Ciudad de Mexico (13 februarie 1967). Reprezentantul român subscrie la ideea creării de „zone denuclerizate" în America Latină, Africa şi Europa. Câteva luni mai târziu (27 octombrie 1967), în Comitetul politic al Adunării Generale O.N.U., când s-a trecut la elaborarea unei rezoluţii în legătură cu „Tratatul de interzicere a armelor nucleare în America Latină", reprezentantul nostru laudă iniţiativa care proclama prima dată în istorie, o zonă liberă de arme nucleare într-o importantă regiune locuită a globului. Experienţa diplomatică acumulată în domeniu, permite şefului delegaţiei noastre în „Comitetul celor 18 state pentru dezarmare" de la Geneva, să prezinte propunerile guvernului român cu privire la îmbunătăţirea proiectului de „Tratat de neproliferare a armelor nucleare" (18 octombrie 1967). Este vorba de asigurarea unor condiţii egale de pace şi securitate pentru toate statele. În plus, statele care posedă arme nucleare se vor obliga în mod solemn ca niciodată şi în nici o împrejurare nu vor folosi arme nucleare şi nu vor ameninţa cu folosirea lor statele ce nu posedă asemenea arme şi care se angajează să nu folosească şi să nu dobândească arme nucleare. De aici până la formularea punctului de vedere românesc în problema „definirii agresiunii" – nu este decât un pas. El este expus, la 30 noiembrie 1967, în faţa Adunării Generale a O.N.U.[90]

Intensa activitate a Misiunii României la O.N.U., a diplomaţiei româneşti în general, explică cooptarea ţării noastre în tot mai numeroase comisii, consilii şi alte foruri de conducere a unor organisme O.N.U. Astfel, România este aleasă printre cei zece membrii ai „Consiliului guvernatorilor" la prima Conferinţă generală a Agenţiei Internaţionale pentru Energie Atomică de la Viena (1 octombrie 1957); vicepreşedinte al cei de-a XIV-a Sesiuni ordinare a Adunării Generale a O.N.U. (15 septembrie 1959); la propunerea delegaţiei Marii Britanii, susţinută de U.R.S.S., Gheorghe Rădulescu, ministrul Comerţului Exterior, este ales în unanimitate preşedinte al Sesiunii Comisiei Economice a O.N.U. pentru Europa (13 aprilie 1961). În anul 1961, România este cooptată ca membră a O.N.U. pentru Alimentaţie şi Agricultură (F.A.O.) şi membru nepermanent al Consiliului de Securitate pe anul 1962. La a douăsprezecea Sesiune a Conferinţei Generale UNESCO din 27 noiembrie 1962, suntem aleşi în Comitetul Executiv. Câteva zile mai târziu, ţara noastră iniţiază o rezoluţie privind educaţia tineretului în spiritul ideilor păcii, pe care Conferinţa UNESCO o adoptă fără rezerve. În mai 1964, la Bucureşti are loc prima consfătuire a consiliilor naţionale pentru UNESCO din ţările balcanice. După ce la 17 octombrie 1963 reprezentantul nostru la O.N.U. este ales preşedinte al Comitetului politic special, la 19 februarie 1964 preşedintele Adunării Generale a ONU desemnează ţara noastră să facă parte din „Comisia specială" însărcinată cu elaborarea principiilor de drept internaţional referitoare la relaţiile prieteneşti şi de cooperare dintre state. Din 1965, se accelerează accederea noastră în organismele ONU: în E.C.O.S.O.C. – pe o perioadă de trei ani, în

[90] *Ibidem*, p. 143-144, 149, 168, 173, 198, 189, 192, 184, 191, 192, 193 (trimiterile se fac în ordinea acţiunilor inserate în alineat).

I.M.C.O. (Organizația Maritimă Consultativă Interguvernametală), O.A.C.I. (Organizația Aviației Civile Internaționale), O.N.U.D.I (ONU pentru Dezvoltare Industrială) etc.[91]

Oficialități ONU la cel mai înalt nivel, fac vizite la Bucureşti, purtând discuții cu liderii statului român. Este cazul lui U Thant, secretarul general al ONU (4-8 mai 1963 şi 3 iulie 1968)[92] şi Abdul Rahman Pazhwak, preşedintele celei de-a XXI-a sesiuni a Adunării Generale a ONU (14 august 1967)[93].

Încoronarea activității intense de peste un deceniu în structurile ONU, în fond a întregii diplomații româneşti de după 1957-58, a fost alegerea lui Corneliu Mănescu, ministrul de Externe, ca preşedinte al celei de-a XXII-a Sesiuni ordonare a Adunării Generale a ONU (19 septembrie 1967 – 23 septembrie 1968) – primul reprezentant al unei țări socialiste ocupant al unei asemenea funcții[94]. Desigur, acest succes trebuie să-l atribuim măcar în parte, şi lui Corneliu Mănescu, o personalitate activă, cu certe abilități de diplomat, prezentabil fizic[95] – calități indispensabile pentru o reuşită într-un domeniu pretențios şi prețios care este diplomația, unde ştiința se împleteşte cu arta[96].

* *
*

Nicolae Ceauşescu, noul lider comunist de la Bucureşti, trece la o accelerare a „procesului de construire a societății socialiste", lansând comunismul de tip național – un amalgam interesant de reabilitare a tradițiilor naționale şi de continuare a reformelor social-economice şi politice în cea mai ortodoxă manieră marxist-leninistă.

Fire temperamentală, luând decizii rapide a căror transpunere în practică o urmărea cu înverşunare, bătând țara în lung şi lat, luând contact cu toate categoriile socio-profesionale, de la țăranii din gospodăriile agricole colective şi muncitorii din uzine, până la intelectuali, oameni de cultură şi academicieni – schimbarea în toate domeniile era cuvântul de ordine. Atmosfera alimenta speranțe de mai bine. Schimbarea denumirii țării în „republică socialistă" – ceea ce dorea să semnifice că România este egala U.R.S.S. şi Cehoslovaciei, cel puțin prin titulatură; primenirea în parte, prin întinerirea organelor de conducere pe linie de partid şi de stat la toate nivelurile; noua împărțire administrativ-politică care desființa „regiunile şi raioanele" de tip sovietic şi revenea la județul tradițional (în acest context dispărând şi Regiunea Autonomă Maghiară); marile festivități din vara anului 1967 prin care s-au omagiat bătăliile de la Măreşti, Mărăşeşti şi Oituz, care cu jumătate de secol înainte opriseră desființarea statului român – ridicase cota popularității lui N. Ceauşescu în România momentului.

Anul 1968 debuta sub auspicii interne şi externe încurajatoare. În primele zile ale lunii ianuarie, o Plenară a C.C. al Partidului Comunist Cehoslovac schimba garda la vârf. În locul lui Antonin Novotny venea mai tânărul Alexander Dubček, care se exprima pentru o politică de reforme care să vizeze interesul național, inclusiv prin

---

[91] *Ibidem*, p. 131, 141, 145, 147, 148, 152, 159, 158, 165, 182
[92] *Politica externă...*, p. 271; Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 205
[93] Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 189
[94] *Ibidem*, p. 190, 209
[95] Vezi detalii la: Lavinia Betea, *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Editura Polirom, Iaşi; Valeriu Tudor, Ion Anghel, *Corneliu Mănescu – diplomat*, Editura Lumina Lex, Bucureşti, 2006
[96] Murcea Malița, *Diplomație. Şcoli şi instituții*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1970, p. 31; Henry Kissinger, *Diplomația*, Editura Bic ALL, Bucureşti, 1998, ediția I, 2002

deschiderea Cehoslovaciei spre relații cu Occidentul, mai ales cu R.F. Germania. Ceauşescu nu mai era singur în „încercările sale de ieşire din conul de umbră pe care Moscova îl întinsese (din nou, prin politica de mână forte a lui Brejnev – n.n.) peste zona sa de influență”[97]. De aici interesul României de a cunoaşte cât mai exact posibilul drum politic pe care se angajase noua conducere cehoslovacă. Întreprinderea nu era de loc uşoară, deoarece atât în conducerea centrală cehoslovacă cât şi română a partidelor comuniste, existau opozanți puternici la liniile politice inițiate de Dubček şi Ceauşescu.

Presiunile asupra echipei Dubček veneau nu numai din partea Moscovei, ci şi a Varşoviei, Sofiei, Budapestei şi Berlinului „democrat”. Praga, Belgrad şi Bucureşti erau etichetate ca orientate spre Occident, dorința lor comună fiind de a rupe lagărul socialist, „de a crea un fel de alianță specială închisă, care ar putea apărea între ele”[98].

Situația din Cehoslovacia a stat permanent în atenția conducerii P.C.R. din ianuarie până în iulie-august 1968. Ambasadorii României din toate capitalele europene transmit informații privind felul în care Vestul şi Estul văd evoluția politică a Pragăi. Presa românească publică discursurile lui N. Ceauşescu rostite în vizitele sale de lucru în județele țării, în care reiterează principiul internaționalismului proletar şi al constituirii socialismului adaptat tradițiilor naționale. De aici până la solidarizarea cu exemplul cehoslovac nu era decât un pas.

Vizita efectuată la Praga de o puternică delegație de partid şi de stat condusă de Nicolae Ceauşescu, între 15-17 august 1968, a fost o mostră clară a sprijinului pe care P.C.R. îl acorda modelului cehoslovac de constituire a socialismului. Toate detaliile vizitei au beneficiat de largi spații în presa, radioul şi televiziunile română, cehoslovacă şi în Occident. Presa de partid din județele țării reproduc materialele din *Scânteia*[99].

Invadarea Cehoslovaciei de trupe ale Tratatului de la Varşovia, mai puțin ale țării noastre, în noaptea de 20/21 august 1968, a alertat conducerea P.C.R. de la Bucureşti şi Occidentul. La orele 3 în dimineața zilei de 21 august, Paul Niculescu-Mizil – secretarul C.C. al P.C.R. cu probleme Externe şi de Propagandă este anunțat din Praga despre confirmarea invaziei. Foarte rapid, în mai puțin de 12 ore, intră în acțiune o veritabilă maşinărie politică care alertează conducerea supremă a partidului şi a țării, dar şi masele de cetățeni. După o şedință a Prezidiului Permanent al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. (înainte de orele 6^{30}), urmează o şedință a Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. (orele 6^{30}), se pregăteşte şi trimite o scrisoare adresată „celor cinci” invadatori ai Cehoslovaciei, apoi o declarație a partidului şi guvernului României către celelalte partide comuniste şi muncitoreşti – documente în care se protestează împotriva „gravei încălcări a principiilor pe care se bazează relațiile între țările socialiste, între partidele comuniste, o gravă încălcare a prevederilor Tratatului de la Varşovia”. La orele 11^{00}, se convoacă o mare adunare populară cu cetățenii din

[97] Mihai Retegan, *1968 – din primăvară până în toamnă. Schiță de politică externă românească*, Editura RAO, Bucureşti, 1998, p. 64

[98] *Ibidem*, p. 126

[99] Vezi cazul Bihorului şi Oradiei în *Crişana*, Oradea, 16-18 august 1968. Cu câteva zile înainte de vizita delegației române, între 9-10 august, o vizită identică din punct de vedere al greutății politice, face Iosip Broz Tito – cunoscut ca un sprijinitor al echipei Dubček. Vizitele lui Tito şi Ceauşescu au fost considerate de reformiştii cehoslovaci ca un veritabil „balon de oxigen” în contextul presiunilor interne şi externe la care Cehoslovacia era supusă din partea comuniştilor conservatori.

Capitală, unde cei peste 100.000 de oameni întruniți în Piața Palatului din fața C.C. al P.C.R. sunt informați despre situația din Cehoslovacia şi întrunirea C.C. al P.C.R., Consiliului de Stat şi Guvernului pentru a lua o hotărâre. La orele 11^{30}, se întrunesc în şedință comună organele politice la vârf ale partidului şi țării amintite mai sus. La orele 13^{30}, conducerea de partid şi de stat revine în fața Adunării Populare. Paul Niculescu-Mizil citeşte „Comunicatul" adoptat, după care Nicolae Ceauşescu rosteşte liber o cuvântare în care înfierează ocuparea Cehoslovaciei, încălcarea regulilor de colaborare şi încredere care, potrivit doctrinei marxist-leniniste, trebuie să guverneze între țările socialiste şi partidele comuniste. Rostită pe un ton ferm şi ridicat, fragmentată de uralele şi aplauzele masei participanților, în următoarele ore şi zile, până în 25 august, cuvântarea este repetată obsesiv la posturile de radio şi TV din țară, reluată de mass-media occidentală. În tonul şi gestica lui Nicolae Ceauşescu se putea sesiza o împlinire între revoltă şi frica de a nu fi debarcat din funcție aşa cum se prefigura cu Dubček.

Încă în după amiaza zilei de 21 august, în toate județele țării, au loc Plenare ale Comitetelor Județene de partid, unde prim-secretarii informează asupra hotărârilor luate la Bucureşti în problema situației din Cehoslovaciei.

În zilele de 22-24 august atitudinea României rămâne constantă față de situația din Cehoslovacia. În 22 august, orele 10^{30}, se întruneşte Marea Adunare Națională în sesiune extraordinară. După cuvântarea lui N. Ceauşescu se adoptă „Declarația Marii Adunări Naționale a Republicii Socialiste România cu privire la principiile de bază ale politicii externe a României". Documentul reitera ideile deja afirmate treptat, cu tot mai mare hotărâre, de diplomația românească în ultimii zece ani, considerate pavăză a independenței, suveranității şi unității țării. În după amiaza zilei de 22 august, în toate județele țării în marile fabrici, uzine, gospodării agricole de stat şi cooperatiste, instituții – au loc adunări ale membrilor de partid şi oamenilor muncii sub deviza „deplină adeziune față de măsurile adoptate de partidul şi guvernul nostru".

În cuvântarea primului ministru Ion Gheorghe Maurer, ținută în Sala Mare a Palatului Republicii din Bucureşti, în după amiaza zilei de 22 august, cu prilejul Zilei Naționale – 23 August, apoi aceleaşi idei față de realitățile din Cehoslovacia. A doua zi, cu ocazia demonstrației tradiționale a oamenilor muncii din Capitală, dar şi în alte oraşe ale Transilvaniei de pe granița de vest a țării (Timişoara, Arad, Oradea[100], Satu Mare) în coloana demonstranților se intercalează şi grupuri de turişti cehoslovaci care au fost obligați să rămână în România deoarece granițele Cehoslovaciei au fost închise. La ordinul Bucureştilor, aceştia au fost cazați, asigurându-li-se masa gratuit în cămine şi cantine studențeşti şi ale liceelor, ca şi asistența medicală necesară. Intervievați de ziariști, turiştii cehoslovaci motivau prezența lor în coloanele de demonstranți „în semn de recunoştință pentru sprijinul acordat de partidul şi statul nostru poporului cehoslovac... Trecând prin fața tribunei ei scandau numele conducătorilor partidului şi statului cehoslovac, aleşi ai poporului şi numelui secretarului general al P.C.R. Nicolae Ceauşescu".

În condiția în care în jurul țării noastre, pe granițele cu U.R.S.S., Bulgaria şi Ungaria, erau masate aproape 20 de mari unități militare; discuțiile Tito – Ceauşescu de la Vârşeț, din 24 august, nu au dus la un angajament hotărât al Iugoslaviei ca să intervină în favoarea țării noastre dacă am avea aceeaşi soartă ca Cehoslovacia; evaluările forțelor noastre armate dovedeau că în cazul unei invazii nu am rezista mai

[100] Turiştii cehoslovaci au fost cazați în căminul Institutului Pedagogic de 3 ani Oradea, asigurându-li-se masa la Cantina studențească. Costurile au fost acoperite de statul român.

mult de 24 de ore; diplomații români din capitalele vest-europene, după consultării cu lideri politici la vârf din țările în care erau acreditați, informează Bucureștii că li s-a sugerat prudență în relațiile cu Moscova[101]. România făcând parte din zona de influență sovietică; în urma unei convorbiri Ceauşescu – Basov (ambasadorul U.R.S.S. la București) – din 25 august, tonul ziarelor și comunicatelor românești începe să se schimbe, este mai puțin „războinic", mai echilibrat, mai supus[102].

Nicolae Ceauşescu se adaptează din mers, încercând să detensioneze raporturile politico-diplomatice cu „cei cinci", mai ales U.R.S.S. În sprijinul său vine hotărârea Congresului al XIV-lea al P.C. Cehoslovac din 22 august, care îl menține pe Alexandru Dubček în funcția de prim-secretar al C.C. al P.C.R.[103]

Pentru a menține, totuși, în priză sentimentul antisovietic al românilor, N. Ceauşescu, împreună cu alți lideri la vârf ai P.C.R., repartizați pe județe, fac vizite de lucru în perioada 26 august – 4 septembrie. În întâlniri cu muncitorii, intelectualii, activul de partid desfășurate în săli bine controlate – se explică reacția României față de „accidentul Cehoslovacia". „Gărzile patriotice" organizate rapid, din muncitori, intelectuali, țărani cooperatori, bărbați și femei de la 18-65 de ani, în fiecare fabrică și instituție din țară, înarmate și cu comandă proprie – trebuiau să sugereze U.R.S.S. că P.C.R. și statul român, în fond N. Ceauşescu, sunt stăpâne pe situație. Oricărui atac asupra României urma să i se riposteze în toată energia.

Din 14 septembrie 1968 în presa centrală și locală din țara noastră nu mai apare nici un material care să facă referire la situația din Cehoslovacia.

Chiar dacă România scapă de o experiență gen Cehoslovacia și N. Ceauşescu rămâne în funcție – Moscova nu-l va uita pe liderul român, dorindu-i răsturnarea de la putere, în ultimă instanță pedepsirea României.

* *
*

Moment de vârf al diplomației românești în eforturile de afirmare a demnității naționale, august 1968 este urmarea unui deceniu de căutări și atitudini declanşate de Gheorghe Gheorghiu-Dej și continuate de Nicolae Ceauşescu.

Politica externă a țării noastre a reușit să valorifice în propriul interes impunerea în anii 1964-1985 a trei centre politice mondiale: Washington – Moscova – Pekin. Într-un triunghi, România s-a putut mișca mai ușor, decât pe o linie dreaptă sau în condiția în care ar fi depins totalmente de un singur centru de putere, așa cum au stat lucrurile în primul deceniu după încheierea celui de-al doilea război mondial.

---

[101] Peste ani avem dovezi arhivistice referitor la motivele sfaturilor date diplomaților români pentru a cere Bucureștilor mai multă prudență în relațiile cu Moscova. Vezi: Liana Radu, „Sub amenințarea Kremlinului. Documente NATO despre situația de securitate a României, după înăbușirea „Primăverii de la Praga" (1968-1969)", în *Lucrările Sesiunii Naționale a Doctoranzilor în Istorie*, ediția I, Oradea, 22-25 mai 2009, p. 469-474, coord. Mihai D. Drecin, Ioan Horga, Barbu Ștefănescu, Editura Universității din Oradea, 2009

[102] Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 206-223

[103] Ion Pătroiu, Alexandru Osca, Vasile Popa, *Îngheț în plină vară. Praga – august 1968*, Editura Paideia, București, 1998, p. 155. A fost o măsură tactică prin care Moscova încerca să potolească atitudinea antisovietică a Cehoslovaciei, pentru a găsi noi colaboraționiști cu care să-i înlocuiască, în timp, pe reformiștii lui Dubček. De altfel, în decurs de un an, Dubček și apropiații săi sunt eliberați din funcțiile de decizie a P.C.C. în Plenara C.C. al P.C.C. din 25-26 septembrie 1969. Vezi: *Ibidem*, p. 160.

Comunismul românesc de tip național, cu rădăcini încă la sfârşitul anilor ’60 ai secolului trecut, dezvoltat în timpul lui Nicolae Ceauşescu – a fost opera unei echipe de diplomați şi intelectuali de valoare. Ideile şi eforturile lor trebuie aduse în prim-plan. O paralelă între sugestiile diplomaților profesionişti ai perioadei discutate şi felul în care le-a înțeles şi transpus în practică liderii comunişti la vârf – ar fi foarte interesantă, material de reflexie pentru politica externă şi diplomația românească postdecembristă.

Discursul istoric cu referire la teritoriile din estul spațiului românesc, în anii 1966-1977, şi cenzura. Privire comparativă

Ion ZAINEA

The Historical Discourse Concerning the Theories upon the Eastern Romanian Space in 1966-1977. A Comparative Perspective

Abstract. *The historiography of the 1966-1977 is characterized, among other things, by the alternation between periods of liberalism and conservatism, between offensive and defensive in the act of stating certain facts and verities especially in the Romanian-Russian and Romanian-Soviet relations. The above mentioned sequences were usually determined by the evolution of the relations between Bucharest and Moscow and the change of their tone shaped the directions given to the representatives of historiography. The alternation between the periods of offensive and defensive, of progress and regress in stating certain facts and verities concerning the Romanian-Russian and Romanian-Soviet relations especially those regarding the territories in the Eastern Romanian area, namely Bessarabia and Bucovina, can easily be notice in the activity of the Ideological Service which activated in the General Department of Press and Printing, the censor institution of the historical discourse. These frequent oscillations were also due to the lack of professionalism, enhanced by prudence and fear, and they were also due to an either narrower or wider interpretation of the directives coming from the party leaders.*

Keywords: *historical discourse, directives, censorship, Bessarabia, Northern Bucovina*

Mijlocul anilor ’60, găseşte regimul de la Bucureşti orientat pe calea comunismului național, aflându-se în plin efort de distanțare față de Moscova. În acest efort, discursul istoric era destinat să joace un rol important. Iar cum conceperea lui – obiectivă sau interesată – revenea istoricilor, știința lor – istoria – avea să îndeplinească o funcție tot mai importantă în legitimarea regimului. Concret, sfera istoriei intra în câmpul de confruntare româno-sovietic, scopul urmărit de autoritățile de la Bucureşti fiind, pe de o parte, emanciparea şi în plan istoriografic de tiparele, tezele şi clişeele istoriografice sovietice, iar, pe de altă parte, legitimarea PCR în ochii românilor ca „stegar” al luptei pentru independență națională, în perfectă continuitate cu eforturile de neatârnare din trecutul românesc. Cel dintâi obiectiv avea să se realizeze într-o perioadă mai îndelungată, întrucât regimul de la Bucureşti nu era dispus să provoace mânia Moscovei prin schimbări bruşte sau pripite[1].

A rezultat o istoriografie ce nu se înfățișează ca un ansamblu omogen, unitar, în care alternează perioade de liberalism şi de conservatorism, de ofensivă şi de defensivă, în afirmarea unor fapte şi adevăruri, îndeosebi din relațiile româno-ruse şi româno-sovietice, de progres şi de regres al cercetării. Succesiunile au fost

[1] Caracterul minor al devierii explică şi toleranța Moscovei: atât timp cât modelul sovietic nu era pus în discuție, atitudinea şi acțiunile conducerii de la Bucureşti erau iritante pentru Kremlin, dar nu primejdioase.

determinate, de regulă, de evoluția raporturilor dintre Bucureşti şi Moscova, tonalitatea lor modelând directivele date de conducerea de partid frontului istoriografic.

Oscilațiile nu s-au manifestat numai în istoriografie, ci şi în conduita istoricilor, cât şi a celor însărcinați cu controlul lucrărilor de istorie. Nici unii nici alții nu s-au dovedit suficient de lămuriți în legătură cu calea pe care trebuia îndreptată istoriografia, cei dintâi neştiind cu precizie până unde pot merge cu dezvăluirile, cei din urmă dacă să le sesizeze sau nu conducerii de partid (recte Secției de Propagandă a CC al PCR).

Alternarea perioadelor de ofensivă şi de defensivă, de progres şi regres în afirmarea unor fapte şi adevăruri din relațiile româno-ruse şi româno-sovietice, cele mai multe cu privire la teritoriile din estul spațiului românesc, Basarabia şi Bucovina de nord, sunt decelabile şi din activitatea instituției de cenzură a discursului istoric, Serviciul Ideologie din cadrul Direcției Generale pentru Presă şi Tipărituri. Oscilațiile se datorează şi lipsei de profesionalism, dublată de prudență, teamă, interpretarea mai îngustă sau mai largă a directivelor venite din partea conducerii de partid.

Pe linia indicațiilor primite[2] pentru materialele dedicate aniversării semicentenarului unirii Transilvaniei cu România, instituția cenzurii a semnalat conducerii I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R. faptul că lucrarea *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, sub redacția lui I. Popescu-Puțuri şi A. Deac[3], urmărind luptele românilor asupriți de habsburgi, nu se limita la evenimentele din Transilvania, ci – lărgind tematica – prezenta, pe cuprinsul întregului volum, o serie de date privind situația Bucovinei. Se prezenta pe larg evoluția şi etapele mişcării naționale în această provincie pe plan politic, ideologic şi cultural, se făceau aprecieri asupra activității şi programelor naționale ale principalelor organizații politice bucovinene, iar pe parcursul a zece pagini de manuscris se descriau în amănunt acțiunile premergătoare şi procesul unirii Bucovinei cu România. În această parte erau reproduse pasaje din discursurile unor fruntaşi ai P.N.R. bucovinean, mai ales I. Nistor, sau din documente ale Congresului General al Bucovinei, în care „se respingea cu hotărîre orice încercare ce ar ținti la ştirbirea Bucovinei" şi se cerea „unirea necondiționată şi pe veci a Bucovinei, în vechile ei hotare, cu Regatul României". Din volum, conducerea Institutului şi editura au eliminat, la semnalarea cenzorilor, textele ce tratau problema Bucovinei[4].

Articolul *Lupta pentru unirea Transilvaniei cu România – semicentenarul unității naționale 1918-1968*, de C. Safta[5], inclus în toate versiunile în limbi străine ale revistei, a fost semnalat pentru că pornea de la premisa că ziua de 1 Decembrie 1918 marchează în istoria poporului român momentul „desăvîrşirii unității naționale". În plus, autorul făcea referiri repetate la lupta național-politică desfăşurată în Bucovina în vederea unirii acestei provincii cu România. S-a discutat cu conducerea redacției, care a efectuat modificările necesare[6].

[2] După invazia sovietică în Cehoslovacia, reținerea în atitudinile publice devenise obligatorie. Reculul, decelabil în discursul oficial, s-a repercutat asupra istoriografiei.
[3] Editura Politică, 1969
[4] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.
[5] Revista *Sindicatele din R.S.R.*, nr. 4/1968, Consiliul Central al U.G.S.R.
[6] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

Lucrarea *Contribuții bibliografice privind unirea Transilvaniei cu România*, de I. Popescu-Puțuri şi C. Nuțu[7] a ridicat mai multe probleme, care au fost discutate şi rezolvate direct cu conducerea I.S.I.S.P. Între altele, s-a semnalat faptul că autorii depăşeau sfera tematică enunțată în titlu, incluzând circa 100 de articole privind evenimente din celelalte provincii unite în 1918, cele mai multe privind Bucovina. Au fost eliminate circa 130 de fişe conținând proclamații, manifeste şi discursuri regale, altele au fost modificate, după care volumul a primit „bun de tipar"[8].

Asemenea probleme semnalate de cenzura comunistă în scrisul istoric, erau considerate ca fiind de „oportunitate politică". Categoria includea, în primul rând, textele ce aminteau de teritorii care, în opinia cenzorilor, „nu au fost niciodată încadrate între granițele istorice ale României" şi a căror reproducere în tipărituri „putea crea implicații" în relațiile noastre cu țările vecine. Spre exemplu, în volumul *Tîrguri sau oraşe şi cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea*, de C. C. Giurescu[9], prezentându-se originea şi evoluția principalelor localități de pe întreg cuprinsul Moldovei, era puternic subliniat caracterul închegat şi unitar al teritoriului dintre Nistru, Dunăre şi Carpați, originea etnică românească a tuturor aşezărilor situate în acel spațiu, se scotea în evidență că elementul autohton majoritar românesc din Basarabia şi-a continuat neîntrerupt traiul pe teritoriul respectiv. Ca urmare a acestei semnalări, volumul s-a difuzat prin circuit închis, „uz intern"[10].

Aceleaşi aspecte apăreau subliniate şi mai pregnant în cîteva culegeri de documente sau volume de scrieri alese ale unor istorici din trecut, reeditate nu cu mult timp în urmă. Grupajul de documente din nr. 1/1968 al *Revistei Arhivelor*[11]; volumul *1848 la români: Oameni, idei, fapte*, de C. Bodea[12], erau acuzate că citează des raportul din 1840 al lui Matternich, care informa pe împăratul austriac despre „populația română transilvană şi de ramurile răzlețite în Ungaria, Banat, Bucovina şi în Basarabia", de acțiunea de regenerare care urmărea „să unească pe toți descendenții de aceeaşi origine română într-un țel comun" şi de reprimarea acestei tendințe de către Austria şi Rusia.

În volumul *Rapoarte consulare austriece 1812-1813*, vol. II, sub îngrijirea acad. A. Oțetea[13], care cuprindea rapoartele celor doi consuli austrieci de la Bucureşti şi Iaşi, au fost depistate o serie de documente ce relevau unele aspecte privind situația grea a Moldovei în urma trecerii Basarabiei în stăpînirea Rusiei: „Prutul e acum (1812) pentru totdeauna pierdut pentru Moldova şi puțina speranță care există, de retrocedare, a dispărut de tot. Pierderea Prutului e un dezastru pentru Moldova..."; „Partea rămasă din Moldova nu va mai reprezenta nimic, situația ei se va înrăutăți în fiecare zi şi domnitorul nu se va mai putea menține..."; „Fără partea care este aşezată între Prut şi Nistru, Moldova e lipsită de bogățiile ei principale, anume cerealele şi creşterea vitelor şi este expusă la nenumărate neajunsuri...". Pentru semnalări de acest gen, şi acest volum a fost difuzat numai pentru „uz intern"[14].

---

[7] I.S.I.S.P. şi Biblioteca Centrală Universitară
[8] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T. -U.O.*, dos. 31/1970, f. f.
[9] Editura Academiei, 1967
[10] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.
[11] Direcția Generală a Arhivelor Statului
[12] Editura Politică, 1968
[13] Editura Academiei, 1967
[14] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

Antologia Unirii de sub redacția Șt. Pascu, cuprindea un număr însemnat de documente (cca 70) cu o problematică asemănătoare. Între aceste documente era, spre exemplu, memoriul adresat de Toma Stelian, în 1918, preşedintelui S.U.A., în care se scria: „În 1812, marea Rusie ortodoxă ne răpeşte jumătatea Moldovei, Basarabia. Congresul de la Paris din 1856 ne restituie din ea o parte, dar Rusia ne reia din nou această provincie, în 1878, drept recunoştință, probabil, pentru sîngele pe care noi îl vărsarăm acordîndu-i ajutor la Plevna". Referitor la cedarea Bucovinei şi Basarabiei erau reproduse: o reflecție din 1856 a lui Timotei Cipariu: „Ce e pierdut, e pierdut şi de astă dată încă nu poate fi vorba de recăpătarea lor de la austreici şi muscali", alta a lui Al. Papiu Ilarian, 1860: „Principatele de astăzi, după ce au pierdut Basarabia, după ce nu mai au Bucovina, se găsesc într-o poziţiune mult mai periculoasă decît în veacurile trecute", apoi părerea unui ziarist parizian, care în 1901 scria: „Basarabia, care se găseşte sub dominația rusă, nu se speră a fi recuperată decît într-un viitor îndepărtat".

Texte asemănătoare au fost semnalate şi în lucrările *Unirea Banatului cu România*, de W. Marin, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, de Șt. Pascu, *Desăvîrşirea unificării statului național român*, sub red. lui M. Constantinescu şi *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, sub red. lui D. Berciu, în care – din documentele unirii – se reproduceau şi acele pasaje ce prevedeau „unirea necondiționată şi pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare, pînă la Ceremuş, Colacin şi Nistru cu regatul României"[15]. În ce priveşte prezentarea unor procese sau fapte concrete legate de apartenența statală a Basarabiei sau a nordului Bucovinei, a fost semnalată „existența unor comentarii ce depăşeau cadrul istoric dat", sugerând trimiteri la situația existentă la vremea respectivă.

Volumul *Dimitrie Onciul – scrieri istorice*, apărut sub îngrijirea lui A. Sacerdoțeanu[16], în studiul „Ideia latinității şi a unității naționale", reproducea integral conferința „Din trecutul Bucovinei" (1915), în care, după ce se oprea asupra procesului început în secolul al XII-lea, de deznaționalizare şi slavizare a vechilor aşezări româneşti aflate în zona dintre Prut şi Nistru, D. Onciul arăta că instaurarea în 1240 a stăpânirii tătare în Moldova „pune stavilă curentului românesc de peste munți, care trecuse chiar Nistru pînă peste Bug….". „Moldova – spune Onciul – cu părțile rupte din trupul ei, Bucovina şi Basarabia, este o creație politică românească şi numai românească, cea mai proprie cucerire a neamului românesc". Referindu-se apoi la prevederile şi consecințele păcii de la Kuciuk-Kainargi (1775) – în urma căreia Bucovina a fost răpită de Austria – şi la procesul intens de deznaționalizare a elementului autohton majoritar al provinciei, D. Onciul scrie: „Încă 140 de ani de asemenea stăpînire şi neamul românesc va fi fost dispărut în Bucovina, el nu ar mai fi. Dar aşa ceva nu poate fi îngăduit să se întîmple cît timp există o Românie cu 600.000 de baionete. Aceasta ar fi o culpă pentru care posteritatea nu va mai face responsabil pe cei care ne-au înstrăinat acest sfînt pămînt românesc şi se va condamna generația noastră de astăzi dacă – în împrejurările actuale – cele 600.000 de baionete nu s-ar ridica pentru cea mai dreaptă revendicare"[17].

Culegerea antologică *Gîndirea românească în epoca paşoptistă*, realizată de P. Cornea[18], a ridicat cenzurii o serie de probleme pe aceeaşi linie. Dintre multele

[15] *Ibidem*
[16] Editura Științifică, 1968
[17] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.
[18] Editura pentru Literatură, 1968

documente care au fost semnalate, menționăm articolul „Naționalitatea”, scris de I. C. Brătianu în 1853. Ocupîndu-se de dreptul națiunii de a se apăra împotriva asupritorilor străini, Brătianu scria: „Voi frații mei, de la Tisa pînă la Marea Neagră, de la Dunăre pînă la Nistru, zi şi noapte aduceți-vă aminte că izbăvirea fiecăruia din noi este numai izbăvirea a zece milioane de frați ai noştri în trup şi în suflet. Aduceți-vă aminte că sufletul României nu se poate manifesta decît în unanimitate națională; că pe cît vom fi trunchiați în bucăți, locul națiunii noastre va fi gol în hora cea mare a omenirii şi omenirea va suferi şi noi vom suferi mai tare”. Articolul adresa românilor îndemnul: „Un singur simțămînt numai vă este iertat a avea pentru Austria şi Rusia: ură şi vrăjmăşie. Respingeți tot ce vă vine de la ele, ca o cursă vicleană, ca o otravă de moarte, de care abia vă veți atinge şi trupul tot se va învenina….”[19]. Ne putem imagina reacția cenzorilor în fața acestui text, condamnat apriori.

În lectura unor materiale, cenzorii au depistat „teze, interpretări contradictorii, ale unor fapte şi fenomene istorice”. Pasajele ce conțineau asemenea teze au fost „confiscate” de cenzură. Astfel, în ediția pe 1968 a manualului *Istoria României* pentru clasa a XII-a, de C. Daicoviciu şi Miron Constantinescu[20], referitor la evenimentele de la sfîrşitul primului război mondial, se scria că „în anii 1917-1918 mişcarea națională moldovenească din teritoriul situat între Prut şi Nistru, grupată în jurul Partidului Național Moldovenesc, se orienta tot mai mult spre autonomia Basarabiei: la 27 martie 1918, acest teritoriu s-a alipit la România”[21]. În legătură cu aceeaşi problemă, în ediția 1966 a manualului de *Istoria modernă şi contemporană*, clasa a VII-a[22], se scria: „La începutul anului 1918, guvernul regal român, folosind greutățile prin care trecea tînărul stat sovietic, cu sprijinul Antantei, a ocupat cu forța armată Basarabia şi a restabilit acolo rînduielile burghezo-moşiereşti. Basarabia, care din 1812 făcea parte din imperiul țarist, a intrat în componența României”[23].

Tot în acest sens, dar legat de un alt moment istoric, amintim un pasaj din lucrarea lui M. Fătu, *Contribuții la studiul istoriei politice a României (1946*)[24]. După ce se relatează cerințele guvernului român cu privire la modul de soluționare în Tratatul de pace (dezbătut în august 1946 la Conferința de la Paris) a unor probleme esențiale pentru țara noastră, se scria: „Afirmînd aceste puncte de vedere, dr. P. Groza exprimă față de conferință recunoştința guvernului şi poporului român pentru prevederile privind hotarele țării, care corespundeau pe deplin cu realitatea istorică şi deci cu interesele naționale ale poporului român”[25].

Unele lucrări cuprindeau, din perspectiva cenzurii, „date ce puteau conduce la concluzii eronate” în legătură cu structura etnică a provinciilor româneşti. Astfel, în volumul *Unirea Transilvaniei cu România*, realizat de I.S.I.S.P.[26], se afirma că în preajma anului 1914 „în Bucovina, la o populație de 800.000, românii reprezentau 273.000, fiind concentrați în partea de sud şi centru, iar rutenii, aşezați în partea de nord, constituiau 305.000, restul fiind evrei, germani, poloni, maghiari”. La concluzii de acelaşi gen ducea – „datorită elementelor ilustrative unilaterale” – articolul *Acțiuni*

[19] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.
[20] Editura Didactică şi Pedagogică
[21] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.
[22] Editura Didactică şi Pedagogică
[23] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.
[24] Editura Politică, 1968
[25] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.
[26] Editura Politică, aflat sub tipar

pentru sindicalizarea Corpului didactic din România în perioada dintre cele două războaie mondiale, de P. Constantinescu-Iaşi[27]. În plus, din acest material rezulta că centrul de greutate al activităţii de organizare a sindicatului corpului didactic din ţara noastră a fost situat în Basarabia; că la Chişinău, Soroca, Cetatea Albă, s-au înfiinţat primele organizaţii sindicale locale din ţară, deosebit de active, că aici au avut loc principalele acţiuni pe plan naţional, în tot timpul existenţei lor. Erau tot atâtea argumente pentru ca articolul să fie eliminat din revistă.

În legătură cu poziţia pe care P.C.R. a adoptat-o în perioada interbelică în problema Basarabiei, a fost semnalat, în cadrul unei foto-expoziţii în curs de amenajare *– Momente din istoria P.C.R., a mişcării revoluţionare şi democratice din România*[28]– un facsimil dintr-un număr al ziarului *Socialismul* din 1924. În facsimil apărea articolul „Înaltă trădare", putându-se citi: „Dacă este înaltă trădare de a proclama, de a cere, de a lupta pentru drepturile de liberă hotărîre a poporului care trăieşte, ba nu, care abia îşi trage sufletul în graniţele României Mari, atunci sîntem trădători şi ne fălim". În articolul „Pentru ce înăsprirea stării de asediu" se scria: „Oligarhia crede că momentul pentru suprimarea partidului comunist este acum venit şi în urma atitudinii deschise pe care *Socialismul*, gazeta partidului nostru, a avut-o în chestiunea Basarabiei. Lovitura dată acum este de mult plănuită... Dacă oligarhia crede că atitudinea noastră în chestia Basarabiei poate fi un motiv, trebuie să ştie toţi că o gazetă îngreuiată şi un partid înăbuşit pentru că au susţinut sus şi tare dreptul popoarelor de a hotărî singure soarta lor, pentru că s-au ridicat cu hotărîre contra asupririi minorităţilor naţionale şi a cerut plebiscit... nu pot fi desfiinţate".

În cadrul aceleiaşi problematici, numită de „oportunitate politică", cenzorii au depistat pasaje ce exprimau pericolul şi influenţele nefaste exercitate de Rusia asupra ţărilor române, precum şi simţămintele românilor faţă de marele imperiu. Pe această linie erau amintite fragmentele selectate în unele volume antologice, precum *Gîndirea social-politică despre unire – 1859*, apărută în îngrijirea lui P. Constantinescu-Iaşi şi D. Berindei, *C. A. Rosetti – gînditorul, omul*, antologie şi studiu introductiv de R. Pantazi[29]. În acest din urmă volum era nominalizat studiul „Rusia", în care C. A. Rosetti – după ce demonstrează că pentru români cel mai mare pericol îl reprezintă imperiul din răsărit – cheamă la luptă dârză „împotriva marii puteri asupritoare": „Timpul a sosit, ziua se apropie... Românilor... nu vom ajunge la nimic, la unitate, nu vom mai putea fi nici chiar precum sîntem, decît dacă astăzi, fiecare român va lucra şi se va pregăti pentru lupta mare... şi mîine, cînd va veni ziua năvălirii, pătrunşi de puterea naţiei, ne vom arunca cu toţii asupra vrăjmaşilor..."[30].

Culegerea *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. II, partea a 2-a (1907-1916) – sub red. I.S.I.S.P.[31]– cuprindea un număr de articole axate pe poziţia României faţă de primul război mondial, apărute în *Convorbiri sociale*, articole în care revenea insistent ideea pericolului ce l-a reprezentat întotdeauna Rusia pentru ţara noastră: „Tendinţa împărăţiei nordice este de a se extinde şi de a-şi deschide un drum la o mare caldă. În acelaşi timp ea umblă să cotropească mereu pământuri şi popoare din jurul său... să devie o putere continentală şi să se întindă pînă în mijlocul Europei şi

[27] *Sudii şi articole de istorie*, vol. 10/1967, Societatea de Ştiinţe Istorice
[28] Editura Politică, realizată sub egida Muzeului de Istorie al P.C.R.
[29] Editura Politică, 1966, respectiv 1968
[30] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.
[31] Editura Politică, 1968

pînă pe ţărmurile Adriaticei. Soarta ne-a pus şi pe noi în drumul acestor cuceritori înfrigurați. Amestecul din trecut în Principate, ocupațiile militare, protectoratul pravoslavnicilor avea acest scop (desfiinţarea statului român-n.n.)… În decursul războiului actual s-a dat în vileag şi mai mult, chiar din izvor rusesc, ce planuri nutreşte Rusia faţă de noi: prin ocuparea Bucovinei nordice, a Maramureşului, a Crişanei, a Banatului, prin cucerirea Constantinopolului, prefacerea Mării Negre în lac rusesc, prin răpirea Gurilor Dunării, a Galaţiului şi ţărmului românesc al mării, ea ţinteşte să ne încercuiască... O victorie a Rusiei însemnînd îndeplinirea măcar în parte a acestui plan va aduce cu sine desăvîrşita noastră atîrnare politică, economică, morală, culturală, de acest colos…”[32].

Schimbarea de atitudine a conducerii de la Bucureşti în relaţiile cu Moscova şi, în consecinţă a conţinutului discursului istoric, sunt vizibile după 1971/72. Un bun exemplu, din perspectiva temei noastre, este culegerea *Documente şi mărturii privind unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, realizată sub redacţia V. Curticăpeanu, Al. Porţeanu şi R. Şoimescu, Editura Politică, care a fost prezentată la D.G.P.T. în versiunea nouă faţă de cea care urma să apară în 1968, pentru a obţine „bun de tipar” pe data de 11 iulie 1972. A fost lecturată între 20 iulie şi 10 august 1972, iar nota de aviz a fost definitivată la 17 august. Pe data de 1 septembrie 1972, a fost înaintată spre informare Secţiei de Presă a C.C. al P.C.R., „tovarăşului” I. Cumpănaşu şi pentru aviz Secţiei de Propagandă a C.C. al P.C.R., „tovarăşului” I. Zahiu. În cadrul unei întâlniri, din 16 octombrie 1972, între Micu Bucur, şeful Serviciului Ideologie, cu I. Zahiu, la care au participat şi G. Oancea, redactor şef la Editura Politică şi L. Tarnovschi, director general adjunct al D.G.P.T., s-a stabilit ca problemele din nota de sesizări să fie discutate în prealabil de către D.G.P.T. cu conducerea editurii, care să ia cunoştinţă de observaţiile formulate şi să prezinte soluţii de rezolvare[33]. În acest sens, la 22 noiembrie 1972, a avut loc întâlnirea reprezentanţilor instituţiei de cenzură cu G. Oancea şi M. Dan, şef de secţie la Editura Politică, precum şi V. Curticăpeanu, din partea îngrijitorilor volumului. Aceştia au fost de acord cu conţinutul notei şi au propus o serie de soluţii. În legătură cu documentele legate direct de actul Unirii şi mai ales cu actele Adunării Naţionale de la Alba Iulia, editura şi îngrijitorul au considerat „că nu trebuie făcute nici un fel de eliminări şi că se impune reintroducerea şi a acelor pasaje eliminate în faza de definitivare în editură a culegerii”. Întrucât documentele „ridicau probleme multiple” (chestiuni de ordin teritorial, probleme legate de rolul unor fruntaşi politici), editura şi îngrijitorul culegerii urmau să întocmească „o notă de aviz pe care să o înaintaze, spre aprobare, forurilor superioare”, după ce vor fi consultaţi şi reprezentanţii cenzurii. Nu ştim ce s-a întâmplat cu nota, care, pe 16 ianuarie 1973, era „în curs de elaborare”, dar este vizibil începutul unei deschideri în ceea ce priveşte o serie de probleme, în speţă cele de ordin teritorial, asupra cărora până atunci se impusese tăcere deplină.

Apărută în 1971, în editura Meridiane, în limbile franceză, engleză şi spaniolă, întâia ediţie a sintezei *Formarea statului naţional unitar român*, de Constantin C. Giurescu, a trebuit revăzută şi completată câţiva ani mai târziu (1975) deoarece „nu prezenta toate momentele şi etapele procesului de desăvîrşire a statului naţional unitar român la sfîrşitul anului 1918, omiţînd unirea Bucovinei cu România şi făcînd doar o referire succintă la unirea Basarabiei”. Potrivit „indicaţiilor primite”, s-a discutat cu

[32] A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.
[33] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 67/1973, f. 3-4

conducerea editurii, care a retras manuscrisul „pentru îmbunătățire”. În noua formă a lucrării, autorul a făcut adăugiri în prefață şi în capitolul „Unirea Transilvaniei cu România”, care, în noua versiune, a primit titlul „Desăvîrşirea formării statului național unitar român”, cuprinzând un subcapitol intitulat „Unirea Basarabiei şi Bucovinei”[34]. În prefață s-a introdus textul (pag. 5): „După primul război mondial la care România lua parte alături de puterile Antantei care promiteau şi satisfacerea revendicării unirii Transilvaniei cu țara, populația românească din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, covîrşitor majoritară, hotărî, la 1 decembrie 1918, la Alba Iulia, pe baza dreptului de autodeterminare, unirea cu România. Cu trei zile mai înainte s-a înfăptuit unirea Bucovinei cu România. Mai înainte încă, la 27 martie/9 aprilie 1918, Sfatul Țării, la Chişinău, hotărîse unirea Basarabiei cu România. Astfel, finele anului 1918 văzu realizarea statului unitar român”. Subcapitolul „Unirea Basarabiei şi Bucovinei”, nou introdus, cuprindea următorul text (pag. 133-134): „... Astfel, în cursul anului 1918 are loc desăvîrşirea formării statului național unitar român. Această desăvîrşire se produce cronologic, în trei etape: 1) unirea Basarabiei, 2) unirea Bucovinei, 3) unirea Transilvaniei, Banatului şi Maramureşului. Pe temeiul principiului proclamat de Marea Revoluție rusă ca fiecare popor să hotărască singur asupra soartei lui, moldovenii, adică românii dintre Prut şi Nistru, constituiră la 24 ianuarie 1918 o <republică democratică moldovenească slobodă, de sine stătătoare şi neatîrnată, avînd ea singură dreptul de a-şi hotărî soarta în viitor>. Apoi la 27 martie/10 aprilie 1918, Sfatul Țării, adică adunarea deputaților acestei republici, proclamă alipirea ei pentru totdeauna la România. În perioada grea în care statul român se afla atunci – era tocmai vremea cînd se pregătea de către Puterile Centrale tratatul înrobitor, de tip colonialist, de la București, unirea Basarabiei fu raza de lumină vestitoare a unor vremuri mai bune. Iată textul rezoluției prin care – cu 86 de voturi pentru, 3 contra şi 36 de abțineri, deci cu majoritate de circa 70% - Sfatul Țării hotărî Unirea cu România: „În numele poporului Basarabiei, Sfatul Țării declară: Republica democratică moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechei Moldove, în puterea dreptului istoric şi dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-şi hotărască soarta lor, de azi înainte şi pentru totdeauna se unește cu mamă-sa România” (nota de subsol așezată la sfârşitul textului menționa că „la 26 iunie 1940 cînd, în urma prăbuşirii aliaților ei, Franța şi Polonia, România se afla izolată şi în urma unui ultimatum al Moscovei, Basarabia, jumătatea de nord a Bucovinei şi partea de nord-vest a județului Dorohoi au fost încorporate de U.R.S.S.). Pe temeiul aceluiaşi principiu pe care îl aplicaseră frații lor dintre Prut şi Nistru, moldovenii din partea de nord a țării, din Bucovina, se întruniră şi proclamară, la rîndul lor, în ziua de 15/28 noiembrie 1918 <unirea necondiționată şi pentru vecie cu regatul României>”. Curaj, dar şi teamă în același timp, pentru autor, dar şi pentru cenzori, care au subliniat termenul „moldoveni” din text, notând pe margine „români”, în timp ce, în nota de subsol au încercuit cuvântul „Moscovei”.

În condițiile în care, în anii de început ai comunismului național, se cerea rescrierea istoriei, astfel încât trecutul poporului român să fie reflectat „în cadrul unitar înscris de granițele etnice şi politice corespunzătoare adevărului istoric”, din inerție, o seamă de autori de lucrări istorice continuau să scrie ca în perioada neostalinistă, după „şabloane vechi”, într-o optică considerată acum neştiințifică. Autorilor lucrării

[34] *Ibidem*, dos. 24/1975, f. 139-141

Solidaritatea europeană cu lupta românilor pentru desăvîrşirea unificării statului naţional[35], A. Loghin şi C. Marinescu, cenzura le reproşa că „reduceau actul desăvîrşirii unităţii statale la unirea Transilvaniei cu România"; lupta românilor bucovineni „nu era consemnată decît sporadic" şi nu se făceau nici un fel de referiri la momentul unirii Bucovinei cu România. De asemenea, evitau să precizeze că o parte a românilor – basarabenii – se găseau sub stăpânirea imperiului ţarist. Chiar şi citate din clasicii marxism-leninismului, care incriminau imperiile otoman, ţarist şi austro-ungar că asupresc „naţiile împrăştiate de la Carpaţi şi din Balcani", în lucrare erau trunchiate sau parafrazate în aşa fel încât din ele rezulta că în afara României nu se afla decât Transilvania, stăpânită de habsburgi. Dintr-un citat preluat din K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 9, autorii eliminaseră părţile în care se spunea că românii „constituie principala masă a populaţiei din regiunea cuprinsă între Dunăre şi Nistru", că „românii din Basarabia sînt supuşi imperiului rus"[36].

Lipsa informaţiilor privind Basarabia şi românii basarabeni a fost sesizată şi în culegerea de comunicări prezentate la sesiunea ştiinţifică a Academiei, dedicată aniversării a *300 de ani de la naşterea lui D. Cantemir*[37] şi, la fel, în lucrarea *Erupţie din adîncuri* de I. P. Gheorghiu[38].

La sesizarea cenzurii, din setul de documente (130) intitulat *Insurecţia naţională antifascistă armată din august 1944*, ce urma să fie multiplicat de către Direcţia Generală a Arhivelor Statului în vederea difuzării la filialele judeţene pentru organizarea de expoziţii cu prilejul celei de-a 30-a aniversări a „eliberării patriei", au fost eliminate manifestele (13) lansate din avioane sovietice în anul 1941, în care se afirma că la 28 iunie 1940, data ultimatumului sovietic, „Armata Roşie a eliberat poporul muncitor al Basarabiei", care – reluându-şi libertatea – „s-a unit din nou cu poporul muncitor al Moldovei de dincolo de Nistru, într-o republică confederată şi a intrat ca membru cu drepturi egale în marea familie frăţească a popoarelor sovietice".

O serie de volume „nu subliniau în mod corespunzător caracterul unitar al tuturor provinciilor româneşti". Unele, precum *Dacoromania* de D. Berciu şi B. Mitrea[39], „restrîngeau procesul de formare şi continuitate a poporului român la spaţiul geografic actual al ţării noastre". Culegerea *Demografia – dimensiune a istoriei* de Şt. Ştefănescu[40], conţinea „un pasaj inoportun din B. P. Hasdeu", după care, dintre toate provinciile româneşti, doar Banatul, Oltenia şi Ţara Haţegului „sînt singurele care reprezintă o continuitate neîntreruptă geografico-istorică a neamului nostru". În alte lucrări, ca *Istoria oraşului Iaşi*, *Formarea naţiunii române şi a statului naţional unitar român* de V. Curticăpeanu[41], sau cursul de *Istoria contemporană a României* de V. Hurmuz[42], „nu erau consemnate modificările teritoriale din anii 1775, 1812, 1918, 1940", iar procesul formării statului naţional unitar român era „incomplet prezentat", autorii limitându-se numai la unirea Transilvaniei cu România, evitând consemnarea celorlalte două etape: unirea Basarabiei şi a Bucovinei.

---

[35] Editura Ştiinţifică
[36] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 14, f. 9
[37] Editura Academiei
[38] Editura Eminescu
[39] Coeditare în limba franceză a Editurii pentru Turism şi Editura Nagol-Elveţia
[40] Editura Facla
[41] Editura Politică
[42] Universitatea Bucureşti

În studiul *Coordonate ale politicii externe a României în contextul internațional interbelic*[43], V. Moisuc susținea că marea burghezie şi moşierime – principalii beneficiari ai situației de după 1918 – au urmărit pe plan extern „consolidarea şi păstrarea statu-quo-ului teritorial şi politic al țării", acesta fiind de fapt obiectivul major al politicii externe a României în perioada 1918-1940, obiectiv care „a corespuns intereselor vitale ale poporului român". Mai mult, autoarea socotea că numai datorită situației internaționale create la sfârşitul anului 1939 „statu-quo-ul teritorial al României era pus sub semnul revizuirii de-a lungul celei mai mari părți a frontierelor" şi că „în vara anului 1940, prin folosirea forței, a presiunilor ultimative, a amenințărilor, poporului român – complet izolat şi părăsit de toate statele, i-a fost impusă amputarea teritoriului național". Nu referirea voalată la Uniunea Sovietică i se reproşa autoarei, cât faptul că „nu implica şi interesele claselor dominante" în ceea ce privea politica şi, mai ales, nu făcea „nici o referire la poziția P.C.R." față de problemele enunțate. Deşi se aprecia că volumul *Reforma agrară din 1921 în România*, de D. Şandru[44], reprezintă „un amplu studiu ştiințific asupra problemei agrare"[45], cu prilejul controlului era semnalat faptul că autorul realiza „o prezentare oarecum separată" pentru teritoriul vechii Românii, Transilvaniei şi Bucovinei. Basarabia fusese lăsată în afara întregului context privind problema discutată, fiind prezentată doar prin câteva titluri de volume, citate în subsoluri de pagină[46].

Pe nota întocmită culegerii de documente *Istoria mişcării muncitoreşti, socialiste şi a P.C.R.*, îngrijită de profesorii ieşeni A. Loghin, D. D. Rusu şi I. Agrigoroaiei[47], era notat, cu creionul şi scris de mână, „Nu poate să apară. Să fie văzută de Institutul de Istorie". Motivele erau mai multe. În documentele cuprinse în volumul al II-lea se reproşa autorilor că nu amendează critic o serie de aprecieri exagerate privind „aplicarea mecanică a unor lozinci şi forme tactice necorespunzătoare realităților sociale şi situației politice concrete din țară". Spre exemplu, era condamnat „imperialismul" românesc, pregătirile sale de război împotriva statului sovietic, alianțele militare şi politice ale României interbelice. Autorii nu luau poziție față de „criticile violente" aduse, în rezoluțiile congreselor (III, IV şi V), de P.C.R. tratatelor de pace de la Versailles, Trianon, Neuilly, „ocupării teritoriilor străine" (Basarabia, Bucovina, Dobrogea), politicii de „românizare forțată prin şcoală şi biserică"; nu erau adnotate critic nici aprecierile legate de „compoziția națională complicată" a României, ori lozinca „autodeterminării pînă la despărțirea de statul român"[48].

Menționăm că autorii culegerii, destinată studenților Facultății de Istorie şi Filozofie a universității ieşene, selectaseră din materiale deja publicate în seria *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, apărute în anii 1953-1957, primele volume ale seriei *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România*, apărute în 1966. Viziunea se schimbase însă, iar istoricii ieşeni optaseră pentru a opera cu prudență. Este motivul pentru care au ales să facă, în studiul introductiv, doar „unele delimitări şi comentarii privind conținutul unor documente", dar factorul de control

[43] Din volumul XXV al publicației *Studii şi articole de istorie*
[44] Editura Academiei R.S.R., 568 p., 1.500 exemplare tiraj
[45] Asupra volumului întocmise referat ştiințific favorabil Florian Dragne de la I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R. şi fusese avizat de Consiliul ştiințific al Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi
[46] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 29
[47] Universitatea „Al. Ioan Cuza", Iaşi, vol. I-II, 675 p., 500 exemplare tiraj
[48] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 40-41

considera că „aceste delimitări critice sînt prea succinte”. De aceea, în forma în care a ajuns la control, lucrarea n-a putut primi „bun de tipar”.

În baza aceloraşi noi mutaţii din optica politică, a fost semnalat volumul *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România (1900-1909)*[49]. Observaţiile priveau structura lucrării, unde, din cele 351 documente, 271 se refereau la mişcarea muncitorească şi socialistă din vechea Românie, 70 la cea din Transilvania şi Banat, iar 11 la cea din Bucovina. S-a cerut să se introducă noi documente care „să reliefeze, mai pregnant, caracterul unitar” al mişcării socialiste de pe cele două versante ale Carpaţilor şi să se facă completări în Studiul introductiv pentru a explica numărul relativ mai redus de documente din Transilvania ori Bucovina[50].

Rezolvată „conform indicaţiei” a fost lucrarea *Geneza chestiunii române ca problemă internaţională*[51], aparţinând istoricului ieşean Leonid Boicu, ce analiza situaţia ţărilor române în contextul relaţiilor internaţionale până în preajma unirii din 1859. Se aprecia pozitiv faptul că autorul, analizând numeroasele planuri de încorporare a ţărilor române la Rusia sau Austria, considera că suzeranitatea turcească a constituit „o piedică în calea anexării Principatelor”, că „protecţia” Rusiei era văzută ca „soluţia propusă în împrejurări dramatice”, ori că generaţia paşoptistă a văzut în ţarism, în urma intervenţiei Rusiei pentru înăbuşirea revoluţiei din 1848, principalul duşman. Din nota externă întocmită lucrării, reiese că cenzura a condiţionat primirea vizei „bun de tipar” de rezolvarea unor probleme semnalate la lectură. Una din ele se referea la faptul că autorul nu utilizase şi „scrierile întemeietorilor marxismului” în care aceştia îşi exprimau opinia în legătură cu chestiunea ţărilor române[52].

Prin nota de aviz din 17 februarie 1975, întocmită pentru lucrarea *Pe drumul unităţii naţionale* de Vasile Netea[53], C.P.T./Serviciul Ideologie semnala faptul că în toate cele 13 studii cuprinse în volum, ideea şi acţiunea pentru unitate naţională era „ilustrată aproape exclusiv prin lupta transilvănenilor pentru unire cu ţara”; despre lupta bucovinenilor se făceau doar câteva referiri, iar despre cea a basarabenilor nu era nici o menţiune. Conform indicaţiilor primite la nota de aviz, volumul a fost trimis la Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, care a discutat cu autorul. Ca urmare, V. Netea a introdus, în „şapte locuri”, unele fapte şi date în vederea rezolvării observaţiilor care i-au fost transmise. În studiul *Manifeste, proclamaţii şi epistole revoluţionare paşoptiste* s-a introdus un citat din C. A. Rosetti, conţinând cuvântul „basarabeni”. Studiul *Desăvîrşirea unităţii politice a poporului român în opera lui A. D. Xenopol* s-a întregit cu o frază referitoare la călătoria lui Xenopol în Basarabia şi publicarea impresiilor în presa din ţară. La studiul *Nicolae Iorga istoric al unităţii naţionale* s-au făcut „două inserţii” cu privire la vizita marelui istoric în Bucovina şi impresiile publicate apoi în „Neamul Românesc”. În fine, în studiul *Periodicele Unirii (1918-1919)* s-a introdus un pasaj (4-5 pagini) care să ilustreze activitatea presei unioniste din Bucovina şi Basarabia. Cu aceste modificări, volumul a revenit la C.P.T. pentru viză, însoţit de nota Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice în care se preciza că în această formă „lucrarea poate fi publicată”.[54]

---

[49] Editura Politică, sub egida I.S.I.S.P., 1.404 pagini, tiraj 3.200 exemplare
[50] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 2
[51] Editura Junimea, Iaşi, 132 pagini
[52] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 116
[53] Editura Dacia, 320 pagini
[54] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 120-121

Din antologia *Vasile Goldiş – scrieri*[55] a fost semnalat de cenzură „Studiul introductiv" semnat de îngrijitorii ediției, Mircea Popa şi Gh. Şora. Se reproşa studiului şi implicit autorilor, că nu făcea „nici o referire la abilitatea" cu care Goldiş reuşea să strecoare, sub formula autonomiei naționale, ideea unității tuturor românilor. Cenzorii mai considerau că unele pasaje de texte, în care îngrijitorii ediției efectuaseră eliminări, mai ales acelea din care rezulta că teritoriul dintre Prut şi Nistru aparține României, trebuiau „să fie reintroduse"[56].

Pe nota de aviz întocmită volumului *M. Kogălniceanu – opere*, vol. II, *Scrieri istorice*, ediție îngrijită de Al. Zub[57], era notat, în creion, sus: „Rezolvat conform indicațiilor (prin eliminări, adnotări şi reconstituiri de texte)". Autorul notei considera ca nefiind necesară eliminarea de către editură a unor pasaje de text din studiul introductiv şi note. Era vorba de un citat ce definea concepția istorică a lui Kogălniceanu, care integra în istoria patriei „istoria Moldovei întregi înainte de sfîşierea ei, a Valahiei şi a fraților din Transilvania", din care se eliminase partea subliniată şi, la fel, din nota de la pagina 976, în legătură cu Conferința de la Paris din 1856: „Se asigura, totodată, libertatea navigației pe Dunăre şi neutralitatea M. Negre şi retrocedarea către Moldova a județelor Bolgrad, Cahul şi Ismail din sudul Basarabiei". Lucrarea, care la 24.X.1975, data întocmirii notei, se afla la viza „bun de tipar", fusese avizată de Secția de ştiințe istorice a Academiei R.S.R. şi de Biroul Prezidiului Academiei R.S.R.[58].

Cuprins în planul de apariții aprobat pe anul 1975, volumul *Relațiile internaționale în acte şi documente*, tom II (1939-1945), de Al. Vianu, C. Buşe, Z. Zamfir şi Gh. Bădescu[59], avea avizul Direcției consulare din M.A.E., respectiv a lui Gh. Bădescu, şi era „recomandat" de trei referate ştiințifice: unul al A.S.S.P., semnat de Tr. Lungu şi alte două semnate de Gh. Matei, redactor-şef al revistei *Anale de Istorie* şi Gh. I. Ioniță, conferențiar universitar. Cu toate acestea, volumul a fost „rezolvat conform indicațiilor", cum aflăm din nota de aviz întocmită la 30.X.1975. Acestea făceau referire, în principal, la ultimatumul sovietic din iunie 1940. Autorii şi referenții au considerat ca nefiind posibil introducerea unui comentariu, dar cenzura susținea că „s-ar întregi tabloul momentului istoric" dacă, pe lângă nota sovietică din 26 iunie, autorii ar introduce în culegere răspunsul guvernului român, precum şi a doua notă ultimativă (28 iunie 1940), prin care se cerea acceptarea fără discuție şi integral a punctului de vedere sovietic[60].

Semnalat şi „rezolvat" cu editura, „conform indicațiilor" a fost volumul *Nicolae Iorga 1871-1940 (bio-bibliografie)* de Barbu Theodorescu[61]. Cum se menționează în nota din 19.I.1976, autorul „nu realizează nici o distanțare critică" față de anumite concepții ale lui Iorga, ori referitoare la problematica abordată în lucrări. De exemplu, pentru anul 1918, autorul nu consemna decât momentul unirii Transilvaniei cu România, unirea Basarabiei şi Bucovinei nefiind menționate.

[55] Editura Facla, Timişoara, 447 pagini, 2.500 exemplare tiraj
[56] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 134-135
[57] Editura Academiei R.S.R., 1.097 pagini, 3.000 exemplare tiraj
[58] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 168
[59] Editura Didactică şi Pedagogică, 429 pagini
[60] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 173-174
[61] Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, coeditare cu Editura Militară, 993 pagini

După ce a fost „discutată” cu „tov.” Gh. Ioniță şi M. Muşat, lucrarea *Migrația polonă în Principatele Române între 1848-1866* de Leonid Boicu[62], a fost restituită editurii fără „bun de tipar”. Mai multe erau semnalările privind lucrarea, între acestea, erau evocate, în trecere, şi probleme de ordin teritorial (din stânga Prutului).

În virtutea unor automatisme formate în anii ’50 şi ’60, materialele în care se făceau referiri la Basarabia şi Bucovina continuau să fie semnalate, iar pentru publicarea acestora să se ceară aviz. Spre deosebire de perioada amintită, când se proceda la eliminarea lor, referirile la cele două provincii sunt lăsate acum să apară. Publicarea lucrărilor ce le conțineau s-a făcut însă numai cu aviz din partea lui C. Burtică. Au fost astfel avizate pentru publicare[63], articolele *Aspecte demografice din principalele aşezări urbane moldovene consemnate de călători străini în anii domniei lui Vasile Lupu*, de Alex. Ligor şi *Încheierea acordului româno-rus din 18 septembrie/1 octombrie 1914*, de Anastasie Iordache, din *Revista de istorie* nr. 1/1976, lucrările editoriale *Istoria românilor*, vol. II, de Constantin C. şi Dinu C. Giurescu, *Nicolae Iorga. Biobibliografie*, de Barbu Theodorescu, *Mihail Kogălniceanu – Opere*, vol. II, sub îngrijirea lui Al. Zub, *Relațiile internaționale în acte şi documente*, vol. II, *Cronologie de istorie universală* (lb. maghiară), Editura Kriterion, *Moldova 1449-1486. Documenta Romaniae Historica*, *Dulce Bucovină*, album de I. Miclea, texte de Radu Florescu, *Etymologicum magnum Romaniae*, vol. III, Editura Minerva, *Originile limbilor neolatine*, de Carlo Togliavini, *Literatura populară*, de Artur Gorovei, Editura Minerva. Mai mult, studiul *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, de E. Negruți, a trebuit, la indicațiile cenzurii, „completat cu aspecte privind Basarabia şi Bucovina”, pentru a primi „bun de tipar” şi, la fel, vol. II din *Relațiile internaționale în acte şi documente*, în care editura a primit indicația să includă „toate documentele” legate de ultimatumul sovietic din iunie 1940[64].

Redimensionarea relațiilor cu U.R.S.S. şi, ca urmare, schimbarea ce trebuia să se producă în cadrul istoriografiei, a permis apariția unor lucrări în forma în care au fost trimise pentru viza „bt”, deşi la control au existat semnalări, acestea fiind mai mult o măsură de prudență, un ecou al vechii temeri de a nu supăra marele vecin. Este cazul, de exemplu, culegerii de documente *1848 la români. Oameni, fapte, idei*, sub redacția Cornelia Bodea şi colaboratorii (D. Berindei, L. Boicu, M. Ionescu şi Em. Marica)[65] şi *Marginalii la istoria României*[66], lucrare în limba engleză propusă de M.A.E. şi avizată de A.S.S.P. În cazul primei lucrări, cenzura semnalase şi ceruse aviz pentru faptul că din unele documente reieşea că revoluția de la 1848 în țările române fusese îndreptată împotriva Rusiei şi protectoratului său, că era exprimată dorința românilor de unire „de la Nistru pînă la Tisa şi Em (Balcani)”, se vorbea de renaşterea românismului în Bucovina şi „sfîşierea Moldovei” în 1812 de către Rusia. La cea de-a doua lucrare, ce conținea studii semnate de H. Daicoviciu, Al. Graur, Şt. Pascu, M. Constantinescu, L. Bányai şi Carol Göllner, fusese remarcat faptul că majoritatea studiilor, fiind scrise în anii anteriori, conțineau „aprecieri rămase la nivelul de interpretare” al perioadei în care au apărut.

[62] Editura Academiei R.S.R., 321 pagini, 1.500 exemplare tiraj
[63] A se vedea nota din 1.IV.1976
[64] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 51-53
[65] Editura Politică, 1.147 pagini, 4.800 exemplare tiraj
[66] Oficiul de informare documentară pentru ştiințele sociale şi politice al Academiei de Ştiințe Sociale şi Politice, 90 pagini, 500 exemplare tiraj

Ceea ce se putea scrie despre trecutul relațiilor cu U.R.S.S./Rusia, cât frâu liber se putea lăsa scrisului istoric din acest punct de vedere, rămâne una din problemele majore ale cenzurii comuniste din anii 1976-1977. Prudența de la nivelul de jos al cenzurii nu era împărtășită adesea de forurile superioare. Așa se face că la nota de aviz întocmită lucrării *Junimea – implicații istoriografice*, de Alexandru Zub[67], Cornel Burtică a ignorat semnalările făcute de lectorii C.P.T., dându-şi acordul pentru publicare[68]. Citǎm două din paragrafele semnalate, pentru care s-a cerut aviz: „Contextul diplomatic al raptului din 1775 este bine intuit de Eminescu: <Luarea Bucovinei este o consecință firească a împărțirii Poloniei> căci Austria dobîndise o provincie (Galiția) pentru apărarea căreia avea nevoie de un coridor care să o lege de Transilvania. Aceleaşi rațiuni strategice ar fi fost invocate de Rusia, la 1812, să ocupe teritoriul dintre Prut şi Nistru, chipurile pentru a-şi asigura cale proprie de acces în Bulgaria. O criză a echilibrului traversa continentul de două secole şi cele două rapturi decurgeau din evoluția lor" (p. 96); „Eminescu reconstituia <întîmplările> care au dus la raptul din 1775. Rusia constituia însă un pericol permanent pentru echilibrul politic al acestei zone. Ce o împingea mereu spre sud şi spre est? Setea de spațiu, răspunde Eminescu, schițînd o motivație metafizică: <împărăția rusească nu este un stat, nu este un popor, este o lume întreagă, care negăsind în sine nimic de o măreție intensivă, caută mîngîierea propriei măriri în dimensiunile mari>. E un <prisos de putere>, care neavînd teren de manifestare înăuntru determină expansiunea în afară. Şi e <un neastîmpăr> mereu prezent de la Petru cel Mare" (p. 97).

O situație asemănătoare în cazul lucrării *România independentă (1877-1878)*, de Dan Berindei[69], ce urma să apară în limbile engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă şi arabă, fiind „destinată propagandei externe"[70]. Ajunge la C.P.T. pentru viza „bun de tipar" cu referat ştiințific din partea lui Vasile Netea, de la Institutul de istorie „N. Iorga", iar în urma lecturării i se întocmeşte nota de aviz din 20.VII.1976. Urmărind şi insistând asupra momentelor mai deosebite ale luptei pentru independență (Tratatul de la Luțk din 1711, Declarația lui Tudor Vladimirescu de la Slatina, Revoluția de la 1848, Unirea principatelor, Războiul ruso-turc din 1877, tratatele de la San Stefano şi Berlin), autorul făcea dese referiri la relațiile cu Rusia țaristă, implicată direct sau indirect în acțiunile pentru independență ale românilor. Dat fiind volumul redus al lucrării, aceasta a lăsat cenzorilor ei impresia că problemele privind relațiile cu Rusia „străbat întregul volum şi apar cu insistență de la pagină la pagină". Au cerut aviz, dar, la fel, Cornel Burtică a considerat că semnalările nu sunt întemeiate, cu o singură excepție, un paragraf aflat pe pag. 2 a notei: „Ambasadorul Ignatiev a fost trimis la Bucureşti pentru a obține consimțămîntul ca, în schimbul sudului Basarabiei, românilor să li se dea Dobrogea. Schimbul propus nu era echitabil, România fiind oarecum păgubită pe de o parte pentru că Dobrogea era şi ea un vechi ținut românesc, răpit de turci de la domnii valahi la începutul seolului al XV-lea, iar pe de altă parte, teritoriul revendicat de imperiul țarist avea o populație cu 50% mai numeroasă decît Dobrogea, slab locuită în acea vreme"[71].

[67] Editura Junimea, 410 pagini
[68] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 158
[69] Editura Meridiane, 78 pagini
[70] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 163
[71] *Ibidem*, f. 162

Proiectată să apară în trei părți, seria de *Scrieri alese* ale istoricului Ioan Lupaş a debutat cu volumul *Ioan Lupaş – Scrieri istorice*, ediție îngrijită de acad. Şt. Pascu şi, pe atunci, conf. univ. dr. Pompiliu Teodor[72]. În forma prezentată pentru lectură/control, în studii au fost semnalate unele pasaje care ulterior au fost discutate cu editura, ajungându-se la concluzia că sunt necesare „note critice suplimentare" pentru unele „aprecieri exagerate" privind rolul slavilor în formarea poporului român. Fapt nemaiîntâlnit, în nota întocmită pe 7.X.1976, pe care se află semnătura lui I. Cumpănaşu, precum şi acordul şi inițialele lui Cornel Burtică, se propune avizarea pasajelor semnalate şi aprobarea editării lucrării[73]. O atitudine asemănătoare manifestă instituția de control şi în cazul volumului *Mihail Kogălniceanu – Opere IV, Oratorie II*, partea I (1864-1868), îngrijitor prof. Dan Simionescu[74], ce cuprindea textul integral, „fără nici o eliminare", al discursurilor, propunerilor şi intervențiilor lui M. Kogălniceanu în Parlament, în perioada menționată. În nota înaintată la 23.X.1976 forului superior de control, după ce sunt semnalate o serie de „probleme", se propunea: să se acorde viza „bun de tipar" tuturor discursurilor în care M. Kogălniceanu abordează problema Basarabiei[75].

În anul 1976 a fost pregătită pentru apariție ediția a doua a lucrării *Emigrări româneşti din Transilvania în sec. XIII-XX*, de Ştefan Meteş[76]. Noua ediție păstra problematica şi structura cărții apărută în 1971, dar cuprindea şi părți noi. Ajungând la C.P.T. pentru viza „bun de tipar", i s-a întocmit nota din 12.XI.1976. Problemele semnalate au fost împărțite în două categorii, unele care priveau procesul de deznaționalizare a românilor din Transilvania, cealaltă probleme privind Basarabia, deci relațiile cu U.R.S.S.. Pentru rezolvarea situațiilor semnalate în categoria a doua s-a propus „să fie eliminate" aprecierile referitoare la „noua dominație rusească" de după 1812 (p. 96-97), „distrugerea ființei naționale" a românilor de către „pericolul din răsărit" (p. 445-446), activitatea corpului de voluntari români în Siberia (p. 492) şi cele privind „moartea vieții intelectuale româneşti din Basarabia" (p. 640-641), „folosirea ardelenilor peste Prut" (p. 491).

Pe nota de aviz întocmită volumului I din *Culegere de texte privind istoria României*, sub îngrijirea acad. Şt. Pascu[77], era scris, la sfârşit, de mână: „Aprobat de tov. secretar C. Burtică cu obs. de pe text şi cu condiția ca volumul să conțină şi elemente din Tratatul de pace referitor la 1918"; semna I. Cumpănaşu. În notă fuseseră semnalate acele documente din care reieşeau „schimbările petrecute în apartenența statală a provinciilor locuite de români, precum şi la relațiile dintre România şi imperiile învecinate". Cea mai mare parte a lor se considera că „pot fi avizate pentru publicare", însă pentru câteva se solicitau indicații. Era vorba de apelul scriitorilor adresat românilor din Basarabia, declarația profesorilor şi învățătorilor din județul Chişinău în care se exprima dorința lor de unire cu România, la fel, cea a țăranilor din ținutul Bălți, declarația Sfatului Țării din 27 martie 1918 referitoare la unirea Basarabiei cu România şi proclamarea independenței politice a românilor ardeleni şi bucovineni[78].

---

[72] Editura Dacia, Cluj-Napoca, 459 pagini ms.
[73] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 183
[74] Editura Academiei R.S.R., 1.393 pagini, 1.000 exemplare tiraj
[75] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 186-187
[76] Editura Științifică şi Enciclopedică, 1.073 pagini
[77] Editura Didactică şi Pedagogică, 543 pagini, tiraj 5.000 exemplare
[78] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 213

Din lucrarea, în limba germană, *Die Deutschen über die Herkunf der Rumänen* (Germanii despre originea românilor), de Ion Hurdubeţiu[79], teza de doctorat a autorului, n-au fost avizate pentru apariţie trei hărţi din lucrări apărute sub îngrijirea lui Sextil Puşcariu, şi o statistică din 1966, preluată din lucrarea lui A.H. Schroeder, lector la Universitatea din Berlinul occidental, *Introducere în studiul românei*, Berlin, 1967, referitoare la aria de răspândire a limbii române dincolo de graniţele ţării şi anume în RSS Moldovenească (1.887.000 de vorbitori de limbă română, din cei 3.106.000 locuitori), Grecia, Albania, Bulgaria şi Jugoslavia[80].

Din nr. 4/1976 al revistei *Revue Roumaine d'Histoire*" au fost semnalate trei articole: *Consideraţii asupra proprietăţii funciare rurale din România între cele două războaie mondiale*, de D. Şandru, *Partidele politice din România şi reforma agrară (1918-1926)* de I. Scurtu şi *Studenţii români şi unitatea naţională a poporului român (1872-1916)* de Vasile Netea. Toate trei făceau referiri, într-o formă sau alta, la Basarabia şi Bucovina. N-a primit aviz doar partea semnalată în articolul lui I. Scurtu, în care era prezentată legea agrară pentru Basarabia, din 10 martie 1920, considerată de autor drept „cea mai democratică lege de acest gen adoptată în România după primul război mondial"[81].

Din sumarul anuarului *Cercetări istorice*[82] pregătit pentru anul 1976, a fost semnalat studiul *Ion Nistor, 1876-1962*, de Mihai Iacobescu, director adjunct al muzeului sucevean. Problemele semnalate în text, cum aflăm din nota de aviz, au fost „rezolvate prin eliminarea unor pasaje şi reformularea" unora dintre fraze, „în sensul indicaţiilor existente". Pentru notele bibliografice, în care erau menţionate principalele lucrări ale lui Ion Nistor referitoare la Basarabia şi Bucovina, s-a cerut aviz superior[83].

Studiul academicianului V. Maciu, *Recunoaşterea independenţei României*, a fost trimis mai întâi pentru publicare în nr. 7/1976 al *Revistei de istorie*, dar nu a primit viza „bun de tipar", pe baza indicaţiei primite la nota C.P.T. din 22.VII.1976. Materialul a revenit pentru viză, respectiv pentru publicare în nr. 1/1977 al aceleiaşi reviste, fără nici o modificare faţă de versiunea iniţială. După noua lectură s-a discutat cu conducerea redacţiei care – „în baza indicaţiilor existente" – a efectuat o serie de modificări de text, reformulând unele fraze ale autorului ce comentau schimbările teritoriale în cadrul tratativelor diplomatice din 1878 (formulări precum „anexarea", „luarea", „răpirea", „ocuparea", „retrocedarea" judeţelor basarabene Rusiei ţariste). Revăzut şi refăcut conform indicaţiilor, materialul a fost propus pentru primirea vizei „bun de tipar"[84].

În planul de măsuri privind aniversarea a 100 de ani de la cucerirea independenţei de stat a României, aprobat de C.C. al P.C.R. figura şi monografia *Independenţa României*[85], redactor responsabil al colectivului de autori fiind Şt. Pascu. Din cele 31 de studii din culegere, au fost semnalate la control două: *Diplomaţia românească şi recunoaşterea independenţei*, de V. Maciu (p. 400-442) şi *Marea Unire din 1918 şi confirmarea ei pe plan internaţional*, de M. Muşat şi I. Ardeleanu (p. 611-662). Pentru remedierea „problemelor" s-a propus ca redactorul responsabil „să revadă, în lumina indicaţiilor", paginile semnalate, evitînd „repetările insistente şi unele din

[79] Editura Kriterion, 300 pagini
[80] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 199
[81] *Ibidem*, f. 206
[82] Publicaţie a Muzeului judeţean Suceava
[83] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 30/1977, f. 6
[84] *Ibidem*, f. 7
[85] Editura Academiei R.S.R., 884 pagini ms.

formulările inoportune". Menționăm că „repetările insistente" se refereau la unirea Basarabiei, pe care se pedala acum, iar „formulările inoportune" la modificările teritoriale (sudul Basarabiei contra Dobrogea) impuse României de către Rusia[86].

Din lista principalelor lucrări ce urmau să apară cu prilejul aniversării centenarului independenței a făcut parte și culegerea *Documente privind războiul pentru independența României, 1877-1878*, vol. I (Documente și presă internă)[87], coordonator Ionel Gal, studiu introductiv Tr. Lungu. În volum a fost semnalat faptul că cca 20 de documente făceau referire la „temerile oamenilor politici (români – n.n.) în legătură cu intențiile Rusiei de a <relua> cele trei județe din sudul Basarabiei"; alte 10 oglindeau „reacțiile pe care le-au produs în țară știrile despre iminenta <invazie> rusească", apoi cele privind intrarea efectivă a trupelor țariste în România. Conform uzanței, pentru acestea se cerea aviz, dar se recomanda să fie favorabil, „fiind vorba de documente ale vremii"[88]. C. Burtică a fost de acord cu propunerile Comitetului pentru Presă în cazul lucrării *Mihail Kogălniceanu – Opere*, vol. IV, Oratorie II, p. IV[89], lucrare prevăzută să apară în nouă volume, conform hotărârii Secretariatului C.C. al P.C.R.. Volumul, cuprinzând discursurile, intervențiile, propunerile făcute în parlament de M. Kogălniceanu ca senator și ministru în anii 1874-1878, era dedicat aniversării a 100 de ani de la proclamarea independenței. Conținea „largi considerații" asupra unor probleme privind raporturile româno-ruse, îndeosebi asupra tendințelor „colosului din nord" de detașare a unei părți din teritoriul țărilor române, cu retrospecții privind modul în care a fost anexată Basarabia la 1812 și perseverența cu care diplomația țaristă a acționat după 1856 pentru a redobândi cele trei județe din sudul provinciei, pierdute prin hotărârile Congresului de la Paris.

În legătură cu actele referitoare la aceste probleme, considerate ca fiind „documente de bază, intrate în circuitul istoriografic internațional și indispensabile în volum", cenzura a propus „avizarea lor integrală"[90]. În schimb, s-a propus să se elimine din volum „memoriul" diplomatic elaborat de M. Kogălniceanu în 1876, cu titlul „Delta Dunării a aparținut totdeauna Moldovei și aceasta până la cedarea făcută Rusiei prin Tratatul din 1812", din cauza „implicațiilor politice" ale argumentației că insulele dintre brațele fluviului gravitează din multe puncte de vedere, mai ales economice, spre localitățile Chilia, Vîlcov, Reni; de asemenea, „să se reducă la strictul necesar și să fie revăzută sub aspectul formulărilor, potrivit indicațiilor existente", partea din aparatul editorial în care erau prezentate acțiunile ce au dus la reanexarea celor trei județe basarabene (Cahul, Ismail și Bolgrad) de către Rusia țaristă. Apreciindu-se faptul că Georgeta Penelea, cercetătoare la Institutul de istorie „N. Iorga", care semna studiul introductiv și notele de text, explica „de pe poziția istoriografiei noastre exagerările și limitele lui M. Kogălniceanu", nota de aviz a lucrării se încheia cu recomandarea făcută acesteia de a adânci și a preciza „unele momente și situații", mai ales cele care se refereau la urmările războiului de independență[91].

---

[86] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 30/1977, f. 16-17
[87] Editura Academiei R.S.R., 969 pagini ms.
[88] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 30/1977, f. 19
[89] Coordonator de ediție Dan Simionescu, studiu introductiv și note Georgeta Penelea, Editura Academiei R.S.R., 1.401 pagini
[90] A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă şi Tipărituri*, dos. 30/1977, f. 37
[91] *Ibidem*, f. 38

V. Consecințe şi ecouri ale politicilor imperiale în istoria recentă

Cristina DOGOT, *Administrația publică românească de la comunism la reformă şi europenizare*
Sergiu MUSTEAȚĂ, *Predarea istoriei în Republica Moldova şi tentativele de revenire la practicile imperialiste sovietice*
Titus FIZEŞAN, *Eşecul unei medieri între două imperialisme – OSCE şi conflictele înghețate din spațiul ex – sovietic*
Ioan HORGA, *Imperial Trends in Global International Society*
Dorin Ioan DOLGHI, *Geografia politică în zona Mării Negre la începutul secolului XXI. Rolul României*
Luminița ŞOPRONI, *Imperiile comunicării – companiile globale conduc lumea*
Constantin Țoca, *Oradea oraş frontalier – o analiză istorică*

Administrația publică românească de la comunism la reformă şi europenizare

Cristina DOGOT

Romanian Public Administration from Communism to Reform and Europeanisation

Résumé*. Le problème de la reforme de l'administration publique roumaine s'est soulevé presque immédiatement après la chute du régime communiste, mais les intervenants dans le débat ont été toujours différents. L'article ci-dessous s'appui sur le problème de la reforme tel comme elle a été mise à point par les acteurs publics eux-mêmes, concevant et appliquant une stratégie. Mais sont-elles, les résultats de la stratégie, au niveau attendu ? La réponse peut être trouvée, au moins partiellement, dans les analyses réalisées par les associations non-gouvernementales et par la Commission européenne également.*

Mots-clés*: administration publique, reforme, stratégie de la reforme.*

Modul de organizare al diverselor societăți şi eficiența demonstrată de diferitele tipuri de structuri administrative adoptate de acestea au suscitat în permanență atât interesul liderilor cât, mai ales, pe cel al teoreticienilor. România a avut ocazia de a cunoaşte, prin aplicare directă, atât modelul administrativ centralist practicat în perioada comunistă (deşi nu se poate vorbi de o caracteristică formală unitară la nivel temporal a acestui sistem, dacă avem în vedere Constituțiile acestei perioade), cât şi de încercări de îmbunătățire a modului de funcționare a acestui sistem (în prima parte a anilor 1990) ori chiar de reformare a acestuia (cu precădere în perioada de pre- şi post-aderare la structurile europene). Cu atât mai mult devine astfel justificat studiul modului în care evoluează sistemul administrativ românesc post-comunist în contextul aderării şi al integrării într-o entitate economică şi politică originală şi complexă precum Uniunea Europeană, în cadrul căreia aplicarea unor principii de tipul celui al subsidiarității, descentralizării sau organizării regionale (ori chiar federale) inclusiv la nivel politic reprezintă deja elemente intrinseci ale strategiilor şi acțiunilor comune. Dintr-o altă perspectivă, procesul de aderare la UE, pe de o parte, şi intrarea în hățişul globalizării, al internaționalizării, pe de altă parte, au însemnat şi necesitatea adoptării, de către sistemul administrativ românesc, a unor principii de funcționare care erau întâlnite până atunci cu precădere în mediul privat: performanță, management axat pe rezultate, abilități de leadership, echilibrul dintre costuri şi resurse, eficiență şi eficacitate, transparență, responsabilitate, profesionalizare etc.[1] Această dinamică a domeniului administrativ implică în mod intrinsec atât reacții ale unor componente (resurse umane) ale sistemului administrativ, cât şi presiuni asupra politicului în vederea adoptării de noi norme legislative vizând respectivul domeniu, precum şi interogații critice ale cercetătorilor. Este evident că fiecare dintre

[1] SIGMA-OECD, „Principiile europene în administrația publică", Paris, 1998.

aceste efecte poate determina o direcție specifică de abordare analitică asupra sistemului administrativ românesc post-comunist[2], putând constitui capitole distincte ale unei cercetări mult mai ample. Acest studiu nu va fi însă atât de profund, ci va încerca să se apropie de toate cele trei dimensiuni indicate mai sus şi să surprindă câteva elemente definitorii pentru fiecare dintre acestea.

Sistemul administrativ românesc al perioadei comuniste

Deşi am fi tentați să considerăm această perioadă ca fiind una caracterizată de linearitate şi unitate, realitatea nu este însă aceasta. Astfel, dacă avem în vedere doar cele trei legi fundamentale care au fost adoptate în această perioadă, se pot observa cu uşurință anumite diferențe (cel puțin la nivel formal) de raportare a regimului comunist la problematica sistemului administrativ. Din această perspectivă se poate remarca faptul că la nivelul organismelor centrale („supreme") prerogativele cele mai importante reveneau Marii Adunări Naționale (MAN – ca organism legislativ[3]) şi Guvernului, Consiliului de Miniştri sau Consiliului de Stat (prezidat de către Preşedintele țării) şi Consiliului de Miniştri (conform legilor fundamentale din 1948, 1952 şi respectiv 1965).

Ceea ce prezintă interes în cazul de față este însă relația dintre organismele centrale şi cele locale ale puterii, iar în acest sens prevederile celor trei Constituții evocate mai sus devin tot mai precise şi mai punctuale pe măsură ce regimul comunist devine tot mai experimentat în exercitarea puterii. Astfel, Legea fundamentală din 1948 considera Guvernul „organul suprem executiv şi administrativ", având ca principală sarcină conducerea administrativă generală a statului (art. 72), iar organele locale ale puterii, Consiliile populare locale, instrumente de executare a „legilor şi dispozițiunilor organelor administrative superioare" (art. 76-78) în domeniile economic, social şi cultural locale, a căror responsabilitate pare a se realiza doar prin „dările de seamă" făcute „în fața poporului" (fără a se preciza dacă „poporul" era constituit din reprezentanții săi din cadrul MAN, organism considerat ca reunind „reprezentanții poporului", sau din membrii comunității locale). Deşi printre atribuțiile consiliilor populare locale erau prevăzute şi unele care ar fi putut determina o abordare descentralizată a anumitor domenii de activitate (ca de exemplu cel economic, deoarece consiliile locale puteau, conform Constituției, administra bunurile şi întreprinderile locale), influența ideologică a împiedicat crearea unui sistem administrativ descentralizat, ajungându-se, datorită interferențelor ideologice exacerbate, chiar la situația opusă, a hipercentralizării. Articolul 84 al Constituției din 1948 este, dealtfel, foarte explicit în ceea ce priveşte ierarhiile administrativ-politice: „Consiliile populare şi comitetele executive locale îşi desfăşoară activitatea în conformitate cu legile şi sunt subordonate consiliilor populare şi comitetelor executive

[2] Ori chiar la o comparație a evoluției diferitelor sisteme administrative central-est europene pentru perioada de după căderea regimurilor comuniste.

[3] Conform atribuțiilor MAN stipulate în Constituțiile din 1948,1952 şi 1956, România comunistă părea să fie mai degrabă un regim parlamentar, dar supremația partidului unic şi intervenția permanentă a ideologiei a făcut ca rolul executivului, şi mai ales al personajului-cheie din cadrul executivului, șeful guvernului sau Președintele partidului ori/şi al statului, să creeze impresia unui sistem politic de tip prezidențial şi să ducă – în mod real – organismul legislativ (prin care *poporul* îşi exercita puterea) în planul secund.

superioare, precum şi organelor administrative centrale de Stat”[4]. Autonomia, oricât de neînsemnată, nu era prevăzută în cadrul acestei Constituții. Din punct de vedere al situației administrativ-teritoriale, România era împărțită în comune, plăşi, județe şi regiuni (art. 75), cu precizarea că modificări ale acestei împărțiri erau posibile prin lege[5].

Următoarea Constituție a României comuniste, cea din 1952, va menține aproape neschimbate atribuțiile diferitelor organisme executive ori legislative, dar va aduce şi unele modificări în ceea ce priveşte împărțirea administrativ-teritorială, introducând, urmare a influenței staliniste, o nouă structură administrativă, şi anume regiunea. Astfel, articolele 18-21 ale noii legi fundamentale dispuneau înființarea a 18 regiuni (împărțite la rândul lor în raioane), printre care şi Regiunea Autonomă Maghiară, cu sediul administrativ la Târgu-Mureş şi pentru care se prevedea o conducere administrativă autonomă, aleasă prin vot direct şi utilizarea, de către administrațiile localităților membre, oral şi scris, a limbii populației locale dacă aceasta este alta decât cea română (art. 82).[6] Deşi este creată o nouă structură administrativă, în care regiunile şi raioanele (urmate de oraşe şi comune) sunt considerate „organe locale ale puterii” (art. 51) iar articolul 21 precizează că regulamentul Regiunii Autonome Maghiare era elaborat în plan local şi aprobat la nivel central (ceea ce induce ideea unei minime descentralizări), textul constituțional nu menționează niciunul dintre organismele cu atribuții decizionale sau administrative la nivel regional sau raional ori existența vreunui corp intermediar între nivelurile local, regional, raional şi național. Dintre instituțiile centrale, singura pentru care erau prevăzute atribuții constituționale privind nivelul regional este MAN, care putea vota modificări ale împărțirii regionale a teritoriului României (art. 24).

Constituția din 1965[7] este prima care consideră teritoriul României ca fiind „inalienabil şi indivizibil”, iar consiliile populare sunt considerate reprezentări populare comparabile MAN (art. 4), în ceea ce priveşte funcționarea, în cazul ambelor, pe principiile alegerii directe şi al reprezentativității. Formularea oferită de legea fundamentală nu induce însă ideea vreunei minime descentralizări.

În ceea ce priveşte organizarea administrativ-teritorială (art. 15), noile entități recunoscute de legea fundamentală sunt județul, oraşul şi comuna[8], iar pentru capitală

---

[4] „Constituția Republicii Populare Române”, 1948, http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/const_1948.php

[5] Un exemplu îl constituie Legea 5/1950, care va desființa județele şi plăşile şi va constitui 28 de regiuni. Legea nr. 5 din 6 septembrie 1950, privind raionarea administrativ economică a teritoriului Republicii Populare Române, în: „Buletinul Oficial”, nr 77 din 08.09.1950.

[6] „Constituția Republicii Populare Române”, 1952, http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/const_1952.php. „Raionarea însemnase o formă de alienare a experienței istorice privind organizarea statului român, o confirmare a faptului că România devenise o colonie guvernată de o stăpânire străină”. A. D. Munteanu, „Interpretări – Nicolae Ceauşescu în lupta cu PCR”, în: *Jurnalul Național*, 18/09/2006, http://www.jurnalul.ro/stire-special/interpretari-nicolae-ceausescu-in-lupta-cu-pcr-12047.html

[7] „Constituția Republicii Socialiste România”, 1965, http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/const_1965.php

[8] Se recunoştea, de asemenea, dreptul minoritarilor de a beneficia de servicii în limba maternă din partea funcționarilor administrațiilor în care locuiau (art. 22). Acordarea acestor drepturi, ca a multor altora, privind atât populația etnic majoritară cât şi minoritarii, nu însemna însă totdeauna şi aplicarea lor (este suficient să evocăm faptul că libertatea de exprimare era unul

sectoarele. Un element de noutate instituțională îl constituie crearea *Consiliului de Stat*, format dintr-un număr nespecificat de membri ai MAN şi prezidat de către preşedintele statului. Printre atribuțiile acestuia se regăsesc numirea şi revocarea primului ministru, a Consiliului de Miniştri şi a Tribunalului Suprem (în cazul în care MAN se afla în imposibilitatea întrunirii), controlul aplicării legilor şi hotărârilor adoptate de MAN, a activității ministerelor şi miniştrilor şi inclusiv a Procuraturii ori a Tribunalului Suprem (art. 64), dovadă a hipercentralizării deciziei şi a birocratizării controlului ideologic al deciziilor.

La nivelul instituțiilor administrative centrale, Consiliul de Miniştri era considerat „organul suprem al administrației de stat" (Titlul IV), iar Consiliile populare „organe locale ale puterii de stat" care, prin intermediul consiliilor şi a birourilor executive, „conduc activitatea locală, asigurând dezvoltarea economică, social-culturală şi edilitar-gospodarească a unităților administrativ-teritoriale în care au fost alese, apărarea proprietății socialiste, ocrotirea drepturilor cetățenilor, legalitatea socialistă şi menținerea ordinii publice" şi au capacitatea de a adopta hotărâri aplicabile la nivel local (Titlul V). Şi în cazul acestei legi fundamentale poate părea că nivelul local deținea o serie de atribuții specifice, dar această abordare poate fi uşor combătută dacă luăm în calcul faptul că tot în textul constituțional se prevede ca principală atribuție a consiliilor executive faptul că acestea „Aduc la îndeplinire legile, decretele, precum şi hotărârile Consiliului de Miniştri şi celelalte acte ale organelor superioare" (art. 95). Dacă se mai adaugă şi influența ideologică formală (şi informală deopotrivă) posibilă atât datorită apartenenței la aparatul de partid a decidenților locali cât şi prin intermediul autorității aparatului birocratic al partidului unic în plan local, în toate domeniile şi la toate nivelurile, devine evident faptul că, indiferent de perioadă şi de modul în care era redactată Constituția comunistă, aparatul administrativ nu avea importanță decât ca instrument/structură birocratică de aplicare a deciziilor politice, administrative, economice, sociale etc. ale unui grup restrâns de decidenți. În viziunea lui Vladimir Pasti[9] aceasta reprezenta o interdependență birocratică politico-administrativă creată în mod voluntar de către partidul comunist şi materializată în special prin controlul dus până la extrem al politicului asupra administrativului, în vederea exercitării unei autorități politice cât mai largi, ajungându-se până la confundarea sistemului deciziei administrative cu cel al deciziei politice, principalul efect social constituindu-l „controlul total"[10] al politicului, prin intermediul administrației, asupra cetățenilor.

Sistemul administrativ democratic de la conservatorism la reformă

Evenimentele din 1989 au constituit un punct de plecare pentru numeroasele schimbări, mutații şi reforme care vor avea loc în societatea românească în general. Primele modificări ale modului de funcționare a sistemului administrativ românesc au fost posibile prin adoptarea, în 1991, a unei noi Constituții. Noua lege fundamentală aducea o serie de noutăți în ceea ce priveşte autoritățile administrative: recunoştea „principiul autonomiei locale si pe cel al descentralizarii serviciilor publice" (art. 119) şi „autoritățile administrative autonome" (art. 120) deşi înființarea acestora din urmă ar

dintre drepturile constituționale „garantate", dar a face uz de acesta putea însemna adesea un act de mare curaj).

[9] V. Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, Bucureşti, Ed. Nemira, 1995, pp. 62-63.

[10] *Ibidem*, p. 137.

fi fost posibilă doar ulterior adoptării Constituției şi numai prin lege organică (art. 116/3). De asemenea, spre deosebire de Constituțiile perioadei comuniste, cea din 1991 stabileşte rolul guvernului în „conducerea generală a administrației publice" (art. 101) şi noii decidenți ai sistemului administrativ: primarii, consiliile locale şi cele județene şi prefecții (art. 120-122).

Necesitatea schimbării s-a făcut simțită, aşadar, în cadrul politico-administrativ românesc post-comunist încă de la început, principala dimensiune a acestei reforme constituind-o, într-o primă etapă, imperativul raportării la noile realități politice, economice şi sociale ale perioadei, trecând, în toate cazurile, şi prin sistemul administrativ, central ori local. Totuşi, interferențele politico-administrative ale perioadei comuniste vor determina, după 1989[11], o atitudine plină de suspiciune a celor care doreau să se constituie într-o nouă elită conducătoare față de sistemul administrativ, considerat un instrument care putea fi oricând folosit de către politic pentru a-şi impune deciziile[12]. Fundamentul acestei atitudini îl constituia faptul că aparatul administrativ îşi păstrase, în linii generale şi în ciuda elementelor de noutate aduse de noua Constituție, la cererea noii conduceri politice, atât corpusul profesional şi structurile ierarhice cât şi funcțiile administrative. Timpul a dovedit că această situație a avut atât efecte pozitive (asigurarea existenței unui corpus profesional pregătit şi eficient), cât mai ales negative: menținerea de către structurile administrative a vechilor raporturi administrație-cetățean, acelea de subordonare şi dominare a cetățeanului de către structurile administrative, şi nu invers, şi incapacitatea ori chiar lipsa de voință în a oferi cetățenilor servicii de calitate, conform atribuțiilor specifice oricărei administrații.[13]

În ciuda imobilismului de care a fost acuzat, sistemul politic românesc din perioada respectivă, la nivel legislativ prima parte a anilor 1990 a adus şi o serie de noi acte normative privind funcționarea administrației publice, precum: Decretul-Lege privind abrogarea Legii nr. 2/1989 referitoare la organizarea administrativă a teritoriului țării; Legea 29/11august 1990, privind contenciosul administrativ; Legea 10/1991 privind finanțele publice; Legea 69/1991, Legea administrației publice (completată cu Legea 24/1996 şi Legea50/1997); Legea 70/1991 privind alegerile locale (completată cu Legea 25/1996 şi cu Legea 164/1998); Legea 27/1994, privind impozitele şi taxele locale (modificată prin Legiele 123 şi 149/1999); Legea 87/1994, pentru combaterea evaziunii fiscale; Legea 72/1996, privind finanțele publice. Este evident faptul că normele juridice menționate mai sus reprezintă instrumente de actualizare a regulilor şi a metodelor de funcționare a sistemelor politic şi administrativ, în conformitate cu cerințele diferitelor etape ale procesului de

[11] În viziunea lui V. Pasti, sistemul administrativ românesc comunist era, încă, doar o continuare, cu alte mijloace, a sistemului administrativ românesc comunist şi a sistemelor administrative româneşti precedent(e) instaurării regimului comunist. *Ibidem*, p. 123.

[12] În condițiile în care noua elită politică era reprezentată, în mare măsură, de o parte a unor foşti activişti comunişti, cu o activitate de disidență umbrită de anumite acțiuni politice anterioare.

[13] *Ibidem*, pp. 123-126. V. Pasti consideră însă că, dacă administrația domină cetățenii, aceasta este dominată la rândul ei de către „tehnocrația industrială", care reuşeşte, de cele mai multe ori, să impună normele după care să funcționeze sistemul administrativ, dar aceasta în dauna membrilor societății. *Ibidem*, pp. 144-149.

democratizare şi ale tranziţiei politice, economice, sociale[14], dar ele pot fi considerate, deşi uneori cu o oarecare bunăvoinţă, şi elemente ale reformei acestora.

Actele juridice care urmează acestei perioade pot fi încadrate atât în categoria instrumentelor de lucru ori de actualizare a metodelor de funcţionare aleadministraţiei publice, dar este de remarcat şi apariţia unor norme care vizează direct problematica reformei. Pot fi evidenţiate astfel, printre altele: Legea 189/1998, privind finanţele publice locale (modificată prin Legea 86/1999); Legea 213 din 17 noiembrie 1998 privind proprietatea publică şi regimul juridic al acesteia; Legea 188/1999, privind Statutul funcţionarilor publici; Legea 5/2000, privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului naţional - Secţiunea a III-a - zone protejate; Hotărâre nr. 951 din 27 septembrie 2001 privind înfiinţarea Consiliului guvernamental pentru monitorizarea reformei administraţiei publice; Hotărâre nr. 1006, din 4 octombrie 2001, pentru aprobarea Strategiei Guvernului privind accelerarea reformei în administraţia publică; Legea 215/2001, a administraţiei publice (completată prin Ordonanţa de urgenţă a Guvernului nr.74/2001 şi prin legile 216/2002; 141/2004; 286/2006; 35 şi 131/2008; 50, 323 şi 375/2009; 59/2010); Legea nr. 544/2001 privind liberul acces la informatiile de interes public; Legea 500/2002, privind finanţele publice; Legea 672/2002, privind auditul public intern; Lege nr. 52 din 21 ianuarie 2003 privind transparenţa decizională în administraţia publică; Legea 96/2003, pentru aprobarea Ordonanţei Guvernului nr. 53/2002 privind Statutul-cadru al unităţii administrativ-teritoriale; Lege nr. 340 din 12 iulie 2004 privind instituţia prefectului; Lege nr. 7 din 18.02.2004/Codul de conduită a funcţionarilor publici; Legea 554/2004, a contenciosului administrativ (cu completările ulterioaredin 2007 şi 2008); Hotărârea Guvernului 699/2004 pentru aprobarea şi actualizarea strategiei guvernamentale privind accelerarea reformei administraţiei publice pentru 2004-2006; Legea nr. 273/2006 a Finanţelor Publice Locale; Legea nr. 286/2006 pentru modificarea şi completarea Legii Administraţiei Publice locale nr. 215/2001; Legea nr. 181/2006 privind aprobarea OUG nr. 179/2005 pentru modificarea şi completarea Legii nr. 340/2004 privind Instituţia Prefectului; Legea cadru a descentralizării 195/2006[15].

Aderarea la Uniunea Europeană şi strategia de reformă a administraţiei româneşti

Necesitatea modernizării administrative a avut însă ca fundament, pe lângă determinismele interne, şi cerinţele Uniunii Europene de reformare a administraţiei, existând specialişti care consideră începutul reformei sistemului administrativ ca rezidând în momentul în care aderarea României la structurile comunitare a devenit certă, adică după *summit*-ul de la Helsinki din decembrie 1999, moment în care au putut fi demarate negocierile de aderare la structurile europene[16]. Astfel, perioada de

[14] Se poate aminti Legea 26/1993, privind înfiinţarea, organizarea şi funcţionarea Corpului gardienilor publici. Camera Deputaţilor, *Legi promulgate în anul 1993*, http://www.cdep.ro/pls/dic/legis_acte_parlam?cam=0&tip=1&an=1993

[15] Sursa: Indaco LegeStart, http://www.legestart.ro/

[16] T. Andrei, M. Profiroiu, M. Turturean, „Reforma administraţiei publice locale. Cazul României", în: *Economie teoretică şi aplicată*, nr. 2/2006 (497), p. 55. O asemenea viziune este acceptabilă doar într-o anumită măsură, chiar dacă este evident faptul că până la sfârşitul anilor 1990 legislaţia care dispunea în aria sistemului administrativ nu a fost prea abundentă. Această abordare a reformei este una restrictivă, care se bazează doar pe un anumit sens al conceptului (conform DEX), acela de „a forma din nou", şi nu şi pe variante de genul „a îndrepta, a

pre-aderare a României la Uniunea Europeană a fost una în care administrația publică românească a trebuit să se reformeze, modernizeze, europenizeze[17] conform cerințelor comunitare şi, într-o anumită măsură, conform aşteptărilor noului mediu economic şi social intern. Perspectiva aderării şi a integrării în structurile europene a impus României raportarea la anumite principii de funcționare ale spațiului comunitar în generalitatea sa: cel al subsidiarității, al descentralizării, al organizării administrative regionale, totul pentru a apropia cât mai mult structurile decizionale de cetățeni şi

---

îmbunătăți". În această accepțiune se consideră că singura presiune în direcția reformei administrației provine, în cazul României, de la Uniunea Europeană. Desigur, nu se poate afirma fără echivoc faptul că sistemul administrativ românesc s-a auto-impulsionat foarte mult în direcția reformei (situație care este menționată inclusiv în *Strategia guvernului privind accelerarea reformei în administrația publică*, elaborată în 2001), dar ar fi nedrept să se omită (deşi nu este în mod necesar comparabil) rolul de agent al schimbării al opiniei publice şi al mediului non-guvernamental ori chiar cel al mediului economic intern şi internațional. Este cazul,de exemplu, al legilor adoptate în 1992 (precum şi în alți ani) privind acorduri cu diferite state asiatice în vederea facilitării dezvoltării relațiilor economice cu acestea, legile privind crearea aşa-numitelor „zone libere" (beneficiind de o administrație proprie şi în care agenții economici beneficiau de anumite facilități fiscale); Legea 55/1995, pentru accelerarea procesului de privatizare; Legea 7/1996, a cadastrului şi publicității imobiliare (modificată prin Ordonanța de urgență a Guvernului nr.70/2001); Legea 84/1996, a îmbunătățirilor funciare; Legea 106/1996, a protecției civile; Legea370/2002, pentru aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 76/2001 privind simplificarea unor formalități administrative pentru înregistrarea şi autorizarea funcționării comercianților (a se vedea site-ul oficial al Camerei Deputaților). În ceea ce priveşte opinia publică, este mai greu de demonstrat influența acesteia, dar presiunile organizațiilor non-guvernamentale pot fi relativ uşor argumentate dacă se ia în calcul exemplul unor organizații precum Asociația Pro Democrația, Societatea Academică din România, Transparency International ori Fundația Soros România, toate trei derulând proiecte de monitorizare a reformei sistemului administrativ ori chiar diverse parteneriate cu anumite administrații publice (a se vedea paginile web ale respectivelor organizații – conform ordinii prezentării: http://www.apd.ro/publicatii.php; http://www.sar.org.ro/cat/proiecte/politici_publice-41-ro.html; http://www.transparency.org.ro/proiecte/proiecte_incheiate/index.html; http://www.osf.ro/ro/publicatii.php?cat=18).

[17] Conceptul de europenizare cunoaşte diferite accepțiuni şi abordări: procesul de modificare a normelor juridice naționale ale statelor membre datorită adoptării *aquis*-ului comunitar; procesul de modificare a principiilor de funcționare a diferitelor instituții (sau actori economici) datorită cerințelor formale ale structurilor comunitare; procesul de modificare a principiilor de conduită şi de funcționare a diferitelor instituții (şi chiar a societății) datorită preluării voluntare a unor modele instituționale europene. Ch. Knill, *The Europeanisation of National Administrations. Patterns of Institutional Change and Persistance*, New York, Cambridge University Press, 2001; C. M. Radaelli, „Europeanisation: Solution or Problem?", European Integration online Papers (EIoP) Vol. 8 (2004) N° 16; http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm. Există, desigur, şi critici la adresa europenizării, cum ar fi cea a preşedintelui ceh Vaclav Klaus, care consideră europenizarea o sursă a pierderii identităților naționale. În ceea ce priveşte administrația publică românească, procesul de europenizare al acesteia este determinat în principal de presiunile UE de transformare a sistemului administrativ în agent „de implementare a normelor europene", ceea ce va avea ca efect o modificare structurală, procedurală sau de conținut a politicilor publice şi „să dezvolte mecanisme care să sprijine participarea şi să coordoneze activitatea oficialilor naționali în structurile Uniunii Europene". A. Bosovcki, „Administrația publică din România între europenizare şi rezistență la schimbare", în: *Sfera Politicii*, nr. 131-132, http://www.sferapoliticii.ro/sfera/131-132/art12-bosovcki.html

pentru a fi rezolvată problematica distribuţiei anumitor fonduri europene. Astfel, un aspect al reformei administraţiei româneşti post-comuniste îl va reprezenta problematica descentralizării şi a autonomiei locale, principii care fuseseră vehiculate şi de către unele grupări ale societăţii civile autohtone[18], dar care vor reuşi a fi impuse cu precădere în perioada de pre- şi postaderare la structurile europene[19] şi se consideră că se vor consolida în procesul de integrare europeană.

Deşi problema reformei administraţiei publice a constituit un subiect important în dezbaterile publice ale perioadei de pre- şi chiar post-aderare, domeniul administraţiei nu a beneficiat de un capitol distinct de negociere. Explicaţia este una foarte simplă: Uniunea Europeană nu îşi propune să ofere un model administrativ unic statelor membre, iar simpla parcurgere a textelor juridice comunitare (inclusiv a Tratatului de la Lisabona) demostrează acest lucru. Conform principiului subsidiarităţii, problemele privind administraţia publică nu intră în gama de competenţe exclusive ale UE (cum se întâmplă cu politicile comune – ex.: de coeziune economică şi socială, comerciale, agricole, monetare etc.). Cu toate acestea, sistemul administrativ al oricărui stat membru şi mai ales administraţiile statelor candidate ori ale noilor state membre prezintă interes pentru cadrul comunitar din mai multe punct de vedere: în vederea îndeplinirii criteriilor de la Copenhaga, Madrid şi Luxemburg (şi anume a capacităţii „de a-şi asuma obligaţiile de stat membru şi, în special, adeziunea la obiectivele uniunii politice, economice şi monetare"); în vederea asigurării principiilor şi capacităţii de realizare a *bunei guvernări* (adică o administraţie bazată pe respectarea legilor, responsabilă în faţa cetăţenilor, care adoptă deciziile bazându-se pe participarea cetăţenilor şi a tuturor factorilor interesaţi, este transparentă şi eficientă); în vederea creării unui corp administrativ profesionist şi independent politic.[20]

---

[18] „Proclamaţia de laTimişoara", care, în articolul 11 susţinea „descentralizarea economică şi administrativă"; organizaţia nonguvernamentală *Liga pro Europa*, din Târgu-Mureş, care a susţinut, prin intermediul revistei *Altera*, principiile descentralizării şi a promovat organizarea administrativă pe principiile regionalismului; asociaţia *Provincia*, din Cluj-Napoca, ai cărei membri, provenind în principal din mediul universitar şi cultural al oraşului, au susţinut, de asemenea, prin revista cu acelaşi nume, regionalizarea administrativă.

[19] Pot fi amintite următoarele texte juridice adoptate în perioada 1997-2006: Legea nr. 199/1997 pentru ratificarea Cartei europene a autonomiei locale, adoptata la Strasbourg la 15 octombrie 1985; Legea Nr. 151 din 15 iulie 1998 privind dezvoltarea regională în România; Ordonanţă nr. 27 din 30 ianuarie 2003 pentru modificarea şi completarea Legii nr. 151/1998 privind dezvoltarea regională în România; Lege nr. 52 din 21 ianuarie 2003 privind transparenţa decizională în administraţia publică; Legea nr. 256 din 10 iunie 2003, privind aprobarea Ordonantei Guvernului nr. 27/2003 pentru modificarea si completarea Legii nr. 151/1998 privind dezvoltarea regionala in Romania; Legea 315/2004, privind dezvoltarea regională în România; Lege cadru nr. 339 din 12 iulie 2004 privind descentralizarea; Hotărâre Nr. 772 din 14 iulie 2005 privind aprobarea Regulamentului de organizare şi funcţionare a Consiliului Naţional pentru Dezvoltare Regională. Sursa: Indaco LegeStart, http://www.legestart.ro/

[20] SIGMA-OECD, „Principiile europene în administraţia publică", Paris, 1998, p. 5-6; Comisia Europeană,"Extindere. Politica de extindere. Criterii de aderare", http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/conditions-for-enlargement/index_ro.htm; T. Andrei, M. Profiroiu, M. Turturean, *op. cit.*, pp. 55-56; Asociaţia Pro Democraţia, Agenţia de Monitorizare a Presei, Centrul de Resurse pentru Participare Publică,"Buna guvernare la români. Principii, metodologie şi studii de caz", Bucureşti, august 2007, p. 6, http://www.apd.ro/files/publicatii/Buna_guvernare_la_romani.pdf

Deşi nu se poate vorbi despre un *acquis comunitar* privind administrația publică[21], la nivelul UE s-a încetățenit sintagma de Spațiu Administrativ European, reprezentat de „set de standarde de acțiune comune în cadrul administrației publice, definite prin lege şi întărite de practici şi mecanisme responsabile", ca „o serie de criterii pe care țările candidate trebuie să le respecte în încercarea lor de a obține capacitatea administrativă necesară de aderare la UE... un proces evolutiv al convergenței dintre legile administrative naționale şi practicile administrative ale statelor membre"[22]. În strânsă conexiune cu conceptul de Spațiu Administrativ European funcționează şi cel de Lege a Administrației Publice, considerată „un set de principii şi reguli [s.n.] care se referă la organizarea şi managementul administrației publice şi la relațiile dintre administrații şi cetățeni"[23]. Importante în acest context sunt tocmai principiile şi regulile, care, în cazul administrației publice, sunt stabilite de către Curtea Europeană de Justiție ca fiind, printre multe altele, „principiul administrației prin lege; principiile proporționalității, a certitudinii legale, protecția solicitărilor legitime, nediscriminare, dreptul la o audiență în cadrul procedurilor decizionale în administrație, rapoarte interimare, condiții egale de acces la curțile administrative, responsabilitatea non-contractuală a administrației publice"[24].

Sintetizând multitudinea de principii ale sistemului administrativ, stabilite de către CEJ se consideră că pot fi decelate patru direcții comune administrațiilor occidentale şi care reprezintă (ori ar trebui să reprezinte) deziderate pentru administrațiile statelor candidate, şi anume: i./ *încrederea şi previzibilitatea;* ii./ *deschiderea şi transparența;* iii./ *responsabilitatea;* iv./ *eficiența şi eficacitatea*.[25] Printre caracteristicile acestor principii sintetice sunt menționate: i./ eliminarea arbitrariului decizional în favoarea imparțialității, a neutralității decizionale, a corectitudinii procedurale şi a respectului demnității persoanei; aplicarea principiului *competenței legale* (decizia se justifică doar dacă există competența legală de a o adopta); proporționalitatea acțiunii administrației în raport cu finalitatea acesteia; respectarea termenelor limită; ii./ acceptarea verificărilor externe; existența posibilității ca cetățenii să poată urmări derularea procedurilor administrative şi protecția datelor personale ale acestora; motivarea publică a deciziilor; iii./ posibilitatea supervizării şi răspunderea organismelor administrative în fața autorităților administrative, legislative ori juridice; iv./ menținerea echilibrului între resursele utilizate şi rezultatele obşinute; performanțele administrației să fie îndreptate către scopurile propuse, soluționare legală a problemelor.[26]

O comparație minimală între prevederile constituțiilor perioadei comuniste, caracteristicile sistemului administrativ românesc post-comunist şi parametrii de funcționare ai unei administrații de tip european poate oferi imaginea distanței uriaşe între sistemul administrativautohton şi caracteristicile aşa-numitului Spațiu

[21] Este motivul pentru care unii autori consideră că reforma/europenizarea sistemului administrativ românesc întâmpină greutăți. A. Bosovcki, *art. cit.*

[22] SIGMA-OECD, *op. cit.*, pp. 5-6.

[23] J. Ziller, *Administrations comparees: les systemes politico-administratifs de l'Europe des Douze*, Montchrestien, Paris, 1993, apud. SIGMA-OECD, *op. cit.*, p. 8.

[24] J. Schwarze, *Europaisches Verwaltungsrecht*, Nomos, Baden-Baden, 1988. Versiunea în limba engleză: *European Administrative Law*, Londra, 1992, apud. SIGMA-OECD, *op. cit.*, p. 8.

[25] SIGMA-OECD, *op. cit.*, p. 8.

[26] SIGMA-OECD, *op. cit.*, pp. 9-14.

Administrativ European. În interiorul acestui antagonism funcțional al administrației europene (în general, est-vest) devine pe deplin justificată ideea conform căreia procesul de reformă al administrației publice româneşti ar fi început abia odată cu momentul certitudinii aderării la structurile (deci şi principiile) comunitare. Însă numai dacă nu ținem seama de un factor determinant: viteza de reacție a unei comunități de indivizi, clase politice, lideri de opinie, societăți civile, sistem administrativ la tot ceea ce reprezintă vechi şi nou ca mod, reguli şi principii de funcționare pentru fiecare în parte şi pentru celălalt. Precipitarea (aparentă ori cel puțin formală) a perioadei post-Helsinki poate induce ideea unui început în forță al reformei administrative, a unei detente cu urmări imediate şi vizibile. Rămâne de verificat dacă rezultatele (fie acestea şi parțiale) ale acestui demaraj sunt pe măsura zgomotului. Motiv pentru care subiectul pe care am dori să-l evidențiem în cadrul acestei încercări de studiu nu este însă (în esență) cel al relației agent-schimbare (UE-reforma sistemului administrativ românesc), ci problematica reformei principiilor de funcționare ale administrației publice româneşti aşa cum reiese aceasta din strategiile de reformă elaborate de către guvernul României în perioada de preaderare şi situația sistemului administrativ în perioada integrării în structurile europene, caracterizată, după cum se cunoaşte, pentru toate noile state membre, de o anumită relaxare.

Strategia guvernamentală de reformă a administrației: prevederi şi realizări

După cum se poate observa din prezentarea (deloc exhaustivă) a normelor juridice amintite mai sus, preocupările guvernelor pentru problema administrației au atins un nivel foarte ridicat în perioada premergătoare aderării la UE, şi îndeosebi după anul 2000, când România a început oficial procesul de negociere. Ceea ce începe a fi diferit, după 1999, față de perioada/perioadele[27] anterioare, este conştientizarea necesității de a acționa coerent, concertat, calculat, pentru a produce rezultate reale şi persistente. Soluția a constituit-o crearea unei strategii de abordare a reformei, al cărei rol era acela de a crea un nou fundament problematicii reformei, pentru satisfacerea atât a cerințelor naționale cât şi a celor ale UE. Argumentele aduse de către actorii autohtoni ai strategiei de reformă administrativă în favoarea acesteia sunt considerate a fi de patru tipuri: economice, tehnologice, sociologice şi instituționale[28], iar integrarea în structurile europene este menționată doar în cadrul ultimului argument în favoarea necesității reformei, cel instituțional[29]. Pe de altă parte, în strategie sunt precizate

[27] Pluralul este folosit în sensul caracterului secvențial şi mai degrabă subsidiar al abordării problematicii reformei în perioada 1990-1999.

[28] „Strategia Guvernului privind accelerarea reformei în administrația publică" [în continuare: „Strategia Guvernului privind..."], http://www.gov.ro/strategia-guvernului-privind-accelerarea-reformei-in-administratia-publica__l1a100008.html

[29] Este totuşi dificil de stabilit dacă această situare a integrării europene pe o poziție finală demontează afirmațiile conform cărora problematica reformei administrative capătă amploare abia după 1999 (a se vedea nota 16), putându-se afirma, mai degrabă, faptul că s-a încercat să se ofere o pondere mai mare factorilor interni care au determinat necesitatea reformei şi să se minimizeze astfel importanța presiunilor europene în demararea acesteia. Totuşi, plasarea în prim-plan a trei raționamente ale reformei care îşi au fundamentul în planul intern, în contextul în care se acceptă (chiar şi în cadrul respectivei strategii) a faptului că reforma administrației publice nu a avut deloc un ritm prea alert ori cel puțin o anumită constanță, nu face decât să evidențieze şi mai mult diferența nejustificată dintre importanța reală a anumitor elemente ale reformei şi cea nu foarte mare acordată acestora de-a lungul perioadei de tranziție.

direcţiile şi obiectivele pe care ar fi trebuit să le urmeze reforma administrativă, şi anume: i./ strategică (urmărind redefinirea rolului statului în actul administrativ prin raport cu agenţii privaţi); ii./ legală (urmărind diminuarea hăţişului legislativ în favoarea legilor-cadru); iii./ organizaţională (privind simplificarea procedurilor de externalizare a sarcinilor publice atunci când este necesar); iv./ culturală (privind schimbarea valorilor şi modului de acţiuni ale aleşilor şi funcţionarilor locali)[30].

Dintre aceste direcţii, prima şi ultima[31] au o serie de conexiuni evidente cu perioada ante-democratică. În primul caz rolul primordial al statului (în varianta sa unilateral ideologizată) în actul administrativ, indiferent de nivel, a putut fi experimentat direct şi la intensităţi uneori incredibile în perioada comunistă şi şi-a extins metodele şi modelele şi după ce ideologia (unică) nu i-a mai coordonat, formal, acţiunile. La rândul ei, dimensiunea culturală a actului administrativ este strâns legată de intervenţia statului în procesul decizional al administraţiei publice, calitatea corpului profesional fiind determinată tocmai de această intervenţie: funcţionarul public, format, educat cu convingerea că este instrumentul statului de exercitare a puterii, nu un funcţionar aflat în slujba cetăţeanului, inspirat şi încurajat de politicile coercitive ale anumitor instituţii ale puterii, va dezvolta un comportament în oglindă cu cel al structurilor ierarhice superioare, atât la nivel individual cât şi de structură, oricât de nesemnificativă. Pentru a putea analiza importanţa acestor două elemente ale reformei, este necesară menţionarea unora dintre principiile pe care strategia de reformă a administraţiei publice le propune spre aplicare sistemului administrativ: depolitizarea administraţiei şi profesionalizarea funcţiei publice; administraţie bazată pe lege; aplicarea principiilor subsidiarităţii, autonomiei, delegării sau deconcentrării în procesul decizional; transparenţa decizională şi a actului administrativ; simplificarea procedurilor administrative; principiul eficienţei şi eficacităţii, realizabil prin transferul responsabilităţii la nivelurile ierarhice inferioare; respectul faţă de cetăţeanul beneficiar al serviciilor administrative[32]. Corelarea celor două direcţii ale reformei cu unele dintre principiile acesteia (distinct sau cumulativ) ne oferă dimensiunea aproape radicală a reformei în condiţiile în care abuzurile statului asupra cetăţeanului prin intermediul organismelor şi corpusului de angajaţi ai administraţiei publice au o istorie suficient de îndelungată pentru ca efectele să poată fi resimţite încă, atât pentru prestatorii de servicii care sunt funcţionarii publici (unii cu o vechime considerabilă în aceste structuri) cât şi pentru beneficiarii serviciilor[33].

O relectură a legislaţiei care dispune în domeniul administraţiei, legislaţie adoptată după lansarea strategiei de reformă a acestui domeniu până în 2006, ar fi în acest moment foarte utilă, o sinteză a acesteia ducând la observaţia că au existat trei direcţii de dezvoltare: crearea de organisme care să monitorizeze procesul de reformă[34]; adoptarea de norme legislative cu caracter general; adoptarea de norme legislative cu caracter punctual. Referitor la cele două direcţii ale strategiei menţionate mai sus (*strategică* şi *culturală*) pot fi aduse ca argument în sprijinul încercării de a

[30] „Strategia Guvernului privind...", pp. 6-7.
[31] Nu vom insista asupra celorlalte două, deoarece le considerăm a fi cu precădere specifice perioadei post-comuniste, fără legături cauzale majore cu perioada totalitară.
[32] „Strategia Guvernului privind...", p. 8.
[33] Sunt numeroase încă
[34] O căutare pe paginile web ale ministerului aferent nu dau niciun rezultat referitor la activitatea şi rezultatele acţiunilor acestora.

realiza reforma cel puțin trei dintre normele juridice adoptate, şi anume Legea 215/2001, a administrației publice, cu completările ulterioare, Legea nr. 544/2001 privind liberul acces la informațiile de interes public, şi Legea nr. 7 din 18.02.2004/Codul de conduită a funcționarilor publici, toate cele trei texte legislative propunându-şi (unele în mod special) reglementarea unor practici defectuoase ale actului administrativ: raportul dintre structurile centrale ale statului şi nivelul local[35] şi raporturile profesionale ale funcționarului public cu beneficiarii actului administrativ[36]. Pentru ambele direcții de reformă pe care am dori să le abordăm (*strategică* şi *culturală*) un aspect care poate fi analizat ca posibil efect al acesteia îl reprezintă problematica transparenței actului administrativ, aspect analizat în 2006[37] de către Societatea Academică din România (SAR), organizație de cercetare şi de dezbatere recunoscută pentru încercările sale de a evidenția carențele de funcționare ale diferitelor instituții publice româneşti.

Raportul SAR, realizat pe baza unui sondaj de opinie, încearcă o analiză a efectelor adoptării Legii 544/2001, iar la cinci ani de la adoptarea acesteia situația părea (în viziunea SAR) a fi pozitivă: toate capitalele de județ numiseră un funcționar public (*ofițer*) însărcinat cu implementarea legii; crescuse numărul de cereri pentru obținerea de informații publice, la fel şi numărul de plângeri şi de procese intentate administrației publice pentru cererile nesoluționate[38]; numărul de instituții care au

[35] „Prezenta lege reglementează regimul general al autonomiei locale, precum şi organizarea şi funcționarea autorităților administrației publice locale". Legea nr. 215 din 23 aprilie 2001 Legea administrației publice locale, art.1,
http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=27123

[36] „Codul de conduită a funcționarilor publici... reglementează normele de conduită profesională a funcționarilor publici." Legea nr. 7/2004 privind Codul de conduită a funcționarilor publici (publicată în Monitorul Oficial nr. 157 din 23 februarie 2004), art. 1, http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/7_2004.php

[37] SAR a mai realizat un asemenea studiu şi în 2003, dar nu ne vom apleca şi asupra acestuia. Pe de altă parte, şi Institutul pentru Politici Publice a realizat, pentru perioada 2003-2005, o cercetare asupra problemelor administrației publice româneşti pornind de la Legea 544/2001, dar urmărind acțiuni administrative diferite, şi anume furnizarea de servicii în domeniile apă şi canalizare; iluminat public; salubrizare; administrarea rețelei de drumuri să străzi. Utilizând, de asemenea, metoda chestionarului, IPP va analiza o serie de date cantitative primite de la furnizorii acestor servicii, încercând să determine problemele care intervin în procesul de asigurare/realizare a acestor servicii. Principala problemă descoperită a fost însă aceea a dificultăților majore care intervin în procesul de măsurare a performanțelor sistemului administrativ românesc, indiferent cât de concret ar fi/ar trebui să fie acțiunea administrativă analizată. Institutul pentru Politici Publice, "Măsurarea performanței municipiilor dinRomânia. Evaluare, responsabilizare, eficiență. Indicatori de performanță în administrația publică locală din România", București, www.ipp.ro/protfiles.php?IDfile=34

[38] Pornind de la faptul că există foarte puține petiții privind actele de corupție din administrația publică şi foarte puține sancțiuni ca urmare a plângerilor cetățenilor, autorii consideră administrația publică incapabilă de autoreglare. Pe de altă parte, o altă organizație, Transparency International (TI), a realizat, în 2008, un studiu pornind de la o altă normă juridică, şi anume Legea nr. 571/2004 privind protecția personalului din autoritățile publice, instituțiile publice şi din alte unități care semnalează încălcări ale legii, dar în cadrul căruia a fost analizată şi aplicarea Legii 544/2001. Concluziile raportului realizat de Transparency International sunt diferite de cele ale raportului SAR în ceea ce privește aplicarea Legii 544/2001, sesizându-se deficiențe în aplicarea acesteia (38% dintre cererile înaintate pentru obținerea de infomații publice au fost în mod nejustificat neonorate sau au avut o rezolvare

realizat din oficiu o listă de informaţii de interes public crescuse de la 16% în 2003 la peste 2/3 din instituţiile publice; progresul cantitativ, nu şi calitativ[39], conform standardelor impuse de anexele metodologice ale legii în vigoare, al rapoartelor publice de activitate elaborate de către instituţiile publice. În viziunea autorilor raportului, progresul cantitativ al raportării releva creşterea transparenţei actului administrativ, în timp ce lipsa calităţii rapoartelor de activitate scotea în evidenţă incompetenţa majorităţii funcţionarilor publici.[40]

În opinia noastră nivelul de (in)competenţă al funcţionarilor publici poate fi măsurat şi prin diferite instrumente, dar în cazul prezentat mai sus un rol important l-ar fi putut avea obişnuinţa funcţionarilor publici cu un proces pur formal[41] al raportării publice a activităţii, importantă fiind, de regulă, satisfacerea structurilor politice care susţin respectivele instituţii[42]. Un argument de ultimă oră care poate confirma rezultatele cercetării SAR din 2006 îl poate constitui decizia din 2004 a Guvernului (reprezentând administraţia centrală), de a acorda o bursă specială[43] pentru tinerii masteranzi şi doctoranzi români pentru a studia şi a se specializa la cele mai bune universităţi din străinătate, cu condiţia revenirii şi integrării în structurile administrative româneşti ca manageri publici, pentru o perioadă de minim cinci ani după finalizarea studiilor. Deşi primii bursieri şi-au finalizat studiile începând cu anul 2007, în primăvara anului 2010 nici unul dintre cei 149 de beneficiari, de până în momentul respectiv, ai bursei nu fusese angajat în vreo instituţie publică, deşi o parte a lor au mai urmat, la întoarcerea în ţară, încă un curs suplimentar, impus de către autorităţile române.[44] Pentru această decizie a neangajării beneficiarilor bursei speciale

---

parţială). În ceea ce priveşte aplicarea celeilalte norme juridice, Legea 571/2004, concluziile autorilor au fost şi mai negative, constatând deficienţe majore de aplicare: lipsa consilierilor privind aplicarea sau numirea unor persoane inadecvate în această funcţie; nearmonizarea regulamentelor de ordine interioară cu legea; inexistenţa cazurilor de avertizare în interes public. Transparency International; Concept Foundation, „Avertizarea în interes public. Implementarea dispoziţiilor privind protecţia avertizorilor de integritate. Raport de monitorizare la nivelul administraţiei publice locale", pp. 73-74, http://www.transparency.org.ro/proiecte/proiecte_incheiate/2008/proiect_2/Raport.pdf

[39] Autorii raportului reproşează incapacitatea sau lipsa de voinţă a instituţiilor publice de a întocmi rapoarte de activitate utile beneficiarului actului public, adică unele care să reflecte cuantumul şi direcţia cheltuielilor publice, relaţia de cauzalitate obiectiv urmărit-cheltuială realizată, dar acuză şi legiuitorul, care nu indică standardele după care ar trebui realizate aceste rapoarte.

[40] Societatea Academică din România, „Raport de Analiză şi Prognoză Anuală 2006", martie 2006, pp. 21-22, www.sar.org.ro/pwr%202006.pdf

[41] Să ne reamintim de răspunderea „în faţa poporului" a organismelor administrative din perioada comunistă.

[42] Preferăm doar să menţionăm în acest punct procesul de politizare a structurilor publice, considerând că cititorul îl cunoaşte şi îl poate utiliza ca instrument de analiză a procesului decizional din structurile publice.

[43] „Bursa specială *Guvernul României*", instituită prin Legea nr. 15/14.05.2004", http://www.roburse.ro/tipuri_burse-BSGR.htm

[44] „Niciunul dintre absolvenţii bursei Guvernul României nu a fost angajat de stat", în: *România Liberă*, 08 aprilie 2010, http://www.romanialibera.ro/actualitate/educatie/niciunul-dintre-absolventii-bursei-guvernul-romaniei-nu-a-fost-angajat-de-stat-182660.html

autoritățile au invocat lipsa vechimii impuse de lege pentru a ocupa posturi de manager public, considerând prea puțin importante performanțele candidaților[45].

Rezultatele la care au ajuns, prin analizele lor, reprezentanții societății civile, sunt susținute şi de către raportul de monitorizare al Comisiei Europene din 2005, în care, în ceea ce priveşte administrația publică, se făceau multiple precizări. Astfel, în ciuda faptului că România îndeplinea criteriile politice pentru aderare, în Raport se considera că erau necesare eforturi suplimentare pentru reforma administrației publice în următoarele direcții: reforma funcției publice (la nivel regional şi local); îmbunătățirea procesului de descentralizare (transferul de competențe către nivelurile inferioare; autonomia financiară); ameliorarea calității legislației prin implicarea în procesul de elaborare a proiectelor legislative a profesioniştilor, nu doar a politicienilor, şi prin stabilirea unor norme clare de implementare; creşterea calității procesului de evaluare a modului de aplicare şi a impactului legislației; eliminarea neclarităților în procesul de repartizare a sarcinilor între diferitele niveluri ale administrației (central/local); nivelul de autonomie locală este considerat unul insuficient în ceea ce priveşte prerogativele exclusive ale autorităților locale; progresul minimal în demersurile de a realiza o lege unică a salarizării; funcționarea defectuoasă a Institutului Național de Administrație.[46]

După cum se poate observa, deşi prezente, ca (sub)obiective, şi în strategia de reformă din 2001, la nivelul anului 2005, aceste problematici au fost rezolvate parțial ori chiar au rămas nerezolvate cu doi ani înainte de aderare şi în momentul în care capitolele de negociere erau încheiate aproape în totalitate.

Remarci finale

Apelul autorităților publice la asimetriile legislative pentru a evita reformele ori chiar simplele schimbări ale vechilor reguli şi moduri de funcționare ale diferitelor instituții ori servicii din cadrul acestora a devenit deja o practică extrem de des utilizată. Şi în acest caz, invocarea regulii vechimii şi lipsa oricărei intenții de a rezolva această problemă[47] în condițiile în care statul, prin instituțiile sale, nu poate beneficia de rezultatul unora dintre propriile sale investiții demonstrează incapacitatea sau lipsa de determinare (politică şi administrativă deopotrivă) în asumarea reformei dincolo de nivelul declarativ, ca realitate şi ca şi concept, în afara presiunilor exercitate de către UE. Rezultatele monitorizărilor realizate de către unele dintre cele mai importante instituții ale societății civile, rapoartele Comisiei Europene, la care se adaugă unele exemple de tipul celui al bursierilor, sunt măsuri ale capacității de (auto)reformă ale administrației centrale şi locale.

---

[45] Asociația Beneficiarilor Bursei Speciale „Guvernul Romaniei", Emisiunea TV „Realitatea TV - Cum a învins clientelismul politic performanța tinerilor bursieri", http://www.abbsgr.ro/index.php?view=article&id=184%3Arealitatea-tv-cum-a-invins-clientelismul-politic-performana-tinerilor-bursieri&option=com_content&Itemid=83

[46] Commission européenne, « Roumanie. Rapport global de suivie 2005 », Bruxelles, le 25 octobre 2005, SEC (2005) 1354, COM (2005) Final, p. 4, 10-12, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/sec1354_cmr_master_ro_college_fr.pdf. Ceea ce a fost apreciat pozitiv în Raportul CE este actualizarea strategiei de reformă a Ministerului Administrației şi Internelor pentru perioada 2005-2006. *Ibidem*, p. 12.

[47] Nicio intenție anunțată public până în momentul sesizării respectivei probleme, în condițiile în care unii dintre beneficiari au acționat statul român în justiție pentru a putea fi angajați (fără rezultat însă).

Având în vedere uzanțele care s-au stabilit în perioade lungi de timp şi în condiții economice, sociale şi îndeosebi politice complet diferite de cele ale statelor occidentale, unele dintre ele fondatoare ale spațiului comunitar ori cel puțin devenite membre pornind dintr-o cu totul altă poziție de start, rezistența la schimbare, la reformă (chiar dacă impusă de instituțiile unei comunități în cadrul căreia se doreşte să fim recunoscuți ca parte integrantă) a corpului profesional care formează administrația publică românească, cu structurile sale de leadership în mod implicit, poate fi comprehensibilă.

Regulile informale de funcționare ale administrației publice pot domina şi chiar domină adesea regulile formale, mai ales în condițiile în care reforma „din interior" (a se vedea studiul realizat de către Transparency International) este aproape imposibilă (încercările individuale de a schimba anumite practici ale actului administrativ pot determina reacții extrem de negative împotriva inițiatorilor ori chiar comportamente „preventive" de respingere a eventualilor „reformatori", după cum este cazul bursierilor români respinşi de către structurile de leadership ale sistemului administrativ). Pentru o anumită perioadă de timp această situație este acceptată, la nivel general, de către membrii societății beneficiare sau de către mediul economic intern ori alogen. Dar în momentul în care dezavantajele devin mai mari decât avantajele, presiunile vor fi şi ele pe măsură, indiferent dacă interne sau externe. Şi este responsabilitatea structurilor administrative să sesizeze aceste presiuni, aceste cerințe ale beneficiarilor, şi să vină cu o nouă ofertă.

Predarea istoriei în Republica Moldova şi tentativele de revenire la practicile imperialiste sovietice

Sergiu MUSTEAȚĂ

Summary. *The Communist governance between 2001-2009 put again the subject of history in the public's attention. They removed the History of Romanians from school curricula and implementing a new one – History (integrated course). Civil society, in general, and the academic community, in particular, protested against the involvement of politics in history education. Communist government spent more than 12 millions Lei for printing new history textbook, but most of them were criticized by scholars and teachers. The Moldovan history textbooks were in attention of the European Commission against Rasism and Intolerance which recommends to the Government to avoid all racist materials or which encouraging the stereotypes, intolerance and prejudice some of the minority group.*

The measures taken by the former communist government after the events of April 2009 prove the aggressive attitude towards those who consider themselves Romanians, towards language and history of Romanians. The letters signed by the Prime-Vice-Minister, V. Stepaniuc, addressed to the Prime-Minister, Z. Greaceanii, and the President of Moldova, V. Voronin, emphasizes this idea by submitting "suggestions aimed at fighting Romanian anti-state ideology." The communist government, in those eight years of being in power, attempted to impose the ideology of the Communists' Party from Moldova as a state ideology, that is against the Constitution of the Republic of Moldova. Intruding of politics into history teaching resulted in appearance of tensions in social life of the country; it corrupted history teaching and contributed to publishing of low-quality textbooks.

The recent involvement of the Russians politicians and Russian Ambassador in the Republic of Moldova in debating the questions concerning history teaching and condamning the Moldovan President's Decree which declare the June 28, 1940 as the day of Soviet occupation is against the independency of Moldova. To maintain the control on Moldovan authorities Russia is using the practices of economic and political blackmail. All of these practices are specific for soviet imperialism policy.

The problem of language and national history in Moldova are particular cases and nobody can comprehend them better than the native population. Intrusion of politics in history writing has always resulted in misunderstandings and resentment and has emphasized discrepancy of the existing social problems. Taking this into account, the problems referring to the identity discourse, language, and history have to be approached in a professional climate and in accordance with the principles of academic research excluding any political influence.

The excessive involvement of the Moldovan and Russian state authorities in (re)writing the history and appreciation the past has triggered each time major revolts and social movements.

Keywords*: history teaching, soviet imperialism, communist governance*

Problema predării istoriei constituie unul din cele mai discutate subiecte în Republica Moldova deja două decenii. În perioada 2001-2009, istoria a re(devenit) sub

guvernarea comunistă de la Chişinău un instrument de îndoctrinare a opiniei publice[1]. După toate probabilităţile, reprezentanţii Consiliului Europei s-au condus după unul din principiile acestei organizaţii conform căruia „conţinutul manualelor de istorie, al curriculei, al programelor şi cursurilor de istorie, acceptate şi avizate de Ministerul Educaţiei constituie *discurs istoric oficial*”[2], fără a ţine cont de un alt principiu esenţial: „*Predarea istoriei nu trebuie să fie un instrument de manipulare în scop ideologic, de propagandă sau să fie utilizată pentru promovarea ideilor intoleranţei, a celor ultranaţionaliste, xenofobe sau antisemite*”[3]. Noi ne întrebam de ce unii experţi străini au insistat asupra istoriei Moldovei sau a unui curs general de istorie bazat pe principiul predării integrate, tratând drept naţionalişti pe istoricii autohtoni care au încercat să susţină predarea istoriei în două cursuri paralele – *istoria universală* şi *istoria românilor*. În acest context pericolul iminent care poate să survină este excluderea, pe motive pur politice şi ideologice, a adevăratei istorii naţionale din şcoală. Masca europenismului, în acest caz, ascunde o realitate dură în care mize şi interese politice fac jocul scrierii istoriei în Republica Moldova. Istoricii încearcă să contribuie la revitalizarea identităţii naţionale de care a fost lipsită pe nedrept comunitatea majoritară în perioada totalitară. Învinuirea lor, pentru aceasta, de nazism şi xenofobie[4] este încă o dovadă a interesului guvernării comuniste, în stil totalitar, de a îndepărta societatea de identitatea românească şi de a o impune pe cea moldovenească. Politica guvernului comunist din ultimii ani provoacă nemulţumiri chiar şi în rândul foştilor lideri şi nomenclaturişti comunişti[5].

---

[1] Andrei Olaru, „Istoria ca unealtă de manipulare”, în *Democraţia. Săptămânal de politici publice*, anul III, nr. 10 (64), marţi, 25 martie 2003, p. 6.

[2] *Consiliul Europei şi istoria în şcoală*, Chişinău, 2002, p. 10.

[3] Punctul 2, Manipularea istoriei, Recomandarea 15 (2001) privind predarea istoriei în Europa în secolul XXI. M. Neagu, „Rolul Consiliului Europei în elaborarea concepţiei de istorie în Republica Moldova”, în *Analele ANTIM* 6, 2005, p. 273.

[4] Vezi articolele semnate de A. Dubrovschi, A. Novac, V. Platon, I. Bardaş, N. Russev, I. Pestova, M. Samuhina, V. Dergaciov, T. Josan, A. Burian, P. Boico, S. Nazaria ş.a. din presa periodică de la Chişinău: *Moldova Suverană*, *Tineretul Moldovei*, *Vremea*, *Comunistul*, în perioada septembrie-octombrie 2003. A. Dubrovschi et al., „De ce istoria (curs integrat)?”, în *Moldova Suverană*, miercuri, 8 octombrie 2003, p. 3; „Scrisoare deschisă către Consiliul Europei, către Preşedinţii Albaniei, Armeniei, Bulgariei, Germaniei, Greciei, Poloniei, Republicii Moldova, României, Rusiei, Ucrainei, Ungariei, Serbiei, Turciei, către directorul Institutului Georg Eckert (Germania, Braunschweig)”, în *Tineretul Moldovei*, nr. 35-36 (353-354), joi, 16 octombrie 2003, p. 1, 3-9. Р. Сафронова, Открытое письмо, Время, nr. 149, 16.10.2003; nr. 151, 21.10.2003, p. 5; P. Boicu et al., „Manualele care pretind a fi „proeuropene” în *Moldova Suverană*, nr. 179 (I-a parte), continuare în nr. 180, joi, 16 octombrie 2003, p. 3; V. Stati, *Drepturile românilor*. In: Moldova Suverană, miercuri, 22 octombrie 2003, p. 3; Interviu cu V. Stepaniuc, „Vom proteja pe toate căile valorile naţional-istorice ale Statului Moldovenesc” în *Moldova Suverană*, nr. 189 (20368), vineri, 31 octombrie 2003, pp. 1, 3. Un răspuns la articolul din 8 octombrie 2003 din Moldova Suverană a fost realizat de către A. Moraru, „Nota doi la Istoria Românilor (I) în *Glasul Naţiunii*, 23 octombrie 2003, p. 3.

[5] Grigore Eremei, „Nu mai cred în preşedintele Voronin!” în *Jurnal de Chişinău*, vineri, 14 noiembrie 2003, p. 9, „Despre istoria românilor. Vreau să mă adresez demnitarilor. Terminaţi domnilor, tovarăşilor, cu hărţuielile şi nu vă băgaţi acolo unde nu vă pricepeţi! Dacă nu ştiţi voi istoria poporului, lăsaţi măcar copiii voştri, nepoţii voştri să cunoască istoria neamului nostru. Noi am învăţat toate istoriile, numai pe cea a neamului nu. Eu i-am întâlnit pe fostul ministru al învăţământului împreună cu Ion Gonţa şi le-am zis: «Măi fraţilor, ce faceţi voi, ce istorie

Adepții moldovenismului continuă promovarea conceptului identitar prin intermediul unui șir de publicații. Din anul 2008 apare ziarul „Moldova Mare", care are un *motto* destul de provocator: „Patrioți ai Moldovei, uniți-vă!"[6]. În acelaşi an, V. Stati publică o nouă lucrare cu genericul *Pentru limba noastră moldovenească*, care încearcă să justifice existența limbii moldovenești[7].

Schimbarea în anul 2006 a curriculei la istorie şi elaborarea unor noi manuale, care sunt astăzi criticate, practic au stagnat reforma educațională în acest domeniu, ba chiar ne-au aruncat cu peste zece ani în urmă. Comunitatea istoricilor din Moldova a declarat nu o dată că nu este împotriva posibilei introduceri a unui singur curs de istorie în şcolile moldovenești, evidențiind totodată faptul că respectivul proiect trebuie să evolueze în mod firesc, pe baza principiilor democratice şi că trebuie să se ajungă la un compromis prin intermediul dezbaterilor publice. Aceştia au atras atenția asupra faptului că, în timp ce în majoritatea statelor din vestul Europei predarea istoriei a depăşit cadrul național şi se îndreaptă spre o istorie europeană comună, acest lucru nu s-a întâmplat încă în Moldova, deoarece în perioada sovietică s-a studiat o versiune falsificată a istoriei locale. În prezent, când Republica Moldova are posibilitatea de a reveni la propria istorie, se încearcă eliminarea acestei etape şi trecerea la o versiune a istoriei care îmbină elementele regionale şi europene comune. Problema Republicii Moldova în ceea ce priveşte predarea istoriei este implicarea excesivă a politicului. Dacă istoricii ar fi lăsați să-şi facă meseria obiectiv, aceste impedimente ar fi depăşite uşor.

În anul 2008 Parlamentul Republicii Moldova la inițiativa Guvernului comunist a încercat să modifice Legea cu privire la activitatea editorială (nr. 939-XIV din 20.04.2000) care din cauza caracterului autoritar au stârnit nemulțimiri în societate. Uniunea Editorilor din Moldova a protestat împotriva cenzurii ideologice şi economice, expusă în Legea cu privire la activitatea editorială[8]. În această ordine de idei aducem doar un exemplu de modificare a articolului 14 „Drepturile şi obligațiile editorului" al legii menționate:

> „[...] (6) Se interzice editarea literaturii care conține contestarea şi defăimarea statului şi a poporului, îndemnul la război de agresiune, la ură națională, rasială sau religioasă, incitarea la discriminare, la separatism teritorial, la violență publică, precum şi alte manifestări ce atentează la regimul constituțional".

La 23 iunie 2008 Guvernul Republicii Moldova prin Hotărârea nr. 753 a aprobat *Regulamentul cu privire la evaluarea şi selectarea manualelor pentru învățământul preuniversitar* şi a instituit Consiliul Republican pentru Aprobarea Manualelor care, la fel, au fost criticate de către Uniunea Editorilor din Moldova, considerându-le a fi „un enorm pas înapoi" şi printr-un demers oficial adresat

---

integrată vreți să studiați?» Oamenii de ştiință şi-au spus cuvântul categoric, de ce se amestecă şi demnitarii în istorie?".

[6] Ziarul este publicat de către SRL „Moldova Mare", considerată a fi o publicație independentă în limbile moldovenească şi rusă cu o periodicitate săptămânală şi într-un tiraj de 12.000 ex., ISSN 1857-3398. www.patriot.md

[7] Vasile Stati, *Pentru limba noastră moldovenească. Studiu istoric sociolingvistic*, Seria Biblioteca „Pro Moldova", Chişinău, 2008, tiraj 3000 ex.

[8] Comunicat al Editurilor din Republica Moldova *Distrugerea sistemului de editare a cărții naționale continuă*, 2008.

preşedintelui republicii, prim-ministrului, ministrului educaţiei şi tineretului şi reprezentantului Băncii Mondiale în Republica Moldova au solicitat „revenirea la regulamentul anterior, mult mai modern şi eficient”[9].

Ultimii paşi ai guvernului comunist au demonstrat insistenţa lor de a elimina din sistemul educaţional şi academic „ideologia românismului”[10]. Referindu-ne la scrisoarea viceprim-ministrului V. Stepaniuc din 24 aprilie 2009 adresată primului-ministru Z. Greceanîi, putem spune că intenţiile menite să amelioreze situaţia din învăţământ sunt binevenite, dar nu în interesul unui partid sau al unei ideologii politice, deoarece aceasta contravine prevederilor legislaţiei naţionale şi internaţionale[11]. În primul rând, trebuie să menţionăm că funcţia de viceprim-ministru nu este compatibilă cu cea de deputat în Parlament [Constituţia Republicii Moldova, Art. 99 (1) Funcţia de membru al Guvernului este incompatibilă cu exercitarea oricărei alte funcţii retribuite]. Prin urmare, V. Stepaniuc ar fi trebuit să-şi dea demisia fie din funcţia de viceprim-misnitru, fie din cea de deputat. În al doilea rând, un astfel de demers adresat primului-ministru este o încălcare gravă a Legii supreme a societăţii şi statului – Constituţia Republicii Moldova. V. Stepaniuc divulgă interesul PCRM de a dogmatiza sfera educaţiei. Atunci când scrie „pornind de la premisa că sistemul de învăţământ în orice ţară este politizat...”, V. Stepaniuc nu ştie sau evită prevederile din Constituţia Republicii Moldova:

> „[...] Articolul 5
> (1) **Democraţia** în Republica Moldova **se exercită în condiţiile pluralismului politic, care este incompatibil cu dictatura şi cu totalitarismul**.
> (2) **Nici o ideologie nu poate fi instituită ca ideologie oficială a statului**. [...]” (sublinierea noastră).

şi din Legea învăţământului nr. 547-XIII din 21.07.95:

> [...] Articolul 4
> (3) **Învăţământul de stat este laic, refractar la discriminare ideologico-partinică, politică, rasială, naţională**. [...]” (sublinierea noastră).

Deşi legislaţia conţine prevederi clare privind incompatibilitatea democraţiei cu dictatura şi cu totalitarismul, deşi nici o ideologie nu poate deveni ideologie a statului, iar învăţământul trebuie să fie refractar la ideologia partinică, Stepaniuc constată că starea de lucruri din domeniul educaţiei, „amplificată de propaganda anticomunistă a opoziţiei, de rudele gasterbaiterilor, de realităţile deplorabile în care funcţionează economia în multe localităţi din ţară nu este cel mai favorabil fon pentru educaţia patriotică a tinerii generaţii”.

---

[9] Calitatea manualelor şi sistemului educaţional este în pericol.

[10] http://www.unimedia.md/?mod=news&id=10936 (ultima accesare 24.07.2009). Angelina Olaru, „Revenirea la învăţământul sovietic?” în *Timpul*, Anul VIII, 91 (1065), marţi, 26 mai 2009, http://www.timpul.md/article/2009/05/25/2279 (ultima accesare 24.07.2009). Idem, „Revenirea la învăţământul sovietic?” în: *Timpul*, Anul VIII, 93 (1067), joi, 28 mai 2009, http://www.timpul.md/article/2009/05/27/2323 (ultima accesare 24.07.2009).

[11] Gh. Negru, „Democraţia şi Românismul” în *Destin Românesc*, S.N., nr. 2 (60), 2009, pp. 7-11.

Totodată, V. Stepaniuc recunoaşte eşecul guvernării comuniste din ultimii opt ani în domeniul educației, afirmând că „o chestiune principială pentru sistemul învățămîntului este completarea cu cadre competente şi cu viziuni patriotice a Ministerului Educației şi Tineretului. Acest lucru n-au avut voință să-l facă cardinal toți miniştrii Educației după 2001".

În concluzie, mai citãm câteva articole din Constituția Republicii Moldova care au fost încălcate de viceprim-ministrul Stepaniuc:

> „[...] Art. 1 (3) Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care **demnitatea omului, drepturile şi libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea şi pluralismul politic reprezintă valori supreme şi sînt garantate**.
>
> Art. 2 (2) **Nici o persoană particulară**, nici o parte din popor, nici un grup social, **nici un partid politic sau o altă formațiune obştească nu poate exercita puterea de stat în nume propriu. Uzurparea puterii de stat constituie cea mai gravă crimă împotriva poporului** (sublinierea noastră).
>
> Art. 10 (2) Statul recunoaşte şi garantează dreptul tuturor cetățenilor la păstrarea, la dezvoltarea şi la exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice şi religioase. [...]".

Alte prevederi constituționale – art. 35. Dreptul la învățătură; art. 40. Libertatea întrunirilor; art. 54. Restrângerea exercițiului unor drepturi sau al unor libertăți.

În partea finală a demersului său, V. Stepaniuc menționează că „în urma analizei minuțioase a situației din domeniile enunțate şi **consultării opiniei societății civile şi personalităților marcante din sistem**, vom formula, **până la 1 iunie a.c.**, reperele de bază pentru elaborarea şi corectarea politicilor în domeniile respective, care să răspundă necesităților de perspectivă ale societății" (sublinierea noastră). Nu ştim ce înțelege V. Stepaniuc prin consultarea „opiniei societății civile şi personalităților marcante din sistem", dar în baza acestui demers, Ministerul Educației şi Tineretului a organizat, în perioada aprilie-mai 2009, mai multe controale în instituțiile de învățământ preuniversitar şi universitar, axate în special pe realizarea prevederilor curriculare la limba română şi istorie, care confirmă intențiile lui Stepaniuc de a institui un control strict asupra învățământului preuniversitar şi universitar.

Acțiunile propuse de V. Stepaniuc contravin normelor morale şi legale ale statului de drept, iar indicațiile sale: „Corectarea politicii de cadre. Luarea la un control foarte strict a promovării cadrelor în sistemul educațional. Corectarea conținuturilor la disciplinele de studiu şi eliminarea ideologiei «românismului»" etc. – sunt similare celor din perioada stalinistă.

Cât priveşte predarea istoriei şi manualele şcolare la acest obiect, V. Stepaniuc încalcă şi una din recomandările Comitetului Miniştrilor al Consiliului Europei la care a făcut destul de des referință la Recomandarea 15 (2001) a Comitetului Miniştrilor al Consiliului Europei privind predarea istoriei în Europa în secolul XXI:

> „[...] 2. Manipularea istoriei

Predarea istoriei nu trebuie să fie un instrument de manipulare în scop ideologic, de propagandă sau să fie utilizată pentru promovarea ideilor intoleranței, a celor ultranaționaliste, xenofobe sau a antisemitismului. Cercetarea istoriei şi istoria ca obiect de învățământ nu pot fi compatibile, în nici un fel, cu valorile fundamentale şi cu statutele Consiliului Europei dacă acestea încurajează manipularea istoriei, mai ales prin:

– falsificarea sau crearea de dovezi istorice, statistici contrafăcute, imagini falsificate etc.;

– insistența asupra unui eveniment pentru a justifica sau ascunde un altul;

– distorsionarea trecutului în scopuri de propagandă;

– o viziune excesiv de naționalistă asupra trecutului care poate crea deosebirea între „noi" şi „ei";

– folosirea excesivă a unor documente istorice;

– negarea unor fapte istorice;

– omiterea unor fapte istorice.[...]"[12].

Constatăm că V. Stepaniuc, folosindu-se de funcția pe care o deținea în anul 2009, a făcut abuz în serviciu, pentru care fapt trebuia demis din funcție şi pedepsit conform legislației Republicii Moldova (Articolul 370. Abuzul de putere, excesul de putere sau inacțiunea la exercitarea puterii", Codul Penal al Republicii Moldova), deoarece intențiile lui încalcă drepturile omului, conduc la instalarea unei dictaturi în domeniul educației şi instigă spiritele din societate. Dar în primul rând PCRM, care pretinde că depune eforturi pentru edificarea unei societăți democratice, în care cel mai important este cetățeanul şi statul de drept, ar trebui să ia atitudine față de abuzul comis de unul din membrii săi de partid.

Pentru realizarea ideilor lui Stepaniuc, în luna mai 2010 au fost organizate comisii de evaluare a activității mai multor instituții de învățământ, o atenție prioritară acordându-se facultăților de istorie de la Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" şi ULIM. După aceste verificări a urmat Dispoziția nr. 338 din 17 iunie 2009 a Ministrului Educației şi Tineretului al Republicii Moldova, prin care se cere instituțiilor de învățământ superior care formează specialişti la specialitatea *Istorie* să asigure compatibilitatea programelor universitare cu curricula preuniversitară şi Concepția educației istorice. Prin acest demers ministrul comunist încalcă mai multe acte normative şi principii ale autonomiei universitare. Cu atât mai mult, cu cât actualele programe universitare au fost elaborate în baza criteriilor Procesului de la Bologna, fiind deja coordonate şi aprobate de acest minister[13].

Situația din Republica Moldova din ultimii ani a fost atent monitorizată de Comisia europeană împotriva rasismului şi intoleranței (ECRI). În cel de-al *Treilea raport asupra Moldovei*, adoptat la 14 decembrie 2007 şi publicat la 29 aprilie 2008, pe lângă o mulțime de probleme cu care se confruntă autoritățile şi obligații față de structurile europene pe care acestea nu le onorează, ECRI a menționat şi problemele de ordin educațional, inclusiv manualele actuale de istorie integrată. Astfel, deşi în anul

[12] Recomandarea 15 (2001) a Comitetului Miniştrilor al Consiliului Europei privind predarea istoriei în Europa în secolul XXI.

[13] Angelina Olaru, „‹Mitraliera› lui Stepaniuc ține în universități" în *Timpul*, anul VIII, 129 (1103), vineri, 17 iulie 2009, http://timpul.md/article/2009/07/16/3239 (ultima accesare 24.07.2009).

2003 a fost adoptată o nouă legislație care a scos în afara legii activitatea extremistă legată de rasism şi intoleranță, în acelaşi timp nu a fost adoptată o legislație cuprinzătoare, civilă şi administrativă, împotriva discriminărilor. Planul de învățământ nu acoperă suficient subiectele legate de drepturile omului, combaterea intoleranței şi promovarea diversității. ECRI subliniază că problema limbii a fost utilizată drept subterfugiu în locul unei dezbateri politice si economice. ECRI regretă excluderea din curricula şcolară a cursurilor *Educația civică* şi *Noi şi Legea*. Această decizie pare să meargă şi împotriva obiectivelor recomandate prin Planul național de acțiune pentru drepturile omului (2004-2008) pentru a spori şansele copiilor de vârstă şcolară să învețe drepturile omului. De la publicarea celui de-al doilea raport al ECRI[14], autoritățile Moldovei au început să pregătească noi manuale şcolare de istorie. Raportorii europeni subliniază că scopul urmărit este acela de a introduce o manieră integrată de prezentare, pentru a înlocui cursurile de istoria românilor şi de istorie universală. Cu toate acestea, reforma predării istoriei a devenit o problemă politică sensibilă, mai ales datorită conexiunilor cu identitatea națională. Noile manuale au atras critici din partea multor istorici şi oameni politici, urmate de proteste şi demonstrații la începutul anului şcolar în septembrie 2006. Noile manuale au fost criticate pe motiv de favoritism politic şi negare a adevărului istoric privind identitatea moldovenilor, în special când este vorba de rolul identității românești, şi chiar pe motiv de sentimente antiromânesti[15].

O altă problemă legată de conținutul manualelor de istorie este lipsa de referințe la istoria şi cultura minorităților naționale[16], chiar dacă autoritățile au crezut că amelioraseră situația prin noile manuale de istorie sau de literatură, de exemplu[17]. Din aceste considerente, ECRI recomanda în cel de-al treilea raport ca autoritățile Moldovei să ia toate măsurile necesare pentru eliminarea din toate manualele – de istorie, în primul rând – **a tuturor materialelor rasiste sau care încurajează stereotipurile, intoleranța sau prejudicierea oricărui grup minoritar** (sublinierea

[14] CRI (2003) 6: *Second report on Moldova*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 15 April 2003.

[15] CRI (2008) 23: *Third Repor on Moldova*, European Commision against Rasism and Intolerance, adopted on 14 December 2007, Consiliul Europei, Strasbourg 28 April 2008, p. 31; http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/MDA-CbC-III-2008-23-ENG.pdf (ultima accesare 245.07.2009).

[16] A se vedea la problema tratării minorităților etnice în manualele de istorie din Republica Moldova: Flavius Solomon, „Minoritățile etnice în manualele de istorie din Republica Moldova" în *Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova* 6, 2005, pp. 317-323; Idem, *Minoritățile etnice în manualele de istorie din Republica Moldova: între politică, discurs formativ şi educație*. In: Ihrig, S., Vasile Dumbrava, Dietmar Müller, Igor Şarov (ed.), *Istoria între știință şi şcoală – perioada interbelică în Basarabia. Studii, materiale, surse şi sugestii*, Chişinău: Editura Cartdidact, 2008, pp. 69-75; Stefan Ihrig, *The construction of the "other" in Moldovan history textbooks.* In: Tatiana Stoianova (ed.), Educația multiculturală ca mijloc de management al Diversității şi de integrare în societatea polietnică, Chişinău, 2005, pp. 168-174; Mihai Manea, (ed.), *We and our neighbours. The majority and the minorities in the recent history textbooks in Romania, Bulgaria and Hungary. With a case study: Republic of Moldova*, Bucharest: Educația 2000+; Humanitas Educațional, 2004 etc.

[17] CRI (2008) 23: *Third Repor on Moldova*, European Commision against Rasism and Intolerance, adopted on 14 December 2007, Consiliul Europei, Strasbourg 28 April 2008, p. 32; http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/MDA-CbC-III-2008-23-ENG.pdf (ultima accesare 245.07.2009).

noastră). De asemenea ECRI recomandă ca autoritățile Moldovei să monitorizeze cu regularitate şi, dacă este cazul, să revizuiască manualele şcolare pentru a se asigura că acestea reflectă mai fidel pluralitatea societății şi să includă în acest scop contribuția socială a grupurilor minoritare[18].

Deşi au fost cheltuite peste 12 milioane de lei la introducerea noului curs şi manuale de istorie „integrată" observăm insuccesul total al acestui proiect[19]. Din cele relatate putem conclude că acțiunile comuniştilor din ultimii ani au contribuit direct la adâncirea conflictului social şi politic, în mod special cu privire la predarea istoriei, fără a ține cont de părerile experților internaționali şi de principiile edificării unei societăți democratice şi tolerante. Argumentele lor pe seama construirii statalității şi identității moldoveneşti sunt simple lozinci politici.

La finele anului 2009 subiectul predării istoriei în Republica Moldova a revenit pe agenda discuțiilor publice. Astfel, E.S. Valeri Kuzmin, ambasadorul Federației Ruse la Chişinău, a declarat pe data de 14 octombrie 2009, că manualele de istorie a românilor din R. Moldova conțin afirmații rusofobe[20]. Totodată, un studiu realizat de un grup de cercetători ruşi la dispoziția preşedintelui Rusiei D. Medvedev, lansat la finele anului 2009 constată că manualele şcolare de istorie din 12 state ex-sovietice, cu excepția Armeniei şi Republicii Belarusi, prezintă elevilor un amestec de mituri privind istoria veche a popoarelor lor, a rolului cultural înalt al strămoşilor lor şi despre „dușmanul lor de moarte" – Rusia[21]. În această ordine de idei, menționăm şi vizita la Chişinău a unor deputați ai Dumei de Stat ai Rusiei şi membri ai Partidului majoritar „Rusia Unită" care, în cadrul mesei rotunde din 22.11.2009, au încercat să-l elogieze pe Stalin ca mare erou etc. şi să sugereze ce fel de istorie trebuie studiată în Republica Moldova. Asociația Istoricilor din Republica Moldova, într-o conferință de presă, a considerat aceste luări de poziție inacceptabile şi condamnat imixtiunea reprezentanților Rusiei într-un domeniu care ține de dreptul suveran al unui stat independent[22].

În şirul practicilor imperialiste se includ şi ultimele declarații şi luări de poziții ale unor politicieni şi instituții ruse privind Decretul preşedintelui interimar al Republicii Moldova Mihai Ghimpu prin care a declarat ziua de 28 iunie 1940 – zi a

---

[18] *Ibidem*, p. 32.

[19] V. Baciu, „Istoria integrată": năluca roşie bântuie prin şcolile Basarabiei" în *Timpul*, vineri, 5 februarie 2010, p. 25.

[20] Vezi reacția AIRM la această declarație: http://www.airm.reg.md/wp/?cat=5; http://www.jurnaltv.md/#20553&20091013&20558&&3610&3595; http://www.infotag.md/press-releases-ro/580846/; http://www.unimedia.md/?mod=news&id=13889; http://timpul.md/article/2009/10/28/4737; http://unimedia.md/docs/19.10.2009_reactieai.pdf (ultima accesare 28.02.2010).

[21] http://www.press-release.ru/branches/exhib/4b139b499c840/; Александра Самарина, *История умолчанияю Школьные учебники ближнего зарубежья искореняют общую память народовю* In: http://www.ng.ru/cis/2009-12-02/2_story.html; http://imediaenglish.blogspot.com/2009/12/russian-historians-history-in-post.html (ultima accesare 04.02.2010).

[22] „Istoria Moldovei integrată în istoria Rusiei?**" –** Declarația Asociației Istoricilor din Republica Moldova Pe marginea dezbaterii despre manuale de istorie, lansate de *Liga tineretului rus* din Republica Moldova duminică, 22 noiembrie 2009, la primăria municipiului Chişinău. Gh. Cojocaru, *Separatismul în slujba Imperiului*, Chişinău, 2000; Țâcu, Octavian, Moldovenii ca „identitate imaginară" în perioada Imperiului Rus, în *Cugetul*, nr. 4 (36), 2007, pp. 26-29.

ocupației sovietice. M. Ghimpu îşi argumenta inițiativa prin faptul că „Noi cerem să ne fie respectată neutralitatea. Decretul a fost emis după 70 de ani, iar în acest timp pe teritoriul țării noastre au fost trupe străine, de aceea am cerut Federației Ruse să îşi retragă soldații şi armamentul". Condamnarea de către Duma de Stat a Federației Ruse a decretului lui Mihai Ghimpu este de fapt o nouă implicare a Rusiei în treburile interne ale Republicii Moldova. Deci, Rusia, ne tratează în continuare de pe principii dominante şi încearcă nu numai să influențeze dar şi să controleze situația de la Chişinău prin metode de şantaj economic şi politic. O dovadă în acest sens este şi decizia din 12 iulie 2010 a Curții Constituționale a Republicii Moldova care a declarat neconstituțional decretul preşedintelui interimar M. Ghimpu. Deşi, Oleg Efrem, viceminitru al justiției, reprezentantul Guvernului la CC a declarat că „Decretul nu face altceva decât să amintească despre nişte fapte constatate deja", făcând trimitere la Declarație de independență a Republicii Moldova, Curtea Constituțională, a declarat acest decret anticonstituțional[23].

Amintim în acest context şi poziția oficială a Academiei de Ştiințe a Moldovei expusă la 7 iulie 2010 referitor la ziua de 28 iunie 1940, pe care a apreciat-o ca fiind o zi de ocupație sovietică „Documentele de arhivă şi cercetările istorice ale experților internaționali demonstrează că anexarea Bucovinei de Nord şi a Basarabiei a fost concepută şi realizată de comandamentul sovietic stalinist ca o operațiune militară de ocupație a acestor teritorii. Iar decretul preşedintelui interimar Mihai Ghimpu reflectă, în principiu, adevărul istoric"[24].

Astfel, putem observa că Republica Moldova rămâne a fi nu numai influențată, dar şi dominată de interesele politice ale Moscovei, ceea ce demonstrează incapacitatea noastră şi lipsa de solidaritate în aprecierea justă a trecutului istoric.

[23] http://unimedia.md/?mod=news&id=21129 (ultima accesare 13.07.2010).
[24] Avizul savanților „Cu privire la semnificația datei de 28 iunie 1940", http://asm.md/?go=noutati_detalii&n=3183&new_language=0 (ultima accesare 13.07.2010)

Eşecul unei medieri între două imperialisme – OSCE[1] şi conflictele înghețate din spațiul ex – sovietic

Titus FIZEŞAN

The Failure of a Mediation between Two Imperialisms: OSCE and the Frozen Conflicts of the Ex-Soviet Space

Abstract*. The paper analyses briefly some of the causes of the OSCE's failure in solving the so called "frozen conflicts" in the Former Soviet area, arguing that the endless crises are partly a result of misunderstandings or adversities between the two major actors of the organization, USA and Russia, doubled by the incapacity of EU or other European countries to impose their own point of view.*

Keywords*: OSCE, conflict, mission, co-operation, etnicity*

Deşi evenimentele care au marcat începutul anilor '90 păreau să creeze premisele instaurării unei „păci eterne", în contextul în care unul dintre cele două blocuri antagonice, renunțând la doctrina politică ce le-a consacrat ca superputere mondială, pierde implicit acest statut şi, cel puțin teoretic, nu mai reprezintă o amenințare la adresa securității mondiale, urmările acestora au dovedit cât de dificilă este previziunea sau anticiparea unor crize de cu totul altă natură decât ceea ce se experimentase anterior.

Prăbuşirea URSS nu a însemnat nicidecum dispariția unei amenințări, ci mai degrabă apariția uneia noi, de data aceasta mult mai complexă, mult mai greu de definit, cuantificat şi, evident anticipat. Aşa cum aprecia Brzezinski, în contextul în care Rusia s-a confruntat cu provocarea de a-şi pierde brusc „vocația misionară", devenea foarte clar că acest lucru va fi perceput ca incompatibil cu statutul său de-a lungul istoriei şi că, în cel mai scurt timp, se va acționa în vederea depăşirii acestei stări de fapt. Astfel, s-au vehiculat trei curente în vederea depăşirii crizei: idea „parteneriatului strategic avansat" cu SUA, o alianță cu „străinătatea apropiată" (o formulă de refacere a imperiului, prin integrare economică), prin care să contrabalanseze SUA şi Europa şi, în fine, o coaliție eurasiatică anti-SUA care să reducă influența americană în Europa[2].

Nu este foarte greu de sesizat că Rusia încearcă să-şi definească prioritățile în termeni de strategie politică şi militară, prin raportare la celelalte puteri mondiale şi mai puțin în termeni economici sau sociali. De altfel, evoluția statului după renunțarea la comunism va evidenția punerea în practică a tuturor acestor trei curente, în unele cazuri simultan. Titlul articolului, deşi poate părea uşor prea pretențios, are ca fundament tocmai această caracteristică a politicii externe ruse, de a identifica pretexte

[1] Organizația pentru Securitate şi Cooperare în Europa

[2] Zbigniew Brzezinski, *Marea tablă de şah, Supremația americană şi imperativele sale geostrategice* , Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000, p. 113-114

care să justifice menținerea unui climat conflictual. De altfel, același lucru, dar în altă terminologie se poate afirma și despre SUA, evident vorbind din punctul de vedere al studiului nostru, care vizează acțiunile celor două „imperialisme" în cadrul OSCE.

Fiind, involuntar, o „mașinărie de creat națiuni"[3], prin trasarea unor frontiere arbitrare, care au ca suport geografia, geometria și evident logica sovietică de bază, aceea de a întemeia popoare rivale, pentru a zdrobi naționalismele existente și pentru a le aduce la o formă administrativă care să le permită o mai simplă integrare în ansamblul sovietic[4], Rusia va specula din plin acest atuu în redefinirea sa ca mare putere.

Chiar dacă independența noilor state nu a fost extrem de mult râvnită și a venit subit, efectul psihologic asupra lor a fost unul de impact, existența lor devenind o realitate certă, însă cu excepția Tadjikistanului, toate având la bază modelul aparatului de stat moștenit de la sovietici și nicidecum principii identitare[5]. Acesta este un aspect fundamental care a stat la baza conflictelor înghețate din spațiul ex-sovietic, însă nu ar fi avut o asemenea amploare, dacă nu ar fi fost instrumentalizat și dintr-o altă perspectivă – cea a etnicizării unor conflicte care nu au ca suport real dimensiunea etnică.

Așa cum bine observa profesorul Victor Yves-Ghebali, aproape toate situațiile conflictuale care au necesitat intervenția OSCE au ca și caracteristică principală comună o dimensiune etnică, în strânsă legătură cu acea dimensiune complexă a naționalismului, denumită „etno-naționalism"[6].

Orientarea generală înspre democrație și pluralism politic, posterioară Războiului Rece a avut drept efect apariția unor așteptări din partea cetățenilor, de multe ori imposibil de îndeplinit de către state, pe fondul ineficienței politice, economice sau în domeniul protecției drepturilor minorităților de orice fel. Coroborate cu haosul legislativ care a urmat regimurilor totalitare, acestea au concurat și mai mult la subminarea legitimității și credibilității autorităților statale. Pe acest fond, manifestările naționaliste etnicizate, aparent spontane și iraționale se dovedesc a fi inspirate de scopuri perfect raționale, care doar fac uz de componenta irațională[7].

Conflictele etnice, care implică populații opuse ca limbă și/sau religie iau o turnură nefericită înspre „conflicte etnicizate", o formă mult mai amplă, prin anvergura pe care numărul de actori implicați o ia[8]. Transformarea primului tip de conflict se datorează cu precădere discriminării sistematice din partea autorităților, rezultatul fiind o exacerbare a barierelor dintre grupurile oponente, pentru ca în final să se ajungă, sub auspiciile etno-naționalismului la unele pretenții superficial relaționate de problemele reale.

Acest model teoretic propus de profesorul Ghebali explică fundamentul „conflictelor înghețate" aflate în gestionarea OSCE. Unul dintre cele mai mediatizate și disputate, conflictul dintre Moldova și Transnistria, confirmă pe deplin modelul mai

[3] Olivier Roy, *Noua Asie Centrală sau fabricarea națiunilor*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 2000, p. 6
[4] *Ibidem*, p. 7
[5] *Ibidem*, p. 6
[6] Victor Yves Ghebali, "The Role of the OSCE in Conflict Management: Some Reflections on the case of "Frozen Conflicts", in Daniel Warner, Valerie Clerc (ed.), *Challenges Faced by the OSCE During 2001*, PSIO Occasional Paper, 2/2002, Geneva, 2002, p.29
[7] *Ibidem*, p.33
[8] *Ibidem*, p. 29

sus parafrazat. Separatiştii, predominant foşti oficiali sau militari privilegiaţi sovietici, deşi invocă drept principală legitimare a acţiunii lor dimensiunea etnică, este uşor de observat (în special după ultimele evoluţii în care o serie de concesiuni importante au fost făcute populaţiei rusofone) că fundamentul conflictului este cu precădere politic, respectiv ideologic. Intenţiile Moldovei de a se apropia de România imediat după prăbuşirea URSS, nu puteau fi receptate în acelaşi mod de către fosta ierarhie comunistă de factură sovietică[9]. Toate aceste acţiuni separatiste nu s-ar putea derula pe o perioadă atât de lungă de timp, în condiţiile în care grupul restrâns de la Tiraspol nu ar avea o susţinere din partea statului de origine, Rusia. Cazul ales este absolut aleatoriu, întrucât, într-o măsură mai mică sau mai mare, toate statele ex-sovietice pe teritoriul cărora sunt desfăşurate misiuni OSCE prezintă caracteristici similare.

În situaţia dată, se poate pune întrebarea de ce nu poate fi identificată o soluţie pentru aceste conflicte, în contextul în care toate părţile implicate sunt state participante ale OSCE , împărtăşesc aceleaşi valori şi se supun aceloraşi norme, de altfel de comun acceptate.

Fiind singura organizaţie regională cu legitimitate pentru a interveni în prevenirea sau gestionarea conflictelor în acest areal, dar şi singurul cadru pan european de dialog, era evident că a fost privită ca unică soluţie în vederea încetării crizelor. Chiar şi în acest context, OSCE avea de făcut faţă unor neajunsuri, care nu doar că nu au permis aplicarea celor mai bune măsuri în acest demers, ci chiar a adâncit dimensiunea conflictuală, în special între Rusia şi SUA, aceasta devenind una de natură ideologică, privind structura, dar şi competenţele organizaţiei în domenii specifice. În special perioada 1999-2000 a fost una dintre cele mai nefavorabile sub aspectul cooperării în ceea ce priveşte primii doi mari actori ai OSCE, Rusia şi SUA. Consiliul Ministerial de la Viena (2000) de altfel a evidenţiat şi mai mult acest lucru, fiind prima ocazie în istoria organizaţiei când nu s-a semnat un document final. Deşi mulţi analişti au atribuit această situaţie certurilor în privinţa Ceceniei şi a chestiunilor regionale, suntem de aceeaşi părere cu Wolfgang Zellner conform căruia criza are rădăcini mult mai adânci, anume campania NATO împotriva Serbiei, dublată de numirea unui american la conducerea Misiunii de verificare din Kosovo, soldată cu un eşec total, dar şi încheiată printr-o campanie aeriană de proporţii[10].

Încă de la începutul anilor ’90, Rusia avea speranţa că OSCE va înlocui, va slăbi, sau cel puţin contrabalansa NATO, iar momentul în care toate aceste obiective deveneau în mod evident iluzii s-a încercat justificarea tuturor eşecurilor pe seama crizei de identitate a organizaţiei[11].

În ianuarie, 2001, în urma Consiliului Ministerial de la Viena, preşedintele român în exerciţiu a lansat o dezbatere de amploare, în vederea identificării unor modalităţi de a consolida atât organizaţia, cât şi relevanţa ei[12]. Lansarea acestei dezbateri a avut ca efect evidenţierea punctelor vulnerabile ale OSCE.

Prima problemă viza faptul că OSCE este o combinaţie instabilă de regiuni cu diferite niveluri de securitate, în condiţiile în care nu s-a reuşit depăşirea vechilor linii de diviziune, neavând capacitatea de a rezista la crearea altor noi, iar egalitatea despre

[9] *Ibidem*, p. 30
[10] Wolfgang Zellner, “The 9th Ministerial in Bucharest 2001”, în *Helsinki Monitor*, vol 13, nr.1, Haga, 2002, p. 62
[11] *Ibidem*
[12] CIO.GAL/2/01, 8 Ianuarie 2001

care se vorbeşte în cadrul organizației nu a devenit o realitate, existând în acest sens un „dublu standard" pentru statele participante[13].

O altă problemă sesizată a fost cea a deteriorării procedurii de consens[14], dublată de apariția unei noi diviziuni între statele participante OSCE şi aspirante la Instituțiile euro – atlantice în „cei aleşi", „aspiranți" şi „excluşi pentru totdeauna"[15]. Reprezentanții misiunii iugoslave se referă la o altă scindare în cadrul organizației, care a condus la apariția aşa – zisului grup care învață celălalt grup ce să facă[16]. Pe de altă parte, cele mai radicale măsuri de eficientizare a organizației sunt propuse (deşi, analizând modul în care sunt puse problemele, termenul mai potrivit ar fi de impunere) de către Rusia, în ciuda faptului că acestea fuseseră deja experimentate, iar rezultatul s-a dovedit a fi un insucces[17], ele având un caracter militar, ceea ce nu se încadrează în specificul acțiunilor OSCE. De asemenea, o problemă aparte a constituit-o inițiativa aceluiaşi stat de a spori controlul misiunilor din teren prin diferite mijloace, dar şi de a spori controlul asupra bugetului organizației.

Dintre cei care s-au pronunțat pentru schimbări minimale, Statele Unite ale Americii şi Uniunea Europeană, se fac remarcate în primul rând, fiind de acord cu acordarea unei atenții sporite aspectelor politico – militare şi de mediu, dar numai în condițiile în care aceste noi acțiuni nu afectează dimensiunea umană, considerată cea mai importantă[18].

Preşedinția română a OSCE (perioada anului 2001), prin reformele pe care le-a realizat în cadrul organizației, multe dintre ele solicitări ale Rusiei, reuşeşte reimplicarea acesteia în gestionarea conflictelor, obținându-se unele concesii. Astfel, cu ocazia Consiliului Ministerial de la Bucureşti (decembrie 2001), în cadrul celei de a doua declarații elaborate la această întrunire sunt vizate, pe de-o parte disensiuni mai vechi între Rusia şi statele participante din blocul vestic, iar pe de altă parte interesele strategice ale României, în privința Moldovei (de altfel, destul de bine camuflate în dezbatere). Deşi s-a considerat a fi un succes, tindem să îl considerăm astfel doar în comparație cu dimensiunea anterioară a conflictului, întrucât nu s-a găsit un statut convenabil pentru Transnistria. Pe de altă parte, s-au făcut primii paşi înspre eliminarea controlului rusesc prin distrugerea a 40 de tone de muniție şi arme. Misiunea a inițiat, de altfel un grup de lucru din care făceau parte ministrul rus al apărării şi reprezentanți transnistrieni, a cărui activitate s-a finalizat cu un document intitulat "Scope Study", conform căruia toată muniția şi armele urmau să fie distruse până la sfârşitul anului 2002[19].

Unul dintre cele mai importante paragrafe, care în circumstanțe mai destinse ar fi putut duce la încetarea treptată a conflictului şi care ar fi dublat într-un fel

[13] PC.DEL/11/01, 11 Ianuarie, 2001
[14] În cadrul OSCE deciziile se iau prin consens
[15] PC.DEL/22/01, 15 Ianuarie, 2001
[16] PC.DEL/420/01, 18 Iunie, 2001
[17] Victor-Yves Ghebali, "The OSCE Reform Process: An Assessment of decisions Made under the Romanian and Portuguese Chairmanships (2001 - 2002)", in Victor-Yves Ghebali, Daniel Warner (coord.), *New Security Threats and Challenges within the OSCE Region*, PSIO Ocasional Paper, nr. 1, Geneva, 2003, p. 16
[18] PC.DEL/382/01, 14 Iunie, 2001
[19] *Ibidem*, pp. 66-67; prevederile acestui document nu au mai fost puse în prectică, datorită deteriorării constante a relațiilor cu Rusia.

prevederile din "Scope Study" s-a referit la reafirmarea faptului că toate angajamentele luate la Istanbul rămân valabile şi trebuie îndeplinite[20].

Cea de-a treia declarație care a întrunit consensul privea situația din Georgia. Progresele înregistrate pe parcursul anului 2001 au fost remarcabile, dar nu în sensul soluționării conflictului, ci prin retragerea trupelor ruse, fiind astfel închisă baza militară de la Vaziani şi retras echipamentul de la Gudauta. Deşi angajamentele ruse aveau în vedere retragerea completă şi închiderea bazei de la Gudauta, s-a urmărit în permanență perfectarea unor noi acorduri prin care să se reglementeze prezența forțelor ruse în Georgia[21].

Deşi nu s-au înregistrat progrese în privința Osetiei de Sud, OSCE a reuşit să controleze în bună măsură escaladarea tensiunilor prin monitorizarea granițelor cu Cecenia, obținându-se la scurt timp după momentul Bucureşti aprobarea Consiliului Permanent ca misiunea de monitorizare să fie extinsă şi pe frontiera cu Ingusetia.

Ultimele două declarații (4, respectiv 5) pun în discuție situația celorlalte misiuni. Deşi după cum se amintea anterior, readucerea unei misiuni în Cecenia, chiar şi cu un mandat care priveau chestiuni umanitare a fost unul dintre marile succese ale preşedinției române nu se fac referiri la acest lucru, după cum nu se face referire nici la Grupul de Consiliere şi Monitorizare din Belarus, pentru a nu pune Rusia într-o situație sensibilă, chiar dacă era principalul artizan al conflictului[22].

Deşi închiderea misiunilor din Letonia şi Estonia nu era prevăzută în agenda acestei reuniuni, ea realizându-se în baza unei proceduri tehnice amintite anterior, subiectul a devenit motiv pentru dezbateri tensionate, pe fondul unei puternice opoziții din partea Rusiei în acest sens.

Procedura, care de altfel a profitat de unele scăpări ale „legislației" OSCE, nu a însemnat o închidere a misiunii, în termeni reali, ci un refuz de a se mai prelungi mandatul cu încă un an, prin neîntrunirea consensului. Momentul a fost unul extrem de neinspirat ales, fiindcă închiderea misiunilor a condus treptat la o revenire a relațiile tensionate existente înaintea preluării mandatului de preşedinte de către România.

Dacă în cazul Estoniei situația era relativ mulțumitoare pentru Rusia, care apreciază activitatea şefului misiunii, ambasadorul Doris Hertrampf, nu acelaşi lucru se poate afirma despre Letonia. Închiderea acestei misiuni în baza unei proceduri tehnice a condus la reacții total lipsite de diplomație din partea reprezentanților ruşi, care îşi exprimă dezacordul total pentru această acțiune. Se fac din nou referiri la „maladia dublelor standarde" prezente în cadrul OSCE, chiar mai mult, în aceste condiții Rusia apreciază că organizația este incapabilă să gestioneze obiectiv şi imparțial problemele cu care se confruntă, amenințând că pe viitor se va reorienta înspre alte organizații, în ceea ce priveşte latura umană, cu mecanisme mult mai eficiente, dar şi cu personalitate juridică, cum ar fi Consiliul Europei, Comisia de la Veneția sau ONU[23].

Închiderea celor două misiuni, cu precădere cea din Letonia, folosindu-se vicii de procedură scoate în evidență necesitatea unei abordări mai atente a strategiilor, respectiv posibilităților de a nu accepta o misiune OSCE pe teritoriul unui stat, deşi există procedurile consensului minus unu sau cel al consensului minus doi. Un astfel

[20] Angajamentele privind distrugerea muniției şi armelor ruseşti din Transnistria, dar şi de retragere totală a trupelor au fost luate la acest Summit.
[21] Wolfgang Zellner, *op. cit.*, p. 67
[22] *Ibidem*, p. 68
[23] *Ibidem*

de precedent ar putea avea consecințe dintre cele mai nefaste, nu doar pentru prezențele OSCE în teren, ci şi pentru existența în sine a organizației.

Estonia şi Letonia, în calitate de foste state sovietice au reprezentat un interes deosebit pentru Rusia, ele având o valoare simbolică, prin minoritatea rusă prezentă pe teritoriile lor, minoritate care aparținea deja sferei vestice, iar decizia de a închide aceste misiuni va conduce în perioada următoare la revenirea stării de tensiune, concretizată, evident prin ineficiență în acțiune în cadrul organizației[24].

Deşi este foarte clar că în calitate de state candidate la Uniunea Europeană, obiectivele pe care OSCE le-a urmărit în Estonia şi Letonia, legate de altfel doar de respectarea drepturilor omului (cu referire specială la minorități) puteau fi duse la îndeplinire de către prima cu o mai mare rapiditate şi eficiență, prin existența unor pârghii coercitive, suntem de părere că cererea de închidere a misiunilor ar fi întrunit consensul în perioada următoare consiliului, argumentându-se tocmai aceste atu-uri pe care UE le are comparativ cu OSCE, şi astfel să fie evitat conflictul cu Rusia.

Anul 2005, prin cele trei semnificații simbolice pentru OSCE – treizeci de ani de la semnarea Actului Final de la Helsinki, respectiv cincisprezece de la semnarea Cartei de la Paris pentru o Nouă Europă şi zece ani de la schimbarea denumirii de „conferință" în cea de „organizație", a reprezentat un moment cheie în procesul de auto-evaluare critică a organizației şi, evident un bun prilej de a reimplica Rusia în cooperare. Raportul privind eficiența, dar şi propunerile de reformă venite de la aşa-numitul „grup al personalităților eminente"[25], desemnate prin consens de statele participante cu un an înainte a fost completat de alte instituții ale OSCE sau în legătură cu aceasta, cum ar fi Adunarea Parlamentară a OSCE, CORE (Center for OSCE Research), Helsinki Monitor[26] şi, nu în ultimul rând, al Institutului de Studii Internaționale din Geneva[27].

Din perspectiva lui Ghebali, încă există trei factori, care mențin situația de criză şi care fac imposibilă o predictibilitate referitor la evoluția organizației: schimbarea parametrilor în ceea ce priveşte securitatea europeană, instituționalizarea incompletă şi poziția Rusiei[28].

Referitor la prima situație, se poate aprecia faptul că mediul de securitate european a cunoscut două transformări fundamentale – prima în corelație cu atacurile din Septembrie, 2001, iar cea de a doua provocată de dimensiunile extinderii NATO şi UE[29]. Răspunsul OSCE a avut mai degrabă un caracter simbolic şi s-a referit la strategii privind eliminarea surselor de finanțare a terorismului, prin combaterea traficului de orice fel (droguri, arme, ființe umane), deşi nu poate fi negat rolul

[24] *Ibidem*, p. 69

[25] Denumirea oficială este "Panel of Eminent persons", iar raportul a fost prezentat în iunie 2005

[26] Victor-Yves Ghebali, "The Reform of the OSCE: Hurdles and Opportunities for a New Relevance" (în continuare: Victor-Yves Ghebali, *The Reform of the OSCE...*), in Victor-Yves Ghebali, Daniel Warner (ed.), *The Reform of the OSCE 15 Years after the Charter of Paris for a New Europe: Problems, Challenges and Risks*, PSIO occasional Paper nr. 2 Geneva, 2006, p. 53

[27] În cadrul Institutului funcționează aşa-numitul "OSCE Cluster of Competence", care grupează atât reprezentanți ai lumii academice, cât şi diplomați, respectiv tehnocrați implicați în organizație

[28] Victor-Yves Ghebali, *The Reform of the OSCE...*, p. 54

[29] *Ibidem*

important pe care l-a avut în îmbunătățirea poliției din diferitele state participante sau cel al monitorizării frontierelor.

Extinderea celor două entități mai sus amintite a adâncit convingerea că relevanța politică a OSCE este într-o continuă scădere, prin potențialul scăzut al acesteia din urmă de a oferi garanții militare ferme, respectiv sprijin economic consistent, în comparație cu NATO, respectiv UE. Evoluția Politicii Europene de Securitate şi Apărare, noile capacități în domeniul managementului crizelor militare şi civile, resursele, eficiența şi credibilitatea UE nu doar că pun în umbră OSCE, dar riscă să o înlăture din arhitectura tradițională de securitate[30].

Totuşi, în opinia lui Ghebali, afirmațiile că OSCE se află în pragul de a-şi pierde total relevanța este o exagerare nefondată, deoarece efectele extinderii nu vor apărea instantaneu şi, totodată nu trebuie supraestimate[31].

Extinderile NATO, respectiv UE sunt caracterizate de existența anumitor limite, datorate mai multor factori de constrângere atât geografic, cât şi geopolitic. Acest lucru conferă OSCE un rol extrem de important pentru cei care nu au nici o perspectivă de a adera la una dintre cele două organizații (zona Caucaz, Asia Centrală şi, deocamdată, o parte din Balcani). Referitor la extinderea UE, este greu de crezut că aceasta va deveni în mod automat una puternică, în toate statele membre, fiind mult mai puțin flexibilă în modul de a opera, în comparație cu OSCE, în special în statele care au aparținut Uniunii Sovietice[32].

În ceea ce priveşte NATO, prin acțiunile din Afganistan şi Irak a dus la o deteriorare a relațiilor trans-atlantice, o îmbunătățire a acestora nefiind sesizabilă, decât la nivelul unor discursuri formale[33].

Capabilitățile OSCE pe de o parte şi ale NATO şi UE pe de altă parte sunt asimetrice, ele caracterizându-se prin complementaritate, iar în contextul internațional actual nici una dintre cele trei organizații nu poate răspunde adecvat provocărilor într-un mod izolat. Din acest motiv, pe termen mediu nu se poate prevedea marginalizare decisivă a OSCE, cel mai probabil scenariu fiind interacțiunea pe baza avantajelor comparative[34].

În ceea ce privesc neajunsurile instituționale, acestea se datorează evoluției rapide, dar şi pragmatice de la stadiul de conferință la cel de organizație internațională standard, fără ca metamorfoza să fie completă. Sintetizate, acestea se referă la: lipsa unui statut fondator, neactualizarea regulilor de procedură, lipsa personalității juridice, lipsa unui mecanism decizional, lipsa unui sistem eficient de finanțare, lipsa puterii politice în cazul Secretarului General, lipsa unui Secretariat atât politic, cât şi profesional (secondat – la nivelul statelor participante, respectiv contract – la nivelul OSCE), limitat în timp (angajarea pe perioade determinate, de regulă foarte scurte)[35].

---

[30] Vincent Kronenberger, Jan Wouters (ed.), "The European Union and Conflict prevention. Policy and Legal Aspects", the Hague, TMC Asser Press, 2004, in *The Reform of the OSCE: Hurdles and Opportunities for a New Relevance*, op. cit., p.54

[31] Victor-Yves Ghebali, *The Reform of the OSCE...*, p. 55

[32] *Ibidem*

[33] *Ibidem*

[34] *Ibidem*

[35] Sinteza efectuată de Ghebali exprimă viziunea şi celorlalte instituții amintite mai sus şi, în general şi pe cea oficială a organizației (Victor-Yves Ghebali, *The Reform of the OSCE...*, p. 56-57).

Toate aceste moşteniri datorate unei instituţionalizări grăbite conduc Rusia înspre o percepţie că organizaţia operează într-un mod lipsit de transparenţă şi, implicit, credibilitate, la existenţa dublelor standarde şi impresia că, în numele pragmatismului şi flexibilităţii, un grup de state manipulează celălalt grup.

În fine, nemulţumirile Rusiei fac ca misiunile din teren, în special, să nu dea rezultatele scontate. Până la momentul intervenţiei militare a NATO în Kosovo, administraţia Yelţân s-a caracterizat printr-o colaborare pozitivă în cadrul OSCE (de exemplu misiunile din Cecenia şi Belarus). Proiectele de extindere a NATO înspre est au determinat însă Moscova să considere că un sistem de securitate bazat pe OSCE ar fi cel mai eficient instrument de a diminua influenţa politică a primei. În acest sens a pledat pentru transformarea CSCE în organizaţie internaţională, inclusiv crearea unui „Comitet Executiv", compus atât din membri permanenţi, cât şi aleşi prin rotaţie. Chiar dacă securitatea a contat pentru Rusia doar din perspectivă politico – militară, în acest nou context a militat pentru toate cele trei dimensiuni, pornind de la preluarea sub mandat OSCE a operaţiunilor de menţinere a păcii, mergându-se mai departe la cooperarea extinsă în plan economic, încheind cu elaborarea unei carte a drepturilor minorităţilor şi combaterea naţionalismului. Totodată, au fost adepţii unei divizări a activităţilor diferitelor instituţii de securitate din Europa prin acorduri care să specifice exact domeniul şi locul de acţiune al fiecăreia[36].

Realizarea acestui proiect al Rusiei a fost tergiversat, deşi în perioada 1998-1999, când a fost redactat textul Cartei privind securitatea europeană, prezenţa acesteia a fost una deosebit de activă. Propunerile vizau conferirea unui caracter juridic, de act normativ, să prevadă garanţii de securitate pentru statele care nu aparţin vreunei alianţe militare şi, o idee credem utopică, de a se crea o reţea de organizaţii de securitate regionale, coordonate de OSCE.

Negocierile privind Carta s-au dovedit a fi un exerciţiu inutil pentru Rusia, întrucât prevederile ei nu au fost de natură să îndeplinească ceea ce s-a preconizat anterior. Angajamentele militare luate de administraţia Yelţân, de a retrage trupele şi armamentul din Georgia şi Moldova, în schimbul semnării de către statele membre NATO a Tratatului CFE şi necondamnarea războiului din Cecenia au fost considerate ca neavantajoase de către administraţia Putin, imediat după alegerea sa ca preşedinte[37].

Noua poziţie a Rusiei s-a caracterizat prin virulenţă şi atacuri deschise, după opinia noastră în cea mai mare parte justificate (deşi susţinerea unor conflicte de către Rusia este un act incalificabil şi condamnabil, indiferent care ar fi motivaţiile ei). Problemele puse în discuţie există şi pun în pericol legitimitatea care a caracterizat organizaţia, iar confruntarea se bazează pe patru acuzaţii majore:

- existenţa şi cultivarea dublului standard – statele locate la est de Viena sunt tratate diferit, atât din punctul de vedere al modului în care normele OSCE sunt respectate, cât şi în ceea ce priveşte repartizarea posturilor în cadrul organizaţiei;
- dezechilibrul în maniera de tratare a celor trei dimensiuni ale securităţii – focalizarea excesivă pe dimensiunea umană, în detrimentul celei politico – militare;

[36] *Ibidem*, p. 58
[37] *Ibidem*, p. 59

- auto - marginalizarea politică - transformarea OSCE într-un instrument al UE, respectiv NATO, abordarea din perspectivă proprie doar a problemelor de la periferia ei[38];
- lipsa unor reguli clare – derularea activităților într-o manieră exagerat de pragmatică, fără un control politic real din partea unor organisme decizionale permit statelor vestice să îşi impună agenda proprie, pe de o parte, iar pe de altă parte, este necesară o definire a atribuțiilor şi competențelor unor structuri ale organizației (în special ODIHR, misiunile de lungă durată şi preşedinția în exercițiu) şi o totală transparență în managementul bugetului;

Chiar dacă aceste viziuni ale Rusiei au fost inițial ignorate, atacurile teroriste din septembrie 2001 au stimulat spiritul de solidaritate, dar şi pe cel al compromisului, iar reforma instituțională a devenit prioritară, un număr mare de documente fiind adoptate în acest sens, cum ar fi: Decizia privind creşterea rolului OSCE ca forum pentru dialog politic, 3 – 4 decembrie[39]; Decizia privind declarațiile OSCE şi informațiile publice, 28 iunie, 2002[40]; Decizia privind rolul Preşedinției OSCE, 8-7 decembrie 2002[41]; Decizia privind îmbunătățirea rapoartelor anuale privind activitatea OSCE[42].

Al doilea set de măsuri a vizat optimizarea şi abordarea mai echilibrată a celor trei dimensiuni ale securității. Astfel, în ceea ce priveşte latura politico militară, considerată de Rusia a fi superficial utilizată au fost adoptate următoarele decizii: Refocalizarea agendei Forumului pentru Cooperare în domeniul Securității (FSC) pe noi amenințări la adresa securității[43]; Adoptarea Documentului privind stocurile de armament şi muniția convențională[44].

În sfârşit, o a treia categorie de decizii a vizat îmbunătățirea statutului politic al OSCE, dar şi a relevanței sale în domeniul securității: Planul de Acțiune de la Bucureşti (Bucharest Action Plan) privind combaterea terorismului[45]; Planul de Acțiune de la Bishkek, tot în domeniul combaterii terorismului[46]; Carta de la Porto, de asemenea privind combaterea terorismului[47]; Stabilirea unei conferințe anuale de bilanț în domeniul securității ("Annual Security Review Conference")[48]; Creşterea responsabilităților Secretarului General[49]; Adoptarea Strategiei pentru amenințările la adresa securității în secolul al XXI-lea[50].

---

[38] Ministrul rus de externe, Vladimir Chizhov, în cadrul conferinței *"30 Years of the Helsinki Process: The OSCE Contribution in a Changing World"*, foloseşte un termen extrem de dur, acela de "maidservant", pentru a defini relația OSCE cu cele două organizații amintite – PC.DEL775/05, 21 iulie, 2005

[39] MC (9).DEC/3 - 4 Decembrie 2001

[40] PC.DEC/485, 28 iunie 2002

[41] MC(10).DEC/8 –7 decembrie 2002

[42] PC.DEC/495, 5 septembrie 2002; PC.DEC/562, 2 octombrie 2003; MC.DEC/1/03, 24 octombrie 2003

[43] MC (9).DEC/3, 3 decembrie 2001

[44] MC.DEC/9/03, 7 decembrie 2003

[45] MC(9).DEC/1, 4 decembrie 2001

[46] SEC.GAL/289/01, 19 decembrie 2001

[47] MC(10)JOUR/2, 7 decembrie 2002

[48] MC(10).DEC/#, 7 decembrie 2002

[49] MC.DEC/15/04, 7 decembrie 2004

[50] MC(11).JOUR/2, anexa 3, 2 decembrie2003

În ciuda acestor măsuri care răspund în mare parte pretenţiilor Rusiei relaţiile vor deveni, însă şi mai tensionate în urma refuzului organizaţiei de a accepta "planul de normalizare" pentru criza din Cecenia, elaborat de Rusia, care culminează cu neparticiparea misiunii OSCE la observarea alegerilor prezidenţiale din această ţară. Acest din urmă aspect se va dovedi în martie 2004 nu neapărat un neajuns, ci mai degrabă o şansă de a evita noi escaladări ale tensiunilor. În sprijinul acestei afirmaţii stă raportul Biroului pentru Instituţii Democratice şi Drepturile Omului, încheiat în urma alegerilor prezidenţiale din Rusia şi, în conformitate cu care, nu au fost respectate angajamente fundamentale, cum ar fi tratamentul egal al candidaţilor de către presa locală, controlată de stat, pe baze non-discriminatorii, egalitate de şanse şi nu în ultimul rând, caracterul secret al votului[51].

Cu toate că o reimplicare a Rusiei în cooperare în vederea soluţionării conflictelor, în sensul real al cuvântului nu a mai fost posibilă în anii în care au urmat, dimpotrivă s-a constatat o escaladare a acestuia în unele zone, culminând cu criza din Georgia, din 2008, prezenţele OSCE în unele state ex-sovietice sunt încă realitate. Pe principiul paşilor mărunţi, prin aşa-numitele măsuri de creştere a încrederii, prin programe de stimulare a dezvoltării economice se încearcă o restabilizare a acestor state, deşi personalul unei misiuni este extrem de redus, deci limitat ca putere de acoperire. Suntem însă cu totul convinşi că toate aceste acţiuni nu vor avea în curând finalitatea scontată, fără o cooperare totală a Rusiei, chiar dacă existenţa în sine a misiunilor presupune că ea şi-a dat, cel puţin formal, consensul. Mai suntem totodată convinşi că acest lucru este în strânsă dependenţă de politicile militare pe care le vor promova SUA în arealul ce o înconjură.

[51] ODIHR.GAL/39/04, 2 iunie 2004

Imperial Trends in Global International Society

Ioan HORGA

Abstract. *Although multipolar, Global International Society has unipolar (imperial) trends too. Even if it is dominated by several stakeholders, current international system is a strong "state system". Yet only a small number of states have structural power being able to influence the nature of international system. Multidimensional system of power determines hierarchy and balance of power in Global International Society. International agendas are interdependent – military, economic and environmental agendas provide the premises to promote unipolar trends.*

Keywords*: Global International Society, international system, unipolar, imperial, international agenda*

After the fall of the Berlin Wall that put an end to bipolarism in international relations, current international society has been characterised by a turmoil that James Rosenau called an "uncertain and tense situation"[1]. As compared to the New European Renaissance, specialists in international relations have noticed a change of configuration on both reality and perception levels, as well as in magnitude and depth. Dynamics characterising international society of the century has shown anarchy and order, globalisation and fragmentation, globalisation and heterogeneity, complexity and interdependence.

Even specialists in international relations have been surprised by the evolution of international reality particularly since our mentality has remained to the perceptions resulting from the fractures in international society during the Cold War (fracture East – West, centre – periphery, North – South). As Susane Strange[2], one of the most reputed specialists in contemporary international relations, noticed human mentality still has imprints of the idea that the analysis of international relations is achieved from the perspective of transnational empire. Yet, there is no apparent change or multiplication of international stakeholders. Transnational societies and financial flows are not yet prevented by either territory or border. They have been perceived as superpowers being able to stabilise or destabilise great regions worldwide. In conclusion, we can notice that the typology of relations – whether cooperation or conflict – are ceaselessly changing. Consequently, cascade changes are no longer perceived as fragmentations of international relations, but as continuity data[3]. For instance, the enlargement of the EU to Central and Eastern Europe has been based on

[1] James Roseanu, *Thinking Theory Thoroughly*, Westview Press, Boulder, 1999, p. 50.

[2] Susane Strange, „Toward a Theory of Transnational Empire", in E.O. Czempiel&Rosenau James, *Global Changes and Theoretical Challenges. Approaches to Worlds Politic for the 1990's*, Lexinhton Books, Lexington, 1989

[3] James Rosenau, *Turbulence in World Politics. A theory of Change and Continuity*, London, 1990.

the logic of continuity thus representing the disappearance of the fracture between East and West[4].

Hence the natural question if in the Global International Society there might still be unipolar (imperial) trends. In this paper, we aim at showing that it is possible and even necessary. We have two categories of arguments. On the one hand, we will attempt at seizing the possibility of a unipolar logic through the features of contemporary international system. On the other hand, we will seek to see this element through the specific agendas that global international society supports.

Before getting to the core of the topic, it is important to make a brief introduction of the features of unipolar (imperial) international system. In this case, only one power settles the *agenda*, dictates the norms and controls all resources of the power. Hegemonic power brings together its power of coercion – much superior to other units of the system – by imposing their own system of values[5]. Here, one can speak of a hegemonic system considering that domination relationships are built vertically.

The stability of the system enters a crisis at a time when clerk logic is altered; horizontal relationships between the units of the system are degraded, as their own power is eroded from within (internal fights, destruction of resources) and because there is a change of system due to the penetration of external elements All these elements lead to the changing nature of power[6].

As a consequence of the USA ascendance, several authors consider that we are facing a new unipolar logic. Robert Gilpin considers that after 1945, the United States of America have acquired the status of "hegemonic power[7]". Raymond Aron calls the USA an "imperial republic" with reference from representatives of the left American school of international relations, that is, George Liska and Hary Magdoff[8], as well as the analysis of the American diplomacy in 1945-1972[9].

1. Global International System has unipolar (imperial) features

A. Although dominated by several stakeholders, the current international system is a strong "state system". The decreasing number of stakeholders making up the structure of the system and the hierarchy issues resulting from it is highly important as they own the structural force to settle the rules of the game on a global level in international system[10]. The use of the notion of international system instead of state system can be explained by the fact that the definition of structure considers the logic

[4] Esther Barbe, *Relaciones Internacionales,* 2nd edition, Madrid, 2003., p.275.

[5] John J. Mearsheimer, *Tragedia politicii de forță. Realismul ofensiv şi lupta pentru putere,* Bucuresti, Antet, 2001, pp. 28-31

[6] Joseph S. Nye, Jr, *Soft Power. The Means to success in world politics*, New York, Public Affaires, 2004, pp. 1-32

[7] Robert Galpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge, University Press, 1981.

[8] George Liska, *Imperial America. The International Politics of Primacy*, Baltimore, 1967; Hermann Mogdoff, *The age of imperialism. The economics of US Foreign Policy*, New York, 1969.

[9] Raymond Aron, *Republique imperial. Les etats unis dans le monde 1945-1972*, Calman Levy, Paris, 1973.

[10] Robert Cooper, *Destrămarea națiunilor. Ordine şi haos în secolul al XXI-lea,* Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2007. Pp. 68-81

of powers without neglecting transnational aspects involved in the control of force derived from the great powers[11].

A complex analysis of unipolar trend in international society after 1991 is carried out by Strobe Talbot in the chapter suggestively entitled *The Unipolar Decades* in the book on *The Great Experiment. The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation*[12]. At the beginning of 1991, from the conclusion of one of the most influent intellectuals focused on American Foreign Policy, Charles Krauthammer, when speaking in an article entitled *The Unipolar Moment* of the United States as "the unchallenged superpower would be the centre of world power, the principal maker and enforcer of rules for everyone else, and the metropole of a modern (or perheps postmodern) global empire"[13], presents the dynamics of unipolar trends[14] towards a *New world order.* Strob Talbot considers that although George Bush did not conclude a *Pax Americana* in 1991 after the war in Kuwait, the *Pax Universalis* that put an end to the event built responsibilities and aspirations for the United States[15] to be validated by the wars in Yugoslavia[16]. The position of the United States at the Rio de Janeiro conference in June 1992 and the refusal to sign the treaty to preserve forest biodiversity is a sign of unipolar position. The change in NATO's strategy after 1994, the ever more active involvement of the United States in actions meant to solve certain interethnic conflicts (Rwanda, Haiti, former Yugoslavia) are considered unipolar trends as well[17]. The good American offices to solve decades old conflicts (Northern Ireland, Near East) bring to the foreground the responsibility of unipolar power for the security of certain regions in the world. War against terrorism triggered after 9/11 is an expression of ambivalence – aspiration/responsibility – characterising the unipolar trend of the United States[18]. The more and more responsible involvement of the United States in the measures for non-proliferation of nuclear weapons, in limiting climate changes, in limiting the effects of pandemics striking wide areas[19] shows not only the diversification of unipolar responsibilities, but also the aspiration to build a world order centred on the American model.

B. Only great powers have structural power. According to Susan Strange, structural power involves control on security, manufacturing, finances and knowledge

---

[11] J.J. Merasheimer, *op.cit.*, pp.257-265

[12] Strobe Talbot, *The Great Experiment. The Story of Ancient Empires, modern states, and the quest for a global nation,* Simon & Schuster, New York, London, Toronto. Sydney, 2008, pp. 255-391

[13] *Ibidem,* p. 258-259

[14] *Ibidem,* p.259. Several authors have developed the Krauthammer's theme, exhorting Americans to accept country's imperial responsibilities to spread liberal values and the rest of the world to accept the United States in the role (Nigel Ferguson, *Empire: The Rise and Demise of British World Order and the Lessons for Global Power,* New York , Basic Books, 2003; Nigel Ferguson, *Colossus: The price of America's Empire,* New York, Penguin, 2004; Deepak Lal, *In Defence of Empires,* Whasington DC: AEI Press, 2004; Max Boot, " The Case of American Empire", in *Weekly Standard,* October 15, 2001),

[15] S. Talbot, *op.cit.*, p. 269

[16] *Ibidem,* pp. 276-279.

[17] *Ibidem,* pp. 294-298

[18] *Ibidem* , pp. 351-369

[19] Ibidem, pp. 393-401

– science, technology, and culture[20]. *Historical* analyses carried out on growing and fading powers show that the most important is the *hard* side of power, that is, control on security and manufacturing[21]. John Ikenberry considers that imperial order putting an end to the "balance of power" stands for a "post realist order of liberal hegemony"[22]. Current global analyses show that the *soft* aspect of power, that is, communication and finances, is highly important for the time being[23]. At the end of the Cold War, there is a return to historical pessimism laying stress on security control as a central analysis factor[24]. This has been even more obvious after 9/11.

C. Multidimensional character of force. Considering that in the past decades there have been many stakeholders in international system with attributes of a structural power, we may say that currently the force of international system has a multidimensional character. This idea has been shown by several authors. Susan Strange points out that not only states can fulfil the role of a structural power, as even criminal associations such as mafia can do it[25]. Robert Gilpin considers that there is a convergence between state power and its transnational enterprises[26].

D. Hierarchy and balance between great powers are two fundamental structural elements ordering international anarchy (*Anarchic Orders and Balances of Power* – Kenneth N. Wlatz)[27] and turning it from mere chaotic plurality into a state system[28]. The two elements provide a relative order leading to a better understanding and a predictability of international system processes[29].

2. Current international agendas favour unipolar (imperial) trends

The concept of *agenda* designates a group of issues at the basis of organising political activity. This concept is extremely useful as it orders explanations and connects them with events that occur. For instance, armed conflicts – one of the classic topics of the military agenda – are nowadays inseparable from the phenomenon of economic globalisation – criminal economy developed as mining exploitation, weapons or narcotics trafficking – to individual action characterising global agenda – humanitarian assistance or mercenary groups.

Most specialists in international relations consider that the world is highly complex now. This change has been more explicit in 1990-1991 after the

[20] Susane Strange, *States and Markets: An introduction to International Political Economy*, Printer, London, 1988.
[21] Paul Kennedy, *Naissance et declin des grandes puissances*, Paris, Payot, 1991;
[22] G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press, 2001, pp. 270-274;
[23] Joseph S. Nye Jr., *Bound to lead. The changing nature of American Power*, New York, 1991.
[24] John Mearsheimer, "Back to the future: Instability in Europe after the Cold War" in *International Security*, vol. 15, nr.1, 1990, pp. 5-56.
[25] S. Strange, o*p.cit.*, p. 123.
[26] Robert Galpin, *US Power and the Multinational Corporation*, New York, 1975.
[27] Kenneth N. Waltz, *Teoria Politicii Internaţionale*, ed. 1, Iaşi, Polirom, 2006 pp. 147-180;
[28] Idem, "Structural realism after the Cold War", in Kenneth N. Waltz, *Realism and International Politics*, New York, London, Routledge Taylor & Francis Group, 2008, pp. 185-189;
[29] E. Barbe, *op. cit.*, pp. 211-212.

dismembering of the USSR and the Gulf war (1991)[30]. Yet the complexity of current international society has found its origins in changes taking place in the world in the 1970s (economic revival of Europe and Japan, as well as transnational actors coming to the foreground) and the 1980s (alteration of economic processes derived after globalization and the appearance of the environmental issue). These changes have become variables influencing the bipolar relations between the USA and the USSR[31]. The disappearance of this bipolarity has led to important changes on the international agenda, particularly in the military field and then in other fields, such as the economic, global and environmental fields.

Inevitably, such evolution has risen several questions. The most important is the one on who owns structural power in the world or, in other words, who settles international agenda and who designates working norms of international society. After the end of the Cold War, military agenda does not seem to be the only one undergoing radical changes. In order to analyse other changes, it is important to achieve a complex analysis of the military agenda.

2.1. Military agenda

A. The central issue of military agenda is security. The end of the Cold War has tried to achieve a substitution of the concept on national security lying at the basis of defence of own national territory with military tools with the concept of global security. The new conception on security shows that military dimension is devoid of value. What has been predicted during the 1987 United Nations Conference for disarmament and development has happened. Security does not only derive from military aspects, but also from economic, social, humanitarian and ecological aspects. Increasing security can set the stage for increasing disarmament. At the same time, it may set the stage for sustainable development[32].

Multidimensional and global character of security is the product of a thinking that has to be understood as it did not appear at the end of the Cold War. The end of the Cold War would reconfigure the terms of security.

First of all, theoreticians and politicians will try to revalue new dimensions of security focusing their studies on adjacent phenomena[33], such as migration, integrism or natural catastrophes; these last features are the core of another agenda, the *global agenda*. Consequently, topics such as peace, democracy, environment and development have begun to be considered core topics on the military agenda.

Secondly, as periphery security can no longer be explained through notions such as decolonisation or bipolarity, it becomes incomplete and is associated with topics apparently parallel with it.

Beginning with observations referring to the new vision on security, we can establish a first direct correlation between the end of the Cold War (decreasing

[30] Kenneth N. Waltz, "America's European Policy viewed in Global Perspective", in Kenneth N. Waltz, *Realism and International Politics*, New York, London, Routledge Taylor & Francis Group, 2008, pp. 310-334

[31] Martin Wight, *Politica de putere*, Bucureşti, Ed. Arc, 1998, pp. 62-68

[32] E. Barbe, *op. cit*, p. 280.

[33] R. Cooper, *Destrămarea naţiunilor…*, pp. 92-108

militarism and responses of the defence) and the new dimensions of security (sustainable development). Under the circumstances, the discourse on defence of peace has appeared. The end of the Cold War has not put an end to hegemonic wars or conflicts at the periphery of international system. On the contrary, the Gulf war triggered in 1991 developed within the concept of geostrategic security and the cult of limiting weapons worldwide. Ten years later, after 9/11 and the beginning of the war against terrorism, there is a revival of national security to preserve hegemonic power in the military field.

The world is divided into two fields when considering violence. Considering Mary Kaldor's work on *New Wars. Organised Violence in a Global Era*, we may see that when passing from bipolar international society to global international society, actions involving violence are getting stronger.

First of all, the end of bipolarity at the end of the Cold War has been a framework favouring the appearance of an area dominated by chaos, by unsafe or grey zones. These spaces have resulted from the evolution of modern state towards decentralisation, the disappearance of violence monopole and the disintegration of states by settling structures on ethnic criteria. For example, the erosion of the state in Africa has made many authors speak of *failed states*[34]. These *failed states* are not only on the African continent. There are some in Europe, where the EU Member States have given away some of their sovereignty to Brussels. There are two types of state failure: the African one overwhelmed with violence (Sub-Saharan Africa) and the European one in the context of integration as states are involved in a process of conscientious and peaceful dissolution. The disappearance of the USSR and Yugoslavia, both federal states, has left room to a great conflict space at the end of the war.

Secondly, globalisation has influenced new wars. The impact of globalisation has been obvious in the case of war actors – foreign soldiers, voluntary expatriates, United Nations officers, peacekeeping troops – and economic factors – illegal weapon, drugs, valuables or human trade. The impact of globalisation has led to changing previously settled international regulations; they no longer protect civilians and involve them in conflicts – paramilitary or mafia groups.

Thirdly, globalisation has led to the establishment of "grey zones" that have become very important in the evolution of international relations. These grey zones have preserved violence in the conflict area and are based on illegal trafficking and terrorist movements. Areas neighbouring potential conflicting areas, such as former Yugoslavia, the Caucasus, Central Asia, Andin America and Africa[35], are strictly supervised through preventive diplomacy, peace keeping and stabilising peace.

B. The phenomenon of military agenda buy-out. Changing the features of wars, the appearance of parallel systems of protection and defence of multinational societies or mafia groups belong to personal security in the 21st century. It will no longer have a public dimension acquiring a private dimension too. Globalisation has led to a phenomenon of "war buy-out" through connections between complex global financial flows and strategy concerning actions of terrorist organisations. According to Thierry de Montbrial, "Bin Laden is not a reaction of the traditional Islam, but an

[34] R. Cooper, *The Postmodern State and the World Order*, London, 2000.
[35] Ph. Moreau Defarges, "La gestion des zones grises", Ramses 2003, Paris, 2002, p. 69.

aberrant avatar of globalisation through both tools of its efficiency (technique, competence, organisation) and disconnection of action by genuine societies"[36].

2.2. Economic agenda compels us to remember that the end of the Cold War is identified with the victory of the capitalist system. Fukuyama explained it through the so-called "end of history"[37]. The planetary existence of the capitalist system, or the so-called process of globalisation, has not been achieved due to the fall of the Berlin Wall, which was a physical impediment, or the psychological barrier imposed by the existence of alternatives or other possible worlds.

A. The economic agenda defines the fundamental reason of our era: globalisation. The phenomenon of globalisation has been explained through several features: the increasing number of interactions and interdependences, the appearance of a feeling of globalising perception, the adoption of liberalising policies breaking down all barriers, etc. From the point of view of current international society – a society based on interstate logic – it has been noticed that globalisation suppresses the notions of action marks of international stakeholders, that is, territory and time. Naturally, globalisation has influenced states as they become structures anchored in the philosophy of territorial sovereignty. The suppression of sovereignty has also caused the phenomenon of time compression. An example in point is the suppression of EU internal borders control followed by the compression of time for circulation of goods, persons, capitals and services.

At the same time, technological revolution in the field of informatics leading to an unprecedented compression of time has deep consequences on economic life. Through electronic operations in the financial field, electronic trade on the internet, videoconferences in enterprise management, a new economic reality is being built – virtual economy.

B. Globalisation and fragmentation of the world live together in current international society[38]. In the context of tensions between democracy and totalitarianism, most authors consider that globalisation and fragmentation have been more obvious after the end of the Cold War[39]. Actually, these globalisation/fragmentation tensions appeared long before 1989. A first aspect of the phenomenon is worldwide expansion of values and technology providing incentives for the will for individualisation translated into the defence of own identity. In certain cases, there have been bursts of self-determinism, such as the cases of the USSR and Yugoslavia. These globalisation/fragmentation tensions have also occurred in the context of regional economic integration processes. It has been shown by the multiplied regional commercial agreements. For instance, in 1948-1949, seven regional commercial agreements were signed, while 38 agreements were signed in 1990-1994[40].

All over the planet, regionalism has been present from the European economic and monetary integration to the North American free trade area and similar processes

[36] T. de Montbrial, "Perspectives", in Ramses, op.cit., p. 23 apud E. Barbe, *op. cit*, p. 281.
[37] Francis Fukuyama, *Sfârşitul Istoriei sau ultimul om*, Bucureşti, 1997.
[38] Kenneth N. Waltz, "Globalization and Gouvernance", Kenneth N. Waltz, *Realism and International Politics*, New York, London, Routledge Taylor & Francis Group, 2008, pp. 230-244
[39] Ian Clark, *Globalisation and fragmentation. International Relations in the Twentieh Century*, Oxford University Press, 1998
[40] E.Barbe, *op.cit*., p. 285.

in South America and Africa. However, there is another reality, too – regionalisation of world trade is focused in the triangle represented by Western Europe, North America and Eastern Asia, which excludes most of the planet. In other words, trade between these regional blocks and within them is over ¾ of world trade.

This world unbalance makes that most of the population throughout the world is excluded from benefits of globalisation, which causes a deep division and consequently a fervent dispute. Thus, we can say that globalisation is a universal process expressed in an irregular manner.

C. The issue of power in a globalised economy world. The international economic system resulting particularly after 1990 has supported the hegemonic role of the United States. Hegemonic stability provided by this superpower involves a certain organisation of market and certain strategic-diplomatic conditions needed for the survival of other states. Nowadays, there are voices considering that irrespective of the power currently dominating the world, the economic field cancels political power[41].

The articulation of political power and economic globalisation raises less the topic of world economic powers' responsibility. Curiously, the responsibility of some global governing bodies, such as the IMF, OECD, G8 and OMC, is contested by broad social movements. They are blamed for worldwide economic unbalances[42].

D. The process of globalisation coincides with identity resurrection. The topic of identities is a central phenomenon of global international society. Thus, we witness a paradox: globalisation assumes the disappearance of two fundamental references – time and space, while identity is superposed on a territory with all its symbols and claims the defence of its cultural values originating in its own history. In simple terms, the global character of technology is opposed to the particular character of culture. Although English is the internet language of communication, it will have to coexist with other 3000 languages.

We can say that the era of globalisation is converted into the era of identities. The management of globalisation-fragmentation/identity is one of the greatest challenges of the future international society.

Trying to draw a conclusion on the main aspects of global agenda, we can mention the following ideas: there still is a classic polarisation of state system; multilateralism proves to be necessary as a governing solution of global agenda; regionalism has led to structuring the triade international economic system. The existence of two worlds – a world of peace and a world of chaos – responds to a different economic and political reality.

2.3. Environmental agenda

As of the 1970s, there has arisen the idea that different spaces making up the natural environment of human species are threatened by pollution ignoring borders that is susceptible to be preserved without international cooperation. Some of them (extra-atmospheric space, bottoms of the sea) are proclaimed "*common patrimony of humanity"*. On the level of civic awareness, there is a perception of the need for defending environment.

The situation of environment is alarming at least from four points of view: climate changes, limitation of biodiversity, land clearings, degrading soil.

---

[41] Peter Hirst, George Thompson, *Globalization in question. The International Economy and the possibilities of Governance*, Oxford University Press, 1996.
[42] E. Barbe, *op.cit.*, pp. 286-287.

A. Climate changes are developing at an alarming pace. Global temperature has risen by almost a degree in the past century. Satellites show that ozone in Antarctica atmosphere has diminished by 10%. Because of industrial activity, CO_2 accumulations in the atmosphere have reached in the latter half of the 20th century levels equivalent to accumulations over almost half a million years. According to the resolution of the Toronto *Conference on the Changing Atmosphere: Implications for Global Security* (1988), humankind is making an involuntary, uncontrolled and generalised global experiment with consequences resembling a nuclear war[43].

B. Dangers on biodiversity can be found in genes, individuals, species and ecosystems. The pace of species emergence reached an alarming rate in the 20th century: three species a year. First it is the result of overexploitation of those species with commercial value, then the result of destroying their habitat.

C. Land clearing process is alarming and turns soil into desert. Yet the most alarming aspect is woods quality diminishing at a galloping pace in the latter half of the century.

D. Degrading soil is strictly connected to the land clearing process rendering it difficult for agriculture and supporting certain ecosystems. Soil degrading is caused by developing urbanisation and commercial exploitation of soil, particularly by irrigations thus leading to salinity of soil.

Africa and Asia are the most affected continents by soil degrading with consequences on food crisis in the area. As well, climate changes contribute to a genuine regional ecological disaster.

Besides these short-term issues, we have to remind ocean pollution, diminishing fishing stock, sweet water management, toxic chemicals and waste storage, including the radioactive ones.

Thus, cooperation in the environmental field develops on bilateral, regional and universal levels. There is no autonomous international organisation specifically in charge with environmental protection. Within their competence, each specialised institution can have concerns in the field or adopt regulating measures.

Environmental agenda in the past decade as seen through the Kyoto Protocol to limit CO_2 emissions and particularly the failure of the Copenhagen Conference (2009) on climate change has certain unipolar trends. CO_2 pollution is a topic defining imperial policies as well as their consequences – climate changes. There are premises to witness a change of paradigm in Global International Society after the current economic crisis by passing from defining imperial power depending on the criterion of military and economic agenda to defining it according to environmental agenda.

In conclusion, the Global International Society has several unipolar trends although with a multipolar aspect. Even if it is dominated by several stakeholders, the current international system is still a strong "state system" [44]where only a small number of states have structural power and are able to influence the nature of international system. Multidimensional system of force determines hierarchy and balance of power in Global International Society. International agendas in tight interdependence – military, economic and environmental agendas – settle sufficient premises to promote unipolar trends.

---

[43] *Ibidem.*, p. 318.

[44] Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chressboard. American Primacy and its Geostrategic Imperatives,* New York, Basic Books, 1997, p. 10-24

Geografia politică în zona Mării Negre. Rolul României

Dorin I. DOLGHI

The Political Geography in the Black Sea Area at the Beginning of the 21st Century

Abstract*. The paper is questioning the several factors that affect the geopolitical behavior of the main actors in the Black Sea Region. The regional dynamics are determined by each actor's preferences, interests and expectations, as well as the resources and capabilities available to promote distinct policies in the region. On the Romania's role in the political geography at the Black Sea we believe that the foreign policy failed in this matter due to a strong influence of the President Băsescu preferences.*

Keywords: *Black Sea, Romania, geopolitics, security, interests*

Sfârşitul Războiului Rece şi reconfigurările geopolitice din Centrul şi Estul Europei din ultimele două decenii au atras atenția asupra potențialului atât pozitiv cât şi negativ din zona Mării Negre. Disoluția Uniunii Sovietice şi emergența unui sistem regional bazat pe consolidarea independenței statelor din regiune au prefigurat noi condiționări de manifestare a relațiilor regionale. Inițial, golul de securitate a modificat preferințele naționale ale tuturor statelor, a determinat schimbări profunde în arhitectura de securitate europeană şi în mediul geopolitic regional. Acoperirea deficitului de securitate central şi est european s-a produs prin repoziționarea politicilor statelor din regiune într-o tendință inițial orientată spre respingerea influențelor Moscovei iar ulterior, către compatibilizarea intereselor naționale cu cele ale statelor membre ale Uniunii Europene şi NATO.

În ce priveşte poziționarea României, turnura geopolitică către Vestul Europei a căpătat conotații fundamental adresate interesului național. Viitorul României nu putea fi conceput în afara zonei euro-atlantice: atât din perspectiva garanțiilor de securitate, dar mai ales pentru adaptarea şi integrarea în sistemul economic şi politic comunitar oferit de Uniunea Europeană.

Pe parcursul anilor 90 regiunea Mării Negre nu a reprezentat un interes deosebit din partea elitelor din România. Anumite referințe pot fi identificate în discursul politic şi negocierile dintre România şi Ucraina sau Rusia privind tratatele de bază impuse de condițiile integrării euro-atlantice. Aceste referințe au fost punctate mai ales în relația cu Ucraina în ceea ce priveşte chestiunea Insulei Şerpilor şi delimitarea platoului continental şi a zonei economice exclusive.

În acelaşi timp, în regiune se afirma, prin aceleaşi căutări identitare, consolidarea independenței fostelor republici sovietice din regiunea Mării Negre (Moldova, Ucraina şi Georgia) şi asumarea unor roluri distincte pe scena regională. Turcia a căutat să îşi întărească rolul şi capabilitățile de a influența dinamica regională dintr-o perspectivă economică, care să îi consolideze statutul şi şansele de apropiere de Uniunea Europeană.

În acest mediu dinamic, dar şi incert, regiunea Mării Negre se redefineşte geografic ca pământ şi țărm din Balcani în Caucaz şi din stepele ucrainiene până în

Anatolia. Dintr-o altă abordare, constatăm că în prezent, UE şi NATO ţărmuresc Marea Neagră la vest. Turcia, în calitate de membru NATO şi stat aflat în derularea negocierilor de aderare la UE se situează în sud. Membri ai Consiliului Europei şi OSCE, între care şi aspiranţi la NATO, sunt plasaţi la nord şi est[1]. Această imagine surprinde interferenţe geopolitice, geoeconomice şi geoculturale specifice fiecărui actor regional şi scoate în evidenţă mai cu seamă deosebirile. În discursul politic, zona Mării Negre este asociată cu o zonă cu potenţial de cooperare, însă analizele aprofundate scot în evidenţă şi o regiune cu potenţial conflictual.

Încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, când Alfred Thayer Mahan considera stăpânirea mărilor o condiţie pentru obţinerea poziţiei dominante şi până în zilele noastre, când se consideră că aşezarea unui stat la litoralul maritim creează condiţii favorabile pentru dezvoltarea statului respectiv şi a zonei adiacente, zona maritimă a unui stat a avut o influenţă covârşitoare în evoluţia statului respectiv[2]. Precizăm că o lege principală a geopoliticii este afirmarea dualismului fundamental, reflectat în organizarea geografică şi în tipologia istorică a civilizaţiilor. Acest dualism constă în opoziţia dintre „telurocraţie" (forţa terestră) şi „talasocraţie" (forţa maritimă). Pe spaţiul Mării Negre, talasocraţia nu mai este atât de relevantă în contextul în care, dimensiunea relativ redusă a spaţiului, comparativ cu marile oceane, nu justifică emergenţa unor flote maritime (comerciale sau militare) pentru a controla regiunea. Mai mult, din punct de vedere geostrategic, nivelul de tehnologie militară din prezent permite controlul de pe uscat sau din aer al mărilor. Prin urmare, putem afirma că, în cazul regiunii Mării Negre, o talasocraţie nu mai este relevantă deşi unii actori regionali, precum Rusia, insistă să fie prezenţi cu o flotă militară intimidantă în zonă.

Înţelegerea dinamicii geopolitice din regiunea Mării Negre trebuie considerată în relaţie directă dintre interacţiunea actorilor şi preferinţele şi interesele acestora. Ca mecanism de înţelegere a formării preferinţelor fiecărui actor, ne asumăm modelul propus de David Putnam – Two Level Game[3], care presupune că acţiunea unui stat în plan extern se formează în două etape sau pe două niveluri succesive: primul nivel reuneşte preferinţele la nivel intern şi conturează o majoritate care susţine o anumită conduită în plan extern, în timp ce nivelul doi se adresează autorităţilor statului care au competenţa pentru a promova interesele la nivel extern, prin negocieri şi acţiuni specifice. Modelul e verificat şi valabil, însă, numai în regimurile democratice. Pentru explicarea comportamentului Rusiei, suntem nevoiţi să constatăm faptul că modelul *two level game* nu este aplicabil, nu din cauza lipsei exerciţiului democratic, ci mai degrabă din cauza polarizării puterii în jurul Moscovei şi ignorarea preferinţelor periferiei. Putem afirma, fără îndoială, că influenţa URSS s-a diluat în centrul şi sud-estul Europei, însă, nu putem asocia această constatare cu afirmaţia că Rusia şi-a pierdut interesul în regiune. Prin urmare, comportamentul fiecărui actor regional

[1] Charles King, "The Wider Black Sea Region in the Twenty First Century", în Daniel Hamilton, Gerhard Mangott (Ed.), *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, Washington D.C., Center for Transatlantic Relations, 2008, p. 1.

[2] Simona Maleşcu, „Tendinţe geopolitice, geoeconomice şi geostrategice regionale în zona Mării Negre", în *Colocviu Strategic*, Nr. 13 (XLIV), Decembrie 2005, Universitatea Naţională de Apărare, Centrul de Studii Strategice de Apărare şi Securitate, p. 2.

[3] Robert D. Putnam, "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two Level Games", în *International Organization*, Nr. 42, Summer 1988, pp. 427-460.

trebuie abordat în relație cu viziunea şi preferințele Rusiei pentru a determina oportunitatea sau eficiența politicilor în zona Mării Negre.

Preferințele actorilor regionali

Regiunea Mării Negre reuneşte, deopotrivă state şi organizații care, direct sau indirect, sunt asociate dinamicii şi interdependențelor particulare acestei zone. Statele îşi formulează preferințele şi interesele conform statului recunoscut de ceilalți actori. Calitatea de membru a unei organizații îi poate conferi avantaje prin faptul că membrii organizației, şi organizația ca entitate, poate susține politica statului respectiv. Din această perspectivă, este importantă proximitatea UE, NATO, OSCE, Consiliul Europei, precum şi a altor organizații regionale, pentru că întreaga abordare a cooperării în zona Mării Negre capătă dimensiuni ce transcend interesul național şi converg în interese transnaționale, regionale, de grupuri de state, alianțe sau alte forme de asociere. Aceste configurări nu înseamnă că statul îşi pierde capacitatea de intervenție autonomă sau independentă. Dimpotrivă, faptul că este membru al unor organizații sau participă în forme de asociere cu alte state îi conferă avantaje geopolitice, în sensul că factorul geografic extins dincolo de teritoriul statal se îmbină pe linie politică cu interesele organizației sau a celorlalți parteneri cu care se identifică în acelaşi spectru de gândire.

Pentru a întregi imaginea regiunii, se impune o succintă analiză a actorilor regionali, atât state cât şi organizații, pentru a identifica preferințele fiecăruia şi opțiunile de acțiune în zona Mării Negre.

Federația Rusă s-a confruntat în ultimele două decenii cu o criză provocată de pierderea statutului de superputere mondială. După episoadele legate de criza iugoslavă şi implicarea SUA, Moscova a renunțat la interesele de hegemonie politică în Balcani. Analiştii consideră că Rusia de astăzi se concentrează asupra problemelor restructurării societății şi întăririi CSI, concomitent cu diversificarea parteneriatelor cu SUA şi UE, precum şi a relațiilor cu statele din Extremul Orient[4]. Inițial, Federația Rusă a privit cu ostilitate vădită integrarea Balcanilor şi a spațiului Baltica – Marea Neagră în structurile euroatlantice. Cu timpul, din 2000-2001, Vladimir Putin şi echipa sa au înțeles că procesele în curs sunt ireversibile şi au adoptat o strategie de acomodare, sub semnul pragmatismului. Astfel, în condițiile în care Europa de Sud-Est a evoluat pe traiectoria integrării în NATO şi UE, Federația Rusă rămâne, pe mai departe, foarte activă din punct de vedere economic în Balcani[5] şi în zona Mării Negre.

Criza energetică din ianuarie 2008 şi intervenția militară în Georgia în august 2008 au confirmat hotărârea Moscovei de a-şi menține controlul şi exercita influența asupra regiunii. Trebuie reținut şi faptul că Moscova a reuşit să ocupe poziții economice strategice pe piețele est-europene, în principal pe piețele de transport, distribuire şi prelucrare de petrol şi gaze naturale. În acest fel a creat o dependență a Europei față de resursele provenite din spațiul rusesc. Acest lucru se traduce în avantaj geopolitic şi geostrategic şi impune statelor central şi est europene, precum şi Uniunii Europene, evitarea stărilor de criză politică sau economică şi orientarea spre formule convergente de cooperare.

[4] Alexandra Sarcinschi, Cristian Băhnăreanu, *Redimensionări şi configurări ale mediului de securitate regional (în zona Mării Negre şi Balcani)*, Editura Universității Naționale de Apărare, București, 2005, pp. 8-9.
[5] *Ibidem*, p. 9.

Preferințele Rusiei sunt formate de o elită politică care reuneşte oameni de stat, oameni din armată sau servicii secrete şi importanți oameni de afaceri din domeniul energetic. Această elită, uneori asociată cu o oligarhie, determină agenda politică internă şi influențează direcțiile de politică externă. Nu putem constata existența unor elemente care să confirme netăgăduit că exercițiul democratic funcționează în Rusia, dar pot fi angajate supoziții care surprind influența privatului şi a grupurilor de interese în formarea preferințelor şi intereselor externe ale Rusiei. Bineînțeles că nu trebuie să pierdem din vedere şi factorul psihologic prin care poporul rus aderă la proiectele guvernului de consolidare a poziției şi imaginii Rusiei în lume. Sub acest aspect, imperialismul rus e bine înrădăcinat în mentalul colectiv.

Interesul fundamental al Rusiei în regiunea Mării Negre este de a-şi menține şi consolida puterea şi influența şi de a restricționa prezența altor puteri. În mod tradițional, Rusia consideră zona Mării Negre ca o componentă crucială pentru securitatea sa națională şi pentru aceasta, protejarea sferelor de influență ruseşti este strâns legată de interesul național[6]. Astfel, interesele Rusiei în regiune pot fi rezumate după cum urmează: 1) menținerea poziției de principal actor; 2) prevenirea emergenței unor actori (sau proiecte) capabili să diminueze hegemonia energetică rusească; 3) prevenirea apariției şi dezvoltării unor coaliții strategice şi militare anti-ruseşti; 4) prevenirea extinderii NATO în regiune şi 5) reținerea mişcărilor separatiste, fundamentaliste şi teroriste care afectează interesele Rusiei[7].

În ansamblu, politicile şi acțiunile Rusiei în regiune confirmă concepția neo-imperială a Rusiei în Marea Neagră, fundamentată în epocile țaristă şi sovietică, dar mai ales nevoia de a contracara expansiunea în regiune a SUA şi UE[8].

Ucraina, reprezintă un actor regional deosebit de important prin poziția geografică pe care o ocupă. Atât ca teritoriu cât mai ales prin capacitatea de a afecta proximitatea prin potențialul economic, politic şi de ce nu, cultural. Îndeosebi structura internă reprezintă un factor interesant legat de configurarea intereselor şi capacitatea de determinare geopolitică. Faptul că în ultimul deceniu Ucraina a acționat relativ independent spre o orientare pro-europeană, cu puternice legături în spațiul UE şi o deschidere spre o posibilă integrare în NATO, face ca acțiunea politică, internă şi externă, a acestui stat să reprezinte o miză importantă în interacțiunile dintre ceilalți actori. Prin urmare, toți sunt interesați de atragerea Ucrainei în sferele lor de influență sau cel puțin în proiectele regionale. În acelaşi timp, nu trebuie subestimate eforturile clasei politice ucrainiene de a consolida independența şi capacitatea de acțiune autonomă a statului ucrainean. În această direcție trebuie menținută atenția asupra manifestărilor naționaliste, în sens pozitiv, care pot consolida statutul Ucrainei.

Situarea geografică a Ucrainei şi componența etnică şi culturală reprezintă de asemenea un factor important care poate afecta formarea preferințelor interne. Nu trebuie ignorat faptul că Ucraina reprezintă un spațiu multicultural, relevant pentru ceea ce înseamnă o societate bazată pe mai multe culturi, tradiții şi obiceiuri. Astfel, putem găsi regiuni diversificate din punct de vedere etnic şi confesional, care pot

[6] Mitat Çelikpala, "Security in the Black Sea Region. Policy Report II", Commission on the Black Sea, 2010, p. 8.
[7] *Ibidem*, p. 9.
[8] Liviu Scrieciu, „Marea Neagră în contextul geopolitic actual", în *Securitate şi stabilitate în bazinul Mării Negre*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I", București, 2005, p. 61.

contrabalansa naționalismul şi orienta preferințele politice spre formarea unor coaliții mai flexibile față de politicile din regiune. În fapt, după rezultatele alegerilor prezidențiale din 2010, acest lucru este confirmat pe deplin[9].

Totuşi, nu trebuie subapreciată dependența Ucrainei de resursele de petrol şi gaz din Rusia şi nici faptul că Ucraina poate perturba tranzitul de gaz dinspre Rusia către Europa[10]. Din această perspectivă, Moscova poate exercita indirect influențe masive care să determine comportamentul Kievului, cel puțin în sensul consultărilor bilaterale şi negocierilor în ce priveşte relațiile din regiune, în special cu UE[11].

În ce priveşte regiunea Mării Negre, acest spațiu reprezintă pentru Ucraina un centru complex de interese vitale legate de dinamicile geopolitice, economice şi de securitate[12]. De aici rezultă şi oportunități de manifestare independentă a unor politici care să consolideze statutul şi rolul Ucrainei în regiune.

Turcia ocupă cea mai mare parte a Asiei Mici şi zona de sud-est a Peninsulei Balcanice, iar teritoriul său face legătura între regiunile Europa de Sud-Est, Caucaz, Asia Centrală şi Orientul Mijlociu. Are o poziție strategică remarcabilă, potențialul său uman şi cel militar făcând din Turcia un veritabil actor care poate influența decisiv dinamica regională[13]. Poziția geografică a Turciei permite asumarea unor politici prin care Ankara poate se poate implica şi determina relațiile între actorii din zona Mării Negre, a Balcanilor, a Orientului Mijlociu şi în Caucazul de Sud[14]. Mai mult, capacitatea de a controla strâmtorile Bosfor şi Dardanele îi conferă avantaje geostrategice importante. În consecință, în ultimele două decenii, politica externă a Turciei a cunoscut un dinamism care a plasat acest stat în unul dintre cei mai importanți actori în zona Mării Negre.

Interesele fundamentale ale Turciei, reformulate în ultimii ani constau în integrarea în Uniunea Europeană şi asumarea unui rol care să ofere rute alternative de aprovizionare a Europei cu resurse de petrol şi gaz[15]. Dincolo de dimensiunea securității energetice, Turcia doreşte să îşi asume un rol autonom al securității regionale prin acțiuni care nu susțin prezența obligatorie a NATO în Marea Neagră, argumentând că o astfel de prezență ar mobiliza Rusia să îşi mențină şi întărească capabilitățile militare în regiune. În consecință, o politică care să nu deranjeze Moscova, dar care să echilibreze raporturile de influență în zonă, ar favoriza acțiunile

---

[9] După candidatura sa din partea Partidului Regiunilor (de orientare pro-rusă), preşedintele Viktor Yanukovych a reorientat politica externă ucraineană spre o abordare mai deschisă cu Moscova şi a renunțat la proiectul integrării în NATO prin asumarea rolului de stat non-aliniat. Vezi Dimitri Trenin, „The Initial Outcomes of the Foreign Policy of Viktor Yanukovych", The Institute of World Policy, Moscova, 4 iunie 2010, accesibil la: http://www.carnegie.ru/publications/?fa=40946.

[10] Asupra acestei relații, vezi Olena Viter, Rostyslav Pavlenko, Mykhaylo Honchar, *Ucraine: Post-revolution Energy Policy and Relations with Russia*, Global Market Briefings, GMB Publishing, London, 2006.

[11] Jose Miguel Alonso Trabanco, "Ukraine: A key geopolitical battleground between Russia and the West", *Global Research*, 9 ianuarie 2009, accesibil la http://www.globalresearch.ca

[12] Grigoriy Perepelytsia, "The policy of Ukraine towards the BSEC and the Black Sea Region", în *Xenophon Paper*, Nr. 2/2007, International Institute for Black Sea Studies, p. 141.

[13] Alexandra Sarcinschi, Cristian Băhnăreanu, *op. cit.*, p. 10.

[14] F. Stephen Larrabee, *Turkey as a US Security Partner*, RAND Corporation, 2008, p. 3.

[15] Ali Tekin, Paul A. Williams, *Europe's External Energy Policy and Turkey's Accession Process*, Center for European Studies Working Paper Series, 2009, Nr. 170, p. 4.

unilaterale ale Turciei în zona Caucazului de Sud pentru a putea stabili independent relații bilaterale cu furnizorii de resurse din regiune. Acest comportament este consecința reconfigurării politicii externe după 2002, când în fruntea guvernului turc a fost instalat Recep Erdogan, cu un program ambițios de integrare a Turciei în UE.

Din perspectivă geoeconomică, Turcia manifestă interes pentru construcția şi gestionarea facilităților de transport de petrol şi gaz, dinspre Marea Caspică şi Orientul Mijlociu, pe rute care să ocolească Rusia. Astfel, încă din 1994 Turcia s-a implicat în proiectul „Baku-Tbilisi-Ceyhan" ca alternativă la „Ruta Nordică" controlată de Moscova. În aceeaşi măsură, guvernul turc e interesat de promovarea proiectelor Nabucco şi Baku-Erzurum, a căror realizare ar consolida importanța strategică a Turciei[16].

Din punct de vedere geostrategic, Turcia este avatajată de controlul strâmtorilor Bosfor şi Dardanele, realitate confirmată prin Convenția de la Montreux din 1936[17]. Conform acestei realități, Turcia încearcă să îşi consolideze poziția în zonă cu orice ocazie. Recent, ca urmare a dezastrului ecologic din Golful Mexic, Turcia a cerut limitarea traficului petrolierelor prin strâmtori şi impunerea către companiile petroliere a unui fond de urgență de 16 miliarde de dolari[18].

Georgia constituie, în ultimii ani, poate cel mai interesant caz de manifestare geopolitică a unui stat situat în zona Mării Negre, la interferența intereselor Rusiei, NATO, Turciei şi Uniunii Europene. Particularitatea atitudinilor şi preferințelor de politică externă ale Georgiei se datorează faptului că acest stat nu are suficiente resurse şi capabilități necesare promovării unei politici externe independente, datorită factorilor externi care afectează – sau constrâng - formarea preferințelor interne. Politica Georgiei în relație cu Occidentul a fost trasată după Revoluția Trandafirilor din 2003/2004, când noul preşedinte, Mihail (Miheil) Saakaşvili, i-a succedat lui Eduard Şevardnadze şi a avut avantajul susținerii poplulare pentru apropierea Georgiei de structurile euro-atlantice. Georgia a fost nevoită să adopte această orientare pro-occidentală pentru a încerca ieşirea din sfera de influență rusească şi pentru a obține garanții occidentale pentru a fi capabilă să îşi traseze politici autonome in regiune.

În conturarea preferințelor de politică externă şi de securitate, poziția geografică a Georgiei reprezintă avantajul maxim din punct de vedere geostrategic şi geoeconomic, însă proximitatea Rusiei nu permite angajarea geopolitică independentă a Georgiei în relații regionale care să îi permită o manifestare autonomă, mai cu seamă în aplicarea unor politici care afectează interesele imediate ale Moscovei. Acest lucru a fost surprins şi confirmat de intervenția militară a Rusiei în Abhazia şi Osetia de Sud, în contextul în care Georgiei îi fusese amânată aderarea la NATO, iar precedentul Kosovo a permis interpretări subiective ale Kremlinului legate de dreptul la autodeterminare a populației ruse aflate pe teritoriul georgian.

Cu toate acestea, Geogia, încă, nu şi-a clarificat statutul regional şi nici interesele pe termen mediu şi lung. Cu certitudine, evadarea din zona de influență rusească va rămâne principalul obiectiv de politică internă şi externă.

---

[16] Aurelian Stinga, *European Security in the Wider Black Sea Area*, USAWC Strategy Research Project, 2007, p. 6.

[17] Simona Valentina Maleşcu, „Regimul juridic al strâmtorilor Mării Negre. Regimul juridic al Dunării", în *Buletinul Universității Naționale de Apărare „CarolI"*, Nr. 4/2007, p. 248.

[18] Vezi „Marea Neagră, lac rusesc cu baraj turcesc. Turcia vrea reducerea traficului prin Bosfor şi o alianță cu Rusia", în *Cotidianul*, 1 iulie 2010, ediția online.

NATO poate fi considerată un actor regional relevant pentru înțelegerea dinamicii geopolitice şi strategice în regiunea Mării Negre. După aderarea României şi Bulgariei la NATO, în 2004, frontiera acestei organizații politico-militare, cu caracter defensiv, a ajuns la malurile vestice ale Mării Negre. Această modificare pe harta geopolitică regională, vine ca urmare a confirmării intereselor membrilor organizației de a gestiona în comun defensiva Europei dar şi a regiunii.

În cadrul noilor frontiere ale NATO, *summit*-ul de la Istambul din 2004 a adus precizări concrete legate de rolul şi importanța regiunii Mării Negre pentru securitatea euro-atlantică[19]. A fost pentru prima dată când referințe la Marea Neagră au fost incluse într-o declarație a unui *summit*-ul al organizației. Din acel moment, Marea Neagră a devenit un reper pentru poziția geopolitică şi strategică a regiunii în cadrul politicilor alianței. La *summit*-ul de la București din 2008, intențiile alianței se îndreptau către consolidarea responsabilității regionale şi evaluarea unor scenarii de extindere a alianței, prin aderarea Ucrainei şi a Georgiei. Cum miza şi implicațiile unor asemenea decizii nu puteau fi evaluate la acel moment, s-a preferat varianta expectativei şi a formulelor de parteneriat, pentru a nu intimida Rusia. Suntem de părere că intervenția militară a Rusiei în Georgia, din august 2008, a fost motivată şi de apropierea periculos de mult a Alianței de spațiul rusesc.

Miza regiunii Mării Negre pentru NATO nu o reprezintă exclusiv Rusia. Într-o măsură considerabilă, proximitatea Orientului Mijlociu şi a Caucazului, ca regiuni cu un potențial destabilizator pentru securitatea euro-atlantică, impun consolidarea securității în zona Mării Negre şi chiar includerea Rusiei în formule de parteneriat strategic.

Uniunea Europeană, în perspectiva extinderii şi consolidarea statului său internațional, s-a lansat, în conturarea unei strategii privind vecinătatea estică. Această strategie a impus o schimbare de paradigmă privind transcenderea de la un tip de relații cu statele estice, în perspectiva integrării, către o abordare nouă, de tip parteneriat, care exclude cel puțin pentru moment opțiunea integrării statelor care după 2004 şi 2007 deveneau vecine cu UE. În cadrul acestei noi dimensiuni, consacrată prin adoptarea în 2004 a documentului strategic intitulat Politica Europeană de Vecinătate (PEV), o dimensiunea aparte este dedicată zonei Mării Negre. Astfel, în cadrul acestei strategii se regăseşte nevoia unei abordări specifice în zonă, în special cu Organizația de Cooperare Economică la Marea Neagră (OCEMN)[20]. Această apropiere de OCEMN scoate în evidență caracterul preponderent economic al cadrului relațiilor regionale, pentru a se evita tensionarea relațiilor cu Rusia[21]. Totuşi, strategia PEV surprinde întreg spectrul geopolitic de la frontiera estică a Uniunii, inclusiv aspecte de securitate

[19] Vezi Comunicatul de presă al *Summit*-ului, din 28 iunie 2004, paragraf 41, accesibil la www.nato.int.

[20] Inițial, o comunicare a Comisiei Europene din martie 2003 intitulată „Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours" anunța principalele repere ale strategiei. Pentru o analiză detaliată, vezi Luminița Şoproni, Adrian-Claudiu Popoviciu, „ The Neighbourhood Policy, Essential Vector of European Territorial Cooperation. Romania's Cooperation with Moldova and Ukraine" în *Revista Română de Geografie Politică*, Anul X, Nr. 1, 2008, pp. 5-14; European Commission, „European Neighbourhood Policy. Strategy Paper", COM (2004) 373 final, Brussels, 12.5.2004.

[21] Roberto Albioni, „The Geopolitical Implications of the European Neighbourhood Policy", în *European Foreign Affairs Review*, Nr. 10, 2005, Kluwer Law International, p. 14.

regională datorită faptului că extinderile din 2004 şi 2007 au însemnat noi provocări. Interesul fundamental al UE a fost de a se angaja în formule politice şi economice de parteneriat cu statele din vecinătate pentru a se asigura un spaţiu de securitate şi stabilitate la frontiera estică[22].

Complexitatea ameninţărilor, riscurilor şi vulnerabilităţilor, dar şi a oportunităţilor din zona Mării Negre, au necesitat o abordare distinctă din partea UE. În consecinţă, *Sinergia Mării Negre*, lansată în 2007, propune o abordare complementară celorlalte iniţiative şi programe de cooperare europene în regiune[23]. În esenţă, această strategie insistă pentru o mai mare coerenţă a proiectelor regionale şi este destinată particularităţilor specifice zonei Mării Negre. Complementaritatea se adresează celorlalte acţiuni externe ale Uniunii: procesul de aderare al Turciei, Politica Europeană de Vecinătate şi Parteneriatul strategic cu Federaţia Rusă.

Interesele Uniunii, reprezentând cel mai mic numitor comun al intereselor statelor membre, se adresează stabilităţii regionale şi încurajarea consolidării democraţiilor din regiune. În mod direct, se fac referiri la aspecte de securitate: conflicte îngheţate, energie, trafic etc. Bine înţeles că viziunea pe termen lung are o miză economică, în sensul că o regiune stabilă şi predictibilă oferă oportunităţi de investiţii şi schimburi economice, fără ca riscurile să afecteze rezultatele acestor procese.

Preferinţele şi interesele României în zona Mării Negre

Între preocupările istorice şi geopolitice destinate Mării Negre, se afirmă istoricul Nicolae Iorga care, la începutul secolului XX, dezvolta primele cursuri de geopolitică din România, pentru ofiţerii de la Şcoala Superioară de Război din Bucureşti[24]. Gheorghe I. Brătianu a fost cel care a dedicat ample studii chestiunii Mării Negre şi a scos în evidenţă geopolitica acestei regiuni, prin implicaţiile de-a lungul istoriei a acţiunilor actorilor regionali[25]. Perioada Războiului Rece şi condiţionările sistemului bipolar nu au permis României să îşi configureze o strategie independentă şi să se manifeste în zonă datorită monopolului de putere al URSS. Oricum, concluziile autorilor români care au analizat dimensiunile geopolitice, cu precădere Dimitrie Gusti şi Gh. I. Brătainu, scot în evidenţă importanţa Mării Negre, a gurilor Dunării şi accesul la oceanul planetar prin strâmtori. În acest sens, România a fost, este şi va fi în permanenţă interesată de dinamica geopolitică din regiune şi de relaţiile cu actorii regionali.

După 1990, în mod aparent nejustificat, România a rămas ani de-a rândul într-o expectativă vizavi de Marea Neagră, spre deosebire de Rusia, Ucraina sau Rusia. O explicaţie ar fi că liderii de la Bucureşti – lipsiţi practic de orice alianţă reală – şi-au concentrat atenţia îndeosebi asupra măsurilor de prevenire a unor pericole ce decurgeau din imprevizibilele conflicte militare din fosta Iugoslavie şi Transnistria[26].

---

[22] Sevilay Kahraman, „The European Neighbourhood Policy: A critical assessment", în *Ankara Review of European Studies*, Vol. 5, No. 3, Spring 2006, p. 15.

[23] Vezi European Commission, „Black Sea Synergy. A new regional framework of cooperation", COM (2007) 160, 11.04.2007.

[24] Aurel Pentelescu, „Gheorghe I. Brătianu şi Marea Neagră", în *Lumea militară*, Nr. 3, 2005 (versiune on-line)

[25] *Idem.*

[26] Vladimir Zodian, „‹Noua şi vechea› politică a României la Marea Neagră", în *Lumea militară*, Nr. 1/2005, p. 8. Accesibil la www.edituramilitara.ro.

Ultimii ani au cunoscut o amplificare a interesului manifestat de România privind zona Mării Negre, prin diferite politici, strategii sau declarații care vizau reconfigurarea relațiilor în regiune şi asumarea de către statul român a unui rol de inițiator de politici regionale sau de actor capabil să influențeze dinamicile politice, economice şi strategice din zonă. Această observație trebuie tratată prin prisma a două aspecte. În primul rând, trebuie observată şi analizată empiric transformarea geopolitică şi geostrategică a Europei după lărgirile NATO şi UE, care au adus frontiera acestor organizații la Marea Neagră. Implicit, noile state membre ale acestor organizații (România şi Bulgaria) au ajuns în poziția de a-şi reformula rolul sub-regional, la frontiera cu vecinătatea UE şi NATO prin faptul că un anumit grad de convergență politică era asumat în comun cu organizațiile menționate.

În al doilea rând, nu trebuie să pierdem din vedere un anumit tip de retorică a politicii externe româneşti, inițiată de Preşedintele Traian Băsescu în contextul în care, după integrarea României în structurile euro-atlantice, era nevoie şi se deschidea oportunitatea de reorientare şi asumare a unor noi obiective pe plan extern.

Putem constata că după integrarea României în NATO în 2004, discursul public, provenind cu precădere dinspre instituția prezindențială şi persoana preşedintelui Traian Băsescu, s-a orientat asupra ideii că noua agendă de politică externă a României mizează pe creşterea rolului influenței statului român în regiunea Mării Negre. Formalizarea acestei orientări s-a produs prin menționarea expresă a importanței Mării Negre în principalele documente de politică externă şi securitate națională. Astfel, în cadrul strategiei naționale de securitate a României elaborată în 2007, constatăm că un capitol distinct este dedicat regiunii Mării Negre. Conform strategiei, România are interesul major de a se învecina cu state stabile, democratice şi prospere deoarece numai acestea sunt capabile să mențină pacea şi buna-înțelegere în relațiile dintre ele, să creeze comunități regionale pluraliste şi să aibă un comportament predictibil în domeniul securității[27].

Asupra zonei Mării Negre, putem distinge două direcții cu miză în domeniul securității regionale. Pe de o parte, se insistă asupra diminuării potențialului conflictual al regiunii, datorat existenței unor „conflicte înghețate”[28], iar pe de altă parte se evidențiază aspectele ce țin de securitatea energetică. Din perspectiva României, se impune implementarea unor forme de cooperare şi dialog care să determine statele din regiune să dezvolte politici interne, externe şi de securitate capabile să neutralizeze fenomenele negative în interiorul propriilor granițe şi să se abțină de la sprijinirea, în orice fel, a mişcărilor separatiste, a organizațiilor extremiste sau teroriste, a activităților

[27] Preşedinția României, *Strategia de Securitate Națională a României*, Bucureşti, 2007, p. 32.

[28] În strategie sunt identificate conflictele şi mişcările separatiste din estul şi sudul Republicii Moldova (regiunea nistreană şi regiunea găgăuză), estul şi nordul Georgiei (Abhazia şi Osetia de Sud), vestul Azerbaidjanului (Nagorno-Karabah), sudul Federației Ruse (Cecenia şi alte republici sau regiuni autonome din Caucazul de Nord), alte mişcări separatiste de mai mică amploare şi intensitate, precum şi stările de tensiune legate de unele dispute teritoriale sau de frontieră, reprezintă grave amenințări la adresa securității regiunii şi creează pericolul declanşării sau reizbucnirii unor confruntări violente. Asupra acestor conflicte, vezi Sergiu-Tudor Medar, Gheorghe Savu, „Conflicte înghețate în zona Mării Negre”, în *Securitate şi stabilitate în bazinul Mării Negre*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, Bucureşti, 2005, pp. 74-85.

infracționale[29]. Elementele menționate mai sus se regăsesc şi în Strategia Națională de Apărare, însă de această dată raportate asupra *Regiunii Extinse a Mării Negre*[30].

În cadrul strategiei de securitate națională s-a precizat şi inițiativa pentru crearea şi instituționalizarea *Forumului Mării Negre pentru Dialog şi Parteneriat*[31], după modelul consacrat de CSCE şi care i-ar permite României să inițieze o dimensiune europeană în regiune[32]. *Summit*-ul de lansare a Forumului[33] a avut loc la 5 iunie 2006. Moscova a refuzat însă invitația Bucureştiului, arătând prin acest gest importanța pe care o acordă inițiativei româneşti. Jonathan Eyal considera la acel moment că Rusia doreşte crearea unor „găuri de securitate" în Europa[34]. Această atitudine, confirmă, dealtfel, politica Moscovei de a menține în regiune „o instabilitate controlată" care îi oferă un control asupra regimurilor fragile şi a mişcărilor secesioniste[35]. Inițiativa a avut aprecieri critice şi în dezbaterea politică internă, prin argumentarea că Forumul Mării Negre nu a stabilit nimic de durată şi nu are nici un cadru instituțional. În plus, s-a confruntat cu o serioasă lipsă de recunoaştere şi autoritate în condițiile în care obiectivele pe care şi le-a propus dublează activitățile organizațiilor consacrate de cooperare în zonă[36].

Începând cu anul 2005, România a promovat, la nivel practic, cele două tipuri de interese afirmate oficial: interesele UE şi ale NATO precum şi interesele individuale româneşti[37]. În privința asigurării securității energetice, România a devenit unul dintre partenerii implicați în construirea gazo-ductului Nabucco, iar autoritățile de la Bucureşti au promovat acest proiect prin discursurile prezidențiale, inițiativele regionale la Marea Neagră şi au semnat Acordul inter-guvernamental de la Ankara (2009). Astfel, proiectul Nabucco s-a aflat pe agenda discuțiilor din timpul vizitei prezidențiale la Tbilisi din august 2008, dar nu a fost expus în mod direct în alocuțiunile sau în documentele legate de inițiativele la Marea Neagră[38].

Eşecul forumului a impus României să îşi reorienteze instrumentarul de promovare a intereselor privind zona Mării Negre în cadrul UE şi NATO. Diplomația românească s-a orientat spre introducerea pe agendele organizațiilor internaționale a temelor legate de Marea Neagră, insistând asupra diferențierii între monopolul rusesc, nevoia de independență energetică a Europei şi amenințările de securitate regionale.

---

[29] *Strategia de Securitate Națională a României*, pp. 33-34.

[30] Regiunea Extinsă a Mării Negre include Moldova, Armenia şi Azerbaidjan. Vezi Preşedinția României, *Strategia Națională de Apărare*, Bucureşti, 2010, p. 11.

[31] *Strategia de Securitate Națională a României*, p. 34.

[32] Adrian Pop, „Strategia de securitate națională – de la proiect la realitate", în *Revista 22*, Ediția electronică, 30 iunie 2006.

[33] La *Summit* au fost prezenți preşedinții Georgiei, Ucrainei, Republicii Moldova, Armeniei şi Azerbaidjanului.

[34] Oana Popescu, Laura Cernahoschi, „Forumul Mării Negre şi tulburi", în *Cotidianul*, 5 iunie 2006, ediția electronică.

[35] Paul Duță, „Considerații privind negocierile unui nou acord cadru UE-Rusia", în *Sfera politicii*, Nr. 125/2006, p. 121.

[36] Mircea Ciopraga, „Declarație politică cu titlul „Forumul Mării Negre – un proiect fără perspectivă şi o risipă financiară", Şedința Camerei Deputaților a Parlamentului României din 13 iunie 2006. Stenograma completă publicată în *Monitorul Oficial*, Partea a II-a, nr. 100 din 23.06.2006. Accesibil la www.cdep.ro.

[37] Ileana Mădălina Racheru, „Teme de politică externă a României", în *Sfera Politicii*, Nr. 139, 2009, p. 104.

[38] *Ibidem*.

Principala direcție de promovare a importanței regionale a fost adresată axei Washington-Londra-Bucureşti iar vioara întâi a acestui discurs a fost preşedintele Traian Băsescu. România a pledat pentru dezvoltarea unei strategii europene şi euro-atlantice, identificând 3 imperative imediate: extinderea responsabilităților UE în stabilizarea regiunii, creşterea contribuției şi consolidarea prezenței NATO şi, nu în ultimul rând, desfăşurarea unor capacități operaționale americane în regiune[39].

Un prim obiectiv pe care Traian Băsescu şi l-a propus în direcția consolidării parteneriatului strategic cu Statele Unite era acela al prezenței militare active a forțelor americane la Marea Neagră, prin instalarea de baze militare în zonă. Acest lucru s-a realizat la 6 decembrie 2005, când Condoleezza Rice, secretarul de stat al Statelor Unite, a semnat la Bucureşti aşa-numitul Acord de Acces, care reglementa staționarea forțelor americane pe teritoriul României. Acordul, intrat în vigoare la 21 iulie 2006, a vizat câteva amplasamente (baza aeriană de la Mihail Kogălniceanu, baza de antrenament Babadag, zona de antrenament Cincu şi zona de antrenament Smârdan)[40].

Putem concluziona provizoriu că interesul fundamental al României după integrarea în structurile euro-atlantice a fost acela de a asigura securitatea în zona Mării Negre şi de a internaționaliza mizele geopolitice din regiune.

Regiunea Mării Negre în discursul prezidențial

Dincolo de cadrul strategic care fundamentează politica externă şi de securitate națională, chestiunea Mării Negre s-a remarcat ca una dintre principalele teme promovate de Traian Băsescu încă din perioada campaniei electorale din 2004. La 18 ianuarie 2005, în cadrul primei întâlniri cu şefii de misiuni diplomatice acreditați la Bucureşti, preşedintelui Băsescu considera că este timpul ca şi problematica regiunii extinse a Mării Negre să fie inclusă pe agenda euro-atlantică[41]. În viziunea lui Băsescu, România trebuia să devină un pilon de primă linie care să atragă interesul economic al partenerilor occidentali spre proiectele de infrastructură, energie, comunicații, comerț din această zonă[42]. Prin aceste afirmații, se oficializa direcția de politică externă a României privind zona Mării Negre şi deja se pot identifica preferințele externe şi de securitate națională. Astfel, pe parcursul anului 2005, chestiunea Mării Negre apare tot mai des în discursul prezidențial şi se anunța ca un punct distinct în conturarea agendei externe a României.

Încă din primele luni de mandat, cu ocazia unei vizite la Washington, Traian Băsescu a promovat chestiunea Mării Negre ca o problemă de securitate euro-atlantică, pornind de la constatarea că se impune o nouă identitate pentru regiune[43]. Din punct de vedere a geografiei politice, Băsescu face trimiteri directe la Revoluția Trandafirilor din Georgia şi Revoluția Portocalie din Ucraina şi plasează aceste transformări în cadrul unei ofensive a democrației şi libertății pe mapamond. Ideile discursului

[39] Ileana Racheru, Octavian Manea, „Prioritățile de politică externă ale lui Traian Băsescu", în *Revista 22*, 10 martie 2009, ediția on-line.
[40] *Ibidem.*
[41] Traian Băsescu, „Alocuțiunea preşedintelui României la întâlnirea de început de an cu Şefii Misiunilor Diplomatice acreditați la Bucureşti", 18 ianuarie 2005, text accesibil pe site-ul official al Preşedinției României, http://cms.presidency.ro
[42] *Ibidem.*
[43] Traian Băsescu, „Regiunea Mării Negre – Promovarea libertății, a democrației şi stabilității regionale", alocuțiune susținută la Council of Foreign Relations, Washington D.C., 10 martie 2005. Text accesibil la www.basescu.org.

încearcă să justifice importanța Mării Negre şi să atragă susținerea americană în acest proiect. Astfel, mesajul este construit între reperele de riscuri şi amenințări la adresa securității, oportunitățile economice regionale şi potențialul de *lider-ship* al României.

La 20 aprilie 2005, în deschiderea lucrărilor Conferinței „Black Sea Area and Euro-Atlantic Security: Strategic Opportunities", Traian Băsescu susține un discurs în care anunță că dincolo de inițierea, la nivelul Preşedinției a unei serii de activități concrete dedicate problematicii Mării Negre, se doreşte extinderea gamei acțiunilor consacrate procesului de elaborare şi dezbatere publică a strategiei de securitate naționale. Prin această conexiune, Băsescu include pe agenda securității naționale şi Marea Neagră. Această temă urma să fundamenteze şi noile direcții de politică externă a României în zona Mării Negre[44]. La întâlnirea anuală a preşedintelui Băsescu cu ambasadorii României, chestiunea Mării Negre este abordată ca o strategie care intră în atenția Consiliului Suprem de Apărare a Țării, iar corpul diplomatic era chemat să promoveze acestă direcție a României[45]. Putem constata că se contura clar viziunea României privitor la regiunea Mării Negre iar acțiunile externe s-au focalizat pe atragerea comunității internaționale în acest proiect. Se poate observa că în discursul prezidențial, fiecare temă legată de securitate sau politică externă, implica de fiecare dată referiri directe sau indirecte la Marea Neagră. Astfel, în vizitele externe, Băsescu a profitat de fiecare ocazie pentru a promova o agendă de securitate şi cooperare la Marea Neagră[46].

În sfera diplomației publice, în timpul vizitei în SUA din septembrie 2005, şeful statului român le-a vorbit studenților români de la Standford si Berkeley despre viziunea sa asupra rolului strategic al Mării Negre. Băsescu a afirmat că Federația Rusă tratează Marea Neagră ca pe „un lac rusesc", pentru că nu doreşte internaționalizarea problemelor din zonă. Băsescu le cerea democrațiilor occidentale să-şi îndrepte atenția asupra regiunii Mării Negre „până nu e prea târziu", pentru a evita situații similare cu ceea ce s-a întâmplat în Balcanii de Vest. Preşedintele venea şi cu explicații suplimentare: „Eu nu fac afirmații de acum. Marea Neagră este tratată ca un lac rusesc de sute de ani. Nu v-ați dat seama până acum?"[47].

Efectele acestui tip de discurs au menținut relațiile reci dintre Bucureşti şi Moscova iar în ansamblul geopolitic regional, nu au adus niciun beneficiu României. Deşi Băsescu a mizat pe sprijinul partenerilor occidentali în proiectele externe legate de Marea Neagră, nu putem conchide asupra relevanței succeselor României în zonă.

[44] Traian Băsescu, „Discurs la dezbaterea cu studenții Facultății de Sociologie a Universității din Bucureşti pe tema „Noile direcții ale politicii externe româneşti", 14 iunie 2005, text accesibil la www.presidency.ro.

[45] Traian Băsescu, „Discursul preşedintelui Româneie, Traian Băsescu, la întâlnirea anuală cu ambasadorii şi consulii generali ai României", Bucureşti, 30 august 2005, text accesibil la www.presidency.ro.

[46] Elocvente sunt declarațiile lui Traian Băsescu în cadrul Consiliului de Securitate al ONU (14 septembrie 2005) şi în cadrul Adunării Generale a ONU din 15 septembrie 2005.

[47] Cristian Oprea, „Băsescu, repetent la relațiile internaționale. Izolat la Cotroceni", în *Cotidianul*, 11 noiembrie 2009, ediția electronică, accesibil la www.cotidianul.ro.

Concluzii

Din punct de vedere al organizării geopolitice a relațiilor între actorii din zona Mării Negre, pornim de la constatările analistului Michael Emerson, care propune o sinteză care scoate în evidență câteva tipuri de regionalism, înțeles ca politici concentrate pe regiunea în cauză:

1. *Regionalismul tehnic* – asumarea de către actorii regionali a unor criterii obiective de formulare a unor funcții ale politicilor publice către niveluri teritoriale care pot exploata la maximum relația cost-beneficiu în inițiativele propuse (spre exemplu, cooperarea transfrontalieră);
2. *Regionalismul bunei vecinătăți* – presupune organizarea comună a unor agende politice pe jurisdicții de vecinătate aplicate unor acțiuni şi poziții comune, având ca reper bunele relații şi prietenia;
3. *Regionalismul securitar* (sau destinat securității) – care impune asumarea în comun a unor poziții şi politici care se adresează gestionării amenințărilor comune, care afectează direct sau indirect securitatea actorilor regionali (spre exemplu, imigrația ilegală, traficul de droguri sau persoane, terorism, etc.);
4. *Regionalismul disfuncțional* – definit prin încercări de construcție a cooperării regionale, însă, eşuat datorită divergențelor politice sau ineficienței comunicării între participanți;
5. *Regionalismul instituțional* – orientat asupra structurilor administrative sau instituționale capabile să genereze politici comune în regiune.

Aceste forme prescriptive de regionalizare sunt bazate pe observația şi analiza tendințelor regionale derivate din interacțiunea preferințelor şi actorilor. Formele sugerate de Emerson nu sunt soluții ci reprezintă instrumente de înțelegere a cooperării dar şi a tensiunilor care caracterizează mediul geopolitic din regiunea Mării Negre. Prin urmare, geografia politică şi mediul de securitate regional impun reevaluări periodice ale dinamicilor preferințelor actorilor din zonă.

Mediul politic intern dar şi influențele externe exercitate asupra fiecărui stat pot conduce la modificări radicale de comportament cu efecte directe asupra regiunii. În susținerea acestei afirmații, precizăm că recent, au apărut informații în presa internațională conform cărora Rusia, Turcia şi Ucraina doresc să monopolizeze gestionarea securității în zona Mării Negre prin crearea unei alianțe defensive (Black Sea Defense Treaty)[48]. Consecințele unui asemenea tratat ar reduce drastic influențele UE şi NATO în regiune şi ar diminua considerabil rolul statelor mici. Mai mult, s-ar impune o schimbare de paradigmă în percepția şi gestionarea securității regionale.

În ce priveşte rolul României în regiunea Mării Negre, constatăm că ambițiile au fost prea mari în raport cu resursele şi capabilitățile necesare susținerii unei astfel de politici. Ceea ce România ar fi trebuit să învețe până acum, este că Rusia nu trebuie izolată, nici ignorată, ci dimpotrivă, cointeresată şi implicată în susținerea proiectelor regionale. Bunele relații cu Rusia şi cooperarea bilaterală pot contribui la închegarea unui mediu favorabil exploatării unor forme prin care România să poată acționa în interes național fără a aduce atingere intereselor directe ale Moscovei. Cu certitudine, pragmatismul politicii externe va suprima ambițiile politice ale unor lideri români, pentru că este nevoie de o viziune pe termen lung asupra rolului României în sistemul internațional.

[48] Vezi "Russia, Ukraine, Turkey to establish Black Sea defense alliance", ştire publicată pe agenția de presă azeră: www.azernewz.az, accesată la 7 iulie 2010.

Imperiile comunicării – companiile globale conduc lumea

Luminița ȘOPRONI

Empires of Communication – Global Companies Rule the World

Abstract*. Nowadays, we have a global commercial communication system which is dominated by a small number of very powerful transnational companies. Until now, the companies from the communication field have sold information and entertainment to the people. Now they prefer to sell consumers (readers, listeners, TV spectators, internet users). We can easily notice the ambition of the new communication empires: to control the whole network, as everything is passing through these networks - broadcasts, movies, books, music, magazines - means communication.*

Keywords*: globalization, communication, transnational companies*

Introducere

Deşi termenul "globalizare" se referă în special la fenomenul economic, există efecte generate de acesta care extind impactul globalizării şi la nivelele social, politic şi cultural. Idei, doctrine, obiceiuri şi mişcări culturale, toate urmează traseul schimburilor de bunuri dintre națiuni. De exemplu, comerțul internațional a fost instrumentul de răspândire a multor religii, inclusiv a budismului în Asia de Est şi Sud-Est pe Drumul Mătăsii, a islamismului în Asia de Sud-Est şi a creştinismului în Europa de Est, Asia Centrală şi cele două Americi[1].

Pentru a înțelege globalizarea, trebuie să analizăm lumea şi evenimentele care se produc la nivel mondial dintr-o perspectivă multidimensională. Editorialistul lui *New York Times*, Thomas Friedman, consideră că nu putem vedea realitatea lumii contemporane şi nu o putem înțelege dacă nu luăm în considerare şi nu înțelegem conexiunile ce se stabilesc între politică, securitate națională, cultură, finanțe, tehnologie şi ecologie. Granițele tradiționale dintre aceste domenii se reduc foarte mult şi sunt pe cale să dispară complet[2].

Efectele globalizării

Definițiile date globalizării de specialişti din diverse domenii demonstrează caracterul său complex şi interdisciplinar. Fondul Monetar Internațional vede globalizarea ca fiind „interdependența economică tot mai strânsă a ansamblului țărilor lumii, provocată de creşterea numărului şi varietății tranzacțiilor transfrontaliere de bunuri şi servicii şi a fluxurilor internaționale de capitaluri şi, în acelaşi timp, de difuzarea accelerată şi generalizată a tehnologiei".[3]

---

[1] Randy Kluver, „Globalization, Informatization, and Intercultural Communication", în *American Communication Journal*, Volume 3, Issue 3, May 2000, http://www.acjournal.org/holdings/vol3/Iss3/spec1/kluver.htm

[2] Thomas L. Friedman, *Lexus şi măslinul. Cum să înțelegem globalizarea*, Editura Fundației PRO, București, 2001, pp.41-47

[3] International Monetary Fund, *World Economic Outlook*, May 1997, p.45

Thomas Friedman afirmă că globalizarea implică „integrarea piețelor, a statelor-națiune şi a tehnologiilor într-un grad fără precedent”[4]. Tot el consideră că forța care determină unicitatea acestui fenomen este „puterea nou-descoperită a indivizilor de a colabora şi de a concura pe plan global”[5], ca urmare a informatizării accentuate induse de convergența tehnologică.

Sociologul englez Anthony Giddens, director al London School of Economics and Political Science respinge ideea potrivit căreia globalizarea trebuie definită doar prin prisma interdependențelor pieței globale sau a fluxurilor financiare internaționale. El spune că „globalizarea nu este în esență economică [....]. Forța motoare a noii globalizări este revoluția comunicării” („globalization is not primarily economic […]. The driving force of the new globalization is the communications revolution”[6].

Astăzi, globalizarea este mai cuprinzătoare decât în trecut, datorită dinamismului indus de noile tehnologii, antrenând tot mai multe domenii ale vieții şi având un ritm din ce în ce mai rapid. Înainte, ideile şi tehnologiile aveau nevoie de secole pentru a pătrunde pe tot globul şi nu de secunde, ca astăzi. Cu noile mijloacele media de comunicare, într-o clipă cele mai noi idei pot face înconjurul globului, iar ştirile despre evenimentele produse pe un continent pot afecta în mod drastic piețele financiare din întreaga lume. Criza financiară internațională din prezent s-a propagat atât de rapid din Statele Unite în Europa cu „ajutorul” semnificativ al noilor tehnologii de informare şi comunicare. La rândul ei, globalizarea permite răspândirea tehnologiilor informaționale şi creează o piață mondială largă şi interese strategice clare pentru adoptarea acestor tehnologii informaționale.

Cele două forțe-pereche, globalizarea şi informatizarea, prin efectele pe care le generează, au consecințe nu doar pe teritoriul economic, ci şi în viața culturală, socială şi politică a societății. Drepturile omului, convingerile religioase, securitatea, protejarea mediului şi drepturile lucrătorilor sunt doar câteva exemple de subiecte care au devenit internaționale sau chiar globale. Conducătorul spiritual al budiştilor tibetani, Dalai Lama, de exemplu, are adepți în întreaga lume, astfel încât manifestațiile împotriva represiunii din Tibet au loc în multe țări ale lumii, în care religia budistă nu este majoritară, iar vedete recunoscute pe plan mondial militează pentru respectarea drepturilor omului în Tibet.

Aşa cum revoluția industrială a condus la accelerarea urbanizării şi dezvoltarea de noi forme economice, revoluția comunicării, posibilă grație informatizării şi globalizării, creează în prezent un nou context social, care cuprinde noile „comunități ale informației”, libertatea cuvântului, spațiul public generalizat şi un spirit de globalitate.

Globalizarea comunicării – fenomen realizat în totalitate?

În prezent, întrucât expansiunea fără precedent a Internetului reduce costurile şi globalizează comunicarea, fluxurile de idei devin din ce în ce mai independente față de celelalte forme ale globalizării. Timpul şi spațiul se contractă, aşa cum a prezis McLuhan în celebra sa expunere a „satului global”, ajutate de noile mijloace de

[4] T. L. Friedman, *op.cit.*, p.31
[5] Idem, *Pământul este plat. Scurtă istorie a secolului XXI*, Editura Polirom, Iaşi, 2007, p.26
[6] *The Second Globalization Debate. A Talk With Anthony Giddens*, Website: Edge, 9 April 2008,
http://www.edge.org/3rd_culture/giddens/giddens_p2.html

comunicare şi informare. „Evoluția mijloacelor de comunicare a scăzut importanța prezenței fizice pentru modul în care trăim experiența oamenilor şi a evenimentelor […] În consecință, unde te afli are tot mai puțină legătură cu ceea ce ştii sau trăieşti."[7]

Globalizarea comunicării, socială şi culturală implică mişcarea ideilor, informațiilor, imaginilor şi a oamenilor care transmit şi răspândesc idei şi informații. Putem oferi aici ca exemple mişcarea religiilor şi difuzarea cunoaşterii ştiințifice. De multe ori, globalizarea comunicării urmează globalizarea economică şi militară: ideile, informațiile şi oamenii urmează fluxurile economice şi militare, transformând astfel societăți şi piețe şi afectând conştiința şi comportamentul oamenilor şi atitudinile lor față de cultură, societate şi politică. De asemenea, globalizarea se produce şi în alte domenii, cum ar fi ştiința, divertismentul, moda şi limbajul. Totul confirmă predicțiile lui McLuhan, care a spus că, grație tehnologiei, lumea este „un teatru global care pretinde populației lumii nu numai să participe în calitate de spectatori, dar şi să facă parte din distribuție"[8].

Deşi globalizarea pretinde că include întreaga lume, ea generează de fapt din ce în ce mai mult excludere. Argumentul adus pentru această afirmație constă în faptul că globalizarea se bazează pe comunicare, dar accesul la comunicare nu este egal. Cifrele sunt mai mult decât revelatoare: 90% din utilizatorii Internetului sunt occidentali; în 2004, în SUA existau 195 milioane de servere Internet, în Europa 22 milioane, iar în Africa doar 300.000; numai oraşul New York are mai multe posturi telefonice decât întreaga Africă. Această situație inegală exclude de la cunoaşterea ştiințifică şi deci de la progres trei miliarde de oameni[9].

Explicația acestei situații rezidă din faptul că o țară, pentru a participa la globalizare, trebuie să acumuleze un minim de mijloace şi infrastructuri necesare pentru a fi conectată la restul lumii. Şi Friedman susține acest argument, afirmând că este simplu să proclami libertatea presei şi să permiți fluxul liber de informații economice. Dar este foarte dificil să asiguri şi să protejezi o presă cu adevărat independentă, care să facă publice cazurile de corupție din interiorul structurilor statului[10].

Giganții comunicării

Astăzi în lume există un sistem comercial global al comunicării, dominat de un număr redus de companii transnaționale, foarte puternice. Aceste companii recurg neîncetat la alianțe, absorbții şi fuziuni prin care se ajunge la recorduri de eficiență. Firme care se ocupau de telefonie acum vor să intre în domeniul televiziunii sau cinematografiei, cele care se ocupau de informatică se lansează în sectorul jocurilor video, cele care lucrau în domeniul distribuției apei vor acum să domine piața telefoniei celulare, televiziunea cu plată şi editarea muzicală.

În acest fel, industria comunicării îşi țese o rețea complexă în jurul întregului glob, ca „o imensă pânză de păianjen", cum o numeşte Ignacio Ramonet[11]. Această

[7] J. Meyrowitz, *No sense of Place: The impact of electronic media on social behaviour*, Oxford University Press, New York, 1985, *apud* John Tomlison, *Globalizare şi cultură*, Editura Amarcord, Timişoara, 2002, p. 217

[8] Marshall McLuhan, *Texte alese*, Editura Nemira, Bucureşti, 2006, p.112

[9] Michel Goussot, „Mondialisation, pays émergents et pays pauvres: vers une nouvelle géoéconomie?", în *Questions Internationales*, no.22, novembre-décembre 2006, pp.35-44

[10] T. L. Friedman, *op.cit.*,2001, pp.172-176

[11] Ignacio Ramonet, *Tirania comunicării*, Editura Doina, Bucureşti, 2000, p.133

rețea are o mobilitate şi o flexibilitate demne de produsele pe care le realizează şi care contribuie la generalizarea revoluției comunicării.

Robert McChesney, profesor la Universitatea din Illinois, consideră că firmele transnaționale din domeniul comunicării funcționează după două principii de bază[12]:

- firma trebuie să-şi mărească dimensiunile pentru a putea domina piețele, iar concurenții să nu o poată înghiți. Companii ca Time Warner sau Disney au urmat acest principiu şi şi-au triplat dimensiunile la fiecare zece ani.
- firma trebuie să dețină participații în domenii cât mai diversificate ale comunicării: producția de filme, editarea de cărți, reviste, ziare, muzică, rețele şi canale de televiziune, magazine de prezentare şi desfacere, divertisment, parcuri de distracții tematice etc. În acest fel, profitul global al imperiilor comunicării este mult mai mare decât suma profiturilor obținute de fiecare ramură media în parte. Un film, de exemplu, poate conduce şi la apariția unei melodii de succes, urmare a prezenței acesteia în coloana sa sonoră (Titanic), a unei cărți (Războiul stelelor), a unor show-uri de televiziune, a unor DVD-uri, jocuri pe calculator (Harry Potter) sau a unor idei noi pentru parcurile de distracții (Războiul stelelor).

Companiile care nu sunt conglomerate media nu au nici o şansă pe piața comunicării. Marea majoritate (în ceea ce priveşte veniturile) a producției mondiale de filme, de emisiuni de televiziune, a drepturilor de proprietate asupra rețelelor de difuzare prin cablu şi satelit, a editării de cărți, reviste şi ziare şi a producției muzicale este concentrată în mâna a cincizeci de firme globale. Iar această concentrare a puterii este destabilizatoare pentru orice democrație a lumii, consideră McChesney.

Conglomeratele uriaşe din sfera comunicării au devenit noii stăpâni ai lumii. Este vorba de Time Warner (care deține Time Warner Cable, HBO, Turner Broadcasting System – ce include CNN –, TimeInc. şi Warner Bros. Entertainment), Walt Disney (care a achiziționat Fox Family Worldwide, devenit ulterior ABC Family Worldwide), Vivendi Universal (care a achiziționat Havas, Canal+, operatorul de telecomunicații mobile SFR, Maroc Telecom, operatorul de telecomunicații alternative brazilian GVT şi grupul Seagram, deținător la rândul său al lui Universal Music Group – fost Poligram; deține, de asemenea Activision Blizzard – producător independent de jocuri video online şi pe consolă, domeniu în care este lider mondial şi Zaoza – fondat în 2007, ce oferă servicii multimedia), Lagardère, Viacom (deținătoare a BET Networks – autointitulată „prima companie media pentru consumatorii culturii negre", MTV Networks şi Paramount Pictures), News Corporation a lui Rupert Murdoch, AT&T (care domină telefonia planetară), IBM, Microsoft (care domină piața programelor informatice şi vrea să o cucerească şi pe cea a jocurilor video), General Electric (care a preluat controlul asupra rețelei de televiziune NBC), NTT (primul grup de telefonie japonez), Bertelsmann (primul grup de comunicare german, cu activități în domeniul radiodifuziunii – Grupul RTL, editării, producției muzicale), Pearson (deținător al Financial Times Group, Pearson Education, Penguin Group), Telefonica, Prisa (primul grup de comunicare spaniol), France Télécom, Bouygues etc.

[12] Robert McChesney, „The Global Media Giants. We are the World", în *Extra!*, November/December 1997, http://www.fair.org/index.php?page=1406

Tabelul 1 – Giganții comunicării

Compania	Țara sediu	Cifra de afaceri 2009 (milioane dolari)	Creştere 2009/2008
Walt Disney	SUA	36.149	- 4,47 %
Time Warner	SUA	25.785	- 3 %
Vivendi Universal	Franța	27.132	6,85 %
Viacom	SUA	13.619	- 7 %
News Corporation	Australia	30.423	- 7.8 %

Sursa: Realizat pe baza datelor furnizate de Rapoartele de activitate 2008 şi 2009 ale companiilor. Site-urile companiilor.

Anul 2009 este primul în care companiile media au înregistrat valori negative ale creşterii, fiind afectate, ca de altfel toate domeniile, de criza internațională.

Unii au crezut că apariția şi dezvoltarea Internetului vor elimina monopolul puterii imperiilor media. Însă aceste predicții au fost desființate de evoluțiile din ultimii ani, în care marile firme din domeniul mediei, telecomunicațiilor şi computerelor şi-au folosit forța economică şi financiară pentru a coloniza Internetul, neutralizându-i astfel amenințarea. Industria media s-a transformat în jurul unei noi generații de produse şi servicii legate de Internet[13]. Astfel, marile companii media au evoluat alături de firmele de telecomunicații şi calculatoare către sistemul global de comunicare.

Obiectivul vizat de aceste firme este de a deveni unic interlocutor al cetățeanului. Ea doreşte să îi poată oferi informații, modalități de petrecere a timpului liber, distracții, sport, cultură, servicii profesionale, informații financiare etc. pe care să le interconecteze prin toate mijloacele disponibile: telefon fix sau mobil, fax, cablu, televizor, calculator, poştă electronică, Internet[14].

În concluzie, putem afirma că trăim astăzi o revoluție: revoluția comunicării. Până acum, firmele din industria comunicării vindeau informație sau divertisment cetățenilor. Acum însă ele preferă să vândă consumatori (adică cititori, ascultători, telespectatori, persoane care se conectează la Internet) companiilor care îşi fac publicitate prin intermediul lor (clienților lor).

[13] Dan Schiller, „L'accord Vivendi-Universal. Un prédateur à l'ère d'Internet", în *Le Monde Diplomatique*, janvier 2001, p.28

[14] Ignacio Ramonet, „Les seigneurs des réseaux", în *Le Monde Diplomatique*, mai 2002, p.25

Figura 1. Prezența companiei Walt Disney în universul comunicării

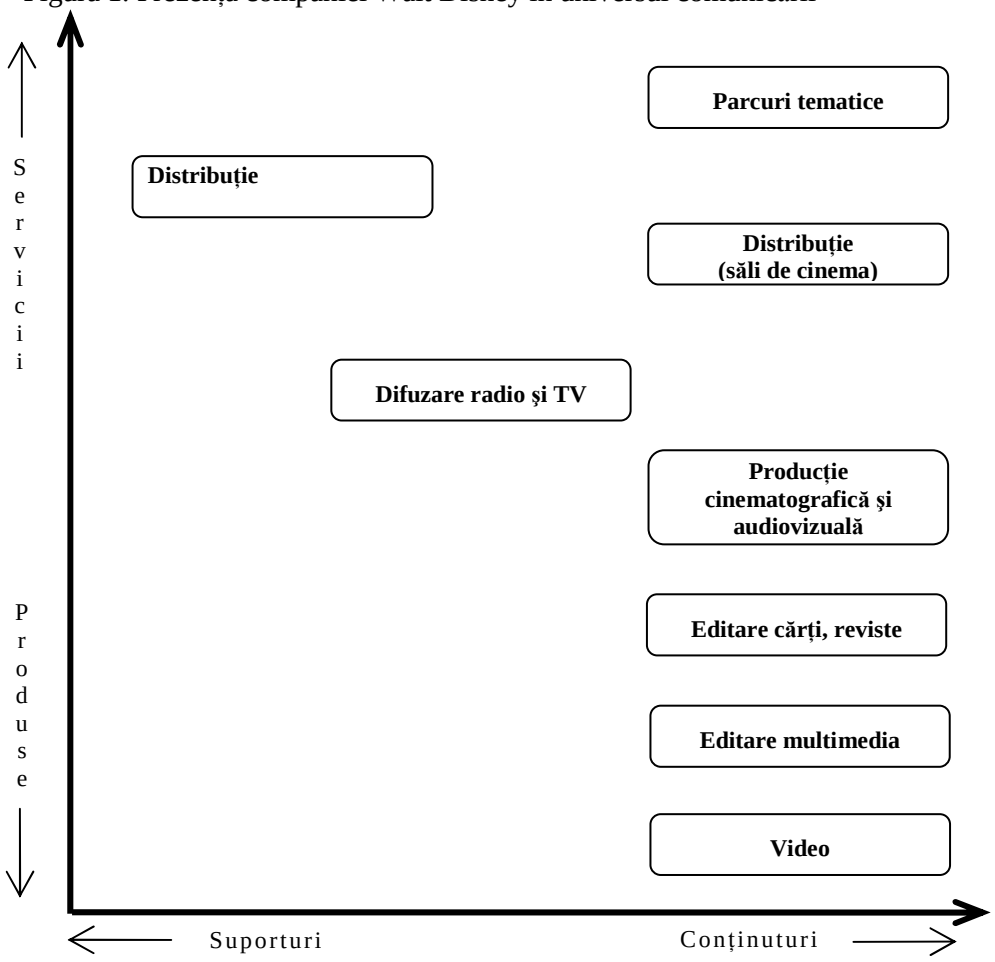

Oradea oraş frontalier – o analiză istorică

Constantin ȚOCA

Oradea, a Frontier City – a Historical Analysis

Abstract*. The paper aims at pursuing the development of the city of Oradea throughout history and the main phases it has undergone as a military city with important religious institutions, as a cultural centre, the diversity of architectural styles, as a multiethnic city with the personalities that have influenced the harmonious and sustainable development of Oradea.*

Keywords*: Oradea, multiculturalitate, etnie, religie, instituții*

În momentul în care discutăm despre oraşul Oradea nu putem să nu luăm în discuție Cetatea Oradiei, Cetatea Biharea, județul Bihor şi Crişana, toate acestea surprinse de-a lungul evoluției istorice, iar dacă ne întoarcem privirea în perioada contemporană putem aminti noi structuri naționale sau europne la care ia parte județul Bihor şi anume, Regiunea de Dezvoltare Nord – Vest, Euroregiunea Bihor – Hajdu Bihar, Euroregiunea Carpatica, iar printre cele mai noi forme Grupările Europene de Cooperare Transfrontalieră.

Dimensiunile, prosperitatea economică, valoarea actului de cultură şi civilizație ale Oradiei au fost date întotdeauna în cursul istoriei de realitatea că oraşul a fost centru politic şi cultural al Bihorului. Istoria oraşului a constituit o parte inseparabilă din evoluția acestui areal chiar dacă, multă vreme, prin caracterul său închis, oraşul nu l-a reprezentat. A fost un important centru economic, loc de desfacere a produselor unor ținuturi bogate, reşedință politică, administrativă şi militară, sursă ale unor dezastre pentru întregul comitat atunci când Oradea era râvnită de străini, loc de muncă pentru zidirea unor edificii de seamă, loc de protest împotriva nedreptăților, loc de judecată şi de ispăşire.

Potrivit cronicii lui Marcu din Kalt, cea mai veche dintre izvoarele narative care pomeneşte Oradea, rămasă în istoriografie sub numele de „Chronicon pictum Vindobonensae (Cronica pictată de la Viena), redactată imediat după mijlocul veacului al XIV – lea, , regele Ladislau I(1077-1095) a găsit în parohia fortăreței Bihor, între fluviile Criş, într-o vânătoare, un loc unde, la îndemnul îngerilor, a hotărât să ridice în cinstea Fecioarei Maria, o mănăstire, loc pe care l-a numit Varad.”[1]

Oradea este un oraş cu o bogată istorie care nu a fost neapărat rezultatul unei întemeieri ci dimpotrivă a fost rezultatul unei evoluții îndelungate de-a lungul istoriei, străbătut de o serie de evenimente care au reprezentat fie un factor de dezvoltare armonioasă sau din contră o piedică sau stopare a ascensiunii oraşului.

În secolul al XIV lea odată cu regele de Anjou, Oradea îmbracă o mantie renascentist umanistă, astfel că în secolul al XV lea era ceva normal ca în Oradea să se

[1] Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *Istoria Oraşului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1996, p. 83

vorbească limba italiană la care se adăuga mediul arhitectonic ecleziastic şi laic de aceaşi factură.

„Umanismul orădean n-a fost, deci, limitat doar la curtea episcopală, nu era destinat doar unor iniţiaţi ci, întocmai ca şi în Italia, a pătruns în mediul orăşenesc, influenţând modul de a fi al burgheziei meşteşugăreşti şi negustoreşti. Aceasta este prima mare perioadă de pătrundere a umanismului, acelui de factură italiană în Oradea, în această urbe cunoscută la Florenţa sau Veneţia sub numele de Varadino."[2]

Oradea se consacră în anii lui Vitez „ca un centru de mare importanţă al culturii renascentiste"[3] însă şi plecarea acestuia a însemnat „sfârşitul unei etape în viaţa spirituală a oraşului , şi cu siguranţă, o văduvire a patrimoniului său cultural"[4], se spunea că în momentul în care marii mecenaţi plecau, ei luau la plecare tot ceea ce considerau că îi reprezintă.

„Dintr-un oraş al Europei culturale, Oradea ajunge la mijlocul secolului al XVI lea un oraş al Europei militare şi politice. Se trasează frontiere, se câştigă şi se pierd bătălii, se solicită şi se iau decizii ce vor marca evoluţia oraşului de pe malurile Crişului Repede în secolele următoare."[5]

Asediul din 1556-1557 a dus la triumful politic al Reformei la Oradea, oadată cu aceasta aducând modificări semnificative la nivelul economic şi social al oraşului, moment în care au dispărut stăpânii oraşului, episcopia catolică şi capitlul, secularizarea determinând mutaţii semnificative la nivelul proprietăţii, bunurile ecleziastice trecând la fiscul transilvănean.

Ca şi element demografic pentru Oradea la mijlocul secolului al XVI lea, erau estimaţi cca 10.000[6] de locuitori.

Dimensiunea istorică

Latura istorică, o vom surprinde cu precădere în perioada în care populaţia maghiară şi-a făcut apariţia pe actualul teritoriu al României, în arealul judeţului Bihor.

În secolul al X-lea, apare în Transilvania pe parcursul mai multor etape, secuii care aveau ca rol „apărarea frontierelor şi deschizători ai drumurilor oştilor regale în timpul expediţiilor, prezenţa lor în Ţara Crişurilor, confirmată de toponimialocală şi de existenţa, până în secolul al XIII-lea, a unui centurionat al secuilor subordonat cetăţii Oradea."[7]

În legenda Sancti Gerhardi se spunde că „populaţia din Crişana, în secolul al X-lea, se găsea pe un drum destul de înaintat al feudalismului, fapt ce nu ne permite să vorbim cu uşurinţă de o populaţie care n-ar fi trăit în aşezări stabile".[8]

„La finele sec. XI, ţara Bihorului , cel puţin partea de sud, până la Criş, făcea parte din ducatul lui Ahtum. Sigur şi Cetatea Bihor, capitala ţării, pe aici făcându-se legătura cea mai importantă cu Ungaria, dar şi cu Transilvania "[9], însă Bihorul nu a

---

[2] *Ibidem,* p.101
[3] *Ibidem,* p.103
[4] *Ibidem,*
[5] *Ibidem,*p.106
[6] *Ibidem,* p.118
[7] Coordonatori Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria României. Compendiu,* Institutul Cultural Român, Cluj Napoca, 2004, p.166
[8] I.O. Berindei, Gr. P. Pop, *Judeţul Bihor*, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1972, p.70
[9] Titus L. Roşu, *Oradea – Cetatea Bihor Străveche Vatră Voievodală. Din neolitic până la sfărşitul sec. Al XIV-lea*, Colecţia "Cartea de aur", Oradea, 1992, p. 123

reuşit să țină piept pecenegilor şi cumanilor care au jefuit şi în acelaşi timp cotropit, care mai departe, existând apropierea față de Ungaria au început să realizeze incursiuni şi aici astfel încât expedițiile regelui Ladislau au nimicit această putere din zonă cucerind totodată teritoriile ocupate de către aceştia, cetatea Bihor şi centru țării.

În calitatea de stat apostolic, Ungaria nu putea neglija dimensiunea religioasă, astfel că la conducerea oraşului Oradea nu se putea discuta decât de o conducere clericală[10], toată puterea era deținută de Biserică, prin autoritățile[11] sale organizate ierarhic, în scopul conducerii oraşului, dar nu trebuie uitat nici comitele care era reprezentantul regelui.

Momentul apariției ungurilor în Transilvania au întâlnit o serie de voievodate[12] „un organism statal cu o organizare complexă, având un conducător, care îşi moştenea stăpânire de la bunicul său Morut, organizare delimitată de râurile Tisa, Mureş şi Someş, hotarul său răsăritean fiind pădurea Igfon, care îl despărțea de „țara ultrasilvană. Reşedința lui Menumorout se afla în cetatea Biharea (castrum Byhor), iar conducătorul era (dux) Menu Morout”[13], sau voievodatul principelui Menumorut „dux Bihorensis”.[14]

Potrivit Cronicii lui Anonymus „Cetatea de la Biharea a fost centrul unui ducatus în fruntea căruia s-a aflat Menumorut, ducele bihorenilor, până la începutul secolului al X lea când triburile ungare stabilite în Panonia, reunite sub conducerea lui Arpad, au reuşit să cucerească cetatea, după un asediu de 13 zile şi să o supună.”[15]

În urma actului emis de cancelaria regelui Geza , în anul 1075 sunt menționate mai multe aşezări, cetăți printre care şi „oraşul Biharea (Bichor civitas) ”[16].

Apar primele organizări comitatense astfel cea mai veche mențiune documentară este cea a „comitatului Bihor (1111 Saul, comite de Bihor), cuprinzând partea centrală a fostului ducat din secolul al X-lea, centrul comitatului a fost, la început, cetatea Biharea; ulterior, acesta a fost transferată la Oradea.”[17]

O instituție religioasă importantă pentru ținutul Bihorului apare atestată „în timpul domniei lui Ladislau I (1077 - 1095), episcopia Bihorului, cu sediul în anul 1113, la Oradea, care, începând cu această perioadă, devine centrul politic, religios şi cultural al Bihorului”.[18]

---

[10] *Ibidem*, p.124

[11] Autoritățile în ordine ierarhică: a) episcopul, autoritatea supremă atât în conducerea oraşului cât şi a comitatului, marele feudal al țării, sediul episcopului era în Cetatea Bihor- Oradea; b) Capitlul romano – catolic, persoană juridică, a fost investit cu drept de cercetare şi judecată, de adeverire, adică de copiere şi autentificare a actelor, indiferent dacă acestea erau din oraş sau comitatul Bihor, ca instanță de judecată avea drept să judece şi în cazuri în care era implicat episcopul sau voievodul Transilvaniei; c) Conventul premostratens al “Sfântului Ştefan” din dealul Orăzii, specializat îndeosebi în probleme judecătoreşti,*Ibidem*, p.124-125

[12] Cronicarii scriind în latină le numeau ducate, Cf. Mario Ruffini, *Istoria Românilor din Transilvania*, Editura Proteus, Bucureşti, 1993, p.25

[13] Coord. Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *op. cit*, p.144

[14] Mario Ruffini, *Istoria Românilor din Transilvania*, Editura Proteus, Bucureşti, 1993., p.25

[15] Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p.80

[16] Coord. Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *op. cit*, p.164

[17] *Ibidem*, p.164

[18] Alexandru Avram, Ioan Godea, *Monumente Istorice din Țara Crişurilor*, Editura Meridiane, Sibiu, 1975, p.8

În 1241 o invazie tătară pătrunde spre „Transilvania de sud şi centrală până când au ocupat Bistrița, Dej, Cluj, Zalău şi Oradea Mare”[19], o importanță majoră având „fortificația din incinta întărită a oraşului, descrisă de un izvor de o deosebită importanță istorică ,Cântecul de jale, (Carmen miserabile) a canonicului orădean rogerius, martor al invaziei tătare. ”[20]

În secolul al XIII-lea acțiunile derulate în Bihor au corespondent pe voievodul Roland(nobilul bihorean Roland Borşa)[21], din familia Borşa, care a avut un rol important în ceea ce priveşte lupta împotriva regalității aproape de un deceniu, reuşind ruperea de puterea centrală, „autoritatea sa a ajuns în anul 1288 la o asemenea situație încât considera Transilvania ca o țară de sine stătătoare numind-o: Regnum Transilvanum: această noțiune este menținută încă în iarna anilor 1290- 1291 de către regele Andrei al III-lea, care face distincția între renum nostrum şi regnum Transilvaniae. ”[22]

Primele atestări ale comitatelor în secolul al XII-lea a suferit o serie de modificări profunde în secolele XIII şi XIV, astfel rezultă în final o organizație nobiliară a comitatelor [23].

Acest sistem a funcționat în: [24]

- comitatele voievodatului (Solnocul Interiror, Dăbâca, Cluj, Turda, Alba, Hunedoara şi Târnave),
- comitatele vestice (Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc şi cel Exterior, Bihor, Zărand, Arad),
- comitatul Maramureş
- comitatele din Banat (Timiş, Cenad, Caraş, Torontal)

Dintre comitatele anterior enumerate „este semnificativ faptul că în prima jumătate a sec. al XII-lea este pomenit un singur comitat, al Bihorului; toate celelalte sunt pomenite spre sfârşitul veacului al XII-lea (Dăbâca şi Crasna – 1164, Solnoc – 1166, Cluj, Alba, Timiş – 1177, Satu Mare -1181, Cenad – 1197, Caraş - 1200).”[25]

Anul 1598 coincide cu asediul turcilor asupra Cetății Oradea, însă fără succes un substanțial ajutor a fost trimis şi de către Mihai Viteazul prin generalul său Aga Lecca, după acest asediu însă „Bihorul şi Oradea au căzut în schimb sub suzeranitate habsburgică (1598 - 1606)”.[26]

Domnia lui Gheorghe al II-lea Rakoczi, la conducerea principatului după tatăl său în 1648, nu a fost o perioadă prolifică deoarece el a încercat să dobândească coroana regală polonă fără consimțământul Porții iar „conducerea Imperiului Otoman care tocmai se reconsolidase sub marii viziri din familia Köprűlű dupő perioada

[19] M. Ruffini, *op. cit.*, p.34
[20] Alexandru Avram, Ioan Godea, *op. cit.*p.8,
[21] Coord. Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *op. cit.,p.148*
[22] A. Avram, I. Godea, *op. cit.*,p8-9
[23] Forurile de conducere şi de judecată reuneau, alături de comitele numit de voievod, un vicecomite, câte doi juzi ai nobililor (iudices nobilium) şi câte şase asesori jurați, aleşi tot dintre nibili, Cf. Coord. Ioan – Aurel Pop, Thomas Nagler, *Istoria Transilvaniei, Vol I (până la 1541)*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003, p.240
[24] *Ibidem*, p. 240
[25] C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cheresteşiu, T Morariu, *Din Istoria Transilvaniei*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p.82
[26] Coordonatori Gh Blaj, ŞT. Szanto, I. Chira, *Județele Patriei. Bihor. Monografie*, Editira Sport – Turism, Bucureşti, 1979, p.47

domniei femeilor, a intervenit cu toată forța sa militară, a pustiit țara, a anexat mari părți din vest, cu Oradea, şi a forțat principatul să coboare la statutul de stat vasal, în care principii erau doar nişte marionete".[27]

Ca şi dezvoltare a Bihroului din punct de vedere al aşezărilor, este în secolele al XIII-lea şi al XV-lea, perioadă în care apar cele mai multe aşezări, din secolul al XVI-lea se poate vorbi despre constituirea aproape a tuturor localităților din arealul județului, iar ca şi populație, secolul al XVIII-lea şi mai cu seamă secolul al XIX-lea, datorită parcelării terenurilor, lucrărilor de hidroameliorații, dezvoltarea industriei şi a comerțului, apar în centrele urbane populație de origine maghiară, slovacă şi într-o măsură mai mică germană.[28]

Anul 1541 aduce pe sultanul Suleiman în postura de a ocupa Buda „iar după trei ani Alba regală, domnia turcească consolidată tare în Ungaria a tăiat orice comunicațiune liberă a Transilvaniei cu regele său din Casa Habsburg. Din acel timp această țară ajunsă sub influența şi protecțiunea Poartei Otomane, după multe lupte şi vărsări de sânge înainte la rang de principat şi chiar regat suveran însă tributar sultanului."[29]

După lupta de la Mohacs, apar o serie de evenimente militare, precum şi sociale (migrație), care va avea legătură cu oraşul Oradea, în 1541 voievodatul Transilvaniei se constituie în principat independet astfel Oradea şi Bihorul are de optat între Ungaria habsburgică şi noul principat.

Tot în această perioadă se cristalizează noțiunea teritorială „părțile regatului Ungariei (partium regni Hungariae), pe scurt Partium şi în componența căreia a intrat comitatele din Banat (până în 1552), Crişana (până în 1660) şi Maramureş (până la sfârşitul secolului al XVI lea)."[30]

Michail Apafi, cu vechi state, care provenea dintr-o familie de aristocrați, capturat de tătari, dar şi-a răscumpărat captivitatea cu mulți bani, a fost ales de „Ali în 14 septembrie 1661, domn al țării, investit cu caftan, în 20 noiembrie se ținu dieta în orăşelul Şeica Mică, unde principele jura credință patriei, iar cei adunați depuseră jurământul omagial."[31]

Începutul negocierilor diplomatice între cabinetul din Viena şi gubernul principelui Michail Apafi, aduce o serie de evenimente astfel „sub nevoiaşul şi destrămatul gubern al lui Apafi era pe aci țara să mai fie lovită şi de acel dezastru , precând paşa de la Oradea îşi propusese să-şi înfigă piciorul până în Cluj, adecă în capitala aristocrației ardelene,"[32]

Un alt episod important este proiectul de cofederațiune propus de către împăratul Leopold I, unde erau stipulate condiții pentru principele Michail Apafi cu gubernul său şi înaintate prin iezuitul ANTID(IE) DUNOD, fiind prevăzute câteva elemente care au legătură directă cu Oradea – Mare:

- „să se restituie Transilvaniei hotarele sale vechi, adecă: Oradea – Mare, Ienopole (Jeno) Ineu, Şiria (Vilagosvar), Lipova (Lippa), cu fortărețe, curți şi

[27] Herald Roth, *Mică istorie a Transilvaniei*, Editura Pro Europa, Târgu Mureş, 2006, p. 71
[28] I.O. Berindei, Gr. P. Pop, *op. cit.*,p.71
[29] George Bariț, *Părți alese din Istoria Transilvaniei, pe 200 de ani din urmă*, Ediția a II a, Volumul I, Inspectoratul pentru cultură al județului Braşov, Tipocart Braşovia, 1993, p. 101
[30] Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*108
[31] George Bariț, *op.cit*, p.103
[32] *Ibidem*,p.124

cu districtele lor, şi Lugoj, Caransebeş cu vămile acelora, asemenea şi aşa numitele Partium din Ungaria de unde împreună cu Dobriţinul şă se întoarcă la Transilvania”[33]

- „Maiestatea Sa Împăratul să nu ceară ca această țară să se scoale asupra Turciei înainte de a fi ocupat de la ea cetățile întărite Oradea Mare, Timişoara şi Belgradul sârbesc”[34]

La 24 octombrie 1685, iezuitul pelnipotențiar vine cu 4 propuneri din partea Maiestății Sale dintre care una avea legătură cu Oradea Mare şi comitatul Bihariei unde „gubernul Transilvanie să se îngrijească de găzduire pentru treisprăezece mii de ostaşi.”[35]

Instituții ecleziastice orădene

Intemeierea episcopiei catolice la Oradea a îmbrăcat o serie de controverse deoarece existau mai multe versiuni: unii au atribuit constituirea unei episcopii la Biharea de către „Regele Ştefan I cel Sfânt (1000-1046), alte cronici atribuie acest fapt Regelui Ladislau la Oradea”[36], iar dintre aceste două variante cea de-a doua conform documentelor existente la acea perioadă de autoritate celei de-a doua variante, care a fost confirmată la „1848, când regele Matei Corvin menționează şi el că episcopia orădeană a dost fondată de Ladislau”[37]

Instituțiile ecleziastice orădene ca de altfel şi alte instiţii similare reprezentau la acea vreme o importantă instituție spirituală dar şi economică[38], acestea fiind împărțite juridic în două mari categorii: „cele ce depindeau de episcopie (capitlul[39] care avea o ierarhie[40] bine definită, având şi drept de cancelarie, putând emite acte sub pecete autentică, parohiile de pe curpinsul diecezei) şi instituțiile monahale care aveau raporturi proprii de subordonare una față de alta.”[41]

Ca şi instituții monahale, mănăstirile orădene, la fel ca şi altele din lumea catolică nu erau subordonate episcopiilor ci erau filialele unor mănăstiri mai mari.

---

[33] *Ibidem,* p.130
[34] *Ibidem,* p.131
[35] *Ibidem,* p.134
[36] Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p.83
[37] *Ibidem,* p.84
[38] Cea mai mare parte a veniturilor episcopiei orădene (două treimi) proveneau din dijmă (de la latinescul decima, zeciuială, a zecea parte din produsele obținute de supuși pe pământurile lor, cea mai importantă era dijma de vin, acesta fiind foarte căutat în secolele XIV-XVI), venituri importante au revenitepiscopiei şi din minele aflate în părțile Beiuşului, la Băița, unde începând deja din secolul al XIV- lea se extrăgeau argintul, plumbul şi fierul, Cf L. Borcea, Gh. Gorun, *op. cit.*,p.87
[39] Colegiul preoților ce slujeau în catedrala din interiorul fortificației orpădene, *Ibidem,* p.87
[40] În fruntea capitlului era prepozitul care conducea colegiul (adunarea) capelanilor, veghea asupra drepturilor şi posesiunilor capitlului; pe al doilea loc urma canonicul lector, care ținea locul prepozitului atunci când lipsea, era mai marele şcolii capitulare, acesta având şi un ajutor, vice canonicul sublector, în plus exista şi un subcantor, totodată subordonat canonicului lector era şcoala capitulară; al patrulea în rang era canonicul custode (custos), în seama lui reau lăsate peceţile capitlului, toate dotările catedralei, inclusiv mormântul Sf. Ladislau; după canonicul custode urmau arhidiaconii, şapte la număr:Biharea, Homorog, Călata, Culiser, Bekes, Szeghalom, *Ibidem,* p.88-90
[41] *Ibidem,* p.87

În perioada Regelui de Anjou (1308-1342) şi a fiului său Ludovic cel Mare (1342-1382), au avut un rol important în promovarea culturii din ţara lor, făcând din Oradea un oraş important din punct de vedere episcopal care a înflorit constant.

Perioada renaşterii de factură italiană prezentă la Oradea era accentuată prin prezența episcopilor şi înalților ierarhi ai bisericii catolice care erau originari din peninsula italică, tot în această perioadă existând o serie de călătorii protocolare , studii realizate în Italia sau pictori, sculptori italieni care au lucrat în lăcaşele de cult şi nu numai orădene şi nu în ultimul rând misiuni papale.

Un alt reprezentat al catolicismului la Oradea a fost episcopul Ioan Vitez de Zredna, una dintre personalitățile remarcante ale Renaşterii din Europa centrală, un strălucit mecenat, contemporan şi îndrumător al primilor paşi educaționali a lui Matei Corvin.

Giorgio Martinuzzi (1534-1551), a fost printre ultimii episcopi catolici la Oradea, cunoscut în vremea sa sub numele „Frater Georgius”[42] ridicat de la condiția de călugăr paulin până la cea de cardinal.

Anul 1551 odată cu dispariția Lui Martinuzzi, renaştere se evaporă, astefel încât se trece de la dimensiunea morală, spirituală la pragamtism şi al stilul de viață de zi cu zi.

După 1540 a început să se propage în ținutul Bihor ideile Reformei, care s-a manifestat destul de dur la adresa culturii existente în acea vreme, cu numerose schimbări, cu precăsere în momentul propagării variantei unitariene a protestantismului, reprezentată de episcopul din Transilvania, David Ferenc.

Instituții monahale:

Mănăstirile orădene, la fel ca şi cele existente în lumea catolică, nu erau subordonate episcopiilor, ci erau filialele unor mănăstiri mai mari, iar cele mai multe instituții monahale au fost înființate în secolul al XIII lea, printre acestea numărându-se mănăstiri ale ordinelor: dominican, franciscan, augistin, paulini, ioaniți precum şi ale călugărițelor clarisse.

Faptul că în evul mediu viața monahală de pe teritoriul Crişanei a fost deosebit de complexă o dovedeşte şi existența a foarte multor aşezăminte a căror apartenență nu mai poate fi stabilită: abații (8), prepoziturі (2), mănăstiri (5).[43]

Configurația oraşului: târguri, vămi, privilegii sec XIII-XIV

Dimensiunea demografică

De-a lungul istoriei au fost surprinse o serie de date numerice, care nu sunt neapărat realiste , care sunt bazate pe estimări în funcției de autori şi de diferitele situații ale organizării autoritare.

„La mijlocul sec. XIV, populația catolică (maghiari, saşi secui împreună) ajungea la circa 40%, iar cea ortodoxă (română mai ales, un mic număr de sârbi şi ruteni) ajungea la 60%.” [44]

Având în vedere că la sfârşitul secolului al XIV-lea „numărul aşezărilor sporeşte la circa 3900, socotind o medie de 200 de locuitori într-un sat, întreaga populație a Transilvaniei, putea fi de circa 780.000 locuitori .”[45]

[42] *Ibidem*, p.105
[43] Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit*, p. 91
[44] C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cheresteşiu, T. Morariu, *op. cit*, p.110
[45] *Ibidem*, p.109

Astfel la sfârşitul secolului al XVI-lea populația Transilvaniei se prezenta în funcție de harta Monarhiei Habsburgice (Anexa - Harta Transilvaniei ca provincie a Monarhiei habsburgice) după cum urmează:[46]

	Unguri (inclusiv secui)	Saşi	Români	Alții (sârbi, ucrainieni)	În total circa
Scaune secuieşti	150.000	?	?	-	160.000
Scaune săseşti	?	65.000	15.000	-	85.000
Comitate nobiliare	210.000	20.000	170.000	?	400.000
Partium	140.000	-	90.000	80.000	300.000
In total circa	500.000	90.000	280.000	85.000	955.000

Conform istoricului maghiar Jancso Benedek, care nu se bazează pe nişte izvoare concrete în momentul în care afirmă numărul populației din Transilvania, el presupunând raporturile etnice ale Transilvaniei la 1700, însă comparativ prezentăm o altă situație din anul 1730 :[47]

Etnia	1700-populația	1700 - %	1730 - populația	1730 - %
Unguri	150.000	30%	195.000	24.8%
Saşi	100.000	20%	110.000	15.2%
Români	250.000	50%	425.000	58.6%

„În 1786 populația Transilvaniei, în înțelesul ei de azi, număra cifra rotundă 2,5 milioane, la 1930 era 5,5 milioane de locuitori.”[48]

Populația Transilvaniei grupată pe etnii, care se bazau pe conscripții confesionale, pe aprecieri şi pe recensământul din 1850 – 1851 este grupată:[49]

Anul / %	Români	Maghiari	Țigani	Evrei	Alte naționalități	Total	Populația Integrală
1766	58,9	27,5	13,6	-	-	100	953.886
	52,0	41	6,5	-	0,5	100,1	1.453.742
1773	63,5	24,2	12,3	-	-	100,1	1.066.017
1786	30,5	49,7	18,2	0,7	0,7	100,1	1.664.545
1794	50,0	33,0	12,5	4,3	0,3	100,1	1.458.559
1844	60,1	28,6	10,0	0,8	0,3	100,2	2.143.310
1850-1851	59,5	25,9	9,4	3,8	0,6	100,2	2.062.379

După statisticianul maghiar, Fenzes Elek, în 1842 „Magyarorszag, Erdely es Horvatorszag – Regatul Ungariei - era locuit de mai mult de 12 milioane de locuitori, aproape 5 milioane fiind maghiari, 2 milioane români, 1,5 milioane slovaci, 1 milion germani şi sârbi, 1 milion croați, jumătate de milion ruteni ”.[50]

[46] Herald Roth, *op. cit.*,p.81
[47] David Prodan, *Transilvania şi iar Transilvania*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002, p.27
[48] *Ibidem*, p.151-152
[49] *Ibidem*, p.102
[50] Unger Mátyás – Szabolcs Otto, *Magyarország Tőrténete*, Gondolot, Budapest,1973, p.172

O altă statistică surprinde repartizarea populației active masculine şi feminine pe ramuri industriale în anul 1969:[51]

Nr. crt	Ramura	Total %	Masculin %	Feminin %
1	Industrie	21,9	67,5	32,5
2	Construcții	5,6	94,3	5,7
3	Agricultură	54,2	40,7	59,3
4	Silvicultură	0,2	100	-
5	Transporturi	3	94,7	5,3
6	Telecomunicații	0,5	58,8	41,2
7	Circulația mărfurilor	4,6	57,3	42,7
8	Gospod. comunală şi prestări de servicii	2,7	71,4	28,6
9	Învățământ, cultură şi artă	4,6	32,1	67,9
10	Ştiință şi deservire ştiințifică	0,3	90,9	9,1
11	Ocrotirea sănătății, asistență socială şi cultură fizică	2,7	38,3	66,7
12	Administrație	0,8	65,3	34,7
13	Alte ramuri	0,6	52,6	47,4

Municipiul Oradea - Religia[52]

An	Total	Ortodoxă	Greco catolică	Romano catolică	Reformată	Evanghelică	Unitariană	Mozaică	Altele	Baptistă	Penticostală	Adventistă
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1869	31898	1494	2128	10439	10748	531	45	6475	38	-	-	-
1880	34231	1908	2168	10582	10501	770	42	8217	43	-	-	-
1890	42042	2323	2550	12889	13277	721	87	10152	43	-	-	-
1900	54109	3736	3024	16356	17623	917	62	12338	53	-	-	-
1910	68960	4747	3551	21087	22570	1424	154	15230	197	-	-	-
1930	88830	14982	8484	19654	23882	1054	123	19905	746	547	-	67
1941	98621	5138	5359	30285	34121	1319	297	21388	714	669	-	-
1992	222741	123161	7605	29723	43878	229+268*	307	294	17276 (a[53])	6799	7964	397
2002	206614	122049	6860	23206	33800	63+304*	231	172	19929 (b[54])	7428	9563	658

[51] O. Berindei, Gr. P. Pop, *op. cit.*, p.78
[52] http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/bhfel02.pdf,
[53] (a) Altele:creştin evanghelic, 27 creştin de rit vechi şi 117 ortodox de rit vechi.
[54] (a) Altele: 183 creştin evanghelic, 29 creştin de rit vechi, 112 român evanghelic.

Municipiul Oradea – Naționalitate[55]

An	Total	Români	Maghiari	Germani	Alte naționalități	Evrei	Rromi	Ucrainieni	Sârbi	Slovaci
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1880a56	34231	2097	29283	1197	920+734	-	-	45	33	374
1880b57	34231	2142	29929	1221	939	-	-	46	34	382
1890a	42042	2553	37644	041	804	-	-	40	18	308
1900a	54109	3481	48456	1455	717	-	-	27	21	213
1910a	68960	3779	62985	1450	746	-	-	25	59	293
1920n	73025	8639	45408	605	18373	17931	-	-	-	-
1930a	88830	21790	60202	1165	5673	4134	355	201	57	175
1930n	88830	23326	47731	966	16807	14816	575	415	75	243
1941a	98621	5137	90816	890	1778	1259	56	57	25	139
1941n	98621	5104	90715	696	2106	1560	107	62	25	110
1956n	99663	35644	59072	344	4603	3610	28	14	28	106
1966a58	122534	55785	65141	499	1109	101	7	27	47	130
1966n59	122534	56436	62955	518	2625	1463	47	24	63	178
1977n	170531	91925	75125	618	2863	785	1009	53	27	213
1992a	222741	145104	75187	652	1798	25	1064	36	24	459
1992n	222741	144244	74225	959	3313	284	2137	60	31	534
2002a	206614	146078	58205	339	1992	20	1024	63	13	366
2002n	206614	145284	56985	563	3782	166	2449	93	20	474

În concluzie putem afirma faptul că în perioada supusă cercetării orașului Oradea, observăm un oraş care s-a dezvoltat armonios de-a lungul istoriei, când a trecut prin mai multe faze de dezvoltare, trecând prin război şi cuceriri, fiind important centru: administratic, ecleziastic, mulitar, economic, existând în acelaşi timp o serie de personalități prin intermediul cărora oraşul era cunoscut şi care totodată a contribuit la evoluția oraşului, vorbim de un oraş multicultural, unde pot fi întâlnite etnii şi religii diferite, stiluri arhitecturale dintre cele mai apreciate, inclusiv în perioada contemporană, toate acestea adunate la un loc conferind oraşului Oradea emblema unui oraş european, multicultural care reprezintă rezultatul real al istoriei, a tuturor evenimenteleor care au trecut şi resurselor umane, intelectuale care au pus umărul la un oraş cunoscut.

[55] http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/bhetn02.pdf
[56] 1880a, datele originale
[57] 1880b, datele originale revizuite
[58] a=limba maternă
[59] n=naționalitatea

Postfață

În urma colaborării ştiinţifice dintre Universitatea din Oradea, prin Facultatea de Istorie, Geografie şi Relaţii Internaţionale, şi Universitatea de Stat din Moldova şi Academia Română, prin Centrul de Studii Transilvane, s-au realizat câteva proiecte ştiinţifice care contribuie la o mai bună cunoaştere a scrisului istoriografic contemporan din România şi din Republica Moldova. Realizările sunt, în primul rând, de natură ştiinţifică, dar şi umană. Relaţiile instituţionale bune sunt premerse, aproape întotdeauna, de relaţiile umane de prietenie şi de respect între membrii comunităţii academice.

Conferinţa şi volumul *Politici imperiale în spaţiul românesc* continuă o colaborare ştiinţifică benefică şi cu rezultate ştiinţifice bune. Amintim volumele: *Frontierele spaţiului românesc în context european*, publicat la Oradea, în 2008 şi *Istoriografie şi politică în estul şi vestul spaţiului românesc*, apărut sub dublă coordonare, Chişinău-Oradea, în 2009. Un cuvânt de gratitudine către Facultatea de Istorie, Geografie şi Relaţii Internaţionale care şi-a asumat proiectul de-a apropia istoricii din Oradea şi din Chişinău. Demersul ştiinţific are în vedere căutarea şi promovarea adevărului istoric, una din datoriile fundamentale ale acestei discipline. Cunoaşterea trecutului ne poate oferi uneori soluţiile corecte pentru problemele prezentului.

De ce un simpozion şi o colecţie de studii intitulate *Politici imperiale în spaţiul românesc*? Pentru unii ar putea să pară o temă istoriografică revolută, pentru alţii, poate, un concept elitist. Ideea a venit de la colegii şi prietenii din Chişinău, mai expuşi politicilor imperiale şi post-imperiale. Scopul unui asemenea demers ştiinţific este acela de-a investiga consecinţele politicilor imperiale pentru spaţiul românesc, în general, pentru extremităţile sale estice şi vestice, în special. Analiza istoriografică urmăreşte consecinţele negative, prezentate de o anumită parte a istoriografiei din vremea regimului comunist, dar şi politica de modernizare promovată, bunăoară, de Curtea Vieneză în Transilvania, de asemenea politica religioasă care a impus, în final, naţiunea română între stările din Principat.

Din perspectivă metodologică metoda comparativă oferă posibilitatea de-a scoate în evidenţă particularităţile şi similitudinile politicilor economice, administrative, religioase, militare şi culturale promovate de Imperiul Otoman, Habsburgic, Austro-Ungar, precum şi de Imperiul Ţarist şi, mai apoi, de către URSS.

Metodele de cercetare noi sau clasice folosite de către autori, introducerea de noi informaţii documentare sau reinterpretarea celor clasice demonstrează că subiectul „imperiilor" în istoria spaţiului şi a societăţii româneşti este încă puţin cercetat. Acest lucru ne permite să întreprindem noi paşi pentru abordarea tematicii imperiale sperând, în acelaşi timp, că cititorii acestor rânduri vor fi interesaţi de acest subiect.

Oradea
10 august 2010

Sorin Şipoş, Mircea Brie,
Ioan Horga, Igor Şarov,
Ion Gumenâi

Lista autorilor

Cristian APATI, născut în 1978, în municipiul Zalău, a urmat Facultatea de Istorie-Geografie din cadrul Universității din Oradea (1997-2001), apoi Studii aprofundate privind *Istoria vestului românesc în context național şi european*, iar din 2001 este înscris la doctorat cu o teză privind *Evoluția raporturilor dintre statul austriac şi Biserica ortodoxă din Transilvania şi Ungaria (sec. al XVIII-lea – primele decenii ale sec. al XIX-lea)*. În prezent este angajat la Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor. Principalul domeniu de cercetare: începuturile modernizării societății româneşti din Transilvania şi Partium. Autor a 20 de studii, dintre care amintim: *Reformarea numerică a clerului ortodox din Bihor. Conscrierile realizate în 1786 şi 1791*, în *Analele Universității din Oradea, seria Istorie-Arheologie*, tom XV (2005), p. 55-93; *Contabilitate şi negoț în Biserica Ortodoxă Română din Imperiul habsburgic la începuturile modernității*, în vol. *In honorem Viorel Faur*, Oradea, 2006, p. 149-178; *Națiunea confesională ca etapă spre națiunea modernă. Raportul protopopului de Oradea despre Congresul bisericesc de la Carloviț din anul 1837*, în *Cele Trei Crişuri*, nr. 1-3, ianuarie-martie, 2005, p. 1-12.

Edith BODO, născută în 14.07.1973, Bucureşti, este absolventă a Facultății de Ştiințe, specializarea Istorie-Geografie, în anul 1997, doctor în istorie din 2009, cu teza *Lumea rurală din Bihor după reglementarea urbarială tereziană (1771-1820)*. În prezent este asistent universitar doctor la Universitatea din Oradea, Facultatea de Istorie, Geografie şi Relații Internaționale, Departamentul de istorie. Domeniul de cercetare: epoca de tranziție de la medieval la modern în Europa Centrală. Cărți publicate: Barbu Ştefănescu, Bodo Edith, *Ruperea tăcerii*, Oradea, 1998. Studii reprezentative: *Reglementarea urbarială tereziană şi lumea rurală din Bihor*, în *Analele Universității din Oradea*, Istorie-Arheologie, tom XIII, Oradea, 2003; *„Urbariul universal" din 1759 pentru comitatul Bihor- verigă a reglementării urbariale tereziene din 1767?*, în *Analele Universității din Oradea*, Istorie–Arheologie, tom XV, Oradea, 2005; *Unele aspecte privind rolul de judecător al stăpânului domenial (sec. XVIII, comitatul Bihor)*, în *Anuarul Universității „Petre Andrei"*, Drept, tom XIII, Iaşi, 2007. E-mail: edithemese@yahoo.com

Mircea BRIE, născut la data de 14.02.1977 în satul bihorean Ferice, este absolvent al Universității din Oradea, specializarea de Istorie-Geografie (1999) şi Sociologie (2003), a masteratului în istorie (2000); doctor în istorie din 2007 cu teza, *Familie şi societate în nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX)*; lector universitar din 2008 în cadrul Universității din Oradea, Facultatea de Istorie-Geografie şi Relații Internaționale, Catedra de Relații Internaționale. Studii Europene. Între domeniile de interes amintim: istoria relațiilor internaționale, dialogul intercultural, demografia istorică, istoria socială, problematica frontierei. A publicat, ca unic autor sau în colaborare, cinci cărți: *O istorie socială a spațiului românesc. De la începuturile statalității dacice până la întrezărirea modernității*, Oradea, 2005; *Perspectivă istorico-geografică asupra unui circuit turistic. Oradea – Deva – Sibiu – Bucureşti – Braşov – Cluj-Napoca – Oradea*, Oradea, 2006; *Relațiile internaționale de la echilibru la sfârşitul concertului european (secolul XVII – începutul secolului XX)*, Oradea, 2006 şi 2009 - ed. a II-a (în colaborare cu Ioan Horga); *Familie şi societate în*

nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX), Oradea, 2008, *Căsătoria în nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX - începutul secolului XX). Condiționări exterioare şi strategii maritale*, Oradea, 2009 şi peste 40 de studii şi articole în reviste din țară şi din străinătate, fiind editor al volumului *From Smaller to Greater Europe: Border Identitary Testimonie* (Revista *Eurolimes*), Oradea, 2006 (alături de Gabor Kosma) şi coordonator al volumului *Frontierele spațiului românesc în context European*, Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact, Oradea/Chişinău, 2008, (alături de Sorin Şipoş, Florin Sfrengeu, Ion Gumenâi). A prezentat comunicări la peste 30 de manifestări ştiințifice în țară şi în străinătate. E-mail: briedri@hotmail.com

Teodor CANDU, doctor în istorie; *anul naşterii*: 1978 mai 28, s. Văsieni, r-nul Ialoveni; *studii*: licențiat în istorie Facultatea de Istorie, USM (2000), licențiat în drept Facultatea de Drept, USM (2004), magistru în istorie Facultatea de Istorie, USM (2001); studii de doctorat Institutul de Istorie, AŞM (2004); doctor în istorie Institutul de Istorie, Stat şi Drept, AŞM (2009); *activitate didactică*: lector stagiar - Institutul de Studii Politice şi Relații Internaționale (2001-2002), lector-superior - Facultatea de Istorie şi Relații Internaționale, ULIM (2003-2009); *activitate de cercetare:* cercetător ştiințific - Institutul de Istorie, Stat şi Drept, AŞM (2006 - până în prezent). Direcții de cercetare: *Biserica din Țara Moldovei în decursul secolelor XVIII – începutul secolului al XIX, Politica confesională a Rusiei în decursul secolelor XVIII – începutul secolului al XIX, Istorie locală a Basarabiei din cele mai vechi timpuri până în prezent, Identificare şi publicare a documentelor*. Publicații: Ştefan Plugaru, Candu Teodor, *Episcopia Huşilor şi Basarabia (1598-1949*), Iaşi, Ed. PIM, 2009, 348 p.; Candu Teodor, *Scurte istorii de sate basarabene la început de secol XX*, // „Maluri de Prut", nr. 4, ianuarie 2010, p. 16-18.; Candu Teodor, *Aspecte privind jurisdicția administrativă a eparhiilor din Moldova în decursul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea*, // „Probleme actuale de istorie națională: Studii în onoarea profesorului Pavel Parasca", Chişinău, ULIM, 2009, p. 113-124.; Candu Teodor, *Documente privitoare la cioclii din Moldova pruto-nistreană (sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, // „Revista de Istorie a Moldovei", nr. 1(77) ianuarie-martie 2009, p. 69-77.

Andrei CUŞCO, doctor în istorie al Universității Central Europene (CEU), Budapesta (2008), lector la Facultatea de Istorie a Universității Pedagogice de Stat "Ion Creangă" din Chişinău. E-mail: andreicusco@yahoo.com

Ioan CIORBA, doctor în istorie al Univeristății din Oradea, autor al cărții *Marea Foamete din Transilvania dintre anii 1813-1817*, Oradea, Editura Arca, 2007. A publicat mai multe studii şi articole de istorie a calamităților, demografie istorică, istoria mentalităților colective, antropologie istorică.

Florentina CHIRODEA, doctorand în istorie, asistent cercetător în cadrul Institutului de Istorie şi Studii Euroregionale, Facultatea de Istorie, Geografie şi Relații Internaționale, Universitatea din Oradea. Responsabil administrativ financiar (2007–2010) în cadrul Modulului european „Jean Monnet" cu titlul *Mass-media şi dialogul intercultural în Europa fără frontiere*, director conf. univ.dr. Luminița Şoproni. Autor a câtorva articole publicate sau în curs de publicare în volumele unor conferințe

internaționale, dintre care: *Promoting Intercultural Dialogue through Lifelong Learning Policy*, publicat în volumul *Media and European Diversity*, Oradea 2008, *The European Secretary and Assistant Functions in the Organizationa - Managerial Communications* şi *Communication Through Symbols in Europe. CE Marking* (articol semnat împreună cu Darie Şoproni) în curs de publicare în volumul conferinței *Identites, Citoyennetes et Democratie, 20 ans apres*, Charleroi – Belgia 2009, *Standard of Product and Advertising* în curs de publicare în volumul conferinței *Regional Development and Territorial Cooperation in Central and Eastern Europe in the Context of the CoR White Paper on Multilevel Gouvernance* Oradea 2010. E-mail: fchirodea@uoradea.ro

Florina CIURE, născută în 12. 12. 1977 la Beiuş (jud. Bihor), este absolventă a Universității din Oradea, Specializarea Istorie-Geografie (2000) şi a Universității de Vest Timişoara, Specializarea Limba Latină-Limba Italiană (2009). În prezent este muzeograf dr. la Muzeul Țării Crişurilor din Oradea. Doctor în istorie al Universității din Oradea din 2006, cu o teză referitoare la *Relațiile dintre Veneția şi Transilvania în secolele XVI-XVII* (doctorat realizat în cotutelă cu Universitatea Ca'Foscari din Veneția). A beneficiat de mai multe burse de studiu la Veneția, prezentând rezultatele cercetărilor sale la sesiuni ştiințifice organizate în România şi Italia. A publicat mai multe studii pe tema raporturilor veneto-transilvane în secolele XVI-XVIII, dintre care putem aminti: „Relații comerciale între Veneția şi Transilvania în secolul al XVI-lea", în *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, vol. XXII, 2004, pp. 225-248; „Il principato di Giorgio Rákóczy I (1630-1648) alla luce di alcuni documenti veneziani inediti", în *Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, VI-VII, nr. 6-7, 2004-2005, p. 199-228; *Appunti sulle compagnie commerciali della Transilvania e sui loro rapporti con Venezia nel Sei–Settecento*, în *L'Europa Centro–Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intercorsi tra Stati e civiltà (1300-1700)*, volum îngrijit de Cristian Luca şi Gianluca Masi, Editura Istros, Brăila–Veneția, 2007, p. 285-308.

Ludmila COADĂ, doctor în istorie, conferențiar universitar la Catedra Relații Internaționale şi Politologie, Facultatea Istorie şi Relații Internaționale, Universitatea Liberă Internațională din Moldova (ULIM), Chişinău. Autor a unei monografii – *Zemstva Basarabiei: aspecte istorico-juridice* (Chişinău, 2009) şi a mai multor articole ştiințifice, lucrări didactice, recenzii, programe analitice universitare, articole publicistice etc. Preocupări ştiințifice: Istoria modernă a românilor (Istoria Basarabiei/istoria Zemstvelor); Istoria războiului rece (URSS, Moldova Sovietică); Tranziția post-sovietică. Stagii de cercetare şi perfecționare profesională în arhive, biblioteci, instituții de cercetare, universități din România, Germania, Rusia, Franța, Polonia etc.

Cristina DOGOT, doctor în ştiințe politice şi istorie. În prezent este lector la Facultatea de Istorie, Geografie şi Relații Internaționale, Universitatea din Oradea. Studii publicate: „The Principle of Subsidiarity in the Process of Romania's Integration in European Union", in: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Studia Europea*, Year IV, vol. 1/2010, pp. 87-116; „Jacques Delors et la vision sur le processus de l'intégration européenne", în : *Analele Universității din Oradea*, Oradea, 2009, pp. 150-170, ISBN: 2067-1253; "Românii din Ungaria şi modul de raportare la

problema identitate / alteritate reflectat în publicațiile de limbă română", in: Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice şi minorități naționale din România în secolul XX*, Vol. III, Editura Universității „Lucian Blaga" din Sibiu, 2008, p. 321-360. ISBN (10) 973-739-261-2; (13) 978-973-739-261-9; „La culture de l'autrui dans la pensée de Denis de Rougemont", în: *EUROLIMES*. Journal of the Institute for Euroregional Studies, "Jean Monnet" European Centre of Excellence, University of Oradea; University of Debrecen, Vol. 6, Autumn 2008, p. 22-44. ISSN-1841-9259. E-mail: dogot@igri.ro

Dorin I. DOLGHI, doctor în relații internaționale şi studii europene, lector universitar în cadrul Catedrei de Studii Europene şi Relații Internaționale, Facultatea de Istorie, Geografie şi Relații Internaționale. Preocupările de cercetare reunesc teme legate de dinamica integrării europene, studii de securitate şi analiza politicii externe. A obținut burse de studiu şi stagii de pregătire în SUA, Belgia, Italia, Spania şi Moldova. Este coordonatorul programului de masterat în Securitate europeană al Universității din Oradea. E-mail: dolghi@igri.ro

Emil DRAGNEV, născut la 06 aprilie 1964, în Chişinău. În 1981 a absolvit şcoala medie nr. 1 din Chişinău (actualmente liceul Gh. Asachi). Studii la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova (U.S.M.): 1986-1989 – licențiat, 1986-1989 – doctorat. În 1990, susține teza de doctor în istorie pe tema "Raporturile istorico-culturale ale Moldovei cu țările Europei de Est şi Sud-est în domeniul arhitecturii şi artelor plastice (sec. XVII - an. "70 ai sec. XVIII)". Studii postdoctorale la Universitatea Lüdwig Maximilian din München (1996-1997, bursa DAAD) şi la Universitatea Aristotel din Tesalonic (2009, bursa Erasmus Mundus).Din 1989 activează la Facultatea de Istorie a U.S.M, în 2000 i s-a conferit titlul de conferențiar universitar. În 1995-2003 a condus Catedra de Istorie a Culturii şi Religiilor. Din 1998 până în prezent este responsabil pentru Catedra UNESCO Studii Sud-est europene şi editor al revistei *Pontes. Review of South East European Studies*. Domenii de cercetare: istoria culturii, artei şi religiei în Sud-estul european din epoca medie şi a modernității timpurii, bizantinologia, escatologia, ideea imperială. Autor a peste 80 de publicații, monografii, studii, cursuri universitare, manuale şi materiale didactice pentru ciclurile gimnazial şi liceal.

Ion EREMIA, doctor habilitat, profesor universitar, şeful Catedrei Istoria Românilor, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova. Studii la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova în anii 1971-1976. Activează în cadrul Universității de Stat din Moldova din anul 1979. Teza de doctor în istorie cu tema „*Relațiile politice moldo-ruse în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*", susținută în anul 1988 la Institutul de Slavistică şi Studii Balcanice al Academiei de Ştiințe din Rusia. Teza de doctor habilitat cu tema „*Politica externă a Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea*" susținută la Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău în anul 2000.

Domenii de cercetare: istorie medie a României, geneza statului feudal Țara Moldovei, relațiile politice externe ale Țării Moldovei, viața social-economică şi politică în epoca medievală. Autor a cca. 90 de publicații, dintre care: *Țara Moldovei şi Rusia. Relații politice în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, Chişinău, Editura Centrul Editorial Poligrafic al USM, 1993; *Relațiile externe ale lui Vasile Lupu.*

Contribuţii la istoria diplomaţiei moldoveneşti în secolul al XVII-lea, Chişinău, Editura Cartdidact, 1999; *Falsificarea istoriei sau „Fenomenul Stati" în Republica Moldova*, Chişinău, Editura Cartdidact, 2003; *Statutul politico-juridic internaţional al Ţării Moldovei în timpul domniei lui Alexandru cel Bun*, In: In honorem Demir Dragnev. Civilizaţie medievală şi modernă în Moldova. Studii. Chişinău, 2006, p.244-250; *Relaţiile Principatelor Dunărene cu Imperiul Otoman şi Rusia în viziunea unui istoric din Moscova – studiu de caz*, în Tirageţia, Istorie, Muzeografie, Serie nouă, Vol.II [XVII], Nr.2, Chişinău, 2008, p. 9-26; *Politica rusofilă a lui Dimitrie Cantemir- mit şi realitate*, In: Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hg). Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen, Leipziger Universitätsverglad GmbH, 2008 , p.57-79*; Mit şi relitate în relaţiile moldo-ruse din anul 1654*, în: Istoriografie şi politică în Estul şi Vestul spaţiului românesc. Coordonatori: Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev, Sorin Şipoş, Chişinău-Oradea, 2009 p. 153-175; *At the beginning of the Principality of Moldavia: the Drăgoşeşti domination*, în: Analele Universităţii Spiru Haret, Seria Istorie, Nr.12. Bucureşti, 2009, p. 13-23. E-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

Antonio FAUR, născut în 09.09. 1969, la Oradea, este absolvent al Facultăţii de Istorie-Filozofie a Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj- Napoca (1995), specializarea istorie contemporană. Este doctor în istorie contemporană la aceeaşi universitate, din 2001. În prezent este profesor, la Facultatea de Istorie, Geografie şi Relaţii internaţionale a Universităţii din Oradea. Domeniul ştiinţific de interes: istoria contemporană a României şi universală. Teme de cercetare: raporturilor armatei sovietice cu populaţia şi administraţia din nord-vestul României; soarta refugiaţilor basarabeni şi bucovineni pe teritoriul României 1940-1945; raporturile minorităţilor etnice cu majoritatea în nord-vestul României în perioada 1944-1946; mişcarea de rezistenţa anticomunistă din sudul Bihorului; raporturi diplomatice româno-franceze 1944-1947. A publicat 11 cărţi, între care: *Destinul tragic al românilor basarabeni şi bucovineni aflaţi pe teritoriul Bihorului (1944-1945)*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, 336 p.; *Comportamentul militarilor sovietici în judeţele din vestul României 1944-1945*, Ed. Universităţii din Oradea, vol. I, 2000, 401 p., vol. II, 2003, 336 p.; *Raporturile armatei sovietice cu populaţia şi administraţia din vestul României (1944-1945)*, Editura Universităţii din Oradea, 2002, 454 p.; *Ştefan Popescu – liderul grupului de rezistenţă anticomunistă din sudul Bihorului (1946-1950)*, Oradea, Ed. Universităţii din Oradea, 2007, 231 p.; *Documente diplomatice franceze cu privire la Transilvania (1946-1948)*, Oradea, Ed. Universităţii din Oradea, 2007, vol. II, 286 p; . vol. I,. 2008; *Realităţi transilvănene în rapoartele unor diplomaţi francezi*, Ed. Universităţii din Oradea, 2008.

Titus FIZEŞAN este absolvent al Facultăţii de Studii Europene din cadrul Universităţii „Babeş Bolyai" din Cluj Napoca, al masterului de Managementul Relaţiilor Internaţionale, iar mai apoi al cursurilor doctorale în domeniul relaţilor internaţionale din cadrul aceleiaşi universităţi, avându-l ca îndrumător ştiinţific pe domnul prof. univ. dr. Adrian Ivan. Teza de doctorat intitulată *"Contribuţii ale României la consolidarea şi eficientizarea cadrului instituţional al Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa"* a fost avizată favorabil în vederea susţinerii publice în anul 2009.

Emilia Adina GALE, a absolvit cursurile la nivel de licență la Universitatea din Oradea în anul 2003. Este doctor în istorie al aceleiaşi universități din 2008, cu o teză cu titlu *Religiozitatea populară în Crişana în secolule al XVIII şi al XIX*. A participat la conferințe şi manifestări ştiințifice, şi a publicat mai multe lucrări şi articole în domeniul antropologiei istorice. E-mail: emiliagale@yahoo.com

Mihai GEORGIȚĂ, născut în 1976 în municipiul Bistrița, a urmat Facultatea de Arhivistică- Istorie în cadrul Academiei de Poliție " A. I. Cuza" Bucureşti, 1994-1998, Facultatea de Litere, specializarea Germană-Română la Universitatea din Oradea 1998-2002. Studii aprofundate în istorie la Facultatea de Istorie-Geografie din cadrul aceleiaşi Universități. Este angajat la Arhivele Naționale-Direcția județeană Bihor din 1999. Membru al "Societății de Studii Transilvane". Domeniul de cercetare istoria premodernă a Transilvaniei şi istoria militară. Autor a 30 de studii în țară şi 2 în străinătate, din care amintim: *Asediul cetății Oradea (1691-1692)*, în *Crisia*, XXXI, 2001; *Der Festung im westlichen Siebenburgen im 18. Jahrhundert*, în *Festung und Innovation – Jahrbuch der osterreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, Band 20, Bochum, 2005.

Ion GUMENÂI, născut în 20.01.1972 în satul Bârnova, raion Ocnița, este absolvent al Facultății de Istorie a Universității „Al.I.Cuza" Iaşi, în anul 1994. Teza de doctor *Istoria Ținutului Hotin de la Orgini şi până în 1835* (1998). În prezent conferențiar universitar dr. la Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie şi Psihologie, Catedra de Istorie a Românilor şi Antropologie, prodecanul Facultății de Istorie şi Psihologie, secția Istorie. Domeniul de cercetare: istoria modernă a României, viața confesională, politica religioasă a Imperiului Rus în Basarabia, preocupări de paleografie slavo-română şi româno-chirilică. Laureat a premiului Tineretului în domeniul Ştiinței pentru anul 2000. Publicații: *Corupția în Moldova*, Chişinău 2001; *Istoria Ținutului Hotin de la origini până la 1812*, Chişinău 2003; *Proprietatea musulmană din Basarabia după pacea de la Bucureşti*, în *Conferința ştiințifică a tinerilor cercetători din Cadrul A.Ş. a Republicii Moldova*, Ediția I, Chişinău, 2007; *Dinamica numărului populației lipovene în Basarabia în perioada 1812-1825* în *Tyragetia*, vol.1, (XVI), nr. 2; *Politica confesională a administrației țariste față de Biserica Catolică din Basarabia în sec. XIX*, în *Analecta Catolica*, III, Chişinău, 2007.

Gabriel MOISA, născut la Popeşti, sat Varviz (1970), jud. Bihor. A absolvit cursurile de licență la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca (1990-1995). Este doctor al aceleiaşi universități din 2002. Este conferențiar în cadrul Departamentului de Istorie al Facultății de Istorie, Geografie şi Relații Internaționale, Universitatea din Oradea şi muzeograf la Muzeul Țării Crişurilor din Oradea, Secția de Istorie. Este secretar de redacție al anuarului *Crisia* al muzeului orădean şi al publicației *Revista bihoreană de istorie* a Societății de Ştiințe Istorice din România, Filiala Bihor. Membru în colegiul de redacție al *Revistei de istorie contemporană*. Este specialist în istoria istoriografiei şi istoria contemporană a României. A publicat ca unic autor volumele: *Colectivizare, rezistență şi represiune în vestul României*, Editura Muzeului Țării Crişurilor, Oradea, 1999; *Istorie şi propagandă istorică în România 1948-1989*, Editura Muzeului Țării Crişurilor, Oradea, 2002; *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească 1965-1989*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003; *Monografia istorică a satului Varviz (jud. Bihor)*, Editura Muzeului Țării Crişurilor, Oradea, 2005; *Direcții şi*

tendinţe în istoriografia românească 1989 - 2006, Editura Universităţii din Oradea, Oradea, 2007; *Rezistenţa anticomunistă în Arad şi Bihor. Grupul Adrian Mihuţiu în mărturia lui Gheorghe Poenaru*, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 2008. A coordonat volumele: *Monografia comunei Lăzăreni* (jud. Bihor), Editura Arca, Oradea, 2007; *Studii de istoriografie românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2008; *Istorie. Economie. Politică*, Editura Universităţii din Oradea, 2009.

Sergiu MUSTEAŢĂ, născut la 11 mai 1972, Săiţi, raionul Căuşeni, Republica Moldova, a absolvit studiile Facultatea de Istorie, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" (1994) şi Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova (1999). Este doctor în istorie din 1999, al Universităţii „Al. I. Cuza" – Iaşi (1994-1998). A urmat cursuri post-doctorale la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" (2004-2006). Din 2002 este conferenţiar la Facultatea Istorie şi Etnopedagogie a Universităţii Pedagogice de Stat „Ion Creangă" din Chişinău. Este fondator şi preşedinte al Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova-ANTIM (1997), fondator şi membru al Centrului de Cercetări Arheologice din Republica Moldova-CCARM (1997). A desfăşurat stagii profesionale la: Universitatea din Maryland, SUA (bursier Fulbright, 2007), Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurm am Main, Germania (bursier Humboldt, 2006), Georg Eckert Institut, Braunschweig, Germania (2002, 2003, 2006, 2007), Universitatea Central Europeană, Budapesta, Ungaria (2001, 2002, 2005), Institut für Ur- und Frühgeschichte, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Freiburg im Breisgau, Germania (bursier DAAD, 2004; proiect INTAS, 2006, 2007, 2008), Universitatea din Atena (bursier IKY, 2004), Thames Valley University, Londra, Marea Britanie (1999). Este laureat al Premiului Naţional al Tineretului în domeniul Ştiinţei şi Tehnicii (2002), Premiului Tineretului municipiului Chişinău pentru Ştiinţă şi Artă (2002), Premiului „Vasile Pârvan" al Academiei Române pentru lucrarea *Populaţia spaţiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX*, Chişinău: Pontos, 2005.

Cercetările ştiinţifice sunt orientate cu prioritate în problema culturii materiale şi spirituale din evul mediu timpuriu. De asemenea, desfăşoară investigaţii privind protecţia patrimoniului cultural-istoric şi analiza manualelor şcolare de istorie. În bogata activitate publicistică se numără 6 monografii, peste 100 articole ştiinţifice şi peste 100 articole publicistice. Este redactor-editor la: *Buletinul informativ InfoHis* (2000-2006); *Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova*, *Anuar Istoric*, apare din 1999; activitatea editorială de completează cu seria *Monografii ANTIM* (8 volume publicate), sera *Istorii şi Documente Necunoscute* (3 volume publicate), seria *Adevărul despre istorie* (2 volume publicate), 3 culegeri de acte normative (două în domeniul protecţiei patrimoniului cultural şi alta în domeniul drepturilor studenţeşti); 2 ghiduri didactice pentru profesorii de istorie; 4 volume materialele conferinţelor etc.

Gheorghe PALADE, născut în 06.09.1950, satul Puhoi (raionul Ialoveni) este absolvent al Facultăţii de Istorie, specializarea Istorie, în anul 1973. În prezent este conferenţiar universitar, doctor la Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie şi Psihologie, Catedra Istoria Românilor şi Antropologie. Teza de doctorat: *Muncitorii agricoli din RSSM (anii 60-70)*, domeniul de cercetare: istoria vieţii spirituale din Basarabia interbelică; mişcarea naţională din Basarabia în perioada 1900-1918. Cărţi publicate: Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul*

României întregite, Chişinău, 1993; Gheorghe Palade, Igor Şarov, *Istoria Românilor: Epoca contemporană: crestomaţie*, Chişinău, 2003. Autor a peste 80 de studii, dintre care amintim: *Înfiinţarea Facultăţii de Teologie din Chişinău şi constituirea corpului didactic (1926-1927)*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova. Seria „Ştiinţe socio-umane", v. II*, Chişinău, 2000; *Renaşterea vieţii spirituale româneşti în Basarabia (1918-1930): căi şi mijloace de realizare*, în *Romanitate şi românitate la nord de Balcani*, Chişinău, 2000; *Aspecte privind identitatea naţională în Basarabia. 1918-1940*, în *Basarabia. Dilemele identităţii*. Iaşi, 2001; *Influenţa cercurilor culturale din România asupra mişcării naţionale din Basarabia (1905-1914)*, în *Congresele spiritualităţii româneşti*, ediţia a X-a,Bucureşti, 2006.

Penka PEEVA is associate professor of contemporary world history in the faculty of Social sciences at "Prof. Dr Assen Zlatarov" University, Burgas, Bulgaria. Ph.D. in History from 2003. Her specialization is in the diplomatic history, Cold War history and international relations in the XXth century. Her recent publication *Aisenhauer, studenata voina i mirnata alternativa (Eisenhower, Cold War and Peace Alternative)* Publisher: "Assen Zlatarov University, Burgas Bulgaria, 2009, 300 p. explores the Eisenhower administration's strategy towards the USSR on issues like the German question, Berlin conference, Austrian state treaty, 1955 Geneva conference, "missile gap" and disarmament.

POLGAR Istvan, a absolvit cursurile la nivel de licenţă la Universitatea din Oradea în anul 2007. Este doctorand în istorie al aceleiaşi universităţi din 2007, în domeniul Ştiinţe Umaniste. Din 2008 este Project Manager in Regional Development and Traning în cadrul Institutului de Studii Euroregionale. Coordonatorul Programului Academia IT derulat în parteneriat cu Deutsche Telekom. A participat la conferinţe şi manifestări ştiinţifice, precum a publicat mai multe lucrări şi articole în domeniul istoriei contemporane a studilor europene şi relaţilor internaţionale. E-mail: isti.polgi@gmail.com

Ioan-Aurel POP, doctor în istorie, prof. univ. la Facultatea de Istorie-Filosofie, Universitatea "Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca. Membru corespondent al Academiei Române (din 2001). Director al Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române (din 1992). Bursier Fulbright (1992-1993). Laureat al Premiului "George Barițiu" al Academiei Române (1991). Director de granturi (recent CNCSIS, A, 1498/2007, *Un secol din istoria Transilvaniei. 1387-1490*). Este autorul a circa 30 de cărţi, a colaborat la volume colective şi a scris peste 200 de studii, articole şi recenzii, publicate în 12 ţări (România, SUA, Marea Britanie, Italia, Ungaria, Argentina, Republica Cehă, Polonia, Germania, Albania, Moldova etc.). Din titlurile recente: *Istoria, adevărul şi miturile (Note de lectură)*, Bucureşti, 2002; *Contribuţii la istoria culturii româneşti (cronicile braşovene din secolele XVII–XVIII)*, Cluj-Napoca, 2003; *Istoria României. Compendiu*, Cluj-Napoca, 2007; *Istoria Transilvaniei*, I-III, Cluj-Napoca, 2003-2008; *Patrimoniul cultural al României. Transilvania*, Cluj-Napoca, 2007. E-mail: i_a_pop@yahoo.com

Adrian-Claudiu POPOVICIU, doctor în istorie, asistent universitar la Catedra de Studii Europene şi Relaţii Internaţionale, Facultate de Istorie, Geografie şi Relaţii Internaţionale, Universitatea din Oradea. Domeniile de interes: drept internaţional,

drept comunitar, teorii ale integrării, Funcționalism, David Mitrany. Autor al mai multor articole, dintre care: Adrian-Claudiu Popoviciu, *David Mitrany and the Functionalism. The Beginnings of Functionalism* , în " Revista Română de Geografie Politică / Romanian Review on Political Geography", Anul XII, nr. 1, , ISSN 1454-2749, CNCSIS "Clasa B+", pp. 162-172, 2010; Adrian-Claudiu Popoviciu, David Mitrany, *Portrait of Unrestlessness' Theorist* , Analele Universității din Oradea, Seria RISE, Tom I, decembrie 2009, ISSN 2067-1253, revistă BDI, Index Copernicus, Adrian-Claudiu Popoviciu, Luminița Șoproni, *Theoretical Considerations upon the Integration Process of the European Union*, în " Revista Română de Geografie Politică / Romanian Review on Political Geography", Anul VIII, nr.2, , ISSN 1454-2749, CNCSIS "Clasa B+", pp. 5-10, 2006.

Radu-Dorin ROMÎNAŞU, născut în 14.12.1977, municipiul Oneşti (județul Bacău). Este absolvent al Facultății de Ştiințe Socio-Umane, specializarea Istorie-Geografie, Universitatea din Oradea, în anul 2001. În prezent este lector univ. dr. la Universitatea din Oradea, Facultatea de Istorie, Geografie şi Relații Internaționale, Departamentul de istorie. Teza de doctorat: *Cultură şi societate la românii din Bihor (1919-1940)*, domeniul de cercetare: istoria modernă a României, viața culturală în epoca modernă şi contemporană. Cărți publicate: Viorel Faur, Radu Românaşu, *Statutele asociațiilor culturale româneşti din Oradea şi Bihor (1849-1933)*, Oradea, 2007; Radu Romînaşu, *Asociațiile culturale româneşti din Oradea şi județul Bihor în perioada interbelică*, Oradea, 2008; Radu Romînaşu, *Manifestări cultural-artistice româneşti din Oradea şi județul Bihor în perioada interbelică*, Oradea, 2009; Radu Romînaşu, *Considerații despre învățământul şi şcoala românească din Ungaria (1920-2008)*, Oradea, 2009. Autor a peste 30 de studii şi articole publicate în reviste de specialitate.

Florin SFRENGEU, născut în 16 octombrie 1969 în jud. Nistrița-Năsăud, este absolvent al specializării Istorie-Geografie a Universității din Oradea în anul 1996, doctor în istorie al aceleiaşi universitate din 2007. În prezent este lector în cadrul Departamentului de Istorie, Facultatea de Istorie, Geografie şi Relații Internaționale a Universității din Oradea. Domeniul de cercetare: istorie şi arheologia secolelor VII-XII din nord-vestul României şi a regiunilor învecinate. Coautor, alături de prof. Sever Dumitraşcu a cărții *Constantin Daicoviciu – o biografie*, editor şi coautor a trei volume de studii şi articole şi autor a peste 40 de studii şi articole dintre care amintim: „Settlements from 8^{th}-9^{th} centuries discovered within the soil fortress at Biharea", în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, XVIII, 2008, p. 7-12; „Populația romanică din Pannonia în a doua jumătate a mileniului I A.D.", în Sorin Şipoş, Mircea Brie, Florin Sfrengeu, Ion Gumenâi (coord.), *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea/Chişinău, 2008, p. 57-61; „Considerații istorico-arheologice privind perioada secolelor VIII-IX în nord-vestul României", în Svetlana Suveocă, Ion Eremia, S. Matveev, Sorin Şipoş (coord.), *Istoriografie şi politică în estul şi vestul spațiului românesc*, Chişinău/Oradea, 2009, p. 93-106; „Hungarians migration to Pannonian fiel in the light of the researches in the southern Poland", în *Annalele Universității din Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, XIX, 2009, p. 13-20.

Alina STOICA, cadru didactic titular la Facultatea de Istorie, Geografie si Relații Internaționale, din cadrul Universității din Oradea, doctorandă a aceleiaşi Universități,

în domeniul istorie, cu teza *Din istoria relațiilor diplomatice româno-portugheze. Martinho de Brederode – diplomat (1919-1933)*, editor executiv al revistei *Analele Universității din Oradea*, Fascicola Relații Internaționale şi Studii Europene, cu preocupări în domeniul istoriei contemporane, relațiilor internaționale şi studiilor europene. Ultimele studii publicate sunt: *Les roumains de l`Italie dans la presse roumaine et italienne*, în *Media and European Diversity*, Editura Bruylant, Bruxelles, 2009; *Placing Romania in the European and International market: the role of image in building a nation identity*, em *Media and European Diversity*, Editura Bruylant, Bruxelles, 2009; *Diplomatique Portuguese - Yugoslavien Relations after the great world conflagrations*, în *Analele Universității din Oradea*, Fascicola Relații Internaționale şi Studii Europene, Tom I, Editura Universității din Oradea, 2009.

Igor ŞAROV, doctor în istorie, conferențiar la Catedra Istorie Universală, Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universității de Stat din Moldova. Interesele ştiințifice se axează pe istoria Basarabiei în secolele XIX-XX, istoriografie universală, geografie istorică, politică educațională. A editat şi publicat mai multe studii, dintre care: *Rolul boierimii (nobilimii) basarabene ca factor identitar în lucrările istoricilor ruşi din secolul al XIX-lea*, In: Analele Asociației istoricilor Tineri din Republica Moldova, vol. V, 2004, p. 151-155 (în colaborare cu Andrei Cuşco); *Două istorii scrise de S. Palauzov şi Al. Zaşciuc în preajma şi după unirea Principatelor Române*, In: Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagonişti, Vol. editat de Dumitru Ivănescu. Junimea, Iaşi, 2005, p. 105-113 (în colaborare cu Igor Ojog); *Istoria între ştiință şi şcoală - perioada interbelică în Basarabia. Studii, materiale, surse şi sugestii*, (în colaborare cu Stefan Ihrig, Vasile Dumbravă, Dietmar Muller), Chişinău, Cartdidact, 2008; *Basarabia în istoriografia rusă (1812-1862)*, Chişinău, 2009, 240 p. (sub tipar). E-mail: igorsarov@yahoo.com

Sorin ŞIPOŞ s-a născut la 14 iunie 1969 în satul Cuzap, comuna Popeşti, județul Bihor. A absolvit Facultatea de Istorie-Filozofie din Cluj-Napoca, specializarea istorie medievală, în anul 1993. Şi-a susținut teza de doctorat intitulată *Silviu Dragomir – istoric*, având-l conducător de doctorat pe prof.univ.dr. Ioan-Aurel Pop, membru corespondent al Academiei Române, la Facultatea de Istorie-Filozofie din Cluj-Napoca, în anul 2001. Actualmente este profesor la Facultatea de Istorie, Geografie şi Relații internaționale de la Universitatea din Oradea, unde predă istoria medie a României, istoria Transilvaniei, imaginea societății românești în relatările călătorilor străini, antropologie regională. A efecutat stagii de cercetare şi documentare şi a susținut cursuri şi conferințe în Ungaria, Republica Moldova, Franța, Spania, Italia. A publicat, ca unic autor sau în colaborare, 14 cărți, între care: *Etnie. Națiune. Confesiune*, 1996; Silviu Dragomir, *Studii de istorie medievală*, 1998; *Silviu Dragomir – istoric*, 2002; Antoine-Françoise Le Clerc, *Memoriu topografic şi statistic asupra Basarabiei, Valahiei şi Moldovei, provincii ale Turciei Europene*, 2004 (în colaborare cu Ioan-Aurel Pop); *De la „Mica la Marea Europă". Mărturii franceze de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii şi documente*, 2006 (în colaborare cu Ioan Horga); *Silviu Dragomir, Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul* XVIII, 2007; *Frontierele spațiului românesc în context european*, 2008 (în colaborare cu Mircea Brie, Florin Sfrengeu şi Ion Gumenâi) şi peste 80 de studii şi articole în reviste din țară şi din străinătate. A prezentat comunicări la peste 70 de manifestări ştiințifice în țară şi în străinătate. E-mail: ssipos@uoradea.ro

Barbu ŞTEFANESCU, profesor universitar la Departamentul de Relaţii Internaţionale. Studii Europene, Facultatea de Istorie, Geografie şi Relaţii Internaţionale, Universitatea din Oradea. Preocupări ştiinţifice de bază, conducere doctorat, în istorie rurală şi antropologie istorică. Principalele lucrări: *Tehnică agricolă şi ritm de muncă în gospodăria ţărănească din Crişana (sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea)*, vol. I-II (Oradea: Fundaţia Culturală „Cele Trei Crişuri", 1995); *Ruperea tăcerii* (Oradea: Editura Revistei „Familia", 1998); *Sociabilitate rurală, violenţă şi ritual* (Oradea: Editura Universităţii din Oradea, 2004); *Le monde rural de l'ouest de la Transilvanie du Moyen Age a la Modernité* (Cluj-Napoca: Academie Roumanine, Centre d'Etudes Transylvaines, 2007; *Tratat de sociologie rurală* (coordonatori: Ilie Bădescu, Ozana Cucu Oancea, Gheorghe Şişeştean, (coordonatori), Editura Mica Valahie, Bucureşti, 2009 (coautor).

Victor TAKI, doctor în istorie al Universităţii Central Europene (CEU), Budapesta (2007), Tompkins Visiting Professor la University of Alberta, Edmonton (Canada). Email: vitaky2001@yahoo.com

Valentin TOMULEŢ născut la 15 septembrie 1952, în satul Tabani, raionul Briceni. Licenţiat în istorie la Universitatea de stat din Moldova (1976). Teza de doctor în istorie (1989): *Legislaţia comercială şi comerţul Basarabiei cu guberniile interne ruse (1812-1861)*. Teza de doctor habilitat (2002): *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi constituirea burgheziei comerciale (1812-1868)*. Conferenţiar universitar la Catedra Istorie Universală, USM (1992). Din 1989 şi până în prezent decan al Facultăţii de Arte Frumoase. Interese ştiinţifice: Basarabia în sistemul pieţei interne ruse (1812-1868); Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1868); Geneza şi evoluţia burgheziei comerciale în Basarabia (1812-1868); Elitele nobiliare şi burgheze în Basarabia (1812-1918); Protestele şi revendicările populaţiei din Basarabia (1812-1828); Mentalitatea ţăranului şi moşierului basarabean (1812-1918); Istoria satului Tabani (de la origini până în prezent). Autor a peste 140 de lucrări ştiinţifice în care sunt tratate diferite aspecte ale istoriei Basarabiei secolului al XIX-lea. Cărţi publicate: Valentin Tomuleţ, *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*. – Chişinău: CE USM, 2002, 476 p.; Valentin Tomuleţ, *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova*. – Chişinău: CE USM, 2002, 423 p.; Valentin Tomuleţ, *Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812-1828)*. – Chişinău: CE USM, 2007, Vol. I, 218 p.; Vol. II, 404 p.; Valentin Tomuleţ,. *Evoluţia sistemului politic din Rusia în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XX-lea. (Compendiu)*. – Chişinău, 2005, 35 p.; Valentin Tomuleţ, *Rusia de la mijlocul sec. al XVII-lea la începutul sec. al XIX-lea*. – În: *Istoria modernă a Europei şi Americii*. – Chişinău, 2008, Ediţia II. Revăzută şi completată, vol. I, p.244-276. Laureat al concursului de lucrări ştiinţifice în anul 2004 cu decernarea *Premiului pentru rezultate remarcabile în domeniile de cercetare-dezvoltare*, acordat de Consiliul Suprem pentru Ştiinţă şi Dezvoltare Tehnologică cu ocazia *Zilei Ştiinţei*. Deţinător al *Diplomei de Merit* pentru rezultate remarcabile în domeniile de cercetare-dezvoltare obţinute în 2003.

Şerban TURCUŞ este conferenţiar doctor la Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca. Specialist în istorie medievală şi istoria creştinismului, ţine cursuri la nivel licenţă şi masterat în domeniile ştiinţelor auxiliare ale istoriei, istoriei bisericii

medievale, ecclesiologiei, monahismului medieval, teoriei cruciadei. Este autorul cărţilor *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001, *Sinodul General de la Buda*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2001, *Vademecum la Sfântul Scaun*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007. Este membru din partea României în Comitetul Internațional de Bibliografie Istorică. Decorat cu Ordinul Sfântul Grigore cel Mare al Sfântului Scaun în grad de comandor este totodată decorat şi cu Crucea de Ofițer al Ordinului Suveran Militar de Malta. A primit Premiul Timotei Cipariu al Academiei Române pe anul 2001.

Octavian ȚÎCU, Director, Institute of History and Political Sciences, Free International University of Moldova; Member of the Presidential Commission for studying and appreciation of the Communist Totalitarian Regime in the Republic of Moldova.
1994 - 2000 – Ph.D. studies, The Alexandru Ioan Cuza University of Iaşi, Romania, Ph.D. Thesis: "*Problema Basarabiei în relațiile româno-sovietice (1917-1940)"*
2006/2007 – Fulbright Research Scholar, Russian, East European and Eurasian Center, University of Illinois, Urbana-Champaign, the United States of America.
2004 – National Prize of Moldova in the Field of Science and Literature for the book - *Problema Basarabiei şi relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)* (The Bessarabia Problem and Soviet-Romanian Relationships in the Interwar Period (1919-1939). Chişinau, Prut International, 2004.

Constantin Vasile ȚOCA is a lecturer at the Facultaty of History, Geography and International Relations from the University of Oradea. He is also the coordinator of the European Information and Consulting Center, and member of the Institute for Euroregional Studies. Constantin Țoca obtained his licence degree in sociology at the University of Bucharest, master degree in Euroregional Studies at University of Oradea, and he is a PhD student at the University of Debrecen in the field of social geography and regional development. Published articles/books: Constantin – Vasile Țoca, I*nternational Relations – European Studies: Notebook for Practice Activities*, University of Oradea Printing House, Oradea, 2006, ISBN (10) 973-759-100-4, ISBN (13) 978-973-759-170-8; Constantin – Vasile Țoca, *Sociological research: University of Oradea's student's knowledge regarding the Bihor – Hajdu Bihar and Carpathian Euroegions*, in *Regional Development in the Romanian – Hungarian cross-border space – from National to European perspective*, edited by Istvan Suli – Zakar, Ioan Horga, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadoja, Debrecen, 2006, pp 129 – 137; Țoca Constantin, Ioan Horga, *Sociological research. Thinching the future together the Debrecen – Oradea cross – border agglomeration*, in *Neighbours and Partners: on the two sides of the border*, Edited by Istvan Suli – Zakar, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadoja, Debrecen, 2008, pp 73-83; Şoproni Luminita, Țoca Constantin, *Global Management Ethics and the Multinational Companies*, în cadrul conferinței internaționale „Integrarea Europeană – noi provocări pentru România" ediția a III a. Pp 1221 – 1225, Țoca Constantin Vasile, *Hataron ativelo agglomeracio: Debrecen – Nagzvarod SWOT analizies*, in ACTA Iuventutis Geographica, szerkesto Prof. Dr. Istvan Suli Zakar, DSc, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadoja, Debrecen, 2009, Constantin Țoca, *Project of the Debrecen – Oradea Cross- border Agglomeration*, in *The European Parliament. Intercultural Dialogue and European*

Neighbourhood Policy, Edited by Ioan Horga, Grigore Silaşi, Istvan Suli Zakar and Stanislaw Sagan, University of Oradea Press, 2009. E-mail: toca@igri.ro

Ion ZAINEA, profesor universitar, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie, Geografie şi Relaţii Internaţionale, Universitatea din Oradea; specialist în istoria contemporană; predă în învăţământul superior din anul 1992; doctor în istorie din anul 1999; membru în instituţii de profil şi colective de redacţie a unor reviste; titular al cursurilor *Instituţii şi practici democratice în România* (2000-2008), *Elita românească a sec. XX* (2000-2008), *Teoria şi metodologia istoriei* (1996-2008); autor a 7 volume şi peste 50 de studii şi articole, publicate în volume colective, reviste de specialitate şi cultură, din ţară şi străinătate; dintre ultimele lucrări publicate: cărţi: *Politică şi administraţie în România, 6 martie 1945-1 martie 1946. Epurarea*, (2004); *Democraţie occidentală şi democraţie populară. Evoluţia spectrului politic în nord-vestul României, 1944-1950*, (2004, coordonator); *Cenzura istoriei, istoria cenzurată, 1966-1972*, (2006); *Economie şi societate în Bihor (de la Marea Unire la Dictatul de la Viena)*, (2007); studii: *Cenzură, cenzori şi cenzuraţi. Din activitatea colectivului D.G.P.T. Oradea (1966-1977)*, în vol. *Cenzura în spaţiul cultural românesc*, Bucureşti, 2006. E-mail: ionszainea@yahoo.com